

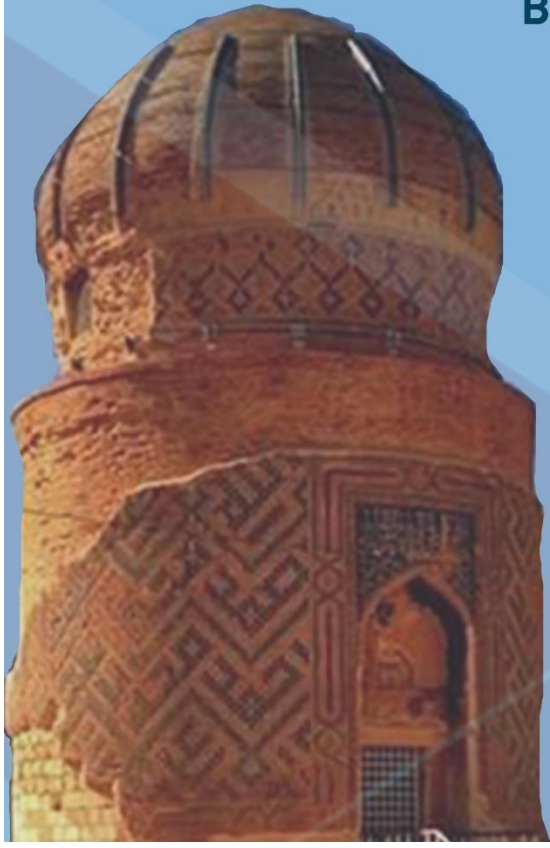
GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK

BATMAN

Editörler

Prof. Dr. İdris DEMİR
Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP

Batman Üniversitesi Yayınları
2022

“Bilgiyi Enerjiye Dönüştüren Üniversite”

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK
BATMAN

Editörler

Prof. Dr. İdris DEMİR
Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP

Batman Üniversitesi Yayınları
2022

Batman Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun **29/12/2022** tarih ve **2022/48** sayılı kararı ile basılmıştır.

Batman Üniversitesi Yayınları No: 06
Kitap Adı: Geçmiş Bugün Gelecek

ISBN: 978-605-70729-6-2

Kapak Tasarım: Ömer Özdemir

İç Tasarım: Ferhat Korkmaz-Ömer Özdemir

1. Baskı - Batman / 2022

© Batman Üniversitesi Yayınevi – Sertifika NO: 51640 Batman Üniversitesi Batı Raman Kampüsü 72100 Merkez / Batman 0488 217 3500 – 444 9 072 Tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın yayımlanamaz, elektronik veya mekanik yollarla kopyası yapılamaz, bilgi olarak depolanamaz veya çoğaltılamaz.

Yazılardaki görüş ve sorumluluklar ilgili yazarlara aittir.

ULUSLARARASI BATMAN SEMPOZYUMU

28-30 EYLÜL 2022

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

Sempozyum Bildiri Kitabı Hazırlama Kurulu

Prof. Dr. İdris DEMİR

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP

Dr. Öğr. Üyesi Zahir SÜSLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜZEL

Öğr. Gör. Ayşegül SAYLAN

Öğr. Gör. Ömer ÖZDEMİR

Öğr. Gör. Enes ÖÇ

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Prof. Dr. İdris Demir, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Baran, İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Ruşen Keleş, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ferhat Pirinççi, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Alaattin Karaca, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Mithat Güneş-Kırklareli Üniversitesi

Prof. Gediminas Urbonas, Massachusetts Institute of Technology

Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Dilek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Halil Tuğluk, Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan Ersoy, Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Abdurrahman Acar, Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Pelin Tan, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Rohat Cebe, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Yakut, Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Bilal Sambur-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Veysi İşler-Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Prof. Dr. Şehmus Altun, Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel Demir-Northern Illinois University

Doç. Dr. Abdülkadir Demir-Georgia State University

Prof. Dr. Mustafa Nuri Türkmen, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Katya Sander, Tromso University

Prof. Dr. Hanife Nalan Genç, 19 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Zeki Taştan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Hamza Ateş, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. İrfan Ertuğrul, Pamukkale Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Lu Pan, Hong Kong Polytechnic University

Assoc. Prof. Dr. Valerie Portefaix, Hong Kong University

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

1975-1976 Eğitim Öğretim yılında MEB Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu, Örgün Yükseköğretim Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak kurulan Batman Teknik Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu; 20 Temmuz tarihli 17760 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dicle Üniversitesi'ne bağlanmıştır. Batman Üniversitesi, 29 Mayıs 2007 tarih ve 26536 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 2809 sayılı “Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu”nda ve “Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda ve Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye Eklî Cetvellerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un Ek 88 inci maddesi ile kurulmuştur.

Batman Üniversitesi (Foto:Batman Üniversitesi-Basın Koordinatörlüğü)

ÖN SÖZ

Batman Üniversitesinin kuruluşunun 15. yılında “Geçmiş, Bugün, Gelecek” temasıyla düzenlenen “Uluslararası Batman Sempozyumu”nun temel amacı, Batman’ın dününü, bugününü ve yarınını bilimsel olarak ele almak; bu sayede Batman’a ait köklü tarihi, coğrafi, sanatsal, bölgesel, ekonomik, dini, sosyal, kültürel ve folklorik değerleri ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma ile Batman ili üzerine akademik çalışmalar yürüten bilim insanları arasında bilgi alışverişi sağlayarak iş birliği ve dayanışmayı artırmaktır. Bu doğrultuda Üniversitemizin ev sahipliğinde 28–30 Eylül 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen “Uluslararası Batman Sempozyumu”nun kentin hedeflerine ulaşması açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

“Uluslararası Batman Sempozyumu”nda arkeoloji, coğrafya, dil ve edebiyat, folklor, dini ve kültürel hayat, ekonomi, eğitim, kültür-sanat, politika, meşhur şahsiyetler, tarih, toplumsal yapı, güncel sorunlar, demografi ve turizm, spor, sağlık, şehir ve mimari, biyoçeşitlilik, çevre, doğal zenginlikler-kaynaklar, enerji, madencilik, mühendislik, sanayi, tarım ve hayvancılık ana temaları ile düzenlenmiştir.

Sempozyumun mottosu olan “Geçmiş, Bugün, Gelecek” ifadesi tam metin bildiriler kitabına “Batman” ifadesi de eklenmek suretiyle isim olarak seçilmiştir. 36 adet tam metin bildiri metninin bir araya getirilmesinden müteşekkil olan bu eserde yayımlanan çalışmalar, sosyal bilimlerle fen bilimleri alanları bağlamında tasnif edilmiştir. Yine ilgili ana disiplinlere ait bildiriler kendi içinde alt alanlara göre gruplandırılarak sıralanmıştır.

Bu eserin yayımlanmasında emeği geçen yayın kurulu üyelerine, bilim kuruluna, bildiri sunan bilim insanlarına, düzenleme kuruluna, hakemlere, oturum başkanlarına, sempozyumun düzenlenmesinde ve yürütülmesinde emeği geçenlere, katkıda bulunan sponsor firmalara, Batman Üniversitesi personeline ve kıymetli misafirlere teşekkür ederiz.

Editörler

Prof. Dr. İdris DEMİR

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	6
İÇİNDEKİLER	7
AÇILIŞ KONUŞMALARİ	9
RUS TARİHÇİLERİNİN ESERLERİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN ORTAÇAĞ TARİHİNİN ARAŞTIRILMASINA DAİR (BATMAN ÖRNEĞİNDE)-Dr. Öğr. Üyesi Yegane Çağlayan, Erhan Çağlayan	26
ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN KONULAR ÜZERİNE BEŞİRİ NAHİYESİ'NDE SUÇ UNSURLARI-Doç. Dr. Hanife ALACA	36
BEŞİRİ KAZASININ TEŞKİLİ VE İDARESİ (1895-1905)-Dr. Recep AYHAN	42
BATMAN İSMİNİN KAYNAĞI-Mahmut TEKİK, Yavuz ÇİTİRKİ	54
RAMAN BİNDİRME FAYININ ÜRETTİĞİ TARİHİ DEPREMLERDEN ETKİLENEN YERLEŞİMLER: SALAT TEPE VE ZEVİYA TİVİLKİ-Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE	62
BATMAN MOR KURYAKOS (DERA QİRA) MANASTIRI 2. ETAP RESTORASYONUNA DAİR GÖZLEMLER-Dr. Öğr. Üyesi Rojat AKSOY IŞIK	72
KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA TUR ABDİN'DEKİ SÜRYANİ ORTODOKS MANASTIRLARI VE BATMAN MOR KURYAKOS MANASTIRI-Doç. Dr. Ersoy SOYDAN	85
GÜNEYDOĞU ANADOLU ROMA YERLEŞİMLERİNDEN HASANKEYF (CEPHAS) KALESİ - Abdurrahman DEMİR	97
BATMAN KENTİ VE ÇEVRESİ ÜZERİNE AKADEMİK ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYASI-Prof. Dr. İdris DEMİR, Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ	112
YETİŞKİN BİREYLERDE BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİNİN DEPRESYONU YORDAYICI ROLÜ: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ-Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ŞAHİN, Doç. Dr. Nursel TOPKAYA, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP	216
TURİSTLERİN ÇEVRE DOSTU TURİSTİK ÜRÜNLERE YÖNELİK TUTUMLARI: BATMAN ÖRNEĞİ-Ruken ABİK, Hasan Önal ŞEYHANLIOĞLU, Reşat ARICA	229
RESİMLİ KENT TARİHİ: BATMAN'IN KENTSEL DEĞİŞİMİNİN GÖRSEL MATERYALLERLE ANALİZİ-Öğr. Gör. Nuh AŞAN	241
BATMAN SONSÖZ GAZETESİ'NDE KADIN GÜNDEMİ	268
BATMAN ŞEHRİNİN KENTLEŞME OLGUSUNUN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK BAĞLAMDA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ-	288
20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDEKİ DENGBEJ KLAMLARINDA BATMAN'IN SOSYO-POLİTİK YAPISI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI-Öğr. Gör. Mehmet Veysel KARATAŞ	296
BATMAN'DA YAŞAYAN DOM (MITIRP, KARAÇI, ÇİNGENE) TOPLULUĞUNUN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAMLARI-Ramazan TURGUT	317
BATMAN ÖVGÜSÜNDE YAZILMIŞ BİR KASİDE: KASİDE-İ FAHRİYYE	330
DER-MEDH-İ ŞEHR-İ BATMAN-Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	330
ABDULVAHAP AKBAŞ'IN ESERLERİNDEKİ BATMAN ÖZLEMİ-Abdulgani BAĞIŞ	341

<i>ÜÇ ZİYARET ÜÇ MENKİBE: ŞEYHBAL, ŞEYH ZİLÂN, SEYİT BİLAL BATMAN HALK KÜLTÜRÜNDE ZİYARET YERLERİ-Dr. Öğr. Üyesi Z. Görkem DURAN GÜLTEKİN</i>	358
<i>BATMAN'DA KEŞFEDİLEN ENERJİNİN ULUSLARARASI HUKUK BOYUTU-Ömer DUMAN, Dr. Öğr. Üyesi Sadullah ÖZEL</i>	370
<i>BATMAN İLİNİN İDARİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ-Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAKUT</i>	381
<i>GELENEKSEL BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK BATMAN TAHİRİYYE (ODUNCULAR SİTESİ) MEDRESESİ VE OKUTULAN ARAPÇA DERS KİTAPLARININ TASNİF VE TAHLİLİ-Dr. Abdulhamit TURGUT</i>	397
<i>KUR'AN'DA EMSAL KULLANIMININ DİLE KATKISI-Dr. Öğr. Üyesi Eşref İNAN</i>	415
<i>MOLLA FAHREDDİN BATMÂNÎ VE RİSÂLETU'L-VAD' İSİMLİ ÇALIŞMASI-Doç. Dr. Ahmet TEKİN</i>	426
<i>MODERN ŞEHİRLEŞME SÜRECİNDE BATMAN MEDRESELERİ-Dr. Öğr. Üyesi Abdülrapik ARSLAN</i>	439
<i>AHMED EL-HASKİFÎ VE KİRÂAT İLMİNE KATKISI-Araş. Gör. Mustafa ACAR</i>	450
<i>CEMÂLÜDDİN HÜSEYİN B. ALİ EL-HASKEFÎ VE KİRÂAT İLMİNDEKİ YERİ-Dr. Öğr. Üyesi Lokman ŞAN</i>	458
<i>EBU'L-LUTF MUHAMMED BİN ALİ HASKEFÎ'NİN (HASANKEYFLİ), HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE ARAP DİLİNDEKİ YERLERİNİN İNCELENMESİ-Prof. Dr. Yusuf DOĞAN</i>	467
<i>YAHYÂ B. SELÂME EL-HASKEFÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ-Dr. Öğr. Üyesi Mahsum TAŞ</i>	476
<i>ABDULCELİL CANDAN'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ-Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN, Doç. Dr. Abdurrahim KAPLAN</i>	492
<i>ALAUDDİN EL-HASKEFÎ'NİN İHTİSÂRÜ'L FETÂVÂ'S-SÛFİYYE İSİMLİ ESERİ ÇERÇEVESİNDE ŞEYH-MÜRİD İLİŞKİSİ-Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin BENER</i>	501
<i>SEYDA MOLLA SÜLEYMAN BEYAZ PİPARÎ SARGIN(PİPAR) / GERCÜŞ/BATMAN-Doç. Dr. Mustafa KESKİN</i>	513
<i>MOLLA ALİ EL-KOZÎ EL-BATMÂNÎ VE ET-TEYSİR TERCÜMETU MİSBÂHU'L MUNİR ADLI ESERİ-Araş. Gör. Mahfuz OKUYAN</i>	521
<i>MOLLA MUHAMMED ZİVİNGÎ VE "LEVÂMİ'U'R-RAHMÂN" ADLI TEFSİRİ-</i>	540
<i>BATMAN İLİ NEUROPTERA (SİNİR KANATLILAR) FAUNASI-Doç. Dr. Sadreddin TUSUN, Doç. Dr. Medeni AYKUT</i>	551
<i>BATMAN İLİNDE AÇIKTA SATILAN BAZI BAHARATLARIN MİKROBİYOLOJİK KALİTESİNİN ARAŞTIRILMASI- Öğr. Gör. Kübra KORKMAZ</i>	559

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Saygıdeğer Misafirler ve Katılımcılar, Sevgili Öğrencilerimiz,

Batman, kent merkezi itibarıyla yeni kurulan bir şehir gibi görünse de esasında on binlerce yıllık geçmişe sahip bir yerleşim yerinin adıdır. Petrol endüstrisinin bölgeye önemli sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmeler getirdiği görülmektedir. Batman ve çevresi, tarihi ihtişamı ve doğal zenginliği ile ünlüdür. 2007 yılında Üniversitemizin kurulmasıyla Batman'ın köklü tarihi ve zengin çevresi üzerine yapılan araştırmaların sayıca artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Son iki yılda bu sayının aratarak devam ettiğini ve Üniversitemizin ev sahipliğinde yapılan bilimsel kongre, konferans, çalıştay, proje ve protokollerin daha geniş kapsamlı yapıldığını müşahade etmekteyiz.

Uluslararası Batman Sempozyumu'nun amacı, Batman'ın sanat ve tarihini, ekonomisini, ticaretini, coğrafyasını, çevresini, kültürünü, toplumsal yapısını kanıta dayalı araştırmalarla ortaya koymaktır.

Hakem süreçleri tamamlandıktan sonra kabul edilen bildiriler içinde sadece "Batman" temalı olan çalışmalar değerlendirilmeye alınmıştır. Batman ana temasıyla sınırlandırılmış ilk multidisipliner sempozyum olma özelliğini taşıyan Uluslararası Batman Sempozyumu'nda toplam 59 bildiri kabul edilmiştir. Sempozyum ana teması doğrultusunda gönderilen bildiriler programda yer almıştır. 54 erkek ve 20 kadın araştırmacı olmak üzere toplam 74 araştırmacı sempozyuma katkı sunmuştur. 24 araştırmacı Batman Üniversitesi, 50 araştırmacı ise diğer üniversiteler veya kurum ile kuruluşlardan katılım sağlamıştır. Sunulan bildiriler, Arkeoloji, Edebiyat, Tarih, Sosyoloji, Eğitim, Psikoloji, İlahiyat, Yabancı Diller, Turizm, Kimya, Biyoloji, Ekonomi, Ziraat, Uluslararası İlişkiler ve Coğrafya alanlarından olduğu dikkat çekmiştir. Sempozyumda bildiri sunumları 4 ayrı salonda icra edilmiş olup bilim insanları Batman'ı pek çok ilmî disiplinde enine boyuna anlatıp tartışmışlardır.

"Marifet iltifata tabidir" ilkesiyle bu sempozyumda Batman konulu bildiri sunacak olan değerli hocalarımıza ve araştırmacılara huzurlarınızda bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Batman temalı sempozyum fikriyle bizleri harekete geçiren ve başından beri kıymetli desteklerini bizden esirgemeyen Sayın Rektörüm Prof. Dr. İdris Demir'e ayrıca teşekkür ediyorum. Son olarak program, kitapçık ve afişlerimizde yer alan kıymetli sponsor firmalara sundukları destek nedeniyle teşekkür ediyorum. Bilim kurulu üyelerimiz başta olmak üzere düzenleme kurulu

başkanı olarak düzenleme kurulu üyelerine gösterdikleri gayretten ötürü teşekkürlerimi tekraren iletmek isterim.

Son olarak bizleri yalnız bırakmayarak bu önemli organizasyonda yanımızda yer alan siz değerli konuklarımıza teşekkür ediyor, çok kıymetli hazirunu saygıyla selamlıyorum.

Doç. Dr. Ferhat Korkmaz
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, İl Protokolümüzün Değerli Üyeleri, Kıymetli Katılımcılar, Sevgili Öğrencilerimiz, Değerli Misafirlerimiz,

Batman Üniversitesinin öncülüğünde ve ev sahipliğinde düzenlenen Uluslararası Batman Sempozyumu'na hoş geldiniz. “Batman” şehrinin ve Batman'a ilişkin bilimsel çalışmaların ele alındığı Sempozyum'da sizleri ağırlamaktan büyük onur duyuyorum.

En üst seviyede araştırma yapılan ve bilgi üretilen kurumlar olan üniversiteler, buldukları bölgelere sosyo-ekonomik açıdan canlılık kazandırmakta ve ülkemizin gelişimine katkı sunmaktadır. Bölgede önemli bir misyon üstlenen üniversitemiz, hızla gelişen bilim, teknoloji ve eğitim-öğretim teknikleri ile çağın gereklerine ve bölgenin önceliklerine göre ilerleyişini sürdürmektedir. 2007 yılında kurulan üniversitemiz, öğrencilerimize ve paydaşlarımıza hizmet önceliği ile yükseköğretim gereklerine uygun planlı bir yönetim anlayışı ile amaç ve hedeflerini belirleyip bu doğrultuda faaliyetlerini sürdürmektedir. Yaklaşık 15 bin öğrencisi, 450 akademik ve 532 idari çalışanı ile üniversitemiz eğitim-öğretim kalitesini üstlendiği misyona uygun bir şekilde, ülke ve bölge kalkınması için nitelikli bireyler yetiştirme çabası içerisinde.

Batman Üniversitesi ülkesine karşı olan görev ve sorumluluklarla hareket ederek bilimsel çalışmalara ivme kazandırma yolundaki çabalarını her geçen gün artırmaktadır. Batman Üniversitesi yapılan bilimsel faaliyetler sayesinde bölgemizin ve ülkemizin kalkınmasındaki sürecin etkin unsurlarından biri olmak istemektedir. Bu doğrultuda Üniversitemizce ortaya koyduğumuz bilimsel faaliyetlerin nitelik ve nicelik unsurlarını geliştirmek için çalışıyoruz.

Üniversitemiz, bilimsel bir kuruluş olmanın gereği olarak bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelik desteğini sürdürmektedir. Batman Üniversitesinin bu doğrultudaki felsefesi, üretilen bilginin teoride kalmasına müsaade etmeden onu ülkemizin dört bir yanında kullanılmak üzere ihtiyaç duyan herkese ulaştırmaktır. Bu amaçla ülkemizin her türlü kalkınma ve ilerleme çabasına sahada aktif olarak katkı sunma arzusunda olan Batman Üniversitesinde son 20 ayda onlarca kongre, panel, çalıştay, konferans düzenlenmiş olup bilimsel faaliyetlere önemli bir mesafe kazandırılmıştır. Üniversitemizce yapılan yayınlar, etki bağlamında dünya ortalamasını yakalamış olup uluslararası akademik indekslerce bu durum tescil edilmiştir. Farklı akademik birimlerimiz, Batman ve çevresinde yapılan araştırmaların yanında ülkemizin farklı noktalarında ihtiyaç duyulan bilimsel faaliyet ve çalışmalara da ayrıca destek olmaktadır. Kentlerin aynası üniversitelerdir. Üniversitelere yönelik en büyük beklenti, ülke kalkınmasının yanında içinde konumlandıkları kentleri tıpkı bir lokomotif gibi peşine takıp sürüklemektir. Göreve geldiğimiz günden bugüne aldığımız mesafe bunun en önemli kanıtı olmuştur. 10 bin öğrenci sayısı düzeylerinden bugün 15 binin üzerine çıkmış bulunmaktayız. Üniversitemiz yine

bugün kendisiyle eş zamanda kurulan üniversitelerden daha çok tercih edilir duruma gelmiş, öğrencilerin tercihlerinde ve puan sıralamalarında üst sıralara doğru tırmanışını sürdürmektedir. Üniversite olarak her türlü imkânımızı öğrencilerimizin kullanımına sunmuş olmamızın meyvelerini her geçen gün daha iyi toplamaya devam ediyoruz.

Türkiye’de kentleşme süreci, esas anlamıyla Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra başlamıştır. İkinci dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra kentleşme süreci hızlanmış, Batman da petrolün bulunmasıyla 1950 sonrası gelişen kentler arasındaki yerini almıştır. Genç bir kent olan Batman şehri, bugün metropol kent sınırlarına erişmiş, büyükşehir olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Üniversitemiz de her türlü akademik araştırma birim ve bileşenleriyle bu vizyona ayak uydurmak ve onu geleceğe taşımak amacıyla çalışmalar yapmakta ve projeler üretmektedir.

Batman Vizyon 2030 Arama Konferansı adlı çalışmamızda da belirttiğimiz gibi “bir dünya kenti olma yolunda olan Batman” ve dünya Üniversitesi olma yolunda emin adımlarla ilerleyen Batman Üniversitesinin kuruluşunun 15. yılında “Geçmiş, Bugün ve Gelecek” temasıyla düzenlenen “Uluslararası Batman Sempozyumu”nun temel amacı, Batman’ın dününü, bugününü ve yarınını akademik olarak ele almak; bu sayede Batman’a ait köklü tarihi, coğrafi, sanatsal, ekonomik, dini, sosyal, kültürel ve folklorik değerleri ortaya çıkarmaktır. Batman Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu sempozyumda arkeoloji, coğrafya, dil ve edebiyat, folklor, dini ve kültürel hayat, ekonomi, eğitim, kültür-sanat, politika, meşhur şahsiyetler, tarih, toplumsal yapı, güncel sorunlar, turizm, şehir ve mimari, biyoçeşitlilik, çevre, doğal zenginlikler-kaynaklar, enerji, madencilik, mühendislik, sanayi, gıda, tarım ve hayvancılık ana disiplinlerde bilimsel bildiriler kabul edilmiş olup açılış oturumu ve panelinden sonra Üniversitemiz salonlarında icra edilecektir. Böylelikle içinde bulunduğu kente karşı sorumluluğunu yerine getirmeye çalışan Üniversitemiz enerji konusundaki ihtisası ile bilimsel çalışmaları daha ileriye taşıyacaktır.

Bu şehir üzerinde söz söylemek isteyen herkesi dün olduğu gibi bugün de davet ettik. Vizyon Konferansımızda olduğu gibi bugün de Türkiye’nin ve dünyanın dört bir yanındaki akademisyen ve araştırmacılara ulaştık. Ülkemizin, bölgemizin ve şehrimizin kalkınması, sorunlarımıza gerek ulusal gerekse de uluslararası bir bakış açısıyla yaklaşılması amacıyla özverili bir zaman ayırarak bu sempozyuma katılan bütün bilim insanlarını canıgönülden kutluyorum.

Tamamen Üniversitemizin imkânları ve çok değerli ortaklarımızın katkılarıyla düzenlenen bu sempozyum, esasında “Batman” bileşeninde düzenlenen ilk multidisipliner sempozyum olmanın övüncünü de taşımaktadır. Bu sene seksene yakın araştırmacımızın destek verdiği

sempozyumu önümüzdeki yıllarda daha da ileri taşımak istiyoruz. “Batman”ı bilimsel olarak tartışmak ve Batman’ın gelecek vizyonuna yön vermek amacıyla önümüzdeki yıllarda Tübitak projeleriyle bu değerli kongreleri gelenekselleştirmek için çalışma başlatıyoruz. Gayemiz, yapılan bilimsel çalışmalarda Batman’ın sorunlarına ve gelişimine rasyonel çözümler üretmek, bu çalışmaları karar verme makamında olan çok kıymetli yöneticilerimize önermek ve karar süreçlerinde dikkate sunmaktır. Bu tür bilimsel toplantı ve faaliyetlerle Batman, hedefine daha kısa zamanda ulaşacaktır.

Sempozyumumuzda 60’a yakın bildiri kabul edilmiş olup sempozyum sonrası hakem süreçleri tamamlandıktan sonra Batman’ın dününü, bugününü ve yarınını ele alan akademik çalışmalar kitap olarak yayımlanacaktır.

Geçtiğimiz yıl ve içinde bulunduğumuz bu yıl, Üniversitemiz gerek ulusal gerekse de uluslararası pek çok bilimsel çalışmaya ev sahipliği yaptı. Bu vesile ile “geçmiş”, “bugün” ve “gelecek” temasıyla icra edilen Uluslararası Batman Sempozyumu’nda emeği geçen düzenleme kuruluna, bilim kuruluna, Üniversitemizin katkı sunan tüm birimlerine, sponsorlara ve bizleri yalnız bırakmayarak bu önemli organizasyonda yanımızda yer alan siz değerli konuklarımıza teşekkür ediyor, çok kıymetli hazirunu saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. İdris Demir
Batman Üniversitesi Rektörü

Sempozyumumuzun Onur Konuğu Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Ruşen KELEŞ Beyefendi, Sayın Garnizon Komutanım, Sayın Rektörüm, İlimiz Protokolünün Çok Saygıdeğer Mensupları, Çok Saygıdeğer Mesai Arkadaşlarım, Çok Saygıdeğer Hocalarımız ve Sevgili Öğrencilerimiz,

Öncelikle bu sempozyuma hepimiz hoş geldiniz ve şeref verdiniz. Şu an 2022 yılında değil de bu sempozyumu 90'lı yılların başında yaptığımızı hayal edelim ve 90'lı yıllarda Batman'ı, Türkiye'de Batman'a benzeyen başka bir il ile karşılaştıralım. Aklınıza ilk gelecek il muhtemelen Gaziantep olurdu. Çünkü 1990'lı yılların başında Batman'ın dinamizmi ile Batman'ın ekonomik potansiyeli ile Batman'daki var olan görüntü ile Gaziantep'teki görüntü birbirine çok benziyordu. Eğer 30 yıllık geri gitme çok fazla geldi ise sizi biraz daha yakına çekmek isterim. 2015 yılında TÜİK, Türkiye'de 81 vilayetin bir endeks değerini açıkladı. Bu endeks, şehirlerdeki hayatı anlatan, şehirlerin gelişmişlik, kalkınmışlık düzeyini anlatan ve şehirde yaşayan insanların o şehirden duyduğu memnuniyet düzeyini anlatan illerin yaşam endeksiydi. Bu endeksin genel sıralamasına bakıldığı zaman Batman 81 vilayet içerisinde 77. sıradadır. Yine en önemli alanlardan ve ana başlıklardan bir tanesi olan çalışma hayatı söz konusu olduğu zaman Batman 81 vilayet içerisinde 81. sıradadır. Ben eğri oturup doğru konuşmayı çok severim. Yapmamız gereken acı bir tespit varsa başlangıç noktasının da mutlaka ama mutlaka bu acı tespitlerden başlamak olduğuna da içtenlikle inanırım. Çünkü stratejik bir plan yapacaksınız -şu anda bu sempozyumun temeli de Batman'ın stratejik planının hazırlanmasına altlık teşkil edebilmektir- birinci madde çok doğru tespitlerden yola çıkmaktır. Doğru tespitlerden yola çıkarsanız her şeyi halledemezsiniz ama yapmış olduğunuz tespitler yanlış olursa sonraki bütün örgünüz ve kurgunuz da sizi asla doğru sonuçlara iletmez. Dolayısıyla ilk başlangıç noktamız, mutlaka ama mutlaka doğru tespitleri yapmak ve yapacağımız bütün prodüksiyonu da bu doğru tespitler üzerine bina etmektir. Eğer stratejik bir plan yapacaksak bu bireysel hayatımız için de kurumlar için de şirketler için de ülkeler için de geçerli olduğu gibi Batman için de geçerlidir. Yaptığımız iş, hayatınızda bir işe yaramıyorsa yapmanız gereken şey farklı bir şey yapmaktır. Bazen de gittiğiniz istikamette pek çok şey aynı anda yanlış gidiyorsa yapmanız gereken şey paradigmayı değiştirmektir. Batman, iller arasında yaşam endeksinde ve çalışma hayatında Türkiye'de 81 vilayet içerisinde sonuncu ise yapmamız gereken farklı şeyler var demektir. Bu bizim paradigmayı da değiştirecek işler yapmamız gerektiği anlamına gelir. Bu gerçeği kabul etmeden bu doğrunun üzerine, bu tespitin üzerine ve değiştirilecek bir paradigma üzerine Batman'ı inşa etmeye kalkışırsak yapacağımız şey genellikle dar bir alan içerisinde sürekli patinaj çekmek olacaktır. Batman, 90'lı yılların başına

kadar Türkiye’de sanayi alanında, ekonomik gelişme alanında örnek gösterilecek atılımların yaşandığı bir kent olmuştur. Fakat bana hiç kimse 90’lı yıllardan sonra da aynı çizgide devam ettiğini iddia edemez, iddia ediyorsa da beni ikna edemez. Bu endeks ve bu endeks içerisindeki çalışma hayatı endeksi 4 ana kategoriye yüklendi. Bunlardan birincisi istihdam; ikincisi istihdamla bağlantılı işsizlik, üçüncüsü günlük elde ettiğimiz olan ücret düzeyi ve dördüncüsü de çalışma hayatından duyulan memnuniyet. Bunları ölçüyor ve bunlar ölçüldüğü zaman Batman Türkiye’de 81 vilayet içerisinde maalesef sonuncu çıkıyor. Şimdi stratejik bir planlama yapacağız, Batman’ın stratejik planını hazırlayacağız; o zaman doğru bir tespitten yola çıkarak ilerlememiz gerekiyor denilebilir.

Batman’da genellikle neyimiz var sorusunun cevabını söylemekte hepimiz çok istekliyizdir. Bunların üzerine vurgu yapmakta hepimizin işine geliyor. Açıkçası bunlara vurgu yaptığımız zaman karşınızdaki insanlardan alacağımız reaksiyonlar da çok pozitif oluyor. Stratejik bir plan yaparken de mutlaka bu iyi olan noktaları doğru analiz etmek lazım. Avantajlı olan noktalar neyse bunları çok iyi vurgulamak lazım ama kendi dezavantajımız olan kısımlar, bizim için olumsuz olan noktalar nelerse bunları da belki iyi olduğumuz noktalardan çok daha iyi şekilde vurgulamamız lazım. Eğer stratejik planı böyle yapar ve böyle inşa edersek önümüzdeki yıllar boyunca da çok sağlam bir temel üzerinde, çok gerçekçi bir omurga üzerinde Batman’ı yeniden inşa etme imkanına kavuşmuş oluruz. Şöyle bir baktığımız zaman Batman’da neler var? Öncelikle bir tarım var ama hepimiz de biliyoruz ki tarımın genel ekonomik konsept içerisinde belli bir potansiyeli var. Siz ne yaparsanız yapın bu potansiyelin çok çok ötesine taşınması belli bir müddet mümkün değildir. Kurak olan tarım arazilerimizi sulu tarım yapmaya başladığımız zaman elde etmiş olduğumuz ürünün kalitesi de miktarı da artıyor. Bu size ekonomik bir refah sağlıyor mu kesinlikle sağlıyor ama bunun gedikleri var. Tarımın sağlayabildiği istihdamın da yine aynı şekilde gedikleri var. Siz yeni yetişen nesillerin büyük bir kısmını tarımda istihdam edeceğim diye yola çıkarsanız daha baştan yanlış bir tespitin üzerine yeni stratejinizi inşa etmiş olursunuz ki bu gerçekçi değildir bu doğru da değildir. Bugün Tarım ve Orman Bakanlığı olarak Genç Çiftçi Projesi üretiyoruz. Projeyi yürütüyoruz ama elde etmiş olduğumuz sonuçlar bu kadar gençliğe rağmen bu kadar önem gösterilmiş olunmasına rağmen maalesef istediğimiz yönde çok büyük rakamları elde etmek mümkün olmuyor. Çünkü yeni yetişen nesillerin tarımla uğraşmak ile ilgili çok yüksek beklentileri yok. Tarımdaki mekanizasyon da bir şekilde insan elinden ziyade makinelerin yapmış olduğu üretimi çok daha ehemmiyetli ve dolayısıyla avantajlı kılıyor. Peki tarımın dışında Batman’da ne var? Turizm. Ama Batman’ın turizminin de gedikleri var. Bizim en küçük ilçemiz Hasankeyf’tir. Turizmin bel bağladığı merkez diye kabul edeceğimiz sıklet merkezi olarak göreceğimiz nokta da yine Hasankeyf’imizdir. Ama

toplam nüfusun içerisindeki oranı Batman'ın %1.1'dir. Dolayısıyla Batman'ın ekonomisini ve geleceğini turizmin üzerine inşa edeceğim gibi temel stratejik bir yaklaşımın bizi çok uzun vadeli olaraktan ileri noktalara götürebileceği kanaatinde olmadığım gibi hiçbir ön kabulün de bizi doğru sonuçlara götürebileceği kanaatinde değilim. Bunu söylerken asla şunu kastetmiyorum: Turizm ile ilgili yatırımları yapacağız. Tarımla ilgili geçmişte olduğundan çok daha fazla, çok daha üretken bir tarımı, turizmi ortaya koymak için çaba ve gayret göstereceğiz. Ama bir şeyi de göreceğiz; stratejik olaraktan da sadece bunların üzerine Batman'ı inşa etmek de gerçekçi değildir. Bunu ön bir kabul olarak görmek zorundayız. Turizmin içerisinde sağlık turizmini düşünelim. Bu hafta Batman'dan bir ekibim Vali Yardımcımızın başkanlığında şu anda Duhok festivaline katılıyorlar. Irak'ta, Kuzey Irak'taki bu festivalde Batman'ı tanıtıyorlar. Batman'ın sağlık turizmi ile ilgili, hastaneleri ile ilgili orada tanıtım yapıyorlar. Yani bu işe inanıyor musunuz? Sağlık turizminin de bir şekilde sınır turizmi -sınır ili olmasak da- sınır ticaretinin de Batman için çok önemli faydalar sağlayabileceğine inanıyoruz. Ama biz tüm bunları Batman'ın geleceğinin, geleceğin ekonomisinin buralarda olamayabileceğini kabul ederek yapıyoruz. Her zaman söylüyoruz, bazen de gururla söylüyoruz: Batman bir petrol kentidir. On haneli bir köyden kentin nüfusu bugün 500 bine yaklaşmışsa bu petrol sayesinde. Evet bu doğrudur. Ama lütfen başka gerçeklikle de yüz yüze gelelim. Volkswagen otomobil fabrikası geçen yıl dizel motorlu son otomobili üretti. Bir dizel araç almaya niyetiniz varsa bundan sonra sıfır dizel motorlu olanlara binemeyeceksiniz. Çünkü artık elektrikli motorlar üretiliyor. Ya da duymuşsunuzdur, Avrupa'daki birçok otomobil şirketi 2023'ten sonra petrol temelli yakıtları tüketen otomobilleri üretmeyi bırakacaklar. Dünyanın geleceğinde fosil yakıtlar üzerine inşa edilmiş uzun vadeli olaraktan bir gelecek tasavvuru söz konusu değildir. Yani petrolün de gelecekteki fonksiyonu diğer madenlerdeki fonksiyona benzer bir fonksiyon olacaktır. Bugün dünyada petrolün temel fonksiyonu akaryakıttır. Geçmişte petrolün muhtemel fonksiyonunun dışında kalan bugün ki fonksiyonları ne ise gelecekte bunların üzerinden yükselecektir. Dolayısıyla da bu acı gerçekliği hepimiz kabul ederek yola devam etmek zorundayız. Bu kentin kuruluş gerekçesi, var oluş gerekçesi, büyüme gerekçesi olan petrol; bugün Batman ekonomisinde, Türkiye ekonomisinde ve Dünya ekonomisinde oynamış olduğu rolü gelecekte aynı şekilde devam ettirecek olan bir maden değildir. Etkisi devam edecektir ama bu etki azalarak devam edecektir. Peki başka bir gerçeklik de: Şu anda bizim var olan bir sanayimiz var. Lütfen tabirimi maruz görün; Batman'ın ölçeğine göre cılız bir sanayimiz var. Yani 620 bin il nüfusu, 420 bin kent nüfusu ama sadece 11 bin kişilik istihdam kapasitesi olan bir sanayimiz var. Aradaki büyüklükleri yan yana koyduğumuz zaman gerçekten de cılız kalıyor. Bu kanatlar bu gövdeyi uçuramaz, bu gövdeyi uçuracak kanatlar çok daha

kapasiteli çok daha kapsamlı çok daha güçlü olmak zorundadır. Batman'ın şu anda kendi cüssesi ile orantılı bir sanayi kapasitesine ulaşmış olması gerekiyor. Türkiye ile her zaman övünürüz. Sanayisi ile, üretkenliği ile ön planda olan bir ülkedir Türkiye. Hatta pandemi zamanında Avrupa'da maske bulamadıkları zaman kendi maskemizi hemen birkaç hafta içerisinde nasıl üretmeye başladık, steril malzemeleri nasıl üretmeye başladık diye söyledik ve bunla hepimiz gurur duyduk. Evet kendi üretkenliğimiz ile gurur duyan bir ülkeyiz ama ben size başka bir istatistiki veriyi buradan paylaşayım. Avrupa'daki toplam sanayi alanları ile Türkiye'deki sanayi alanlarını yani sanayiye tahsis edilmiş alanları şöyle yan yana koyduğumuz zaman Türkiye'deki sanayi alanlarının büyüklüğü Avrupa'daki sanayi alanlarının ortalama olarak yarısı kadardır. Dinamik bir ekonomiyi, güçlü bir ekonomiyi, rekabetçi bir ekonomiyi ne ile sağlayacağız? Türkiye'nin de Batman'ın da üzerinde durması gereken ana konulardan biri olduğu kanaatindeyim. Şu anda Valilik olarak var olan sanayimizin dışında 5 yeni sanayi alanı ile ilgili bir çalışma yapıyoruz. Bu hususla ilgili çalışmalar olgunlaştığında ilerleyen zamanda kamuoyu ile de paylaşacağız. Kamuoyunun takdirlerine sunacağız. Bu sanayi alanlarını kurarken gezegenimizi korumak, ülkemizi korumak ve Batman'ı korumak için bir şeylere de çok dikkat edeceğiz. Bir taraftan 5 yeni sanayi alanı kuracağız ama bu 5 yeni sanayi alanının hiçbir yerinde hiçbir fabrikasının bacasından duman yükselmeyecek. Bacalı sanayiye, kimya sanayine bu şekilde izin vermeyeceğiz. Kurmuş olduğumuz bütün sanayilerin tamamı için geçerli olacak şekilde hiçbirinin atığını dışarıya bırakmasına da müsaade etmeyeceğiz. Çevresel duyarlılık söz konusu olduğu zaman son nesil teknolojik gereklilikler ne ise onun gereğini yapacağız. Bunu yaparken başka bir şey daha yapacağız. Maalesef şu anda var olan sanayimiz de atıklarını Batman Çayı'na boşaltıyor. Mevcut sanayimize de arıtma tesisi kurmak suretiyle Batman Çayı'na arıtılmamış atık bırakılmasının önüne geçeceğiz. Bu hem yeni kuracağımız sanayiler açısından geçerli olacak hem de var olan sanayiler açısından geçerli olacak. Bir taraftan sanayi kurarken öbür taraftan da ilimizin mahvolmasına imkân vermeyeceğiz. Çünkü bizim temel perspektifimiz insani gelişmişliktir. Ekonomik gelişmişlikten öte bir kavramdır insani gelişmişlik. İçerisinde ekonomik gelişmişliği mutlaka ki barındırır ama kentsel duyarlılığı da insan refahının en yükseğe çıkartılmasını da bünyesinde barındıran insani gelişmişlik perspektifinden hareket ederek Batman'ın geleceğini inşa edeceğiz. Tabii geleceği inşa ederken sadece bugünü, bugünün rakamlarını baz alarak değil, her şeyi ile önümüzdeki en azından birkaç on yılı hesaba katmak suretiyle bütün planlamamızı buna göre yapacağız. Şu anda kentimizin imar planını yapıyoruz. Kentimizin imar planını yaparken 500 bin nüfusun imarını değil, ileride bu kent 1 milyona ulaştığı zaman 1 milyonluk kentin imarını yapıyor olacağız ki yapıyoruz. Şu anda Batman'ı çepeçevre kuşatan yeni imar

çalışmamızda perspektif, 850 bin artı kentsel dönüşüm ile beraber 1 milyonluk bir nüfusa ulaştığı zaman bu kentin planlı bir kent olarak büyümesini, insan refahını en üst sınırdan tutan bir kent olarak büyümesini, sosyal donatı alanlarının maksimum düzeyde planlandığı bir kent olarak büyümesini öngörmektedir. Ekonomi içerisinde paradokslar var. Yapacağımız stratejik planda da bu paradoksları çok iyi hesap etmemiz gerekiyor. Şu anda Batman'da en büyük beklentilerden bir tanesi tekstil sektörüne olabildiğince ağırlık verilmesidir. Herkes bunu istiyor, herkes bunu söylüyor. Ekonominin içerisindeki paradokslardan bir tanesi şu: Yüksek istihdam ortaya koyan sektörlerle yüksek katma değer üreten sektörler aynı sektörler olmuyor. Çok acı gerçek ama bu acı gerçeklikle yüzleşmek gerekiyor. Siz eğer küçük sanayi, orta ölçekli işletmeleri ön planda tutarsanız bunlar size çok yüksek istihdam sağlar. Büyük şirketlere ağırlık verirseniz bunlar çok yüksek katma değer getirir ama düşük istihdam sağlar. Tekstil burada çok farklı bir pozisyonda yer alıyor. Tekstil büyük işletmelerde de yüksek katma değer artı yüksek istihdam sağlayabilen mali sektörlerden bir tanesidir. Ama ben sizinle burada yeniden çok çarpıcı bir tespiti paylaşayım. OECD ülkeleri içerisinde yani OECD ülkeleri dünyanın gelişmiş ülkeler ligidir. Bugün tekstil fabrikası olan hangi ülkeler var? Mesela Avrupa'yı şöyle bir göz önünde canlandırın. Hangi Avrupa ülkesindeki tekstil sektöründe Batman'daki, Türkiye'deki gibi tekstil fabrikaları olduğunu bilen var mı? Bilen yok, çünkü yok. Siz şu anda aylık ücret 300 Euro ile 350 Euro arasında çok güzel tekstil işçisi istihdam edebilirsiniz ama asgari ücretin 1100 Euro olduğu bir ekonomide tekstil fabrikası işletemezsiniz. Dolayısıyla da Batman ile ilgili bu temel beklentiyi ortaya koyarken işte bütün fabrikalar tekstil fabrikası olsun derken geleceğe yönelik bu nisbi değeri bugünden mutlaka hesaba katmak zorundayız. Bütün fabrikalar tekstil fabrikası olması gibi bugün için çok gerekli görülen bir husus ilerleyen on yıllar içerisinde bizi çok önemli sıkıntılar ile yüz yüze getirebilir. Çünkü kişi başına düşen gelir arttıkça ekonomik büyüklük arttıkça ekonominin temel prensibi yüksek işgücüne dayanan ve yüksek hizmetlere dayanan sektörler bir şekilde dönüşüme ve değişime uğramak zorunda kalıyorlar. Planlama yaparken bir şeye çok dikkat etmemiz gerekiyor. O da genellikle bakış açımız her zaman ilin merkezi olan kent üzerine odaklanır ve konuştuğumuz zaman da analiz yaptığımız zaman da hep kentler üzerinden gidiyoruz. Oysa bir stratejik plan yaparken bakış açımız sadece kentlere değil, ilçeler ve ilçelerin merkezleri, beldeler, köyler ve hatta mezralara da odaklanmak zorundadır. Çünkü planlama dediğiniz şey aynı zamanda alan planlamasını da kapsamalı. Alan planlamasının içerisinde sektörler olduğu gibi alansal olarak da ilin tamamını kapsayacak nitelikte ve mahiyette olmak zorundadır. Bir strateji olarak, kentin omurgası ilin omurgasını oluşturacak iyi bir ekonomik performans sergileyecek ana sektörleri tespit ettikten sonra geri kalan kısımlar emin olun ki arkasından patır patır geliyor. Yani devletin yüklenmiş olduğu

kamu hizmetleri ve kamu yatırımları kapsamında baktığımızda şu an doğu ve güneydoğuda bu alanda bir açığımız vardır dersiniz doğru mudur arkadaşlar? Ben memleketin batısından geliyorum. Devletin bu alanda bu bölgede yapmış olduğu yatırımların büyüklüğü batıdaki yatırımlardan pek çok alanda daha fazladır. Ama işte paradoks burada. Batı'daki ekonomik refahı burada göremiyorsak bunun sebebi kamu yatırımlarının fazlalığından ya da eksikliğinden kaynaklanmıyor rekabetçi ekonomilere sahip olamamamızdan kaynaklanıyor. Bugün Batman'da en büyük sektör nedir diye sorarsanız; sosyal devlet sektörüdür. Şimdi saygıdeğer hocalarımız diyecek ki ekonominin içerisinde böyle bir sektör yoktur. Vardır ve şu anda sosyal devlet sektörü her yıl yüz milyonlarca kamu kaynağı ile birlikte Batman ekonomisindeki en büyük sektördür. Ama sosyal devletle sosyal yardımlarla geleceğin rekabetçi ekonomisini inşa edemeyeceğimizi de bilmemiz gerekiyor. Bunu söylerken sosyal yardımların kaldırılması anlamında söylemiyorum ama bu gerçekliği kabul etmek zorunda olduğumuzu ifade ederek söylüyorum. Sosyal devlet olmalı, bir şeyler için olmalı ama geleceğin inşası sosyal yardımlar üzerinden olmamalı. Belediye hizmetleri açısından olsun, yerel yönetim hizmetleri açısından olsun pek çok noktada refah seviyesi yüksek yaşanılır kentleri ortaya koymayı başarabiliyoruz. Hepimiz pek çok açıdan belediye hizmetleri açısından ileri noktalara gidiyoruz. Bir başka tespiti sizinle paylaşayım. Şimdi diyeceksiniz ki bizim Vali Bey de çok karışık şeyler söylüyor şimdi hep Avrupa'dan örnek verdi. Avrupa içerisinde ülkesel ekonomiler içerisinde sanayi oranının en yüksek olduğu ülke hangisidir? Öğrencilerimiz bana söylesin. Avrupa'da sanayinin ekonominin içerisinde büyüklüğü en yüksek olduğu ülke hangisidir? Doğru, herkes oybirliği ile Almanya diyor. Almanya'da sanayinin ekonomi içerisindeki ağırlığı %40'ı dahi bulmuyor. Şimdi diyeceksiniz değerli arkadaşlar bizim Vali Bey bir taraftan sanayiye çok vurguladı sonradan da diyor ki Almanya da dahi ekonominin içerisinde %40'ı bulmuyor. Bu ne biçim iş. Ekonomi içerisindeki en büyük sektör hizmet sektörüdür. Devlet olarak hizmet sektörü için hangi yatırımı yapıyoruz? Mesela güzellik salonları için vermiş olduğumuz ekonomik teşvik var mı? Mesela marketler açılın diye hangi ekonomik teşvikleri uyguluyoruz? Mesela spor salonları açın diye insanlara ne kadar ekonomik teşvik veriyoruz? Parkın içerisinde büfe açın diye insanlara hiç ekonomik teşvik veriyor muyuz? Ekonomi içerisinde pek çok sektör sizin onları teşvik etmenize ihtiyaç duymadan oraya ilave kaynak harcamanıza ihtiyaç duymadan zaten kendiliğinden geliyor ve büyüyor. En büyük istihdamı asıl onlar sağlıyor ama temel sorun şurada: Sistem enerjisini nereden alıyor? Tüm bu alanları besleyen üretken ekonominin temelinde var olan nedir? Bunu aramak bunu bulmak gerekiyor. Çünkü siz o üretken sektörü bulduğunuz zaman o reel sektörü kurguladığımız zaman geri kalan pek çok şey aslında kendiliğinden iyi bir planlama ile kendi dinamizmi içerisinde geliyor. Siz onu iyi

planlayabilirsiniz de gayet güzel geliyor. Türkiye’de sadece belli vilayetleri söyleyebilirsiniz, içerisinde sanayi olmadan kendi dinamizmi ile geliştiğini söyleyebileceğimiz. Antalya’yı dersiniz turizm, Bursa’yı dersiniz turizm, İstanbul’u dersiniz sanayi dışında ticaret, kültür, eğitim, sağlık... Bunların etrafında gidiyor. Ama bu liste çok uzamıyor. Hep göç veren Türkiye’deki illere şöyle bir bakın ki Batman istisnai yıllar dışında net göç veren bir il. Bu illerin kendi ekonomi dinamiklerine kavuşabilmeleri için mutlaka ama mutlaka kendi üretken sistemin enerjisini sağlayacak sektörleri belirlemesi ve bunların üzerine yoğunlaşarak yollarına devam etmeleri gerekiyor. Batman’ın hikayesi de böyle. Yani 4 ay önce gelmiş, göreve başlamış ve Batman’la ilgili kendi gözlemlerini oluşturmuş bir Vali olarak sizlerle şunu paylaşmak istedim. Yapacağımız şu sempozyum çok anlamlı, geçen yıl sayın Rektörümüz - kendilerine teşekkür ederiz- İdris Hoca gerçekten de kendi dinamizmi ile çalışkanlığı ile üretkenliği ile harika bir sempozyum düzenlemiş ve bu yıl daha kapsamlı olanını yapıyoruz. Bu kent ile üniversite arasında kurulmuş olan, toplum ile üniversite arasında, toplumla, devletle, bürokrasi ile sivil toplum kuruluşları ile kurulmuş olan harikulade bir ilişkiyi ifade ediyor. Çok ideal, gerçekten de alkışa değer. Ümit ediyorum ki bu sempozyumda saygıdeğer hocalarımızın, siz bürokratlarımızın, öğrencilerimizin sağlayacağı her türlü katkı Batman’ın geleceğinin inşasında kullanabileceğimiz tespitlerden, stratejik noktalardan bir tanesi olacaktır. Bir işi yapmak önemlidir ama işi beraber yapmak en önemlisidir. Beraber yapılan tüm işlerin sürdürülebilirliği de dinamizmi de başarı şansı da her zaman için yüksek olmuştur. Ortak akıl kullanılarak yapılan her iş iyi sonuçlar verir. Dolayısıyla ortak aklın ortaya koyması anlamında gerçekten de Batman’ın geleceği için de son derece kritik bir toplantıdır, kritik bir akademik çalışmadır. Son olarak da değerli öğrencilerimiz, ben de 90’lı yılların başlarında Mekteb-i Mülkiye’de sizler gibi bu sıralarda oturmaktaydım. Saygıdeğer hocamız bugün sempozyumun onur konuğu olan Prof. Dr. Sayın Ruşen Keleş Beyefendi de kendilerinin derslerini almaktan onur duyduğumuz hocamızdı. Aradan 30 yıllık bir zaman geçti ve birazdan hocamız burada konuşmasını yaptığı zaman ben Mekteb-i Mülkiye’de 30 yıl önce ne hissettiysem yine aynı duyguları hissedeceğimi düşünüyorum ve aynı zamanda kendisi master yaptığım zamanda master tezimin de danışmanlığını yapmak gibi bir şerefi bana bahşetmişti ve bunu kabul etmek gibi bir şerefi bana bahşetmişti. Kendisine hem Batman’ı hem de sempozyumu onurlandırdığı için içtenlikle bir kez daha şükranlarımı arz etmek istiyorum. Sağ olun. Hepiniz sağlıklı kalın...

Ekrem Canalp
Batman Valisi

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Değerli Konuklar, Sevgili Öğrenciler;

Batmanlı vekillerin ve Batmanlıların el ele vererek buradaki Batman Sempozyumu'nu düzenlemiş olmalarını takdirle karşılıyorum. Bana kısa bir konuşma fırsatı vermiş oldukları için kendilerine teşekkür ediyorum. Cumhuriyetin Güneydoğu'ya bakışı konusundaki düşüncelerimi size yansıtmak istiyorum.

Üniversiteler buldukları şehirlerden kopuk olmamalıdır. Sırtını şehrine dönmüş bir üniversite yanlış bir amaçla kurulmuş demektir. Batman'da bunun tam tersini, olması gerekeni görüyoruz. Hem 2021 yılındaki Batman'ın 2030 Vizyon toplantısı hem de bugün yapılacak olan toplantı hem de bundan sonra yapılacak olan toplantılarda devlet, yerel yönetim, kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, öğrenciler ve halkın kendisi el ele vererek bu kentin bugününe yarınına ilişkin görüşlerini masaya yatırabiliyorlar. Bundan daha büyük takdire değer bir davranış bulmak, görmek zordur.

Bildiğiniz gibi ülkemiz coğrafi bölgeleri arasında derin gelişme farklılıklarının olduğu bir ülkedir. 2010 rakamlarına kısaca göz atarsak Marmara Bölgesi'nde %90 olan kentleşme oranı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 68.5'tir. Gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasındaki ilişkiler sorunu üzerinde duran birtakım iktisatçılar 1950'li yıllarda çeşitli teoriler geliştirmiştir. Türü kuramsal görüşler ortaya atmışlardır. Bunlardan bazıları, gelişmiş bölgelerin az gelişmiş bölgeler üzerindeki etkilerini ikiye ayırmışlardır. Olumsuz etkiler ve olumlu etkiler diye. Olumlu etkiler; bir bölgenin gelişmişliğini yayan, öteki bölgelere iletilmesini sağlayan etkiler olarak değerlendirilir. Bu etkiler gelişmiş bölgenin az gelişmiş bölgeden mal ve hizmet satın almaya ve yatırım yapmaya başlamasıyla ortaya çıkar. Her iki bölgede bazı anlarda tamamlayıcılık yoksa olumsuz etkilerin gücü olumlu etkilerin gücünü aşar. Olumsuz etkiler nelerdir acaba; bunlar gelişmiş bölgenin rekabetine az gelişmiş bölgelerin ekonomik etkinliklerinin karşı koyamaması sonucunda ortaya çıkan sonuçlardır. Bu eşitsiz yarışmada geri kalmış bölge, genç ve işe yarar insan gücünü, sermayesini gelişmiş bölgelere genellikle kaptırır. Geri kalmış bölgeden gelişmiş bölgeye olan mal, hizmet ve sermaye akımının adına bazı yazarlar ekonomik ve sosyal erozyon adını vermişlerdir. İki bölge arasındaki ilişkilerde yoksul bölgeler gelişmeye başlar başlamaz yoksulluğa mahkûm olabilir. Gelişmesi zengin bölgelerin onun üzerinde ürettiği ürünlere gereksinme duymasına bağlıdır. Yoksul bölgenin ürünlerinin arz esnekliği çok düşük olduğu takdirde bu durumun yol açacağı fiyat yükselişi gelişmiş bölgelerin ithalatının yoksul bölgelerden daha uygun fiyatlardan mal ve hizmet alabileceği başka bölgelerden yapmaya zorlar.

Bir ülkedeki bölgeler arasındaki dengesizliklerin büyüklüğünü gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasındaki olumlu ve olumsuz etkilerin güçleri belirler. Gelişmiş bölgelerinin güçlü olduğu ülkelerde az gelişmiş bölgeler genellikle kalkınmanın nimetlerinden yararlanamadılar. Her türlü kaynak gibi insan gücünü de gelişmiş bölgelere taşırlar. Bu dengesizliklerin zaman içinde geliştiğini açıklamakta farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlardan birisine göre bölgeler arasındaki dengesizlikler büyüme sürecinin kendi varlığının gereğidir. Bu tür dengesizlikler büyümeye koşul olarak kendiliğinden azalır. Hatta tamamen ortadan kalkar. Çünkü kalkınma ile birlikte tüm bölgeler bir ölçüde kendine düşen payı alır. Böylece gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasındaki fark zamanla kendiliğinde kapanır. Bu nedenle de dengesizlikler düzeltici politikalarla müdahale edilmesine gerek yoktur. Birinci görüş budur. İkinci görüş de şöyle; bu karamsar bir yaklaşımdır. Kendi haline bırakıldığı takdirde bölgeler arası farklılıkların azalma şöyle dursun, büyümekte olduğunu öne sürer. Devlet işe karışmadığı takdirde geri kalmış bölgelerin geri kalmışlıklarını telafi edemeyeceklerini, geri kalmışlığa mahkûm olacaklarını var sayar. Bu görüşte olanlar devletin bir takım düzenleyici reformist politikalarla bu dengesizliklere müdahale etmesinden yanadırlar. Gerçekte sosyalizm de bir anlamda böyle bir ideolojidir. Bölgeler arasındaki ve kırsal alanlarla kentsel alanlar arasındaki gelişme dengesizlikleri varlıklı sınıflarla yoksul sınıflar arasındaki çelişkilere bağlar sosyalizm. Birinin ötekini ezmesi ve sömürmesi açısından değerlendirmeye konu yapar. Son olarak üçüncü bir grup ise; gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasında bir ayrım yapar ve farklılıkların gelişmiş ülkelerde zamanla azalabileceğini ama az gelişmiş ülkelerde umutlu olunamayacağını öne sürer. Mesela John Friedman isminde ünlü iktisatçı kutuplaşmış gelişme kuramı adlı bir çalışma yapmış ve orada gelişmiş ve az gelişmiş bölge ilişkilerine merkezin çevreyi sürekli olarak sömürmekte olduğu ve çevrenin geri kalmışlığa mahkûm olduğu bir görüş öne sürmüştür. Bölgeler arası dengesizliklere devletin karışması, ekonomik, mali, sosyal, idari birtakım önlemler almayı zorunlu kılmıştır. Yatırım, vergi, kredi, gümrük, taşımacılık, kamu hizmetleri ve personel politikaları bunların başlıcalarıdır. Bu yaklaşımları üç grupta topluyoruz. Birincisi ne yapmak gerekir? Eldeki kaynakları ülkenin her tarafına eşit olarak serpiştirmektir. İkinci yaklaşım; yatırımları öyle eşit bir şekilde bütün coğrafi mekana yatırmak yerine, belli cazibe merkezi olarak da adlandırılan belirli bölgelere yoğunlaşmaktadır. Son olarak da bazı yatırım türleri açısından geri kalmış bölgelere öncelik vermektir. Bunlar genellikle ya kamu hizmetleri yatırımları olur ya da kalkınmaya dolaysız bir biçimde etki yapması söz konusu olan ekonomik nitelikli yatırımlardır. Ya da her ikisinin karışımı niteliğinde olabilir.

Türkiye baştan söylediğim gibi coğrafi bölgeleri arasında farklılıklar olan bir ülkedir. Bu farklılıklar gelir ve büyüme hızı farklılıklarıdır, büyüme potansiyeli farklılıklarıdır. Sosyal

refah anlayışını benimseyen devlet yalnız gelir artışını değil gelirin sosyal sınıflar ve coğrafi bölgeler arasında dengeli bir biçimde dağılmasını amaç edindiğinden bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde özellikle 1960 yıllarından itibaren uygulanan kalkınma planları ile devlet bu duruma müdahale etmektedir. İkinci dünya savaşına kadar devletin kimi sanayi kuruluşlarının yerini küçük merkezlerde hatta geri kalmış bölgelerde kurmuş olduğunu görüyoruz. Karabük demir-çelik fabrikası bunlardan biridir. Sırf geri bölgeleri geliştirmek amacıyla bunlar yapılmıştır. Hatta İstanbul'un bırakılarak Ankara'nın başkent yapılması da bir anlamda bu amaca hizmet etmiştir. 1945-1960 arasında sanayi kuruluşlarının coğrafi dağılımında merkezîyetçilik egemendir. Sanayi daha çok batıda yoğunlaşmış ama kendi içinde bir yarım desentralizasyona konu olmuştur. Geri kalmış bölgeleri devlet eliyle kalkındırma politikası az önce dediğim gibi 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ile başladı. İlk kalkınma planı 1963-1967 yıllarını kapsamaktadır. Kalkınma planları içinde bu politikalar yer almıştır. Nedir bu politikaların esası? Birinci 5 yıllık kalkınma planında yatırımlar verimli olanlar ve az verimli olanlar diye ikiye kategoriye ayrılıyor. İkinciler yani kamu hizmetleri ile ilgili yatırımlarda bunların coğrafi dağılışında geri kalmış bölgelere öncelik verilmesi ön görülüyor. Birinci plan yatırımların büyüme noktalarında yoğunlaştırılmasını dengeli sanayileşme ve yerleşmenin bir aracı olarak belirlemiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık kalkınma planına baktığımızda birinci kalkınma planı ile hemen hemen aynı doğrultuda tavsiyeler yer alıyor, kentleşmenin hızlandırılması isteniyor, büyüme merkezleri politikası ön görülüyor. Kimi yatırımların coğrafi dağılışında geri kalmış bölgelere öncelik verildiğinden dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kimi merkezleri 10 bin nüfuslu iller kategorisine yükseltilecek devlet planlama teşkilatının mali, kredi, vergi desteklerinden pay alır duruma getiriliyor. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1973-1977 yıllarını kapsamaktadır. Burada coğrafi bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarının kısa süre içerisinde ortadan kaldırmaya çalışmanın ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açarak uzun dönemde sermaye birikimini ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatabileceği görüşünden yola çıkıldığını görüyoruz. Plan, ulusal ölçekli yatırımlarda kuruluş ili seçmekte önceliklerin sadece ekonomik kriterlere göre hesaplanmasını istiyordu. Bölgeler arasındaki farklılıkları uzun dönemde ancak az gelişmiş bölgelerin kaynaklarının değerlendirilmesi ve yerel yönetimlerin etkin çalışmaları sonucunda giderilebileceği varsayıyor. Bu planda bir bakıma geri kalmış bölgeler sorununun bir kenara itilmiş olduğunu söylersek abartmış sayılmayız. 1978 ve 1983 dönemini kapsayan dördüncü beş yıllık plan; ekonomik gelişmeye koşul olarak bir iş bölümünün sağlanmasını planlama kanallarına mekan boyutunun eklenmesini, hizmetlerin sanayinin ve alt yapının ülke düzeyinde dağılışında denge sağlanmasını ve özendirme önerilerinin geri kalmış oğelerinin

yerel kaynaklarının bölgelerinin kalkındırılmasında değerlendirilmesini ön görmüştür. Bunun yanı sıra kalkınmada öncelikli yörelere özel bir ağırlık tanıyan dördüncü planda büyük yatırım projelerine öncelik verilmesi istenmiştir. Doğunun tarım ve hayvancılık potansiyelinden faydalanmasından üretken kamu yatırımlarından geri kalmış bölgelere ayrılacak payın, ulusal ekonomiye katkıda bulunacak sürükleyici odakların yaratılmasından söz etmektedir. Bu yörelere yöresel nitelikteki toplam yatırımlardan oluşacak payın ülke ortalamasından yüzde 10 kadar daha yüksek tutulması gerektiği vurgulanmıştır. İlk dört kalkınma planını bu şekilde anlattıktan sonra bir tarafa bırakarak son aşamaya gelelim. 2019-2023 yılları içinde bulunduğumuz dönemde; bu dönemi kapsayan plan 11. Plan halen yürürlüktedir. Bu plan da dahil son 30 yıl içinde gelişmiş bölgeler ve Güneydoğu sorununun çözümünde önemli bir değişiklik olmadığını görüyoruz. Bu benim şahsi kişisel değerlendirmemdir. Kalkınma ajansları adı verilen uygulamadan da beklenen sonuçların elde edildiği söylenemez. Belki Güneydoğu kapsamında kısaca söz edilmesinde yarar görülebilecek olan girişim GAP projesidir. Bu proje, Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı bölümlerini kapsar ve 1987 yılının ortalarına doğru başlatıldı. 70 bin km kareden daha geniş bir alanı kapsayan bu bölgede Şırnak, Batman, Şanlıurfa, Mardin, Kilis, Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır ve Siirt illerinin bütünü ya da bir bölümünü içine alıyor. Çok amaçlı bir bölgesel kalkınma projesi olan GAP; bölgede alt yapı, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim sağlık ve hemen hemen bütün sektörlerin ve birbiriyle bağlantılı biçimde ve bir bütün olarak ele alınıp geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ülkenin bütün yüz ölçümün % 9.5'ini, ülke nüfusunun da yüzde 8.5'ini kapsamaktadır. Bu proje içinde sulama ve elektrik enerjisi tesislerini içeren 13 ara proje var ve bölgede gelir artışının yanında bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında da gelişmeler yaratılması bekleniyor.

Sunumumu bitirmek için sonuca geldim. Batman'a bu ikinci gelişim. Sayın Valime ve Sayın Rekötüme de söyledim. 1975 yılında Diyarbakır'da Türkiye Mimar ve Mühendis Odası bir sempozyum düzenledi. Ben de rahmetli dostum Aziz Nesin ile birlikte konuşmacı olarak davet edilmiştik. Uçaktan inince karşıladılar bizi. Daha vakit vardı toplantıya. Aziz Nesin "Mutlaka, Hasankeyf'i görelim" dedi. Bizi arabayla Hasankeyf'e getirdiler. Bugünkü gibi güzel değildi yollar. Fakat dün Hasankeyf'i gördük, müzeyi gezdik. Bambaşka bir Hasankeyf'le karşılaştım. Bugün sular altında kalan kısmında rahmetli Aziz Nesin ile oturduk, bir kahve içtik. Bunu hatırlıyorum. Kendisini rahmetle anıyorum. Bu ikinci gelişim. Bu gelişimde bizi Batman'da da gezdirdiler. 1970 yılıydı, Batman galiba yeni ilçe olmuştu. O zamanlar büyükçe bir köy halindeydi. Yolları daracaktı. Dün Batman'ı gezdiğimde Batı'nın çok gelişmiş bir şehrinde olduğum izlenimini edindim. Batmanlıları tekrar kutluyorum. Burada Batman'ın gelişmesinin

petrol sanayisinin getirdiği kazanımları açıkça görüyorum. Bundan sonra da çok daha hızlı bir şekilde gelişeceğine inanıyorum.

GAP projesinden beklenen sonuçların alınması açısından bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında köklü değişmelerin gerçekleştirilmesi hiç kuşku etmiyorum ki bunları sağlayacak araçların da o planlarda ön görülmüş olmasına bağlıdır. Bölgedeki egemen feodal ilişkilerin çözülmesine yarayacak köklü bir toprak reformu maalesef gündeme alınamamıştır. Böyle olunca artacağı ön görülen gelirin paylaşılmasında eski dengesizlik varlığını sürdürecektir. Tarımdaki kapitalist gelişme eğilimleri topraksız köylüyü başka koşullar aynı kaldığı takdirde bölge dışına itebilir, bu tehlike vardır. Nitekim GAP bölgesinin yakından incelenmesi sanayinin gelişmesi için özel önlemlerin ön görülmüş olmadığını ortaya koyuyor. Özellikle 1960'lardan günümüze uygulanan kalkınma planları kanaatimce yeterli değildir. Çünkü görünüşte geri kalmış yöreler planlı bir yaklaşımla ele alındığı halde gerçekte kentleşmede ve bölgesel gelişmede plansız bir gelişim özelliklerinin ağır basmakta olduğu dikkat çekmektedir. Önlemler daha çok geri kalmış bölgeleri kaldırmaya yönelmiş kendi içinde bütünlüğü olan bu politikaların alternatif maliyeti hesap edilmediğinden ekonomistler ve plancılar nereden ne ölçüde özveride bulunabilecekleri takdirde güçlük çekmişlerdir. Bu durum politikacıları da kararsızlığa itmekte, Doğu ve Güneydoğu sorununa sistemsiz, parçacıl önlemlerle yaklaşımlarına yol açmaktadır. Doğu ve Güneydoğu'yu kalkındırmak için ciddi bir adım başka ülkelerde denenmiş, atılmış olan adımlara benzetilmek zorundadır. O da bir bölge kalkınma otoritesinin kurulmasıdır. Buna ihtiyaç duyacağı her türlü mali ve diğer yetkilerin sağlanmasıdır. 1980'lerin sonunda başlatıldığını söylediğim GAP gelişiminin ihtiyaca duyulan bu gereksiniminin hakkıyla karşılayabilecek bir örgütlenme türü olduğunu söylemek güçtür.

Ben Batman Üniversitesinin öncülüğünde gerçekleştirilen bu toplantıyı çok başarılı olacak bir toplantı olarak görüyorum. Kent-üniversite bütünlüşmesinin, iş birliğinin ideal bir örneği olarak görüyorum ve Sayın Rektörümüzü ve onun yakın çalışma arkadaşlarını yürekten kutluyorum ve sizlere de konukseverliğiniz için yürekten teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ruşen Keleş

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

RUS TARİHÇİLERİNİN ESERLERİNDE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN ORTAÇAĞ TARİHİNİN ARAŞTIRILMASINA DAİR (BATMAN ÖRNEĞİNDE)

Dr. Öğr. Üyesi Yegane Çağlayan, Erhan Çağlayan

*Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD,

y.caglayan@alparslan.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü,

caglayan49@hotmail.com

Öz

Türkiye'nin ortaçağ tarihi Rus tarihçilerinin her zaman ilgisini çeken konulardan biridir. Bu bir taraftan Türkiye'nin coğrafi ve siyasi açıdan Rusya için stratejik önem taşıması, diğer taraftan da Selçuklu öncesi ve Selçuklu dönemi Anadolu tarihinin siyasi, etnik, sosyal ve kültürel açıdan zengin bir tarih olmasıyla ilgilidir. Rus tarihçilerinin bu konuda dikkatini çeken bir diğer mesele ise bu bölgelerin Türk İslâm coğrafyasına dâhil olduktan sonraki tarihi gelişimidir.

Türkiye tarihinin öğrenilmesi yönünde Rus tarihçileri tarafından yapılan araştırmalar içerisinde Güneydoğu Anadolu bölgesinin tarihine dair çalışmalar önemli yer almaktadır. Bu çalışmalar, ortaçağ yazılı kaynakların, arkeolojik ve nümizmatik verilerin detaylı bir şekilde araştırılması sonucu ortaya çıkmış olup Batman'ın (özellikle Artuklu dönemi Hısnıkeyfâ) tarihiyle ilgili de mühim bilgiler ortaya koymaktadır.

Rus tarihçilerinin bu çalışmalarında Malazgirt Zaferi öncesi ve sonrasında bölgenin siyasi tarihine, askeri olaylara, Artuklu Beyliğinin dış politikasına özellikle de Artuklu – Zengî, Artuklu – Eyyübî, Artuklu – Karakoyunlu münasebetlerine ağırlık verilmiştir. Bu konuların yanı sıra Rus araştırmacıları tarafından Batman ve çevresinin ekonomik ve kültürel hayatı, mimari dokusu gibi konular da ele alınmıştır. Bahsettiğimiz konular V. A. Gordlevski, V. V. Bartold, B. N. Zahoder, M. A. Zaborov, L. A. Semyonova, B. A. Bolşakov, Y. İ. Kononenko gibi tarihçilerin eserlerinde geniş bir şekilde araştırılmıştır.

Rus tarihçilerinin Anadolu'nun ortaçağ tarihinin araştırılması yönünde hizmetlerinden biri de döneme ait kaynakların çevirisiyle ilgilidir. Gerek Selçuklu öncesi gerekse de Selçuklu dönemine ait çok sayıda eşzaman kaynak Rus şarkiyatçıları tarafından çevirisi yapılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bunların içerisinde Arapça, Farsça kaynaklar çoğunlukta olup Süryanice, Yunanca ve Latince kaynaklar da yer almaktadır.

Bunların yanı sıra Selçuklu coğrafyasına dâhil olan ve geçmiş SSCB'nin cumhuriyetlerinden olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arazisinde bulunan arkeolojik ve nümizmatik veriler de detaylı bir şekilde incelenerek Anadolu tarihiyle ilgili konuların araştırılmasına katkı sağlamıştır. Bu açıdan Artuklu dönemine ait meskûât araştırmaları yapan A. A. Bıkov, Y. Y. Gonçarov gibi nümizmatların çalışmaları dikkat çekmektedir.

Bildiride; Rus tarihçilerinin Batman örneğinde Güneydoğu Anadolu'nun ortaçağ tarihiyle ilgili çalışmaları incelenmiş, bölge tarihinin öğrenilmesi için bu çalışmaların öneminin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Selçuklu, Artuklu, Batman, Silvan, Hısnıkeyfâ, Rus tarihçileri

THE STUDY OF THE MEDIEVAL HISTORY OF THE SOUTHEASTERN ANATOLIA IN THE WORKS OF THE RUSSIAN HISTORIANS (BATMAN SAMPLE)

Abstract

The medieval history of Türkiye is one of the issues always drawing attention of the Russian historians. This is because, Türkiye has, on one hand, a strategic importance for Russia in terms of geography and politics and on the other hand Anatolian history has been politically, ethnically, socially and culturally rich in the pre-Seljuk and Seljuk era. Another issue drawing the attention of the Russian historians is the historical development of these regions after they got involved in the Turkish-Islamic geography.

The studies on the history of Southeastern Anatolia region carried out by Russian historians to learn about the Turkish history have an important place. These studies have emerged as a result of detailed research of medieval written sources, archaeological and numismatic data, and also reveal important information about the history of Batman (especially Artukids Hisnikeyfâ era).

In the studies of Russian historians, the political history of the region, military events, foreign policy of the Artukid Principality, especially Artuklu - Zengi, Artuklu - Eyyubi, Artuklu - Karakoyunlu relations are explained in detail before and after the Malazgirt Victory. Additionally, issues such as the economic and cultural life and architectural texture of Batman and its surroundings were also discussed by Russian researchers. The issues mentioned have been thoroughly researched in the works of historians such as V. A. Gordlevski, V. V. Bartold, B. N. Zahoder, M. A. Zaborov, L. A. Semyonova, B. A. Bolshakov and Y. İ. Kononenko.

One of the services of Russian historians in researching the medieval history of Anatolia is the translation of the sources of the era. Many synchronous sources, both before and during the Seljuk period, were translated by Russian orientalists and presented to researchers. Among these, Arabic and Persian sources are in the majority, and there are also Syriac, Greek and Latin sources.

Furthermore, archaeological and numismatic data found in the territories of Azerbaijan, Georgia and Armenia, which were included in the Seljuk geography and were the former USSR republics, were also examined in detail and contributed to the research of issues related to Anatolian history. In this respect, the studies of numismatists such as A. A. Bikov, Y. Y. Gonçarov, who conducted residential researches of the Artukid period, draw attention. In the Batman sample, the studies of Russian historians about the history of the Middle Ages in Southeastern Anatolia were examined in the paper, and the importance of these studies to learn the history of the region was evaluated.

Key words: *Seljuk, Artuklu, Batman, Silvan, Hisnikeyfâ, Russian historians.*

1. Giriş

Rus Devleti, XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren genişletmeye başlamış olduğu Doğu Politikası doğrultusunda Doğu halklarının tarihi ve medeniyetinin öğrenilmesini bu politikanın önemli taraflarından biri gibi görmeye başlamıştır. Moskova knezi (1533-1547) ve ilk Rus çarı olmuş (1547-

1584) IV. İvan'ın Kazan ve Astrahan (Hacı Tarhan) seferlerinin (1547-1558) ardından Sibiryaya yönelik işgalci faaliyetleri başlamıştır.

XVII. Yüzyılda bu faaliyetler daha da genişletilmiş, çar I. Petro (1682-1725) döneminde ise Rus devleti için Sibiryaya, Volga boyu topraklar, Kuzey Kafkasya, Hazar Havzası toprakları ve Orta Asya'nın işgali gündeme gelmiştir. Doğu ülkelerinin işgalini kolaylaştırmak amacıyla Doğu dillerinin öğrenilmesine karar verilmiş olup bu amaçla çar I. Petro 1700 yılında Rusların Çince ve Moğolca, 1716 yılında ise Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmeleri için gereğini emretmiştir. 1725 yılında Rusya Bilimler Akademisi kurulmuş, Doğu ülkelerine bilimsel seferler başlatılmıştır.

Sonraki yüzyıllarda Rusya'nın Doğu istikametinde işgalleri genişledikçe doğubilimciliği de gelişmiştir. Doğu halklarının tarihiyle ilgili lingvistik ve etnografik verilerin yanı sıra bu bölgelerin coğrafyası, iklimi, doğal kaynakları, ekonomisi, şehir ve köy hayatı, insanların psikoloji ve mental özellikleri hakkında da araştırmalar başlatılmıştır. Bu araştırmalar genişledikçe doğubilimcilere ihtiyaç da artmış, Rusya'nın büyük üniversitelerinde "Doğu dilleri" ve "Doğubilimciliği" fakülteleri açılmıştır.

XIX.-XX. yüzyıllar, Rusya doğubilimciliğinin tarihinde yükseliş dönemi olarak değerlendirilebilir. Bir taraftan Rus İmparatorluğunun Doğu'da elde ettiği büyük sömürgeler (özellikle Kafkasya ve Orta Asya), diğer taraftan Osmanlı cephesinde kazanmış olduğu askeri başarılar bu ülkelerin tarihinin daha detaylı öğrenilmesini ve haliyle doğubilimciliği alanında sistematik araştırmaları zaruri kılmıştır. Bu araştırmalar sonucu Rus doğubilimcileri bazı konularda Avrupalı meslektaşlarının önüne geçmeye başlamışlar. 1830'lardan itibaren Kafkasya ve Türkistan tarihini ve medeniyetini öğrenmek için bilimsel komisyonlar kurulmuş, onların yanı sıra Yakın ve Orta Doğu tarihinin araştırılmasına da başlanmıştır. Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla Rusya'da tarih ilmi, SSCB'de devlet politikası olarak uygulanan "Marksizm ve Leninizm" adlı ideolojik akımın etkisi altına girmiştir. Bu bir taraftan Sovyet hâkimiyeti kurulmadan önce yapılan tarih ve şarkiyat araştırmalarının sansürlenmesine, diğer taraftan da bu alanlarda başlatılan yeni araştırmaların da kısıtlanmasına sebep olmuştur. SSCB'deki birçok araştırmacı Türkologlar da dâhil, "Antisovet" faaliyette suçlanarak idam edilmiş veya eserlerinin yayınlanması yasaklanmıştır.

1950'lerin ortalarından başlayarak (İ. V. Stalin'in ölümünden sonra) SSCB'de devlet siyasetinde ve ideolojisinde bir "yumuşama dönemi" görülmeye başlanmış, Sovyet tarihçileri araştırmalarını daha az baskı altında devam ettirmişlerdir. Bağımsızlığını kazanan Arap ülkelerinde sosyalist yönlü partilerin hâkimiyete gelmesi (Mısır, Suriye) bu yıllarda Sovyet tarihçilerinin araştırmalarını daha çok Arap tarihi yönünde değiştirmelerine sebep olmuştur. Bununla birlikte Türkiye tarihinin öğrenilmesi yönünde araştırmalar da devam ettirilmiştir. Anadolu'nun ortaçağ tarihi ve medeniyeti konuları ise daha çok Bizans tarihini araştıran tarihçilerin eserlerinde öğrenilmiştir.

1960'ların ortalarından itibaren Türkiye tarihine ait özgün eserler – monografiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eserlerde Türkiye'nin çağdaş tarihinin yanı sıra ortaçağ tarihi özellikle de Selçuklu ve erken Osmanlı dönemleri detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Bu dönemde Anadolu tarihiyle ilgili ortaçağ

kaynaklarının (Arapça, Farsça, Süryanice, Latince) Rusçaya çevirisi de yaygınlaşmıştı. 1960-1980’li yıllarda yayınlanan eserlerde Anadolu’nun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel tarihi araştırılmıştır.

SSCB’nin dağılmasından sonra Rusya tarih ilmi ve doğubilimciliği bir buhranın içine girmiş olup bilimsel çalışmaların yapılması için gereken mali destekten mahrum bırakılmıştır. 2000’li yılların ortalarına kadar devam eden bu sürecin ardından tarih alanındaki araştırmalar yeniden sistematik bir şekil almıştır. Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında son on yılda genişlenen siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler Rus tarihçileri için Anadolu tarihinin araştırılmasının önemini daha da arttırmıştır.

XIX. Yüzyıldan bu güne Rus tarihçilerinin Türkiye tarihiyle ilgili araştırmalarında Güneydoğu Anadolu bölgesinin tarihine dair çalışmalar da önemli yer almaktadır. Bu çalışmalar, ortaçağ yazılı kaynakların, arkeolojik ve nümizmatik verilerin detaylı bir şekilde araştırılması sonucu ortaya çıkmış olup Batman’ın tarihiyle ilgili de mühim bilgiler ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda Güneydoğu Anadolu’nun mimari yapısı, Artuklu dönemi meskûkâtı Rus araştırmacılarının dikkatini çeken konular arasında yer almıştır.

Araştırmanın amacı; Rus tarihçilerinin Güneydoğu Anadolu’nun (Batman örneğinde) ortaçağ tarihiyle ilgili çalışmalarını incelemek, bölge tarihinin öğrenilmesi için bu çalışmaların önemini değerlendirmektir. Bildiride Rus tarihçilerinin Güneydoğu Anadolu’nun siyasi, iktisadi ve kültürel tarihini yansıtan araştırmalarının yanı sıra bölge tarihiyle ilgili ortaçağ kaynaklarının Rusçaya çevirisi ve nümizmatik çalışmalara da yer verilmiştir.

2. XVIII-XX. Yüzyıllarda Rus Tarihçilerin Eserlerinde Güneydoğu Anadolu’nun Siyasi, İktisadi ve Kültürel Tarihi

XVIII. Yüzyılda Rusya’da Doğu tarihine olan ilgi daha çok siyasi maksatlar taşımıştır. Elbette Rus araştırmacıların Doğu dillerini öğrenmeleri, Safevî, Osmanlı, Babür devletlerinin tarihini ve kültürünü araştırmaları bilimsel amaçlıydı fakat Rusya imparatorluğunun hızla doğu istikametinde ilerlemesi, Osmanlı cephesinde özellikle de Balkanlarda aktif politika yürütmesi bu araştırmaların devlet tarafından her türlü destek görmesine imkân verirdi.

George Yakob Ker (1692-1740), Rusya’nın ilk doğubilimcisi olarak tanınmaktadır (Bartold, 1977: 8). Almanya doğumlu G. Y. Ker, Rus hükümetinin daveti üzerine 1732 yılında Petersburg’a gelmiş, Rusya Dış İşleri Bakanlığı’nda Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere Doğu dilleri tercümanı olarak çalışmaya başlamıştır. Bakanlığın onunla bağlamış olduğu sözleşmede tercümanlığın yanı sıra bahsi geçen dilleri Rus öğrencilere öğretmesi şartı da vardı (Şuvalov, 1893, 89). Rusya tarih ilmi için G. Y. Ker’in en büyük hizmeti “Doğu bilimleri ve Dilleri Akademisi” projesidir (Kononov, 1972, 401).

XVIII. Yüzyıl boyunca Rusya Bilimler Akademisi’nde Türkiye tarihi üzerine çalışan araştırmacıların yetiştirilmesi için geniş çaplı çalışmalar yapılmış olup Anadolu’nun tarihi, etnografik ve lingvistik yapısının öğrenilmesinde bazı başarılar elde edilmiştir. H. D. Fren, Y. O. Yarsov, P. S. Savelyev, B. A. Dorn gibi araştırmacılar bu dönemin ünlü Rus Türkologları arasında yer almaktadır. Daha çok lingvistik

araştırmalar yapan bu Türkologların bilimsel çalışmaları dışında bu dönemde sözlüklerin tertibi işi de geniş yayılmıştı. Osmanlı devleti ile siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilerin genişlenmesi Türkçenin de detaylı öğrenilmesini zaruri hale getirmiştir. Türkçenin öğrenilmesi Rus zabıtları için de zaruri görüldüğü için 1828-1829 yıllarında Petersburg’da müellifinin O. İ. Senkovski olduğu “Türk Seferlerinde iştirak eden askerler için Türkçe sözlük” bile yayınlanmıştı (Kononov, 1972, 405).

Türkologların eserlerinde Anadolu’nun lingvistik ve etnik yapısı daha detaylı araştırılırken Bizans tarihine ait eserlerde bölgenin siyasi tarihine ve dini hayatına öncelik veriliyordu. Gerek Bizans’ın tarihine, gerekse de Anadolu’nun Selçuklu dönemi tarihine Rus tarihçilerinin bu kadar önem vermesinin önemli sebeplerinden biri bu konuların Rus devleti için “hassas” konular olmasıyla ilgiliydi. Malumdur ki 1453 yılında İstanbul’un fethinden sonra Avrupa devletlerinin Osmanlı aleyhine ittifaklar kurma çabalarına Rusya da dahil olmuştur. Moskova knezliği kendisini Bizans’ın kanuni varisi olarak görüyordu.* Zamanla bu düşüncelerin etkisi altında bazı Rus tarihçiler “Moskova – 3. Roma” gibi sahte teoriyi desteklemeye başlamışlardır.

XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyılın başlarında Bizans tarihini araştıran Rus tarihçileri Anadolu’nun ortaçağ tarihini araştırırken Türk İslam kültürünü detaylı öğrenmeğe lüzum görmemişlerdir. Bu yüzden V. G. Vasilyevski (Vasilyevski, 1890), F. İ. Uspenski (Uspenski, 1997), Y. A. Kulakovski (Kulakovski, 2003) gibi tarihçilerin eserlerinde Anadolu tarihinin bazı meseleleri, örneğin Güneydoğu Anadolu’nun Müslüman devletleri, Türk İslam kültürünün yayılma süreci vb. konular bu araştırmaların dışında kalmıştır. Bununla birlikte belirtelim ki bu dönemde Anadolu tarihine ait Yunanca ve Süryanice kaynakların Rusçaya çevirisi hız kazanmıştır (Vizantiyskiye İstoriki, 1862). Bu çeviriler Güneydoğu Anadolu da dâhil Türkiye’nin ortaçağ tarihinin araştırılması için önemli kaynaklar olarak kalmaktadır. Sovyet hâkimiyeti döneminde Rus doğubilimcileri arasında Anadolu tarihi daha detaylı araştırılmaya başlanmıştır. Çarlık Rusya döneminde Türkoloji alanında çalışanlar daha çok Sibiryâ ve Orta Asya’nın eski Türk dillerini ve medeniyetlerini araştırmışlarsa da, Sovyet döneminde Anadolu tarihi de bu disiplinde öğrenilmeye başlanmıştır. Bu alanda büyük hizmetleri olan tarihçilerin arasında ilk olarak V. V. Bartold ve V. A. Gordlevski’ni zikretmek gerekiyor. Her iki tarihçinin araştırmaları çok sayıda kaynaklara dayalı olup Anadolu tarihinin detaylı araştırması niteliğindedir. Özellikle V. A. Gordlevski’nin “Küçük Asya Selçuklu Devleti” adlı eserinde Arapça, Farsça, Süryanice ve Gürcüce kaynaklar sistemli bir şekilde incelenmiş olup Selçuklu öncesi Anadolu’nun siyasi durumu, Artuklu – Danişmendî, Artuklu – Zengî, Artuklu – Eyyübî ilişkileri kısıtlı bir şekilde olsa da araştırılmıştır (Gordlevski, 1941, 26, 32, 82). Anadolu Selçuklu dönemi tarihi açısından büyük bir bilimsel değere sahip olan bu kitap 1988 yılında A. Yaran tarafından Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

* Moskova knezi III. İvan (1462-1505), bu “kanuniliği” güçlendirmek için Paleologlar ailesinin üyesi, sonuncu Bizans imparatoru XI. Konstantinus’un yeğeni Sofya Paleog’la evlenmişti (Mahmudov, 2006, 115). Hatta bu dönemde Rus çar ailesi olan Rürikoviç’in Roma İmparatoru Octavianus Augustus’un soyundan geldiği hakkında düşünceler de ortaya çıkmaya başlamıştı (Ulyanov, 2010, 7).

1960-1980’li yıllarda Anadolu tarihine dair kaynakların Rusçaya çevirisi büyük ölçüde artmıştır. Bu kaynakların içerisinde Arapça başta olmak üzere Farsça, Süryanice, Yunanca, Latince, Gürcüce ve Ermenice eserler tercüme edilerek bölge tarihinin öğrenilmesinde büyük öneme sahiptir. Özellikle M. A. Zaborov’un Latince’den yapmış olduğu çevirilerin üzerinde durmak isterdik çünkü Artukluların Hısnıkeyfâ kolu temsilcilerinin Haçlılarla mücadelesini de yansıtan Latince kaynaklar bölgenin siyasi tarihinin araştırılması açısından önemli kaynaklardır (Zaborov, 1966).

Bu yıllarda Sovyet tarihçilerinin Anadolu tarihiyle ilgili araştırmaları devam etmiş olup gerek Türkiye tarihi gerekse de Bizans tarihiyle ilgili özgün eserler ortaya çıkmıştır. Bunların arasında Güneydoğu Anadolu tarihinin de yer aldığı; İ. F. Borodina’nın (Borodina, 1969), O. G. Bolşakov’un (Bolşakov, 1984), V. P. Stepanenko’nun (Stepanenko, 1988), L. A. Semyonova’nın (Semyonova, 1990) eserlerini gösterebiliriz. L. A. Semyonova’nın, SSCB’nin mevcudluğunun son yılında yayınlanmış olan monografik eserinde Hısnıkeyfâ hükümdarlarının Haçlı devletleri, Zengî ve Eyyübî devletleriyle ilişkileri detaylı bir şekilde araştırılmıştır.

3. Çağdaş Rusya Tarihçilerinin Eserlerinde Güneydoğu Anadolu’nun Tarihi

1990’lı yılların ortalarında Rusya doğubilimciliği önceden sahip olduğu sistematikliği kaybetmeye başladı. Bu bir taraftan bilimsel çalışmaların yapılması için gereken mali desteğin azalmasından kaynaklanırken, diğer taraftan da araştırmacıların, Sovyet ideolojisinin etkisinden kurtulunca yaranmış olan büyük bir metodolojik “boşluğa” girmesiyle ilgili olmuştur. Sovyet tarihçilerinin Marksizm ve Leninizm metodolojisine dayalı araştırmaları artık çağdaş ilimle uzlaşmıyordu. Özellikle SSCB’nin Mısır, Suriye, Yemen, Libya gibi İslâm ülkelerine ihraç ederek kurmaya çalıştığı sosyalizm iflasa uğrayınca bu ülkelerin tarihi ve geleceğiyle ilgili Sovyet doğubilimcilerinin vardıkları bilimsel sonuçlar şüphe altına girmeye başladı. Bu sebeplerden dolayı Rus tarihçilerinin Türkiye de dahil İslâm ülkeleri tarihiyle ilgili araştırmaları hayli azalmış oldu.

2000’li yılların ortalarına kadar devam eden bu sürecin ardından tarih alanındaki araştırmalar yeniden sistematik bir şekil almaya başladı. Avrupalı ve Türkiyeli meslektaşları ile ortak çalışma imkânı kazanan Rus tarihçileri için Doğu ülkelerinin tarihi ve medeniyeti konularını daha detaylı şekilde araştırma imkânları oluştu. Özellikle Güneydoğu Anadolu’nun mimarisine dair özgün eserler yazılmaya başlandı. Aynı zamanda XIX. ve XX. Yüzyılların başlarında bu konuların ele alındığı eserlerin tekrar neşri başlatıldı (örneğin, Uspenski, 1997; Kulakovski, 2003).

Daha çok sosyal ve ekonomik konuların ele alındığı Sovyet döneminden farklı olarak bu dönemde Güneydoğu Anadolu’nun siyasi ve kültürel hayatıyla ilgili eserler yayımlandı. Bunların arasında V. M. Zaporjets’in “Selçuklular” adlı monografisini (Zaporjets, 2011) ve Y. İ. Kononenko’nun makalelerini bilhassa gösterebiliriz. Y. İ. Kononenko’nun Artuklu dönemi mimarisine dair makaleleri (Kononenko, 2013; Kononenko, 2015; Kononenko, 2016) Batman örneğinde Güneydoğu Anadolu’nun kültürel tarihi için büyük değere sahiptir. Y. İ. Kononenko, makalelerinde Artuklu mimarisinin özelliklerini detaylı bir şekilde öğrenmiş olup Mardin, Hısnıkeyfâ, Harput camileri ve Silvan’daki köprülerin örneğinde İslâm

mimarisinin Şam üslubunun özelliklerini araştırmıştır. Müellif, makalelerinde Hısnıkeyfâ'nın mimari yapısını araştırırken bölgenin siyasi tarihini özellikle Artukluların Urfa Kontluğuna karşı mücadelesini de ele almıştır.

Y. İ. Kononenko, 2013 yılında yayınladığı makalesinde Silvan'daki Ulu Camii'nin mimari özelliklerini detaylı bir şekilde araştırarak 1157 yılında caminin yapısında bazı üslup değişikliklerinin (Şam üslubunun İsfahan üslubuyla değiştirilmesi) sebepleri üzerinde durmuştur. Müellif, Silvan Camiinin kubbesinin yeniden inşa edilerek İsfahan'daki Nizam el-Mülk Camisinin kubbesine benzetilmesinin siyasi sebeplerden dolayı yani Artukluların Büyük Selçukluları kendilerine örnek almasıyla ilgili olduğunu düşünmektedir (Kononenko, 2013, 142). 2015 yılında yayınladığı makalesinde ise Y. İ. Kononenko, Güneydoğu Anadolu yapılarının örneğinde araştırmalarını devam ettirmiş, "Selçuklu mimarisi" ifadesinin etnik değil sırf sanat özelliği taşıdığı fikrini ileri sürmüştür (Kononenko, 2015, 72-73).

Son yıllarda Güneydoğu Anadolu'nun meskûkât tarihi de Rus araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Selçuklu coğrafyasına dâhil olan ve geçmiş SSCB'nin cumhuriyetlerinden olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arazisinde bulunan nümizmatik veriler detaylı bir şekilde incelenerek Anadolu tarihiyle ilgili konuların araştırılmasına katkı sağlamıştır. Bu açıdan Y. Y. Gonçarov'un çalışmaları dikkat çekmektedir. Daha Sovyet döneminde A. A. Bıkov gibi meşhur nümizmatın makalesinde (Bıkov, 1957) araştırılan Artuklu meskûkâtı, 2010'lu yılların ortalarından itibaren Y. Y. Gonçarov tarafından daha detaylı bir şekilde incelenmiştir (Gonçarov, 2014; Gonçarov, 2017). Bahsi geçen makalelerde araştırılan sikkelerin içerisinde çoğu Hısnıkeyfâ Artuklularının dirhemleri olup 1148-1174, 1176-1184, 1185-1200 yıllarına aittir (Gonçarov, 2014, 98, 101-102, 105). Sikkeler, Artukluların Hısnıkeyfâ kolunun mensupları olan Fahreddîn Kara Arslan (1144-1167) ve Kutbeddin II. Sökmen (1185-1193) adına basılmıştır.

2000'li yıllarda Bizans tarihi araştırmaları da devam ettirilmiş olup Doğu Roma İmparatorlarının Anadolu'nun Müslüman hükümdarları ile ilişkileri de incelenmiştir. Bunların arasında S. P. Karpov'un eserleri bahsi geçen konuların araştırılması için değerli kaynaklar arasında yer alıyor (Karpov, 2000; Karpov, 2007). Zamanında S. P. Karpov'un öğrencisi olan R. M. Şükürov'un "Komnenoslar ve Doğu" adlı monografisi de özgün bir araştırma olup (Şükürov, 2001) Bizans'ın Artuklularla siyasi, diplomatik ilişkilerini öğrenmek için önemli eserlerden biri olarak görülebilir.

Bu gün Rusya'da Doğu ülkeleri tarihini araştıran en önemli merkezler; Moskova ve Petersburg Üniversitelerinin Tarih ve Doğubilimcilik fakülteleridir. Onların yanı sıra Rusya Bilimler Akademisi Tarih ve Şarkiyat Enstitüleri de faaliyette olup Türkiye tarihi üzerine çalışmalarını sürdürmektedirler.

Sonuç

1480 yılında Moğol hâkimiyetinden kurtularak önce knezlik daha sonra çarlık şeklinde bağımsız devletini kurmaya nail olmuş Rusya, XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Çarlıktan İmparatorluğa dönüşmeye başlamıştır. Daha XVI. Yüzyılda Doğu ülkelerinin tarihi ve medeniyetine büyük ilgi

gösteren Rusya’da Doğubilimcilik özellikle Doğu dilleri ve tarihi üzerine çalışmalar sistematik şekil almıştır. Selçuklu öncesi ve Selçuklu dönemi Anadolu tarihi ve medeniyeti de bu çalışmaların arasında yer almaya başlamıştır.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda büyük bir hız kazanan bu çalışmalar Türkiye’nin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihini kapsamış olup aynı zamanda Anadolu’nun lingvistik, etnografik ve nümismatik açıdan araştırılmasına da yol açmıştır. Çok sayıda ortaçağ kaynağının Rusçaya çevrilmesi de araştırmacılara büyük imkânlar sağlamıştır. Arkeolojik, nümismatik, etnografik ve lingvistik veriler bu kaynaklardaki materyallerle kıyaslanarak Anadolu tarihini detaylı araştırmaya imkân vermiştir.

XX. Yüzyılın başlarına dek Türkoloji çalışmaları sadece Sibiry ve Orta Asya’nın eski Türk dillerini ve medeniyetlerini araştırmış olup, Sovyet döneminde Anadolu’nun ortaçağ tarihi de bu disiplinde öğrenilmeye başlanmıştır. Senkron kaynaklarda Silvan ve Hısnıkeyfâ olarak anılan Batman bölgesinin tarihi de bu dönemde daha geniş ve sistematik bir şekilde araştırılmıştır.

Yetmiş senelik bir dönemin ardından Rusya tarih bilimciliği 1990’lı yıllarda bazı sebeplerden dolayı metodolojik buhran yaşamış olup Doğu tarihi araştırmaları da aksatılmıştır. 2000’li yıllardan itibaren bu alanda yeni çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Elbette Sovyet dönemindeki gibi geniş çaplı olmasa da son yıllarda Güneydoğu Anadolu tarihiyle ilgili özgün eserler yazılmıştır. Bu eserler, bir taraftan Güneydoğu Anadolu’nun tarihini öğrenmek, diğer taraftan Rus tarihçilerinin bölge tarihine ve genel olarak Selçuklu dönemine bakış açısını incelemek için de çok önemlidir.

Kaynakça

Bartold, V. V. (1907). [Resenziya] na Knigu G. Le Strange. The Lauds of the Eastern Caliphate. *Zapiski Vostochnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arkheologičeskogo Obşestva*, 17, 103-107.

Bartold, V. V. (1977). *Soçineniya*. T.9. Rabotı po İstorii Vostokovedeniya. Moskova: Nauka.

Bıkov, A. A. (1957). Perejitki Antiçnosti na Monetakh Zengidov i Artukidov. *Trudi Gosudarstvennogo İstoričeskogo Muzeya, Vıpusk 26. Numizmatičeskiy Sbornik*, 2, 1957, 120-133.

Bolşakov, O. G. (1984). *Srednevekoviı Gorod Blijnego Vostoka*. Moskova, Nauka.

Borodina, İ. F. (1969). Arkhitektura Tursii XII-XIX vv. V Knige: *Vseobşaya İstoria Arkhitekturi*, 8, 427-476. Moskova: Stroyizdat.

Dmitriyevski, A. (1895). *Opisaniye Liturgiçeskikh Rukopisey, Khranyaşikhsya v Bibliotekakh Pravoslavnogo Vostoka*. Kiev: Tipografiya Monastırya Pantokratora.

İbn al-Adim, K. (1990). Slivki İstorii Haleba. V Knige: *Semyonova, L. A. İz İstorii Srednevekovoy Sirii. Seldjukskiy Period*. Moskova: Nauka.

İbn al-Kalanisi (1977). İstoria Damaska. Pervod M. A. Zaborova. V Knige: *İstoria Krestovikh Pokhodov v Dokumentakh i Materialakh*. Moskova, Vışşaya Şkola.

İbn Tamim, B. (2009). *Saladin. Pobeditel Krestonostsev*. Pervod s Arabskogo. Petersburg: İzdatelstvo “DİLYA”.

- Gonçarov, Y. Y. (2014). Antiçniye i Vizantiyskiye Zaimstvovaniya na Monetakh Anatolii i Severnoy Mesopotamii XI-XIII vv. V Knige: *Original i Povtoreniye. Podlinnik, Replika, İmitasiya v İskusstve Vostoka*. Moskova Gosudarstvenniy İstitut İskusstvoznaniya, 94-115.
- Gonçarov, Y. Y. (2017). Litsa i Obrazı Musulmanskiikh Monet. *Numizmatika*, 42, 82-109.
- Gordlevski, V. A. (1941). *Gosudarstvo Seldjukidov Maloy Azii*. Moskova: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Guseynov, R. A. (1970). Seldjukskaya Tematika v Sovremennoy İstoriografii. *Turkologičeskiy Sbornik*, Moskova: Nauka, 208-222.
- Karpov, S. P. (2000). *Latinskaya Romanya*. Petersburg: Alateya.
- Karpov, S. P. (2007). *İstoria Trapezundskoy İmperii*. Petersburg: Alateya.
- Komnina, A. (1965). *Aleksiyada*. Perevod Y. N. Lyubarskogo. Moskova: Nauka.
- Kononenko, Y. İ. (2013). Meçeti Artukidov: Poçti Zabıtaya Stranitsa Anatoliyskoy Arkhitekturi. *Yazıki Khudojestvennoy Kulturi*, 9, 136-155.
- Kononenko, Y. İ. (2015). Anatoliyskiye Meçeti Velikhikh Seldjukov: Arkhitekturniye i Političeskiye Oriyentiri. *İskusstvoznaniye*, 2015, 3-4, 139-160.
- Kononenko, Y. İ. (2016). Ulu Djami: İstoria, Osobennosti, Vozmojnosti. *İslamovedeniye*, 2, 73-83.
- Kononov, A. N. Turkologiya. V Knige: Aziatskiy Muzey – Leningradskiye Otdeleniye İstituta Vostokovedeniya AN SSSR, 1972, 400-427.
- Kulakovski, Y. A. (2003). *İstoria Vizantii*. Petersburg: Alateya.
- Mahmudov, Y. M. (2006). *Azerbaycan Diplomasisi*. Bakü: Tahsil.
- Matteos, U. (1898). *Khronografia*. Vagarşapat: Tipografiya Eçmiadzina.
- Nizam al-Mulk, A. (1949). *Siyasetname*. Perevod B. N. Zahodera. Moskova – Leningrad: İzdatelstvo AN SSSR.
- Razakov, D. & Açıkgöz, G. (2019). Çağdaş Tarih Yazıcılığında Selçuklular. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (10), 231-250.
- Sadr ad-Din, A. H. (1980). *Akhbar ad-daulat as-seldjukiya*. Perevod Z. M. Bunyatova. Moskova: Vostoçnaya Literatura.
- Semyonova, L. A. (1990). *İz İstorii Srednevekovoy Sirii. Seldjukskiy Period*. Moskova: Nauka.
- Stepanenko, V. P. (1988). *Vizantiya v Mejdunarodnikh Otnoşeniyakh na Blijnem Vostoke*. Sverdlovsk: İzdatelstvo Uralskogo Universiteta.
- Şuvalov, M. (1893). Oçerk Jizni i Deyatelnosti Kera. V Knige: *Sbornik Moskovskogo Glavnogo Arkhiva Ministerstva İnostrannikh Del*, V, 89-110.
- Şükürov, M. (2001). *Velikiye Komnini i Vostok*. Petersburg: Alateya.
- Ulyanov, O. G. (2010). O Vremeni Zarojdeniya na Rusi Konsepsii Moskova – Tretiy Rim. V Knige: *Terminologiya İstoričeskoj Nauki*, 196-213. Moskova: İVİ RAN.
- Usama ibn Munkız (1958). *Kniga Nazidaniya*. Perevod M. A. Salye. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.

- Uspenski, F. Ī. (1997). *Īstoria Vizantiyskoy Īimperii*. Moskova: AST.
- Vasilyevski, V. G. (1890). *Obozreniye Trudov po Vizantiyskoy Īstorii*. Petersburg.
- Vizantiyskiye Īstoriki*, Perevedenniye s Greĉeskogo pri Sankt-Peterburgskoy Dukhovnoy Akademii. (1862). T. 1. 1204-1341. Petersburg: Tipografiya Trusova.
- Zaborov, M. A. (1966). *Vvedeniye v Īstoriografiyu Krestovikh Poxodov*. Moskova: Nauka.
- Zahoder, B. N. (1940). *Sredizemnomore i Perednyaya Aziya s XI po XVIII vv*. Moskova [bez izd.].
- Zahoder, B. N. (1944). *Īstoriya Vostoĉnogo Srednevekovya*. Moskova: Īzdatelstvo MGU.
- Zahoder, B. N. (1945). Khorasan i Obrazovaniye Gosudarstva Seldjukov. *Voprosy Īstorii*, 5-6, 119-141.
- Zaporojets, V. M. (2011). *Seldjuki*. Moskova: Voenizdat.

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN KONULAR ÜZERİNE BEŞİRİ NAHİYESİ'NDE SUÇ UNSURLARI

Doç. Dr. Hanife ALACA

***Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**

e-mail: h.alaca67@gmail.com

Özet

Şer'iyeye Sicilleri Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemelerde görülen her türlü davalar ile devlet merkezinden gelen emirleri içeren belgelerdir. Bu belgeler Osmanlı'nın hem hukuk yapısını hem de siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel alanına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Osmanlı'da suç tarihi ile ilgili birinci el kaynaklar şer'iyeye sicilleridir. Beşiri Nahiyesi, 1514 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Cumhuriyet döneminde Kobin adıyla Siirt İli, Garzen İlçesine bağlı köy iken 1926 yılında Beşiri adını alarak Siirt iline bağlanmıştır. 1990 yılında ise Batman bağlı bir ilçe durumuna gelmiştir. Bu çalışmada Beşiri Nahiyesi'nde mahkemeye intikal eden suçlar incelenecektir. Suçun oluşumu, niteliği ve sonuçlarının değerlendirileceği çalışmada Osmanlı Devleti'nin suçu belirleme biçimi ele alınacaktır. Dolayısıyla büyük ölçüde İslam fıkıh kaynaklarına dayanan suç tanımı Osmanlı için belirleyici hale gelmiştir. İslam fıkıhı toplumun yararını korumak, dini, malı, akli, nefsi ve nesli muhafaza etmek amacı taşımakta ve bu amaca yönelik her türlü saldırıyı suç kabul etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı hukukunu incelemekten ziyade suç kavramı ve suçu ortaya çıkaran eylemler üzerinde durulacaktır. Sicillere yansıyan konulardan anlaşıldığı üzere Beşiri Nahiyesi'nde başlıca; hırsızlık, haksız vergi alımı, tımar tasarrufunda bulunan kişilere müdahalede bulunulması, mutasarrıf olunan topraklara karşı ihlaller gibi suç unsurları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Beşiri, şer'iyeye sicilleri, suç.

ON THE ISSUES REFLECTED IN THE ŞER'İYYE REGISTERS, THE ELEMENTS OF CRIME IN BEŞİRİ NAHİYE

Doç. Dr. Hanife Alaca

Abstract

Şer'iyeye Registers are documents that contain all kinds of lawsuits in the shar'i courts in the Ottoman Empire and the orders coming from the state center. These documents contain important information about both the legal structure and the political, social, economic and cultural fields of the Ottoman Empire. The first-hand sources about the history of crime in the Ottoman Empire are the sharia records.

Beşiri Township came under Ottoman rule in 1514. While it was a village connected to Garzen District of Siirt Province under the name Kobin in the Republican period, it became a part of Siirt province by taking the name Beşiri in 1926. In 1990, it became a district of Batman.

In this study, the crimes submitted to the court in Beşiri District will be examined. In the study, in which the formation, nature and consequences of the crime will be evaluated, the Ottoman Empire's way of determining the crime will be discussed. Therefore, the definition of crime, which is largely based on Islamic fiqh sources, became decisive for the Ottomans. Islamic jurisprudence aims to protect the benefit of society, to preserve religion,

property, mind, self and progeny, and considers any attack against this purpose a crime. In this study, rather than examining the Ottoman law, the concept of crime and the actions that reveal the crime will be emphasized.

As it can be understood from the matters reflected in the registers, criminal elements such as theft, unfair tax collection, intervention to the people who are in the timar disposition, violations against the lands that are owned by the governor have been detected.

Keywords: Ottoman, Beşiri, şer‘iyye records, crime.

1. Giriş

Şer‘iyye Sicilleri Osmanlı’da şer‘i mahkemelerde görülen her türlü dava ve devlet merkezinden gelen emir ve fermanları içeren belgelerdir. Şer‘iyye sicilleri kadılar tarafından tutulmakta olup, kazalarda devletin mahalli otoritesi olarak, padişah adına bir bölgede adlî, idarî ve beledî hizmetleri yürütür ve kadı mahallin en yüksek devlet görevlisidir (Özdeğer, 1988:3). Kadılar, her türlü davalara şer‘i mahkemelerde bakarak karar verirdi ve her kadının kendi döneminde meydana gelen idarî ve kazaî bütün meseleler kadı sicilleri adı verilen defterlere kaydedilirdi.

Şer‘iyye sicillerinin içerdiği bilgiler vasıtasıyla bir bölgedeki insanların yaşam tarzları ve sosyal ve iktisadi durumları hakkında bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca bu siciller hukuk tarihi açısından da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bağlamda siciller, Osmanlı Devleti’nde suç ile ilgili araştırmalarda birinci el kaynaklardandır.

Suç, töreler ve ahlak kurallarına aykırı davranış ya da toplumda haksız sayılıp yazılı yazısız yasaklara ve yaptırıma bağlanan eylem anlamına gelmektedir (Boynukalın, 2009: 453). İslam dinine göre suç, Allah’ın yasak kıldığı şeyi yapmak, emrettiği şeylere karşı gelmektir (Ebu Zehra, 1994: 24). Modern hukukta ise suç, kanunun yapılmasına ya da yapılmamasına belirli bir cezanın öngördüğü davranış biçimidir.

Osmanlı Devleti’nde şer‘i ve örfî olmak üzere iki ayrı hukuk sistemi bulunmaktadır. Şer‘i hukuk dini hukuka göre karar veren kadılara bırakılmış, örfî hukuk ise dini hukuktan bağımsız olup, kanunnamelere dayanır ve o bölgenin valisinin sorumluluğundadır (Heyd, 1984:634). Osmanlı padişahları, idari ve adli iki ayrı kaza organları ile örfî ve dini iki farklı hukuk istemi arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak için İslam’da o zamana kadar görülmemiş kanun adı verilen geniş ve teferruatlı yazılmış “kanunnâmeler” ortaya çıkarmışlardır (Heyd, 1984:634). Özellikle II. Mehmed, I. Selim ve I. Süleyman saltanat yıllarında düzenlenen kanunnâmeler uygulama açısından şeriata muallif olduğu görülmektedir¹.

Çalışmaya konu olan Beşiri, 1514 yılında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde dahil olmuştur. Osmanlı idaresine geçen bu topraklar, Diyarbakir eyaletini oluşturan yirmi dört sancaktan biri olan Siirt sancağının içerisinde bulunuyordu ve 1871 yılında Diyarbakir Salnamesi’ne göre Siirt sancağının Garzan kazasına dâhil Beşiri nahiyesi bulunmaktadır (Tuncel, 1992: 201).

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok, C. (1947). Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler, *Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 48-73.

XVI. Yüzyılda idari birim olarak Hasankeyf Sancağının nahiyesi konumundadır. Sancak, Osmanlı Devleti'nde bir bölgeyi ifade etmek için ya da gelir getiren has anlamında kullanılmış olup, XV. Yüzyıldan itibaren idari anlamda kullanıldığı ve idari taksimatın ana birimi olarak kullanılmaya başlamıştır (Şahin, 2006: 97-98). Klasik dönemde Osmanlı sancağı kaza, nahiye ve köylerden meydana gelen idari birimlerden oluşmaktaydı. Nahiye, Osmanlı idari sistemi içerisinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi bazen de coğrafi anlamda küçük veya büyük bir çevreyi ifade etmektedir (Şahin, 2006: 306). Nahiye, coğrafi anlamda bir bütünlük gösteren ve uhdesinde köy, mezraa ve aşiret gruplarının bulunduğu idari birimlerdir.

Tanzimat ile birlikte 1845 yılında Beşiri, Diyarbakır eyaletine bağlı bir kaza olduğu görülmektedir. 1845 yılına ait bir belgede “Liva-i Diyarbekir Bahmis Nahiyesi Beşiri Kazası” ibaresinde de görülmektedir(BOA, NFS.d, 3734). Yine aynı şekilde belgelerde 1862 yılında Beşiri'nin Diyarbakır eyaletine bağlı bir kaza olduğu görülmektedir (BOA, A.MKT.NZD. 459-10). 1926 yılında Siirt ilinin Garzan ilçesine bağlı bir köy iken 1990 yılında Batman iline bağlı bir ilçe konumundadır.

2.Beşiri Nahiyesinde Suç Unsurları

Suçun konusu modern hukukta maddî ve hukukî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddî konu içerisinde suçun cismini teşkil eden insan veya şey, hukukî konuyu ise suçla ihlal edilen hak ve menfaatlerdir (Boynukalın, 2009: 454). Bazı İslam hukukçularına göre, İslam hukukunda suçun hukukî konusunun İslam'ın merkeze aldığı beş temel değer olan din, akıl, can, mal ve ırz korunmasıyla sağlanan genel ve özel yararlarıdır olduğu söylenmektedir (Boynukalın, 2009: 454). Suçların tasnifine gelince bu konuda iki büyük görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi, bazı ceza kanunları suçların en ağır olanları ile ilgilenip, kabahatler olan hafif suçları ceza kanunlarının dışında kalan cezalara bırakmış, bazı kanunlar ise ceza kanunlarında kabahatlere yer vermiştir. İkinci görüş ise suçları ağırlıklarına göre ikili ve üçlü derecelendirmeye tabi tutan iki sistem bulunmaktadır (Boynukalın, 2009: 454). Konusu yönünden suçlar; hayata, vücut dokunulmazlığına, şerefe, mal varlığına ve cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar gibi gruplara ayrılır.

Şer'iyeye Siciller incelendiğinde Beşiri'de en fazla mal varlığına dair suçlara rastlanmıştır. Bu suçların başında hırsızlık gelmektedir. Bilindiği üzere hırsızlık bir eşyayı veya malı sahibinden izinsiz olarak alma, çalma anlamına gelmektedir (Bardakoğlu, 1998: 385). İslam fıkıhında serika terimi ile karşımıza çıkmaktadır ancak Osmanlı hukuk uygulamasında birebir karşımıza çıkmaz yalnızca bu terimi kapsayan ifadeler bulunur (Demir, 2016:66). İslam dininde hırsızlık ve cezası da açıkça bildirilmiştir². I.Süleyman'ın kanunnamelerine bakıldığında 20 tanesinin hırsızlıkla ilgili olduğu görülmektedir. İncelenen sicillerde hırsızlık “sirkat” olarak geçmektedir.

² “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının suçları sabit oldu mu ellerini kesin. Bu yaptıklarının karşılığı olarak Allah'tan caydırıcı bir cezadır...”. (Kur'an-ı Kerim, Mâide Sûresi, 38. Ayet).

Beşiri nahiyesinde karşımıza çıkan hırsızlık olayı hayvan çalınmasıdır. İncelenen sicillerden anlaşıldığı üzere hırsızlık ile ilgili mahkemeye başvuru dört şikâyet söz konusudur. Bunlardan birincisi, Sinan köyünde ikamet eden Nizamiye üçüncü alay, birinci süvari bölüğü askerlerinden Mehmed bin Ahmed'in merkebinin (eşek) kayıp olduğu için mahkemeye başvurusudur. Mehmed boz renk bir dişi merkebinin Çeçen muhacirlerini nakl ederken çölde kaybolduğunu ve daha sonra kaza-i Humus'a tabi Deştgür nahiyesine bağlı Halilen karyesindeki Hasan bin Soti'de olduğunu tespit etmiştir. Merkebinin geri istediğine dair mahkemeye şikâyetle bulunmuştur (DŞS, 3731, 125/137).

Hayvan çalınmasına dair ikinci şikâyet, Beliver? karyesinde ikamet eden Bedo adında zımmi bir kişinin katırının çalındığına dair mahkeme kayıdır. Bedo katırının, Köseli karyesinde bulunan Keno'da bulunduğu ve kendisine teslim edilmesi gerektiği ile ilgili olarak mahkemeye başvurdu anlaşılmaktadır (DŞS, 3791, 339/103).

Hırsızlığı ile ilgili diğer bir olay, Beşsar Şeyhdevranlı adlı bir kişinin katırının çalındığına dair mahkemeye müracaat etmesidir. Beşsar Şeyhdevranlı altı sene önce kaybolan katırının Beşirili Şimo'da gördüğünü ve katırının geri iade edilmesi için kadiya başvurduğu tespit edilmiştir (DŞS,3803,634/461). Dördüncü ve en son hırsızlık ise kısrak çalınması ile ilgilidir. Beşiri nahiyesinde 1870 yılında Hacı bin Hamid kendisine ait kısrak hayvanın elinden zorla alındığına dair iddiada bulunmuştur. Hacı bin Hamid kısrakın kaza kaimakamı tarafından elinden zorla alındığı ve Saban (?) karyesinde ikamet eden Malik bin Süleyman'a verdiği dair mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir (SŞS,424,174/435).

Katır ve merkeb gibi hayvanlar halk için hem ulaşım aracı hem de yük hayvanı fonksiyonu gördükleri için önemlidir.

Beşiri nahiyesinde diğer bir suç unsuru ise mal varlığına dair suçlar içerisinde değerlendirmeye tabi tutulan mallara el koyma ile ilgili hükümlerdir. İncelenen sicillerden anlaşıldığı üzere bu suç unsuru ile ilgili olarak mahkemeye dört müracaat olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar ile ilgili şikâyetler şunlardır; İlk şikâyet arpa ve buğdaya el konulması olayıdır. Aşçıbaşızade Mehmed Emin Efendi ve ortağı Nuh Ağa'nın tasarrufunda bulunan Beşiri kazası Basuri köyünde üçer bin beşer yüz akçelik tımar hisseleri bulunmaktadır. Buna karşılık ise hinta (buğday) ve şair (arpa) yetiştirmektedirler. Ancak geçen sene on sekiz kile hinta, altı kile şair ve buna ve bu sene dört kile şair ve on beş kile hinta Silvani kilesi ürün yetiştirilmiştir. Aşçıbaşızade Mehmed Emin Efendi ve ortağı Nuh Ağa toplam otuz üç kile hinta ve on kile şaire Basuri köyü halkından Süleyman'ın el koyduğu ve belirtilen toplam hinta ve şairin kendilerine teslim edilmesi için mahkemeye müracaat ettikleri tespit edilmiştir (DŞS, 3767, 101/223).

Ali Efendi bin Abdulkadir bin el-Hac Ali'nin Beşiri nahiyesine tabi Tayyari köyünde sel suları ile harabe olan bir göz değirmeni bulunmaktadır. Ancak Halil bin Hamza bin el-Hac Nasır adlı bir şahıs ise bu değirmenin nısfının kendisine babası el-Hac Nasır'dan kendisine kaldığını iddia etmektedir. Ali Efendi ise değirmenin kendisinin uhdesinde olduğuna dair ellinde belge ve fetvâ-i şerife olduğunu bildirmektedir. Bu nedenle Ali Efendi, Halil bin Hamza'nın değirmene müdahalede bulunmaması gerekçesi ile mahkemeye müracaat etmiştir (DŞS, 3754,399/381).

Beşiri nahiyesine tabi Balık, Sinan ve Kelkovan karyeleri sınırları içerisinde yer alan elli bir kıta sulu ve susuz tarla ile iki adet değirmenin İsmail bin Abdullah'a ait olduğu ancak İsmail'in vefatından sonra bu gayrimenkul mallara el konulduğuna dair çocuklarının mahkemeye başvurduğu tespit edilmiştir (SSS, 426, 7/14).

İpekçi Hacı Hafız Efendi, İpekçi Molla Mehmed Efendi, Hacı Abdurrahman ve İpekçi Bizaz adlı kişilerin mallarını muhafaza için emanet ettikleri Yahudi Rako'nun bu mallara el koymasındır. İpekçi esnafı olduğu anlaşılan bu kişilerin Rako'dan mallarını istedikleri ancak Rako'nun bu mallarını kendisine ait olduğunu ifade etmiştir. İpekçi Hacı Hafız Efendi, İpekçi Molla Mehmed Efendi, Hacı Abdurrahman ve İpekçi Bizaz adlı esnaflar Yahudi Rako'nun Beşiri'ye geldiğini ve mallarının iade edilmesi için mahkemeye başvurmuşlardır (DŞS,3791,313/45).

Sonuç olarak, Beşiri nahiyesinde mallara el koyma ile ilgili olarak; arpa ve buğday, değirmen, elli bir kıta sulu ve susuz tarla ile esnafın mallarına el konulması ile ilgili suç unsurları bulunduğu tespit edilmiştir.

İncelenen sicillerde karşımıza çıkan diğer bir suç unsuru ise hayata dair işlenen suçtur. Beşiri nahiyesinde tabi Gire Sıre (?) karyesinde ikâmet eden Hacı Süleyman bin Hacı Ahmed harman yerinde Elîh karyesi ahalisinden on altı kişi tarafından yaralanmıştır. Hacı Süleyman bu yaralanmadan sonra dört buçuk ay yatağa düşmüş ve sonra vefat etmiştir. Hacı Süleyman'ın eşi ve çocuklarının kendilerine vekil olarak seçtiği amcaları vasıtasıyla onu yaralayan Elîh karyesindeki kişilerden şikâyetçi olduklarına dair mahkemeye başvurdukları görülmektedir (SSS, 424, 14/69).

Beşiri nahiyesinde karşımıza çıkan diğer bir suç unsuru ise toplumun huzuruna karşı işlenen suçtur. Yol kesicilik olarak değerlendirilen bu suç unsuru, yoldan geçenlerin mallarını, güç ve kuvvet kullanarak ellerinden almak için onların önüne çıkmak şeklinde tanımlanmaktadır (Demir, 2016:83). Yol kesme eylemi tek başına bir suçu barındırdığı gibi bazen de birden fazla suçu barındırmaktadır. Yol kesme suçunun İslam fikhında en ağır suçlar arasında yer aldığı bilinmektedir.

Beşiri'de rastlanan yol kesme olayı şu şekildedir; Müftüzade Hacı Üveys'in iltizamında olan Beşiri nahiyesindeki köyleri mahsulat ve vergisini tahsil ettikten sonra Diyarbakır'a dönerken yolda Amırlı aşireti ve Tur köyü kethüdası Süleyman'ın adamları tarafından soyulduğuna dair şikâyetçi olmasıdır.

3. Sonuç

Şer'iyeye Sicilleri Osmanlı toplumunun sosyal, iktisadi ve hukuki alanda bilgiler veren birinci el kaynaklardandır. Bu siciller incelenerek Osmanlı Devleti'nde suç, suçlu ve ceza kavramları hakkında geniş bilgilere ulaşmam mümkündür. Toplumun geçmişten gelen yaşam kültürü ve dini kurallar Osmanlı Devleti'nde bir davranışın suç olup olmadığını belirleyen temel iki unsurdur.

İncelenen belgelerde Beşiri nahiyesine ait suç unsuru olarak, mal varlığına dair suçlar, mallara el koyma, hayata dair işlenen suç ve toplumun huzuruna karşı işlenen suçlar karşımıza çıkmaktadır. Beşiri'de mal varlığına dair suçların hırsızlık olduğu görülmektedir. Eşek, at ve kısırak hırsızlığı olduğu sicillerden

anlaşılmaktadır. Özellikle incelenen dönemde halkın hem ulaşım aracı hem de yük hayvanı fonksiyonu gören katır ve merkeb son derece önemlidir.

Beşiri’de arpa, buğday, değirmen ve tarla gibi gayrimenkul mallara el konulması da söz konusudur. Ayrıca hayata karşı suçlar olarak ele alınan katl olayı da Beşiri’de karşılaşılan diğer bir suç unsurudur. Toplumun huzurunu bozacak suçlar arasında yer alan yol kesicilik yine Beşiri’de görülen suçlardan biridir. Sonuç olarak, 19. yüzyıl Beşiri nahiyesine ait incelenen siciller doğrultusunda nahiyede suç oranının az olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Diyarbakır Şer’iyye Sicili No (DŞS): 3731.

Diyarbakır Şer’iyye Sicili No (DŞS): 3791.

Diyarbakır Şer’iyye Sicili No (DŞS): 3803.

Diyarbakır Şer’iyye Sicili No (DŞS): 3767.

Diyarbakır Şer’iyye Sicili No (DŞS): 3754.

Siirt Şer’iyye Sicili No (ŞŞS): 424.

Siirt Şer’iyye Sicili No (ŞŞS): 426.

BOA, Nüfus Defterleri (NFS.d) No: 3734.

BOA, Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD). 459-10.

Kitap ve Makaleler

Bardakoğlu, A. (1998). Hırsızlık, *DİA*, c.17 İstanbul, 384-396.

Boynukalın, M. (2009). Suç, *DİA*, c.37, İstanbul, 453-457.

Demir, M. (2016). 16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ebu Zehra, M. (1994). *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*. c.1, Çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Kitabevi Yay.

Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali (1942). Haz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: Kervan Yayın. (Kur’an-ı Kerim).

Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: İ.Ü İktisat Fakültesi Yayınları.

Şahin, İ. (2009). Sancak, *DİA*, c.36, İstanbul, 97-99.

Tuncel, M. (1992). Batman, *DİA*, c.5, İstanbul, 200-202.

Uriel, H. (1984). Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat. Çev. Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 633-652.

Üçok, C. (1947). Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler, *Ankara Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 48-73.

BEŞİRİ KAZASININ TEŞKİLİ VE İDARESİ (1895-1905)

Dr. Recep AYHAN

rcpyhn3@gmail.com

Özet

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ardından birçok alanda olduğu gibi idari yapıda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1842 yılında yapılan düzenleme ile kaza, idari bir birim olarak ortaya çıkmış ve idaresi müdürlere verilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesinde ise eyaletlerin yerine vilayetler kurulmuş ve idari yapıda vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere ayrılmıştır. Bu idari yapı 1867 Vilayet Nizamnamesi ile ülkenin tümünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Yeni idari sistemde daha önce müdürlerin kontrolünde olan kazaların kaymakamlar tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştır. İdari yapıda meydana gelen bu değişimlerden Beşiri de etkilenmiştir. Tanzimat'tan sonra kaza statüsünde müdürler tarafından idare edilen Beşiri, Vilayet Nizamnamelerinin ardından nahiye statüsüne getirilerek müdürlerin kontrolüne bırakılmıştır. Beşiri, nahiye statüsünde bulunduğu süreçte birkaç yıl Bitlis vilayetine bağlı kaldıktan sonra yeniden Diyarbakir vilayetine bağlanmıştır. Diyarbakir vilayetine bağlı olan Beşiri'nin idaresinde çeşitli sıkıntıların yaşanması oranın artık müdürlük ile idare edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle Beşiri 1895 yılında kaza haline getirilmiş ve kaymakamlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada Beşiri kazasının teşkili ile ilgili süreç Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca Beşiri kazasının teşkilinin ardından kazada oluşturulan İdare Meclisinin, çeşitli daire, komisyon ve kalemlerin yapısı ve görevlileri ile ilgili bilgiler Diyarbakir vilayet salnâmelerinden elde edilen veriler doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşiri, Kaza, Kaymakamlık, İdari Yapı, Osmanlı Devleti.

FORMATION AND ADMINISTRATION OF BEŞİRİ TOWNSHIP (1895-1905)

Dr. Recep AYHAN

Abstract

In Ottoman State, some important arrangements were carried out in many fields and administration structure after Tanzimat. The township emerged as an administrative unit with the arrangement done in 1842 and the administrations of townships were given to the directors. Yet, in 1864 Province Regulations, provinces were established instead of states; and in administration structure, the provinces were divided in districts, the districts were divided in townships, and townships were divided in villages. This administrative structure was extended to cover the whole country with 1867 Province Regulations. In the new administrative system, it was decided that the townships that were under the control of directors would be administered by district governors. Beşiri was also affected by the changes made in the administrative structure. Beşiri, administered by directors due to its township status after Tanzimat, was brought to the status of deme after the Province Regulations; and its administration was left to the control of deme directors. During a few years when Beşiri was in deme status, it was connected to Bitlis province. Later, it was connected to Diyarbakir province. The fact that there appeared several problems in the administration of Beşiri, connected to Diyarbakir province, revealed that it was impossible to administer, this settlement place through directors. Therefore, Beşiri was turned into a township in 1895, and started to be governed

by district governors. In this study, the processes related with the formation of Beşiri township were tried to be put forward in the light of Ottoman archive records. In addition, the information about the structure and staff of Administrative Council, various commissions and secretariats formed in the township of Beşiri after it became a township was investigated in line with the data obtained from Diyarbekir province annual books.

Keywords: Beşiri, Township, District Governorship, Administrative Structure, Ottoman State.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı (Akyıldız, 2011: 1) ile devletin işlevini yitirmiş kurumları ve sarsılan merkezi otoritesi yeniden tesis edilmek istenilmiştir. Ayrıca devletin mali, adli ve idari alanlarının düzenli bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir (Ortaylı, 2018: 16). Ancak Tanzimat'ın öngördüğü yenilikleri uygulamak düşünüldüğü kadar kolay olmamıştır. Bunda uygulamanın ne şekilde yapılacağına dair önceden hazırlanmış herhangi bir programın bulunmaması (Çadırcı, 2013: 190), yeterli ve bilgili eleman sıkıntısının olması gibi faktörler etkili olmuştur. Bunların dışında yeni düzenlemelerin yanlış yorumlanmasıyla beraber çıkarları zedelene bazı çevrelerin tepki verecekleri düşünülerek öngörülen yenilikler ülkenin tümünde aynı anda uygulamaya konulamamıştır. Bunun için öncelik hükümetin kesin denetiminden emin olunan yörelere verilmiştir. Ankara, Aydın, Edirne, Hüdavendigâr (Bursa), İzmir, Konya ve Sivas gibi yerlerde mal-mülk sayımı yapılarak uygulamaya geçilmiştir. Uygulamanın dışında tutulan ve Beşiri'nin³ de bağlı bulunduğu Diyarbekir'de ise Tanzimat'ın öngördüğü yenilikler 1845 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Çadırcı, 2018: 199).

Tanzimat ilkelerinin uygulanmaya başlamasıyla birçok alanda olduğu gibi idari yapıda da yenilikler yapılmıştır. Öncelikle ülke yönetiminde 1840-1842 yılları arasında muhassıllık uygulaması denenmiştir. Ancak bu uygulamadan istenilen neticelerin alınamaması üzerine 1842 yılında idari yapıda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme ile kaza⁴ idari birimi oluşturulmuştur (Torun, 2005: 42). Böylelikle idari yapı eyalet, sancak ve kaza şeklinde olmuştur. Yapılan bu idari düzenlemede eyaletlere valiler, sancaklara da kaymakamlar tayin edilmiştir. Yeni idari birim olarak teşkil edilen kazaların

3 Beşiri, günümüzde Batman iline bağlı bir ilçedir. İlçe, kuzey-güney istikametinde dar ve uzun bir şerit halinde Batman ilinin orta kesiminde bulunmaktadır. Beşiri, doğuda Siirt ilinin Kurtalan ilçesi, batıda Batman il merkezi, kuzeyde Kozluk ve güneyde de Hasankeyf ve Gercüş ilçeleri ile komşudur (Ekinci, 2015: 261; Zengin, 2005: 46). Geçmişi M.Ö. 3.000'li yıllara kadar uzanan (Ekinci, 2015: 261) Beşiri'nin bulunduğu Batman ve çevresi tarihi süreç içerisinde birçok devletin egemenliğine girmiştir. Bölge, Hz. Ömer zamanında Müslümanların hakimiyetine girmiştir (Tuncel, 1992a: 200). Daha sonra Abbâsiler, Emevîler, Hamdanîler, Mervanîler, Selçuklular, Artuklular, Eyyubîler, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler bölgede hakimiyet sürmüştür (Gördeğir, 2020: 44-50). 16. yüzyılın başlarında ise Osmanlı Devleti bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir (Göyünç, 1969: 25-26; Yılmazçelik, 2014: 20; Nasıroğlu Aydın, 2020: 56).

4 Günümüzde idari teşkilatta ilçenin karşılığı olan kaza, Osmanlı Devleti zamanında hem kadının idare bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliğini göstermekteydi (Baykara, 2002: 119). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri bulunan kaza başlangıçta adli-idari, sonraları ise sadece adli yönü ağır basan bir birimdi. Kaza kurumu geçirdiği değişiklikler neticesinde Tanzimat öncesinde eski niteliğini tamamen yitirmiş bir durumdaydı. Tanzimat'ın ardından idari birim olarak ortaya çıkan kazalar ile Tanzimat öncesindekiler sadece isim olarak birbirine benzemektedir. Kazaların bugünkü anlamıyla birer idari ünite olarak ortaya çıkması 1842 yılında yapılan düzenleme ile olmuştur (Çadırcı, 2013: 240; Torun, 2005: 42).

başına ise müdürlerin atanması kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemenin ardından 1849, 1852 ve 1858 yıllarında ülke yönetiminde bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kazalar bu düzenlemelerin ardından da müdürler tarafından idare edilmeye devam etmiştir (Torun, 2012: 87-92).

Tanzimat'ın ardından yapılan bu düzenlemelerden beklenen faydanın sağlanamaması üzerine ülke yönetiminde köklü ve genel bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü koruyacak ve devlet bünyesinde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşamasını sağlayacak bir idare tarzını uygulamaya karar vermiştir (Torun, 2012: 92-93). Bunun için 1864 Vilayet Nizamnamesi ilan edilmiştir. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni düzenlemede eyaletlerin yerine vilayetler oluşturulmuş ve ülkedeki idari yapı vilayet, sancak, kaza ve köy şeklinde olmuştur (Düstur, Birinci Tertip, C. I: 608). Nizamnameyle vilayetlerin valiler, sancakların mutasarrıflar, kazaların da kaymakamlar tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştır (Eryılmaz, 2017: 204). Uygulama 1867 yılında yayımlanan yeni bir Vilayet Nizamnamesi ile genişletilmiş ve tüm ülkede geçerli hale getirilmiştir. 1871 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesinde ise nahiye idareleri daha geniş ve etraflı bir şekilde düzenlenmiştir (Ortaylı, 2018: 62). Böylelikle idari yapı vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak şekillenmiştir (Çadırcı, 2013: 252-253; Gençoğlu, 2011: 36).

Tanzimat'tan sonra idari yapıda gerçekleştirilen bu yeniliklerden Beşiri de etkilenmiştir. Beşiri, 1842 yılındaki düzenlemeden önce Diyarbekir eyaletine bağlı bir kaza idi (Yılmazçelik, 1996: 227). Beşiri kazası düzenlemenin ardından Diyarbekir eyaletine bağlı olmaya devam etmiştir. Beşiri, bu dönemde müdürlerin idaresi altındaydı (Ertaş, 2012: 29). Beşiri'nin idari statüsü 1864 Vilayet Nizamnamesinin ardından değişmiştir. Nizamname hükümlerinin 1867 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile tüm ülkede geçerli hale gelmesinin ardından Beşiri, nahiye haline getirilerek müdürler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Beşiri, 1869 yılında Diyarbekir vilayetinin Siird sancağına bağlı Garzan kazasının bir nahiyesiydi (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1286/1869: 60).

Nahiye statüsünde bulunduğu süreç içerisinde idari yapıdaki değişimlerden etkilenen Beşiri'nin bağlı bulunduğu vilayet de zaman zaman değişmiştir. Nitekim 1879 yılında Bitlis vilayeti kurulduktan (Tuncel, 1992b: 227) sonra idari yapıda bazı değişimler yaşanmıştır. 1880 yılından itibaren Siird sancağı Diyarbekir vilayetinden ayrılarak yeni kurulan Bitlis vilayetine bağlanmıştır (Ayhan: 2022: 103). Beşiri de yeni idari yapıda Bitlis vilayetinin Siird sancağına tabi bir nahiye olmuştur (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1298/1881: 60). Bu durum 1889 yılına kadar devam etmiştir. 1889 yılında Beşiri nahiyesi Diyarbekir vilayetinin merkez sancağına bağlı bir nahiye haline getirilmiştir (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1306/1889: 591). Görüldüğü üzere Beşiri nahiyesi 1881-1889 yılları arasında Bitlis vilayetinin Siird sancağına bağlı kaldıktan sonra 1889 yılından itibaren yeniden Diyarbekir vilayetine bağlanmıştır.

Bu çalışmada günümüzde Batman'ın bir ilçesi olan Beşiri'nin 1895 yılında nahiyeden kaymakamlık haline getirilmesiyle ilgili süreç ve bu sürecin ardından kazanın idaresinde oluşturulan İdare Meclisi ile bazı daire, komisyon ve kalemlerin yapısı ve görevlilerine ilişkin bilgiler ele alınmıştır. Çalışmanın ana

kaynakları Osmanlı arşiv belgeleri ve 1898-1905 yılları arasındaki Diyarbekir vilayet salnâmeleridir. Beşiri kazasının teşkili ile ilgili süreç Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) yer alan belgelerden istifade edilerek ortaya konulmuştur. Beşiri’de kaymakamlık idaresinin teşkil edilmesinin ardından kazada oluşturulan İdare Meclisi ile bazı daire, komisyon ve kalemlere ilişkin bilgiler ise Diyarbekir vilayet salnâmelerinden elde edilen veriler doğrultusunda açıklanmıştır.

2. Beşiri Kazasının Teşkili

Beşiri, yukarıda da bahsedildiği üzere Tanzimat’ın ardından idari yapıda yaşanan değişimlerden etkilenmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesinden önce kaza statüsünde müdürler tarafından idare edilen Beşiri, bu nizamnamenin ardından nahiye olarak müdürlerin kontrolüne bırakılmıştır. Bu durum 1894 yılına kadar böyle devam etmiştir. Ancak 1894 yılına gelindiğinde Beşiri’nin nahiye olarak idare edilmesinin artık mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Bunda farklı sebeplerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbekir vilayeti İdare Meclisinin, Dahiliye Nezaretine gönderdiği 10 Mayıs 1894 tarihli mazbatada Beşiri’nin nahiye olarak idare edilmesini zorlaştıran bazı hususlardan bahsedilmiştir. Bunlardan biri Beşiri ahâlisinin Receban ve Sinikan adlarıyla iki farklı fırkaya ayrılması ve bunlar arasındaki mücadelenin eskiden beri sürmesiydi. Diğeri ise bir kısmı Garzan bir kısmı da Beşiri’de yerleşmiş olan Reşkotan aşiretinin nahiyedeki varlığı idi (BOA, ŞD, 1469-21). Görüldüğü üzere hem ahali arasındaki mücadele hem de Reşkotan aşiretinin varlığı Beşiri’nin idaresi ile ilgili meseleyi daha da önemli bir hale getirmiştir.

Beşiri’nin nahiye olarak idare edilmesini zorlaştıran hususlardan bir diğeri de müdürün nahiyedeki sorunların çözümü noktasında yetersiz kalmasıydı. Beşiri bu dönemde 500 kuruş maaş alan bir müdürün kontrolündeydi (BOA, DH.MKT, 248-47). Nahiyenin müdürlük olarak idare edilmesi nahiyedeki sorunların çözülmesi için yetersiz kalmakta ve bu durum güçlü bir idarenin kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim bu durum yukarıda adı geçen mazbataya da yansımıştır. Mazbatada nahiyenin bir müdürün idaresi altında bulunması nedeniyle ikide bir merkez vilayetten hususi memurlar gönderilmek suretiyle asayiş ve emniyetin sağlanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Beşiri nahiyesinde mücadele ve çekişmelerin eksik olmaması nedeniyle asayiş ve emniyetin sağlanması için nahiyede oldukça güçlü ve nüfuzlu bir idarenin kurulmasının gerekli olduğu da ifade edilmiştir (BOA, ŞD, 1469-21).

Mazbatadaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Beşiri’nin idaresinde yaşanan bu sıkıntılar oranın artık nahiye olarak idare edilmesinin zor olduğunu göstermektedir. Bu sıkıntıların giderilmesi ve güçlü bir idarenin kurulması için ilk olarak Beşiri’ye Behramki nahiyesi de ilhak edilerek Beşiri nahiyesinde bulunan Elmedin5 köyü de merkez olmak üzere bir kaymakamlık idaresinin teşkilinin uygun olacağı düşünülmüştür (BOA, ŞD, 1469-21; DH.MKT, 248-47).

5 Bölge halkı arasında Elmedine veya Almadina gibi adlarla da anılan Elmedin, Dicle Nehri’nin bir kolunu oluşturan Batman Nehri’nin sol kıyısında ve İkiztepe (Girbereşk) köyünün batısında yer almaktaydı. Elmedin, 1926 yılında meydana gelen selden sonra kaza merkezi olmaktan çıkmıştır. Selin ardından kaza merkezi Siirt ilinin Kubin köyüne yani bugünkü Beşiri’ye nakledilmiştir. Kaza merkezi olmaktan çıkan Elmedin 1945 yılına kadar Siirt ilinin Beşiri ilçesi İluh bucağına bağlı bir köy olarak varlığını devam ettirmiştir (Acar, 2008: 299-306).

Diyarbakir vilayeti İdare Meclisinin Beşiri nahiyesinin kazaya dönüştürülmesi ile ilgili bu talebi 1894 yılının mayıs ayından itibaren gündeme gelmesine rağmen aşağıda da görüleceği üzere talebin gerçekleşmesi bir yıllık bir sürecin ardından gerçekleşmiştir. Yukarıda bahsi geçen mazbatanın Dahiliye Nezaretine gönderilmesinin üzerinden altı aya yakın bir süre geçmesine rağmen Beşiri'nin kazaya dönüştürülmesi ile ilgili herhangi bir yanıtın alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakir vali vekili tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 31 Ekim 1894 tarihli bir yazıda mazbataya herhangi bir cevabın verilmediği belirtilerek Beşiri nahiyesinin idaresinde görülen zorluklar tekrardan arz edilmiştir (BOA, ŞD, 1469-21).

Beşiri'de kaymakamlık idaresinin teşkil edilmesi ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken konu askeriyenin de gündemine alınmıştır. 3 Kasım 1894 tarihli bir belgeye göre Seraskerlik makamı, Beşiri nahiyesinin kaymakamlık olarak tesis edilmesinin kendileri açısından hiçbir mahzurunun olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber Seraskerlik makamı, Garb ve Behramki nahiyelerinin Dicle Nehri'nin akış yönüne göre sağ, Beşiri'nin ise sol tarafta kalmasından dolayı birbirleriyle irtibatlarının olmadığı, ancak mezkûr nehrin sol tarafındaki Şark nahiyesinin Beşiri nahiyesi ile hem sınır hem de münasebeti bulunduğu cihetle Beşiri ve Şark nahiyelerinden oluşmak ve merkezi de Elmedin köyü olmak üzere bir kaza teşkilinin daha münasip olacağını ifade etmiştir (BOA, ŞD, 1469-21).

Seraskerlik makamının bu önerisi sonrası Diyarbakir vilayeti İdare Meclisi konuyu görüşmek üzere toplanmıştır. 7 Ocak 1895 tarihli bir arşiv kaydına göre Meclis, Behramki nahiyesine bağlı 10 köyün merkez vilayete (Diyarbakir) daha yakın olduğunu belirterek bunların bu nahiyeden ayrılarak Şark ve Garb nahiyeleri ile birlikte merkez kazada kalmasının daha uygun olacağına karar vermiş ve teşkilin bu doğrultuda yapılmasını istemiştir. Meclisin aldığı bu karar üzerine Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesinden Şûrâ-yı Devlet riyasetine gönderilen 19 Nisan 1895 tarihli bir yazıda Behramki nahiyesine bağlı 10 köyün Şark ve Garb nahiyeleri ile birlikte merkez kazada kalmasının ve merkezi Elmedin köyü olmak ve Beşiri nahiyesiyle Behramki nahiyesinin geri kalan köylerinden oluşmak üzere bir kazanın teşkilinin askerlikçe bir sakıncasının olmadığı belirtilmiştir (BOA, ŞD, 1469-21).

Askeriyenin Beşiri kazası ile ilgili olarak alınan kararı uygun görmesinden yaklaşık bir ay sonra da Beşiri kazasının teşkili hakkında yetkili makamlardan cevap beklendiği kayıtlara yansımıştır. Nitekim Diyarbakir vali vekili tarafından Şûrâ-yı Devlet riyasetine gönderilen 7 Mayıs 1895 tarihli telgrafnamede Diyarbakir vilayeti İdare Meclisinin Beşiri nahiyesinde kaymakamlık teşkili hakkındaki 7 Ocak 1895 tarihli mazbatasına cevap beklendiği dile getirilmiştir (BOA, ŞD, 1470-6).

Bir yıllık bir sürecin ardından Beşiri ve diğer nahiyelerle ilgili nihai karar verilmiştir. Buna göre Behramki nahiyesine bağlı olup Diyarbakir'e daha yakın olan 10 köy, Şark ve Garb nahiyeleri ile birlikte Diyarbakir merkez kazada bırakılmıştır. Beşiri kaymakamlığının ise Beşiri nahiyesi ve Behramki nahiyesinin geri kalan köylerinden oluşturulması kararlaştırılmıştır (BOA, İ.DH, 1323-24; BEO, 643-48173; ŞD, 262-14). Üçüncü sınıf bir kaymakamlık olarak teşkil edilen (BOA, DH.MKT, 401-9) Beşiri kazasının merkezi olarak Elmedin köyü uygun görülmüştür. Beşiri'nin kaza haline getirilmesinin ardından kazanın başına bir kaymakam tayin edilmiştir. Bu göreve tayin edilen isim Şehirpazar eski

kaymakamı Abdullah Münir Efendi olmuştur (BOA, İ.DH, 1329-38; BEO, 714-53541; DH.MKT, 2072-44).

Beşiri'de kaymakamlık idaresi teşkil edildikten bir yıl sonra kazaya bağlı sadece Behramki nahiyesinin bulunduğu kayıtlara yansımıştır (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1314/1896: 752). 1897 yılına ait bir kayıta ise kazaya bağlı Bahıms ve Tepe nahiyelerinin bulunduğu kaydedilmiştir (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1315/1897: 466). Bu nahiyelerden Bahıms, 1898-1905 yılları arasında müdür vekili tarafından idare edilmiştir. Tepe nahiyesi ise 1898-1905 yılları arasında bir müdürün idaresinde yer almıştır (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 86; 1317/1899: 116; 1319/1901: 121; 1321/1903: 121; 1323/1905: 121).

Beşiri kazasının idari yapısı 1895 yılından yaklaşık dört yıl sonra yeniden düzenlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Beşiri kazası 1895 yılında Behramki ve Beşiri nahiyelerinin birleştirilmesi ile teşkil edilmişti. 1899 yılında yapılan düzenleme ile Behramki nahiyesi yerinde bırakılmıştır. Şark, Garb ve Beşiri nahiyeleri ise lağvedilerek birleştirilmiş ve Beşiri adında yeni bir kaza oluşturulmuştur (BOA, DH.MKT, 2218-114; Ertaş, 2012: 34).

1895 yılında kaza haline getirilen Beşiri, 1900 yılında Silvan'ın güneyinde yer almaktaydı. Beşiri'de merkez kazanın yanı sıra 2 nahiyeye ve 168 köy mevcuttu. Bu köylerden 108'inde Müslümanlar, 25'inde Gayrimüslimler yerleşmişti. 35 köyde ise Müslüman ve Gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydı. Kazanın nüfusu 16.300 idi. 128 haneden ibaret olan Beşiri kaza merkezi (Elmedin) Dicle'nin sol sahilinde ve Diyarbekir'in doğu tarafında 16 saat mesafede Batman Nehri'nin Dicle'ye döküldüğü yere yakın bir mevkide bulunmaktaydı. Kaza dahilinde görülmeye değer bir eser olmamakla beraber Dicle kıyısında *Şikeft* adı verilen büyük mağaralar vardı (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1318/1900: 199-200).

3. Beşiri Kazasının İdaresi

Yukarıda da belirtildiği üzere 1864 Vilayet Nizamnamesinden önce kazaların idaresi müdürlerin elindeydi. Bu nizamname ile birlikte kazaların idaresi kaymakamların kontrolüne bırakılmıştır. Kaymakamın yanı sıra şehrin idaresinde naib, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibi gibi görevliler bulunmaktaydı (Çadırcı, 2013: 259). Bu görevlilerin hepsi kaza İdare Meclisinin tabii üyeleri arasında yer almaktaydı. Kaza haline getirildikten sonra Beşiri'de İdare Meclisinin yanı sıra çeşitli daire, komisyon ve kalemler oluşturulmuştur. Aşağıda bunların yapısı ve görevlileri ile ilgili bilgiler 1898-1905 yılları arasındaki Diyarbekir vilayet salnâmelerinden elde edilen veriler doğrultusunda ele alınmıştır.

3.1. Kaza İdare Meclisi

1864 Vilayet Nizamnamesi doğrultusunda kazalarda kaymakamın reisliği altında bir İdare Meclisi kurulmuştur (Ortaylı, 2017: 498). Bu mecliste tabii ve seçilmiş üyeler bulunmaktaydı. Tabii üyeler kazanın hâkimi (naib), müftüsü, mal müdürü, tahrirat kâtibi ve Gayrimüslimlerin ruhani reislerinden oluşmaktaydı. Mecliste tabii üyelerin dışında halk tarafından seçilmiş olan dört üye daha vardı. Bu

üyelerden ikisi Müslüman, diğer ikisi ise Gayrimüslimler arasından seçilmekteydi (Çadırcı, 2013: 259; Ortaylı, 2018: 83).

Kaza İdare Meclislerinin kazalardaki idari davalar, gelir ve giderlerin gözden geçirilmesi, devlete ait kurum ve kuruluşların korunması, beledi tesislerin yapım ve onarımı gibi görevleri vardı. Mecliste köy yollarının yapımı ve bakımı gibi konular da görüşülmekteydi. Ayrıca meclis ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için liva ve vilayet meclislerine önerilerde bulunmaktaydı (Ortaylı, 2018: 83; Çadırcı, 2013: 260).

1895 yılında kaza yapılarak kaymakamlar tarafından idare edilmeye başlanan Beşiri'deki kaza İdare Meclisi ile ilgili bilgileri Diyarbekir vilayet salnâmelerinden öğrenmek mümkün olmuştur. 1898-1905 yılları arasında Beşiri kazası İdare Meclisinde yer alan görevlilere ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yıllar		1898	1899	1901	1903	1905
Reis		Kaymakam vekili Muhlis Efendi	Kaymakam Hayri Bey	Kaymakam Mehmed İzzet Efendi	Kaymakam Ali Rıza Efendi	Kaymakam Mustafa Hulusi Efendi
Tabii Üyeler	Naib	Mehmed Uşşaki Efendi	Abdolvahhab Efendi	Hafız Ahmed Efendi	Hafız Ahmed Efendi	Hacı Mustafa Efendi
	Müftü	Abdulkerim Efendi	Abdulkerim Efendi	Abdulkerim Efendi	Abdulkerim Efendi	Abdulkerim Efendi
	Mal Müdürü	Bekir Sıdkı Efendi	Mustafa Şevki Efendi	Cemil Efendi	Cemil Efendi	Cemil Efendi
	Tahrirat Kâtibi	Ali Galib Efendi	Ali Galib Efendi	Vasıf Efendi	Mustafa Efendi	Zülküf Efendi
Seçilmiş Üyeler		Ali Ağa	Hacı Reşid Ağa	Hacı Reşid Ağa	Hacı Reşid Ağa	Abdulkadir Ağa
		Mustafa Ağa	Mustafa Ağa	Mustafa Ağa	Rezgan Ağa	Hasan Ağa
		Reis Bero Ağa	Reşo Ağa	Reşo Ağa	Reşo Ağa	Simo Ağa
		Somi Ağa	Oso Ağa	Oso Ağa	Oso Ağa	Semo Ağa

Tablo 1. Beşiri Kazası İdare Meclisinin Yapısı ve Üyeleri (1898-1905)6

6 Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 85; 1317/1899: 115; 1319/1901: 120; 1321/1903, 120; 1323/1905: 120.

Tabloda da görüleceği üzere Beşiri kazası İdare Meclisinin reisliğini kaymakamlar yapmıştır. Sadece 1898 yılında kaymakamın yerine kaymakam vekili meclisin reisliğini yürütmüştür. Kaymakamın dışında mecliste dördü tabii, diğer dördü de seçilmiş olmak üzere toplamda sekiz üye bulunmaktaydı. Meclisteki tabii üyeler naib, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktaydı. Mecliste bulunan üyelerin yerlerinin boş kalmadığı ve gerek tabii gerek seçilmiş üyelerin tüm yıllarda hazır buldukları anlaşılmaktadır.

3.2. Mal Kalemî

Hesapların tutulduğu, yazışmaların yapıldığı ve mali işlerin görüldüğü bir kalemdi (Mıstanoğlu, 2004: 32). Beşiri kazasındaki mal kalemî bünyesinde 1898-1905 yılları arasında 3 görevlinin çalıştığı belirlenmiştir. Bunlardan biri mal müdür muavini ve vergi kâtibi olarak görev yapan kişiydi. Bu görevi 1898 ve 1899 yıllarında Ahmet Zeki Efendi, 1901 yılında Ahmet Hulusi Efendi, 1903'te Yunus Efendi ve 1905 yılında da Ömer Efendi yürütmüştür. Görevlilerden biri de Behramki vergi kâtibi olarak çalışan görevliydi. 1898, 1899 ve 1901 yıllarında Abdurrahman Efendi, 1903 ve 1905 yıllarında ise Zeki Efendi bu görevi yapmıştır. Mal kaleminde çalışan bir diğer görevli ise sandık emini idi. 1898 yılında bu görevlinin yeri boş kalmıştır. 1899, 1901, 1903 ve 1905 yıllarında sandık emini vazifesini yürüten kişi Abdulkadir Kadri Efendi olmuştur (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 85; 1317/1899: 115; 1319/1901: 120; 1321/1903: 120; 1323/1905: 120).

3.3. Nüfus Kalemî

Kaza bünyesindeki kurumlardan biri de nüfus kalemiydi. Bu kalemden bir memur ve bir kâtib görev yapmaktaydı. 1898 yılında memur Abdulkadir Ulvi Efendi, kâtib ise Zülfikar Zihni Efendi'ydi. 1899 ve 1901 yıllarında memur Abdulkadir Hakkı Efendi, kâtib Mustafa Zihni Efendi idi. 1903 yılında memurluk vazifesini Mehmed Said Efendi, kâtiblik vazifesini ise Veysi Efendi yürütmekteydi. 1905'te memur Mehmed Said Efendi, kâtib Feyzi Efendi'ydi (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 85; 1317/1899: 115; 1319/1901: 120; 1321/1903: 120; 1323/1905: 120).

3.4. Tapu Dairesi

Beşiri kazasında bulunan tapu dairesinde bir kâtib görev yapmaktaydı. Kayıtlarda kâtibin yanı sıra yoklama kâtibi de yazılmasına rağmen yerinin boş kaldığı anlaşılmaktadır. 1898'de Kâtib Abdulvahhab Vehbi Efendi idi. 1899 yılında kâtiblik vazifesini Mahmud Zeki Efendi, 1901 ve 1903 yıllarında ise Mehmed Zeki Efendi yapmıştır. 1905 yılında hem kâtibin hem de yoklama kâtibinin yeri boş kalmıştır (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 85; 1317/1899: 115; 1319/1901: 120; 1321/1903: 120; 1323/1905: 120).

3.5 Vesait-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu

Beşiri kazasında bulunan bu komisyonun reisliğini kaymakam veya kaymakam vekili yapmaktaydı. Kaymakamın dışında komisyonda dört üye ve bir kâtib bulunmaktaydı. 1898 yılında komisyonun reisliğini kaymakam vekili Muhlis Efendi yürütmekteydi. Komisyonda İdare Meclisinden Ali Ağa'nın yanı sıra Tepe'li Şeyhmus Ağa, Zabıta Memuru Süleyman Efendi ve Bazutlu İsmail Ağa gibi isimler yer almaktaydı. Komisyondaki kâtib ise Mustafa Efendi'ydi. 1899 yılında reisliğini Kaymakam Hayri Bey'in yaptığı komisyonda bir önceki yıldan farklı olarak sadece zabıta memuru değişmiştir. Diğer üyeler ve kâtib görevlerine devam etmiştir (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 86; 1317/1899: 116).

1901 yılında komisyonun reisi Mehmed İzzet Efendi'ydi. Komisyonda Tepe'li Şeyhmus Ağa, sabık İdare Meclisi üyelerinden Ali Ağa, Bazutlu İsmail Ağa, zabıta memuru (adı belirtilmemiş) ve Kâtib Mustafa Efendi gibi isimler bulunmaktaydı. Komisyondaki üyeler ve kâtib 1903 ve 1905 yıllarında da aynıydı. Bu yıllardaki tek fark kaymakamların değişmesiydi. Nitekim komisyonun reisliğini 1903 yılında Kaymakam Ali Rıza Efendi, 1905 yılında ise Kaymakam Mustafa Hulusi Efendi yapmaktaydı. Ayrıca 1905 yılında Beşiri kazasının merkezi Elmedin'de Hamidiye ibtidai muallimi olan Abdulkerim Sadi Efendi de komisyonda yer almıştır (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1319/1901: 121; 1321/1903: 121; 1323/1905: 121).

3.6. Tahsildar Heyeti

1898-1905 yılları arasında Beşiri kazasındaki tahsildar heyetinde çalışan görevli sayısı dört ile beş arasında değişmekteydi. 1898-1901 yılları arasında heyette bir tahsildarbaşı, üç süvari tahsildarı ve bir de piyade tahsildarı olmak üzere beş kişi görev yapmaktaydı. 1898, 1899 ve 1901 yıllarında heyette Tahsildarbaşı Mustafa Efendi, süvari tahsildarları Yusuf Efendi, Mehmed Nuri Efendi ve mütevelliyen Said Efendi ile piyade tahsildarı İsmail Efendi gibi isimler yer almaktaydı (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316/1898: 86; 1317/1899: 116; 1319/1901: 121).

1903 ve 1905 yıllarında ise heyetteki görevli sayısı dörde inmiştir. Heyette bir tahsildar müfettişi, iki süvari tahsildarı ve bir piyade tahsildarı yer almaktaydı. 1903 yılında Tahsildar Müfettişi Ahmed Faik Efendi iken 1905 yılında bu görevi Derviş Efendi yürütmekteydi. Heyette 1903 ve 1905 yıllarında tahsildar müfettişinin dışında süvari tahsildarları Hacı Mehmed Nuri Efendi ve Hacı Yusuf Efendi ile piyade tahsildarı İsmail Efendi de bulunmaktaydı (Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1321/1903: 121; 1323/1905: 121)

Sonuç

Osmanlı Devleti'ndeki birçok yerleşim yeri gibi Beşiri de Tanzimat'tan sonra idari yapıda meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Tanzimat'ın ardından kaza statüsünde müdürler tarafından idare edilen Beşiri bu statüsünü 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar sürdürmüştür. Bu nizamname ile idari yapı vilayet, sancak, kaza ve köy olarak belirlenmiştir. Yeni nizamname sonrası kazalarda müdürlerin

yerine kaymakamlar görev yapmaya başlamıştır. Nahiyeleler ise müdürlerin kontrolüne bırakılmıştır. Nizamnamenin ardından Beşiri, nahiye statüsünde müdürler tarafından idare edilen bir yerleşim yeri olmuştur. Bu durum Beşiri'nin 1895 yılında kaza yapılmasına kadar devam etmiştir.

Beşiri'nin kaza yapılarak kaymakamlık haline getirilmesi 1894 yılından itibaren gündeme gelmiştir. Böyle bir konunun gündeme gelmesinde çeşitli etkenlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Beşiri'deki Sinikan ve Receban ahalisi arasındaki mücadelenin eskiden beri sürüyor olmasıydı. Diğer ise Reşkotan aşiretinin nahiyedeki varlığıydı. Bunların dışında bir diğer etken de Beşiri'nin idaresinde yaşanan asayiş ve emniyet sorunlarının çözümü için sürekli Diyarbekir vilayetinden destek talep edilmesiydi. Tüm bu etkenler Beşiri'de güçlü ve nüfuzlu bir idarenin kurulması gerektiğini ve Beşiri'nin artık müdürlük ile idare edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu hususlar göz önünde bulundurularak Beşiri 1895 yılında Diyarbekir vilayetine bağlı bir kaza yapılmıştır. Kaymakamlar tarafından idare edilmeye başlanan Beşiri kazasının merkezi Elmedin köyü olarak belirlenmiştir. Beşiri kazasının 1897 yılında Bahıms ve Tepe adında iki nahiyesi bulunmaktaydı. Bahıms nahiyesi müdür vekili, Tepe nahiyesi ise müdür tarafından idare edilmekteydi.

Beşiri kazasının teşkil edilmesinin ardından kazada İdare Meclisinin yanı sıra çeşitli daire, komisyon ve kalemler oluşturulmuştur. Bunların başında kaza İdare Meclisi gelmekteydi. Kaza ile ilgili birçok görevi yerine getiren bu meclis kaymakamın reisliğinde toplanmaktaydı. Kaymakamın bulunmadığı yıllarda ise kaymakam vekili meclise reislik etmiştir. Mecliste kaymakamın dışında naib, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibi gibi tabii üyeler bulunmaktaydı. Tabii üyelerin yanı sıra mecliste halk tarafından seçilen dört üye daha yer almaktaydı. Beşiri kazasında kaza İdare Meclisinin dışında nüfus kalemi, tapu dairesi, mal kalemi, vesait-i nakliye-i askeriye komisyonu ve tahsildar heyetinin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Bâb-1 Âlî Evrak Odası (BEO), Dosya No: 643, Gömlek No: 48173.

BOA, Bâb-1 Âlî Evrak Odası (BEO), Dosya No: 714, Gömlek No: 53541.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), Dosya No: 248, Gömlek No: 47.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), Dosya No: 401, Gömlek No: 9.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), Dosya No: 2072, Gömlek No: 44.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT), Dosya No: 2218, Gömlek No: 114.

BOA, İrâde Dahiliye (İ.DH), Dosya No: 1323, Gömlek No: 24.

BOA, İrâde Dahiliye (İ.DH), Dosya No: 1329, Gömlek No: 38.

BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Dosya No: 1469, Gömlek No: 21.

BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Dosya No: 1470, Gömlek No: 6.

BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), Dosya No: 262, Gömlek No: 14.

2. Resmi Yayınlar

Düstur, Birinci Tertip, C. I, Matbaa-i Amire, H. 1289.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 36. Def'a, Mahmud Beg Matbaası, İstanbul, H. 1298/M. 1881.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 44. Def'a, Matbaa-i Amire, İstanbul, H. 1306/M. 1889.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 52. Def'a, Matbaa-i Amire, İstanbul, H. 1314/M. 1896.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 53. Def'a, Alem Matbaası, İstanbul, H. 1315/M. 1897.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 1. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1286/M. 1869.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 15. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1316/M. 1898.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 16. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1317/M. 1899.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 17. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1318/M. 1900.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 18. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1319/M. 1901.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 19. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1321/M. 1903.
Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir, 20. Def'a, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir, H. 1323/M. 1905.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar, A. (2008). Elmedine: Batman Nehri'nin Haritadan Sildiği Şehir. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Batman, 297-308.

Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (C. 40, ss. 1-10). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayhan, R. (2022). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Sürd (1847-1900)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Baykara, T. (2002). *Kaza*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (C. 25, ss. 119-120). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çadırcı, M. (2018). *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). *Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)* (ss. 197-207). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ekinci, N. (2015). *Her Yönüyle Petrolün Kenti Batman ve İlçeleri Tarihi*. İstanbul: Batmane Yayınevi.

Ertaş, M. Y. (2012). *Tanzimat Döneminde Beşiri Kaza Müdürlüğü*. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 25-36.

Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.

Gördegir, E. (2020). Ortaçağda Batman Yöresi Tarihi. Aydın, H. İ., Nasıroğlu Aydın, M. ve Çayın, M. (Ed.). *Geçmişten Günümüze Batman (Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür)* (ss. 41-52). Konya: Eğitim Yayınevi.

Göyünç, N. (1969). Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23), 23-34.

- Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mıstanoglu, N. (2004). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırşehir Sancağı*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Konya.
- Nasıroğlu Aydın, M. (2020). Osmanlı Döneminde Batman ve Çevresi. Aydın, H. İ., Nasıroğlu Aydın, M. ve Çayın, M. (Ed.). *Geçmişten Günümüze Batman (Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür)* (ss. 55-67). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Torun, S. F. (2005). *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara.
- Torun, S. F. (2012). Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876). *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (32), 81-97.
- Tuncel, M. (1992a). *Batman*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (C. 5, ss. 200-202). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuncel, M. (1992b). *Bitlis*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (C. 6, ss. 225-228). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (1996). XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 217-232.
- Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zengin, B. (2005). *Geçmişten Günümüze Batman*. Batman: Batman Kültür Sanat Derneği Yayınları.

BATMAN İSMİNİN KAYNAĞI

Mahmut TEKİK, Yavuz ÇİTİRKİ

* Öğretmen, Batman Merkez Selahaddin Eyyubi Ortaokulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni,

mahmuttekik@gmail.com

** Öğretmen, Batman Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarında Elmedina adıyla anılan fakat Elmedina'nın sular altında kalmasıyla İluh adlı köye nakledilen ve Petrolün bulunmasıyla Batman ismini alarak büyük bir şehre dönüşen Batman'ın bu ismi nereden aldığı ve bu ismin niçin kullanıldığı tam olarak aydınlatılamamıştır. Batman kelimesi ve kavramı bugünkü Batman şehri kurulmadan önce de hem bir ağırlık birimi hem bir yerleşim ismi hem de coğrafi bir unsur olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Bu çalışmada Batman isminin tarih boyunca kullanımı ve tarihsel gelişim süreci ele alınarak Batman şehrinin kuruluş sürecinde Batman isminin nasıl ve niçin tercih edildiği ve bu durum üzerinde etkili olan faktörler ele alınacaktır. Batman isminin kaynağı olarak iki önemli faktör karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi tarihi kayıtlar ikincisi ise coğrafi unsurlardır. Tarihi kayıtlar içerisinde de Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve lügat tarzında geniş açıklamalı bazı kitaplar temel kaynaklardır. Coğrafi unsurlardan da en önemli kaynağımız Batman Çayı'dır. Batman Çayı Batman şehri kurulmadan önce de var olan ve Batman şehri kurulacağı zaman da Batman adının Batman Çayı'ndan esinlenilerek Batman şehrine verildiği herkesin malumudur. Ancak yapılan bütün araştırma ve çalışmalara rağmen bugün de tam anlamıyla Batman isminin kaynağı ve bu ismin Batman şehrine niçin verildiği bilinmemektedir. Bu çalışmanın bu amaca hizmet etmesi temel hedeftir.

Anahtar Kelimeler: Batman, Batman Çayı, İluh, Petrol, Elmedina.

THE SOURCE OF THE NAME BATMAN

Mahmut TEKİK

Yavuz ÇİTİRKİ

Abstract

In the first years of the Republic, it was named as Elmedina, but after the flooding of Elmedina, it was transferred to the village named İluh and after the discovery of oil, Batman turned into a big city by taking the name Batman from where it got this name and why this name was used has not been fully clarified. The word and concept of Batman has been used throughout history as a unit of weight, a settlement name and a geographical element, even before today's Batman city was founded. In this study, the use of the name Batman throughout history and the historical development process will be discussed, and how and why the name Batman was preferred during the establishment of the city of Batman and the factors affecting this situation will be discussed. Two important factors emerge as the origin of the name Batman. The first of these is historical records and the second is geographical elements. Among the historical records, Evliya Çelebi's Travel Book and some books with extensive explanations in the style of dictionaries are the main sources. Our most important source of geographical factors is Batman Stream. Batman Stream It is known to everyone that it existed before Batman city was founded and when the city of Batman was to be established, the name Batman was inspired by Batman Stream and given to the city of

Batman. However, despite all the research and studies, the source of the name Batman and why this name was given to the city of Batman are still unknown today. The main objective of this study is to serve this purpose.

Keywords: Batman, Batman Stream, İluh, Petroleum, Elmedina

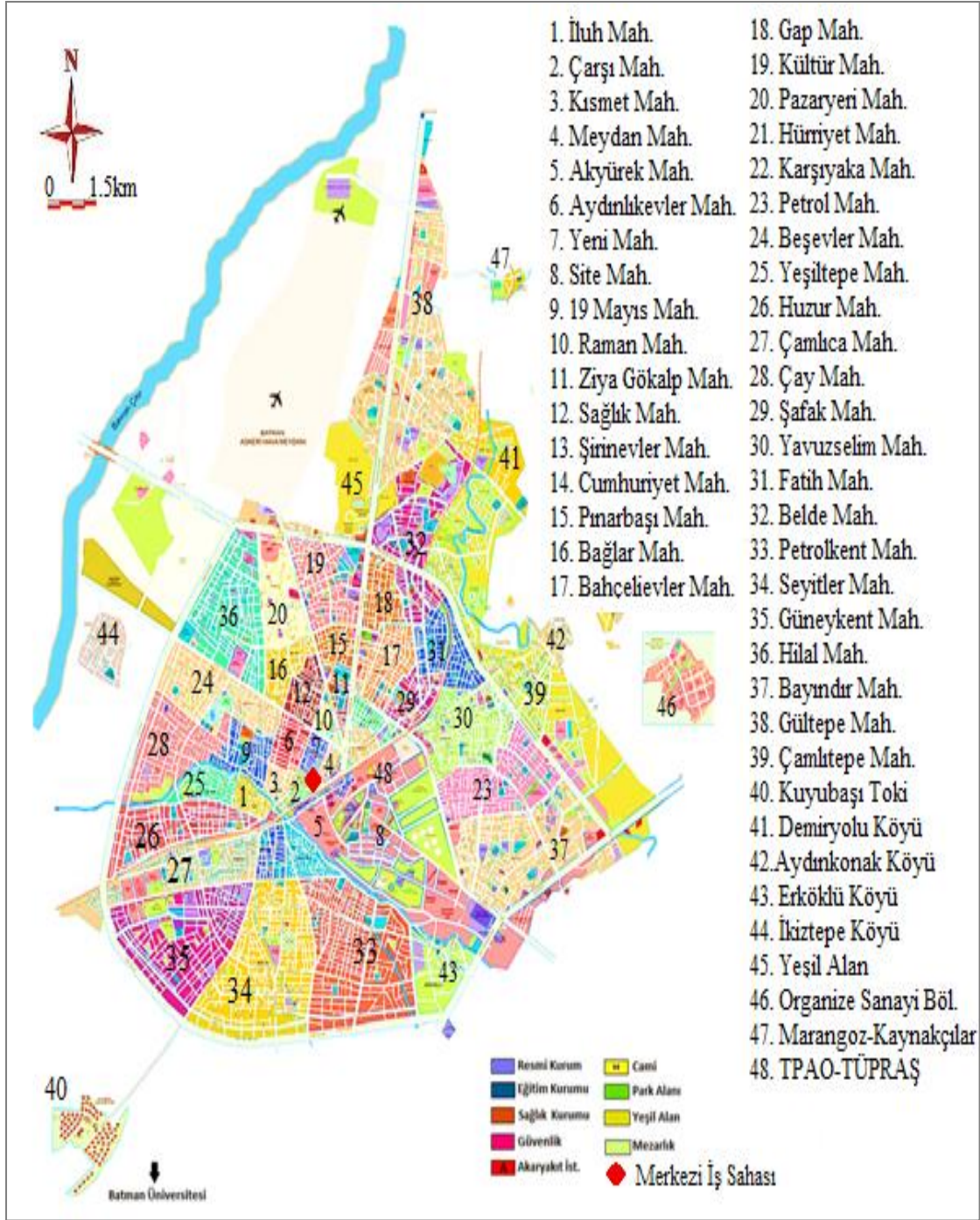
1. Giriş

Batman isminin kaynağı, bu yöreye ne zaman ve niçin verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bugün Batman şehrinin bulunduğu alanda petrol bulunmadan önce (1940) Elmedin ve İluh olarak bilinen iki yerleşme mevcuttu. Elmedin yerleşmesinin 1926 yılında Batman Çayı'nın sularının taşması sonucunda sular altında kalmasıyla Beşiri kazasına nakledildiği ve 1936 yılında da İluh Köyü'nün İluh Nahiyesi olarak tanzim edilmesiyle merkez yerleşme olduğu görülmektedir.

1940'lı yılların başında Raman Dağı'nda petrolün bulunmasıyla İluh yerleşmesinin nüfusu gittikçe artmaya başlamış, 1955 yılında İluh Nahiyesi'nde belediye teşkilatı kurulmuş, petrol rafinerisinin İluh yakınlarında kurulmasıyla da 1957 yılında İluh Nahiyesi ilçe statüsüne kavuşmuş ve İluh yakınlarından geçmekte olan Batman Çayı'nın ismi İluh'a verilerek artık Batman olarak anılmaya başlanmıştır (Tekik, 2013,). Batman adının İluh yerleşim birimine verilmesinin kesin sebebi İluh'un batısından geçmekte olan Batman Çayı'dır.

“İnsanlar yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden etkilendikleri dikkati çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra insanlar buldukları, yaşadıkları mekândaki yer adlarını zaman içerisinde değişikliklere uğratmışlardır. Bu değiştirme doğal ve kendiliğinden bir süreç şeklinde olduğu için genellikle eskiye ait bir takım izleri de bünyesinde barındırır. Bu özelliği sayesinde de bulunduğu mekânın tarih ve coğrafyası ile ilgili önemli ipuçları durumundadırlar. Her yer adının bir anlamı bulunmaktadır. Bir bakıma gizli olan bu nitelikler ve özellikler, etimoloji çalışmaları ile yeniden belirlenebilmektedir.” (Tunçel H, 2009).

Tunçel'in açıklamalarından anlaşıldığına göre yer adlarının oluşumu sırasında birçok faktör birlikte etkili olmaktadır. Bu faktörlerden bir tanesi de coğrafyadır. Fiziki Coğrafyanın sıcaklık, yükselti ve bitki örtüsü gibi unsurları İnsan topluluklarının yaşam biçimlerini, kültürlerini etkileyerek bu topluluklara çeşitli özellikler kazandırmaktadır. İnsan toplulukları kazanmış oldukları bu özellikler doğrultusunda yerleşmiş oldukları alanları şekillendirmektedirler. Yerleşme adları da bu biçimlendirmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batman Şehri, Şehir İçi Arazi Kullanım Haritası (Tekik, 2013, s.160)

Dilbilimci Özcan Başkan, yerleşme adlarını genel olarak iki grup altında toplamıştır.

A. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar,

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar. (Başkan, 1971:319).

Yer adlarının kaynağını aldığı ve etkilendiği coğrafik etkenler göz önünde bulundurulduğunda Fiziki Coğrafyanın etkileri ilk sırada yer almaktadır.

“Malabadi Köprüsü’nün Mervanlı hükümdarı Bad tarafından inşa edildiği ve köprüye onun isminin verildiği tarihi kaynaklarda geçmektedir” (Altunışık, 2009:113). “Yer adları coğrafik, folklorik, tarihsel, sosyolojik, etnolojik değere sahiptirler ve bu yönlü izler taşırlar. Coğrafya açısından belli bir yerin yer

adlarının çözümlenmesi yapılarak oranın iklim özellikleri, kayaçları, toprakları, doğal bitki örtüsü, hidrografik yapısı, morfolojik yapısı, ekonomik yapısı kısaca coğrafik birçok yönden bilgiye veya tahmine ulaşılabilir” (Altunışık, 2009:20).

Yukarıda bahsi geçen kaynakların ifadelerinden anlaşıldığına göre Mervanlı hükümdarının adı olan “Bad” ismi köprüye verildiği gibi yakınındaki yerleşmeye de verilmiş olabilir. Dolayısıyla yakınından geçmekte olan çaya da ve daha sonra da bu ismin Batman Çayı kenarında kurulmuş olan Batman şehrine de verilmiş olma ihtimali yüksektir.

Su kaynakları (çay, nehir, dere) adlarını bazen çevresindeki yerleşim birimlerinden almışlardır. Bazen de çevredeki yerleşim merkezleri adlarını su kaynaklarından almıştır. Birbirini karşılıklı etkileme durumu birçok yer adının kökenine inildiğinde görülmektedir.

Batman adının, Batman Şehri’nin doğusundan geçen Batman Çayı’ndan geldiği tüm kaynaklarda belirtilmiştir. Akarsulara verilen isimler genellikle çevrelerindeki yerleşmelerden olup Batman Çayı çevresinde de varlığı kesin olarak bilinmeyen Batman adında bir yerleşmenin olabileceği düşünülebilir.

2. *Batman İsminin Geçtiği Tarihi Kaynaklar*

Bu bölümde tarihsel süreç içerisinde Batman isminin geçtiği ve kullanıldığı kaynaklardan bahsedilecektir.

2.1. Vakainame-i Hısnıkeyfa

Batman ismi ilk defa aslı Viyana Milli kütüphanesinde bulunan ve 13. yüzyılın sonlarında yazılmış olan **Vakainame-i Hısnıkeyfa** adlı eserde şöyle geçmektedir: **Meyyafarkin civarındaki aşiretler ile Batman civarındaki aşiretlerin Batman Köprüsü yakınlarındaki çatışmalarından bahseder.**

2.1. Şerefname

Bitlis Beyliği yapmış (16. yüzyıl) ünlü düşünür ve fikir adamı Şerefhan Bitlisi “Şerefname” adlı eserinde Batman ismini Batman Çayı üzerinde oluşan Malabadi köprüsünden Dicle nehrine kadar olan yer diye belirtmektedir. Şerefnamede ifade edilen Batman bölgesinin sınırları bugünkü Batman il haritası sınırlarına çok benzemektedir” (Zengin, 2005).

Şerefhan’ın “Şerefname” adlı eserinde Kulp hükümetinden bahsedilince Batman hükümetinden de bahsedildiği görülmektedir. Buradan yola çıkılarak Batman adının Silvan, Hasankeyf ve Kozluk arasında kalan düz alana verildiği düşünülmektedir.

3.1. Seyahatname

Evliya Çelebi (ö. 1684) bölgeye yaptığı gezi sırasında Batman Çayı’ndan bahsederken bu nehrin üzerindeki köprünün Batman Köprüsü olduğunu belirterek bu köprünün Artuklular döneminde değil Abbasiler döneminde inşa edildiğini belirtmiştir.

4.1. El-Hediyye El-Hamidiyye Fi'l-lugat El-Kurdiyye

Yusuf Ziyaeddin Paşa, II. Abdülhamit döneminde Bitlis'in Mutki ilçesinde kaymakamlık yapmış ve kaymakamlık yaptığı yıllarda El-Hediyye El-Hamidiyye Fi'l-lugat El-Kurdiyye adlı Kürtçe-Arapça bir sözlük yazmıştır (1894). Yusuf Ziyaeddin Paşa yazmış olduğu bu sözlüğünde El-medina ve Batman köylerinden de bahsetmektedir. Bu lügatta El-medina, Siirt ilinde Beşiri'de bir köy diye geçmektedir. Batman ismi ise, "Beşiri'de bir köy. Yakınında büyük ve çok güzel bir köprü vardır. Bu köprü de onun adıyla anılır" diye geçmektedir. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Batman ve El-medina yerleşim birimleri 1894 yılından önce de köy yerleşmeleri olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Ayrıca Artukoğulları döneminde yapılmış olan ve Diyarbakır ile Batman il sınırını teşkil eden köprüünün de adının önceleri Cisri Karaman olduğu, burdan geçmekte olan suya da Ab-ı Karaman denildiği tarihi kayıtlarda mevcuttur. Daha sonra bu köprüye Malabadi Köprüsü ve altından geçmekte olan suya da Batman suyu denilmiştir. Ancak bunun da sebebi bilinmemektedir.

Bunlardan başka Osmanlıların son dönemlerinde kaleme alınan Diyarbekir Salnamelerinde Batman adındaki köyün yanında Batman Köprüsü bulunduğu şekilde tarif edilmektedir (Salnamei Vilayeti Diyarbekir 20-1323/1902 Diyarbekir s.199).

3. Batman İsminin Kaynağına Dair Çeşitli Rivayetler

Batman isminin kaynağına dair tarihi ve bilimsel veriler dışında rivayet ve varsayımlar üzerine kurulmuş birtakım bilgiler de günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan bazılarını aşağıda sıralayacağız.

3.1. Ölçü Birimi Olarak “Batman”

Batman isminin 6-8 kg. ağırlığındaki bir ölçü birimi olan “Batman” dan geldiği rivayet edilmektedir. “Batman sözcüğünün ölçü anlamının dışında geniş arazi anlamında kullanılması da bu tahmini güçlendirmektedir” (Zengin, 2005). Tarihi kayıtlardan anlaşıldığına göre Kozluk, Silvan, Hasankeyf arasında kalan topraklara Batman denilmiştir. Bu rivayetin temel dayanağı da Batman kelimesinin ölçü birimi dışında düz ve geniş arazi anlamında kullanılmasıdır.

3.2. Petrol kuyularının Batması

Petrol ilk bulunduğu zaman yapılan basit depolama kuyularının yere batmasından dolayı Batman’a “Batmak” olayından dolayı Batman isminin verildiği rivayet edilmektedir.

3.3. Batman’da Yeraltı Suyunun Fazla Olması

Batman Ovasının alüvyal topraklardan oluşmasından dolayı gevşek bir dokuya sahip olan yerin altında su miktarı çok fazladır. Bundan dolayı halkın dilinde eskiden beri dolaşan bir söylentiye göre yöredeki bazı alimler Batman’ın altında su miktarının çok fazla olmasından dolayı bir gün batacağını belirterek “Batman” isminin kaynağı olarak bu söylentiye rivayet etmişlerdir.

3.4. Yarasa Şehir

Başka bir söylentiye göre İluh'ta ilk petrol bulunduğu zaman petrol arama işinde görevli Amerikalı mühendislerin çalıştıkları alanda yarasaların çok olmasından dolayı mühendisler İluh'a "City Batman" (yarasa şehir) demiştir.

3.5. Batıraman

Bir rivayete göre de Batman kelimesi petrolün çıkış yeri olan Batıraman'ın ilk ve son üç harflerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

4. Türkiye'de ve Yurtdışında Batman

Araştırma konumuz olan Batman şehri dışında ikisi Türkiye'de biri de İran'da olmak üzere Batman ismi üç yerleşim biriminin daha ismi olarak geçmektedir.

Tunceli ilinin merkeze bağlı bir köyünün ismi Batman'dır. Eski adı "Körkes" olan bu yerleşim biriminin 1960 yılı nüfus sayımından itibaren kayıtlara Batman olarak geçtiğini görmekteyiz. Ancak bu köye Batman isminin neden verildiği tespit edilememiştir.

Tokat ilimizin merkeze bağlı bir köyünün adı da Batmantaş'tır. Batmantaş ismi 1928 yılından beri bu köyün ismi olarak kullanılmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmalarda bu ismin niçin kullanıldığını tespit edecek herhangi bir veriye rastlayamadık. Köy, 1870'li yıllardan sonra Kafkasya'dan gelen Çerkez nüfusun yerleşmiş olduğu bir yerleşim birimidir.

İran'ın Kirmanşah eyaletine bağlı Kermanşah ilçesinin Razavar kırsal bölgesinde Batman adlı bir köy bulunmaktadır. Ancak buraya da Batman isminin neden verildiğini tespit edemedik.

5. Sonuç

Yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz temel sonuç Batman şehrinin, Batman ismini Batman Çayı'ndan aldığı, Batman Çayı'nın da bu ismi altından akmakta olduğu Batman Köprüsünden (Malabadi/Malabadê) aldığı ve köprüye de bu ismin köprü yakınlarında bulunan Batman Köyü'nden dolayı verildiği sonucudur. Ancak Batman adlı bu köy yerleşiminin bu ismi nereden aldığı konusunda da elde kesin bir veri bulunmamaktadır. Elimizdeki verileri değerlendirdiğimizde ise birtakım sonuçlara ulaşmaktayız. Bu veriler arasında ilişki kurulduğunda Batman isminin Batman Çayı'ndan Batman Çayı'nın isminin de bugün Malabadi olarak bilinen fakat tüm arşiv kayıtlarında Batman Köprüsü olarak geçen köprüden aldığı ve bu köprüye de bu ismin köprü yakınlarında bulunan Batman adlı bir köy yerleşiminden dolayı verildiği, Batman adlı bu köyün isminin ise Silvan merkezli olarak 10. yüzyılda Bad bin Dostik tarafından kurulmuş olan Mervaniler Devletinin kurucusu olan Bad kelimesinden geldiği Bad'ın da bu isim veya ünvanı bugün hala bir kısmı Silvan, Batman, Muş dolaylarında yaşamakta olan Badiki/Batiki aşiretinden aldığı sonucuna ulaşabiliriz. Malabadi kelimesi Kürtçede Malabadê olarak okunmakta ve Bad ailesi, hanedanı anlamına gelmektedir.

Ancak Batman Köyü'ne ve Şerefhan Bitlisi'nin yukarıda belirttiği yöreye "Batman" adının nasıl ve niçin verildiği ise yine kesin olarak bilinmemektedir. Bu durumda Tunçel'in yukarıda geçen açıklamasını göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Tunçel'e göre yer adlandırmasında birçok unsur etkili olabilir. Bu unsurlar coğrafi olabileceği gibi sosyal ve kültürel bir takım nedenlerden de kaynaklanabilir. Batman adı ilk olarak belli bir yöre için kullanılmıştır. Bu yöre bugünkü Batman Barajı'nın bulunduğu yerden (Batman-Malabadi Köprüsü'nden) Dicle Nehri'ne kadar olan bir sınırdır. Diğer bir ifadeyle Silvan (Diyarbakır İlçesi), Kozluk ve Hasankeyf ilçeleri arasında kalan düz alandır. Daha sonra varlığı on dördüncü yüzyıla kadar uzanan ve Batman-Malabadi Köprüsü yakınlarında kurulan bir köy için de "Batman" adı kullanılmıştır. Doğal olarak bu köy yakınlarından geçmekte olan çaya da Batman Çayı adı verilmiştir.

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre yüzyıllar öncesinde bugünkü Batman-Malabadi Köprüsü ve altından geçmekte olan çayın kenarında "Batman" adında bir köy yerleşmesi mevcuttur. Batman ismi özelde bu köy için genelde ise Silvan-Kozluk-Hasankeyf arasında kalan düz bir alan için kullanılmıştır. Batman Çayı'nın bugünkü Batman şehir merkezinin de 4 km yakınından geçmesi sonucu İluh Köyü'ne "Batman" adının verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İluh isminin Batman olarak değiştirilmesi de Batman adının daha önce kullanılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Böylece bir çevrede var olan akarsuya o yerleşmenin adı verildiği gibi o çevrede sonradan kurulan bir yerleşmeye de bir akarsu isminin verilmiş olduğunu görüyoruz.

Sonuç olarak bilimsel kaynaklara, arşiv belgelerine ve Ortaçağ seyyahlarının eserlerine dayanarak denilebilir ki 14. asrın başından itibaren Batman ismi kullanılmaktadır. Ayrıca Batman ismi farklı yerlerde birtakım yerleşim birimleri için de kullanılmıştır. Araştırma konumuz olan Batman'a ise bu ismin verilme sebebi Batman yakınlarından geçmekte olan Batman Çayı olduğunu görüyoruz. Batman Çayı'nın da Batman isminin Malabadi Köprüsü olarak bilinen fakat tarihi kayıtlarda Batman Köprüsü olarak geçen köprüden ve bu köprü yakınlarındaki Batman adlı bir köyden aldığı kesindir. Kesin olmayan durum ise Batman Köprü'süne ve köprü yakınlarındaki Batman adlı bu köye Batman isminin niçin verildiğidir. Buraya kadar anlatılan bilgi ve veriler ışığında ulaşabileceğimiz birkaç varsayım ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Batman isminin hem ölçü birimi hem düz ve geniş arazi anlamında kullanılan Batman kelimesinden geldiğidir.

Ayrıca Batman kelimesinin etimolojisine baktığımızda Farsça'da bad kelimesinin rüzgar anlamında kullanıldığını man veya men sözcüğünün de ben anlamına geldiğini görüyoruz. İki sözcük birleştiğinde "Rüzgarım veya benim rüzgarım" anlamına gelen Badman veya Batman kelimesi ortaya çıkmıştır. Bugün İran'da da Batman ismiyle bir köy yerleşmesinin bulunması da bunun ile ilişkili olabilir.

Son olarak tekrar özetleyeceğimiz ve bizim de kanaatimizin olduğu varsayım ise Batman isminin etimolojik olarak Malabadi/Malabadê Köprüsü, Bad veya Bat ailesi ile ilişkisinin olduğudur. Çünkü günümüzde de bu yörede yaşamakta olan Badiki veya Batiki aşiretinin ismi de Bad/Bat kelimesinden oluşarak Bad ailesinden olan anlamına gelmektedir. Zaten Malabadi veya Malabadê'nin de anlamı Bad hanedanından olan demektir. Bad ismi de bu yörede kurulmuş olan Mervani Devleti'nin kurucusu Bad

bin Dostik'in ismidir. Bad bin Dostik'in bu ismi de büyük bir ihtimalle Bad aşiretine mensubiyetinden dolayı kullanılmıştır.

Kaynakça

Alaeddinoğlu, F. (2010). Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (24), 19-40.

Altunışık, İ. (2009). *Batman İli Yer Adları*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Başkan, Ö. (1971). Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 18, 237-251.

Tekik, M. (2013). *Batman Şehrinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tonbul S., Sunkar, M. (2010). Batman'da 31 Ekim – 1 Kasım 2006 Tarihinde Yaşanan Taşkın Nedenleri. *II Ulusal Taşkın Sempozyumu Kitabı*. 349-361.

Tunçel, H. (2000) Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10, (2). 23-34.

Yakut, M. E. (2013). Gercüş İlçesi'nin (Batman) Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zengin, B. (2005). *Geçmişten Günümüze Batman*. Batman: Batman Kültür ve Sanat Derneği Yayınları.

Kurumlar, Yıllıklar, Raporlar, İstatistikler

Batman Belediyesi 1984-1994 Dönemi Faaliyet Raporu.

TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel MÜDÜRLÜĞÜ 1999 S: 31. ANKARA.

1998 Batman İl Yıllığı.

www.batman.gov.tr

www.wikipedia.org

RAMAN BİNDİRME FAYININ ÜRETTİĞİ TARİHİ DEPREMLERDEN ETKİLENEN YERLEŞİMLER: SALAT TEPE VE ZEVIYA TİVİLKİ

Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmit/Kocaeli

tubaokse@yahoo.com

Özet

Batman Çayı ile Botan Çayı arasındaki Dicle vadisi boyunca uzanan Raman Bindirme Fayı kuzeyindeki Garzan, güneydoğusundaki Cizre bindirme fayları ile etkileşim içindedir ve bunların arasındaki Dicle vadisinde çok sayıda sıcak su kaynağı bulunması, vadinin fay hareketliliğine tanıklık eder. Vadinin bu kesimine kurulmuş olan Zeviya Tivilki'de açığa çıkan, MÖ 8.-7. yüzyıllara tarihlenen yerleşimin duvarları çamur harçla tutturulan işlenmemiş taşlardan inşa edilmiş yapıları temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Yerleşimin kuzeydoğu kenarında yakıldıktan sonra çömler içine yerleştirilerek gömülmüş bireylerin bulunduğu düzenli bir mezarlık bulunmasına karşın, üç ayrı mekânın yıkıntı taşları altında yakılmamış ve düzensiz uzanan üç genç erkek iskeleti bulunmuştur. Bu yıkım büyük olasılıkla yerleşime 20-35 km uzaklıktaki Raman, Garzan veya Cizre faylarının ürettiği bir depremden kaynaklanmaktadır. Batman Çayının yaklaşık 32 km doğusunda yer alan Salat Tepe'nin MÖ 2200, 2050, 1900 ve 1550 yıllarına tarihlenen tabakalarındaki kerpiç yapıların duvarları devrilmiş, çatlamış, eğilmiş ve deforme olmuş, yapıardan birisinde, çatının altında kalarak yaşamını yitiren erişkin bir erkeğin iskeleti bulunmuştur. Yerleşim, Raman Bindirme Fayına 32 km, Silvan Bindirme Fayına 35 km mesafede olduğundan, her iki fayın etki alanındadır. Bu dönem insanı depemleri tanrıların hiddetine bağladığından, yapıları daha sağlam inşa etmek yerine, enkazı kurbanlarla kapatarak ve temellere kurbanlar bırakarak tanrıları memnun edip emniyete almaya çalışmıştır. **Anahtar Sözcükler:** Tarihi Depremler, Yukarı Dicle Havzası, Tunç Çağı, Demir Çağı, Salat Tepe, Zeviya Tivilki

SETTLEMENTS AFFECTED BY HISTORICAL EARTHQUAKES PRODUCED BY THE RAMAN THRUST FAULT: SALAT TEPE AND ZEVIYA TIVILKI

Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE

Abstract

The Raman Thrust Fault along the Tigris valley between Batman and Botan Rivers interacts with the Garzan thrust fault in the north and the Cizre thrust fault in the southeast. Many hot water springs in the Tigris valley between them points to the fault activity at the valley. At this part of the valley, a settlement was established at Zeviya Tivilki in the 8th-7th centuries BC. The walls of the settlement that were built of rough stones and mud mortar were collapsed up to the foundation level. Although there is a regular cremation cemetery with individuals buried in pots on the northeastern edge of the settlement, three unburned and irregularly lying young male skeletons were found under the rubble stones of three separate rooms, probably caused by an earthquake produced by the Raman, Garzan or Cizre faults, 20-35 km away from the settlement. Salat Tepe is located about 32 km to the east of the Batman River. The walls of the mudbrick structures in levels dating to 2200, 2050, 1900 and 1550 BC were collapsed, cracked, bent and deformed; the skeleton of an adult male is recovered under the collapsed roof of one of the buildings. Located ca. 32 km from the Raman and 35 km from the Silvan thrust faults, the settlement is in the impact area of both. Since the inhabitants of these settlements attributed the earthquakes to the anger of the

gods, instead of building the structures more solidly, they tried to calm the gods and safe settlement by closing the debris with sacrifices and laying sacrifices in the foundations.

Keywords: Historical Earthquakes, Upper Tigris Region, Bronze Age, Iron Age, Salat Tepe, Zeviya Tivilki

GİRİŞ

Arkeolojik kazılarda açığa çıkan yapıların yıkılış nedenleri arasında depremler de bulunur. Yer sarsıntısının etkileriyle yıkılan yapıların duvarlarında ve temellerinde dikey ya da yatay eksende dalgalanmalar ile bazı yönlere doğru yıkılma ve eğilmeler meydana gelir. Kerpiç yapılarda bazı kerpiç sıraları ezilerek incelik, yapı taşları ve kerpiçler arasında açılmalar, birbirine yapışık duvarlarda ayrılmalar ortaya çıkar. Depremin meydana geldiği sırada yapı içerisinde bulunan eşya çok parçalanmış durumda tabana yayılabilir, hatta deprem sırasında yaşamını yitiren bireylere ait iskeletler yıkıntıların altında biçimsiz halde kalabilir.

İlisu Barajı kurtarma projesi kapsamında kazılan iki yerleşim yerinde Tunç ve Demir çağlarına tarihlendirilen tabakalarda deprem izlerine rastlanmıştır. Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'ne bağlı Yukarı Salat mahallesinde yer alan Salat Tepe'de MÖ 2200-1600 yılları arasına tarihlendirilen altı mimari tabakada açığa çıkan kerpiç yapılarda ve Mardin'in Dargeçit İlçesi'ne bağlı İlisu köyünün batısında yer alan Zeviya Tivilki'de açığa çıkan kuru taş duvarlı yapılarda yıkımın yer sarsıntısından kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir (Resim 1).

SALAT TEPE

Salat Tepe Diele Nehrine kuzeyden katılan Salat Çayı'nın sol kıyısına kurulmuş çok dönemli bir höyüktür. MÖ 5200-3000 yıllarına tarihlenen Kalkolitik Çağ höyüğü (Dönem I) kısa süre terk edilmesinin ardından MÖ 3. bin ortalarından MÖ 2. binin son yüzyıllarına kadar (Dönem II) tekrar iskân edilmiştir. Tepe, MÖ 2. Binin üçüncü çeyreğinde ikinci kez terk edilmesinin ardından Demir Çağ (Dönem III) ve Orta-Yeni Çağ (Dönem IV) boyunca göçer toplulukların kışlık konaklama alanına dönüşmüş, etek kesimleri Yeni ve Yakın Çağda (Dönem V) mezarlık alanı olarak kullanılmıştır.

Tepenin Tunç Çağlarına tarihlenen II. Dönemine ait altı mimari tabaka açığa çıkmış, bunların dördünde deprem etkisiyle yıkılmış yapılar saptanmıştır (Resim 2). MÖ 3. Binin son iki yüzyılına tarihlenen IIA Döneminin iki tabakasında da depremden kaynaklanan yıkılmalar saptanmıştır. Geç Akkad dönemine tarihlenen 6. tabakaya ait yapının ikiz duvarları birbirinden ayrılmış, kerpiçlerinin arasında açılmalar meydana gelmiştir (Ökse 2019: 5, res. 15-17). Yapının bazı odalarında çok sayıda kırık kap taban üzerine yayılmış halde açığa çıkmıştır. Yapıya ait kerpiç terasın üzerindeki yangın enkazı, güneydeki bir yapının kuzeye doğru devrilen kerpiç duvarı ile kaplanmıştır. Bu özelliklerine göre bu tabakadaki yerleşim MÖ 2200 civarında yer sarsıntısı geçirerek yıkılmış, sonrasında da yangın geçirmiştir. Bu yapının yıkılan duvarları yontularak ve üzerine dere taşları döşenerek yeni konutlar (Tabaka 5) inşa edilmiştir. Bu konutların da bazı duvarları taban üzerine devrilmiş, bazılarında dikey ve/veya yatay eksende dalgalanmalar meydana gelmiştir (Resim 3). Kazı alanının güney kenarındaki, 3.50m

yükseklikte korunmuş kerpiç duvar kuzeye doğru eğilmiş ve çatlamıştır (Ökse 2019: 5, res. 14). Tek odalı bir yapının tabanına çok sayıda kırılmış pişirme kabı yayılmış, ocak çevresinden alınan kalibre edilmiş tarihlere göre (Ökse 2012a, 6-7; Yoneda 2012) deprem MÖ 2050 yılında meydana gelmiştir.

MÖ 2. binin ilk iki yüzyılına tarihlenen IIB Dönemine ait iki mimari tabaka belirlenmiştir. Erken tabakaya (Tabaka 4) ait yapılar da önceki tabakanın (Tabaka 5) duvarları onarılarak ya da yontulup yeni kerpiçlerle tamamlanarak inşa edilmiştir. Bu yapıların da yıkıldığı ve yangın geçirdiği belirlenmiştir.

Kazı alanının güneydoğu kesimindeki tabanı kaplayan yanık küllü dolgu üzerine yaklaşık 4 metre yükseklikte bir kerpiç duvar kuzeye doğru devrilmiş (Ökse 2019: 5, res. 13), alanın batısındaki tek odalı bir yapının tabanı üzerinde yanmış merteklerden oluşan yıkıntının altında, kolları ve bacakları iki yana açık biçimde, sırt üstü yatan, yaklaşık MÖ 1900 civarında meydana gelen depremden kaçamayan bir orta yaşlı bireye ait iskelet açığa çıkmıştır (Ökse 2012b, 56). Bu tabakanın üzerine inşa edilen yeni yerleşim (Tabaka 3) MÖ 17. yüzyıl başında tepe üzerinin tesviye edilmesinden dolayı, tahrip olmuştur.

MÖ 2. binin ikinci çeyreğine tarihlenen IIC Dönemine ait iki mimari tabaka belirlenmiştir. Bu dönemin alttaki tabakası (Tabaka 2) inşa edilmeden önce, alttaki tabakanın kerpiç yapılar moloz ve taşla doldurulup üzeri balçıkla kaplanmıştır. Bu şekilde düzleştirilen tepe üzerine çakıl döşeli avlu ve sokak çevresine inşa edilen 2-3 odalı yapı birimlerinden oluşan bir yapı kompleksi, MÖ 17. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır (Ökse 2006; Ökse ve Görmüş 2006, 139-141). Yapı kompleksinin yaklaşık 1.20 m kalınlıktaki temelleri iri kireçtaşlarından yapılmış, balçık ve çakıldan oluşan dolgu üzerine sazlar yerleştirildikten sonra standart boyutta kerpiçlerle duvarlar yığma yöntemiyle edilen duvarlarda 10-12 sırada bir sazlar yerleştirilmiştir. Mekânların içinde düzensiz kerpiç yıkıntıları bulunmasına karşın, önce kuzeydeki yapılar ortadaki avlu zeminine devrilmiş, güneydeki yapılar bu yıkıntının üzerine devrilmiştir (Ökse 2019, 3-5, res. 4-12; Ökse ve diğ. 2009a; 2010, 467) (Resim 4). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarlarda kerpiç aralarında açılmalar, dikey ve yatay eksende düzensiz dalgalanmalara ve bazı kerpiç sıralarında incelmeler meydana gelmiş, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarlar güneye doğru hafifçe eğilmiştir. Kapı gibi ahşap öğeler yanarken meydana gelen yüksek ısıdan dolayı, bu bölgelerde duvar sıvaları kırmızı bir renk almış, tabanlara döşenen taşlar çatlamıştır. Bazı odalarda tavanın üzerine düştüğü kaplar taban üzerine yayılmış şekilde açığa çıkmıştır. Devrilen duvarların kalın balçık tabakası ile kaplanması ve eğilen duvarlara eklenen destek duvarlarının varlığı ile mekânlarda genellikle buluntuya rastlanmayışı, yapının deprem sonrasında onarılrken meydana gelen ikinci bir depremlerle tamamen yıkıldığını düşündürmektedir. Radyokarbon tarihlerine göre bu yerleşim MÖ 1600/1550 civarında meydana gelmiş bir depremlerle yıkılmış görünmektedir.

Salat Tepe MÖ 23/22., 21., 18. ve 17. Yüzyıllarda, yaklaşık 100-150 yıl ara ile depremler geçirmiştir. Salat Tepe sakinleri depremlerin meydana geliş nedenlerini bilmediklerinden, tanrıların insanları cezalandırma yöntemi olduğunu düşünmüş görünmektedir. Depreme neden olan lanet, yıkıntıların üzerine kurban edilen hayvan parçaları bırakılarak ya da kötülüğün tinsel olarak üzerine yüklendiği

pışmış toprak figürler kırılıp çukurlara gömülerek ilgili tabakalara hapsedilmiş, yeni yapılar temellerine bırakılan kurbanlarla emniyete alınmıştır (Ökse 2015).

ZEVİYA TİVİLKI

Zeviya Tivilki Dicle Nehrine batıdan katılan derenin kıyısına kurulmuş tek dönemli bir düz yerleşim alanıdır. İlisu Barajı Devlet Su İşleri Yerleşkesinde kalan yerleşim yeri Dicle vadisinin 2 km batısında, ana kaya üzerine kurulmuştur. Yaklaşık 0.25 hektar alan kaplayan yapı grubunun ortalama bir metre kalınlıkta taş duvarları temel seviyesine kadar yıkılmıştır. MÖ 8.-7. yüzyıllarda kullanılan konutların temelleri üzerine yığılan taş döküntünün miktarı, burada çatı seviyesine kadar kuru taş duvar tekniği ile inşa edilmiş tek katlı yapılar olduğunu göstermiştir. Her birinin kendi girişi olan, bir ya da birkaç odalı, bitişik nizamda inşa edilmiş altı konut açığa çıkarılmıştır (Ökse ve diğ. 2014: 31-47).

Yapıların güneybatı-kuzeydoğu ya da kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan duvarlarının temellerinde, özellikle A ve F yapılarında belirgin olan dikey eksenli dalgalanmalar, inşaat sırasında gelişigüzel örülmüş duvarlardan çok, bir yer sarsıntısından etkilenen duvarları çağrıştırmaktadır. D Yapısı mekân tabanında toprak rengi sarıya dönüşmüş ve yanık ahşap izlerine, F Yapısı mekân tabanı üzerinde üst örtüsünün çökmesi sonucu oluşan çatı enkazına ait kül ve kerpiç tabakasına rastlanmıştır. Bu yapılarda ayrıca ters dönmüş çömlek ve dağınık kap parçalarının yanı sıra kırılmış ya da ters dönmüş söve taşları da bulunmuştur. Yapıların üçünde (A, B ve C yapıları) taş döküntüler arasında tahrip olmuş ya da bacakları çapraz ve yüzü yere dönük biçimde birer insan iskeleti açığa çıkmıştır (Ökse ve diğ. 2014: 103-104) (Resim 5).

Bu yerleşimi kullanan topluluk ölülerini yaktıktan sonra çömler içine doldurarak yerleşimin kuzeydoğusundaki duvar boyunca dizmiştir (Ökse ve diğ. 2014: 105-111). Çatı enkazı, ters dönmüş ve kırılmış kaplar ve söve taşlarının yanı sıra, yerleşimdeki 21 kremasyon mezarın aksine, taş döküntü altında kalmış, düzenli biçimde yatırılmamış, yanına herhangi bir mezar eşyası konmamış ve yakılmamış üç genç erişkin iskeleti, yerleşimin deprem geçirdiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan hasarlı yapıların hangi fayların ürettiği depremlerden etkilendiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, her iki yerleşim yeri de halen yıkıcı depremler üreten Bitlis-Zagros Kenet Kuşağının (İmamoğlu ve Çetin 2007: şek. 1-2) oluşturduğu sisteme bağlı Garzan ve Raman Kör Bindirme Faylarına (Utkucu 2018, şek. 2) yakın konumdadır. Raman Dağının güneyinden geçen ters faylanma, aktif tektonik özelliktedir. Dicle Nehrine Batman Çayı ile Botan Çayının kavuştuğu noktalar arasında, vadinin kuzeyinde yer alan Raman Dağı, Arap platformunun ve Anadolu levhasının çarpıştığı, birçok depremi tetikleyen tektonik etkileşim kuşağının hemen güneyinde yer almaktadır. Raman antiklinali doğu-batı doğrultulu fay hatlarından oluşmaktadır. Raman antiklinali, kuzeyinde yer alan ve ona koşut biçimde ilerleyen Garzan antiklinaline doğru uzanır ve doğu-batı doğrultulu bu bindirme

fayları, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu Maymuniye ve Garzan fayları tarafından kesilir (Yıldırım ve Karadoğan 2011).

Salat Tepe doğu-batı doğrultulu iki bindirme fayının yakınında, Lice Kör Bindirme Fayı'nın 35 km güneyinde, Batman-Raman Kör Bindirme Fayı'nın 32 km batısında, ikinci derece deprem kuşağında yer almaktadır. Yerleşimde saptanan deprem hasarı, yapıların bu faylardan birinde meydana gelen depremlerden etkilendiğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra Salat Tepe'nin batısında güneybatı-kuzeydoğu, doğusunda da kuzeybatı-güneydoğu yönü iki fay, Salat Tepe'nin kuzeyinde birbirini kesmektedir (Karadoğan ve diğ. 2014, fig. 2). Yer altı sularının karstik ana kayaç içerisinde oluşturduğu çok sayıda boşluğun çökmesi sonucunda da yıkıcı yer sarsıntıları meydana gelebilmektedir. Salat Tepe'nin kuzeyinde yer alan ve üst Miocene-alt Pliocene dönemde oluşmuş çok sayıda karstik göl bulunmaktadır (Doğan 2005; Atalay ve diğ. 2012; Karadoğan ve diğ. 2014, fig. 1). Kalkerli arazide yeraltı sularının karstik maddeleri çözmesi ile oluşan mağara tavanlarının çökmesi sonucu oluşan çukurluklar (düden, obruk) çökerken yer sarsıntısına neden olabileceği gibi, tektonik hareketler sonucu oluşan yer sarsıntılarının da karstik yeraltı mağaralarının çökmesini tetiklemesi mümkün görünmektedir. Bölgede bulunan çağdaş yerleşimler arasında Hirbemerdon'un "Sub-Phase A" evresinde (Laner ve diğ. 2006, 156), Kenantepe'de C1 alanında (Parker ve Swartz-Dodd 2005, 79) ve Giricano A yapısında (Schachner 2002, 15, 17, 19) benzeri yıkılmalar belirlenmiş, Ziyarettepe "Brightly Burned Building" (Matney ve diğ. 2002, 63; 2003: 183; Roaf 2005, 22) ile Üçtepe 11. yapı katında (Özfirat 2006, 19) kazılan mekanlarda çatının üzerine düşmesiyle kırılan çok sayıda kap ele geçmiştir. Salat Tepe'deki yapı kompleksinin orta avlusu gibi geniş alanları kazılmamış olan bu yerleşimlerde gözlemlenen yıkılmalar herhangi bir depremle ilişkilendirilmemiş olsa da, yapıların yıkılış tarzları, bu olasılığı güçlendirmektedir.

Zeviya Tivilki, Dicle vadisinin Mardin'in Dargeçit ve Şırnak'ın Güçlükönak ilçeleri arasındaki kesiminin kuzeyinden geçen Garzan Bindirme fayının yaklaşık 15 km güneyinde, Raman Kör Bindirme Fayının 35 km güneydoğusunda, Cizre Bindirme Fayının 20 km kuzeybatısında yer almaktadır. Mardin Eşiği ile Gabar Dağı arasındaki Dicle vadisinde ve batısındaki Germav formasyonunda gerilme çatlakları boyunca yüzeye çıkan jeotermal kaynaklar bulunmaktadır. Ilisu Barajının üzerine inşa edildiği Ilisu (Germav) Köyünün yaklaşık 2 km güneyinde, Dicle Nehrinin sağ kıyısında yer alan Parkizan ile nehrin karşı kıyısında yer alan Nebi Süleyman (Belkısana, Hista) kaplıcası (İmamoğlu 2009:164, şek. 6; Ökse ve diğ. 2009b: 73-74; 2018: 560-562) bulunmakta, Raman ve Cizre fay hatları arasında kanyon oluşturan Dicle vadisi bir fay hattından akmaktadır. Zeviya Tivilki'de yapıların yıkılmasına neden olan deprem, büyük olasılıkla bu faylarda meydana gelmiş görünmektedir. Zeviya Tivilki'deki yerleşim bu yıkımdan sonra terk edilmiştir.

KAYNAKLAR

Atalay, İ., Karadoğan, S. ve Yıldırım A. (2012). Karstification and Ground River System in SE Anatolia: A Key Study From Birkleyn Cave System. İ. Atalay, Ielenicz, M., Baltenu, D. ve Efe, R. (Ed.).

Potentials and Problems of Natural Environment in Turkey and Romania. The 7th Turkey-Romania Geographical Academic Seminar, June 1-9, 2010, Antalya, Proceedings (ss. 81-92). İstanbul: İnkılap Publishing.

Doğan, U. (2005). Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (Between Bismil-Batman, Turkey). *Geomorphology*, 71, 389-401.

İmamoğlu, M.Ş. (2009). Tektonik Yapısı ve Stratigrafisi Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Jeotermal Enerji Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *YEKSEM 2009. 5. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 161-166). Diyarbakır: Elektrik Mühendisleri Odası. Erişim Bilgisi https://www.emo.org.tr/ekler/c85deffa0b8b7a7_ek.pdf [Erişim Tarihi: 12.06.2022].

İmamoğlu, M.Ş. ve Çetin, E. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Yakın Yöresinin Depremselliği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 93-103.

Karadoğan, S., Kuzucuoğlu, C. ve Kavak, M.T. (2014). Formation of Collapse Doline Lakes in the Diyarbakir Basin: Morphological Features, Dynamics and Geoarchaeological Significance. *QuickLakeH 2014-An International Workshop on Lakes and Human Interactions*, Ankara and Konya. Erişim Bilgisi: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/56975708/2014_Karadogan-Kuzucuoglu-Doline_formation_Poster_INQUA-libre.pdf?1531316019=&response-content-disposition=attachment%3B+filename%3DFormation_of_Collapse_Doline_Lakes_in_th.pdf&Expires=1655051198&Signature=dp0sLVkJSIqtUG4yNIW7zUaQMszO9JN~dIA24jY5DM5rhJz6-EWQ9Ryta6sKQOASen0e04FJ8H56XZYXpM1m5mn~Wn5o0WthOIPE62I933MyiPF-NGnGFQI65QdjSlwjrWRZ-ziRq72jRGhRy1rIy1GVsgT5KH2SFKauFOmIGIcht3fULYiAw3TjZ2nng8HlnB1AJwaB0pwby0FpPRgu5atYVD2vb09tVtG0~ST9JVwVmBsMpayeyk6fvp3Zwi5bQLYrrKWiAy8-R7Qy~M7RJyWLm~RfHnRYvBKnpbaViH2ApE0JWIL8X1Uk~R0lOaBtlahsLzvkti5qNa7d0GZmw&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA [Erişim Tarihi: 12.06.2022].

Laneri, N., D'Agostino, A., Schwartz, M., Valentini, S. ve Pappalardo G. (2006). A Preliminary Report of the Archaeological Excavations at Hirbemerdon Tepe, Southeastern Turkey. *Anatolica*, 32, 153-188.

Matney, T., McGinnis, J. ve McDonald, H. (2002). Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe 2000 and 2001. *Anatolica*, 28, 47-89.

Matney, T., Roaf, M., McGinnis, J., McDonald, H., Nicoll, K., Rainville, L., Smith, M.L. ve Stein, D. (2003). Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2002. *Anatolica*, 29, 175-221.

Ökse, A.T. (2006). A Monumental Middle Bronze Age Building at Salat Tepe on the Upper Tigris (Turkey). *Antiquity*, 80 (309). Erişim Bilgisi <http://antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html> [Erişim Tarihi: 12.06.2022].

Ökse, A.T. (2012a). Salat Tepe Stratigrafisine göre Yukarı Dicle Havzası Kronolojisi. *Arkeoloji Dergisi*, 17, 1-29.

Ökse, A.T. (2012b). Salat Tepe Orta Tunç Çağı Mezarları. *TÜBA-AR*, 15, 47-68.

- Ökse, A.T. (2015). Building Rituals at Salat Tepe: a Middle Bronze Age Site on the Upper Tigris Region. D'Agostino, A., Orsi, V. ve Torri, G. (Ed.). *Sacred Landscapes of the Hittites and Luwians. Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi Florence*, Studia Asiana 9 (ss. 123-136). Firenze: Firenze University Press.
- Ökse, A.T. (2019). Tarihi Depremlerin Arkeolojik Kanıtlarına Bir Örnek: Salat Tepe Tunç Çağı Kerpiç Yapıları. Kulakoğlu, F., Yıldırım, T., Sipahi, T., Şahoğlu, V. ve Keskin, H.L. (Ed.). *Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar* (ss. 211-228). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ökse, A.T. ve Görmüş, A. (2006). Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region, Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons. *Akkadica*, 127, 119-149.
- Ökse, A.T., Görmüş, A. & Atay, E. (2009a). Collapsed Walls of a Middle Bronze Age Building at Salat Tepe (Diyarbakır): Evidence for an Earthquake? Özkan Aygün, Ç. (Ed.). *SOMA 2007. Proceedings of the XI. Symposium on Mediterranean Archaeology*, British Archaeological Reports International Series S 1900 (ss. 277-283). Oxford: Archaeopress.
- Ökse, A.T., Görmüş, A., Atay, E., Muluk, Y., Eroğlu, M., Torpil, S., Bayraktar, A.A., Tan, Y., Balkan Atlı, N., Astruc, L. ve Kayacan N. (2009). Iısu Barajı İnşaat Sahası Yüzey Araştırmasında Belirlenen Arkeolojik Alanlar. *TÜBA-KED*, 7, 71-94.
- Ökse, A.T., Esentürk, Y., Görmüş, A., Bora, A. ve Uslu, K. (2010). The Collapse of a middle Bronze Age Building Complex at Salat Tepe Due to an Earthquake. Matthiae, P., Pinnock, F., Nigro, L. ve Marchetti, N. (Ed.). *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East 1* (ss. 465-480). Wiesbaden: Harrasowitz.
- Ökse, A.T., Erdoğan, N., Görmüş, A., Atay, E., Öncü, A., Yücel, A., Bayraktar, A. A., Yücel, B., Levent, H., Akan, H., Erdaş, Y., Eroğlu, M., Güneş, A., Tan Atay, Y., Torpil, S., Hamioğlu Güneş, Z., Gürdil Öncü, V., Turan, M., Altun, S., Oybak Dönmez, E., Eroğlu, S. ve Yaman, B. (2014). *Iısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları I: Demir Çağı*, Mardin: Mardin Müze Müdürlüğü.
- Ökse, A. T., Görmüş, A., Erdoğan, N., Atay, E., Çetinkaya, İ., Güneş, A., Atay, Y., Levent, H., Eroğlu, M., Torpil, S., Güneş, Z., Yücel, A., Turan, M., Altun, S., Akan, H., Akkaş, V., Erdaş, Y., Gürdil Öncü, V., Öncü, A., Bayraktar, A.A., Boz, M., Görmez, A., Oybak Dönmez, E., Ünal, E., Köker, H., Gürbüz, M., Emanet, A., Erdal, Z. ve Menteşe, H. (2018). *Iısu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri*. Mardin: Mardin Müze Müdürlüğü.
- Özfirat, A. (2006). *Üçtepe II: Tunç Çağları (13-10. Yapı Katları)*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Parker, B. ve Swartz-Dodd, L. (2005). The Upper Tigris Archaeological Research Project, A Preliminary Report from the 2002 Field Season. *Anatolica*, 31, 69-110.
- Roaf, M. (2005). Brightly Burned Building. Matney, T. ve Rainville, L. Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe 2003-2004. *Anatolica*, 31, 153-88.
- Schachner, A. (2002). 2002 Ausgrabungen in Giricano (2000-2001), Neue Forschungen an der Nordgrenze des Mesopotamischen Kulturraums. *Istanbulur Mitteilungen*, 52, 9-57.

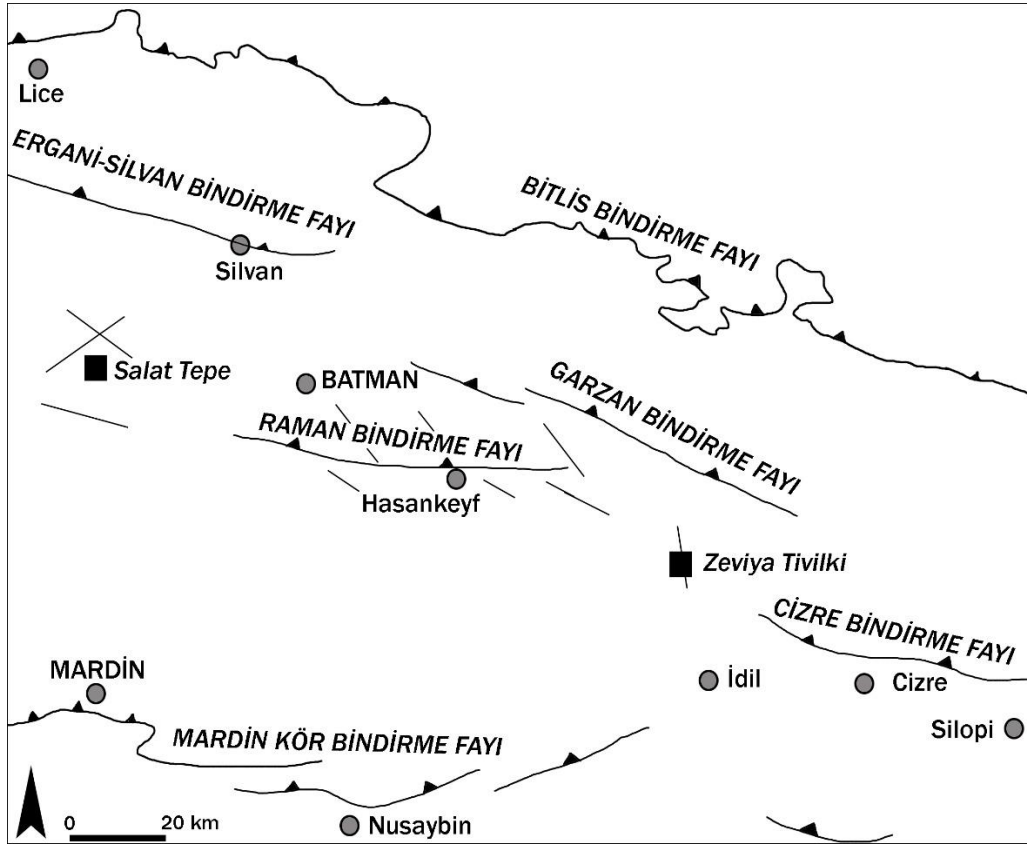
Utkucu, M. (2018). Batman İli ve Civarının Deprem Tehlikesi Üzerine Bir Tartışma. *2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management* (ss. 107-113). Sakarya: Sakarya Üniversitesi. Erişim Bilgisi <http://www.ishad.info> [Erişim Tarihi: 12.06.2022].

Yıldırım, A. ve Karadoğan, S. (2011). Raman Dağları Güneyinde (Dicle Vadisi) Morfometrik ve Morfotektonik Analizler. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 154-166.

Yoneda, M. (2012). Summary of 14C Measurement of Charcoal Samples from Salattepe Site. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi*, 17, 12-13.

RESİM LİSTESİ

- Resim 1. Raman Bindirme Fayı ve Etkilenen Arkeolojik Yerleşimler Haritası (Yazar).
Resim 2. Salat Tepe IIA Dönemi 6. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).
Resim 3. Salat Tepe IIA Dönemi 5. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).
Resim 4. Salat Tepe IIC Dönemi 2. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).
Resim 5. Zeviya Tivilki Enkaz Altında Kalmış İskeletler (Kazı Arşivi).

Resim 1. Raman Bindirme Fayı ve Etkilenen Arkeolojik Yerleşimler Haritası.

Resim 2. Salat Tepe IIA Dönemi 6. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).

Resim 3. Salat Tepe IIA Dönemi 5. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).

Resim 4. Salat Tepe IIC Dönemi 2. Tabaka Deprem Hasarı (Kazı Arşivi).

Resim 5. Zeviya Tivilki Enkaz Altında Kalmış İskeletler (Kazı Arşivi).

BATMAN MOR KURYAKOS (DERA QİRA) MANASTIRI 2. ETAP RESTORASYONUNA DAİR GÖZLEMLER

Dr.Öğr.Üyesi Rojat AKSOY IŞIK

Mardin Artuklu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü,

rojataksoy@artuklu.edu.tr

Özet

Geçmişten günümüze ışık tutan tarihi yapılar zamanla birçok nedenden dolayı maalesef bozulmalara maruz kalmaktadırlar. Bu yüzden tarihi yapıların günümüzde varlıklarını devam ettirmeleri, yeniden işlevlendirilmeleri için çoğu zaman geçirdikleri veya geçirecekleri restorasyon uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Bu uygulamalar, yapının ilk olarak kullanıldığı veya başka amaçla kullanılacağı işlevine göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda zamanla birçok tahribata maruz kalmış, dolayısıyla restorasyona ihtiyacı olan tarihi yapılardan biri de Batman Beşiri ilçesinin Ayrancı köyünde bulunan ve yapıldığı dönemde Süryani cemaatine bağlı kilise ve dini eğitimlerin verildiği Mor Kuryakos (Dera Qira) manastırırır. Çalışma, Mor Kuryakos manastırının günümüzdeki (2022) restorasyon uygulamasına dair gözlemleri içermektedir. Bu gözlemler, yapının geçirdiği restorasyon evrelerini göstermektedir. Yapının günümüzdeki durumunun literatüre kazandırılması çalışmanın amaçlarındanrır. Yapının mimari proje aşaması (Rölöve+Restitüsyon+Restorasyon projeleri) 2017 tarihinde bitirilmiş olup restorasyon uygulamalarına ise 2019 yılında başlamıştır. Günümüzde 2. Etap restorasyon uygulamaları devam eden yapının, 2017 yılındaki mevcut halinin fotoğraflarıyla yapıda hangi uygulamaların yapılmış olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dera Qira, Mor Kuryakos, Manastır, Restorasyon, Süryani, Mimari

OBSERVATIONS ON THE 2nd STAGE RESTORATION OF BATMAN MOR KURYAKOS (DERA QİRA) MONASTERY

Dr. Öğr. Üyesi Rojat AKSOY IŞIK

Abstract

Historical buildings that shed light from the past to the present are unfortunately subject to deterioration due to many reasons over time. For this reason, the restoration practices that historical buildings spend most of their time or will spend in order to continue their existence and re-function today are of great importance. These applications vary according to the function in which the building is used for the first time or for other purposes. In this context, one of the historical buildings that has been subjected to many destructions over time and therefore needs restoration is the Mor Kuryakos (Dera Qira) monastery, located in the Ayrancı village of Batman Beşiri district, where the church and religious education were given to the Syriac community at the time it was built. The study includes observations on the current (2022) restoration practice of the Mor Kuryakos monastery. These observations show the restoration phases of the building. Bringing the current state of the building to the literature is one of the aims of the study. The architectural project phase of the building (Relief + Restitution + Restoration projects) was completed in 2017 and restoration applications started in 2019. With the photographs of the current state of the building in 2017, the restoration applications of the 2nd Stage are continuing today, it can be seen what applications were made in the building.

Keywords: Dera Qira, Mor Kuryakos, Monastery, Restoration, Syriac, Architecture

1.Giriş

Geçmişten günümüze ışık tutan tarihi yapıların varlıklarını devam ettirmeleri çoğu zaman karşı karşıya kaldıkları bozulmada geçirdikleri restorasyon uygulamalarına bağlıdır. Bu restorasyon uygulamaları aynı zamanda yapıların sürdürülebilirliği açısından da önemli bir durumdur. Bundan dolayıdır ki; sürdürülebilirlik bu yapılar için var olma savaşı olarak nitelendirilmektedir. Bu yapıların var olması, o dönemdeki toplumun tarihini ve geleceğini aydınlatması, gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir. Ahunbay, “Tarihi yapıların toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel birikimleri ile inşa edildiklerinden dönemin kentsel ve mimari üslubunu yansıtan birer belge ve sembol niteliği taşırlar ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca kültürel ve tarihi miras olarak geçmişle ve gelecekle olan bağı temsil eden bu tarihi yapıları koruma yöntemlerinden en çok tercih edilenin yapıya yeni bir işlev verilmesi olduğunu ve işlev değişikliğinin tarihi yapılarda çağdaş bir koruma anlayışı olarak görülmekte (Ahunbay 2009: 97) olduğunu belirtmektedir. Geçmişten günümüze kadar gelebilen yapıların varlığını sürdürmek, doğal afet, yangın, savaş veya başka bir durumdan dolayı yıkılan kısımları inşa edilerek biçimsel bütünlüğünü korumak için onarılabilmeleri önemlidir (Aydın ve Şahin, 2018: 65).Bu bağlamda tarihi yapılar zaman geçtikçe daha çok yıkılma ile karşı karşıya kalmakta olduğundan restorasyon müdahalelerinin en kısa zamanda yapılması gerekmektedir.Bu tarihi yapılardan olan Batman Beşiri Ayrancı köyünde bulunan Mor Kuryakos Manastırı da zamanla birçok bozulmayla karşı karşıya kalmıştır.

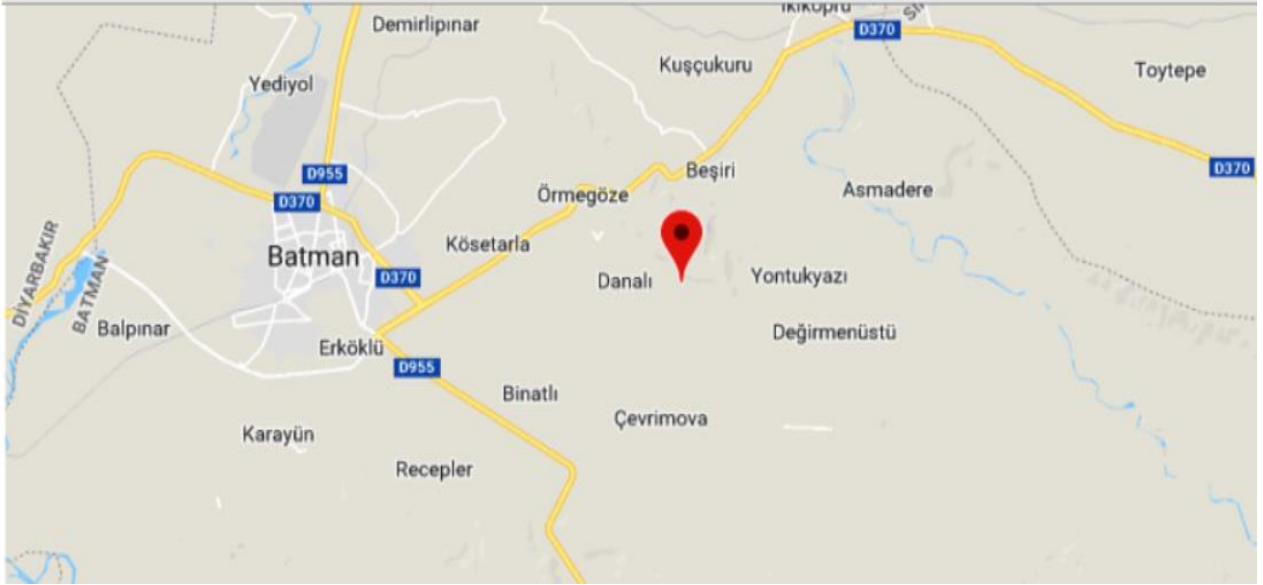
Yapı için restorasyon uygulamalarının yapılması için, mimari proje aşamasının bitirilmesi gerekiyordu. Yapının mülkiyeti hazineye bağlı olup proje aşamasının kontrollüğünü Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Bölge Müdürlüğü üstlenmiştir. Yapının mimari proje aşaması (Rölöve+Restitüsyon+Restorasyon projeleri) 2017 tarihinde bitirilmiş olup restorasyon uygulamalarına ise 2019 yılında başlanmıştır. Günümüzde 2. Etap restorasyon uygulamaları devam etmektedir.

Çalışmada yapının rölöve ve restorasyon çizimlerinden kat planları bulunmakta, restorasyon uygulamasında yapıdaki değişimler görülmektedir. Ayrıca yapının günümüzdeki (2022) restorasyon uygulamaları ve 2017 yılında restorasyon uygulamaları öncesi mevcut halinin fotoğrafları⁷ bulunmaktadır. Bu fotoğraflar yapıda hangi uygulamaların yapılmış olduğu açıkça göstermektedir.

1.1. Yapının Yeri ve Konumu

Mor Kuryakos manastırı, Batman’ın Beşiri ilçesine bağlı Ayrancı köyünde bulunmaktadır. Ayrancı köyü Beşiri ilçesine yaklaşık 18 kilometre uzaklıktadır. Tapu kayıtlarında 3 nolu parselde görülen yapı Dicle’nin 15 kilometre kuzeyinde Batman ve Rıdvan nehirleri arasında bulunmaktadır.

⁷ Fotoğraflar aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

Şekil 1. Ayrancı Köyünün konumu (Aksoy Işık ve Korkut, 2019:42).

1.2. Yapının Tarihçesi

İnşa edildiği ve belli bir süre Süryani cemaati tarafından kullanılan Mor Kuryakos Manastırı, bazı sözlü veya yazılı kaynaklarda Markiya-kos, Deyrakira, Mor Kiryakus, Dere qere olarak geçmekte ama daha çok Dera Qira olarak bilinmektedir. İngilizce kaynaklarda Cyriacus, Quriaqos, Deir el Qira, Dırakıra olarak geçmektedir (Aksoy ve Korkut, 2019:43). Manastıra bu isimlerin bırakılmasının birçok nedeni olduğu görülmektedir. Örneğin; Manastıra Deraqira denmesinin nedenleri arasında, yapı da kullanılan bazalt taşının siyah olması, yapıyı kullanan kişilerin haykırışına, yakınında bulunan Kıra Dağı'na, yapıda kullanılan taşların siyah bazalttan olması gibi nedenler bulunmaktadır (Şimşek, 2008:440).

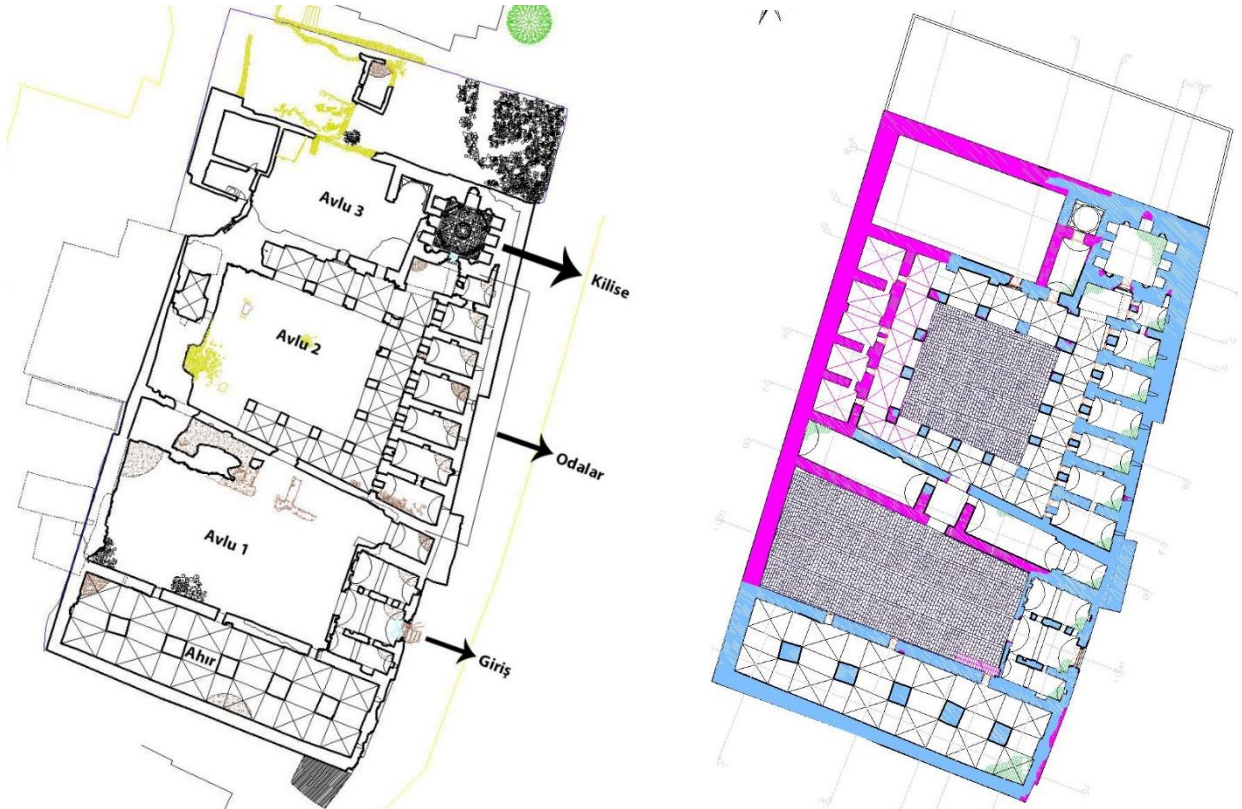
Yapının inşa tarihiyle ilgili kesin bilgiye ulaşılamamakla birlikte bazı kaynaklarda çok erken dönemlere tarihlenmekte bölgedeki diğer yapılarla karşılaştırıldığında ise VI.- VII. yüzyılda inşa edilebileceği ifadeleri de kullanılmaktadır (Aksoy ve Korkut, 2019:11, Uysal ve Yurt 2014:270). Manastırda daha çok dönemsel yapılanmaları gösteren birçok taş kitabe bulunmaktadır. Yapı inşa edildiğinde uzun yıllar Süryani cemaatinin patriklik merkezi olarak kullanılmış, uzun bir süre boş kalmıştır. Boş olduğu süreçte köylüler tarafından ahır gibi birçok amaçla kullanılmıştır.

1.3. Yapının Mekân Analizi

Yapılan çalışmalara göre yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve yaklaşık olarak 2800 metrekare alana oturmaktadır. Rölöve projelerine ve mevcut durumuna bakıldığında genel itibarıyla iki büyük ve bir küçük avlu olmak üzere üç avludan oluşmaktadır. Avlular kendi içinde daha çok kareye yakınlık göstermekte (Şekil 2-3 Kat Planları) olup genel itibarıyla bakıldığında dikdörtgen formdadır. Zemin katta; birinci avluya yapının güney cephesinde bulunna giriş portali açılmaktadır. Giriş alanının sağında ve solunda odalar bulunmaktadır. Avlunun sağında düşeyde tüm avluyu saran ve projede ahır

diye isimlendirilen ve örtü sistemi tonoz olan mekan bulunmaktadır. Ayrıca henüz restorasyon uygulamasına geçilmeyen kuzey cephedeki oda ve ikinci avluya geçiş alanı bulunmaktadır. İkinci avluda, revaklı bölüm öğrenci odaları, kilise, birinci kata ulaşım merdiveni, üçüncü avluda ise tonozlu oda ve kazı işlemleri bittikten sonra başka mekanların olduğu alanlar mevcuttur.

Birinci katta; konuk odası, odalar, teraslar, çan kulesine geçiş alanı bulunmaktadır.

Şekil 2. Zemin Kat Planı (sol tarafta rölöve, sağ tarafta restorasyon projesi, 2017)

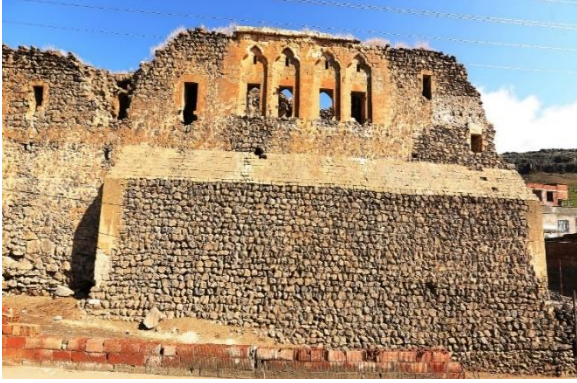

Şekil 3. Birinci Kat Planı (sol tarafta rölöve, sağ tarafta restorasyon projesi, 2017)

2. Yapının Restorasyon Uygulamaları ve Öncesi Fotoğrafları (2017-2022)

Şekil 4. Yapının üstten görünümü (Fadıl Öner, 2018:17)

Şekil 5. Güney cephesinden görünüm (Soldaki foto 2017, sağdaki foto 2022)

Şekil 6. Güney cephesinden görünüm, 2017

Şekil 7. Güney cephesinden görünüm, 2022

Şekil 8. Güney cephesi Giriş Portali görünüm (Soldaki foto 2017, sağdaki foto 2022)

Doğu

Şekil 10. Kuzey ve Doğu cephesinden görünüm, 2022

Şekil 11. Avlu 1'den görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 12. Avlu 2'den görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 13. Avlu 3'ten görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 14. Zemin Kat Revaklı Bölüm görünüm (Soldaki foto 2017, sağdaki foto 2022)

Şekil 15. Üst Kattaki Odadan görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 16. Üst Kattan görünüm
(Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 17. Kilisenin içinden görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

Şekil 18. Kilisenin fenerinden görünüm (Soldaki foto 2017, Sağdaki foto 2022)

3. Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde restorasyon uygulaması devam eden Manastırın durumuna bakıldığında, hala çok uygulamaya ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu yüzden uygulamalar ve fotoğraflar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Yapının restorasyon projesi çizilirken yapıya herhangi yeni bir işlev verilmemiş olup aynı işlev üzerinden projeler çizilmiştir. Restorasyon uygulamalarından önce manastırda farklı zamanlarda Batman Müzesi uzmanları tarafından yapılmış çok sayıda temizlik çalışmaları yapılmıştır. Bu temizlik çalışmalarında yapının birçok yeni bölümü bulunmuştur. Manastır ile ilgili olarak 2012 yılından uygulamalara kadar Batman Müze Müdürlüğü tarafından görevlendirilen müze uzmanları ve İşkur aracılığıyla getirilen işçilerle temizlik çalışmaları yapıp, temizlenerek bazı kaçak yapılardan arındırılmıştır (Fadıl Öner, 2018:3).

Bir tarihi yapının yada yerleşmenin terk edilmesini, bakımsız kalmasını çoğu kez sosyal, ekonomik sorunlarla ilişkilendiren Ahunbay, insanların bakımsızlık, terk, kasıtlı tahrip gibi birçok nedenden dolayı tarihi yapıların yok olmasına sebep olabileceğini belirtmektedir (Ahunbay 199:50). Mor Kuryakos Manastırı'nın 1960'lardan sonra boş kaldığından dolayı doğanın ve terk edilmenin olumsuz etkileri yapıyı etkilemiştir. O dönemde köye başka bir yerden gelip yerleşen yeni köylüler manastırı depo ve hayvan barınağı olarak kullanmıştır. Bu kullanımdan dolayı da yapıda herhangi bir bakım ve temizlik falan yapılmadığından bozulmalar hızlanarak artmıştır. Bununla birlikte yapının taş

gibi birçok yapı malzemesi köylüler tarafından alınmıştır bu da yapı için bozulmanın başka bir boyutu olmuştur (Fadıl Öner, 2018:69).

Tarihi yapılarda restorasyon uygulamalarına başlamadan önce restorasyon projeleri çizilmektedir. Bu restorasyon projelerinin çizilmesi için de yapının mevcut halinin rölövesi alınır, projeleri çizilir. Bu çizimlerle beraber yapının restitüsyon verileri toplanır, yapı ile ilgili her türlü ulaşılan bilgiyle restitüsyon projeleri ve raporları da yapılır. En son aşama olarak tüm bu veriler bir arada restorasyon projeleri oluşturmaktadır. Mor Kuryakos Manastırı da aynı proje sürecinden geçirilmiş olup, bu projelerinin oluşturulmasında yapının ulaşılan bazı eski fotoğrafları ve yapı hakkında bilgi sahibi olan kişilerden sözlü bilgiler alınması büyük katkı sağlamıştır. Bunlarla beraber sanat tarihi verileri bu çalışma için büyük önem teşkil etmiştir. Mevcut yapıda bazı numuneler (taş, sıva, harç v.b) alınarak analizler çıkarılmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre restorasyon uygulamalarında kullanılacak harç, sıva, derz malzemeleri ve oranları kullanılmaktadır.

Yapıdaki malzeme analizinde Yalçın'ın çalışmasında taş numunelerinden uygulanan ileri düzeyde analiz teknikleri ile elde edilen sonuçlara göre esas olarak iki farklı taş grubunun yer aldığını (bazalt kökenli ve kireçtaşı kökenli) ve alt gruplanma da hesaba katıldığında manastırda üç farklı tipte taşın yapı elemanı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda manastırda kullanılan taşların yerel ve/veya bölgesel karakterli olduğu, dolayısıyla da yapının yapı malzemeleri bağlamında yerel bir karakterde inşa edildiği söylenebileceğini bu esas alınarak, malzeme çeşitliliğinin manastırın daha önce geçirdiği restorasyon uygulamalarıyla da ilişkili olabileceği belirtmiştir (Yalçın, 2021:89).

Mor Kuryakos Manastırı gibi birçok tarihi yapının restorasyon uygulamalarında daha çok yapının orijinal durumu korunmaya çalışılmalıdır. Zorunlu müdahale ve değişikliklerde Yüksek Kurul kararlarına ve Venedik Tüzüğü ilkelerine uygun davranışlar içerisinde olunması gerekmektedir. Restorasyon kararları verilirken temel düşüncenin, ülkenin ekonomik koşulları dikkate alınarak daha az maliyet ile maksimum koruma ve onarım yapılması olması gerektiği ve bunun yanında özgün yapıya olabildiğince az müdahalede bulunulması, yapıdaki hasarların güçlendirilmesi, geleceğe sağlıklı ve doğru biçimde aktarılmasının sağlanması olmalıdır.

Manastırda restorasyon uygulamaları yapılırken aynı zamanda temizlik ve kazı çalışmaları da yapıldığından bu kazı sonucunda yapının toprak altında kalan bazı kısımları çıkmaktadır bu yüzden bu değişikliğin işlendiği revize restorasyon projeleri de ihtiyaç duyuldukça yapılmaktadır.

Yapıdaki avlular kendi içinde daha çok kareye yakınlık gösterse de, avlular etrafını çevreleyen mekanlarla yapı dikdörtgen bir şekle sahip olmuştur. Yapıya eklenmiş mekanlar, bazı mimari gereklilik ve izlerden (kemer ayak izi, tonoz izleri v.b.) dolayı yapılmıştır. Revaklı bölümdeki avluda görülen kemer ayakları izleri örnek verilebilir. Bu durum, restorasyon uygulamaları yapılırken yapılan kazı çalışmalarında her defasında yeni kalıntılarla genişletilebilir. Yapının restorasyon projesinde, yapıya bu mimari detaylar doğrultusunda mekânlar eklenmiştir. Ayrıca bazı mimari gerekliliklerden dolayı da bazı eklemeler yapılmıştır.

Manastırda zemin katta giriş bölümü sağında ve solunda iki odadan sonra birinci avluya çıkılır ve avlu etrafında odalar bulunmaktadır. Bu avludan ikinci avluya ve odalara, buradan da üçüncü avluya, odalara ve kilise bölüme geçilmektedir Ayrıca yapıya eklenmiş muhdes yapılar bulunmaktadır (Şekil 1. Zemin Kat Planı). Restorasyon uygulamasında bu muhdes yapılar da yıkılmıştır. Zemin katta; revaklı bölümde (Avlu 2) kemerlerin ayak izlerinden ve mimari gereklilikten üç kemer ve kuzey tarafında bulunan kalıntılardan üç oda tamamlanmıştır (Şekil 12). Kilise bölümünde kubbenin temizliği ve dolgusu yapılmıştır. Avlu 3'te kazı ve temizlik çalışması yapılmıştır (Şekil 13). Odalarda temizlik ve sıva işlemleri yapılmıştır.

Birinci kata çıkılan merdivenin de yeri tespit edilip basamaklar eklenmiştir (Şekil 14). Birinci katta yapının mevcut halinde bulunan yapıya eklenmiş muhdes yapılar kaldırılmıştır. Ayrıca yapının bulunan eski fotoğraflarından yapıya iki oda eklenmiştir (Şekil 3, 11, 12).

Yapının teraslarında taş döşemeler, çörtlenler ve parapet duvarları eklenmiştir. Genel itibariyle restorasyon uygulamasında öncelikli olarak cephelerde duvarların tamamlandığı, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olan yapı parçaları onarıldığı bu onarımlarda genelde bölgede bulunan taşların kullanıldığı görülmektedir. Moloz taş ve dolgu ile cephelerdeki bozulmalar tahribatlar kapatılmıştır. Terasların olduğu birinci katta eklenmesi gereken odaların eklendiği ve ayrıca zemin katta da 2'nci avlu revaklı bölümün kemerlerinin ve odalarının karkasının bittiği gözlemlenmiştir. Hala kazı ve temizlik çalışmalarının bitmediği, 1'inci ve 3'üncü avludaki odaların eksik olduğu görülmüştür.

Yapıdaki gözlemlerden yapının restorasyon uygulamalarının daha uzun bir süre devam edeceği görülmektedir. Bu bağlamda yapının daha çok bozulmaya maruz kalmaması için restorasyon uygulamalarının hızlandırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Aksoy Işık, Korkut, (2019), “Mor Kuryakos (Dera Qira) Manastırı'nın Mimari Açından Bir Durum Değerlendirmesi” Kadim Akademi SBD, Cilt 3 Sayı 2, S: 40-62.

Ahunbay, Z., 2009. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayınları, İstanbul.

Aydın, A. ve Şahin, Ö. (2018), Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Isparta Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne Dönüşümü, Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, (17), 63-75.

Yalçın, C., (2021), Mor Kuryakos Manastırı (Batman) Harç, Sıva Ve Taş Örneklerinin Arkeometrik Tekniklerle İncelenmesi, Batman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Batman.

Fadıl Ü. O. (2018), Mor Kuryakos Manastırı Ve Bozulma Nedenleri, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Batman.

Rümeysa Reyna Erşan R.R.,Demirarslan D., (2020), Tarihi Yapılarda Sürdürülebilirlik İlkesi Bağlamında Eskişehir Odunpazarı Evleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1), 187-213.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/Batman'daki-1600-yillik-mor-kuryakus-manastiri-turizme-kazandiriliyor-/1839130>

<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-batman-mor-kuryakos-manastiri-restorasyonu-suruyor-30277/>

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA TUR ABDİN'DEKİ SÜRYANİ ORTODOKS MANASTIRLARI VE BATMAN MOR KURYAKOS MANASTIRI

Doç. Dr. Ersoy SOYDAN

Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ersoy.soydan@gmail.com

Batman'ın dört bir yanında onun çok kültürlü geçmişini hatırlatan izler bulunmaktadır, bunlardan biri ve belki de en önemlisi Mor Kuryakos Manastır'dır. Batman ilinin Beşiri ilçesinin Ayrancı (Zercel) köyünde bulunan Mor Kuryakos Süryani Ortodoks Manastırı 20.yüzyılın ortalarına kadar dini merkez olarak kullanılmış tarihi bir yapıdır. İlk olarak 5.yüzyılda inşa edildiği sanılan manastır halk arasında yapımında siyah bazalt taşların kullanılması nedeniyle Kürtçede siyah manastır anlamına gelen Dera Kira olarak da adlandırılmaktadır. Turabdin olarak adlandırılan tarihsel bölgede yer alan manastırda geçmişte Beşiri (Zercel) Süryani Metropolitinin ikamet ettiği ve işlevini 1960'lı yıllara kadar sürdürdüğü bilinmektedir. Daha sonra terk edilen ve kullanım dışı kalan manastır harabeye dönmüştür. 2012 yılında tarafımda hazırlanan bir Bilimsel Araştırma Projesiyle (BAP) manastırın turizme kazandırılması için ilk çalışmalar başlatılmıştır. Batman Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından günümüze dek sürdürülen ilk etap restorasyon çalışmalarıyla manastır yeniden ayağa kaldırılmıştır. Restorasyon çalışmalarıyla hem Batman yeni bir turizm merkezi kazanmış hem de Batman'a gelen turistlerin göreceklere yer sayısının artması sayesinde ilde kalış süresinin uzaması sağlanmıştır.

Geçmişten miras aldığımız ve geleceğe de miras bırakmak istediğimiz insanlar tarafından yapılmış her türlü eser kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Türkiye'de işlevini sürdüren altı manastırın tamamı Süryani Ortodokslara aittir ve Turabdin bölgesinde yer almaktadır. Süryani Ortodokslar açısından önemli dini merkezler olan bu tarihi manastırlar insanlığın da ortak kültürel mirasıdır. Turabdin bölgesindeki Süryani Ortodoks Manastırları, Süryani Kültürünün de korunup, geliştiği merkezler olmuş, manastırlar sayesinde kültürel süreklilik sağlanmıştır. Bu manastırları koruyup, geleceğe taşımak ülkemizin hem kültürel zenginliği hem de imajı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada manastırların doğuşu ve gelişiminden söz edilerek kültürel miras bağlamında Süryani Ortodoks Manastırları anlatılmıştır. Daha sonra Mor Kuryakos Manastırının tarihsel geçmişi anlatılmış, son on yılda yapılan çalışmalarla elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş, manastırın geleceğine ve Batman turizmine olası katkılarına yönelik betimleyici bir analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batman, Mor Kuryakos, Süryani, Kültürel Miras, Manastır.

SYRIAN ORTHODOX MONASTERIES AND BATMAN MOR KURYAKOS MONASTERY IN TURABDİN IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE

Assoc. Prof. Dr. Ersoy Soydan

Kastamonu University Faculty of Communication, Radio, Television and Cinema Department

ersoy.soydan@gmail.com

There are traces of Batman's multicultural past all over Batman, one of them and perhaps the most important one is the Mor Kuryakos Monastery. Mor Kuryakos Syriac Orthodox Monastery, located in Ayrancı (Zercel) village of Beşiri district of Batman province, is an historical structure that was used as a religious center until the middle of the 20th century. The monastery, which is thought to have been built in the 5th century, is also called Dera Kira,

which means black monastery in Kurdish, due to the use of black basalt stones in its construction. It is known that the Syriac Metropolitan of Beşiri (Zercel) lived in the monastery, which is located in the historical region called Turabdin, and continued its function until the 1960s. The monastery, which was later abandoned and out of use, fell into ruin. In 2012, with a Scientific Research Project (BAP) prepared by me, the first studies were initiated to bring the monastery to tourism. The monastery was rebuilt with the first stage restoration works initiated by the Batman Museum Directorate and continued by the Provincial Culture and Tourism Directorate. With the restoration works, both Batman has gained a new tourism center and the length of stay in the province has been extended thanks to the increase in the number of places to see by the tourists coming to Batman.

All kinds of works made by people that we inherit from the past and want to leave a legacy to the future are accepted as cultural heritage. All of the six monasteries that continue to function in Turkey today belong to the Syriac Orthodox and are located in the Turabdin region. These historical monasteries, which are important religious centers for Syriac Orthodox, are also the common cultural heritage of humanity. The Syriac Orthodox Monasteries in the Turabdin region became the centers where Syriac Culture was preserved and developed, and cultural continuity was ensured thanks to the monasteries. Preserving these monasteries and carrying them to the future is of great importance in terms of both the cultural richness and image of our country. In this study, the birth and development of monasteries is mentioned and Syriac Orthodox Monasteries are explained in the context of cultural heritage. Then, the historical past of the Mor Kuryakos Monastery was explained, the results obtained from the studies carried out in the last ten years were evaluated, and a descriptive analysis was made on the future of the monastery and its possible contributions to Batman tourism.

Keywords: Batman, Mor Kuryakos, Syriac, Cultural Heritage, Monastery.

1.Giriş

Çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Batman'ın dört bir yanında bunun izleri görülmektedir. Bunlardan biri de Beşiri ilçesinin Ayrancı köyünde bulunan ve bir zamanlar önemli bir dini merkez olan Mor Kuryakos Manastır'dır. Turabdin bölgesinin en kuzey ucunda yer alan ve 1960'lı yıllarda terk edilen Mor Kuryakos Manastır aynı zamanda korunması gereken önemli bir tarihi ve kültürel mirastır. Süryani Ortodoksların en önemli manastır ve kiliselerinin bulunduğu Turabdin bölgesi erken dönemde Hıristiyanlıkla tanışmış, 4.yüzyılda da Mısırlı Mor Avgin tarafından diğer Doğu Kiliselerine de öncülük ettiği bilinen manastır hareketi başlatılmıştır. İzlo (Bagok) Dağına kurulan ilk manastır diğerleri izlemiş ve kısa sürede Turabdin bölgesinde çok sayıda manastır kurulmuştur. Süryanicede Hizmetkârlar Dağı anlamına gelen Turabdin adının bölgeye Romalılarca manastırlarda yaşayan keşişler nedeniyle verildiği kabul edilmektedir. Süryani Ortodoksların en önemli manastır ve kiliselerinin bulunduğu Turabdin bölgesi manastırlarının çokluğu nedeniyle "Doğu'nun Athos'u" olarak da adlandırılmaktadır. Turabdin bölgesindeki Süryani Ortodoks Manastırları, aynı zamanda Süryani Kültürünün de korunup, geliştiği merkezler olmuş, manastırlar sayesinde kültürel süreklilik sağlanmıştır. Günümüzde Anadolu'da varlığını sürdüren ve aktif manastır hayatının sürdürüldüğü manastırların tamamı Süryani Ortodokslara aittir. İnsanlığın da ortak kültürel mirası olan tarihi manastırları koruyup, geleceğe taşımak ülkemizin imajı açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, manastırların doğuşu ve gelişiminden,

kültürel miras bağlamında Süryani Ortodoks Manastırlarının tarihsel geçmişinden ve Mor Kuryakos Manastırında ilk olarak tarafımca başlatılan son on yılda yürütülen çalışmalardan söz edilmektedir.

2.Manastırların Doğuşu ve Gelişimi

Manastır sözcüğü Yunanca monakhos (münzevilik) tek başına yaşamak fiilinden türemiştir. İlk keşişler tek başlarına yaşayan münzevilerdi. Paganların baskısından kaçan dindar Hıristiyanlar çöllere sığındı, orada rahatsız edilmeden ibadetlerini yerine getirip çile çekerlermiş. Bu yaşam tarzını ilk benimsediği bilinen ilk keşişin İmparator Decius döneminde (249-251) Mısır çöllerinde inzivaya çekilen Paulus olduğu kabul edilmektedir. (Talbot, 1999:163) Bazı kaynaklarda da Mısırlı bir köylü olan Antonios'un (256-356) bilinen en eski keşiş olduğu kayıtlıdır. Aziz Antonios'un yanına müritleri de toplanınca ilk keşiş toplulukları ortaya çıkmıştır. 4. yüzyılın başında Hıristiyanlığın da resmen tanınmasıyla birlikte çölde inzivaya çekilen keşiş sayısı daha da çoğalmıştır. Bu dönemde Mısır'da Pakhomios (290-347) önderliğinde düzenli ve kalabalık manastır hayatının temeli atılmıştır. Pakhomios'un ilk manastırı Nil kıyısındaki Tabennisi'de kurduğu bilinmektedir. Pakhomios dünyadan el etek çekmenin yeni bir biçimi olan bir manastırda toplu yaşamı geliştirmişti. Manastır bir başkeşiş tarafından yönetiliyordu, diğerleri de ona itaat etmek zorundaydı. Böylece keşişlerde olması gereken yoksulluk ve iffet erdemlerine, itaatkârlık da eklenmiştir. Pakhomios tarzı manastır yaşamı, daha sonraları Bizans ve Avrupa'da gelişen manastırlara da örnek olmuştur. (Brown, 2000:57-59)

Pakhomios'tan etkilendiği sanılan Kayseri Piskoposu Aziz Basileios (330-397) 4.yüzyılın ortalarında Kapadokya'da disiplinli, düzenli ve kalabalık manastır yaşamının kurallarını belirlemiştir. Aziz Basileios Kapadokya'nın uçsuz bucaksız mağaralarında tek başına münzevi yaşam süren keşişlerin bir araya gelerek bir başkeşişe uymaları, kilisede birlikte ibadet etmeleri ve yemek yemeleri gibi kuralları getirmiştir. İtaatkârlığı keşişliğin en önemli erdemi olarak kabul eden Basileios, münzevi yaşam süren keşişlere manastırlarda toplandıklarında Tanrı'nın rızasını kazanacaklarını öğütlemişti. Basileios, çilekeşlik ve nefsin köreltilmesinde aşırıya kaçmayı yasaklamış ve manastırların kent yakınlarına kurulmasını sağlamıştır. Böylelikle insanlardan kopuk münzevi bir yaşam yerine, hastaları tedavi etmek, yoksullara yardım etmek ve eğitim hayır işleri de görerek Hıristiyan yaşantısı konusunda sivillere de örnek olunmasını amaçlamıştır. Bu dönemden sonra manastırlar, belli kurallarına göre, bir başrahip ya da başrahibenin yönetiminde bir arada yaşayan rahip veya rahibeler topluluğu tarzında örgütlenmeye başlamıştır. Manastırlar genel olarak kırsal alanda ve duvarlarla çevrilerek güvenliği sağlanmış bir araziye kurulmuştur. Manastırlarda ana kiliseyle, bir ya da birkaç şapel gibi dini yapılarla yatakhane, yemekhane, kütüphane ve okul gibi sosyal amaçlı birimler vardır. Batı tarzı manastır sisteminin kurucusunun Aziz Augustine (354-430) olduğu kabul edilmektedir. Aziz Augustine; ortak dua, evlenmeme, yeme-içmede yalınlık ve itaat esasına dayanan bir manastır sistemi kurmuştu. Aziz Benedict (480-547) ise Batı'daki tüm keşişlerin babası olarak kabul edilir. (Talbot, 1999: 166-167)

Diğer Doğu kiliselerine öncülük edecek manastır hareketi Turabdin bölgesinde 4.yüzyılda Mısırlı Mor Avgin tarafından başlatılmıştır. Turabdin bölgesinde özellikle Nusaybin ve yakınlarındaki İzlo (Bagok)

Dağı Nasturilerin en önemli dini merkezlerinden biri olmuştur. (Atiya, 2005:320) Süryani Ortodoks Kilisesine göre, Antakya (Süryani) Kilisesinin içinden birçok kilise doğmuş ve cemaati bölünmüştür. Süryani Ortodoks Kilisesi kendisini ana kilise olarak görür, diğer kiliseleri de kardeş kilise olarak kabul etmektedir. İlk olarak Patrik Nestorius'un görüşlerini benimseyen grup Süryani Kilisesinden ayrılarak Nasturi kilisesini kurmuştur. (Durak, 2005:195) Turabdin bölgesindeki ilk manastırın Pakhomios'un öğrencisi olduğu sanılan Mor Avgin tarafından İzlo Dağı'nın yamaçlarına kurulduğu bilinmektedir. Mor Avgin'in yetmiş öğrencisiyle birlikte buraya yerleştiği, aynı zamanda Pakhomios'un manastır düzenini İran ve Suriye'ye taşıdığı bilinmektedir. Kaşgarlı Mor Abrohom, Kıpti manastır geleneğini İzlo dağına yerleştirmiştir. (Atiya, 2005:321) İzlo Dağı'nda 19.yüzyılın ortalarına kadar Nasturi keşişlerin varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Nasturi keşişlerin Mor Avgin Manastırını 1838-1842 yılları arasında terk ettiği kabul edilmektedir. (Baumer, 2006:22) Nasturi keşişlerin terk ettiği manastırlar, daha sonra Süryani Ortodoks keşişlerin yönetimine geçmiştir. Günümüzde Turabdin'de yaşayan Nasturi kalmamıştır, ancak her şeye rağmen Süryani varlığı kesintisiz olarak sürmüştür. Öte yandan Turabdin'de ibadete açık birkaç kiliseleri olmasına karşın Keldani ve Ermeni varlığından da söz etmek olanaksız hale gelmiştir.

Manastırlar tarih boyunca hem eğitim ve düşünce merkezleri hem de yoksulların sığınağı olmuştur. Matbaanın keşfine dek, değerli kitaplar yalnızca manastırlarda çoğaltılıyor ve korunuyordu. Manastır okullarında İncil ve İncil'e dayalı din kitapları okutulur, dilbilgisi, mantık, ilahiyat, kilise tarihi, söylev gibi dersler verilirdi. Manastırların sanat merkezleri de olduğu da belirtmek gerekir. Özellikle ortaçağda birçok sanatçının manastırlarda barındığı ve eserlerini burada verdiği bilinmektedir. Bizans döneminde Anadolu'nun her köşesi manastırlarla donatılmıştı. Türklerin Anadolu'ya egemen olmasından bir süre sonra manastırlar önce etkinliğini kaybetti, daha sonra da kapandı. Ancak 20.yüzyıl başına kadar Karadeniz'deki Rum, Doğu Anadolu'daki Ermeni, Güneydoğu Anadolu'daki Süryani ve Nasturi manastırlarının varlığını kesintisiz olarak sürdürdükleri de bilinmektedir. Anadolu'daki Rum Ortodoks manastırların tamamı 1923 yılından sonra terk edilmiştir. Yalnızca İstanbul Balıklı'daki ve Adalar'daki Rum Ortodoks manastırlarında manastır yaşamı sürmektedir. İstanbul Ermeni Patrikhanesinin 1874 yılında yayınladığı bir belgeye göre 164 Ermeni manastırı vardı. (Tuğlacı, 2004:438) Anadolu'da günümüzde işlevini sürdüren tek bir Ermeni Manastırı kalmamıştır. 1923 yılından sonra Anadolu'da varlığını sürdüren manastırların tamamı Süryani Ortodokslara aittir ve Mardin'dedir. Birçok Süryani manastırı zaman içinde terk edilmiş ise de, bazı manastırlar son yıllarda onarılarak yeniden faaliyete sokulmuştur.

3.Kültürel Miras Bağlamında Turabdin'deki Süryani Ortodoks Manastırları

Geçmişten miras aldığımız ve geleceğe de miras bırakmak istediğimiz insanlar tarafından yapılmış her türlü eser kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Kültürel miras, ICOMOS doktrininde "*bir topluluk tarafından geliştirilen ve nesilden nesile aktarılan, gelenekler, uygulamalar, yerler, nesnelere, sanatsal ifadeler ve değerler de dahil olmak üzere, yaşam biçimlerinin tüm somut ve soyut ifadeleri, ayrıca insan*

pratiklerinin gelişimi ve deneyiminden ve buna bağlı mekânsal, sosyal ve kültürel yapılardan türetilen ve 'hafıza' kelimesiyle ifade edilebilecek tüm bilgi sermayesi" olarak tanımlanmaktadır. (Yıldırım-Öz, 2021: 81)

Kuşkusuz manastırlar öncelikle birer dini merkezdir. Ancak tarihi ve kültürel özellikleri nedeniyle aynı zamanda kültürel bir miras olarak kabul etmek gerekmektedir. Esasen Türkiye sınırları içerisindeki bütün tarihi kalıntıları kültürel miras bağlamında değerlendirmek ve geleceğe taşımamız gerekir. Mor Kuryakos Manastırı da her ne kadar kullanım dışı kalmış olsa da kültürel miraslarımızdan biridir. Aynı zamanda Türkiye'nin korumak zorunda olduğu insanlığın ortak kültürel miraslardan biridir.

Turabdin bölgesinin sınırları, batıda Mardin'e, kuzeyde Hasankeyf'e, doğuda Cizre'ye ve güneyde Nusaybin'e kadar uzanmaktadır. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Ezidiler gibi birçok farklı din ve milliyetin bir arada yaşadığı Turabdin Bölgesi, Süryanilerce "kutsal toprak" ve "anavatan" olarak kabul edilmektedir. Turabdin bölgesinde yaşayan ve Türkiye'nin en önemli kültürel zenginliklerinden biri olan Süryaniler Hazreti İsa'nın konuştuğu dil olan Aramicenin Turoyo lehçesini konuşmaktadır. Süryani Ortodoksların en önemli manastır ve kiliselerinin bulunduğu Turabdin bölgesi manastırlarının çokluğu nedeniyle "Doğu'nun Athos'u" olarak da adlandırılmaktadır. Süryanicede "Hizmetkârlar Dağı" anlamına gelen Turabdin adının bölgeye Romalılarca manastırlarda yaşayan keşişler nedeniyle verildiği kabul edilmektedir. (Maner 2006:214)

Turabdin bölgesinde Hıristiyanlığın daha ilk dönemlerde yayıldığı ve MS 120 yılında İdil'de (Beth Zabday) bir piskoposluğun oluştuğu bilinmektedir. (Hollerweger,1999:17) Turabdin bölgesi 5. ve 6.yüzyıllarda Doğu Kilisesinin iki mezhebinin kalesi durumuna gelmiştir: Süryaniler ve Nasturiler. Turabdin Bölgesi'nde ilk kurulan Süryani manastırların 4.yüzyılın sonunda inşa edilmiş olan Mor Gabriel (Güngören), Mor Abrohom ve Mor Hobil (Midyat) ve Mor Samuel (Anıtlı) Manastırları olduğu bilinir. (Keser, 2002:14) Kalkedon (Kadıköy) Konsilinden sonra Bizans'ın monofizit Süryanilere baskı yaptıkları bilinmektedir. Buna rağmen Bizans kaynaklarında Iustinianos döneminde (527-565) bölgede birçok manastırın inşa edildiği ya da onarıldığı kayıtlıdır. İmparatoriçe Teodora'nın Süryani olmasının bunun en önemli nedeni olduğu sanılmaktadır. Bu dönemde bölgenin en büyük yerleşim merkezi Anıtlı (Hah) olmuştur. 6.yüzyılda Bizans-Sasani savaşlarının yaşandığı Turabdin, stratejik açıdan da önemli bir noktadaydı ve bölgenin bir bölümü Sasanilerin egemenliği altındaydı. 640 yılında Arapların egemenliğine giren Turabdin bölgesinde bu dönemden sonra yeni kilise yapımının azaldığı görülür. Ancak bölgenin 12.yüzyılın başında Artukluların yönetimine geçmesinden sonra yeni kiliselerin inşa edildiği, elliye yakın kilise ve manastırın da onarıldığı bilinmektedir.

19.yüzyılın sonunda Turabdin bölgesinde altı Süryani Ortodoks metropolitliği vardı. Üçköy'deki (Beth Rişe) Mor Malke Manastırı, Mor Gabriyel Manastırı, Anıtlı (Hah) köyündeki Meryem Ana Manastırı, Çatalçam (Dersalip) köyündeki Dayro Daslibo Manastırı, Barıştepe (Salah) köyündeki Mor Yakup Manastırı, Beşiri'nin Ayrancı (Zerçel) köyündeki Mor Kuryakos Manastırı, Midyat'la birlikte Süryani metropolitlik merkezleriydi. 1872 yılına ait bir elyazmasına göre Mardin ve köylerinde 30.000, Beşiri ve çevresinde 30.800, Nusaybin çevresinde 16.500, İdil çevresinde 10.200, Savur çevresinde 8000,

Midyat'taki dört Süryani metropolitliğinin sınırları içinde de (Mor Malke Manastırı, Mor Gabriyel Manastırı, Mor Yakup Manastırı ve Mor Abrohom Manastırı) 52.080 Süryani Ortodoks yaşıyordu. (Brock, 2006:66)

20.yüzyılda Turabdin'de yalnızca Midyat Süryani metropolitliği varlığını sürdürebilmiş, diğerleri tarihe karışmıştır. Beşiri gibi bir zamanlar binlerce Süryani'nin yaşadığı birçok yerleşim biriminde artık Süryani kalmamıştır ve bunun sonucunda Mor Kuryakos Manastırı da 1960'larda terk edilmiştir.

Turabdin bölgesindeki Süryani Ortodoks Manastırları, aynı zamanda Süryani Kültürünün de kaleleri olmuş, manastırlar sayesinde kültürel süreklilik sağlanmıştır. Süryani manastırları yüksek duvarlarla çevrelenmiş birer kale görünümündedirler. Bölgede inşa edilmiş manastırlar savaş dönemlerinde Süryanilerin koruyan sığınaklar, diğer zamanlarda da Süryani halkının moral gücü aldıkları yer olmuştur. Günümüzde de faaliyetini sürdüren manastırlarda kış aylarında okul çağındaki Süryani çocukları da yaşamaktadır. Süryani çocukları hem devlet okullarına gider, hem de dini eğitim alırlar. Yaz aylarında da manastırlar bölge dışından gelen Süryanilerin konakladığı mekânlara dönüşmektedir. 1923 yılından sonra Anadolu'da varlığını sürdüren manastırların tamamı Süryani Ortodokslara aittir ve Mardin'dedir. Peter Alford Andrews'e göre 1981 yılında Mardin ve çevresinde 7.600 Süryani yaşıyordu. (Andrews, 1989: 208) Günümüzde de Turabdin bölgesi olarak anılan Midyat ve çevresinde 1000 civarında Süryani ailesinin yaşadığı kabul edilmektedir. Turabdin'de yaşayan Süryani Ortodoks cemaatine 1 metropolit, 1 Horepiskopos, 13 papaz ve ibadete açık 30 kilise ile hizmet verilmektedir. Turabdin'deki günümüzde işlevini sürdüren manastırlarda ise 11 rahip ve 19 rahibe görev yapmaktadır. (Akdemir, 2002:11-12) Süryanilerin göçüyle birlikte Turabdin Bölgesindeki 55 kilise ya da manastır terk edilmiş ve ibadete kapanmıştır. Birçok Süryani manastırı terk edilmiş ise de, bazıları son yıllarda onarılarak yeniden faaliyete sokulmuştur. Turabdin bölgesinde gün geçtikçe azalan Süryani nüfusa ve terk edilen yerleşimlere rağmen, kilise ve manastırların büyük bölümü günümüze ulaşmayı başarmıştır. Bunların çoğu ibadete açık tutulmaya çalışılmaktadır. Eğer Süryaniler geri dönmezlerse, var olan kilise ve manastırlarında geleceği tehlike altındadır.

2022 yılı Aralık ayı itibariyle Türkiye'de faal durumda olan ve rahibi bulunan altı Süryani manastırı bulunmaktadır. Dargeçit'in Çatalçam mahallesindeki Mor Aho (Dersalip) ve Midyat merkezindeki Mor Abrohom ve Mor Hobil Manastırları işlevini sürdürmelerine rağmen rahibi yoktur. Aktif manastır hayatının sürdüğü altı manastır şunlardır:

1-Mor Gabriyel (Deyrul Umur) Manastırı. Midyat Güngören Mahallesi kırsal alanda yer alan manastır, aynı zamanda Turabdin Süryani Ortodoks Metropolitliğinin merkezidir.

2-Deyrulzafaran Manastırı. Mardin Süryani Ortodoks Metropolitliğinin de merkezidir.

3-Mor Avgin Manastırı. Nusaybin kırsalında Bagok Dağı eteklerindedir.

4-Mor Malke Manastırı. Nusaybin'in Üçköy Mahallesiindedir.

5-Mor Yakup Manastırı. Midyat'ın Barıştepe Mahallesiindedir.

6-Mor Yakup Manastırı. Nusaybin'in Dibek Mahallesiindedir.

4. Mor Kuryakos Manastırı

Beşiri'nin Ayrancı (Zerçel) köyündedir. Manastırın ilk olarak 5.yüzyılda inşa edildiği kabul edilmektedir. Mor Kuryakos Manastırı ve köy halk arasında Dera Kira olarak adlandırılmaktadır. Kürtçede Der kelimesi kilise anlamına gelmektedir, Kira ise Ayrancı köyünün kuzeyinde bulunan Kira dağının adıdır. Yani "Dera Kira" Kira Dağının Kilisesi olarak anlamına gelmektedir.

Manastırın Ortaçağ'da Zerçel Süryani Ortodoks metropolitliğinin merkezi olduğu bilinmektedir. Manastırın adına ilk kez 1415 yılında Zerçel metropolitinin atanması nedeniyle rastlanmaktadır. (Palmer, 2010: 198) 1483 yılına ait bir kayıttan manastırda yüz kadar rahibin yaşadığı ve iki yüz yıl önce de onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. (Bell-Mango'dan akt: Kayaalp, 2022: 46)

1364 yılında Salah (Barıştepe) Mor Yakup Manastırında kurulan Turabdin Patrikliğine bağlanan beş metropolitlik merkezinden biri olarak da adı geçmektedir. Hatta Zerçel metropoliti Mor Baseliyos Yeşuh 1516 yılında Turabdin Patrikliğine yükseltilmiştir. (Akyüz, 2005: 202-204) 1839 yılına kadar varlığını sürdüren Turabdin Patrikliğinin metropolitlik merkezlerinden biri olan Mor Kuryakos Manastırında kutsal sinod toplantılarının da yapıldığı kayıtlıdır. (Şimşek, 2008: 7-8)

Hanna Dolabani Mor Kuryakos Manastırının 1736 yılında Patrik Şükrallah tarafından inşa ettirildiğini (onarıldığını y.n.) belirtir. (Dolabani, 2006:158) Manastırda pek çok ünlü din adamı görev yapmıştır. 1895 yılında manastırın başrahipliği yapan 3.İlyas Şakir 1917-1932 yılları arasında Süryani Ortodoks Kilisesine patriklik yapmıştır. (Bilge, 2001: 96-97)

Manastırda 20.yüzyılın başına kadar Beşiri (Zerçel) Süryani Metropolitinin ikamet ettiği ve son metropolitin 1907 yılında atandığı bilinmektedir. Beşiri gibi bir zamanlar binlerce Süryani'nin yaşadığı birçok yerleşim biriminde artık Süryaniler yaşamamaktadır. Manastırın ne zaman terk edildiği kesin olarak bilinmemektedir. 1957 yılında Turabdin Metropolitince manastıra Barsavm Çiçek adında bir papaz atanmış, ancak cemaati kalmadığı için papaz Midyat'taki köyüne geri dönmek zorunda kalmıştır. (Günel, 1970:381) Yani en azından 1960'lı yıllara kadar işlevini sürdürmüş olmalıdır ve bu dönemde terk edildiği sanılmaktadır. Yerel kaynaklar manastırda yaşayan son rahibin Hanna Karabaş olduğunu ifade etmektedir.

Süryani cemaatinin yaklaşık elli yıl önce yöreden tamamen göç etmesi nedeniyle manastır kaderine terk edilmiştir. Bu süreçte Süryanilerin manastıra sahip çıkmaya çalıştıkları, ancak yaptıkları girişimlerin sonuçsuz kaldığı ve en nihayetinde manastırın mülkiyetinin hazineye geçtiği de bilinmektedir. Modern köy yerleşimi manastırın etrafında gelişmiş, hatta bazı evler manastırın içine kadar taşmış ve yapıyı çepeçevre kuşatmıştır. Zamanla doğa koşulları ve insanlar tarafından yapılan tahribat nedeniyle manastırın bir bölümü özellikle de üst katları yıkılmış, sağlam olarak kalan yapı birimleri de köy halkı tarafından amaç dışı olarak ahır, ambar ve samanlık olarak kullanılmıştır. Korumasız kalan manastırda köy halkı tarafından kendi ihtiyacına göre taş ve kerpiç malzeme kullanılarak manastırın değişik kısımlarında mimari eklentiler yapılmıştır. Manastır 1991 yılında tescil altına alınıp, korumaya alındıktan sonra da durum değişmemiştir. 2007 yılında Mardin Müze Müdürlüğü tarafından manastırda

temizlik çalışması yapılmıştır. (Şimşek, 2008: 11) Ancak kısa süre sonra tekrar eski durumuna dönmüş, hatta daha da tahrip olmuştur.

Diğer Süryani manastırları gibi yüksek duvarlarla çevrilmiş olan Mor Kuryakos Manastırı dıştan dikdörtgen planlıdır. 2342 m2 alanı kaplayan manastır kaba yontu siyah renkli bazalt ve beyaz renkli kireç taşından inşa edilmiştir. Manastıra güney cephesinden bakıldığında alt bölümde yer alan siyah renkli bazalt taşları ve bu taşların üst kısmındaki beyaz renkli düzgün kesme taşlarla beraber yaklaşık 16 metreye yakın yüksekliğiyle bir kaleyi andırmaktadır. Topografyayla uyumlu olarak eğimli bir araziye inşa edilen manastırın kuzeye doğru yüksekliği azalmaktadır. Manastırın revaklarla çevrili kare planlı üç avlusu ile revaklara ve avlulara açılan farklı büyüklüklerde odaları bulunmaktadır. Manastırın zaman içinde yapılan eklemelerle büyüdüğü ve günümüzdeki durumunu aldığı anlaşılmaktadır. (Soydan, 2012)

Manastırın anıtsal giriş kapısı başta olmak çeşitli yerlerinde yedi farklı yazıt bulunmaktadır. Gerşunice (Süryani harfleriyle yazılıp Arapça okunan yazı tarzı) yazıtlarda manastırdaki onarım ve yapılan eklemeler anlatılmaktadır. Örneğin anıtsal giriş kapısının üzerindeki on satırlık yazıtta kapının 1909 yılında başrahip Cebrail döneminde onarıldığı, avludaki revaklarda bulunan yazıtlardan da 1855-1856 yıllarında Beşiri Süryani cemaatinin katkılarıyla revakların inşa edildiği anlaşılmaktadır. (Aksoy Işık, 2019: 43-46)

Manastırın dışında, yaklaşık 30 metre kuzeydoğusunda görkemini günümüzde de sürdüren kemerli anıtsal bir çeşme yer almaktadır. Günümüzde çeşmenin suyu başka yere alınmıştır.

Mor Kuryakos Manastırının bulunduğu Beşiri çevresinde artık Süryani nüfusu yoktur. Ancak Batman'ın Gercüş ilçesinin Yamanlar ve Arıca köylerinde çok az sayıda da olsa Süryani yaşamaktadır. Yamanlar köyündeki Süryani kilisesi yıkıntıya dönüşmüştür. Arıca köyündeki Mor Yakup Kilisesi ise işlevini sürdürmektedir. Yakın geçmişte Arıca kırsalındaki terk edilmiş Mor Aho Manastırı da restore edilerek tekrar ibadete açılmıştır. Batman'da Süryanilerden kalma kullanım dışı kalmış başka kilise ve manastırlar da vardır. Gercüş'ün Çukuryurt Köyü Mor Şemun Kilisesi, Gönüllü Köyü Derald Kilisesi ve Nurlu Köyü Kfoneli Mor Yuhanon Manastırlarıyla; Hasankeyf'in Üçyol köyü kırsalındaki Mor Aho Manastırı günümüzde kullanım dışı kalmış ve terk edilmiş dini yapılarıdır.

4.1 Son On Yılda Mor Kuryakos Manastırında Yürütülen Çalışmalar

Mor Kuryakos Manastırı terk edildikten sonra farklı amaçlarla kullanılmaya başlamış ve gün geçtikçe tahrip olmaya başlamıştı. Manastır geçmişte Süryani Cemaatinin mülkü iken 04.07.1960 tarihinde Siirt İli Tüzel Kişiliği adına tapuya kaydedilmişti. Manastır, 1991 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından kilise olarak tescil edilerek korumaya alınmıştı. Ancak Batman Müze Müdürlüğünde dosyalanan ve incelediğim yazışmalardan 2007 yılında gerçekleştirilen temizlik çalışması dışında bu kararın gereğinin yerine getirilmediği de anlaşılmaktaydı. Üstelik manastırdaki tahribat ve amaç dışı kullanım gün geçtikçe artmaktaydı. Bu nedenle 2012 yılında akademik alanımın dışında olmasına rağmen manastırın kurtarılması için bir adım attım ve bu konuyla ilgili bir Bilimsel

Araştırma Projesi (BAP) hazırladım. Bu projemin amacı ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapıp gerekli izinleri de alarak manastırın temizliğini ve çevre düzenlenmesini yapmak ve böylece manastırı turizme açmaktı. (Soydan, 2020:2)

Öncelikle manastırın geçmişte sahibi olan Turabdin Süryani Metropolit Samuel Aktaş'la bir görüşme yaptım. Aktaş, manastıra hazine mülkiyetine geçtiği için sahip çıkamadıklarını ve bu duruma üzüldüklerini de anlatmıştır. Aktaş izin verilirse manastıra sahip çıkmak istediklerini de belirtmiştir. Kazı-temizlik çalışmaları süresince Metropolit Samuel Aktaş'a dört kez daha gidilerek, bilgi verilmiş, Ekim 2012'de metropolit beraberindeki bir heyetle birlikte Mor Kuryakos Manastırını ziyaret ederek, çalışmaları yerinde gözlemlenmiştir. Proje kapsamında öncelikle manastırın bağlı olduğu Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna şahsen başvurularak, kazı-temizlik izni alınmıştır. Alınan izin Süryani Toplumunu da mutlu etmiştir. O dönemde 70 yaşında olan Turabdin metropolit Samuel Aktaş'a aldığımız izni gösterdiğimizde gözlerinden yaş gelmiş ve şöyle demiştir: "*Siz benim ömrüme beş yıl daha kattınız.*" İzinle birlikte 2.grup yapı olarak tescil edilmiş manastırın 1.grup yapı olarak tescilinin değiştirilmesi de sağlanmıştır. Alınan izinde de birlikte Batman Müze Müdürlüğü'nün Başkanlığında 12.06.2012 tarihinde yüzey ve kazı çalışmalarına başlanmıştır. Manastırdan tonlarca çöp ve moloz çıkarılmış ve manastırı oluşturan galeriler ortaya çıkarılmıştır. (Soydan, 2020:2)

2012 yazında başlayan kazı temizlik çalışmaları esasen bir hayli zor geçmiştir. İlk etapta Ayrancı köyünden işçi çalıştırılmadığı için köylüler kazı-temizlik ekibini rahatsız etmiş ve bu yüzden 17.07.2012 tarihinde çalışmalara ara verilmiştir. Bu sorunu çözebilmek için Haziran ve Temmuz aylarında beş kez Ayrancı köyüne gidilmiş, başta muhtar olmak üzere, köy ihtiyar heyetiyle görüşülmüştür. Köylülere çalışmalar tamamlandığında köyden göç etmek zorunda kalmayacakları, bunun yanında turizmden ciddi gelirler elde edecekleri anlatılmıştır. Proje ekibimiz dışında Müze Müdürlüğü'nün uzmanları da Ayrancı köyü ile çevre köylerde köy halkını okullarda toplayarak köy muhtarları ve köyde görev yapan öğretmenlerle birlikte köy halkına bölgemizde bulunan tarihi yapılar hakkında bilgiler vermiş, böylece başta Ayrancı köyü olmak üzere yakın çevrede tarihi koruma bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda ikinci dönem çalışmalarında köyde ikamet eden işçiler istihdam edilmeye çalışılmıştır. İŞKUR İl Müdürlüğü tarafından projenin yürütülmesi adına TYÇP programı kapsamında Mor Kuryakos Manastırında çalıştırılmak üzere özellikle Manastırın bulunduğu Ayrancı ve komşu köylerden istihdam edilen işçilerle ve Batman Müze müdürlüğü uzmanlarından 1 müze araştırmacısı ve 1 arkeolog ile çalışmalara 17/09/2012 tarihinde tekrar başlanmıştır. Manastırın korunması için yapılan kapıların yanı sıra istihdam edilen işçiler arasından Ayrancı Köyünde ikamet eden bir işçi bekçi olarak görevlendirilmiş ve bu sayede manastırın korunması ve güvenliği daha fazla sağlanmaya çalışılmıştır. 2012 yılının ikinci dönem çalışmalarında ise şunlar gerçekleştirilmiştir: Köyün çöp toplama merkezi haline gelen manastırda yüzeydeki çöpler toplanmış ve köyün dışına uygun bir yere atılmıştır. Ahır ve samanlık gibi değişik amaçlarla kullanılan manastırın daha fazla zarar görmemesi için hayvanların girişine engel olmak ve köy halkı tarafında geçiş güzergâhı olarak kullanılmasına engel olmak için Koruma Kurulunun onayından sonra manastırın ana

girişine ve mezar odasına yapıya iki demir kapı yapılmıştır. Giriş holünün batı ve doğusunda bulunan ve samanlık olarak kullanılmak için bölümler ayrılan odalardaki taş ve kerpiç malzemeden inşa edilen kaçak kısımlar yıktırılmıştır. (Soydan, 2012)

2012 yılının sonunda Batman'dan ayrılmıştım. Manastırdaki restorasyon çalışmaları ise günümüze dek sürdürülmüştür. 2018 yılında başlayan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan Mor Kuryakos Manastırı Restorasyon Projesiyle manastırın ayağa kaldırılması sağlanmıştır. (www.batmancagdas.com/gundem/imzalar-atildi-turizme-kazandiriliyor-h59344.html) Restorasyon projesinin ilk etabı 2021 yılında tamamlanmıştır. Bu süreçte yapının çeşitli yerlerine sonradan yapılan ekler yıkılmış, dış cephesindeki taş duvarların bitki temizliği yapılarak tamamlanmış, kemer, kubbe, tavan gibi alanlar yenilenmiş ve tezniyatları yeniden oluşturulmuştur. İlk etap restorasyon çalışmalarıyla manastırın yıkılma tehlikesi bulunan kubbesi başta olmak pek çok unsuru kurtarılmıştır. (www.batmancagdas.com/gundem/manastir-restorasyonu-tam-hiz-h65340.html)

5.Sonuç

Mor Kuryakos Manastırını ilk kez 2011 yılında görmüş ve içler acısı durumuna çok üzülmiştim. Bu nedenle bir BAP projesi hazırlayarak harekete geçtim. 2012 yılında başladığımız BAP projesinin amacını ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapıp gerekli izinleri de alarak manastırın kazı-temizliğini ve çevre düzenlenmesini yapmak ve böylece manastırı turizme açmak olarak belirlemiştik. Proje kapsamında öncelikle manastırın bağlı olduğu Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna şahsen başvurarak, kazı-temizlik izni alınmış, izinle birlikte yapının 1.grup yapı olarak tescili de sağlanmıştır. Bütçemizin düşük olması ve çalışmaların yürütülebilmesi için ciddi bir bütçeye ihtiyaç duyulması nedeniyle bu proje Batman Müze Müdürlüğüyle ortaklaşa yürütülmüştür. Batman Müze Müdürlüğü ile birlikte pek çok kurumun desteğini alarak yürüttüğümüz projede kazı ve temizlik çalışmalarına 2012 yazında başlanmıştır. 2342 metrekare büyüklüğünde manastırdan tonlarca çöp ve dolgu toprağı çıkarılmış ve böylece manastırı oluşturan galeriler ortaya çıkarılmıştır. İnsanlığın ortak kültürel mirası olan tarihi yapıları koruyup, geleceğe taşımak ülkemizin imajı açısından da büyük önem taşımaktadır. Batman'da Süryanilere ait bir manastırın devlet kurumlarının işbirliğiyle temizlenmesi büyük ilgi uyandırmış ve çalışmalar kamuoyunca takdirle karşılanmıştır. Aynı şekilde manastırın gerçek sahibi olan Süryani cemaati de çalışmaları büyük bir ilgiyle takip etmiştir.

Batman Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından günümüze dek sürdürülen ilk etap restorasyon çalışmalarıyla Mor Kuryakos Manastırı yeniden ayağa kaldırılmıştır. Birinci etap çalışmaları kapsamında manastırın giriş kapısı, güney cephesi, mezar odası, Doğu cephesi ve ikinci kattaki tüm odaların restorasyonu 2020 yılında tamamlanmıştır. Böylece yapının pek çok bölümü yıkılmaktan kurtarılmış ve ikinci etap çalışmalarına başlanmıştır. 2012 yılında hazırladığım BAP projesiyle Mor Kuryakos Manastırını ayağa kaldırarak eski görkemine kavuşturmayı ve ülkemize yeni bir kültür turizmi noktası kazandırmayı hedefliyordum. On yıldır sürdürülen çalışmalar sonucunda manastırın çehresi değişmiş ve projem amacına büyük ölçüde ulaşmıştır.

Batman’da turizm deyince akla Hasankeyf gelmektedir. Ancak Hasankeyf büyük ölçüde baraj sularının altında kalmıştır. Bu yüzden Hasankeyf’in yarattığı turizm hareketliliğinin bir miktar düşmesi beklenmelidir. Oysa Batman’da Hasankeyf dışında değerlendirilmesi gereken büyük bir kültür turizmi potansiyeli de bulunmaktadır. Bunların başında da Mor Kuryakos Manastırı gelmektedir. Restorasyon çalışmalarıyla hem Batman yeni bir turizm merkezi kazanmış hem de Batman’a gelen turistlerin görecekleri yer sayısının artması sayesinde ilde kalış süresinin uzaması sağlanmıştır. Şimdiden manastırı binlerce kişi ziyaret etmeye başlamıştır. Batman’ın komşusu Mardin son yıllarda turistik merkez durumuna geldiyse, bu gelişmede Mardin’de bulunan ve işlevini sürdüren Süryani manastır ve kiliselerinin büyük rolü olmuştur. Özellikle Mardin merkezli kültür turizmi hareketliliğine Mor Kuryakos Manastırının da eklenmesi Batman turizmi açısından çok faydalı olacaktır. Batman’ın yanı başındaki Mor Kuryakos manastırının yaratacağı turizm hareketliliğinin birçok sektörü canlandırarak yeni istihdam olanakları sağlayacağı öngörülmeli ve kentin yöneticileri buna göre hazırlık ve planlamalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, S. (2002). Geçmişte ve Günümüzde Türkiye’deki Süryani Kilisesi, 2000.Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumuna Sunulan Tebliğ (9-10 Haziran Ankara), Ankara: Hıristiyanlık, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, s.9-12.
- Aksoy Işık, R. (2019). *Mor Kuryakos (Dera Qira) Manastırı’nın Mimari Açından Bir Durum Değerlendirmesi*, Kadim Akademi SBD, C. 3, S. 2, s. 40-62.
- Akyüz, G. (2005). *Tüm Yönleriyle Süryaniler*, Mardin.
- Andrews, P. A. (1989). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden: Dr.Ludwig Reicher Verlag.
- Atiya, A.S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Baumer, C. (2006). *The Church Of The East*, London: I.B.Tauris.
- Bell, G. (1982). *The Churches and Monasteries of Turabdin*, London: Pindar Press.
- Bilge, Y. (2001). *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları.
- Brock S. P. (Ed.), (2006). *Saklı İnci Süryani Ortodoks Kilisesi ve Onun Antik Arami Mirası*, İstanbul:Trans World Film, 2.Cilt.
- Brown, P. (2000). *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dolabani, H. (2006). *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi*, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- Durak, N. (2005). *Süryani Ortodoks Kilisesi (Süryaniler ve Süryanilik)*, Ankara: Orient Yayınları, 1.Cilt.
- Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır: Oya Matbaası.
- Hollerweger, H. (1999). *Turabdin Canlı Kültür Mirası*, Linz: Friends of Turabdin.
- Levtchenko, M.V. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, İstanbul: Özne Yayınları.

- Kayaalp, E.K. (2022). *Turabdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası*, İstanbul: Kültürel Mirası Koruma Derneği.
- Keser, E. (2002). *Turabdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, İstanbul: Tarih Vakfı, Ocak 2002.
- Maner, Ç. (2006). *Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi*, İstanbul: Marev.
- Palmer, A. (2010). *La montagne aux LXX monastères: la géographie monastique du Tur 'Abdin*, içinde: F. Jullien (der.), *Le Monachisme Syriaque*, Paris: Geuthner.
- Soydan, E. (2012). *Mor Kuryakos Manastırının Turizme Kazandırılması Projesi*, Batman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Sonuç Raporu, Proje No: BAP- GSF 2011-02, Batman.
- Soydan, E. (2020). *Batman'ın Büyük Şansı: Mor Kuryakos Manastırı*, Batman Çağdaş Gazetesi, 22 Mayıs 2020, s.2. <https://www.batmancağdas.com/gundem/mor-kuryakos-manastiri-h68922.html>
- Şer, A. (2006). *Nusaybin Akademisi*, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Şimşek, M. (2008). *Batman Mor Kuryakos Manastırı'nın Dünü ve Bugünü*, Batman: I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültür Sempozyumu.
- Talbot, A.M. (1999). *Bizans Manastır Sistemine Giriş*, Cogito Dergisi, Sayı: 17, Kış 1999, s.161-178.
- Tuğlacı, P. (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, İstanbul: Pars Yayın, Cilt: 2.
- Yıldırım, E.- Öz, N. (2021). *Türkçe-İngilizce Kültürel Miras Sözlüğü*, İstanbul: UCLG-MEWA. <https://www.batmancağdas.com/gundem/manastir-restorasyonu-tam-hiz-h65340.html> Erişim tarihi: 17.12.2022
- <https://www.batmancağdas.com/gundem/imzalar-atildi-turizme-kazandiriliyor-h59344.html> Erişim tarihi: 17.12.2022

GÜNEYDOĞU ANADOLU ROMA YERLEŞİMLERİNDEN HASANKEYF (CEPHAS)

KALESİ

Abdurrahman DEMİR

Batman Müze Müdürlüğü Arkeolog, Dokuz Eylül Üniversitesi Doktora Öğrencisi,

d_abdurrahman@hotmail.com

Özet

Güneydoğu Anadolu'da Batman İl sınırları içinde bulunan önemli bir antik yerleşimlerden biri olan Hasankeyf uzun yıllar Roma ve Sasani (Pers) mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadelede uzun süre sınır görevi gören şehir iki güç arasında sürekli el değiştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Garnizon kenti olarak bir dönem kullanılan kent, korunaklı kalesiyle de bilinmektedir. Roma Döneminden günümüze fazla sayıda mimari yapının ulaşmadığı şehir ayrıca geçmişte bölgenin liman kentlerinden biri olan Dicle Nehri su taşımacılığında önemli bir yere sahiptir. 13. yüzyıldan sonra Tell-Fafan limanının önemini kaybetmesiyle Hasankeyf'in stratejik önemi artmış ve şehir, Musul'a kadar olan nehir taşımacılığında önemli bir liman olmuştur. Ayrıca Hasankeyf ve çevresindeki vadiler üzerinde kurulan köprüler ve yan yollarla, şehir kara taşımacılığında da önemli bir merkez haline gelmiştir. Farklı dönemlerde hem su taşımacılığı hem kara taşımacılığı açısından dikkat çeken Hasankeyf, Roma mimarisi açısından ele alındığında sınırlı sayıda yapı ile karşımıza çıkmaktadır. Romalıların bölgede mimari olarak kısıtlı bir mirasın olması ya kazıların yetersiz olmasıyla ya da bölgeye güçlü bir şekilde hakimiyet kuramamasıyla açıklanabilir. Bu çalışmada Roma İmparatorluğunun Hasankeyf'te bırakmış olduğu mimari ve kültürel miras ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Roma, Roma Kalesi, Kültür.

THE HASANKEYF (CEPHAS) CASTLE FROM SOUTHEASTERN ANATOLIA ROMAN

SETTLEMENTS

Abdurrahman DEMİR

Abstract

Hasankeyf that is one of the important ancient settlements within the borders of Batman Province in Southeastern Anatolia, has been the scene of Roman and Sassanid (Persian) struggles for many years. The city, which served as a border for a long time in this struggle, constantly changed owners between the two powers. The city, which was used as a garrison city of the Roman Empire for a while, is known for its sheltered castle, too. The city, which has not reached many architectural structures from the Roman Period to today, also has an important place in the water transportation of the Tigris River that is one of the port cities of the region in the past. After the 13th century, with the Tell-Fafan port lost its importance, Hasankeyf's strategic importance has increased and the city became an important port in the river transport till Mosul. Also with the bridges and side roads built on Hasankeyf and the valleys around it, city has come in an important center in land transportation, too.

Hasankeyf, which attracts attention in recognition of both water and land transportation in different periods, is appeared with a limited number of buildings when we discuss in terms of Roman architecture. The fact that the Romans had a limited architectural heritage in the region can be explained either by insufficient excavations or by their inability to dominate the region strongly. In this study, the architectural and cultural heritage left by the Roman Empire in Hasankeyf has been tried to be discussed.

Keywords: Hasankeyf, Roma, Roman Castle, Culture.

Giriş

Hasankeyf (Foto 1) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Batman İlinin bir ilçesidir. İl merkezinden 37 km. uzakta olan antik bir yerleşim yeridir. İlçe Dicle nehrinin iki yakasına kurulmuş olup Raman Dağları'nın güney eteklerinde yer almaktadır. Yörenin iklimi kısmen karasal olup kış aylarında yağış ile sıcaklık düşük olup yazın ise yüksek sıcaklık ile kuraklık hakimdir. Bu iklimsel özelliklerine rağmen yağış dağılımı Akdeniz bölgesine benzerlik göstermektedir (Uluçam, 2021: 30).

Hasankeyf'e geçmişte Dicle Nehriyle ulaşım sağlandığından şehir Diyarbakır ve Cizre arasında diye tarif edilmiştir (Zengin, 2001: 19). Hasankeyf önemli bir Orta Çağ şehri olup (Kaya, 2009: 383) bölgede ticaret, sanat ve üretim merkezi olarak önemli bir yere sahiptir (Erpolat, 2009: 58). Bu bölgenin adı Arami dil ailesinde (Süryanice, Asurca, İbranice, Arapça gibi diller) "kaya" anlamına gelen "kepa, kipa, kefa ve kaifa" gibi köklerden türemiştir (Arık, 2003: 13). Bu bağlamda şehrin isminin kökenine bakıldığında: Hasankeyf, Asurice (Aramice) Kayahisar (Kayakale) anlamına gelir (Toprak, 2004: 178). Ünlü Romalı yazar Plinius'ta bu bölgenin adı "Cephenia" diye geçer (Plinius, Book VI-XVI (369)). Bizans kayıtlarında M.S. 451 yılında düzenlenen Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nde "Cephas" (Hasankeyf) (Foto 2) kalesinin piskoposunun (Noah-Nuh) bu şehri temsil ettiği geçmektedir (Council of Chalcedon, 2005, 1/ 3. Session- 40, 88). M.S. 6. yüzyılın en önemli Bizanslı tarihçisi olan Procopius'ta, "Ciphas" olarak bahsedilmektedir (Procopius, 1971: II-IV.14 (129)). Ermeni Tarihçi Urfalı Mateos (12. yüzyıl) vekâyinâmesinde "Hasnkev" (Hısnıkéfa) diye aktarmaktadır (Urfalı Mateos, 2000: 224). Venedikli bir elçi olan Josaphat Barbaro 15. yüzyılın sonlarında İran'a yaptığı seyahate ait yazılarında şehri anlattığı ve pek çok mağaranın olduğu "Asanchev'e" (Hasankeyf) uğradığından bahseder (Josafa (Josafat) Barbaro, 1873: 49). Diğer bir Venedikli olan seyyah Giovan Maria Angioiello, 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın başlarında Uzun Hasan hakkında bilgilerini kaleme aldığı kitabında Hasankeyf'ten, "Arsunchief" diye bahsetmektedir (Angioiello, 1873: 108). Lehmann-Haupt yaptığı yüzey araştırmasında bu bölge için "Kiphas veya Kaifa, tüm yörenin gerçek adıdır" der (Lehmann-Haupt, 1910: 374). Taylor'un Hesn Keyf veya Hesn el Kahef olarak bahsettiği şehrin, erken Suriyeli yazarlarda ise kaya kalesi anlamına gelen Keppa ve Hesnet Keppa tabirini kullandığını söyler (Taylor, 1865: 34). Kürtçe, "Heskîf" olarak adlandırmaktadır (Bülbül ve Bülbül, 2009: 56). Hasankeyf mağaralarıyla ünlü bir yerleşim yeri olup Arapça ve Süryanice "Hısnı Keyfa" (Mağaralar Şehri-Kayalar Kenti) denmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ise şehir "Hasankeyf" olarak adlandırılmıştır (Uluçam, 2007: 9).

Hasankeyf'in en erken tarihine bakıldığında bölgede yapılan yüzey araştırmalarında Paleolitik Çağa ait buluntular ele geçmiştir (Taşkıran, 2009: 6). En erken yerleşim ise Hasankeyf Höyüktür. Höyükte Demir Çağ ve Hellenistik döneme ait buluntular bulunmakla beraber asıl yerleşim arkeolojik kalıntılar ışığında M.Ö. 10. bine tarihlenmektedir. Hasankeyf Höyük; bölgede kazısı yapılmış olan Hallan Çemi,

Demirköy Höyük, Körtik Tepe ve Gusir Höyükle çağdaştır. Bu veriler ışığında Hasankeyf'in en erken yerleşimi Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenmektedir (Miyake ve diğerleri, 2012: 1).

Hasankeyf Höyük'te yapılan kazılar ışığında bölgedeki yerleşim sürecini Neolitik dönemle başladığını göstermektedir. Bu bölgede Neolitikten Dönemden sonra Demir Çağa kadar giden arkeolojik veri veren yerleşim olmadığından dolayı kesin bir şey söylenmemekle beraber, Hasankeyf'e yakın yerleşimler olan Kuriki ve Gre Amer höyükteki kazılarda ortaya çıkartılan buluntular bölgede kronolojik bir boşluğun olmadığını göstermektedir.

Yerleşimin çevresinde yapılan kazılar incelendiğinde: Sumaki Höyükte yapılan kazılarda bu bölgenin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemle başladığı görülmektedir (Erim Özdoğan, 2009: 32). Kuriki Höyük'e bakıldığında Geç Kalkolitik dönem tabakasına rastlanılmış; (Genç, 2019: 3) ayrıca yine bu höyükte Geç Tunç ve Demir Çağı tabakaları ortaya çıkarılmıştır (Genç 2018: 166). Gre Amer Höyüğe baktığımızda ise M.Ö. 3. (M.Ö. 2700) binden başlayıp M.Ö. 300 yıllarına kadar giden beş dönemin mevcut olduğu görülmektedir (Pulhan 2021). Diğer bir kazı olan Çemialo Sırtı yerleşiminde ise M.Ö 2. bin (Orta Tunç Çağı) ve M.Ö. 1.bin (Demir Çağı) tabakaları ortaya çıkarılmıştır (Erim Özdoğan ve Gündüzalp, 2018: 206, 202). Bu veriler ışığında Hasankeyf'te de M.Ö. 4. binden 1. bine kadar olan dönemlerin varlığından söz edebiliriz. Bundan sonra ise yerleşimde Partlar, Romalılar ve Sasaniler (Bu güçler arasında bölge el değiştirmiştir.) hüküm sürmüştür (Güneş, 2012: 74).

Hasankeyf'in bu uzun geçmişinden sonra bölgede çok sayıda mimari yapı bırakan ve hala günümüze kadar etkisini sürdüren İslami dönemler başlamıştır. Buna kısaca bakıldığında: "Yukarı Şehir" olarak bilinen "İç Kale", doğal yapısıyla uyumlu surları ve ihtişamlı kapılarıyla göz dolduran şehir M.S. 7. yüzyılda (M.S. 640) İslam topraklarına katılmıştır (Lafli, 2009: 187). Bu fetihten sonra Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ve Mervaniler hakimiyetinde kalmıştır (Uluçam, 2009: 425). M.S. 1102 yılında Sokman bin Artuk tarafından kurulan Hısn-ı Keyfa Artuklu Devletiyle ilk Türk-İslam başkentlerinden biri olmuştur (Ataoğlu, 2009: 311). Hasankeyf M.S. 1232-1462 yılları arasında Eyyubiler hakimiyetinde olup bu dönemde İmam Abdullah Zaviyesi (M.S. 14. yy), Ulu Cami, Sultan Süleyman Cami, er-Rızk Cami (M.S. 1409) ve Küçük Saray (Foto 4) gibi çok sayıda eser yapılmıştır (Çetin, 2009: 365-366). Daha sonra Akkoyunlu hakimiyetinde kalan şehir 16. yüzyılın başlarında kısa bir süre Safevi hakimiyetinde kalmıştır. Bundan sonra ise Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine (M.S. 1515) geçmiştir (Erkek, 2009: 78).

Hasankeyf, Romalılar ve İranlılar arasında sık sık el değiştiren bir yerleşim yeri olmuştur (Güneş, 2012: 74). Roma İmparatorluğu'nun ağırlık merkezinin doğuya kaymasıyla, Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu diye adlandırılan yeni bir güç kendini göstermiştir. Fakat aynı zamanda İran'da Partlar'ın yerini alan yeni Sasani devleti ise çok daha tehlikeli bir rakip olarak Doğu Roma'nın karşısına çıkmaktaydı. Sasaniler kendilerini Ahameniş İmparatorluğunun varisleri olarak sayıyorlardı. Bu sebeple geçmişte atalarına ait olan bütün topraklardan hak iddia ediyorlardı. Bu yeni güç Doğu Roma'nın karşısında büyük bir tehlike olarak durmaktaydı. Artık bu devletle mücadele Bizans için en mühim siyasi ve askeri

görevlerinden biri haline gelmiştir (Ostrogorsky, 2011: 40). Hasankeyf hakkında bilgilere bakıldığında daha çok Roma İmparatorluğunun geç dönemlerine rastladığı görülmektedir.

2. Şapur M.S. 359 yılında 73 gün süren ve büyük kayıpların yaşandığı bir kuşatmadan sonra Amida'yı ele geçirmiştir. Tahta çıkan Julian (M.S. 361-363) Sasaniler'e karşı büyük bir sefere girişmiştir. Bu başarısız sefer imparatorun ölümüyle sonuçlanmış ve (Kütük, 2015: 83) yerine geçen Jovian (M.S. 363-364) barış yapmaktan başka çaresi olmadığını anladığı için M.S. 363'te bir barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır (Zosimus, 1814: Book III-91; Kütük,2015: 83). Yapılan antlaşmayla Arzanena, Moxoeona, Zabdikena, Rehimena, Corduene bölgeleri ile on beş kale ve Nisibis, Singara, Castra Maurorum Sasaniler'e bırakılmıştır. Bu büyük başarısızlıktan sonra Romalılar doğuda yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Amida, Mezopotamya metropolüne yükseltilmiş ve Cephas (Hasankeyf) ise Erzen bölgesinin askeri karargâhı yapılmıştır (Demir ve Keçiş, 2017: 19, 21). Sasaniler'den korunmak için yapılan bu yeni kalelerin işe yaramadığı bu yenilgilerle anlaşılmaktadır diyebiliriz.

M.S. 363'te bir barış antlaşmasından sonra uzun bir süre bu sınır hattında büyük değişiklikler olmamıştır. Fakat bu durum Sasani hükümdarı Kavad'ın (Kubad M.S. 488-531) M.S. 502 yılı Ekim ayında Mezopotamya'ya gelip Amida'yı kuşatmasıyla son bulmuştur. Sasani ordusunun şehri kuşatması üç ay sürmüştür (Süryani Mar-Yeşua, 1958: L, LIII (30, 32)). Bu kuşatmanın ardından Romalıların büyük bir yenilgisiyle, Amida ele geçirilmiştir (Gregory Ebu'l Farac (Bar Hebraeus), 1945: 150). M.S. 503'te Amida ele geçirildikten sonra Roma İmparatorluğu, Mezopotamya'daki seferleri için çok önemli bir üssünü kaybetmiş; ancak 1. Anastasius (M.S. 491-518) tarafından Amida parayla geri alınmıştır (Croke and Crow, 1983: 148-149). Amida'nın parayla geri alınması Roma'nın askeri gücününün zayıfladığının göstergesidir. Kavad'ın ölümüyle oğlu I. Hüsrev Anurşirvan (M.S. 531-579) tahta geçmiştir. I. Justinianus (M.S. 527-565) ve I. Hüsrev arasında Ebedi Barış antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma birkaç kez bozulsada uzun süre varlığını devam ettirmiştir (Akyol, 2018: 31, 34). Bu barış süreci boyunca Roma-Sasani sınırında büyük bir değişim olmadığı görülmektedir.

Ebedi Barış diye adlandırılan bu antlaşma M.S. 572 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra iki güç arasında çok sayıda mücadele yaşanmış ve bu çatışmalar M.S. 591'de eski sınırların yeniden tesis edildiği bir barış antlaşmasıyla sonlanmıştır (Honigmann, 1970: 18-26). Sasaniler, Phocas (M.S. 602-610) döneminde barış antlaşmasını bozarak Roma'ya saldırmış ve II. Hüsrev (M.S. 591-628) Roma'nın en müstahkem kalesi olan Dara'yı (Altuncu, 2007: 316) ve ardından da Hasankeyf ele geçirmiştir (Eliüşük, 2019: 85).

Hasankeyf (Cephas) Kalesi

Pek çok medeniyetin ve özellikle de bu araştırmanın konusunu teşkil eden Roma yerleşimleri kapsamında, Romalıların Hasankeyf'i bir garnizon olarak kullanmasında Dicle Nehri su taşımacılığı⁸ önemli bir tercih sebebi olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Bu soru kapsamında varılabilecek en mantıklı cevaplardan biride, bu su taşımacılığı yoluyla muhtemeldir ki Romalılar diğer garnizonlarıyla lojistik destek ve bağlantı sağlamışlardır. Bu bağlantı da bölgede uzun süre tutunmalarını sağlamıştır diyebiliriz

Bu Dicle Nehri su yolu güzergâhına bakıldığında ise Orta Çağ kaynaklarında bu bölgede beş ana limandan bahsedilmektedir. Bu limanlar Amida (Diyarbakır), Cephas (Hasankeyf), Tell Fafan (Çattepe), Ceziret İbn Ömer (Cizre) ve Musul-Bağdat limanlarıdır. Bu limanlar zamanla tahrip olmuştur. Bu limanlar hakkında, Çattepe Höyük dışındaki arkeolojik bilgilerimiz çok sınırlıdır (Sağlamtimur, 2015: 9)⁹.

Bu bölgede Roma dönemi yerleşimleri hakkında bize bilgiyi sağlayan Hasankeyf Roma Garnizonu ve Kalesi'dir. Roma tarafından inşa edilen Garnizon Kent'inde, Hasankeyf'teki ilk anıtsal boyuttaki yapılar mevcuttur. Şehirde savunma açısından elverişli olan Kalebaşı bölgesindeki ilk giriş kapısından en üst noktadaki garnizon binalarına (Büyük Saray (Foto 6) kadar blok kesme taşlarla inşa edilmiştir. Ayrıca bu yapılar üzerinde usta monogramları yer almaktadır (Uluçam, 2009: 427).

Hasankeyf Kalesi Roma'nın sınırını korumak için inşa edilmiş olup günümüze ulaşmış olan Roma Dönemi kalesinin yapım tarihine bakıldığında: Mezopotamya iki güçlü imparatorluk olan Roma ile Sasaniler arasında büyük mücadelelere sahne olmuştur. II. Constantius döneminde Roma-Sasani arasında doğuda pek çok savaş yapılmıştır (Kaçar, 2006: 133). Amida, Constantius (M.S. 337-361) zamanında Roma için en önemli yerlerinden biri haline gelmiştir (Strzygowski, 1910: 163). Constantius, Caesar'lığı döneminde Amida'yı insanların güvenle sığınabileceği bir yer haline getirebilmek için güçlü kuleler ve sağlam surlarla çevreletmiştir (Ammianus Marcellinus, 1862: XVIII-IX.I (182)). Sasaniler'e karşı sınırlarını korumak için bununla yetinmeyen Constantius, Tur Abdin¹⁰ (Foto 3) bölgesinde iki büyük müstahkem saray inşa ettirmiştir. Bunlardan biri Hatim Ta'i (Rhabdion Kalesi) olabilir ve diğeri

⁸ Bu taşımacılıkta kullanılan su taşıtına bakıldığında: Uzun yıllar boyunca Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanılan bu taşıtlara Türkçe, Arapça ve Kürtçe "Kelek" denmekteydi. Kelekler Sümerce'de ka-lá, Akkadca "kalakku", Asurca "kaluka" ve Aramice "kalak" olarak bilinmektedir. (Bkz. Haluk Sağlamtimur ve Ali Ozan, (2017). Mezopotamya'da Nehir Şehir Taşımacılığı, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, Sayı 8, 26.) Gertrude Bell'in 29.04.1911 tarihinde Hasankeyf ziyaretinde kelekle (Foto 5) Dicle Nehri'ni geçtiğinden bahsetmektedir. (Bkz. Gertrude Bell, *Gertrude Bell Archive*, Newcastle University, http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=970, 31.05.2022.) Hasankeyf'te son yıllara kadar da kelek yapımının varlığı bilinmektedir. (Bkz. Sağlamtimur ve Ozan, 2017: 36.)

⁹ Bu limanlarda yapılan seyahat araçları hakkında sınırlı arkeolojik veriler ışığında, Mezopotamya'nın yerel malzemeden yapılan bu tekneleri hakkında en erken bilgiler ilk olarak güneyde ortaya çıkan Ubaid Dönemi'nde görülen pişmiş kilden veya bitümen (zift) örnekler ve MÖ 4. binyılın ortalarına ait silindir mühürler üzerindeki betimlerde görülmektedir. (Bkz. P. R. S. Moorey, (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*, New York: Oxford University Press, 10.)

¹⁰ Tur Abdin, M.S. 4. yy erken Hıristiyan yerleşim yerleriyle bağlantılı bir isim olup Mardin'in doğusunda Cizre'ye kadar olan bölgeyi (Hasankeyf, Mardin, Dara, Nusaybin ve Cizre) tanımlamaktadır. Bkz. Anthony Comfort (2017) *Fortresses of the Tur Abdin and the Confrontation Between Rome and Persia*, *Anatolian Studies*, Vol. 67, British Institute at Ankara, 181.

ise Hesne de-Kepha (Cephas-Hasankeyf) kalesidir. Constantius, Hesne de-Kepha'yı aynı zamanda Erzen bölgesinin merkezi yapmıştır (Honigmann, 1970: 3). Böylelikle II. Constantius inşa ettirdiği Hasankeyf Kalesi sınır kalesi haline gelmiştir (Palmer, 1990: 4; Akyüz, 2010: 17; Comfort, 2009: 191)¹¹. Uzun bir geçmişi olan İç Kale, 1970'lere kadar yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Hasankeyf Kalesi uzun yıllar Roma-Sasani mücadelesine sahne olmasına rağmen günümüze kadar ulaşan kalıntılarını görmek mümkündür. İç Kale stratejik önemi sebebiyle Roma İmparatorluğu tarafından askeri üs olarak kullanılmıştır. Yapı Dicle Nehri kenarında yaklaşık 135m. yükseklikte yer alıp büyük bir kaya kütlesi üzerine inşa edilmiştir. Kaleye Eyyubiler ve Artuklular döneminde kaynak suyu çıkarılmıştır. Roma döneminde yapılan İç Kale'nin giriş kapısı ile surlar ve Büyük Saray kalıntıları günümüz kadar ulaşmıştır (Kozbe, 2017: 2).

Yerleşim yoğun olarak kalenin orta bölümünde yer alır. Güneybatı bölümünde su sarnıcı, kanallar, kutsal alan ve mezarlılar bulunmaktadır. Muhtemelen kalenin güvenliğini sağlamaktan ziyade orada yaşayanların güvenliğini sağlamak için yapılan burçlar ve sur duvarları yer alır. Kalede çok sayıda ev yer alıp manzaraya en hâkim konumda ise kraliyet mensupları için saray inşa edildiği görülmektedir (Yurttaş, 2).

Bu bölgedeki kale yapısı dışında kaleyle bağlantılı olarak Roma yerleşimin izleri, yapılan kazılar ışığında ele geçirilen buluntular ile kendini göstermektedir. Hasankeyf 2005 yılı kazılarında Roma Dönemine tarihlenen, Hasankeyf Köprüsü'nün güneybatısında ve Er-Rızk Camisi'nin karşısında yer alan şehre giriş kapısı olan bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Foto 7). Bu yapı üzerine Molla Halil Camisi (Şab Camii) inşa edilmiştir. Yapının, yapım tekniğine bakıldığında ana kaya üzerine bindirme tekniğiyle yapılan düzgün kesme blok taşlardan örülmüş tonozlu bir yapı olduğu görülmektedir. Arka cephesi kaçak kazılarla tahrip edilmiş olup ön cephesi ise sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Yapının sonraki dönemlerde onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Kapı, batı yönünde bulunup Küçük Saray'ın altına denk gelmektedir. Bu yapı olasılıkla şehir surlarını oluşturmaktaydı. Doğu kısmında kuzeye yönelen ve dikdörtgen girişin doğusunda yer alan giriş açık bir mekânla desteklenmiş olmalıdır. Kapının kuzey kısmında çukurda kalan özgün kale yolu ile ortasındaki su kanalının alt kısmına taş döşenip üzerine toprak serilerek bir yaya yolu yapılmıştır. Yapılan kazılarda, M.S. 2. ya da 3. yüzyıla ait olabilecek iki küçük mozaik parçası (Foto 8) ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenebilecek Roma çatı ya da duvar tuğlaları ile birlikte korozyona uğramış bir adet Roma sikkesi ele geçirilmiştir (Uluçam, 2007: 78-79).

Hasankeyf'te yapılan kazılardan da anlaşıldığı üzere Roma Dönemine tarihlendirecek çok fazla kültür varlığı ele geçmediği görülmektedir. Hasankeyf'le ilgili somut bilgilerimiz bu kale ile sınırlıdır. Bunu

11 Ayrıca bölgeyi gezen seyyahlarda bu kaleden bahsetmiş olup bunlardan biri olan Gustav Pauli Hasankeyf ziyaretinde bahseder. Justinianus döneminde bu kale önemli bir yere sahip olup "Castrum Cephe" diye adlandırılmaktaydı. Bu kale Roma'nın en doğu sınırında yer alır. Bu kaleyi Romalılar, Persler'e (Sasaniler) karşı sınırlarını güçlendirmek için kullanıldığını aktarır. (Bkz. Gustav Pauli, (1889). Von Hesn Kefa am Tigris bis Bagdad, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Lübeck, Heft XII*, August Sartori (Ed). Lübeck: Dittmer'sche Buchhandlung. 77-88.)

destekleyen bir diğer kanıt ise 19. yüzyılda bölgeyi gezen Taylor'un aktardıklarıdır. Seyyah şehri anlatmakta ve şehrin pek çok yerini gezdiğini söylemektedir. Bu gezilerde küçük aramalar yaptığını ve pek şanslı olmayıp önemli kalıntılara ulaşmadığını aktarır. Köylüler tarafından kendisine Part, Grek, Roma, Bizans ve Küfi 12 sikkelerinin teklif edildiğini yazmaktadır (Taylor, 1865: 33).

Sonuç

Hasankeyf'te yapılan kazılarda ortaya çıkarılan buluntular ışığında bu bölgenin Romalılar tarafından en erken kullanımının M.S. 2. yüzyıla denk geldiğini göstermektedir. Hasankeyf, döneminin askeri ve siyasi gücü olan Roma ile Sasani imparatorlukları arasında sıklıkla el değiştirmiş ve büyük mücadelelere sahne olmuştur.

Romalılar, Sasaniler'e karşı sınırlarını korumak için bu bölgede II. Constantius döneminde Cephas (Hasankeyf) Kalesini inşa etmişlerdir. Bu kale hakkındaki bilgilerimizi hem arkeolojik kazılardan hem de Plinius, Procopius ve Urfalı Mateos gibi antik yazarların kaynaklardan elde etmekteyiz. Bu kalenin buraya inşa edilmesinin bekli de en önemli nedenlerinden biri Dicle Nehri su taşımacılığının önemli merkezlerinden biri olmasıdır diyebiliriz. Eldeki veriler, bu su taşımacılığı güzergahının Amida'dan başlayıp Dicle Nehri boyunca körfeze kadar gittiğini göstermektedir. Bu şekilde diğer merkezlerle daha hızlı ulaşım ve daha kolay lojistik destek sağlanmış olmalıdır. Ayrıca yerleşimin pek çok bölgeyle bağlantısı olup stratejik bir konuma sahip olması da yer seçiminde önemli bir etkindir diyebiliriz.

Bu kale kapsamında, Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki mimari ve kültürel izlerine bakıldığında: Kentin en önemli mimari yapılarından biri olan yüksek bir tepe üzerinde korunaklı bir yapıya sahip olan kale pek çok medeniyet tarafından kullanılmış ve sonraki yıllarda hem yenilenerek hem de eklemeler yapılarak uzun yıllar kullanım görmüştür. Roma mimarları döneminin en gelişmiş mimari tekniklerine sahip olmasına karşın, bu bölgede ve Hasankeyf'te Roma mimarisi gelişkin bir şekilde görülmemektedir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir: Birincisi kazıların yetersiz kalması, ikincisi ise Roma'nın bu bölgede batıda olduğu gibi bölgeyi Romalılaştırma gibi bir iskân politikasının olmadığını gösterebilir. Bu bağlamda kültürel olarak da bakıldığında bu bölgede daha güçlü doğuya özgü kültürel öğeler uzun yıllar baskın bir karakter olarak devam etmiştir. Roma'nın kültürel olarak bu bölgede etkili bir varlık göstermemiş olmasına Roma'nın inanç sistemiyle örnek verecek olursak; yerleşimde Roma'nın tanrılarına ya da imparatorlarına ait herhangi bir tapınak kalıntısının olmaması bu görüşümüzü güçlendirmektedir. 19. Yüzyılda bölgeyi gezen Taylor'un şehirde küçük aramalar yaptığını ve önemli kalıntılara ulaşmadığını aktarması da bu durumu destekler niteliktedir. Bundan sonra Hasankeyf ve çevresinde yapılacak çalışmalar bu bilgilere yeni boyutlar kazandırabilir.

Kaynakça

12 Küfi yazı geometrik esaslara dayalı yazılan Arap yazısıdır. Pek çok devlet tarafından kullanılmıştır. (bkz. Yûsuf Zennûn ve Muhittin Serin (2002). *Kûfî*, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 26, Ankara, ss. 342-345, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufi> (Erişim Tarihi: 29.04.2022). İslami dönem (Abbasi, Selçuklu, Osmanlı vd.) sikkeleri üzerinde sıklıkla kullanılmış bir yazı çeşididir.

- Akyol, H. (2018). Bizans–Sasani Mücadelelerinde Urfa (VI. ve VII. Yüzyıllar). *The Journal of Mesopotamian Studies*. C: 3/1. 21-41. Erişim Bilgisi: <http://jms.artuklu.edu.tr/tr/pub/issue/31490/372729> (Erişim Tarihi: 31.05.2022)
- Akyüz, G. 2010. “*The Biography and Monastery of Mor Malke (A.C. 4.)*”, *Aziz Mor Malke'nin Yaşamı ve Manastırının Tarihçesi (MS 4.YY.)*. İstanbul: Anadolu Ofset.
- Altuncu, T. (2007). “Ermeni Tarihçi Sebeos'a (VII. yüzyıl) Göre Urfa Bölgesi”, Kasım Şulul ve Ömer Sabuncu (Ed.). *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa I*, (312-320). Ankara: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No: 1,
- Ammianus Marcellinus (1862). *The Roman History During The Reigns of The Emperors Constantius, Julian, Jovianus, Valentinian, and Valens*. Translater C. D. Yonge. London: Henry G. Bohn.
- Angiolello, G. M. (1873). “*A Short Narrative of The Life and Acts Of The King Ussun Cassano*”, *A Narrative of Italian Travels in Persia, in the Fifteenth And Sixteenth Centuries*. Trans. Charles Grey. London: Hakluyt Society.
- Arık, M. O. (2003). *Hasankeyf, Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataoğlu, R. (2009). Batman Yöresinde Kurulan Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti ve Hükümdarlarından Rukneddin Davud. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 309-316.
- Baumer, C. (2008). *Traces in the Desert: Journeys of Discovery Across Central Asia*. Translater Colin Boone, New York: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Bell, G. *Gertrude Bell Archive*. Newcastle University.
http://www.gerty.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=970 (Erişim Tarihi: 31.05.2022).
- Bülbül, İ. ve Bülbül, M. (2009). *Kürtçe Anamnez Anamneza bi Kurmancê*. Diyarbakır, Diyarbakır: Tabip Odası Yayınları.
- Comfort, A. (2009). Ancient Roads of Arzanene and the Conflict Between and Persia, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 189-212.
- Comfort, A. (2017). Fortresses of the Tur Abdin and the Confrontation Between Rome and Persia, *Anatolian Studies, Vol. 67*, British Institute at Ankara, 181-229.
- Council of Chalcedon (2005). *The Acts of the Council of Chalcedon Volume I*, Translater Richard Price and Michael Gaddis, Liverpool: Liverpool University Press.
- Croke, B. and Crow, J. (1983). Procopius And Dara, *The Journal of Roman Studies, Vol. 73*, 143-159.
- Çetin, A. (2009). Hısn Keyfa Eyyubi Meliklerinin Memluklerle İlişkilerine Dair Bazı Notlar”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 363-372.
- Demir, M. ve Keçiş, M. (2017). Nisibis At The Border Of Romans And Sasanians Between The Third And Fifth Centuries Ad. *TAD. C. 36/ Sayı 62. 1-29*. Erişim Bilgisi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/781055> (Erişim Tarihi: 19.06.2022)

- Eliüşük, M. (2019). Hasankeyf'te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündürdükleri, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. Sayı 20. 83-93. Erişim Bilgisi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1342943> (Erişim Tarihi: 28.06.2022).
- Erim Özdoğan, A. ve Gündüzalp, S. (2018). Çemialo Sırtı Batman-Beşiri-Yazıhan Köyü. *Batman Müzesi İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman, Batman Müze Müdürlüğü. 201-235.
- Erim Özdoğan, A. (2009). İlsu Baraj Alanında Yeni Bir Neolitik Yerleşim: Sumaki Höyük. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 17-34.
- Erkek, M. S. (2009). Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Hasankeyf'in İdari yapısı, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 75-86.
- Erpolat, M. S. (2009). Tahrir Defterlerindeki Kayıtlara Göre Hasankeyf Sancağı'nda İskân ve Nüfus, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 55-74.
- Genç, E. (2018). Kuriki Höyük Kazıları. *Batman Müzesi İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Batman, Batman Müze Müdürlüğü. 163-169.
- Genç, E. (2019). Kuriki Höyük: Yukarı Dicle Vadisi'nde Küçük Bir Yerleşim. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 1-17. Erişim Bilgisi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/820410> (Erişim Tarihi: 08.09.2022).
- Gregory Ebu'l Farac (Bar Hebraeus) (1945). *Abu'l Farac Tarihi, Cilt I*, Çeviren. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güneş, H. (2012). Tûr Abdîn Yöresinin İslâmlaşma Süreci, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 3 cilt: III sayı: 6, 71-101. Erişim Bilgisi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/552712> (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çeviren Fikret İşıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528.
- Josafa (Josafat) Barbaro (1873). "*Travels of Josafa Barbaro*", *Travels to Tana And Persia*, Translater William Thomas, London: S. A. Roy and The Lord Stanley of Alderley, The Hakluyt Society.
- Kaçar, T. (2006). Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, (26-27-28 Mayıs 2006)*, ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, 2006, Mardin, 129-138.
- Kaya, Ö. (2009). Hıskeyfa Artukluları-Eyyubi İlişkilerinde Kilit Rol Oynayan Bir Eyyubi Maliki: Melik Eşref Muzaffereddin Musa, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 381-392.
- Kozbe, G. (Ed.). (2017). *Batman İli Kültür Envanteri Hasankeyf III. Cilt*, Batman: Batman Valiliği Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

- Kütük, A. (2015). Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl). *Journal of History Studies*. Volume 7, Issue 2, Special Issue on Byzantine. 77-97. Erişim Bilgisi: <https://www.historystudies.net/dergi/tar201512858cb.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2022).
- Lafli, E. (2009). Kaleler, Köprüler ve Yollar: İlkçağda Batman, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 183-188.
- Lehmann-Haupt, C. F. F. (1910). *Armenien, einst und jetzt; Vom Kaukasus zum Tigris und nach Tigranokerta*, Berlin: Erster Band, B. Behr's Verlag.
- Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo H., and Gündem, C. Y. (2012), New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia. *Neo-Lithics I The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 1-5.
- Moorey, P. R. S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*, New York: Oxford University Press.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi, Çeviren. Fikret İşıltan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pauli, G. (1889). *Von Hesn Kefa am Tigris bis Bagdad, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Lübeck*, Heft XII. August Sartori (Ed.). Lübeck: Dittmer'sche Buchhandlung. 76-121.
- Palmer, A. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*, New York: Cambridge University Press.
- Plinius, (1961). *The Pliny Natural History Volume II Libri III-VII*, Translater H. Rackham, London: Harvard University Press.
- Procopius (1971). *Procopius Buildings Volume VII*, trans. H. B. Dewing and Glanville Downey, London: Harvard University Press.
- Pulhan, G. (2021). Kültürlerin Kavşağında Bir Höyük: Gre Amer, Garzan, Batman. *Aktüel Arkeoloji*. Erişim Bilgisi: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/kulturlerin-kavsaginda-bir-hoyuk-gre-amer-garzan-batman> (Erişim Tarihi: 08.09.2022).
- Sağlamtimur, H. (2015). Mezopotamya'da Şehir Taşımacılığı, Kelek Kullanımı ve Hasankeyf. *Metro Gastro*, Sayı 77, 8-15.
- Sağlamtimur, H ve Ozan, A. (2017). Mezopotamya'da Nehir Şehir Taşımacılığı. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, Sayı 8, 26-39.
- Strzygowski, J. (1910). *Beiträge zur Kunstgeschichte des Mittelalters von Nordmesopotamien dem Abendlande, Amida*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung. 131-376.
- Süryani Mar-Yeşua (1958). *Vakaayi 'nâme, 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları Bizans-Sasanlı Savaşları*, Çeviren Muallâ Yanmaz, İstanbul: Diyarbakır Tanıtma Derneği Neşriyat No:8.
- Taşkıran, H. (2009). Paleolitik (Yontmataş) Çağ'da Batman. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I*, 2008, Batman, 1-8.

Taylor, J. G. (1865). Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood. The Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 35, 21-58.

Toprak, M. F. (2004). Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Buldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış. Ekev Akademi Dergisi Yıl: 8, Sayı 21, 173-181.

Uluçam, A. (2007). Hasankeyf Kazıları 2005, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt 29 Mayıs-2 Haziran 2006 Çanakkale, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 121-2, 73-96.

Uluçam, A. (2007). Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2006-2007 Çalışmaları, Ankara: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı,

Uluçam, A. (2009). Hasankeyf'in Mimarlık Tarihi, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler I, 2008, Batman, 423-456.

Uluçam, A. (2021). Arkeolojik Kazılar Işığında Hasankeyf Cilt 1, İstanbul: Ege Yayınları.

Urfalı Mateos, (2000). Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (952 -1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1137-1162), Çeviren Hrant Andreasyan, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yurttaş, H. Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimarî Eserleri, Türk Tarihi Araştırmaları, 2. Erişim Bilgisi: <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2018/08/HASANKEYFDE-ARTUKLU-EYY%3%9BB%C3%8E-AKKOYUNLU-VE-OSMANLI-D%C3%96NEM%C4%B0-M%C4%B0MAR%C3%8E-ESERLER%C4%B0.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)

Zennûn, Y. ve Serin, M. (2002). Kûfî, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 26, Ankara, 342-345, Erişim Bilgisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufi> (Erişim Tarihi: 29.04.2022).

Zengin, B. (2001). Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri, İstanbul: Samaha Turizm.

Zosimus (1814). The History of Count Zosimus, Sometime Advocate And Chancellor Of The Roman Empire, Translated From The Original Greek With The Notes Of The Oxford Edition, London: Publisher J. Davis.

EKLER

Ek 1: Fotoğraflar

Foto 1: Hasankeyf

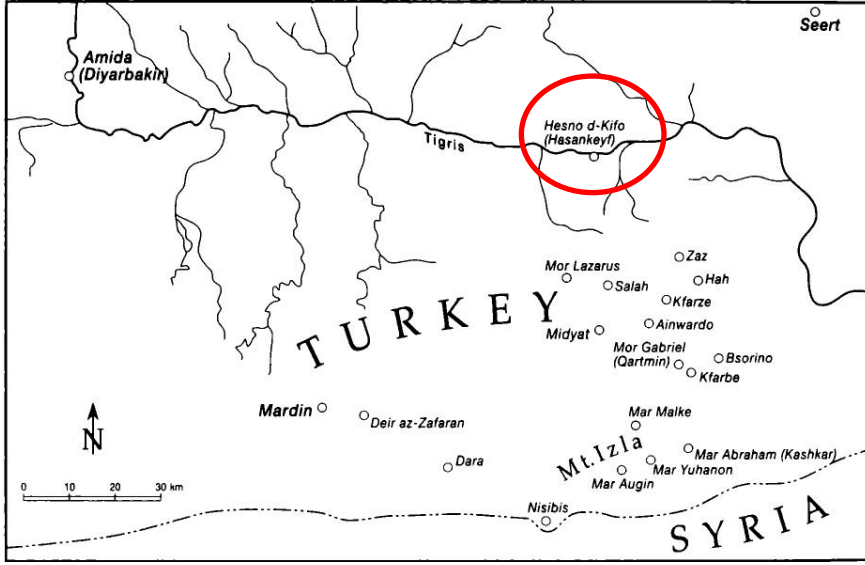
Kaynak: Batman Müzesi Arşivi.

Foto 2: Cephas Harita (Hasankeyf).

Kaynak: Council of Chalcedon, Maps-p.232.

Foto 3: Tur Abdin

Kaynak: Baumer, Map1.

Foto 4: Hasankeyf Küçük Saray

Kaynak: Batman Müzesi Arşivi

Foto 5: Hasankeyf Dicle Nehri Kelek

Kaynak: Bell, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5817

Foto 6: Hasankeyf Büyük Saray

Kaynak: Batman Müzesi Arşivi

Foto 7: Roma Dönemine Ait Şehir Giriş Kapısı

Kaynak: Batman Müzesi Arşivi

Foto 8: Hasankeyf Roma Dönemi Mozaikleri

Kaynak: Uluçam, Kazı, s. 279.

BATMAN KENTİ VE ÇEVRESİ ÜZERİNE AKADEMİK ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYASI

Prof. Dr. İdris DEMİR, Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

*Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
idris.demir@batman.edu.tr

**Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
korkmaz1871@gmail.com

Özet

Bölgesel dinamizmin öteden beri merkezinde bulunan ve coğrafi olarak tarih boyunca bir geçiş sahası olma özelliğini koruyan Batman, sosyal ve siyasi gelişmelere geniş bir sahne olma hüviyetine haizdir. Bu hususlar sayesinde Batman'da köklü bir tarihi, kültürel ve ekonomik yapı söz konusu olmaktadır. Günümüzde harekete geçirilmeye çalışılan potansiyeli ile yerelden ulusal ve uluslararası arenaya açılım yapan Batman; bilim, eğitim, sağlık, sanat, spor, kültür, ekonomi ve turizm alanlarıyla adından sıkça söz edilen şehirler arasında yer almaktadır. Batman, kent merkezi itibarıyla petrolün bulunmasıyla kurulan ve gelişen modern bir şehir geçmişine sahip olduğundan kente ait tarihsel arka planın zaman zaman göz ardı edildiği görülmektedir. Oysa kent merkezinin çevresinde yer alan ve daha önce farklı şehirlere bağlı bulunan Hasankeyf ve Sason gibi 1990 yılında idari olarak il yapısına dönüştürülen Batman'a bağlanan yerleşim yerlerinin on binlerce yıllık geçmişe dayanan bir tarihi mevcuttur. Bu yönüyle Batman ve çevresiyle ilgili köklü ve tarihi bir geçmişin varlığı söz konusudur. Bu geçmiş ve derinliğin öteden beri bilimsel çalışmalara konu edildiği bilinmektedir. Bu yönüyle Batman kenti üzerine yapılan akademik araştırmalar, Batman ili ve çevresinin gelişimine katkı sunmaktadır.

Bütün akademik disiplinler göz önünde tutularak düşünüldüğünde, Batman Üniversitesinin 2007 yılında kurulmasından sonra Batman ve çevresi üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sayısında ciddi bir artışın yaşandığı gözlemlenmektedir. Ancak yapılan bilimsel çalışmaların derli toplu bir bibliyografya çalışmasının henüz ortaya konulmamış olmasından hareketle yapılan bu çalışmada, Batman ve çevresine ait arkeoloji, coğrafya, dil ve edebiyat, folklor, dini ve kültürel hayat, ekonomi, eğitim, kültür-sanat, politika, meşhur şahsiyetler, tarih, toplumsal yapı, güncel sorunlar, demografi ve turizm, spor, sağlık, şehir ve mimari, biyoçeşitlilik, çevre, doğal zenginlikler-kaynaklar, enerji, madencilik, mühendislik, sanayi, tarım ve hayvancılık gibi pek çok disiplin ve alanda hazırlanmış olan kitap, makale, tez ve bildirimler türüne göre başlıklar hâlinde tasnif edilmektedir. Batman ve çevresine ait akademik araştırmaların toplanıp derlendiği bu çalışmayla, araştırmacılara kolaylık sağlanması, mükerrer çalışmaların önüne geçilerek zaman ve emek kaybının önlenmesi ve yeni araştırmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batman, Kent, Araştırma, Bibliyografya.

AN ACADEMIC RESEARCHES ON BATMAN PROVINCE BIBLIOGRAPHY

Prof. Dr. İdris DEMİR*, Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ**

Abstract

Batman, which has always been at the center of regional dynamism and has been a transition area geographically throughout history, has the identity of being a wide stage for social and political developments. Thanks to these

issues, Batman has a deep-rooted historical, cultural and economic structure. Batman, which has opened up from the local to the national and international arena with its potential that is being tried to be activated today; It is among the cities that are frequently mentioned in the fields of science, education, health, art, sports, culture, economy and tourism.

Since Batman has a modern city history that was established and developed with the discovery of oil as the city center, the historical background of the city is ignored from time to time. However, settlements located around the city center and connected to Batman, which were turned into a provincial structure in 1990, such as Hasankeyf and Sason, which were previously connected to different cities, have a history dating back tens of thousands of years. In this respect, there is a deep-rooted and historical past related to Batman and its surroundings. It is known that this background and depth have been the subject of scientific studies for a long time. In this respect, academic research on the city of Batman contributes to the development of Batman province and its surroundings.

Considering all academic disciplines, it is observed that after the establishment of Batman University in 2007, there has been a serious increase in the number of scientific researches on Batman and its surroundings. However, in this study, which is based on the fact that a tidy bibliography study of the scientific studies has not been revealed yet; books, articles, theses and papers prepared in many disciplines and fields such as archeology, geography, language and literature, folklore, religious and cultural life, economy, education, culture-art, politics, famous personalities, history, social structure, current problems, demography and tourism, sports, health, city and architecture, biodiversity, environment, natural wealth-resources, energy, mining, engineering, industry, agriculture and livestock of Batman and its surroundings, are classified in titles according to their type. With this study, in which academic researches of Batman and its surroundings are collected and compiled, it is aimed to provide convenience to researchers, to prevent loss of time and effort by duplicate studies, and to constitute a source for new researches.

Keywords: Batman, City, Research, Bibliography.

Giriş

Batman ilinin kuruluşu ve gelişimi 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra olmasına rağmen kentin bulunduğu coğrafyadaki en eski yerleşimler Paleolitik çağa kadar dayanır (Taşkıran, 2008: s.3). Bugün olduğu gibi ilk insanların zamanında da zengin tabiatı ve verimli toprakları ile insan yaşamına çok uygun bir coğrafyada kurulu olan Batman, tarih boyunca Doğu-Batı arasında önemli bir geçiş noktası olma özelliğini korumuştur. Adını Batman Nehri'nden alan Batman kenti, Dicle Nehri ve Sason Nehri ile birlikte dört su kaynağının kesiştiği noktada kuruludur (Acar, 2008: s.299). Batman'ın bu yönü onun Paleolitik dönemlerde bile yerleşime açık bir bölge olmasını sağlamıştır. Eski Çağ'dan Modern çağlara kadar önemli bir tarım alanına ev sahipliği yapan Batman coğrafyası, Cumhuriyet'in kurulmasıyla öz kaynak araştırmalarının yoğunlaştığı bir dönemde petrolün bulunmasıyla asıl sıçrayışını yapmış ve bugün metropol sınırlarına erişen bir kent olma hüviyetine ulaşmıştır.

Batman, kent merkezi itibarıyla yeni kurulan bir şehir gibi görünse de esasında on binlerce yıllık geçmişe sahip bir yerleşim yerinin adıdır. Cumhuriyet'in başlarında kurulan petrol endüstrisi bölgeye önemli sosyal, siyasi ve ekonomik gelişme getirmiştir. Bu gelişmelerden biri de Batman yöresi üzerine bilimsel çalışmalar üretilmesidir. Özellikle Üniversitenin 2007 yılında kurulmasıyla Batman'ın köklü tarihi ve

zengin çevresi üzerine yapılan araştırmalar sayıca artmıştır. Son yıllarda Üniversitenin ev sahipliğinde yapılan bilimsel kongre, konferans, alıştay, proje ve protokollerin daha geniş kapsamlı yapıldığı müşahede edilmektedir.

Bölgenin tarihi, sosyo-ekonomik yapısı, gelişimi ve gelişim potansiyeli, fonksiyonel özellikleri ve başlıca sorunları, dini ve etnik yapısı çeşitli perspektiflerden pek çok çalışmacı tarafından ele alınmıştır. Bölgenin dinamik yapısının çalışmalara da aynı dinamikliği kattığı yıldan yıla artan çalışmalardan yola çıkılarak söylenebilir.

Batman kentiyle alakalı yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Kentin çeşitli yönleri makaleler, bildiriler, lisansüstü tezler ve kitap bölümlerine konu olmuştur.

1.Kitap ve Kitap Bölümleri

Batman üzerine yapılan akademik araştırmalardan kitap ve kitap bölümü tarzında yayımlanan çalışmaların daha çok sosyal bilimler alanında hazırlandığı görölmektedir. Ulusal ve uluslararası yayınevlerinde olmak üzere sosyal bilimler alanında 86 kitap veya kitap bölümünün; fen bilimleri alanında ise 9 kitap bölümünün yayımlandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kitap ve kitap bölümü olarak yapılan akademik çalışmaların sosyal bilimler alanında yaklaşık olarak %90; fen bilimlerinde ise %10 gibi bir rakama tekabül ettiği görölmektedir.

Sosyal bilimler alanındaki kitap veya kitap bölümü çalışmalarının önemli bir kısmının arkeoloji, tarih ile iktisadi ve idari bilimler alanlarına ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Fen bilimleri alanında ise daha çok sanayi, biyoloji ve sağlık konuları ele alınmıştır. Batman üzerine yazılan kimi uluslararası kitapların ise İngilizce olarak yayımlandığı gözlemlenmiştir.

Küçük bir köy konumundan bugün bir enerji kentine dönuşmüş kimliğiyle günden güne büyüyüp gelişen ilin bu yönü “Petrolde Doğan Kent: Petrolün Keşfi ve İluh Köyünün Batman Kentine Dönuşümü” (İdem, T. ve Akcan, S., 2020), “Batman’da Kentleşme ve Nüfus Hareketleri” (Şiriner Önver, M., ve ark, 2020), “Petrol, Göç ve Değişim: Batman Kentleşmesi” (Türk, E. 2020) gibi ve benzer konuların kitap bölümlerinde sıklıkla kaleme alındığı dikkat çekmektedir.

Batman’ın büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya bölgesinde bulunması kentin geçmiş tarihini çeşitli arkeolojik çalışmalar ile araştırmayı elzem kılmıştır. Bu noktada araştırmacılar, il sınırları içinde bulunan Hasankeyf çevresi (Boran, A., 2022; Çevik, A., 2012; Uluçam A., 2008, 2010,2012,2013,2016,2017,2018), İlısu barajı ve yukarı dicle havzası (Kozbe, G. ve Karadoğan, S., 2013, 2018, Kozbe, G., ve ark., 2017; Kozbe, G. ve Güngör, A., 2020), Kuriki Höyükleri (Genç, E.,2018) ve daha sayılamayan başka bölge ve yerleşimlerin tarihine ışık tutulmaktadır. Gerek farklı araştırmacılar tarafından yapılan bu arkeolojik çalışmalar gerekse aynı araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda yapılip üstüne katılarak ilerlenen çalışmaların bölgeye katkısı su götürmez bir gerçektir.

Ayrıca bölgede kurulan üniversitenin ilin gelişimine katkı sunma arayışı içinde oluşu yakın zamanda Batman üniversitesi akademisyenleri tarafından hazırlanan Batman ili ve çevresini konu almış çalışmalar, yine aynı üniversitedeki akademisyenlerin editörlüğünde Batman Vizyon 2030-Arama

Konferansı tam metin kitabında şehrin birçok yönü ele alınmıştır. İncelendiğinde, “Batman’da Sosyal, Sanatsal ve Kültürel Yaşam” (Cebe, R., ve ark, 2022), “Batman’da İstihdam ve İşsizlik” (Çelik, Y.H. ve Işık Erol, S. 2022), “Batman’da Gençlik ve Spor” (Dinçer, N., ve ark, 2022), “Batman’da Kentleşme” (Gülbahar, O. ve Türk, E., 2022), “Batman’da Kültür ve Turizm” (Gümüş, M. ve Genç, V.,2022), “Batman’da Eğitim” (Sezgin, N. ve Dilekçi, Ü., 2022), “Batman’da Din Eğitimi” (Suzan, Y. ve Uysal, E., 2022), “Batman’da Kadın, Aile ve Çocuk” (Balcı, U. ve Seven, E., 2022) gibi pek çok yönden farklı çalışmaları bir arada ihtiva etmesi sebebiyle şehir için bir başucu kitabı niteliğinde olmuştur.

Multidisipliner bir çalışma olarak Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap), fen bilimleri alanında da çalışmalar içermektedir. Eser incelendiğinde, “Batman’da Tarım ve Hayvancılık” (Akbaş, F. ve Kuru, İ.S. 2022), “Batman’da Sağlık (Levent, A., ve ark., 2022), “Batman’da Sanayi ve Ticaret” (Yılmaz, O. 2022), “Batman’da Enerji ve Petrol” (Yazıcıoğlu, S. ve Aydın H., 2022) çalışmaları kitapta yer almakta ve şehrin gelişim potansiyeli doğrultusunda farklı alanlarda yapılan çalışmalara da yer verilmiştir. Şehrin bir enerji kenti olması münasebetiyle fen bilimleri alanında yapılan çalışmalar daha çok bu yönde olduğu dikkat çekmektedir. Enerji, sanayi ve ticaret yönlerinden Batman ili Trc3 bölgesi kapsamında değerlendirilmiştir (Atay Polat ve ark., 2019; Çakar G., ve ark, 2007; Demirelli, A.E., 2020; Sakur, R., 2019).

Genel manada yapılan bu çalışmalar hem bölgeyi yakından tanıtmakta hem de yapılacak çalışmalara kılavuzluk edebilmesi açısından oldukça kıymetlidir. Yılda yıla artan çalışmalar, yine ilerleyen zamanlarda da bu çalışmaların artacağını göstermektedir.

2.Makaleler

Batman şehri ve bugünkü idari sınırlarını kapsayan çevresi üzerine Birbirinden farklı alanlarda sayısı 350’yi aşkın makale yazılmış olup ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanarak literatüre katkı sağlanmıştır. Yazılan makalelerin yaklaşık % 55 i sosyal bilimler alanındaki çalışmaları kapsarken % 45’lik kısmını ise fen bilimleri alanı oluşturmuştur.

Sosyal bilimler alanında yapılmış olan çalışmalarda bölgenin bu alandaki sosyo-kültürel, tarihi zenginliği, mevcut sorunları ve çözüm önerilerini ele alarak bölge her yönüyle irdelenmiştir. Farklı etnik- dini bir topluluklar hususunda yapılmış farklı çalışmalar (Aksoy, 2009; Arslan, 2016; Can Emmez, 2020; Kahraman ve Yetkin, 2017; Sümer ve Aktaş 2017; Ulutürk, 2013) bulunurken; bölgeye yapılan Suriye halkının göçü, Suriyeli halkın bölgeye uyum düzeyi, sorun ve beklentileri, bölge halkının tutumu, ekonomik ve sosyo kültürel etkileri yine farklı makalelerde ele alınmıştır (Kaypak ve Bimay, 2016; Kanbak ve ark, 2016; 2020; Bimay, 2021).

Tarihi zenginliği, büyüyen şehir potansiyeli ve bu doğrultuda turizm gelişimin değerlendirildiği makaleler (Alaeddinoğlu ve Tekin, 2020; Çoban ve ark, 2017; Gümüş ve Özgüven, 2015; Orhun ve Meriç, 2020; Öztürk ve ark, 2021) çeşitli araştırmacılar tarafından kaleme alınırken yine bölgede bulunan /çalışan öğretmen, farklı eğitim düzeylerindeki öğrenciler, sağlık çalışanlarının çeşitli konu ve

sorunlardaki tutum ve davranışlarını araştıran makalelerde Batman ili örneği ekseninde kaleme alınmıştır.

Batman ilinin mevcut coğrafyasındaki yerleşimlerin Paleolitik Çağ'a kadar dayandığı göz önünde tutulduğunda, bağlı ilçelerde yapılan arkeolojik çalışmaların sayıca üstünlüğü dikkat çekmektedir. Özellikle Hasankeyf tarihi, mimari zenginliği geçmişten günümüze ulaşmış camii, medrese, türbe, köşk ve daha nice yapının restorasyonu ile ilgili çalışmalara yönelim fazla olmuştur. Arkeolojik kazılar neticesinde bulunan tarihi değerlerin konu edildiği makaleler bölgenin tarihi geçmişine ışık tutmaktadır. Yine Hasankeyf baraj projesi kapsamında, tarihi zenginliğin korunmasına yönelik kurtarma yaklaşım ve metotlarını da ele alan çalışmalar mevcuttur. İlçenin kültür turizmi, ziyaretçi tatmini, yöre halkı algısı gibi açılardan değerlendirildiği çalışmalarda yine bölgenin başka bir yönü ve mevcut problemlerini ortaya konulmuştur. Farklı araştırmacılar tarafından ele alınan konuların ortak noktası ise mevcut bir soruna çözüm üretmek, yapılabilecek uygulama çalışmalarına ışık tutmak olmuştur.

Sosyal bilimler alanında yapılmış akademik çalışmaların çeşitliliği, Batman ilinin bulunduğu coğrafi ve kültürel zenginlikle birleştiğinde coğrafya, tarih, sosyoloji, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, dil bilimi, müzik, siyaset ve daha pek çok sosyal alandaki gelişim de kaçınılmaz olmaktadır. Öte yandan fen bilimleri alanlarında da benzer yaklaşımla bölgenin potansiyel zenginlikleri ve mevcut sorunları ele alınarak bunlara çözüm getirmeye odaklanılmaktadır.

Bölgenin bu denli hızlı gelişiminin temel nedeni olan petrolle beraber hidroelektrik santralleri ve yenilenebilir enerji kaynakları, bölgeyi bir enerji kentine dönüştürmektedir. Bu ölçüde bilimsel ve teknik çalışmalara olan ihtiyaç artmaktadır. Petrol kaynağı, enerji üretimi, yenilenebilir enerjiler ve doğal kaynaklardan elde edilebilme olanağı, atık yönetimi ve geri dönüşüm potansiyelleri gibi enerji konuları daha pek çok çalışmacı tarafından ele alınmış ve bölgeye ve literatüre katkı sağlanarak küçük ve ya büyük ölçekli sanayi uygulamalarına yol göstermek amaçlanmıştır (Mezgit ve ark, 1999; Haytoğlu, 2009; Caran ve Polat, 2022; Coşkun ve ark, 2003; Hosseini ve ark, 2018; Yeşilova ve Helvacı, 2011; Demir ve ark, 2016; Yüksel ve Demirel, 2021; Yılmaz ve ark, 2019; Tüzün ve Çayın, 2021; Demir ve ark, 2022).

Bir tarım kenti kimliği de taşıması yine bu alanda yapılan çalışmaları da hızlandırmıştır. Tarım, ziraat ve biyoloji gibi alanlarda multidisipliner pek çok çalışma yapılmıştır. “Batman Kentinde Mekânsal Büyümenin Arazi Kullanımına Etkisi” (Alkan, 2018), “Batman Kentinde Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi” (Alkan ve ark, 2017), “Batman İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi” (Aydın, 2019), “Batman İlinde Kirletici Emisyonlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Küresel Isınmaya Etkisi” (Batan, 2013), “Batman Çayı'nın Taşkın Analizinin HEC-RAS Programıyla Yapılması” (Efe ve Önen, 2015) gibi çalışmalardan sadece bir kaçını incelendiğinde bile bölgenin büyümesi ve fiziki koşullarından kaynaklı sorunlarına yönelik çözüm getirilmesi istendiği görülmektedir. Bölgedeki toprak ve su kaynaklarının tarımsal açıdan kullanımı ve değerlendirilmesi, bazı işlenen tarım arazilerinin toprak bileşenleri gibi çalışmalar, biyolojik türlerin tespit ve sınıflandırılması, bazı ürünlerin verim ve verim özellikleri, bölgede yetişen bazı bitki türlerinin

çeşitli özelliklerinin belirlenmesi gibi çalışmalar da üzerinde durulan önemli konular arasındadır. Ayrıca bölge hakkında meydana gelmiş sağlık problemleri olgularının incelenmesi, belirti ve tanı dağılımları gibi sağlık alanında da pek çok çalışma yapıldığı dikkat çekmektedir.

3.Bildiriler

Batman ili örneklemini içeren ulusal ve uluslararası çeşitli sempozyum ve kongrelerde sunulmuş 420'yi aşkın bildiri mevcuttur. Bunun 232 adeti sosyal bilimler alanına ait iken geri kalanı fen bilimleri alanında yapılmış çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışmaların yaklaşık %55'i kadarını sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır.

Sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmalara bakıldığında arkeoloji ve antropoloji gibi alanlara yönelimin fazla olduğu görülmektedir. Özellikle arkeoloji alanında Batman Hasankeyf yöresinde yapılmış kazı ve restorasyon çalışmaları, mimari yapılar ve bu yapılardaki mevcut bazı kısımların yorumlanması, ekoturizm, kültür turizm potansiyeli gibi çalışmalar dikkat çekmektedir. Sadece Hasankeyf antik kentini ele alan konular Sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmaların yaklaşık %20'sini oluşturmuştur.

Özellikle Uluçam (2005; 2006; 2007; 2008; 2015; 2016) tarafından Hasankeyf ile ilgili yapılmış çalışmalar dikkat çekmektedir. Birbirine yakın zamanlı yapılmış pek çok kazı, bölgedeki mimarlık tarihi ve burada bulunan kültür varlıkları için yapılan ve yapılması gereken uygulamalar araştırmacı tarafından yoğun bir şekilde çalışılmıştır.

Hasankeyf insanının antropolojik analizleri (Erol ve ark., 2010), Tahrir defter kayıtlarına göre Hasankeyf'in ilk Türk beylikleri, Osmanlı devleti gibi dönemlere uzanan sosyo-kültürel, ekonomik ve idari yapılanmaları (Erpolat, M.S., 2008; Erkek, M.S., 2008) da bölgenin köklü tarihini aydınlatmak amacıyla yapılmış çalışmalardır.

Bildirilerin il ve çevresinin dinamikliğini de aynen yansıttığı bölgenin aldığı Suriyeli göçmenlerin karşılaştıkları mevcut sorunlar, bölgede meydana getirdikleri sosyo-ekonomik değişimler, yöre halkının tutum ve davranışları birçok çalışmacı tarafından ele alınmıştır.

İlin kültürel zenginliği çalışmaları da zenginleştirmiştir. Batman ve çevresinde bulunan farklı etnik dini toplulukların (Doru, M. N., 2008; Kılış, S., 2008; Ertan M.H, 2012) yaşam biçimleri, sosyo-kültürel yapıları, gelenek ve görenekleri çeşitli araştırmacılar tarafından araştırılmıştır.

Yine baraj proje sonrası yeniden yapılandırılan ilçedeki “Yeni Hasankeyf Yerleşkesinde Yaşam Kalitesi Açısından Konut Memnuniyetinin Ölçülmesi” (Bimay, M. 2022) bildirisi de bölgedeki oluşum ve değişimlerin çalışmalara da aynı paralelde yansımalarının gösteren bir örnektir.

Bir enerji kenti olması münasebetiyle Batman ilindeki petrol sektörünün gelişimi, bu gelişimin sosyo-kültürel yansımaları, bölgedeki tesis tüm yönleriyle ele alınmıştır. Ayrıca hızlı kentsel büyüme, kentleşme olgusu, ekonomik kalkınma, enerji politikaları, gastronomik ve tarımsal işaret unsurları gibi farklı pek çok alanda bildiriler yayımlanmıştır. Ayrıca aşiretler ve kente yansımaları, önemli şahsiyetler, yöre söylenceleri, bölgenin dini yapısı, bazı gelenek ve görenekler yine ele alınmış konulardandır.

Fen bilimleri alanında çalışılmış farklı konularda pek çok bildiri mevcuttur. Şehrin gelişimi, büyümesi ve modernleşmesi fen ve mühendislik, tasarım, doğa bilimleri, sağlık gibi alanlardaki çalışmaları da artırmaktadır.

Bildiriler incelendiğinde ise Batman ilinin enerji kenti olma özelliğini sağlayan petrol ve enerji (Doğruöz, G.N. ve ark., 2012), bunların çevreye etkisi (Bayındır, H. ve Aydın, H. 2020 , sahip olduğu iklim göz önünde tutulduğunda güneş gibi alternatif enerji kaynakları (Kayri, E. ve ark., 2018; Batan, M. 2020) yada atıklardan enerji üretimi (Demir, M.E. ve Adem, Y., 2016; 2017), bölgenin saha özellikleri hakkında yapılan jeolojik çalışmalar (Tetiker, S. ve Yalçın, H., 2017; Anıt, Y., 2018; Bilgin, A. ve ark. 2012; Sinanoğlu, D. ve ark., 2016) en çok araştırılan konular olmuştur.

Tarım kenti kimliğine de sahip olması sebebiyle bölgenin tarımsal yapısı ve faaliyetlerinin incelendiği çalışmalar (Tanyeri, B. 2016; Baran, M.F., 2019), yine bölgedeki sıkça tarımı yapılan çeşitli ürünler, bunların ıslahı, verimi ile ilgili yapılmış biyoloji ve zirai (Baran, N. ve Andırman, M. 2019) alanlarda yapılmış çalışmalarda sıklıkla araştırılmıştır.

Hızlı sanayileşmesi sonucu oluşan hava, toprak ve su kirliliği gibi problemlerinin (Bayındır, H. ve Aydın, H., 2006; Yaşar, F. ve ark., 2009; Batan, M. 2013; Gümüş, N.K ve Baran, H.A., 2021) araştırıldığı çalışmalar mevcuttur. Bilimsel çalışmalar ışığında, bir konudaki var olan problemi incelemek ve çözüm önerileri sunmak ilin gelişimi için oldukça önemlidir. Ayrıca bölgedeki çeşitli sağlık kuruluşlarına yapılan başvurular sonucu yöre halkında meydana gelmiş sağlık sorunları olgularının incelenmesi, belirti ve tanı dağılımları gibi sağlık alanında da pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir.

4. Lisansüstü Tezler

Sayılan ve sayılamayan daha pek çok konuda sosyal, fen, mühendislik, doğa bilimleri, sağlık gibi alanlarda Batman kentinin gelişimine paralel olarak çalışmaların da ivmelenerek artmaya devam ettiği açıkça görülmektedir. Bu bildirin sunulduğu an itibariyle ulusal tez merkezinde Batman ili örneklemini içeren 285 adet lisansüstü çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların 110'ı fen bilimleri, 175'i ise sosyal bilimler alanında yapılmıştır. Toplam lisansüstü çalışma sayısının %39'unu fen bilimleri, %61 ile çoğunluğu sosyal bilimler alanında yapılmış çalışmalar oluşturmuştur. Fen bilimlerinde yapılan çalışmaların 10 tanesi, sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların 17 tanesi doktora teziyken tüm çalışmaların 258 tanesini yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Başka bir deyiş ile tez çalışmalarının %90'nı yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

Batman ilinin yer aldığı coğrafyanın önemi, tarihi kültürel tüm zenginlikleri düşünüldüğünde sosyal bilimler alanında oldukça farklı konularda araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda özellikle on iki bin yıllık tarihe sahip çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış Hasankeyf ilçesi ile ilgili çalışmalar, üzerinde oldukça fazla durulmuş konuların başında gelmektedir.

Bölgenin beşeri ve ekonomik coğrafyası, dönemin politik yapılanmasının mimarisine yansımaları, şehircilik tarihi, hüküm sürmüş Türk beylikleri, Türk- İslam dönemine ait bazı mimari yapıların

değerlendirilmesi, farklı zamanlara ait kazı buluntuları çeşitli bakış açıları ve çalışmalar ile araştırılmıştır. Konuya olan eğilimin her zaman yüksek olduğu ve hatta yıllara göre çalışmalarda da artışın olduğu kaynakçalar dizininde de görülmektedir (Yurttaş, 1991; Çeken, 2005; Nasıroğlu, 2010; Çınar, 2011; Karamustafaoglu, 2012; İsen, 2014; Ayhan, 2011; Balta, 2017; Baluken 2016; Selçuk, 2018; Çakmak, 2021).

Bir diğer yandan baraj projesinin bölgeye etkisi çeşitli araştırmacılar tarafından lisansüstü çalışmalara konu olmuştur. Yapılan bir çalışma örneğinde (Nas, 2011), “Hidroelektrik santrallerinin çevre, kent yaşamı ve kültüre etkileri” adlı yüksek lisans tez çalışmasında günümüzün en temel sorunlarından biri olan enerji gereksiniminin giderilmesi için inşa edilen barajların ve hidroelektrik santrallerin (HES) çevresel, kentsel ve kültürel etkilerini tüm yönleriyle ele almıştır. Dicle Nehri üzerine kurulacak olan ve Hasankeyf’i su altında bırakacak olan Ilısu Barajı ve HES’in Dicle Vadisi ve Hasankeyf’te neden olacağı çevresel, kentsel ve kültürel etkiler; konu ile ilgili yapılmış araştırmalar, yasal mevzuat, kamuoyu tartışmaları, bilimsel raporlar, TBMM tutanakları ve proje ile ilgili hazırlanmış YYEP ve ÇED raporlarından yararlanılarak ele alınmıştır.

Tani (2022) tarafından yazılmış “Hasankeyf’in medyatikleşen ve dijitalleşen toplumsal belleği: Twitter’da metin madenciliği araştırması” doktora tezinde Hasankef baraj projesi farklı bir açıdan araştırılmıştır. İletişim teknolojilerinin, toplumsal belleğin gelecek kuşaklara aktarılmasındaki en önemli araç olduğunu belirten çalışmada basılı, görsel ve sesli mecraların gelişmesiyle, medyanın toplumsal bellek inşasındaki rolü ele alınmıştır. Önemli kültür miraslarından biri olan ve Ilısu Barajı suları altında kalarak yok olmaması için 2007-2020 yılları arasında bir toplumsal harekete dönüşen Hasankeyf için 70 bine yakın bir veri üzerinde çalışılarak toplumsal hareketin dijital belleğini açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada kamuoyu açısından, yerel, yaygın ve yabancı medyanın Hasankeyf’i haberleştirme oranlarını ve gelişmeleri hangi çerçeveden sundukları açısından ve kamuoyunun ve resmi kurumların olayla ilgili bakış açılarının ve söylemlerinin farklılaşıp farklılaşmadığını da ele alarak oldukça geniş perspektifte değerlendirilmiştir.

Sadece bu çalışmalar değerlendirildiğinde bile bölgedeki dinamik yapının paralel olarak lisansüstü araştırmalara da yansıdığı, mevcut durum ve sorunlar her yönüyle ele alınarak literatüre katkı sağlandığı önemli bir gerçeklik olarak görünmektedir.

Arkeolojik çalışmaları desteklemek açısından yapılan arkeometrik analizlerde yine bu bölgedeki zengin tarihi geçmiş düşünüldüğünde üzerine çalışılan konulardan olmuştur. Turan (2019) tarafından yazılan “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesindeki çini bezemelerinin P-XRF ile arkeometrik çalışması” ve Yalçın (2022) tarafından yazılan “Hasankeyf Büyük Saray kazılarında (2017) ele geçen cam buluntuların arkeometrik karakterizasyonu” yüksek lisans tezleri bu konuya örnek olarak verilebilir. Bu analizler neticesinde geçmiş uygarlıkların malzeme üretim teknolojilerine ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu tür çalışmalar, aynı ya da benzer döneme ait birçok buluntunun üretim özellikleri ile ilgili olarak literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır.

Batman’da öteden beri korunan kültürel zenginlik beraberinde etnik, din, dil gibi pek çok kültürel çeşitliği de getirmiştir. Bu durumun lisansüstü tezlerde üzerinde çalışılan konular arasında hatırı sayılır bir yeri bulunmaktadır. Bölge ve çevresinde varlığını sürdüren, farklı etnik toplulukların dinî inanç, ibadet ve sosyo-kültürel hayatları, bazı sözlü kültürleri, zorunlu göç deneyimleri (Sarıtay, 2014; Doru, 2018; Yetkin, 2019) farklı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Yine bölgedeki dil çeşitliliği, işlevsel özellikleri, farklı dil bilen öğrencilerin dil gelişimi araştırılan konulardan olmuştur (Akkuş, 2014; Ağırman, 2019; Canpolat, 2020).

Şehre başka bir açıdan bakıldığında bölgenin aldığı Suriye göç neticesinde, Suriyeli halkın bölgeye uyumu ve karşılaştığı problemler, uygulanan eğitim politikaları ve hatta Türkiye’nin göç politikasının Batman ili üzerinden değerlendirildiği çalışmalar mevcuttur (Arı, 2019; Aktağ, 2020; Yaman, 2020; Şerif, 2020).

Ayrıca bölgedeki eğitim faaliyetleri çerçevesinde yazılan tezler dikkat çekmektedir. Özetlenirse, şehrin zengin kültürel geçmiş ve çeşitliği, gelişim potansiyeli ve dinamik yapısı lisansüstü çalışmalara konu olmuştur.

Bir şehrin gelişimi, büyümesi ve modernleşmesi şüphesiz fen ve mühendislik, tasarım, doğa bilimleri, sağlık gibi alanlardaki gelişimi de zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda literatür incelendiğinde Batman ili örneklemini içeren ya da burada uygulama alanı bulmuş lisansüstü çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların, hem literatüre sağlayacağı katkı hem de şehrin ulusal veya uluslararası boyutta tanıtımı açısından rolü büyüktür.

Literatür incelendiğinde, enerji üretimi ve potansiyeli, yer bilimi ve bölgenin saha özellikleri hakkında yapılan jeolojik çalışmalar, tarım alanları ve çeşitli ürün verimleri gibi zirai alanlarda yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir.

Petrolün bulunmasıyla kurulup gelişen ve bir enerji kentine dönüşen şehir, bu alanda yapılan çalışmaları da hızlandırmıştır. Enerji konusunda, Batman ilinin farklı bölgelerinde veya çevre ilçelerinde petrol potansiyelinin belirlenmesi (Coşkun, 2001; Ercan, 2005; Beşer, 2018), bölgedeki ham petrolün çeşitli tekniklerle kalitesi, bazı özellikleri ve reaktivitesinin tespiti (Ertürk, 1995; İmamoğlu, 1996, Kal, 2019), petrol boru hatlarının geliştirilmesi ve petrol sahasındaki uygulamalar (İnan, 2013; Demir 2014) ve daha pek çok farklı konuda (Dinibütün, 2005; Kalkan, 2014; Gümüş, 2016, Ercan, 2021) çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Biyogazdan enerji üretim potansiyeli (Toprakçioğlu, 2016) yine bölgenin güneş enerji potansiyeli göz önünde bulundurularak, güneş panelleri ve bunlardan verim arttırma gibi (Reşitoğlu, 2015; Öztürker, 2016; Pakma, 2016; Fidan, 2021) alternatif enerji kaynakları konularında da çalışmalar mevcuttur.

İldeki hızlı sanayileşmesi neticesinde oluşan hava ve çevre kirliliği sorunu (Aslan, 2019; Baltaş, 2020), petrol kaynaklı kirleticiler ve petrol tesislerinin çevreye yaydığı kirlilik tespiti (Keskin, 2000; Kara, 2006), atık su arıtma tesislerindeki suların kirlilik tespiti (Baltaş, 2020) gibi tez çalışmaları da mevcuttur. Bilimsel çalışmalar ışığında, bir konudaki mevcut sorunu incelemek ve çözüm önerileri sunmak kentin gelişimi için oldukça önemlidir.

Bölgenin jeolojik oluşumu, mevcut zemin ve kayaç yapıları, jeodinamikliği, depremselliği, riskli yapıların jeoteknikler ile modellenmesi, hem il hem de neredeyse tüm ilçeler kapsamında yoğun olarak çalışılmış konular olmuştur.

Bir yandan hızla sanayileşirken diğer yandan tarım kenti olması özelliğini koruyan Batman ili, tarım ve zirai alanlarda yapılan çalışmalar içinde iyi bir potansiyel olma özelliğini korumaktadır. Bazı ürünlerin çeşitli özellikleri, verim ve ıslahı (Acar, 2017; Aslan, 2021; Ateş, 2017; Ekinci, 2019; Sümerli, 2018; Tekin, 2019; Yücesoy, 2019; Taşdemir, 2020) gibi konularda çeşitlilik söz konusudur. Yine bağcılık potansiyeli, bağcılık ürünlerin verim ve kalitesi ile ilgili çalışılmış tezler mevcuttur (Aslan, 2018; Altın, 2021; Kapuci, 2021; Kırs, 2019). Batman bölgesinde sıkça tarımı yapılan kırmızı mercimek, mısır gibi ürünler, Gercüş yöresine özgü üzüm türü, Sason ilçesindeki ceviz yetiştiriciliği farklı çalışmalara konu olmuştur.

Biyoloji alanında il merkezi ve çevresinde toprak, su gibi farklı alanlarda yayılım gösteren mikro ve makro boyutta canlılar, bitkilerin taksonomik araştırılması, çeşitli ortamlardan izolasyon ve karakterizasyonu, biyoçeşitlilik, yayılışları, mevsimsel etki ve bazı özelliklerinin incelenmesi üzerine çalışılmış tezler de mevcuttur.

Tüm bu örneklerden başka, ekonomik değeri olan çeşitli üretim, yetiştiricilik faaliyetleri, sağlık, genetik, beslenme, biyoistatistik, botanik, eczacılık ve farmokoloji, mimari, şehircilik ve bölge planlama gibi oldukça çeşitli alanlarda çalışmalar yapılmıştır.

Mühendislik, mimarlık, sanayi, tarım, ekonomi, sağlık gibi tüm alanların uygulama alanı bulduğu bir coğrafyanın hızla gelişmesi kaçınılmazdır. Bu gelişim sonucunda, daha refah daha modern bir toplum inşası gerçekleşir. Bu bağlamda irdelendiğinde, Batman ili küçük bir ilçe konumundan bugün bir enerji şehrine dönüşmüştür. Yine Batman Üniversitesinin de kuruluşuyla birlikte bölgedeki çalışmalar nitelik ve nicelik yönünden artmıştır.

Sonuç

Batman üzerine yapılan akademik araştırmalardan kitap ve kitap bölümü tarzında yayımlanan çalışmaların daha çok sosyal bilimler alanında hazırlandığı görülmektedir. Ulusal ve uluslararası yayınevlerinde olmak üzere sosyal bilimler alanında 86 kitap veya kitap bölümünün; fen bilimleri alanında ise 9 kitap bölümünün yayımlandığı tespit edilmiştir. Sosyal bilimler alanındaki kitap veya kitap bölümü çalışmalarının önemli bir kısmı arkeoloji, tarih ile iktisadi ve idari bilimler alanlarında olduğu anlaşılmıştır. Fen bilimleri alanında ise daha çok sanayi, biyoloji ve sağlık konuları ele alınmıştır. Batman üzerine yazılan kimi uluslararası kitapların ise İngilizce olarak yayımlandığı gözlemlenmiştir. Batman konusunu münhasıran ele alan ve sosyal bilimler alanında yazılan makalelerin sayıca daha yüksek olduğu görülmektedir. Birbirinden farklı alanlarda sayısı 350'yi aşkın makale yazılmış olup ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanarak literatüre katkı sağlanmıştır. Yazılan makalelerin yaklaşık % 55 i sosyal bilimler alanındaki çalışmaları kapsarken % 45'lik kısmını ise fen bilimleri alanı oluşturmuştur. Sosyal bilimler alanında 191 makalenin ulusal veya uluslararası hakemli dergilerde

yayımlandığı, fen bilimleri alanında ise 161 makalenin ulusal veya uluslararası hakemli dergilerde yayımlandığı tespit edilmiştir. Yazılan makalelerin ağırlık ekseninde eğitim bilimleri, arkeoloji, tarih, sanat tarihi, sosyoloji, biyoloji, çevre, coğrafya, jeoloji, biyoloji ve enerji disiplinleri bulunmaktadır. Makalelerin büyük çoğunluğu geçtiğimiz on yılda yayımlanmıştır.

Batman ilini konu alan tezler incelendiğinde, fen bilimleri alanında yapılan lisansüstü tezlerin yaklaşık %39; sosyal bilimler alanında yapılan tezlerin % 61 gibi bir rakama tekabül ettiği anlaşılmıştır. Fen bilimleri alanında 110 adet yüksek lisans tezi, 10 adet doktora tezi olmak üzere toplam 110 adet lisansüstü tez hazırlanmıştır. Sosyal bilimler alanında ise 158 adet yüksek lisans tezi, 17 adet doktora tezi olmak üzere toplam 175 adet lisansüstü tez hazırlanmıştır. Geçmişten bugüne Batman iline ait olmak üzere birbirinden farklı ilmi disiplinlerde 285 adet lisansüstü tezin tamamlandığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada verilmiş bibliyografya bütüncül bir şekilde incelendiğinde Batman üzerine yapılan akademik araştırmaların yıldan yıla arttığı gözlemlenmektedir. Yine kentin sürekli gelişimi de göz önünde bulundurulduğunda önümüzdeki yıllarda Batman üzerine yapılacak çalışmaların sayıca artması öngörülmektedir. Yapılan her bir çalışmanın Batman şehrine ve literatüre sağladığı katkının yanı sıra bölgenin ulusal ve uluslararası tanıtımını kolaylaştıracağı açıktır.

Seçilmiş Kaynakça

- Acar, A. (2008). El-Medine: Batman Suyu'nun Tarihten Sildiği Şehir. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Cilt I, Batman, 297-308.
- Aksoy, I.R. (2009). "Bölüm Adı:Yezidi (Ezidi) Konut Mimarisi" I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bildiriler II:batman valiliği , Editör:Salim Cöhce- Adnan Çevik, ss.475 -489
- Alaeddinoğlu, F. ve Tekin, M. K. (2020). "Turizmin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Açından Yerel Halkın Yaşam Kalitesine Etkileri: Batman Örneği". *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 243-257.
- Alkan, A. (2018). "Batman Kentinde Mekânsal Büyümenin Arazi Kullanımına Etkisi". *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 260-273.
- Alkan, A., Adıgüzel, F., Kaya, E. (2017). "Batman Kentinde Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (34), 62-76.
- Arslan, Y. (2016). "Türkiye'de Ezidi Sığınmacı Kadınların Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Batman ve Diyarbakır Kamp Örnekleri". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 31-63.
- Aydın, Y. (2019). "Batman İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 29(1), 178-186.
- Batan, M. (2013). "Batman İlinde Kirletici Emisyonlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Küresel Isınmaya Etkisi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(2), 90-104.

- Bimay, M. (2021). “Yükseköğretimde Okuyan Suriyelilerin Eğitim Sorunları ve Beklentileri: Trc3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Üniversiteleri Örneği”. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 895-923.
- Caran, Ş. ve Polat, S. (2022). “Petrology of Mt. Kırâ Continental Alkali Lavas with Arc-Like Signature, Batman, SE Anatolia, Turkey: Evidence for Mafic Juvenile Lower Crust Assimilated Intraplate Basalts in the Collision-and Mantle Flow-Driven Geodynamic Setting of Arabian Foreland”. *Lithos*, 416, 106645.
- Coşkun, E., Demirkol, C., Ünlügenç, U. C., Kop, A. (2003). “Doğu Silivanka (KD Batman) Sahasında Beloka Formasyonu Petrol-Su Dokanağının Konumu”. *Geosound Yer Bilimleri Dergisi*, (42), 177-191.
- Çeken Muharrem (2005). Anadolu da Bir Seramik Üretim Merkezi Hasankeyf Fırın ve Atölyeler. Birinci Uluslararası Seramik Sempozyumu Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği
- Çınar Gökçen (2011). The representation of cultural heritage in the print media of Turkey: Hasankeyf between 2000-2009 Kültürel mirasın Türk yazılı basımındaki temsili: 2000-2009 yılları arasında Hasankeyf. Yapıldığı Yer: KOÇ ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Gazetecilik , Sanat Tarihi , Sosyoloji
- Çoban, Ö., Dilek, S. E., Harman, S. (2017). “Batman İlinde Turizm Gelişiminin Değerlendirilmesi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 437-455.
- Demir, M. E. ve Yılmaz, A. (2016). “Appropriate Wastes for Biogas Producing and Organic Waste Quantities for Batman City”. *Middle East Journal of Technic*, 1(2), 44-55.
- Efe, H. ve Önen, F. (2015). “Batman Çayı’nın Taşkın Analizinin HEC-RAS Programıyla Yapılması”. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 6(2), 83-92.
- Gümüş, M. ve Özgüven, E. (2015). “Barış ve Turizm Ekseninde Medikal Turizm: Çözüm Süreci Sonrası Batman Hastanelerinde Yabancı Hasta Akışı”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-18.
- Haytoğlu, E. (2009). “Petroleum Exploration Works from Ottoman to Turkish Republic and Batman Refinery (1887-1960)”. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Law and Social Sciences Series*, 61(2).
- Hosseini, S. H., Horsfield, B., Wilkes, H., Vieth-Hillebrand, A., Yalçın, M. N., Kavak, O. (2018). “Comprehensive Geochemical Correlation between Surface and Subsurface Hydrocarbon Occurrences in the Batman-Mardin-Şırnak Area (SE Turkey)”. *Marine and Petroleum Geology*, 93, 95-112.
- Kahraman, F. ve Yetkin, P. (2017). “Ezidilerin Zorunlu Göç Deneyimi: Batman Uğurca Köyü Örneği”. *Journal of International Social Research*, 10(54).

- Kanbak, Ayşegül, Nihal Şirin Pınarcıoğlu, Makbule Şiriner Önver (2016). Batman'daki Suriyeli Göçmenlerin Kentin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri 7.International Conference of Political Economy (ICOPEC 2016)
- Karamustafaoğlu Tuba (2012). Hasankeyfte Eyyûbiler Dönemi ve Eyyûbi sultanlarının politik yapılanmasının mimari yapı stillerine yansımaları Ayyubids Period in Hasankeyf and the reflection of Ayyubid sultans political structure to the architectural designs. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2016). “Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 84-110.
- Mezgit, D., Gavcar, E., Firuzan A, R. (1999). “Batman Rafinerisi’nde Kâr Maksimizasyonu Üzerine Bir Araştırma”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41-47.
- Nasıroğlu Mehtap (2010). Batılı seyyahların gözüyle Mardin ve çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf) Mardin and its surrounding (Mardin, Nusaybin and Hasankeyf) from the eyes of western travelers. Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ. Danışman(lar): DOÇ. DR. ABDULLAH EKİNCİ, yüksek lisans
- Orhun, B. N. ve Meriç, S. (2020). “Son Şans Turizminin Medyadaki Yansıması: Hasankeyf Örneği”. *Journal of Academic Tourism Studies*, 1(1), 6-18.
- Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D., Çılgınoğlu, H. (2021). “Bir Kültür Turizmi Destinasyonu Olarak Hasankeyf Örneğinde Ziyaretçi Memnuniyeti”. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 23(2), 359-369.
- Sümer, N. ve Aktaş, A. (2017). “Yezidilerde Dini Teşkilatlanmanın Sosyal Hayata Yansımaları (Batman-Beşiri Örneği)”. *Dini Araştırmalar*, 20(51 (19-06-2017)), 117-136.
- Taşkıran, Harun (2008). Paleolitik (Yontmataş) Çağ’da Batman. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 2008*, Cilt I, Batman, ss.1-8.
- Tüzün, H. ve Çayın, M. (2021). “Doğal Gaz Enerjisi Tercih Nedenleri: Batman İli İçin Bir Saha Çalışması”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 231-245.
- Ulutürk, M. (2013). “Etno Dinsel Bir Topluluk Olan Ezidilerin Batman ve Çevresindeki Son Yerleşim Yerleri ve Nüfusları Üzerine”. *Journal of Turkish Studies*, 8(5).
- Yeşilova, Ç. ve Helvacı, C. (2011). “Batman-Siirt Kuzeyi Stratigrafisi ve Sedimentolojisi, Türkiye Stratigraphy And Sedimentology North Of Batman And Siirt, Turkey”. *Türkiye Petrol Jeologları Dergisi*, 7.
- Yılmaz, S., Dinç, S., Alpaslan, N. (2021). “Measuring the Sediment Thickness in Urban Areas Using H/V Spectral Ratio Method in Batman Region, Southeast Turkey”. *Arabian Journal of Geosciences*, 14(3), 1-19.
- Yurttaş, H. (1991). Hasankeyf yapılarının sanat tarihimizdeki yeri (2 cilt). Yapıldığı Yer: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Sanat Tarihi

Yüksel, I. ve Demirel, I. H. (2021). "Investigation of the Optimal Method for Determining Hydropower Potential of Small Streams: A Case Study Batman Basin in Turkey". *Arabian Journal of Geosciences*, 14(7), 1-14.

1.KİTAP VE KİTAP BÖLÜMLERİ

1.1.Sosyal Bilimler Alanı

Aktürk, E., Bayrak M., Sarı, A., Daştan, H., Yılmaz, Ö. ve Özer H. (2011). *Batman İli Sosyo Ekonomik Profili*. Editör:Hüseyin Özer. Batman: Batman Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Altan, B. (2021). "Gercüs Kazası Halkevi ve Faaliyetleri" *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 85 -102

Atay Polat, M., Akbaş, Y.E., Sancar Özkök C. (2019). "Trc3 Düzey 2 Bölgesinin Gelişmişlik Düzeyi ve Kamu Yatırım Harcamaları" *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.53 -70.

Aydın, H. İ. ve Çayın, M. (2019). "Batman Petrollerinin Ekonomik Görünümü ve Bölgesel Kalkınmaya Etkisi" Hüseyini, İ. (2019). "Trc3 Bölgesinin Ekonomik Kalkınma Göstergeleri" *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.175 -184.

Aydın, H. İ. ve İnal, M. (2020). "Eğitim ve Sağlık Bağlamında Batman İli Beşeri Sermaye Görünümü" *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.165 -184.

Balcı, U. ve Seven, E. (2022). "Batman'da Kadın, Aile ve Çocuk" Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.219-236.

Biçim, H. (2020). "Batman'da Aşiretlerin Yeniden Üretim Mekanizmaları Üzerine". *Batman Kent Araştırmaları*. Editör: Emrullah Türk. Ankara: Çizgi Kitabevi. ss.43 -78.

Biçim, H. (2020). *Zorunlu Göç, Göçebelik ve Kentte Tutunma Tarzları: Batman Pazaryeri Mahallesi Örneği*. Ankara: Çizgi Kitabevi.

Boran, A. (2022) Ed. *Arkeolojik Kazılar Işığında Hasankeyf 2004-2017*. Ankara:Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı

Boran, Ali (2008). *Batman Kültür Varlıkları Envanteri Kozluk*, Ankara: Uyum Ajans.

Bölükbaşı, A. (2020). "Batman'da Siyasal Tercihler ve Seçmen Davranışı (1991-2018)" *Batman Kent Araştırmaları*. Editör:Emrullah Türk. Ankara:Çizgi Kitabevi. ss.107 -153

Cebe, R., Aydın, H. ve Korkmaz F. (2022). "Batman'sa Sosyal, Sanatsal ve Kültürel Yaşam" Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.239-257.

- Çayın, M. (2020). “Spor Kalkınma İlişkisi Ekseninde Batman Sporunun İncelenmesi” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi.
- Çelik, S. (2019). “Trc3 Bölgesi Turizm Sektörü Analizi”. *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M. Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 71 -81.
- Çelik, Y.H. ve Işık Erol, S. (2022). “Batman’da İstihdam ve İşsizlik” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.39-55.
- Çevik, A. (2012). *Medeniyetlerin Buluştuğu Başkent: Hasankeyf*. Editör: Güven Eken, Dicle Tuba Kılıç, Tolga Temuge. Doğa Derneği.
- Demir, F. (2020). “Şehrimiz Batman” Bölüm Adı: 3. 4 ve 5. Üniteler”. Editör:İshak Büyükkaya Batman Milli Eğitim Müdürlüğü: Batman, ss. 51 -110
- Dinçer, N., Aktaş, S., Demirhan, O. ve Çağın, M. (2022). “Batman’da Gençlik ve Spor” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.175-197.
- Doğan, A., Uyak, C. ve Kırs, T. (2021). “Geçmişten Günümüze Gercüş İlçesi Bağcılığına Bir Bakış” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 111 -128
- Duman, F., Gülbahar, M.O. (2020). “12 Bin Yıllık Tarihiyle Batman ve Kültür Turizmi” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.135 -164.
- Erol, A.F. (2020). “Yatırım Alanları: Batman İlindeki Yatırımlar ve Yatırım Tercihleri.” Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), *Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset*, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss. 274-285.
- Fani, R. (2020). “Batman’da Nüfus Hareketleri.” Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), *Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset*, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss. 125-134.
- Fırat Onat, G. (2021). “Gercüş'te Yerel Basın: Gercüş Gazetesi ve Gercüş Haber” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 103 -110
- Genç, Elif (2018). “Kuriki Höyük Kazıları”, *Batman Müzesi İlsu Barajı Kurtarma Kazıları*, Fikirzen Ajans Reklamcılık: Batman, ss.163 -199
- Gördegir, E. (2020). “Ortaçağda Batman Yöresi Tarihi” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi.. ss.41 -52

- Gülbahar, O. ve Türk, E. (2022). “Batman’da Kentleşme” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.13-37.
- Gümüş, M. ve Genç, V. (2022). “Batman’da Kültür ve Turizm.” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.201-216.
- Güneş, H. ve Gülenç A. (2021). “İslamlaşma Sürecinde Gercüş” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi.
- Güneş, R. ve Polat, E. (2019). “Trc3 Bölgesi’nde Konumlanan Aile Şirketlerinin Kurumsal Yönetim İlkelerinin Uygulanmasında İç Kontrol Sisteminin Etkisi” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Harun, Taşkıran (2009). *T C Batman Valiliği I Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, C.I-II, Editör:Salim Cöhce, Adnan Çevik. Ankara: Esen Ofset Matbaacılık.
- Hüseyini, İ. (2019). “Trc3 Bölgesinde İhracat Yapan Firmaların Yapısı ve Karşılaştıkları Problemlerin Belirlenmesi” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur, M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.41 - 51
- Hüseyini, İ. (2019). “Trc3 Bölgesinin Ekonomik Kalkınma Göstergeleri” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.1-10.
- İdem, T. ve Akcan, S. (2020). “Petrolde Doğan Kent: Petrolün Keşfi ve İluh Köyünün Batman Kentine Dönüşümü (1936-1957)” *Batman Kent Araştırmaları*. Editör:Emrullah Türk. Ankara:Çizgi Kitabevi. ss.9 -42.
- İlyas, A. ve Çoban, E. (2020). “Batman’da Siyasal Hayat” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.99 -122
- İsmail, G. (2010). *Sosyal Bir Fenomen Olarak İntihar Batman İli Örneği 1995-2002*. Yayınevi:Ankara.
- Kanbak A. ve Pınarcıoğlu, N.Ş. (2019). *Urban Poverty in Batman*. Editör:Kanbak Ayşegül, Pınarcıoğlu Nihal, London: Ijopce Publication.
- Karataş, M. V. (2020). “Batman’da İslamcı Hareketler ve Dini Grupların Oluşumu”. *Batman Kent Araştırmaları*. Editör: Emrullah Türk. Ankara: Çizgi Kitabevi. ss.183-232.
- Kardaş, C. (2021). “Gercüş Çevresinde Bulunan Yerleşim Yerlerinin Sözlü Kültürdeki Kuruluş Hikayeleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 241 -255

- Kardaş, S. (2021). “Gercüş’te Edebî Ortam: Gercüşlü Şair ve Yazarlar” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 157 -177.
- Keskin, N. (2021). “Tarih, Efsane, Din ve Etnik Kimlik Arasında Becirman Seyyidleri” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 305 -319.
- Kozbe G. ve Güngör, A. (2020). “Eski Çağlarda Batman ve Çevresi -Arkeolojik Veriler Işığında)”, Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), *Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset*, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss. 17-40,
- Kozbe G. ve Karadoğan S., (2013). “Yukarı Dicle Havzasının (Batman-Bismil Arası) Jeomorfolojik Özellikleri ve Arkeolojik Yerleşme/Buluntu Yerlerinin Dönemler Boyunca Mekan Etkileşimleri”, (Ed.E.Öner), Profesör Doktor İlhan Kayan’a Armağan Studies in Honor of İlhan Kayan, İzmir: Ege Yayınları, ss.539-566.
- Kozbe G. ve Karadoğan S., (2018). “The Geomorphology of the Ilisu Dam Impact Area that Lies within the Province of Batman”, (Ed. Feriha Baş), *Batman Museum Ilisu Dam Excavations*, Batman: Batman Müzesi Yayınları, s. 375-400.
- Kozbe G., (2017), “Batman’ın Tarihsel Geçmişi”, (Ed. Gülriz Kozbe), *Batman İli Kültür Envanteri Cilt I*, s. XII-XXIV. Arkadaş Basım Ltd. Şti. Ankara.
- Kozbe G., Karadoğan S. (2018) “Batman il sınırları içerisinde kalan Ilisu Baraj Etkileşim Alanının Jeomorfolojisi”, (Ed. F. Baş), *Batman Müzesi Ilisu Barajı Kurtarma Kazıları*, s. 349-374. Batman Müzesi Yayınları , Batman
- Kozbe G., Karadoğan S., Güngör A., 2017, “Batman il sınırları içerisinde kalan Ilisu Baraj Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler”, 38. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 1, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. ss.389-406.
- Kozbe, G. (2017) (edt), *Batman İli Kültür Envanteri*. C.I-II-III. T.C. Batman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman: Arkadaş Basım.
- Nasıroğlu Aydın, M. (2020). “Osmanlı Döneminde Batman ve Çevresi” Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), *Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset*, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss.55-68.
- Oğuz, O. (2020). “Batman’da Bankacılık ve Finans Sektörünün Gelir Düzeyi İle İlişkisi” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.185-206
- Oğuz, O. (2020). “Enerji Tüketimi ve Gelir Düzeyi İlişkisi: Batman İli Örneği” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.231 -247
- Ömer, Y. (2019). “Ekonomik Büyüme Bağlamında Trc Düzeylerinin Ulusal Hesaplar Profili: Nominal Vereel Göstergeler Üzerinden Bir Değerlendirme” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt,*

- Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.117 -140.
- Öz, R. (2021). “Dünden Bugüne Gercüş Medreseleri ve Yöreye Manevi Etkileri” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 279 -290
- Özel, S. (2020). “Batman’daki Yaygın Suç Tiplerine Yönelik Resmi İstatistikler Bazlı Bir İnceleme”. *Batman Kent Araştırmaları*. Editör: Emrullah Türk. Ankara: Çizgi Kitabevi. ss.233-247.
- Özkan, A. (2022). “Batman’da Çocukların Park Ve Açık Hava Alanlarını Kullanmalarına Dair Nitel Bir Araştırma” *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar – II*. Editör: Neslihan İyit, Yasın Akyıldız, Betül Hastaoğlu Özbek, Ankara: Gece Kitaplığı. ss.467 -489
- Özkul Fındık, N. (2008). *Hasankeyf Seramikleri*. Çardaş Yay.
- Parıltı, U. ve Yücel, Ç. (2021). “Gercüş Yöresinin Prehistprik Sürecine Dair Notlar” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 13 -34
- Purçak, M.E. (2021). “Ji Hesarê Ber Bi Nemiriyê Cegerxwîn û Berhemên Wî” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 241 -255
- Recep, G. ve Polat E. (2019). “Trc3 Bölgesi’nde Konumlanan Aile Şirketlerinin Kurumsal Yönetim İlkelerinin Uygulanmasında İç Kontrol Sisteminin Etkisi” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sağlamtimur, H., Ozan, A. ve Uhri A. (2018). “Höyük Çattepe”, Batman Müzesi İlısu Barajı Kurtarma Kazıları/Batman Museum İlısu Dam Excavations
- Sağlamtimur, H., Ozan, A., Baştürk, A., Batıhan, E. ve Aydoğan, İ. (2018). “Başur Höyük”, Batman Müzesi İlısu Barajı Kurtarma Kazıları, Editör: Baş, Feriha. Batman Müze Müdürlüğü Yayınları: Batman. ss.89 -110
- Sezgin, N. ve Dilekçi, Ü. (2022). “Batman’da Eğitim” *Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap)*. Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.147-172.
- Suzan, Y. ve Uysal, E. (2022). “Batman’da Din Eğitimi” *Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap)*. Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.259-275.
- Şen, M. E. (2012). *Batman Kültür Envanteri*, Konya: Divan Yayınları.
- Şimşek, H. ve Kurt, M. (2019). Tüketim Eğiliminin Davranışsal İktisat Açısından İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği” Editör:İbrahim Kaya, Ankara: Iksad Publications.
- Şimşek, H. ve Kurt, M. (2019). *Tüketim Eğiliminin Davranışsal İktisat Açısından İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği*. Editör:İbrahim Kaya, Ankara: Iksad Publications.

- Şiriner Önver, M., Pınarcıoğlu, N.Ş. ve Kanbak, Ay. (2020). “Batman’da Kentleşme ve Nüfus Hareketleri” Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss.69-98.
- Tanrıverdi, E. (2009). *İbnu'l-Emir İbrahim El Munşi'nin Hasankeyf Eyyubileri Tarihine Dair Nuzhatu'n Nazir ve Rahatu'l-Hatir Adlı Eserinde İmla Dil ve Üslup Özellikleri*.
- Tek, A. (2021). “Portreya Seydayekî Kurd: Mela Huseyn Êsî,” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 179 -185
- Tuna, A. (2021). “Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet Devrine Gercüş: İdari, Sosyal, Demografik Yapı” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardeş, Sedat Kardeş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 45 -66
- Tüfekçioğlu, B.A., Yıldız, A., Erdal, İ., Alper, Z. Cabir, M. (2008). *Batman Kültür Varlıkları Envanteri Kozluk*. Ankara: Uyum Ajans.
- Türk, E. (2020). “Batman’da Taziye Ritüelleri ve Yaşanan Dönüşümler”. *Batman Kent Araştırmaları*. Editör: Emrullah Türk. Ankara: Çizgi Kitabevi. ss.155 -182.
- Türk, E. (2020). *Petrol, Göç ve Değişim: Batman Kentleşmesi*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Uluçam A. (2016). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma Kazı ve Kurtarma Projesi 2013-2014 Çalışmaları*. T.C. Kalkınma Bakanlığı Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Sayfa Sayısı:168.
- Uluçam, A. (2010). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma Kazı Ve Kurtarma Projesi 2008-2009 Çalışmaları*. Yayın Yeri:T.C. Başbakanlık Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı , Sayfa Sayısı:300
- Uluçam, A. (2008). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma Kazı Ve Kurtarma Projesi 2006-2007 Çalışmaları*. T.C. Başbakanlık Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Sayfa Sayısı:320.
- Uluçam, A. (2012). *Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma Kazı ve Kurtarma Projesi 2010-2012 Çalışmaları*. T.C. Kalkınma Bakanlığı Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı , Basım Sayısı:1 , Sayfa Sayısı:404.
- Uluçam, A. (2013). *Arkeolojik Kazılar Işığında Hasankeyf*. Ege Yayınları. Editör:Prof. Dr. Ali Boran Sayfa sayısı:386.
- Uluçam, A. (2017). *Hasankeyf Tarihi Ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma Kazı Ve Kurtarma Projesi 2004-2005 Çalışmaları*. T.C. Başbakanlık Gap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı , Sayfa Sayısı:252.
- Uluçam, A., Mevlüt E. (2018). “Hasankeyf Kazıları 2004-2017” *Batman Müzesi, Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları*. Batman: Fikirzen Ajans Reklamcılık ss.263 -438.
- Uygur, M. N. ve Kemaloğlu, S.A. (2019). “Trc3 Bölgesinde Kadınların İşgücüne Katılımı ve Cam Tavan Engeli” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine*

- Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.89 - 102.
- Ülger Danacı, Ö. (2020). “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk” *Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset, Kültür*. Editör:Halil İbrahim Aydın Mehtap Nasıroğlu Aydın Mücahit Çayın. Konya: Kültür Eğitim Yayınevi. ss.209 -228
- Yılmaz, M. (2011). *Sasonlu Tavit ve Türk Halk Kültürüyle Olan Münasebeti*. Zemge Yayınları.
- Yiğit, M. (2021). “Şeyh Fethullah Hamidî'nin Hayatı ve Tasavvufi Düşüncesi” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi ss. 291 -303
- Yuca, İ.S. (2021). “Cumhuriyet Yıllarında Gercüş'te İdari Düzen” *Gercüş Kitabı: İnsan-Dil-Edebiyat-Tarih-Coğrafya-Kültür*. Ed. Canser Kardaş, Sedat Kardaş. İstanbul: Nubihar Yayınevi. ss. 67-83.
- Zengin, B. (2001). *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*. İstanbul: Kariyer Matbaacılık.
- Zümrüt, M.S. ve Yıldız M. Z. (2020). “Batman'da Mekânsal Gelişim ve Konut Stoku” *Batman Kent Araştırmaları*. Editör:Emrullah Türk. Ankara:Çizgi Kitabevi. ss.43 -78.

1.2. Fen Bilimleri Alanı

- Akbaş, F. ve Kuru, İ.S. (2022). “Batman'da Tarım ve Hayvancılık” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.115-129.
- Atay Polat, M., Akbaş, Y.E., Sancar Özkök C. (2019). “Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Açından Enerji Göstergelerinin Trc3 Bölgesi Kapsamında Değerlendirilmesi” *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.53 -70
- Çakar G. Elmas Arslan G., Söylemez S.A., Kalaycıoğlu S., Özgen L (2007). *Batman Diyarbakır Gaziantep Mardin ve Siirt İllerinde Sanayinin Genel Görünümü*. TMMOB Makine Mühendisleri Odası.
- Demirelli, A.E. (2020). “Batman İli Tarım ve Sanayi Analizi” Ed. H.İ. Aydın, M. N. Aydın, M. Çayın), *Geçmişten Günümüze Batman Tarih, Ekonomi, Siyaset*, Konya: Kültür Eğitim Yayınevi, ss. 230-248.
- Kutluk, H. ve Aytuğ, B. (2004). *Plants of Turkey Grid by Grid C8 Mardin Diyarbakır Batman Siirt Şırnak Şanlıurfa*. İstanbul: Birlik Ofset Printing.
- Levent, A., Akbulut, Ş. ve Demir B. (2022). “Batman'da Sağlık” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.131-145.

- Sakur, Reşat (2019). “Trc3 Bölgesindeki Organize Sanayi Bölgelerinin Yapısının Analizi”. *Trc3 Bölgesinin (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Ekonomik Durumu Üzerine Yazılar*, Editör: İbrahim Hüseyini Reşat Sakur M.Nazım Uygur, Ankara: Gazi Kitabevi, ss.103 -116.
- Yazıcıoğlu, S. ve Aydın H. (2022). “Batman’da Enerji ve Petrol” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.57-86
- Yılmaz, O. (2022). “Batman’da Sanayi ve Ticaret” Batman Vizyon 2030-Arama Konferansı (Tam Metin Kitap). Ed. İ.Demir, H. Aydın ve F. Korkmaz. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları. ss.89-113.

2.MAKALELER:

2.1. Sosyal Bilimler

- Acar, A. (2020). “Hasankeyf İnsanlarının Paleodemografik Analizi”. *Mukaddime*, 11(2), 485-508.
- Acar, S. ve Uslu, M. A. (2022). “Sağlık Çalışanlarının Harcadığı Duygusal Emeğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Batman ve Siirt İllerindeki Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 38-57.
- Akgönül, M. S. ve Elişük, M. (2016). “Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 193-227.
- Aktan, A., Çakırca, D., Adsan, M., Çakan, A. (2017). “Kozluk’un En Eski Taş Yapılarından Hıdır Bey Camii”. *Munzur Üniversitesi Bilim ve Gençlik Dergisi*, 4(2).
- Akyol, A. A. Ve Kadioğlu, Y. K. (2012). “Hasankeyf Artuklu Köşkü Arkeometrik Çalışmaları”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 29-42.
- Akyol, A. A. ve Yılmaz, M. (2020). “Hasankeyf Sultan Süleyman Cami Minaresi Harç Örneklerinin Arkeometik Analizleri”. *Cedrus*, 8, 643-658.
- Akyol, A. ve Yılmaz, M. (2020). “Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi Yapı Malzemelerinin Arkeometrik Analizleri”. *Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (26), 159-175.
- Alaeddinoğlu, F. (2010). “Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları ”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 19-42.
- Alaeddinoğlu, F. ve Tekin, M. K. (2020). “Turizmin Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Çevresel Açından Yerel Halkın Yaşam Kalitesine Etkileri: Batman Örneği”. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 243-257.
- Aliefendioğlu, Y. (2016). “Kentsel Kesimde Kamulaştırılan Taşınmazların Değerleme İşlemleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Hasankeyf İlçesi Örneği”. *Journal of International Social Research*, 9(42).

- Altindag, A., Ozkan, M., Oto, R. (2005). "Suicide in Batman, Southeastern Turkey". *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35(4), 478-482.
- Arica, R. (2019). "Turistik Bölge Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Batman İlinde Yaşayan Gençler Üzerine Bir Araştırma". *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 5(8), 434-453.
- Arslan, Y. (2015). "Okullarda Yaşanan Şiddet Olaylarının Düzey ve Dinamiklerini Anlamak: Batman Merkez Örneği/Türkiye". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 1-17.
- Arslan, Y. (2015). "Türkiye'de Kitlese Bir Eğitim Topluluğu: Gezerek Özel Eğitim Hizmeti Veren Öğretmenler ve Sorunları (Batman Örneği)". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(4), 139-153.
- Arslan, Y. (2015)." Kan Davası, İntihar ve Cezaevi Vakalarının Yol Açtığı Okul Hayatındaki Başarısızlığa İlişkin Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Batman Merkez Örneği)". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 272-284.
- Arslan, Y. (2016). "Türkiye'de Ezidi Sığınmacı Kadınların Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Batman ve Diyarbakır Kamp Örnekleri". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 31-63.
- Arslan, Y., Şahin, H. M., Gülnar, U., Şahbudak, M. (2014). "Görme Engellilerin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorluklar (Batman Merkez Örneği)". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.
- Ataoglu, R. (1992). "Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Dâvûd'un siyasi faaliyetleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 33-43.
- Ayçam, İ., Kalak, M., Yılmaz, E. (2022). "Eski Hasankeyf ve Yeni Hasankeyf Konutlarının Ekolojik Mimarlık Kriterleri Kapsamında Karşılaştırılması". *Online Journal of Art and Design*, 10(2).
- Aydemir, Y. (2019). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Kişilik Özellikleri Bakımından İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(2), 247-261.
- Aydemir, Y. ve Aydemir, İ. (2020). "Difficulties and Problems Faced by Women Asylum-Seekers in Turkey: Case of Batman Province". *Turkish Journal of Applied Social Work*, 3(1), 11-27.
- Ayhan, G. (2010). "Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi". *Sanat Tarihi Dergisi*, 19(1), 1-22.
- Aykaç, P. ve Kaya, B. (2020). "Hasankeyf'te Sona Yaklaşırken: Korumada İnsan Odaklı Yaklaşımlar ve İnsan Hakkı Olarak Kültürel Miras". *Mimarlık*, 411, 12-17.
- Aykan, B. (2018). "Saving Hasankeyf: Limits and Possibilities of International Human Rights Law". *International Journal of Cultural Property*, 25(1), 11-34.
- Bagli, M. ve Sever, A. (2003). "Female and Male Suicides in Batman, Turkey: Poverty, Social Change, Patriarchal Oppression and Gender Links". *Women's Health and Urban Life*, 2 (1), 60-84.
- Bağlı, M. (2004). "Batman İntiharları Bağlamında Özgürlüğün ve Geleneksel Toplumsal Yapının Kentsel Kurgusu". *Kriz Dergisi*, 12(1), 21-40.

- Balcı, U. (2016). "Anadolu Liselerinde İkinci Yabancı Dil Olarak Almanca Eğitimi: Batman İli Örneği". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 334-341.
- Balta, H. (2018). "Hasankeyf'teki Tarihi Mezarlıklar ve Hazire Alanları Üzerine Bir Değerlendirme". *Social Sciences Studies Journal*, doi: 10.26449/sss.731.
- Başkaya, Z. ve Türk, E. (2015). "Barajların Olası Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Ilısu Barajı ve Hasankeyf Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 347-383.
- Bayazit, M. (2015). "Historical Heritages And Ancient Ceramic Wares Threatened By Energy Policies Hasankeyf Case". *Batman University Journal of Life Sciences*, 5(2).
- Bayazit, M., Cereci, S., Atamer, O. (2013). "Visual documentation in saving cultural heritages: Hasankeyf case, Turkey". *European Journal of Social Sciences*, 37(3), 399-407.
- Biçim, H. (2020). "Şehir İçinde Şehir: Batman ve Tpaö". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (65), 247-263.
- Bimay, M. (2020). "Onuncu Yılında Suriyeli Sığınmacıların Kente Entegrasyonu ve Gelecek Beklentileri: Batman Örneği". *Mukaddime*, 11(2), 348-381.
- Bimay, M. (2020). "Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Uyum Düzeylerinin Karşılaştırılması: Kilis ve Batman Örneği". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1931-1943.
- Bimay, M. (2021). "Spatial, Social and Environmental Effects of Forced Displacement Due to Dam Construction: The Case of Hasankeyf". *Econharran*, 5(7), 49-83.
- Bimay, M. (2021). "Yerel Katılım Açısından Kent ve Kentli Kimliği, Kentsel Aidiyet ve Kentsel Farkındalık Düzeyi: Batman Örneği". *The Journal of Social Science*, 5(9), 88-108.
- Bimay, M. (2021). "Yükseköğretimde Okuyan Suriyelilerin Eğitim Sorunları ve Beklentileri: Trc3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Üniversiteleri Örneği". *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 895-923.
- Boran, A. (2005). "Kozluk'taki Kaleler". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (14), 23-36.
- Boz, H. K., Demir, K., Bayrakdar, A. (2020). "Determination of Physical Activity Levels of Men and Women in the 20-30 Age Range: The Case of Batman Province". *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 22(1), 96-103.
- Bozkurt, H. ve Özkoca, B. (2012). "Manisa İli Kula İlçesi Çömlekçiliği". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 659-671.
- Bozkurt, V., Çetin, T., Süslü, R., Gölge, C., Barut, Y. (2015). "Öğretmenlerin Algılarına Göre İlkokul ve Ortaokul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Davranışlarını Gösterme Düzeyleri Batman İl Örneği". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (25), 257-277.
- Bulşu, Ç., Doğan, M., Çağlar, Z. (2020). "Konaklama İşletmesi Çalışanlarının Motivasyonu: İstanbul ve Batman Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(10), 742-756.

- Bulut Çelik, S. ve Akgul, F. (2020). "Being Physician in Batman During Pandemia ". *Ankara Medical Journal*, 20(2), 516-519.
- Bulut, Y. ve Bimay, M. (2019). "Belediye Meclislerinde Temsil ve Katılım: Batman, Mardin, Adıyaman Örneği". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28(4), 49-64.
- Cakmak, H. K. ve Altuntas, N. (2009). "Reconsidering Gender İnequality and Honour Suicide within the Frame of Different Liberal Theories: Turkey-Batman Case". *Muslim World Journal of Human Rights*, 5(1).
- Can Emmez, B. (2020). "Plants and Foods as İdentity Markers: An Ethnographic Analysis on the Case of the (Y) Ezidis From Batman (Turkey)". *Journal of Ethnic Foods*, 7(1), 1-12.
- Can, B. E. (2015). "Batman Ezidilerinin Defin Pratikleri Üzerine Etnografik Değerlendirmeler". *Antropoloji*, (29), 163-179.
- Caran, Ş. ve Polat, S. (2022). "Petrology of Mt. Kırta Continental Alkali Lavas with Arc-Like Signature, Batman, SE Anatolia, Turkey: Evidence for Mafic Juvenile Lower Crust Assimilated İntraplate Basalts in the Collision-and Mantle Flow-Driven Geodynamic Setting of Arabian Foreland". *Lithos*, 416, 106645.
- Cengizhan, S. ve Karaoğlu, A. (2015). "İlköğretim 2. Kademe Teknoloji ve Tasarım Dersine İlişkin Öğretmen Görüşleri ve Beklentileri Batman İli Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32(1), 307-317.
- Ceylan, A. K. (2017). "Öğretmenlerin Duygusal Emeklerinin Sosyo-Demografik Değişkenler Yönünden Özellikleri: Batman İli Araştırması". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 122-132.
- Ceylan, A. K. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimciliklerinin Sosyo-Demografik Özellikler Yönünden İncelenmesi: Batman Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Araştırması". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59, 459-474.
- Çakar, K. ve Seyitoğlu, F. (2021). "Motivations and Experiences of Tourists Visiting Hasankeyf as a Last Chance Tourism Destination". *Journal of Ecotourism*, 1-23.
- Çalış, E. (2017). "Batman Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Yüzük". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 386-394.
- Çayın, M. ve Atalay, E. (2020). "KOBİ'lerin Finansman Sıkıntılarının Giderilmesi ile Yerel Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Batman İli Örneği". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 35-49.
- Çayın, M. Ve Yapraklı, S. (2014). "Üniversitelerin Yerel Gelir ve İstihdam Üzerindeki Etkileri: Batman Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 155-172.
- Çayın, M. ve Yapraklı, S. (2019). "Kurumsal Yapı Göstergelerinin Yerel Ekonomik Kalkınma Göstergeleri Üzerindeki Etkileri: Erzurum ve Batman Üzerine Bir Uygulama". *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(4), 611-625.

- Çeken, M. B. (2011). "1894 Sason İsyanı'nın İngiliz Basınına Yansımaları". *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (51), 75-98.
- Çetin, E. ve Kızmaz, Z. (2015). "Kitleleşme Süreçlerinde Yer Alan Çocukların Özellikleri ve Kriminalleşme Süreçleri". *Journal of International Social Research*, 8(40).
- Çevik, A. (2016). "Diyar ı Bekr in Hasankeyfi". *Aktüel Arkeoloji*.
- Çiftçi, F. ve Kılınc, K. (2020). "Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketicilerin Beyaz Eşya Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkisi: Batman İli Örneği". *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(3).
- Çoban, Ö., Dilek, S. E., Harman, S. (2017). "Batman İlinde Turizm Gelişiminin Değerlendirilmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 437-455.
- D'Agostino, A. ve Genç, E. (2018). "Kuriki Höyük, A Small Settlement at the Confluence of the Batman and Tigris Rivers. Evidence from the Late Iron Age to the Parthian period". *Anatolica*, 44, 1-42.
- Dalay, Y. (2018). "Akademik Personelin Rekreatif Faaliyetlere Katılımlarını Engelleyen Faktörlerin Belirlenmesi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 84, 203-212
- Demir, F. ve Yaman, B. (2019). "Aday Öğretmenlerin Aday Öğretmen Yetiştirme Sürecine İlişkin Görüşleri (Batman İli Örneği)". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(32), 1-8.
- Demirhan, Y., Aslan, S., Adıgüzel, Ö., Kurt, M. E., Taylan, Ö. (2017). "Halkın Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Bakışı: Diyarbakır, Mardin, Batman ve Bitlis İllerinde Bir Araştırma". *The Journal of Academic Social Science Studies*, (57), 407-421.
- Deniz, I., Ersöz, A., İldeş, N., Türkarlan, N. (1995). "1995-2000 Yılları Resmi Kayıtlarından Batman'da Gerçekleşen İntihar ve İntihar Girişimleri Üzerine Bir İnceleme". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 4(4).
- Dikici, E. ve Sağır, A. (2012). "2010 Yılı Demografik Verileri Bakımından Batman'a Sosyolojik Bir Bakış". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 361-378.
- Dilek, S. E., Çoban, Ö., Harman, S. (2017). "Hasankeyf Halkının Turizmin Gelişimine Yönelik Tutumu Hasankeyf Residents' Attitudes Towards Tourism Development". *Turur Turizm ve Araştırma Dergisi*, 6(2), 59-72.
- Dinçer, N., Kiliç, Z. (2018). "The Analysis of Stress Levels of the Female Wrestlers Studying in Higher Education (A Case of Batman Province)". *Asian Journal of Education and Training*, 4(3), 156-160.
- Doğan, M., Ceylan, Y., Tekin, C. (2015). "Turistik Bir Destinasyon Olarak Hasankeyf'in Ziyaretçi Tatmini Üzerine Bir Araştırma". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-15.
- Doğanay, H. (1989). "Hasankeyf Konut-Mağara Yerleşmeleri", Coğrafya Makaleleri içinde, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 55.
- Duman, F. (2020). "Effects of Coffee Shops' Food Quality, Service Quality and Ambience Quality on Customer Satisfaction and Loyalty in Batman, Turkey". *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 4 (3), 54-68.

- Dursun, M. ve Ezer, M. (2020). “Kişi-Örgüt Uyumunun İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Batman İlindeki 3 ve 4 Yıldızlı Otellerde Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma”. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 156-172.
- Ece, A. (2017). “İbrâhîm b. Muhammed el-Hasankeyfi'nin İrşâdu'l-Mu'minîn ve İkâzu'l-Ğâfilîn Adlı Eserinin Hadis İlmi Açısından Değeri”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2017), 403-434.
- Eliüşük, M. (2019). “Hasankeyf'te Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Bir Mühür ve Düşündürdükleri”. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (20), 83-93.
- Emlik, C. ve Çakırca, D. (2016). “Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Öğrencilerinin Hasankeyf Algısı”. *Munzur Üniversitesi Bilim ve Gençlik Dergisi*, 4(2).
- Er, Y. ve Gülnar, Ü. (2017). “Study on Some Variables of Relationship Between Healthy Lifestyle Behaviors and Health Responsibilities of University Students (Batman Example)” *International Journal of Development Research*, 7 (12), 17649-17654.
- Ercan Çalış (2018). “Batman Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Fibula”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 81, 271-282
- Eren, V. ve Bimay, M. (2017). “Belediyelerde Karar Verme Süreci: Batman Örneği”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Erkan, R. (2003). “Batman İlindeki Kadınların İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 48-85.
- Eroğlu, E. (2019). “Bireysel ve Takım Sporcularında Zihinsel Dayanıklılığın incelenmesi (Siirt, Batman Mardin Artuklu Üniversitesi Örneği)”. *Uluslararası Multidisipliner Akademik Araştırmalar Dergisi*.
- Ersoy, G. Ve Taşkaya, S. M. (2019). “Sınıf Öğretmenlerinin Profili (Batman İli Örneği) Primary School Teachers'profile (Example Of Batman)”. *The Journal*, 12(67).
- Ertan, M. H. (2012). “Sosyolojik Açıdan Batman ve Yöresindeki ‘Taziye Geleneği’ ve Bu Geleneğin Anadolu Taziye Kültürü ile Karşılaştırılması”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 949-962.
- Eskici, B. (2006). “Hasankeyf Koç Camisi Alçı Süslemeleri Üzerine Bazı Gözlemler, Koruma Problemleri ve Çözüm Önerileri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 77-96.
- Eskici, B. , Akyol, A. A., Kadioğlu, Y. K. (2008). “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları”. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* , (78) , 15-30.
- Fındık, N. Ö. (2013). “Rakka Seramikleri ve Hasankeyf'teki Taklitleri Üzerine Bir Analiz”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 257-72.
- Fındık, N. Ö., Akyol, A. A., Sarı, N. (2014). “Archaeometric Analyses of Hasankeyf Unglazed Ceramics”. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14, 261-271.

- Genç, V., Kaya, B., Eren, F., Genç, M., Yıldırım, M. S. (2019). “Spor Etkinliklerine Katılım Motivasyonunun, Destinasyon İmajı ve Seyahat Motivasyonlarına Etkisi: Uluslararası Batman Yarı Maratonu Örneği”. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 2(1), 67-77.
- Göçmez, H., Ceken, M., Yanik, G. (2004). “The characterization of ancient ceramics from Hasankeyf (Turkey)”. *Key Engineering Materials*, 264,2407-2410.
- Güdelci, E. N. (2020). “Mesleki Yeterlilik Açısından Öğrencilerin Muhasebe Derslerini Öğrenme Yaklaşımları ve Öz Yeterlilikle Olan İlişkinin İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği”. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(2), 233-255.
- Güdelci, E. N., (2019). “Batman İlinin Ekonomik Durumunun Genel Çerçeve Değerlendirilmesi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, Sayı 6(38), ss.1602-1610.
- Gülmez, N. (2006). “Tahkik Heyeti Raporlarına Göre 1894 Sason İsyanı”. *Belleten*, 70(258), 695-742.
- Gümüş, M. ve Özgüven, E. (2015). “Barış ve Turizm Ekseninde Medikal Turizm: Çözüm Süreci Sonrası Batman Hastanelerinde Yabancı Hasta Akışı”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-18.
- Gümüş, M., Baranoğlu, M. T., Duman, F. (2020). “Relationship between Woman Entrepreneurs’ demographic Characteristics and Entrepreneurial Success in Batman, Turkey”. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-64.
- Günel, V. (2012). “Batman’da Cadde Adlandırmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirsel Mekâna Hâkim Olma Çabaları”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (25), 171-197.
- Gürbüz, H., Çakmak, M., Oral, B. (2012). “Biyoloji Bölümü Öğrencilerinin Biyoloji Kültürü Edinme Motivasyonlarının İncelenmesi Batman Üniversitesi Örneği”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 161-172.
- Haytoğlu, E. (2009). “Petroleum Exploration Works from Ottoman to Turkish Republic and Batman Refinery (1887-1960)”. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Law and Social Sciences Series*, 61(2).
- Hekimoğlu, G. (2019). “Türkiye’de Kamusal Müzakere Deneyimleri: Batman Üniversitesi Çalıştay Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 147-156.
- Hekimoğlu, G. (2020). “Batman Kiraathaneleri”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 379-404.
- Hekimoğlu, G. (2020). “Yemek Sosyolojisinin Perspektifinden Gündelik Gurmeler: Batman Örneği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 587-599.
- Işıkgöz, E. (2015). “Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğretmen Adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Tutumları: Batman Üniversitesi Örneği”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(2), 57-72.
- Işıkgöz, E. (2016). “Examination of the Preference Reasons of Teachership Profession by the Physical Education Teacher Candidates and Their Professional Expectations in Respect of Different

- Variables: The Case of Batman University”. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(4).
- Işıkgöz, E. ve Yıldız, M. (2016). “The Analysis of the Physical Education Teacher Candidates’ Attitudes Towards School Experience Course: The Case of Batman University”. *International Journal of Sport Exercise and Training Sciences*, 2(4), 145-152.
- Işıkgöz, E., Dinçer, N., Kılınç, Z. (2016). “Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Meslek Bilgisi Dersleri ile Alan Bilgisi Ders Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Batman Üniversitesi Örneği”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 338-346.
- Işıkgöz, M. E. (2019). “Spor Bilimleri Lisansüstü Öğrencilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre Lisansüstü Eğitime Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Batman Örneği”. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 222-238.
- Işıkgöz, M. E., Esentaş, M., Işıkgöz, M. (2015). “Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine Yönelik Değer Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Batman İl Örneği”. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(4), 661-676.
- Işıkgöz, M.E. (2016). “The Relation between the Attitudes of Pre Service Physical Education Teachers Towards Instructional Technologies and Material Design Course and Their Academic Standing Batman University Sample”. *Turkish Online Journal of educational Technology*, ISSN 2146-7242.
- Işıkgöz, E., Esentaş, M., Şahin, H. M. (2017). “Perception of the Students Studying in School of Physical Education and Sports on Distance Education (Batman University Sample)”. *KNOWLEDGE-International Journal*, 20(1), 391-400.
- İnci, R., Aslan, S., Çınar, E., Çeçen, S. (2019). “Batman’da Yaşayan 15-49 Yaş Annelerin Doğum Sonu Dönemde Bebek Bakımına Yönelik Kültüre Özgü Yaklaşımları”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 225-235.
- İslam Akbulut, İsmail Şiriner (2019). “Vergi Afflarının Vergi Mükellefleri Açısından Vergi Uyumuna Etkisi: Batman İli Örneği”. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(4), 1157-1172.
- Kahraman, F. ve Yetkin, P. (2017). “Ezidilerin Zorunlu Göç Deneyimi: Batman Uğurca Köyü Örneği”. *Journal of International Social Research*, 10(54).
- Kara, Ö. T., Yiğit, A., Ağırman, F. (2020). “Batman İl Merkezinde Çalışan Türkçe Öğreticilerinin Karşılaştıkları Sorunlar”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 577-599.
- Karadeniz, S. (2006). “Bir Kentleşme Trajedisi Batman’daki İntiharlar”. *Tezkire Dergisi*, 153-176.
- Karadeniz, S. (2007). “Töre ve Töre Cinayetleri Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme: Batman Örneği”. *Avrupa Günlüğü (Euro Agenda)*, 10, 91-110.
- Kardaş, A. (2016). “Cumhuriyet Dönemi’nde Sason İsyanları ve alınan tedbirler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 49-70.

- Kardaş, C. (2018). "Gercüslü Fıkra Tipi Üzerine Bir Değerlendirme". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17(17), 87-106.
- Kaya, F., Şimşek, B., Erzeybek, M. S. (2018). "Güneydoğu Anadolu'da Genç Nüfusun Spor Yapma ve Fiziksel Aktiviteye Katılma Eğilimleri: Batman İl Örneği, Türkiye". *Spor Eğitim Dergisi*, 2(1), 21-28.
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2016). "Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 84-110.
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2017). "Yerel Yönetimlerde Karar Verme Sürecine Sivil Toplum Kuruluşlarının Katılımı: Batman Örneği". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/1), 165-178.
- Kılıç, M. F. ve Aydın, M. (2017). "XIV./XV. Asır Hasankeyf'inde Bir Müzikoloji Risalesi: Muzaffer Haskefi'nin El-Keşşâf Fî 'İlmi'l-Engâm Adlı Eseri". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22(42), 33-67.
- Kırs, F. ve Okçu, V. (2014). "Okul Yöneticilerinin Dönüşümcü ve İşlemci Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki Batman İli Örneği". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2-3), 1-20.
- Koçak, Z. (2018). "H. 1102 (m. 1690-1691) Tarihli Diyarbakir Eyaleti Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63), 219-266.
- Köleoğlu, Y., Karataşoğlu, S., Namal, M. K. (2013). "Türkiye'de Gazi ve Şehit Ailelerine Sağlanan Sosyal Haklar ve Gazi ve Şehit Aileleri Bilgi Bankası Oluşumunun Sağlanmasında Batman İli Örneği". *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2).
- Kurt, N. G. ve Araç, S. (2018). "Batman İli ve Kadın İntiharları". *Konuralp Medical Journal*, 10(1), 94-98.
- Küçük, A., Yıldız, T., Acar, R. (2004). "Batman'da Ahlak Söyleminin İnşası". *Folklor Edebiyat Üç Aylık Kültür Dergisi*.
- Meşeli, A. (1993). "Batman'ın Şehrsel Gelişimi ve Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 65-86.
- Mete, M., Ünal, Ö. F., Akyüz, B., Kılıç, R. (2015). "Psikolojik Şiddetin İşe Bağlı Tükenmişliğe Etkisi: Batman İlinde Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma". *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 6(12).
- Mıynat, A. (2009). "Eyyubi Hanedanlığının Son Kalesi Hasankeyf'in Düşüşü". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(2), 47-68.
- Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., Gündem, C. Y. (2012). "New excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia". *Neo-Lithics News Letter*, 1(12), 3-7.

- Nasıroğlu, M. (2020). "Hasankeyf'te Heterodoks İzler: Şeyh Çoban Zaviyesi ve Baba Mahmud Haydarî Tekkesi Vakıfları (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)". *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(3), 1357-1372.
- Nasıroğlu, M. "Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, (52), 59-73.
- Oğrak, A., Eldemir, M. (2020). "Örgütsel İnovasyonun Performans Yönetim Sistemi Üzerindeki Etkisi: Batman İlinde Bir Araştırma". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(10), 337-358.
- Okçu, D. (2020). "İslami İlimler Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Metaforik Algılarındaki Değişimin İncelenmesi (Batman Örneği)". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 343-372.
- Okçu, V., Adıgüzel, Z., Gök, M. İ. (2018). "Ortaokul Öğretmenlerinin Okul Yönetiminde Kayırmacılıkla İlgili Algılarının Öğretmenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi (Batman İli Örneği)". *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 368-385.
- Oral, E. (2012). "Yazılıkaya B Odası Girişindeki Aslan Demonlarının İkonografik ve İkonolojik Değerlendirmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2(1), 148-156.
- Orhun, B. N. ve Meriç, S. (2020). "Son Şans Turizminin Medyadaki Yansıması: Hasankeyf Örneği". *Journal of Academic Tourism Studies*, 1(1), 6-18.
- Otlu, F. ve Güdelci, E. N. (2020). "Banka Çalışanlarının Muhasebe Bilgi Sisteminin Etkinliği ile İlgili Algı Düzeyleri: Batman İli Örneği". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 351-368.
- Oto, R., Özkan, M., Altındağ, A. (2004). "Batman İntiharları". *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry*, 5(2):74-100
- Özdaş, F. ve Okulu, T. İ. "Öğretmenlerin Bireyselleştirilmiş Öğretim Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(5).
- Özdaş, F., Demir, F., Oral, Ş. (2021). "Değerler Eğitimi Projesinin İncelenmesi: Batman İli Örneği". *Siirt Eğitim Dergisi*, 1(1), 56-72.
- Özkul Fındık, N. (2013). "Artuklu-Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyf'te Seramik Atölyeleri ve Üretimleri". *Journal of Faculty of Letters/Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(2).
- Özkul Fındık, N. (2014). "Anadolu arkeolojisinde bazı seramik oyuncaklar (xii-xv. Yüzyıllar)". *Milli Folklor Dergisi*, 13(101), 252-264.
- Öztürk, C. ve Karakuş, D. (2021). "Öznel İyi Oluş-Saldırganlık İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Batman Ambulans Servisi". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(50), 210-223.
- Öztürk, S., Işınkaralar, Ö., Yılmaz, D., Çılgınoğlu, H. (2021). "Bir Kültür Turizmi Destinasyonu Olarak Hasankeyf Örneğinde Ziyaretçi Memnuniyeti". *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 23(2), 359-369.
- Öztürker, H. C. (2017). "Batman Han Mimarisi Takip Edilerek Şehrin Önemli Ticari Yollarının Tespiti". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 133-142.

- Pınar, M. (2016). "Cumhuriyet Döneminde Merkez ile Taşra Arasında İletişimsizliğe Bir Örnek: Sason İsyanı". *Route Educational and Social Science Journal*, 3(5), 41-63.
- Sağlamtimur, H. (2015). "Mezopotamya'da Nehir Taşımacılığı, Kelek Kullanımı ve Hasankeyf". *Metro Gastro Dergisi*, 77, 7-15.
- Sahin, H., Çetin, E., Manap, A., Sahin, E. (2014). "Research on Social Desirability Levels of Individuals with Disabilities Living in the Province of Batman In Terms of the Various Variables". *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 16(3), 79-83.
- Savaşkan, A. G. ve Çatı, K. (2020). "Hizmet Kalitesinin Müşteri Bağlılığına Etkisi: Batman İlinde Kafe/Restoran Örneği". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 172-187.
- Sev'er, A. ve Erkan, R. (2004). "The Dark Faces of Poverty, Patriarchal Oppression, and Social Change: Female Suicides in Batman, Turkey (No. 282)". *Women and International Development Journal*, 282: 1-24.
- Sevgi, S. ve Yılmaz, M. (2022). "Hasankeyf'te Baraj Gölü Alanında Kalan Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Yaklaşımı ve Metotları". *Vakıflar Dergisi*, (57), 177-202.
- Sevim Erol A., Z. F. Yaşar, S.Özdemir, A. Y. Yavuz, (2011), "Hasankeyf insanların antropolojik yapısı", T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, İstanbul,219-234, 24-28 Mayıs 2010.
- Soydan, E. ve Korkmaz, F. (2013). "Batman'da Yeni Bir Keşif: Deraser (Arık) Mağara Resimleri". *Turkish Studies*. Sayı 8/6, ss.665-686.
- Sucin, T. ve Çayın, M. (2021). "Yerel Ekonomiler İçin Kümelenmenin Önemi: Batman Tekstil Sektörü İçin Bir Uygulama". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 271-288.
- Sukar, M. ve Tobul, S. (2011). "Effect of Human Factors on Occurrence of Flood and Torrent Events in Batman, Southeastern Turkey". *Electronic Journal of Social Sciences*, 10(37).
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2010). "Batman Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (21), 18-33.
- Sümer, N. ve Aktaş, A. (2017). "Yezidilerde Dini Teşkilatlanmanın Sosyal Hayata Yansımaları (Batman-Beşiri Örneği)". *Dini Araştırmalar*, 20(51 (19-06-2017)), 117-136.
- Şahin, H. M., Esentaş, M., Işıkgöz, E., Üzümcü, B., Fidan, K., Ayaş, G. (2016). "According to Various Degree of Confidence and Social Desirability of Levels Analysing People Who Exercise in The Fitness Centers: Example Of Batman". *Sport and Society/Sport si Societate*, 16(2).
- Şahin, H., Çetin, E., Manap, A., Şahin, E. (2014). "Research on Social Desirability Levels of Individuals with Disabilities Living in The Province of Batman In Terms of The Various Variables". *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 16(3), 79-83.
- Şahin, M. M. ve Yılmaz, O. (2020). "Sosyal Sermaye, Motivasyon ve İş Tatmini Arasındaki Aracılık Etkisi: Batman Üniversitesi Örneği". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 587-606.

- Şen, M. E., Ertan, M. H., İsen, Z. (2012). “Batman Fakira Köyünde Bayram Geleneği (Ezidi Pirlilerinin Yaşadığı Köyde Yezdan Bayramı Kutlaması)”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 781-793.
- Şengül, T. ve İkinci, Y. (2017). “Batman İli Ekstansif Koşullarında Yapılan Hindi Yetiştiriciliğinin Genel Yapısı ve Sorunların Tespiti”. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 7(3), 299-308.
- Şenol, D. ve Çalar, V. (2018). “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Batman’da Erkek Olmak”. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-16.
- Taşgın, Ö., Tekin, M., Altınok, E. (2007). “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi (Batman İl Örneği)”. *Atatürk Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 9(4), 12-20.
- Tavukçu, Ö., Çoban, Ö., Eren, B. (2016). “Batman İlinde Faaliyet Gösteren Seyahat Acentalarının Dış Kaynak Kullanımları Üzerine Bir Araştırma”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 138-152.
- Tokat, M. E. ve Güngör, A. (2017). “Batman İli Köprülerinin Mimari Açısından Değerlendirmesi ve Ticaret Yollarıyla İlişkisi”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 71-83.
- Toptaş, K. ve Akyüz, F. (2021). “A Neo-Assyrian Sale Contract from the Province of the Chief Cupbearer (rab-šāqê) kept at the Hasankeyf Museum (Batman)”. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 111(1), 77-87.
- Türk, E. (2019). “Batman Yerel Basınında Göçmenlerin Temsili Üzerine Bir Analiz”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2975-3000.
- Türk, E. (2019). “Batman’da Sokakta Çalış (tırıl) an Çocuklar ve Karşı Karşıya Oldukları Riskler”. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1126-1158.
- Türk, E. (2020). “Batman’da Mekânsal ve Toplumsal Ayrışmanın Yansıması Olarak Güvenlikli Siteler”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 230-244.
- Uğran, F. ve Kılınç, K. (2019). “Tüketicilerin Risk Algısı ve Tüketici Şüphesizliği Arasındaki İlişki: Batman İlinde Yapılan Bir Araştırma”. *Turkish Studies -Economics, Finance, Politics*, 15(3), 1775-1795.
- Uluçam, A. (2020). “Hasankeyf Şehabiye Medresesi (Sultan Süleyman Külliyesi)”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (5), 37-58.
- Ulutürk, M. (2013). “Etno Dinsel Bir Topluluk Olan Ezidilerin Batman ve Çevresindeki Son Yerleşim Yerleri ve Nüfusları Üzerine”. *Journal of Turkish Studies*, 8(5).
- Uslu, A., Sancar, M. F., Kutukız, D., İltar, Ü. E. (2017). “Turizm Alanında Önlisans ve Lisans Öğrenimi Gören Öğrencilerin Staj Hakkındaki Görüşleri: Siirt Üniversitesi ve Batman Üniversitesi Örneği”. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(3), 81-92.

- Uslu, M. A. ve Acar, S. (2020). “Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Maslach Tükenmişlik Envanteri ile İncelenmesi: Batman İlinde Yapılan Bir Araştırma”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 277-284.
- Ünal, Ö. F., Mete, M., Akyüz, B., Kılıç, R. (2015). “Psikolojik Şiddetin İşe Bağlı Tükenmişliğe Etkisi: Batman İlinde Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(12), 37-61.
- Yaka, R., Birand, A., Yılmaz, Y., Caner, C., Açıkan, S. C., Gündüzalp, S., Somel, M. (2018). “Archaeogenetics of Late Iron Age Cemialo Sırtı, Batman: Investigating Maternal Genetic Continuity in North Mesopotamia Since the Neolithic”. *American journal of physical anthropology*, 166(1), 196-207.
- Yalcin, B. ve Arslan, F. (2016). “Health Beliefs of University Students With Regard To Sportive Recreational Activities”. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1(1), 2-13.
- Yaşar Acat (2020). “Hasankeyf ve Hasankeyf'e Nispet Edilen Alimler (Ar)”. *The Journal of Academic Social Sciences*, (104), 74-96.
- Yavuz, A. Y., Yaşar, Z. F., Özdemir, S., Sevim, E. A., Devrent, T. (2011). “Hasankeyf Neolitik Dönem İnsanlarında Çene Kırığı”. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 27, 381.
- Yayman, M. ve Yayman, D. (2011). “Ekonomik ve Sosyal Sorunların Azaltılmasında Aile Planlamasının Önemi ve Batman İli Uygulaması (Oecd Ülkeleri ile Türkiye Karşılaştırması)”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3).
- Yıldız, M. E., Gürer, B., Gülnar, U. (2015). “Batman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu 2014 yılı özel yetenek sınavı sonuçlarının değerlendirilmesi”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 5(2), 116-128.
- Yılmaz, G. (2016). “Hasankeyf Kazılarında Bulunan Seramik Kandiller”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (36).
- Yılmaz, M. (2011). “Battal-nâme, Sasonlu Tavit ve Digenis Akritas Destanlarındaki Kahramanların Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbına Göre Değerlendirilmesi”. *Folklor/Edebiyat*, 18(67), 89-104.
- Yılmaz, M. (2011). “Battal-Nâme-Sasonlu Tavit Ve Digenes Akrites Destanlarında Rüyalarda İşlevleri”. *Electronic Turkish Studies*, 6(1).
- Yılmaz, M., Eskici, B., Eliüşük, M., Akgönül, M. S., Şener, Y. S. (2019). “Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları”. *Masrop E-Dergi*, 13(1), 30-51.
- Yılmaz, M., Sevgi, S., Eskici, B., Şener, Y. S., Eliüşük, M. (2020). “Kısmen Baraj Gölü Suları Altında Kalacak Olan Hasankeyf Yamaç Külliyesinin Sağlamaştırılması, Korunması ve Sergilenmesine Yönelik Uygulamalar”. *Amisos*, 5(9), 413-439.

Yılmaz, O. ve Aydemir, Y. (2019). “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Özellikleri Bakımından İncelenmesi: Batman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Electronic Turkish Studies*, 14(5).

Yurttaş, H. (1996). “Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi”. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (3).

2.2. Fen Bilimleri

Ablak, E., Çimen, M., Karakoç, D., Yılmaz, M., Yıldız, R., Yılmaz, İ. (2013). “Batman İlinden Elde Edilen Sütlerde Toplam Yağın Türk ve Avrupa Birliği Standartlarına Uygunluğunun Belirlenmesi”. *Bilim ve Gençlik Dergisi*, 1(1), 25-30.

Acar, E. (2020). Air Temperature Estimation for Batman City with Simple and Multi-Linear Regression Models Utilizing Meteorological Parameters. *European Journal of Technique*, 10(2), 242-251.

Adin, H., Yaşar, F., Altun, Ş., İşcan, B. (2017). “Batman Şehir Merkezinde Hava Kirliliği ve Kontrolü”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/2), 48-55.

Akdemir Kalkan, İ. ve Çelen, M. K. (2018). “Batman İlinde Görev Yapan Aile Hekimlerinin Hepatit B Aşısı ve HBV İnfeksiyonuna Yaklaşımının Değerlendirilmesi”. *Flora İnfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Dergisi*, 23(4), 227-231.

Akgül, İ. ve Başbuğan, Y. (2017). “Mardin ve Batman Yöresinde Buzağılarda Görülen Amaurosis Olgularında Vitamin A'nın Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 9-17.

Akgün, H. (2003). “Remediation of The Geotechnical Problems of The Hasankeyf Historical Area, Southeastern Turkey”. *Environmental Geology*, 44(5), 522-529

Akinci, T. Ç. (2011). “Short Term Wind Speed Forecasting with ANN in Batman, Turkey”. *Elektronika ir Elektrotehnika*, 107(1), 41-45.

Al, B., Akgün, A., Yeşilkaya A. (2008). “Batman İlinde 2006 Yılında Meydana Gelen Sel Felaketindeki Acil Sağlık Hizmetleri ve Deneyimlerimiz”. *Akademik Acil Tıp Dergisi*, 7(2), 28-32.

Al, B., Orak, M., Üstündağ, M., Söğüt, Ö. (2010). “Characteristics of suicides cases in Batman, South East of Turkey”. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 30(1), 65-72.

Al, B., Yıldırım, C., Söğüt, Ö., Yeşilkaya, A. (2008). “Batman Devlet Hastanesi Acil Servisine Yedi Ayda Başvuran 39 Kene Isırığının Değerlendirilmesi”. *Akad Acil Tıp Dergisi*, 7(1), 40-3.

Al, B., Yılmaz, D. A., Söğüt, Ö., Orak, M., Üstündağ, M., Bozkurt, S. (2009). “Epidemiological, Clinical Characteristics and Outcome of Scorpion Envenomation in Batman, Turkey: A Analysis of 120 Cases”. *Akademik Acil Tıp Dergisi*, 8(3), 9-14.

Al, B., Yıldırım, C., Coban, S. (2009). “Falls from Heights in and Around the City of Batman”. *Ulus Travma Acil Cerrahi Dergisi*, 15(2), 141-7.

Alkan, A. (2018). “Batman Kentinde Mekânsal Büyümenin Arazi Kullanımına Etkisi”. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 260-273.

- Alkan, A., Adigüzel, F., Kaya, E. (2017). "Batman Kentinde Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi". *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (34), 62-76.
- Alpaslan, N., Balci, M. C., Öncül, N. (2017). "Evaluation of Liquefaction Potential of the Alluvial Soil with Initial Acceleration Method, Province of Batman Case". *Materials, Methods Technologies*, 11, 361-369.
- Alpaslan, N., Özçep, F., Balci, M. C., Öncül, N. (2017). "Determination Of Geological and Geophysical (Electrical-Vesmethod) Features of the Karst Cavity in the Esentepe Region of Batman Province". *European Journal Of Technique*, 7(1), 8-20.
- Altuntaş, A. (2020). "An Investigation of the Possible Effects of Oil Wells and Refineries on Landscapes: Batman Case". *International journal of Rural Development, Environment and Health Research*, 4 (5).
- Aslan, I. (2015). "Analyzing Emergency Medical Services at Batman City". *International Journal of Healthcare Management*, 8(4), 244-261.
- Atamov, V., Çetin, E., Aslan, M., Cevher, C. (2014). "The Flora of Ilisu/Turkey (Hasankeyf) and Its Conservation". *Biological diversity and conservation*, 7(1), 16-31.
- Avcı, A. S. ve Karakaya, H. (2019). "Calculating Energy-Induced Carbon Footprint: Batman University Case". *European Journal of Technique*, 9(1), 114-120.
- Aydın, Y. (2019). "Batman İli Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 29(1), 178-186.
- Baba, H., Altaş, B., Sevindik, M. (2021). "Myxomycetes Diversity of Batman Province and Hasankeyf District". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 24(2), 435-441.
- Baran, H. A. ve Gumus Kiral, N. (2021). "Assessment of Heavy Metal Pollution of Urban Soils of Batman by Multiple Pollution İndices". *International Journal of Environmental Analytical Chemistry*, 1-18.
- Baran, M. F. ve Gökdoğan, O. (2022). "Determination of Energy Use Efficiency and Greenhouse Gas Emission (GHG) of Cotton Cultivation in Batman Province: A Case Study from Beşiri District". *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 36(2), 292-298.
- Baran, N. ve Andırman, M. (2022). "Batman Şartlarında Bazı Yerfıstığı (*Arachis hypogaea* L.) Çeşitlerinin Verim ve Verim Özelliklerin Belirlenmesi". *ISPEC Journal of Agricultural Sciences*, 6(1), 58-63.
- Batan, M. (2012). "Diyarbakır ile Batman İlleri İklim Verilerinin Lineer Regresyon ile Karşılaştırılması ve Ilisu Barajı Sonrası Batman İlinin Gelecek İklim Verilerinin Elde Edilmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 225-232.
- Batan, M. (2013). "Batman İlinde Kirlenici Emisyonlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Küresel Isınmaya Etkisi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(2), 90-104.
- Batan, M. (2021). "Çeşitli Kuraklık İndisleri ile Batman İlinin Kuraklık Analizi ve Kontur Haritalarının Çıkarılması". *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 252-265.

- Bayhan, S. Ö., Kaplan, M., Bayhan, E. (2017). "Agromyzid (Diptera) Species and Their Parasitoids in Batman Province, Turkey". *Middle East Journal of Science*, 3(2), 98-106.
- Beyazıt, N. İ. ve Bulut, H. (2012). "Batman İli İçin Eğimli Yüzeylere Gelen ve Camdan Geçen Güneş Işınım Miktarının Analizi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 267-280.
- Biricik, M. ve Karakas, R. (2012). "Birds of Hasankeyf (south-eastern Anatolia, Turkey) Under the Threat of a Big Dam Project". *Natural Areas Journal*, 32(1), 96-105.
- Bulut, G., Doğan, A., Şenkardeş, İ., Avcı, R., Tuzlaci, E. (2019). "The Medicinal and Wild Food Plants of Batman City and Kozluk District (Batman-Turkey)". *Agriculturae Conspectus Scientificus*, 84(1), 29-36.
- Caran, Ş. ve Polat, S. (2022). "Petrology of Mt. Kıra Continental Alkali Lavas with Arc-Like Signature, Batman, SE Anatolia, Turkey: Evidence for Mafic Juvenile Lower Crust Assimilated Intraplate Basalts in the Collision-and Mantle Flow-Driven Geodynamic Setting of Arabian Foreland". *Lithos*, 416, 106645.
- Celep, F., Dirmenci, T., Güner, Ö. (2015). "Salvia Hasankeyfense (Lamiaceae), A New Species from Hasankeyf (Batman, South-Eastern Turkey)". *Phytotaxa*, 227(3), 289-294.
- Coşkun, E., Demirkol, C., Ünlügenç, U. C., Kop, A. (2003). "Doğu Silivanka (KD Batman) Sahasında Beloka Formasyonu Petrol-Su Dokanağının Konumu". *Geosound Yer Bilimleri Dergisi*, (42), 177-191.
- Çelik, E. (2018). "Batman İli Ornitofaunası". *Doğu Fen Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-10.
- Çelik, R. (2019). "Evaluation of Groundwater Potential by GIS-Based Multicriteria Decision Making as A Spatial Prediction Tool: Case Study in the Tigris River Batman-Hasankeyf Sub-Basin, Turkey". *Water*, 11(12), 2630.
- Çetin, İ., Nalbantçılar, M. T., İnci, R., Güler, M. S., Tosun, K., Nazik, A. (2017). "Correlation of Drinking Water Nutritional Element Levels with Body Composition of Women Aged 55-70 Years Living in Batman Province". *Dicle Tıp Dergisi*, 44(1), 99-108.
- Çevik, E., Inan, N., Sentürk, M. B., Demirel, A., Kumbasar, H., Arısoy, A., Sönmez, E. (2014). "Seroprevalance of Hepatitis B among Pregnant Women and Neonates Born to HBsAg Positive Mothers in Batman". *Viral Hepatit Dergisi*, 20(3).
- Dağı, H. T. (2011). "Batman Bölge Devlet Hastanesi Transfüzyon Merkezine Başvuran Kan Vericilerinin HBsAg, Anti-HCV ve Anti-HIV Sonuçlarının Değerlendirilmesi". *Klinik Dergisi*, 24(3), 173-5.
- Dağı, H. T. ve Mert, D. (2011). "Batman Bölge Devlet Hastanesinde Hastane İnfeksiyonları, Etken Mikroorganizmalar ve Antibiyotik Dirençleri". *Ankem Dergisi*, 25(4), 237-243.
- Damla, N. ve Aldemir, K. (2014). "Radon Survey and Soil Gamma Doses in Primary Schools of Batman, Turkey". *Isotopes in environmental and health studies*, 50(2), 226-234.
- Damla, N., Çevik, U., Karahan, G., Kobya, A. I., Kocak, M., Isık, Ü. (2009). "Determination of Gross α and β Activities in Waters from Batman, Turkey". *Desalination*, 244(1-3), 208-214.

- Damla, N., Cevik, U., Kobyay, A. I., Ataksor, B., Isık, U. (2010). "Assessment of Environmental Radioactivity for Batman, Turkey". *Environmental monitoring and assessment*, 160(1), 401-412.
- Demir, S., Demirel, K., Uzun, Y. (2007). "Batman Yöresinin Makrofungusları". *Ekoloji Dergisi*, 16(64).
- Demir, İ., Altun, Ş., Yaşar, F. (2022). "Batman Çevresi Antep Fıstığı Potansiyeli ve Kabuklarının Biyokütle Kaynağı Olarak Değerlendirilmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 12(1), 123-133.
- Demir, M. E. ve Yılmaz, A. (2016). "Appropriate Wastes for Biogas Producing and Organic Waste Quantities for Batman City". *Middle East Journal of Technic*, 1(2), 44-55.
- Demir, M. E., Yılmaz, M., Gündoğdu, A. (2017). "A Model Application of Micro Grid: Batman University Micro Grid". *International Journal of Energy and Smart Grid*, 2(2), 47-63.
- Demirpençe, Ö., Tezcan, S. I., Değirmen, E., Mert, D., Gümüş, A., Çelen, M. K. (2012). "Batman Devlet Hastanesine Başvuran Kişilerde Hepatit ve HIV Serolojisinin Sonuçları". *Viral Hepatit Dergisi*, 18(1), 6-10.
- Diñç, S. ve Keskin, F. (2017). "Hasankeyf ve Çevresindeki (Batman) Birimlerin Petrografik Özellikleri". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/2), 23-35.
- Dişli, E. (2017). "Hydrochemical Characteristics of Surface and Groundwater and Suitability for Drinking and Agricultural Use in the Upper Tigris River Basin, Diyarbakır–Batman, Turkey". *Environmental Earth Sciences*, 76(14), 1-23.
- Doğan, U. (2005). "Land Subsidence and Caprock Dolines Caused by Subsurface Gypsum Dissolution and the Effect of Subsidence on the Fluvial System in the Upper Tigris Basin (Between Bismil–Batman, Turkey)". *Geomorphology*, 71(3-4), 389-401.
- Duman, A. ve Ekinçi, R. (2021). "Mardin ve Batman Ekolojik Koşullarında Bazı Mısır (Zea Mays L.) Genotiplerinin İkinci Ürün Olarak Performanslarının Karşılaştırılması". *Ziraat Mühendisliği Dergisi*, (373), 51-60.
- Durmuş, A., Ercan, U., Avcı, A. S., Kallioğlu, M. A., Karakaya, H. (2017). "Batman İli Enerji Profilinin Araştırılması". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/2), 161-167.
- Efe, H. ve Önen, F. (2015). "Batman Çayı'nın Taşkın Analizinin HEC-RAS Programıyla Yapılması". *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 6(2), 83-92.
- Eke, A., Tuğrul, A., Yılmaz, M. (2021). "Batman-Hasankeyf-Gercüş-Midyat Karayolu Güzergâhındaki Yüksek Şevlerin Duraylılıklarının Farklı Analiz Programlarıyla Değerlendirilmesi". *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 9(2), 666-682.
- Ekingen, E. ve Yıldız, A. (2021). "Evde Sağlık Hizmeti Alan Hastaların Profillerinin İncelenmesi: Batman İli Örneği". *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 609-617.
- Ekingen, N., ve Şahin, H. M. (2021). "Batman Merkezinde ve İlçelerinde Rekreasyon Alanlarının İncelenmesi." *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 161-175.

- Erdemli, A. Ü. ve Kalkan, E. (1992). “Kozluk Çayı balıklarının taksonomik yönden araştırılması”. *XI. Ulusal Biyoloji Kongresi Zooloji Seksiyonu*, 77-86.
- Eren, Y., Nalbantçılar, M.T., Beyaz, T., Dinç, S., Ünal, M., Arslan, Ş., Polat, S. (2012). “Esentepe Gültepe Batman Çukurunun Oluşum Mekanizması”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 375-394.
- Eryüce, N., Taysun, A., Uysal, H., Dağdeviren, İ. (1993). “Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Malatya, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak Civarındaki Bazı Eğimli ve Düz Tarım Arazilerinde İşlenen Tabakanın Fe, Zn, Mn, Cu İçerikleri”. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30(3), 81-88.
- Fidan, M. (2019). “*Bellevalia sasonii* (Asparagaceae): a new species from Turkey”. *Phytotaxa*, 394(2), 126-132.
- Gul-Guven, R., Guven, K., Poli, A., Nicolaus, B. (2008). “*Anoxybacillus Kamchatkensis* Subsp. *Asaccharedens* Subsp. Nov., A Thermophilic Bacterium Isolated from A Hot Spring In Batman”. *The Journal of General and Applied Microbiology*, 54(6), 327-334.
- Gündoğdu, N. Y., Candansayar, M. E., Genç, E. (2017). “Rescue Archaeology Application: Investigation of Kuriki Mound Archaeological Area (Batman, SE Turkey) by Using Direct Current Resistivity and Magnetic Methods”. *Journal of Environmental and Engineering Geophysics*, 22(2), 177-189.
- Güngördü, S. ve Çelen, M. F. (2018). “Batman İli Köy Tavukçuluğunun Durumu”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 8(2/2), 37-59.
- Gürsoy, S. (2013). “Batman İlinin Tarımsal Mekanizasyon Düzeyinin İlçeler Bazında Değerlendirilmesi”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 3(2), 146-158.
- Hosseini, S. H., Horsfield, B., Wilkes, H., Vieth-Hillebrand, A., Yalçın, M. N., Kavak, O. (2018). “Comprehensive Geochemical Correlation between Surface and Subsurface Hydrocarbon Occurrences in the Batman-Mardin-Şırnak Area (SE Turkey)”. *Marine and Petroleum Geology*, 93, 95-112.
- Işık, U., Damla, N., Akkoca, D. B., Cevik, U. (2012). “Mineralogical, Geochemical and Radiological Characterisation of Selmo Formation in Batman Area, Turkey”. *Isotopes in Environmental and Health Studies*, 48(2), 302-312.
- Işık, M. Z., Budak, N., Adin, H., Topkaya, Oktay, H. (2012). “Sample of Batman in Determination of Urban Solid Waste Management and Recycling Potential”. *International Journal of Physical Sciences*, 7(43), 5815-5820.
- İnci, R., Tümbay, E., Hilmi, Z., Demir, O. (1990). “The Prevalence and Causative Agents of *Tinea Capitis* in Batman, Siirt”. *Turk J Infect*, 4, 111-6.
- İnci, R., Yildirim, M., Bagei, N., Inci, S. (1992). “Biological Control of Mosquito Larvae by Mosquitofish (*Gambusia Affinis*) in the Batman-Siirt Area”. *Turkiye Parazitoloji Dergisi*, 16(2), 60-6.

- İlçin, M. (2019). "Investigation of Orthoptera: Insecta Fauna of Useful, Harmful and Predator Species in the Batman Region (Turkey)". *Biological and Chemical Research*, 6, 30-40.
- İlçin, M. ve Satar, A. (2018). "On the Orthopteran Fauna (Insecta: Orthoptera) of Agricultural Regions of Batman Province (Turkey)". *Boletín de la Sociedad Entomológica Aragonesa*, 62, 163-166.
- İlhan, A., Çimen, M., Demir, Z., Turhan, Z., Demir, B., Coçkun, B. (2014). "Batman ve Bitlis İllerinden Elde Edilen İnek Sütlerinde Yağ ve Protein Oranlarının AB ve Türk Standartlarına Uygunlukların Belirlenmesi". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 6(21), 1-6.
- İnci, R., Bakırcı, G., Erdoğan, A., Ateş, M., Pak, A., Laleli, Y. (1990). "Batman ve Yöresinde Abortus Öykülü Kadınlarda Anti-Toksoplazma Antikorlarının İndirekt Hemagglutinasyon Mikroyöntemi ile Araştırılması". *Tr Parazitolojisi Dergisi*, XIV: 17-23.
- İnci, R., İnci, S., Kalaycıoğlu, N. (1993). "Batman'da Bruselloz". *İnfek Dergisi*.
- İnci, R., İnci, S., Kalaycıoğlu, N., Uyanık, M. (1992). "Batman/Siirt Yöresinde İnfeksiyon Hastalıklarının Sağaltımında Yöresel Yöntem Uygulamaları". *İnfek Dergisi*.
- İnci, R., Tümbay, E., Hilmi, Z., Demir, O. (1990). "Batman (Siirt) Bölgesi İlkokul Çocuklarında Tinea Capitis Prevalansı ve Etkenleri". *İnfeksiyon Dergisi*, 4, 111-6.
- İnci, R., Yıldırım, M., Bağcı, N., İnci, S., (1992). "Batman-Siirt Bölgesinde Sivrisinek Larvalarının *Gambusia Affinis* Balıkları ile Biyolojik Kontrolü". *Tr Parazitolojisi Dergisi*.
- İnci, R., Yıldırım, M., Bağcı, N. (1990). "Batman Yöresinde Sıtma ve Yeni Bir Örgütlenme Modeli". *Tr Parazitolojisi Dergisi*.
- Kacar, E., Akin, H. K., Cicek, T., Unlu, E. (2017). "Seasonal Variations of Heavy Metals in Water, Sediment and Tissues of Two Freshwater Fish Species (Cyprinion *Macrostomum* and *Capoeta Trutta*) from the Batman Dam (Tigris Basin), Turkey". *Fresenius Environmental Bulletin*, 4187.
- Kaçar, E. ve Akin, H. K. (2019). "Seasonal Variations of Heavy Metals in Some Tissues of *Chondrostoma Regium* (Heckel, 1843) From Batman Dam, Turkey". *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(4), 1944-1952.
- Kaçar, E., Akin, H. K., Uğurlu, P. (2017). "Determination of Heavy Metals in Tissues of *Barbus Grypus* (Heckel, 1843) from Batman Dam, Turkey". *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 17(4), 789-794.
- Kadioglu, S., Kadioglu, Y. K., Akyol, A. A. (2011). "Monitoring Buried Remains with A Transparent 3D Half Bird's Eye View of Ground Penetrating Radar Data in the Zeynel Bey Tomb in the Ancient City of Hasankeyf, Turkey". *Journal of Geophysics and Engineering*, 8(3), S61-S75.
- Kaplan, A. (2021). "Investigation of in vitro Enzyme Inhibitory Properties and Antioxidant Activity of *Moltkia coerulea* (Willd.) Lehm. (Boraginaceae) Growing in Raman Mountain-Batman". *International Journal of Secondary Metabolite*, 8(4), 312-320.
- Kaplan, A. (2021). "Radical Scavenging and Antibacterial Activities of *Ruta buxbaumii* Poir. (Rutaceae) Growing in Raman Mountain-Batman". *Sakarya University Journal of Science*, 25(5), 1148-1158.

- Kaplan, M. ve Saltuk, B. (2021). "Determination of the Environmental Effects of Plant Protection Products in Fighting Pests in Greenhouse Vegetable Production: Batman Province Example". *International Journal of Scientific and Technological Research*, ISSN 2422-8702.
- Karahan, L. E. (2016). "Batman'da Tüketime Sunulan Yoğurtların Bazı Kimyasal ve Tekstürel Özellikleri". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/2), 59-65.
- Karakoç, D., Çimen, M., Demir, N., Şos, C., Gökyer, H., Ablak, E., Kutlu, C. (2013). "Ağustos ve Kasım Aylarında Batman İlinden Elde Edilen Sütlerde Ekonomik Öneme Sahip Biyokimyasal Parametreler". *Bilim ve Gençlik Dergisi*, 1(1), 19-23.
- Kemal, M., Koçak, A. Ö., Akın, K. (2008). "Butterflies of Batman Province (East Turkey)(Lepidoptera)". *Cesa News*, 17, 1-7.
- Köylü, V., Alpaslan, N., Yavuz, V. S. (2021). "Consolidation Settlement Calculation and Examination of the Foundation Settlements with Finite Elements Method, Example of Batman City Gültepe Bridge". *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 12(2), 373-387.
- Kutlu, L. ve Çakır, E. A. (2021). "Batman/Beşiri Çemialo Sırtı'nda Arkeobotanik Çalışmalar". *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), 215-230.
- Kutlu, L. ve Özdoğan, A. E., Çakır, E. A. (2018). "Archaeobotanical Studies at Sumaki Höyük (Batman, Turkey) in 2014". *Eurasian Journal of Forest Science*, 6(2), 26-34.
- Mezgit, D., Gavcar, E., Firuzan A, R. (1999). "Batman Rafinerisi'nde Kâr Maksimizasyonu Üzerine Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41-47.
- Nalbantçılar, M. T. ve Pinarkara, S. Y. (2016). "Public Health Risk Assessment of Groundwater Contamination in Batman, Turkey". *Journal of Water and Health*, 14(4), 650-661.
- Nalbantçılar, M. T. (2016). "Batman Katı Atık Depolama Alanının Çevresel Etki Değerlendirmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 240-246.
- Obut, N. ve Tür, M. R. (2021). "Measurement and Evaluation of Power Quality Parameters Batman Province Application". *International Journal of Energy and Smart Grid*, 6(1-2), 37-45.
- Oğuz, B. ve Deger, S. (2019). "PCR Detection of Anaplasma Phagocytophilum in Stray Dogs in Batman, Turkey". *Van Veterinary Journal*, 30(3), 183-185.
- Onursal, N., Kul, A., Onursal, D. (2015). "The Analysis of Solid Waste and Effluent Water Management in Diyarbakir and Batman Districts". *Natural Science and Discovery*, 1(3), 80-4.
- Ozkan, S. ve Altınar, D. (1987). "Maastrichtian planktonic foraminifera from the Germav Formation in Gercus area (SE Anatolia, Turkey), with notes on the suprageneric classification of Globotruncanids". *Revue de paléobiologie*, 6(2), 261-277.
- Ölmez-Bayhan, S., Bayhan, E., Özdemir, I. (2012). "Survey of Predator Species of Aphids in Batman, Diyarbakir and Mardin Provinces of Turkey". *Research on Crops*, 13(2), 628-633.
- Öncül, N. ve Alpaslan, N. (2014). "Batman İli Gültepe Mahallesi Yeraltı Yapısının Sismik ve Elektrik Özdirenç Yöntemleri ile İncelenmesi". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4(1), 31-51.

- Örük, G. ve Baran, M. F. (2022). "Measurement of Technical Efficiency in Cotton Production in Batman Province, Turkey: A Comparison of DEA and SFA". *Custos e Agronegocio on Line*, 18(1), 271-284.
- Özdemir, K., Ögün, E., Ertas, M., Özok, N. (2018). "Kozluk (Batman) Tuzla Gözü Tuzlasından İzole edilen Ekstraselüler İnulinaz Enzimi Üreten *Salinivibrio* T1 İzolatının Karakterizasyonu". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 60-68.
- Özkan, N. ve Akiska, S. (2017). "A New Larval Record of *Demicryptochironomus* Lenz 1941 Diptera Chironomidae for the Turkish fauna". *Turkish Journal of Zoology*, 41(1), 181-184.
- Pakma, O. (2018). "Batman İlindeki İnce Film A-Si Teknolojili Fotovoltaik Sistemin Performans Değerlendirmesi". *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 234-242.
- Pala, G., Caglar, M., Selamoğlu, Z. (2017). "Study on epilithic diatoms in the kozluk creek (Arapgir-Malatya, Turkey)". *Iranian Journal of Fisheries Sciences*, 16(1), 441-450.
- Pınar, S. M. ve Behçet, L. (2014). "Onopordum Hasankeyfense (Asteraceae), A New Species from South-Eastern Turkey". *Turkish Journal of Botany*, 38(2), 226-233.
- Sarı, B. A. (2013). "Batman'da Çocuk Psikiyatrisi Polikliniğine Başvuran Hastalarda Belirti ve Tanı Dağılımları". *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 16(1), 7-17.
- Seven, E. (2019). "First Comprehensive Faunistic List on the Lepidoptera Species of Batman Province (Southeastern Turkey)". *Munis Entomology and Zoology*, 14(2), 439-447.
- Seydosoglu, S., Cacan, E., Sevilmiş, U. (2019). "Determination of Botanical Composition, Yield and Pasture Quality Ratings of Infertile Pastures on Kozluk District of Batman Province Of Turkey". *Fresenius environmental bulletin*, 28(4A), 3388-3394.
- Seydoşoğlu, S. ve Kökten, K. (2018). "Batman İli Beşiri İlçesi Mera Vejetasyonlarının Bazı Özellikleri". *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 55(4), 131-140.
- Seydoşoğlu, S. ve Kökten, K. (2019). "Batman Mera Vejetasyonlarının Bazı Özellikleri". *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 23(1), 60-68.
- Sinanoğlu, D. (2021). "Systematic and Biostratigraphic Evaluation of the Late Cretaceous Benthic Foraminiferal Assemblages of Southeastern Batman". *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 165(165), 267-293.
- Sinanoğlu, D., Özgen-Erdem, N., Sarı, B. (2020). "Foraminifera from the Maastrichtian Garzan and Lower Germav Formations of the Arabian Platform (Batman, SE Turkey)". *Micropaleontology*, 66, 425-440.
- Sinanoğlu, D., Siyako, M., Karadoğan, S., Erdem, N. Ö. (2017). "Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi". *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(1), 35-48.
- Sivrikaya, I. S., Karakaya, A., Oğuz, A. Ç. (2021). "The Occurrence of Barley (*Hordeum Vulgare*) and Wild Barley (*H. Spontaneum*) Leaf Diseases in Batman Province and Surrounding Areas of Turkey". *Selcuk Journal of Agriculture and Food Sciences*, 35(1), 39-44.

- Songül, Acar. ve Kazankaya, A. (2020). “Batman Yöresinden Selekte Edilen Cevizlerin (*Juglans Regia* L.) Bazı Meyve Özellikleri ile Makro-Mikro Element Düzeyleri”. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 30(2), 243-251.
- Sonmez, F. ve Asan, K. (2012). “Occurrence and Distribution of Epipellic and Epilithic Diatoms in Batman Stream (Turkey)”. *Fresenius Environmental Bulletin*, 21(1), 31-35.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2010). “İluh Deresi Havzası’na (Batman) Yönelik Sel ve Taşkın Riski Analizleri”. *Nature Sciences*, 5(4), 255-273.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2010). “Risk Analyses of Flood and Torrent Events for the Basin of Iluh Creek (Batman)”. *Journal of New World Sciences Academy, Nature Sciences* ISSN, 1308-7282.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2011). “Effect of Changes in Geomorphological Units on Flood and Torrent Events due to Rapid Urbanization in Batman”. *Nature Sciences*, 6(1), 1-29.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2011). “Effect of Meteorological Events on Flood Occurrence in Batman, Turkey”. *Journal of Environmental Hydrology*, 19.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2011). “Hydrographic Analysis of Iluh River (Batman) in Relation to Flood and Torrent Events”. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 19, 537-546.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2013). “Batman Şehrinde (Güneydoğu Anadolu) Yaşanan Paleotaşkınlar ve Analizleri”, Profesör Doktor İlhan KAYAN’a Armağan, 357-377.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2013). “İluh Deresi (Batman) Havzası'nın Jeomorfolojisi”. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 1(24), 38-60.
- Sümerli, S. ve Kazankaya, A. (2020). “Batman Merkez İlçede Yetiştirilen Dut Türlerinin Fenolojik, Pomolojik ve Morfolojik Özelliklerinin Belirlenmesi”. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 874-881.
- Şimşek, M. (2010). “Physical and Chemical Characteristics of Selected Fig Types in Batman Central District”. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 14(3), 30-35.
- Şimşek, M., Kocataş, H., Yıldırım, H. (2011). “Selection and Identification of Table Fig Genotypes in Hasankeyf”. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 73.
- Tanyeri, B., Öner, C., Temizer, İ. (2012). “Batman İli Tarımsal Faaliyetleri ve Biyo-Yakıt Üretme Potansiyeli”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 67-76.
- Taşar, G. E. (2018). “Contributions To the Knowledge of Aquatic Coleoptera Fauna (Dryopidae, Helophoridae, Heteroceridae, Hydrochidae, Hydrophilidae, Gyrinidae, Haliplidae And Noteridae) of Diyarbakır, Mardin and Batman Provinces (Turkey)”. *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 18(8), 927-936.
- Temizer, İ. A. (2001). “Kozluk Çayı (Arapgir) Balıklarının Taksonomisi”. *Fırat Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 13(2), 25-37.
- Tetiker, S. (2017). “Üst Kretase-Paleosen Yaşlı Germav Formasyonunun Mineralojisi (Batman-Gercüş)”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/2), 202-215.

- Tetiker, S., Yalçın, H., Butekin, Y. (2017). “Üst Kretase-Paleosen Yaşlı Germav Formasyonunun Kil Mineralojisi (Batman-Gercüş)”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7 (2/2), ss. 202-215.
- Tonbul, S. ve Sunkar, M. (2011). “Batman’da Yaşanan Sel ve Taşkın Olaylarının (31 Ekim-1 Kasım 2006) Sebep ve Sonuçları”. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları*, 237, 258.
- Topal, T. ve Kaya, Y. (2016). “Assessment of Deterioration and Collapse Mechanisms of Dolomitic Limestone at Hasankeyf Antique City Before and After Reservoir Impounding (Turkey)”. *Environmental Earth Sciences*, 75(2), 1-16.
- Turan, E., Yesilova, Y., Uçmak, D., Yurt, N., Karakoca, Y. B. (2013). “Pederus Dermatiti: Batman Bölgesinden Sporadik Bir Olgu/Paederus Dermatitis: A Sporadic Case From Batman Region”. *Türk Dermatoloji Dergisi*, 7(3), 164.
- Tutuş, M. E., Akgül, H., Alpaslan, N. (2021). “The Evaluation of the Geotechnical Properties of the Swelling Soils in Batman Province with Quantitative and Qualitative Methods”. *Konya Mühendislik Bilimleri Dergisi*, ISSN: 2667-8055.
- Tüzün, H. ve Çayın, M. (2021). “Doğal Gaz Enerjisi Tercih Nedenleri: Batman İli İçin Bir Saha Çalışması”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 231-245.
- Türk Dağı, H. Ve Mert, D. (2011). “Batman Bölge Devlet Hastanesinde hastane infeksiyonları, etken mikroorganizmalar ve antibiyotik dirençleri”. *Ankem Dergisi*, 25(4), 237-243.
- Uzun, T. ve Hallaç, B. (2021). “Physicochemical Characteristic of the Organic Raisins Served to Markets in Midyat Town of Mardin province and Beşiri Town of Batman Province in Turkey”. *Erwerbs-Obstbau*, 63(1), 61-69.
- Uzun, T., Hallaç, B., Altın, A., Kaya, G. (2020). “Midyat/Mardin ve Beşiri/Batman İlçelerinde Satışa Sunulan Bazı Kuru Üzüm Çeşitlerinin Fizikokimyasal Özelliklerinin Karşılaştırılması”. *Turkish Journal of Agricultural Engineering Research*, 1(2), 404-414.
- Ünal, M. ve Beyaz, T. “Hasankeyf Kireçtaşlarının Suda Dağılmaya ve Tuz Kristalleşmesine Karşı Direncinin Araştırılması”. *Engineering Sciences*, 14(2), 55-62.
- Varol, M. (2013). “Batman Baraj Gölü’nün Trofik Durumunun Belirlenmesi”. *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(2), 51-59.
- Varol, M. (2013). “Dissolved Heavy Metal Concentrations of the Kralkızı, Dicle and Batman Dam Reservoirs in the Tigris River Basin, Turkey”. *Chemosphere*, 93(6), 954-962.
- Yalçın, E. ve Tigrek, Ş. (2016). “Hydropower Production without Sacrificing Environment: A Case Study of Ilisu Dam and Hasankeyf”. *International Journal of Water Resources Development*, 32(2), 247-266.
- Yalçın, E., Baykara, A., Yılmaz, M., Kök, B. V. (2020). “Irak ve Batman Bitümleri Kullanılan SEBS Modifiyeli Bağlayıcıların Reolojik Özelliklerinin İncelenmesi”. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 32(1), 95-104.

- Yavuz, V. S., Celik, R., Hamidi, N. (2017). "Groundwater Potential Assessment Using Geographic Information System (GIS) Methods in the Province of Batman, Turkey". *International Journal of Scientific and Technological Research* ISSN 2422-8702.
- Yazıcı, K., Aptroot, A., Etayo, J., Aslan, A., Guttova, A. (2008). "Lichens from the Batman, Mardin, Osmaniye, and Sivas regions of Turkey". *Mycotaxon*, 103, 141-144.
- Yesil, O. F., Yildiz, A., Yavuz, O. (2004). "Level of heavy Metals in Some Edible and Poisonous Macrofungi from Batman of South East Anatolia, Turkey". *Journal of Environmental Biology*, 25(3), 263-268.
- Yeşil, Ö. F. ve Yıldız, A. (2004). "Contributions to the Macrofungi Flora of Batman Province". *Fırat Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 16(1), 11-16.
- Yeşil, Y. ve Inal, I. (2021). "Ethnomedicinal Plants of Hasankeyf (Batman-Turkey)". *Frontiers in Pharmacology*, 11, 624710.
- Yeşil, Y. ve İnal, İ. (2019). "Traditional Knowledge of Wild Edible Plants in Hasankeyf (Batman Province, Turkey)". *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 88(3), 3633.
- Yeşilova, Ç. ve Helvacı, C. (2011). "Batman-Siirt Kuzeyi Stratigrafisi ve Sedimentolojisi, Türkiye Stratigraphy And Sedimentology North Of Batman And Siirt, Turkey". *Türkiye Petrol Jeologları Dergisi*, 7.
- Yıldız, T., Akyıldız, L., Ateş, G., Yıldız, T. (2007). "Batman Verem Savaşı Dispanseri'nde 2003 Yılında Takip Edilen Tüberküloz Olgularının Analizi". *Dicle Tıp Dergisi*, 34(1), 20-24.
- Yılmaz, A., Yıldız, M. E., Çağırtekin, Ö. (2019). "Organic Material Potential and Energy Analysis for Biogas Application of Batman". *European Journal of Technique*, 9(1), 66-73.
- Yılmaz, O., Savaş, T., Ertuğrul, M. (2014). "Batman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa İllerinde Güvercin Yetiştiriciliği Kültürü, Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 16(1), 49-53.
- Yılmaz, S., Dinç, S., Alpaslan, N. (2021). "Measuring the Sediment Thickness in Urban Areas Using H/V Spectral Ratio Method in Batman Region, Southeast Turkey". *Arabian Journal of Geosciences*, 14(3), 1-19.
- Yılmaz, S. (2020). "The Spectrum of β -Thalassemia Mutations in Batman, South-Eastern Turkey". *Dicle Tıp Dergisi*, 47(4), 828-835.
- Yüksel, I. ve Demirel, I. H. (2021). "Estimating Flow Discharges in Small Streams by Using Hydrologic Model A Case Study Batman Basin in Turkey". *Fresenius Environmental Bulletin*, 30, 7243-7254.
- Yüksel, I. ve Demirel, I. H. (2021). "Investigation of the Optimal Method for Determining Hydropower Potential of Small Streams: A Case Study Batman Basin in Turkey". *Arabian Journal of Geosciences*, 14(7), 1-14.

Yürümez, G. ve Ulutürk, S. (2016). “Distribution of Indian Crested Porcupine *Hystrix Indica* (Kerr, 1792) (Mammalia: Rodentia) in Batman Province”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6 (1), pp. 181-186.

3.BİLDİRİLER

3.1. Sosyal Bilimler

Acar, A. (2019). Hasankeyf Kazısı Antropolojik Analizi. 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu.

Acar, A. (2008). El-Medine: Batman Suyu'nun Tarihten Sildiği Şehir. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Cilt I, Batman, 297-308.

Açikkol, A. Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2013) Kuriki Höyük'ten Batman Yeni Bir Trepanasyon Vakası. 5. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu

Açikkol, A. Gözlük Kırmızıoğlu, P. ve Genç, E. (2017). Trepanasyon: Kuriki Höyük (Batman) Örneği. CUDES (Current Debates in Social Sciences)

Açıköz H. M. (2008). İnsan Mekân İlişkisi Üzerine Felsefi Düşünceler Batman Örneği. 1st International Symposium on the History and Culture of Batman and Its Vicinity - I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu.

Akbulut G. (2008). Batman İlinin Eğitim Coğrafyası International Symposium On The History and Culture of Batman

Akın S., Kara A., Piriç V., Öcal Kara F., Demir Kaya H. (2014). Tarımsal Yeniliklerin Yayılmasında Etkili Olan Faktörler Sason Çilek Yetiştiricileri Örneği. Ulusal Aile Çiftçiliği Sempozyumu

Akkuş F. ve Başaran, B. (2015). Cognate objects in Sason Arabic. Linguistic Approaches to Endangered Languages

Akkuş F., Başaran B. (2018). Cognate Objects as a diagnostics for unergatives: A Case Study of Sason Arabic. Unergative Predicates Workshop

Aksoy, I.R. (2009). “Bölüm Adı:Yezidi (Ezidi) Konut Mimarisi” I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bildiriler II:batman valiliği , Editör:Salim Cöhce- Adnan Çevik , ss.475 -489

Alaeddinoğlu, F. (2008). Batman'da Kentleşme ve Kentlileşme Olgusu: Petrolün Kentin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yaşamına Etkisi. I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu

Alkan, A. Vural Ercan, Adıgüzel Fatih, Çetin Mehmet (2017). Batman Şehri'nde Mekânsal Büyümenin Arazi Kullanımına Etkisi. International Congresson The 75th Anniversary of Turkish Geographical Society.

- Arıca, Reşat (2018). “Turistik Bölge Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Batman İlinde Yaşayan Gençler Üzerine Bir Araştırma” Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu
- Arslan Gülen Elmas, Karaca Gülşen Çakar (2009). Bölgesel Politikasızlık, GAP ve Batman Sanayisi. TMMOB, Batman I. Kent Sempozyumu
- Arslan, Ş., Kınacı, E.H., Yıldız, T., Pınarkara, Ş.Y., Nalbantçılar, M.T., Baran, H.A. (2013). Doğaltaşların Sanata Dönüştüğü Yer Batman Üniversitesi III. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi
- Arslan, Y., Şahin Hacı Murat, Şahbudak Murat, Gülnar Übeyde (2014). Görme Engellilerin Toplumsal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklar (Batman Örneği). II. Uluslararası Engelli Sporcular Kongresi
- Aslan, Cahit (2002). Göç Eğitim Batman ve Çocuk Doğu ve Güneydoğu Anadolu da Göçün Aile ve Çocuk Eğitimi Üzerindeki Etkileri. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Göç.
- Ataoğlu M.R. (2008). Batman Yöresinde Kurulan Hısnıkeyfâ Artuklu Devleti ve Hükümdarlarından Rükneddin Davut. I Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri.
- Atlı, Mustafa, Asma, Mehmet Bülent, Eren, Mehmet Ömer (2013). Batman İl Merkezinde Sosyo-Ekonomik Düzeyleri Farklı Olan 14-18 Yaş Arası Lise Öğrencilerinin Obezite Durumlarının Değerlendirilmesi. 8. Ulusal Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Kongresi
- Aydın, Halil İbrahim, Türk, Emrullah, Çayın, Mücahit (2017). Göç, Kent ve Bölgesel Kalkınma: Trc3 Bölgesi (Mardin-Batman-Siirt-Şırnak) Örneği. Büyükçekmece 1. Uluslararası Yerel Yönetimler Kongresi
- Aykaç Leidholm P. (2021). Absent Presents: Musealisation of Hasankeyf's Historic Monuments. Society of Architectural Historians Virtual Conference
- Aykal F.D., Dalkılıç Neslihan (2000). Culture, Space And Change In Hasankeyf Under Rapid Urbanization. 16. IAPS Conference
- Aykan B., Bahar (2016). Rights-Based Heritage Claims in Contemporary Turkey: The Cases of Hasankeyf and Sulukule. Association of Critical Heritage Studies Third Biennial Conference
- Aykol Ş, Ahmet Yarış, Abdulvahap Altürk, Tuğba Arık Yüksel (2017). Last Chance Before It's Gone: Doom Tourism on Hasankeyf. The First International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability
- Azizsoy A. (2012) Sason Batman ve Çevresindeki Kiliselerden Bazı Örnekler. Batman Üniversitesi, Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, Bildiri Özetleri
- Azizsoy A., Yılmaz Aliye (2012). Batman Köylerindeki Kaya Oyma Ev Geleneği İçerisinde Ramazan Yağız Evi. Uluslararası Katılımlı XVI Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 18 20 Ekim 2012 Sivas 2012
- Baran Mine, Yılmaz Aysel, Akın Can Tuncay (2004). Kentsel Koruma Statüsü ve Hasankeyf Yerleşimine Örnekleme. XVI. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi

- Bardakçı H., Barut Abdulkadir (2022). Ekonomik Kalkınma ve Dış Ticaret İlişkisinin Bölgesel Olarak İncelenmesi:TRC3 Bölgesi (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) için Ekonometrik Analizi. 6th International Conference on Economics and Finance
- Bardakçı, Hasan, Barut, Abdulkadir (2022). Ekonomik Büyüme ve Finansal Tabana Yayılma İlişkisinin Trc3 (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) Bölgesi Açısından İncelenmesi. 1.Uluslararası Ekonomi, Siyaset, İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi
- Bayazit Murat, Cereci Sedat (2011). Enerji Politikaları Kapsamında Yitirilmesi Olası Tarihsel ve Çevresel Değerlerin Görsel Olarak Belgelenmesi Bağlamında Hasankeyf Örneği. Küresel İklim Değişikliği, Çevre ve Enerji I.Uluslararası Sempozyumu
- Bayazit Murat, Işık İskender (2011).Importance of Archeological Ceramic Residues Threatened within hydroelectric Power Station Projects Hasankeyf Case. II. International Ceramic, Glass, Porcelain Enamel, Glaze and Pigment Congress
- Biçim, Hasan (2014). Urban Migration and Space the Settlement of Nomads in the Urban Area of Batman City and Their Type of Housing. 3rd International Congress on Urban and Environmental Issues and Policies
- Biçim, Hasan (2015) Şehir İçinde Şehir Batman ve Tpaö. 14. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi
- Biçim, Hasan (2016). Ağalar, Komutanlar, Devrimciler: Batman'da Mücadele Gruplarının Tarihsel Kökenleri Üzerine. VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi
- Biçim, Hasan (2018). Batman'da Aşiretlerin Kente Eklemlenme Örüntüleri: Saha Çalışması Sonrası Sosyolojik Notlar. I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi
- Bimay M. (2022). Yeni Hasankeyf Yerleşkesinde Yaşam Kalitesi Açısından Konut Memnuniyetinin Ölçülmesi. 7. Kent Araştırmaları Kongresi
- Boran A., Tüfekçioğlu, A., Erdal Z. ve Yıldız İ. (2004). Siirt ve Çevresi 2003 Yılı Yüzey Araştırması Kozluktaki Mezar Taşları. 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı
- Boran A. (2003). Siirt ve Çevresi 2003 Yılı Yüzey Araştırması Kozluktaki Mezar Taşları. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Boran A. (2006). Siirt ve Batman İlleri ile İlçeleri 2005 Yılı Yüzey Araştırması. 28. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,
- Boran A., Tüfekçioğlu Abdülhamit, Erdal Zekai (2005). Siirt Batman İlleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2004 Yılı Yüzey Araştırmaları. 27. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Boran A., Tüfekçioğlu Abdülhamit, Mutlu Mehmet, Erdal Zekai, Yıldız İrfan (2006). Siirt Batman İlleri ve İlçelerindeki Ortaçağ ve Sonrasına Ait 2005 Yılı Yüzey Araştırması. 24. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Boydak Hazal, Balo, Figen (2022). Energy Efficient Shelter Design in Batman Province Conditions. 1st International Congress of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences, Batman, 24-25 March 2022

- Butasım Nebi (2019). Hasankeyf Mihraplarında Estetik. 3. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu
- Bülbül, Rojda, Işıkgöz, Mustafa Enes (2017). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Eğitim Stres Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Batman Üniversitesi Örneği). 15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi
- Can Emmez, B. (2013). İcat Edilmiş Gelenek Bağlamında Batman ve Civarında Yılbaşı Sersal Kutlamaları. 8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi
- Can Emmez B.(2016) Çocukluğun Öteki Hali Batman da Ezidi Göçmen Çocuklar Arasında. 1. Uluslararası Balkan Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Kongresi
- Can Emmez B. (2016). Batman Ezidi Kampından İzlenimler, 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı-İnsan ve Toplum Bilimler
- Can Emmez B. (2019). Halk Anlatılarında Tufan- Batman Yöresi Söylenceleri. 5. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu
- Cebe R., Soydan E. (2012). Batman Yezidileri ve Yezidi Sözlü Kültürü. Batman Üniversitesi Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Cengizhan S. ve Karaoğlu, A. (2014) İlköğretim 2 Kademe Teknoloji ve Tasarım Dersine İlişkin Öğretmen Öğrenci Görüşleri ve Beklentileri Batman İli Örneği. EJER Congress 2014
- Coşkun Ö, Can Hüseyin, Bulut Çelik Sercan, Çelepkolu Tahsin (2013). Bir Aile Hekimliği Birimini Devrederken 72 01 072 Batman. :12. Ulusal Aile Hekimliği Kongresi
- Çağrı Mercan, Özdemir Yavuz, Oyan Vural, Güleç Nilgün Türkan, Altın Sevinç (2021). Çatak (Van) - Kozluk (Batman) Arasında Yüzeleyen Maden Kompleksi Volkaniklerine Ait İlkel Jeolojik ve Petrolojik Bulgular. 73. Türkiye Jeoloji kurultayı
- Çakan, Halil, Genç Elif, Kavak Salih, Aslan Feryal (2013). Kuriki Höyük Batman Kazısında Ortaya Çıkarılan Silonun Arkeobotaniksel Yönden Değerlendirilmesi. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Toplantısı (29.Arkeometri Sonuçları Toplantısı).
- Çalış, Ercan (2017). Batman Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Yüzük. I. Uluslararası Türk Kültür Dünyası Sempozyumu
- Çayın, Mücahit (2016). Bölgesel Kalkınmada İşsizlik Problemi Trc3 Düzey 2 Bölgesi (Batman Mardin Siirt Ve Şırnak) Örneği. ICOMEP 2016 | International Congress of Management Economy and Policy.
- Çeken Muharrem (2005). Anadolu da Bir Seramik Üretim Merkezi Hasankeyf Fırın ve Atölyeler. Birinci Uluslararası Seramik Sempozyumu Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği
- Çelik Nihat (2014). Sason Ermeni İsyânında Halile Bişar ve Antranik Paşa Mücadelesi. Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İsyânlar Uluslararası Sempozyumu
- Çelik, Sedat, Coşkun, Erhan (2015) , TRC3 Bölgesi Mardin Batman Siirt Şırnak Nin Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi. I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators.

- Çetin E., Arı, Volkan (2021). Batman İlinde İkamet Eden Suriyelilerin Sosyal Uyum Süreçleri. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi
- Çınar M.Ş., Timurtaş Abdulhadi (2019). Kozluk-Sason'da Konuşulan Arapça'nın Kelime ve Cümle Yapıları Üzerine. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu
- Çiftçi, Faruk, Kılınç, Kazım (2019). Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketicilerin Beyaz Eşya Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkisi : Batman İli Örneği. International Congress On Current Debates In Social Sciences
- Çoban Ömer, Harman Serhat (2018). Last Chance Tourism Motivation of Visitors in Hasankeyf. 15th KIMEPJoint International Research Conference
- Dalkılıç N. ve Halifeoğlu, Fatma Meral (2008). Batman Gercüş Eski Hükümet Konağı. Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV.
- Demir Kaya, H., Akın Songül, Bulut Eyüp, Tekin Kutbettin, Aydiş Nizamettin, Demir Abdulkadir, Doğan Mahmut (2015). Kırsal Yoksulluğun Azaltılmasında Sason Çilek Üreticileri Birliği Modeli. 3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı
- Demir, Gülsen (2011). Gelişmişlik Açısından Bir Kent Tarihçesi Hasankeyf. V. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı
- Demirci Ş., Akyol A.A., Türkmenoğlu A.G., Eskici B. (2001). Hasankeyf Koç Camii Mihraplarının Alçıları Üzerine Arkeometrik Çalışmalar. 23. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı
- Deveci Esentaş, Melike, Işıkgöz Mustafa Enes, Şahin Hacı Murat (2018). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Çeşitli Demografik Değişkenleri ile Üniversite Memnuniyet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği. 3. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi
- Dinçer, N. ve Şen, F. (2019). Batman'da Görev Yapan Beden Eğitimi ve Spor öğretmenlerinin Rekreatif Etkinliklere Katılımlarınınönündeki Engellerin Belirlenmesi. Hoca Ahmet Yesevi 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Dinçer, Nevzat (2018). Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkenlere Göre Sınav Kaygılarının İncelenmesi (Batman Üniversitesi Örneği), Uluslararası Bilim ve Akademi Kongresi
- Dinçer, Nevzat, Kılınç Zühal (2018). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Çeşitli Demografik Değişkenleri İle İnternet Bağımlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Batman Üniversitesi Örneği. 3. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi
- Dinçer, Nevzat, Ortaç, Burhan (2019). Üniversite Personelinin Rekreasyon Etkinliklerine katılmasının Mutluluk ve Yaşam Kalitesine Etkisininincelenmesi Batman Üniversitesi Örneği. Hoca Ahmet Yesevi2. Uluslararası BilimselAraştırmalar Kongresi
- Doğan Turay E. (2008). İran Seyyahlarına Göre Batman ve Çevresi. I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu

- Doru, Mehmet Nesim (2008). “Batman da Etno Dinsel Bir Topluluk Süryaniler”. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman.
- Duman Feridun (2020). Exploring Cultural Tourism-Based Circular Economy in Hasankeyf, Turkey. Global Inequalities 11. ICOPEC 2020:International Conference of Political Economy
- Duman, Feridun (2020). Effects of Coffee Shop Facilities on Customer Satisfaction In Batman, Turkey. 3.Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Ece, Süreyya (2012). Batman’daki Ekonomik Kalkınmanın Kültürel Kalkınmaya Etkisi, Batman Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Ekingen Neslihan, Şahin Hacı Murat (2020). Batman Merkezinde ve İlçelerinde Rekreasyon Alanlarının İncelenmesi. 4. Akademik Spor Araştırmaları Kongresi
- Elitok Uyum, Onat Seyit Battal, Soomro Muhammed Noman, Turğut Eslem Nur, Akman Osman, Kaya Mehmet Nuri (2021). Dijital Çağda Sanal Ortam Yalnızlığı: Batman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. International Symposium on Engineering, Natural and Social Sciences (ISENS-21)
- Elitok Yavuz, Elitok Uyum (2016). Duygusal Zekâ ve Algılanan Tükenmişlik İlişkisi Batman Üniversitesi Örneği. International Engineering, Science and Education Conference, 01-03 December 2016, Diyarbakir/Turkey
- Elitok Yavuz, Elitok Uyum (2019). Batman Üniversitesi Öğrencilerinin Aktüel (Güncel İndirimli) Ürünleri Satın Alma Davranışı Üzerine Bir Araştırma. Mardin Artuklu Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 19-21 Nisan 2019 mardin
- Elitok Yavuz, Elitok Uyum (2019). Tüketicilerin Aktüel (Güncel İndirimli) Ürünleri Satın Alma Davranışı Üzerine Batman İlinde Bir Araştırma. Mardin Artuklu Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Mardin
- Elitok Yavuz, Elitok Uyum, Tahsin Galip Tekin (2018). Batman Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet Reklamlarına Yönelik Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. İksad Battalgazi I. Multidisipliner Çalışmalar Kongresi
- Eliüşük Mevlüt, Eyyüpoğlu Mehmet Ali, Güler Gözdem, Erdal Zekai, Miyake Yutaka (2019). 2018 Yılı Hasankeyf Kazıları. 41. Kazı Sonuçları Toplantısı
- Erdem Mustafa, Konak Mehmet (2014) Öğretimsel liderlik davranışları Batman ili örneği. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi
- Erdem Mustafa, Konak Mehmet (2014) Öğretmenlerin Görüşlerine Göre İlkokul Müdürlerinin Etik Liderlik Davranışları İle Çatışma Yönetme Stilleri Arasındaki İlişki Batman İli Örneği. Bilimin Işığında Eğitimsel Liderlik Üzerine Uluslararası Konferans.
- Eren Veysel, Bimay Muzaffer (2017). Belediyelerde Karar Verme Süreci: Batman Örneği. 14. Uluslararası Kamu Yönetim Sempozyumu(KAYFOR 14)
- Erkek Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerine Göre XVI Yüzyılda Hasankeyf in İdari Yapısı. I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu

- Eroğlu Erdem (2019). Taekwondo Sporcularında Dürtüsel Davranış ve Saldırganlık İlişkisinin İncelenmesi (Siirt, Batman, Bitlis İli Örneği). 4. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi
- Erol, Ayla Sevim, Yaşar, Zehtiye Füsün, Özdemir Özbey, Serpil, Yavuz, Alper Yener (2010). Hasankeyf İnsanlarının Antropolojik Analizi. 32. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Sempozyumu 26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı
- Erpolat Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerindeki Kayıtlara Göre Hasankeyf Sancağında İskân ve Nüfus. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 15-17 Nisan 2008
- Ertan, Mustafa Hakkı (2012). Sosyolojik Açıdan Batman ve Yöresindeki Taziye Geleneği ve Bu Geleneğin Anadolu Taziye Kültürü ile Karşılaştırılması Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Ertan, Mustafa Hakkı, Şen Mehmet Emin, İsen Zeynep (2012). Batman Fakira Köyünde Bayram Geleneği Yezidi Pirlерinin Yaşadığı Köyde Yezdan Bayramı Kutlaması Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu 2012
- Eskici, B., Akyol A. A., Kadioğlu Y. K. (2008). Hasankeyf Zeynel Bey Kümbeti Yapı Malzeme Analizleri ve Koruma Sorunları. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu
- Fındık Özkul N. (2017). Hasankeyf: Seramiklerden Anlamak. SanatTarihi Konuşmaları
- Genç Volkan, Genç Seray Gülerterkin (2018). Batman'ın Gastronomik ve Tarımsal Coğrafi İşaret Unsurlarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi
- Genç Volkan, Genç Seray Gülerterkin, Nur Kulakoğlu Dilek (2016). Otel İşletmelerinde Öz Benlik Sosyal Kaytarma ve İşe Geç Kalma Tutumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Batman İli Şehir Merkezindeki Otel Çalışanları Örneği. 17. Ulusal Turizm Kongresi
- Gocmez H., Ceken M., Yanık G.. "The characterization of Ancient Ceramics From Hasankeyf Turkey". European Ceramic Society Meeting
- Göçmez, H., Çeken Muharrem, Yanık Gürsel (2003). The characterization of ancient ceramics from Hasankeyf (Turkey). Eight ECERS Conference Exhibition of the European Ceramic Society
- Gürbüz Hasan, Çakmak Mürşet, Oral Behçet (2012). Biyoloji Bölümü Öğrencilerinin Biyoloji Kültürü Edinme Motivasyonlarının İncelenmesi Batman Üniversitesi Örneği. Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Gürbüz, Berivan, Kalaycı Sami (2018). İşitme Engelli Çocuğa Sahip Olan Annelerin Sosyal Destek ve Memnuniyet Düzeylerinin Ölçümü: Batman Örneği. II. Çukurova Kadın Çalışmaları Kongresi
- Gürer Burak, Yıldız Mehmet Emin, Esentaş Deveci Melike (2014) . An Investigation on Sports Activities and Teachers Job Satisfaction Batman Province Sample. 13th International Sports Sciences Congress

- Hongo Hitomi, Neer Wim Van, Arai Saiji, Takashi R., Gündem Can Yümni, Miyake Yutaka (2015). Unsuccessful transition to food production: Animal exploitation at Hasankeyf Höyük. 12th International Meeting of the ICAZ Archaeozoology of Southwest Asia and Adjacent Areas
- Işıkgöz Mustafa Enes, Başaran Merve, Eşin Remziye (2019). İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Spora Katılım Güdülerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi: Batman İli Örneği. 2. Avrasya Spor Bilimleri Kongresi
- Işıkgöz Mustafa Enes, Eşin Remziye, Başaran Merve (2019). Okul Türüne Göre Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersi Sportmenlik Davranışlarının İncelenmesi: Batman İli Örneği. 2. Avrasya Spor Bilimleri Kongresi
- Işıkgöz Mustafa Enes, Pişkin Özgür, Şahin Hacı Murat (2018). Ortaöğretim Öğrencilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Batman Raman Anadolu Lisesi Örneği. 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi
- Işıkgöz, Mustafa Enes (2016). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bileşenlerine Yönelik Tutumları İle Bilgisayar Ders Başarıları Arasındaki İlişki Batman Üniversitesi Örneği. ITEC 2016 International Teacher Education Conference.
- Işıkgöz, Mustafa Enes, Esentaş Deveci Melike, Işıkgöz Mahmut (2018). Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine Yönelik Değer Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Batman İl Örneği). 5. International Sport Sciences, Turizm and Recreation Student Congress
- Işıkgöz, Mustafa Enes, Şahin Hacı Murat, Şahin Figen (2018). Batman Belediye Spor Hentbol Takımı Sporcularının Müsabaka Öncesi ve Sonrası Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. 16. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi
- İnce, Halide Gamze Yakar, Karaaslan, Hediye (2017). Batman ve İstanbul İllerindeki 7.Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Becerilerini Etkileyen Unsurlar. Okan Üniversitesi, 10.Uluslararası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, İstanbul, Türkiye
- İnci R. Aslan Sinan, Çınar Ercan, Çeçen Sultan (2019). Batman'da yaşayan 15-49 yaş annelerin doğum sonu dönemde bebek bakımına yönelik kültüre özgü yaklaşımlar. 2. uluslararası 5. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik kongresi
- Kaçmaz Levent E., Levent A. (2017). Batman Üniversiteli Kadın Akademisyenin Bilimsel Profili". İşte ve Üniversite'de Kadın Sempozyumu
- Kadioğlu Selma, Kadioğlu Yusuf Kağan, Akyol Ali Akın, Baksı Esra Ezgi (2010). GPR Research at the Tomb of Zeynel Bey in Hasankeyf Ancient City- Southeastern Turkey. Proceedings of the XIII International Conference on Ground Penetrating Radar
- Kanbak, Ayşegül (2017). The Appearance of Urban Poverty in Batman. 8. International Conference of Political Economy

- Kanbak, Ayşegül, Nihal Şirin Pınarcıoğlu, Makbule Şiriner Önver (2016). Batman'daki Suriyeli Göçmenlerin Kentin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri 7.International Conference of Political Economy (ICOPEC 2016)
- Karaca Taha Niyazi (2016). İngiliz Liberal Parti nin 1894 Sason Ajitasyonu ve Sir Ashmead Bartlett in Tepkisi. II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildirileri
- Karadeniz, Sıtkı (2006). Batman da Kadın İntiharları. V. Ulusal Sosyoloji Kongresi
- Karadoğan, Sabri (2016) Geographical landscape and evidence of civilization in the valley of the Tigris River and its tributaries Batman to Botan. AMIDA 2016 – Les Jardins De L'hevsel
- Karadoğan, Sabri, Kozbe, Gülriz (2017). Dicle Nehri Vadisi Çevresinde (Batman Kenti Güneyi) Jeomorfolojik Tespitler ve Kültürel Yerbilimi Açısından Önemi. UJES 2017
- Karakaş, R. Biricik, M. (2006) The Ecotourism potential of Hasankeyf and it's surroundings, VI. National Ecology and Environment Congress, 18-21 September 2006, Diyarbakır, Turkey
- Karaoğlu Beşpınar, Zeynep, Lütfiye (2011). Neo liberalizm and Transformation of Women Citizenship in Turkey During the 2000 s Cases of Diyarbakır Şanlıurfa and Batman. Avrupa Sosyoloji Derneği 10. Konferansı (ESA 2011)
- Karaoğlu, Beşpınar Zeynep Lütfiye (2012). Türkiye de 2000'li Yıllarda Neoliberalizm Kadın Projeleri ve Yurttaşlığın Dönüşümü Diyarbakır Şanlıurfa Batman Örneklemini. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi
- Karataş, Atakan, Tuna Ultav, Zeynep (2020). Employing Different Styles for Interiors in Cinema: A Case Study of Tim Burton's Batman. SPACE International Conference 2020 Cities, Architecture and Cinema
- Karataş, Hüseyin, Karataş Dilek, Ayhan Aslan (2018). The viticulture potential of Batman city. Uluslararası Iğdır Sempozyumu
- Kavak, Orhan (2016). Batman Kuriki Höyük te Bulunmuş Bitüm Kalıntılarının Kökeni MÖ 4 Bin MS 1 Bin. 38. Uluslararası Kazı, Araştırma Ve Arkeometri Sempozyumu
- Kavak, Orhan, Elif Genç, Jacques Connan (2016). Geç Kalkolitik Dönemden M.S. 1.Bin Başlarına Kadar (M.Ö. 4000-M.S. 1000) Batman Kuriki Höyük'te Bulunmuş Bitüm Kalıntılarının Kökeni. 38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Toplantısı (32. Arkeometri Sonuçları Toplantısı)
- Kaypak Ş., Bimay M., Yılmaz V. (2017). Uluslararası Göç ve Mülteci Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü: Batman Örneği. Uluslararası 11. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu, KAYSEM 11
- Kaypak Ş., Bimay M., Yılmaz V. (2018). Belediyelerin Sürdürülebilir Kentleşme Sürecinde Çevrenin Korunmasına Yönelik Faaliyetleri: Batman Belediyesi. 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu (Kaysem 12) 25-27 Ekim 2018 Bildiri Kitabı
- Kaypak Ş., Bimay M.(2016). Suriye den Göçün Kente Yansımaları Batmandaki Suriyeli Mülteciler Örneğinde. 4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Politikalar Kongresi 20-22 Ekim 2016

- Kılıç Sami (2008). Yezîdîlik ve Günümüzde Batman Çevresindeki Yezîdîler. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 15-17 Nisan 2008
- Kılınc, Kazım (2020). Karayolu İle Şehirlerarası Yolcu Taşımacılığında Teknolojik Konforun Tüketicilerin Firma Tercihine Etkisi: Batman İlinde Bir Uygulama. 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Vve Eğitim Bilimleri Sempozyumu(Usves)
- Kılınc, Nurullah, Karademir Nadire (2021). Batman’da Petrol Üretiminin Yerel Halkın Algı ve Tutumları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Sempozyumu
- Korkut, Tahsin (2021). Mardin ve Batman İlleri (Turabdin) Orta Çağ ve Sonrası Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması. Türkiye Yüzey Araştırmaları WebinarlarıII-II-III
- Korkut, Tahsin, Aytekin Osman, Elyiğit Ufuk (2019). 2018 Yılı Mardin ve Batman İlleri (Tur Abdin) Orta Çağ Dönemi Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması. 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Programı
- Korkut, Tahsin, Karaca, Yalçın (2018). 2017 Yılı Mardin ve Batman İllerinde (Turabdin Bölgesi) Hristiyan Mimarisi Yüzey Araştırması. 40. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Korkut, Zeynep, Kılınc, Zühal (2017). Batman Üniversitesi’ndeki Kadın Yöneticilerin Rekreatyon Kavramı Ve Uygulamalarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi. World Congress of Sport Sciences Researches
- Koyuncu Okca, Ayşegül, Tanrıversin, Mesra (2019). Kültürel Mirasın Aktarılmasında Müzelerdeki İnteraktif Etkinliklerin Önemi: Batman Müzesi Örneği. 11th International Language, Literature and Culture Research Congress-11. Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Kongresi Programı (28 Ekim-1 Kasım 2019 Antalya)
- Kozbe G. (2011). Iısu Barajı ve HES Projesi Etki Alanı ve Diyarbakır Batman İlleri Arasında Yer Alan Dicle Vadisi ve Yakın Çevresinde Gerçekleştirilen Araştırma Projeleri. I.Uluslararası Iısu Barajı Arkeoloji Sempozyumu
- Kozbe G. (2015). Batman İl Sınırları İçinde Kalan Iısu Barajı Etkileşim Alanının Jeomorfolojisi. 37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Kozbe G. (2016). Batman İl Sınırları İçinde Kalan Iısu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler. 38. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Kozbe G. (2019). Iısu Barajı Projesi Etkileşim Sahasında (Diyarbakır-Batman-Siirt İlleri Arasında) Yer Alan Dicle Vadisi ve Yakın Çevresinde Jeomorfolojik Araştırmalar. 3. Iısu Barajı Sempozyumu
- Kozbe G., Karadoğan S., (2017). “Dicle Nehri Vadisi Çerçevesinde (Batman Kenti Güneyi) Jeomorfolojik Tespitler ve Kültürel Yerbilimi Açısından Önemi”, (Ed. S. Tonbul-M. T. Şengün-M. Siler-A. Canpolat) Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu 2017 Bildiriler Kitabı, s. 339-347. Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ.

- Kozbe G., Sabri Karadoğan, Akarcan Güngör (2017). Batman İl Sınırları İçinde Kalan İlisu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler. 38. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Kökdemir D. (2017). Sosyal psikolojinin penceresinden psikoloji biliminin dünü, bugünü ve yarını: Harry Potter, Batman ve Westworld.. II. Sosyal Psikoloji Kongresi
- Küçüköğlü Dursun, Meral, Ezer Mücahit (2020). Kişi-Örgüt Uyumunun İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Batman İlindeki 3 ve 4 Yıldızlı Otellerde Çalışanlar üzerine Bir Araştırma. International West Asia Congress Of Tourism Research(Iwact-2020)
- Lafli E. (2008). Kaleler, Köprüler, Yollar: İlkçağda Batman. T.C. Batman Valiliği, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu/Ist international symposium on the history and culture of Batman and its vicinity. 15-17 Nisan/April 2008, Batman-Türkiye, Bildiriler
- Mamunlu Kocabaş Hale (2013). Planning in Fragile Sites in Turkey in Case of Hasankeyf. RealCorp 2013, 18th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society
- Manap A. (2013). “Ortaokul öğrencilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Siber Zorbalık Düzeyinin İncelenmesi Batman İli Örneği”. 5. Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu.
- Meriç, Beste Nisa, Meriç Sağbetullah (2020). Son Şans Turizmi: Hasankeyf Örneği. International West Asia Congress of Tourism - IWACT 2020
- Mert. M, Tetiker, S, Gürler, AS, Şahin, MF, Kabakoz, S, Emrem, F, Kolay, F, (2012). Batman ve Çevresinde Olay Yeri İncelemesi ve Adli Jeoloji Uygulamalarının Önemi. Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu, 18-20 Nisan, Batman
- Mezgit Dincer, Gavcar Erdoğan, Firuzan Ali Rıza (1999). Batman Rafinerisi’nde Kar Maksimizasyonu Üzerine Bir Araştırma. Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği XX. Ulusal Kongresi.
- Mıynat, A. (2008). Batılı Seyyahların Gözüyle Hasankeyf. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi Sempozyumu
- Mıynat, A. (2021). Hasankeyf’te Bir Timurlu Mirası: Şâhruh Tarafından Hasankeyf’te Basılmış Nadir Bir Sikke. 1. International Hasankeyf Scientific Research and Innovation Congress
- Nalbantçılar MT, Ünal M (2013). Hasankeyf Batman Antik Yerleşim Yeri Kayaç Duraylılığının Araştırılması. III. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi
- Nerse, Serdar (2017). Batman’da Suç Mağduriyeti Korkusu ve Riskinin Değerlendirilmesi. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi
- Okçu Veysel, Adıgüzel Zehra, Gök Muhammed İkbâl (2018). Ortaokul Öğretmenlerinin Okul Yönetiminde Kayırmacılıkla İlgili Algılarının Öğretmenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi (Batman İli Örneği). International Congress on Political, Economic and Social Studies

- Okçu Veysel, İdil Dayanan, Doğan Emine (2015). İlk ve Ortaokul Öğretmenlerinin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin İletişim Becerileri ile Çatışma Yönetimi Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Batman İli Örneği. 7. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi
- Okçu Veysel, Kırs Fatma (2014). Okul Yöneticilerinin Dönüşümcü ve İşlemci Liderlik Davranışları İle Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki Batman İli Örneği. Bilimin Işığında Eğitimsel Liderlik Üzerine Uluslararası Konferans
- Oral, Ş. ve Demir, F. (2016). "Aday öğretmenlerin aday öğretmen yetiştirme sürecine ilişkin görüşleri". In 4th International Conference on Curriculum and Instruction, Antalya-Türkiye.
- Ozan A. (2008). Halaf Döneminde Botan Garzan ve Batman Vadilerinin Siirt Türbe Kazıları Işığında Değerlendirilmesi 1.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültür Sempozyumu.
- Öntürk Akyüz H., Gündüz T. (2021). Acil Sağlık Hizmetleri Çalışanlarının Afet Bilinci Konusundaki Bilgi Düzeyleri - Batman Örneği. 2. Uluslararası 4. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi
- Özçelik Behiye, Melike Esentaş Deveci, Mustafa Enes Işıkgöz (2018). Batman İlinde Sporun Yaygınlaştırılması İçin Uygulanan Spor Tesis ve Politikalarının İncelenmesi. 3rd International Eurasian Conference on Sport Education and Society
- Özdemir Lütfiye, Uyum Elitok (2019). Bankaların Müşteri Sermayelerinin Kurumsal İtibarları Üzerine Etkisi: Batman İli Örneği. 18. Uluslararası İşletmecilik Kongresi
- Özgen Nurettin (2010). Preservation of Historical Town of Hasankeyf within the Scope of Sustainable Tourism. The 2. International Geography Symposium
- Özgen Nurettin, Boz Vehap (2007). A Geographical analysis on interaction between human and natural environment around Gercüş Savur Mardin. International Symposium on Geography (GEOMED)
- Özgür E. (2021). Batman İli Petrol Sektörü Genel Görünümü. Batman Enerji Zirvesi
- Özkaya Özlüer I. (2020). Kültürel Mirasın Korunması Hakkı Bağlamında AİHM'nin Hasankeyf Kararının Düşündürdükleri. Ankara Barosu XI. Uluslararası Hukuk Kurultay
- Özkul Fındık N. (2007). Unglazed Pottery Impressed Production In A Medieval City Hasankeyf. 14th International Congress of Turkish Art
- Özşen T., Altınbıçak Mehmet Akif, Turaboğlu Tuncay Turan (2003). "İl Gelişme Planlaması ve Mersin Batman Çankırı Uygulamaları Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu
- Öztürk E., Mesci Muammer, Batman Orhan (2015). Emrah Öztürk Muammer Mesci Orhan Batman Akçakoca'nın Kültür Varlıklarının Kültür Turizmi Açısından Değerlendirilmesi 12 15 Kasım 2015 Çanakkale 16. Ulusal Turizm Kongresi,
- Öztürker Hazal Ceylan (2017). Batman Han Mimarisi Takip Edilerek, Şehrin Önemli Ticari Yollarının Tespiti. II. Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu - Yollar ve Köprüler
- Pıçak Murat (2007). Hasankeyf Artukluları İdaresinde Diyarbakır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu. I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu

- Pişkin Özgür, Işıkgöz Mustafa Enes (2018). Serbest Zaman Yönetimi Açısından, Emeklilerin Rekreatif Faaliyetlere Duydukları İhtiyaç ve Rekreatif Faaliyetlerinin İncelenmesi: Batman İli Örneği. 3. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi
- Rüzgar K. ve Akyol Betül (2021). Opinions of Class Teachers on Inclusive Students (Sample of Batman Province). 3rd International Health and Medical Sciences Conference
- Sancar, Mustafa Kemal (2022). Batman'da Çekilen Belgesel Filmler ve Bu Filmlerin Etnografik Yaklaşımları Üzerine. 12. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi
- Sarıaltun Savaş (2017). Local landscape Organization and Site Selection of Mobile Pastoralist Groups in the Garzan Basin /Batman. Uluslararası Coğrafya ve Yerbilimlerinde CBS Uygulamaları Sempozyumu
- Sarıaltun Savaş,Nafiye Güneç Kıyak (2010). Geoarchaeological Studies From Neolithic Site in Batman-Southeastern Anatolia. 2nd Symposium - Archaeological Research and New Technologies
- Sarıaltun S, Kıyak NG (2010). “Geoarchaeological Studies From Early Neolithic Site In Batman Southeastern Anatolia” 2nd symposium, ARCH_RNT, Archaeological Research And New Technologies.
- Serin Zehra Vildan, Dursun Hasan, Kavak Osman (2019). Yoksulluk ve çevresel bozulma arasındaki etkileşim: Batman örneği. International congress on economics and administrative sciences
- Seyfeli C. (2008). Ermeni Kaynaklarına Göre Batman ve Çevresi I. Uluslar arası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (15-16-17 Nisan 2008, Batman)
- Songur Şilan, Işıkgöz Mustafa Enes (2017). Spor Lisesi Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi (Batman Spor Lisesi Örneği). Dünya Spor Bilimleri Araştırmaları Kongresi
- Şahbudak Murat, Gümüşay Abdullah (2019). Batman Spor Lisesi Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ile Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. 2. Avrasya Spor Bilimleri Kongresi
- Şahbudak Murat, Işıkgöz Mustafa Enes (2018). Batman Belediyesi Spor Tesislerinde Çalışan Personelin Duygusal Zekâları İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Batman Örneği). 3. Uluslararası Avrasya Spor, Eğitim ve Toplum Kongresi.
- Şahin Hacı Murat, Çetin Erdal, Manap Abdullah, Şahin Erhan (2014). Batman İlinde İkamet Eden Engelli Bireylerin Sosyal İstenirlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. 2nd International Physical Education And Sports Congress For The Disabled
- Şahin Hacı Murat, Esentaş Deveci Melike, Işıkgöz Mustafa Enes, Üzümcü Bülent, Fidan Kübra, Ayaş Gülbarin (2016). Fitness Merkezlerinde Spor Yapanların Özgüven ve Sosyal İstenirlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi Batman İl Örneği. The 10th International Conference In Physical Education, Sports Andphysical Therapy- Icpespt-2016
- Şanlı Mehmet Emin, Çiçek İlhan, Arslan Rukiye (2017). Batman'da Çalışan Kadınların Özel Eğitime İlişkin Algıların İncelenmesi: Nitel Bir Çalışma. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu

- Şen, M.E., Ertan M. H., İsen Zeynep (2012). “Batman Fakira Köyünde Bayram Geleneği Ezidi Pirlерinin Yaşadığı Köyde Yezdan Bayramı Kutlaması. Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu.
- Şırkı, Esra (2021). Eski Ve Yeni Hasankeyf'in Kentsel Sosyokültürel Donatı Alanları Açısından Karşılaştırılması. 1. Uluslararası Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Sempozyumu - (IArcSAS*2021)
- Şimşek Bahar, Kaya Fatih, Erzeybek Mustafa Said (2017). Güneydoğu Anadolu'da Genç Nüfusun Spor Yapma ve Fiziksel Aktiviteye Katılma Eğilimleri: Batman İl Örneği, Türkiye. 9. Uluslararası Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Kongresi
- Şimşek Hamza (2017). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Destek Çerçevesinde KOSGEP: Batman Örneği”. 8. International Conference of Political Economy:Institutions, National Identity, Power, and Governance in the 21st Century June 28-30, 2017, Belgrade, Serbia
- Tan Çetin, Tan Suriye, Ceylan Yusuf, Mikail Tel, Ercan Gür, Yüksel Savucu (2018). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlik Bölümü Öğrencilerinin Bölümlerine göre Empati Kurma Düzeylerinin İncelenmesi (Batman İli Örneği). II. Uluslararası Akademik Spor Araştırmaları Kongresi.
- Taş, Kenan Ziya (2009). Osmanlı Devrinde Batman ve Çevresindeki Aşiretler ve Vergilendirilmesi. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültür Sempozyumu
- Taşkıran, Harun (2008). Paleolitik (Yontmataş Çağ'ında Batman). I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu.
- Tokat Muhammet Erşed, Güngör Akarcan (2017). “Batman İli Köprülerinin Mimari Açısından Değerlendirilmesi ve Tarihi Yollarla İlişkisi” II. Uluslararası Anadolu Uygarlıkları Sempozyumu
- Tokmak Ebru, Işıköz Mustafa Enes (2018). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Son Sınıf Öğrencilerinin İş İstihdamı Açısından Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi (Batman Üniversitesi Örneği). 16. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi
- Toprak Şindar, Kejanlı Devrim Türkan, Aykal Fatma Demet (2022). Kültürel Mirasın Arkeopark Alanına Taşınmasının Önemi: Hasankeyf Örneği. MAS 16 th International European Conference on Mathematics, Engineering, Natural and Medical Sciences
- Toytok Eşef Hakan, Korkmaz Mehmet, Gezen Mahmut Onur (2015). Okul Müdürlerinin Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Stillerine İlişkin Kendilerini Algılama Düzeyleri Batman İli Örneği. 10. Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi
- Turay Doğan Esra (2008). İran Seyyahlarına Göre Batman ve Çevresi I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu.
- Tutar Adem (2008). XIX Yüzyılın Sonlarında Batman Yöresinin Dini Yapısı. Batman Valiliği I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu
- Tümer Şerif (2021). Hasankeyf Kalesi'ndeki Bir Kaya Oyma Konut ve Düşündürdükleri. 1. International Hasankeyf Scientific Research and Innovation Congress

- Türk E. (2016). Kentsel Yoksulluğun Azaltılmasında Kurumsal Çabalar Batman Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Örneği. ICOMEP 2016 | International Congress of Management Economy and Policy
- Türk E. (2017). Batman Yerel Basınında Afgan, Iraklı ve Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlerinin İncelenmesi. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi
- Türk E., Aktağ L. (2015). Kadın Sivil Toplum Örgütlerinin Kadına Yönelik Şiddete Bakış Açılıarı: Batman Örneği. Sosyal Yaşam ve Kadın
- Türk E., Nerse S. (2017). Kent Merkezlerinde Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Batman Örneği. 8. ICOPEC 2017: International Conference of Political Economy: Institutions, National Identity, Power, and Governance in the 21st Century June 28-30, 2017, Belgrade, Serbia
- Uğran Fatih, Kılınç Kazım (2019). Tüketicilerin Risk Algısı ve Tüketici Şüpheliği Arasındaki İlişki: Batmanilinde Yapılan Bir Araştırma. 1. Uluslararası Siyasal ve Toplumsal Bilim Araştırmaları Kongresi
- Uluçam Abdüsselam (2007). Başlangıcından Bugüne Hasankeyf Kazıları. Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri
- Uluçam Abdüsselam (2008). Hasankeyfte Selçuklu Şehircilik Geleneği. Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu
- Uluçam, A. (2005). Hasankeyf Kazısı 2004. XXVII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Uluçam, A. (2006). Hasankeyf Kazısı 2005. XXVIII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu
- Uluçam, A. (2008). Hasankeyf'in Mimarlık Tarihi. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu
- Uluçam, A. (2015). Hasankeyf'teki Kültür Varlıklarına Yapılan ve Yapılması Önerilen Uygulamalara Yönelik Bazı Gözlemler. Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu.
- Uluçam, A. (2016). Hasankeyf teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu. XX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu
- Ulutaş Demir N., Açık Yasemin, Deveci Süleyman Erhan, Tokdemir Mehmet, Yiğitalp Rençber Süreyya (2010). Kilis ve Batman İllerinde Bulunan Hastanelerde Tedavi Gören Hastaların Hasta Hakları ve Güvenliği Konularında Bilgi ve Deneyimleri". IV. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi
- Ünal M. (2012). Tarihi Yapılardaki Taşların Bozunma Nedenleri Hasankeyf Örneği. Uluslararası Katılımlı Bilim ve kültür sempozyumu
- Ünalın Abdulkerim , Molla Fahrettin Batmanî nin Hayatı ve Fikhî Yönü. I.Uluslararası Batman ve çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu

- Ünalın Sıddık (2009). XII Yüzyıl Kaynaklarından İbnul Ezrak a Göre Batman ve Yöresi tarihi Hakkında bazı Değerlendirmeler” I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 15-17 Nisan 2008 Batman
- Vural Suat (2008). “İngiliz Konsolos J.G. Taylor'un Batman ve Yöresi Hakkındaki Gözlemleri” I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Batman 15-17 Nisan 2008
- Yalçın Bilal, Arslan Fethi (2015). Health Beliefs of University Students With Regard To Sportive Recreational Activities The Case of Batman and Gümüşhane Universities. II.International Dynamic, Explorative and Active Learning (IDEAL) Conference
- Yalman Yunus, Kılınç Zühal (2019). Batman İlinde Görev Yapan Kadın Öğretmenlerin fiziksel Aktivite Mekân Seçimi ve Fiziksel Aktiviteye katılım Sıklığını Engelleyen Unsurların İncelenmesi. Hoca Ahmet Yesevi2. Uluslararasıbilimsel Araştırmalar Kongresi.
- Yavuz Nuri, Demirtaş Bahattin (2009). Cumhuriyetten Günümüze Batman da Nüfus Hareketliliği. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu
- Yavuz, Alper Yener, Yaşar Zehtiy Füsün, Özdemir Serpil, Erol Ayla Sevim, Dervent Türkay (2011). Hasankeyf Neolitik Dönem İnsanlarında Çene Kırığı. Uluslararası 27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı: Malatya
- Yıldız Hatip (2008). Osmanlı Son Döneminde İdari Açısından Diyarbakır Vilayeti Dâhilinde Yer Alan Batman Yöresinde Modern Eğitim Uygulamaları 1870 1920. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu
- Yıldız Mahmut Cengiz (2008). Sosyal Değişme İntihar İlişkisi Batman İli Örneği. I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu.
- Yıldız C., Gönenç İ., Çayır C. (2008). Sosyal Değişme İntihar İlişkisi Batman İli Örneği. Sempozyum
- Yılmaz Çalışkan Güler, Akyol Ali Akın, Özkul Fındık Nurşen (2016). Archaeometric Analyses of Hasankeyf Medieval Glazed Ceramics. XI. AIECM3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri,
- Yılmaz Osman, Kaya Emre (2019). Ücret Düzeyine Bağlı Olarak İş Tatmininin Farklılaşması Batman İli Discount Market Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. Iıı. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu
- Yılmaz Osman, Muhammed Mahsun Şahin (2019). Çalışanların Eğitim Düzeyleri Üzerinden Sosyal Sermaye, Motivasyon ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Batman Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Yılmaz Osman, Muhammed Mahsun Şahin (2019). Sosyal Sermaye Üzerinden Çalışanların İş Tatmini ve Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Batman Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi

- Yılmaz Osman, Yusuf Aydemir (2019). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Demografik Özellikleri Bakımından İncelenmesi: Batman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi
- Yılmaz İlyas, Yılmaz Özgür, Muzaffer Senol, Kerim Mesut Çimrin, Ali Özvan, Levent Selçuk, Pelin Yalçın (2003). Kentsel Planlamada Yer Seçiminin Önemi: Batman. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu-I (Keas'03)
- Yiğitalp Gülhan, Barış İldem (2018). Batman Kültür Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde Okuyan Kız Öğrencilerin Kişisel Hijyenle İlgili Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. 2.Uluslararası 20. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi
- Yiğitalp Rençber Süreyya, Ozan Ahmet Tevfik, Ceylan Ali (2019). Batman İlinde Kamu ve Özel Hastanelerde Görev Yapan Yöneticilerin İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler. III. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu
- Yiğitalp Rençber Süreyya (2019). Hasta Hakları ve Güvenliği. Kilis ve Batman illerinde bulunan hastanelerde tedavi gören hastaların hasta hakları ve güvenliği konularında bilgi ve deneyimleri
- Zekai Erdal (2018). Hasankeyf Eski Mezarlık (2017 Yılı Kazısı). I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu
- Zekai Erdal (2019). Son Veriler Işığında Hasankeyf, Kızlar, Koç ve Süleyman Han Camilerinin Değerlendirilmesi. 3. Uluslararası İlisu Barajı ve Hes Projesi Sempozyumu

3.2. Fen Bilimleri

- Acer Ömer, Reyhan Gül Güven, Fatma Matpan Bekler, Kemal Güven (2012). Diyarbakır ve Batman'dan Petrolle Kirletilmiş Topraklardan Petrol Parçalayan Bakteri İzolasyonu ve Karakterizasyonu. 2. Ulusal Moleküler Biyoloji ve Biyoteknoloji Kongresi
- Acıbuca V., Bostan Budak D. (2019). Batman İlinde Küçükbaş Hayvancılığın Gelişmesini Önleyen Faktörler. 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Akbaş F., Işıkalın Ç., Kuru İ S. Karakuş P. (2013) The effects of different NaCl applications on the growth of almond grown in Batman Turkey VI International Symposium On Almonds And Pistachios
- Akkoca D. Bal, Ü. Işık, M. Altunkaynak, N. Damla, U. Çevik (2010) Batman Yöresindeki Şelmo Formasyonunun Minerolojik Jeokimyasal Ve Radyolojik Karakterizasyonu 13 16 Ekim 2010 Trabzon Türkiye 45. Yıl Jeoloji Sempozyumu
- Akkuş Mustafa, Boran Karataş, Adem Sezai Bozaoğlu (2018). Deterioration in Batman Province Streams and its Effects on Fish. International Conference on Science, Technology, Engineering, Matheamatic (STEM) and Educational Sciences
- Akyol Ali Akın, Fındık Nurşen Özkul, Sarı Nurşen (2017). Archaeometric Analyses of Medieval Period Ceramics From Hasankeyf Archaeological Area. Ancon2017 Ancon-International Congress on Chemistry and Materials Science

- Akyol Ali Akın, Kadioğlu Yusuf Kağan, Esra Ezgi Ekincioğlu (2010). GPR research at the Tomb of Zeynel Bey in Hasankeyf ancient city-Southeastern Turkey. Proceedings of the 13th Internarional Conference on Ground Penetrating Radar, GPR 2010
- Al B., Yılmaz DA, Söğüt Ö, Orak M, Üstündağ M, Batman da akrep sokmalarının epidemiyolojik klinik özellikleri ve sonuçları 120 vakanın analizi, V. Ulusal Acil Tıp Kongresi
- Alkan Adnan, Adıgüzel Fatih (2016) , Batman şehrinde kentsel ısınmanın azaltılmasında yeşil alanların önemi. TÜCAUM 2016 Uluslararası Coğrafya Sempozyumu
- Alpaslan Nuray, Mehmet Can Balcı, Mahmut Tahir Nalbantçılar (2016). Investigation of Formation Mechanisms of Karstic Areas in the Batman City The Esentepe Neighborhood Example. International Conference on Natural Science and Engineerings (ICNASE'16, Kilis)
- Alpaslan Nuray, Öncül Nuray, Biçen Murat (2016) . Batman İli Gültepe Mahallesinde Jeolojik Jeofizik ve Jeoteknik Yöntemler ile Zemin Özelliklerinin Belirlenmesi ve Mini Kazık Uygulaması. 1st International Mediterranean Science and Engineering Congress (IMSEC 2016)Çukurova University, Congress Center, October 26-28, 2016, Adana / Turkey
- Alpaslan Nuray, Özçep Ferhat, Balcı Mehmet Can, Öncül Nuray (2016) Determination of Geological and Geophysical Electrical Vesmethod Features of The Karst Cavity in The Esentepe Region of Batman Province Batman İli Esentepe Bölgesindeki Karstik Boşluğun Jeolojik ve Jeofizik Elektrik DES Yöntemi Özelliklerinin Belirlenmesi International Engineering, Science and Education Conference (INESEC'16)
- Andırman Mehtap, Tunçtürk Murat, Tunçtürk Ruvéyde (2014). “Batman İlinde Doğal Olarak Yetişen Bazı Faydalı Bitkilerin Tespiti ve Kullanım Alanlarının Belirlenmesi”. Iı. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Sempozyumu
- Anıt Y. (2018). Batman İlinin Cbs ve Hidrolojisini Kullanarak S Kaynağı Değişiminin Araştırılması. 2nd International Congress on Multidisciplinary Studies
- Anıt Y. (2018) . Batman İli Yapı Temel Taşı ve Zemin Kalkerlerinin Jeodinamik Etüdü. Ejons International Journal on Mathematic, Engineering Natural Sciences Iıı
- Anıt Y. (2018). Batman Yerleşim Alanındaki Taşkınlar, Jeoteknik Analizi, Olası Sel Tehlike Değerlendirmesi ve Haritalaması. 2nd International Congress on Multidisciplinary Studies
- Anıt Y. (2018). The Flood Risk Assesment in Batman Province by Gıs. 9th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology
- Anıt Y., Yalçın Ali (2013). Batman Çayı'nın ilin Yerleşimine Etkisi. Baki Canik Su Medeniyeti Sempozyumu
- Anıt Y., Yıldırım İsmail Tosun (2017). Investigation on the Water Source Change by using GIS - Relationship Between Climate and Hydrology of Batman Province. ICOCEE 2017, 2nd International Conference on Cıvıl and Environmental Engineering
- Anıt, Yakup, Yıldırım İsmail Tosun (2017). Investigation on Land Use and the Change of Geomorphological Structure by using GIS during the Planning Urbanization in Batman

- Province. ICOCEE 2017, 2nd International Conference on Civil and Environmental Engineering
- Aras Kılınç Evin, Can Hüseyin, Önder Mete, Tezdiğ Keser Meliha, Erbatur Feride, Aymaz Yüksel (2012). Batman ili kanser kontrol birimine 2011 yılında bildirilen kanser vakalarının değerlendirilmesi. Ulusal Kanser Haftası Sempozyumu
- Argunhan Zeki, Reşitoğlu Mehmet Selim (2016). Design of Solar Cathodic Protection System in Batman". ICNASE'16
- Arslan Gülen Elmas, Çakar Karaca Gülşen, Hediye Sibel Kalaycıoğlu, Seniha Alev Söylemez (2007). Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Siirt İllerinde Sanayinin Genel Görünümü". GAP ve Sanayi Kongresi.
- Asan Çağrı, Bahadır Dede (2012). Batman ili üroloji polikliniğine başvuran hastaların tanılarının değerlendirilmesi. 22.Ulusal Üroloji Kongresi
- Atalay B. (2019). Batman İli Çevresinde Görülen Akrep Türlerinden Salgılanan Venomların İn Vivo Fizyolojik Etkileri. 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Ateş E., İlhan Üremiş (2019). Determination of Weed Species and Their Frequency and Density in Wheat Fields in Batman Province, Turkey. V. International Agriculture Congress
- Avcı Ali Serkan, Argunhan Zeki (2016). İç Hava Kalitesinin Batman Üniversitesi Merkez ve Batı Raman Kampüsü Dersliklerinde İncelenmesi. International Conference on Natural Science and Engineering (ICNASE'16)
- Avcı, A.S., Umut, E., Kallioğlu M.A., Karakaya, H. (2018). Investigation of the Usability of Wind Energy Potential in Batman. 1st International Engineering And Technology Symposium (1st IETS)
- Avcı Ali Serkan, Mehmet Ali Kallioğlu, Umut Ercan (2016). Batman Üniversitesi Teknoloji Fakültesi Dersliklerinde İç Hava Kalitesinin İncelenmesi. International Engineering, Science and Education Conference (INESEC)
- Avcı Ali Serkan, Umut Ercan, Mehmet Ali Kallioğlu, Celal Kıstak (2017). Examination of Renewable Energy Sources in Batman". International Conference on Multidisciplinary, Science, Engineering and Technology (IMESET'17 Bitlis)
- Bal Akkoca Dicle, Işık Ümit, Altunkaynak Murat, Damla Nevzat, Çevik Uğur (2010). Batman Yöresindeki Şelmo Formasyonu'nun Minerolojik, Jeokimyasal ve Radyolojik Karakterizasyonu. KTÜ Jeoloji Müh. Böl. 45. Jeoloji Sempozyumu
- Baran Hacı Alim, Kumral Mustafa, Dinç Salih (2016). Örenağıl (Batman, Gd- Anadolu) Barit Cevherleşmesinin Petrokimyası. VII. Jeokimya Sempozyumu
- Baran Mehmet Fırat (2019) Batman İlinin Tarımsal Yapısı ve Mekanizasyon Durumu. Ispesinternational Conference on Agriculture and Rural Development-III-Van-Turkey.
- Baran Mehmet Fırat (2021). Analysis of Some Energy Values of Grain Stem Wastes In Batman Province. 3rd International Conference on Food, Agriculture and Veterinary-İzmir

- Baran Nurettin, Andırman Mehtap (2019) . Batman Ekolojik Koşullarında Farklı Ekim Zamanı Uygulamalarının Bazı Aspir (*Carhamus Tinctorius*) Çeşitlerinde Verim ve Verim Öğelerine Etkisi. Türkiye 13. Ulusal, 1. Uluslararası Tarla Bitkileri Kongresi, 01-04 Kasım 2019, Antalya. Türkiye
- Baran Nurettin, Andırman Mehtap (2019). Batman Aktarlarında Satılan Tıbbi Bitkiler ve Kullanım Özellikleri. 2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi. 23-25 Ağustos. Mardin/Turkey
- Baran Nurettin, Andırman Mehtap (2022). Batman Üniversitesi Batı Raman Kampüsünde Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Peyzaj Tasarımında Kullanılması. 8th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference June 4-6, 2022, Mardin, Turkey
- Batan Murat (2013). Batman İlinde Kirletici Emisyonlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Isınmaya Etkisi Üzerine Bir Araştırma. 2. Anadolu Enerji Sempozyumu
- Batan Murat (2020). Batman İlinde Güneş Enerji Potansiyelinin Örnek Bir Projeyle Belirlenmesi. Euro Asya 6th. International Congress on Applied Sciences
- Batan, Murat (2012). Diyarbakır ile Batman İlleri İklim Verilerinin Lineer Regresyon ile Karşılaştırılması ve Ilısu Barajı Sonrası Batman İlinin Gelecek İklim Verilerinin Elde Edilmesi Yaşam Bilimleri Sempozyumu.
- Bayındır Hasan, Aydın Hüseyin (2006) Batman ilinde yer altına sızmış petrol türevlerinden kaynaklanan toprak ve su kirliliği ve olası risklerin araştırılması. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi
- Bekler Matpan Fatma, Acer Ömer, Dicle Süleyman, Güven Kemal (2010). Characterization of an Extracellular Galactosidase Produced by Thermophilic *Bacillus licheniformis* KG9 Isolated from Hot Spring in Batman Turkey. The FEBS Journal (35th FEBS Congress Molecules of Life)
- Bilgin. A, Arslan. S, Şenay. Y, Polat, S (2012) Hasankeyf ve Yöresindeki Kayaçlardaki Ayrışma ve Bu Ayrışmanın Yerleşim Alanına Olan Etkisi. Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Bilici Serbest, Çiçek Tarık. (2011) Batman Baraj Gölünde Investigation of Hasankeyf Batman ancient settlement areas rock stability
- Bulut Çelik Sercan, Can Hüseyin, Çelepkolu Tahsin (2012) Aile Hekimliği uygulamasında bir aile sağlığı merkezi portresi Batman 11 No lu Aile Sağlığı Merkezi. 11. Ulusal Aile Hekimliği Kongresi
- Bulut Çelik Sercan, Pakize Gamze Erten Bucaktepe (2019) . Batman ilinde Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran kişilerde sağlık okur yazarlığı ve ilişkili faktörlerin incelenmesi. 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi
- Bulut Sedat, Selçuk Akın, İhsan Çetin, Elif Değirmen, Umut Durak (2017) . Batman ilinde 13-18 yaş grubunda biyoelektrik impedans analizi ve laboratuvar parametrelerinin incelenmesi. Uluslararası Katılımlı XVII. Klinik Biyokimya

- Can Hüseyin, Aras Kılınc Evin, Ekmen Leyla, Akboğa Gülşen, Aydın Suna, Atabey Kaya Aynur, Yıldırım Suna (2011). Batman Kanser Erken Teşhis Tarama ve Eğitim Merkezine Ait Meme ve Serviks Kanserlerini Tarama Programı Sonuçları. 10. Ulusal Aile Hekimliği Kongresi
- Can Hüseyin, Önder Mete, Kılıç Öztürk Yasemin, Öztekin Coşkun, Öngel Kurtuluş (2014) Cervical Cancer Awareness of Female Health Employees in Batman Turkey. Third conference AGPFMSEE The Role Of General Practice - Family Medicine Doctor Between Needs And Possibilities
- Coşkun Mustafa, Topal Giray (1997). Batman Yöresindeki Ortadereceli Okullarda Kimya Öğretimini engelleyen Bazı Nedenler. XI. Ulusal Kimya ve Kimya Mühendisliği Sempozyumu
- Coşkun Y., Ulutürk Servet, Yürümez Gökhan, Kaya Alaettin (2012). Batman Yöresi Körfarelerinin Karyolojik Özellikleri. Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Coşkun, Y., Yürümez. G, Ulutürk. S (2012). Mardin Siirt ve Batman Nannospalax Nehring 1898 Rodentia Spalacidae larının Geometrik Morfomotrik Analizi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Çardak Mine, Gülşen Altuğ, Pelin Saliha Çiftçi Türetken, Sevan Gürün (2007). Pah Degradation Effects of Some Bacteria Isolated From The Istanbul Strait and Soil of Batman Oil Refinery, 38.CIESM
- Çelepkolu Tahsin, Ay Erkal, Gül Gültekin (2010). Batman İlimizin Pandemik A H1n1 Enfeksiyonu Verileri, 5. Uluslararası Katılımlı İstanbul Aile Hekimliği Kongresi.
- Çelik Mustafa Yavuz, Arsoy Zeyni, Sert Murat (2018) Batman Güneyinde Hoya Formasyonu İçindeki Tebeşirli Dolomitlerinin Karakterizasyonu. International Engineering And Technology Symposium
- Çelik Sercan Bulut, Erten Bucaktepe Pakize Gamze, Bulut İbrahim Umud, Değirmen Elif, Keskin Rahşan (2016) Batman Barosuna Kayıtlı Avukatlarda Obezite Sıklığı ve Farkındalığı. 15. Uluslararası Doğu Akdeniz Aile Hekimliği Kongresi.
- Çetin İhsan, Nazik Aydan, Nalbantçılar Mahmut Tahir, Tosun Kezban (2016). Batman İli İçme Suyu Mikro Element Düzeylerinin 13 18 Yaş Aralığındaki Çocuklarda Vücut Kompozisyonlarına Etkisi. 11. Ulusal Çocuk Gastroenteroloji Hepatoloji ve Beslenme Kongresi
- Dağ B., Levent A. (2014) Determination of some mineral contamination in grape and molasses samples in Batman and Mardin vicinity by ICP OES. 7. Ulusal Analitik Kimya Kongresi
- Dağıstan H., Şimşek Ş. (2005). Geological and hydrogeological investigation of Kozluk Tashidere Batman geothermal field, World Geothermal Congress 2005
- Damla N., Işık U., Kara A., Cevik U., (2012). A Study of Environmental Radioactivity Measurements in Batman Province Turkey. Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Damla N., U. Cevik, A.I. Kobyay, B. Ataksor, B. Küçükömeroglu, N. Celebi, (2008) , Indoor Radon Measurement in the province of Batman Turkish Physical Society, 25th International Physical Congress

- Damla N., U. Çevik, G. Karahan, A.I. Kobya, M. Kocak, U. Isık (2007) , Gross Alpha and Beta Activities in Drinking Waters of Batman Province Turkey 2008 Balkan Physics Letters, Special Issue: Proceedings of Turkish Physical Society 24'th annual meeting.
- Demir Mehmet Eşref, Yılmaz Adem (2016) . Appropriate Wastes for Biogas Producing and Organic Waste Quantities for Batman City. International Engineering, Science and Education Conference
- Demir Mehmet Eşref, Yılmaz Musa, Gündoğdu Ahmet, Asker Mehmet Emin (2017) . A Model Application of Micro Grid: West Raman Campus of Batmanuniversity Micro Grid. International Engineering Conference (Iec2017)
- Demirpençe Özlem, Işık Tezcan Sehavet, Değirmen Elif, Duygu Mert, Gümüş Alper, Çelen Mustafa Kemal (2010) . Batman bölge devlet hastanesi polikliniklerine başvuran hastalarda hepatit belirteçleri ve HIV tarama sonuçlarının değerlendirilmesi. XI. Ulusal klinik biyokimya kongresi.Belek, Antalya,2011
- Derse M. S., Öztürker Hakkı, Pakma Nilay, Pakma Osman, Güllü Ömer, Arsel İsmail (2015) . Statistical Analysis of Solar Radiation Models Onto Inclined Planes for Climatic Conditions of Batman Turkey. 9th International Physics Conference of Physical Union
- Dilek Filiz Bengü, (1992). Botaş Dörtüol ve Batman Tesislerinden Ortaya Çıkan Petrol Bulaşığı Atıksuların Arıtımı. İTÜ 3. Endüstriyel Kirlenme Semp.
- Dişli Erkan (2014). Quality of Water Sources for Drinking and Agricultural Use in the Upper Tigris River Basin, Diyarbakır-Batman, Turkey. The 8th International Symposium on Eastern Mediteranean Geology
- Doğruöz Güngör Nihal, Sungur Esra, Meıma M, Çotuk Aysın, Hoşgörmez Hakan, Bodelier Ple (2012))Batman Yöresindeki Petrol Üretim Kuyularında Bulunan Metanojenlerin ve Metanotrofların Dağılımı. 21. Ulusal Biyoloji Kongresi
- Ekin İ., Şeşen Rıdvan, Başhan Mehmet (2009). Batman İlinde Nesli Tehlike Altında Olan Bazı Salyangoz Populasyonları, IX Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi, Nevşehir
- Ekinci Mehmet Taha, Eryiğit Tamer (2019). Batman Koşullarında Ana ve İkinci Ürün Şartlarında Bazı Soya Çeşitlerinin Verim ve Kalite Değerlerinin Belirlenmesi. 3rd International Conference on Agriculture, Animal Husbandry And Rural Development
- Emre Gizem, Tuzlacı Ertan, Avcı Rojda (2013) ,The folk medicinal plants of Batman (Turkey . XI International Ethnobotany Symposium
- Ercan Umut, Avcı Ali Serkan, Kallioğlu Mehmet Ali (2016). Batman İlinde Isıtma Sezonunda Kullanılan Farklıyakıt Türlerinin Emisyon Değerlerinin Araştırılması. International Engineering, Science and Education Conference
- Ercan Umut, Kallioğlu M.A., Avcı A.S., Karakaya H., Düz H. (2016) Investigation of Combustion Efficiency in Flue Gases Batman City Example. International Ege Energy Symposium & Exhibition May 11-13, 2016 Afyonkarahisar, Turkey

- Ercan Umut, Mehmet Ali Kallioğlu, Ali Serkan Avcı (2017). Batman İli Hava Kalitesinin Doğal Gaz Kullanımı İle Değişiminin Araştırılması. 2nd International Energy Engineering Conference
- Erdemli A.Ü. (1994). Kozluk Çayında Malatya Yaşayan *Capoeta trutta* Heckel 1843 Türünün Bazı Büyüme Özelliklerinin İncelenmesi. Trakya Üniv. XIII. Ulusal Biyoloji Kongresi, Edirne
- Erdoğan Y., Yıldız Muhammed İkbâl, Kök Onur Eser, Tanrıverdi İlknur (2017). Optimization of Petroleum Drilling Bits. International İskenderun Bay Symposium
- Eren Karahan, Leyla, Akın Musa Serdar, Akın Mutlu Buket, Gülten Şenocak Soran, Karahan Ali Mücahit (2015) Investigation of Chemical Textural and Microbiological Quality of Yoghurts Marketed in Batman Province. The 3rd International Symposium on "Traditional Foods from Adriatic to Caucasus " Sarajevo – BOSNIA and HERZEGOVINA
- Eren Karahan, Leyla, Seher Arslan (2012) Batman'da Satışa Sunulan Salamura Peynirlerin Bazı Kimyasal ve Tekstürel Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine bir Araştırma. Süt Endüstrisinde Yenilikçi Yaklaşımlar Sempozyumu
- Eren Yaşar, Nalbantçılar Mahmut Tahir, Beyaz Turgay, Dinç Salih, Ünal Murat, Arslan Şükrü, Polat Süleyman (18.04.2012 -20.04.2012) Esentepe Gültepe Batman Çukurunun Oluşum Mekanizması. Bilim ve Kültür Sempozyumu.
- Erten Bucaktepe Pakize Gamze, Çelik Sercan Bulut, Değirmen Elif, Öztekin Coşkun, Çelepkolu Tahsin (2015). Batman İli Sağlık Çalışanlarının Çocuklarında Depresif Semptom Sıklığının İncelenmesi. 14. Doğu Akdeniz Aile Hekimliği Sempozyumu
- Ertuğrul Ömer Faruk, Korkmaz Gürol (2012). Güneş Hibrit Jeotermal Enerji ve Batman Taşlıdere de Güneş Hibrit Jeotermal Enerji ile Elektrik Üretim Örneği. Ulusal Enerji Verimliliği Forumu (UEVF2012)
- Fidan Mehmet, Pınar Süleyman Mesut, Eroğlu Hüseyin, İnal Tuba Nur, Erol Abdulhakki (2019). Petaloid Monocotyledonous Flora of Batman Province (Turkey). International Engineering and Science Symposium (IESS 2019)
- Genç Elif (2021). Use of Oil Products (Bitumen, Asphalt) in Ancient Settlements of Southeastern Anatolia Region: Kuriki Höyük Sample from Modern Batman Province/ Güneydoğu Anadolu Bölgesi Eski Yerleşim Yerlerinde Petrol Ürünlerinin (Bitüm, Asfalt) Kullanımı: Batman İli, Kuriki Höyük Örneği. 2. International Baku Scientific Researches Conference
- Göksal Sezen, Çankaya Şihap (2017). Diatome Flora of Some Ponds, Streams and Rivers in Siirt, Batman and Diyarbakır Provinces. International Ecology Symposium 2017: Kayseri, Turkey
- Gül Güven R., A. Poli, K. Güven, B. Nicolaus (2008). Taşlıdere (Batman) Sıcak su kaynağından izole edilen *Anoxybacillus* cinsi bakterinin fosfolipit çeşitlerinin analizi. 23-27 Haziran 2008 19. Ulusal Biyoloji Kongresi KTÜ Trabzon).
- Gümüş Kırıl Nurcan, Baran Hacı Alim (2021). Batman Şehir Merkezinin Toprak Kirliliğinin Araştırılması. 73. Türkiye Jeoloji Kurultayı

- Gündoğdu Ahmet, Şen İzzettin Enes, Karakaya H., Fidan Şehmus (2017). Batman İli Fotovoltaik Güneş Enerjisi Potansiyelinin Analiz ve Değerlendirmesi. International Engineering Conference (IEC2017)
- Gürkan Şule, Taylan Burcu, TaŐkavak Ertan (2014). The Determination of Breeding Sason of the Broad-Nosed Pipefish from Aegean Sea, Turkey. International Congress on Green Infrastructure and Sustainable Societies/Cities
- Güven Gul R., K.Güven, A. Poli, B.Nicolau. A novel thermophilic facultative aerobic Anoxybacillus species isolated from Taşlıdere geothermal water in Batman Turkey International Congress of Bacteriology and Applied Microbiology (IUMS), Istanbul
- Güven Gül, R., Demirkol Mehmet, Sincar Burhan, Çelik Rıdvan, Demir Cihat (2015) Batman Halkının Batman Şehir Merkezinde Var Olan Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çevre Sorunları Sempozyumu/Çalıştay
- Hattap Emine Sibel (2017). Sustainable Natural Conservation Area: Hasankeyf and İlsu Dam Cases. Reuso 2017- V.Congreso İnternacional Sobre Documantacion Conservacion Y Reutilizacion Del Patrimonio Y Paisajistico
- İlhan A., Çimen Murat, Demir Zeynep, Turan Zinet, Demir Buket, Coşkun Buket (2015). Batman ve Bitlis illerinden Elde edilen inek sütlerinde yağ ve protein oranlarının. 6.Öğrenci Kongresi
- Kaçar Emel, Karadede Akın Hülya (2014). Batman Baraj Gölü’ndeki Capoeta trutta’ da Ağır Metal Birikiminin İncelenmesi. 22. Ulusal Biyoloji Kongresi, 23-27 Haziran 2014, Eskişehir.
- Kaçar Emel, Karadede Akın Hülya (2015). Batman Baraj Gölü’ndeki Su, Sediment ve Chondrostoma regium’da Bazı Ağır Metallerin Mevsimsel Değişimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çevre Sorunları Sempozyumu / Çalıştay
- Kaçar Emel, Karadede Akın Hülya, Çiçek Tarık (2014). Batman Baraj Gölü’ndeki Őabot (Barbus grypus Heckel, 1843)’ta Ağır Metal Birikiminin İncelenmesi” Doğu Anadolu Bölgesi 5. Su Ürünleri Sempozyumu, Elazığ.
- Kalkan Özcan Ali, Çoban Hakan (2015). Kıra Dağı Batman Bazaltlarının Petrojenezine Jeokimyasal Bir Bakış. Doğu Anadolu Jeoloji Sempozyumu
- Kallioğlu M.A., Yılmaz A., Hakan K. (2015). Effect of Climate Change on Some Meteorological Data Batman Example. ISITES 2015(3rd International Symposium On Innovative Technologies In Engineering And Science
- Kaplan A. (2020). Batman Yöresinde Yetişen Ruta buxbaumii Poir. (Rutaceae) Tıbbi Bitkisinin Antimikrobiyal ve Antioksidan Aktivitelerinin Belirlenmesi. 9. Ulusal Moleküler Biyoloji ve Biyoteknoloji Kongresi
- Kaplan A. (2020). Determination of the In vitro Enzyme Inhibitory Properties and Antioxidant Activity of Moltkia coerulea (Willd.) Lehm. (Boraginaceae) Medicinal Plant Growing in Batman Region, Turkey. International Eurasian Conference on Biotechnology and Biochemistry

- Kaplan A., Çelikoğlu Umut (2019). Determination of Bioactive Composition of Some Aromatic Plants that Grown Naturally in the Batı Raman Campus of Batman University. 1st International Aromatic Plants and Cosmetics Symposium
- Kaplan A., R. Gul Guven, F. Matpan Bekler, O. Acer, K. Guven. Characterization of an extracellular galactosidase produced by thermophilic Bacillus licheniformis KG9 isolated from hot spring in BatmanTurkey". 35th FEBS Congress Molecules of life, Gothenburg/Sweden,
- Karagündüz A, Kara A (2006). Çözünmüş Petrol Hidokarbon Taşınımı ve Doğal Islah Batman Özeli. Türkiyede Çevre Kirlenmesi Öncelikleri Sempozyumu V
- Karakaya H. (2019). Batman İlinin Enerji Kaynaklı Karbon Ayak İzinin Hesaplanması.6. Uluslararası Matematik, Mühendislik ve Fen ve Sağlık Bilimleri Kongresi
- Karakaya H., Avcı A.S., Kallioğlu, M.A., Ercan, U. Durmuş, A. (2018). Examination of Energy Capacities of Hydroelectric Power Plants in Batman. 1st International Engineering And Technology Symposium (1st IETS)
- Kayri İ, Gençoğlu Muhsin Tunay, Kayri Murat (2018). Batman İli Güneş Enerjisi Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Deneysel Bir Çalışma. 1st International Engineering and Technology Symposium
- Kayri İ, Tan Bayar Merve (2021). Investigation of Dust Effect on the Efficiency of Photovoltaic Panels: The Case of Batman. International Symposium on Engineering, Natural and Social Sciences Isens-21 The Main Theme is "Energy and Society"
- Kılıç Ahmet, Karakaş Recep, Biricik Murat (2004). Bird species of Hasankeyf-Batman, V. National Ecology and Environment Congress, 5-8 October 2004, Abant, Turkey. V. National Ecology and Environment Congress
- Kulakoğlu Dilek, N. (2016). Batman Baraj Gölünde Yaşayan Balık Biyoçeşitliliği. 17. Ulusal Turizm Kongresi
- Kurt Kaya Gülderen, Akkuş Saadet (2018). Determination of the Fish Consumption Habits of Batman Province. 2nd International Conference on Fisheries and Aquatic Research
- Kurt Recep, Özcan Gülnaz, Gündüz Mehmet Nur, Yıldız Çiğdem, Aydoğan Hakan (2014). Batman Çayı'nın Balık Faunası. 5. Doğu Anadolu Bölgesi su ürünleri Sempozyumu
- Küçükömeroğlu Belgin (2008). Indoor Radon Measurement in the province of Batman. Turkish Physical Society
- Nalbantçılar M T., Ünal Murat (2013), Investigation of Hasankeyf Batman Ancient Settlement Areas Rock Stability. III.International marble and Natural Stone congress
- Nalbantçılar M.T., İhsan Çetin, Kezban Tosun (2016).The Effect of Hydrochemical Properties of Drinking Waters on Public Health in Batman Province". International Conference on Natural Science and Engineering (ICNASE'16)
- Nalbantçılar Mahmut Tahir, Arslan Şükrü, Yavuz Pınarkara Şükrü (2015). Batman Katı Atık Sahasının Çevresel Etkileri. II. Tıbbi Jeoloji Sempozyumu

- Oğuz Bekir (2020). Batman İli Sokak Köpeklerinde Dirofilaria spp. ,Varlığının Araştırılması: Bir Ön Çalışma. 4. International Mediterranean Symposium
- Oğuz Türkan, Yürümez Gökhan (2021). Predatory Mammal Species of Batman Province. 1st International Congress on Natural Sciences (ICNAS-2021)
- Oktay Hasan, Argunhan Zeki, Ayanoğlu Abdulkadir (2018). Türkiye’de Yaygın Olarak Kullanılan Duvar ve Çatı Tiplerinin Isıl Kazançlarının Batman İli için İncelenmesi. 1st International Engineering and Technology Symposium
- Onursal Nilgün (2016). Comparative Analysis of Solid Waste and Waste Water Managementın Batman and Siirt. International Engineering, Science and Education Conference
- Onursal Nilgün (2019). Geçmişten Günümüze Veriler Işığında Batman İli Katı Atık Yönetimi. 5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (UBAK)
- Onursal Nilgün, Ali Çetin (2017). Katı Atık ve Su Yönetiminin Siirt ve Mardin İllerinde Uygulanma Biçimlerinin Karşılaştırılması. İMESET 2017 Bitlis
- Öğüt E., Kurt Ş (2009). Şanlıurfa Mardin Batman ve Diyarbakır illerinde patlıcan solgunluk hastalıklarının etmenleri yaygınlıkları ile bazı çeşitlerin bu hastalıklara karşı tepkileri. Türkiye III. Bitki Koruma Kongresi, Van
- Öncül N., Yavuz Veysel Süleyman, Alpaslan Nuray (2016). Assessment Of The Soil Sections Viewed By Seismic Method With The Obtained Models Using Plaxis Software On Soil Settlement Batman City Çamlıtepe Neighborhood Field Application. International Engineering, Science and Education Conference, December 2016
- Öncül Nuray, Alpaslan N. (2016). Assessment and Determination of Engineering Parameters with Geophysical and Geotechnical Methods of Çamlıtepe District Batman of Ground. International Engineering, Science and Education Conference, December 2016
- Özgünlük İrfan, Şimşek Kasım (2018). Batman Yöresindeki Gastroenteritisli Çocuklarda Rotavirüs Enfeksiyonunun ELISA Yöntemi ile Araştırılması. 1. Uluslararası Iğdır Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi
- Özkan Nurcan, Akıska Seyhan (2012). Türkiye Faunası için Demicyptochironomus Lenz, 1941 (Diptera, Chironomidae)’in Yeni Bir KaydıV. Ulusal Limnoloji Sempozyumu
- Özkul Fındık Nurşen, Akyol Ali Akın, Sarı Nurşen (2017). Comparison of TGA with SEM-EDX Analysis of Some Hasankeyf Ceramics. Ancon2107 Ancon-International Congress on Chemistry and Materials Science
- Özkul Fındık Nurşen, Güler Yılmaz, Akyol Ali Akın, Sarı Nurşen (2017). Investigation of Comparison Total Porosity of Some Glazed/Unglazed Hasankeyf Ceramics. Ancon2107 Ancon-International Congress on Chemistry and Materials Science
- Öztürk Sarper (2015). Batman Üniversitesi Petrol ve Doğalgaz Mühendisliği Bölümü Faaliyet Raporu. Türkiye 20. Uluslararası Petrol ve Doğal Gaz Kongre ve Sergisi

- Pakma Osman, Öztürker Hakkı, Derse Mehmet Sait, Pakma Nilay, Güllü Ömer (2015). Performance Analysis of Different PV Modules Technologies For Batman Turkey. 9th International Physics Conference of Physical Union
- Pakma, Nilay, Güllü Ömer, Pakma Osman (2016). Design of PV Energy System in Batman Turkey. Turkish Physical Society 32th International Physics Conference
- Pınar S.M., Mehmet Fidan, Hüseyin Eroğlu (2021). Rare and Endemic Plants of Batman Province (Turkey). 1. International Hasankeyf Scientific Research and Innovation Congress
- Pınarkara ŞY, Arslan Ş, Nalbantçılar MT Batman ın Yeraltısuyu Kalitesinin İncelenmesi Baki Canik Su Medeniyeti Sempozyumu
- Polat Süleyman, Öztürk Sarper, Çoban Hakan (2015). Alternatif Enerji Kaynaklarına Jeolojik Bir Yaklaşım: Şeyl Gazı Üretimi Potansiyeli Batman Örneği. Uluslararası Katılımlı Doğu Anadolu Jeoloji Sempozyumu
- Sakçı Nedim, Şener Kurt (2021). Batman ve Siirt İllerinde Antep Fıstığı Ağaçlarında Geriye Doğru Ölüme Neden Olan Fungal Hastalık Etmenleri. International Siirt Scientific Research Congress
- Satar Ali. Tusun Sadreddin, Özbay Cengizhan (2008). Batman Diyarbakır Mardin ve Şanlıurfa illerinin Diplura faunası. 19. Ulusal Biyoloji Kongresi
- Seven Erdem (2016). New records for the Lepidoptera fauna of Batman provinc. International Ecology Adnan Aldemir Symposium
- Seven Erdem, Aykal Abdulaziz (2019). A Faunistic Investigation on Butterflies (Lepidoptera: Rhopalocera) of Batı Raman Region in Batman Province, Turkey. International Engineering and Science Symposium
- Sinan Sena, Sungur Esra (2012). Diyarbakır ve Batman Bölgesi Petrol Rezervuarlarında Desulfovibrio sp Bakterisinin Floresan İn Situ Hibridizasyon FISH Yöntemiyle Araştırılması. 35. Türk Mikrobiyoloji Kongresi
- Sinanoğlu Derya, Özgen Erdem Nazire (2015). Gercüş Batman Yakınlarında Garzan Formasyonu'nun Bentik Foraminifer Topluluğuna Ait Ön Bulgular. Doğu Anadolu Jeoloji Sempozyumu
- Sinanoğlu Derya, Özgen Erdem Nazire (2016). Batman güneydoğusu Geç Kretase Bentik Foraminiferleri. Paleontoloji-Stratigrafi Çalıştay
- Sinanoğlu Derya, Siyako Muzaffer, Karadoğan Sabri, Özgen Erdem Nazire (2016). Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf Batman Yerleşmesi Hasankeyf Site From Cultural Geological Perspective. Türkiye Jeoloji Kurultayı
- Sinanoğlu Derya, Siyako Muzaffer, Karadoğan Sabri, Özgen Erdem Nazire (2016). Hasankeyf Batman Yerleşiminin Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri. 69. Türkiye Jeoloji Kurultayı.
- Sinanoğlu Derya, Siyako Muzaffer, Karadoğan Sabri, Özgen Erdem Nazire (2016). Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf Batman Yerleşmesi Hasankeyf Site From Cultural Geological Perspective. 69. Türkiye Jeoloji Kurultayı

- Sunkar Murat, Tonbul Saadettin (2009). Batman'da Yaşanan Taşkın 31 Ekim 1 Kasım 2006 İle Meteorolojik Olaylar Arasındaki İlişkiler. III. Ulusal Kar Kongresi.
- Sunkar Murat, Tonbul Saadettin (2010). Batman'da 31 Ekim 1 Kasım 2006 Tarihinde Yaşanan Taşkın Nedenleri. II. Ulusal Taşkın Sempozyumu
- Sunkar Murat, Tonbul Saadettin (2012). Hydrographic Analysis of Iluh Creek Causing Flood and Torent Events in Batman. The 2nd International Geography Symposium, June 2-5, 2010 Kemer-Antalya, Turkey
- Sunkar Murat, Tonbul Saadettin (2015). "Batman Çayı Batman Taraçalarının Genel Morfolojik Özellikleri" Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu (UJS, 2015)
- Tanyeri Burak, Öner Cengiz, Temizer İlker (2012). Batman İli Tarımsal Faaliyetleri ve Bio-Yakıt Üretme Potansiyeli. Batman University International participated Science and Culture Symposium
- Taş Büşranur, Demir Mehmet Ali, Yaşar Fevzi (2021). Batman İlinin Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Kullanımı. Uluslararası Mühendislik, Doğa ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Isens-21 Ana Teması "Enerji ve Toplum" 25-28 Kasım 2021 Batman Üniversitesi
- Tetiker S., Yalçın H. (2017). Gercüş Batman Yakınlarında Garzan Formasyonu Nun Bentik Foraminifer Topluluğuna Ait Ön Bulgular. Uluslararası Katılımlı Çukurova Üniversitesi 40.Yıl Jeoloji Mühendisliği Sempozyumu
- Tetiker S., Yalçın H. (2017). Şırnak Grubu Üst Kretase-Paleosen yaşlı Germav Formasyonunun mineralojik özellikleri (Batman-Gercüş). Uluslararası Katılımlı Çukurova Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü 40. Yıl Jeoloji Sempozyumu
- Tonbul Saadettin (2013). The Effects of Population and Settlement Features in the Urban Areas on the Occurrence of Flood and Torrent Batman Turkey. 12th International Asian Urbanization Conference, December 28-30, 2013, Banaras Hindu University, Varanasi, U.P., INDIA.
- Tonbul Saadettin, Sunkar Murat (2008). Batman Şehrinde Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2008 (Prof.Dr.Mehmet Ardos Anısına), 20-23 Ekim 2008
- Tonbul Saadettin, Sunkar Murat (2010). Paleotaşkın Araştırma Yöntemleri Ve Batman da Yapılan Paleotaşkın Çalışmaları. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2010 (Prof. Dr. Oğuz EROL Onuruna)
- Tonbul Saadettin, Sunkar Murat (2013). The Effect of Changes Seen in the Geomorphological Units in Batman City Turkey 12th International Asian Urbanization Conference, December 28-30, 2013, Banaras Hindu University, Varanasi, U.P., INDIA.
- Topal Tamer, Kaya Yavuz (2017). Hasakeyf Antik Kentindeki Dolomitik Kireçtaşının Özellikleri ve Alandaki Jeolojik Problemler (Batman, Türkiye). 4. Uluslararası Taş Kongresi.

- Toprak Vedat, Süzen Mehmet Lütfi (2004). Geological and Morphological control on the texture of Hasankeyf Upper City Turkey. 5th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology, Thessaloniki, Greece
- Tosun Yıldırım İsmail (2017). Study of geothermal saline waters of Şırnak and Batman. IV. Uluslararası Katılımlı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Sempozyumu
- Tosun Yıldırım İsmail (2019). Investigation on Urbanization Ground - The Lanfill Ground Control Gephysical Seismic Control of Batman Province Site. Globalization Congress
- Tosun Yıldırım İsmail (2019). Investigation On The Lanfill Ground Control Gephysical Seismic Control Of Batman Province Site. ECOCEE 2019
- Tosun Yıldırım İsmail, Anıt Yakup (2017). Investigation on The Water Source Change by Using Gis Relationship Between Climate and Hydrology of Batman Province Site Turkey. ICAE 2017 Symposium
- Turan Enver, Yeşilova Yavuz, Uçmak Derya, Yurt Nurdan, Yeliz Başaran Karakoca (2012). Paederus dermatiti Batman ilinden bildirilen ilk olgu XXIV. Ulusal dermatoloji kongresi.
- Tusun Sadreddin, Satar Ali (2016). Morpology Larvae of Neuroptera Insecta disturbed in Mardin Batman and Diyarbakır Provinces of Turkey”. Symposium on EuroAsian Biodiversity
- Türk Dağı H, Mert D. (2011). Batman Bölge Devlet Hastanesinde Hastane İnfeksiyonları Etken Mikroorganizmalar ve Antibiyotik Dirençleri. 1. Klinik Mikrobiyoloji Kongresi
- Utkucu Murat (2018). Batman İli ve Civarının Deprem Tehlikesi Üzerine Bir Tartışma. 2Nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management
- Uysal Gökçen, Taşçı Enver, Kan Serhat, Uğurlu Kaan, Şorman Ali Arda, Ergin Kerim (2021). Assessment of Remotely Sensed Digital Elevation Models (DEMs) for Flood Modeling Studies: A Case Study in Batman River. ACE 2020-21 14th International Congress on Advances in Civil Engineering
- Ünal Murat (2012). Tarihi Yapılardaki Taşların Bozunma Nedenleri Hasankeyf Örneği. Uluslar arası Katılımlı Bilim ve Kültür sempozyumu.
- Ünal Murat, Beyaz Turgay (2018). Hasankeyf Kireçtaşlarının Suda Dağılmaya ve Tuz Kristalleşmesine Karşı Direncinin Araştırılması. 3rd International Science Symposium
- Varol M. (2013). Batman Baraj Gölü nün Trofik Durumunun Belirlenmesi. XI. Ekoloji ve Çevre Kongresi
- Varol M., Şen Bülent, Bekleyen Aysel (2014). Batman Baraj Gölü Fitoplankton Topluluğunun Kompozisyonu Fonksiyonel Grupları ve Çevresel Faktörlerle İlişkisi Doğu Anadolu Bölgesi 5. Su Ürünleri Sempozyumu, Elazığ
- Yalçın Ali (2013). Batman Çayı nın İlin Yerleşim Alanları Üzerindeki Etkisi. Baki Canik su Medeniyeti Sempozyumu

- Yaşar F., Aydın Hüseyin, Erol Ali Osman, Bezek Güre Özlem (2009). Batman İlinin Doğal Gaz İhtiyacının ve Hava Kirliliğini Azaltmasının Matematiksel Yöntemlerle Modellenmesi. 5. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu.
- Yavuz B., Yürümez Gökhan (2021). Avrasya Su Samurunun, (Lutra lutra Linnaeus, 1758), Batman İlindeki Yeni Yayılış Lokaliteleri. 6. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi
- Yavuz V.S., Çelik Recep, Hamidi Nizamettin (2016). Assessment of Groundwater Potential in the City of Batman by Using Gıs Based Modeling and Mapping Techniques 12th International Congress on Advances in Civil Engineering (ACE 2016)
- Yavuz Veysel Süleyman, Çelik Recep, Hamidi Nizamettin (2016). Batman Şehri Yeraltı Sularının Nitrat ve Nitrit Düzeyinin Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Belirlenmesi 6. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu
- Yıldırım Ahmet, Karadoğan Sabri (2005). Raman-Gercüş Antiklinalleri Arasında Dicle Vadisinin Jeomorfolojisi. Ulusal Coğrafya Kongresi
- Yıldırım H., Onay A. (2012). Batman İli Meyveciliğine Genel Bir Bakış Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Yıldırım İsmail Tosun, Anıt Yakup (2017). “Batman İli Kalkerlerinin Jeomekanik İrdelenmesi. Türkiye 4. Taş Kongresi
- Yıldız Muhammed Enis, Yılmaz Adem, Çağırtekin Özbay (2018). Batman İlinin Biogaz Eldesi İçin Organik Madde Potansiyeli ve enerji Analizi. International Engineering and Natural Sciences Conference (IENSC 2018), Nov. 2018
- Yılmaz A., Koçer A., Yaka İsmet Faruk, Güngör Afşin (2016). Determination Of Optimum Tilt Angle On Solar Thermal Collectors For Batman Province Of Turkey. Solartr 2016 Solar Conference & Exhibition
- Yılmaz Orhan, Savaş Türker, Ertuğrul Mehmet (2012). Batman Diyarbakır Mardin ve Şanlıurfa İllerinde Güv Yetiştiriciliği Kültürü Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Batman Bilim ve Kültür Sempozyumu.
- Yılmaz Sedat (2016). Beta-Globin gene mutations in children with beta-thalassemia major from Siirt and Batman provinces. Kahramanmaraş talasemi sempozyumu 1
- Yılmaz İlyas, Yılmaz Özgür, Leventeli Yasemin, Bulut Coşkun, Yılmaz Özlem (2001) . How To Save The International Heritage Hasankeyf And Produce More Energy Tigris Basin. 4th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology
- Yılmaz İlyas, Yılmaz Özgür, Leventeli Yasemin, Bulut Coşkun, Yılmaz Özlem (2007). The Assaults On The International Heritages Of Hasankeyf Dam Project. International Conference on Environment: Survival and Sustainability

- Yılmaz İlyas, Yılmaz Özgür, Leventeli Yasemin, Bulut Coşkun, Yılmaz Özlem (2001). Optimisation Of Dam Projects To Based Upon Engineering Assessment Hasankeyf. Fourth International Turkish Geology Symposium
- Yücesoy Fatih, Tekeli Ahmet, Gülser Fusun (2020). Batman'da Birinci Ürün, Mardin'de İkinci Ürün Olarak Yetiştirilen Mısırın Verim Özelliklerinin Belirlenmesi. IV. International Conference on Agriculture, Animal Sciences and Rural Development
- Yüksel Coşkun, Ulutürk Servet, Yürümez Gökhan, Kaya Alaettin (2012). Batman Yöresi Körfarelerinin Karyolojik Özellikleri. Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu
- Yüksel İbrahim (2022). Hydroelectric Potentials of Small Streams without Flow Measurement Stations in the Euphrates and Tıgrıs Basins: A Case Study in Batman Basin, 1st International Scientific Research Conference on Sustainable Engineering and Technology (ISRCSET'22)
- Yüksel İbrahim, Demirel İbrahim Halil (2020). Estimating the non-observed precipitation data by using artificial neural networks in Batman Basin. International Engineering Symposium, Engineering Applications in Industry
- Yüksel İbrahim, Demirel İbrahim Halil (2020). Hydrometric Measurements Based on Theoretical Methods; A Case Study Batman Sub-Basin. 4. Asia Pacific, International Modern Sciences Congress
- Yürümez G., Coşkun Y., Ulutürk S. (2012). Mardin, Siirt ve Batman Nannospalax (Nehring 1898) (Rodentia:Spalacidae)'larının Geometrik Morfometrik Analizi. Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu

4.TEZLER

4.1. Sosyal Bilimler

- Adıyaman, S. (2015). Ortaokullardaki yöneticilerin liderlik tarzları ile duygusal zekâları arasındaki ilişki: Batman il örneği The relationship between emotional quotient and leadership manners of the managers at secondary school Yapıldığı Yer: Zirve Üniversitesi Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Adsan Müslüm (2019). Kuriki Höyük (Batman) kazılarında ele geçen bir grup boya bezemeli kapların arkeometrik karakterizasyonu Archaeometric characterization of painted wares from Kuriki Mound excavations (Batman) Yapıldığı Yer: Batman Üniversitesi Yüksek Lisans Türkçe Arkeometri
- Ağırman Feyzullah (2019). İki dilli ortaokul öğrencilerinin türkçe öğrenimi üzerine bir değerlendirme (Batman örneği) An evaluation of bilingual student in middle school on learning turkish (Batman sample), Yapıldığı Yer: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Türkçe Dilbilim , Eğitim ve Öğretim

- Ahnaş Mehmet Ozan (2019). Müslüman Ermeniler: Muş ve Sason örneği Muslim Armenians: The example of Mus and Sason Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Akburak Celal (2021). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin rekreasyon etkinliklerine katılımlarını engelleyen faktörlerin belirlenmesi Identifying the barriers to the participation of the students in Batman University Physical Education and Sports School Departments in recreation activities Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Akcan Serhat (2018). Batman'da petrolün bulunması, kente sosyoekonomik ve sosyokültürel etkileri (1940-1970) The socio-economic and socio-cultural effects of discovering the petroleum in Batman city (1940-1970) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- Akkuş Faruk (2014). The functional categories and phrase structure of Sason Arabic Sason Arapçası'nın işlevsel kümeleri ve öbek yapısı. Yapıldığı Yer: BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Dilbilim , Doğu Dilleri ve Edebiyatı
- Aksoy İlker (2021). Batman yerel mutfağının gastronomi turizmine kazandırılmasına yönelik bir araştırma A research intended for the integration of Batman local cuisine to gastronomy tourism Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Gastronomi ve Mutfak Sanatları
- Aktaş Leyla (2020).Geçici Koruma Kanunu ile Türkiye'ye gelen Suriyelilerin uyum süreci ve karşılaştıkları problemler: Batman örneği Encountering problems and adaption period of Syrians who come to Turkey with Temporary Protection Law: Batman example Yapıldığı Yer: BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Alkum Ömer (2018). Bir "İdeal" erkeklik biçimi olarak hegemonik erkeklik bağlamında mekânsal davranış: Erkek kahvehaneleri - Batman örneği Spatial behavior in the context of hegemonic masculinity as an ideal masculinity as an "ideal" form of masculinity: Male coffe houses - Batman example Yapıldığı Yer: MERSİN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Altıntaş Erkan (2016). Öğrencilerde İmam-Hatip Lisesi algısı (Batman örneği) The perception of the students towards İmam-Hatip Highschool (Batman example) Yapıldığı Yer: HİTİT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din , Sosyoloji
- Altun Muhammed Latif (2013). Molla Fahreddin el-Arnâsî el-Batmanî'nin hayatı ve fikhî yönü Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Arapça Hukuk
- Altuner Fatih (2019). Kadın girişimcilerin liderlik özellikleri üzerine bir araştırma: Batman ili örneği A research on leadership characteristics of women entrepreneurship: Example Batman province, Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ, Yüksek Lisans Türkçe İşletme

- Altunkaya Göktuğ (2019). Motivasyon ve örgütsel aidiyet ilişkisi: Batman Üniversitesinde bir araştırma
Relationship between motivation and organizational belonging: A research at Batman
University Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Arı Semiha (2011). Batman'da mikro kredi deneyimleri Microcredit experiences in Batman Yapıldığı
Yer: KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Arı Volkan (2019). Geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin mevcut durumları ve yaşadığı
sorunlar: Batman örneği The current situations of syrians who are under the tempopary
protection status and the problems they face: Batman sample Yapıldığı Yer: İSTANBUL YENİ
YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Siyasal Bilimler , Uluslararası İlişkiler
- Arıkan Evren (2017). KOSGEB desteklerinin KOBİ ler üzerindeki etkisinin araştırılması: Batman ili
örneği Effects of KOSGEB supports on SME's:Case of Batman province Yapıldığı Yer:
BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Ari Adnan (2018). 10 – 12 yaş grubu erkek çocukların futbol branşına uygunluklarının
değerlendirilmesi(Batman ili örneği) Evaluation of eligibility of 10-12 years old group of boys
in soccer branch (example of Batman province) Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Arslan Mustafa (2019). Sınıf öğretmenlerinin rekreasyonel faaliyetlere katılımlarını engelleyen
faktörlerin belirlenmesi (Batman ili örneği) Determining factors that prevent class teachers from
participating in recreational activities Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek
Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , Spor
- Aslan Azize (2012). Az gelişmişlik ve kalkınma sorunsalı kışkırtıcısında: sermayenin mekânsal örgütlenişi
ve batman örneği On the dilemma between underdevelopment and development: the spatial
organisation of capital and the case of batman Yapıldığı Yer: MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi
- Aslan, B. (2015). Yönetici ve öğretmenlerin farklılıkların yönetimine ilişkin algılarının incelenmesi
(Batman il örneği) An investigation of the perceptions of teachers and school administrator
regarding diversity management (Batman province sample). Yapıldığı Yer: ZİRVE
ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Atalay Efkan (2017). İl özel idaresi çalışanlarının sosyal medya kullanma alışkanlıklarının incelenmesi:
Batman İl Özel İdaresi örneği The research on social media usage habits of special provincial
administration employees: the case of Batman Provincial Administration Yapıldığı Yer:
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Bilim ve Teknoloji
- Atalay Esra (2019). KOBİ'lerin finansman sıkıntıları: Batman ili örneği Financing problems of SMEs:
The case of Batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans
Türkçe İşletme
- Atmalar, O. (2015). Meslek liselerinde ve mesleki eğitim merkezlerinde görev yapan kültür dersi meslek
liselerinde ve mesleki eğitim merkezlerinde görev yapan kültür dersi öğretmenlerinin örgütsel

- bağlılığı Batman il örneği Organizational dedication of liberal studies teachers working in vocational hik-schools and vocational education centers Batman exemplification Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Avan Goncagül (2020). Batman müzesinde bulunan artuklu dönemine ait bir grup sikkenin arkeometrik karakterizasyonu Archeometric characterization of a group of coins of the artuqid period in the Batman museum Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Arkeometri
- Aydemir Yunus (2018).Mülteci kadınların karşılaştıkları güçlükler: Batman örneği The difficulties faced by refugee women: Sample of Batman Yapıldığı Yer: ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyal Hizmetler
- Aydemir Yusuf (2019). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin kişilik özellikleri bakımından incelenmesi: Batman Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma Investigation of entrepreneurship trends of university students from personal properties: A research on Batman University students BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Aydın, A.S. (2014). Ortaokul ve lise öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin incelenmesi: Batman İli örneği Examining job satisfaction level of subject specialist teachers: A case study of the city of Batman Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Ayhan Gökben (2011). Hasankeyf kazısı lüle buluntuları The pipes at Hasankeyf excavation. Yapıldığı Yer: EGE ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Sanat Tarihi
- Balık Hüseyin (2019). Modern dönemde taziye geleneği: Taziye evlerini (Batman örneği) The tradition of condolence in the modern period: Condolence houses (Example of Batman) Yapıldığı Yer: NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Balta Hatice (2017). Hasankeyf'deki Türk İslam dönemi mezar taşları Grave stones belonging to Turkish Islamic period in Hasankeyf. Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Sanat Tarihi
- Baluken Yusuf (2016). Hasankeyf Eyyübîleri (630-866/1232-1462) The Ayyubids of Hasankeyf (630-866/1232-1462). Yapıldığı Yer: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Tarih
- Bardakçi Emrullah (2018). Türkiye'de genç seçmen yönelimleri ve Batman örneği Young voters trends in Turkey and research of Batman city Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Siyasal Bilimler
- Başol Bilal (2004). Faaliyet esasına dayalı maliyetleme ve Batman Limpaş Üretim İşletmesinde bir uygulama Activity based costing and a application at Batman Limpaş Product Company Yapıldığı Yer: DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Bayram İrfan (2007). 9. sınıf Türk edebiyatı kitabının öğrencilerin kelime hazinesi katkısı üzerine bir araştırma- kurtalan çok programlı Lisesi, Batman Anadolu Öğretmen lisesi, Batman Lisesi örneği A study about the contr?but?on of the 9th grade Turkish l?terature book upon the

- students? vocabulary-Kurtalan multi program high school Batman High School Batman Anatolian Teacher High School Yapıldığı Yer: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans
- Biçim Hasan (2012). Zorunlu göç, göçebelik ve kentte tutunma tarzı: Batman Pazaryeri mahallesi örneği Forced migration, nomadic and styles cling to the urban: Batman-Pazaryeri district example Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Antropoloji , Coğrafya , Sosyoloji
- Biçim Hasan (2018). Aşiretlerin kente eklemlenme tarzı: Batman örneği Mode of tribes' articulation to urban: Batman sample Yapıldığı Yer: EGE ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Antropoloji , Sosyoloji
- Biçimli Ahmet Cemil (2019). Batman ilinde görev yapan beden eğitimi ve spor öğretmenlerin boş zaman alışkanlıklarının araştırılması The investigation of the empty times of physical education and sports teachers which make due in Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor , Turizm
- Bimay Muzaffer (2002). Kentleşme sürecinde sosyo-ekonomik faktörlerin siyasal katılma olgusu üzerindeki etkisi: Batman ili örneği The Effect of the socio-economic factors upon the process of urbanization on the political participation Yapıldığı Yer: CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kamu Yönetimi , Siyasal Bilimler
- Bulduk Esra Huri (2008). Türkiye'de intihar olgusunun çözümlemesi "Batman" örneği Analysis of suicide in Turkey: "Batman" model Yapıldığı Yer: MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Bulut Emrah (2020). Okul öncesi eğitimde 4-6 yaş grubundaki çocukların bilgi iletişim teknolojileri kullanımının akademik başarılarına ve sosyal hayatlarına etkilerine ilişkin ebeveyn görüşlerinin incelenmesi: Batman ili örneği Investigation of parents' views on the effects of the use of information communication technologies by children aged 4-6 in preschool education on their academic achievement and social lives: The sample of Batman province Yapıldığı Yer: BARTIN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Can Emmez Berivan (2018). Awazê Tawus: Aşk ve Yas-Batman Ezidilerinin sözlü kültürü üzerine etnografik yaklaşımlar Awazê tawus: Love and Lament- ethnographic approaches on verbal culture of Ezidis in Batman Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Antropoloji , Halk Bilimi (Folklor)
- Canpolat Ömer (2020). Aynı dili konuşamama-ötekileştirilme-yabancılaşma üçgeninde sıkışmalar: Ortaokul ve lise öğrencilerinin durumları (İstanbul ve Batman'da yapılan karma çalışma, 2019) Conflicts in the triangle of unable to speak same language - othering – alienation: The status of secondary and high school students (mixed study in Istanbul and Batman, 2019) Yapıldığı Yer: MALTEPE ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Sosyoloji
- Çakmak İbrahim (2021). Hasankeyf ve çevresinde çok amaçlı kullanım gördüğü düşünülen bir grup kaya oyma mekân A group of rock carved dwellings thought to be used for multi-purpose in

- Hasankeyf and around. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Sanat Tarihi
- Çayın Mücahit (2017). Kurumsal yapı ve yerel ekonomik kalkınma: Erzurum ve Batman üzerine bir saha araştırması Institutional structure and local economic development: A field research on Erzurum and Batman Yapıldığı Yer: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Ekonomi
- Çeken, Muharrem (2006). Hasankeyf (1991, 2001-2003 yılı) kazı buluntusu fırın ve atölyeleri ile seramik malzemeleri Kiln and workshop findings ceramics of Hasankeyf excavations (1991, 2001-2003). Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Sanat Tarihi
- Çekmen Yılmaz (2015). Muhasebede hatalar, hileler ve bunların önlenmesi: Siirt, Batman ve Bitlis illerinde bulunan muhasebeciler üzerine bir araştırma Accounting errors, frauds and prevention of them: A research on accountants in Siirt, Batman and Bitlis provinces Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Çelik Meltem (2020).Belediyelerde halkla ilişkiler çalışmalarının kurum imajı oluşumuna katkisi: batman belediyesi örneği Contribucion of public relations studies iin municipalities to the formation of carparate image: the example of batman municipality Danışman(lar): DOÇ. DR. ESMA GÖRKEM ERSOY Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Çelik Nihat (2016). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni isyanları XIX. century Ottomon Empire Sasons Armenians and Sason Armenian rebellions Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- Çetin Erdal (2013). Kitlemel eylemlere katılarak kanunla ihtilafa düşen çocuklar: Batman örneği The children who fall into dispute with the law by joining moss protests: Instance of Batman Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Çetin Mutlu (2019). İmam hatip lisesi öğrencilerinin müziğe bakış açılarının incelenmesi(Batman ili örneği) İmam hatip high school students to examine the wiewpoints of music(Batman province exaple) Yapıldığı Yer: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , Müzik
- Çınar Gökçen (2011). The representation of cultural heritage in the print media of Turkey: Hasankeyf between 2000-2009 Kültürel mirasın Türk yazılı basımındaki temsili: 2000-2009 yılları arasında Hasankeyf. Yapıldığı Yer: KOÇ ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Gazetecilik , Sanat Tarihi , Sosyoloji
- Dalay, Y. (2018). Akademik personelin rekreasyonel faaliyetlere katılımlarını engelleyen faktörlerin belirlenmesi (Batman Üniversitesi örneği) The determination of the obstacle factors of academicians' participation in recreational activities (The Batman University sample) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Daniş, B. (2015). İlköğretim ve ortaöğretim okulu öğretmenlerinin stres kaynakları ve stresle başa çıkma yolları (Batman-Merkez örneği) Stress resources of teachers working at primary and high

- schools and their ways of coping with stress (sample of Batman Downtown) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Demir Fehmi (2013). Ortaokullarda öğrencilerin disiplinsiz davranışları ve bu davranışların sebepleri(Batman ili merkez ilçesi örneği) The students undisciplined behaviorus and causes of this behaviours in the secondary schools Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Demir, H. (2015).Öğretmen görüşlerine göre ortaokullarda okul yöneticilerinin örgüt kültürü oluşturmadaki etkilerinin incelenmesi:Batman ili örneği According to opinions of the teachers, examination of the school directors' effects on forming culture of organization sample of Batman city Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Demir Mustafa (2017). Tekstil sektöründe çalışan kadınların sosyo-ekonomik durumu: Batman ili örneği Socio-economic state of women working in the textile industry: Batman site example Yapıldığı Yer: CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji , İşletme
- Demiray Onat Güneş (2011). Batman ilindeki yapıların beton kalitesi zemin taşıma gücü ve deprem yönetmeliği açısından incelenmesi Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Doğan Hamdi (2000). Sason Ermeni isyanları Sason Armenians rebellions Yapıldığı Yer: NİĞDE ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Tarih
- Doru Mahfuz (2018). IŞID saldırıları sonrası Türkiye'ye yerleşen Ezidiler üzerine bir inceleme: Batman Uğurca köyü örneği An examination on the Yazidis who settled in Turkey after assaults of ISIS: The case of Uğurca village Yapıldığı Yer: MARMARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Edis Kübra (2021). Türkiye'de hızlı kentleşme sürecinde köylerde yaşanan toplumsal/mekânsal değişimin yönü: Batman Tilmerç Köyü örneği The direction of communal/spatial change happened in villages in the process of rapid urbanisation in Turkey: A sample of Batman Tilmerç Village Yapıldığı Yer: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Ekinci Abdurrahman (2002). İlköğretim okullarının üstün yetenekli çocukların eğitimine elverişlilik düzeyi ile ilgili öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi (Batman ili örneği) Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Ekinci, B. (2015). Yönetici ve öğretmen görüşlerine göre ortaokullarda şiddetin kaynağı (Batman ili örneği) The source of violence in secondary schools regarding views of teachers and administrators (Batman district sample) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Ekingen Erhan (2013). Sağlık işletmelerinde performansa dayalı ek ödeme sisteminin çalışan motivasyonu üzerine etkisi: Batman Bölge Devlet Hastanesinde bir araştırma The effect of additional payment based on performance on motivation in health enterprises: A study in

- Batman Regional State Hospital Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Ekingen Neslihan (2018). Batman kent merkezinde ve ilçelerinde rekreasyon alanlarının incelenmesi Investigation of recreation areas in Batman city center and districts Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Ekmen, F. (2020). Okul yöneticilerinin paternalist (babacan) liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişki (Batman ili örneği) The relationship between paternalist leadership behaviors of school managers and teachers' job satisfaction (Batman province case) Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Elçi, S. (2015). Okul yöneticilerinin bilgi yönetimi yeterliliklerinin değerlendirilmesi Batman ili örneği Evaluation of the efficacy knowledge management of school administrators (Example of Batman Province) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Eldemir, M. (2019). Örgütsel inovasyonun performans yönetim sistemi üzerindeki etkisi; Batman ilinde bir araştırma Impact of organizational innovation on performance management system; A research in the city of Batman Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Eler Çay Ebru (2019). Lise gençliğinde dini sosyalleşme; Batman il merkezi örneği Religious socialization in the high school youth; The casestudy of Batman city centre Yapıldığı Yer: HİTİT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din
- Emer Berat (2019). Batman'da kadın girişimciliğinin sorunlarının incelenmesi An investigation into the problems of women entrepreneurship in Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Erekmekçi, M. (2004). Sekiz yıllık kesintisiz temel eğitimin sosyolojik bir analizi "Batman örneği" Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Erekmekçi, M. (2022). Kürtlerde aidiyet, kimlik ve milliyetçilik: Batman örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi: FIRAT ÜNİVERSİTESİ, Sosyoloji, Doktora
- Eren, F. (2020). Batman ilinde yiyecek ve içecek işletmelerinde girişimcilik yöneliminin işletme performansına etkisi The effect of entrepreneurship orientation on business performance in food and beverage businesses in Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Turizm , İşletme
- Eren Muhammed Ömer (2012). Batman il merkezinde sosyo - ekonomik düzeyleri farklı olan 14-18 yaş arası lise öğrencilerinin obezite durumlarının değerlendirilmesi Situation assessment of high school obesity students between 14- 18 age group whose social economic classes are different in batman city center Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Beden eğitimi ve spor anabilim

- Ergin Yıldırım Banu (2006). Hasankef ilçe merkezinin beşeri ve ekonomik coğrafyası The Human and economics geography of Hasankef district center. Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya
- Erpolat, A. (2015). Yatılı bölge ortaokullarının durumlarının yönetici ve öğretmen algılarına göre değerlendirilmesi (Batman İli örneği) Boarding secondary school district teachers perception by the problems and evaluation manager of (Batman sample). Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Ersoy Gökhan (2019). Sınıf öğretmenlerinin profili (Batman ili örneği) Profile of primary school teachers (Sample of Batman province) Yapıldığı Yer: MERSİN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Gönenç İsmail (2003). Sosyal bir fenomen olarak intihar-Batman ili örneği (1995-2002) Suicide as a Social Phenomenon - The Case of Batman Province Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din , Felsefe
- Gültekin, N. (2015). Yöneticilerin denetim rollerine ilişkin ilkök ve ortaokul müdürlerinin görüşleri Batman ili örneği Basis of audit opinion the management role of primary and secondary school director Batman sample Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Gündüz Mehmet Sait (2013).Şafii Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenleri açısından ilköğretim din kültürü ders kitaplarının değerlendirilmesi (Batman ili örneği) Analysis of religion and ethics course books for elementary schools from the perspective of religion an ethics teachers' perspective Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din , Eğitim ve Öğretim , Sosyoloji
- Gündüz Tuba (2021). Batman ili 112 Acil Sağlık Hizmetleri çalışanlarının afet bilinci konusundaki bilgi düzeyleri Knowledge levels of Batman province 112 Emergency Healthcare Employees on disaster awareness Yapıldığı Yer: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sağlık Eğitimi
- Güneş Nurettin (2019). İlkokul sınıf öğretmenlerinin demokratik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Batman ili örneği Examination of elementary school classroom teachers' democratic attitudes in terms of various variables: The case of Batman city Yapıldığı Yer: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Güneş Şemdin (2015). Personel güçlendirmenin çalışanların motivasyon düzeyi üzerindeki etkileri ve bir araştırma: Batman merkezdeki kamu işletmelerinde uygulama The effects of empowerment on the level of motivation of the employees and researchstaff: Batman in the centre of public enterprises in the application Yapıldığı Yer: BEYKENT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sağlık Kurumları Yönetimi , İşletme
- Güneş Tuba (2019). Batman'da kentsel gelişim süreci Urbanisation process in Batman. Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya

- Güzel, E. (2015). Sınıf öğretmenlerinin öğretimsel liderlik rolleri (Batman ili örneği) Instructional leadership roles of classroom teachers (A study in Batman) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- İsen Zeynep (2014). Hasankayf'in şehircilik tarihi Historic urbanism of Hasankeyf. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- İşlen Tayfun (2021). Spor lisesi öğrencilerinin çeşitli demografik değişkenlerine göre insani değer düzeylerinin incelenmesi (Batman ili örneği) Investigation of human value levels according to various demographic variables of sports high school students (the case of Batman province) Yapıldığı Yer: MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Karadeniz Sıtkı (2012). Aşiret sisteminde dönüşüm-aşiretin kentte aldığı yeni şekiller-Batman örneği Transformation of the tribal system-new tribal forms gained in cities: Batman case Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Sosyoloji
- Karakuş Dilan (2021).Covid-19 pandemi sürecinde Batman Bölge Devlet Hastanesi'nde alınan önlemlerin ve uygulamaların incelenmesi Examination of measures and practices taken at Batman Regional State Hospital during the Covid-19 pandemic process Yapıldığı Yer: BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İlk ve Acil Yardım
- Karaman Yusuf İzzet (2011). İl özel idarelerinin kurumsallaşma süreci: Batman İl Özel İdaresi Institutionalization process of special provincial administrations: Special Provincial Administration of Batman Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kamu Yönetimi
- Karamustafaoğlu Tuba (2012). Hasankeyfte Eyyûbiler Dönemi ve Eyyûbi sultanlarının politik yapılanmasının mimari yapı stillerine yansımaları Ayyubids Period in Hasankeyf and the reflection of Ayyubid sultans political structure to the architectural designs. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- Karanfil Serhat (2019). Kurumsal sosyal sorumluluğun çalışanlar tarafından algılanışı ve örgütsel bağlılığa etkisi – Batman ili T.P.A.O. örneği Perceptions of corporate social responsibility by employees and impact on organizational commitment – Batman province T.P.A.O. example Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Karaoğlu Ayşe (2013). İlköğretim 2.kademe teknoloji ve tasarım dersine ilişkin öğretmen,öğrenci görüşleri ve beklentileri (Batman ili örneği) Views and expectations of teachers and students about technology and design lesson at second step of primary education (The case of Batman) Yapıldığı Yer: MARMARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Karapınar Özlem (2017). Cumhuriyet Döneminde Sason ve Sason isyanları Sason and Sason rebellions in Republican Period Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Tarih

- Karateke Tuncay (2010). İmam-hatip lisesi öğrencilerinin sorun ve beklentileri (Batman ili örneği)
Imam hatip high school students? problems and expeciations (Batman city sample) Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din , Eğitim ve Öğretim
- Kardaş, A. (2015). Medrese öğrencilerinin eğitimsel tercihlerine ilişkin bir araştırma -Batman İli örneği-
A research concerning educational selection of madrasah students (example of Batman Province) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Kardeşoğlu Ersoy Meva (2020). İlköğretim matematik öğretmenlerinin bireysel profil özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi (Batman ili örneği) Examination of primary school mathematics teacher's individualprofile characteristics and their attitudes towards the teachingprofession (Batman province example) Yapıldığı Yer: MERSİN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Kasparoğlu, C. (2008). Kopya yönteminin ilköğretim 2. kademedeki (12,13,14 yaş) öğrenci resimlerine etkisi - Batman/Sason İstiklal Kız Yatılı İlköğretim Bölge Okulu örneği The effect of xerography on the pictures of the elementary school level 2 (at the age of 12,13,14). ?sample of İstiklal Girls? Boarding School in Batman- Sason? Yapıldığı Yer: GAZİ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Güzel Sanatlar
- Kaya Hüseyin (2009). Okul kültürünün öğrenci başarısı üzerine etkisi (Batman ili örneği) The effect of school culture on the students? achievement (The case of Batman provincial) Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Kaya Mesut (2019). Batman ilinin açık alan kültürel rekreasyon turizm potansiyeli açısından değerlendirilmesi Evaluation of Batman province in terms of outdoor cultural recreation tourism potential Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor , Turizm
- Kaya Serhat (2018). The rehabilitation of Batman city merkez district İluh stream and urban transformation project with residents in neighborhoods located in the around Batman ili İluh deresi ıslah çalışması ve etrafında bulunan mahallelerin yerinde, yerlisi ile kentsel dönüşüm projesi Yapıldığı Yer: İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Kılıç Yakup (2013). İlköğretim okullarındaki yönetici ve öğretmenlerin eğitsel denetim ve örgüt iklimine ilişkin algılarının değerlendirilmesi (Batman ili örneği) Evaluation of the perception of administrators and teachers concerning educational supervision and organizational climate at primary schools Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Konak Mehmet (2014). Öğretmenlerin görüşlerine göre müdürlerin etik liderlik davranışları ile çatışma yönetme stilleri arasındaki ilişki (Batman ili örneği) According to teachers' opinions, the relationship between primary school principals' ethical leadership behavior and conflict management strategies Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim

- Kurt Mustafa (2019). Tüketici davranışlarının davranışsal iktisat açısından açıklanması: Batman Üniversitesi örneği The explanation of consumer behavior from behavioral economics: The case of Batman University, Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ, Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi
- Mete, Uğur (2014). Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60–72 aylık çocuklar ve annelerinin televizyondaki çizgi filmler ile ilgili görüşlerinin incelenmesi (Batman ili örneği) Analyzing the views of 60-72 months old children attending preschool education institutions and their mothers related to cartoons on tv (Sample of Batman city) Yapıldığı Yer: MARMARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Mezgit Dinçer (1997). Doğrusal programlama ve Batman Rafineri'sinde bir uygulama Linear programming and an application to Batman Raffinerie Yapıldığı Yer: Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Mıynat Ali (2008). Bir ortaçağ kenti: Hasankeyf A city of middle age: Hasankeyf, Yapıldığı Yer:Yüksek Lisans Türkçe Tarih
- Moustafa, Süheyla Nil (2006). Re-articulation of the sign of Turkish national identity through the discursive performances of the Arab "other": The case of Arabs in Batman Bir işaret olarak Türk milli kimliğinin Arap "öteki"nin söylemsel performansları yoluyla yeniden kurulması: Batmanlı Araplar örneği. Yapıldığı Yer: BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans İngilizce Uluslararası İlişkiler
- Nas Mehmet (2011).. Hidroelektrik santrallerinin çevre, kent yaşamı ve kültüre etkileri: Hasankeyf Ilısu Barajı The effects of hydroelectric power plants on environment, urban life and culture: Hasankeyf Ilısu Dam. Yapıldığı Yer: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Kamu Yönetimi , Sosyoloji
- Nasıroğlu Mehtap (2010). Batılı seyyahların gözüyle Mardin ve çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf) Mardin and its surrounding (Mardin, Nusaybin and Hasankeyf) from the eyes of western travelers. Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ. Danışman(lar): DOÇ. DR. ABDULLAH EKİNCİ, yüksek lisans
- Nazlı Veysİ (2019). Batman'da nüfus hareketleri Population mobility in the province of Batman Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya
- Oğuz, A. (2015).İlkokul müdürlerinin öğretmen algılarına göre vizyoner liderlik davranışı ile öğretimsel liderlik davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Batman ili örneği) The research of the relationship between instructional leadership and visionary leadership behaviours of primary school headmasters which are perceived by teachers Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Oğuz. E. D. (2007). The water system at the upper city of Hasankeyf and its impact on urban settlement Hasankeyf yukarı şehirde su sistemi ve kentsel yerleşim üzerine etkisi. Yapıldığı Yer: ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Arkeoloji

- Okuyan Mahfuz (2021). Molla Fahreddin Batmânî ve "Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf" adlı eseri Molla Fahreddin Batmanî and his work named Durratu's-Sadef Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Dilbilim
- Ona Serdar (2020). Arkeolojik ve coğrafi veriler ışığında MÖ I. Binyılda Yukarı Dicle Havzası'nda (Bismil-Batman arası) Assur varlığı The Assyrian existence in the Upper Tigris Basin (Between Bismil and Batman) during the First Millenium BC on the basis of archaeological and geographical data Yapıldığı Yer: EGE ÜNİVERSİTESİ, doktora
- Oral Şehmus (2005). İlköğretim okullarının etkili okul kavramı açısından değerlendirilmesi (Batman ili örneği) The assesment of primary schools from the angle of effective school consept (the example of Batman city) Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Orhan Bayram (2022). Dengbêjlik geleneği ve toplumsal hafıza: Batman örneği Dengbêji tradition and social memory: Batman case. Yapıldığı Yer: MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Ortaç Burhan (2019). Üniversite personelinin rekreasyon etkinliklerine katılmasının mutluluk ve yaşam kalitesine etkisinin incelenmesi Batman üniversitesi örneği Investigation of the effect of participation of the university personnel to recreation activities on the quality of life and life, Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kamu Yönetimi , Spor
- Özdaş Faysal (2001). Öğretmenlerin bireyselleştirilmiş öğretim uygulamalarına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Batman ili örneği) Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Özel Ayla (2006). Bismil-Batman arası (Dicle havzası) Paleolitik dönem buluntuları The Paleolithic age assemblages of Bismil-Batman area (the Tigris river basin) Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Arkeoloji
- Özel Nurullah (2019). Türkiye'de Sosyal Belediyecilik: Batman Belediyesi Örneği Social Municipality In Turkey: Municipality Of Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kamu Yönetimi , Siyasal Bilimler
- Pilatin Übeydullah (2011). Güneydoğu Anadolu bölgesinde faaliyet gösteren geleneksel eğitim kurumları(Medreseler) üzerine bir araştırma (Batman, Diyarbakır ve Siirt örneği) Traditional education institutions (Madrrasah) which are active in the South East of Turkey (examples of Batman Diyarbakir and Siirt) Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , Sosyoloji
- Pişkin Özgür (2018). Serbest zaman yönetimi açısından, emeklilerin rekreatif faaliyetlere duydukları ihtiyaç ve rekreatif faaliyetlerinin incelenmesi: Batman ili örneği In terms of leisure time management, the need for recreational activities of retirees and the review of the recreational activities: Batman province sample Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ, yüksek lisans

- Rüzgar Kerim (2020). Ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin fiziksel aktivite düzeyleri ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin araştırılması (Batman ili örneği) Examination of the relationship between physical activity levels and life qualities of teachers who teaches in secondary education institutions (Batman province sample). Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Saraçoğlu Mehtap (2008). İlköğretim II. kademe matematik programının amaç gerçekleştirme başarısına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi/Batman örneği Evaluation of the teachers' opinion concerning the primary school (6-8 years) mathematics programme's aim fulfillment success/Batman sample Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Sarı Bilge (2021). Siirt Batman Bitlis Mardin Diyarbakır illerindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı müzik eğitimi veren kurumların incelenmesi Siirt Batman Bitlis Mardin an investigation of the music education institutions affiliated to the Ministry of National Education in Diyarbakır provinces Yapıldığı Yer: NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Müzik
- Sarıtoy Süleyman (2014). Yazidilerde dinî inanç, ibadet ve sosyo-kültürel hayat (Batman ili Beşiri ilçesi örneği) Religious belief, worship and socio-cultural life of Yazidis (Batman province Beşiri district case) Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din
- Savdi Mehmet Salih (2020). Batman ile merkez okullarında görev yapan öğretmenlerin günlük ortalama adım sayısının akıllı mobil telefonlarında yüklü adımsayar programı ile araştırılması Investigation of the average number of daily steps of teachers working in Batman and central schools with the pedometer program installed on their smart mobile phones Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ, yüksek lisans
- Selçuk Sarp (2018). Tarihsel illüstrasyonların arkeolojik müzeler üzerinden incelenmesi ve Hasankeyf Müzesi üzerine proje çalışması Historical illustrations on archeological museums and project study for Hasankeyf Museum. Yapıldığı Yer: YAŞAR ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Arkeoloji , Güzel Sanatlar , Müzecilik
- Serik, B. (2015). İlkokul öğretmenlerinin iş doyum algıları Batman ili örneği Elementary school teachers job satisfaction perceptions Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Sevindik, M.A. (2002). Barajların yerleşim birimlerine etkileri ve Hasankeyf The Effects of the dams to the residential units and Hasankeyf. Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya
- Seyidoğlu Mehmet Ali (2015). Bölgesel kalkınmada kalkınma ajanslarının rolü:Batman ili üzerine bir uygulama The role of regional development agency in regional development:An application on Batman city Yapıldığı Yer: NİĞDE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi

- Seyidoğlu, S. (2018). Türkiye Arapları (Muş, Bitlis, Siirt, Batman, Mardin Bölgeleri) üzerine sosyolojik bir inceleme Sociological study on Arabs of Turkey (Muş, Bitlis, Siirt, Batman, Mardin Districts) Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Sincar Özgür Levent (2020).Lise öğrencilerinin boş zamanlarını değerlendirmeleri açısından okullardaki beden eğitimi ve spor imkan ve eksikliklerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Batman ili örneği) The reviews of high school students' views on the physical education and sports opportunities and deficiencies in schools in terms of the evaluation of leisure time (Batman sample). Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Sincar Yüksel Betül (2021). Sportif etkinlikler kapsamında lise öğrencilerinin sosyal onay ihtiyacı ile boyun eğici davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Batman ili örneği) The study of the relationship between high school student's social approval requirement and submissive behavior within the sporting activities (The sample of Batman province) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Soysal, E. (2015). Bilişim teknolojilerinin eğitimde ölçme aracı olarak kullanılması ve örnek uygulama olarak moodle kullanımı: Batman ili örneği Use of information technologies in education as a means of measurement and use of "moodle" as a model implementation Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Sözer Yusuf (2009). Genel lise matematik öğretmenlerinin öğretim davranışlarına ilişkin öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi/Batman örneği Assesment of secondary school math teachers' instructional behaviors through students' opinions Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Suçin, N. (2015). Anadolu liselerinde görevli yönetici ve öğretmenlerin görüşlerine göre öğrencilerin okul malına karşı gösterdikleri tahripçi davranışlar (Batman İli örneği) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Suçin, T. (2020). Kümelenme ve yerel ekonomik kalkınma: Batman tekstil sektöründe kümelenme düzeyinin belirlenmesi Clustering and local economic development: Determination of clusteringlevelin Batman textile sector Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi
- Şahin Muhammed Mahsun (2019). Motivasyonun, sosyal sermaye ve iş tatmini arasındaki aracılık etkisinin araştırılması: Batman Üniversitesinde bir uygulama Investigation of the intermediation effect of motivation between social capital and work satisfaction: An application in Batman University Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , İşletme
- Şahinler Tekin Aybüke (2018). Batman'da bulunan sağlık işletmelerinde kurumsal itibar Corporate reputation at the helathcare establishments in Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Hastaneler , Sağlık Kurumları Yönetimi , İşletme

- Şeker Arzu (2018). Özel günlerde hediye satın alma davranışları: Batman örneği Gift buying behaviors on special days: Batman example Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe İşletme
- Şerif İmad (2020). Türkiye'deki Suriyeli çocuklara yönelik eğitim politikasının etkisi: Batman örneği The educational policies of the Turkish state directed towards the Syrian children in Turkey: The case of Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , Sosyoloji , Uluslararası İlişkiler
- Şık Mehmet Sırrı (2013). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 2008-2011 yıllarında hutbelerde kullanılan hadislerin değerlendirilmesi: Diyarbakır-Batman ve Mardin illeri Hadith sermon used in the evaluation of Southeastern Anatolia Region 2008-2011: Diyarbakir-Batman and Mardin provinces Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Din
- Şit Ahmet (2012). Katılım bankalarının gelişmesinde işletmelerin rolü: Adana, Batman, Gaziantep, Hatay, Mardin, Mersin, Osmaniye ve Şanlıurfa bölgelerinde bir uygulama The role of business in development of free interest banking: An application in Adana, Batman, Gaziantep, Hatay, Mardin, Mersin, Osmaniye and Şanlıurfa regions Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Bankacılık , İşletme
- Tani Esra (2022). Hasankeyf'in medyatikleşen ve dijitalleşen toplumsal belleği: Twitter'da metin madenciliği araştırması Mediatic and digital memory of Hasankeyf: A text mining research on Twitter Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Sosyoloji , İletişim Bilimleri
- Taşan, H. (2015). İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin otantik liderlik ve psikolojik sermaye düzeylerinin karşılaştırılması (Batman ili örneği) Comparison of authentic leadership and psychological capital standards of administrators serve in primary education institutions (Example of Batman city) Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Taşçı Yasemin (2013). Ergenlik döneminde bulunan (12 - 15 yaş) öğrencilerin akademik başarılarında okulun rolü: Batman ili örneği The role of the school in the academic achievement of students who are in adolescent period (12 - 15 years) - The case in the city of Batman Yapıldığı Yer: KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Taymur Z.A. (2015). İlkokul öğretmenlerinin değerler eğitimi ve uygulamalarına yönelik görüşleri üzerine nitel bir araştırma Batman il örneği Primary teachers 'views on qualitative research value for education and practice Batman sample Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Tekik, M. (2013). Batman şehrinin beşeri ve ekonomik coğrafyası Human and economic geography of the city of Batman Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya

- Terzi Ünsal Sevim (2002). Ergen intiharlarındaki risk faktörleri bir psiko-sosyal modelin sınanması (Batman ili örneği) Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Psikoloji
- Tunç Baranoğlu Meral (2018). Batman KOSGEB kadın girişimciliği profiline yönelik bir araştırma Batman KOSGEB is a research on the profile of women entrepreneurship Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İşletme
- Turan Emine (2019). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesindeki çini bezemelerinin P-XRF ile arkeometrik çalışması Hasankeyf Zeynel Bey Tomb's tile ornaments archeometric study with P-XRF. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Arkeometri
- Türk Emrullah (2016). Hızlı kentleşme sürecinin toplumsal yapıya etkileri: Batman örneği The effects of rapid urbanization process on social structure: Batman Yapıldığı Yer: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Sosyoloji
- Türk Medya (2020). Göçer aşiretlerinin gündelik hayata tutunma stratejileri (Batman örneği) The strategies of nomadic tribes to hold on to everyday life (The case of Batman) Yapıldığı Yer: NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Uçar Serhat (2018). Tarihi ve kültürel mirasın turizm talebine ve çekiciliğine dönüştürülmesine dair bir araştırma: Batman ve çevresi örneği A research about transform historical and cultural heritage to tourism demand and attractiveness: Batman and its surrounding Yapıldığı Yer: İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Turizm
- Usta Mehmet Emin (2004).Yönetim kuram ve yaklaşımları ışığında okul örgütü (Batman ili örneği) School organization in the light of management theories and approaches Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Vargün Berivan (2009).Batman ve şanlıurfa'da töre cinayetlerine bakış açısının sosyal antropolojik açıdan incelenmesi A social anthropologic study on the perspectives of people living in Batman and Şanlıurfa on honour killings Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Antropoloji , Sosyoloji
- Velioğlu Ece (2011). Hasankeyf at the European Court of Human Rights: A human rights based approach to the protection of cultural heritage Hasankeyf Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde: Kültürel mirasın korunmasına insan hakları odaklı bir bakış. Yapıldığı Yer: KOÇ ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Arkeoloji , Hukuk , Sanat Tarihi
- Vergili, Ö. (2015). Eğitim kurumlarına yönetici seçme, yetiştirme ve atamaya ilişkin okul yöneticilerinin görüşleri -Batman ili örneği- The evaluation of the school managers opinions on the selection training and appointment of the school managers for the educational institutions -Batman province example- Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim

- Yakut, Mehmet Emin (2013). Gercüş ilçesinin (Batman) beşeri ve ekonomik coğrafyası The human and economic geography of Gercüş county Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya
- Yalçın Caner (2021). Mor kuryakos manastırı (Batman) harç, sıva ve taş örneklerinin arkeometrik tekniklerle incelenmesi Investigation of mortar, plaster and stone samples of mor kuryakos monastery (Batman) by archaeometric techniques Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Arkeometri
- Yalçın Yonca (2022). Hasankeyf Büyük Saray kazılarında (2017) ele geçen cam buluntuların arkeometrik karakterizasyonu Archaeometric characaterization of glass finds recovered from Hasankeyf Büyük Saray excavations (2017) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Arkeometri
- Yalçınkaya Necla Ulben (2008). 2002 yılı Bismil-Batman (Dicle güneyi) arasında saptanan paleolitik buluntular Paleolithic findings discovered in 2002 Batman-Bismil (Southern Dicle) region Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Arkeoloji
- Yaman Şeyhmus (2020). Suriyeli göçmenler bağlamında Türkiye'nin göç politikalarının değerlendirilmesi; Batman örneği Evaluation of Turkey's migration policy in the context of Syrian immigrants; Batman example Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Siyasal Bilimler , Uluslararası İlişkiler
- Yetkin Perihan (2019). Ezidilerin zorunlu göç deneyimi: Batman Uğurca Köyü örneği Yapıldığı Yer: KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sosyoloji
- Yıldırım Ahmet (2004). Hasankeyf-Gercüş ve yakın çevresinin fiziki coğrafyası. Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Coğrafya
- Yıldız Rıdvan (2018). Rekreatyonel aktivitelere katılım durumuna göre bel ve/veya sırt ağrısı çeken bireylerin fizik tedavi alma sıklıkları: Batman ili örneği The frequency of receiving physiotherapy for individuals suffering from low back and/or back pain according to participation status in recreational activities (Batman city examples) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Yıldız Veysel (2021). Kozmetik ürünlerine ayrılan bütçe ve güzellik salonlarının bu bütçeden aldığı pay: Batman ili üzerine bir alan araştırması Share of budget and beauty halls allocated to cosmetic products from this budget: The example of Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi
- Yılmaz Erhan (2019). Batman ilinde görev yapan kadın öğretmenlerin fiziksel aktivite mekân seçimi ve fiziksel aktiviteye katılım sıklığını engelleyen unsurların incelenmesi The selection of physical activity place of female teachers work in the province of Batman and the factors that prevent the frequency of participation in physical activity Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim , Spor

- Yılmaz Güler (2011). Hasankeyf kazılarında 2007-2009 yıllarında bulunan aydınlatma ve depolama işlevli sırlı seramik kaplar Through the years 2007-2009 found Hasankeyf excavations lighting glazed ceramic vessels and storage function. Yapıldığı Yer: GAZİ ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Sanat Tarihi
- Yılmaz Umut Cem (2020). Ortaokul yöneticilerinin rekreasyon farkındalık algı düzeylerinin incelenmesi (Batman il örneği) Investigating recreational awareness perception levels of secondary school administrators (Case of Batman province) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Spor
- Yorulmaz, A. (2015). Kaynaştırma eğitimi veren ilkokul ve ortaokul öğretmenlerinin kaynaştırma eğitiminde karşılaştığı problemler Batman il örneği Primary and secondary education that inclusion problems faced in mainstream education teachers Yapıldığı Yer: ZİRVE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eğitim ve Öğretim
- Yurttaş, H. (1991). Hasankeyf yapılarının sanat tarihimizdeki yeri (2 cilt). Yapıldığı Yer: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ. Doktora Türkçe Sanat Tarihi

4.2. Fen Bilimleri

- Acar Songül (2017). Kozluk–Sason (Batman) yöresinde yan dallarda verimi yüksek ve geç yapraklanan ümitvar ceviz tiplerinin seleksiyon yolu ile ıslahı üzerinde araştırmalar The investigation on the breeding by the selection method of laterally fruitful and late leafing walnut types in Kozluk–Sason (Batman) district Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Ziraat
- Akgül İsmail (2016). Mardin ve Batman yöresinde buzağlarda görülen amaurosis olgularında vitamin a'nın rolü The role of vitamin A in calves with amaurosis in theregion of Mardin and Batman Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Göz Hastalıkları
- Akkuş Saadet (2018). Batman ili balık tüketim alışkanlığının belirlenmesi Determination of the fish consumption habits of Batman province Yapıldığı Yer: MUNZUR ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Su Ürünleri
- Aksoy Rojat (2009). Güneydoğu Anadolu bölgesi Diyarbakır, Mardin, Urfa, Batman geleneksel köy evleri The South Anatolian traditional village houses of Diyarbakir, Mardin, Urfa, Batman Yapıldığı Yer: YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mimarlık
- Aldemir Kamuran (2018). Batman'da bulunan ilkokul binalarında radon düzeyinin ölçülmesi Measurement of radon levels in the primary schools in Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans İngilizce Fizik ve Fizik Mühendisliği
- Alp Mehmet Suat (2014). Batman ilindeki sulara radon konsantrasyonunun tayini Determination of radon concentrations in waters of Batman province Yapıldığı Yer: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Fizik ve Fizik Mühendisliği

- Altaş Betül (2019). Batman il merkezi ile Hasankeyf ilçesinde yayılış gösteren miksomisetlerin araştırılması Investigation of myxomycetes spreading in Batman city center and Hasankeyf Yapıldığı Yer: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Altın Ayşe (2021). Batman ili bağcılık potansiyelinin belirlenmesi Determination of the viticulture potential of batman province Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Altunışık İbrahim (2009). Coğrafi bakımdan Batman ili yer adları With wiew of geographic toponymies of Batman city Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Coğrafya
- Anıt Yakup (2013). Batman ilinin uygun yerleşim alanlarının belirlenmesi Determination of the appropriate province of Batman residential areas Yapıldığı Yer: AKSARAY ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Asilyürek Hasan (2020). 14-17 yaş grubu öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının obezite durumu ile ilişkisi:Batman ili örneği The relationship between the nutritional habits of 14-17 ages of students with the obesity situation: Example of Batman Yapıldığı Yer: İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Beslenme ve Diyetetik , Fizyoloji , Sağlık Eğitimi
- Aslan Ayhan (2018). Siirt ve Batman illeri üzüm çeşitlerinin verim ve kalite özelliklerinin belirlenmesi Determination of the yield and quality characteristics of grape varieties Siirt and Batman provinces Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Aslan Özkan (2019). Batman ili için baca gazlarının çevre ve hava kalitesine etkisinin araştırılması Investigathion of the effects of flue gases on environment and air quality for Batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Makine Mühendisliği
- Aslan Ramazan (2021). Batman koşullarında bazı pamuk çeşitlerinde verim, verim öğeleri ve lif teknolojik özelliklerinin belirlenmesi Determination of yield and fiber technological properties of different cotton cultivars in Batman ecological conditions Yapıldığı Yer: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Ateş Erdal (2017). Batman ve Şanlıurfa buğday alanlarında bulunan yabancı otlar ile yabani hardal (*Sinapis arvensis* L.) ve kısır yabani yulaf (*Avena sterilis* L.)'ın bazı biyolojik özelliklerinin belirlenmesi Determination of weed species and some biological characteristics of wild mustard (*Sinapis arvensis* L.) and sterile oat (*Avena sterilis* L.) in wheat areas in batman and Şanlıurfa provinces Yapıldığı Yer: MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Avcı Ali Serkan (2014). Batman Üniversitesi dersliklerinde iç hava kalitesinin araştırılması Investigation of indoor air quality in Batman University classrooms Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Makine Mühendisliği
- Aydın Fadile (2015). GAP bölgesi (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa ve Mardin) yumurta tavukçuluğunun teknik yapısı Technical structure of egg poultry of

- southeastern Anatolia Region Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans
Türkçe Ziraat
- Aykal Abdulaziz (2021). Hasankeyf ilçesi (Batman) Geometridae (Lepidoptera) faunası üzerine araştırmalar Studies on the Geometridae (Lepidoptera) fauna of Hasankeyf district (Batman) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Baltaş Serbülent (2020). Batmanda faal bulunan atık su arıtma tesislerinden alınan atık ve arıtılmış su numunelerinin ağır metal kirliliğinin araştırılması Investigation of heavy metal pollution of waste and treated water samples taken in batman waste water treatment plants Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kimya
- Barıtcı Özlem (2019). Batman ilinde ipekböceği yetiştiriciliği ve koza kalite parametrelerinin belirlenmesi Determination of silkworm breeding and cocoon quality parameters in Batman province Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Bayazit Murat (2013). Kuriki höyük (Batman) arkeolojik kazılarında elde edilen seramiklerin karakterizasyonu Characterization of ceramics found in kuriki mound (Batman, Turkey) archaeological excavations Yapıldığı Yer: DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Seramik Mühendisliği
- Bayhan Adnan (2011). Ağızdan uygulanan kozmetik ürünlerin kullanım sıklığının ve alışkanlıklarının incelenmesi Investigation on mouth & dental care knowledge of pharmacists practicing in batman Yapıldığı Yer: MERSİN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Eczacılık ve Farmakoloji
- Bayraktar İzzettin (2018). Murat Nehri ile Batman Çayı'nın taşkın frekans analizlerinin incelenmesi Investigation of frequency analysis in Murat River and Batman Stream Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İnşaat Mühendisliği
- Beşer Pelin (2018). Structural evolution and its control on hydrocarbon potential of Southern Kozluk (Batman), Southeast Anatolia, Turkey Batman ili Kozluk ilçesi güneyinin yapısal gelişimi ve petrol potansiyeline olan etkileri, Güneydoğu Anadolu, Türkiye Yapıldığı Yer: ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ Doktora İngilizce Jeoloji Mühendisliği
- Bezek Güre Özlem (2011). Batman ili merkezde yer alan hastanelerde görev yapan hemşirelerin iş doyumu ve örgütsel bağlılıklarının değerlendirilmesi Batman in the city center of nurses who work in hospitals, job satisfaction and organizational assessment commitment Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoistatistik
- Biçen Veda Seven (2011). Batman ilinin kentsel gelişim evrelerinin incelenmesi The research on the urban development stages of Batman Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mimarlık
- Boğa Dalkılıç Dilek (2019). Batman ve çevresinde agrega olarak kullanılan kayaların özellikleri Properties of rocks used as aggregates in and around Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği

- Can Sümeyye (2021). Batman kenti deprem-zemin etkileşiminin incelenmesi Examination of earthquake-soil interaction in Batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İnşaat Mühendisliği
- Canbek Elif (2010). Türkiye iletim sistemi planlama kriterleri dahilinde havza planlamaları ve bu kapsamda sason havzası planlaması Basin planning within the turkish electricity transmission planning criteria and planning the sason basin in this scope. Yapıldığı Yer: GAZİ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Enerji
- Cangir Abdulaziz (2019). Akılcı ilaç kullanımı Batman ili merkez ilçesinde çalışan aile hekimlerinin akılcı ilaç kullanımı konusundaki bilgi ve tutumlarının değerlendirilmesi Rational usage of drug: Evaluation of the knowledge and attitudes of family practitioners working in the central district of batman on rational drug usage of drug Yapıldığı Yer: MARMARA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Sağlık Kurumları Yönetimi
- Cansağ Ferhat (2018). Köy yollarında asfalt ve beton kaplama karşılaştırması; Batman-Sason-Derince grup köy yolu örneği Comparison of asphalt and concrete coating on village roads; group village road survey example Batman-Sason-Derince Yapıldığı Yer: İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ulaşım , İnşaat Mühendisliği
- Cengiz Omay İrem (2022). Batman yöresine ait tandır ekmeğinin mor meyve ve sebzeler ile etkileşimi sonucu ağır metal ve toplam fenolik madde miktarının belirlenmesi Determination of heavy metal and total phenolic matter as a result of interaction of Batman regional tandoori bread with purple fruits and vegetables Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kimya
- Coşkun Erdal (2001). Doğu Silivanka (Batman) sahasında garzan ve beloka formasyonlarının hidrokarbon potansiyeli açısından incelenmesi Hydrocarbon content of garzan and beloka formations of East Silivanka (Batman) field Yapıldığı Yer: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Çandır İlker (2007). Kozluk-Gercüş (Batman) civarındaki kayaların çimento ham madde özelliklerinin araştırılması Investigations of cement raw-material properties of rocks in the Kozluk-Gercüş (Batman) area and its surrounds Yapıldığı Yer: SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Çankaya Şihap (2015). Siirt, Batman ve Diyarbakır illerinin bazı akarsularında bulunan zooplankton faunası ve alg florasının mevsimsel olarak incelenmesi Seasonal investigation of alg flora and zooplankton fauna found in some streams of Siirt, Batman and Diyarbakır provinces Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Çelebi Erkan (2019). Diyarbakır Batman arasındaki havzanın jeodinamik evrimi ve depremselliği Geodynamic evolution and earthquake of the basin between Diyarbakır Batman Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Maden Mühendisliği ve Madencilik

- Dalmış Ramazan (2015). Garzan Baraj Gölü (Batman) algleri Algae of Garzan Dam Lake (Batman)
Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Su Ürünleri
- Değirmenci Ahmet (2017). Sason (Batman) civarının jeolojik özelliklerinin uzaktan algılama ile belirlenmesi Investigation of geological features of Sason surroundings with remote sensing methods Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans İngilizce Jeoloji Mühendisliği
- Demir Duran (2014). Raman (Batman) petrol sahasındaki polimer jel uygulamaları Applications of polymer gel in Raman (Batman) oil field Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Demir Fahrettin (2005). Batman koşullarında farklı ekim yöntemleri, anız bozma ve ekim zamanlarının mercimekte yabancı otlanmaya etkileri Effect of different sowing methods, stubble burning dates and showing dates on weeds in lentil in Batman, Turkey Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Demir Selami (2005). Batman yöresinde yetişen makrofunguslar üzerinde taksonomik bir araştırma A taxonomical research on the macrofungi grown in Batman province Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Demirhan İsmail (2019). Kozluk (Batman) killerin tuğla ve kiremit hammaddesi olarak kullanılabilirliğinin araştırılması Investigation of the usability of Kozluk (Batman) clays as brick and tile raw materials Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Derse Mehmet Sait (2014). Batman'ın iklim koşullarında eğimli düzleme gelen güneş ışımının farklı açı değerlerinde belirlenmesi Determination of solar radiation on inclined plane at different angles values for climatic conditions of Batman Yapıldığı Yer: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Enerji , Fizik ve Fizik Mühendisliği
- Dinibütün Mehmet Baha (2005). Uydu görüntüleri kullanılarak hidrokarbon sızıntılarının belirlenmesi: Batman örneği Determined hydrocarbon leakage using satellite imagery: Batman application Yapıldığı Yer: GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ Yüksek Lisans Türkçe Jeodezi ve Fotogrametri
- Doğruyol Murat (2011). Siirt ve Batman yöresine ait sülfatlı zeminlerin beton davranışına etkisi Influence of sulphate soil on concrete behaviour belonging Siirt and Batman region Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İnşaat Mühendisliği Doktora Türkçe
- Dörtkardeş Melike (2019). Bölgemizde yayılışı bulunan *Salvia Hasankeyfensis* Dirmenci, Celep & O. Güner, *Stachys Mardinensis* (Post) R.R. Mill, *Ferulago Bernardii* L.Tomkovich & M.Pimenov ve *Hymenocrater Bituminosus* Fisch. & C.A.Mey. bitkilerinin antioksidan özelliklerinin belirlenmesi Determination of antioxidant capacities of *Salvia Hasankeyfensis* Dirmenci, Celep & O.Güner, *Stachys Mardinensis* (Post) R.R. Mill, *Ferulago Bernardii* L.Tomkovich & M.Pimenov ve *Hymenocrater Bituminosus* Fisch. & C.A.Mey. Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji

- Dursun Bahattin (2015). Belediye sınırı sorununun kentsel etkileri: Batman Belediyesi örneği The urban effects of the border of municipality problem sample of the Municipality of Batman Yapıldığı Yer: BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Şehircilik ve Bölge Planlama
- Efe Hüseyin (2014). Batman Çayı'nın taşkın analizinin HEC-RAS programıyla yapılması Floodplain analysis of Batman River with HEC-RAS program Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe İnşaat Mühendisliği
- Eke Aykut (2019). Batman-Hasankeyf-Gercüş-Midyat karayolu güzergâhındaki yüksek şevlerin duraylılıklarının değerlendirilmesi Assessment of stabilities of steep slope along the Batman-Hasankeyf-Gercüş-Midyat highway. Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA. Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Ekinci Mehmet Taha (2019). Batman koşullarında ana ve ikinci ürün şartlarında bazı soya çeşitlerinin verim ve kalite değerlerinin belirlenmesi Determination of yield and quality values of some soybean varieties in main and second product conditions under Batman conditions Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Ekinci Yasin (2015). Batman ili ekstansif koşullarında yapılan hindi yetiştiriciliğinin genel yapısı The general structure of turkey breeding carried out under extensive conditions in the province of Batman Yapıldığı Yer: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Veteriner Hekimliği , Ziraat
- Eraslan Halef (2019).Batman ilinden alınan toprak örneklerinin bazı fiziksel kimyasal ve mineraloik özellikleri Exeamining the mineroiogical physical and chemical features of the chemical fatures of the soil samples teken from Batman Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Ercan Ayhan (2005). Güzeldere-Kurtalan civarının (Kuzeydoğu Batman) jeolojisi ve hidrokarbon potansiyeli açısından önemi Geology of Güzeldere-Kurtalan (Northeastern Batman) region and its importance in viewpoint of hydrocarbon Yapıldığı Yer: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Ercan Umut (2021). Batman ili iklim şartlarında toprak kaynaklı ısı pompası için enerji ve ekserji analizi Energy and exergy analysis for ground source heat pump in Batman province climate conditions. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ
- Erdoğan Berçem (2010). Batman koşullarında bazı fiğ tür ve varyetelerinde (Vicia ssp.) verim ve verim unsurlarının incelenmesi Investigation of yield and yield components in some vetch species and varieties (Vicia ssp.) under Batman conditions Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Eren Medine (2019). Riskli binaların jeoteknik modellenmesi ve değerlendirilmesi, batman ili örneği Geotechnical modelling and evaluating of risky buildingsexample of batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği

- Ertürk Süheyla (1995). Batman (Yeniköy) ham petrolünün yapısının ve reaktivitesinin global yöntemle tespiti Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kimya Mühendisliği
- Fidan Cihad (2021). Batman şartlarında fotovoltaik panellerde verim artırma yöntemleri Efficiency increasing methods in photovoltaic panels under Batman conditions. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Makine Mühendisliği
- Gümüş Kıral Nurcan (2019). Batman ili şehir merkezinin toprak jeokimyası Soil gechemistry of Batman city center, Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Gümüş Özlem (2016). Bir şirket kenti olarak TPAO Batman Yerleşkesinin toplumsal-mekânsal okuması The social-spatial study of the TPAO Batman Campus area as being a company town Yapıldığı Yer: MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mimarlık
- Güngördü Seçkin (2009). Batman ili köy tavukçuluğunun durumu Village poultry production in batman province Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- İlçin Mustafa (2015). Batman ili ekili alanlarda bulunan Orthoptera:Insecta faunasının araştırılması ve tarım alanlarında zarar oluşturabilecek türlerin belirlenmesi Research of Orthoptera:Insecta fauna which in cultivated area of Batman city and identify types of them which gives harm to agricultural areas Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Biyoloji , Zooloji
- İmamoğlu Hüsnüye (1996). Batman (Yeniköy) petrolü bakiyesinin piroliz reaksiyon kinetiğinin incelenmesi Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kimya Mühendisliği
- İnan Ahmet (2013). Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı incelenmesi ve geliştirilmesi için sistem önerileri Examination of Batman-Dörtyol Crude Oil Pipeline and recommendations for improving the system Yapıldığı Yer: MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Makine Mühendisliği , Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği
- Kal Düzgün (2019). Batman yöresi petrol örneklerinin NMR ile incelenmesi Examination of petroleum samples in Batman region by NMR Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Fizik ve Fizik Mühendisliği
- Kalkan Özcan Ali (2014). Kıra Dağı (Batman) bazaltlarının petrojenezi Petrogenesis of Kıra Mountain (Batman) basalts Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Kapuci Fatih (2021). Gercüş (Batman) yöresinde yetiştirilen bazı çekirdekli yerel üzüm çeşitlerinin kurutulması üzerine araştırmalar Researchs on drying of some seeded local raisins cultivars grown in Gercüş (Batman) province. Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Kara Ayşen (2006). Petrol kaynaklı çözüner kirleticilerin yeraltısuyunda taşınımının modellenmesi:Batman özei Modelling soluble petroleum hydrocarbons in groundwater in

- Batman Yapıldığı Yer: GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ Yüksek Lisans Türkçe Çevre Mühendisliği
- Kartal Murat (1991). *Nicotiana rustica* L. (Deli tütün, Hasankeyf tütünü) alkaloidleri üzerinde farmakognozik araştırmalar. Yapıldığı Yer: ANKARA ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Eczacılık ve Farmakoloji
- Kayalık Reyhan (2011). Kozluk(Batman) ilçesi Tuzlagözü tuzlasından halofilik bakterilerin izolasyonu ve karakterizasyonu Isolation and characterisation of halophilic bacteria from Tuzlagozu saltern of Kozluk (Batman) Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mikrobiyoloji
- Keskin Gülbahar (2000). Batman'daki TÜPRAŞ tesisinin çevreye yaydığı toksik metal düzeylerinin belirlenmesi Determination of toxic metal levels emitted to environment by Batman-TÜPRAŞ Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Kimya
- Kırs Tuba (2019).Gercüş (Batman) yöresinde yetiştirilen üzüm çeşitlerininampelografik özelliklerinin belirlenmesi A study on determination of ampelographic characters of grape varieties grown in Gercüş (Batman) province Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Koçdemir Aşan Keziban (2010). Batman çayı'nın algleri ve mevsimsel değişimleri Seasonal variations and algae of the Batman stream Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Su Ürünleri
- Koyuncu Ebru Handan (2018). Beşiri (Batman) ile Kurtalan (Siirt) arasında gözlenen jipslerin jeolojik özellikleri Geological features of the gypsum observed between Beşiri (Batman) and Kurtalan (Siirt). Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Köylü Veysel (2019). Batman ili Gültepe Köprüsü jeolojik ve jeoteknik incelenmesi Geological and geotechnical examination of Batman province Gultepe Bridge Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Kutlu Lemar (2018). Batman/Beşiri Cemialo Sırtı'nda arkeobotanik çalışmalar Archaeobotanical studies in Batman/Beşiri Cemialo hillside. Yapıldığı Yer: DÜZCE ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Botanik
- Mercan Çağrı (2021). Çatak (Van)-Kozluk (Batman) arasında yüzeylenen maden kompleksi volkanitlerinin jeolojik ve petrolojik özellikleri Geology and petrology of the volcanics of maden complex exposed between Çatak (Van)-Kozluk(Batman) Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Oğuz Türkan (2019). Batman İli Memeli Biyoçeşitliliği Mammal biodiversity of Batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji , Zooloji
- Öğüt Ender (2008). Şanlıurfa, Mardin, Batman ve Diyarbakır illerinde pathican solgunluk hastalıklarının etmenleri, yaygınlıkları ile bazı çeşitlerin bu hastalıklara karşı tepkileri Prevalence of the causal

- agents of wilt disease of eggplant and reactions of some eggplant cultivars against wilt diseases in Şanlıurfa, Mardin, Batman and Diyarbakır provinces Yapıldığı Yer: MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Öncül Nuray (2016). Jeofizik ve geoteknik metotlarla çamlıtepe mahallesi (Batman) zemininin mühendislik parametrelerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi Assessment and determination of engineering parameters with geophysical and geotechnical methods of çamlıtepe district (Batman) of ground Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeofizik Mühendisliği
- Özen Mihraç (2019). Uzaktan algılama verileri kullanılarak detay çıkarımı ve zamansal değişimin izlenmesi: Hasankeyf/Batman örneği Feature extraction by using remote sensing data and monitoring of temporal change: A case study in Hasankeyf/Batman Yapıldığı Yer: ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeodezi ve Fotogrametri
- Öztürker Hakkı (2016). Batman'da farklı teknolojilere sahip fotovoltaik modüllerin performans karşılaştırması Performance comparison of photovoltaic modules of different technologies in Batman, Turkey Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Enerji , Fizik ve Fizik Mühendisliği
- Pakma Nilay (2016). Batman'da 1 MW'lık fotovoltaik enerji sisteminin tasarlanması Design of 1 MW photovoltaic energy system in Batman Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Enerji , Fizik ve Fizik Mühendisliği
- Polat Süleyman (2019). Kırdağı (Batman ili) çevresinin jeolojisi, volkanik kayaların petrografisi ve petrolojisi The geology of Kırdağı (Batman) region and the petrography and petrology of its volcanic rocks Yapıldığı Yer: SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Rençber Süreyya Yiğitalp (2012). Batman ili sağlık sektöründe kamu ve özel hastanelerde görev yapan yöneticilerin iş doyumunu ve iş doyumunu etkileyen faktörler Batman in health sector executives working in public and private hospitals and factors affecting job satisfaction and job satisfaction Yapıldığı Yer: FIRAT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Halk Sağlığı
- Reşitoğlu Mehmet Selim (2015). Batman şartlarında güneş enerjili katodik koruma sisteminin tasarımı The design of cathodic protection system with solar energy in batman conditions Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Elektrik ve Elektronik Mühendisliği , Enerji , Makine Mühendisliği
- Sansar Ayhan (1992). Hasankeyf(Batman) civarının jeolojisi Yapıldığı Yer: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Sümerli Sevgi (2018). Batman merkez ilçede yetiştirilen farklı dut türlerinin (M. alba, M. nigra ve M. rubra) fenolojik, pomolojik ve morfolojik özelliklerinin belirlenmesi Determination of the phenological, pomological and morphological characteristics of different mulberry species (M.

- alba, *M. nigra* ve *M. rubra*) grown in center district of Batman province Yapıldığı Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Sünger Ömer (2019). Batman sol sahil sulamasında sulama performansının değerlendirilmesi Evaluation of irrigation performance in Batman left bank irrigation Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Şener İpek Neşe (2004). An innovative methodology and structural analysis for relocation of historical masonry monuments: A case study in Hasankeyf Tarihi yağma anıtların başka bir yere taşınması üzerine bir yöntem ve bu yöntemin yapısal analizi: Hasankeyf'de örnek bir uygulama. Yapıldığı Yer: ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans İngilizce Mimarlık
- Şengül Muharrem Alper (2005). Sason (Batman) yolu özel jeoteknik tasarımı Special geotechnical project of Sason (Batman) highway Yapıldığı Yer: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Şentosun Özlem (2004).1997-2002 yılları arası Batman ili sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi The examine of health services in Batman between 1997-2002 Yapıldığı Yer: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoistatistik
- Şırkı Esra (2022). Tarihi kentsel yerleşim alanlarının taşınmasındaki sosyal, mekânsal ve yapısal sorunların araştırılması (Batman Hasankeyf örneği) Investigation of social, spatial and structural problems in the movement of historical urban settlements (Batman Hasankeyf example) Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ. Yüksek Lisans Türkçe Şehircilik ve Bölge Planlama
- Şimşek Kasım (2019). Batman yöresindeki gastroenteritisli çocuklarda rotavirüs enfeksiyonunun ELISA yöntemi ile araştırılması Investigation of rotavirus infections by ELISA in children with gastroenteritis in Batman province Yapıldığı Yer: HARRAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mikrobiyoloji , Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
- Şuvak Emrullah (2019). Sismik yöntemler ile zemin problemlerinin araştırılması, Batman ili örnekleri Examining surface problems with seismic methods, Batman province examples Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeofizik Mühendisliği
- Taşdemir Nursel (2020). Sason (Batman) yöresinde ceviz (*Juglans regia* L.) seleksiyonu Walnut (*Juglans regia* L.) selection in Sason (Batman) region Yapıldığı Yer: HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Tekin Yunus (2019). Batman ekolojik koşullarında farklı mercimek çeşitlerinin verim ve adaptasyon özellikleri üzerinde araştırma Investigation on yield and adaptation properties of different lentil cultivars in Batman ecological conditions Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat
- Toprakçioğlu Görkem (2016). Siirt ve Batman illerinin biyogazdan elektrik enerjisi üretim potansiyellerinin belirlenmesi To determine the potential of produced electricity energy by using biogas at provinces Batman and Siirt Yapıldığı Yer: SİİRT ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Elektrik ve Elektronik Mühendisliği

- Tusun Sadreddin (2006). Batman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa illeri diplura (Insecta) faunasının saptanması Diplura (Insecta) fauna is determined cities of Batman, Diyarbakir, Mardin and Şanlıurfa Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Tuzun Hakan (2020). Doğalgaz enerjisi tercih nedenlerinin belirlenmesi: Batman ili üzerine bir uygulama Determining the reasons for choosing natural gas energy: Application on Batman province Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ekonomi, Enerji
- Yaka, Reyhan (2015). Ancient dna isolation and mitochondrial dna analysis of human samples from Çemialo Sırtı, Batman in Southeast Anatolia Güneydoğu Anadolu'daki Batman, Çemialo Sırtı kazı yerinden çıkarılmış insan örneklerinden antik dna izolasyonu ve mitokondriyal dna analizi Yapıldığı Yer: ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans İngilizce Genetik
- Yardımcı Bahar (2019). Batman kenti açık ve yeşil alan yeterliğinin incelenmesi Investigation of the adequacy of open and green area in the city of Batman Yapıldığı Yer: KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Peyzaj Mimarlığı
- Yavuz Bayram (2020). Batman ilinde Avrasya su samurunun, (Lutra lutra Linnaeus, 1758), yayılışı üzerine araştırmalar Investigations on spreading of European otter, (Lutra lutra Linnaeus, 1758), in Batman province. Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Zooloji
- Yavuz Veysel Süleyman (2017). Batman Ovası'nın yer altı suyu potansiyeli ve kalitesinin coğrafi bilgi sistemi (CBS) ile modellenmesi Groundwater potential and quality modelling of Batman Plain using geographic information system (GIS) Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Doktora Türkçe İnşaat Mühendisliği
- Yelboğa Ş. (2019). Karaköy (Hasankeyf/Batman) orta eosen-oligosen yaşlı germik formasyonu evaporitlerinin mineralojisi ve jeokimyası The mineralogy and geochemistry of the oligocene ageo germik formation evaporitis in southeastern of Karaköy (Hasankeyf/ Batman) Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Yeşil Ö.F. (2003). Diyarbakır ve Batman çevresinde yetişen makrofungusların kimyasal element içerikleri konusunda bir araştırma A Study on the chemical contents of macrofungi growing in the vicinity of Diyarbakır and Batman Yapıldığı Yer: DİCLE ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Biyoloji
- Yılmaz Elif (2019). Investigation of traditional architectural data in sustainability : The case of Hasankeyf Geleneksel mimari verilerin sürdürülebilirlik anlamında incelenmesi: Hasankeyf örneği. Yapıldığı Yer: GAZİ ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Mimarlık.
- Yılmaz Salim (2019). Batman ili ve civarının mikrotremor yöntemi ile zemin özelliklerinin incelenmesi Examining soil properties of Batman province and its vicinity with microtremor method Yapıldığı Yer: BATMAN ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Jeoloji Mühendisliği
- Yücesoy, F. (2019). Batman'da birinci ürün, Mardin'de ikinci ürün olarak yetiştirilen mısırın verim, besin madde ve toksikasyon içeriklerinin belirlenmesi Determination of yield, nutritional and

toxic components of corn produced as first crop in Batman and second crop in Mardin Yapıldığı
Yer: VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat Yüksek Lisans
Türkçe

Zemin, E. Ş. (2021). Batman ili Beşiri ilçesinde 4342 sayılı Mera Kanunu ile mera ıslah çalışmalarının
yapıldığı köylerin sosyo-ekonomik yönden değerlendirilmesi Evaluation of the pasture practices
within the Pasture Law numbered 4342 in terms of socio economics characteristics of villages
in districk of Beşiri in Batman province Yapıldığı Yer: HATAY MUSTAFA KEMAL
ÜNİVERSİTESİ Yüksek Lisans Türkçe Ziraat

YETİŞKİN BİREYLERDE BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME BECERİLERİNİN DEPRESYONU YORDAYICI ROLÜ: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ

**Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ŞAHİN, Doç. Dr. Nursel TOPKAYA, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah
MANAP**

*Amasya Üniversitesi, Şerefeddin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik
Hizmetleri Bölümü, ertugrulsahin@amasya.edu.tr

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışman ve Rehberlik Bölümü,
nursel.topkaya@omu.edu.tr

***Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, abduallahmanap@gmail.com

Özet

Bu araştırmada Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyon düzeyleriyle ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın katılımcılarını Batman ilinde yaşayan ve uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 105 yetişkin birey oluşturmuştur. Yetişkin bireylerin 68'i (%64.76) erkek iken 37'si (%35.24) kadındır. Yetişkin bireylerin yaş aralığı 18 ila 58 arasında değişmekte olup, ortalama yaşları 32.71'dir ($S.s = 9.25$). Katılımcılar Kişisel Bilgi Formu, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği ve Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği-21 Depresyon alt ölçeğinden oluşan bir anketi çevrim içi olarak cevaplamıştır. Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistikler, Pearson korelasyon analizi ve standart çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yetişkin bireylerde düşünceye odaklanma (ruminasyon) ve yıkım bilişsel duygu düzenleme becerileri depresyonun pozitif anlamlı bir yordayıcısı, pozitif yeniden gözden geçirme bilişsel duygu düzenleme becerisinin depresyonun negatif anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Ancak yetişkin bireylerde kendini suçlama, kabul etme, pozitif tekrar odaklanma, plana tekrar odaklanma, bakış açısına yerleştirme ve diğerlerin suçlama duygu düzenleme becerileri depresyonun anlamlı bir yordayıcısı değildir. Ruh sağlığı uzmanları Batman ilinde yaşayan ve yüksek düzeyde depresif belirti gösteren yetişkin bireylere ruminatif ve yıkıcı düşüncelerle baş etme yollarını ve pozitif yeniden gözden geçirme bilişsel duygu düzenleme becerilerini öğreterek bu bireylerin depresif belirtilerle daha etkili bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Depresyon, duygu düzenleme becerileri, yetişkin bireyler, Batman.

THE PREDICTIVE ROLE OF COGNITIVE EMOTION REGULATION SKILLS IN ADULT INDIVIDUALS: THE CASE OF BATMAN PROVINCE

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ŞAHİN*, Doç. Dr. Nursel TOPKAYA,
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP*****

Abstract

In this study, the association between cognitive emotion regulation skills and depression levels in adult individuals living in Batman province was investigated. The sample of the study consisted of 105 adult individuals living in the province of Batman and selected by convenient sampling method. There were 68 (64.76%) male and 37 (35.24%) female. The age of adult individuals ranged from 18 to 58, with an average age of 32.71 ($S.D = 9.25$). Participants answered an online questionnaire consisting of Personal Information Form, Cognitive Emotion Regulation Scale and Depression Anxiety Stress Scale-21-Depression Subscale. Data were analysed using descriptive statistics, Pearson correlation analysis and standard multiple regression analysis. Results of this study

suggested that while focusing on thoughts (rumination) and catastrophizing cognitive emotion regulation skills were positive predictors of depression, positive reappraisal cognitive emotion regulation skills were found to be negative predictor of depression. However, self-blame, acceptance, positive refocusing, refocusing on planning, putting into perspective, and blaming others emotion regulation skills were not a significant predictor of depression in adults. Mental health professionals can help adults with high depressive symptoms living in Batman province to cope with depressive symptoms more effectively by teaching them ways to cope with ruminative and destructive thoughts and positive refocusing cognitive emotion regulation skills.

Keywords: Depression, emotion regulation skills, adults, Batman.

Giriş

Depresyon üzüntü, geçmişte zevkle yapılan aktivitelere karşı genel bir isteksizlik hali, günlük aktivitelere katılmakta isteksizlik, değersizlik duygusu, uyuşukluk, huzursuzluk duygusu, yaşamda anlamsızlık, yorgunluk, uykusuzluk, konsantrasyon güçlüğü, vücut kilosunda belirgin bir artış ya da kayıp, ölüm ve intihar düşünceleri gibi farklı belirtilerin iki hafta veya daha uzun süre yaşanmasıyla karakterize psikolojik bir rahatsızlıktır (American Psikiyatristler Derneği [APA], 2013). Dünya Sağlık Örgütü (2017) verilerine göre depresyonun dünya nüfusunun %4.4'ünü etkilediği tahmin edilmektedir. Tüm dünyada yüz milyonlarca insanı etkileyen bu rahatsızlık çocukluktan yaşlılık dönemine kadar her yaşta ortaya çıkabilen tedavi edilmediğinde bireylerin fiziksel sağlıkları ve öznel iyi oluşlarında düşüşe, iş ve özel hayatında ciddi sıkıntılara hatta ölüme neden olabilen ciddi bir rahatsızlıktır (Brigitta, 2002; Kessler ve ark., 2014; LeMoult ve Gotlib, 2019). Bu nedenle depresyonla ilişkili koruyucu ve risk faktörlerin belirlenmesi bireylerde depresyonun önlenmesinde ve risk altındaki bireylerde uygun müdahale programları geliştirilmesinde kritik bir öneme sahiptir.

Depresyon için risk faktörü olabilecek değişkenlerden biri duygu düzenleme becerileridir. Duygu düzenleme becerileri bireylerin duygularının yoğunluğunu, süresini, değerliliğini ve kalitesini şekillendirerek duygularını ve zorlu hedef yönelimlerini aktif olarak düzenledikleri belirli yolları ifade etmektedir (Van Beveren ve ark., 2019). Duygu düzenleme becerileri araştırmacılar tarafından bilişsel duygu düzenleme becerileri ve davranışsal duygu düzenleme becerileri olarak iki genel kategoride sınıflandırılmaktadır (Garnefski ve ark., 2001; Kraaij ve Garnefski, 2019). Bu araştırma kapsamında incelenen bilişsel duygu düzenleme becerileri; duygusal tepkileri uyandıran bilinçli bilgi işleme yöntemlerini ifade etmektedir (Garnefski ve ark., 2001). Araştırmacılar bilişsel duygu düzenleme becerilerinin bireylerin olumsuz duygulara neden olan tehdit edici durumlar ve stresli olaylarla baş etmelerine yardımcı olduğunu belirtmektedir (Garnefski ve Kraaij, 2007).

Garnefski ve ark. (2001) duyguları düzenlemek için kullanılacak dokuz bilişsel beceri belirlemiştir. Bunlardan ilki diğerlerini suçlamadır ve bu bilişsel duygu düzenleme becerisi olumsuz duyguları tetikleyen olayın sorumluluğunu başkalarına yüklemeyi ifade etmektedir. İkincisi, kendini suçlamadır. Kendini suçlama bilişsel duygu düzenleme becerisi olumsuz duyguları tetikleyen olayın sorumluluğunu kendine atfetmedir. Üçüncü bilişsel duygu düzenleme becerisi olan pozitif yeniden gözden geçirme

olayı daha olumlu bir şekilde yeniden ele almaz. Dördüncü bilişsel duygu düzenleme becerisi bakış açısına yerleştirmektir. Bu beceri bireyin ilgisini en aza indirmek için olayı daha geniş bir perspektifte ele almasını ifade etmektedir. Beşincisi bilişsel duygu düzenleme becerisi yıkımdır (felaketleştirme). Bu beceri bireyin yaşadığı olayı veya durumu gerçekçi bir şekilde değerlendirmek yerine olayın olabilecek en kötü olumsuz sonuçlarına odaklanmasıdır. Altıncısı, bilişsel duygu düzenleme becerisi düşünceye odaklanmadır (ruminasyon). Bu bilişsel beceri bireyin kendisine sıkıntı veren olayı sürekli olarak belleğe geri getirmesi ve olayın nedenlerine ve sonuçlarına odaklanmasıdır. Yedincisi, pozitif tekrar odaklanmadır ve bireyin dikkatini daha olumlu şeylere yeniden odaklamasını ifade etmektedir. Sekizincisi, plana tekrar odaklanmadır ve bireyin olası çözümlere yeniden odaklanmasını gösteren bilişsel duygu düzenleme becerisidir. Son bilişsel duygu düzenleme becerisi kabuldür ve bireyin olayı kabullenmesi ve ona boyun eğmesidir.

Garnefski ve ark. (2001) pozitif yeniden gözden geçirme, bakış açısına yerleştirme, olumlu yeniden değerlendirme, plana tekrar odaklanma, pozitif tekrar odaklanma ve kabulü uyumlu bilişsel duygu düzenleme becerileri olarak değerlendirirken; kendini suçlama, başkalarını suçlama, ruminasyon ve felaketleştirmeyi daha az uyumlu bilişsel duygu düzenleme becerileri olarak değerlendirmektedir. Depresyonla ilgili çeşitli kuramlar, bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyonun gelişimindeki belirgin rolünü açıklamaktadır. Örneğin, Beck'in bilişsel kuramı, felaketleştirme, kendini suçlama, başkalarını suçlama bilişsel duygu düzenleme stratejilerinden depresyonun başlangıcını ve devamını etkilediğini öne sürmüştür (Beck, 1976). Bunun yanında, Nolen-Hoeksema (1991) tarafından geliştirilen tepki stilleri kuramına göre, bilişsel duygu düzenleme stratejilerinden biri olan ruminasyonun sıklıkla kullanımı bireylerinin daha fazla depresif belirti yaşamalarıyla ilişkilendirilmiştir. Gross'da (1998) pozitif yeniden gözden geçirme gibi uyarlanabilir duygu düzenleme stratejilerinin, bireylerin stresli bir duruma ilişkin olumlu yorumlar (veya bakış açıları) üreterek sıkıntı ve olumsuz duyguları azaltmalarına yardımcı olduğunu; bastırma gibi uyumsuz stratejilerin ise depresyon için risk faktörleri olduğunu belirtmiştir. Nitekim yapılan araştırmalar, daha uyumsuz duygu düzenleme stratejilerini (örn., ruminasyon veya duygusal bastırma gibi duygulardan uzaklaşmayı teşvik eden stratejiler) sıklıkla kullanma eğiliminde olan veya daha etkili duygu düzenleme stratejilerini (örn., pozitif yeniden gözden geçirme gibi olumsuz duygusal deneyimlerle etkileşimi teşvik eden stratejiler) kullanmakta zorluk çeken bireylerin depresyon yaşaması olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Dryman ve Heimberg, 2018; Joormann ve Stanton, 2016).

Yetişkin bireylerde depresyon riskine katkıda bulunan faktörlerin belirlenmesi, erken müdahale ve önleme çalışmaları için önem arz etmektedir. Duygu düzenleme becerileri bireylerin strese, endişelere ve olumsuz yaşam olaylarıyla ilgili durumlara verdiği tepkileri anlamının önemli bir aracıdır (Parkinson ve ark., 2016). Yetişkin bireylerde yaygın olarak görülen uyumsuz duygu düzenleme becerileri, depresyon için bir risk faktörüdür. Bozulmuş bilişsel duygu düzenleme becerileri, genel popülasyonda depresyonun ve depresyon yaşama olasılığının belirgin bir özelliğidir (Mayer ve ark., 2022). Ancak, Batman'da yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenlemesi ve bunun depresyon bağlantısı

hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, Batman’da yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyonla ilişkisi incelenmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyonla ilişkisinin incelendiği korelasyonel bir araştırmadır (Howitt ve Cramer, 2020). Bu araştırma deseni değişkenler arasındaki geçici ilişkileri araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimi içerisinde herhangi bir müdahalede bulunmadan incelemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmada da benzer şekilde Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyonla ilişkisi araştırmanın gerçekleştirildiği zaman dilimi içerisinde herhangi bir müdahalede bulunulmadan incelenmeye çalışılmıştır.

2.2. Katılımcılar

Bu araştırmada ihtiyaç duyulan örneklem büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla güç analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen güç analizinde yüksek düzeyde bir etki büyüklüğü için ($R^2 = .26$), minimum .95 güç ile 10 bağımsız değişken için gerekli minimum örneklem büyüklüğünün 80 olduğu hesaplanmıştır. Örnelemi daha iyi temsil edebilmek için ve veri analizi sürecinde olası kayıp ve aykırı değerler dikkate alınarak ihtiyaç duyulan minimum örneklem büyüklüğü %25 artırılarak minimum 100 yetişkin bireye ulaşılması amaçlanmıştır. Yüksek düzeyde etki büyüklüğü Garnefski ve Kraaij (2006a) tarafından bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyon ve kaygıyla ilişkisini inceleyen araştırma sonuçlarına dayalı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın katılımcılarını Batman ilinde yaşayan ve uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 104 yetişkin birey oluşturmuştur. Yetişkin bireylerin yaş aralığı 18 ila 58 arasında değişmekte olup, ortalama yaşları 32.67’dir ($S.s = 9.28$). Katılımcılar çoğunlukla evli ($n = 56$; %53.8), tam zamanlı olarak kamu ya da özel sektörde bir işte çalışan ($n = 64$; %61.5), dört yıllık bir üniversite mezunu ($n = 49$; %47.1) yetişkin bireylerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Sosyodemografik Bilgiler

Katılımcıların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, bir işte çalışma durumu ve eğitim düzeyi hakkındaki bilgi almak amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formundan yararlanılmıştır.

2.3.2. Depresyon

Katılımcıların depresyon belirti yaşama düzeylerini ölçmek amacıyla Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği-21 (DASÖ-21; Lovibond ve Lovibond, 1995) depresyon alt ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin, Türk kültüründe uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları farklı araştırmacılar tarafından yetişkinlerinde bulunduğu farklı örneklerde gerçekleştirilmiş ve DASÖ-21’in depresyon, anksiyete ve stres belirtileri yaşama sıklığını ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu bulunmuştur (Yılmaz ve ark., 2017; Yıldırım ve ark., 2018; Şahin ve ark., 2022). DASÖ-21 her biri yedi maddeden oluşan depresyon, anksiyete ve stres alt ölçeklerinden oluşmaktadır. Depresyon alt ölçeği geçmişte zevkle

yapılan aktivitelere karşı genel bir isteksizlik hali, günlük aktivitelere katılmakta isteksizlik, değersizlik duygusu, uyuşukluk, huzursuzluk duygusu ve yaşamda anlamsızlık ile ilgili depresif belirtileri ölçmeyi amaçlamaktadır. Katılımcılar her bir depresif belirtiyi son bir hafta içerisinde yaşama sıklıklarını Hiç bir zaman (0) ile Her zaman (3) arasında değişen seçeneklerden birini işaretleyerek belirtmektedir. İlgili ölçek alt boyutundan alınabilecek puanlar 0 ile 21 arasında değişmektedir. Puanların yüksek olması bireylerin depresif belirtileri yüksek düzeyde gösterdiği anlamı taşımaktadır. Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .88'dir. Ölçekten örnek bir madde "Birey olarak değersiz olduğumu hissettim." şeklindedir.

2.3.3. Bilişsel Duygu Düzenleme

Katılımcıların farklı bilişsel duygu düzenleme becerilerini kullanma düzeylerini ölçek amacıyla Garnefski ve ark. (2001) tarafından geliştirilen Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin, Türkçe diline uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları genç yetişkinlerden oluşan bir örnekleme Onat ve Otrar (2010) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek 36 maddeden ve dokuz alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte tersten kodlanan madde bulunmamaktadır. Bu alt boyutlar bakış açısına yerleştirmek, diğerlerini suçlama, düşünceye odaklanma (ruminasyon), kabul etme, kendini suçlama, plana tekrar odaklanma, pozitif tekrar odaklanma, pozitif yeniden gözden geçirme ve yıkım (felaketleştirme)'dir. Ölçekte her bir alt boyut dört maddeden oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada pozitif tekrar odaklanma boyutunda yer alan 13. maddenin (Yaşadığım olumlu olaylarla ilgili yapacak bir şeyimin olmadığını düşünürüm.) ilgili alt boyutta madde toplam korelasyon değeri negatif olduğundan ($r = -.17$) bu çalışmada bu madde değerlendirmeye alınmamıştır. Katılımcılar her bir ölçek ifadesinin kendileri için ne düzeyde uygun olduğunu bana hiç uygun değil (1) ile bana tamamıyla uygun (5) seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmektedir. Bu çalışmada pozitif tekrar odaklanma boyutunda alınabilecek puanlar 3 ile 15 arasında değişirken, diğer alt boyutlarda alınabilecek puanlar 4 ile 20 arasında değişmektedir. İlgili ölçek alt boyutlarından alınan puanların artması bireylerin ilgili bilişsel duygu düzenleme becerilerini daha fazla kullandıklarını göstermektedir. Ölçeğin bu çalışmada hesaplanan Cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları .55 (ruminasyon) ile .77 (felaketleştirme) arasında değişmektedir.

2.4. Prosedür

Araştırmaya konu olan veriler Temmuz 2022-Ağustos 2022 tarihleri arasında yaklaşık iki ay süreyle internet ortamında toplanmıştır. Araştırma Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya paylaşım sitelerinde ilan edilmiş ve araştırmaya katılmaya istekli bireylerden Google formlarda yer alan veri toplama aracını cevaplamaları istenmiştir. Katılımcılar veri toplama aracını cevaplamadan önce bilgilendirilmiş onamları alınmış ve Batman ilinde yaşadıklarını teyit etmeleri istenmiştir. Katılımcılara araştırmaya katılımın gönüllü olduğu, verdikleri cevapların gizli kalacağı, araştırmadan herhangi bir yaptırıma uğramadan geri çekilebilecekleri, araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş onam formunda gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve tüm katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Tüm istatistiksel analizler SPSS 23 veri analizi programında gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi gerçekleştirilmeden önce verilerin doğruluğu, kayıp ve aykırı değerler, ölçeklerin güvenilirlikleri ve kullanılan istatistiksel analizlerin varsayımları incelenmiştir (George ve Mallery, 2020; Green ve Salkind, 2014; Pallant, 2020). Verilerin doğruluğunu incelemek amacıyla her bir değişkenin en küçük ve en büyük değerleri ve frekans dağılımları incelenmiş ve tüm değişkenlerin sahip olduğu değerlerin beklenen değer aralıklarında olduğu görülmüştür. Veri setinde kayıp değere rastlanmamıştır. Veriler ilk olarak 113 katılımcıdan toplanmasına rağmen, dört tek değişkenli ve beş çok değişkenli aykırı değer tespit edilerek veri setinden çıkarılmıştır (Raykov ve Marcoulides, 2012). Sonuç olarak analizler, 104 katılımcının verisiyle gerçekleştirilmiştir.

Yetişkin bireylerin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, çalışma durumu ve eğitim düzeyiyle ilgili bilgi vermek amacıyla betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Depresyonun bakış açısına yerleştirmek, diğerlerini suçlama, ruminasyon, kabul etme, kendini suçlama, plana tekrar odaklanma, pozitif tekrar odaklanma, pozitif yeniden gözden geçirme ve felaketleştirme değişkenleriyle olan doğrusal ilişkisinin gücünü ve yönünü belirleyebilmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Depresyonun yordayıcısı olan bilişsel duygu düzenleme becerilerini belirleyebilmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon denklemine girilen her bir bağımsız değişkenin regresyon denklemine göreceli katkısını belirleyebilmek amacıyla ise yarı-kısmi korelasyon değerleri, standardize edilmiş beta katsayıları ve Pratt'ın standardize edilmiş göreceli önem analizi değerleri (d_p ; Wu ve ark., 2014) kullanılmıştır. Regresyon analizlerinde göreceli düşük örneklem büyüklüğü dikkate alınarak regresyon tahminlerinin tutarlılığını incelemek amacıyla 10000 bootstrap örnekleme dayalı olarak yanlılıktan arındırılmış ve hızlandırılmış (Bias-corrected and accelerated [BCa]) %95 güven aralıkları hesaplanmış ve aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Uygun olan analizlerde normallik, çok değişkenli normallik, doğrusallık, eş varyanslılık, çoklu doğrusallık varsayımları incelenmiş ve karşılandığı görülmüştür (George & Mallery, 2020; Raykov & Marcoulides, 2012; Tabachnick & Fidell, 2012). Korelasyon değerlerinin ve açıklanan varyans oranının yorumlanmasında Cohen (1992) tarafından önerilen etki büyüklüğü sınıflandırması kullanılmıştır. Araştırma verilerine açık erişimli bir veri paylaşım sitesi olan Open Science Framework adresinden erişilebilir (osf.io/25bsv). Tüm analizlerde $p < .05$ anlamlılık düzeyi kullanılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1'de depresyonun bilişsel duygu düzenleme becerileriyle ilişkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 1. Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları.

Değişken	Ort.	S.s	Depresyon
			r

Depresyon	5.11	4.65	-
Bakış açısına yerleştirmek	12.96	2.55	.15
Diğerlerini suçlama	11.43	2.85	.36**
Düşünceye odaklanma	13.85	2.45	.39**
Kabul etme	11.97	2.57	.32**
Kendini suçlama	11.85	2.43	.41**
Plana tekrar odaklanma	15.30	2.36	-.12
Pozitif tekrar odaklanma	10.66	2.07	-.23*
Pozitif yeniden gözden geçirme	14.90	2.58	-.22*
Yıkım	10.49	3.37	.55**

Not. $p < .05^*$, $p < .001^{**}$.

Tablo 1’de görüldüğü gibi plana tekrar odaklanma ($r = -.12$) ve bakış açısına yerleştirmek ($r = .15$) bilişsel duygu düzenleme becerileri depresyon puanlarıyla ilişkili değildir. Diğer taraftan, pozitif yeniden gözden geçirme ($r = -.22$) ve pozitif tekrar odaklanma ($r = -.23$) bilişsel duygu düzenleme becerileri depresyon puanlarıyla düşük düzeyde negatif yönde ilişkilirken, kabul etme ($r = .32$), diğerlerini suçlama ($r = .36$), düşünceye odaklanma ($r = .39$) ve kendini suçlama ($r = .41$) bilişsel duygu düzenleme becerileri depresyon puanlarıyla orta düzeyde, yıkım ($r = .55$) bilişsel duygu düzenleme becerisi depresyon puanlarıyla yüksek düzeyde pozitif yönde ilişkilidir.

Bilişsel duygu düzenleme becerilerinin depresyonu yordama gücü ve bilişsel duygu düzenleme becerilerinden hangilerinin depresyonun yordayıcısı olduğunu belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi değişim istatistikleri Tablo 2’de, regresyon analizi sonuçları ve göreceli önem analizi sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 2. Depresyon puanlarının yordanmasına ilişkin değişim istatistikleri tablosu.

Model	R	R ²	Düz. R ²	SH Tah.	Değişim İstatistikleri				
					ΔR^2	ΔF	sd ₁	sd ₂	p
Depresyon	.70	.49	.44	3.49	.49	9.95	9	94	.001**

Not. $p < .001^{**}$.

Tablo 3. Depresyon puanları çoklu regresyon analizi ve göreceli önem analizi sonuçları.

	B	Sh	%95 G.A		β	t	p	sr	d _p
			AS	ÜS					
Sabit	-1.99	3.40	-7.73	3.14		-.59	.599		
Bakış açısına yerleştirmek	.06	.16	-.30	.39	.03	.39	.700	.03	.01
Diğerlerini suçlama	.05	.16	-.24	.34	.03	.31	.759	.02	.02
Düşünceye odaklanma	.38	.19	.01	.79	.20	2.04	.044*	.15	.16

Kabul etme	.14	.16	-.14	.43	.08	.88	.383	.07	.05
Kendini suçlama	.29	.19	-.03	.67	.15	1.54	.127	.11	.13
Plana tekrar odaklanma	-.02	.21	-.43	.41	-.01	-.08	.934	-.01	.00
Pozitif tekrar odaklanma	-.25	.21	-.63	.18	-.11	-	.226	-.09	.05
						1.22			
Pozitif yeniden gözden geçirme	-.50	.19	-.88	-.16	-.28	-	.011*	-.19	.12
						2.60			
Yıkım	.55	.14	.29	.81	.40	3.99	.001**	.29	.45

Not. AS = %95 Güven aralığı alt sınırı, ÜS = %95 Güven aralığı üst sınırı. %95 güven aralığı alt ve üst sınırı 10000 bootstrap örnekleme dayalı yanlılıktan arındırılmış ve hızlandırılmış bootstrap güven aralıkları (BCa) kullanılarak hesaplanmıştır. %95 güven aralığının 0 içermemesi ilgili bağımsız değişkenin anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir. sr = Yarı kısmi korelasyon, d_p = Pratt'ın standardize edilmiş göreceli önem analizi değeri. $p < .05^*$, $p < .001^{**}$.

Tablo 2'de görüldüğü gibi depresyon puanlarını yordamak amacıyla bilişsel duygu düzenleme becerileri kullanılarak oluşturulan regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F(9, 94) = 9.95$, $p < .001$, $\Delta R^2 = .49$). Bu bulgular oluşturulan regresyon modelinin bireylerin depresyon puanlarını örneklem depresyon puan ortalamalarından anlamlı bir şekilde daha iyi yordadığına işaret etmektedir. Oluşturulan regresyon modeli yüksek düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olup, bireylerin depresyon puanlarındaki değişimin yaklaşık olarak %49'unu açıklamaktadır. Tablo 3'de görüldüğü gibi düşünceye odaklanma ($\beta = .20$, $t(94) = 2.04$, $p < .05$) ve yıkım ($\beta = .40$, $t(94) = 3.99$, $p < .001$) bilişsel duygu düzenleme becerileri yetişkin bireylerde depresyon puanlarının pozitif anlamlı bir yordayıcısı iken, pozitif yeniden gözden geçirme ($\beta = -.28$, $t(94) = -2.60$, $p < .05$) bilişsel duygu düzenleme becerisi yetişkin bireylerde depresyon puanlarının negatif anlamlı bir yordayıcısıdır.

Gerçekleştirilen göreceli önem analizi sonuçları ise tutarlı bir şekilde depresyonun en önemli yordayıcısının yetişkin bireylerde yıkım olduğunu göstermiştir. Pratt'ın standardize edilmiş göreceli önem analizi değerleri incelendiğinde, yıkım bilişsel duygu düzenleme becerisi açıklanan varyans oranındaki değişimin %45'ini tek başına açıklarken, düşünceye odaklanma bilişsel duygu düzenleme becerisinin açıklanan varyans oranındaki değişimin %16'sını, pozitif yeniden gözden geçirme bilişsel duygu düzenleme becerisinin açıklanan varyans oranındaki değişimin %12'sini açıkladığı görülmektedir. Regresyon analizi ve göreceli önem analizi sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ruminasyon ve felaketleştirme bilişsel duygu düzenleme becerilerini sıklıkla ve pozitif yeniden gözden geçirme becerilerini düşük düzeyde kullanan Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerin depresyon düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerin depresyon düzeylerini yordayan en önemli bilişsel duygu düzenleme becerisi felaketleştirmedir.

4. Tartışma

Bu araştırmada Batman ilinde yaşayan yetişkin bireylerde bilişsel duygu dzenleme becerilerinin depresyon dzeyleleriyle ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları sıklıkla ruminasyon yapan yetişkin bireylerin depresif belirtilerinin yksek olduğunu gstermiştir. Bu bulgular daha nce farklı nreklemlerde gerçekleştirilen ve ruminasyon duygu dzenleme becerisinin depresyon belirtileri ile pozitif ynde ilişkili olduğunu gsteren araştırma sonuşlarıyla tutarlılık gstermektedir (Garnefski ve Kraaij, 2006a, 2006b, 2007). Ruminasyon, bireylerin oğunlukla kontrol etmekte gcluk ektiği, bireylerin eylemlerini engelleyen ve istemsiz bir biimde ortaya ıkan tekrarlayıcı dşunceler olduğundan bu dşuncelerin engellenmesi veya bastırılması zorlu ve bilinçli bir ıaba gerektirir ve bireyde yoğun sıkıntı ve stres yaratır (Nolen-Hoeksema, 1991). Bu nedenle, bu dşunceler zaman ierisinde bireylerin gsterdiği depresif belirtilerin yoğunluğunun ve şiddetinin artmasına neden olarak bireyin daha fazla depresif belirti yaşamasına neden olabilir.

Bu araştırmada ayrıca felaketleştirme duygu dzenleme becerilerinin yetişkin bireylerde depresif belirtilerle pozitif ynde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgular daha nce ergenler, yetişkinler, yaşlılar ve psikiyatrik hastalarla gerçekleştirilen ve bu bireylerde felaketleştirme duygu dzenleme becerisini depresyonun pozitif anlamlı bir yordayıcısı olduğunu gsteren araştırma sonuşlarıyla benzerlik gstermektedir (Garnefski ve Kraaij, 2006a, 2006b, 2007). Bilişsel davranışcı yaklaşıma gce felaketleştirici dşunceler kişinin yaşadığı olayın en iyi ya da en olası sonuçlarına değil sreklı olarak olabilecek en ktu sonuşlarını dşunmesini ifade etmektedir (Beck, 1976). Bu bağlamda, bireylerin sreklı olarak olaylara ilişkin felaketleştirici dşuncelere sahip olması zaman ierisinde bireylerin kendine, başkalarına ve dnyaya ynelik olumsuz dşunceler geliştirmesine ve yaşadığı depresif belirtilerin yoğunluğunun ve sıklığının artmasına neden olabilir.

Son olarak bu araştırmada pozitif yeniden gzdten geıirmenin depresyon ile negatif ynde ilişkili olduğu bulunmuştur. Araştırmanın bu bulguları daha nce farklı nreklemlerde gerçekleştirilen ve pozitif yeniden gzdten geıirmenin depresif belirtilerin negatif anlamlı bir yordayıcısı olduğunu gsteren araştırma sonuşlarıyla tutarlılık gstermektedir (Garnefski ve Kraaij, 2006a, 2006b, 2007). Pozitif yeniden gzdten geıirme becerisi diğer uyumlu duygu dzenleme becerileriyle kıyaslandığında bireyin sahip olduğu dşuncelerdeki olumsuz rntuelerin farkına varmasını ve bunları alternatif olumlu dşuncelerle değiştirmesini ieren aktif bir beceri olduğu bilinmektedir (Gross, 1998; Gross ve John, 2003). Bu nedenle, pozitif yeniden gzdten geıirme becerisi bireylerin depresyon ve kaygı gibi uzun sreli olumsuz duygular yaşamasını nleyebilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, bu araştırma Batman'da yaşayan ve internet erişimi olan nispeten kucuk bir nrekleimde gerçekleştirilmiştir. Araştırmadaki nrekleme buyukluğu evrende dgeişkenler arasındaki ilişkileri aciğa ıkarabilecek yeterli guce sahip olmasına rağmen, internet nreklemlerinin nnelmi bir sınırlılığı nreklemin evreni temsil ediciliğinin dşuk olmasıdır (Rice ve ark., 2017). Bu nedenle, araştırmanın dış geıerliliği dşuktur. İlerleyen araştırmalarda daha buyuk nreklemlerde kağıt ve kalem formatında veri toplanarak araştırma bulgularının geıerliliği test

edilebilir. İkincisi, bu araştırmada korelasyonel bir araştırma deseni kullanılmıştır. Bu nedenle, bulgulara ilişkin neden sonuç ilişkisi kurulamaz. Üçüncüsü, bu araştırmada öz-bildirim tarzı ölçekler kullanılmıştır. Bu nedenle, aratırma sonuçları öz-bildirim tarzı ölçeklerin kullanılmasından kaynaklanan sosyal beğenirlik, katılımcıların veri toplama araçlarını cevaplarken sahip olduğu duygu durumlarının verdikleri cevapları etkileyebilmesi gibi öz-bildirim tarzı ölçeklerin kullanılmasından kaynaklanan hataları içermektedir (Podsakoff ve ark., 2003). Son olarak, bu araştırmada katılımcıların depresif belirtileri DASS-21 aracılığıyla ölçülmüştür. DASS-21 depresyon, anksiyete ve stres belirtilerinin ölçülmesinde farklı örneklemlerde sıklıkla kullanılan bir veri toplama aracı olmasına rağmen, klinik bir tam aracı değildir. Ayrıca, major depresyonda tanı ölçütlerinde yer alan intihar düşünceleri, bireyin iştahında belirgin bir değişim gibi bazı semptomlar bu ölçekte değerlendirilmemektedir (APA, 2013). Bu nedenle, ilerleyen araştırmalarda bireylerin depresif belirtileri psikiyatristler tarafından klinisyenlerin kullandığı depresif belirti değerlendirme araçlarıyla incelenebilir.

Sonuç olarak bu araştırma yetişkin bireylerde düşünceye odaklanma (ruminasyon) ve yıkım bilişsel duygu düzenleme becerileri depresyonun pozitif anlamlı bir yordayıcısı, pozitif yeniden gözden geçirme bilişsel duygu düzenleme becerisinin depresyonun negatif anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Ancak yetişkin bireylerde kendini suçlama, kabul etme, pozitif tekrar odaklanma, plana tekrar odaklanma, bakış açısına yerleştirme ve diğerlerin suçlama duygu düzenleme becerileri depresyonun anlamlı bir yordayıcısı değildir. Genel olarak araştırma sonuçları ruminasyon ve felaketleştirme gibi bilişsel duygu düzenleme stratejilerini kullanan insanların diğerlerine göre duygusal sorunlara karşı daha savunmasız olabileceğini, diğer sonuçlar ise olumlu yeniden değerlendirme gibi diğer/adaptif bilişsel duygu düzenleme stratejilerini kullanan insanların daha az savunmasız olabileceğini öne süren literatürü desteklemektedir. Ruh sağlığı uzmanları Batman ilinde yaşayan ve yüksek düzeyde depresif belirti gösteren yetişkin bireylere ruminatif ve yıkıcı düşüncelerle baş etme yollarını ve pozitif yeniden gözden geçirme bilişsel duygu düzenleme becerilerini öğreterek bu bireylerin depresif belirtilerle daha etkili bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olabilir.

Kaynakça

Amerkan Psikiyatristler Birliği. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5. bs.). American Psychiatric Publishing.

Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.

Brigitta, B. (2002). Pathophysiology of depression and mechanisms of treatment. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 4(1), 7–20. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2002.4.1/bbondy>

Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155–159. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.112.1.155>

Dryman, M. T. ve Heimberg, R. G. (2018). Emotion regulation in social anxiety and depression: A systematic review of expressive suppression and cognitive reappraisal. *Clinical Psychology Review*, 65, 17–42. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.07.004>

- Dünya Sağlık Örgütü. (2017). *Depression and other common mental disorders: Global health estimates*. World Health Organization.
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2006a). Cognitive emotion regulation questionnaire—development of a short 18-item version (CERQ-short). *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1045–1053. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.04.010>
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2006b). Relationships between cognitive emotion regulation strategies and depressive symptoms: A comparative study of five specific samples. *Personality and Individual Differences*, 40(8), 1659–1669. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.12.009>
- Garnefski, N. ve Kraaij, V. (2007). The Cognitive Emotion Regulation Questionnaire: Psychometric features and prospective relationships with depression and anxiety in adults. *European Journal of Psychological Assessment*, 23, 141–149. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.23.3.141>
- Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311–1327. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- George, D. ve Mallery, P. (2020). *IBM SPSS Statistics 26 step by step: A simple guide and reference* (16. bs.). Routledge.
- Green, S. B. ve Salkind, N. J. (2014). *Using SPSS for Windows and Macintosh analyzing and understanding data* (7. bs.). Pearson.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology*, 2, 271–299. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271>
- Gross, J. J. ve John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348–362. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Howitt, D. ve Cramer, D. (2020). *Research methods in psychology* (6. bs.). Pearson.
- Joormann, J. ve Stanton, C. H. (2016). Examining emotion regulation in depression: A review and future directions. *Behaviour Research and Therapy*, 86, 35–49. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2016.07.007>
- Kessler, R. C., de Jonge, P., Shahly, V., van Loo, H. M., Wang, P. S.-E. ve Wilcox, M. A. (2014). Epidemiology of depression. I. H. Gotlib ve C. L. Hammen (Ed.), *Handbook of depression* içinde (3. bs., ss. 7-24). The Guilford Press. <https://doi.org/10.1097/00005053-200301000-00022>
- Kraaij, V. ve Garnefski, N. (2019). The Behavioral Emotion Regulation Questionnaire: Development, psychometric properties and relationships with emotional problems and the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 137, 56–61. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.07.036>
- LeMoult, J. ve Gotlib, I. H. (2019). Depression: A cognitive perspective. *Clinical Psychology Review*, 69, 51–66. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.06.008>

- Lovibond, P. F. ve Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335–343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Mayer, J. S., Brandt, G. A., Medda, J., Basten, U., Grimm, O., Reif, A. ve Freitag, C. M. (2022). Depressive symptoms in youth with ADHD: The role of impairments in cognitive emotion regulation. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 272(5), 793–806. <https://doi.org/10.1007/s00406-022-01382-z>
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 569–582. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.4.569>
- Onat, O. ve Otrar, M. (2010). Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 31, 123–143.
- Pallant, J. (2020). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (7. bs.). A&U Academic.
- Parkinson, B., Simons, G. ve Niven, K. (2016). Sharing concerns: Interpersonal worry regulation in romantic couples. *Emotion*, 16(4), 449-458. <https://doi.org/10.1037/a0040112>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Raykov, T. ve Marcoulides, G. A. (2012). *An introduction to applied multivariate analysis*. Taylor and Francis.
- Rice, S., Winter, S. R., Doherty, S. ve Milner, M. (2017). Advantages and disadvantages of using internet-based survey methods in aviation-related research. *Journal of Aviation Technology and Engineering*, 7(1), 58-65.
- Şahin, E., Topkaya, N. ve Gençoğlu, C. (2022). Severity and correlates of the symptoms of depression, anxiety, and stress in a nationally representative sample of Turkish secondary boarding school counselors. *SAGE Open*, 12(2), 1-16. <https://doi.org/10.1177/21582440221096123>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6. bs.). Pearson.
- Van Beveren, M.-L., Kuppens, S., Hankin, B. ve Braet, C. (2019). Because you had a bad day: General and daily relations between reactive temperament, emotion regulation, and depressive symptoms in youth. *PLoS ONE*, 14, e0224126. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0224126>
- Wu, A. D., Zumbo, B. D. ve Marshall, S. K. (2014). A method to aid in the interpretation of EFA results: An application of Pratt's measures. *International Journal of Behavioral Development*, 38(1), 98–110. <https://doi.org/10.1177/0165025413506143>

Yıldırım, A., Boysan, M. ve Kefeli, M. C. (2018). Psychometric properties of the Turkish version of the Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21). *British Journal of Guidance & Counselling*, 46(5), 582–595. <https://doi.org/10.1080/03069885.2018.1442558>

Yılmaz, Ö., Boz, H. ve Arslan, A. (2017). Depresyon anksiyete stres ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 2, 92–104.

TURİSTLERİN ÇEVRE DOSTU TURİSTİK ÜRÜNLERE YÖNELİK TUTUMLARI: BATMAN ÖRNEĞİ

Ruken ABİK, Hasan Önal ŞEYHANLIOĞLU, Reşat ARICA

*Batman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Lisansüstü Öğrenci, rukenabik.72@gmail.com

**Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
hseyhanlioglu@agri.edu.tr

*** Batman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
rarica@batman.edu.tr

Özet

Araştırmanın amacı, Batman iline gelen turistlerin çevre dostu olan ürünlere yönelik tutum ve davranışlarının incelenmesidir. Bu incelemenin yapılması için nitel araştırma yöntemlerinden içerik ve betimsel analiz kullanılmıştır. 16 kişiyle yüzyüze veri toplanmıştır. Araştırmanın analizi için maxqda paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, Batman iline gelen turistler ağırlıklı olarak 2 veya daha çok gelen turist grubudur. Batmann iline gelen turistlerin şehri seçme nedenlerinin başında eğlence, kültür ve doğa gelmektedir. Ayrıca turistlerin çevreye duyarlı bireyler oldukları da diğer bulgularımız arasındadır. Turistlerin beklentileri arasında da geri dönüşümü olan ürünlerin kullanılması önem kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batman, Sürdürülebilir Turizm, Turist Tutumu, İmaj Algısı.

A STUDY ON THE REVIEWS ON THE TRIPADVISOR SITE REGARDING THE IMAGE OF THE CUSTOMERS' FOOD AND BEVERAGE BUSINESSES IN BATMAN PROVINCE

Ruken ABİK*, Hasan Önal ŞEYHANLIOĞLU, Reşat ARICA*****

Abstract

The aim of the research is to examine the attitudes and behaviors of tourists coming to Batman province towards environmentally friendly products. Content and descriptive analysis from qualitative research methods were used for this study. Data were collected face to face with 16 people. For the analysis of the research, the maxqda package program was used. According to the research findings, the tourists coming to Batman are mainly 2 or more tourist groups. Entertainment, culture and nature are the main reasons for tourists coming to Batman to choose the city. In addition, it is among our other findings that tourists are environmentally sensitive individuals. Among the expectations of tourists, the use of recycled products has gained importance.

Keywords: Batman, Sustainable Tourism, Tourist Attitude, Image Perception.

1. Giriş

Turizm, doğa çevrede aşırı kullanıma neden olan bir yapıya sahiptir. Bu noktada turizm hızlı gelişimine bağlı olarak temel çekim güçlerinden biri olan doğal çevre üzerinde meydana getirdiği baskı çekicilikler üzerinde tahribatı kaçınılmaz kılarken, bölgenin tercih edilebilirliğini riske atmaktadır. Turistlerin tahrip olmuş ve bozulmuş bir çekiciliği tercih etmeyeceği, yeni turistik bölge ve çekicilik arayışına gireceği aşikârdır (Arıca ve Kafa, 2020; Şeyhanlioğlu ve Kınır, 2021; Yemenoğlu vd., 2013). Turistik bölgeleri çekici kılmının temel

unsurlarından biri, doğal çevrenin sürdürülebilir kılınmasıdır. Bu nedenle turizm kaynaklı küresel ısınma, çevresel bozulma, doğal kaynakların bilinçsizce tüketimi, iklim değişikliği gibi olumsuz etkilerin azaltılması ve önlenmesi gereklidir. Söz konusu etkilerin belirginleşmesi ve toplumsal hayatı derinden etkileyecek bir yapıya bürünmesi, uluslararası örgütlerin turizmde sürdürülebilirlik konusuna eğilimi arttırırken, sürdürülebilir çevre konusuna yönelik girişimlerini teşvik etmektedir (Arıca, 2020).

UNEP (1972) ve Birleşmiş Milletler (2005) öncülüğünde ortaya konan ilke, politika ve kurallar turizmde sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik başlıca girişimlerdir. Uluslararası organizasyonların girişimlerinde başarı için dikkat çekilen en önemli gereklilik, sürdürülebilirliğin sağlanmasında sektörel paydaşların sürece aktif katılımı ve desteğidir. Sektördeki tüm paydaşların katılımı etkin ve verimli bir sürdürülebilirlik sürecini mümkün kılacaktır. Bu sav birçok araştırmacı tarafından desteklenmektedir (Arıca, 2020; Bozkurt, 2022; Pittel, 2002; Sezgin ve Kahraman, 2008)

Turizm sektöründeki paydaşlar sürdürülebilirliğe aktif katılım ve destek sunmak üzere çevre dostu uygulamalara ve bilinçli kullanıma eğilim göstermektedir (Arıca, 2020). Bu bağlamda paydaşlar üretim, tutundurma ve satış geliştirme gibi pazarlama karması bileşenlerini bu odakta yapılandırmaktadır. Doğa temelli turistik üretimler bu kapsamda gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerdendir. Söz konusu turların koruma-kullanma dengesi gözetilerek organize edilmesi sürdürülebilir gelişim için kritik öneme sahiptir. Buna karşın önceleri çevresel hassasiyet gözetilerek organize edilen doğa temelli turların zaman içerisinde kitlesel hal aldığı, esasen ortaya çıkış amacından uzaklaşarak doğal çevreye zarar veren bir yapıya büründüğü gerçektir. Doğa temelli turların doğal çevreye zarar veren yapıya bürünmesinde turistik arz kaynaklarının ve talep eksenli bileşenlerin etkisi büyüktür. Araştırmalarda doğa temelli turlarda sürdürülebilirlik için talebin yeterli çevresel hassasiyete sahip olmamasının süreç boyunca gerçekleşen tüm çabaları boşa çıkarabileceğine vurgu yapılmaktadır (Asmelash ve Kumar, 2019; Bozkurt, 2022). Bu çıkış noktasından hareketle hazırlanan araştırmanın amacı, turistlerin doğa temelli turistik faaliyetlere yönelik tutumlarının incelenmesidir. Mevcut araştırmada turistlerin bakış açıları belirlendiğinden ötürü işletmeler adına önemli bir izlek sunması adına önem taşımaktadır.

2. Sürdürülebilirlik ve Turizmde Uygulanması

Sürdürülebilirlik, bireylerin uğraşları sonucu doğal kaynaklar üzerinde yol açtığı etkilerden ortaya çıkan ve uzun zamanlarda görülen ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel sorunlara yönelik alınan önlemleri ve sorunları ortaya koyan işlemlerin tümüdür (Can, 2013: 24). Sürdürülebilirlik, belirli bir ekosistemin veya sürekliliği olan herhangi bir sistemin (çevre dışındaki) kesintiye uğramadan, bozulmadan, yıpranmadan, aşırı kullanımla tüketmeden ve ana kaynaklara aşırı yüklenmeden nesilden nesile aktarılması olarak bilinmektedir (Sezgin ve Karaman, 2008: 430).

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez Almanca olarak (nachhaltigkeit) 1712 yılında Alman bilim adamı olan Johann Carl von Carlowitz'in "Sylvicul tura Oeconomica" isimli eserinde ormanlar için kullanılmış ve Carlowitz, sürdürülebilir bir ormancılık felsefesi için dikilen ağaç sayısının kesilen ağaç sayısından daha fazla olması gerektiğini ileri sürmüştür (Ballı, 2019: 466; Pittel, 2002: 9). Ardından 20. yüzyılla birlikte sürdürülebilirlik kavramı balıkçılıkla ilişkilendirilirken, 1930'dan itibaren ise tarımda toprak işleme çabaları

ve toprak yapısının bozulmamasına dair önlemlerin alınmasını sağlama noktasında ana kavramlardan biri olarak kullanılmıştır (Bozkurt, 2022; Vehkamäki, 2005). 1945’li yıllarla karayolu ve denizyolu ile gerçekleşen uluslararası taşımacılığın doğal çevreye verdiği tahribat uzun süre göz ardı edilmiştir. 1960’lı yılların ardından deniz kirliliği önemli bir sorun haline gelmiştir. Denizlerde petrol tanklarının çarpışması sonucu kıyılara petrol taşınması önemli bir sorun olarak uluslararası kamuoyununun dikkatini çekmiştir (Kahraman ve Türkay, 2014; Leposa, 2020; Saraç ve Çolak, 2022). 1970’li yıllara gelindiğinde yaşanan çevresel tahribatın uyandırdığı endişe ile gelir seviyesinin arttırılması ve ekonomik hayatın kolaylaştırılması ekseninde koşullanan politikalarla birlikte çevresel sürdürülebilirliği ön plana alan politikaların gerekliliği gündeme taşınmıştır (Alagöz, 2007; Arıca ve Kafa, 2020; Asmelash ve Kumar, 2019). Bu noktada ilk ciddi adım 1972’ de yılında BM tarafından düzenlenen “İnsan ve Çevresi” konferansıdır. Bununla birlikte gerçekleşen Rio zirveleri de çevre kirliliğini azaltma ve doğal çevreyi koruma hedefinde gerçekleşen başlıca girişimlerden olmuştur (Demirbağ, 2022).

Sürdürülebilirlik kavramının gelişimi ve zaman içerisinde tüm sektörlerle adapte edilme gerekliliği, turizm sektöründe de karşılık bulmuştur. Turizm sektöründe sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakların korunarak kalkınmanın gerçekleşmesini ve turizm gelişiminin planlı bir şekilde organize edilmesi olarak kabul etmektedir. Böylece doğal çevre korunurken bölgede ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminde sağlanması öngörülmektedir (Alkan, 2015; Rebollo ve Baidal, 2003). Sürdürülebilir turizm, süreç çerçevesinde turist davranışları, turizm iş çevresi ve turizm anlayışının strateji ve süreç geliştirme gibi tüm eylem zincirleri ekseninde düzenlenmesidir (Karapınar ve Barakazı, 2017).

Sürdürülebilirlik, bireyin çevresel temelli kaynaklar üzerinde oluşturduğu etkiler neticesinde sosyal, kültürel, doğal ve ekonomik çevre amaçları arasında var olan mevcut dengenin yeniden korunması olarak ele alınmaktadır (Coccosis, 1996). Sürdürülebilirlik kullanıldığı alan ve amaca göre farklı boyutlarla ilişkilendirilmektedir (Şen *vd.*, 2018). Turizmin etkileri genel olarak ekonomi, doğal, sosyal-kültürel ve kurumsal çevrede ortaya çıktığından sürdürülebilirlik faaliyetleri de bu boyutları ile ele alınmaktadır (Arıca ve Kafa, 2020; Middleton ve Hawkins, 1998; Mowforth ve Munt, 2003). Bunlardan en önemlisi doğal çevre boyuttur. Doğal çevre bileşenleri turizmin başlıca arz girdisi olduğundan sektörde sürdürülebilir gelişimin başat bileşeni olarak kabul edilmektedir.

Doğal çevrenin sürdürülebilirliği işletmelerin işleyişlerine doğal çevreye zarar vermeyecek yahut asgari düzeyde zarar verecek şekilde yön vermesi, koruma ve kullanma dengesi gözetilerek kullanılması ile mümkündür (Gençoğlu ve Aytaç, 2016). Turizmde arz ve talep odaklı tüketim doğal çevre üzerinde baskı, aşınma ve tahribata yol açtığından, iklim değişikliği, küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi gibi uluslararası ölçekli etkileri de beraberinde getirmektedir. Bu durum turizm sektöründeki paydaşların doğal çevre kullanımında hassasiyetini gerekli kılmaktadır. Shao *vd.* (2020) konaklama işletmelerinde geri dönüşümü olmayan yiyecek ve içecek malzemelerin kullanımının, su ve enerjide tasarruf uygulamalarına önem verilmemesinin çevreye zarar verdiğini belirtmektedir. Usman *vd.* (2021) yiyecek ve içecek işletmelerinde yenilenemeyen enerji kullanımı, su israfı ve atık oluşumu gibi nedenlerden ötürü doğal çevrenin sürdürülebilirliğinin olumsuz etkilendiğini ifade etmektedir. Arıca (2020) ise seyahat acentalarının

iç yönetim faaliyetlerinde (enerji tüketimi, kağıt israfı, su tüketimi gibi), ürün üretim sürecinde (turların ekolojik dengesi gözetilmeden planlanması gibi), tedarik zinciri yönetiminde (çevreye duyarlı ulaştırma araçlarının tercih edilmemesi gibi), destinasyon ve müşterilerle ilişkilerde doğal çevre hassasiyetini arttıracak (çevresel korumaya yönelik bilinç ve farkındalık oluşturmama gibi) uygulamaların yetersiz olmasının turizmde sürdürülebilir gelişimi olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir. Nath ve Roberts (2021) ise turizmde çevresel canlılığın ekonomik sürdürülebilirliğin temel koşulu olduğuna dikkat çekerken, turizm sektöründe büyümenin ancak çevresel kaliteyi koruma politikalarıyla mümkün olduğunu savunmaktadır. Arıca (2020) ve Hazarhun *vd.* (2022) ise turizmde sürdürülebilir gelişim amacından hareketle 1980'li yıllarla birlikte doğa temelli turistik ürünlerin geniş yer bulduğunu ifade etmektedir. Chaudhary *vd.* (2022) ve Rahman *vd.* (2022) tamamen doğal kaynaklardan beslenen doğa temelli turizm anlayışının doğal çevre üzerindeki etkisi diğer turizm türlerine nispeten daha fazla olduğunu belirtmektedir. Bundan ötürü söz konusu turizm türü için çevresel koruma politikalarının gereklilik olarak işaret etmektedir.

Çalık ve Akgün'e (2019) göre, doğa temelli turizm türleri kaynaklı çevresel tahribatı azaltmak için; ikincil konut (villa) ve turizm yapılaşmasının planlı bir şekilde yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bayazıt (2018), doğa temelli turizmi türlerinin yol açtığı çevresel tahribatı azaltmak için iklim değişikliğine neden olan ve sera gazı etkisini oluşturan etkenlerin ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Buckley'e (2011) göre ise doğa temelli turizm türlerinin neden olduğu tahribatın azaltılması turlara katılan turistlerin çevresel bilgi ve farkındalıkları geliştirilmesiyle mümkündür. Benzer şekilde Jinhong *vd.* (2021) turistlerin ekolojik bilgi ve bilinç düzeylerinin doğa temelli turizmde koruma bakış açısına etki ettiğini ifade etmektedir. Liu *vd.*'ne (2022) göre, emisyon hacmi turizmde çevresel tahribatın başart nedenlerindedir. Bundan ötürü doğa temelli turlarda elektrikli veya yenilenebilir enerji araçların kullanılması çevresel tahribatın azaltılmasına yardımcı olacaktır. Khan *vd.*'ne (2020) göre doğa temelli turizm türlerinde yüksek enerji tüketimi tahribatı arttırmaktadır. Erdem ve Bozan (2021) çevresel koruma için doğa temelli turizmin sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde turizmin kalkınma planlarında ele alınmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Arıca (2020) ise doğa temelli turizmde sürdürülebilirliğin arz ve talep odaklı girişimlerle mümkün olduğuna dikkat çekerken, ulusal ve yerel kural ve ilkelerin geliştirilmesinin, işletmelerin girişimlerinin, müşteri ve yerel halkın farkındalığının, sivil toplum örgütlerinin desteğinin doğa temelli turizmde sürdürülebilir gelişim açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

3. Araştırma Yöntemi

Doğa temelli turizm türlerinde sürdürülebilirliğine ilişkin değerlendirmelerin alanyazınında yer alması kavramın derinlemesine incelenmesi gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle araştırmada, nitel veri toplama tekniklerinden yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemi ile Batman'a doğa temelli tur kapsamında seyahat gerçekleştiren 16 turistten veri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, görüşmeciler için belirlenen süre çerçevesinde etkin bir şekilde kullanılırken öte yandan konuyla ilgili akla gelen soruların üretilmesine de yardımcı olmaktadır (Kozak, 2014: 89). Araştırmanın verileri 03.06.2022 ve 17.06.2022 tarihleri arasında elde

edilmiştir. Veriler MAXQDA 2022 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Veri analizlerinin güvenilir sonuçlar vermesi noktasında, kelimeler gruplandırılmış ve frekans tablosu elde edilmiştir (Ay, 2011). Sonuç olarak frekans tablosu esas alınarak bir kavram haritası ve kelime bulutu oluşturulmuştur.

4. Bulgular

Araştırmaya katılan turistlerin demografik özellikleri değerlendirildiğinde; 10'unun kadın 6'sının erkek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde 8'inin evli, 8'inin bekâr olduğu bulgusuna erişilmiştir. Turistlerin yaş ortalaması 30.6'dır. Turistlerin yedisi (7) lisans ve dördü (4) yüksek lisans mezunudur. Gelir ortalamalarına ilişkin bulgular turistlerin ortalama 7.240 TL gelire sahip olduğunu göstermektedir. Bir diğer bulgu turistlerin yılda birden fazla seyahate katıldığını, doğa ile birlikte kültür ve eğlence amaçlı seyahatlere katılım gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. *Turistlere İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler*

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Aylık Gelir	Yıllık Seyahat Sayısı	Seyahat Amacı
K1	Kadın	33	Evli	Lisans	8300 TL	2-3	Doğa
K2	Kadın	29	Bekâr	Lisansüstü	7550 TL	2	Doğa, İnanç, Kültür ve Eğlence
K3	Erkek	32	Evli	Lisans	7500 TL	2	Doğa ve Eğlence
K4	Kadın	27	Bekâr	Lisansüstü	6000 TL	5	Doğa, Kültür ve eğlence
K5	Kadın	35	Evli	Lise	7500 TL	1	Doğa ve Eğlence
K6	Kadın	30	Bekâr	Lisansüstü	6800 TL	5	Doğa, İnanç, Kültür ve Eğlence
K7	Erkek	32	Bekâr	Lise	10000 TL	4	Doğa, İnanç, Kültür ve Eğlence
K8	Kadın	29	Bekâr	Lisans	9000 TL	1	Doğa ve Eğlence
K9	Kadın	38	Evli	Lise	10000 TL	1-2	Doğa ve Eğlence
K10	Kadın	21	Bekâr	Lisans	2350 TL	3	Doğa, İnanç, Kültür ve Eğlence
K11	Kadın	28	Bekâr	Lisans	7550 TL	2	Doğa, İnanç, Kültür ve Eğlence
K12	Kadın	34	Evli	Lisans	9000 TL	1	Doğa
K13	Erkek	25	Bekâr	Lisansüstü	5700 TL	1-2	Doğa ve Kültür
K14	Erkek	32	Evli	Lisans	8000 TL	2	Doğa, Kültür ve Eğlence

K15	Erkek	28	Evli	Lise	10000 TL	2	Doğa ve Eğlence
K16	Erkek	35	Evli	Lise	5800 TL	2	Doğa, Kültür ve Eğlence

Şekil 1’de kelime bulutu analizinde sık tekrarlanan kodlar büyük puntolarla verilmiştir. Ponto büyüdükçe kelimenin tekrar sıklığı artmaktadır. Buna göre; çevre, doğa, sivil toplum kuruluşları, işletmeler gibi sözcüklerin yoğun tekrar oranına sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Kod bulutu

Doğa temelli turizm kavramının turistler için ifade ettiği anlamı belirlemeye yönelik sorulan soruya verilen yanıtlara ait kelimelerin frekans tablosu aşağıda yer almaktadır (Bkz: Tablo 3). Buna göre; turistlere doğa temelli turizm dendiğinde çevre, sivil toplum kurumları, temiz ve ürünler kelimelerinin tekrara girdiği bulgusuna erişilmiştir. Kelime tekrarları doğa temelli turizmin daha çok çevre ile alakalı durumlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Tablo 3. Turistlerin Doğa Temelli Turizm İle İlgili İlişkili Kullandığı Kelimelerin Frekans Tablosu

Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
Çevre	15	Yeşil	5
Sivil Toplum Kurumları	12	Bilinci	4
Temiz	10	Dönüşüme	4
Ürünler	10	Düşünüyorum	4
Devlet	9	Görüşme	4
Doğa	8	Herhangi	4
Fazla	8	Koruma	4
İşletmeler	8	Pahalı	4

Turizm	7	Poşet	4
Zararı	7	Proje	4
Dakika	6	Talep	4
Doğayı	6	Turist	4
Çevreyi	5	Ürün	4
Dikkat	5	Yapmalı	4
Reklam	5	Arttırılmalıdır	4
Tercih	5	Bilinçli	4

Doğa temelli turizm kavramına ilişkin belirlenen ana tema ve alt temalara Tablo 4’te yer verilmiştir. Buna göre *sürdürülebilir turizm* ana tema olarak belirlenirken; *çevre, ekonomi, sosyal ve kültür* kavramları alt temalar olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. Ana ve Alt Temalara İlişkin Açıklamalar

Ana tema	Alt temalar	Açıklamalar	Tekrar Sıklıkları
Sürdürülebilir Turizm	Çevre	Turizmin sürdürülebilirliği için gerekli olan doğa ve ekolojik ortamı ifade etmektedir.	16
	Ekonomi	Sürdürülebilirlik çerçevesinde maddi olan kısmı ifade etmektedir.	10
	Sosyal	Bireylerin fiziki ve konfor alanlarını ifade etmektedir.	7
	Kültür	Turistlerin kuşaktan kuşağa aktarılan inandıkları ve kural olarak edindikleri durumları ifade etmektedir.	3

Turistlerin doğa temelli turizm çerçevesinde alt temalarla alakalı bakış açıları aşağıda verilmiştir. **Çevre ile ilgili cümle örnekleri şu şekildedir:**

K1: “Çevre temiz tutulmalı, tahrip edilmemeli. Turist gittiği yere dikkat etmeli. Bölgede sunulan hizmet kötü kullanılmamalı. İşletmeler geri dönüşümü mümkün ürünleri kullanmalı. Devlet ve sivil toplum örgütleri farkındalık çalışmalarına ve reklamlara daha çok önem vermelidir. Çocuklar eğitilmelidir.”

K7: “Çevre temiz kullanılmalı. Devlet ile sivil toplum örgütleri birlikte hareket edip, daha çok proje yapmalı ve daha fazla kişiye ulaşmalıdır. Aynı zamanda çevreyi koruma temasını içeren reklamlar yapılmalı, turistlere ve yerel halka eğitim verilmelidir.”

K17: “Doğa yürüyüşleri doğayı tahrip etmeden gerçekleştirilmeli. Turistler gittikleri destinasyonlarda doğal çevreye zarar vermemeli. Turist kimliğine büründüğünde çok fazla hakkı olduğunu düşünen turistlerin çevreye zarar verici tutum ve davranışlarının önüne geçilmelidir. Destinasyonlardaki işletmeler özellikle oteller mavi bayraklı olmalı, destinasyonlarda yeşil otel sayıları arttırılmalı. Devlet doğa, yeşil ve çevre kavramlarına yönelik koruma bilinci arttırmak için eğitime daha çok önem verilmelidir. Sivil toplum örgütlerinin çevre bilincine yönelik eğitimleri ve faaliyetleri arttırılmalıdır.”

Turistler çevre ile alakalı ifadelerinde devlet, eğitim, işletme faaliyetleri, eğitim ve bilinçlendirme kavramlarına dikkat çektiği görülmektedir. Bu noktada işletmelerin çevre dostu girişimleri ve ürün kullanımları, devletin teşvik gücünü harekete geçirmesi, sivil toplum örgütlerinin sürece aktif katılımının önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bir diğer alt tema **ekonomi ile ilgili cümle örnekleri aşağıda verilmiştir:**

K12: “*Ekonomik faydası olur diye düşünüyorum. Ve bilinçli müşteri profili oluşur. Herhangi bir zararı olduğunu düşünmüyorum. Aynı şeyi işletmeler için söyleyemeyeceğim. İşletmeler bir ürünü sürekli işletip satmak ister. Dolayısıyla bilinçli tüketici istemezler.*”

K2: “*Tamamen çevre dostu turistik ürünler pahalı olduğu için talep düşük kalıyor, işletmeler daha az kazanç sağlıyor.*”

K8: “*Üretilen ürünlerin maliyeti fazla olduğu için maliyetleri işletmeyi zorlamakta, buda doğa temelli turizmin amacına uygun gelişimini engellemektedir.*”

Turistler ekonomi ile ilgili ifadelerinde doğa temelli ürünlerin finansmanındaki yüksek maliyete dikkat çekmektedir. Ayrıca tüketici bilincinin ekonomi kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. **Sosyal alt teması ile ilgili cümle örnekleri aşağıda verilmiştir:**

K4: ‘*Turistler sosyal olarak reklam aracılığıyla ve rehber eşliğinde bilgilendirmelidir. Yerel halk ile turist etkileşimi sağlanmalıdır.*’

K8: ‘*Doğa temelli turizmde yerel halk ile turist etkileşimi ve iletişimi, turistler arası iletişim oldukça önemlidir.*’

Turistlerin sosyal bakış açılarında ise etkileşim ve iletişimin önemine vurgu yapmaktadır. Bir diğer alt tema olan **Kültür ile ilgili ifadeler şu şekildedir:**

K4: *Doğa temelli turizmde gidilen destinasyonun çevre yapısı ile kültürel durumuna da dikkat edilmelidir. Bu sayede turizm bölgesine katkı sağlanacaktır.*

K10: *Doğa temelli turizmde en önemli unsurlar yeme-içme, konaklama ve kültürdür.*

Turistler kültür bakış açısında kültürel yapının önemine vurgu yapmaktadır. Buna göre, doğa temelli turizmde sürdürülebilir gelişim için kültürel yapının ve dokunun korunması büyük öneme sahiptir.

5. Sonuç ve Tartışma

Doğa temelli turizm faaliyetleri turizmde sürdürülebilir gelişim açısından önemlidir. Bu bağlamda sürdürülebilir gelişimi sağlayan bileşenlerden biri doğa temelli turizm faaliyetlerine katılan turistlerin sürdürülebilir tutum ve davranışlarıdır. Turistler bilhassa deneyim sürecindeki tutum ve davranışları ile doğa temelli turizm faaliyetlerinin ekolojik çevre üzerindeki etkilerini yönetebilmektedir. Bu noktadan hareketle hazırlanan araştırmada, turistlerin doğa temelli turistik faaliyetlere yönelik tutumlarının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma sonuçları, turistlerin doğa temelli turizmi faaliyetlerinde sürdürülebilirliğe ilişkin bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. Turistler doğa temelli turizmi faaliyetlerini çevre, doğa, sivil toplum örgütleri ve işletmeler ile ilişkilendirmektedir. Buna göre turistlerin doğa temelli turizme ekolojik çevre ile içiçe gerçekleşen bir faaliyet anlamı yüklediği, turizm işletmelerini ve sivil toplum örgütlerini doğanın korunmasındaki temel paydaşlar olarak gördüğü sonucuna varılmıştır.

Buna ek olarak araştırma sonuçları; turistlerin doğa temelli turizmi ekoloji çevre bileşenleri (çevre, doğa, yeşil); turizm paydaşları (işletmeler, sivil toplum örgütleri, devlet, turist); çevresel bilinç (koruma, dönüştürme, zarar vermeme, bilinçli gerçekleştirilen tur, temiz tutma, dikkat etme); ekonomik bileşenler (pahalı) ile ifade ettiği belirlenmiştir.

Turistler sürdürülebilir turizm anlayışında etkinlik ve verimliliğin bir paydaşdır. Söz konusu sonuçlardan hareketle söylenebilir. Araştırma sonuçları, turistlerin doğa temelli turistik ürünler ve bu ürünlerde sürdürülebilir gelişim dinamiklerine ilişkin bilgi sahibi olduğu göstermektedir. Bu sonuç, talep boyutuyla sürdürülebilir gelişimin mümkün kılınabileceğini kanıtlamaktadır. Ancak doğa temelli turizm ürünlerinde sürdürülebilirlik sektöründe faaliyet gösteren tüm paydaşların katılımı ile mümkündür.

Arıca (2020) turizmin bir sistem olduğuna dikkate çekerken, sisteme dâhil yasa düzenleyiciler, turistik bölge ve bölgedeki yerel yönetimler, turizm işletmeleri, uluslararası/ulusal birlik ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, yazılı ve görsel medya paydaşlarının çabalarının turizmde sürdürülebilir gelişim için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Buna karşın araştırmada turistlerin sürdürülebilir gelişimde işletmelerin geri dönüşümü mümkün ürünler kullanmalarına, ulusal ve yerel yönetimlerin eğitim ve farkındalık artırma çabalarının gerekliliğine, çevreyi korumayı esas alan projelerin gerçekleştirilmesinin önemine vurgu yaptığı sonucuna varılmıştır. Bundan ötürü turistlerin turizm paydaşlarından beklentilerinin karşılanması adına girişimleri gerçekleştirilmesi sürdürülebilir gelişim için önemli olacaktır. Bu bağlamda turizm işletmelerinin sürdürülebilir gelişimi destekleyecek yapıya bürünmeleri gereklidir. Ayrıca yasa koyucuların düzenleyici ve denetleyici olarak sürece aktif katılımı ve desteği önemlidir. Yasa koyucu olarak devletin yasal çerçeve belirlemesi, sertifikalandırma girişimleri, alt yapı ve üst yapı planlamaları sürdürülebilir gelişim destekleyecek önemli güç olacaktır. Buna ek olarak, yerel yönetimlerin bölgedeki yerel halka, işletme yöneticileri ve çalışanlarına yönelik eğitim ve farkındalık artırıcı girişimleri önemli sürdürülebilirliği sağlama noktasında büyük önem atfedecektir.

Mevcut araştırmada doğa temelli turizmde sürdürülebilir gelişim için turistlerin görüşleri değerlendirilmiştir. Gelecekte turistlerin doğa temelli turizmde beklentilerinin, ihtiyaçlarının ve davranışlarının incelenmesi konuya bütüncül bir perspektiften yaklaşılması adına önemli olacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

Alagöz, M. (2007). Sürdürülebilir kalkınmada çevre faktörü: Teorik bir bakış. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 16(94),11-12.

- Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir turizm: Alaçatı destinasyonuna yönelik bir uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6692-6710.
- Asmelash, A. G. ve Kumar, S. (2019). Assessing progress of tourism sustainability: Developing and validating sustainability indicators. *Tourism Management*, 71, 67-83.
- Arıca, R. (2020). *Seyahat Acentalarında Sürdürülebilir Ürün Üretimi ve Yönetimi. Doğa Temelli Turların Sistemleştirilmesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Arıca, R., ve Kafa, N. (2020). Seyahat acentalarında sürdürülebilirlik: Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren seyahat acentaları üzerine bir inceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 1847-1866.
- Ay, M. (2011). Vocational higher school students' conceptual structures of accounting, *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 15, 2181-2186.
- Ballı, A. (2019). Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir girişimcilik ve Türkiye'de sürdürülebilir girişimcilik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 464-483.
- Bayazıt, S. (2018). İklim değişikliği ve turizm ilişkisinin Türkiye iç turizmi açısından incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 221-231.
- Bozkurt, İ. (2022). *Sürdürülebilir turizm bakış açısıyla talebin yönetilmesinde taşıma kapasitelerinin hesaplanması ve pazarlamama çerçevesinde incelenmesi: Kapadokya örneği*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Nevşehir.
- Buckley, R. (2011). Tourism and environment. *Annual Review of Environment and Resources*, 36, 397-416.
- Can, E. (2013). Turizm destinasyonlarında sürdürülebilir turizmin sürdürülebilir rekabet açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Journal of Social Science*. 4, 23- 40.
- Chaudhary, S., Kumar, A., Pramanik, M., ve Negi, M. S. (2022). Land evaluation and sustainable development of ecotourism in the Garhwal Himalayan region using geospatial technology and analytical hierarchy process. *Environment, Development and Sustainability*, 24(2), 2225-2266.
- Coccosis, H. (1996). Tourism and sustainability: perspectives and implications. In *Sustainable Tourism? European Experiences* (G. K. Priestley, J. A. Edwards and H. Coccosis, eds), pp. 1–21. Wallingford, UK, CAB International.
- Çalık, İ., ve Akgün, Ö. (2019). Sapanca'da turizmin çevresel sürdürülebilirliği. *Tourism and Recreation*, 1(2), 67-74.
- Demirbağ, Ş. A. (2022). Sürdürülebilir turizm kapsamında İngilizce eğitiminin yeri ve önemi: Eleştirel bir yaklaşım. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-262.

- Erdem, M. S. ve Bozan, M. (2021). Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ekolojik turizmin kalkınma planları içerisinde değerlendirilmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 67-90.
- Gençoğlu, Ü. G., ve Aytaç, A. (2016). Kurumsal sürdürülebilirlik açısından entegre raporlamanın önemi ve BIST uygulamaları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 51-66.
- Hazarhun, E., Arıca, R., ve Çetinsöz, B. C. (2022). Ecological sustainability activities in travel agencies: A research on encourages and barriers. *GPT Studios*, 2(1), 07-20.
- Jinhong, C., Shuxiao, L., ve Zhanhong, C. (2021). Measurements of the cognitive level of ecotourists for the tourism environment in the mountain resorts. *Journal of Resources and Ecology*, 12(5), 707-714.
- Kahraman, N. ve Türkay, O. (2014). *Turizm ve Çevre*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Karapınar, E., ve Barakazı, M. (2017). Kültürel miras turizminin sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-18.
- Khan, S. A. R., Yu, Z., Belhadi, A., ve Mardani, A. (2020). Investigating the effects of renewable energy on international trade and environmental quality. *Journal of Environmental management*, 272, 111089, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.111089>.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Leposa, N. (2020). Problematic blue growth: A thematic synthesis of social sustainability problems related to growth in the marine and coastal tourism. *Sustainability Science*, 15(4), 1233-1244.
- Liu, Z., Lan, J., Chien, F., Sadiq, M., ve Nawaz, M. A. (2022). Role of tourism development in environmental degradation: A step towards emission reduction. *Journal of Environmental Management*, 303, 114078. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.114078>
- Middleton, V.T.C. ve Hawkins, R. (1998). *Sustainable Tourism: A Marketing Perspective*. Oxford: Butterworth- Heinemann,
- Mowforth, M. ve Munt, I. (2003). *Tourism and Sustainability: Development and New Tourism in the Third World*. (2 Baskı). London: Routledge.
- Nath, S., ve Roberts, J. L. (2021) Transition from economic progress to sustainable development: Missing Links 3, (Ed: Roberts, J. L., Nath, S., Paul, S., ve Madhoo, Y. N.), In: *Shaping the Future of Small Islands: Roadmap for Sustainable Development*, (pp: 3-19). Palgrave Macmillan.
- Pittel, K. (2002), *Sustainability and Endogenous Growth*, Cheltenham, US: Edward Elgar.
- Rahman, M. K., Masud, M. M., Akhtar, R., ve Hossain, M. M. (2022). Impact of community participation on sustainable development of marine protected areas: Assessment of ecotourism development. *International Journal of Tourism Research*, 24(1), 33-43.

- Rebollo, J. F. V., ve Baidal, J. A. I. (2003). Measuring sustainability in a mass tourist destination: Pressures, perceptions and policy responses in Torrevieja, Spain. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 181-203.
- Vehkamäki S (2005) The Concept of Sustainability in Modern Times. (Eds: Jalkanen, A. and Nygren, P.), In: *Sustainable Use of Renewable Natural Resources from Principles to Practices*. University of Helsinki Department of Forest Ecology Publications.
- Usman, M., Yaseen, M. R., Kousar, R., ve Makhdum, M. S. A. (2021). Modeling financial development, tourism, energy consumption, and environmental quality: Is there any discrepancy between developing and developed countries?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(41), 58480-58501.
- Saraç, Ö ve Çolak, O. (2022). Turizm ve çevre ilişkisi: Turizm endüstrisinde ekolojik sürdürülebilirliğin önemi, (Ed. Arıca, R.), İçinde *Turizm İşletmelerinde Ekolojik Sürdürülebilirlik. Uygulamadan Örnekler*. (ss: 1-48). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Sezgin, M., ve Karaman, A. (2008). Turistik destinasyon çerçevesinde sürdürülebilir turizm yönetimi ve pazarlaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 429-438.
- Shao, M., Wang, X., Bu, Z., Chen, X., ve Wang, Y. (2020). Prediction of energy consumption in hotel buildings via support vector machines. *Sustainable Cities and Society*, 57, <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102128>.
- Şen H., Kaya A., ve Alpaslan B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 29(107), 1-47.
- Şeyhanlıoğlu, H. Ö., ve Kingır, S. (2021). Ağrı destinasyonunun alternatif turizm potansiyeline ilişkin yerel paydaşların bakış açısı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 619-634.
- Yemenoğlu, E., Dalgın, T., ve Çeken, H. (2013). Geleneksel festivallerin kırsal turizm üzerindeki etkiler: Denizli-Honaz Kiraz festivali örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 3(1), 16-21.

RESİMLİ KENT TARİHİ: BATMAN'IN KENTSEL DEĞİŞİMİNİN GÖRSEL MATERYALLERLE ANALİZİ

Öğr. Gör. Nuh AŞAN

Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, nuh.asan@batman.edu.tr

Özet

Kentlerin de bir hafızası vardır. Bu hafıza kolektif bir özelliğe sahiptir ve bireysel ürünlerin toplamından oluşur. Görsel materyaller bu ürünlerin en önemlilerindedir ve bir set halinde incelendiğinde hem anın hem de tarihsel dönüşümün bir belgesine dönüşmektedir. Bu anlamda fotoğraflar, video ve ses bantları geçtiğimiz yüzyıldan günümüze önemli veri aktarım araçları olmuşlardır. Bu materyallerle geçmişten günümüze sosyo-ekonomik, kültürel ve ahlaki olguların değişiminin izlerini takip etmek mümkündür. Bu çalışma, görsel materyallerin içerikleri üzerinden Batman kentinin yukarıda işaret edilen olgularla birlikte toplumsal yapısını anali etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Batman, görsel materyaller, toplumsal değişim

PICTURE HISTORY OF THE CITY: ANALYSIS OF BATMAN'S URBAN CHANGE WITH VISUAL MATERIALS

Öğr. Gör. Nuh AŞAN

Abstract

Cities also have a memory. This memory has a collective character and consists of the sum of individual products. Visual materials are among the most important of these products, and when analyzed as a set, they turn into a documentary of both the moment and the historical transformation. With these materials, it is possible to follow the traces of the change of socio-economic, cultural and moral phenomena from past to present. This study aims to analyze the social structure of the city of Batman together with the above-mentioned phenomena through the contents of visual materials. Content analysis technique, one of the qualitative research methods, was used in the study.

Key Words: Batman, visual materials, social change.

GİRİŞ

Şehirler birçok yönüyle insanlara benzer. Onlar da tıpkı insanlar gibi bir hafızaya ve bu hafızanın biçimlendirdiği bir karaktere sahiptir. Kadim şehirler de bu karakteristik nitelikler kendileriyle özdeşleşecek kadar belirgin bir hal alır. Şehrin ismi zihinlerde doğrudan bir çağrışım yapar. Diyarbakır biraz kabadayı, biraz asabi; külhanbeyi vasfına sahiptir. Siirt tüccardır. Esnaf niteliklere sahiptir. Mardin hoşgörülü ve misafirperverdir. Batman aynı zamanda kendisini çepeçevre saran bu ihtiyar komşularıyla kıyaslandığında henüz kundaktaki bebek sayılır. Şehrin sakinlerinin yarısından fazlası kurulduğu günü hatırlıyor. Bir diğer yarısı ise şehrin kendisinden daha yaşlıdır. Bir şehrin karakterinin oluşumunun asırları bulacağı göz önünde

bulundurulacak olursa Batman'ın kendine özgü bir karakterin varlığından söz etmek için henüz çok erken sayılır.

Fakat yeni kurulmuş bir şehir olmak büsbütün olumsuz bir şey de değildir. Harvey, Chicago Okulu'nun ünlü kent sosyoloğu Robert Park'a atıfla “şehir, insanın içinde yaşadığı dünyayı arzularına daha uygun hale getirebilmek için verdiği çabaların en tutarlısı ve bütününe bakıldığında en başarılısı (Harvey,2013,s.43) olduğunu ifade eder. Harvey devamında, fakat insanın yarattığı bir dünya olan bu şehir, aynı zamanda onun bundan böyle içinde yaşamaya mahkum olduğu bir dünya hayaline dönüşür (Harvey,2013,s.43). Bu yönüyle şehir, aslında bir sanat yapıtı inşasını andırır. Ancak bireysel bir üretimden ziyade kolektif bir sanat ürünü niteliği kazanır. Bir şehir halkının birlikte katıldığı, birlikte inşa ettiği kolektif bir sanat yapıtı; İnsanların eksikliklerini, arzularını yansıttığı estetik bir ürün hüviyeti kazanır. Bu açıdan “nasıl bir şehir istediğimiz sorusu, nasıl kimseler olmak istediğimiz, ne gibi toplumsal ilişkiler arayışı içinde olduğumuz, doğayla nasıl bir ilişkiye değer verdiğimiz, ne tür bir yaşam tarzı arzuladığımız, hangi estetik değerlere sahip olduğumuz” (Harvey,2013,44) sorularıyla birlikte düşünülmesi gereken sorulara dönüşür.

Geç kurulan bir şehir (en azından mekânsal açıdan) bu yönüyle boş bir tuval gibi, ideal olanı yansıtmaması açısından bir potansiyel sunmaktadır. Batman gerçekten de bomboş bir arazide böyle bir çerçevede inşa edilmiştir. Petrolün bulunmasıyla birlikte ilk yerleşim birimi olarak kurulan ve “site” olarak adlandırılan bölge kolektif bir sanat eseri niyetiyle özenle inşa edilir. Parklar, bahçeler, eğlence mekanları, spor tesisleri, yüzme havuzları, Ancak çok geçmeden sanayi şehirlerinin kendine özgü niteliği daha baskın hale gelir. Planlı bir şehir etrafı çarpık bir yapılaşmayla, gecekonduyla çevre sarılır. Şehir o günden sonra bu çarpık yapılaşma etrafında büyüme devam eder.

Şehrin bu gelişimi, Walter Benjamin'in görsel bilinçdışı kavramı çerçevesinde fotoğraflar ve diğer görsel materyaller çerçevesinde analizi amaçlanmıştır. Benjamin'in önemli kavramlarından olan görsel bilinçdışı kavramı, zaman ve mekanın teknolojik bir araç yardımıyla yeniden yapılandırılması ve detaylandırılmasını ifade etmektedir (Hepdinciler ve Ayten,2011,s.484). Fotoğraflar imgelemi bir araç vasıtasıyla detaylandırma imkanı sunar. Hepimiz insanların nasıl yürüdüğüne dair bir genel bilgiye sahip olsak bile, insanların aynı yürüme eyleminin saniyenin binde birlik bir kesirinde nasıl bir pozisyonda olacakları konusunda kimse hiçbir şey bilmez (Benjamin, 2013,s.83). Fotoğrafın bilinçdışı görsellikle anı karelere bölmesi, ayrıntıyı mercekle vasıtasıyla büyütmesi, odak nokta oluşturması ile bu mümkün bir hale gelebilmektedir.

1960 ve 1970'lerde kentsel dönüşümün hızlı değişimi modada ifadesini bulmakta ve bu olgu fotoğraf karelerine yansımaktadır. Ataerkil toplumsal yapının çözülüşü, erkek egemen toplumda kadınların kamusal alanda görünürlüğünün artması bu dönemin fotoğraf karelerinde rastlanılan unsurlardandır. 2000'li yıllardan sonra yüksek binaların, güvenli site ve korunaklı kentsel mekanların şehirde sınıfsal farklılıkları görünür hale getirdiği (Aktay, 2020) bir süreç yaşanılmıştır. Mahalle kültürü ortamında çekilen fotoğraf kareleri bu yeni kentsel mekanlarda mimari ile birlikte kültürel dönüşümü de çarpıcı bir şekilde fotoğraf karelerine yansımaktadır. Üniversitenin kurulması ile birlikte eğlence ve kültürel aktivitelerin çeşitlenmesinde önemli bir farklılığın olduğu gözlemlenebilmektedir. Tarımsal üretimin boş vakit kurumları niteliğindeki

kahvehaneler hizmet sektörü ve öğrenci endüstrisinin sunduğu fırsatlara paralel olarak çok büyük bir hızla artış sağlamaktadır.

Bu çalışmada sırasıyla kentleşme, toplumsal değişim, fotoğraf, sinema, teknolojik gelişme ve televizyon konuları üzerinde durulacak, daha sonra Batman'ın kısa tarihi, bulgular ile birlikte görsel materyallerden olan fotoğraf, video ve sinema üzerinden Batman şehrinin görsel bilinçdışının ayrıntılarına ışık tutulacaktır. Bu doğal olarak sosyolojik gelişiminin yorumlanmasına da bir olanak sağlayacaktır.

Araştırmanın amacı ve önemi

Batman'a ait görsel materyaller aracılığıyla sosyo-ekonomik yapısı, kentsel değişim ve dönüşümünü belgelemek bu araştırmanın amaçlarını teşkil etmektedir. Batman'ın 3 çeyrek asırlık kısa kent tarihine arşivlerden derlenmiş fotoğraflarla sosyo- kültürel ilişkilerini, mekânsal örgütlenmesini görsel teknolojinin olanakları çerçevesinde incelemektir. Fotoğrafların ve diğer görsel materyallerin teknolojik bir araç olarak ayrıntıyı büyütürken sunma olanaklarından hareketle görsel bilinçdışının analizi önemli araştırmada önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu amaçla kentle ilgili kuramsal tartışmalara yer verilmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Bununla birlikte resmi ve özel arşivlerin taranması ile ulaşılan görsel materyallerden bazı örnekler sunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırmacılar, verileri bir tek veri kaynağından ziyade genelde mülakat, gözlem, doküman ve sesli-görsel gibi verinin çoklu biçimlerini kullanarak toplarlar. (Creswell, 2014, s.185). Bizde bu çalışmamızda Nitel Araştırma Yöntemlerinden İçerik Analizi Metodunu kullandık. Görsel materyaller ki bunlar daha çok fotoğraf, video, internet..vs olup geçmiş zaman ile günümüz karşılaştırılmıştır.

Kentleşme Olgusu

Kent/şehir yaşamının medeniyet ile yakından ilgili olduğu sıklıkla ifade edilir. Kent/şehir, öncelikle ve özellikle uygarlıkla ilişkilidir. Farklı dillerde kent/şehir sözcüğünün anlamlarından başlayarak ilk elden bir saptama olanaklıdır. Medine, şehirli/kentli, Türkçe'de medeni uygar, medeniyet uygarlık, İngilizce'de city kent, civilized uygarlaşmış, civilisation uygarlık anlamında kullanılan sözcüklerdir. Dolayısıyla kent/şehirde yaşayanlar da medeni/uygar kişilerdir (Okan, ?, s.23).

Kent hayatı ve gelişimi alanda kilometre taşı olan bazı araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konuda eserler kaleme almışlardır. Giddens bu konuda şunları ifade etmiştir: İlk sosyologların birçoğu şehirlere ve kent yaşamına büyük bir ilgi duymaktaydı. Hatta klasik sosyolog Max Weber, bu konuda çağdaş kapitalizmi ortaçağın Batı şehirleriyle ilişkilendirebilecek koşulların izini sürdüğü *Şehir* (The City) adlı bir kitap dahi yazmıştır. Diğerleri ise, daha ziyade şehrin gelişiminin fiziksel çevreyi olduğu kadar toplumsal çevreyi nasıl değiştirdiğini soruşturmuşlardır (Giddens, 2012, s.944-945).

Binalar, daha ilk çağlardan itibaren insanla birlikte olagelmışken (Benjamin, 2013, s.89), Sanayi Devrimi ile birlikte fabrikalar şehirlerde kurulur ya da kuruldukları yerleri şehirleştirirler. Tarımın da makineleşmesiyle

birlikte, tarım faaliyetleri artık daha az insan gücünü gerektirir hale gelmiştir, böylelikle, boşa çıkan iş gücü de diğer kalabalıklara karışıp, yeni bir hayat kurmak için fabrikaların bulunduğu şehirlere akın etmeye başlar.(Oğuz, 2012, s.117).

Kent, kent yaşamı, sosyal ilişkiler, sanayileşme, göç ...vb. parametreler sosyolojide bir alan yaratmıştır. Bu alana Kent Sosyolojisi adı verilmiştir: Kentlerin oluşumu, tarihsel gelişimi, yerleşme birimleri arasındaki nüfus değişimleri, göç, sanayileşme, kentsel yapı, kentin işlevleri, toplumsal kurumların kentlerdeki farklı biçimleri, kent kültürü, kentleşmenin bireyin davranışlarında ortaya çıkardığı değişiklikler vb. konular kent sosyolojisi alanında analiz edilebilir (Okan, ?, s. 21).

Kentleşme ve kentlileşme, birbirlerini içeren süreçlerdir, ancak kentleşmenin toplumsal değişme boyutunu yansıtan kentlileşme ile de ayrı anlam ifade ettiği unutulmamalıdır (Okan, ?, s. 30).

Kentleşme, kentlerin büyümesi ile ortaya çıkan yaşam biçiminin belirgin niteliklerinin ve kentin kurumlarıyla kentlilerin, iletişim, ulaşım araçları aracılığıyla oluşturduğu yaşam tarzının etkisi altında kalan bireylerde, kentli olarak kabul edilen yaşam biçiminin niteliğindeki değişiklikleri vurgular (Okan, ?, s. 31).

Kentlileşme ile birlikte bireylerde bir adaptasyon - uyum sağlama eğilimi olduğu bazı bilim insanları tarafından ifade edilmiştir:

Kentlileşme, en genel biçimiyle kentlere, şehirlere göçen insanların, ekonomik, sosyal, kültürel anlamda yeni yaşam alanlarına uyum sağlama süreci olarak tanımlanabilir. Kentlileşme bireylerin maddi ve manevi olarak yeni bir yaşam biçimiyle bütünleşmesidir. (Okan, ?, s. 28).

Ancak bu bütünleşmenin aynı zamanda karşıt toplumsal özelliklerin bir harita üzerinden adeta okunabileceği bir ayrışmayı da beraberinde getirdiği iddia edilmiştir:

Ekolojik görüşe göre şehre yerleşme, şehrin bir yerinden başka bir yerine taşınma ve şehir içindeki hareketlilik örüntüleri benzer biçimlere bürünmektedir. Şehrin sakinlerinin geçim savaşı verirken yaptıkları düzenlemeler farklı mahallelerin oluşmasını sağlar. Şehir, birbirinden ayrı olan ve karşıt toplumsal özelliklere sahip alanların bir haritası olarak görülebilir (Giddens, 2012, s.946). Mesela Batman'da da ilk yerleşimcilerin bu şekilde bir iskana rağbet ettikleri söylenebilir. Çeşitli aşiret mensuplarının belli yerlerde kümelenmesi ve hatta bu şekilde mahalle isimlerinin oluşturulması bilinen bir şeydir. Örneğin Bağlar Mahallesi'nde genelde Göçer'lerin (Koçer), Raman Mahallesi'nde Raman ileri gelenlerinin, Karşıya Mahallesi'nde Habisbini Köylerinden gelenlerin, Mehtap Mahallesi'nde Midyat Araplarının oturması buna örnek verilebilir. Ancak şehrin büyümesiyle son 30-35 yıllık bir sürede bu tür izole yerleşimler ya bitmiş, ya da azalmıştır.

Kimi araştırmacılar yol yapımının köyler için bir değişimin başlangıcı olduğunu ve bunun sonucunda göç unsurunun meydana geldiğini, kent insanının zamanla duygu ve düşüncede bir takım farklılıklar yaşadığını belirtmişlerdir.

Yeni yollar ülkeyi ilk kez tam olarak birbirine bağladı ve köyleri dışarıya açtı (Zürcher, 2000, s.327). 1950'lerde kırsal kesimden kasaba ve kentlere kitlesel göç başladı. Bir milyonun üstünde insan toprağı terk etti. On yıllık dönemde büyük kentlerin nüfusu her yıl yüzde on artmıştı (Zürcher, 2000, s.328). Modern şehirlerinin gelişiminin yalnızca alışkanlıklar ve davranış tarzları üzerinde değil, aynı zamanda düşünce ve

duygu örüntüleri üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur (Giddens, 2012, s.958). Bu etkilerden birinin de algısı üzerinde olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada algı kavramı üzerinde de durmak gerekiyor. Zira bir bilim insanı olan Taşkıran Hanımefendi algı konusunda şunları ifade etmiştir: İnsanların yaşantılarını şekillendiren en temel faaliyet çevresindeki birtakım uyaranlara verdikleri tepkilerdir. Gündelik yaşantımızda milyonlarca uyaranla karşılaşır, bunları bazı süreçlerden geçirerek değerlendirir, onlara bir anlam yükler ve bu uyarıcılara karşı yorum – tepki geliştiririz (Taşkıran, ?, s.16). Ayrıca algının bir takım etmenlerin yanı sıra kültür tarafından da şekillendiğini belirtmiştir:

Algı kavramı ve algılama süreçlerinin sadece belirli bir uyarana karşı o anda verilen tepki, çevreden elde edilen duyuları o anda anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme olarak açıklamak doğru değildir. Algı süreçleri insanların sahip oldukları kişisel ve kültürel özelliklerinin yanı sıra geçmiş bilgi ve deneyimleri tarafından da şekillenmektedir. İnsanlar geçmişten edindikleri bilgi ve deneyimleri doğrultusunda algılarını da şekillendirmekte; geçmişte algılama süreçleri neticesinde yaptıkları doğruları pekiştirmekte ve algı hatalarını düzelterek de daha bilinçli biçimde davranabilmektedirler (Taşkıran, ?, s.19). İnsanın duyuları yoluyla algılaması, tarihin uzun dönemlerinde insanlığın bütün varoluş haliyle birlikte değişime uğramaktadır. İnsanın duyu yoluyla algılamasının düzenlenişi bu algılamayı sağlayan araçlar hem doğa tarafından, hem de tarihsel koşullarla belirlenir (Benjamin, 2013, s.52).

Duyular yoluyla algılamak doğa ve tarihsel koşullarla değişime uğrarken bu değişimin negatif halini kentlerde görebiliyoruz. Kentlerin insan üzerinde negatif bir etkisi de vardır. Çarpık kentleşme ve insanda olumsuz duygular uyandıran tarzda yapılar. Bu konuda konunun uzmanları kentsel dönüşüme dikkat çekmişlerdir:

Birçok şehirdeki devasa ve kişiliksiz binalar, insanların birbirinden uzaklaşarak kendi içlerine kapanmalarına sebep olmaktadır (Giddens, 2012, s.968). Yerel, bölgesel ve ulusal hükümetler şehir merkezlerini felce uğratan karmaşık sorunlara karşı ne türden bir yaklaşımı benimsemelidirler? Şehrin dışına doğru hızla genişlemekte olan banliyölerin yeşil alanları 've kırsal bölgeleri erozyona uğratmaları nasıl önlenebilir? Başarılı bir kentsel dönüşüm siyaseti özellikle zorlayıcıdır, zira pek çok cephede aynı anda eyleme geçilmesini gerektirir (Giddens, 2012, s.964-965).

Maddi imkanı yerinde olanların kentsel geri dönüşüm-kentsel geri kazanım ile harap haldeki mahalleleri yenileyip ekonomiye kazandırmaları büyük şehirlerde yaygınlaşmış bir uygulamadır. Giddens bu konuda şunları dile getirir: Kentsel geri kazanım -eski binaların tadil edilmesi ya da yenilenmesi ve gelişmiş çevre içinde yeni kullanım alanları kazandırılması büyük şehirlerde yaygınlaşmıştır. Kimileyin bu girişim şehir planlama izlencelerinin bir parçası olarak gerçekleştirilmiş olsa da, genellikle *seçkinleştirme* harap haldeki mahallelerdeki binaların yüksek gelir gruplarının kullanımı için yenilenmesi ve bu gelir gruplarına yönelik mağaza, lokantalar gibi eğlence yerlerine çevrilmesi sürecinin bir sonucudur (2012, s.966).

Kentsel geri dönüşüm gibi bir başka metotta soylulaştırma. Şen'in ifadeleriyle soylulaştırma, genel anlamı itibarıyla eski kent merkezleri ile tarihi niteliği olan kentsel alanların mekânsal ve sınıfsal değişimini ifade eder. Soylulaştırma süreci, bu alanlardaki eskimiş veya köhnemiş mekânların yenilenmesi veya bazı durumlarda yıkılıp yeniden yapılmasını da içerir (Şen, 2019, s.303).

Büyümekte olan ülkelerin kimi kentleri, küreselleşme ile birlikte bir takım fırsatlara da kavuşmaktadır. Bunlardan biri ekonomik kalkınma ve öteki ise toplumsal-kültürel açıdan bütünleşme:

Küreselleşme kalkınmakta olan ülkelerdeki kentsel alanlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik bütünleşmeyle beraber dünyanın dört bir yanındaki şehirler uluslararası pazarlara ulaşabilme, kendilerini bireysel yatırım ve gelişim merkezi olarak tanıtabilme ve ulus devletin sınırlarını aşan küresel ekonomik bağlantılar kurma olanağına sahip olmaktadırlar. Küreselleşme, büyüyen kent merkezleri için en dinamik açılımları sunmakta ve ekonomik kalkınma ve yaratım sürecinde önemli bir güç olma fırsatı vermektedir. (Giddens, 2012, s.973). Ayrıca şehirler çeşitli etnik grupların toplumsal-kültürel açıdan bütünleşmesini sağlama konusunda önemli bir rol üstlenirler. Küresel şehirler düzinelere farklı ülkeden gelen, farklı dinsel ve dilsel ardalama olan, farklı toplumsal-ekonomik düzeylerden gelen bireyleri bir araya getirirler. Eğer kozmopolit şehirlerdeki çoğulluğun yarattığı gerilimler bütünleştirici güçler tarafından azaltılmazsa, bölünme ve hoşgörüsüzlük ortaya çıkabilir. Özellikle toplumsal kaynaşmanın tarihsel, dilsel ve diğer nedenlerle ulus devletlerce etkin biçimde teşvik edildiği durumlarda, tek tek şehirler toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı olumlu güçler haline gelebilirler (Giddens, 2012, s.979-980).

Toplumsal kaynaşma etmenleri sayılırken dil kavramına da değinilmiştir: Her insan, tarihin ya da yazılı tarih öncesinin her döneminde bir toplumda doğmuş ve daha ilk yıllardan başlayarak bu toplumca kalıplanmıştır. Kullandığı dil, bireysel bir kalıtı değil, içinde büyüdüğü gruptan toplumsal bir edinimdir. Dil ve çevre, her ikisi de onun düşüncesinin niteliğini belirlemede etkili olurlar (Carr, 2002, s.38). Ancak kent yaşamı farklı grupları, farklılaşan bilgi sayesinde farklı deneyim yollarına ulaştırabilir.

Toplumsal Değişim

Şehir yaşamıyla birlikte kentsel dünyaya katılan farklı gruplar, hayatlarına aynı zaman dilimi içerisinde devam ederken birbirlerinden farklılaşan bilgi problemlerine sahip olurlar ve artık aynı konu açısından dahi olsa deneyim edinimlerine farklı yollarla ulaşırlar. (Mannheim, 2002, s.55). Toplum ve birey birbirlerinden ayrılamaz, karşıt değil birbirlerine gerekli ve tamamlayıcı (Carr, 2002, s.37) olsa da, bireysel anlamda yeni gereksinimler için ya tepkisini daha geliştirmeye ya da yeni yollar aramaya çalışacaktır. Mannheim'ın ifadeleriyle belirtecek olursak, birey kendini, miras edinmiş olduğu uygun düşünce modelleriyle donatılmış koşullar içinde bulup; koşulların değişimlerinden kaynaklanan yeni gereksinimleri uygun biçimde karşılayabilmek için miras edinmiş olduğu tepki biçimlerini daha da geliştirmeye ya da devrildiklerinin yerine başkalarını koymaya çalışır (2002, s.28). İster miras yoluyla edinmiş olduğu tepki biçimlerini geliştirsün, isterse de yerine yenisini koysun, bunun toplamından toplumsal bir değişimin olması adeta mukadderdir. Zencirkıran bu konuda şöyle der:

Her toplum ve kurum zaman içerisinde değişime uğrar. Toplumsal değişim, toplumsal yapılarda zaman içerisinde yaşanan değişiklikleri ifade eder. Toplumsal değişimin temel nedenleri olarak şu faktörler gösterilebilir:

1- Teknolojide yaşanan gelişim ve değişimler: Toplumsal değişime neden olan en temel unsurlardandır. İnsanlık tarihinde toplumsal hayatın her alanında büyük dönüşümler yaratan sanayi ve bilgi devrimlerin

arkasında teknolojide yaşamam gelişmeler bulunmaktadır. Sanayi toplumunda makinelerin hayatın her alanına girmesi köklü dönüşümler yaratırken, özellikle son kırk yılda yaşanan toplumsal dönüşümlerde bilgisayar teknolojilerinin önemli etkisi vardır. 1990'lı yıllarda yaygınlık kazanan internet ise ekonomiden eğitime, ilişkilerden boş zaman endüstrisine kadar geniş alanda köklü değişiklikler gerçekleştirdi.

2- Toplumlar arasında yaşanan etkileşimler: Savaş, ticaret, eğitim, turizm, spor vb alanlarda iki toplum arasında yaşanan etkileşim süreci toplumsal alanda önemli değişimleri beraberinde getirir.

3- Asimilasyon: Bir ülkenin başka bir ülkeyi işgal edip, toplumsal hayatın her alanında zorla değişim süreci başlatmasıdır (2021, s.10).

Değişim kavramı, dünyanın bir halini bir diğersinin takip etmesinden öte bir şey değildir (Wood, 2009, s.50). Toplumsal değişim konusunda Sunar şunları söyler: Küçük ölçekli ve kısa vadeli değişimler toplumun bir karakteristiğidir. Zira zaman içinde doğal olarak yeni bilgi ve teknikler ortaya çıkar; çevresel değişimler yeni bir uyumu tetikler; gücün yeniden dağılımına bağlı olarak değer ve normlar değişir. Bütün bunlar insan toplumlarının değişiminin kendi iç işleyişi ve dış koşulların etkisi neticesinde kaçınılmaz olduğunu gösterir (? , s.6).

Ancak yaşanan değişimleri realiteden uzak bir anlayışla anlamlandırmaya çalışanlar yine bilim insanları tarafından tenkit edilmiştir: Bütün sosyolojik gelişmeleri kendi dinamikleri içinde değerlendirmekten kaçınan, her olayın arkasında mutlaka gizli bir el arayan bir yaklaşımla, bütün olayların başını sonucuna göre açıklayan bir yaklaşım sağlıklı bir çıkarımda bulunamaz (Aktay, 2021, s.27).

Göç olgusu toplumsal değişimde önemli bir parametre olarak görülmüş olmakla birlikte hangi koşullar altında gerçekleşmiş olduğunu bilmekte önemlidir :

Göçlerin etkisini iyice anlayabilmek için öncelikle bunların hangi koşullar altında gerçekleştirilmiş olduklarını bilmek gerekir (Sombart, 2008, s.297). Nüfusun artışı kadar hareketliliği de toplumsal değişimde önemli bir bileşendir. Göçler tarih boyunca toplumsal değişimde önemli bir bileşen olan farklı topluluklar ve toplumlarla sosyal temasın gerçekleşmesinde önemli bir etken olagelmıştır. Değişik toplumsal formasyonların, tecrübelerin ve uygulamaların birbiri ile karşılaşması ile göçler kültürler arası etkileşim için de önemli bir kaynaktır. Göç aynı zamanda bir toplumsal değişim sürecidir (Sunar, ?, s.33). Özellikle mültecilerin ve göçmenlerin durumunda yeni bir çevreye ayak uydurma veya uyumlanma durumu söz konusudur. Mülteci veya göçmen olma durumundaki kişiler için çoğu zaman ülkelerine geri dönmek mümkün olmadığı için yeni yerin kültürüne uyumlanmada ve alışmada iletişim çok önemli bir rol oynar (Orhon, 2012, s.161). Farklı kültürlerden insanlar ile kurulacak iletişim ve yer alacak ilişkiler farklı birçok ortak faydanın üretilmesine de aracılık edecektir. Özellikle, bilinç olarak çok daha sağlıklı toplumlar söz konusu olacaktır. (Orhon, 2012, s.165).

Ancak mülteciler veya göçmen olma durumundaki kişiler yeni yerlerinde çok daha sağlıklı bir toplum oluşturma refleksinden öte yarınlarını düşünmektedirler:

İster bir Avrupa isterse bir koloni ülkesine yerleşmiş olsunlar göçmenler açısından ne geçmiş vardır ne de şimdiki zaman. Onlar yalnızca gelecekle ilgilenmektedirler (Sombart, 2008, s.299).

Eğitim olgusu da toplumsal işlevlerin yerine getirilmesinde önem arz etmektedir:

Bilimin, düşüncenin, tekniğin ve eğitimin gelişimi toplumun bileşenlerinin kazanacağı anlamlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu etkenler genellikle toplumsal yapının mevcut hâlinde yeni bir değişim talebini ortaya çıkarmaktadırlar. Günümüzde eğitim toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi bakımından gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Bu sebeple toplumsal yaşamın şekillendirilmesinde ona biçilen rol de daha fazladır. Bilimin ve eğitimin gelişmesi sadece yeni değişim ihtiyaçlarını ortaya çıkarmamakta aynı zamanda toplumu buna açık ve hazır hâle de getirmektedir. (Sunar, ?, s.38).

Küreselleşmenin ekonomi üzerindeki etkisi tüketim toplumu kavramını çağrıştıracak ve toplumsal değişimde başat olarak görülebilecektir:

Tüketim toplumu, aynı anda hem bir ilgi toplumu ve bir baskı toplumu hem de barışçıl bir toplum ve bir şiddet toplumdur. (Baudrillard, 2008, s.225). İktisadi yapıdaki bir değişimin genel olarak toplumsal yapıya nasıl yansıdığını anlamak için son kırk yılda yaşanan dönüşümler -küreselleşme süreci- iyi bir örnek teşkil etmektedir. Üretim sürecinin organizasyonunda yaşanan değişimler toplumun hemen hemen her alanında kapsamlı bir toplumsal değişime yol açmıştır (Sunar, ?;50) Toplumsal değişim, doğal olarak zamanla kültürel yapıda da etkisini gösterecektir. Zencirkıran kültürü şu şekilde tanımlamıştır: "insanların yaşamları boyunca edindikleri değerler, tutumlar, alışkanlıklar bütünü" olarak tanımlanabilir. Kültürün yeni kuşaklara aktarılması ise toplumsallaşma yoluyla gerçekleşir. (2021, s.61). Bu toplumsallaşma ile değerler ve davranışlar şekillenmeye başlar. Zencirkıran'ın da ifade ettiği üzere kültür bir toplumda yaşayan insanların değerlerini, tutumlarını, davranışlarını şekillendirir. (2021, s.61).

Ancak küreselleşmenin son 40 yılda iktisadi yapıdaki değişiminin toplumsal yapıya yansımaları genel anlamda bir durum iken, ülkemizde özellikle son 10 yılda göçler ve yaşanan pandemi yüzünden ekonomideki durumun toplumdaki karşılığı enflasyonist anlamda (2021-2022 yılları özellikle) bir hayli sert olmuştur. Ulusal sınırlarda yaşanan demografik hareketlilik bazı bilim insanlarınca ise farklı değerlendirilmiştir: Ulusal sınırlar giderek daha geçirgen hale geldikçe, kültür ve sosyal kurumlar doğal olarak daha küresel hale gelmektedir. (Newman, 2016, s. 1471).

Ayrıca nüfusun artması da ekonomik ve sosyal yönden bir olumluluk olarak görülmüştür: Nüfus arttıkça ırksal ve etnik çeşitlilik de artmakta; ticaret, iletişim ve ulaşım imkanlarında artışa paralel olarak da dünyada yaşayan insanlar birbirleri ile daha yakından ilişkiye girmektedirler. Bu da farklı kültürlerden insanların bir arada yaşama imkanını arttırmaktadır (Newman, 2016, s. 56).

Bu makalenin de üzerinde ısrarla durduğu bir nokta olan "maddi ve maddi olmayan kültürel öğelerin değişimi" konusu bize maddi ve maddi olmayan kültürün tanımlanmasını gerekli kılıyor:

Kültür maddi ve maddi olmayan kültür olarak ikiye ayrılır.

Maddi Kültür, bir toplumda üretilen teknoloji, makineler, binalar, araçlar vb. fiziksel unsurlardır. Giyim tercihleri, mimari yapıların tarzları, araba modelleri, televizyonlar bir toplumun kültürel farklarını da yansıtan maddi unsurlardır. Kültürün maddi unsurlarında yaşanan değişimler, kültürün maddi olmayan unsurlarını da etkiler. Örneğin, otomobilin toplumsal hayatın içine yaygın olarak girmesi pazar ilişkilerini, insanların boş zaman geçirme ve tatil alışkanlıklarını, mekan tercihlerini derinden etkilemiştir (Zencirkıran, 2120, s.62).

Maddi olmayan kültür ise zihniyet, gelenek, değer yargıları, inanç, yasalar, ahlak gibi maddi olmayan unsurları içerir (Zencirkıran, 2120, s.62).

Toplumlarda maddi kültür ve maddi olmayan kültür arasındaki değişim hızı aynı hızda gerçekleşmez. Toplumlardaki maddi kültür öğeleri her dönem daha hızlı değişir. Bu durum, toplumlarda kültürel gecikme/ kültürel boşluk adı verilen bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zencirkıran, 2120, s.62).

Bir başka tanım ise şu şekildedir:

Maddi olmayan kültür kavramı, zaman süreci içinde toplumda üretilen ve bireylerce paylaşılan, fiziki varlığı olmayan bilgi, inançlar,, değerler, gelenek-görenekler örf ve adetler, semboller ve ahlaki değerler vb. gibi her şeyi kapsar. Maddi kültür ise bir toplumun üyelerinin hayatlarını şekillendiren ya da yansıtan fiziksel nesnelere ve eserleri kapsar. Bunların arasında özgün giyim tarzları, mimari, icatlar, yiyecekler, müzik, sanat eserleri vb. sayılabilir. (Newman, 2016, s. 49).

Maddi olmayan kültür öğelerinden "gelenekler" bu anlamda maddi kültür öğeleri gibi hızlı bir şekilde değişmez. Bir bilim adamı gelenekler konusunda şunları ifade etmiştir: Gelenekler, bir toplumda geçmişten beri yapılan geldiği için yerleşmiş eylem biçimlerine verilen addır. Her toplumda değişik derecelerde gelenekler varlığını devam ettirse de, kapalı yapılarda geleneklerin etkisi çok daha güçlüdür. Gelenekler, bir toplumda işlevsel olduğu düşünülen uygulamaların devamlılığını da sağlar. Bu yönüyle gelenekçilik, şekilsel bir takım davranış sergilemenin ötesinde, geçmişten beri var olan ve o toplumda önemli fonksiyonlar gören bir düşünce sistematiğini de yansıtır. (Zencirkıran, 2120, s.72).

Aynı bilim insanı kültürel değişimle paralel olarak; gelenek, toplumsal zihniyet ve alışkanlık gibi maddi olmayan unsur değişimlerinin çok daha uzun sürebileceğini ifade etmişlerdir: Kültürel değişim, kültürün unsurlarında yaşanan değişimlerdir. Kültürün maddi unsurları, özellikle günümüzde çok hızlı değişirken, maddi olmayan unsurlar, daha yavaş değişir. Bu nedenle bir toplumda zihniyet, gelenek, alışkanlıkların değişmesi çok uzun sürebilir (Zencirkıran, 2120, s.81).

Toplumsal değişim her ne kadar uzun bir süreyi kapsasa da olumlu/olumsuz etkilerini zamanla görmek mümkün oluyor. Örneğin doğu toplumlarında pekte hoş karşılanmayan evli çiftlerin bir sebepten dolayı ayrılmalarını tanımlayan boşanma ile ilgili olarak Durkheim boşanmanın maddi ve manevi düzende yol açtığı olumsuz değişimin etkisi olduğu kuşku götürmez (2013, s.268) demiş olsa bile TÜİK verileri bizlere bu olumsuz değişimi göz önüne sermektedir:

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye'de 2004'te 91 bin 22 olan boşanan çift sayısı 10 yılda yaklaşık yüzde 38 artışla 2013'te 125 bin 305'e yükseldi. Evlilikler ise söz konusu dönemde azalan bir seyir izledi. 2004'te 615 bin 357 olan evlenen çift sayısı 2013'te 600 bin 138'e geriledi.

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/bosanma-orani-son-10-yilda-artti/169614> Erişim Tarihi 04.10.2022

Durkheim devamında şunları ifade eder: Toplum aniden yapısal değişim gösteremez, ancak bir çok yavaş ve fark edilemeyecek kadar küçük değişimlerin sonunda evrimleşir. Bu şekilde olanaklı olan değişimin bile sınırları vardır. Bir toplum türü bir kez oluştuktan sonra sınırsız bir esnekliğe sahip değildir, aşılması olanaksız bir sınır hemen ortaya çıkar (2013, s.389).

Durkheim her ne kadar toplumsal değişim konusunda sınırsız bir esnekliğin olmadığını bizlere söylese de toplumsal anatominin değiştirilebileceği uyarısında da bulunmaktadır: Toplumsal varlığın niteliği, onu meydana getiren unsurların miktarına, yeğinliğine, düzenlenme biçimine bağlı olarak farklılaşır ve bu şekilde toplumun düşünce ve davranışları da değişim gösterir. Ama toplumun düşünce ve davranışlarını değiştirmek için söz konusu toplumsal varlığı değiştirmek gereklidir. Bu ise ancak anatomisini değiştirerek mümkün olur (Durkheim, 2013, s.408).

Fotoğraf

Fotoğraf sayesinde orijinalinden farksız görüntüyü yakalayabilmek büyük bir devrim olarak görülmüştür: İnsanın bir makine aracılığıyla gerçekliğin kopyasına sahip olması ve ondan orijinalinden farksız olarak sayısız görüntü çoğaltabilmesi, insanoğlunun yaşamında büyük bir devrim yaratmıştır (Gökta, 2018, s.158). Tek bir kare bize bir çok şey anlatabilir. Gökta bu konuda şunları söylemiştir: Bir fotoğraf karesi, tanımlayıcı, bilgilendirici yada iletişim sağlayıcı bir belge, inandırıcılığı yüksek bir kanıt, ideolojiler sunan ve pazarlayan bir araç, duygusal bir bağ kurabileceğiniz ailenize ait bir portre, vb. pek çok farklı şey haline gelebileceği gibi, aynı zamanda da bir sanat eseri olabilmektedir. Onun temel malzemesi görünür dünyadır ve görülen her şeyin fotoğrafı çekilebilmektedir. Fotoğraf, bir saniye sonrasında bile hiçbir şeyin aynı olmadığı, sürekli dönüşümün içerisindeki dünyamızın değişimini durdurabilen, onları "o an" oldukları gibi gösterebilen ve bu niteliğiyle de insanların kendi dünyasını keşfetmesinde çok önemli bir rol oynamış eşsiz bir araçtır. Fakat diğer yandan da insanların kendi düşünce ve duygularını ifade edebilmesine veya dışı vurabilmesine olanak tanıyan gerçekten olmayan bir dünya yaratabilen, kandırabilen, vb. yoruma açık bir araçtır da (2018, s.89-90).

Fotoğraf ile bir takım bilgilere erişim psikanaliz yöntemine benzetilmiştir:

Oysa fotoğraf, zaman geçişleri ve mercek büyütme gibi yollarla bu tür bir bilginin edilmesini sağlayabilir. İnsan, nasıl psikanaliz vasıtasıyla bilinçdışının dürtüleri hakkında bilgi sahibi olabiliyorsa, bu yöntemler sayesinde de bu görsel bilinçdışı hakkında bilgi edinebilir (Benjamin, 2013, s.12).

Günümüzde fotoğraf artık analog olarak değil, dijital bir şekilde sosyal medyalardan tutun da bankacılık işlemlerinde kişisel alan uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede varlığını sürdürmektedir. Gökta'a göre, dijital çağda fotoğraf, yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte artık hayatın ve sanatın bütün alanlarına dahil olmuştur. Çağdaş sanat üretiminin önemli bir aracı olmasının yanı sıra, internet ile birlikte aynı zamanda ortamı ve medyası durumuna gelmiştir (2018, s.166).

İnternetteki hız ile birlikte dijital fotoğraf yüksek çözünürlük, kopyalanabilirlik, taşınabilirlik gibi özellikleriyle dünya genelinde kullanılagelmiştir. Aynı bilim insanının ifadeleriyle; 1990'lı yılların ortalarında internetin hızla gelişmesi, insanların birbirleriyle kurdukları iletişim biçiminde bir devrim yaratmıştır. Sanatçılar arasında küresel çapta bir paylaşım başlarken, uluslararası bir katılımcı-izleyici kitlesi oluşmuştur. İnternet ve dijital fotoğraf kısa sürede hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Dijital fotoğraf bugün görüntüyü kaydetmedeki hızıyla, yüksek görüntü çözünürlüğindeki keskinliğiyle, kopyalanabilir ve

taşınabilir özellikleriyle, konvansiyonel tekniklerin çok üzerinde bir performans göstermektedir. Çekimini gerçekleştirdiği anda görseliyle iletişim kurabilen fotoğrafçı, saniyeler içerisinde de çektiği fotoğrafı tüm dünyayla paylaşabilmektedir (Göktaş, 2018, s.167).

Sinema

Fotoğraf karelerinin hızlı bir geçişi mantığına sahip olan sinema, toplumsal değişimde hem bir araç ve hem de bir belge özelliğine sahiptir. Bir belgedir, zira bu çalışmanın konusunu oluşturan görsel belgeler ile kentin değişiminin izlenmesi 1966 yapımı Toprağı Kanı filmiyle mümkündür. 1966 yapımı Toprağın Kanı filminin sosyal paylaşım kanalı Youtube'da izlenebilen 3 dakikalık görüntülerinde yazlık sinemada tahta oturakların olduğu, röportajı yapılan kişinin "Batman'da sosyal hayat yoktu, köydü" dediği görülüyor. Filmin bir karesinde oyuncunun "bir gün kendi petrolümüzü kendimiz çıkaracağız" demesi, bir önceki röportajdaki kişinin "Amerikalı bir şirket petrolü sondaj yapıyordu" ifadesiyle netlik bulmuştur. <https://www.youtube.com/watch?v=QLszuJzMFZk> Erişim Tarihi 04.10.2022

Ayrıca 1974 yapımı Kuma filminde de Hasankeyfli kadınların su taşımak için eşek kullandıkları görülmüştür. Bir başka sahnede ise 3 kişinin buğdağ dövdükleri görülmektedir. <https://www.youtube.com/watch?v=gWm-Gjrpgdg> Erişim Tarihi 04.10.2022

Youtube sosyal paylaşım sitesinde yüklü olan 1990 senesine ait çekimlerde de araçların genelde Toros marka olarak bilinen bir araç olduğu, TÜPRAŞ TCC ünite kulesinin o yıllarda demontajının yapılmadığı, Kristal Park diye bilinen yerdeki bir baloda 90'lı yılların giyim modasının göze çarptığı, kapalı ortamda sigara yasağının henüz uygulanmadığı, satış elemanlarının henüz maske ve eldiven kullanmadıkları görülmüştür. <https://www.youtube.com/watch?v=5GBdsW7OM8w> Erişim Tarihi 04.10.2022

Önceki ifadede toplumsal değişimde bir araç olduğunu belirttiğimiz sinema bazı bilim insanlarınca kitlesel eğitimlerde önemli bir argüman olarak görülmüştür: Sovyet sineması öncelikle kitleleri eğitmeyi amaçlamaktadır. Bu sinema onlara geneli ve siyasal bir eğitim sağlamanın yollarını aramaktadır (Eisenstein, 1993, s.25). Bir başka ifadeyle, devletin iktidarını pekiştirmesi sürecinin pürüzsüz bir seyir izlemediğini söylerken yanılmıyorlar (Barkey, 2011, s.243) denilmiş olsa da, sinemayı bir bildiri sunma aracı olarak algıladıklarını ifade etseler de (Eisenstein, 1993, s.16) sinema bundan çok öte bir şeyi ifade etmekte, bir araştırmacının ifadesiyle edebiyat alanında gerçekleşmesi yüzyıllar sürmüş olan geçişler, sinemada neredeyse bir on yıl içerisinde tamamlanmıştır (Eisenstein, 1993, s.25). denilerekten sinemanın hızı ve farklılığı vurgulanmaktadır

Sinemanın karakteristik özelliği, hem insanın kendisini mekanik bir cihazla sunma biçimine dayanır, hem de bu cihaz sayesinde etrafını temsili olarak gösterebilme biçimine (Eisenstein, 1993, s.80). Bu manada sinema insanlığın çok uzun zamandan beri aşına olduğu bir başka görsel sanat diyebileceğimiz resimden de farklılaşmaktadır:

Resim sanatı (bütün çağlarda mimari, geçmişte epik şiir ve günümüzde sinema açısından gözlemlendiği gibi) eşzamanlı biçimde toplu (kolektif) bir deneyime uygun bir nesne ortaya koyacak durumda değildir

(Benjamin, 2013, s.79).Sinemanın farklı yanı kitlesel ilgiyi çekebilmek için bazı illüzyonları kullanabilmesidir. Yazar bu konuda şunları ifade etmiştir:

Sinema endüstrisi, kitlelerin ilgisini yanılsama yoluyla (görüntüleri abartarak ve şaibeli spekülasyonlar yayarak) çekmek için mümkün olan her türlü çabayı sarf etmektedir (Benjamin, 2013, s.75).

Teknolojik Gelişme

Günümüzde kitle iletişimi dediğimiz anda aklımıza ilk gelen olgu medya olgusudur. Bu algı son derece doğrudur; çünkü medya ekonomi, siyaset, kültür, eğlence, bilgi gibi gündelik yaşamımızın ayrılmaz parçalarını içinde bulundurur (Oğuz, 2012, s.120). Medya endüstrileri, televizyon yayıncılığı da dahil olmak üzere, medya ürünlerinin doğası ve bunların üretim ve yayılım tarzları üzerinde önemli bir etkisi olan büyük değişimler geçirmektedir ve aynı zamanda teknoloji ve teknolojik yeniliğe de aşırı derecede bağımlıdır. (Thompson, 2013, s.227) .“Medya; kullanılsaydı, gazeteleri ve dergileri kastederdi (Dowd, 2013, s.156). Bugün bu tür bir kullanım görülmemektedir.

Kitle iletişimi ile iletişim süreci, yüz yüze iletişim biçiminde çıkarak çok daha karmaşık ve örgütlü duruma gelmiştir. 19. yüzyılda telgrafın icadı ile başlayan iletişim devrimini, sinema, radyo ve televizyon izlemiştir. Uydur teknolojisinin, dijital teknolojilerin devreye girmesiyle internet önemli bir gücün sahibi olmuştur (Oğuz, 2012, s.123). Teknoloji ve onun sunduğu yeni imkanlarla yaşamımıza giren araçlar, yaşam biçimimizi, düşünme kalıplarımızı, beşeri ilişkilerimizi değiştirip dönüştürmekte (Otan, 2014, s.55) enformasyon ve iletişim teknolojileri, bireyin dünyayla ilişki kurma biçimlerini derinden etkilemektedir. (Otan, 2014, s.213).

Teknolojinin kültürel aktarım konusunda önemli bir parametre olduğu ifade edilmiştir:

Teknolojik değişim kültürel aktarım tarihinde elbette her zaman önemli olmuştur. Bu türden değişim, maddi alt katmanın yanı sıra kültürel aktarımın dayandığı üretim ve alımlanma araçlarını başkalaştırır. Telekomünikasyon ve enformasyon alanında yeni teknolojilerin geliştirilmesi, medya endüstrilerinin faaliyetlerini gazete basımından masaüstü yayıncılığa ve müziğin kaset ve cd'de yeniden üretimine, enformasyonun hazırlanmasına yönelik bilgisayar donanımlı sistemlerden televizyon programlarının uydur yayımlanmasına kadar çeşitli alanlarda derin bir etki bırakmıştır. (Thompson, 2013, s.240). Öyle ki çağımızdaki teknolojik gelişmeler, gazeteleri de internet ağı içine monte etmiştir (Oğuz, 2012, s.125).

İletişim teknolojilerindeki gelişimin görsel-işitsel aktarımı uluslararası boyuta taşıdığı iddia edilmiştir:

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi, görsel-işitsel aktarımın ulus-aşırı niteliğini önemli ölçüde artırmıştır. Bunlar, uydular aracılığıyla sinyaller yollayarak görsel-işitsel malzemelere daha fazla yerden erişilebilmesini mümkün kılarken, telekomünikasyonun neredeyse anlık niteliğini muhafaza ederler (Thompson, 2013, s.248).

Medya sayesinde grevler ve mitinglerden haberdar olunurken yine medyanın etkilemesi ile siyasi tavrımızın belirlendiğini görüyoruz:

Kitle iletişiminin baş göstermesi, özellikle de on dokuzuncu yüzyılda yüksek tirajlı gazetelerin yükselişi ve yirminci yüzyılda yayıncılığın ortaya çıkışı, modern toplumlara özgü deneyim biçimleri ve etkileşim

örüntüleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bugün çoğu kişi için yakın sosyal çevremizin uzağında gerçekleşen olaylara dair bilgimiz, kitle dolayımı sembolik biçimleri alımlamamızdan türeyen bir bilgidir. Örneğin, siyasi liderlere ve bunların politikalarına dair sahip olduğumuz bilgi, büyük ölçüde gazetelerden, radyodan ve televizyondan kaynaklanan bir bilgidir ve bu şekilde edinilen bilgi kurumsallaşmış siyasi güç sistemine katılım biçimlerimizi derinden etkiler. Benzer şekilde, grevlerden ve mitinglerden katliamlara ve savaşlara kadar, mekansal ve zamansal olarak uzağımızdaki bağlamlarda gerçekleşen olaylara dair deneyimimiz, büyük ölçüde kitle iletişim kurumları aracılığıyla gerçekleşen bir deneyimdir (Thompson, 2013, s.251).

Bu deneyimleri bize yaşatan gazeteciler bazı bilim insanlarınca eleştirilmişlerdir: Gazeteciler, kendi gözlükleriyle, kendi düşünce kategorileriyle, hiçbir şeyle hiçbir ilgisi olmayan sorular sorarlar (Bourdieu, 1997, s.40). Gazetecilerin özel "gözlükleri" vardır ve bunlarla bazı şeyleri görürlerken bazılarını görmezler; ve gördükleri şeyleri de belli bir tarzda görürler. Bir ayıklama yapar ve ayıklanmış olan şeyi belli bir tarzda kurarlar (Bourdieu, 1997, s.24).

Televizyon

Kitlesel İletişimde Gazete ve radyo her ne kadar Televizyondan önce yayına başlamışsa da ileride göreceğimiz gibi televizyonun toplumsal etkisi çok daha büyük olmuştur. Ancak toplumsal dönüşümde radyonun etkisini de belirtmek gerekiyor. Bir araştırmacının radyo ile ilgili saptamaları şunlardır: Radyo kültürünün getirdiği yenilikleri kavramak zordur, çünkü onun öncülük ettiği pek çok şey gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Spor yorumu, haber bülteni, tanınmış kişilerle söyleşi, sabun köpüğü oyunlar ya da her türden arkası yarın programı. Radyonun gerçekleştirdiği en derin değişim, o zaman kadar sadece çalışma alanı değil boş zamanı da belirleyen kesin bir tarifeye göre hayatı eş zamanlı olarak özelleştirmesi ve yapılandırması idi. Ancak bu aracın -ve video ile VCR'nin yükselişine kadar, onun ardılı televizyonun-birey ve aile üzerinde odaklanmasına rağmen, kendi kamu alanını yaratması oldukça ilginçtir. Tarihte ilk kez birbirini tanımayan insanlar, önceki gece her birinin muhtemelen neyi dinlediğini (ve daha sonra seyrettiğini) biliyorlardı. Bu, önemli bir maç, beğenilen bir komedi programı, Winston Churchill'in konuşması, o geceki haber bülteninin içeriği olabiliyordu (Hobsbawm, 1996, s.230-231).

Radyonun elektromanyetik dalgalar aracılığıyla sesi yayması 1920'lere dayanırken (Oğuz, 2012, s.125), 1940'larda bir kitle iletişim aracı haline gelen televizyon reklam, haber ve eğlencenin en önemli kaynağı olmuştur (Oğuz, 2012, s.128). ifadesi ülkemiz için geçerli değildir. Türkiye'de 1958 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından deneme amaçlı başlatılan İstanbul'a yönelik televizyon yayınları düzenli olarak ilk kez 1968 yılında Ankara'da TRT tarafından gerçekleştirildi (Tuncer, 2013, s.6). Öncelikle ailenin katılımı ile gerçekleşen televizyon izleme eylemi, 1980'li yılların başlarına kadar radyonun yerini almaya çalışarak onunla rekabete girmiştir (Oğuz, 2012, s.128). TV seyredenler hızla ve çok fena çoğalıyor (Dowd, 2013, s.157). Ancak bu rekabette kazananın açık ara televizyon olduğunu bir sonraki ifadelerden anlıyoruz:

TV, izleyicisini çok daha uzun süre bağlar (“online” izleyici hızla büyümektedir). Duygular, düşünceler ve davranışlar üzerinde en güçlü etki, doğrudan yahut dolaylı, TV’ye aittir –ekrandakinin spor olayı, film, sohbet, yarışma, siyasi veya müzikli bir program olması fark yaratmaz (Dowd, 2013, s.157).

Televizyon, yaygınlığı ve tümüyle olağanüstü ağırlığıyla, ilk kez görülen türden olmasalar bile tümüyle yeni etkiler yapmaktadır (Bourdieu, 1997, s.50). Kitle iletişim araçları arasında televizyon, gücü ve etkisi açısından dikkate değerdir (Otan, 2014, s.19). Televizyonun toplumsal etkilerinin ortaya çıkartılabilmesi için bir çok araştırma yapılmıştır (Otan, 2014, s.128). Televizyon aracılığıyla gelen iletinin, izleyici/alımlayıcıların bilgi, duygu, kanıt, tutum ve davranışları üzerinde kısa ve uzun vadeli değişikliklere yol açtığı bilinmektedir (Otan, 2014, s.14). En yaygın kitle iletişim aracı olarak kabul edilen televizyon, milyarlarca insan üzerinde önemli etkilere sahiptir. Düşünce biçimimizin şekillendirilmesinde, ürün ve hizmet satışının yaygınlaşmasında, toplumda geniş kabul gören davranış biçimlerinin kitleye öğretilmesinde, değerler sisteminin neler olduğunun gösterilmesinde, siyasetin etkisinin arttırılmasında son derece önemli işlevler üstlenmiştir. Çok büyük bir ekonomisi ve siyasi gücü bulunan televizyon, bu özelliğinden dolayı her dönem üreticilerin ve siyaset insanlarının dikkatini çekmiş ve denetlenmesi, üzerinde kontrol mekanizması oluşturulması gereken bir kitle iletişim aracı olarak görülmüştür (Oğuz, 2012, s.128) .

Sadece siyaset insanlarının dikkatini çekmemiştir televizyon. Otan’ın da belirttiği üzere aslında televizyonun gücü, izleyicide kendisini gündelik hayatın gerçeğine tanıklık ediyor hissini uyandırmasında gizlidir (Otan, 2014, s.29). Hatta hayatın gerçekliğine tanıklık etmekten öte sıradan insanlar da televizyonda görünür olmak istemektedir:

Gerçekten de, bana öyle geliyor ki, bir şeyler söyleyebilip söyleyemeyeceği konusunda herhangi bir kaygı taşımaksızın televizyona çıkmayı kabul etmekle insan, oraya bir şey söylemek için değil, ama daha başka nedenlerle, özellikle de kendini göstermek ve görünmüş olmak için çıktığını ortaya koymaktadır (Bourdieu, 1997, s.18).

Televizyon aynı zaman da ebeveynlere görünürde bir kolaylıkta sağlamaktadır: Çocuklara kim bakacak peki? Bakım evleri! Gücü yeten için tabii. Ya gücü olmayanlar (ki çoğunluk onlar)? İşte onun için de, televizyon var (Dowd, 2013, s.131).

Batman'ın Kısa Tarihi

Elmedine yerleşim birimi 1926-27 yılı ilkbaharında bugünkü Batman Çayının taşması nedeniyle haritadan silinmiş ve İluh köyü Beşiri (Kobin) ilçesine bağlanmıştır. Batman isminin nereden geldiği hakkında görüşler olmayıp, bir görüşe göre bugünkü Batman Çayının adı 1950’li yılların başında İluh köyüne verilmiştir. Yaygın olan görüşe göre de İluh köyünün aşağı kısmında ilk deneme kulesi kurulduğunda TPAO'nun tesislerinin bulunduğu bölgeye bakmaktan gelen Batman adı verilmiştir. 1937 yılında bucak haline getirilen İluh, 1940’lı yılların sonları ile 1950’li yılların başlarında bölgede var olan petrol filizlerinin değerlendirilmesi sonucunda İluh bucağında her alanda büyük gelişme sağlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine 2 Eylül 1957 tarihinde ilçe teşkilatı olarak kabul edilmiştir. 1955 genel nüfus sayımında İluh nüfusunun 4713 olarak kaydedilmesiyle 2 Kasım 1955 yılında Belediye

teşkilatı kurulmuştur. 1990 yılına kadar çok hızlı bir gelişme yaşayan Batman, 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı kanunla Türkiye'nin 72. ili olma unvanına kavuşmuştur. (<https://batman.ktb.gov.tr/TR-56577/tarihce.html>) Erişim Tarihi 04.10.2022

BULGULAR

Basında yer alan haber fotoğrafları, resmi ve dini bayramlarda çekilen kişisel video ve fotoğraflar bu anlamda önemli veri kaynaklarıdır. Son dönemde bazı sosyal medya kullanıcıları, kurum ve kuruluşların görsel zenginlik arz eden eski dönem video ve fotoğraf paylaşımları ve kitaplarla kentin geçmişine, yolculuk bu çalışmada bilgi kaynağının en güçlü parametrelerinden olmuştur.

Eskiye oranla kent hızla büyümüş ve gelişmiştir.

Eski tarihlerde toprak yollar zamanla asfaltlanmıştır

Kız çocuklarının o yıllarda daha az okullu oldukları görülmüştür.

Kıyafette folklorik özellikler göze çarpmıştır.

Özellikle ilk okulda okuyanların giydiği siyah önlük göze çarpmıştır.

Trafikte keşmekeşlik göze çarpmış, yaya kaldırımlarının eksikliği görülmüştür. Şehirde en yüksek binaların camiler olduğu tespit edilmiştir

Petrol Rafinerisinde TCC kulesinin henüz kentin sembolü olduğu görülmüştür.

O yıllara ait gözlük ve şapka moda ve giyim tarzını göstermiştir

Videodaki şarkılar o yıllara ait müzik türünü belirtmiştir.

Tek katlı kerpiç evler, sonrasında tek katlı betonarme evler ve daha sonrasında ise birkaç katlı evler ve yüksek katlı apartmanlar şehrin gelişmişlik düzeyiyle birlikte farklılaşmış ve tercih edildiği görülmüştür.

SONUÇ

Görsel materyaller ki bunlar daha çok fotoğraf, video, internet..vs olup geçmiş zaman ile günümüz karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada günümüze ait görsellere yer verilmemiştir. Günümüze ait görseller istenildiği takdirde yerinde görülebilecekken eskiye dair görüntüleri canlı görme şansı olmadığından yenileri paylaşılmamıştır. Ayrıca yer sıkıntısı nedeniyle Sempozyumda gösterilen görsellerin çoğu burada gösterilememiştir. Telif yasası göz önüne alınmış, atıflar yapılmış, yine de bireysel itirazlar olabileceği düşüncesiyle görsellerden kişileri çok fazla ön plana alan bazı resimler buraya konulmamıştır. Hiçbir şeyi kısıtlamayan -her şeyin olabileceğini içeren- bir hipotezin bilgiye bir katkısı yoktur. Hiçbir kısıtlaması olmayan bir hipotez hiçbir bilgi de vermez .(Medawar, 2014, s.95). Buradan yola çıkarak şunlar ifade edilebilir: Fotoğraflar ve videolar ile Batman'daki değişim-dönüşüm tespit edilmiştir. Bu tespitlerde göze çarpanlar:

Eskiye oranla kent hızla büyümüş ve gelişmiştir. Toprak yollar zamanla asfaltlanmış, kız çocuklarının o yıllarda daha az okullu oldukları görülmüştür. Kıyafette değişimler göze çarpmıştır. Özellikle ilk okulda okuyanların giydiği siyah önlük artık kullanılmamaktadır. Trafikte keşmekeşlik göze çarpmış, yaya kaldırımlarının eksikliği görülmüştür. Şehirde en yüksek binaların camiler olduğu, Petrol Rafinerisinde TCC

kulesinin henüz kentin sembolü olduğu görülmüştür. O yıllara ait gözlük ve şapka, moda ve giyim anlayışını görsel olarak sunarken, videodaki şarkılar o yıllara ait müzik türünü belirtmiştir.

Batman 75 yıl içinde köyden neredeyse büyükşehir olma yolunda hızla ilerlemiş, kız çocukları okullu olmuş, şehir yaşanılabilir bir yer haline gelmiştir. Üniversite, Modern ve yüksek binalar, Araştırma hastanesi ve Organize Sanayi Bölgesi ile Batman üzerindeki ölü toprağını atmış, Avrupa Başkentleriyle yarışır bir habitata kavuşmuştur. Her dönem bürokratlarıyla ismini duyuran kent, bir Bakan, birçok Vali ve Kaymakam ile sanatçı ve bilim insanlarıyla adından oldukça söz ettirmiştir.

Bu araştırma ileride yapılacak çalışmalara ilham vermesi, çok daha nitelikli çalışmalara zemin oluşturabilmesi açısından bir ön çalışma olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Aktay, Y. (2021). Beklenen devrim, yaşanan gerçek: arap baharında on yılın bilançosu. Tezkire Dergisi, Sayı 75-76

Aktay, A.2020. Bariyer semtler/kimlikli mekanlar. Tezkire.

Barkey, K. (2011). Eşkıyalar ve devlet osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi.(Z. Altok, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

Baudrillard, J. (2008). Tüketim toplumu söylemleri yapıları. (H. Deliceçaylı - F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları,.

Benjamin, W. (2013). Fotoğrafın kısa tarihi. (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı

Bourdieu, P. (1997). Televizyon üzerine. (T. Ilgaz, Çev.).Yapı Kredi Yayınları

Carr, E.H. (2002). Tarih nedir.(M.G. Gürtürk, Çev.). İletişim Yayınları,.

Creswell, J.W. (2014). Araştırma deseni. (B. Demir, Çev.Ed.). Eğiten Kitap,

Dowd, D.F. (2013). Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadı eleştirel bir tarih. (C. Gerçek, Çev.). Yordam Kitap

Durkheim, E. (2013). İntihar. (Z. İlkelen, Çev.). Pozitif Yayınları.

Eisenstein, S.M. (1993). Sinema sanatı. (N. Şarman, Çev.). Payel Yayınevi

Giddens, A. (2012). Sosyoloji. (Bir çok kişi, Çev.). Kırmızı Yayınları,

Göktaş, M.Ç.(2018). Fotoğrafın sanat yapıtı olma mücadelesi - Fotoğraf tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayını No:3323

Harvey, D. (2013), Asi şehirler, şehir hakkında kentsel devrime doğru. (A.Deniz,Çev.). Metis.

Hepdinçler, T. ve Ayten, T. (2011). Benjamin'in Art-İmgesi: Türkiye'de Walter Benjamin'le Fotoğrafi Düşünmek". D. Beybin Kejanlıoğlu (Ed.). Zamanın Tozu, Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri (ss. 481-496. De ki.

Hobsbawm, E. (1996). Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı. (Y. Alogan, Çev.). Sarmal Yayınevi

Mannheim, K. (2002). İdeoloji ve ütopya. (M. Okyayuz, Çev.). Epos Yayınları,

Medawar, P.B. (2014). Genç bilimadamına öğütler. (N. Arık, Çev.). Kırmızı Yayınları,

Newman, D.M. (2016). Sosyoloji. (A. Arslan, Çev.). Nobel Yayıncılık,

Oğuz, T. (2012). Kitle iletişimi. İletişim Bilgisi. Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2712,

Orhon, E.N. (2012). Uluslararası ve kültürlerarası iletişim - İletişim Bilgisi. Anadolu Üniversitesi Yayınları No 2712

Okan, O. (?). Kent sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını

Otan, O. (2014). Televizyonda gerçeklik algısı. Agora Kitaplığı,

Sombart, W. (2008). Burjuva. (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları,

Sunar, L. (?). Değişim sosyolojisi, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Şen, B. (2019). Kentsel dönüşüm bölüm 12, Kent Sosyolojisi. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2501

Taşkıran, H.B. (?). Algı yönetimi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını

Tuncer, A.S. (2013). Sosyal medya. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2877

Thompson, J.B. (2013). İdeoloji ve modern kültür. Dipnot Yayınları

Wood, A.W. (2009). Kant. (A. Kovanlıkaya, Çev.). Dost Kitapevi

Zencirkıran, M. (2021). Sosyoloji. Dora Basım Yayın

Zurcher, E.J. (2000). Modernleşen türkiye'nin tarihi. (Y.S. Gönen, Çev.). İletişim Yayınları

GÖRSELLER

Birazdan sunacağım resimlerde bazı unsurlar göze çarpmaktadır. Bunlar, kentin mazisi, yokluk, kullanılan malzemeler, kent planlama, ulaşım araçları, TÜPRAŞ, TPAO, kent yollarında asfalt eksikliği, moda, okul kıyafetleri, halkın hürmet ettiği kişi Brako ...vs.

Batman'da pilot(tecrübe) rafinerisinin kurulması-1948 <https://www.facebook.com/ekrem.gunaydin>

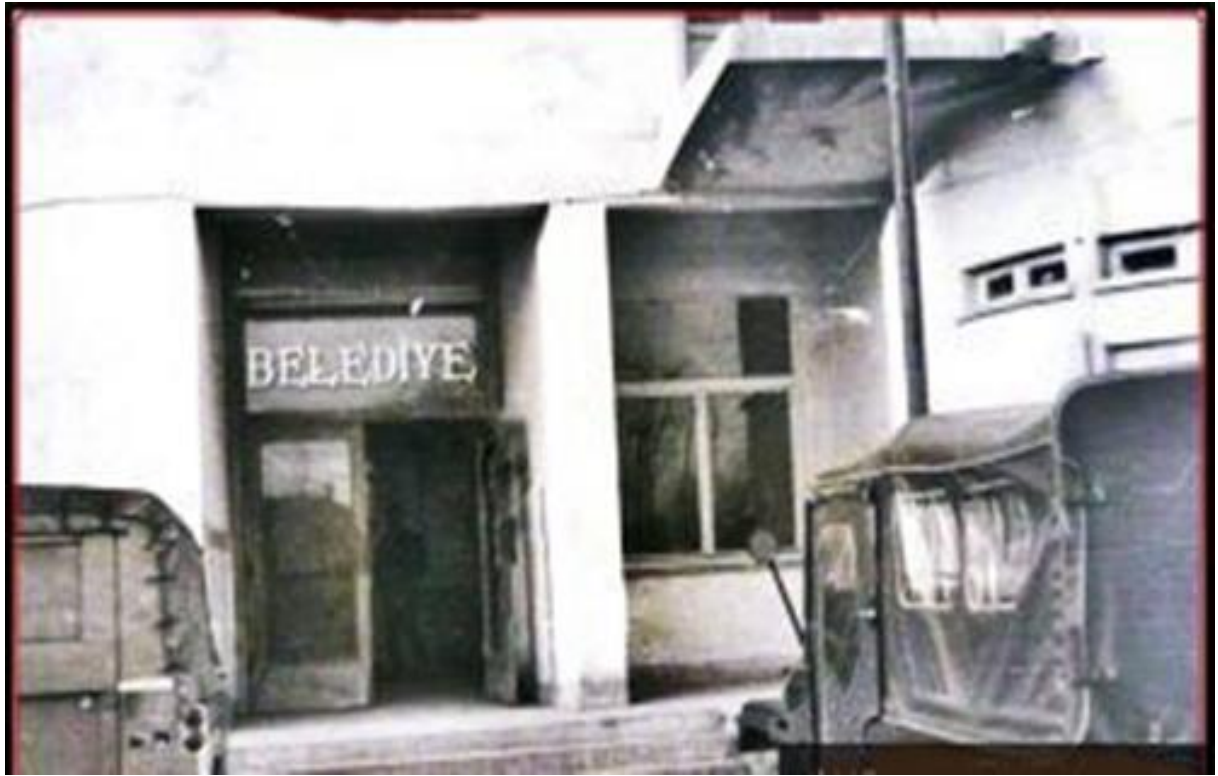
<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

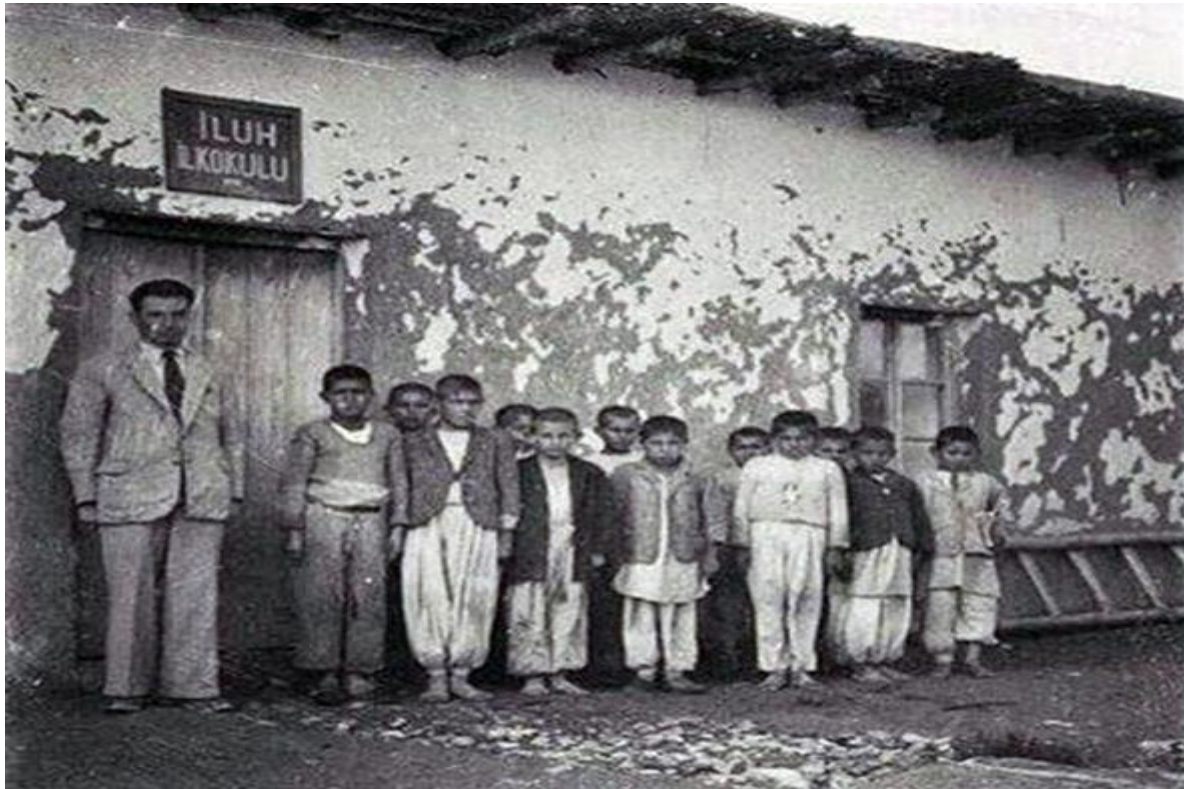
<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

<https://www.batmangundem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

<https://www.batmangundem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

<https://www.batmangundem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografлари/1/resim/2/>

<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografлари/1/resim/2/>

<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografлари/1/resim/2/>

<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotograflari/1/resim/2/>

Cumhuriyet Caddesi eski belediye binası-1960'lı yıllar <https://www.facebook.com/ekrem.gunaydin>

Atatürk İlkokulu, Okul girişi 1970 <https://www.facebook.com/ekrem.gunaydin>

1974 Yılı TCDDY Tren istasyonu arkasında bulunan TPAO Site girişi

<https://www.facebook.com/ekrem.gunaydin>

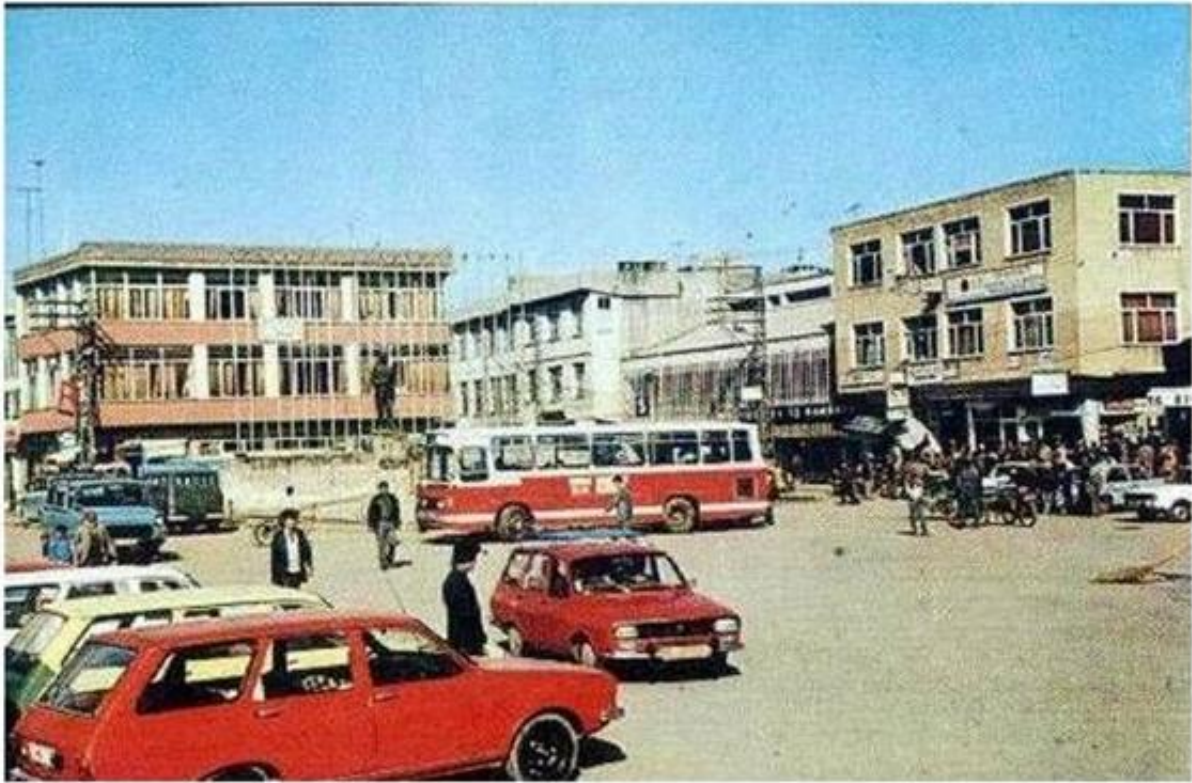
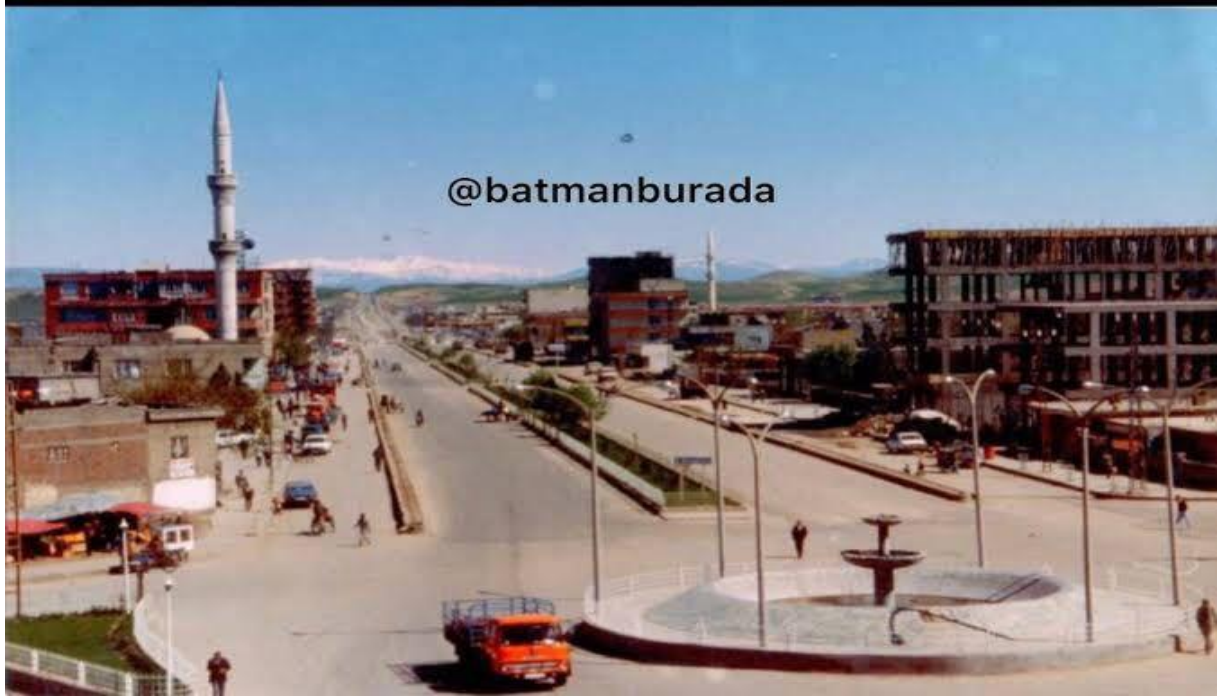
<https://www.batmangundem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografhari/1/resim/2/>

<https://www.batmangundem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografлари/1/resim/2/>

<https://www.batmanburada.com.tr/blog/batmanin-filozofu-brako/>

<https://www.batmangudem.com/amp/foto-galeri/eski-batman-fotografлари/1/resim/2/>

<https://www.facebook.com/ekrem.gunaydin>

BATMAN SONSÖZ GAZETESİ'NDE KADIN GÜNDEMİ

Canan SARIYAR SEZAN*, Nazlı YALÇIN**

*Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

canan.sezan@batman.edu.tr

**Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

nazlizilan@windowslive.com

Özet

Yerel basın, yalnızca belirli bir yerde yayınlanan o bölgedeki toplumsal yaşamı güçlü ve canlı tutan bir yayın organıdır. Ulusal basına göre hedef kitlesi daha dardır ve gündemini çıktığı yörede gelişen olaylar ile insan yaşantıları oluşturur. Bu açıdan yerel kamuoyu yaratma konusunda etkili bir role sahiptir. Batman Sonsöz Gazetesi, Batman'da faaliyet gösteren, Ercan Atay ve Hatice Türkan tarafından 2 Haziran 2014 tarihinde kurulan bir yerel gazetedir. Haftanın altı günü yayınlanan ve Batman gündemini Batmanlılarla buluşturan beş resmi gazeteden biridir. Kurucuları tarafsız bir yayın politikası ilke edinmiş ve Batman haricinde ülke gündemini oluşturan konuları da gazete sayfalarına taşımıştır. Gazetenin içeriğini, kentteki siyaset, sağlık, ekonomi, eğitim, günlük yaşam, ilanlar ve reklamlar oluşturmaktadır. Ayrıca Batman'ın geçmişi hakkında yazılar yayınlarak tarihsel süreç içerisinde Batman'ın geçirdiği aşamalar ve gelişimi anlatılmıştır. Batman Sonsöz Gazetesi'nin kurucularından olan Hatice Türkan, yerel basın yasasında sigortası yatan ve bu işi bil fiil yapan tek kadın gazetecidir. Türkan'la birlikte gazetede genç, dinamik üç kadın yazarın yazılarına da yer verilmiştir. Gazeteyi önemli kılan bir diğer özellik ise kadınları ekonomik ve sosyal yaşama kazandırmak için başlattığı girişimlerdir. Kadınlar için özel geceler ve geziler düzenlemiş, kadınlar için açılan kursları desteklemiştir. Kadın esnafların tanıtım ve reklamını yaparak hiçbir ücret talep etmemiştir. Kentte ve ülkede yaşanan kadına şiddet olaylarını gündeme taşıyarak tavrını sert bir şekilde ortaya koymuştur. Yapılan bu çalışmanın amacı, Batman Sonsöz Gazetesi'nin kadın gündemi sayfalarından kadınlar için yapılan çalışmalarını gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Batman, Batman Sonsöz Gazetesi, Kadın Gündemi.

WOMEN'S AGENDA IN BATMAN SONSÖZ NEWSPAPER

Canan SARIYAR SEZAN*, Nazlı YALÇIN**

Abstract

The local press is a media organ that is published only in a certain place and keeps the social life in that region strong and alive. Compared to the national press, its target audience is narrower and its agenda is composed of events and human experiences in the region. In this respect, it has an effective role in creating local public opinion. Batman Sonsöz Newspaper is a local newspaper operating in Batman, founded on June 2, 2014 by Ercan Atay and Hatice Türkan. It is one of the five official newspapers that are published six days a week and bring the Batman agenda together with the people of Batman. Its founders adopted an impartial publishing policy as a principle and, apart from Batman, brought the issues that constitute the agenda of the country to the pages of the newspaper. The content of the newspaper consists of politics, health, economy, education, daily life, annunciation and advertisements in the city. In addition, by publishing articles about Batman's past, the stages and development of Batman in the historical process are explained. Hatice Türkan, one of the founders of Batman Sonsöz Newspaper, is the only female journalist who has insurance in the local press law and does this job. Along with Türkan, the articles of three young and dynamic female writers were also included in the newspaper. Another feature that makes the newspaper important is the initiatives it started to bring women into economic and social life. It organized special nights and excursions for women and supported courses

opened for women. She did not demand any wages by promoting and advertising the women tradesmen. She put her stance on the agenda harshly by bringing the violence against women in the city and the country to the agenda. The aim of this study is to reveal the works done for women from the women's agenda pages of Batman Sonsöz Newspaper.

Keywords: Batman, Batman Sonsöz Newspaper, Women's Agenda.

1. Giriş

Basın, “*düşüncelerin matbaa dışında, radyo televizyon, internet gibi bazı araçlar vasıtasıyla, yazı ve resim, ses, görüntü, ışık gibi teknikler kullanılmak suretiyle sınırlı olmayan sayıda basılması ve kamuoyuna açıklanması*” şeklinde ifade edilmektedir¹³.

Basın kavramının net bir şekilde anlaşılması için, kitle iletişim gibi terimlerin de anlaşılması gerekmektedir. Kitle iletişim kaynakları, gerçekleşen her türden olayı ve düşüncelerin çeşitli yollarla (yazı, resim, ses veya görüntü) topluma ulaştıran araçlardır¹⁴. Kitle iletişim araçları iletişimin halka açık bir şekilde herkese ulaşmasını sağlar. Anayasa da 31. Maddesinde yer alan, “*Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme ve yayım araçlarından yararlanma hakkına sahiptir*” şeklinde, basın ve basın dışında faaliyet gösteren kitle iletişim araçları arasındaki farka vurgu yapmıştır¹⁵.

Politikadan ekonomiye, spordan kültüre, vb. birçok konuları ele alan belirli bir zaman periyotlarıyla çıkarılan her türlü yayın “gazete” olarak adlandırılmıştır. Belirli bir süre içerisinde yayımlanan (haftalık, on beş günlük veya aylık) zaman dilimi aralıklarıyla çıkarılan gazeteden farklı bir formatta hazırlanan, genellikle kuşe kâğıdına basılıp dağıtılan, her alandan bilim, sanat, teknik, hukuk gibi konuları içeren haber, makale, araştırma ve eleştiri, türündeki yazıları kapsayan ve genel olarak içerisinde görseller bulunan yayınlara “*dergi*” denilmektedir. Günlük yaşantımızda ise haber verme fonksiyonlarını yerine getiren ilk kitle iletişim aracı olan gazetelerdir. Teknolojinin gelişmesiyle sonraki yıllarla paralellik gösteren radyo ve televizyonun yanı sıra internetin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni terimler basın alanına girmiştir. Gazetecilik alanına giren bu yeni terimler gazete ve dergilerin kapsamını yazılı basın olarak, televizyon ve radyolar için ise sözlü, görsel ve elektronik basın şeklinde adlandırılmıştır. Bütün bu kavramları kapsayan tanıma ise “*medya*” adı verilmektedir.¹⁶

Yerel Basın “*belirli bir bölgede faaliyet gösteren, toplum tarafından okunan ve takip edilen haberlerin ve konuların o bölgede yaşayan insanlara iletilmesi doğrultusunda oluşturulan bölgesel haber alma kaynağıdır. O bölge de yaşayan insanları ilgilendiren haberlerin yine o bölgede yayımlanmasıyla oluşan basındır*” şeklinde tanımlanabilir.¹⁷

¹³Kılıçoğlu, Ahmet M. *Basın Yoluyla Hukuksal Sorumluluk*, Ankara ,Turhan Kitapevi 2016,s. 24-25.

¹⁴Kılıçoğlu, *Basın Yoluyla Hukuksal Sorumluluk*, s. 26.

¹⁵Bilen Selim, “*Basın Yoluyla Kişilik Hakkının İhlali*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 33.

¹⁶Jurgen Habermas, *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora, Mithat Sancar, 5.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.76.

¹⁷Atilla Girgin, *Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2000, s. 160.

Ülkenin farklı yerlerinde il, ilçe, kasaba da ya da o yörede basılıp, dağıtılan, bulunduğu yer veya bölgede faaliyet gösteren basın ortamı 18 olarak basit manada tanımlanan basın, Atilla Girgin tarafından, “*belirli bir bölgede yayımlanan ve okunan, yayımlandığı bölgeyle ilgili güncel haberleri konu alan gazeteler*” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹

Yerel Basını Türkiye tarihi açısından incelemeye başladığımızda o yörede yaşayan toplum açısından önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Cumhuriyeti’nin Mustafa Kemal Atatürk’ünde basının önemli bir konu olduğunu kavramış ve “Fazilet Adaları” olarak adlandırdığı yerel basını tanımlamıştır. Kurtuluş savaşı zamanında, halkı emperyalist işgal güçlerine karşı mücadele de yönlendirici davranışlarından dolayı yerel basından yararlanmıştı. Bu sebeple yerel basın, ülkemizde Anadolu Basını olarak da anılmaktadır.²⁰

Milli veya milletlerarası kitle iletişim organları, bireylerin ulaşamadıkları dünyayı sunmuş, kendi içinde yaşadıkları sorunları çözmekte ise yalnız bırakılmışlardır. Yerel basın ise faaliyet gösterdiği yörede, kişilerin sorunlarını çözmelerine yardımcı olmakla kalmayıp, kişiler arasındaki bağlantıların müspet yönde ilerlemesini sağlamaktadır. Yerel Basın, yerel yönetimleri bir ölçütte denetleyerek, eleştirerek kamu görevi de yapmaktadır.²¹

Toplum da yaşanan olaylardan bireylerin haber alma ihtiyacından dolayı ortaya çıkmıştır. Kamuoyunu ilgilendiren konularda, ekonomik ve politik alanlarda, hedef aldığı kitlenin üzerinde sosyo-psikolojik etkiler yaratabilme özelliğine sahip olan basın, yerel basında da aynı etkiyi göstermektedir.

Günümüzde insanların neler yaptıkları konusunda haberdar olmak isteyen okuyucu, buldukları bölgede ki gelişmeleri de takip etme ihtiyacı duymaktadır.²²

Toplumsal bilinçlendirmeyi amaç edinen, bireylerin içinde yaşadığı kültürü öğretme misyonuyla hareket eden yerel basının, yapmış oldukları haberleri kamuoyuna sunarak toplumun bilinçlenmesine katkı sağlamak, yerel gazetelerin bireyler üzerindeki dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.²³

İlk çağlardan günümüze kadar geçen süre içerisinde kadınların sosyal yaşamda ve toplumda yer alma çabası sürmektedir. Kadın hareketleri her zaman etkin bir gündem oluşturmuştur.²⁴ Ekim 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanunu’nun kabulüyle kadınlara önemli siyasi ve sosyal haklar verilmektedir. Medeni hakların sonucunda kadınlar, birçok alanda söz sahibi olmaktadır. 3 Nisan 1934’de kadınlara belediye seçimlere katılabilme hakkı tanınan, 5 Aralık 1934 ise milletvekili seçme ve seçilme haklarına sahip olmaktadır. İlk defa parlamentoya 18 kadın milletvekili girmekte ve temsil kudreti kadına verilen değeri göstermektedir.²⁵ Yazılı basında kadın figürü, kadın temsili ve sunuluş biçimlerine bakıldığında birbirini destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Kadının medyadaki temsil şekli genellikle cinsiyetçi kalıplar açısından sahip olduğu

18A. Haluk Yüksel, Uğur Demiray, *Basının Toplumsal İletişimdeki İşlevleri*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı Yayınları, 1988, s.32.

19 Atilla Girgin, *Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2000, s.160.

20 Atilla Girgin, *Türkiye’deki Yerel Basının Gelişmesi*, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1997, s.39.

21 Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihinde Lokal Gazetecilik*, İnkılap Kitapevi İstanbul, 2001, s. 161

22 Öztuna Güner, *Yazılı, Sözlü, Görüntülü; Basın Yayın İletişim Birimleri*, Bilimsel Araştırma Ders Notları, Marmara Ün. İletişim Fak. Yayınları, Yayın No:3, İstanbul 1992, s. 40.

23 Vural Ali Murat “Toplumsal Gelişim Sürecine Katkı Sağlayan Bir Araç Olarak Yerel Medya” *İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:XI, İstanbul, İ.Ü. Basımevi Müdürlüğü, 2001, s.126.

24 Özcın, Nura. *Kadın Olgusu*, İstanbul Üniversitesi, 2019, s. 5

25 Eyyuboğlu, Hürriyet. *Basında Kadın*, İstanbul Üniversitesi, 2010, s.37

gözlemlenmektedir. Basının kadın bedeni üzerinde cinsiyetçi ayrımcılığı pekiştiren sözcüklerle ifade edildiği söylenebilir.²⁶

Basında yer alan kadın haberlerinin konu alış şekillerini değerlendirdiğimizde, yerelde yayın yapan gazetelerin buldukları yörenin toplumsal ve kültürel sorunları dışında bölgenin sosyal ve ahlaki değerlerini gözeterek yayın yapılması gerekmektedir. Yerel gazeteler de dâhil olmak üzere basının kadına olan bakış açısı erkek egemen söylemin dışına çıkıp her bireye eşit mesafede davranması gerekliliğinin farkında olmaları beklenmektedir.

2. Batman Sonsöz Gazetesi ve Çalışanları

Batman Sonsöz Gazetesi, Batman’da yerel basında yer alan beş resmi gazeteden yalnızca biridir. Kurucuları Hatice Türkan ve Ercan Atay’dır. 2 Haziran 2014 yılından beri haftanın altı günü yayımlanan gazete bu yıl 9. yılını kutlamıştır.²⁷ İlk çıktığında 1,5 liraya satılan gazetenin güncel fiyatı 4 liradır. 700 abonesi olan Batman Sonsöz Gazetesi’nin esnaf aboneliği fiyatı 500, özel kuruluşlara ait abonelik hizmet bedeli yıllık 750 liradır. Batman Sonsöz Gazetesi’nin ortalama aylık geliri 30-40 bin civarındadır. Batman Sonsöz Gazetesi, yalnızca haber vermenin dışında, toplumun sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve politik yönleri öncelikli olmak üzere pek çok konuda hitap ettiği toplumu da etkileyebilme özelliğine sahiptir. Kamuoyu oluşturma, toplumu bilgilendirme, eğitime ve reklam yapma gibi faaliyetleri yönüyle de öne çıkmaktadır. Toplumsal barışa ve toplumun demokratik şekilde gelişmesine katkı sağlamaktadır.²⁸ Batman Sonsöz Gazetesi tarafsız ve halkçı yayın ilkesini benimsemekte, bütün siyasilere eşit mesafede yaklaşmaktadır. Kadınları ilgilendiren konularda ise ayrıcalıklı ve hassas bir tutum sergilemektedir.²⁹

Hatice Türkan, Batman Sonsöz Gazetesi’nin yayın politikasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Esasen basın özgürlüğüne bağlı olarak bizim hukukumuzda basın kuruluşlarının ve basın mensuplarının uymak zorunda oldukları belirli bir “ilkeler metni” bulunmaktadır.

Doğal olarak basın kuruluşları ve basın mensupları açısından genel hukuk kurallarının ötesinde hukuken bağlayıcı nitelikte herhangi bir ilke ve kural bulunmamaktadır. Bu nedenle basın mensupları çalışmalarında, hukukun genel kurallarına uymakla yükümlüdür. Ancak ülkemizde faaliyet gösteren Basın Konseyi’nin benimseyip ilan ettiği bazı temel ilkeler bulunmaktadır.³⁰

Bizim de kabul ettiğimiz temel ilkeler şunlardır:

- *Yayınlarda hiç kimseyi; ırkı, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, bedensel özü, sosyal düzeyi ve dini inançları nedeniyle kınamamak, aşağılamamak,*
- *Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlak anlayışını, din duygularını, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı yada incitici yayın yapmamak,*

²⁶Köse, A., “Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye’inde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili”, III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul; Petrol-İş Yayını, 2011: s.609.

²⁷ Ercan Atay ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

²⁸ Ercan Atay ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

²⁹ Hatice Türkan ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

³⁰ Hatice Türkan ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

- *Kamusal bir görev olan gazeteciliği, ahlaka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet etmemek,*
- *Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelerle yer vermemek,*
- *Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu yapmamak,*
- *Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberleri, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olmaksızın yayınlamamak,*
- *Saklı kalması kaydıyla verilen bilgileri, kamu yararı ciddi bir biçimde gerektirmedikçe yayınlamamak,*
- *Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürünüymüş gibi kamuoyuna sunmamak, ajanslardan alınan özel ürünlerin kaynağının belirtilmesine özen göstermek,*
- *Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimseyi “suçlu” ilan etmemek,*
- *Yasaların suç saydığı eylemleri, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfetmemek,*
- *Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korumalıdır. Kaynağın kamuoyunu kişisel, siyasal ekonomik vb. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışındadır.*
- *Gazeteci görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan sakınmak,*
- *Şiddet ve zorbalığı özendirici, insani değerleri incitici yayın yapmaktan kaçınmak,*
- *İlan ve reklam niteliğindeki yayınların bu niteliklerini, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtmek,*
- *Yayın tarihi için, zaman kaydına saygı göstermek,*
- *Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tekzip hakkına saygı duymak.³¹*

Batman Sonsöz Gazetesi, ilkeleri doğrultusunda günlük konuları ele almış, yerelde siyaset, sağlık, eğitim, spor ve ekonomideki güncel konularla halkı bilgilendirmektedir. Batman il ve ilçelerinde yaşanan olaylar dışında, ülke genelinde kamuoyunda ses getiren konuları da gazetenin gündemine taşımaktadır. Özellikle kadınları ilgilendiren haberlere hassasiyetle yaklaşmaktadır.³² Ayrıca Batman tarihi hakkında da zaman zaman bilgiler vermektedir. Kısacası Batman’a dair her şey gazetede yerini almaktadır.³³

Gazetenin idari kadrosunda imtiyaz ve tüzel kişi temsilcisi olarak Ercan Atay karşımıza çıkmaktadır. Sorumlu yazı işleri müdürü gazetenin kurucularından olan Hatice Türkan’dır. Gazetenin başyazarı olan Recep Kavuş’un yazıları gazetede her gün yayımlanmaktadır. Recep Kavuş Batman’da Çevre Gönülleri Derneği başkan yardımcılığını da üstlenen Batman’da aktif ve çok tanınmış biridir. Sayfa sekreteri ve internet editörü ise Mehmet Fatih Efe’dir. Gazetenin muhabir kadrosunda Mehmet Zeki Emrak, Bayram Ayhan, Müslüm Ayaz, Mehmet Can Akyıldız, Mehmet Sefa Özalp ve Şenol Çarık yer almaktadır.³⁴

³¹<https://www.batmansonsoz.net/bilgi/yayin-ilkeleri.html>

³² Ercan Atay ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

³³ Hatice Türkan ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

³⁴ Batman Sonsöz Gazetesi, 7 Eylül 2022, s.2

Gazetenin daimi köşe yazarları dışında misafir köşe yazarları da mevcuttur. Batman Sonsöz Gazetesi'nin ana kadro köşe yazarları şunlardır; Recep Kavuş, Gül Mirkan Erin, Ubeydullah Baş, Ferhat Korkmaz, Dr. Rezan Gergin, Ercan Atay, Hatice Türkan, Ekrem Işık'tır. Spor alanında köşe yazarları ise; Hakan Tufan, Hasan Göker, Harun Katmaz'dır.³⁵ Bunların dışında sürekli olmasa da Batman Sonsöz Gazetesi'nde köşe yazısı yazan misafir yazarlar ise şunlardır; Mehmet Yavuz Çakal, Fatih Yokuş, Hivaİlal Tosun, Adnan Ayaz, Mehmet Fatih Efe, Faysal Yaman, Hasan Göker, Murat Ateşoğlu, Şeyma Keskin, Saadet Demir, Elif Nur Taymur, Ceylan Günaydın, Seyithan Çetin, Elif Yıldırım, Esra Özdemir, Güzin Osmancık, Doç. Dr. Hamza Şimşek, Selim Toprak, Şehmus Temiz, Nihat İpekyüz ve Yusuf Kavak'tır.³⁶

Batman Sonsöz Gazetesi'ni güçlü kılan şey yazar kadrosudur. Bire bir işin ehli olan yazarlar, sivil toplum alanında görev yapmış kişiler, akademisyenler, görevinde başarılı olan doktorlar vb. kişiler tarafından kaleme alınan köşe yazıları da gazetenin her kesime hitap edilebilir özelliğinin olduğunu göstermektedir.³⁷ Tarafsızlığı öncelikli ilke olarak benimseyen Batman Sonsöz Gazetesi siyasi, fikir ve inanca bakmaksızın toplumun faydasını gözetmeyi amaç edinmektedir.³⁸

Atay ve Türkan "Batman Sonsöz Gazetesi'nin" çalışmalarını; *Teknolojiye ayak uyduran, teknolojiyi yakından takip eden gazete, sosyal medya platformlarında da aktif bir şekilde yayınlar yapmaktadır. Haberleri saniye saniye 7/24 canlı paylaşımlar yaparak kentin içinden, kentin nabzını tutan anlık gönderilerle takipçilerine Batman gündemi hakkında bilgi akışı sağlamaktadır. Takipçilerden gelen kentin sorunları ile ilgili olan sorunları haberleştirerek, ilgili makamlara duyurup, halkın sorunlarının hızlı bir şekilde çözülmesine ön ayak olmaktadır. Bu sayede takipçi ve okurlarla güçlü bir bağ kurulmasını sağlamaktadır.*³⁹ diyerek ifade etmektedir.

Dünyaca kabul edilen Alexa verilerine göre günde 25-30 bin tıklanma oranıyla dünyanın belirli ülkelerinden de (Almanya, Norveç, Arjantin, Kırgızistan gibi) takip edildiğini belirtmektedir. Güneydoğu'nun en çok tıklanan ikinci Web sitesi olma özelliği taşımaktadır. Batman da yayımlanan diğer gazetelerden açık ara önde olduğu verilerle gözler önüne serilmektedir⁴⁰.

Gazetelerin dijitale dönmesiyle, gazete sayfalarının okura hızlı bir şekilde ulaştırılması, haberin bayatlamadan okuyucuya anında servis edilmesi adına sosyal medya hesaplarında ve web sitesinde saniye saniye sıcak haber akışı sağlanmaktadır. Okur gazetenin bir sonraki gün eline geçmesini beklemeden anlık haber geçişiyle okuyucuyu bilgilendirmektedir.⁴¹

Pandemi sürecinde, yasakların olduğu dönemde sosyal medya hesaplarından canlı yayınlar yaparak, kendi alanlarında uzman kişileri canlı yayına bağlayıp halkı bilgilendirmiştir. İzlenme sayısının fazla olmasından ötürü yayınlar süreklilik göstermiştir. Bu da Batman Sonsöz TV kanalının doğmasına sebep olmuştur. Bu

35 Ercan Atay ile 04.09.2022 tarihli görüşme.

36 <https://www.batmansonsoz.net/yazarlar/>

37 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

38 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

39 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

40 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

41 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

programlar sayesinde Batman Sonsöz TV kanalı 2018 yılında açılmış ve halen aktif olarak yayınlarını sürdürmektedir.⁴²

Türkan, gazetede ses getiren olayları birkaç örnekle açıklamıştır: *2019 yılında Batman'da içinde milletvekili, iş adamı, muhtar ve Batman'da tanınmış kişilerinde olduğu bir fuhuş çetesinin nasıl çökertildiği hakkında bilgiler aktarmaktadır. Batman Sonsöz Gazetesi'ne gelen bir ihbar telefonu doğrultusunda Türkan'ın "Neden Susuyorsunuz!" başlıklı haberini gazetede bir hafta boyunca sürekli yinelemiş, haberinin arkasında durarak kamuoyunun, STK'ların ve savcılığın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bunun neticesinde savcılık harekete geçmiş, operasyon için düğmeye basılmıştır. Türkan yaptığı haberler neticesinde okları üzerine çekmiştir. Bu işin peşini bırakmayarak gündem oluşturmuş, bir çetenin çökertilmesinde etkili olmuştur.*⁴³ O dönem Batman dışındaki gazetelerin de dikkatini çekmeyi başarmıştır. Kendisiyle röportajlar yapılmış, birçok tebrik mesajı da almıştır. Soruşturma gizli yürütüldüğü için içeriği kamuoyuyla paylaşılmamıştır.

Batman Sonsöz Gazetesi'nde uyuşturucu ile mücadele kapsamında da gündem yaratmayı başaran Türkan, yine her gün, bir yıl boyunca "Batman'a AMATEM kurulsun!" haber başlığıyla ön plana çıkmıştır. Bu istek yerel halktan da olumlu dönütler almış ve imza kampanyası başlatılmıştır. Gecikmeli de olsa bir yıl sonra Batman'da Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlıları Tedavi ve Araştırma Merkezi (AMATEM)'in kurulmasına vesile olmuştur.⁴⁴

Türkan'ın yapmakta ısrarcı olduğu diğer bir konu ise "Batman'a Hızlı Tren Raybüs İstiyoruz!" başlıklı haberidir. Bu haberi bir yıl üst üste yaparak, ilgili mercilerin dikkatini çekmeyi başarmış, Batman-Diyarbakır treni raybüse dönüştürülmüştür.⁴⁵

Batman Sonsöz Gazetesi'nin yapmış olduğu diğer bir çalışma ise sokak hayvanları için yapılan "Bir Kap da Sen Bırak" isimli kampanyadır.. Kapısının önüne mama ve su kabı bırakan kişiler, bunu fotoğraflayarak bu kampanyaya bende katıldım diyerek, çekilen fotoğrafları gazeteye göndermiş, gazete bu fotoğrafları sosyal medya hesaplarında etiketleyerek paylaşmıştır.⁴⁶ Bu vesile ile sokak hayvanları da unutulmamıştır.

Batman Sonsöz Gazetesi, Batman suyunun içilebilir oranda temiz olduğundan hem plastik kirliliğini hem de su israfını önlemek amacıyla "Batman'da Mekânlar da Sürahiler Geri Dönsün!" kampanyasını başlatmış, o dönemde 30-40 esnaf kampanyaya katılmış, kampanyaya katıldıklarını fotoğraflamış ve fotoğrafları gazeteye göndermiştir.⁴⁷ Batman Sonsöz Gazetesi kampanyaya katılan esnafları sosyal medya hesapları üzerinden etiketleyerek, ücretsiz mekân tanıtımlarını yapmıştır.⁴⁸ Yedi çocuğuyla terk edilen, geçimini çöp toplayarak sağlamaya çalışan bir annenin, yaşamını haberleştiren Batman Sonsöz Gazetesi, yaptığı haberle yine ilgili yerlerin dikkatini çekmiş, Batman Sonsöz Gazetesi öncülüğünde belediye, sosyal yardımlaşma vakfı ve gönüllülerin iş birliğiyle, yaşaması imkânsız olan çöp bir evde çocuklarıyla yaşama tutunmaya

42 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

43 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

44 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

45 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

46 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

47 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

48 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

çalışan anneye yardım eli uzatılmıştır. Kaldığı çöp evden çıkarılmış, yaşam standartları daha uygun olan bir eve yerleştirilmiş, bir yıllık kira bedeli ödenmiş, bütün eşyaları yenilenmiş ve aileye geçimini sağlaması için aylık ödenek çıkarılmıştır. Aile geçimini hala yardım ödeneği ile sağlamaktadır. Bu yardım eli yine Batman Sonsöz çalışanlarının duyarlılığı sayesinde gerçekleşmiştir.⁴⁹

2019 mahalli idari seçim çalışmaları devam ederken, Hatice Türkan öncülüğünde “Her Mahalleden Kadın Muhtar Adayı Çıksın!” kampanyası başlatılmış ve Batman merkez, merkeze bağlı ilçe ve köylerinden olmak üzere toplam 25 kadın, mahalle muhtarlığına aday olduğunu açıklamıştır. Türkan, ikamet ettiği Sağlık Mahallesi’nden ise annesinin de bu kampanya ya katılıp muhtar adaylığı için başvuru yaptığını açıklamıştır.⁵⁰ Annesinin aday olmasının, diğer kadınlara cesaret verdiğini ve kampanya geneli sürekli kadın adayların başvurularını açıkladıklarını belirtmiştir. Kadın muhtar adayları için, hiç bir ayrımı gözetmeden hepsinin seçim çalışmalarına destek vermiş, broşürlerini bastırması, seçim çalışmalarını ücretsiz yürütmüş, gazetede konuk ederek her biriyle ayrı ayrı röportaj yapmıştır. Seçim sonucu yalnızca iki kadın muhtar aday diğer adaylardan fazla oy alarak muhtar seçilmiştir. Birincisi Hatice Türkan’ın ikamet ettiği Sağlık Mahallesi adayı, aynı zamanda Türkan’ın annesi olan Fatma Türkan erkek rakiplerinden daha çok oy alarak mahalle muhtarı olmuş ve Batman’ın ilk merkez kadın muhtarı unvanını almayı başarmıştır. Diğer kazanan kadın aday ise merkeze bağlı Diktepe köyünden Emine Doksal, yine rakiplerinin bir adım önüne geçmeyi başarmış ve muhtarlık seçimlerinin sonucu Diktepe Köyü muhtarı olmuştur. İki kadın muhtar da halen görevini başarıyla icra etmektedir.⁵¹

Batman Sonsöz Gazetesi’nin daimi yazar kadrosunda sahipleri Ercan Atay ve Hatice Türkan yer almaktadır. Ayrıca farklı yaş gruplarından kadın-erkek farketmeksizin çeşitli misafir yazarlar karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, gazetenin sahipleri ve bazı yazarlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

2.1. Ercan Atay

Ercan Atay, 1968 doğumludur.¹⁰ yaşından itibaren Siirt Sonsöz Gazetesi’nde matbaa bölümünde çırak olarak çalışmaya başlamıştır.⁵² Gazetede çırak olarak çalıştığı dönemlerde gazetenin baskı makinesi olmadığından bir gazetenin sayfasını oluşturabilmek için saatler harcamaktaydılar. Siirt Sonsöz Gazetesi’nde 3 yıl çalıştıktan sonra başka bir yerel gazete olan Batman Gazetesi’nde muhabirliğe başlar.⁵³ Spor muhabiri olarak çalıştığı dönemlerde Anadolu Ajansının Batman temsilcisi olur. Yaptığı haberler ile meslek hayatındaki başarısıyla fark edilen bir gazeteci olur. 30’lu yaşlarında meslekteki yıldızı parlar ve katıldığı birçok yarışmada ödüller alır.⁵⁴ Spor müsabakaları hakkında güncel haber köşeleri yazmaya başlar. Bu dönemde birçok plaket ve ödül almıştır.⁵⁵ Batman Gazetesi’ndeki görevine muhabirlikle başlayan Atay,

49 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

50 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

51 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

52 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

53 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

54 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

55 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

daha sonra editörlük görevini üstlenmiştir. Zaman içerisinde çalışmaya başladığı Batman Gazetesi'ne ortak olmuştur. Bu gazetede 40 yılı aşkın aktif olarak çalışmıştır.⁵⁶

Yazı işleri Müdürü olarak çalıştığı gazeteden, Basın ilan Kurumunun aldığı gazetelerin birleştirilmesi kararının etik dışı kuralları olduğu gerekçesini öne sürerek gazeteden hissesini alarak ayrılır.⁵⁷ Haziran 2014 yılında Atay, Türkan ile birlikte Batman Sonsöz Gazetesi'ni kurarlar.⁵⁸

Atay'ın ayrıldığı Batman Gazetesi'ndeki muhabirler de Atay'ın almış olduğu kararın ilkeli olduğunu savundukları gerekçesiyle tüm yazar ve muhabirler Atay ile birlikte Batman Sonsöz Gazetesi'ne geçerler.⁵⁹ Batman Sonsöz Gazetesi'ni kurduktan sonra, meslekte edindiği tüm birikimleri gazetenin geleceği için harcamıştır. Bu da kurmuş olduğu gazeteye dört elle sarılmasına sebep olmuştur.⁶⁰

Atay, teknolojiyi yakından takip etmiş, hem internet hem sosyal medya alanında faaliyet göstererek Batman Sonsöz Gazetesi'nin kısa süre içerisinde büyümesine neden olmuştur. Yenilikçi bir vizyona sahip olması, gazetenin okunma ve takip edilme oranını arttırmıştır.⁶¹

Atay, 2012 yılında kurduğu Batman Çalışan Gazeteciler Derneği'nde Kurucu Başkan sıfatıyla 10 yıldan beri aralıksız olarak görev yapmaktadır.⁶² Türkiye'nin en büyük basın çatısı olan Türkiye Gazeteciler Federasyonu ve ona bağlı faaliyetler yürüten Güneydoğu Anadolu Gazeteciler Federasyonu'ndan hareketle Batman Çalışan Gazeteciler Derneği'ni kurmuştur.⁶³ Kurduğu dernek sayesinde konfederasyon ve federasyona üye olur. 81 ilde gazetecilerin bağlı olduğu konfederasyon ve federasyon ile üç ayda bir olmak üzere yurdun çeşitli illerinde toplanarak mesleki sorunların çözümüne katkı sağlamayı amaç edinmektedir.⁶⁴ Atay' göre Batman Sonsöz Gazetesi'nin hedefi; Web TV kanalının daha aktif bir şekilde halka hizmet sunulmasının devamını sağlamak, henüz bit televizyon kanalı olmayan Batman'da bu açığı kapatmak, sadece yerel mecra da değil, ulusal mecra da izlenen ve takip edilen bir kanal olmaktır.⁶⁵ Halkçı yayın politikası ile hem yazılı hem de görsel medya alanında bulunduğu bölgeye katkı sunmak, toplumun gözü kulağı olma adına onları doğru bir şekilde bilinçlendirmektir.⁶⁶

Batman Sonsöz Gazetesi'nin kuruluşundan bu yana Atay, gazetenin imtiyaz sahibi olarak görevini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra gazetenin köşesinde siyasi yazıları kaleme almaktadır. Sonsöz Web TV'de ise spor ve siyaset alanına yönelik programlar yapmakta ve konukları ağırlamaktadır.⁶⁷

56 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

57 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

58 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

59 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

60 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

61 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

62 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

63 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

64 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

65 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

66 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

67 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

2.2. *Hatice Türkan*

Batman Sonsöz Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni olan Hatice Türkan, Batman'da basın yasasından sigortası yatan ve bu işi bilfiil yapan tek kadın gazetecedir. 1989 Adana doğumlu olan Türkan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı olan Tatvan Meslek Yüksek Okulu'nda İktisadi ve İdari Bilimler de İşletme Bölümü'nü bitirmiş, bölümünü Anadolu Üniversitesi'nden lisansa tamamlamıştır.⁶⁸

Çocukluk çağından itibaren yazı yazmaya meraklı olan Türkan, gazetecilik hayaline üniversiteyi bitirdikten sonra adım atabilmiştir. Üniversiteyi bitirdiği 2009 tarihinde Batman Gazetesi'ne köşe yazıları göndermektedir. Gönderdikleri yazılar okur tarafından beğenilmiş ve zamanla okur kitesini oluşturmuştur. Gazetede haber, yazım ve düzeltim işlerini yaparak editörlüğe başlamıştır. Başarılarından dolayı kısa sürede yükselmiş, yazı işleri müdürlüğü görevine başlamıştır.⁶⁹

2013 yılında Basın İlan Kurumu'nun almış olduğu bir kararla, artan gazetelerin sayısını kontrol altında tutmak amacıyla kentteki gazeteleri birleşmeye davet etmiştir. Batman Gazetesi iki farklı yerel gazete ile ortak çatı altına girmiştir.⁷⁰ Gazetecilik ilke ve prensiplerini daha sağlam yürütmeyi hedefleyen mesleğin duayen ismi Ercan Atay ve Hatice Türkan bu kararın alınmasına tepki göstermiş, gazetelerin birleşme durumuna karşı bir duruş sergilemiştir. Ercan Atay ve Hatice Türkan'ın aldığı kararla farklı bir gazete kurma yoluna gitmişlerdir.⁷¹

Geçmişte yayımlanan bir gazete olan Siirt Sonsöz Gazetesi'nin ilan hakkını satın alarak vasıflı bir gazete olarak yeniden kuran Atay ve Türkan, tarihin tozlu rafları arasına karışmış Sonsöz Gazetesi'nin adını yeniden canlandırmak adına kurdukları bu gazeteye Batman Sonsöz Gazetesi adını vermişlerdir.⁷²

2 Haziran 2014 tarihinde Batman'ın ilk gazetecilerinden olan Ercan Atay ile birlikte Batman Sonsöz Gazetesini kuran Türkan, bu gazetede genel yayın yönetmenliği görevini yapmaktadır. Sonsöz bünyesinde kadınlara, engellilere, doğaya, engellilere, sokak hayvanlarına, insan haklarına önem veren bir yayıncılık çizgisi belirleyen Türkan, özgün habercilik ve tarafsızlığı öncelikli prensipleri olarak kabul etmektedir.⁷³

Kadınların sosyal hayata katılmalarını sağlamak amacıyla deniz görmemiş ve uçağa hiç binmemiş 15 kadını sponsorların desteğiyle Balıkesir Edremit'e tatile götürülen Türkan, bu kampanyası ile kentte önemli bir fark yaratmıştır.⁷⁴

Kadınları tiyatroya götürmüş aynı zamanda kadınlar matinesi etkinliği düzenleyerek kentte bir ilke imza atmıştır. Engelli bireyleri de Petrol spor maçında tribünlere taşıyarak engelsiz bir yaşamı savunmuştur. Engelliler Günü'nde kentin işlek noktalarında empati etkinlikleri düzenlemiştir. Türkan, sokak hayvanlarını da unutmamış, takipçileri ve okurlarıyla sokak hayvanlarını beslemiştir. Bunların yanı sıra Batman Üniversitesi Batı Raman Kampüsü'nde Sonsöz Hatıra Ormanı'nı oluşturmuşlardır. Her yıl Ekim ayında onlarca okul ve STK'lar ile birlikte fidan dikme etkinliklerine öncülük etmiş, yazarlarıyla kentin işlek

68 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

69 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

70 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

71 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

72 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

73 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

74 Ercan Atay ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

caddesinde erbaneler eşliğinde Kızılay'a kan bağıışı etkinliği düzenlemişlerdir. Sonsöz'ün Batman'da markalaşması sürecine büyük katkıları olmuştur.⁷⁵Türkan, son 4 yıldır aktif halde program yaptığı Sonsöz Web TV kanalında kadınlara yönelik canlı yayınlar yapmayı halen sürdürmektedir.⁷⁶

2.3. Gül Mirkan Erin

Gül Mirkan Erin, Batman merkez doğumlu olup, Batman Sonsöz Gazetesi'nin genç dinamik bir köşe yazarlarından biridir.⁷⁷Evli ve bir çocuk annesi olan Erin, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde, Kamu Yönetimi Bölümünden mezun olmuştur. Erin, Pedagojik Formasyonu'nu Siirt Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Yine mezun olduğu Anadolu Üniversitesi'nden İlköğretim Kaynaştırma ve Drama sertifikalarını da almıştır. Şu an ise İstanbul Üniversitesi açık ve uzaktan eğitime dâhil olan, Çocuk Gelişim Bölümü 4. sınıf öğrencisidir.⁷⁸Eğitim ve iletişim alanında birçok katılım belgesi ve sertifikalara sahiptir.⁷⁹ Erin, birçok eğitim kurumlarında çalışmış, drama dersleri vermiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığına bağlı uzlaştırmacı olarak görev yapmıştır.⁸⁰

Erin, “eğitim sürecini belirli bir dönem de yapılması gereken bir iş olmadığını savunurken, hayat boyu öğrenmenin devam ettiğini belirtmektedir. İyi bir eğitimin yaşam standartlarını yükselttiğini ve hayattan alınan zevkin arttırdığını da” ifade etmektedir.⁸¹ Batman Sonsöz Gazetesi ile tanışması ise Hatice Türkan sayesinde olmuştur Gazete sahibi Atay'ın teklifi üzerine Batman Sonsöz Gazetesi'nde köşe yazıları yazmaya başlar. Gazetede kendi köşesini oluşturan Erin, eğitim ve güncel konuları ele almaktadır.⁸² Köşe yazıları düzenli olarak haftada bir Batman Sonsöz Gazetesi'nde yayımlanmaya devam etmektedir.⁸³ Ayrıca Sonsöz Web TV'de de canlı yayınlarda moderatörlük yapmaktadır.⁸⁴

2.4. Hiva İlal Tosun

Batman Sonsöz Gazetesi'nin en küçük köşe yazarı olan Hivaİlal Tosun, 2008 yılında Batman'ın Beşiri ilçesinde doğmuştur. Daha 4. Sınıfta iken Batman Sonsöz Gazetesi ile tanışan Tosun, 2017 yılından itibaren gazetenin köşesinde yazılarını okurları ile paylaşmaktadır⁸⁵. Tosun okuyucu kitlesini ailesi olarak görmektedir.

Yazı yazmayı çok seven Tosun, yazma eyleminin kendisi için mutluluk ve gurur verici bir ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir.⁸⁶

Tosun, Batman Sonsöz Gazetesi ile tanışmasını şu cümlelerle ifade etmektedir;

75 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

76 Hatice Türkan ile 06.09.2022 tarihli görüşme.

77 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

78 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

79 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

80 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

81 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

82 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

83 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

84 Gül Mirkan ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

85Hivaİlal Tosun ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

86Hivaİlal Tosun ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

“Batman İl Tarım Müdürlüğü bünyesinde düzenlenen "BİTKİLER" konulu kompozisyon yarışmasında birincilik almıştır. Almış olduğu başarı sayesinde etrafındaki kişilerden takdir toplamayı başarmıştır.⁸⁷Proje ve yarışmayı düzenleyen ziraat mühendisi, Tosun’un yazmış olduğu yazıyı çok beğenmiş ve yazısını Batman Sonsöz Gazetesi’nde usta yazarlığı ile bilinen Recep Kavuş ile paylaşmıştır. Kavuş bilindiği üzere Batman Sonsöz Gazetesi’nin başköşe yazarıdır. Tosun ‘un yazmış olduğu yazıyı ilk olarak kendi köşesinde yayımlamıştır. Böylelikle Tosun, kendine verilen Batman Sonsöz Gazetesi köşesinde yazılarını yazmaya devam etmektedir.⁸⁸

3. Batman Sonsöz Gazetesi’nde Kadın Gündemi

3.1. Kadın İntihar Haberleri

İntihar, bireyin kendi yaşamına son vermesi amacıyla gerçekleştirdiği ve bunun sonucunda ölümün gerçekleştiği eylemdir. İntihar eyleminin, ölümle sonuçlanmaması durumuna ise intihar girişimi denir.⁸⁹ Kadın intiharlarının çok sık gündemde yer aldığı, Batman’da ise intihar ve intihar girişiminde bulunanların çoğunlukla kadınların olduğu görülmüştür.⁹⁰İntihar girişimleri, ülkemizde ve hatta dünyada önemli bir konu olmuştur. Batman iline baktığımızda intihar girişimine genellikle, 15-24 yaş arası genç nüfusun teşebbüs ettiği görülmektedir. Bu girişimler önlenmesi gereken bir halk sağlığı sorunudur.⁹¹ İntihar girişimleri genellikle, köyden kente göç edilmesi sonucu yaşanan hızlı değişim, eğitim seviyesinin düşük olması, ekonomik ve sosyokültürel nedenler, kadınlar üzerindeki baskıcı tutum, kız çocuklarının okula gönderilmemesi, kız çocuklarının evliliğe zorlanması gibi nedenlerle vuku bulmaktadır.⁹²

Bu bilgiler ışığında Batman Sonsöz Gazetesi’nde yer alan kadın intihar ve intihar girişimleri hakkında yapılan haberlerden bir kaçını incelemekte fayda vardır.

Batman’a bağlı olan Binatlı köyünde yaşayan, 20 yaşındaki kadın girdiği bunalım sonucu, duvarda asılı olduğu av tüfeğini kendine doğrularak tetiğe basması sonucunda ağır yaralanmıştır. Yakınları tarafından hastaneye kaldırılan kadın, acil serviste yapılan ilk müdahalenin ardından durumunun kötüye gitmesi üzerine yoğun bakım ünitesine kaldırılmıştır.⁹³

Batman’da yaşanan bu olaylara farkındalık yaratmak amacıyla Devlet Hastanesi’nde intihar konulu bir konferans düzenlenmiştir. Verilen bu konferansa, hastane çalışanları ve yöneticileri de katılmıştır. Bölgede sıkça yaşanan intihar vakaları ele alınıp, coğrafik bölgelere göre dağılımı konusunda bilgi verilmiştir. Psikolog Ümit Taş “Ölümlerle sonuçlanan intiharlarda erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olmakla beraber, girişimsel intiharlarda ise kadın sayısı erkeklerden daha fazladır. İntihar nedenleri; erkeklerde daha çok ticari başarısızlık ve aile, kadınlarda ise aile geçimsizliği, evlilik problemleri, duygusal ilişkiler başta gelen nedenler arasında yer almaktadır” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁴

87Hıvaİlal Tosun ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

88Hıvaİlal Tosun ile 07.09.2022 tarihli görüşme.

89 Kurt, Nazlı Görmeli, Araç, Songül. *Batman ili ve Kadın İntiharları*, 2018,s.94.

90 Kurt, Nazlı Görmeli, Araç, Songül. *Batman ili ve Kadın İntiharları*, 2018,s.95.

91 Kurt, Nazlı Görmeli, Araç, Songül. *Batman ili ve Kadın İntiharları*, 2018,s.95.

92 Kurt, Nazlı Görmeli, Araç, Songül. *Batman ili ve Kadın İntiharları*, 2018,s.95.

93 Batman Sonsöz Gazetesi, 29.08.2014.

94 Batman Sonsöz Gazetesi,17.09.2015.

2016 Mayıs ayında Batman’da bir günde 2 kadın intihar etmiştir. Biri hayatını kaybederken, diğeri ise yoğun bakıma alınmıştır.9521 yaşındaki genç kadın, göğsüne dayadığı silahla yaşamına son vermiş ve yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır.96Fakat intihar sebebi ile ilgili herhangi bir bilgi alınamamıştır.

Görüldüğü üzere kadın intihar ve intihar girişimleri, bölgede çok sık rastlanan bir olaydır. Kadınlara genç yaşta dayatılan evlilik, ,aile içi şiddet olayları, kadınlara uygulanan baskıcı tutum, eğitim düzeyinin düşük olması gibi çeşitli nedenler kadınları intihara sürüklemektedir. İntihar vakalarını en aza indirebilmek için gerekli tedbirlerin alınması, yetkili kurumların üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesi, kişilere evlilik öncesi ve sonrası danışmanlık hizmeti verilmesi, psikolojik desteğe nasıl ‘kolayca nasıl ulaşabilir?’ konusunda gerekli bilgilendirilmenin yapılması gerekmektedir.97

3.2. Kadına Şiddet Olayları

Cinsiyetleri nedeniyle kadınların maruz kaldıkları her türlü cinsel, psikolojik veya ıstırap verebilecek eylemler dışında tehdit edilme, zorlanma ya da keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakılmaları kadına olan şiddeti tanımlamaktadır.98

Kadına yönelik şiddet öncelikle aile içinde başlar ve genellikle göz ardı edilen bireyin haklarının ihlal edilmesiyle devam eder. Hukuk sistemleri tarafından genellikle göz ardı edilen bir insan hakkı ihlalidir. Buna istinaden, son dönemlerde kadına şiddet olayları konusundan önemli kararlar alınsa da toplumu bilinçlendirme adına herhangi bir adım atılmamaktadır. Devletin bu konuyla alakalı tedbirler almış olsa da, uygulanan şiddetin caydırıcılığı konusunda pek fazla etkili olmadığı görülmektedir. Kadına uygulanan şiddet konularında daha etkili yasal politikaların düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.99 Bütün bu gelişmelere rağmen, yasal düzenlemelerin yetersizliği, bu düzenlemelerin uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde ve şiddetin mağdurlarının korunması gibi hususlar kadına uygulanan şiddeti meşrulaştırmaktadır.

Batman Sonsöz Gazetesi’nde kadına şiddet, taciz, tehdit ve istismarla alakalı haberlere sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin; 2018 yılı ağustos ayındaki haberde Batman’da eşi tarafından bıçaklanarak ağır yaralanan kadının hayatını kaybettiği yazılmıştır. Boşanmak isteyen eşi ile tartışan koca eşini defalarca bıçaklayarak öldürmüştür.100

Nisan 2019’daki bir haberde ise Şerbetli Köyü, Batman Çayı yakınlarında, başından silahla yaralanmış bir kadın bulunmuştur. Yerde hareketsiz yatan kadını gören vatandaşların durumu polise bildirmesi üzerine olay yerine jandarma ve 112 Acil Sağlık ekipleri sevk edilmiştir. Fakat nasıl yaralandığı hakkında herhangi bir

95 Batman Sonsöz Gazetesi, 17.05.2016.

96 Batman Sonsöz Gazetesi,29.11.2015.

97 Kurt, Nazlı Görmeli, Araç, Songül. *Batman ili ve Kadın İntiharları*, 2018,s.97

98 Özkan, Gizem. “Kadına Yönelik Şiddet-Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslar arası Metinler Üzerine Bir İnceleme”. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 2017, s. 535.

99 Özkan, Gizem. “Kadına Yönelik Şiddet-Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslar arası Metinler Üzerine Bir İnceleme”. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 2017, s. 534.

100 Batman Sonsöz Gazetesi, 21.08.2018.

bilgiye ulaşılamamıştır.101 Yine bir kadın 2020 yılında Batman'da boşandığı erkek tarafından canice öldürülmüştür.102

2021 yılında da benzer durumlar yaşanmaya devam etmiş GAP Mahallesi Siirt Çevreyolunda bir kafede bulunan 22 yaşındaki genç kadına silahlı saldırı gerçekleşmiştir, ağır yaralan kadın, kaldırıldığı Batman Araştırma Hastanesinde yapılan tüm müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır.103

Gazetede kamuoyu oluşturmak adına Batman dışında yaşanan olaylara da yer verilmiştir. Örneğin; Kırıkkale'de eski eşi tarafından katledilen Emine Bulut, 10 yaşındaki kızının gözleri önünde boğazı kesilerek öldürülmüştür. Bu olay tüm yurttaki olduğu gibi Batman Barosu öncülüğünde Batman'da da tepkiyle karşılanmış yurdun dört bir yanında kadınlar, Emine Bulut'un son sözü olan "*ölmek istemiyorum*" çağrılarını ile eyleme geçmiştir.104

Kadına şiddet, kadın cinayeti ve istismar gibi konulara dikkat çekmek için Batman'da Eğitim Sen'in öncülüğünde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü sebebiyle tuval etkinliği düzenlenmiş, Yılmaz Güney Sineması önünde kadınlar dev tuvale yazılar yazıp kadını simgeleyen resimler yapmışlardır. 105 Ayrıca Türkiye Gençlik Konseyi (TGK) Batman Şube Başkanı Veysi Mercimekçi, Yönetim Kurulu Üyeleri, İş Kadını Emine Arık Tuncer ve Batman Sonsöz Gazetesi' de istismara karşı bir kampanya başlatmıştır. İş kadını Emine Arık Tuncer ve Batman Sonsöz'ün de desteğini arkasına alan TGK, çocuk istismarına karşı köy, ilçe ve kent merkezinde farkındalık çalışması yürütmek için harekete geçmiştir.106

Bu örneklerden görüldüğü üzere kadına şiddet dünyada ve ülkemizde oldukça yaygındır. Batman Sonsöz Gazetesi 'de konuyla yakından ilgilenmiş ve yaşanan olayların önüne geçmek için gerekli çalışmaları başlatmıştır.

3.3. Çalışan Kadın Haberleri

Kadınların, aktif bir şekilde çalışma hayatına girmeleriyle birlikte girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları ekonomiye büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Kadının iş dünyasında girmesi, yeni iş alanlarını oluşturmuş, kadın girişimciliğini teşvik etmiş, iş hayatına girmek isteyen kadınlara da örnek olmuştur. Girişimci kadınların ortak özelliklerine bakıldığında; dinamik, bağımsız, özgüvenli, rekabetçi ve amaç yönelimli oldukları gözlenmiştir. Kadınların ekonomik hayatta erkeklerin yanında yer almalarını sağlayacak her türlü destek ve projelere öncelik verilmesi kadınların ekonomik ve sosyal gelişmesine de önemli ölçüde katkı sağlamıştır.107

Batman Sonsöz Gazetesi de, kadınları gerek ekonomik gerekse sosyal hayata katılımlarını sağlamak amacıyla girişimci kadınlarla ilgili haberlere sıklıkla yer vermiştir. Bu bağlamda ülkemizdeki kadın girişimci potansiyelinin nicelik ve nitelik bakımından geliştirilmesi ve daha donanımlı hale getirilmesi amacıyla

101 Batman Sonsöz Gazetesi, 25.04.2019

102 Batman Sonsöz Gazetesi, 26.08.2020

103 Batman Sonsöz Gazetesi, 05.11.2021.

104 Batman Sonsöz Gazetesi, 28.08.2019.

105 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2015.

106 Batman Sonsöz Gazetesi, 26.12.2016.

107 Soysal, Abdullah. "Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme", Kilis 7 Aralık Üniversitesi, s. 84.

politika belirlemek ve girişimcilik kültürünün kadınlar arasında gelişmesine öncülük etmek için oluşturulan Kadın Girişimciler Kurulu üyeleri, Batman Ticaret ve Sanayi Odası'nda toplanmıştır. Toplantının açılış konuşmasını BATSO Başkanı A. Kadir Demir yapmıştır. Kadın girişimcilerin önemine vurgu yaparak bu konuda çok yetersiz kaldıklarını, amaçlarının kadın girişimcilerin potansiyellerini geliştirmelerine ve rekabet güçlerini artırmalarına yardımcı olarak, bölgenin kalkınmasına destek olmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca toplantıda BATSO Genel Sekreteri Şeyhmus İşcan da kurulun önemine değinerek, kadınların iş hayatında üstlenmeleri gereken rolleri hakkında bilgi vermiştir. Toplantı, ABİGEM Uzmanı Esen Tunç'un Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın kadın işletmelere yönelik verdiği hibe konusundaki sunumu ile son bulmuştur. 108

Kadına sağladığı desteklerle ön plana çıkan Batman Belediyesi, şehir içi ulaşımda da yeni bir projeye imza atmıştır. Bu projeye göre verilecek eğitimden sonra Batman Havalimanı güzergâhında faaliyet gösteren halk otobüslerinin şoförlüğünü kadınların yapması kararlaştırılmıştır. 109 Böylece kadınlar için yeni bir istihdam alanı daha yaratılmıştır.

Batman Sonsöz Gazetesi, emekçi, girişimci ve esnaf olan kadınların iş yeri tanıtımlarını da ücretsiz olarak onlara katkı sağlamaktadır.110Kendi işini kuran 4 Batmanlı kadın için şu ifadeleri kullanarak *“Sofraların vazgeçilmez lezzeti olan tandır ekmeği üretimi için 2 yıl önce Kültür Mahallesinde bahçeli bir alan kiralayan ve pişirdikleri ekmeklerle aile bütçelerine katkı sağlayan kadınlar, ürettikleri ekmeklerle bu geleneksel lezzeti Batmanlılara sunmaktan memnundur. Daha çok kırsal kesimde yaygın olan tandır ekmeği üretimini şehirde sürdürmek için kurdukları tandır evinde hazırladıkları ekmekleri tüketicisiyle buluşturuyor”*hiç bir ücret talep etmeden reklamını yapmıştır. 111

3.4. Batman'da Kadın Spor Takımları

Batman'da kadın sporcuların faaliyet gösterdiği futbol, voleybol, tenis, basketbol, hentbol, masa tenisi gibi spor klüpleri bulunmaktadır.112Batman Sonsöz Gazetesi, Batman'daki sporcu kadınların başarılarını da sayfalarına taşımıştır. Örneğin; Batman'da kadın futbolcular ilk defa bir futbol takımı, kente şampiyonluk sevinci yaşatmayı başarmıştır.. Kadın Futbol Takımı, karşılaştığı Manisa Turgutlu Kadın Spor Takımı karşısında aldığı 1-0'lık galibiyetle ligdeki şampiyonluğunu ilan etmiştir.113

Batman Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü bünyesindeki İl Spor Merkezleri'nde faaliyet gösteren güreş yaz kurslarına 357 kadın güreşçiye karşılık, 340 erkek güreşçi kayıt yaptırmış ve kadınlar erkeklerden daha çok ilgi göstermiştir. Toplam 697 güreşçinin eğitim aldığı yaz kursları Çok Amaçlı Spor Salonu ve 19 Mayıs Spor Salonunda tecrübeli antrenörler eşliğinde devam etmiştir.114

Yaklaşık 3 sezon boyunca süper ligde mücadele eden 1955 Batman Belediye Spor Masa Tenisi Kadın Takımı, Türkiye Masa Tenisi Federasyonu tarafından 30 Ekim–1 Kasım tarihleri arasında Balıkesir'de

108 Batman Sonsöz Gazetesi, 24.11.2014.

109 Batman Sonsöz Gazetesi, 30.11.2015.

110 Hatice Türkan ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

111 Batman Sonsöz Gazetesi, 12.05.2021.

112 Ercan Atay ile 05.09.2022 tarihli görüşme.

113 Batman Sonsöz Gazetesi, 20.06.2019.

114 Batman Sonsöz Gazetesi, 31.07.2019.

düzenlenen müsabakalarda derece yapmıştır. Fenerbahçe, Kayseri, Trabzon, İstanbul Büyükşehir Belediyesi gibi zorlu rakiplerle karşılaşan 1955 Batman Belediye Spor Masa Tenisi Kadın Takımı, 6 etaptan oluşan müsabakalarda elde ettiği başarıyla Batman'a dereceyle dönmeyi başarmıştır.115

Batman'da düzenlenen Türkiye Voleybol Federasyonu'nun Bölgesel Lig Grup Müsabakalarında 1955 Batman Belediye spor Kadın Voleybol Takımı şampiyon olarak 2.lige yükselmeye hak kazanmıştır.116 Sporlu kadınlar arasında yaygınlaştırmak ve kız çocuklarına sporu sevdirmek amacıyla kurulan Duru Bulgur Performans Spor Kulübü, ulusal ve uluslararası şampiyonalarda bisiklet alanında, yarıştığı tüm branşlarda dikkat çekici başarılar elde etmiştir.117

Görüldüğü üzere kadının yer aldığı her alanda haber yapan gazete, sporcu kadın haberlerini de atlamamış, ayrıntıları ile birlikte okuyuculara sunmuştur.

3.5. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü

Dünya Kadınlar Günü, Birleşmiş Milletler tarafından bu şekilde tanımlanmış olarak her yıl 8 Mart'ta kutlanan uluslararası bir gündür. Dünya Kadınlar Günü kadın haklarını temel alan sosyokültürel bilincinin geliştirilmesine katkı sağlayan, siyasi ve ekonomik yönden başarılarının kutlandığı bir gün olarak kadın hakları eksenine odaklıdır. Batman Sonsöz Gazetesi'nde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinliklerinin basına yansımaları şu şekildedir;

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından düzenlenen, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü sebebiyle Aile Destek Merkezlerinde kursiyer kadınlara yönelik program düzenlenmiştir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Kristal Park'ta düzenlenen kahvaltı programın İpragaz ve 19 Mayıs Aile Destek Merkezleri'nden 150 kadın kursiyer ve vakıf personelleri katılmıştır.118

Batman Belediyesinin yapmış olduğu Mart ayı kültür sanat etkinlikleri programında, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü nedeniyle Kadınlardan Türküler Konserine yer verilmiştir. Kadınlar için düzenlenen konser, Batman Belediyesi Ahmet Güneştekin Kültür ve Sanat Merkezinde gerçekleşmiştir. Program, kadın yaşamını ve el emeğini konu alan bir belgesel film ile başlamış, daha sonra Türk Halk Müziği Topluluğu tarafından verilen konserlerle devam etmiştir.119

8 Mart Kadınlar Günü kapsamında Batman Sonsöz Gazetesi'nin yayımlamış olduğu "En anlamlı buluşma" başlıklı haber, Fox TV ekranlarında İsmail Küçükkaya'nın sunumu ile gerçekleşen Çalar Saat Programı'nda izletilmiştir. Küçükkaya programında Batman Sonsöz Yazı İşleri Müdürü olan Hatice Türkan'ın, kadın muhtarlar adaylarını 8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle kahvaltı da buluşturduğu haberini programına taşımıştır.120 Batman Sonsöz Gazetesi bu etkinliği ile ulusal yayınlarda da tanınırlığını artırmıştır.

115 Batman Sonsöz Gazetesi, 06.11.2020.

116 Batman Sonsöz Gazetesi, 13.06.2021.

117 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.12. 2021.

118 Batman Sonsöz Gazetesi, 06.03.2015.

119 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2018.

120 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2019.

Bir diğerk etkinlik de Batman Barosu Kadın Hakları Merkezi tarafından hazırlanmıştır. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle cezaevindeki kadın hükümlüler için bir kermes organize etmiş, kermeste kadın avukatlar, el işi, yemek ve tatlıları, kurulan stantlarda ürünlerini satışa çıkarmışlardır. Kermesten elde edilen gelir ise, Batman Cezaevi'nde tutuklu bulunan kadınlar için ayrılmıştır. Ayrıca Batman Valisi Vali Hulusi Şahin ve Eşi Ebru Şahin de kermesi ziyaret ederek kadınlara destek olmuştur.121

Yine Batman Barosu Kadın Hakları Merkezi tarafından 8 Mart Dünya Kadınlar Günü için farklı mesleki dallarındaki kadın başarı öykülerinin anlatıldığı bir program hazırlanmıştır. 1 hafta boyunca devam eden programda Batman'da farklı meslek dallarında görev yapan kadınların başarı öyküleri ve mesajlarının oluşturulduğu videolara da yer verilmiştir. Batman Sonsöz Gazetesi Yazı İşleri Müdürü olan Hatice Türkan'ın gazeteci kimliği ile yer aldığı videoda annesi Fatma Türkan da Sağlık Mahallesi Muhtarı olarak tanıtılmıştır.122

Batman'da Kadın Hekimler Vakfı' da (KAHEV) 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü sebebiyle düzenlediği etkinliği, mor balonların havaya bırakılmasıyla başlatmış ve bisiklet turu ile devam etmiştir. Batman'da kız çocuklarına burs desteği veren ve sponsorların desteğiyle köy okullarını boyayan Kadın Hekimler Vakfı (KAHEV), çiçeklerle süslediği bisikletlerle etkinliğe katılmıştır.123

Batman Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İdris Demir, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde Üniversite bünyesinde çalışan kadın personellere sürpriz ziyaret gerçekleştirip onlara karanfil dağıtmıştır. Rektör Demir, "toplumun temelini oluşturan kadınların hayatımızı da şekillendirdiğini" ifade ederek kadının sosyal hayatın içerisindeki yerine dikkat çekmiştir.124

Batman Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü'nün düzenlediği, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinliklerinde kadın temalı fotoğraf sergisi açılmış ve dünyaca ünlü 16 unvana sahip fotoğraf sanatçısı Orhan Kartal'ın 5 yılda tamamladığı arşivi, görücüye çıkmıştır. Böylece kadınların gücü, şefkati, sevgisi, merhameti, günlük hayatta karşılaştığı zorluklar ve hayata kattığı güzellikler, fotoğraflarla sergilenme imkânı bulmuştur.125

3.6. Batman'da Gündemi Oluşturan Belli Başlı Diğer Kadın Haberleri

Batman Sonsöz Gazetesi, kadınların eğitimden sağlığa, kültürden spora her alanda kendini geliştirmesi için çeşitli organizasyonlar düzenlemiş ve bu amaçla gerçekleştirilen bütün etkinlikleri sayfalarına taşımıştır. Örneğin kadın sağlığına dikkat çekmek için, Batman Belediyesi'nin destekleri ile kurulan, Hêvi Umut Kadın Atölyesi tarafından kadınlara yönelik Kanser Erken Teşhis Tarama ve Eğitim Merkezi'nden (KETEM) sorumlu doktor ve hemşirelerin katılımıyla "kanserde erken teşhisin önemi" konulu seminer düzenlenmiştir. Seminer, kadınlar tarafından ilgiyle karşılanmış, seminerin ardından kanser tarama programına katılmak isteyenler atölyeye kayıt yaptırmıştır.126

121 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2019.

122 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2020.

123 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2020.

124 Batman Sonsöz Gazetesi, 08.03.2021.

125 Batman Sonsöz Gazetesi, 07.03.2022.

126 Batman Sonsöz Gazetesi, 18.06.2014.

Batman Gönüllüleri Derneği'nde “Kızlarımızla Güvenli Yarınlar” projesi kapsamında açılan el sanatları kursunda eğitim alan kadın kursiyerler, hazırladıkları ürünleri sergilemişlerdir. Dernek, 9 ay boyunca el sanatlarında eğitim gören 300 ev kadınına sertifika vermiş, kursiyerlere el sanatı dışında, çeşitli gezi ve sinema etkinlikleri düzenlemiştir.¹²⁷

Kadınlara yönelik hizmette bulunan El Ele Derneği, Batman Gönüllüleri Derneği, Petrolkent Girişimci Kadınlar Derneği, Zihinsel Engelliler Derneği, Kızılay Kadın Kolları, Engelsiz Yaşam Derneği ile Batman Belediyesinin ortaklaşa düzenlediği “Gezelim Görelim” ‘projesiyle farklı yaş gruplarından oluşan 40 kadın, Antalya gezisine gönderilmiştir.¹²⁸

25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele Günü sebebiyle, Batman Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu tarafından düzenlenen Kadına Yönelik Şiddete Karşı Hayır temalı konferans yapılmıştır. Ardından oyuncu Şükrü Erdem tarafından Kız Ali adlı tiyatro oyunu sergilenmiştir.¹²⁹

Yardımsaver kadınlar, Bir Kalp Bin Umut Platformu ve Kalplere Dokunan Gönüllüler, Batman’ın Kozluk İlçesi’ndeki çocuklar için ortak kampanya yürütmüş ve ördükleri, atkı, bere, eldiven ve çorapları Kozluk’a giderek yardıma muhtaç çocuklara giydirmişlerdir. Bir Kalp Bin Umut Platformu Medya Tanıtım Başkanı Ceylan Günaydın “*Amacımız masum çocukların kalplerine dokunmak, gözlerindeki mutluluk ve yüzlerindeki gülümsemenin sebebi olmaktır. Kozluk ve Köylerinde toplam 300 çocuğumuzun atkı-bere-eldiven takımlarını ulaştırdık. Annelerimizin, ev hanımlarının, kadın arkadaşlarımızın el emeği ile örülen her ilmek, sevgiye dönüştü. Etkinliğimize destek veren Kozluk Milli Eğitim Müdürü Ömer Toprak, Genç Yazar-Şair Hasan Eroğlu ve Platform Üyelerimize teşekkür ediyoruz*” diyerek şükranlarını sunmuştur.¹³⁰

Sonuç

Batman Sonsöz Gazetesi Batman’ da faaliyet gösteren, Ercan Atay ve Hatice Türkan tarafından 2 Haziran 2014 tarihinde kurulan bir yerel gazetedir. Haftanın altı günü çıkan gazete, Batman gündemini Batmanlılarla buluşturan beş resmi gazeteden biridir. Batman ili ve ilçeleri dışında ülkede kamuoyu oluşturan konuları da gazete de önemli bir gündem oluşturmuştur. Gazete, günlük yaşamı ele almış, bunun yanı sıra kentteki siyaset, sağlık, eğitim, ekonomi, resmi ilanlar, yeni açılan mekanlar, Batman geçmişi hakkında nostalji ve Batman dair her şeyi Batman Sonsöz Gazetesi’nde yer vermiştir.

Oldukça güçlü bir yazar kadrosuna sahip olan Batman Sonsöz Gazetesi’nin Genel Yayın Yönetmeni Hatice Türkan, Batman’da basın yasasından sigortası yatan ve bu işi bilfiil yapan tek kadın gazetecidir. Bu sebeple gazetede kadınlar ve onlar için yapılan haberler önemli yer tutmaktadır.

Batman Sonsöz Gazetesi kurulduğu 2014 yılından itibaren halkçı, demokratik ve tarafsız bir yayın politikasını ilke edinmiş, başta siyasiler olmak üzere toplumu oluşturan kesimlere eşit mesafede yaklaşmayı amaçlamıştır. Kadın haberleri konusunda da oldukça hassas davranmış, her kesimden kadına hitap etmiştir. Batman Sonsöz Gazetesi, ezilen, ailesinden, eşinden, nişanlısından sevgilisinden şiddet görmüş kadınların,

¹²⁷ Batman Sonsöz Gazetesi 30.10.2014.

¹²⁸ Batman Sonsöz Gazetesi 19.01.2018.

¹²⁹ Batman Sonsöz Gazetesi 01.12.2019.

¹³⁰ Batman Sonsöz Gazetesi, 24.12.2020.

istismara uğrayan kadınların, öldürülen kadınların haberlerini hassasiyetle yapmıştır. Gazete çalışanları da kadınların toplumda güçlü bireyler olarak yer edinebilmesini amaç edinmiş ve kadınların haksızlık karşısında duruşlarını desteklemiştir. Sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmak isteyen kadınların, hobi edinebilecekleri kurs ve dernekler hakkında haberler yapıp, kadınların sosyalleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Girişimci kadınların reklamlarına gazetede sıklıkla yer vermiş ve bunları yaparken de herhangi bir ücret talep etmemiştir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Atabek, E.(1989). *Kısıtlanmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık*, Altın Kitaplar, İstanbul.

Bilen, S. (2018). “*Basın Yoluyla Kişilik Hakkının İhlali*”, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Connell, R. W. (1988). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erdoğan, İ. (2002). *İletişimi Anlamak*, Ankara, Erk Yayınevi.

Eyyuboğlu, H. (2010). *Basında Kadın*, İstanbul Üniversitesi

Girgin A. (2000). *Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Yayınevi.

Girgin, A. (2000). *Türk Basın Tarihinde Lokal Gazetecilik*, İnkılap Kitapevi İstanbul.

Girgin,A.(1997). *Türkiye’deki Yerel Basının Gelişmesi*, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Görmeli, K. N, Araç, S. (2018). *Batman ili ve Kadın İntiharları*.

Jurgen Habermas,(2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora, Mithat Sancar, 5.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kılıçoğlu A. M.(2016). *Basın Yoluyla Hukusal Sorumluluk*, Ankara, Turhan Kitapevi.

Köse, A.(2011). *Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye’sinde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili*, III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul; Petrol-İş Yayını.

Özcan, N.(2019). *Kadın Olgusu*, İstanbul Üniversitesi.

Öztuna, G. (1992). *Yazılı, Sözlü, Görüntülü; Basın Yayın İletişim Birimleri, Bilimsel Araştırma Ders Notları*, Marmara Ün. İletişim Fak. Yayınları, Yayın No:3, İstanbul.

Topuz, H.(1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınlar.

Vural, A. M.(2001). “Toplumsal Gelişim Sürecine Katkı Sağlayan Bir Araç Olarak Yerel Medya” *İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: XI, İstanbul, İ.Ü. Basımevi Müdürlüğü.

Yüksel, A.H.(1988). Uğur Demiray, *Basının Toplumsal İletişimdeki İşlevleri*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı Yayınları.

İnternet Adresleri

<http://www.baskahukuk.com/basin-nedir/>

<https://www.batmansonsoz.net/bilgi/yayin-ilkeleri.html>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/621681>
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2149392>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213011>
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/42922/397938>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212278>
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1159912>
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/53558/702876>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/455971>
<http://ecider.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/1678096>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/46694.pdf>
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET000761.pdf>
<https://www.makaleler.com/yerel-basin-nedir>
https://www.researchgate.net/publication/317815980_Yerel_Basin'da_Kent_Yasam_Gazetesi_ve_Atakoy_Gazetelerinin_Incelenmesi
<https://web.archive.org/web/20200325122236/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/744941>

Gazeteler

Batman Sonsöz Gazetesi, 02.06.2014- 10.09.2022

Röportajlar

Ercan Atay, 04.09.2022-07.09.2022 tarihli görüşme.
Gül Mirkan Erin, 07.09.2022 tarihli görüşme.
Hatice Türkan, 04.09.2022-07.09.2022 tarihli görüşme.
Hatice Türkan, 05.09.2022 tarihli görüşme.
Hatice Türkan, 06.09.2022 tarihli görüşme.
Hatice Türkan, 07.09.2022 tarihli görüşme.
Hiva İlal Tosun,07.09.2022 tarihli görüşme.

BATMAN ŞEHRİNİN KENTLEŞME OLGUSUNUN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK BAĞLAMDA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU

Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, kasimtatlili@hotmail.com

Özet

Batman, gelişmişlik ve kalkınmışlık açısından Türkiye'nin en önemli illerinden biridir. Sanayi tesislerinin çoğunu kendi sınırları içinde bulundurur. Batman doğal ve kültürel kaynaklarıyla birlikte hızlı şehirleşmenin beraberinde getirdiği açılımları ve kültürel yapılanmayı yaşamış bir kenttir. 1950'de Türkiye'de başlayan kentleşme süreciyle ve daha sonra 1980'den itibaren Türkiye'de yaşanan dışa açık ekonomi ve sanayileşmede meydana gelen gelişmelere paralel olarak, bu gelişmelerden derinden etkilenmiştir. Bu yıllardan sonra hızla şehirleşme ve sanayileşmenin yaşandığı Batman eski görünümünden çok uzak bir görünüme doğru evrilmiştir. Bu değişimde özellikle mekânsal veriler önemli rol oynar. Şehrsel alanlara dair bilgilerimiz yeni veri kaynaklarına bağlı olarak sürekli yenilenip, çeşitleniyor. Bu değişimde özellikle mekânsal veriler başat rol oynuyor. Artık şehri oluşturan unsurlar yüksek çözünürlükte ve doğrulukta analiz edilebiliyor. Böyle bir ilerleme de kentsel mekânın özgül yapısının daha rahat gözlemlenmesine rehberlik ediyor. Kentin kendisi gibi, çeşitlilik de durağan değildir. Kent ve onun tarihselliğini yansıtan kentleşme süreci, devamlı polarize olmuş ve yerleşerek mozaiklenmiş yapılar üretmektedir. Harvey'in ifadesiyle kentin mekânsal biçimi, insan davranışlarının temel belirleyicisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle de kentin dokusuna dair özgül süreçler önem kazanıyor. Benzer öyküler, özellikle 1950'lerden 2000'li yılların başına kadar şehrsel alana katılan birçok yerleşme için de geçerlidir. Yeni ulaşım akslarının gelişimi ile sanayinin hızlanan ademi merkezileşmesi, kırsaldan sürekli gelen ve genellikle kenti kendi kurallarına göre şekillendirme gayesindeki göçmen kitlesi, mülkiyetin ve sermaye yetersizliği, enformel yapılaşma ve tüm bunların sonucunda ortaya çıkan kontrolsüz büyüme olgusu Batman için de söylenebilir. Kenti var eden düzensizlik, kentin *coğrafi anatomisinde patolojik* sorunlara neden olmaktadır. Çözüm ise kentin bir bütün halinde dönüştürülmesine dayandırılmaktadır. Bu çalışmada, Batman ilinin kentleşme olgusu, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamda bağlam değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Batman, kentleşme, sanayileşme, demografik, kentsel doku, patolojik sorunlar.

A GENERAL EVALUATION OF BATMAN CITY'S URBANIZATION IN SOCIO-CULTURAL AND ECONOMIC CONTEXT

Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU

Abstract

Batman is one of the most important provinces of Turkey in terms of development and development. Batman has gone through a quick urbanization and cultural settlement with its natural and cultural resources. It has most of its industrial facilities within its borders. In parallel with the urbanization process that started in Turkey in 1950 and then the developments in the open economy and industrialization in Turkey since 1980, it has been deeply affected by these developments. After these years, Batman, which experienced rapid urbanization and industrialization, has evolved into a view far from its old appearance. Our knowledge of urban areas is constantly being renewed and diversified depending on new data sources. Spatial data plays a particularly major role in this change. Currently the elements of a given city can be analyzed in high resolution and with great accuracy. Such progress guides the observation of the specific structure of urban spaces more easily. Like the city itself, diversity is not static. The city and the urbanization process, which reflects its historicity, produce structures that are constantly polarized and localized and mosaiced. In Harvey's words, the spatial form of the city stands out as the main determinant

of human behavior. For this reason, specific processes regarding the texture of the city gain importance. Similar stories are also valid for many settlements that joined the urban area, especially from the 1950s to the early 2000s. The accelerating decentralization of the industry with the development of new transportation axes, the mass of immigrants coming from the countryside and generally aiming to shape the city according to their own rules, lack of ownership and capital, informal structuring and the uncontrolled growth phenomenon as a result of all these can also be said for Batman. The disorder that creates the city causes pathological problems in the geographical anatomy of the city. The solution is based on the transformation of the city as a whole. In this study has been evaluated. the urbanization phenomenon of Batman province, the context in the socio-cultural and economic context.

Keywords: Batman, urbanization, industrialization, demographic, urban texture, pathological problems.

1. Giriş

Yaklaşık 622 km²'lik bir alana sahip olan Batman şehrinin denizden yüksekliği 560 m'dir. İl merkezi Batman Çayı havzasında düz bir arazi üzerine yerleşmiştir. Dicle Nehri batıdan doğuya doğru akarak il topraklarından geçer. Batman Çayı, Batman- Diyarbakır il sınırını çizerek Dicle Nehri ile birleşir. Şehrin doğusunda petrol üretimi yapılan 1288 m. yükseklikte Raman Dağı ve Güneydoğu Toroslari vardır. Batman şehir merkezi çok eski bir tarihi geçmişe sahip değildir. Ancak, merkez köy ve ilçeler çok eski bir tarihi geçmişe sahiptir. Batman Çayı'nın adı 1950'li yılların başında İluh Köyü'ne verilmiştir. 1957 yılında Siirt'e bağlı olarak Batman ilçesi kurulmuştur (<https://tr.wikipedia.org/wiki>).

Batman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır Havzası'nın güneydoğu bölümünde, Kıra Dağı ile Raman Dağı arasında bulunmaktadır Batman, Siirt'e bağlı Beşiri ilçesinin İluh nahiyesi olarak küçük bir yerleşme iken 1940 yılında Raman Dağı Meymune Boğazı'nda petrol yataklarının bulunması, petrol rafineri tesislerinin kurulması ile iş imkanlarıyla çekim noktası olmaya başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, göçlere bağlı olarak hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. 1937 yılında bucak haline getirilen İluh (yeni adıyla Batman), 1955 yılında genel nüfus sayımında nüfusun 4.713 olarak kaydedilmesiyle 2 Kasım 1955 tarihinde Belediye olmuştur. 1957 yılında ilçe, 1990'da ise il olmuştur. Batman şehri gelişimini petrole borçlu olup, şehrin kuruluşu ve hızlı gelişim süreci, bulunan petrol yataklarına bağlı olarak meydana gelmiştir. Bu hızlı gelişim süreci, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından petrol arama çalışmalarlarıyla başlamaktadır. Jeolojik yapıya bağlı olarak Raman Dağı'nda oluşan petrol yataklarının ilk olarak Raman-8 kuyusunun devreye alınmasıyla beraber İluh Köyü bugünkü haliyle bir kent haline gelmiştir (Güneş, 2019: 23; <https://batman.csb.gov.tr>). Batman'ın hızlı gelişim süreci 1955 yılında Belediye teşkilatı kurulduktan sonra başlayıp, 1980 yılına kadar devam etmiştir. Batman'ın yeni il olması ve çok hızlı büyümesi dolayısıyla bölge illerinin karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte şehir bu kültürleri bir araya getiren bir kültür yapısına sahiptir. Batman'ın kentsel gelişim sürecinde petrolün bulunması ve farklı nedenlerden kaynaklı yapılan göçler temel etkenler olmuştur.

Günümüzde geniş bir sahaya yayılmış olan Batman şehri, birbirinden farklı iki ayrı kesim halinde dikkati çeker. Güneyde bulunan kesim geniş asfalt yolları, modern binaları, parkları, eğlence yerleri ve spor alanlarıyla her türlü imkâna sahiptir. Burası Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na ait modern sitedir. Bunun kuzeyinde ve kuzeybatısında yayılan asıl Batman şehri ise plansız şekliyle büyük bir köyü hatırlatır.

Güneydeki modern Petrol mahallesi ile imarsız bir şekilde gelişen kuzeybatıdaki İluh, kuzeydoğudaki Raman ve kuzeydeki Ulucami mahallelerini birbirinden şehrin ortasından geçen demiryolu ayırır (<https://islamansiklopedisi.org.tr>).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Batman şehrinin kentleşme olgusunu, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamda bağlam genel olarak değerlendirmektir.

3. Literatür Taraması

3.1. Göç Olgusu

Günümüzde *küreselleşme, bölgesel çatışmalar, yoksulluk ve işsizlik, teknolojiye ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmesi* gibi nedenler göç edenlerin sayısını gün geçtikçe artırmaktadır. Göç kavramının ana unsurunu oluşturan iyi bir gelecek beklentisi, ekonomik nedenler, toplumsal, dini ve siyasi nedenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Göç olgusu kişilerin isteklerine bağlı olduğu gibi, devlet ya da başka bir güç (savaş, terör olayları) tarafından göçe zorlanma gibi nedenlerle bireyin ya da grubun rızası dışında da gerçekleşebilmektedir. İster gönüllü, isterse zorunlu bir nedene bağlı olsun göçlerin temelinde insanların yaşadıkları yerlerde arzuladıkları yaşam şartlarına ulaşamamış olmaları yatar. Göçün geleneksel açıklamaları, kaynak bölgede iticiliğe ve göç edilecek alanlarda çekiciliğe neden olan faktörler üzerine kuruludur. Bu faktörler literatürde “itici ve çekici güçler yaklaşımı“ çerçevesinde incelenir. “İtici güçler”in başlıca nedenleri; işsizlik ve düşük gelir iken; “çekici güçler” arasında yüksek gelir ve istihdam fırsatları, eğitim, sağlık, gibi faktörler yer alır (Çelik, 2006; Akt: Nazlı, 2019: 26).

Batman’da Modern rafinerinin kurulması ve buna bağlı üretim artışı 1955-1980 yılları arasına damga vurmuştur. Batman’da 1970 yılına kadar görülen aşırı nüfus artışı petrol çıkarımının artması ve modern rafinerinin kurulması ile yaşanan işçi göçlerine dayanmaktadır. Batman’ın nüfusu 1980 ile 1990 yılları arasında 240.000-250.000 civarında artmıştır. Bu artışın nedeni kırsaldan ve komşu illerden yaşanan göçler ile Batman’ın 1990 yılında il statüsüne kavuşmasıdır.

En yüksek nüfus artış hızı petrol rafinerisinin kurulduğu 1955 yılına denk gelmektedir. 1955 yılında Batman petrol rafinerisinin kurulması ve rafinerinin 1966 yıllarında daha da geliştirilmesi Batman şehrinin hızlı bir şekilde göç almasına ve şehrin ani bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Batman şehri hem çevre köy ve yerleşmelerden göç alarak hem de doğurganlık oranının yüksek olmasına bağlı olarak yoğun bir şekilde artmıştır. Batman şehrinin birdenbire büyümesi ve 1980 yılına kadar büyük bir nüfus patlamasına sahne olması, ayrıca 1990 yılından sonra artan güvenlik ve terör kaynaklı olaylar sonucu köylerin boşaltılmasıyla beraber şehirde ikinci bir nüfus patlamasının yaşanması beraberinde birçok sosyal ve ekonomik sorun ortaya çıkarmıştır.

3.2. Kent Gelişimini Etkileyen Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Faktörler

Batman, 1950 öncesinde küçük bir yerleşim yeri idi. Raman Dağı'nda petrolün bulunması ile hızlı bir gelişme göstermiştir. 1990 yılında il statüsü kazanmıştır. Merkez; Sason, Kozluk, Beşiri, Hasankeyf ve Gercüş olmak üzere 5 ilçeden oluşmaktadır.

Batman'ın hızla gelişerek kentsel özellik kazanması, hava kirliliği, plansız ve hızlı kentleşme gibi önemli bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Batman ilinde hava kirliliğine sebep olan faktörler sırasıyla; endüstriyel tesislerin şehir içinde kalması, kış aylarında ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar, anızların yakılması, motorlu taşıtlar ve çöl tozları en başta gelmektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017).

Batman, 1940'a kadar sahip olduğu ilçelerin hepsinden küçüktü. Petrolün bulunması, petrol rafinerisinin kurulması, demiryolunun yapılması, alanının tarım, ulaşım elverişli olması nedeniyle hızlı göçlerin sonucunda, nüfusu hızla artmış ve mekânsal olarak da büyümüştür (Altunışık, 2009). Temelde petrole dayalı olarak hızlı artan nüfus, 1985-2000 yılları arasında güvenlik nedeniyle kırsal alanlardan yapılan göçlerle önceki dönemlere göre, çok daha fazla artmıştır. 1980'li yıllarda şehrin nüfus miktarında başlayan hızlı artış, 2000 yılına kadar devamlı etmiştir. 2000-2010 yılları arasında ise şehir nüfusunda kırsal alanlardan yapılan göçün azalması ile bir bölümünün geri dönmesine bağlı olarak bir önceki döneme göre daha az artış yaşanmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010). Hızlı nüfus artışı kentin hızla büyümesine neden olmuş ve bugünkü Batman şehrinin oluşmasını sağlamıştır.

Belli dönemlerde kırsal alanlardan Batman'a yapılan göçler şehrin plansız gelişmesine ve bununla beraber önemli bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kırsal alanlardan gelen nüfus şehrin güneybatısına yerleşmiş ve şehrin bu kesiminde gecekondular mahalleleri ve varoşlar oluşmuştur.

Batman kentinde bulunan önemli ekonomik faaliyetler; sanayi, ticaret, tarımsal üretim, ulaşım ve turizmdir. Batman şehri, petrol sanayisinde oldukça gelişme göstermiştir. Batman şehir merkezi nüfusunun istihdam edildikleri ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında, işgücünün önemli bir bölümünün hizmet ve sanayi sektöründen geçimini sağlamaktadır. Şehir nüfusunda belirli dönemlerde görülen artış, sanayi fonksiyonunun gerilemesine ve hizmet fonksiyonunun ön plana çıkmasına neden olmuştur (Güneş, 2019). Batman'da turizm potansiyeli bulunmasına rağmen, turizm sektörü istenilen düzeyde gelişme göstermemiştir.

Petrol, en çok şehrin ilk dönemdeki sanayileşmesinde etkili olmuştur. Daha sonra şehirde sanayi kuruluşlarında gözle görülür değişiklikler meydana gelmiştir. Batman şehrinde tüm sanayi faaliyetlerinin temelinde petrol bulunmaktadır. Batman'da var olan sanayileşme petrol ve petrole bağlı yan ürünlerle olmuştur.

Batman'ın 1990 yılında il statüsüne kavuşmasının ardından hizmet sektöründe de hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Batman şehir merkezinde tarım dışı faaliyetlerde çalışanların sektörler içerisinde büyük bir yer kaplaması tarım sektörünün son sırada yer almasına neden olmuştur. İnşaat sektörünün de canlılık kazanması ile çok katlı apartmanlar, modern işhanları, ticaret merkezleri, turistik oteller, büyük ve gösterişli lokantalar, süpermarketler, kiremit ve tuğla fabrikaları, büyük çaplı atölyeler ve imalâthanelerin büyük ve modern bir

şehir haline getirdiği Batman'da, sosyo-ekonomik durum ve yaşantıyı da aynı paralelde değişime uğratmıştır (Çelik, 2009).

Ekonomik faaliyetlerin farklı alanlarda yoğunlaşması ve yayılması, ekonomik unsurların birbirleriyle fonksiyonel ilişkilerinin sonucudur. Böylece ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı ana mekanlar oluşmakta ve bu ana mekanlar her türlü ekonomik faaliyeti kendine çeken birer merkez konumuna ulaşmaktadır. Sanayi tesisleri, şehirlerde önce şehrin iç kısımlarında geliştikleri, sonra büyüyerek şehrin çevresine yayıldıkları ve böylece şehirlerin alansal yayılmasını da teşvik etmektedirler (Temurçin, 2012: 106). Türkiye’de ve dolayısıyla Batman gibi büyük şehirlerde yeni sanayi faaliyetlerine açılan alanlar çoğu kez şehirlerin kenarlarındaki tarım alanları, eski rekreasyon alanları ve banliyöler olmaktadır.

Batman şehir merkezinde nüfusun ekonomik faaliyet kollarına baktığımızda ilk sırada hizmet sektörü (%77) gelirken ikinci sırada sanayi sektörü (% 16) ve üçüncü sırada da tarım sektörü (%7) yer almaktadır. Bu da Batman Şehrinin bir hizmet şehri olduğunu göstermektedir. Batman şehrinde sağlık durumunu etkileyen en önemli faktörler, başta nüfusun gelir düzeyi ile eğitim seviyesidir. Batman’da özel sağlık kurumlarında büyük gelişmeler yaşanmıştır (Tetik, 2013: 264). Batman’da yaşayanların evlilik, boşanma, başlık parası, düğün törenleri, nikah, boşanma gibi konular da geleneksel anlayıştan modern anlayışa doğru bir değişim yaşadıkları görülmektedir. Evliliklerde önceki dönemlerde görücü usulü evlilik daha yaygın iken, günümüzde anlaşmalı evlilikler daha yaygın hale gelmiştir.

3.3. Kentleşme Durumu

Kentleşme, toplumsal değişimin hem nedeni hem de sonucu sayılmaktadır. Kentleşme bir yandan toplum yapısını oluşturan unsurlarda yarattığı etki nedeniyle toplumsal değişimin nedeni sayılmakta; diğer taraftan toplumsal değişimin sonucu olan bir süreci ifade etmektedir. Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren artan iç göç ve kentleşme olgusu sosyal bilimcilerin ilgisini çekmektedir (Türk, 2016).

Batman şehrinin değişik kesimlerinde konut alanları, sanayi, yeşil alanlar ve ticaret gibi fonksiyonlara sahip alanlar yan yana ve iç içe yer almaktadır. Batman'da çok yönlü olarak meydana gelen hızlı gelişmeler düzensiz ve plansız bir şehirleşmeyi de beraberinde getirmiştir. İl genelinde şehirleşmenin en fazla olduğu yer Batman şehir merkezidir. Ancak şehirleşme istenilen düzeyde değildir. Batman şehrini diğer şehirlerimizden ayıran en önemli özellik, Batman şehrinde yaşanan ani dönüşümdür. Petrolün keşfinin ardından Batman şehri, ekonomik açıdan son derece önem kazanmış ve il statüsünü kazanmasının ardından kamusal örgütlenmelerde hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Çevre il ve ilçeler için ekonomik anlamda umut kapısı haline dönen Batman şehri, yoğun ve hızlı bir şekilde göç alarak kısa sürede büyümüş ve şehirleşme sürecine girmiştir (Tetik, 2013: 263).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde şehirleşme sanayileşme sürecinin beraberinde getirdiği bir toplumsal olgu olmadığı ve bu nedenle, “aşırı” şehirleşme sürecinde şehirle bütünleşme ve şehre uyumun uzun bir zaman sürecinde ve yavaş gerçekleştiği kabul edilmektedir (Ökmen & Arslan, 2001). Bu durumu Batman’da birçok yönüyle görmek mümkündür. Zira şehirdeki nüfusun büyük bir kısmının kırsal toplum özelliklerini göstermesi, Batman’da şehirleşmenin önünde önemli bir engel olarak kalmaktadır. Dolayısıyla oldukça

yavaş bir şehirleşmenin gerçekleşmesine olanak tanımakta ve dahası şehirlere özgü niteliklerin belirginleşmesini engellemektedir (Alaeddinoğlu, 2008).

Keleş'in (2000) yaptığı araştırmada şu sonuçlar ortaya çıkarılmıştır:

➤ Batman'da şehirleşmenin önündeki diğer önemli bir engel ise bölgede yaygın olarak görülen ve dahası sosyal hiyerarşiyi belirleyen hemşehricilik ve aşiret yapısıdır. Yani, Batmanlılık kavramı şehrsel organizasyonun yeni olması nedeniyle tam olarak oluşmamıştır. Bunda da geldikleri yörelere göre şehrin mahallelerine yerleşen insanların payı çok büyüktür. Çünkü her bir mahalle baskın bir hemşeri ve/veya aşiret kümelenmesini ifade etmektedir. Bu yapı onları şehirdeki yalnızlığa ve şehir sorunlarına karşı güçlü kılarken, şehir yaşamından ve şehirlileşme sürecinden uzak tutmaktadır.

➤ Batman'daki çarpık şehirleşmenin diğer bir nedeni de, şehir merkezine yakın bölgelerde konut ve arsa fiyatlarının yeni gelenlerin satın alma paritelerinin çok üstünde olmasıdır. Batman'ın bu alt sosyal statülü mahallelerinde bir şekilde yaşamaya zorunlu olan ve şehir mekânında marjinalleşen insanlar, bu sağlıksız şehirleşmenin sonucu oluşan toplum yapısındaki değişikliklere ve gelişmelere ayak uyduramamış ve bunun sonucu olarak farklı aile tiplerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermişlerdir. Bir taraftan kır özelliklerini şehre taşımaya çalışan öte taraftan şehir özelliklerine uyum sağlamak zorunda kalan, kırla şehir arasına sıkışmış, yaşamlarında zaman zaman şehre tepki, zaman zaman da kıra özlemi sergileyen bir alt kültür oluşmuştur. Batman'da gözlemlenen bu durum sürekli bir işi ya da hiçbir gelir güvencesi olmayan insanlar için ötekileşmeyi yarattığı gibi şehir yaşamından uzaklaştırmakta ve dolayısıyla şehirlileşme olgusundan da uzaklaştırmaktadır. Şehrin sosyo-ekonomik yapısındaki sorunlar; sosyal, kültürel yaşamını derinden etkilemiştir. Batman'da gerçekleşen hızlı ve sağlıksız şehirleşme ekonomik problemler yanında, yalnızlık, uyum, yabancılaşma, suç, şehirle bütünleşememe, yerel hizmetlerin zorlanması, çevre kirliliği gibi sosyal problemler yaratmıştır (Alaeddinoğlu, 2008; Akt: Nazlı, 2019: 76). Diğer taraftan, Batman'da yaşanmaya başlanan hızlı ve plansız kentleşme ve arazi fiyatlarının artması sonucunda desentralizasyon hareketleri başlamıştır.

Kentin alan olarak büyümesi ve kent nüfusunun hacim olarak çoğalması sonucu ortaya çıkan heterojen yapı; başta aile olmak üzere, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinde çözülmeye neden olmakta ve bu süreç, kentte sosyal sermaye düzeyinin hızla gerilemesine yol açmaktadır. Diğer taraftan kentsel toplumsal ilişkiler ve kentleşme hızı aynı şekilde gelişme göstermemektedir. Toplumsal ilişkilerin devamlılığı ve sürekliliği için bazı geleneksel değerlerin de korunması gerekmektedir. Kentsel ortamda aşırı bireyselleşme, sosyal sermaye düzeyini olumsuz etkilerken, nihayetinde kişilerin birbirine duydukları güven düzeyi azalmaktadır (Türk, 2016: 221).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Şehrsel alanlara dair bilgilerimiz yeni veri kaynaklarına bağlı olarak sürekli yenilenip, çeşitleniyor. Bu değişimde özellikle mekânsal veriler başat rol oynamaktadır. Artık şehri oluşturan unsurlar yüksek çözünürlükte ve doğrulukta analiz edilebiliyor. Böyle bir ilerleme de kentsel mekânın özgül yapısının daha rahat gözlemlenmesine rehberlik ediyor. Türkiye gibi hızlı kentleşen ülkelerin büyük çoğunluğunda

kentleşme beraberinde bir takım sorunları doğurmaktadır. Bunlardan en önemlileri işsizlik ve geçim sıkıntısı, alt yapı ve ulaşım sorunu, arsa, konut ve gecekondu sorunu, kentle bütünleşme sorunu, asayiş sorunu, çevre gibi sorunlardan oluşmaktadır.

Batman'ın çekirdeğini oluşturan İluh Köyü, 1940 yıllarında petrolün bulunması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun ulaşımına açılması, verimli tarım alanlarına sahip oluşu, çevre il ve ilçelerle ulaşım bağlantılarının kolay olması yerleşmenin önünü açmış ve bütün bunlara bağlı olarak hızlı gelişme sürecine girmiştir. Kent geçmişte sahip olduğu bu gelişimi günümüzde de sürdürmektedir (Güneş, 2019: 98). Küçük bir köyün etrafında kurulan Batman 1950'li yıllardan itibaren hızlı, bir o kadar da çarpık bir kentleşme sürecine girmiştir.

Tarihi kaynaklara bakıldığında zaman, insanların ilk defa yerleşik hayata geçiş yaptığı ve akabinde medeniyetler kurduğu yerlerin başında Mezopotamya havzasını teşkil eden Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bol alüvyonlu ovalar ve bereketli topraklar geldiği görülecektir. Kuzey Mezopotamya yı sulayarak geçen Dicle Nehri ve onun yan kolları olan iki büyük nehir durumundaki Batman ve Garzan çaylarının Batman il sınırları içinde akması ve her üç nehrin Batman'daki toplam 180 Km. uzunlukta olması, tarihi süreç içinde Batman'a büyük avantajlar sağlamıştır. On bin yıllık bir kültür birikimine sahip Batman da kurulu bulunan petrol sanayii ve tesislerine paralel olarak artan yatırımlar, "Altına Hücum" gibi insanların buraya göç etmesine neden olmuştur. Batman'a yapılan bu göç, beraberinde farklı bir kültürü de getirmiştir. Bu sosyal ve kültürel doku ile folklorik yaşam tarzı, bir laboratuarda birbiriyle karıştırılmış gibi Batman'da kendini göstermektedir. Her alanda kendini gösteren bu zengin kültürel potansiyelin varlığı, Batman için bir şans olarak kabul edilmesi gerekir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin tipik bir kenti olan Batman ve bağlı yerleşim alanlarında çok sayıda görülmesi gereken tarihi ve turistik alanlar vardır (<https://batman.ktb.gov.tr>).

Batman şehrinin kuruluşu ve gelişim süreci, içerisinde yer aldığı bölge içinde meydana gelen gelişmeler ile paralellik göstermektedir. Batman şehrinin kuruluşu ve gelişimi yakın çevresinde meydana gelen gelişmelere bağlı olmuştur. Batman doğal, tarihi ve kültürel kaynaklarıyla birlikte hızlı şehirleşmenin beraberinde getirdiği değişimleri yaşamış bir kenttir. Batman kentsel gelişim sürecinde, doğal kaynaklarla birlikte kültürel kaynakların kullanılması ve korunmasının gerekli olduğu iyi bir örnektir.

Petrol kenti olmasıyla hızlı gelişmekte olan şehir ekonomik durumu petrole bağlı olarak gerek yerli petrolün işletilmesi gerekse ithal petrolün rafinajı nedeniyle günde ortalama olarak 400-500 tankerin Batman'a girip çıkması transit ticaretin gündün güne gelişmesini sağlamaktadır. Batman şehri il statüsü kazandığı andan itibaren şehrin kuzey kısmı önem kazanmaya, yeni yerleşim alanına ve gelişmeye daha hazır bir görüntü vermiştir. Askeri alanlar, hastane ve sanayi siteleri şehrin kuzey ve kuzeybatı kısmına yerleşmiş bir konumdadırlar. Batman şehir merkezi yoğun göç ve yüksek doğurganlık oranının etkisiyle nüfusu sürekli artan bir şehir olmuştur. Bu durum şehirleşme sürecini oldukça hızlandırmış ve belli bir plan dâhilinde olmayan çarpık bir kentleşme yapısını ortaya çıkarmıştır. İstihdam olanakları artan nüfusa cevap verememiştir. Bu da bir takım sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Bu sorunlar günümüzde hala devam etmektedir ve yeterli bir çözüm üretilememiştir (Tetik, 2013: 245). Hızlı kentleşme süreci, toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar üzerinde değişmelere neden olmaktadır. Değişme her an gerçekleşen bir durum

olduğundan değişimin önüne setler çekmek imkânsızdır. Batman kentleşmesi, Türkiye'deki diğer bazı kentlerle benzerlikler göstermekle birlikte "Sanayileşmeyle Doğup Sanayileş(e)meden Büyüyen Bir Kent" olarak tanımlanabilir.

Kaynakça

- Alaeddinoğlu, F. (2010). Batman şehri, fonksiyonel özellikleri ve başlıca sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 19-42.
- Altunışık, İ. (2009). Coğrafi bakımdan Batman ili yer adları. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, K. (2009). Cumhuriyet döneminde Batman ve yöresi. T.C. Batman Valiliği, I. Uluslararası Batman Ve Çevresi Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu 2008, Bildiriler Kitabı, Ofset Matbaacılık.
- Güneş, T. (2019). Batman'da kentsel gelişim süreci. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Nazlı, V. (2019). Batman ilinde nüfus hareketleri. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Keleş, R. (2000). Yerinden yönetim ve siyaset. Ankara: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2002). Kentleşme politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarp, G., Temurçin, K. & Aldırmaz, Y. (2019). Kentin Hücresel Boyutu: Bağcılar (İstanbul) Üzerine Bir Deneme. *Coğrafya Dergisi*, 39, 100-109. (DOI: 10.26650/JGEOG2019-0032).
- Sunkar, M. & Tonbul, S. (2010). Batman şehrinin kuruluş ve gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 18-38.
- T.C. Batman Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017. Batman İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.
- Temurçin, K. (2012). Bağcılar (İstanbul) İlçesi'nde Sanayinin Gelişimi ve Yapısı, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, 105-123.
- Tetik, M. (2013). Batman şehrinin beşeri ve ekonomik coğrafyası. (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Türk, E. (2016). Hızlı kentleşme sürecinin toplumsal yapıya etkileri: Batman örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü.
- Çevrimiçi Linkler:
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Batman>, Erişim tarihi: 15.10.2022.
- <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56575/genel-bilgiler.html>, Erişim tarihi: 15.10.2022.
- <https://batman.csb.gov.tr/ilimiz-hakkinda-i-998>, Erişim tarihi: 15.10.2022.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/batman>, Erişim tarihi: 15.10.2022.

20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDEKİ DENGBEJ KLAMLARINDA BATMAN'IN SOSYO-POLİTİK YAPISI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Öğr. Gör. Mehmet Veysel KARATAŞ

Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, veysel.karatas@batman.edu.tr

Özet

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar 10-15 hanelik bir köyden ibaret olan Batman, 1990 yılında 3647 sayılı yasayla Siirt'ten ayrılıp Türkiye'nin 72. vilayeti olmuştur. Bu sebeple Batman ilinin kurumsal hafızasının yeni teşekkül ettiği söylenebilir. Buna bağlı olarak, çevre illerle kıyaslandığında Batman'ın, yazılı kaynaklar açısından yeterli veriye sahip olmadığı görülmektedir. Yakın tarih açısından Batman'ın sosyo-politik yapısının analizini mümkün kılacak malzemeler sınırlıdır. Ancak Batman zengin bir sözlü kültür mirasına sahiptir. Şüphesiz bölge açısından sözlü kültürün en önemli kaynaklarının başında da dengbêj klâmları gelmektedir. Klâmlar teknik olarak bireysel bir belleğin ürünüdür. Bununla birlikte klâmlar, icra edilişi biçimiyle toplumsal hafızanın sosyal çerçevesinin inşasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada özellikle yaşlı kuşakların, tarih algısı, mekân örgütlenmesi, toplumsal örgütlenme, siyasi ve sosyal ilişkiler bağlamında dengbêj klâmlarını referans olarak aldıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Batman'daki aşiret kavgalarını konu alan dengbêj klâmları üzerinden sosyo-politik yapıyı analiz etmektir. Çalışma, aynı zamanda klâmların bellek inşa edici işlevini göz önünde bulundurarak geçmişin, "şimdi" üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Araştırma bu boyutuyla da nitel araştırma yöntemi ile tasarlanmıştır. Çalışma grubunu Batmanlı 9 erkek ve 6 kadın oluşturmaktadır. Kadınların yaşları 20-80; erkeklerin ise 19-83 arasındadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak yaşlılardan seçilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Batman, dengbêj, aşiret, toplumsal bellek

THE SOCIO-POLITICAL STRUCTURE OF BATMAN IN THE DENGBEJ KLÂMS OF THE FIRST QUARTER OF THE 20 TH CENTURY AND ITS REFLECTIONS ON THE PRESENT

Öğr. Gör. Mehmet Veysel KARATAŞ

Abstract

Batman, which consisted of a village of 10-15 households until the middle of the twentieth century, left Siirt in 1990 with the law numbered 3647 and became the 72nd province of Turkey. For this reason, it can be said that the institutional memory of Batman province is newly formed. Accordingly, when compared to the surrounding provinces, it is seen that Batman does not have sufficient data in terms of written sources. Especially in terms of recent history, the materials that will enable the analysis of the socio-political structure of Batman are limited. However, Batman has a rich oral cultural heritage. Undoubtedly, dengbêj terms are one of the most important sources of oral culture in terms of the region. Klams are technically the product of an individual memory. However, it is seen that klâms, with the way they are performed, have an important place in the construction of the social framework of collective memory. In this research, it has been determined that especially the older generations take dengbêj terms as a reference in the context of history perception, spatial organization, social organization, political and social relations. The aim of this study is to analyze the socio-political structure through the dengbêj cİFNİHA

ams, which are about the tribal fights in Batman in the first quarter of the 20th century. The study also analyzes the effect of the past on the "present" by considering the memory-constructing function of the words. With this dimension,

The research was designed with the qualitative research method. The study group consists of 9 men and 6 women from Batman. Ages of women 20-80; for men it is between 19-83. Participants were reached by the snowball method

Keywords: Batman, dengbêj, tribe, social memory

1. Giriş

Maurice Halbwachs çalışmalarıyla birlikte bellek; bireysel ve aynı zamanda nörofizyolojik bir alanla sınırlı olmaktan çıkmış ve toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Kuşkusuz “bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman için tek tek bireylerdir” (Assman, 2015:45). Ancak Halbwachs’ın da tespit ettiği üzere mutlak bir yalnızlık içinde büyüyen bir bireyin varlığından söz edilemeyeceğinden bireysel bir bellekten de söz edilemez (Halbwachs,s.2007:75). Durkheim’in öğrencisi olan Halbwachs, sosyal-psikoloji yönü daha baskın olmakla birlikte tıpkı hocasının “intihar” çalışmasındaki yaklaşımında olduğu gibi, bireysel ve nörofizyolojik olduğu kabul gören bir olguyu toplumsal boyutuyla ele almış oluyordu. Durkheim’de tamamen bireysel, psikopatolojik gibi görünen intihar olgusunun aslında sosyolojik bir olgu olduğuna; söz gelimi “intiharın nevrasteniye bağlı eğilimle hiçbir ilgisinin olmadığına dikkatleri çekmişti (Durkheim,s.2013,s.41).

Bellek toplumsal bir olgudur. Bu sebeple olaylara bağlı olarak ortaya çıkar ve gelişim gösterir. Bellek, sosyalleşme sürecinin bir ürünü olarak anıları kurgulayan “çerçeveye” bağımlı olduklarından bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için bu sosyal çerçeve gereklidir. “Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir bellek mevcut değildir. Evet, bireylerde olduğu gibi somut anlamda toplumlara “ait” bir bellek yoktur ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler (Assman, 2015:35; Halbwachs, 2007:75).

Bellek aynı zamanda bir hatırlama ve unutma ilişkisidir. “Unutma” da sosyal bir olgu olduğundan bellek açısından en az hatırlama kadar önemlidir. Bir insan -ve bir toplum- geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, doğal olarak bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi de unutacaktır (Assman,2015:36). Assman, unutma ve hatırlama ilişkisinin şu şekilde aktarır: “Bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraksar veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak belleğin çerçevesi içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar” (Assman,2015,s.45). Bu yönüyle hatırlama işlevinin kimliğin oluşumuyla da yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle, kimlik, bir bellek ve hatırlama sorunudur. Bir bireyin kendi kimliğini sadece belleği sayesinde oluşturabilmesi gibi, bir grup da grupsal kimliğini ancak bellek sayesinde yeniden kurabilir (Assman; 2015:98). Halbwachs geliştirdiği “sosyal çerçeve” kavramı ve Goffman tarafından geliştirilen, günlük deneyimlerin sosyal çevre tarafından belirlenen yapısı ya da örgütlenmesi yaklaşımından yola çıkan Assman, geçmişin sosyal deneyimlerimiz tarafından yeniden üretilmesi arasında ilişkiler kurar. Assman’a (2015,s.39) göre, geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur. Geçmişin ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda var olabileceği tezi ile bu kastedilmektedir.

Kürtlerin kolektif belleğinin inşasında çok önemli bir yere sahip olan dengbêjler, sayısız tarihsel olgu arasında unutulacak ve hatırlanacak anılarda seçiciliğe giderek geçmişin kurgulanmasında, sosyal çerçevenin (cadres sociaux) belirlenmesinde ve aynı zamanda toplumsal hafızanın ve siyasal muhayyilenin inşasında ve

yeniden üretilmesinde; akrabalık temelli siyasi ilişkilerin ve grup kimliğinin asabiyesinin kuvvetlendirilmesinde istinad noktasını teşkil eden önemli aktörler konumundaydı. Son yüzyılda sayıları neredeyse binlere varan aşiret reisleri ve ağalar içinde Bişarê Çeto, Cemilê Çeto, Filît Quto, Silêmanê Mîstê, Eminê Perixan, Haco Ağa, Musa Begîê Xoyti, Emê Gozê, Kor Hüseyin Paşa, Emê Etmankî, Ferzende Beg, Keremê Qolaxasî, Xalid Begê Cibirî, Rızayê Xêlid, Seyîtxanê Kerr (Seyîtxanê Êsivê Seydo) isimlerinin bütün Kürtler tarafından bilinmesi tesadüf olmasa gerekir. Sadece isimleriyle değil elbet, süvarisi oldukları atları; hanımları, oğulları ve kız evlatları, anneleri, silahlarının isimlerine varıncaya kadar tüm ayrıntılarıyla bilinmektedirler. Gula mala Dîbo, gula mala Emer, serdîlka mala Eshed, Berxê mala Seydo, Bavê Fexriya, Bavê Elfesya, Süvare Gêjo, Süvare Eznavûr, Etime Şemê, Porkûra Wesile,..Tüm bu isimler ve onları dengbêj kilamlarında niteleyen sıfatlar, erken 20. yüzyıl Kürt siyasi muhayyilesini oluşturmaktadır.¹³¹ Bu isimlerin dün olduğu gibi bugün de geniş halk kitlelerince tanınması büyük oranda adlarına söylenilmiş ve aynı zamanda adlarıyla anılan ve kilam klasiklerinin arasında gösterilen kilamlardan kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Bu çalışmanın amacı 20. yüzyılın başlarında Batman ve çevresindeki aşiret kavgalarını konu alan dengbêj kilamlarından hareketle bu dönemin sosyo-politik yapısı hakkında bir analiz yapmaktır. Ancak dengbêj kilamlarının sadece aşiret kavgalarını anlatan kilamlardan ibaret olmadığını belirtmek gerekir. Çalışma bu yönüyle, kilam türleri içinde aşiret kavgalarını konu alan kilamê mêrxasîyê/ kilamê şerâ olarak bilinen türle sınırlandırılmış ve türün en ünlü örneklerine yer verilmiştir. Bu kilamlar: Reşkotan ve Etmanka aşiretleri arasındaki çatışmayı konu alan “Filîtê Quto kilamı”; Raman aşiretinde, aşiret içi bir kavgayı anlatan “Eminê Ehmed/Eminê Perixan” kilamı; Pencînari ve Elikan aşiretinin mala Dîbo (Dibo hanesi) kavgasını konu alan “Silêmanê Mîstê” kilamı; yine Elikan aşiretinden Mala Remo ile Kop (Bulanık)’tan Batman’a kadar devlet destekli birçok aşiret ittifakına karşı bir çatışmayı konu alan “Emê Gozê kilamı, Sînika aşiretinden Hesoyê Bراهيم ile Reşkotan aşiretinden Hacı Mihemmedê Mîstê arasında vuku bulan “Şerê Hethetkê” kilamı, Bişar’ın babası Çeto ile atışmasını konu alan Bişarê Çeto kilamı; , mêrxasî ve dilok/aşk karışımı olan Bavê Fexriya kilamlarıdır. Bu kilamlar araştırmanın merkezini teşkil etmekle birlikte yeri geldikçe farklı kilamlara da atıflar da bulunulacaktır. Cumhuriyet sonrası kilamlarla 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki kilamların karşılaştırması üzerinden sosyo-politik yapının değişiminine de kısaca değinilecektir.

Kilamlar şarkı ve Türkülere nazaran uzun metinlerdir. Ayrıca sözlü kültür ürünü oldukları için dengbêjlere ve aşiretlere göre aynı kilamın farklı versiyonları vardır. Metnin tamamını almak bir makalenin sayfa sayısı açısından sınırlarını zorlayacağından dolayı araştırmada kilamların tam metinlerine yer verilmemiştir. Araştırmaya konu olan kilamlara internet ortamında kolaylıkla ulaşılabilmektedir.¹³² Bu çalışmada sadece yeri geldikçe kilamlardan alıntılar yapılacak ve Türkçe çevirileri ise şiirsel bir dili zorlamaktansa mealen aktarılacaktır.

131 Siyasal muhayyile kavramı ve aynı zamanda bir yapıda muhayyileyi oluşturan aktörlerin bu şekilde sıralanması Cabiri’nin “Arap İslam Siyasal Aklı” eserinden esinlenerek erken 20.yy Kürt toplumsal yapısı ve siyasi muhayyilesi için oluşturulmuştur bkz. (Cabiri, M.A. (2001).

132 Bu çalışmada ele alınan kilamlarla ilgili yazılı bir metin için Salih’e Kevirbiri,(2002)”Filîte Quto” ve Cigerxwin (1988) Folkloru Kurdî adlı eserlere bakılabilir.

2. Sözlü Kültürde Toplumsal Bellek ve Dengbêjlik

Yukarıda sayılan kilamlar öncelikle bir sözlü kültür üretimidir. Günümüzde kitle iletişim araçları ve teknolojinin kullanımına bağlı olarak ikincil sözlü kültür (Ong,2007,s.23) bağlamında kayıt altına alınmış olsa da üretildiği dönemde birincil sözlü kültür kapsamındaydı. Bu sebeple bu kültürün temel özelliklerine sahiptir. Sözlü kültür, bir teknoloji olarak “yazının olmadığı” ve buna bağlı olarak düşünce ve düşünceyi dile getirmenin/anlatımın “metin”den bağımsız, iletişimin söz vasıtasıyla gerçekleştirildiği ve belleğe dayalı olduğu kültürleri ifade eder (Ong, 2007,s. 46). Yazının icadıyla birlikte günümüze uzanan yaklaşık beş bin yıllık tarih, insanlığın belleğinin bir tür harici bellek vasıtasıyla kayıt altına alınmasının hikayesidir. Böylece yazı bellek için teknolojik ve dışsal bir unsur olarak devreye girmiş olmaktadır. Yazının bir teknoloji olarak devreye girmesi sözlü kültürü bitirmedi ama günümüzde yaygınlaşmış haliyle birlikte bireysel ve toplumsal belleği geri dönüşsüz bir şekilde radikal bir değişime uğrattı. Sözlü kültürde insanlar "söz" ile ne şekilde kültürü üretiyor, aktarıyor ve yeniden üretiyordu? Yazının temel işlevlerinden biri olan kayıt ve bellek nasıl işliyordu? Bu sorular aynı zamanda yazının icadından sonra da varlığını devam ettiren sözlü kültürler için de geçerlidir. Yazı bir teknoloji olarak belleğin kayıt işlevini yerine getirmeden evvel sözlü kültürlerde masal, mit, efsane, şiir ve ritüeller yazılı kültürünün işlevini “söz”ün kendine has üslubu ve yöntemiyle yerine getirdi.

"Sözelliğe hiçbir şeyi bellemeye gerek yoktur. Aslında herhangi bir şeyi bellemek olanaksızdır. Bundan dolayı Sözelliğe bellek, okuyazar bellekten daha farklı işler. Sözlü kültürün bir üyesi ya da bir çocuk, kimi gerçekleri öykülerde, şiirlerde ve masalarda tekrar tekrar dinleye dinleye öğrenir ve sözcükler hemen buharlaşıp havaya karışacağı için can kulağıyla dinler. Sözlü kültürde bellek tekrarlarla oluştuğundan mit, masal, efsanelerinde yoğun şekilde tekrarlarla rastlanılmasının sebebi budur. Anlatımın özü, bu tekrarlar sayesinde bir sonraki nesle aktarılır. Ritüellerle canlılık ve kalıcılık özelliğini kazanır. Böylece kültür aktarımı gerçekleşmiş olur. "Yeki bud, yeki nabud/ “Bir varmış, bir yokmuş; bir olmuş, bir olmamış, onlar ermiş muradına ” (Sanders, 2013,s.52). 17) vb. tekrarlarla ve kalıp ifadelerle dengbêj kilamlarında da çok sık rastlanılmaktadır. Sözelliğe kendini tekrar eden bu kalıplar aynı zamanda deneyimin zihinsel düzenlenişini, düşünce tarzını başka bir ifadeyle belleğini belirler (Ong 1995: 151).

Sözlü kültürde bilgi, bireysel bir deneyim değil toplumsal bir olgudur. Kabilede anlatılan söylenceler ve öyküler, çocuklara anlatılan masallar aracılığıyla bilgi, herkesin çevresinde ayrı ayrı dokunan ortak bir bilinci oluşturur, bilgiye herkesle birlikte varılır (Sanders,2013: 13). Ancak yazılı kültürde "yazar düşüncesiyle birlikte tümüyle yeni bir şey ortaya çıkar: Orjinal olmak (özgün olmak) yazılı kültürle birlikte değer kazanmaya başlar. Bu özgünlük aracılığıyla yazar, sözlü kültürde kendini sonsuzca tekrar eden kalıplar yerine topluluktan ayrı, ondan farklı biçimde konuşur. Yazar, kabile ile konuşacak yerde tek bir perspektifin şekillendirdiği tekil bir deneyimden yola çıkarak konuşur. Yazarın devreye girmesiyle sözlü kültürde kendini sonsuzca tekrar eden kalıplar yerine, özgünlük/orginallik kaygısı taşıyan tekil bir deneyim öne çıkar (Sanders,2013,s.12). Oysa kabile toplumlarında sanat eserleri genelde ortak bir üretim ve kolektif bir bilincin ürünüdür.

Yazılı kültür sadece kayıt altında bir bellek üretmemiştir aynı zamanda bir benlik bir kimlik de inşa etmiştir. Sözellğin o yabancı dünyasında, bilgi ve bilgiyi yayma işlevi herhangi bir kurumda değil, tek bir insanın, masalcının, yüreğinde ve ruhunda yer alırdı (Sanders, 2013,s.10). Oysa yazılı kültürde özellikle de ulus-devletlerin gelişimine bağlı olarak kollektif bilincin inşası bilgi sermayesinin parçası haline gelen tarih aracılığıyla, aslında halkın hafızasında saklananlardan değil; işi bunu yapmak olanlarca seçilen, yazılan, resmedilen, popülerleştirilen ve kurumsallaştırılan bilgi paketlerinden oluşur (Hobsbawm&Renge 2006,s.16). Kollektif bellek, ideolojik aygıtlarla birlikte bir tür toplumsal mühendislik projesine dönüşür. Bilinç daha sistematik bir şekilde inşa edilir.

Dengbêjler, sözlü kültür geleneği içinde geçmişte kuşaktan kuşağa aktarılan halk öykülerini, destanlarını, masallarını, kendi yarattıkları anlatılarını uygun mekanlarda dinleyicilerine kendilerine has üslupla ezgili veya manzum olarak seslendiren kişilerdir (Öz, 2003). Seslendirilen bu manzum eserlere de kilam denilmektedir. Kilam, kimi yörelerde dengbêjlik geleneğinde ve anonim tüm sözlü ürünler için genel bir adlandırma olarak kullanılıyorken kimi yörelerde ise sadece türkölü hikâye için kullanılmaktadır. Bununla birlikte Stran Lawik, Şer, Dîlok, Heyranok, Payîzok (Pîrêpayizok),Şeşbendî, Bêlîte/Bêrite, Destan, Şîn [Ağıt], biçiminde türlere ayrılmaktadır (Kardaş,2019,s.45-48). Kardaş'a göre, kilamen şerâ kilamen mêrxasînin tür açısından genel özellikleri şu şekildedir: Konusu, kahramanlar ve savaşları; icra yerleri, divan; anlatım tutumu, övme koçaklama; şekil açısından ölçsüz; biçim açısından ise sınırsızdır. (Kardaş,2019,s.49). Kilame dila, gibi türler ise aşk ve ayrılığı konu almaktadır.¹³³ Payiz (sonbahar), kelimesinden türetilen Payizok ise, zozanlarda (yaylalar) dönüş zamanında yani sonbaharda söylenen stranlardır.

3. Sanatsal Bir Yapıt ve Sosyolojik Bir Nesne Olarak Dengbêj Kilamların Analizi

Kilamlarda ismi geçen şahıslar, adı geçen mekânlar (ova, dağ, yayla, çeşme ve köy isimleri), Kaniya Badareşê, Dêra Axtermanê, Çiyayê Kolik, Zengayê Mamao, Warê Hacı Reşo, Şêepê Rema, Borê Qumaro gibi yer isimleri, yaşanan olaylar, hatta süvarilerin atlarının isminden (Gêjo, Eznavûr), -varsa- tüfeklerin isimlerine (Bazinbelek, Bûke, Tivinga Elemanî) varıncaya kadar küçük ayrıntılar bile bire bir yaşanılmış gerçek olaylardan derlenir. Kilamlarda kimler öldürülmüş, kim yaralı kalmıştır, kimler kavgadan kaçmıştır, kimler ihanet etmiştir, hatta kimler ihanete meyillidir hepsi isim isim sayılır. Bu ayrıntılar parçalı aşiret yapısı veya ileride parçalanmanın gerçekleşeceği nokta hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Silêmanê Mistê kilamında, annesi Xatê: “*Qasê kuro, pismamê xayîn/ heyra min go ha hewar e!*”¹³⁴ derken hayin amcazadeye seslenir. Ayrıca Xatê Hanım, kilamda oğlunun ve beraberindekilerin ölüp ölmediğini sorar. Nasıl ve hangi amaçla yola çıktıklarını; kimlerle nerelerden geçtiklerini, zihinlerde canlandırılacak bir acıklılıkla anlatır: “*Silêman û Ebê,,Reysê Derwêş, Cindiyê Hacî Brhaimê Mahmûd/ Lawo van şevgeran daye bi xwe re hilani, Wxe berdaye Pira Memikan, Li Borê Qumaro de derbas bûn, Li Warê Gundir de hevraz bûn, derketine Gaza Çiyayê Kolik, Zengayê Mamo/ Li hafa Deştâ Xerzan di Warê Simê de rûniştin/ Şêvr u mişêwireteka giran*

133 Kilam türleri ve özellikleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. (Kardaş,2019); Öz, 2003)

134 Kasê (Kasım) Hayın amcazade imdat istedim!

danin...Gula Mala Dibo Dešta Xerzan peşıya terş û talanê Mala Faro talanê giran bi nijdevani"¹³⁵(*Silêmanê Mistê Kilamı*)

Bişarê Çeto kilamında Tanzimat'la başlayan toplumsal yapıdaki değişimin izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle yaşlı katılımcılar tarihsel olayların doğruluğunun ispatı olarak kilamları kaynak göstermektedir.

Katılımcılardan Abdi, Bişarê Çeto kilamını referans vererek tarihsel 136 olayın şu şekilde aktarıyordu:

Garzan Beg'i Fettah Beg, Garzan'ın hâkimiydi. Bildiğimiz kadarıyla o zamana kadar aşiretler de onun emrindeydi. Ona itaat ederlerdi. Ben dedemden böyle duydum ama bu hikaye değil, doğrudur. Bişarê Çeto kilmında da anlatacağım şekilde geçiyor zaten. Bişar Garzan Begi'nin konağına bir baskın yapar. Adamlarından birkaçını öldürüp, güzel bir kırsağını alır. Beg, bu olaya karşı sessiz kalır çünkü sultan begliği ondan almıştır. Artık Pencînari aşiretiyle baş edebileceği kuvveti yoktur. O tarihten sonra Mala Faro [Pencînari aşiretinin lider hanesi], Garzan ovasına hâkim olur. Diğer aşiretlerle kavgalar böyle başlar (Abdi 83).

Abdi'ye göre bu bilgiler doğrudur çünkü kilamda da aynen bu şekilde aktarılıyordu. Bu hadise Kilamda babası Çeto'ya yakınan Bişar'ın ağzından şu şekilde dile getirilir: "*Babo qe bira te nayê/ Li bira xwe bine/ Mihina Fettah Begê Mire Xerzan/ Li mêrga Bizeziyê/ Min Berê sûstemê dani ser miŕtaqeydê/Şikand û dingan de ji te re ani*"¹³⁷ (*Bişarê Çeto Kilamı*).

Bu yönüyle kilamlar o günün toplumsal yapısını resmetmek açısından değerli kaynaklardır. Kilamların kaynak olarak gösterilmesi tarih bilimi açısından tartışmaya açık olabilir ancak gerçekliğin ne olduğundan ziyade nasıl algılandığı noktasında hiçbir belgeyle kıyaslanamayacak derecede eşsiz kaynaklar olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak sosyolojik açıdan ele alındığında bu çalışmanın konusunu teşkil eden dengbêj klâmlarının da bir sanat ürünü olduğunu belirtmek gerekir. Her şeyden evvel dengbêjler birer sanatçı ve klâmlar da bu sanatçıların fonetik (işitsel) sanat ürünüdür. Rohat Cebe, Kürt müziğinin temel taşı olarak nitelendirdiği Dengbêjlik ile Klasik Batı Müziğinin şarkı söyleme tekniklerinin benzerlik ve farklılıklarını konu aldığı çalışmasında, müzik tekniği açısından şu şekilde bir tespitte bulunur:

"Birbirlerinin varlığından habersiz dengbêjler ile modern şarkı söyleme teknikleri içerisinde performans sergileyen opera sanatçıları arasında tekniksel açıdan birçok benzerliğin olduğu yapılan incelemeler sonucunda tespit edilmiştir... Opera nasıl Klasik Batı müziğinin doruk noktası ise Dengbêjlik de geleneksel Kürt müziğinin doruk noktasıdır" (Cebe,2019,s.288).

Cebe'nin de vurguladığı üzere "edebi ve müzikal derinliğe" sahip olan kilamlar aynı zamanda bir kültürün sanatsal üretiminin zirvesini teşkil etmektedir. Sanat ürünü olduğuna göre, felsefi açıdan sanatın temel kriterlerinin tamamı kilamlarda da içkindir. Sanatçının imgelem gücünün ürünü olması itibarıyla subjektif

135 Süleyman Kilamda ismi geçen isimlerle birlikte Memikan Köprüsü'ne indiler, Qumaro köyü geçidinden geçerek Kolik yokuşu tırmandılar. Garzan Ovası'nda bakan yerde oturup istişare ettiler. Gidip Mala Faro'nun talanını aniden getirdiler...

136 Mekanın da tarihsel benzer şekilde algılanması dikkat çekicidir. Batman'da özellikle yaşlı isimlerin mekânları aşiretlerin topraklarına göre tasavvur etmekte oldukları tespit edilmiştir. Âle (tarafları) Reşkota, âle, Sinika, Heremê (bölge) Rema veya hudude (sınır) Xıya, hududê Bekira vb. şeklinde isimlendirilmektedir.

137 Baba hatırlamıyor musun? Garzan Bey'i Fettah Bey'in bir kırsağını Bizeziyê çayırından alıp sana getirmiştin. Tüfeğin kilidini kırıp öylece kurulmuşum...

bir ürün olan sanat estetik bir yargı ve aynı zamanda estetik bir kaygı içerir/ içermek zorundadır. Şiirsel bir metnin biçimsel özellikleri, edebi bir metnin teknik özellikleri, müzik metninin ritmik yönü kilamlarda estetik açıdan öncelenebilmektedir. Öznel bir üretim olan sanatın sosyolojik bir olgu olarak ele alınması estetik değerinin göz ardı edildiğine yönelik kuramsal tartışmalar olmakla birlikte, toplumsal ve kültürel bir üretim olarak sanat/ürünü, sosyolojik bir olgu, bir inceleme nesnesi olabilmekte ve sosyolojik bilgi için bir kaynak niteliği taşıyabilmektedir. Sanatın, “içinde bulunulan zemin ve zamana uygun; sosyolojik öze, ortak bilince dayalı bir arayışa özlem vurgusu onu sosyolojik açıdan değerli kılmaktadır (Aktay,2020,s.44). Ancak sanat yapıtı, teknik açıdan yeniden üretilebilirlik çağında (ve sosyolojinin nesnesi olmaya) başladığı andan itibaren Walter Benjaminin kavramsallaştırmasıyla “aura”nın (halesi,estetliği) solmasına yol açmaktadır (Benjamin,2015,s.15). Aura, Weberci büyübozumuyla ve düşüncede artan araçsallaşmayla orantılı olarak azalır. Sanat eserinin gizeminden arındırılması ona siyasi bir rol de yükler (Benjamin,2012,s.56). Kilam analizlerinde de sıkça rastlanıldığı üzere sanat donuk, kuru bilimsel bir nesneye dönüşerek estetiğini ve canlılığını kaybeder. Sanat yapıtına bu tarz bir yaklaşım, bir anlamda büyübozumunu, indirgemeciliği ve kutsala saldıran bir tür kabalığı da içerir. Sosyolog anlamak, açıklamak ve bulgularının analizini yapmakla sanatı bilimin nesnesine dönüştürerek adeta bu tehdidin somutlaştırılmış bir ideal pratiğini sunar (Değirmenci,2017,s.2). Kilamların “aura”sını hatırlatmak adına, onları değerli kılanın tarihsel ve sosyolojik kaynaklar olmaları, hikayelerinin trajedisi, etkisi veya önemi vb. sebepler değil, her şeyden evvel sanatsal bir ürün olarak estetik değerleri¹³⁸ olduğunun altının çizilmesi gerekir. Moran’ın da yerinde tespitiyle “eser, sanat eseri olarak işlevini yaptığı zamandır ki ancak, estetik dışı amaçlara hizmet edebilir” (Moran,2002,s.175). Araştırmaya konu olan kilamların her şeyden önce kendi türü içinde estetik işlevini yerine getirdiğini hatırlatmak gerekir. Filât Quto, Bav Fexriya vd. kilamlar günümüzde de halen sanatsal değerlerini korumakta, daha doğru bir ifadeyle dengbêj ve kilam kültürüne aşına olanlar tarafından kilam klaisklerinin nadide eserleri arasında gösterilmektedir.

4. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Sosyo-Politik Yapının Değişimi

Tanzimat’ın ilanı (1839) ile birlikte Osmanlı Devlet’i klasik merkezîyetçi yapıdan uzaklaşarak Avrupa tarzı merkezîyetçi modern devlet örgütlenmesine yönelik reformlar yapmaya başladı. Avrupa’daki devlet yapılanmaları örnek alınsa da Osmanlı Devleti’nin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın tehditlerinin de dolaylı etkisinin (Fahmy,2010) olduğu ifade edilebilir. Bu modern ve Schmitt’in (2005) ifadesiyle “kadiri-i mutlak ulus-devlet” modelinde doğrudan egemenliğe hâle getirebilecek hiçbir otonom idari yapıya yer yoktu. Bu sebeple daha önce Ekrad mirlüklerinin Osmanlı’nın kendine özgü merkezîyetçi sistemi içindeki istisnai özerk idari ve fiskal sosyo-ekonomik yapıları (Yeğen,201,s.58; Tori,2005,s.100) Tanzimat’la birlikte tasfiye edilmeye başlandı. “Tanzimat’ın uygulama sahası olarak ilk etapta merkeze yakın yerler veya merkezin mutlak denetiminde olan Edirne, Hüdavendigâr (Bursa), Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas gibi yerler

138 Sanatsal bir ürünü diğer sanatsal üründen daha değerli kılanın ne olduğu da ayrı bir tartışmadır. Bir ürünü daha iyi bir sanat ürünü yapan şey nedir? Elbette ki böyle bir ölçü mevcut değildir. Ancak kendi türünde beğeni ve yaygınlık belki bir fikir verebilir. Çok sayıda yerel ağıt ve kilam olmasına rağmen bu kilamlar çok geniş bir coğrafyada ve tarih diliminde ayakta kalmayı başarmışlardır.

tercih edildi (Çadırcı,2011,s.199). Ali Paşa'nın Osmanlı'yı Nizip'te (1839) ağır yenilgiye uğratması bu reformları bir süreliğine sekteye uğrattı. Ancak daha sonra reformların uygulama sahası peyder pey genişletildi. Merkez ve çevresinde yapılan idari ve mali reformlar Doğu'daki vilayetlerde ve aşiretlerin kontrolü için de uygulandı "Göçebe aşiret reislerine nahiye müdürü statüsü verildi" (Ortaylı,2008,s.432). Tanzimat döneminin her alanda getirdiği bir düzenleme olan maaş uygulamasına bağlı olarak aşiret müdürleri maaşlı birer devlet memuru hâline getirilmesi amaçlandı (Akın,2020,s.68). Kürt Beyliklerine yönelik merkezileştirme çabaları bazı iç ve dış gelişmelerden dolayı ertelense de (McDowall,2005,s.41).1848'e gelindiğinde son büyük beylik olan Botan emiri Bedirhan Bey'in ayaklanmasının bastırılmasıyla beylikler dönemi sona erdi.

Her ne kadar bir dönem beylikler etkin olsa da her zaman aşiretler ve aşiret ittifakları olan konfederasyonlar, Kürt politik örgütlenmesinin asıl motor kuvvetini teşkil etmekteydi (Lazarev ve Mihoyan,2010,s.111). Evliya Çelebi'ye (2010,555) göre, 17. yüzyılda IV. Murat Acem-i Irak diyarını feth ettiğinde Bitlis ve İmadiye hanları haricinde binin üzerinde (1060) Ekrad aşiret reisi gelip Sultan'a biat etmişlerdir. "Osmanlı'nın bölgede hâkimiyet kurduğu dönemlerde sadece "Van, Diyarbakır ve Şehr-i zor bölgesinde 400'ün üzerinde aşiret reisinin varlığından söz edilmektedir" (McDowall,2005,s.29). Güçlü beylikler, beylerin de karizmalarına bağlı olarak buldukları bölgelerde idareleri altına aldıkları aşiretler üzerinde dönemin imkanları nispetinde, ciddi bir denetime sahip olabilmekteydi. Osmanlı kaynaklarında Bedirhan Bey ile ilgili olarak, Soygun ve cinayet yatağı olarak ün salmış Botan bölgesinde itaatsiz aşiretleri bastırıldığı, güvenliği sağladığı, Cizre'de imalathaneler kurduğu, adil yönetimiyle bölgeyi yerleşim için cazibeli bir yer haline getirdiği ifade edilmekteydi (Henning,2018,s.77).

Şerefname, günümüzde artık Batman olarak isimlendirilen bölgede 16. yüzyılda hüküm süren beylikler ve denetimlerindeki aşiretler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bitlis Hanı ile amcazade olan, Kozluk ve Sason'a hükmeden ve Hazzo hükümarları olarak da tanınan Sason Beyliği; bu beyliğin bir kolunun da Erzen (Garzan) Beyliği'ne hükmettiği görülmektedir (Şerefhan,1971,s.218). Bölgeye yakın yerlere hükmeden bir diğer beylik de Sılemani (Sılivani) Beyleri'dir. Beylik, tıpkı Sason Beyliği gibi iki kola ayrılır. Bir kol, Qulb ve Batman'ı diğer kol da Meyyafarkin (Silvan)'ı kapsayan bölgeyi yönetmektedir (Şerefhan,1971,s.14). Ayrıca Siirt kasabası, Beşiri Nahiyesi, Tor Nahiyesi ve Erzen¹³⁹ Nahiyesi'nin Hasankeyf Beyliğinin önemli merkezleri olduğunu belirten Şerefhan, bu beyliğin idaresi altında olan 13 aşiretin olduğunu yazmaktadır. Bunlar; Aşti, Mıhalbi, Mıhrani, Becnevi, Şeqaşi (Şakaki), Isturki, Büyük Kurdli, Küçük Kurdli, Reşan, Kışki, Cılki, Hendekî, Sohani ve Bidyan aşiretleridir. Sason da ise sonradan gelen Rojkan veya Rozkan aşiretiyle birlikte Şeroyi¹⁴⁰, Babusi, Susanı ve Tımoqi, Haldi, Dermıxari,Azizan aşiretlerinin olduğu belirtilmektedir (Şerefhan,1971,s.177).

Osmanlı Devleti merkezden uzak, sınır boylarında yer alan ve aynı zamanda kontrolü çok zor olan bu aşiretlerin denetimini, İdris-i Bitlisi'nin de diplomatik çabalarıyla kendinden önceki geleneksel dokuya fazla müdahale etmeden geniş salahiyetlerle Bitlis, Hakkar,,Bahdınan,Cizre-Botan,Hasankeyf gibi beyliklere

139 Şerefhan eserin yazıldığı tarih itibarıyla Erzen'in Hazzo Beylerinin yönetiminde olduğunu belirtir.

140 Günümüzde de Şero, Timoki aşiretleri Sason'da Babosi aşireti ise Siirt/Kurtalan'da aynı isimlerle varlıklarını devam ettirmektedirler

bırakmıştı (Bois,1966,s.140). Böylece dağınık olan bu aşiretler beylikler üzerinden merkeze bağlanmaktaydı. Bu özerk yapı genel hatlarıyla 19. yüzyıla kadar sürdürüldü. Bois'in isimlerini andığı güçlü beyliklerin yanı sıra Soran, Erdelan, Çemişkezek, Pertek, Şerwan, Müks, Çermok, Hazzo, Sason, Erzen (Garzan), Batman ve Şerefname'de adı geçen onlarca beylik (Şerefhan,1971) bu irili ufaklı aşiretler üzerinde özerk adacıklar şeklinde adeta aşiretlerin taşmasını önleyen bir kapak görevi görüyordu. Tanzimat uygulamalarıyla bu kapakları hedefe koymuş, sonrası için de aşiretlere yönelik bazı idari tedbirler almıştı ama 19. yüzyıldaki Osmanlı Devleti, kapaklar kaldırılınca açılan pandoranın kutusunu kontrol edebilecek güçten ve modern bir devletin donanımından yoksundu. Böylelikle aşiretler hem merkezi hem de yerel iktidarların kontrolünün dışına çıktı. Bu sebeple 19. yüzyıl beyliklerin ortadan kaldırılmasıyla aşiretlerin etkin bir siyasi güç olarak ortaya çıktığı bir dönem oldu. Bozarslan'ın tespitiyle, Bu süreç, “yeniden aşiretleşmeyi beraberinde getirdi” (Bozarslan,2022,s.24). Beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, Kürt toplumundaki etkin güç ve liderlik, yeni bir tür siyasi liderin, şeyhin eline geçti (Olson,1989,s.4). Kürt aşiretleri ve güçlenen şeyh aşiretleri bölgede “paralel otoriteler” olarak hareket etmeye devam etti (Klein,s.2011,s.3). Merkezi otorite beylerden boşalan alanları dolduramadığı gibi aksine Kürt coğrafyasında çok daha büyük bir otorite boşluğuna da sebep oldu. Emirlerin üzerlerine koyduğu kısıtlamalardan kurtulan yerel küçük şefler, kendi kan davalarını sürdürdü ve süreç artan kanunsuzluk ve bazen anarşiye varan haydutluklarla sonuçlandı (Olson,1989,s.4).

20. yüzyıla yaklaşırken Sultan Abdülhamit, Ermeni ve Rus tehdidi gibi bazı dış sebepler de olmakla birlikte Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları (Hamidiye Hafif Süvari Alayları)'nı (1890) teşekkül etti (Klein,2011,s.2). İçerde ise bu alaylarla; aşiretlerin askeri kuvvetlerini eğitmek ve disipline etmek, onları iskân ettirmek, aşiret kavgalarını sona erdirerek potansiyellerini devlet için Doğu'da yol, köprü mektep vb. imar işlerinde kullanmak (Gültepe,1976,s.48) ama hepsinden önemlisi bu dağınık gücün merkezle eklemlenmek suretiyle kontrol altına alınması amaçlandı (Klein,2011,s.4). Bu dönemde Doğu'da Muş, Ağrı civarındaki Hesenan, Cibran gibi aşiretler Hamidiye Alaylarına dahil edilirken, Batman bölgesinde Penceñari, Reşkotan aşiretleri dışında, başvuru yapan aşiretlerin hiçbiri alay teşkili için yeterli sayıya sahip görülmediğinden Alikan,, Atmanki, Dimili vb. aşiretlerden ancak piyade olarak yararlanılabilir kaydı düşüldü (Ulugana,2022,s.329). Ancak Hamidiye Alayları ile içerde istenilen hedefler gerçekleştirilemediği gibi, devlet destekli alaylı aşiretlerin gücü artmış, daha şiddetli aşiret kavgalarına sebebiyet vermişti. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve de savaş süresince devletin bölgedeki nüfuz alanı iyice daralmıştı. Devlet, aşiretlerin hem kendi içindeki çatışmalara hem de diğer aşiretlere ve aşiretli olmayan köylülere, gayri Müslümlere vd. karşı baskı ve zorbalıklarının önleminde, hem de devlete karşı vergi toplama, askere alma, isyan gibi durumlarda ancak hasım diğer aşiretlerin silahlı gücünün yardımıyla bastırılabilir bir noktaya gelmişti. 1908 Meşrutiyet'in ilanından sonra Batman ve çevresindeki aşiretlerde benzer çok sayıda örneklere rastlanılmaktadır. Penceñari aşiret reisi Bişarê Çeto, merkeze gönderdiği bir mektupta Kaymakam Ali Kemal'in Penceñarileri zorla askerlerle beraber Elikanlıların üzerine gönderdiğini iddia ediyordu (Ulugana,2022,s.342). Döneme tanıklık eden Osman Sebri'ye göre, Raman aşireti reisi Eminê Preixan'ın silahlı adamları Bekiran aşiretinin isyanının bastırılmasında yardımcı kuvvet olarak bulunmaktaydı.

Reşkotan aşiretine sığınan Bekiran aşireti Raman'ın sıkıştırması sonucu Sason dağlarına çekilmek zorunda kalmıştı (Osman Sebri, 2005,s.20). Reşkotan ve Belekân aşiretine yönelik bir askeri operasyonda da Eminê Perixan'ın¹⁴¹ operasyona destek verdiğini dönemin bir diğer tanığı Cigerxwin ifade etmektedir (Cigerxwin, 1988,s.117). Fakat kısa bir süre sonra Berakanlı (Belekân) ve mala Quto'nun desteğiyle bu kez Eminê Perixan'a karşı bir harekât başlatıldı. Emin, Suriye'de Fransızlara sığındı ve aynı zamanda burada örgütlenen Hoybun Cemiyeti'e katıldı (Cigerxwin, 1988,s.174;Biçim,2022,s.435). Mala Remo hanesinden Emê Gozê'ye karşı yapılan harekata Kop (Bulanık), Erzen (Garzan) ve Elmedîna¹⁴² kaymakamlığına bağlı birliklerle birçok aşiret de katıldı. Devlet, ancak bu aşiretlerinin işbirliği ile Emê Gozê'yi durdurabildi. Harekâta katıldığı iddia edilen aşiretler şunlardır: Pencînari aşireti ve diğer haneleri; Raman aşireti, Mala Eliyê Ünîs, Zilan Şeyhleri (Kevirbiri,2002,s.26).

Erken Cumhuriyet'tin Doğu'daki önemli problemlerinden biri de Tanzimat'la başlayan merkezileşme sürecinin önünde bir engel olarak görülen aşiretlerdir. Yeğen'in de tespit ettiği üzere, Tek Parti dönemi boyunca aşiret sorunu olarak görülen Kürt meselesi, bu dönemde Kürtlerin devlet iktidarının konsolidasyonuna direncini modernlik-öncesinin (aşiretlerin) direnci olarak algılıyordu (Yeğen, 2015:141) Bayar, Cumhuriyet'e kadar bölgede müşterek idare devrinin yaşandığını ve artık sona geldiğini Tek Parti iktidarının son dönemlerinde hazırladığı raporunda şu ifadelerle aktarmaktadır:

"Doğu illeri, bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hâkimiyetlerini, ağalar ve şeyhler vasıtası ile yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkanına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat devri yaşanmıştır (Bayar,2006,s.63).

Böylece 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat Fermanı'nın idari, mali, uygulamaları ile beylikler dönemi; 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, tedip/tenkıl, yeniden iskân vb. uygulamalarla da aşiretlerin dönemi sonra ermiştir. Elbette ki sona erme ile kast edilen aşiretlerin beylikler gibi tamamen ortadan kalkması değil, ulus-devletin merkezîyetçi yapısıyla uyumlu bir dönüşüm sürecine girmesidir. Bu süreçte Batman'da etkin olan aileler bu politikalar doğrultusunda sürgün edilmiştir. Batman'da katılımcıların bu dönemle ilgili olarak aileleri ile ilgili aktardıkları bilgiler şu şekildedir: Reşkotan Mala Diyo aşiret reisi Hacı Reşik İstiklal Mahkemesinde idama mahkûm edildi (V. Eripek, 75). Eminê Perixan (binxat) Suriye'ye gitmiş ve diğer firari aşiret reislerine katılmış ve uzun yıllar Suriye'de yaşamıştır (S.Ramanlı,45). Receban aşiretinden Mirze ağanın oğlu Ebedin Diyarbakır'da İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanıp idam edildiğini torunlarından M.Akın anlatıyordu. Aşiretin ileri gelenleri Suriye'ye firar etti ve uzun yıllar burada sürgün hayatı yaşadı (M.Akın,44). Zilan Şeyhleri, Artvin, Giresun, Aydın/Söke illerine (S. Bağdu,65), Hamidiler; Niğde, Aksaray, Konya, Çorum gibi Batı illerine mütegalibe oldukları gerekçesiyle sürgün edildi¹⁴³ (S.Hamidi,67).

141 Emin çoğu zaman annesinin ismiyle de anılır. İsmi bazı kaynaklarda Emin'e Ehmed bazı kaynaklarda da Eminê Perixan olarak geçer.

142 El Medina: günümüzdeki haliyle Batman kent merkezi kurulmadan önceki yerleşim biriminin adıdır.. Dicle ve Batman Nehirlerinin kenarında bulunan bu kaza statüsündeki idari birim nehir sularının taşması sonucu sular altında kalmıştır ayrıntılı bir çalışma için bkz. Türk,(2020). Petrol Göç ve Değişim Batman Kentleşmesi.

143 Son iki aile ile ilgili bilgiler araştırmacı tarafından daha önce şeyhlerle ilgili yapılmış bir çalışmanın saha verilerinden istifade edilerek burada kullanılmıştır.

5. Aşiret Yapısı ve Araştırmaya Konu Olan Dengbêj Kilamlarının İçeriğine Dair

Raman aşiretinde Eminê Perixan, aşiret reisliği için tercih edilen üvey kardeşi Evdilê İbrahim'i ve yanındaki akrabaları olan on bir kişiyi Barislê köyünde Erkan-ı Harbiye'ye ihbar etmesi ve akabinde askerlerin desteğiyle öldürmesi (Biçim,2022,s.435) aşiret içi çatışmalarda öz ve üvey kardeş ayırımının başka bir örneğidir. Birçok aşirette ve daha sonra ayrılan köylerde bavıklar/hanelerin ve kabilelerin öz ve üvey kardeş üzerinden bölündüğü görülmektedir. Pencinari aşiretinin hanedan ailesi Mala Faro'da Bişarê Çeto ve Mihemedê Bişar erken 20 yüzyılda iki amca çocukları arasındaki kanlı çatışmalar; kilama Ahmedê İskân, kilama Bişarê Çeto gibi kilamların konusu olmuştur. Nitekim "Ahmed'in babası İskânê Çeto da Cemilê Çeto tarafından öldürülmüştür (Abdi,83).¹⁴⁴

Kilame şerâ olarak isimlendirilen Dengbêj kilamlarının konusu aşiret içi ve aşiretler arası kavgalar şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca aşiretler arası kavgalarda aşiretlerarası ittifaklarının da olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hem hasım aşiretlerle çatışmalarda hem de aşiret içi mücadelelerde siyasi iktidarın desteğinden de faydalanılabildiği görülmektedir. Aşiretler arası çatışmalarda şeref, haysiyet ve onur gibi feodal değerler açık bir şekilde ön planda olduğu halde aşiret içi çatışmalarda bu feodal değerlerin göz ardı edilebildiği görülmektedir. Liderlik mücadelesi için yapılan aşiret içi kavgalar, aşiretler arası kavgalardan daha az kanlı değildir. Batman'ın Mêrina köyü, köy Mala Xalo ve Mala Diyo hanesindendi. Yirmi üç kişi kurşuna dizilirken onların ihbar edilmesi, yakalanması ve öldürülmesine yardımcı olanlar aynı haneden kan davalı akrabalarıydı. Kurşuna dizildiklerinde amcazadeleri başlarında dikiliyorlardı (Ahmet,83).

Raman aşiretinin ağası Ehmede Heci Ebdilal Sinika aşireti tarafından¹⁴⁵ öldürülüp aşiretin bazı köylerinin talan edilmesi üzerine Meryem Xan tarafından da seslendirilen "Bavê Emin" (Emin'in babası) kilamının temasını ise aşiretlerarası çatışma teşkil etmektedir (Cegerxwin,2003,s.24). Cigerxwin Ehmede Heci Ebdilal'ın kim tarafından öldürüldüğünü bilmediğini ifade etmektedir. Ancak Kilam'da hasım aşiretin ismi verilmektedir. "Yadê sibeye, sibe sar tê, /Dengê mawzerên mala Nêsir çarnikar tê, /Çardarê bavê Emin berbi mal tê..."

Aynı şekilde Pencinari aşiretinden Bişarê Çeto'nun, koyun vergisini vermeyi rededen Alikan aşiretine yönelik bir cezalandırma hareketına Kaymakam Ali Kemal Bey'in zoruyla gönderilmesi bölgede aşiretler arasında devlet destekli çatışmanın bir başka örneğini teşkil etmektedir. Aşağı yukarı aynı dönemlerde başka bir aşiretler arası çatışma da Reşkota aşiretinden Flite Quto'nun, kervancılık yapan Atmanki aşiretine kendi aşiret sınırlarından geçerken (Kira Dağı'nda) vergi ve yol haracı alma gerekçesiyle saldırması sonucunda yaşanılır. Çatışma Atmanki aşiretinden 53-54 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışmada Flite Quto'da öldürülmüştür. Bu kilamda Flite Quto'nun annesi Şeme'nin hem Reşkota'nın yedi hanesine hem de çevredeki aşiretlere, Atmanki aşireti reisinin derhal öldürülmesi çağrısı¹⁴⁶ çatışmaların aynı zamanda aşiret

144 Bişar, İskân ve Cemil aynı sıralamayla Çeto'nun çocuklarıdır. Cemil, ağabeyi olan İskân'ı öldürmüştür.

145 Anne sabahtır, sabah soğuttur/ (Sinika aşireti) Nasır hanesinin mavzerlerinin sesi dört bir yandan geliyor/Emin'in babasının tabutu evin önüne geliyor...

146 Şeme'nin bu çağrısı çoğu metinde geçmez ama Flite Quto kilamının -sesi ünlü dengbej Şakiro'ya benzediği için Şakirê pıçuk (küçük şakir) ismiyle tanınan- Şakire şexala tarafından söylenen versiyonunda bu şekilde geçer: Şemê seslenir: "Ey Reşkotan ve Pencenaran! Allah için vurun Mame Etmankî'yi öldürün, Felit bir çiviymiş gibi kaydı gitti

birliğini ve ideolojisini beslediğini de göstermektedir. Alikan aşiretinden Süleyman'ın Pencînari aşiretinden intikam almak adına karşı saldırıya geçmesi, Pencînari aşiretine ait olan Xatma köyünü talan etmesi üzerine çıkan çatışma aşiretler arası kavga olarak kayıtlara geçmiş ve dengbêj kilamlarına konu olmuş olaylardan biridir. Bu kilam öldürülen Süleyman'ın annesi Xatê'nin ağzından aktarılır. Bişarê Çeto kilamında ise, Bişar'ın erkeklik, yiğitlik, cömertlik gibi feodal değerlere ve ağalarda bulunması gereken neritliklere aykırı davrandığı gerekçesiyle babası tarafından eleştirilmesi ve Bişar'ın da o güne kadar yaptıkları eylemlerle bu haksız eleştirilere cevap vermesini konu almaktadır.

Emê Gozê Kilamı da Beşiri ve Garzan ovasında meskun olan Alikan aşiretinin Mala Remo hanesinden Emê Gozê ile ilgilidir. Emê Gozê, Bitlis'te ticaret kervanları ve posta arabalarını merraren soyduktan sonra dağlarda saklanır. Devlet, saldırılarına aralıksız devam eden Emê Gozê'yi daha önce de ifade edildiği gibi aşiretler arası bir ittifakın yardımıyla durdurabilir (Kevirbiri,2002,s.26). Bununla birlikte Şere Mala Nasır/Şerê Hethetkê kilamı ise Sinika ve Reşkotan aşireti arasında meydana gelen bir başka çatışmayı konu almaktadır. Sinika ve Reşkota çatışmalarında ellinin üzerinde insanın öldürülmesiyle sonuçlanmıştır (Kevirbiri,2002,s.118). Erken Cumhuriyet'te vuku bulan hadiseler arasında ise Aliyê Ünîs ve nispeten daha geç dönemde "Bave Fexriya" kilamının kahramanı Sebrî'ye Hacı Mehemed'de dengbêj kilamlarında farklı boyutlarıyla ele alınması gereken vakalardır.

6. Dengbêj Kilamları Çerçevesinde Batman'ın Sosyo-Politik Yapısının Analizi

Kilamlarda çağdaş bir dinleyicinin dikkatini celb eden bazı noktalar vardır. Bunlar: Batman'da yüzyılın ilk çeyreğinde Sosyo-politik yapıda Segmanter (parçalı) akraba örgütlenmesi, Kaos ve Anarşi, Toplumsal Yapıda Kadın, Aşiret İdeolojisi, ve Kilamların Propaganda Gücü şeklinde sıralamak mümkündür.

6.1. Batman'da Aşiretlerde Parçalı Akrabalık Örgütlenmesi

Aşiretler siyasi, ekonomik ve güvenlik ihtiyacını karşılama amacıyla inşa edilmiş toplumsal bir organizasyon modelidir. Bruinessen'in (2013,s.80) tespitiyle parçalı (segmentary) bir yapıya sahip olan akraba örgütlenmesi temeline dayalı Kürtlerin aşiret yapısında çatışmalar, aşiret organizasyonu için tutkal işlevi görmektedir. Kilamlarda akraba örgütlenmesi temeline dayalı olan aşiretin bu parçalı yapısı yerleşim birimleri ve alt birimlere ayrılmış hane isimlerine varıncaya kadar açıklıkla ifade edilir. Çoğu kan davasına dönüşen bu çatışmalar aynı zamanda içyapıdaki bölünmelere de işaret etmekte ve bu bölünmenin temelini oluşturmaktadır. Hatta kilamlardan hareketle biraz daha alt birimlere, çekirdeğe doğru inmek de mümkündür. Aşiretin belirleyici rol oynadığı çekirdek ailede öz ve üvey kardeşler arasında da bu segmentar yapı kendini gösterir. Aşiret içindeki bölünmeler ve buna bağlı olarak daha sonra haneler arası çatışmalar ve ittifaklarda her zaman olmasa da babasoylu öz ve üvey evlatlar arasındaki ayrımın önemli bir kritere dönüşebildiği gözlemlenmektedir. Katılımcılardan Ahmed'in, "Silemanê Mıstê" kilamı ile ilgili görüşmede dedesinden duyarak aktardığı şu anektod bu açıdan önemlidir:

"Silêman öldürüldükten sonra, Bişar'a çatışmada kardeşinin de öldüğü haberi ulaştırılır. Bişar öldürülenin Cemil olduğunu zanneder ve "Ah Kardeşim Cemil!" der. Ancak ölenin öz kardeş Cemil değil, üvey kardeşi

Genco olduğu söylendiğinde ise “neyse Kuşten ji mêrareyê147” der. Bişar, o sırada yanında olan dedem Hacı Salih’in kulağına eğilip şu sözleri fısdar “ew biraye qu, Pahniya wi ji diya mirov xun nebe weki pismama te hesabê”148 (Ahmet,83). Ahmet’in kilamla ilgili aktardığı bu bilgilerden hareketle öz kardeşler üvey kardeşlere karşı, öz ve üvey kardeşler amcaoğullarına karşı, amcaoğulları da diğer aşiretlere karşı her bir unsurun yapının birer eklem yerlerini oluşturduğu, birleşme ve ayrışmanın bu eklem yerlerinden meydana geldiği gözlemlenebilmektedir. Başka bir ifadeyle en küçük birim olarak görülen baba ve çocuklar (mal/hane) bu tip durumlarda öz ve üvey şeklinde daha da parçalanabilmektedir. Aşağıda değinileceği üzere miras hukukuna kadar da kendi töresini oluşturabilmektedir.

Katılımcılardan Samet’in beşinci atada birleşen klanın (bavik), öz ve üvey evlat temelli bölünmesiyle ilgili aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Samet’in anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla ayırımın miras hukukunu bile etkileyecek düzeyde olduğu görülmektedir:

“Dedemin dedesinin babası yani beşinci dedem toplamda beş evlilik yapmış. 10 erkek çocuğu vardı. Emer, Ozman, Reşo, Salih, Mihemed, Derweş, Avde, Resul, Hacı Tevfik ve Mala cindî var. Reşo hariç her biri bir mal (hane)dir. Bugün nüfus olarak baksan, Aşiretimizin mala Hacı denilen bu baviki aşağı yukarı 1300-1400 civarı bir nüfusa denk geliyor. Emer, Ozman, Reşo aynı anneden oldukları için yakındırlar. Salih ve Mihemed bunların da annesi birdir. Derwêş Avde ve Resul de aynı anneden gelirler ve Hacı Tevfik ve Cindî annesinden tek erkek evlatlardır. Fakat şimdi onların da çocuklarının, torunlarının sayısı fazladır. Mihemed Ozmanı öldürmüş. Salih Mihemed’i desteklerken Ozman’ın öz kardeşleri de kendi öz yeğenlerine destek olmuşlar. Bu şekilde aralarında iki üç öldürülme olayı daha oldu. Diğer kardeşler tarafsız kalmış. Fakat sonraki nesillerde kan davası güden bu iki aile, iki ayrı merkez aile olmuş. Diğer kardeşlerin destekleri duruma göre değişmekte fakat bu iki ailenin durumu sabittir. Hepsine Hacı’nin çocukları denilir. Ozman ve Emer’le aynı anneden olan Reşit [Reşo]’in erkek çocuktan yana zürriyeti devam etmedi. İki kızı vardı. Ondan miras kalan topraklar Emer ve Ozman’a kaldı. Bu gün artık devam eden bir kan davası yok ama en küçük anlaşmazlıkta bölünme her zaman buna göre şekil alıyor” (Samet,75). [Araştırmacı, mirasa ilişkin bu taksimat diğer kızlar için de geçerli mi sorusuna?], Evet, tabi ki, diğer erkek kardeşler de kendi öz kız kardeşlerinin mirasını almıştır.

Aynı zamanda politik bir yapı olan akrabalık örgütlenmesinde liderlik için rekabet halinde olan aşiretteki diğer klanlar, en az hasım aşiretler kadar tehdit oluşturabilmekte hatta bazen hasım aşiretlerden daha öncelikli bir tehdit olarak görülebilmektedir. Emê Gozê kilamında annesi, devlet ve diğer aşiret ittifakının güçleriyle kuşatma atındaki oğluna seslenir:

“Le Gozê sê denga dikir gazî: Emo lo lawo de lêxe/Bila tirsâ te tunebe ji eskerê dewletê kurê xelkê ye /Gava terqin bikeve tivingê,/Xwin bikeve erde bira li bira nabe xweyi ye /Le bila tirsâ we tunebe ji eskerê Eliyê Ûnis kewê çiyêye/ Le weka kewê ji xwe re bikeve deştê ye /Le bila tirsâ te tunebe ji Eminê Ehmed Lawe Perixanê Tê lihêf û dewşeka nazbalgîva talana ji xwe re dibe direvî/ Le bila tirsâ we tunebe ji her sê zarê Çeto ye, /Yek jê Cemil e, yek jê Bişar e, yek jê Gêncoy’ye /Bila tirsâ we tunebe ji mihemdê Derwêş bavê

147 “Öldürülmek erkekliğin şanıdır” şeklinde bir çeviri anlamı karşılayabilir.

148 Topuğu aynı annenin rahminden kanamamış kardeş amcazade gibidir.”

Şemseddin Kekê Meysê ye...”(Emê Gozê kilamı)149 Anne isimlerini saydığı aşiretlerin ve güçlerin hiç birinden korkmaması gerektiğini oğluna söyler. Böylece Emê Gozê kilamında hangi güçlerin güçlerin çatışmaya katıldığı da bildirilmiş olur. Emê Gozê bunların hiç birinden korkmadığı ama asıl korkusunun amcazadesi Simê Ozman olduğunu söyler: “Le tirsra min heye ji wê tirşe Simê Ozman malikşewiti,/Pismamê xayin e iro bi kozik û deverê me dizane”150 (Emê Gozê kilamı).

6.2. İlk Çeyrekte Batman’da Sosyo-politik yapı: Kaos ve Anarşi

En önemli hususlardan biri hiç şüphesiz siyasi otorite boşluğunun sebep olduğu kaos ve anarşidir. Bu boşluk hem bireysel açıdan can ve mal hem de ticaret güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bir başka önemli nokta ki, bu da büyük oranda siyasi otoritenin yokluğuna bağlıdır; bu dönem kilamlarında kurumsal olarak hukukun hiçbir şekilde anılmamasıdır. Ancak bu anarşi ve hukuksuzluğun tek başına aşiret sisteminden kaynaklandığı iddia edilemez. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldan itibaren giderek artan iç ve dış sorunlarının lokal yansımaları olarak da değerlendirilebilir. Kilamlardan anlaşıldığı kadarıyla tüm sorunlar gelenek ve aşiret töresinin sınırları çerçevesinde halledilmektedir. Yapı aşiretli olmayanlara herhangi bir güvence sunmadığı gibi neredeyse yaşama hakkı dahi vermemektedir.

Merkezi iktidarın ve buna bağlı olarak mahkeme, hapisane ve ordu gibi baskı araçlarının yer yer silüetine rastlansa da kilamlardan anlaşıldığı kadarıyla bu karaltının herhangi bir yaptırım gücü olduğuna dair bir emareye rastlanılmamaktadır. Süleymanê Miste kilamında, Süleyman, Alikan aşiretine ait Xatma köyünün talanını alması üzerine Pencînari aşiretinin merkez köyünün konağında aşiret reisleri ve diğer hanelerin ağaları toplanıp Süleyman’ın öldürmesini karara bağlamışlardır. Etmanki aşireti 53-54 kişinin ölümü ile sonuçlanan kervan baskınından sonra intikam almak için geri döndüklerinde diğer aşiretlerin araya girmesi ve ikna etmesi sonucunda yeni bir katliamın yaşanılması ancak bu şekilde önlenebilmiştir. Kilamlardan hareketle çatışma, barış, uzlaşma gibi toplumsal kararlar genellikle töreye göre verilmektedir.

Aşiret reislerinin tutuklanması, hapse atılması çok büyük bir hakaret olarak kabul görmektedir. Bişarê Çeto’nun babası (Çeto) oğlunun jandarmaların baskını esnasında bir çobanın abasının altına girmesini onur kırıcı olarak nitelendirmekte ve onu bu hareketinden dolayı aşağılamaktadır. Aşiret kuvvetlerinin mi merkezi iktidara yardımcı kuvvet konumunda olduğu yoksa aksine merkezi iktidarın mı aşiretlere yardımcı kuvvet konumunda olduğu neredeyse tartışmalıdır. Yine de merkezi iktidarın baskın olabildiği durumlarda bile konjonktüre bağlı hareket ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin birçok cephede savaştığı bir dönemde Müslüman ve Sünni büyük bir nüfusun ve üstelik silahlı bir örgütlenmenin bütün olanaklarından faydalanmak adına aşiret reisleri ve aşiret üyeleri tarafından işlenen cürümlerin sık sık affedildiğine tanık olunmaktadır.151 Bu sebeple devlet aşiret içi iktidar mücadelelerinde Eminê Perixan kilamında ve Merina

149 Emo oğlum devleti askerinden korkma elin çocuklarıdır, silahlar patladığında kan döküldüğünde durmazlar. Ali Unus’tan da korkma dağ kavminin keliğidir ova da yapamaz, Eminê Ehmed’ten de korkma Perihan’ın oğludur onun tek derdi döşek yorgan talanlarındadır. Çeto’nun oğullarından da korkma, Şemseddin’in babası Meysê’nin abisi Derweşê Mihemed’ten de korkma başkasının silahşörüdür.

150 Bunların hiçbirinden korkum yok ama bütün sırlarımızı saklanacak yerlerimizi bilen bu evi yıkılısıca amcazade Simê Ozman’dan çekiniyorum.

151 İstanbul Hükümeti ile Pencenari, Heyderan, Xweyti gibi aşiretler ve aşiret reisleri arasındaki konjonktürel ilişkilerle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ulugana, S. (2022). “Şiddet Yüzyılı” içinde Dört Sınırdaki Aşiret: Hesenan, Cibran, Pencînaran ve Xweytî (1837-1937).

Köyü olayında değinildiği üzere, aşiretin bir koluyla ittifak yapabildiği gibi, Emê Gozê kilamında da aşiretler arası bir ittifakta yer alabilmekte ve bu ittifaklar esnasında aşiret reislerinin önceki cürümlerini görmezlikten gelebilmektedir.

Bununla birlikte kilamlarda onur, şeref gibi feodal değerlerin öncelikli olduğu aşiret sisteminde, aşiret reislerinin en belirgin vasıflarının cesaret, yiğitlik, cömertlik vb. vasıflar olduğu görülmektedir. Ağalık ve aynı zamanda liderlik için gerekli olan bu vasıflar sebebiyle aşiret reislerinin bunu sergilemek adına (edebi bir metnin mübalağasını göz ardı etmeden) bu kaosu daha da besledikleri görülmektedir. Bişraê Çeto kilamında Bişar, gece ansızın yatağından doğrulup, silahlarını kuşanıp kan davalı amcazadelerine baskın yaptıktan sonra, jandarma ile çatışmaya girip, daha sonra komşu aşiretin talanını alıp bunları hanımına sunup tekrar yatağına geri dönecek kadar, gözü pek, soğukkanlı ve cesaretlidir. Elbette ki tüm bu eylemlerin bir de geri dönüşü olacaktır. Bişar'ın tutuklanması için baskılar, intikam için karşı saldırıya geçen aşiretler ve bu saldırıların konusu olan yeni kilamlar...

6.3. Erken Dönem Batman Aşiret Kilamlarında Kadın

Bir başka önemli noktada kilamların çoğunda kadınların isimlerinin geçmesi ve kahramanlara annelerinin ya da kızlarının isimleriyle hitap edilmesidir. Bave Fexriya (Fexriya'nın babası), Süleymanê Xate(Xatê'nin oğlu) Eminê Prixan (Perixan'ın oğlu) Flite Şemê (Şemê'nin oğlu), Bu teknik açıdan bir yere kadar anlaşılabilir çünkü olay örgüsü anne veya kızın dilinden anlatılmakta ve onların bakışıyla tasvir edilmektedir. Ancak bununla sınırlı değildir. O dönemde kadınların aşiret reisliği yapması sık rastlanılan bir olgu olarak göz çarpmaktadır. Üstelik kadınların da aşiret reisliği ve ağalık için rekabet halinde olabildikleri görülmektedir. Batman'da en meşhur isim Perixan Hanım'dır. Hasankyf'li bir aileden gelen Perihan Hanım Kocası Ahmed öldürüldükten sonra Raman aşiretinin reisliğini yapar. Fakat aynı ailede bir de Wesile Hanım vardır. Wesile Hanım Raman aşiretinden Heci Evdila'nın oğlu Evdirehman'ın kızıdır ve o da amcasının oğuluyla evlenmiştir. Wesile Hanım, Perixan Hanım'la ağalık için rekabet halindedir (Cigerxwin,1988,s.175). Filitê Quto kilamında Reşkotan aşiretinde ise Şemê Hanım'ın ismi geçmektedir. Ancak kilamlarda ya da yaygın olan kilamlarda ismi geçmeyen bir kadın daha vardır. Perixan Hanım, Xatê ve Şemê ile çağdaş olan bu isim Gulê'dir. Gulê, Reşkotan aşiretinin Mala Diyo kolunun aşiret reisliğini yapar. O da babası çocuk yaşta ölen bir yetime sahiptir. Liçik¹⁵² Köyü'nde babasının yerine geçeceği zamana kadar Oğlu Haci Şemsettin Ağa'nın yerine aşiret reisliği yapar. Şahzaman Hanım'ın babaannesi ile ilgili olarak; *"İsmi Gulê'ya Haci Reşik'di. Haci Reşik Şeyh Said İsyanın'dan sonra Diyarbakır'da İdam cezası aldı...Biz ona "Diya Mezin" (büyük anne)153 deriz. Gulê oğlu büyüyünceye kadar ağalık yaptı.13-14 köy bayramlarda bize misafirliğe gelirdi. Aşiretlileri o ağırlardı. Kararları o verirdi. Sulha giderdi. Şahzaman Hanım'ın anlatımında aslında Gulê'nin bir rol model olabildiği de anlaşılmaktadır. "Babam çok otoriter biriydi. Erkek kardeşlerimin ya da amcazadelerimin ona büyük bir saygısı vardı. Sözüne itiraz edildiğine şahit olmadım. Ama küçük kız kardeşim vardı. O babama itiraz ederdi, birçok kez karşı geldiğine şahit oldum. Babam buna rağmen ona karşı hiç sert davranmazdı. O "Diya Mezin" gibidir. Bu kız ona çekmiş derdi" (Şayzaman,82).*

152 (Batman'da Liçka Haci Şemsettin veya Liçka Haci Şemso olarak bilinen aşiret merkezi olan köydür.

153 Büyükanne değil, ayrı yazılacak şekilde "büyük anne" yani annelerin büyüğü vurgusu vardır. Kürtçe de büyük anne denilecekse Batman'da Pirê, Piramîn veya diya diyamin vb. kullanılır.

6.4. Aşiretlerin Propaganda Aracı Olarak Kilamlar

İletişim olanaklarının kısıtlı olduğu bir dünyada kilamların aşiretler için önemli bir propaganda aracı olarak işlev gördüğü ifade edilebilir. Kilamların bölgelere ve aşiretlerin dengbêjlerine göre farklı versiyonlarına rastlanmasının tek değilse de bir sebebi propaganda aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Avdalê Zeynike, Reso ve Şakiro gibi hem ses hem de makam ve beste açısından Serhat dengbêj geleneğinin tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Filîtê Quto kilamının hem Reşkotan aşiretinin dengbêji olarak bilinen Karapetê Xaço tarafından söylenen versiyonu hem de Serhat bölgesinde bilinen bir versiyonu mevcuttur. Reşkotan aşireti Serhat versiyonunun hadiseyi çarpıtarak anlattığını iddia eder. Dahası hakarete varan ifadelere bile rastlanmaktadır. Şakirê Şexala tarafından söylenen versiyonunda “etime Şeme” (Şeme’nin yetimi), Filîtê dêlodin (delidolu Felit) şeklinde yumuşak ifadeler geçer. Oysa yine Serhad bölgesinin en büyük dengbêjlerinden kabul edilen Reso tarafından söylenen kilamda “Piçe Şeme” (Şeme’nin piçi) şeklinde ağır ifadeler kullanılmaktadır. Amê Etmankî tarafından ünlü ve aynı zamanda kavganın sebebi “bazınbelek” “bukê” (gelin) isimli tüfekte vurulduktan sonra annesi: “eğer Filît’in Ême Etmankî’nin kurşunundan dolayı iniltisi duyulursa, ahdim olsun ve herkes bilsin ki Filît piçtir ve benden değildir”¹⁵⁴ der. Ancak Aydın ve Reso’nun söylediği şekliyle burada geçen ifadeler birbirinden tamamen farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Katılımcılardan Musa’nın ifadeleri kilamların bu propaganda etkisinin günümüzde dahi devam ettirdiğini göstermektedir. Reşkotan aşireti üyesi Musa: “Kilamlar meseleyi çarpıtıyor. Taraf tutuyor. Dengbêj Reso’dan dinliyorsunuz, Aydın denilen dengbêj bozuntusudan dinliyorsunuz. Etmanka aşireti kervanı Reşkotan topraklarında geçerken kadınlara tacizde bulunmuş. Filît aslında tüfeği istemekteki ısrarı sadece haysiyetlerini kırmak içindi (Musa,55).... Bu bakış açısı aynı zamanda Reşkotan aşiretinin kilamı ve o dönemdeki hadiseyi yorumlama biçimini de göstermektedir. Kilam, Etmanka aşiret reisinin haraç vermeyi kabul ettiğini ama Filît’in aşiret reisine teklif ettiklerin zaten benim, ben boynunda asılı duran tüfeği istiyorum deyince, Etmanka aşireti reisi de tüfeği ancak annen Şemê’nin başlık parası olarak alabilirsin der. Reşkotanlılar olayın böyle vuku bulduğunu kabul etmektedirler. Ancak Filît’in tüfeği istemesinin nedeninin daha önceki taciz ve sataşmalara bir cevap niteliğinde olduğunu iddia ederler.

Vytautas Kavolis’in de yerinde tespitiyle Aşiretler’de henüz tamamen profesyonelleşmemiş olan sanatçılar genellikle sipariş üzerine ve ekonomik kazanç için sanatsal üretimde bulunur Kavolis’ten (Akt. Ulusoy,1994,s.69). Her zaman değilse bile aşiret reislerinin divanlarına özel olarak çağrılan dengbêjler hem o aşireti yüceltmek için kilamlar söyleyebildikleri gibi bizzat aşiret reisleri için siparişler üzerine kilamlar söyledikleri olmuştur. Ancak ne şekilde olursa olsun iyi bir kilamın aynı zamanda iyi bir propaganda aracına dönüşebildiği görülmektedir.

Araştırma esnasında Bavê Fexriya kilamının kahramanı Sebrî-yê Haci Mehmed’in aynı zamanda iyi bir dengbêj olduğu da tespit edilmiştir. Bavê Fexriya ile aynı aşiretin farklı baviklerine (klan/hane) mensup olduklarını belirten Metin, Sebrî’nin sık sık pısmam (amcazade) olarak evlerine misafir olduğunu ve onun dengbêjlik yeteneğine tanık olduğunu ifade etmiştir. Zeynep müstear isimli katılımcı kilamı bizzat Sebrî’nin

154 Dengbej Şakire şexala tarafından söylenen kilam, Kevirbiri’nin farklı bölgelerde derlediği versiyonların hiç birinde olmayan dörtlükler içermektedir. bkz. Kevirbiri, 2002,s64-75;

de bestelemiş olabileceğini ifade etmiştir. Aynı iddia Ferit isimli katılımcı tarafından da dile getirilmiştir. Dengbêjlik yeteneği olduğu halde neden böyle bir besteye imza atmadığını, bunu sahiplenmediği sorulduğunda ise, O da ağa soyundan geliyordu. Filîtê Quto ailesinden idi. Kendisi tarafından yazılmasından ve bu şekilde yani dengbêj olarak tanınmaktansa, ölümsüz bir eserin kahramanı olarak onurlandırılmak onun için daha değerli olduğu şeklinde bir yorum yapılmıştır.¹⁵⁵

6.5. Aşiret İdeolojisi Çerçevesinde Kilamlar

Kilamlarda değinilmesi gereken başka bir nokta da aşiret ideolojisidir. Aileye bağlılık ve bu uğurda yapılan her türlü fedakarlık en üstün değer olarak görülmektedir. Kahramanın kendisi de aslında ailenin/malın/hanenin ismini duyurmak için bir araçtan ibarettir. Gerçekten de aile isimlerinin yanında çoğu zaman kilamda adı geçen kahraman silikleşmeye başlar. Mesela Bavê Fexriya'da kahramanın ismi özel olarak araştırılmazsa sadece kilamla sınırlı kalırsa hiç bilinmeyecek. Kilamlarda kahramanın anne, kızı veya baba ismiyle anılması veya atıyla, silahının özel ismiyle anılması -elbette edebi bir metnin süslemeleri olduğunu ihmal etmeden- künye veya isim benzerliğini ayırt etmekten ibaret değildir- O bir yönüyle amcazadeler arasında bitmek tükenmek bilmez aşiret içi rekabette kilamların propaganda gücüyle aşiret liderliği tescillenen kişidir artık ve ölümler, çarpışarak bunu sonuna kadar hak etmiştir. Silemanê Mîstê kilamında, Süleyman Xate'nin oğludur. Ama daha da önemlisi bir aşiretin, bir hanenin önderidir. Gula Mala Dîbo (Dibo Hanesinin gülü)'dür. Gula mala Emêr, serdilka mala Eshed (Eshed hanesinin kalbi) Bavê Fexriya'da kahraman Tornê Mala Ezo, keke Yeho'dur. Bişar, mezine heft bave Pencînarî (Pencînarî aşiretinin yedi ceddinin/klanının tartışılmaz lideridir).

Savaşmaya, ölmeye değecek yegâne değer aşiret asabiyesi ve onun kurumsal ifadesi olan ağalıktır. Bunun dışında kalan her şey anlamsızdır. Söz gelimi bir askerin düzenli birlikler içinde savaşması anlamsızdır çünkü tüm bu değerlerden habersiz "bir anne kuzusudur." Silahaltına alındığı ve mecbur kaldığı için savaşmaya gelmiştir. Düzenli ordu içinde yer alan bir neferin vatan, millet gibi muhayyel bir ideoloji için savaşması anlamlandırılmaz. Aynı şey ağaların "ğulam" (hizmetlileri) ve sıradan köylüler için de geçerlidir.¹⁵⁶ Bu sebeple kilamlarda ağalar birbirlerini düelloya çağırırken bunların ölümlerine sebep olmayalım şeklinde çağrılarını sıklıkla yapmaktadırlar. Bu seçkinler için sıradan insanların uğrunda ölmeye ve öldürülmeye değer bir aşiret asabiyesi yoktur.

"Silemanê Mîstê" kilamında geçen aşağıdaki ifadeler ağalığın aşiret liderliğinin ve ideolojisinin her şeyin üzerinde olduğunu göstermektedir. Anne Xatê, oğlunun cenazesi almak için gittiğinde cesedin de hasım aşiret tarafından götürüldüğünü öğrenir. Xatê, aşiretin merkez köyü olan "Aynkasır" köyüne gider. Xatê'yi görenler şaşkınlıklarını gizleyemez. Xatê: "ben buraya cesedi almaya veya üzölmeye gelmedim" mealinde bir şeyler söyler. Ve der ki, Oğlu "Sileyman Ağa erken vakitte çıktığından, ağalık çizmeleri dar geldiğinden ayağına giyememiştir. Xatê kilamda şöyle seslenir:

155 Aşiret kavgalarını ve hatta aynı aşiretin kolları arasındaki kavgaları konu alan kilamların farklı versiyonları için bkz. Kevirbirî, S.(2002).

156 Kilamlarda xulam gunene haya wan jî tişteki tinene, Ya da esker "gunene lawe xelkine, haya wan jî tişteki tinene...vb. seslenişlere sıkça rastlanılır.

“Xatê: “Gênco bi gizme û qondere ye, Silêmanê Mistê bi çarox û bi gore ye!... Wê xelq beje Silêmanê Mistê biçopikê çolê ye bi çarox û bi gore ye Roja şerê Çiyayê Kolik Zengayê Mamo Silêmanê Mistê beramberi Gêncoyê birayê te ye157 (Silemanê Mistê kilamı).

Xatê'nin bu talebi, aşiret konağının önünde bekleyen hazirun tarafından makul karşılanır ve Süleyman'a Genco'nun cenazesine denk bir merasim yapılır. Bışar: Xatê'ye “o da artık bizim oğlumuzdur” der. İki ağa yan yana gömülür.

1925'ten sonra, özellikle de Şeyh Said İsyanı'ndan sonra, kilamların dil, söylem ve ideolojik yapısının radikal bir değişime uğradığı görülmektedir. Ulus-devlet arka fonda bir karaltı olmaktan çıkmış artık sahnenin tamamında görünür bir aktör olmuştur. Bu dönemde kilamê mêrxasîyê'nin konusu aşiretler arası kavgadan ziyade devlet, hatta ulus-devletlerdir. Ulus-devlet merkeziyetçi yapısı, düzenli ordusu, baskı/zor ve de tüm ideolojik aygıtlarıyla artık sahadadır. Bu dönem kilamlarının ana teması, İstiklal Mahkemeleri, Hukumeta Cumhuret'e olarak adlandırılan yeni Cumhuriyet'in ecnebi kanunları¹⁵⁸ tedip/tenkil ve nefi poltikalarıdır. Bu dönem kilamlarda, müddei umum (müddei-i umumi/savcı), darêkelepçe, derdest, cemse, alay, tabur, kolordu, firar, kaçak, sürgün, bixet vb. kelimelere sıklıkla rastlanılmaktadır. “Lo Miro” kilamında dengbêj; keşke ölümünü görseydim de mirimin Xweyti Aşireti'nin kadınları ve kızları arasında elleri kelepçelenmiş bir şekilde güpegündüz geçişini görmeseydim der. Çok değil 15-20 yıl önce Bışarê Çeto'nun tutuklanmaya maruz kalması bile inanılmaz bir durum olarak görülmekte, böyle bir onur kırıcı hadiseye mahal verdiği için kilamda eleştirilmektedir. Fakat geç dönemlerde Bave Fexriya kilamında bu durum artık olağandır. Bavê Fexriya'nın jandarmalar eşliğinde sıradan bir mahkûm gibi cezaevi yolunu tuttuğu ifade edilir.

Berayê kilamında Zirkan aşireti lideri ve Hamidiye Alayları komutanı Keremê Qolağasi'nin dilinden devlet(ler)le girilen çatışmaların aşiret ve aşiretler arası kavgalardan farklılıklar belirgin bir şekilde dile getirilir. İran ve Türkiye sınırında ailesiyle ağır silahların altında sıkışan Kerem Bey: “*Bu kavga aşiret kavgalarına benzemiyor. Ne Heyderan ne Hesenan, ne Cibran ne de aşiretlerin yedi ceddinin kavgası gibi değil, sabahtan beri başımı kaldıradım bu acem denen beşinci mezhebin makinalılarından*” (Besrayê kilamı) der.

Bununla birlikte Sultan Abdulhamit'in Hamidiye Alayları ve Hilafet merkezli Kürt politikasının Cumhuriyet ile değişimi kilamlara yansımaktadır. Miro (Mirim) kilamında, bir kadının dilinden dengbêj değişimi şöyle ifade eder: “*Ne kadar nişan, berat, zincir varsa Sultan Abdulhamid hepsini babamlara (hanesine aşiretine) tevdi etmişti. Cumhuriyet bunların hepsini geri aldı, Oysa şimdi esaret, mahkumiyet, kelepçe ve sürgün kaldı mirime (Mir)... (Miro kilamı).* Bu ideolojik ayırımın belirginleştiği bir diğer ilginç kilam da Şerrê Seyîdxanê Kerr û Sidîqê Hecî Mistefa Begê / (Seyîdxanê Kerr ile Sidîqê Hecî Mistefa Beg'in Kavgası)'nı konu alan kilamdır. “Hele Dani” olarak da bilinen kilamda iki köklü düşman aşiret karşı karşıya gelir ama ulus-devlet ile uğraştığını söyleyen Seyitxan'ın aşiretler arası bir kavgaya hiç niyeti yoktur. Ona göre aşiret kavgalarını

157 Pencînari aşiretindne öldürülen Genco çizmeyle ama Süleyman çarıkla olduğu için Genco ağadır Süleyman köylü bir marabadır demeyin. İnsanlara bunu bu şekilde duyurmayın. Bilin ki Süleyman da Genco ile denktir O da ağadır.

158 kanuna me bu kanuna nigalo û dewelê ecnebiya

artık sonlandırmak gerekir. Seyitxan, adeta düşmanlarına aşiret topraklarından geçişlerine müsaade etmeleri için yalvarmaktadır.

“Serê me li ser kevir û dar e Destê me ji kozî û kulfetê me qetîyaye Pêşîya fîrarê me berde bira here Ne tu bi xwe dizanî îsal bû çendik û çend sal e Hikûmeta Cimûriyetê mala te mîrat bûyo, bi dîyê me ketîye Daîma bi teqîb li birîna serê me digere Hey Ağa!” (Hele Dani Kilamî).¹⁵⁹

Yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinin hemen ilk yıllarındaki bu kilamlar, yüzyılın ilk çeyreği ile kıyaslandığında bir çok yönden karşılaştırmalı bir analizi hak edecek türdendir.

Sonuç ve Öneriler:

Sözlü bir kültürün sanatsal üretimi olan dengbêj kilamları çoğu zaman müzikal ürünlerin genel bir ismi olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırma kilam türleri içerisinde kilamê mêrxasîyê/ kilamê şerâ olarak adlandırılan türün örneklerinden hareketle Batman’ın erken 20.yüzyılın sosyo politik yapısını analiz etmiştir. Kilamê mêrxasî, sanat yapısı olmasına rağmen, konusunu teşkil eden kahramanlar, mekanlar ve diğer unsurlar, gerçek hayatı konu almıştır. Ayrıca bu tür öncelikle Kürt seçkinlerini merkeze almıştır. Sözlü kültürün, bellek inşa etme sistemi göz önünde bulundurulduğunda kilamların kolektif hafıza üzerinde yadsınamaz bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde geçmişte toplumun algısının tespitinde önemli bir malzeme olarak da kullanılabilmesi görülmektedir. Çalışmada tarihsel sürecin analizi ile toplumsal algının bir karşılaştırması bu bağlamda yapılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e tarihsel dönemeçlerin kırılma anlarının sosyo-politik yapıdaki yansımaları Batman ve çevresi odağa alınmak suretiyle kilamlar üzerinden analiz edilmiştir. Sözlü kültür ürünü olan kilamlar yazılı kültür ve buna bağlı olarak ulus-devletin bellek inşa etme işlevi noktasında farklı bir sistematiğe sahiptir. Böyle olmakla birlikte kendi toplumsal şartlarının onur ve haysiyet merkezli değerlerinin ve ideolojisinin belirlenmesinde farklılıklar olmakla birlikte bu noktada önemli bir role sahip oldukları görülmektedir. Bu sebeple kilamların aşiret ideolojisinde; ailelerin ve liderlerin övülmesinde propaganda işlevini de yerine getirdiği düşünülmektedir.

Kilamlar genellikle kendi döneminde yazılmıştır. Bu sebeple aşiret kavgalarını ve olayları aktarmada oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ancak yazıldıkları tarihteki olayları ele alıyor olsalar da bir yönüyle o dönemin devamı olan ve o dönemdeki aşiretlerle yakın akrabalıkları bulunan geniş bir kesimin aile tarihlerini de yakından ilgilendirmektedir. Aşiret kavgalarının günümüzde nasıl algılandığını; yansımalarını tespit etmek amacıyla nitel görüşmelere yer verilmiştir. Kendi döneminde trajik vakaları, kan davaları, aşiretler arası çatışmaları konu alan kilamların verdiği ayrıntıların günümüzde belirleyici bir etkisi olduğu söylenemez. Ancak yine de aşiretlerin asabiyesi noktasında kendisini hissettirdiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Kilamlarda adı geçen köyler ve diğer coğrafi mekanlar Cumhuriyet dönemi isim değişikliklerine rağmen ancak eski isimleriyle bilindikleri tespit edilmiştir.

159 (Seyitxan) “Allah’ın hatırına, ağaçları taşları yastık edindik, çoluk çocuğumuzdan kopmuş firari olmuşuz, bırak geçelim, kesme şu firarilerimizin önünü. Sen de (Hacı Mustafa) biliyorsun ki yıllardan beridir Cumhuriyet Hükümeti, Cumhuriyet Hükümeti, hay evin yıkılsın (kendin de biliyorsun), peşimizde, boş bir anımızı kolluyor.

Bu çalışmada, kilamlar üzerinden kısa da olsa sosyo-politik açıdan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi karşılaştırması yapılmıştır. Araştırmacılara dini, ekonomik, hukuki alanlarda disiplinlerarası daha derinlikli karşılaştırmalı çalışmalar yapılması önerilebilir. Gerçekten de kilamlar Cumhuriyet dönemi modernleşme ve din politikaları ile ilgili oldukça zengin rezervlere sahip olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akın, F. (2020). 19. Yüzyılın ikinci yarısında aşiret idaresi: Aşiret Müdüriyeti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, ss.59-70. <https://doi.org/10.20427/turkiyat.631352>
- Assman, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı.
- Aktay A. (2020). *Oryantalizmin etkisinde Türk tarzı siyasal arayışlar*. Değişim.
- Bayar, C. (2006). *Celal Bayar şark raporu*. Kaynak.
- Benjamin, W. (2012). *Sanatta ve Edebiyatta Eleştiri* (E. Gen, M.Tüzel, Çev.).İletişim.
- Benjamin, W. (2015). *Teknik olarak yeniden -üretilebilirlik çağında sanat yapıtı*. (G.Sarı,Çev.). Zeplin.
- Biçim H. (2022). Dicle'nin Hasankeyf'in yüzyıllık ağıtları: Batman ve Raman Aşireti. İçinde. T. Şur, Y. Çakmak (Editörler). *Aktör, Müteffik, Şaki, Kürt Aşiretleri*, ss. 317-351, İletişim.
- Bois T.1966). *The Kurds*. Khyats book.
- Bozarslan, H. (2022). Aşiretler ve siyaset. İçinde. T. Şur, Y. Çakmak (Editörler). *Aktör, Müteffik, Şaki, Kürt Aşiretleri*, ss. 317-351, İletişim.
- Bruinessen, V. B. (2013). *Ağa, şeyh, devlet* (B. Yalkut, Çev.). Özge.
- Cabiri, M.A. (2001). *Arap İslam siyasal aklı* (V. Akyüz, Çev.). Kitabevi.
- Çebe, R. (2019). *Modern şarkı söyleme teknikleri içerisinde debgbêjliğin yeri*. ss.287-294. Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildirileri. Şırnak Üniversitesi Yay.
- Cigerxwin (1988). *Folklor Kurdi, Weşane Roja Nu*. Stockholm.
- Cigerxwun (2003). *Hayat hikayem* (G.Fincan, Çev.). Evrensel.
- Çadircı, Musa (2011). Tanzimat'ın uygulanması ve karşılaşılan güçlükler (1840-1856), İçinde H. İnalçık, ve M. Seyitdanlıoğlu, (Editör). *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. ss. 199-207. Türkiye İş Bankası.
- Değirmenci K (2017). Sanat sosyolojisi üzerine: belirli kavramsal gerilimler ve ikilikler. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 0(17), 1 - 9.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar* (Z. İlkelen,Çev.). Pozitif.
- Evliya Çelebi, (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap 2.cilt. Yapı Kredi Yayınları.
- Fahmy K.(2010). *Paşanın adamları Kavalalı Mehmet Ali Paşa, ordu ve modern Mısır*. (D.Zarakolu,Çev.). Bilgi Üniversitesi.
- Gültepe. N. (1976). Hamidiye Alayları. *Hayat Tarih Mecmuası* (7).
- Halbwachs, M. (2007). 'Kolektif Bellek ve Zaman (Şule Demirkol, Çev.). *Cogito Dergisi*, (50),ss.55-76
- Henning, B. (2018). *Narratives of the history of the ottoman-kurdish bedirhani family in imperial and post-imperial contexts continuities and changes*. University of Bamberg.

- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (2006). *Geleneğin icadı* (M.M. Şahin, Çev.). Agora.
- Kardaş, C. (2019). *Dengbêjlikte Tür ve Şekil Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme*. ss.39-51
Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler Sempozyum Bildirileri. Şırnak Üniversitesi yay.
- Kevirbirî, S.(2002). Filîte Quto Serpêhati-dîrok-sosyoloji 20 kilam 20 qewimin. Weşanxane Nefel.
Stockholm
- Klein J. (2011). *The Margins of empire, kurdish militian in the ottoman tribal zone*. Stanford University.
- McDowall, D. (2005). *A Modern history of the kurds*, Palgrave Macmillan.
- Moran, B. (2002). Edebiyat kuramları ve eleştiri. İletişim.
- M.S.Lazarev ve Ş.X. Mihoyan , (2010). *Kürdistan tarihi*. Avesta.
- Olson, R. (1989). *The Emergence of kurdish nationalism and the sheikh said rebellion 1880-1925*. University
Of Texas.
- Ong, W. J. (2007). *Sözlü ve yazılı kültür. sözün teknolojileşmesi* (S. Postacıoğlu, Çev.). Metis Yayınları
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Cedit.
- Öz, S. (2003). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sözlü Kültüründe Hikaye anlatıcılığı*. Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sanders, B. (2013). *Öküzün A'sı-Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*
(Ş.Tahir.Çev.).Ayrıntı.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasal ilahiyat, egemenlik kuramı üzerine dört bölüm*. (E.Zeybekoğlu, Çev.). Dost.
- Sebrî O. (2005). *Şerrên Sasûnê* (1925-1937). Emîral.
- Şerefhan, B. (1971). *Şerefname* (M. E.Bozarslan, Çev.). Ant.
- Ulugana, S. (2022). “Şiddet Yüzyılı” içinde Dört Sınırdaki Aşiret: Hesenan, Cibran, Pencînarın ve weytî
(1837-1937). İçinde. T. Şur, Y. Çakmak (Editörler). Aktör, Müteffik, Şaki, Kürt Aşiretleri, ss. 317-351,
İletişim.
- Ulusoy, M. D. (1994). Vytautas Kavolis'in Evrimci Yaklaşımla Sosyo-Sanatsal Sistem Sınıflaması.
H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11(1-2), ss. 59-84.
- Tori, (M.K. Işık) (2005). *Aşiretten millet olma yapılanmasında Kürtler*. Doz.
- Türk, E. (2020) *Batman kent araştırmaları*. Çizgi.
- Yeğen, M. (2011). *Devlet söyleminde Kürt sorunu*. İletişim

BATMAN'DA YAŞAYAN DOM (MITIRP, KARAÇI, ÇİNGENE) TOPLULUĞUNUN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAMLARI

Ramazan TURGUT

Sosyolog, Yüksek Lisans, Mardin Artuklu Üniversitesi, mamosteratur@gmail.com

Özet

Domlar, Türkiye'nin doğu illerinde ve komşu ülkelerinde yaşayan bir çingene topluluğudur. Yaşadıkları coğrafyalarda kendi kimliklerini saklayarak yaşayan Domlar'ın kendilerine has bir dili vardır. Kendilerini Dom, dillerini de Domanî (Domca) diye tanımlayan bu topluluk, yıllarca kimliklerini ve dillerini kaybetmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Domanî dili yazıya geçirilmediği için sözlü bir gelenek olarak varlığını günümüze kadar sürdürmek zorunda kalmıştır. Dom halkının, yaşadığı coğrafya halkı tarafından çeşitli isimlerle isimlendirildiği görülmektedir. En çok kullanılan isimleri Karaçi, Çingene, Mıtırp'tır. Domlar'ın başlıca geçim kaynakları "Nev" diye isimlendirdikleri ev ev dolaşarak dilenmek ve düğünlerde "Meyni" dedikleri kemençe çalarak para toplamalarıdır. Türkiye'deki Domlar, aslında 2000'li yılların başına kadar daha çok köy ve sulak alanlarda çadır açarak yaşamlarını sürdüren perapatetik (göçebe) bir topluluktur. Zamanla çeşitli siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı şehirlerin kenar mahallelerine gecekondulu mahalleleri kurarak yerleştiler. Bununla birlikte az sayıda olsa göçebe hayata devam eden Dom ailelerine de rastlanmaktadır. Domlar içinde yaşadıkları toplumun "Öteki"si olarak algılanmaktadırlar. Domlar, içinde yaşadıkları toplumda asimile olmakla karşı karşıyadırlar. Bugün Batman'da yaşayan birçok Dom çeşitli sebeplerden dolayı kendini Kürt olarak tanıtmaktadır. Ancak artık gerçek kimlikleriyle tanınmak isteyen Dom halkı bunun için içinde yaşadıkları toplumun onları Dom olarak kabul etmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu araştırmada Batman ve çevresinde yaşayan Dom topluluğunun dili, dini inançları, sosyo-kültürel yaşamları, geçim kaynakları, bölgeye kattıkları maddi ve manevi değerler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dom, Domca, Batman, Mıtırp, Kemençe (Rıbab)

SOCIO-ECONOMIC AND CULTURAL LIVES OF THE DOM (MITIRP, KARACHI, GYPSY) COMMUNITY LIVING IN BATMAN

Ramazan TURGUT

Abstract

Doms are a community of Gypsies living in Turkey's eastern provinces and neighboring countries. The Dom, who often exist by hiding their identities, have a unique language of their own. This community defines itself as Dom and their language as Domani (Dom) and has survived for centuries and preserved their unique identity and language. However, since the Domani language was never written down, it has survived through a rich oral tradition that persists today. The Dom people are identified by geography that is deeply tied to the culture where they live. The most commonly used names are Karachi, Gypsy and Mitirp. The main source of income for the Dom is to beg from house to house, which they call "Nev". They also earn money by playing the fiddle, which they call "Meyni", at weddings. Doms in Turkey are historically a perapatetic (nomadic) community that lived primarily by establishing semi-permanent camps in less desirable villages and towns until the beginning of the 2000's. Since then, due to various political and economic reasons, they settled in the outskirts of cities by establishing shantytowns. However, there are also a small number of Dom families who continue a nomadic life. The Dom are faced with significant cultural bias and prejudice within their own society. As a result, they are faced with increasing pressure to assimilate into modern society at a loss of their unique

culture. Many Dom living in Batman today introduce themselves as Kurds in an effort to fit into a more modern society. However, the Dom people want to be recognized for their true cultural identity and believe that the society they live in should accept them as Dom. My research investigates the language, religious beliefs, socio-cultural lives, livelihoods, material and moral values that comprises the Dom community living in and around Batman.

Keywords: Dom, Domlar, Batman, Mıtırıp, Kemeçe (Rıbab)

Giriş

Mezopotamya; milletlerin, medeniyetlerin ve kültürlerin beşiğidir. Mezopotamya topraklarında geçmişten günümüze kadar yüzlerce halk topluluğu, uygarlık ve devlet yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Mezopotamya toprakları verimli ve bereketli olduğu için insanların mesken tuttuğu önemli bir yer hâline gelmiştir.

Mezopotamya'yı kendisine yurt edinen bu halk topluluklarından biri de Domlar'dır. Domlar günümüzde daha çok mıtırb, karaçi ve çingene olarak tanınırlar. Dom kelimesi yalnızca Domlar tarafından kullanılmaktadır.

Kökleri Hindistan'a dayanan ve Çingene olarak adlandırılan, Rom, Dom ve Lom toplulukları, antropolojik bir kavram olarak 'peripatetik' toplumlar olarak adlandırılmaktadır. Peripatetik toplumlar, kendi gıdalarını üretmeyip, bunları başka insan topluluklardan, belli zanaat ve hizmet sunumu karşılığında alan, diğer topluluklara kıyasla hareketlilik seviyeleri yüksek topluluklardır.¹⁶⁰

Bugünkü Hindistan ve Pakistan'dan 7 ve 10. yüzyıllar arasında, çeşitli sebeplerle (savaş, kıtlık vb.) 'büyük yürüyüşe' başlayan ve yüzyıllar boyunca dünyaya dağılan Dom Hintli göçmenlerin, diğer topluluklar tarafından Çingene olarak adlandırıldığı düşünülmektedir.¹⁶¹ Hindistan'dan göç eden kast sisteminin en aşağı derecesindeki parya toplulukları dünyanın her yerine yayılmışlardır. Göç eden bu topluluklar gittikleri her yerde bir isim alarak yaşamlarını sürdürdüler. Avrupa'ya göç edenlere Çingene anlamında gypsy/gipsy, Anadolu'nun batısına göç edenlere Roman, Orta Doğu'ya göç edenlere Karaçi, Mezopotamya'ya göç edenlere Dom adı verilmiştir. Kürtlerin yaşadığı coğrafyada Domlar, daha çok çalgıcılık yaptıkları için Arapça çalgıcı anlamında Mıtırıp diye isimlendirilir. Türkiye'nin Güney ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan ve Domari dilini konuşan gruplara Dom adı verilmektedir.¹⁶²

Dom sözcüğü çeşitli kaynaklarda, kendi dillerinde erkek, adam, insan anlamına gelmektedir. Günümüzde de Hindistan'ın bazı bölgelerinde kastlardan biri Dom olarak bilinir. Özellikle son yıllarda Dom toplumunun yeni kimlik inşa süreciyle birlikte Dom adının kullanımı yaygınlık kazanmıştır.¹⁶³

Bu araştırma ile Batman ve çevresinde yaşayan Dom (Mıtırıp, Karaçi ve Çingene) topluluklarının sosyoekonomik ve kültürel yaşamları ele alınacaktır. Araştırma boyunca kaynak taraması, saha araştırması ve mülakat/röportaj yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada kişi adları erkek, kadın ve çocuk isimleri cinsiyet ve çocuk oluşlarına göre numaralandırılarak (Ör: E1, K1, Ç1) verilmiştir.

160 *En Alttağiler*, Kalkınma Atölyesi, Ankara, 2016, s. 34

161 *A.g.e.* s. 34

162 *A.g.e.* s. 44

163 *A.g.e.* s. 34

Dom

Hindistan'dan göç edip Türkiye'nin doğu vilayetlerine yerleşen Çingene topluluğuna Dom denilir. Bir milleti oluşturan en temel özellik olan dilleri olan Domanice günümüze kadar varlığını korumuştur. Domaniceyi yalnızca Domlar kullanmaktadır. Bu dil her ne kadar az konuşulsa da varlığını günümüze kadar korumuştur. İçinde yaşadıkları Kürt toplumundan az sayıdaki kişi Domların varlığından ve dilleri olan Domanice'den haberdardır.¹⁶⁴

Domların tahmini nüfusu 500.000 civarındadır. Bu tahmini nüfus, Lübnan, Suriye, Irak, İran ve Türkiye'deki (Diyarbakir, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt, Urfa, Van, Bitlis, Muş, Ağrı, Hatay, Gaziantep ve Hakkâri) Domlarını kapsamaktadır. Batman'da yaşayan bütün Domlar yerleşik hayata geçmiştir. Domlar, Batman'ın Çamlıtepe, Körük, İpragaz, 19 Mayıs, Mobil, Bayındırlık, Komando, İluh, Seyidler ve Karşıyaka mevki veya mahallelerinde kendi inşa ettikleri baraka veya evlerde yaşamaktadırlar. Batman'da yaklaşık olarak 5000 Dom'un yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁶⁵

Batman'da yaşayan Domlar, İslam'ın Sünni mezhebine bağlıdırlar. Kendi dilleri Domanice ile beraber Kürtçe'yi de çok iyi derecede konuşmaktadırlar. Son yıllarda iletişim araçlarının çoğalması ve okullaşma oranı sayesinde Dom topluluğundaki insanlar Türkçeyi de konuşabilmektedir.

Domanice

Domlar, Hindistan kökenli farklı bir dil bilimsel grup oluştururlar.¹⁶⁶ Dom halkının diline Domanice denir. Domanice Hint Avrupa dil ailesinin Hint koluna bağlıdır. Urducaya yakın bir dildir. Fakat yüzyıllardır bir birinden uzaklaştığı için benzer kelime sayısı azalmıştır. Bu nedenle Domanice bir lehçeden çok bağımsız bir dil hâlini almıştır. Domlar daha çok içinde yaşadıkları Kürt halkından kelimelerle dillerini zenginleştirmişler.

Görüşme yaptığımız E4, dilleri olan Domanice hakkında şöyle bahsetmiştir:

*"Bizim kendimize ait bir dilimiz var. Bizim kendimize ait bir dilimizin olduğundan çoğu kişi haberdar değildir. Biz kendimize Dom diyoruz. Bizim dilimizde farlıdır. Nasıl ki Soranice, Zazaca, Lazca, Kurmanci, Türkçe varsa bizim de sürekli konuşabildiğimiz bir dilimiz vardır. Ama eskiden daha çok konuşuyorduk. Birbirimizle genellikle Domca konuşuyorduk. Yani dilimizi konuşurduk."*¹⁶⁷

Bu dil gün geçtikçe yok olmaya doğru gitmektedir. Domanicede günlük kullanılan kelimeler dışında özgün kelimeler üretememiştir. Günlük hayatta kullanılan kelimeler ile ayakta kalan Domanice yok olmak üzere olan dillerdendir. Domaniceyi daha çok ihtiyar Domlar kullanmaktadır. Genç ve çocuk yaştaki Domlar, içinde yaşadıkları Kürt nüfusun içinde kendi dilleri olan Domanice'den çok Kürtçe'ye hâkim olarak büyümektedirler.

Molla Mahmut Beyazidî'nin (1797 – 1867) yazdığı 'Kürtlerin Âdetleri ve Özellikleri / Adat û Rusûmatname ê Ekradiye' kitabında Domlardan bahsetmektedir. Domlar üzerine özellikle de Domanice üzerine

164 Turgut, Ramazan, *Dom Kayıp Kavim*, Mardin Tebliğleri, İstanbul, 2013, s. 61

165 E1, Erkek, Yaş: 42, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 01.08.2022

166 *En Alttakiler*, Kalkınma Atölyesi, Ankara, 2016, s. 35

167 E4, Erkek, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 07.03.2021

ulaşabildiğimiz en eski kaynak yukarıda ismi geçen kitaptır. Bu kitapta Domlardan Mıtırıp diye bahsetmekte, kendilerine ait bir dilleri olduğunu yazmaktadır fakat dilin ismi geçmemektedir. Yazar, Domların bu dili yalnızca kendi aralarında konuştuklarını ve bu dili yalnızca Domların bildiğini yazmaktadır.¹⁶⁸

Domlara Verilen İsimler

Domların yerleştikleri yörenin halkı tarafından kendilerine verilen çeşitli isimlerle adlandırılırlar.

Mıtırıp/Mıtırıp/Mutrib; Mıtırıp Arapça kökenli bir kelimedir. Çalgıcı anlamına gelir. برطم (MUTRIB) kelimesi herhangi bir müzik aletini çalan kişiye denir. Mutrib kelimesi Kürtler içinde Kürtçeye göre şekil alarak Mıtırıp hâlini almıştır. Mıtırıp aynı zamanda şarkı söyleyen, masal anlatan, halk türkülerini dillendiren anlamına gelmektedir. Kürtler içinde Mıtırıp, dilencilik yapan, kemençe çalan ve türkü söyleyen anlamına gelir.¹⁶⁹

Begzade; Domlar eskiden beri mirlerin, şahların divanlarını şenlendirdikleri ve divanların hizmetini gördükleri için bu ismi almışlardır. Varlıklı kişiler tarafından sürekli korunmuşlar. Bu sayede kendilerine sahip çıkanları türkülerinde, destanlarında ve hikâyelerinde isimlerini anarak isimlerini ölümsüzleştirmişler.¹⁷⁰

Kurdenreş; Derileri esmer olduğu için Kürtler tarafından bu isimle adlandırılmışlar.¹⁷¹

Çingene / Cingene; Daha çok dilencilik yapan Domlar için bu isim kullanılmaktadır.¹⁷²

Gewende; Dügünlerde govend (halay) çektikleri için bu ismi almışlardır.¹⁷³

Âşık; Halk türkülerini söyledikleri için bu ismi almışlardır.¹⁷⁴

Karaçi; Karaçi Pakistan'da bulunan bir şehirdir ve Kürtler Domların Karaçi'den göçüp bu yöreye geldiklerini ileri sürerler. Yani; Karaçi Kürt olmayan, bölgeye sonradan gelen yabancılar olarak görülen Domları kökenleri ile işaretler. Batmanlı Domların ise böyle bir göçe ilişkin anlatıları veyahut aktarılan anıları yoktur. Yerel dilde kayalık, kıraç anlamına gelen "kalaç" diye bir sözcük kullanılır. Karaçinin kalaç sözcüğünden türetildiğini ifade eden Domlar, kayalık, kıraç yerlerde, yani mağaralarda yaşayan yoksul kişilere "kalaçi" dendiğini ama zamanla kalaçinin Karaçi haline dönüştüğünü anlatırlar.¹⁷⁵

Batman'da Domlar için genellikle Mıtırıp ismi kullanılmakta olup, bazen de Karaçi ismi zikredilmektedir. Domlar ise bu isimleri hakaret olarak algılamakta ve kendilerine Dom denilmesini istemektedirler. Görüşme yaptığımız E3 bu konuda şöyle demektedir:

"Biz kendimize Dom diyoruz. Fakat bunu her yerde söyleyemiyoruz. Çünkü toplumda ötekileşmek istemiyoruz. Ayı bir millet, ayrı bir topluluk olduğumuzu söylemeye korkuyoruz. İçinde yaşadığımız Kürt, Arap ve Suryani toplumlara bize Mıtırıp, Çingene veya Karaçi diyorlar. Biz bu isimleri hakaret olarak

168 Bazidî, M. Mehmudê, *Adat û Rusûmatname ê Ekradîye*, İstanbul, 2010, s.133

169 A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, sayı 121, s.90-94

170 Bazidî, M. Mehmudê, *Adat û Rusûmatname ê Ekradîye*, İstanbul, 2010, s.133

171 E1, Erkek, Yaş: 42, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 01.08.2022

172 E2, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Diyarbakır, Görüşme Tarihi: 16.02.2021

173 E2, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Diyarbakır, Görüşme Tarihi: 16.02.2021

174 E2, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Diyarbakır, Görüşme Tarihi: 16.02.2021

175 Dişli, Semra Özlem, "Kemançe" ve "Mû-Zik": *Batmanlı Domlarda Kimlik*, Folklor/Edebiyat, 2021, sayı 27, s. 321-335

*algılıyor. Bize Dom denilmesini istiyoruz. Çünkü Mıtırp, Çingene ve Karaçiler hırsızlık, dilencilik ve kötü işlerle anılıyorlar.”*¹⁷⁶

Domların Sosyal Yaşamı

Dom halkının yaşamı iki devrede incelenebilir.

1. Göçebe Yaşamı

Domların asli vatanından göç etmeleriyle başlayıp Miladi 2000’li yıllara kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Domlar 2000’li yıllara kadar göçebe bir hayat sürdürmüşler. Göçebelikleri “Kon” dedikleri çadırlarda ve “Komkon” dedikleri obalarda geçiyordu. Domlar genellikle köylerde sulak alanlarda veya su kaynaklarına en yakın yerlerde çadırlarını kurmuşlardır. Domlar genellikle akrabalık ve aşiret bağlarına bağlı olarak birlikte göç etmişlerdir. Komkon üç dört çadırdan meydana gelmiştir. Her komkonun bir reisi vardır. Bu reis doğal bir şekilde seçilmiştir. Genel kural aşiretin en yaşlı ve en akıllı erkeği olanın reisi seçilmiştir. Bu seçim bildiğimiz gibi oy vermekle değil tamamen doğal bir süreçle olmuştur.¹⁷⁷

Göçebe yaşamaların en belirgin sebebi ekonomi ve mevsimsel olaylardır. Dom halkı zahmetsiz yaşamayı kendine şiar edindiği için her zaman ekmeğinin en rahat sağlanabildiği yerlere göç ederler. Günümüzde az da olsa göçebe hayatı yaşayan Domlara rastlamak mümkündür. Genellikle Kızıltepe-Mardin-Çınar-Bismil hattında yaşamını göçebe olarak sürdüren Domların olduğu bilinmektedir.¹⁷⁸

Görüşme yaptığımız K1, göçebe hayatın zorluklarını şöyle dile getirmektedir:

*“Biz göçbeydik, evimiz barkımız yoktu. Hiçbir şeyimiz yoktu. Kışın bazen mağaralarda kalıyor, kendimizi öyle koruyorduk. Köylere gittiğimizde de buraya niye geliyorsunuz deyip kovuyorlardı. Çoğu Müslüman bizi barındırıyor, sonra iftira atıyorlardı. Suçumuz günahımız nedir dedik. Bize, siz Müslüman değilsiniz, başka bir devletten gelmişsiniz diye iftira atıyor, devletinize gidin diyorlardı. Devletimiz burasıdır. Dedelerimiz burada doğdu. Başka devletimiz olsaydı, orda yaşıyor olurduk. Köyleri boşaltılıp Avrupa’ya özellikle Almanya’ya giden Êzidi ve Hıristiyanların terk edilmiş evlerinde kalıyorduk.”*¹⁷⁹

2. Yerleşik Hayat

2000’li yılların başından itibaren Domlar’ın göçebe olarak yaşadıkları coğrafyada meydana gelen siyasi, ekonomik ve güvenlik sebeplerinden dolayı köylerin boşaltılması Domlar’ı mağdur etmiştir. Köylerin boşaltılmasıyla çiftçilik ve hayvancılık bitme noktasına gelmiştir. Halkın yaylalara, dağlık alanlara, ovalara gidişi yasaklanmıştır. Köylerin boşaltılmasıyla göçebelik hayatları tehlikeye giren Domlar şehirlerin kenar mahallelerine yerleşmek zorunda kalmışlar.¹⁸⁰ Batman’ın kenar mahallelerine yerleşen Domların yaşadıkları

176 E3, Erkek, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 24.09.2022

177 A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, sayı 121, s.90-94

178 Turgut, Ramazan, *Dom Kayıp Kavim*, Mardin Tebliğleri, İstanbul, 2013, s. 65

179 K1, Kadın, Yaş: 65, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 07.03.2021

180 A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, sayı 121, s.90-94

'öteki'leşmeyi Batman'daki yerel bir gazetede köşe yazarlığı yapan Recep Kavuş, bir yazısında şöyle dile getirmektedir:

*"Ötekileştirmenin en bariz ve açık adıdır Batman'da Dom olmak. Kimisi 'Dom' yerine onlara Karaçi veya Mırtıp der. Mırtıp ve Kareçi denildi mi ne kadar kötülük ve yanlış varsa yaşı, cinsiyeti fark etmez toplumda o gözle bakılıyor. Değer verilmiyor, yardım yapılmıyor, işe alınmıyor, arkadaşlık kurulmuyor kısacası insan olarak görünmüyorlar. Oysa onlar da hepimiz gibi insandır, bu şehri paylaştığımız komşularımızdır. Ama insanlar sürekli bunları aşağılayıp, ötekileştirip, kötü bir bakış açısı ile yaklaşım gösteriyor."*¹⁸¹

Görüşme yaptığımız K2, yerleşik hayata geçişin sancılı olduğunu şöyle dile getirmektedir:

*"Çocuklarım beni aradı. Dediler ki babam bizi evden kovdu. Ben de çocukları alıp başka eve yerleştim. Eve yerleşirken hiçbir şeyimiz yoktu. Yalnız iki küpem vardı. Onları satıp bir sünger döşek ve iki battaniye aldım. Akşamları iç içe yatıyorduk. Hayırseverler bize yardım ettikten sonra zamanla çalışmaya başladık. Gel zaman git zaman kendimizi biraz toparladık. Kiralık bir evde kalıyoruz. Elektrik ve su parası ödüyorum. Oğlum hiçbir işte çalışmıyor, dışarı dahi çıkamıyor. Çünkü kimliği yok. Korkudan dışarı çıkamıyor. Çalışanımız olmadığı için akşama kadar kapı kapı dolaşıyorum. Kimisi kovuyor, kimi bir şeyler veriyor kimisi de vermiyor. Biz akşama kadar dolaşıyoruz. Akşam yiyeceğimiz olsa da olmasa da Allah'a şükrediyoruz. Toprağımız, yerimiz, yurdumuz yok. Şimdiye kadar çok rezillik, fakirlik çektir. Bu dağlarda, bu ovalarda sürekli göçebeydik. Hıristiyanların köylerine gider, yiyecek bir şeyler isterdik. Aldığımızda ise haramdır diyorlardı. Yiyecek bir şey olmadığı için helal haram demeden yerdik."*¹⁸²

Şehirlerin gecekondu mahallelerine yerleşen Domlar, elinde maddi hiç bir kaynakları olmadığı için sahipsiz görünen topraklara yerleştiler. İlk önce çadır kuran Domlar, sonradan taş ve topraktan basit evler inşa ettiler. Bu evler tek odalı evlerdi. Bütün aile bireyleri tek odalı evde yaşamlarını sürdürdüler. Dom aileleri çok çocuklu ailelerdir. Domlar Mardin'e bağlı Dargeçit, Midyat, Nusaybin'e yoğun olarak yerleşirken, Kızıltepe'ye ise Domların az bir kısmı yerleşmiştir. Bunun dışında yerleşik hayata geçen Domlar Diyarbakır, Batman, Şırnak, İdil, Cizre, Silopi, Van, Hakkâri, Siirt ve Urfa'nın kenar mahallelerine yerleşmişler.¹⁸³

Ev / Konut

Domlar yerleşik hayata geçmeden önce çadırlarda yaşadılar. Mevsimlere göre göç eder köy veya şehir kenarlarına obalarını kurarlar. Çadırdaki yaşadıkları dönemlerde komünal ve sade bir yaşam tarzları var. Elektrikleri olmadığı için dolayısıyla elektrikle çalışan hiçbir makineye sahip değildirlir. Gündüzleri erken kalkar geceleri çok erken uyurlar. Domlar, genelde 1960'lı yıllarda Avrupa'ya göç eden Êzidi ve Süryanilerden boşalan Êzidi ve Süryani köylerinde terkedilmiş evlerde barınmaya başladılar. Batman'da yaşayan gazeteci Recep Kavuş, Batman'da yaşayan Domlar için şöyle yazmaktadır;

*"30-40 yıl öncesine kadar tümü ile göçebe hayatı yaşayarak çadırlarda yaşayan Dom'lar şimdi ise genelde şehrin varoşlarında işsiz, güçsüz bir şekilde, derme çatma evlerde yaşıyorlar."*¹⁸⁴

181 <https://www.batmansonsoz.net/yazi/Batman'daki-dom-larin-durumu-7276.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2022)

182 K2, Kadın, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 01.03.2021

183 A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, sayı 121, s.90-94

184 <https://www.batmansonsoz.net/yazi/Batman'daki-dom-larin-durumu-7276.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2022)

Domlar yerleşik hayata geçmeye başlamakla yeni bir hayat tarzına alışmak zorunda kaldılar. Domlar şehirlerin kenar mahallelerinde basit evler inşa ettiler. İlk başlarda taş ve toprakta olan evler daha sonraki yıllarda briket ve topraktan yapılan evlere dönüştürdüler. Evler düzensiz, boyasız, yıkılmaya müsait bir yapıdadırlar. Domlar yerleştikleri yerlerde Dom mahalleleri meydana getirdiler. Bu mahalleler altyapıdan mahrum ve düzensiz bir şekilde kurulup, son zamanlara kadar evlerde su ve elektrik bulunmuyordu. Dom mahallelerinde çevre düzenlemesi yoktur. Kanalisasyon şebekesi yoktur. Evlerin tapu senetleri yoktur. Evler genellikle avluludur. Tuvaletler avlunun bir köşesinde kurulmuştur. Son zamanlarda maddi anlamda rahata kavuşan bazı Domlar betonarme evler yapmaya başlamışlar.

Domların Geçim Kaynakları

Domların birinci dereceden geçim kaynakları dilenciliktir. Domanice buna Nev denir. Dilencilik (Nev), Domların genel karakteristik özelliklerindedir. Domların karakteristik yapısında çalışmak olmadığından geçimlerini ya düğün ve eğlencelerde kemençe çalarak ya da dilenerek sağlarlar. Bu dilencilik bizim bildiğimiz bir yerde oturup insanlardan para istemek şeklindeki dilencilik değildir. Domların dilenciliği, ev ev dolaşarak günlük geçimlerini sağlayacak yiyecek – giyecek toplamak şeklindedir. Toplananlar mevsime ve zamana göre genelde elbise, yün, para, yoğurt, süt, ekmek, yağ, mutfak eşyası topladılar. Ev sahipleri ne verirse Domlar onu kabul ederdiler.¹⁸⁵

Kemençe, dut ağacından veya ceviz ağacından yapılan bir müzik aletidir. Hayvan derisi ile üzeri sarılarak yapılır. Yay ise tahta ve atkıyruğunun kıllarından yapılır. Kemençenin içi boştur. Kemençe yayının tellerin akort etmek için benişt / sakız dedikleri bir eşya kullanırlar.¹⁸⁶

Domlar küçüklü büyüklü her biri birer kemençe ustasıdır. Domlar iyi derecede kemençe çalmayı; türküler, destanlar ve masallar söylemeyi / anlatmayı bilirler. Dom halkı küçük büyük herkes ‘Meyni’ dedikleri kemençeyi çalmayı bilir. Günümüzde kemençe Dom halkının simgesi hâline gelmiştir. Domlar düğünlerde, bayramlarda, şenliklerde, ağa ve zenginlerin divanlarında kemençe çalarak geçimlerini sürdürürlerdi. Göçebe dönemlerinde konakladıkları köylerde her akşam ağanın veya köyün ileri gelenin evinde gecenin geç saatlerine kadar şarkılar, türküler, masallar, olaylar ve önemli kişilerin hayatlarını kemençe çalarak sanatlarını icra ederdiler. Dom sanatçıları, gecenin bitiminde ev sahibi tarafından çeşitli hediyelerle ve bahşişlerle uğurlanmış.

Görüşme yaptığımız E5, kemençe ile geçimlerini nasıl sağladıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Midyat’ta Hıristiyanların paskalya bayramına gitmeye karar verdik. Biz arabayla giderken yolda arama vardı, askerler bizi çevirdi. Büyük komutanın yanına gönderdi. Yanına gittiğimizde, niçin geldiniz, siz kimsiniz, dedi. Eskiden beri Hıristiyanların bayramına gideriz. O yüzden geldik. Niye Hıristiyanların bayramına gidiyorsunuz, diye sordu. Biz de, o da bayramdır dedik. Hıristiyanların, Êzidilerin bayramına gideriz. Gitmediğimiz bayram yoktur. Onlar da bizim bayramlara gelirler. Komutan da, bir gün sizi çağırırsam gelir misiniz? Dedi. Biz de, geliriz niçin gelmeyelim dedik.”¹⁸⁷

185 K3, Kadın, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 20.02.2021

186 A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, sayı 121, s.90-94

187 E5, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 20.02.2021

Günümüzde müzik orkestralarının çıkışı ve düğünlerin düğün salonlarında yapılması sonucu Domların geçim kaynağı olan kemençe çalmak eski önemini kaybetmiştir.

Görüşme yaptığımız E6, müzik grupları yüzünden eskisi gibi kazanmadıklarını şöyle dile getiriyor:

*“19 yaşındayım. Kardeşlerimle düğünlerde kemençe çalarız. Yedi kardeşiz. Düğünlere gidersek çalışıyoruz. Geçimimiz kemençe üzerinedir. Bundan başka bir iş yapamıyoruz. Abim, durumu iyi olmadığı için çadırda yaşıyor. Bu mesleği de babandan öğrendim. Küçüklüğümde beri bu meslekle uğraşıyorum. Düğünlere gidiyoruz. Bu mesleğinde tadı kalmadı. Kürtler de bu mesleğe el attı. Onlar da çalışıyor artık. Biri bir cihaz almış, elinde de kemençe çalıyor.”*¹⁸⁸

Domlar sadece kemençeyi değil kemençe ile birlikte müziği de kendilerinin bulduklarını anlatırlar. Kemençe yayına Kürtçede dal parçası, çubuk anlamına gelen “şivik” denir. Şivik üzerindeki teller at kılından yapılır. Kürtçe “mû” kıl, kıldan yapıma anlamına gelen bir sözcüktür. Kemençe yayındaki at kılıarı için de mû kullanılır. At kılının, yani mû’nun kemençe telleri üzerinde gezdirildiğinde çıkan sese ise Nusaybinli Domlar “zik” derler. Yay ile teller birleştiğinde ortaya “mû-zik” çıkar.¹⁸⁹

Kemençenin ekmek parası getirmediği günümüzde Domlar geçimlerini sağlayacak değişik işlerde çalışmaya başlamışlar. Her Dom ailesinin bir at arabası vardır. Bu at arabası ile bütün ihtiyaçlarını giderirler. Göçebe hayatı yaşadıkları dönemde at arabaları onlar için zenginlik ve itibar alameti olarak kabul edilirdi. Domlar aynı zamanda iyi at besleyiciliği yaparlar. At arabalarıyla hamallık yapıyorlar. Yükleri at arabasına yükleyip yük sahibinin istediği yere kadar ücret karşılığı götürüyorlar. Yaz aylarında Domlar imkân bulurlarsa Karadeniz kıyılarındaki fındık bahçelerinde çalışmaya ailece gidiyorlar. Bunların dışında Domlar hurdacılık, çerçilik, nalbantlık gibi işlerde yapmaktadırlar. Son yıllarda Batman’da yaşayan Dom erkekleri genellikle kâğıt toplayıcılığı yapmaktadırlar. Eski zamanlardan beri Dom kadınları doğal şifacılık yapıyorlar. Doğal ilaçlar ve bitkisel karışımlar yapmakta uzman kişiler olarak kabul edilirler. Dişçilik konusunda da ileri bir aşama kaydeden Dom kadınları yöredeki birçok kişinin dişlerini altın ve gümüş ile kaplamışlar. Günümüzde bile Dom halkından birçok kişinin dişleri altın veya gümüş kaplamalıdır.

Domlar’ın Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yaşamları

Dil ve Din

Domların dili Domanice’dir. Ne yazık ki bu dil gün geçtikçe kaybolmaya doğru gidiyor. Domlar kendi çocuklarına Domanice’yi öğretmiyorlar. Dom ebeveynler çocuklarının Domanice’yi öğrenmelerini istemiyorlar. Bundan dolayı yalnızca belli bir yaş aralığındaki Domlar Domaniceyi konuşabilmektedirler. Hatta bazı Dom aşiretleri ve aileleri kendini Kürd olarak kabul ederler. Domların Domanice konuşmalarının en önemli sebebi; Domların Kürtler içinde ayrı bir millet oldukları ortaya çıkmasına engel olmaktır. Yani Domlar içinde yaşadıkları toplumun ötekisi olmak istemezler. Domanice’nin yok olmaya gidişinin bir diğer nedeni Domanice’nin Dom ailelere herhangi bir menfaatinin olmayışıdır. Bu yüzden ki Domlar Domanice’nin yaşaması için herhangi bir çaba sarf etmiyorlar.

188 E6, Erkek, Yaş: 19, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 17.06.2021

189 Dişli, Semra Özlem, “Kemençe” ve “Mû-Zik”: Batmanlı Domlarda Kimlik, Folklor/Edebiyat, 2021, sayı 27, s. 321-335

Domları kendi dillerinin yazıya geçirmediikleri için yalnızca sözlü bir dil hâlinde kalmıştır. Bütün kültürlerini Kürtçe ile günümüze kadar getirebilmişler. Bundan dolayıdır ki Domanice şarkı, türkü, masal, atasözü, mesel, bilmece mevcut değildir. Dom sanatçılar Kürt kültürünü geliştirmişler fakat kendi dilleri olan Domanice ile hiç bir eser vermemişler.¹⁹⁰

Batman’da yaşayan Domlar üzerine yapılan bir araştırmayı haberleştiren bir internet sitesi Batman’da yaşayan Domlar için şöyle demektedir:

“Domlar ana akım nüfus kesimiyle kimlikleri üzerinden bir ilişki kuramıyor. İçinde yaşadıkları –ama içine alınmadıkları- yerel topluluğun dilini benimsiyorlar. Domanice yerine Kurmançi konuşuyorlar. Kadınlar geçimlerini dilencilikle erkekler tarım işçiliğiyle kazanıyor. Bir insan grubu olarak karşılaşılmayan ve “tanınmayan” Domlar genellikle suçu çağrıştıran semptomlarla hatırlanıyor bölgede. İnsanlar bu grubun farkında fakat bilgisine sahip değil. Bir sorun tespiti ya da çözüm önerisi yok. Domlarsa kendilerini “Kürtlerin ötekileri” olarak algılıyor ve dışlandıklarını düşünüyorlar.”¹⁹¹

Dom müzisyenler eskiden kaset, CD, DVD ile müziklerini sözlü veya görüntülü klip şeklinde icra ederlerdi. Günümüzde daha çok sosyal medya ve video paylaşım sitelerinde (youtube, tiktok, instagram, facebook vb) sanatlarını ortaya koyuyorlar. Bazı Dom sanatçıları TV’lere konuk olup sanatlarını icra ediyorlar. Domlar bütün hünerlerini Kürtçe ile dile getirmektedirler.¹⁹²

Domlar, İslam dinine inanıyorlar. Bundan dolayıdır ki İslam’ın bütün ritüellerini yerine getirirler. Ölülerini İslam geleneklerine göre gömüyorlar. Dom halkı da çocuklarını sünnet ettiriyorlar. İnanç yönünden diğer İslam topluluklarıyla herhangi bir fark olmamakla birlikte örf ve adette farklılıklara çokça rastlanılır. Görüşme yaptığımız E3 bu konuda şöyle demektedir:

“Herkes bizi dinsiz gibi biliyor oysa biz çok dindarız. Hatta Seyyidler hariç –onların kölesiyiz- diğerlerinden daha çok İslam’ı biliyoruz. Sana Allah’ı, peygamberi, Kur’an-ı Kerim’i anlatabilirim. Şeyhlerinizi, imamlarınızı getirin ancak benim kadar bilirlen. Biz Müslümanız.”¹⁹³

Dom gruplar konusunda diğer bir özellikte bölgedeki Şeyhlerin ve dini liderlerin bu gruplar üzerindeki etkisidir. Herhangi bir sorunun çözümü için Şeyh’e giden Domlar hiçbir biçimde şeyhin söylediklerinin dışına çıkmamaktadır.¹⁹⁴

Evlilik, Doğum ve Ölüm

Domlar’da endogamik (grup içi / topluluk içi evlilik) çok yaygındır. Dışarıdan kız almazlar ya da dışarıdan hiç kimse onlara kız vermez. Beraber yaşadıkları halklardan Kürtler ve Araplar (Mihellemiler) Domlara dilencilik yaptıkları, hırsızlık yaptıkları, kirli oldukları, işsiz oldukları iddialarıyla kız vermezler. Ama

190 A.R.T, Dilazad, *Dom: Neteweke Winda*, Nûbihar Dergisi, Sayı 121, s. 90 - 94

191 <https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/103298-dogu-bati-fark-etmiyor-romanlar-domlar-dislaniyor> (Erişim Tarihi 10.09.2022)

192 Turgut, Ramazan, *Dom Kayıp Kavim*, Mardin Tebliğleri, İstanbul, 2013, s. 65

193 E3, Erkek, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 24.09.2022

194 Kolukırık, Suat, “Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2008, sayı: 8, s. 145-154

Domlardan kız alıyorlar. Süryaniler ise ayrı dinden oldukları için evlilikleri imkânsızlaşıyor. Yezidi Kürtler de Domlardan kız alıp vermezler. Bunların gerekçesi ise dini sebeplerdir.

E6, Domlar'ın evlilik konusunda yaşadığı sorunları şöyle dile getirmektedir:

“Ben evlenmek de istiyorum, durumumuz iyi değil. Kürtlerden bir kızla evlenmek istiyorum. Ailesi kız vermiyor. Biz Domlar'a kız vermiyorlar. Kızı kaçırırsam ya öldürürler ya da buradan sürerler. Onlar bizden kız kaçırırsalar biz ses çıkarmıyoruz, aramızda hallediyoruz. Mıtırıp deyip değer vermiyorlar.”¹⁹⁵

Domlar küçük yaşta evlendirilirler. Genelde akraba evliliği yapılıyor. Domlar başlık parası alırlar. Bu başlık parası ailelerin gelir durumlarına göredir. Evlilikler akraba veya grup içi evliliği olduğundan başlık parası konusunda birbirlerini mağdur etmiyorlar.

Düğün örf ve adetleri Kürtlerin örf ve adetleriyle kaynaşmış durumdadır. Domların kendine has geleneksel elbiseleri vardır. Fakat modern dünyanın insanları tek tipleştirdiği günümüzde yaşlılar hariç geleneksel kıyafetli Dom bulmak neredeyse imkânsızdır.

Domlar'da doğum ritüelleri Müslüman oldukları için İslam örf ve adetlerine göredir. Erkek çocukları ergenlik çağına girmeden sünnet ettirirler.

Domlar göçebe hayatı sürerken ölümlerini o an konakladıkları köyün mezarlığına gömerlerdi. Bundan dolayı bir Dom insanının ataları değişik yerleşim yerlerinde gömülmüştür. Yerleşik hayatla birlikte yerleştikleri şehirlerin mezarlıklarına ölümlerini gömüyorlar. Domlar İslami usullere göre ölüm ayinlerini yaparlar. Ölünün taziyesi kurulur, mevlidi verilir.

Eğitim

Okuryazarlık Domların içinde çok azdır. Bunun birçok nedeni vardır. En belirgin özellik bazı Domların kimliksiz oluşudur. Domlar yakın zamana kadar göçebe bir yaşam sürdürdükleri için kimliğe ihtiyaç duymamışlar. Kimlikleri olmadığı için okullarda eğitim almaktan yoksun kalmaktadırlar. Diğer bir sebep ise Dom çocuklarının erken yaşlarda kemençe çalarak aile bütçesine katkı sağlamalarıdır. Domlar, Kürt toplumunun içinde yaşadıkları için eğitimin resmi dili olan Türkçe'ye ihtiyaç duymamışlar. İlköğretimin zorunlu olmasına rağmen çocuklarını okula gönderen Domlar çok azdır.

Okul çağındaki Ç1, okula gitmeme sebebini şöyle açıklıyor:

“10 yaşındayım. Bizim komşuların okula giden çocukları bugün karnelerini aldılar. Onları görünce içim yandı. Bana dediler sen niye karneni almıyorsun? Ben de dedim kimliğim yok. Kimliğin niye yok dediler. Bilmiyorum dedim. Nerden getireyim kimliği! Doktora gidemiyorum. Okula gidemiyorum. Hiçbir şey yapamıyorum.”¹⁹⁶

Son zamanlarda az da olsa çocuklarını okula gönderen ailelere rastlamak mümkündür. Dom çocuklar eğitim hayatlarına pek devam etmezler. Liseyi bitiren ender Dom vardır. Dom topluluklarında da kız çocukları ikinci plandadır. Okul yüzü gören çok az kız çocuğu vardır.

195 E6, Erkek, Yaş: 19, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 17.06.2021

196 Ç1, Erkek, Yaş: 10, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 13.03.2021

Dövme / Deq, Övgü / Şabaş ve Dans / Reqs

Deq, Domların simgelerindedir. Yeni yetişen Dom nesli dışında kalan bütün Domlar kadın erkek farketmeksizin dövmelidirler. Kadınlar dövmeyi alın, çene ve ellerine yaparlar. Erkekler daha çok ellerine dövme yaparlar.¹⁹⁷

Domların düğünlerde halay çekenleri coşturmak ve bahşiş almak için halay çekenlerden birini övmesine şabaş denir. Şabaş, halay çekenler içinde rekabeti artırdığı için düğünü coşturan Dom sanatçısı daha çok kazançlı çıkar. Bahşişler kemençenin boş haznesine konulur. Şabaşta kural şöyledir: Düğün alayından biri kemençenin haznesine para bırakır sonra Dom sanatçısına halay çekenlerden birinin ismini söyler. Sanatçı da övebildiği kadar över. En çok parayı verenin övgüsü daha uzun ve daha etkileyici olur. Bu âdet Domların yanı sıra Kürt, Arap (Mihellemi), Süryani ve Yezidi düğünlerinde de devam etmektedir.

Kol kola girilip omuz ve ayak ritimleriyle oynanan halk dansına reqs denir. Kelime anlamı olarak reqs vücudun sallanmasıdır. Müziğin ritmine göre omuz ve bedenin sallanması reqs dansının en önemli özelliğidir. Domların en çok oynadığı ve usta oldukları halk dansı reqstır. Halayda Domlar birbirinin eline geçince biri pes etmeyinceye kadar halay terkedilmez. Bir nevi rekabet ortamı oluyor. Reqş denilen halay bir nevi savaş meydanıdır. Kim pes eder bırakırsa yenilen, geriye kalan ve ya kalanlar kazanan oluyor. Bu yüzden bazı düğünlerde halay çekenler ter içinde kaldıkları halde ilk terk eden olmak istemezler.

Domlarda İnsan İsimleri

Domların isimleri Müslüman oldukları için genelde Arapça kökenlidir. Ahmet, Yusuf, Fatma, Meryem en çok kullandıkları isimlerdir. Kürtlerin içinde yaşadıkları için Kürtçe anlamlı isimler verirler. Ama özellikle bir olaya bağlı olarak çocuklarına isimler verirler. Örneğin Nisan, Bextnema, Demhat, Ecepzeman, Pehlewan, Ceger, Hêja, Levhat, Dilxwaz, Esmer, Süphan, Reşê, Rûber...¹⁹⁸

Domlar kendi çocuklarına Domanice isimler vermezler. Bu da Domanice'nin gün be gün yok olmaya ve kimsenin Domanice'den haberdar olmamasına sebep olmaktadır.

Kimliksizlik

2000'li yılların başına kadar Domlar kimliksizdiler. Göçebe bir hayat sürdürdükleri için kimliğe ihtiyaç duymamışlar. Yerleşik hayata geçtikten sonra bazı Domlar kimlik çıkartmaktadırlar. Kimliksizliğe direnenler kendi çocuklarını kimlik çıkaranların nüfusuna kaydettiler. Bu da resmiyette aile içinde karmaşaya neden olmaktadır. Dom erkekleri kimliksiz oldukları için askerlik yapmamaktadır. Nüfusa kayıtlı olmayan Domlar'ın resmi nikâhları da yoktur.

Yıllarca kimliksiz yaşayan E7, kimliksizliği şöyle dile getiriyor:

“58 yaşındayım. Bu yaşıma kadar kimliksizdim. Annemle babam öldüğünde bile kimliğim yoktu. Kimliğimi yeni çıkardım. Çocuklarımın da bazılarının kimliğini yeni çıkardım. Bazılarının da kimliğini daha çıkartamadım. Çocuklarımı okula gönderemedim. Şehir dışına çıkmak istesek de çıkamıyoruz. Çünkü

197 A.R.T, Dilazad, *Dom: Neteweke Winda*, Nûbihar Dergisi, Sayı 121, s. 90 - 94

198 A.R.T, Dilazad, *Dom: Neteweke Winda*, Nûbihar Dergisi, Sayı 121, s. 90 - 94

Türkçemiz yok. Okuma – yazma bilmiyoruz. Türkçemiz olsaydı gidebilirdik. Türkçe bilmeyen bu ülkede nasıl yaşayabilir ki! Mesela İstanbul'a gitsem yabancıyım. Biri bana yardım etmezse İstanbul'da gezemem. İstanbul'daki bir akrabamın yanına gitmek istesem, tabelalardaki sokaklardaki yazıları okuyamam. Okuma yazma bilmezsen gidemezsin. Türkçe konuşmuyoruz. Genelde dağda, bayırda yaşadık. İnsanlardan uzak yaşadık. Keklik beslerdik. Ava çıkardık. Hayatımız öyle geçti. Şartlar da zorlaşınca biz de şehre yerleştik. Çocuklarımın kaydının da yaptırıyorum.”¹⁹⁹

Fakat yerleşik hayatın insanlara dayattıkları oluyor. Domlar çocuklarını okula kaydetmek için nüfus cüzdanlarını çıkarmak zorunda kalmışlar. Hastalandıklarında hastanelerde tedavi olabilmek için nüfus kaydına ihtiyaç duymuşlar. Yeşil Karttan yararlanmak için, ihtiyarlık maaşı, elektrik faturası kaydı, su faturası kaydı derken çok az kişi dışında Domlar nüfus cüzdanlarını çıkarmışlar.

Dengbejlilik / Âşıklık Geleneği

Domlar müzisyen bir kişiliğe sahip oldukları için dengbejlilik (anlatıcı) alanında da yaşadıkları çevrede bu mesleği icra etmektedirler. Dengbejler, halk hikâyelerini, efsanelerini, masallarını, önemli olay ve durumları müzikal bir sesle dile getirirler. Dom dengbejler eskiden beri beylerin, mirlerin, zenginlerin, ağaların meclislerini anlatıları ile doldururlar. Bu sayede Dom dengbejler kültürün taşıyıcılığı görevini de yerine getirmiş olurlar.

Sonuç

Batman'daki Domlar, Kürtler içinde yaşamaktadırlar. Domlar, kendilerini Kürtlerin ötekisi durumunda görmektedirler. Bu sosyal baskı neticesinde kendi dilleri olan Domanice'yi bile aleni bir şekilde konuşmaktan çekiniyorlar. Dom ve Domanice, Dom olanlar dışında kimse tarafından bilinmez. Az sayıdaki Dom dışında Domlar genelde yerleşik hayata geçmişler. Yerleşik hayata geçen Domların yaşam koşulları onları öteki konumuna koymuştur. Diğer halklar tarafından Domlar her konuda dışlanmışlar. Bu yüzden kendilerini kendi dilleri ile ifade etmekten çekinmişler. Karakteristik yapılarına, örf-adetlerine, yaşam tarzlarına, dillerine bakıldığında daha çok Hintli insanlara benzedikleri görülür. Domların Mezopotamya'ya yerleşmeleri göçer yoluyla olmuştur. Ama Domların Mezopotamya'ya göç yılları kesin olarak bilinmemektedir. Domlar hakkında şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Domlar Hint kökenlidirler. Domlar Hint kast sisteminin en aşağı tabakasını oluşturan paryalardır. Domların temel geçim kaynakları dilenciliktir. İkinci sırada çalgıcılık gelmektedir. Domların göç etme sebebinin yoksulluk olduğu görüşü kuvvet kazanmaktadır. Domlar göç yoluyla Mezopotamya'ya yayılmışlar.

Bu bilgiler ışığında Domlar:

Birlikte yaşadıkları halklardan onlara olumsuz bakmamalarını istiyorlar. Kendilerine Mıtırp, Karaçi, Çingene gibi hırslılığı, dilenciligi, kirliliği, bakımsızlığı, uyuşturucu vb olumsuzlukları çağrıştıran isimlerle anılmak istememektedirler. Toplumun artık onları Dom olarak kabul etmesi ve diğer toplumlardaki insanlar gibi olumlu çağrışım yapan işlerle anılmak istemektedirler. Domlar sanatçı, zanaatkar ve dengbêj / ozan

199 E7, Erkek, Yaş: 58, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 13.03.2021

isimleriyle anılmak istiyorlar. Domlar birlikte yaşadıkları Kürtlerle, Araplarla (Mihelmi) evlenmek istiyorlar. Domlar kemeçe çalmak ve dilenmek dışındaki işlerde çalışmak istiyorlar. Bunun için iş sahiplerinden işe alınmayı talep ediyorlar. Domlar kültürlerinin, dillerinin ve kemeçe çalmadaki hünelerinin kaybolmaması için kurum, dernek, vakıf gibi sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını istiyorlar. Domlar'ın ekseri yoksulluk sınırının altında olduğu ve ötekileştirildiği için kamu hizmetlerinden yeteri kadar yararlanamıyorlar. Domlar'ın kamu hizmetlerinden yararlanabilmesi için iş olanaklarının oluşturulması, belediye hizmetlerinin yaşadıkları yerde aktif olması; sağlık, eğitim ve hukuk sistemindeki olanaklardan yararlanabilmeleri için psikolojik, sosyolojik ve ekonomik rehabilitasyonun sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap / Dergi

A.R.T, Dilazad, *Dom Neteweki Winda*, Nûbihar Dergisi, Sayı 121, İstanbul, 2013

BAZİDİ, M. Mehmud, *Adat û Rusûmatname ê Ekradîye*, Nûbihar Yay. İstanbul, 2010

DİŞLİ, Semra Özlem, “Kemeçe” ve “Mû-Zik”: *Batmanli Domlarda Kimlik*, Folklor/Edebiyat, Sayı 27, İstanbul, 2021

Kalkınma Atölyesi, *En Alttakiler*, Ankara, 2016

KOLUKIRIK, Suat, *Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) , sayı: 8, Ankara, 2008,

TURGUT, Ramazan, *Dom Kayıp Kavim*, Mardin Tebliğleri, HDV Yayınları, İstanbul, 2013

İnternet Kaynakları

<https://www.batmansonsoz.net/yazi/Batman'daki-dom-larin-durumu-7276.html> (Erişim Tarihi 10.09.2022)

<https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/103298-dogu-bati-fark-etmiyor-romanlar-domlar-dislaniyor> (Erişim Tarihi 10.09.2022)

Mülakat ve Röportajlar

Araştırma boyunca röportaj/mülakat yaptığımız kişilerin gerçek adları yerine erkek, kadın ve çocuk olarak numaralandırılarak, cinsiyetleri, yaşları ve görüşme yeri ve görüşme tarihleri sırasıyla belirtilmiştir.

E1, Erkek, Yaş: 42, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 01.08.2022

E2, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Diyarbakır, Görüşme Tarihi: 16.02.2021

E3, Erkek, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 24.09.2022

E4, Erkek, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 07.03.2022

E5, Erkek, Yaş: 45, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 20.02.2021

E6, Erkek, Yaş: 19, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 17.06.2021

E7, Erkek, Yaş: 58, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 13.03.2021

K1, Kadın, Yaş: 65, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 07.03.2021

K2, Kadın, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 01.03.2021

K3, Kadın, Yaş: 50, Görüşme Yeri: Batman, Görüşme Tarihi: 20.02.2022

Ç1, Erkek, Yaş: 10, Görüşme Yeri: Nusaybin, Görüşme Tarihi: 13.03.2021

BATMAN ÖVGÜSÜNDE YAZILMIŞ BİR KASİDE: KASİDE-İ FAHRİYYE

DER-MEDH-İ ŞEHR-İ BATMAN

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebektas@harran.edu.tr

Özet

Şehirlerin tarihi bir yönüyle insanların hayatları gibidir. Şehirler de tıpkı insanlar gibi doğar, büyür, gelişir, tekâmül eder; sahip çıkılmazsa da zamanla yıkılıp yok olur. Batman, yer aldığı bölge/coğrafya itibariyle kadim olmasına rağmen il olarak kuruluşu çok yenidir. Batman, önceleri İluh adıyla Siirt iline bağlı küçük bir köy iken daha sonra Beşiri ilçesine bağlanır; 1955 yılında belediye teşkilatı kurulur, 1957 yılında ilçe olur ve 1990 tarihinde de il statüsüne kavuşur. Bildiriye konu olan Batman övgüsündeki kaside, 20. yüzyıl şair ve yazarlarından Ekrem Kılıç (ö. 2018) tarafından kaleme alınmıştır. Kılıç, 1967 yılından 1980 yılına kadar Batman Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nda memur olarak çalışır; bölgeyi çok iyi tanıma fırsatı bulur ve burada çok değerli dostlar edinmiştir. Ekrem Kılıç, "Kaside-i Fahriyye Der-Medh-i Şehr-i Batman" başlıklı kasidesini 30.09.1977 tarihinde kaleme almıştır. Tamamı 41 beyit olan kaside, aruz vezninin "Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün" kalıbıyla yazılmıştır. Mehmed Âkif Ersoy'un manzum hikâyelerindeki üslûbunu andıran kaside, Batman'ın yarım asır önceki genel görünümünü anlatması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, manzumenin yazıldığı tarihten bugüne değin pek çok yönüyle değişen, gelişen ve bölgenin önemli ticaret merkezi olan Batman'ın, şehir monografyasına da katkı sağlayacak olan gelişimi analiz edilmiş, şairin dikkat çektiği hususlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Batman kasidesi, İluh, Ekrem Kılıç, şehir methiyesi.

THE ODE WRITTEN IN BATMAN PRAISE: KASİDE-İ FAHRİYYE DER-

MEDH-İ ŞEHR-İ BATMAN

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Abstract

The history of cities is like people's lives in a way. Cities are born, grow, develop and evolve just like people; Even if it is not taken care of, they will become ruined over time. Although Batman is a historical settlement in terms of the region/geography it is located, its provincial status is very new. Batman was a small village under the name of Iluh, in the boundary of Beşiri district in Siirt province. Batman gained municipal grade in 1955, then became a county seat in 1957 and acquired the status of a provincial centre in 1990.

The ode titled kasîde-i fahriyye der-medh-i şehr-i Batman which is the subject of the paper, written by Ekrem Kılıç (d. 2018), one of the 20th-century poets and writers. Kılıç worked as a civil officer at the Batman branch of Turkish Petroleum Corporation (TPAO) from 1967 to 1980. He had the opportunity to know the region very well and made precious friends there. Ekrem Kılıç wrote his ode titled "Kaside-i Fahriyye Der-Medh-i Şehr-i Batman" on 30.09.1977. The ode, which has 41 couplets in total, is written in the form of "Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün" of the aruz prosody. The Ode, which resembles the style of Mehmed Âkif Ersoy's verse-stories, is significant in context telling the general appearance of Batman City half a century ago. This study analyzes the development gap of Batman, an important trade centre of the region, changed and developed in many aspects since the writing date of the poem by emphasizing the subjects that the poet drew attention to contribute to the city monograph.

Keywords: Batman Ode, İluh, Ekrem Kılıç, City Ode

Giriş:

Klasik Türk edebiyatında, şehirleri konu alan şehrengîzler [Gülhan 2018: 86-100], bilâdiyeler [Adıgüzel-Gündoğdu 2014: ; Aksoyak, 2007: 37-51], şehir mersiyeleri [Boşkov 1980: 69-79] ve şehir methiyeleri [Bektaş, 2005: Yıldız 2018: 121-124] olmak üzere pek çok eser yazılmıştır. Şehirleri farklı veçheleriyle konu alan bu eserlerle ilgili olarak da pek çok çalışma yapılmıştır. 200 Divân şiiri geleneğini sürdüren 20. yüzyıl şairi Ekrem Kılıç da tarihi özelliğinden ziyade başka yönleriyle öne çıkan Batman şehri ve insanı övgüsünde “Kasîde-i Fahriyye Der-Medh-i Şehr-i Batman” isimli bir şehir methiyesi kaleme almıştır. Kasideye geçmeden önce şairin hayatı hakkında kısa bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Şairin Hayatı: 201

Ekrem Kılıç, aslen Tokat’ın Zile ilçesinden olup “Hacı Veli Hocazâdeler” olarak bilinen bir aileye mensuptur. Hocazâdeler, Zile’nin köklü ailelerinden olup yetiştirdiği müderris ve kadılarıyla da bilinmektedir. Ekrem Kılıç, anne tarafından da, Van’ın Saray ilçesinin eski müftülerinden Abdülkadir Bilgici’nin torunudur.

Ekrem Kılıç’ın babası Ömer Efendi, öğretmen okulunda okurken dönemin şartlarını beğenmediğinden tapu memuru olarak memuriyet hayatına başlar. Kılıç, babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu Sivas’ın Hafik ilçesinde 02.04.1944 tarihinde dünyaya gelir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonları olması hasebiyle Ömer Efendi, ihtiyaten ikinci kez askerliğe çağrılır.

Ekrem, okula Çorum’un Osmancık ilçesi İnönü Zaferi İlkokulu’nda başlar. Altı yaşında okula başlayan Kılıç, burada ikinci sınıfa kadar okur. Babasının tayininin Çorum’un Alaca ilçesine çıkması sebebiyle iki yıl da burada ilkokula devam eder. Dördüncü sınıftayken okuduğu iki ciltlik *Tan Ansiklopedisi* sayesinde hayata olan bakış açısı değişir. Kendisinin ifadesiyle “...Biraz çelimsiz ve geçimsiz...” olduğundan pek arkadaş edinemeyen Kılıç, daha ilkokul sıralarındayken kitapların dünyası ile tanışır. Beşinci sınıfı da Amasya’nın Merzifon ilçesi Kara Mustafa Paşa İlkokulu’nda okur. İlçenin tek ortaokuluna, yaşı tutmadığı için uzun uğraşlar neticesinde kaydı yapılır. İki yıl burada okuduktan sonra Çorum’un Osmancık ilçesine giderek eğitimini orada sürdürür. Ekrem Kılıç, ortaokul sıralarında şiir ve nutuk okumada okulun en gözde öğrencisi

200 Bektaş, E. (2005), “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Tillo Methiyesi”, Nüsha, Yıl 5, S. 18, s. 47-54; Güler, K. (1996). “XIX. Asır Şuarâsından Ârifî ve Pesendî’nin Kütahya Methiyeleri”, Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, 7, 279-285; Erdoğan, M. (1997), “Abdullatif Razi ve Ankara Methiyesi”, Türk Dili, S. 550, s. 356; Eflatun, M. (2003), “Şehir Medhiyelerine Bir Örnek: Akşehir Medhiyesi”, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, 26, 273-278; Batislam, H. D. (2009), “Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ’nın Edirne Gazelleri”, Atatürk Üniversitesi TAED, 39, 483-498; Kutlar, F. S. (2011), “Klasik Türk Şiirinde Şehir Hicivleri ve Arpaemîni-zâde Mustafa Samî’nin Edirne Kasidesi”, Turkish Studies, 6/2, 1-16; Erdoğan, M. (2012), “Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şairi: Celâl-zâde Mustafa’nın Oğlu Mahmûd Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri”, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10/2, 300-325; Selçuk, B. (2014), “Bir Şehir Medhiyesi: Nergisi’nin Saray Kasidesi”, International Journal of Language Academy, 2/3, 27-39; Yekbaş, H. (2015), “Malatyalı Necâtî ve Şehir Methiyeleri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 15, 377-401; Erdoğan, M. (2016), “Ankara’nın Bilinmeyen Tarihi: XVIII. Asır Şairi Râzî’nin Ankara’yla İlgili Şiirleri”, Ankara Araştırmaları Dergisi, 4(2), 104-130; Yıldız, E. (2018), “Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Revânî’nin Yayınlanmış Divanı’nda Yer Almayan Medine Kasidesi”, International Journal of Language Academy, 6/2, s. 120-143.

201 Bu bilgiler, “Ekrem Bektaş, “Bir Urfa Sevdalısı ve Geleneği Devam Ettiren Şair: Ekrem Kılıç”, Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 22 Ocak 2015, s. 46-54” adlı çalışmadan özetlenerek alınmıştır.

olur. Yine ilçede tertip edilen müsamerelerde gösterdiği başarıdan dolayı da dikkat çeker. Hatta ilçe kaymakamı, babasına ısrarla çocuğunu konservatuvara göndermesini tavsiye eder. Fakat babası, oğlunu zamanın gözde mesleği olan avukatlık için Hukuk Fakültesine göndermeyi düşünür.

Ekrem Kılıç, lise öğrenimini yatılı olarak Trabzon Lisesi'nde tamamlar. Kılıç, lise yıllarında, edebiyat ve tarihle özel olarak uğraşır. Ancak Kılıç, liseden mezun olduktan sonra ailevi sebeplerden dolayı çalışmak zorunda kalır ve Amasya Valiliği Özel İdaresine bağlı Suluova Çelteç Kömür İşletmesi'nde Muhasebe Memur Yardımcısı olarak göreve başlar. Kılıç, 1965 yılında Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Karargâhı'nda vatanî görevini yaptıktan sonra 1967 yılında Batman'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nda memuriyete devam eder. O yıllarda dışarıdan da İktisadi ve Ticari İlimleri bitirir. 1980 yılında Siirt Vakıflar Öğrenci Yurdu Müdürü olarak Siirt'e yerleşir. Bir müddet sonra da Siirt İl Kültür Müdürü olarak atanır. 1993 yılında İdari ve Mali İşler Daire Başkanı olarak Harran Üniversitesi'ne geçiş yapar. 1997 yılında da aynı kurumda Genel Sekreter Yardımcısı olarak kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Yaz aylarında Hatay'da, kış aylarında ise Şanlıurfa'da ikamet eden Kılıç, 14 Şubat 2018 tarihinde Urfa'da vefat eder ve burada defnedilir.

Batman Şehrine Kaside:

Çalışmaya konu olan Ekrem Kılıç'ın “Kasîde-i Fahriyye Der-Medh-i Şehr-i Batman (Batman Şehrine Kaside)” isimli manzumesi şairin Divân şiiri tarzında şiirlerini topladığı ancak yayımlayamadığı *Bir Ayrı Âlemin Dili* adlı şiir kitabında yer almaktadır. Toplam 41 beyit olan manzume, “Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün” aruz kalıbıyla yazılmıştır. Aruz kusurlarına rastlanılmayan manzumedeki teşbihler gayet ilginçtir. Yine şairin üslûbunun önemli bir özelliği olan hiciv, bu kasidede bariz bir şekilde görülmektedir. Kasidenin ahenk unsurlarını oluşturan redif “-dur” ekiyle, kafiye de “-ân” harfleriyle sağlanmıştır. Manzumede yer yer “leb-i deryâ, i’ mâl-ı duhan, mâ-i nisân, şule-feşân” gibi Farsça tamlamaların yanında “misk ü rihan, kandır baba kandır, tırşık, kimsede tıs yok, sıçan ...” gibi halk söyleyişine ait örneklere de rastlamak mümkündür. Şair bazı kelimelerde Eski Anadolu Türkçesi fonetiğini (-lür; -dur; -lu; -up/üp; -ur; sun...) tercih etmekle birlikte genel anlamda şairin dili anlaşılır ve sadedir. Osmanlı Türkçesine hâkim bir şair olarak değerlendirilebilecek Ekrem Kılıç'ın kasidesinde öne çıkan hususları şöyle özetlemek mümkündür:

- “Batman” ile “batan” kelime oyunuyla manzumeye başlayan şair, Batman'da yağmur yağınca her tarafın çamur gölüne döndüğü; şehrin her köşesinin çöplerle ve havasının da toz ve dumanla kaplı olduğunu ifade ederek manzumeye başlar.

- Kış mevsiminde her evi su bastığı, sokaklarında göller olduğu ve balçığının da tutkal gibi çizme yutan olduğu;

- Çöplüklerdeki karasineklerin serçe kadar besili, tombul ve kocaman olduğu; bu sivrisineklerin jet gibi saldırıp can yaktığı; çöpleri temizleyen kedi, köpek, karga ve farelerin fahri birer temizlikçi olduğu; hayvanlarının çöpten beslendiklerini, arpa ve samanın ne olduğunu bilmedikleri;

- Şehrin her tarafında hayvan gübresi koktuğu, insanlar bu havaya alıştıkları için misk ve reyhan gibi doğal olduğu; bu yüzden başka şehirlerin kışkandığını ironi bir şekilde ifade edilir.

- İstasyon mahallesindeki tasfiyehanenin sürekli duman ürettiğini;
- Petrol kuyularının meşaleleri daima ateş saçtıkları için Batman'da yazların çok sıcak olduğu hüsn-i talil (güzel sebep bulma) sanatıyla anlatılır.
- Çarşı ve dükkânların eşya ile dolu ve müşterilerin de fazla olduğu, genel olarak müşterilerin kandırıldığı ve zamlarınsa saatlik değil anlık değiştiği;
- Belediyenin binlerce fakir fukaraya yardım ettiği ancak zabitanın da bedavacı/rüşvetçi olduğu;
- Haldeki malların adeta yağmalanarak bir anda tüketildiği; kavun ve karpuzunun bol ama pahalı olduğu;
- Fırın ekmeklerinin hamur olması pek de halkın umurunda değil çünkü her evin avlusunda tandır bulunduğu, insanların ekmek ihtiyaçlarını buradan temin ettiği;
- Tırşık ve çiğköftenin seçkin yemek, en makbulünün ise bulgur, ayran ve soğan olduğu;
- Batman'ın içme suyu, kuyulardan sağlandığı için halkın çoğunda mide ülseri görüldüğü, böbreklerinde de kum ve taşın eksik olmadığı,
- Şair, belde insanının inkâr edilemeyen bir özelliğinin hayır ve sevap işlerine fazla önem verdiği; halkın izzet ve ikramının da bol olduğunu dile getirir.
- Şehirde asâyiş ve huzur sağlandığı için hırsızlık olaylarına az rastlandığını ancak insanlarda silah merakının fazla olduğu belirtilir.
- Halkın büyük çoğunluğunun çayhanelerde boş oturarak vakit geçirdiği, çayhanelerde sandalye bilinmediği için kürsü ve oturakta oturduğu ve kalabalıktan yer bulmanın zor olduğu vurgulanır.
- Şehirde trafiğin ters-düz fark etmediği, süvari ve yayaların ise iç içe yürüdüğü;
- Kazaen birisi birisine çarpıp “pardon” dese anlamı bilinmediği için bunun hakaret addedildiği;
- Cadde ve yollarda ineklerin serbest gezindiği ancak buranın Hindistan'a benzetilmesinin yanlış olduğu,
- Şehir otellerinin televizyonlu ve lüks olduğu ancak bu otellerin handan pek farklı olmayıp müşterilerini daamlarda yatırdıklarını;
- Şehirde sinema ve plakçıların gereğinden fazla olduğu, bu plakçalarda gece gündüz müzik çalınıp gürültü kirliliğine sebebiyet verildiği ve halkın da bu gürültü kirliliğine hiç tepki vermediğini;
- Laf taşıyıcıların “Batman zengin, geliri börek, Belediye Başkanı da Yağma Hasan'dır, milyonlarca para yemişler.” deseler inanılmaması gerektiği, bu tür dedikoduların birer su-i zandan ibaret olduğu;
- Piyasada yağ, çay ve şeker aniden bitiyorsa bayramın geldiğine, su ve güneş yoksa da Ramazan ayının geldiğine işaret olduğu;
- Eskiden on haneli köy olan Batman'ın (İluh) altmış bin nüfuslu bir şehir haline geldiği, bunun sebebinin de Garzan ve Raman'da çıkarılan petrol olduğu,
- Şehirde hiç duyulmamış tarz ve makamda yürek yakıcı bir ses duyulursa bu sesin gazel sanılmaması, okunan ezan sesi olduğu,
- Şehrin şöhretli insanların olmadığı, delilerinin bol ve işsizinin de çok olduğu; herhangi bir siyasi görevi (milletvekili ve bakan) olmamasına rağmen herkesin siyasetle meşgul olduğu;
- “Batman'ın şairleri de varmış” deyip şaşılması gerektiği, Batman'ın sözün menbaı/kaynağı olduğu,

- Şair, bu saydıklarının birer eksiklik olduğu kanaatinde olmadığını aksine böyle bir şehir halkının var oluşu insan için şeref ve şan olduğunu,
- Ekrem Kılıç, buradan kaçıp kurtulayım diyen kimselerin şaşkın ve saçma sapan söz sarf ettiklerini; kendisinin de burayı terk etme düşüncesinde olmadığını, rızkını burada temin ettiğini ve buranın vatani olduğunu belirtir.
- Şair, Batman'ı övmeye muvaffak olduğunu ancak esasında kendisinin ne şair ne de ozan olduğunu belirterek manzumesini bitirir.

Batman'ın Şehri

Batman şehrinin, İluh adıyla anılan küçük bir köyden beldeye, beldeden ilçeye, ilçeden de büyük bir şehre nasıl dönüştüğünü konu alan çalışmalar hazırlanmıştır.202 Bu çalışmalardan biri de “Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları”203 adlı makaledir. Söz konusu makalede Batman'ın kuruluşu ve şehirleşme serüveni dört aşamada ele alınmıştır. İlk evre, şehir olarak Batman'ın henüz var olmadığı İluh köyünün 1955 yılına kadar olan süreci şöyle ifade edilmektedir:

“... Batman şehrinin gelişme süreci incelendiğinde 4 farklı evrede ele alınabileceği görülecektir. Bunlardan ilki 1955 yılına kadar geçen süreçtir. Bu aşamada bugün Batman olarak bilinen şehrin henüz var olmadığı ve şimdi bir mahalle durumunda bulunan İluh köyünün mekânsal olarak küçük bir alanı ifade ettiği dönemdir.” [Alaeddinoğlu, 2009: 23]

İkinci evre, petrol kuyularının devreye sokulmasıyla başlayıp 1970'li yıllara kadar geçen zamanı içermektedir. Konuyla ilgili yazarın tespiti şöyledir:

“İkinci dönem, 1970'lere kadar gerçekleşen süreçtir ki, TPAO'dan kaynaklanan bir kalifiye iş gücü hareketliğinin yaşandığı ve aynı zamanda şehrsel oluşumun kendini hissettirdiği dönemdir. Bu köyden şehre dönüşümün ve aynı zamanda petrole ilişkin tesislerin kurulduğu ve sanayi sektöründe istihdamın yaratıldığı bir süreçtir. Kurulan bu tesisler sayesinde petrol ürünleri ticarete konu olmuş ve yan sanayi ve diğer kuruluşlar bu süreci desteklemiştir. Şehir bu dönemde yarattığı istihdam sayesinde hızlı bir imar faaliyetine girmiş ve kısmen de olsa bu imar, planlı gerçekleşmiştir. Bu dönemde şehir İluh Mahallesi ile TPAO arasındaki alan içerisinde gelişmiştir.” [Alaeddinoğlu 2009: 23]

Üçüncü dönem de 1970'ten 1990'a kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile Batman övgüsünde kaside yazan Ekrem Kılıç'ın Batman TPAO'da memur olarak çalıştığı yıllara tekabül eder.

Üçüncü dönem “Üçüncü dönem, Batman şehrinin fiziki, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda değişim ve dönüşümü yaşadığı dönemdir. 1970'den 1990'a kadar geçen süreci ifade eden bu dönemi iki farklı açıdan ele almak mümkündür. Birincisi şehrin mekânsal, nüfussal, sanayi faaliyetleri, iş ve ticaret alanları ve sosyal yaşamında görülen olumlu gelişmelerin yaşandığı ilk yıllardır. ... Özellikle 1970 sonrası yıllarda Botaş, Tüpraş, Petroşehir gibi mahalleler yoğun yerleşmeye maruz kalırken, 1980 sonrası yıllarda kuzey ve kuzey doğu istikametinde yeni mahalleler kurulmuştur.” [Alaeddinoğlu 2009: 24]

202 Emrullah T. (2016), *Hızlı Kentleşme Sürecinin Toplumsal Yapıya Etkileri: Batman Örneği*, Sakarya Üni, SBE Sosyoloji ABD. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 74; Burhan Z. (2005), *Geçmişten Günümüze Batman*, Batman Kültür Sanat Derneği, Batman; Ekinci N. (2015), *Her Yönüyle Petrolün Kenti Batman ve İlçeleri Tarihi*, Batmane Yayınevi, İstanbul.

203 Alaeddinoğlu, F. (2011) “Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*-15 (24), 19-42; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2439/31215> (Erişim Tarihi: 15.08.2022)

Batman şehrinin dördüncü ve son dönemini de 1990'lı yıllardan makalenin yazıldığı 2009 yılına kadarki süreyi ifade etmektedir.

“Dördüncü ve son dönem ise 1990’lardan bugüne gelen süreci ifade eder. Bu dönemde şehirdeki yatay gelişmenin yönü bir önceki döneme benzemekle beraber, alansal büyüme bakımından oldukça farklı bir özellik gösterir. Şehir bu dönemde kuzey, kuzeybatı ve doğu yönünde gelişmesini devam ettirirken alansal büyüme oldukça dikkat çekicidir. Zira bu dönemde kurulan Gap, Kültür, Belde, Esentepe gibi mahalleler planlı ve çok katlı binalardan oluşurken, Erköklü, Aydınoak, Hilal gibi mahalleler gecekondulaşma alanı olmuşlardır. Ancak asıl gecekondulaşma alanları ve gelen nüfusun önemli bir kısmının yerleşme alanı Çay, Huzur, Yeşiltepe, Çamlıca gibi mahalleler olmuştur.” [Alaeddinoğlu 2009: 25]

Batman şehri ile ilgili yazılı kaynaklarda da ifade edildiği üzere sanayiın lokomotifi olan petrolün Garzan ve Raman bölgelerinde çıkarılıp işletilmesiyle birlikte şehre yoğun göç başlamış ve şehir hızlı ve plansız bir şekilde büyümüştür. Bu büyüme ile birlikte başta işsizlik olmak üzere birçok problemi de beraberinde getirmiştir. [Türk 2016: 79]

Şair Ekrem Kılıç, o günün şartlarında şehirde yaşanan bazı sorunları bizzat müşahede etmiş ve şiir dilinin imkânlarından yararlanarak yer yer de ironiye başvurarak Batman övgüsündeki kasidesini kaleme almıştır. Daha önce de teferruatlı bir şekilde ifade edildiği üzere manzumede Batman’ın kış ve yaz mevsimlerinde yaşanan olumsuz hava şartları, şehrin ticarî hayatı, halkın yeme-içme kültürü, halkta görülen hastalıklar, şehrin asayiş ve çarpık trafiği, gürültü kirliliği, halkın örf ve adetleri, siyasete olan merakı, şehirden göç etme düşüncesi ve şairin şehirle ilgili mülahazaları dile getirilmiştir. Şair son bir iki beyitte de zımnen de olsa kendini övmüştür.

Yarım asır önce Batman şehrinin genel görünümünü veya panoramasını şiirle ifade eden şairin dile getirdiği hususlar ile günümüz Batman’ının farkını ortaya koymak ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte bir kaç nokta üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Sonuç:

Kaside de dile getirilen aksaklıklar/hususlar çok da abartılmış olmayıp bu aksaklıkların bir kısmı hâlen devam etmektedir. Şairin övgüyle bahsettiği halkın güzel meziyetleri (yardımseverliği, cömertliği, çayhane muhabbeti, tandır ekmeği, yemek kültürü vs.) bugün de devam etmektedir.

Kasidenin yazıldığı günden bu güne Batman, nüfusu hızla artmakta olup Batı illerine göç verdiği gibi kırsal kesimden ve civar illerden de göç alan bir şehirdir.

Belediyenin alt yapı ve üst yapı hizmetlerinde, manzumenin yazıldığı yıllarla kıyaslanamayacak derecede iyileşmeler görülmektedir.

Petrol endüstrisiyle bölgenin parlayan yıldızı olan Batman, halkın da girişimciliğinin etkisiyle ekonomik anlamda kayda değer büyüme göstermiş, ancak aynı büyüme ve gelişme sürdürülememiştir.

Yine hava, kara ve ilkel da olsa demiryolu ile ulaşımın sağlandığı Batman’da işsizliği az da olsa azaltan tekstil atölyelerin ve küçük çaplı üretim yerlerinin devreye sokulması ekonomiyi dinamik tutmuş ancak işsizliği azaltmada yeterli olamamıştır.

Özetle, şehirleşme, ticaret, sosyal ve kültürel anlamda Doğu ve Güneydoğu'nun bazı illerinde görülmeyen bir performans ile büyüyen ve gelişen Batman, kaside de sözü edilen o makus talihini kısmen yenmiş, bir çok alanda ilerleme sağlamış ancak bu tekamülünü istenilen düzeye ulaştıramamıştır.

Kasidesinin yazılış tarihi ile icra ettiğimiz Batman Sempozyumu tarihi arasında bir tevafuk olduğuna düşünüyorum. Çünkü manzume bundan tam 45 yıl önce yani 30.9.1977 tarihinde kaleme alınmıştır. Yarım asır önce Batman şehrinin genel görünüşü ve insanı hakkındaki intibalarını manzume hâline getiren şair Ekrem Kılıç'ın kasidesi aşağıda sunulmuştur:

Kasîde-i Fahriyye Der-Medh-i Şehr-i Batman

(Batman Şehrine Kasîde)

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Bu şehre ki Batman denilür hayli zamandır;
Ma'nâ bu ki: bir kez batanın hâli yamandır!

Her kûşesi başdan başa çöpler ile kaplı,
Her zerre havâsındaki sırf toz ve dumandır!

Kış geldi mi, bir başka olur bizde sokaklar:
Her ev leb-i deryâ, yalı; her arsa limandır.

Pek bol bulunur bizde ya, kullanmayız asfalt;
Tutkal gibidür balçığımız, *çizme yutandır.*

5 Çöplükleri tefîş eden ol kare sinekler,
Bir serçe kadar besli ve tonbul, kocamandır!

Gündüz çekilüp dinlenerek saldırur akşam;
Pek can yakar ol sivrisinek, sevdiği kandur.

Bir jet gibi sür'atle hücûm etmede kâfir!
Pek başka bu cins; zannederim: ordu-bozandır!

Var bir sürü aylıklı nezâfetcisi, lâkin;
Fahrî çalışanlar: kedi, it, karga, sıçandır!

Hayvanları, tekmi, buranın çöp ve kâğıt yer;
Bilmez, yemi akranlarının: arpa, samandır...

10 Bilmem ne sebebden, çekemez komşu şehirler?
“Pek pis kokuyor!” dirlar a, ol misk ü rihandur.

İstasyonu geçmez sanırım tasfiyehâne;
En başda gelen işleri: i’ mâl-i duhandur.

Yaz mevsiminin fazla sıcak olması bundan:
Dâim yanıyor meş’ alemiz, şûle-feşândur.

Çarşûları, dükkânları pür mâl ü nevâle;
Bîhadd ü hisâb müşteri: kandur baba kandur!

Hiç belli değıldür, değışür bizde fiatlar;
Şol belli ki: zam devresi sâat değıl, andur.

15 Yüzlerce garîb âdemi besler belediyye;
Kim bâdihevâ mal yise, ol zâbitadandur.

Birden yığılır lâhzada dağlar gibi erzâk;
Bir anda da hâlden çekilür, sanki talandur.

Karpuz ve kavun bol ama, güç yetmiyor artık;
Mecbûr olarak almadayız, çünkü bu candur.

Pek gam değıl, ekmek hamur olmuşsa furunda;
Varken niye gam çekmeli her avluda tandur?!

Tırşık ile çiğköfte de seçkin yemek ammâ,
En makbulü: bulgur ile ayran ve soğandur.

20 Taş-kum dolu böbrekde, bütün mi’deler ülser..
Esbâbı: suyuymuş! Bana sor: “Mâ-i nisandur.”

İnkârı ne mümkün, bu güzel beldede dâim,

Hep bulduğumuz hayr ü sevâb, ni'met ü nândur.

Âsâyîşi düzgün; azıcık fazla silâh var..
Sık patlasa, korkman! Ya alandur, ya satandur..

Zabtiyyesi, emniyyeti -elhak- kuş uçurtmaz;
Hırsız bulunur gerçi ya, eşyâsı nihandur.

Çayhânesi pek çok, yine hiç yer bulamazsun;
Sandalye bilinmez, oturak: kürsü filândur.

25 Ters - düz demez işler trafik caddede, yolda;
Bir kısmı süvâriyse de bir kısmı yayandur.

Bir âdeme çarpup da kazâen, dise: "Pardon!";
Ol kimseye ters ters bakarak dir ki: "Babandur!".

Serbest gezinir caddede, yollarda inekler;
Kim dirse ki: "Hindistan'a benzer.", bu yalandur.

Damlarda yatar müşteriler, lükstür oteller;
Pek çok televizyonlu *Hotel* varsa da, handur.

Yok sanma, plâkçıymış, efendim, sinemaymış..
Var! Hem gece-gündüz işi feryâd ü figandur.

30 Kaç tâne operlör böğürür, kimsede tıs yok;
Ses çıksa da kim aldırarak hoş? Borazandur!

Nemmamlara bakman, diseler Batman'a : "Zengin,
Îrâdı börek, şehremini Yağma Hasan'dur."

Dirlerse de: "Milyonları yutmuş ve yemişler.."
Kimler? Nereden? Söylemiyorlar; su-i zandur!

Yağ, çay ve şeker ânide kayboldu mu: bayram;
Ger, mâ ü ziyâ yoksa, bilin kim: ramazandur.

On hâneli bir köy bugün altmışbini aşmış..
Şol hâle sebep, belli ki, Garzan'la Raman'dur.

35 Hiç duymadığın tarz ü makamdan bile olsa,
Şol sîne yakan savtı gazel sanma: ezandur.

Şöhretlisi yok, meczubu bol, işsizi çokdur;
Herkesde siyâset: ne vekildür, ne bakandur.

“Şâirleri varmış!” diyerek eyleme hayret;
Sen, Batman'ı hor görme ki: menbâ-i sühandur!

Saydıklarımız bizlere vermez ki nakîse;
Bir böyle şehir halkı oluş insana şandır.

Her kim: “Kaçayım ben buradan, kurtulayım!” dir;
Şaşkındır o! Aldırma, bu söz bir hezeyandır.

40 “Bir başka diyar bul, bunu terket!” dime; çünkü
Burdan bulurum rızkımı, öyleyse vatandır.

Vasfında muhakkak ki muvaffak idi Ekrem;
Ol, gerçi esâsında ne şâir, ne ozandır...

30.9.1977

Kaynakça

Adıgüzel, N. & Gündoğdu R. (2014), *Ahmed Bâdî Efendi Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Aksoyak, İ. H. (2007), “Feyzullah Efendi'nin Mesâiri ile Lutfi'nin Ferdî'nin Bilâdiyesine Zeyli”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 37-51.

Alaeddinoğlu, F. (2011) “Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*- 15 (24), 19-42; <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2439/31215>) (Erişim Tarihi: 15.08.2022)

Batman Valiliği (2013), *Bir Sevda Kenti Batman, Batman: Batman*, Valiliği Yayınları.

Bektaş, E. (2005), “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tillo Methiyesi”, *Nüsha*, Yıl 5, S. 18, s. 47-54

Bektaş, E. (2015), “Bir Urfa Sevdalısı ve Geleneği Devam Ettiren Şair: Ekrem Kılıç”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 22 Ocak, 46-54.

Boşkov, V. (1980), “Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Şehir Mersiyeleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 12, 69-76.

Ekinci, N. (2015), *Her Yönüyle Petrolün Kenti Batman ve İlçeleri Tarihi*, Batman: Batmane Yayınevi.

Emrullah T. (2016), *Hızlı Kentleşme Sürecinin Toplumsal Yapıya Etkileri: Batman Örneği*, Sakarya Üni, SBE Sosyoloji ABD. (Yayımlanmamış Doktora Tezi),

Gülhan A. (2018), “Rıfkî ve İstanbul Şehrengizleri”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 4/1, 86-100.

Kılıç, E. *Ayrı Bir Âlemin Dili*, (Yayımlanmamış Şiirler).

Yıldız, Enes (2018), “Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Revânî'nin Yayımlanmış Divanı'nda Yer Almayan Medine Kasîdesi”, *International Journal of Language Academy* Volume 6/2 June 2018 p. 120 / 143.

ABDULVAHAP AKBAŞ'IN ESERLERİNDEKİ BATMAN ÖZLEMİ

Abdulgani BAĞIŞ

Öğretmen, Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Ölçme Değerlendirme Merkezi,

abdulgani.bagis@meb.gov.tr

Özet

Doğanın bütün güzellikleriyle var olduğu ve Türkiye'deki ilk petrolün çıkarıldığı Raman Dağı'nın eteklerindeki Yakıtlı köyünde doğup büyüyen Abdulvahap Akbaş, dönemin önemli kanaat büyüklerinden dedesi Molla Mahmut Akbaş tarafından eğitilmiştir. Dedesiyle katıldığı hem edebi hem de dini sohbetlerden etkilenmiş, toplumun ıslahı ve geleceğin inşası için fikri çalışmalara katılmıştır. Doğu kültürünü hem yaşayan hem de dinleyen bir kişilik olarak büyümesi sebebiyle lise yıllarıyla birlikte birçok edebiyatçı gibi şiir yazarak edebiyat sahasına adım atmıştır. Üniversite okumak için İstanbul'a gelmesi ve birçok değerli hocayla tanışmasıyla içinde topladığı tomurcukları eserlere dökmesine sebep olur. Yetmişli yılların sonu zorlu fakat "İslami Edebiyat"ın filizlendiği yıllarda Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç gibi önemli karakterlerin önderlik ettiği ve Anadolu'dan gelen birçok genç edebiyatçının da destek verdiği altyapısı sağlam bu edebiyat içerisinde Akbaş kendisine yer aramıştır. Seksen darbesiyle birlikte yorulan halkın yaraları toplumun önder kişileri ve sanatçıları tarafından sarılmaya başlayınca Akbaş da eserleri ve yaşantısıyla bu dirilişe destek vermiştir. Akbaş, bu dönem içerisinde safını belli etmiş, dönemin duyarlı dergi ve gazetelerinde çeşitli yazı ve şiirleriyle yer almıştır. Toplumun faydasını gözeten ve yetiştiği kültürün özelliklerini yansıtan edebiyat ürünleri vermiştir. Abdulvahap Akbaş, edebiyat alanının her türünde eser vermeye çalışmış; deneme, şiir, roman, hikâye, derleme, araştırma yazıları, çocuk edebiyatı eserleri, gezi, değerlendirme yazıları, paneller, şiir okuma geceleri, dilbilgisi ve yöresel dergi çalışmaları gibi geniş bir yelpazede emek sarf etmiştir. Amacımız Abdulvahap Akbaş'ın eserlerindeki Batman ve doğu kültürünün izlerini irdeleyip Batı kültürüyle birleştirme çabalarını değerlendirmek olacaktır.

Anahtar kelimeler: Abdulvahap Akbaş, Batman, çocuk edebiyatı, çocuk deneme

THE BATMAN LONGING IN THE WORKS OF ABDULVAHAP AKBAS

Abdulgani BAĞIŞ

Abstract

Abdulvahap Akbas, who was born and raised in Yakıtlı village in the foothills of Raman Mountain, an area of outstanding natural beauty, and the place where the first oil in Turkey was found, was trained by his grandfather, Molla Mahmut Akbas, who was one of the opinion leaders of the time. He was influenced by both literary and religious conversations with his grandfather, and participated in intellectual studies for the rehabilitation of society and the construction of the future. He grew up as a living and listening personality in Eastern culture, and he started writing poetry like many literary writers in high school. When he comes to Istanbul to study at university and meets many of his esteemed teachers, it causes him to pour the buds into the works. In the late seventies, however, when the "Islamic Literature" was sprouting, Akbas sought his place in this robust literature, which was led by important characters such as Necip Fazil Kısakurek, Sezai Karakoc and supported by many young literary writers from Anatolia. When the wounds of the people who were tired with the eighty coup began to be embraced by the leading people and artists of society, Akbas supported this resurrection with his works and his life. Akbas has chosen up sides during this period and

has been included in the sensitive journals and newspapers of the period with various articles and poems. He has provided literary works that pursue benefits of society and reflect the characteristics of the culture he grew. Abdülvahap Akbas tried to compile works of all kinds of literature and toiled over a wide range of work, such as trial, poetry, novel, story, compilation, research papers, children's literature, travelogue, review, panels, poetry reading nights, grammar and local magazine studies. Our goal would be to study the traces of Batman and the eastern culture in Abdülvahap Akbas's works and to assess his efforts combining it with Western culture.

Keywords: Abdülvahap Akbas, Batman, children's literature, child testing

Giriş

Medeniyetler arası farklılıkların belirginleşmeye başladığı dönem olarak yazının icadını almak yanlış olmaz. Batı ve Doğu kültürü diye adlandırdığımız düşünce ve yaşam statüğü zaman geçtikçe daha ayrılmış günümüze kadar gelmiştir. Global dünya anlayışıyla farkların ortadan kalktığını söylemek istesek de bu iki kavram arasındaki farklar hep vardı hep de var olacak gibi görünmektedir. Üzerinde yaşadığımız topraklarda güçlü bir imparatorluğun, Batı kültürü ve düşüncesi karşısında durağanlaşması ve gerilemesi sonucunda toplumun gidişatına yön veren bilgiler ve önder karakterler kafa yormaya başlamış devamında Batı kültürüyle başa çıkma veya onu özümseme yollarını aramışlardır. Tanzimat Dönemi olarak bilinen dönem bu arayışların en yoğun olduğu dönem olarak kabul edilir. Sanat, kültür, edebiyat, din ve felsefe anlamında fikirler çarpışmaya başlamış düşüncenin çocukları doğmaya başlamıştır. Fikirlerin çeşitliliği fazlayken öne çıkan en önemli düşünce Batı kültürünün ileri seviyede olmasına sebep olan etkenlerin Doğu'da da uygulanmasıydı. Birçok yanlış anlaşılmalara veya eskiye bakış açılarının çeşitliliği günümüze kadar da sürecek yanlış batılılaşmaya veya küresel olamayışa sebep olmuştur. Abdülvahap Akbaş da doğru bir medeniyet algısı ve yaşanılabilir bir dünya hayaliyle fikirlerini okurlarına sunarak etkide bulunmaya çalışmış önemli bir yazar ve şairimizdir. Akbaş, Doğu medeniyetinin doğru anlayış ve tatbikiyle Batı kültürü karşısında geri kalmayacağı fikrindedir. Eserlerinde tutarlı ve altyapısı sağlam bir anlayışla bu düşünceyi iletici olarak vermeye gayret etmiştir.

Abdülvahap Akbaş Kimdir?

Ailesinin ilk çocuğu olarak 2 Mayıs 1954 tarihinde Raman Dağı eteklerindeki Yakıtlı (Zivika Alike) köyünde doğan Abdülvahap Akbaş taşra kültürünün demlendiği bir ailede özellikle bilge bir karakter olan dedesi Molla Mahmut himayesinde çocukluğunu geçirmiştir. İlk çocuk olmak, babasından çok dedesinin etkisinde olmak gibi iki önemli unsur ona erken olgunlaşma fırsatı vermiştir. Ortaokulla birlikte Batman merkezde eğitimine devam etmiştir. Petrolün bulunması ve küçük bir köy iken hızlıca büyümesine şahit olduğu Batman'ın hem taşra hem modern şehir özelliklerinin nasıl birleştiğini gözlemlemek zorunda kalmıştır. Etrafında olup biteni bir çocuğun titiz gözlemleriyle izleyen aynı zamanda dedesinin edebiyat ve ilim sohbetlerine bir olgun gibi katılan Akbaş, hem zihnine hem de kalbine birçok önemli noktayı kazımakla veya daha doğru bir terimle tohumları zihnine ekmekle meşgul olur. Yazmanın en önemli öncülleri iyi bir gözlem ve doğru okumalardır. Necip Fazıl okuyarak başlanan şiir dünyasına daha sonra mesnevilerle hikâyeye tadı ekleyen sonrasında da etrafındaki olayların karakterlerini ve yaşadıkları çatışmaları da Batı kültürüyle tanışınca daha iyi tanımlayacak ve betimleyecektir.

Üniversite eğitimi için İstanbul'a, medeniyetler şehrine edebiyat okumak için giden Akbaş, hem okumuş hem çalışmıştır. İstanbul esnafını ve tüccar yaşamını bizzat tecrübe etmiş dönemin önemli edebiyat hocalarından dersler almıştır. Mehmet Kaplan ve Mehmet Çavuşoğlu hocalarından bazılarıdır. Sezai Karakoç'un sıklıkla belirttiği gibi doğunun çocukları onurlu bir o kadar da mahcup kişiliklerdir. Akbaş da yazmaya cesaret etmeye karar verirken bir övgü ve teşvik beklerken beklentisine karşılığı hocası Mehmet Kaplan'dan bulur. Böylece roman, hikâye, şiir, deneme, çocuk eserleri, araştırma ve gezi yazıları, şiir dinletileri, dilbilgisi ve çeviri çalışmaları gibi birçok türde geniş bir yelpazeyle eser verir.

1980 yılında hayatına bir de Balkan kültürünü tanıma da katar. Aslen Üsküp göçmeni olan Mediha Hanımla evlenir. İlerde birçok eserinde Balkan kültüründen de esintiler var olacaktır. Kasım 2014'te Çorlu'da Hakk'ın rahmetine kavuşana dek yazmaya devam etmiştir.

Edebiyata Bakışı

Edebiyat olan ilgisi küçük yaşlarda aile ortamıyla başlayan Akbaş'ın edebiyat fakültesi okumasıyla daha bilinçli ve çeşitlilik frekansına geçtiği görülmektedir. "Doğrusu çocukluk ve ilk gençlik yıllarında edebiyatla bilinçli bir ilişki içinde olduğum söylenemez. Ancak bulunduğum yerden geriye baktığımda edebiyat yoluna bu dönemlerde yöneldiğimi anlıyorum." (Akbaş, 2011, s.11).

Akbaş'a göre yazmak bir zorunluluğun göstergesidir. Şahit olduklarının fikir dünyasıyla canlanması için yazıya dökülmesi ve asıl varlığını bulması gerekliliğine inanır. "Sizde birikenden kurtulup rahatlamamız için onu bir şekilde dışa vurmanız gerekir. Bu, bir bakıma his ve düşünceye uygun elbiseyi giydirme meselesidir." der. Eserlerin uygun zamanda doğru bir kullanımla yazarın iç âleminde yansıyarak çıkacağı düşüncesindedir. Doğruların veya fikirlerin şiirle gizleyerek düzyazıyla da açıklayarak okura sunar. "Yazı, fikri imbikten geçirir. Zihindeki ya da konuşmadaki fikir posasıyla beraberdir. Yazı ise fikri posasından ayırır." diyerek hakikatin ancak yazıyla asıl yolunu bulacağı fikrindedir. (Akbaş, 2011, s. 78).

Akbaş, bir röportajında meşhur tabirle fikrin, elmanın içindeki vitamin gibi olması gerektiğini, yazarın fikri apaçık vermemesi gerektiğini savunmuştur (Akbaş, 2011, s. 159). Nesir de ikiye ayrılır. Fikri eserler yürüyüş; roman, hikâye gibi edebi türler gezintidir. Gezintide de mutlaka bir sonuca varmak söz konusu değildir. Burada önemli olan, güzel zaman geçirme, güzel duygular içinde olma ve ferahlamadır.

Yayımladığı "Zamandan Kurtarılan" adlı eserine bu ismi koymasının sebebini açıklarken yazının yaşanılan veya hissedilen duygu ve düşüncelerin tarih perdesinde kaybolmamasına sebebiyet vermesine bağlar. Esere bu ismi vermesinin Mehmet Kaplan'ın "Yazmak, zamanın elinden bir şeyler kurtarmaktır." sözünün etkisi olduğunu söyler (Akbaş, 2011, s. 29). Zaman mefhumu, yazılmayan birçok anıyı ve önemli ayrıntıyı kendisiyle beraber tarihe gömmektedir.

Şiirdeki Hissiyatı

Akbaş, şiir hakkında sıkça öne sürdüğü düşünce şiirin diğer edebi türlere göre üstünlüğüdür. (Akbaş, 2011, s.71). Bu üstünlük derecesinin nedeni; şiirin, hayal âlemine daha hızlı hitap etmesinin yattığını kabul etmesidir. "Gelecek ufkun ardındadır, oraya uçarak gidilir ve uçmak için şiire ihtiyaç vardır." diyerek şiirle,

hayal âlemine yaklaşmaya vurgu yapar (Akbaş, 2011, s. 46). Akbaş, şiirin bir seçenek olmadığı düşüncesindedir, ona göre şiir bir zorunluluktur ve şairin değil şiirin kendisini yazdırttığını düşünür.

Şairin bir fikir adamı gibi hareket etmesine gerek olmadığını, telkinlerin ve değişimlerin direkt sağlanmasına yardımcı olmadığını, öze inen ve zamanla kabuk değiştiren bir katkıyla şiirin fikir ürettiğine inanır. Şiir su gibi akar ve topladığı vitaminleri zamana yayarak okuyucuya sunar.

Şiirin en etkili özelliğinin hitap ettiği çağ ve kişilerin genişliğidir. "Necip Fazıl'dan aldığım zevki Baudelaire'den de alabilirim." diyerek şiirin kısır veya küçük bir dünyada yol almadığını ifade eder. (Akbaş, 2011, s. 123).

Akbaş, şiirin tanımını yaparken dilin önemine vurgu yapar. Dil, şiirin hem hammaddesi hem de süslenip beğeniye çıktığı platformdur. "Şiir kelimelerin kanatlanmasıdır." diyerek şiirde kelime bilgisi ve dil kullanımına vurgu yapar.

Şiirlerinde çokça yaslandığı ve kendisine en büyük desteği sunma hediyesi olarak inancı görür. Kuvvetli bir söyleyişin ardındaki en büyük güç ona göre inançtır. "Her yaprağım Allah'a gider." (s. 47). Allah lafzını duyduğunda susar (s. 54). Fakat bazen zorluk karşısında kendisi de sendeler ve o zaman anlattıklarını kendisi için ister.

"Ruhum başka bir yerde;

Kim bilir şimdi nerde?

Toparla beni Tanrı'm,

Kalmışım perakende." (s. 112)

Akbaş, dini kavramlar içerisinde "dua" olgusunu sıkça kullanır. Çünkü yaratıcı ile iletişimin en saf noktası duadır. "Dua, ah dua, en tesirli ağrı dindirici/ Yazmasa da doktorlar reçetelerine, biliyor" (s. 305). Fakat duanın bu kadar ehemmiyetli olmasına rağmen zamanın zorluğu duayı unutturmuştur. "Dua kalpte mahpus, dilde kargış hep." (s. 115).

Şairin çocukluğunu simgeleyen mekânlardan biri Dicle Nehri'dir. Doğup büyüdüğü Hasankeyf'in önünden geçen nehri şiirlerinde kullanırken bazen ona tarih gözüyle bakar bazen de çocukluğunun saflığı ve samimiyeti olarak önem yükler (s. 128 -144). "Gittin Bu Şairi Öksüz Koyup Böyle" şiirinde de geçmişin özlemine doğduğu yerle anlatmak istemiş.

"çivit mavisini küçük kerpiç evleri/ düştüm anılarımdan dört yanım beton duvar" (s. 216).

"İnce Lügat" şiirinde "Dicle" maddesine "dicle: muhtasar tarihi aşkın; akar" diyerek hem kendi hem de doğu kültürünün tarihini ihtiva ettiğini anlatır (s. 267). Aynı şiirin "şehir" maddesinde de şehri bulanık ve kötü tasvir eder ruhunun taşrada daha huzurlu olduğunu hissettirir.

"gözbebeklerine çöreklenmiş

bu zifiri ne

ya bu zehir

kalp diplerinde

şehir bulanık bir sudur

boğar seni beni" (s. 276)

İstanbul'a geldiği döneme vurgu yaparak taşradan kopmanın onda yarattığı etkiyi "On yedi yaşında doğdum" (s. 59) diyerek vurgular.

"Babam Ah" şiirinde İsrâ süresi yirmi üçüncü ayetine işaret ederek babasından af diler. Ayette "Ve Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi ve anaya, babaya iyilik etmenizi hükmetmiştir; onlardan biri yahut her ikisi, senin hayatında ihtiyarlık çağına ererse onlara üf bile deme, azarlama onları ve onlara güzel ve iyi söz söyle." buyrulur. Akbaş da şiirde: "Of dedirttiysem uf dedirttiysem af af /babam ah" (s. 161). Diyerek sıla özlemi ve gurbette hasret ve değer karşılaştırması yapar.

Akbaş, doğadan yola çıkarak insanın özünü ve olması gerekli halini anlatır. Dağ motifini sıklıkla kullanır, kendisinin "Dağ'ı özleyen şair" lakabını da alması dikkate değerdir. Dağ hakkında bir denemesinde şöyle der: "Kendini dağ bilmek, bir yandan güçlü bir özgüvenin beri taraftan sadelik ve alçakgönüllülüğün ifadesidir. Şairlerin vazgeçilmez imgelerindedir dağ. Büyüklüğü, heybeti yansıttığı gibi; efkârı, bakir tabiatı, hayatın zorluklarını da çağırıştırır (Akbaş, 2005, s. 59). Geçmişin ve yetiştiği kültürün sağlam öğeleri olmazsa şehirde dolayısıyla yeni tanıştığı kültürde yok olacağını düşünür.

"Ben ki dağların su verdiği çocuğum / ölecektim kesin
Şehri bekleyen dağın tutunmasam eteklerine" (s. 302)

Dağ şiirinde hem nasıl bir karaktere büründüğünü ve onun altyapısındaki derin izleri sıralar. Doğayla uyumlu karakterini nasıl geliştirdiğini anlatırken şartları vurgular fakat zorunlulukları eleştirmeden bu durumdan güç aldığını vurgular.

açmışım gözlerimi dağ / yürümüşüm dağ
keklik ötüşlerinde ve kekik kokularında
yuğmuşum kalbimi aklımı
sahici ceylanlar dahi okşamışım bakışlarımla
onlara eş kızların uykularına mihman olmuşum
sakın sorma bana neden sevdiğimi
kaya diplerindeki yaşlı badem ağaçlarını
ince uzun yoksul keçi yollarını
karanlığı
geceyi çarşaf gibi sallayan kurt ulumalarını
ve dikenleri bile cıyın ve akrepleri bile
korkuyu ve yalnızlığı bile
neden sevdiğimi sorma anla
açmışım gözlerimi dağ / yürümüşüm dağ

Hikâyelerinde Taşra Vurgusu

Abdulvahap Akbaş, farklı gazetelerde yayımladığı ve toplamda on altı olan hikâyelerini Ayna ve Sûret adıyla kitaplaştırmıştır. Birey ve toplum sorunlarına odaklanan bu hikâyelerde olaylar, genellikle ben anlatıcı bakış

açısından sunulur ve bu yönüyle söz konusu metinler, genellikle otobiyografik özellikler taşır. Bu hikâyelerin önemli bir kısmında ise din ve kültürün izleri görülür.

Hikâyelerinde en önemli noktalardan birisi kendine henüz karakter oturtamamış Anadolu gençlerinin aşk ve modernleşme karşısında yaşadıkları tereddüt ve kırılmalar bu hikâyelerde önemli bir çizgi olarak varlığını sürdürür. Özellikle kente çeşitli nedenlerle -çoğunlukla da eğitimlerini tamamlamak/okumak üzere- gelen gençler, maddi değerlerin ön planda tutulduğu, insanî hassasiyetin, duyarlılığın yitirildiği bu tür ortamlarda iletişim güclüğü çekerler ve tutunamazlar. Kent karşısında "köy/kasaba"yı, egzotik doğası ve bozulmamış insani değerleriyle sınımlanacak bir yer olarak görürler. Hikâye kahramanları -çoğunlukla da ben anlatıcı-modern yaşamın kısmen de olsa nüfuz etmediği bu ortamlarda gerçek kimliklerine kavuşurlar, daha doğal davranışlar sergilerler fakat kendilerini asla buldukları ortama aidiyet duygusu içinde hissetmezler. Akbaş'ın öykü evreninde önemli bir diğer çizgi de değişen/değişmeyen karşıtlığında belirginleşir. Öyle ki birey kendisini değişmeyende yeniden keşfeder. Bir cümleyle söylemek gerekirse "aşk, kentte tutunamama, köy/kasabaya kaçış, çocukluğa duyulan özlem, yitirilen değerler" yazarın hikâyelerindeki belli başlı izlekler olarak belirirler (Zorkul, s.261).

Hikâyelerinde toplumun baskın yüzlerinden bahsetmek yerine daha pasif kişilikleri konuşturması veya canlandırmasını önemli bir yer tutar. Bunun sebebini açıklarken ayrıntıcı kişiliğinin ve duygusal yanının ağır bastığını vurgulamaya çalışır. "Şimdi bize masal gibi gelen zamanları, o zamanların değerlerini, insanlarını, olaylarını başka bir dille anlatmak mümkün değildir. Kaldı ki geride kalmış, kaybolmuş ya da değişmiş her şey içinde mutlaka biraz hüznün taşır. Hikâyelerde hüznün ve lirizmin bir kaynağı da şairliğimizden ziyade, hikâye türü ile kurduğum duygusal bağ ve eski zaman aynalarında unutulmuş bazı suretlerin peşine düşme tutkumdur." der (Akbaş, 2011, s. 165).

Hikâyelerindeki kişileri resmetmeye çalışan Akbaş, karakterlerinin bazılarını daha sonra romanında da kullanmıştır. Bu hikâyeleri, romana geçişinde bir basamak gibi görmesine sebep olmuştur (A.g.e s. 159). Akbaş'a göre bu dönem romanı, ideolojilerin tesiri altında kalmış ve romanın gelişimini engellemiştir (A.g.e s. 160). Oysa hikâye bu değişimden en az etkilenen yapıdır. Değerler ve kültürel miras hikâyelerle daha çabuk ve net aktarılabilir. Bu nedenle Akbaş'ın uzun ya da kısa olsun hikâyeden vazgeçmediği görülür. Her türün sahip olduğu anlatım özellikleri, iletilecek mesajın türe özgü değer taşıması ve farklı tesir gücüne sahip olması Akbaş'ı farklı alanda eserler vermeye yöneltir. Kendine hikâyeci diyemediği halde (daha çok şair olarak hatırlanmak ister) yine de hikâyeden vazgeçememesinin sebebi budur. Yapısı gereği kısa ve yoğun olması, insanın toplumdaki konumunu belirleyip farklı biçimlerle ifade etmede diğer türlerden daha geniş imkânlar tanınması, sanatçının hikâyeye olan ilgisinin diğer bir sebebidir

Bir Dönüşün Hikâyesi'nde on beş yıl sonra doğduğu taşraya geri dönen Fadıl'ın hayatını anlatır. Köye yaklaştıkça hem değişimleri değerlendirir hem her noktadaki hatıraları canlanır. Köyün tasvirine dikkatlice bakıldığında Hasankeyf'e benzeyen bir taşra tarifi yapılmıştır. Köye döndüğünde birçok ayrıntının değiştiğini acı çekerek anlatır. Hikâyenin sonunda da çok sevdiği dedesi ve babasının öldüklerini öğrenir.

"Küçük Teyzem Şadiye" adlı hikâye de ise askerlik dönüşü köyüne dönen gencin köydeki değişimleri nasıl gördüğünü anlatır. Özellikle de hikâyeye de adını verdiği Şadiye Teyze'sindeki değişimi merak eden başkışı

hikâyenin sonunda gerçekleri öğrenir. Şadiye Teyze'sinin âşık olduğu kişi başkasıyla evlenmiştir. Teyzesinin hayata küsmesini çaresizce kabullenir, eser sonunda yaşlı bir dul ile evlenmesiyle de iyice üzülür.

"Köşeli Parantez" hikâyesinde liseli bir gencin lastik hırsızlığına karışıp çektiği vicdan azabını işler. Araba lastiklerini o çalmamıştır fakat çalınmasına yardım edip evinde saklamıştır. Yakalanma korkusundan da öte nasıl olur da bu kadar kirlendim düşüncesiyle içi içini yemektedir. Sevdiği kız sayesinde ceza almadan lastiklerin yerine konmasıyla rahat nefes alır fakat sevdiği kıza mahcup bir halde üzüntüyle eser biter.

Liseye giden anlatıcının Gülmisal adlı kişiye duyduğu sevgiyi anlattığı "Gülmisal" adlı hikâyede, okulda herkes onun Gülmisal'i sevdiğinin bilir, Gülmisal'e yenge gözüyle bakarlar. Anlatıcı şehirde gezerken, futbol maçı yaparken, yağmur altında gezerken hep sevdiği kıızı düşünür. Şehirdeki yalnızlık ve kaçış duygusunu bir kıza duyulan sevgiyle örter. Hikâye, anlatıcının kızın evinin etrafında volta atarken biter. Eserde özellikle tasvir edilen yerler Batman'ın şehirleşme sürecindeki yerleşim mekânlarıdır.

"Orada, O Çizginin Ötesinde" adlı hikâyesinde küçük bir kasabada annesi ve babası ölmüş bir öksüz olan Bekir'in hikâyesini anlatır. Anlatıcı ve Bekir beraber büyürler, kardeş olduklarını sananlar bile olur. Anlatıcının babaannesesi Bekir'e çok iyi bakar, bir gün kasabadaki arkadaşlarıyla gezintiye çıkan ikili arasında tartışma çıkar, anlatıcı hem istemeden kalp kırıcı bir söz söyler hem de haksız yere arkadaşları tarafından Bekir'in tartaklanmasına göz yumar. Dayısı gelip Bekir'i alır. Gitme kararı Bekir'e sorulur, Bekir, gitmeyi kabul eder. Anlatıcı onun gitmesinden kendisini sorumlu tutar. Yazarın hayatında buna benzer bir olay da olmuştur. Çocukluk dönemine ait bu iz yazarda derin bir hüznü bırakmıştır.

Yazar birçok hikâyesinde kendi hayatından otobiyografik şekilde izler sunmaktadır. Bunların bazıları direkt mekân ve meslekle benzerlik göstermektedir. Batman ilinin kültür ve yaşayış biçimlerinden faydalandığı "Bir Dönüşün Hikâyesi, Küçük Teyzem Şadiye, Gülmisal" bu minval üzere olan eserlerdir. Taşrada yaşayan insanların günlük dertlerinin yanı sıra derin yaralar oluşturan olaylara da dikkat çekmektedir. İki hikâyede de dayısının vurulmasını, ağaların yaptığı zulümler (A.g.e s. 8), kadınların yaşam zorlukları ve okumuş insana gösterilen olağanüstü saygı yer yer anlatılmaya çalışılmıştır. "Bir Dönüşün Hikâyesi"nde geçmişinden kurtulamayan birini anlatırken, kişinin ruh çöküntüsünü taşraya yaklaştıkça daha da artan bir dozda anlatır (A.g.e s. 7). Olayların gelişimini anlatırken doğanın yapısıyla süslemeye çalışır. "Bir Dönüşün Hikâyesi"nin sonunda dedesinin ve babasının ölüm haberlerini duymasını Dicle Nehri'nin donması olarak tasvir eder. "Küçük Teyzem Şadiye" adlı hikâyesinde yaşadığı dönemin kadınlarının yaşam şeklini ve olaylar karşısında takındıkları tavırları bir gölgeye benzetir, sadece izlemektedirler ve olayların akışında sadece etkilenen olarak göze çarpmaktadırlar. Bu eser de kötü bir sonla biter, olayların akışını başkisi de değiştirememiştir. Yazar, hikâyelerinde zor duruma düştüğünde hep bir geçmişe özlem duygusunu işler. Geçmiş iyisiyle kötüsüyle aslında daha samimi ve daha yaşanılabilir yerdir. Bu özlem bütün hikâyelerde bulunmaktadır. Birinci hikâyede on beş yıl sonra köye dönen kahramanda, asker dönüşü köyde birçok değişen olayı görünce üzülen ikinci hikâyedeki kahraman, üçüncü hikâyede de liseli gencin hırsızlık olayına karışmadan önceki hayata özlemi vardır. Yazar sınıf ve ekonomik farklılıkları da şahsiyetler ve onların yaşadıkları mekânlarla anlatmaya çalışır. "Dayı" adlı hikâyede Abuzer'in yoksul ve ekonomik bakımdan zor durumunu anlatırken evinin kerpiç olduğunu vurgularken Abuzer'in buraya "Şato" ismini takmasını da yoksul kesimin kendi

içinde bir dünyanın sahibi olduklarını gösterir. Benzer bir olay da "Ey Çerh-i Sitemger" adlı hikâyede de vardır, çatı katı bir yerde yaşayan anlatıcı mekânına "Kartal Yuvası" ismi Beyhude tarafından takılır.

Abdulvahap Akbaş'ın, hikâyelerini yazarken zihninde şekillenmiş, netleşmiş ön düşüncelerle yola çıktığı görülür. Okuyucuya vermek istediği mesaj, metinde alenen yer bulur. Buna örnek olarak "Gül Deren Eller"de anlatıcının sokaktaki farklı insanların ilişkilerini öznel olarak anlattığı kısımları gösterebiliriz. "Ey Çerh-i Sitemger" adlı hikâyede Beyhude karakterinin anlatıcılığı rakı içmeye çağırması üzerine anlatıcı yetiştirdiği kültürün öğeleriyle, biraz da övünç duyarak "Beyhude, ta Doğu Anadolu'da bir göçer çadırında sac ekmeği ve yayık ayranına ne dersin?" diyerek alternatif yolu gösterir (A.g.e s. 71). Akbaş kendi yetiştirdiği kültürün üstünlüğünü eserlerinde bolca ön plana çıkarırken karşı durduğu veya eleştirdiği kültürün öğelerini de kişilerini de asla ötelemeyiz. Sadece açıklarını ve yanlışlarını okuyucuya anlatmaya çalışır. "Ey Çerh-i Sitemger" adlı hikâyede Beyhude'yi devamlı sarhoş görmesine rağmen onu bırakmaz ve onda cevher bulduğunu sıkça tekrarlar. Beğeni unsuru bulmadığı "Son" adlı hikâyede bile eski apartman arkadaşlarının onunla fazla ilgilenmeden sigaraya ve okey taşlarına boğulmalarını da eleştirirken asla bunu bahane edip orayı terk etmez ve o kişileri değiştirme yoluna gitmez. Akbaş, hikâyelerinin bazılarında doğu kültürünün olumlu yanlarını önümüze sererken bazı hikâyelerinde ise yerme görevini de üstlenmiş. Fakat överken kurduğu uzun cümleler yerme işlemi sırasında daha kısa ve çabuk geçilmiştir. "Dayı" adlı hikâyede Abuzer, abisinin işlediği cinayeti üslenmesi için zorlanmış ve Abuzer evden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu bölüm özetleme tekniğiyle hızlıca geçilmiştir. Birçok kültür öğesini açıklama ve okuyucuya aktarma sırasında çokça yer kaplarken bu kısma az yer verilmiş (A.g.e s. 43). "Gülmisal" adlı hikâyede sosyal normlara dikkat çekmeye çalışan Akbaş, sevdiği kızla yürümenin ayıp sayılacağı düşüncesiyle karşı kaldırımda yürüyen aşğın aynı zamanda kahve önünden geçerken kötü bakışları yermesi de dönemi yansıtmaya bakımından önemlidir (A.g.e s. 46). Akbaş, hikâyelerinde özellikle kahve üzerine bolca eğilir. Kahvehaneler sadece bir mekân değil döneminin fikir yolcuğunun yapıldığı en önemli kavramlardır. "Ey Çerh-i Sitemger" adlı hikâyede kahvehane şöyle resmedilir: "Konuşmalarının süsü maniler, atasözleri ve halk türküleriydi; ruhu ise hayattı. Hayat bence bu mahalle kahvelerinde küçültülerek, daraltılarak oynanıyordu. Bir bakarsınız konu balık ve balıkçılardır. Bir bakarsınız iddialı bir satranç maçından sonra mat olan Gülümber sözü delilere getirmiştir. Böylece ben de tılsımı bu insanların elinde olan bu uçan halının üstüne kurulur, âlemden âleme uçardım." (A.g.e s. 75)

Sağlam değerlerden yoksun, metafizik temelleri bulunmayan kimselerin olumsuzluklar karşısında varlık gösteremeyeceği; insanların birtakım menfaatler uğruna, şahsiyetlerinden, değerlerinden ödün vermelerinin kabul edilemez olduğu çeşitli misallerle ortaya konur.

Ekonomik kaygılar, geçim sıkıntıları ve taşra yaşamı Abdulvahap Akbaş birçok hikâyesinde geçim zorluğunu işlemiştir. Çalışmanın gerekliliği kadar zorluğu da hikâyelerinde yer bolca yer alır. "Dayı" hikâyesinde üniversite okurken aynı zamanda bir işte çalışılması gereği anlatılmış, bu anlayış yazarın romanında da yer almıştır. Akbaş, hikâyelerinde çalışan insanları anlatmayı sıkça işler. Onların çalışma hallerini bazen zorluklarıyla bazen de alınlarının teriyle kazandıklarını kutsallaştırma çabası içinde olur. "Ağlama Ceylan

Balası" adlı hikâyede yoğurt satan bakraçlı kadınları, taş ocağında çalışan ameleleri saygı duyarak anlatır (A.g.e s. 49).

Yazarın medeniyet- şehir, gelenek- taşra eksenine bakışı hikâyelerinde sıkça rastladığımız konularındandır. Şehrin yoran, hızlı, acımasız ve ekonomik kaygılı yaşamına karşılık taşranın sıcaklığı ve doğayla uyumu devamlı karşılaştırılır. "Ağlama Ceylan Balası" hikâyesinde şehirden kaçan ve çalışmak isteyen kendi yağıyla kavrulma derdi olan kahramanımız doğada huzur bulur. "Gökteki yıldızlarla arkadaş olmayı burada öğrenmişti. Şehirde, onları sadece kitaplarda görebiliyordu. Yüksek binalar ve kuvvetli ışık gökyüzünü öldürüyordu. Ama yıldızlar burada yeryüzüne daha yakın oluyor. Göklerin bu zenginliğini görmek, güzelliğini içmek insanın yüreğini de gökyüzüne döndürüyordu." (A.g.e s. 53). Benzer bir anlatım "Orada, O Çizginin Ötesinde" adlı hikâyede de vardır. Çocuk kahramanlardan biri doğa sevgisini şöyle anlatır:

"Ben, en çok yeşille mavinin keşiştiği çizgiyi severdim. Nehir o çizgiye yakın bir yerden akardı. Akşam saatlerine yakın bir gümüş parlaklığı kazanır, sonra yavaş yavaş gri kızıl karışımı bir renk alırdı. Nehirle o çizgi arasında acayip bir yangın çıkardı çoğu zaman. Oyunu bırakır, saatlerce bu kızıl manzarayı seyrederdim." (A.g.e s. 55)

Akbaş, otobiyografik izler taşıyan bu tür anlatımlarda doğanın insanı her koşulda kucaklayışını anlatırken yer yer gerçek mekân isimleri kullanmaktadır. Dicle Nehri, Hasankeyf, Van'da bir ilçe (Bahçesaray olma ihtimali yüksek) gibi. Akbaş, taşrayı överken de bazı acı gerçekleri de söylemeyi daha doğrusu hissettirmeyi de es geçmez. Ayna ve Suret adlı hikâyede "Şark haritası gibi acılı" ifadesinde doğu kültürünün acılı yanını kasteder. Yine "Küçük Teyzem Şadiye" adlı hikâyede de yaşlı bir dulla evlenmek zorunda kalan teyzesinin başka çaresi yokmuş gibi bahsederken doğuda kadın olmanın zorluğunu anlatır. "Gülmisal" hikâyesinde de kadınların çarşıda yürürken maruz kaldıkları kötü bakışları yerer.

Akbaş, hikâyelerinde zaman kavramını çoğunlukla belirsiz bırakır. Anlatıcı vasıtasıyla dönemin sosyal olaylarını anlatırken siyasi olaylarda isim ve ideoloji kavramlarını kullanmaktan kaçınır. Siyasi ve anarşik olayları daha çok bireyin yalnızlaşmasında duyulan ama önem verilmeyen olaylar olarak değerlendirir. "Ayna ve Suret" adlı hikâyesinde aniden çıkan yüksek sesi duyunca "Yan taraftaki dernek binasına bomba atıldı herhalde" diyerek basitleştirmesi buna örnek verilebilir (A.g.e s. 61). Akbaş'ın başkarakterleri genellikle mücadele etmekten kaçan, yenilgiyi kabul etmiş kişilerdir. "Ayna ve Suret, Son, Bir Dönüşün Hikâyesi, Küçük Teyzem Şadiye, Köşeli Parantez, Gülmisal, Ağlama Ceylan Balası, Gül Deren Eller, Hayal Bilgisi, Karanlık Bir Gündü" hikâyelerinde kahramanlar hep bir bunalım ve bunun sonucu olarak da kendi içinde mücadele edememenin ezikliğini yaşayan kişilerdir. Akbaş'ın hikâyelerinde göze çarpan bir önemli nokta da çocukluk kavramını sadece süs veya maziden bir sahne şeklinde değil de içi doldurulmuş gerçeğe yakın bir havada işlemesidir. Sonraki yıllarda çocuk edebiyatı üzerine yoğunlaşan, türünün ilk örneği diyebileceğimiz çocuklara denemeler, çocuk şiirleri ve çocuklara hikâyeler de yazan yazar, bu konuda önemli bir yere sahiptir. "Orada, O Çizginin Ötesinde" adlı hikâyede anne babası ölmüş Bekir'in kimsesizliğini anlatırken, kimsesiz bir sokak köpeğini sahiplenmesi, üzüldüğü zaman ebeveyn eksikliğini hissetmesi, çocuk şımarıklığı diyebileceğimiz alınmaları son derece detaylı anlatılmıştır. "Acıkmıştık. Yanlarında bir şeyler getirenler, onları yiyordu. Bekir de eski bir kilim parçasından yapılmış çantasından

kocaman tandır ekmeği parçasını ve beyaz peynir topağını çıkarmış, yemeye hazırlanıyordu. Yanına sokuldum, bana da biraz vermesini istedim. Deminki ıkışımdan olacak, omuzlarımı "bana ne" anlamında sallayarak yana döndü. Kırıldığını anlatmaya çalışıyordu bana. Acıkmanın ve yenilginin verdiği öfkeyle üstüne gittim. Ayağa kalktı ve biraz öteye giderek yemeğe devam etti. Kendimi kaybederek "Ulan sen kimin ekmeğini kimden sakınıyorsun? O peynir ve ekmek bizim değil mi zaten?" deyiverdim. Yüzü allak bullak oldu Bekir'in. Elindekileri yavaşça yere bıraktı. Ağzındakileri de tükürerek, kasabaya doğru koşmaya başladı. Hem koşuyor hem ağlıyordu. Yaptığıma pişman olmuştum ama iş işten geçmişti. Ardından koşarak gönlünü almaya çalıştım, beni dinleyecek durumda değildi. Kendime duyduğum kızgınlıktan ben de ağlamaya başladım. "Aptalın tekiyim ben" deyip durdum (A.g.e s. 58).

Akbaş'a göre sanati yaşadığı dönemin gözlemcisi olurken geçmişle bağını koparmadan fikirlerini aktarabilmelidir. Akbaş, bu doğrultuda kahramanlarını toplumun içinden sade bir şekilde sunmaya çalışır. Çok sıcak bir dille anlatır kahramanlarını çünkü yanı başımızdaki kişilerdir bunlar, değişen dünyanın baş döndürücü hızı karşısında çoğu zaman yenilen fakat maziden de izler barındıran kişilerdir. Kişileri hem bireysel ilişkiler açısından hem de toplumun karşısında duruşlarıyla değerlendirir. İçinden çıktığı toplumun değerleriyle baş başa kalan sanatçının eninde sonunda onlarla hesaplaşacağına inanan yazar, bu hesaplaşmayı gerçekleştirecek kahramanlara eserlerde yer vermenin zorunluluğuna vurgu yapar. Bu nedenle hikâyelerde karşımıza çıkan kişiler yapay değil bizatihi gerçek kişilerdir. Bu düşüncemizin doğruluğunu farklı hikyelerdeki kişilerin aynı tavırları sergilemesinden de anlayabiliriz. Köy kızlarının utangaçlığı birçok hikâyede vardır, bu utangaçlık aynı zamanda zarif bir saygıyla sunulur, "hoş geldin abi deyip kenara çekilmeleri, samimi oldukları halde laubali konuşmamaları, büyüklerinin yanında seslerinin fazla çıkmaması" rneklendirilebilir. Maddiyata önem vermeyen figürlere manevi değerleri önceleyip mutlu olmaya çalışırlar.

Yazar, eserlerinde iç karışıklıklar geçiren kişiliği arayış içinde olan karakterleri bolca kullanırken sadece "Yalan Ağacı" adlı eserinde karakterini oturtmuş halka yön veren, öğretmenlerin bile yapamadığı halkın yüreğine dokunma eylemini yapan bilge kişiye kullanmıştır. Seyda karakteri hikâyede herkes tarafından saygı duyulan bir figürdür. Seyda figürünü tanıtmak için başka bir figür olan babasının cümlelerine başvurmuştur. "Babam onun hayranıydı. "Halkın irfanını yansıtan bir aynadır" derdi onun için." Okullarda ğretemiyoruz bunları; oysa insanı aşkla, erdemle donatacak tılsımı kalplerinde taşıyor Seyda gibileri. Dillerinde harelenen sözler, uyuşan kalpleri diriltecek anahtarlardır. Anlayana tabii... Böyle şeyler söylerdi Seyda için babam." (A.g.e s. 116-117). Anlatıcı ve babasının çokça sevdikleri Seyda zamana yenik düşüp ölmüştür. Babası Seyda için "B...'de iki ulu ağaç vardı, biri Seyda, diğerisi ceviz ağaı... İki de yok şimdi. B...'nin kalbi durdu." der (A.g.e s. 118).

Romandaki Benlik Arayışı

Akbaş, romanı otobiyografik kaynaklı bir tür olarak görür fakat romanın sadece yazarın hayatını aksettirmek olmasına karşı çıkar. Yazar, romanda yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve kültürel değerimleri de eserinde bulundurmalıdır. Döneminin özelliklerini aktarırken ideolojinin esiri olunmasını yanlış bulur,

fikirler dikte ettirilmemeli aksine sezdirilmeli anlayışına sahiptir. "Romanın bir ideolojik amaç ya da hidayete erdirme amacı olarak görmek de büyük roman yazmanın önünde engel teşkil eder." der (Akbaş, 2011, s. 155). Fakat hayatından noktalar aksettiren yazarın dünya görüşünü tamamen yok sayarak da eser yazmasının zorluğunu da kabul eder (A.g.e s.171). Akbaş, romanı hikâyeden ayırırken özellikle kahramanlar üzerinden gider. Ona göre bazı karakterler hikâyeye sığmaz çünkü bazı karakterlerin açıklanması gereken birçok gizi barındırdığını savunur. Eserinde yetmişli yılların baskısını, zorluğunu, toplumun huzursuzluğunu ve umutsuzluğunu, metropollerde sıkışan Anadolu insanını ve onların bitmek bilmez sorunlarını ve bunlara eklenen bireysel çıkmazları işlerken ayrıntılı ruh tahlilleri yapmak zorunda kalır çünkü karakterleri okuyucuya tam tanıtamama sorununu yaşar.

Alevler ve Güller adlı romanında İstanbul'da hem okumak hem de çalışmak zorunda olan bir taşra gencinin hem İstanbul düşünceleri hem de yaşlılarının kültürel yozlaşması anlatılır. Romanın başkişisi aracılığıyla o dönemin siyasi olayları ve üniversite eğitimi için gelen gençlerin fikir ayrılıkları ortaya konur.

Üniversite eğitimini almak için taşradan gelmiş iç dünyası karışık, geleneğe bağlı ve dönemin değişmelerinden rahatsızlık duyan roman kahramanımız, sık sık iç konuşmalarla içindeki yalnızlığı ve buna çözüm yollarını düşünür. İçindekileri anlatmakta zorluk çeker. Çok düşünür ve ince elemeyi sever. Fakat bu titizliğini etrafına belli etmemeye çalışır, çoğu sorunu içinde dile getirir dışa vurmaz (A.g.e s. 33). Hayatını sorgularken nerelere vardığı konusunda hep gerçekten kaçtığı hissini verir (A.g.e s. 34). Yazar, halen zaaflarının esiri olduğunu söyler, pişmesi gerektiğinin farkındadır (A.g.e s. 37). Cansız göre "Bu bizim Fuzuli, rakı içmez, balıktan da anlamaz. Bir hamsiyi tanır mış o da şüpheli. Tarih okur, şiir sever." (A.g.e s. 79). İhsan'a göre İstanbul onu değiştirememiştir (A.g.e s. 98). Başkişi sıkça kendine sorular sorar: "Hoşgörülü, geniş fikirli, aydınlık görüşlü bir arkadaş'tım. Öyle miydim sahiden? Yoksa fikri ile zikri birbirine uymayan, orta yerde bocalayıp duran, inanç ve düşüncelerine uyma konusunda dirayet ve cesaret göstermeyen biri miydim?" (A.g.e s. 100-101). Bu soruların cevabını vermeye çalışırken tutarlı olamaz; bazen kendine kızar bazen kendisinin başka yolunun olmadığı konusunda teselli eder. "Kopmak sanıldığı kadar kolay değildi. İnsanın çevreden tecrit olması, bir başına yaşaması o kadar zordu ki..." (A.g.e s. 101). Başkişi, İhsan ve arkadaşlarının fikirlerini benimsemediğini belli eder. Eleştirirken onları sığ düşünmekle itham eder. Fakat içindeki birçok düşünceyi açıkça ifade edemez, bunu bazen yettiği kültürün bir gereği olarak saygınlığından yaparken bazen de söylemesinin bir anlam ifade etmeyeceği kanısındadır. Yorgun ve bitkindir söylemekten (A.g.e s. 62). İhsan ve arkadaşlarının düşüncelerine karşılık kendi tezlerini iç konuşmayla cevaplar: "Sözgelimi; Şükrü, bir akıl hocasından ilhamla memur takımıyla devrim olamayacağını söylüyordu; İhsan, aklıktan nefesi kokan memurun, düzeni sarsmakta rol oynayacağını ve devrimi kolaylaştıracağını savunuyordu. Ben, bulunduğum yerde şu hadisi mırıldanıyordum: "Biz birini bir işe memurettiğimiz zaman onu gerektiği kadar doyururuz; bundan ötesi felakettir." Şükrü, işçi sınıfının her yerde işverene karşı direnişe geçmesini devrim için vazgeçilmez bir şart olarak görüyor; İhsan, "Hak verilmez alınır." diyordu. Ve benim aklımdan şu hadis geçiyordu. Yeter olsun, yetmez olsun, hakkını tathilikle, güzellikle al!" Şükrü "Mülkiyete karşıyız" diyordu. İhsan ve diğerleri onaylıyordu. Ben bunun yeni bir şey olmadığını İsa'dan sonra Mazdek hareketiyle mülkiyetin ve kadınların herkesçe ortak kullanılması

düşüncesinin savunulduğunu biliyor ama o zaman da Kur'an'da şöyle denildiğini hatırlıyordum: "Artık, dedim, Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok yargılayıcıdır. O sayede gök üstünüze bol yağmur salıverir. Sizin mallarınızı, oğullarınızı da çoğaltır; size bağlar, bostanlar verir; ırmaklar akıtır." (A.g.e s. 63) Yazar sosyal durumu anlatırken dönemin büyük felaketlerinden olan Lice depremine de değinir. Lice depreminden dolayı evsiz kalıp da büyük şehre gelen ve zor durumda kalan insanları kendisine yaklaşıp yardım isteyen bir kişi vasıtasıyla aktarır (A.g.e s. 43). Diyarbakır Lice'de 6 Eylül 1975'te 6.6 büyüklüğünde deprem olmuş, 2 bin 385 kişi ölmüştür. Depremde 8 bin 149 bina da hasar görmüştür. Yazar bu acı olayı hatırlatarak bir etkisinin de büyük şehre göç olduğu gerçeğine değinmiştir.

Denemelerle Düşüncenin Varlığı

Akbaş, değişime ve gelişime devamlı destek veren ama bu olguların doğru ve uyumlu bir şekilde olması gerektiğine inanan bir yazardır. Hayattaki her şeyin değiştiğini dolayısıyla şehirlerin de değiştiğini kabul eder. Fakat şehirler değişirken birçok değer de kaybolmasından dolayı rahatsızlığını dile getirir. Şehirlerin ruhlarının olduğuna inanır ve ruhunu yitirmiş şehirlerden çekindiğini belirtir. Karakter gelişiminde yaşanılan şehrin etkisini vurgular, nitekim yazarın birçok eserinde doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği Batman'ın izlerini bulmak mümkündür. Aynı şekilde gençliğinin ve sonrasında sıkça gittiği İstanbul'un da yazar üstünde kalıcı bir etkisi olduğu muhakkaktır. Bu konuda hüznü bir tespitte bulunur: "Orta Asya'nın, Avrupa'nın bazı şehirlerini gezdim. Her şehirde kendi medeniyetinin nabız atışlarını duydum. Temiz, güzel yaşanılabilir şehirler... Ama soğuk ve yabancı geldiler yine bana. 'Gezdim seyreyledim Frengistan'ı/İlleri var bizim ile benzemez' diyor ya Karacaoğlan. Öyle. İyi de şehirlerimizin şimdiki haline ne demeli? Ne asli kimliklerini koruyabilmişiz ne de Batı şehirlerine benzetebilmişiz. Bu da medeniyetle izah edilebilir herhalde. Arafta duran bir milletin şehirleri bunlar." Bu konuda Tanpınar'ın sözünü benimser "Değişerek devam etmek, devam ederek değişmek..." (Akbaş, 2005, s. 122). Şuursuzca bir değişimin karşısında olduğunu her fırsatta ifade eder. "Şuursuz yenileme isteği, nesiller arasındaki köprüleri yıkar. Medeniyet birikimlerini anlaşılabilir kılar, hatta onları tarihin karanlık kuyularında boğar. Üstün insanlık değerlerini muhafaza fikri kafalarda ve gönüllerde kök salmayınca cemiyetler hafızalarını kaybetme durumuna düşüyorlar." (Akbaş, 1998, s. 25). Akbaş, Batı'yı denemelerinde genellikle olumsuz olarak işler. Batı'nın dünyadaki olaylara yaklaşımını eleştirir. Bunu yaparken de somut örnekler verme gayreti içindedir. Pitirim Sorakin'in Batı'nın demokrasi ve bilim konusunda gerekli adımları atmadığını söylediğini örnek gösterir (Akbaş, 2005, s. 15). Batı medeniyetini sadece mazlumların değil kendi çocuklarının da eleştirdiğini vurgularken öz eleştiri de yapmayı ihmal etmez. Kendi ülkesinin de bilim ve demokratik adımlar konusunda bir yerlerden sonra tıkanma yaşadığını kabul eder. Otoritenin, demokrasi ve bilim karşısında feda edilebilecek lüksler statüsünde olduğunu düşünür (Akbaş, 2005, s. 15). "Biraz İhanet" adıyla çıkardığı ilk deneme kitabının adı da Cemil Meriç'in Batı medeniyeti hakkındaki "Aydın, batan bir gemidedir. Ufukta rüyaların en muhteşemi: Avrupa. Servetin, şöhretin daveti. Azgın iştahları vardı intelijensyanın ve bu masal hazineleri kendisini bekliyordu. Avrupalı dostları lütufkârdılar. Karşılıklı olarak biraz 'ihanet' istiyorlardı sadece." sözünden yola çıkarak koymuştur (Akbaş, 1998, s. 9). Eser bu boyutta devamlı fikirleri barındırır. Akbaş, Batı'nın güzel görünen

yüzünün ardında üstünlük ve baskı hissini duyar. Dostoyevski'nin "Timsah" adlı eserinden yola çıkarak Batı'nın maddeciliğinin bizdeki tesirinin tehlikesini anlatır. Çare olarak manevi değerlere sığınışı gösterir.

Çocuk Edebiyatı Eserleri

Kızının doğumuyla birlikte ona okutabileceği kitap seçmede zorlanan Abdulvahap Akbaş, önceden de zihninde yer eden çocuk eserleri verme fikrini gerçeğe dönüştürür. Birçok hikâye, şiir ve türünün ilk örneği diyebileceğimiz çocuk deneme kitabı yazar. Eserlerinde doğru bir bakış açısı ve kendi kültürünün güzelliklerinin farkına vararak yetişmesi gereken bir nesil arzular. Konu olarak çeşitlilik sergileme çalışır. Verdiği iletiler genellikle erdemli olma üzerinedir. Eserlerin çoğu taşra, Balkanlar ve kent üçlüsünde dağılım gösterir.

Sonuç

Abdulvahap Akbaş, şiirle başladığı edebi yürüyüşüne birçok türde de eser vererek olgunlaştırmış, kendine has bir fikir yolunu çizmeye gayret göstermiştir. Okura ulaşmanın gerekliliğine inandığı için edebi türdeki eserlerin yanı sıra şiir dinletileri, edebi konferanslar, çeşitli seminerle de amacı yolunda sağlam adımlar atmıştır. Eğitimci oluşunun da etkisiyle didaktik tarzıyla kaleme aldığı birçok eserde genç okurlara da rehberlik etmeye çalışmıştır. Toprağından kopup gittiği özeldir Batman genelinde Doğu kültürünün gelenek ve göreneklerini dini motiflerle de süsleyerek eserlere yedirmeye çalışmıştır. Eserlerinin genelinde takındığı edebi tavır ve vermek istediği iletilerde tutarlı olmuş, tarihi, eğitimi, inancı ve kültürel değerleri gözetmiştir. Çocukluğunun ve gençliğinin ilk demlerini yaşadığı Batman'a özlemi her zaman diri kalmış 2001 yılında çıkarılan "Hep Kahır" adlı gurbet şiirlerinin olduğu albümde Abdulvahap Akbaş'ın "Gurbet Şiiri" adlı eseri Ayla Algan tarafından seslendirilmiştir. Şiirde şairin Batman özlemi çok değerli ve etkileyicidir.

ana, tutuldum yine fırtınaya

göz bebeklerinde sılanın

uçtu yeniden ne varsa zihnimde

tek o diyar kaldı tek sen kaldım

türküler bastıramıyor yalnızlığımı

mızrap amansız değişiyor yüreğimin tellerine

bir koca kentin kalabalık caddelerinde

kazan kaldırıyor çocukluğum

bir şeyler çağırıyor beni

o küçücük ev o küçücük kız

alınların aşındırdığı seccade

doksan dokuzluk tesbih ve sen

o küçücük ev o küçücük kız
içimin kubbelerini yesarice çizgileyen eller
ve yüzlerden eksilmeyen
sanat eseri gülücükler

bir şeyler çağırıyor beni
dağarcıkta tandır ekmeği
çoban ve kaval rüzgâr ve koku
renk ve ışık bulut ve yağmur
yağmur ve bulut

uzaklardan çok uzaklardan geçer posta trenleri
beyaz camiler minareler çeşmeler
ve sebil sular gibi
bütün mahalleye dağıtılan şefkat

ana, bugün benim efkârım var aman, aman aman
senden ayrı senden uzakta
gönül acıyla bir oluyor
ruh huzura düşman
senden ayrı senden uzakta
donuyor uçurum kenarında zaman

zamanı dinamitlesem
kilometreleri yutup sana varsam
sonra duaya açılmış
sonra boşlukta iz bırakmış ellerine sarılıp
öpsem, öpsem, öpsem

dedim ya ana
tutuldu yine fırtınaya
göz bebeklerinde sılanın
uçtu yeniden ne varsa zihnimde
tek o diyar kaldı tek sen kaldın tek sen

Akbaş'ın edebi hayatını üç döneme ayırmak mümkündür. Bunları, şiirle örülü gençlik döneminden olgunluk dönemine akan yirmi yıllık bir serüven, ara dönemlerle olgunlaştırmaya çalıştığı deneme, hikâye ve

romanlarını yazdığı biriktirme evresi, kızının doğumuyla birlikte çocuk edebiyatına yöneldiği yıllar olarak zikretmek mümkündür.

Tahkiye türü eserlerinde otobiyografik özellikler öne çıkar. Hikâyelerinde yazarın yaşamından kesitler vardır. Geleneğin zengin altyapısını ve birikimini kullanan yazar çocukluğunun geçtiği taşradan özellikle de Batman ve çevresinden esinlenir. Öz değerlere sarılan Akbaş, yapmacık ve uzak bir kültürü işlemez. Fakat kendi kültürünü işlerken de geçmişten beri yanlış gelmiş bazı olguları da üstü kapalı şekilde eleştirir. Kadınların hakları, çocukların durumları, okumanın zorlukları, ekonomik kaygılar, siyasetçilerin halka söylediği yalanları işler.

Hikâyelerinde işlediği birçok kahramanı romanlarında da kullanır. Ona göre bazı şahıslara hikâyeye dar gelmiştir. Her hikâyesinde iletisini olayların aracılığıyla verdiği gibi şahısların ağzından da tekrarlar. Fikrin açığa çıkmasını amaçlar. Kısa olması sebebiyle hikâyede halka ulaştırılacak iletiler daha net aktarılmaktadır. Akbaş, bu niyetle şiirlerinde değindiği "öze dönüş, tarih bilinci ve zamanı doğru anlama" gibi özel konuları hikâyelerinde rahatça açıklar. Hikâyelerinde estetik değerden çok okura fayda sağlamayı amaçlandığından eserde anlatıcı müdahaleleri oldukça fazladır. Okuru yönlendirme de diyebileceğimiz bu tavır romanında da mevcuttur. Yazarın hikâyelerinde şahıslar çoğu zaman bilinçli ve cesur kişiler olmalarına rağmen olayların akışına yön vermezler sadece seyirci olarak yer alırlar. Bu tutum otobiyografik bir özellik taşıdığı gibi ötelardan beri süregelen "Adalet elbet yerini bulur." anlayışıyla da ilgilidir.

Edebiyat sahasında her türün okura ulaşmada ayrı öneme sahip olduğunu düşünen Akbaş, roman alanında da eser vermiştir. Tek romanı ile birincinin seçilmediği Sedat Yenigün roman yarışmasında ikincilik ödülünü almıştır. Yazar, romanında tarihsel ve kültürel değerlerin değişimi ve bozulmasını dönemin siyasi olayların çerçevesinde yansıtmaya çalışmıştır. Yazara göre bir eserin evrenselliği ve geleceğe dokunması için en önemli unsur "yerlilik"tir. Yazara göre yetiştiği toplumun değerlerine değinmeyen ve bu değerleri yaşatmaya çalışmayan eser gerçek eser değildir.

Abdulvahap Akbaş, Çağdaş bir yorumla Batı'nın yeniliklerinin klasik edebiyatımızla sunulabileceğine inanır. Güncel siyaseti ilgilendiren hadiseler eserlerinde pek yer vermeyen Akbaş, 1984 yılında yayınladığı romanında ele aldığı konularda ön görümlü bir tavır sergilemiştir. Taşrada ortaya çıkan olumsuz ortamın kişileri etkilemeye başladığı ve sonrasında toplumun diğer kesimlerine sıçrayacağı konusundaki ön görülerine yer vermiştir. Toplum üzerinde derin izler bırakacak tarihi ve sosyal olayların bireyde açtığı tahribat ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yalnızlık, soyutlanma, çelişki duygu durumu, buhranlar, çatışmalar ve değer karmaşası romanında yer bulmuştur. Bu zor durumlarda aydınların ortada olmaması, sorumluluk almaması da Akbaş tarafından eleştirilir. Gençler arasındaki siyasi ve sosyal konulara dair tartışmaların toplumsal amacının dışına çıkmasını eleştirmiştir. Kişiler bireysellikten öteye geçemedikleri için sosyal çözüm üretmede yavaş kalırlar. Ayrıca eserin genelinde dönemin sorunları karşısında tutarlı bir tavır sergilerken yazarın idealize ettiği kişi sayısı üç kişidir. Bunlar; başkişi, devamlı sarhoş gezmesine rağmen fikir bakımından tutarlılık gösteren "Cansız" karakteri ve taşradaki olaylar esnasında dik durmaya çalışan başkişinin babasıdır.

Akbaş'ın romanında ele aldığı bir diğer konu da aşktır. Aşk konusuna da tarihi değerlerden yola çıkarak bakmaya çalışan yazar, kendi içinde çelişkiler yaşayan başkişi aracılığıyla bu konuyu irdeler. Batıcılık fikirlerinin en çabuk yansıdığı yer olan aşk konusunda yazar, erdemli bir şekilde konuya bakmaya çalışır. Aşkın gerçekte cinsellikten uzak olması ve manevi değerlerle örülü olması gerektiği romanda önemli yer bulur. Başkişi bu konuda bazen çelişkiler yaşar, kendi kültürüne ters bir aşkın bazen çekiciliğine kapılsa da eser sonunda yetiştiği toplumun gözüyle karar vermek zorunda kalır. Başkişinin bilinç akışıyla bu konuda tam kanaat getirmediği eserin birçok yerinde ve özellikle de son bölümünde karar verilemediği ortadadır. Başkişi, önemseydiği kız arkadaşını Batılı tarzda gezdirmeyi ve ona aşkını duyurmayı düşünürken seçtiği mekânlar öz kültürünün değerli yapıtlarıdır.

Toplumsal kaosun, istikrarsızlığın, bozuk düzenin un ufak ettiği bir neslin çıkmazları bu imkânlar dâhilinde gözler önüne serilmiştir. Diyalog, tasvir, geriye dönüş, özetleme, mektup, günlük gibi anlatım tekniklerinin yanında iç monolog, iç çözümleme, bilinç akımı, montaj gibi çağdaş anlatım araçlarını da kullanan yazar, türün geniş imkânlarından elinden geldiğince istifade eder. Sanatçı, bütün romanlarında rüyalar, hatırlamalar ve çağrışımlarla zamanın akışını keserek geçmişe yönelir. Çerçevesi genişleyen zaman, geniş bir dilime yayılır.

Akbaş'ın önemli bir yanı da deneme yazarı olmasıdır. Roman, şiir, hikâye ve çocuk eserleriyle vermek istediği edebi zevk ve niyeti deneme aracılığıyla daha net ve aracısız sunmaya çalışmıştır. Dört deneme kitabıyla yazar, edebiyata bakış açısını ve düşünce dünyasındaki değişimleri gözlemleyebilmekteyiz. Denemelerinde vermek istediği dört temel konu vardır. Bunlar; Batı medeniyeti ve bu medeniyet karşısında takınılan olumlu olumsuz tavırlar, kültür elçiliği yapan değerli sanatçı ve eserlerini inceleme, okumanın, eğitimin ve kültürün insan yaşamındaki önemi ve gerekliliği, edebiyata ve sanata dair görüşlerdir.

Akbaş, ustalık dönemi diyebileceğimiz son yıllarında özellikle çocuk edebiyatına yönelmiştir. Tarih bilinci, gelenek ve göreneklerin insan yaşamındaki değeri ve gerekliliği, anne ve baba hakkı, sılayı rahim, komşu hakkı, doğaya karşı duyarlı olma, hayvan sevgisi, yaşlılara gösterilmesi gereken özen ve saygı gibi konuları tatlı bir dille anlatmayı denemiştir. Küçük hikâyelerinde; Sadi, Mevlâna, Feridüddin Attar gibi eski edebiyatçıların izleri görünmektedir. Türünde ilk denilebilecek denemeleri ise sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Öğütler kitabı tarzında yazdığı çocuk denemelerinde, çocukları önemseydiğini hissettirmiş, onlarda okuma sevgisini yeşertmeyi amaçlamıştır. Gülün Aklı adlı romanında ise kendi çocukluğuna inmiş, bilge bir kadından dinlediği halk hikâyesini derleyerek vermeye çalışmıştır.

Abdulahap Akbaş, çağının önemli bir gözlemcisi olmuştur. Misyonu gereği İslam inancı ve içinden geldiği kültüre verdiği değerle döneminin önemli bir sesi olmuştur. Türkçeyi kullanmadaki başarısı, eserlerinin tamamında takındığı tutarlı dava adamı portresi ve sorunlara sunduğu çözüm önerileriyle gençlere örnek olmuştur. Şüphesiz ki Abdulahap Akbaş'ın eserleri, eğitimci kişiliğinin en önemli yansımasıdır.

Kaynakça

- Akbaş, Abdulvahap. (1985). Bir Demet Masal. Ankara: Kandil Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (1997). İnziva Notları. Çorlu: SESAV Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (1998). Biraz İhanet. Konya: Esra Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2001). Alevler ve Güller. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2003). Ayna ve Suret. İstanbul: Konak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2005). Rahvan Saatler. İstanbul: Nisam Bulutu Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2006). Düşünceyi Uyandırmak. İstanbul: Konak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2006). Kuş Baba. İstanbul: Salıncak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2007). Kuş Olsun Yüreğim. İstanbul: Salıncak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2008). Göge Çizilmiş Resimler. İstanbul: Salıncak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2010). Mehmed Akif Düzyazılar. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2011). Dil Bilgisi. İstanbul: Konak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2011). Safahat'tan Seçmeler. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2011). Sergüzeşt. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2011). Zamandan Kurtarılan. İstanbul: Konak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2012). Dünyayı Kaplayan Ağaç. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2012). İnşirah. İstanbul: Konak Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2013). Gülün Aklı. İstanbul: Nar Çocuk Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2013). Seferi Yazılar. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2013). Tatil Rüyası. İstanbul: Nar Çocuk Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2014). Mesnevi Öyküleri. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2015). Bir Hazan Devri Şairi Mehmed Akif Ersoy. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2015). Zehra. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2015). Hop Tirinom. İstanbul: Nar Çocuk Yayınları.
- Akbaş, Abdulvahap. (2016). Mehmed Akif'ten Nükteler. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Arslan, Fatih (2012). Yitik Kentin Kapalı Huzursuz Şairi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl:5. Sayı:10.
- Bağış, Abdulgani (2019). Abdulvahap Akbaş'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri: Batman Üniversitesi
- Kabaklı, Ahmet. (2008). Türk Edebiyatı, Cilt-IV (14. Baskı), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Miyasoğlu, Mustafa. (2011). "Sanat Hayatımdan Çizgiler". İstanbul: Dil ve Edebiyat.
- Moran, Berna. (1994). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: Cem Kültür Yayınları.
- Uç, Himmet. (2005). Şiirimize Estetik ve Felsefi Bakışlar.(yayınevi ve yeri yok)
- Uç, Himmet. (2006). Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri. Ankara: (yayınevi yok)
- Uçan, Hilmi. (2005). "Çocuklar Kadar Saf. Temiz Kalabilmek". Ankara: Hece

ÜÇ ZİYARET ÜÇ MENKİBE: ŞEYHBAL, ŞEYH ZILAN, SEYİT BİLAL BATMAN

HALK KÜLTÜRÜNDE ZİYARET YERLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Z. Görkem DURAN GÜLTEKİN

Batman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zgorkemgultekin@gmail.com

Özet

Batman, 1990 yılında il olmasına karşın üzerinde kurulduğu topraklar binlerce yıldır sayısız medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Her medeniyet bu kadim topraklar üzerinde önemli izler bırakmış, yörenin kültürel dokusunu zenginleştirmiştir. İslamiyet'in Anadolu topraklarında yayılmasıyla birlikte Hz. Peygamber ve ehli beytine duyulan derin ve samimi muhabbet çeşitli sebeplerle Batman ve çevresine göç eden "Seyitler" başta olmak üzere din adamlarına halk arasında büyük bir bağlılık ve itikadı beraberinde getirmiştir. Söz konusu din büyükleriyle ilgili gerek hayattayken gerekse vefatlarının ardından anlatılan menkıbeler, türbe hüviyeti kazanan kabirleri etrafında gerçekleşen ritüeller; Batman'la birlikte yurdun pek çok farklı yerinde karşılık bulmuş ve bulmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada Batman ili sınırları içerisinde yer alan ziyaret yerlerinin halk kültüründeki yeri ve önemi, ziyaret yerleriyle ilgili kabul ve pratikler, anlatılan menkıbeler; Şeyhbal, Şeyh Zilan ve Seyit Bilal örneklerinden hareketle ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Batman, Ziyaret Yerleri, Halk Kültürü, Şeyhbal, Şeyh Zilan, Seyit Bilal.

THREE VISITS THREE LEGENDS: SHEIKHBAL, SHEIKH ZILAN, SEYIT BİLAL PLACES OF VISIT IN BATMAN FOLK CULTURE

Dr. Öğr. Üyesi Z. Görkem DURAN GÜLTEKİN

Abstract

Although Batman became a province in 1990, the lands on which it was founded have been home to countless civilizations for thousands of years. Every civilization has left important traces on these ancient lands and enriched the cultural texture of the region. With the spread of Islam in Anatolia, the deep and sincere love for the Prophet and his people brought about a great devotion and Decency among the people to the clergy, especially the "Sayyids" who migrated to Batman and its surroundings for various reasons. The legends told about the religious elders in question both while they were alive and after their deaths, the rituals that took place around their graves, which the identity of a tomb, have found and continue to find correspondences in many different parts of the country with Batman. In this study, the place and importance of the places of visit located within the borders of Batman province in folk culture, the acceptance and practices related to the places of visit, the legends described; Sheikhbal, Sheikh Zilan and Seyit Bilal will be discussed based on the examples.

Keywords: Batman, Places of Visit, Folk Culture, Sheikhbal, Sheikh Zilan, Seyit Bilal.

1.Giriş

Bu çalışma, Batman Üniversitesi BAP (Bilimsel Araştırma Projeleri) Birimince desteklenen BTÜBAP-2022-FED-01 Batman Halk Kültürü Projesi kapsamında, Batman merkez ve ilçeleri ile köylerinde mülakat ve gözlem yöntemleriyle gerçekleştirilmiş olan derleme çalışmalarında edinilen bilgilerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı; genç bir il olmasına rağmen üzerinde kurulmuş olduğu kadim topraklar

sebebiyle zengin bir halk kültürüne sahip olan Batman ilinde, halk inançları açısından büyük önem arz eden ziyaret yerleriyle ilgili kabul, uygulama ve halk anlatılarını üç önemli ziyaret yeri olan Şeyhbal, Şeyh Zilan ve Seyit Bilal esasında değerlendirmektedir. Çalışmada, ziyaret kültürüne dair genel literatür bilgisi verildikten sonra Anadolu halk kültüründe ziyaret yerleriyle ilgili inanç ve pratikler ile Batman’da bulunan ziyaret yerlerine dair kabuller, uygulamalar ve anlatılan menkıbeler; Şeyhbal, Şeyh Zilan ve Seyit Bilal özelinde ele alınarak değerlendirilecektir. Her bir ziyaret yeriyle ilgili görüşülen, çalışmada sunulan bilgileri aktaran kaynak kişiler, numaralandırma usulüyle bölüm sonlarında verilmiş olup; ad-soyad, yaş, tahsil, meslek ve derleme yeri bilgileri de çalışmanın sonunda kendilerinin yazılı izni dahilinde sunulmuştur.

2. Anadolu’da Ziyaret Kültü

Arapça kökenli bir kelime olan ziyaret, İslam Ansiklopedisi’nde şöyle tanımlanır:

“Sözlükte ‘değer verilen birini, bir yeri görmeye gitmek’ anlamında masdar olan ziyâretin kökü zevr de aynı anlamdadır ve hem ziyaret etmeyi hem de ziyaret edeni anlatır. Ancak “ziyaret eden” anlamında zâir (çoğulu züvvâr) kelimesi daha yaygındır. Züver ve mezâr da “bir kimseyi görmeye gitme” mânasını ifade etmekle beraber mezar ayrıca “ziyaret edilen yer” anlamına gelir ve Türkçede kabirle birlikte bu anlamda kullanılır. Ziyaret ibret almak için kabirleri, sevap kazanmak için mübarek yerleri, akrabaları ve hastaları görmek gibi amaçlarla gerçekleştirilir.” (Kandemir, 2013: 496).

Bu tanımdan hareketle herhangi bir yeri, kabri veya kişiyi ziyaret etmenin yanı sıra kökeni İslamiyet öncesi halk inançlarında kutsallık atfedilen su, taş, ağaç, mağara vb. unsurların bulunduğu mekânları ziyaret ederek gerçekleştirilen ritüellere dayanan ziyaret kültürü, İslamiyet’in kabulüyle birlikte Anadolu’da dinî şahsiyetlerin mezar yerlerine yapılan ziyaret ve burada gerçekleştirilen uygulamalar bütünü olarak şekillenmiştir. Diğer taraftan çok farklı kültür ve inanç sisteminde de su, taş, ağaç gibi unsurları kutsallaştırma ve çeşitli sebeplerle ziyaret etme geleneğine değinen Oymak, Türk halk kültüründe yer alan ziyaret kültürünün sadece Şamanizm’le ilişkilendirilmesinin yeterli olmayacağını ifade eder (Oymak, 1996: 287-288). Ancak bu görüş, geçiş dönemleri başta olmak üzere hayatın pek çok alanına dair kabul ve uygulamalarda halen Şamanizm izlerinin görüldüğü gerçeğini değiştirmeyecektir. Hamilelik döneminden itibaren lohusa kadın ve bebeği etrafında gerçekleştirilen ritüeller, hastalık ve nazara karşı gerçekleştirilen sağaltma yöntemleri, düğün ve taziye geleneklerindeki bazı uygulamaların kökeni Şamanizm’e dek uzanmaktadır (Yörükân 2013, 37-40). Bunlar, İslamiyet’in kabulüyle birlikte yeni bir form kazanarak halk kültüründe yer almaya devam etmektedir.

Anadolu’da türbe, yadır, ziyaret yeri gibi farklı isimlerle anılan kutsal mekânların tümünü “adak yerleri” olarak nitelendiren Tanyu, adak yerlerinin sadece yadır, taş, türbe, ağaç vb.den ibaret olmadığını kaydederken burada yer alan tekke, minare, mağara, kovuk gibi tüm unsurların söz konusu mekânın tamamıyla bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizer (Tanyu, 2007: 30). Bu kabul, eski Türk inanışlarındaki yer-su kültürünün izlerini taşıırken yer ve suya dair tüm kutsal unsurların yaşadığına inanılan yerlerin tümüyle özel ve kutsal olarak addedilmesinden ileri gelir. Eski Türklerde tabiatın güzellikleri, su kaynakları, dağları bu anlayıştan hareketle ilahlaştırılmış ve hatta vatan kutsiyetinde görülmüştür (İnan, 1998: 491; Yörükân 2005: 58). Söz konusu kabuller bugün İslamî daire içerisinde ziyaret yerleri etrafında bulunan ağaçlarda, sularda,

taşlarda halen yaşamaktadır. Bu yüzden ki günümüzde Anadolu'nun farklı bölgelerinde ziyaret yeri olarak nitelendirilen mekânların birçoğunda herhangi bir türbe, mezar kalıntısına dahi rastlanmayıp ağaçlık, taşlık bir bölge ziyaret olarak adlandırılarak burada çeşitli ritüellerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Elbette halk inançlarında bu tip mekânlarda da metfun bir evliyanın, şeyhin vb. önemli bir din büyüğünün bulunduğu ancak zamanla mezarının yıkılıp, zarar görerek geriye bir şeyin kalmadığı ancak mekânın etrafında yer alan ağaçlar, taşlar, varsa su kaynaklarıyla bir bütün olarak kabul edildiğinden buraya ait her şeyin aynı önem ve kutsallıkla değerlendirildiği dile getirilmektedir. Bazı örneklerde ise ziyaret olarak kabul edilen mekânda herhangi bir metfun olmayıp zamanında burayı ziyaret eden ulu bir şahsiyetin hatırası adına kutsallık atfedildiği bu zatın atının ayak izinin oradaki bir taşta kalıcı olarak görüldüğü gibi ifadelere de rastlanmaktadır. Anadolu halk kültüründe özellikle Hz. Ali etrafında anlatılan menkıbelerde buna benzer pek çok örnek mevcuttur.

Türkiye'nin çeşitli yörelerinde bulunan ziyaret yerlerinde metfun olan “dede, baba, pir, seyit, şeyh vb.” olarak adlandırılan birçok kişinin esasında şehit veya gazi olduğu ve bunların büyük bir kısmının da bir tarikat mensubiyetinin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bu mekânlara kutsallık atfedilmesindeki asıl sebep söz konusu zatların yaşadıkları çağın ötesinde göstermiş oldukları âlimlik, ibadette örnek olup üstün bir sabır ve tevekkül sahibi olmaları, dünya malına kayıtsızlık, kin ve kibirden tamamen uzak olup bütünüyle Hakk'a yönelmiş kimseler olarak ün yapmalarındır (Tanyu, 2007: Böylesine özel hasletlerle halk muhayyilesinde çok özel bir yere sahip olan bu zatlar etrafında anlatılan ve kendilerinin gerek yaşarken gerekse vefatlarının ardından göstermiş oldukları kerametleri konu edinen menkıbeler bu noktada büyük önem taşımaktadır. Kelime anlamı olarak “*övülecek iş, hareket ve meziyet*”; terim anlamı olarak ise “*din büyüklerinin ortaya koydukları kerametleri anlatan küçük hikâyeler*” (Güzel ve Torun, 2003:343) olarak tanımlanan menkıbeler, ziyaret kültürünün ayrılmaz birer parçasıdır. Öyle ki anlatılan menkıbeler söz konusu ziyaretin ününü, halk nezdindeki tesirini çok daha güçlü ve canlı kılmakta; haklarında kesin ve net tarihî veriler mevcut olmayan pek çok velinin hayatına dair bilgiler ekseriyetle bu menkıbelere dayanmaktadır.

Anadolu'daki evliyaların tarihî şahsiyetleri hakkında net bilgiler mevcut olmamakla birlikte bunların çoğunluğunun Orta Asya menşeli olup özellikle Danişmentliler ve Selçuklular döneminde Anadolu topraklarının Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rol oynayan “Horasan Erenleri” olduğu görülmektedir (Günay, 2003: 10). Diğer taraftan Anadolu'ya gelen pek çok veli şahsiyetin Hz. Hüseyin'in soyundan olup Kербela hadisesinden gördükleri zulüm ve baskıdan ötürü anavatanlarından ayrılmak zorunda kalan “Seyyid/Seyit”ler, Hz. Hasan'ın soyundan gelen “Şerif”ler veya onlarla birlikte hareket ederek güvenli bir liman olarak görülen Anadolu'ya sığınan dinî şahsiyetler oldukları bilinmektedir.

Anadolu halk kültüründe ziyaret yerlerine çok çeşitli sebeplerle başvurulmakla beraber çoğunlukla şifa bulunamayan hastalıklar, çocuksuzluk, kısmetsizlik, evlilikte/ilişkilerde yaşanan sorunlar, mal-mülk isteme/ekonomik problemler gibi sebepler başta gelmektedir. Başvurulan ziyaretteki veli kişinin hürmetine edilen dualar, ibadetler ve bez/çaput bağlama, ziyaretten toprak/taş alma, türbedeki zincir, taş vb. bir nesne ile vücudu ovalayarak sağaltmaya çalışma gibi çok çeşitli ritüeller ile gerçekleşen adaklar için kesilen kurbanlar, bu kültürün önemli parçalarındandır. Anadolu genelindeki bazı ziyaret yerlerinin ünü, bulunduğu

il/yöre sınırlarını aşarak anlatılan menkıbeler ve ziyarete gelip şifa/çare/çözüm bulan vatandaşların hikâyeleriyle birlikte yurt geneline yayılmıştır. Öyle ki bu ziyaretler etrafında gelenekselleşen ve her yıl düzenlenen anma, şenlik vb. etkinliklere yurdun pek çok farklı yerinden yoğun katılım sağlandığı, günler süren etkinliklerin dinî ve sosyal yönüyle birlikte kültür ve inanç turizmi açısından da bu mekânlara farklı bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

3.Batman Halk İnançlarında Ziyaret Yerleri

Tarih boyunca pek çok farklı inanç ve medeniyetin kesişme noktası olan Batman, genç bir il olmasına karşın kadim topraklarında barındırdığı kültürel zenginlikle dikkat çekmektedir. Çevre illerden göç yoluyla kurulmuş bir şehir olan Batman'ı birçok yönüyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin prototip şehri olarak nitelendirmek mümkündür. Bilhassa halk kültürüne dair unsurlar göz önüne alındığında Batman, geçmişin kadim izlerini taşımakla birlikte Diyarbakır, Siirt, Mardin başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki ortak kültürel unsurların harmanlandığı bir sentez konumundadır.

Batman ili genelinde yapılan çalışmalar neticesinde resimli kaya sığınakları, höyükler, kaleler, kaya konutlar, mezarlar, camiler, manastır, kiliseler, mescitler, şapeller, zaviyeler, hanlar, değirmenler, hamamlar, köprüler, sarnıçlar, su tünelleri / su kanalları /su toplama hazneleri, işlikler, yerel sivil mimari, kayalık alan yerleşimleri, külliye, türbeler, ziyaretler olmak üzere 1768 adet kültür varlığı tespit edilmiştir (<http://batmankulturenvanteri.org/>) Böylesine zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olan Batman'da inanç ve kültür turizmine yönelik çalışmalar da son yıllarda ivme kazanmış olmakla birlikte mevcut durum ve atılması gereken adımlara dair bilimsel tartışmalarla yol haritası oluşturulmaya çalışılmaktadır (Gümüş ve Genç, 2022: 204, 215).

Geleneksel değerlere son derece bağlı olan Batman'da, zengin kültürel varlıklar içinde ziyaret yerleri ve bu mekânlar etrafında şekillenen kabul ve uygulamalar halk kültürünün önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Batman sınırları içerisinde yer alan ziyaret yerleri, bugün sadece Batman ve çevre şehirlerle sınırlı kalmayıp Türkiye genelinde pek çok yöreden ve yurtdışında yaşayan vatandaşlardan ilgi görmektedir. Öte yandan bu kutsal mekânlar etrafında anlatılan çok sayıda menkıbe ve gelenekselleşen anma, şenlik vb. etkinlikler dikkate alındığında ziyaret yerlerinin Batman halk kültüründe sahip olduğu önem daha iyi anlaşılmaktadır. Çalışmamızın esasını teşkil eden Batman özelindeki üç ziyaret yeri ve burada metfun olan dinî şahsiyetler göz önüne alındığında Anadolu genelindeki sürecin burada da geçerli olup Batman'ın coğrafi olarak bulunduğu konum itibarıyla bilhassa Irak üzerinden gelen din büyüklerinin ilk sığındığı mekânlardan biri olduğu dikkat çekmektedir. Seyitler başta olmak üzere Ehlibeyt soyundan veya onlarla hareket eden pek çok din büyüğünün Batman ve civarından Anadolu'ya dağılarak Anadolu'nun İslamlaşmasında etkin rol oynadıkları kaydedilmektedir.

Ezidi, Süryani, Ermeni vatandaşların ziyaret yerleri ve diğer kutsal mekânları da düşünüldüğünde Batman'ın dinî mekânlar konusunda son derece çeşitlilik gösteren bir zenginliğe sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu mekânlarda gerçekleştirilen ritüeller, dinî inanç ve kabuller doğrultusunda farklılıklar gösterse de bu mekânların ziyaretindeki temel amaçlar ortaktır. Başta çeşitli hastalıkların şifası olmak üzere, çocuksuzluk,

kısmetsizlik, iş ve evlilik hayatında yaşanan sorunlar vb. sebeplerle insanların bu mekânlardaki din büyüklerini vesile kılarak dua ettiği ve dileklerinin gerçekleşmesi adına adaklar adadığı kaydedilmektedir. Bugün Batman sınırları içerisinde yer alan farklı inanç grupları ve kültürlere ait kutsal mekânların sayısı elliye yakındır. Burada net bir sayı verilememesinin sebebi, herhangi bir türbe veya kalıntı söz konusu olmasa da bazı alanların (sadece ağaçlık, taşlık durumunda olsa dahi) ziyaret olarak kabul edilmesi ve adı bilinmeyen bir yatacın varlığına dair yalnızca halk anlatılarına dayanan söylemlerdir. Esasında Anadolu halk kültüründeki ziyaret yerlerinin ekseriyetinde görülen durum Batman özelinde de geçerli olup ziyaret yerleri ve kutsal mekânlardaki din büyükleriyle ilgili tarihî bilgi yok denecek kadar azdır. Bunların çoğunluğu halk anlatıları ve menkıbelere dayanmaktadır. Çalışmamız, kutsal mekânlar bakımından son derece zengin olan Batman'ın üç farklı ilçesinde yer alan Şeyhbal, Şeyh Zilan ve Seyit Bilal Ziyaretleriyle sınırlandırılmış olup söz konusu ziyaretler ile ilgili saha çalışmalarında kaynak kişilerden edinilen veriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılacaktır.

3.1.Şeyh Muhammed Şembekî (Şeyhbal)

Sason başta olmak üzere Batman genelinde bilinen ve önemli yere sahip olan Şeyhbal Ziyareti, Sason'a bağlı Umurlu Köyü'nün Ziyaret mezrasında bulunmaktadır. Kendisinin büyük bir baskı ve zulmün ardından Basra'dan sürgün edilen Seyitlerle birlikte 10. yüzyılın başlarında Anadolu'ya geldiği anlatılmaktadır. Onunla birlikte gelenler arasında bugün Sason yöresinde "Şeyhan/Şehan Ziyaretleri" olarak bilinen Şeyh Taceddin, Şeyh Nasreddin ve Şeyh Mahmud'un da olduğu aktarılmıştır. Asıl ismi Şeyh Muhammed Şembekî olup göstermiş olduğu kerametlere istinaden halk tarafından "Şeyhbal" olarak adlandırılmıştır. Şeyhbal, aslen Irak'ın Şembek şehrinde dir. Kendisinin Seyit olup olmadığı konusunda ilgili farklı görüşler mevcuttur ancak ortak kanı Seyit kabileleriyle birlikte hareket ederek coğrafi konumu itibarıyla son derece dağlık olmasından ötürü korunaklı bir yapıya sahip olan Kaleyolu civarına gelip sığınmış olmasıdır. Bugün köy statüsünde olan Kaleyolu, eski Sason'un merkezidir. Şeyhbal'in kabrinin bulunduğu Umurlu Köyü'ndeki "Ziyaret Mahallesi" de ismini Şeyhbal Ziyareti'nden almıştır.

Şeyhbal'in etrafında anlatılan pek çok menkıbe bulunmakla birlikte herkesin huzurunda taşı bala çevirdiği, bu sebeple isminin Şeyhbal olarak anıldığı söylenir. Şeyhbal Ziyareti, özellikle psikolojik sorunlar ve çeşitli rahatsızlıklar sebebiyle şifa arayan Sason ve Batman yöresi başta olmak üzere yurdun farklı yerlerinden gelen vatandaşlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bununla birlikte hastalıklar dışında da çeşitli dilek ve istekleri için Şeyhbal'i vesile kılan ziyaretçiler burayı ziyaretlerinde dualar edip adak adayarak gerçekleşmesi durumunda kurban kesip çeşitli hayırlar yapmaktadır.

Aktarılan rivayetlere göre Şeyhbal; tartışan iki kişi yanına geldiğinde yalan söyleyeni, haksız olanı hemen anlar. Yanındayken yalan yere yemin eden kişilerin de manevi olarak mutlaka bir darbe aldığına inanılır. Kendisinin vasiyet olarak kabrinin üstünün kapatılmamasını istediği aktarılmış olup vefatının ardından türbesinin zarar görmemesi amacıyla üstünün kapatıldığı ama adeta Şeyhbal'in bunu kabul etmeyerek üç-dört kez olağanüstü bir şekilde üstteki yapının yıkıldığı nakledilmiştir. Bu sebeple şu an türbenin üstünde kapatma görevi gören herhangi bir çatı/yapı bulunmamaktadır.

Şeyhbal Ziyareti'nin yakınından geçen atlı kişilerin attan düştüğü, bu civardan geçişin ancak yayan olarak yapılması gerektiği aksinin ziyarete saygısızlık olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca özellikle perşembe akşamları türbesinin etrafında nur ışıkları görenler, zikir sesi duyanlar olduğu aktarılmıştır.

Şeyhbal adına düzenlenen müstakil bir şenlik veya anma etkinliği olmayıp Anadolu'ya birlikte geldiği rivayet edilen ve “Şeyhan/Şehan Ziyaretleri” olarak adlandırılan Şeyh Taceddin, Şeyh Nasreddin ve Şeyh Mahmud Ziyaretleri için düzenlenen ve üç gün süren etkinliklerde Şeyhbal'in de ziyaret edildiği bununla birlikte ziyaretin yılın her döneminde büyük ilgi gördüğü aktarılmıştır.

Özellikle psikolojik rahatsızlıklar sebebiyle başvuru Şeyhbal Ziyareti'ne getirilen hastaların mümkünse burada bir süre uyumasının gerektiği ifade edilmiştir. Farklı sıkıntı veya hacetlerle de ziyarete başvuran vatandaşlar, dileklerinin gerçekleşmesi durumunda kurban kesip çeşitli hayırlar gerçekleştirmektedir.

Sason yöresinde halk arasında yemin ve dualarda da Şeyhbal'in adının sıkça zikredildiği ifade edilmiş olup “Şeyhbal şahit olsun”, “Şeyhbal'in hatrına...” şeklinde yemin edildiği ayrıca karşı tarafın sözüne güvenmek adına “Şeyhbal'in üzerine yemin et” diye güvence istendiği nakledilmiştir.

(K.1., K.2., K.3., K.4., K.5., K.6.)

Şeyhbal ile ilgili olarak Sason yöresinde anlatılan menkıbelerin başlıca unsuru, adını aldığı “bal”dır. Bununla birlikte kendisinin büyük bir keramet göstergesi olarak taşı bala çevirdiği/taştan bal çıkardığına dair anlatılan menkıbelerin iki versiyonu sunulmuştur.

3.1.1.Şeyhbal Menkıbesi

“Zamanında Sason'un gayrimüslim kralı Şeyh Muhammed'in (Şeyhbal) haremını (eşini) zorla alır. Onun keramet ehli bir zat olduğuna inanmaz ve şöyle bir şart koşar: ‘Eğer iki rekât namaz kılıp ardından parmağını taşa koyup oradan bal çıkarabilirsen biz de İslamiyet'i kabul eder, haremını de geri veririz’. Bunun üzerine Şeyh Muhammed Şembekî (Şeyhbal), iki rekât sünnet namazı kılar ve sonra parmağını taşa koyup oradan bal çıkarır. Bunu görenler hayretler içinde kalıp ondan af diler ve tövbe edip Müslüman olurlar. Bu olaydan sonra Şeyh Muhammed yörede “Şeyhbal” adıyla anılmaya başlar. Kendisine toprak verilir ve buraya (Sason/Umurlu) yerleşir” (K.5.)

Bu menkıbenin benzer bir diğer versiyonu temel keramet olarak “taşın bala dönüştürülmesi” motifiyle şu şekilde aktarılmıştır:

“Yörede yaşayan gayrimüslimlerin onun keramet göstermesi halinde Müslüman olacaklarını söylemesi üzerine; Şeyh Muhammed Şembekî ‘Taşa parmağımı dokunsam ve bal çıkarsam bana inanır mısınız’ diye sormuş. ‘İnanırız’ demişler. Şeyh Muhammed, parmağını taşa dokumuş ve dokunduğu yerden bal fişkırmış. Sonra bir keramet daha isteyip kuru bir ağaçtan üzüm salkımları yeşertmesini söylemişler. Şeyh Muhammed'in duası üzerine ağaçtan yemyeşil üzüm salkımları yeşermeye başlamış. Üçüncü bir keramet daha istemişler ve taştan çıkardığı balı, Şeyh Muhammed'in hanımının ateş üzerinde elleriyle pişirmesini istemişler. Buna çok sinirlenen Şey Muhammed Şembekî, rivayete göre öyle hiddetlenmiş ki onun hışmıyla hepsi bir tarafa savrulmuş, perişan olmuşlar” (K.6.)

3.2.Şeyh Muhammed Zilan (Kuba Zilan)

“Zilan Şeyhleri” olarak adlandırılan ve Batman’la birlikte Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nin çeşitli illerine dağılmış olan Zilan ailesinin atası Şeyh Muhammed Kutb-i Zeylani/Zilan’dır. Kendisinin soyunun Hz. Hüseyin’e dayandığı, 11. yüzyılın başında (1050’li yıllarda) Malabadi Köprüsü yakınlarında bugün Kepoğlu/Kepolu olarak adlandırılan bölgeye geldiği aktarılmıştır. Bölgenin aşiret liderlerinin kendisinin kim olduğunu sorgulayıp şayet bir şeyh ise keramet göstermesini, atları için yerden ot çıkarmasını istemeleri üzerine Şeyh Muhammed Kutb-i Zilan’ın ayağını şiddetle yere vurmasıyla yerden bir anda gür otlar yeşerir. Bunun üzerine kendisine “filizlenmek, çimlenmek, yeşermek, (bitkiler için) yerden çıkmak” anlamına gelen “zil” kelimesinden “Zilan” adının verildiği ve sonrasında kendisinin ve ailesinin Zilan adıyla anıldığı anlatılmaktadır. Yöre halkının aktardığı bilgilere göre gösterdiği bu keramet üzere kendisine toprak verilmiş, buraya yerleşmiştir. Şeyh Muhammed Kutb-i Zilan’ın sonraki nesilleri ise çeşitli sebeplerle bölgenin farklı illerine dağılmışlardır.

Çalışmamızda değineceğimiz Şeyh Muhammed Zilan da Şeyh Muhammed Kutb-i Zilan’ın neslinden olup bu büyük ailenin Batman’da kalan mensuplarından. 19. yüzyılda Kozluk’a bağlı Yeniçağlar Köyü’nde yaşadığı ve yine burada Rumi 1310 (Miladi 1894/1895) yılında vefat ettiği kaydedilmiştir. Bugün Yeniçağlar Köyü, halk arasında Şeyh Muhammed Zilan’dan ötürü Zilan Köyü olarak bilinmektedir. Şeyh Muhammed Zilan’ın kabri de burada bulunup buraya “Kuba Zilan/Zila” denilmektedir.

Şeyh Muhammed Zilan, medresede pek çok öğrenci yetiştirmiş olup dünya malına önem vermeyen, son derece hoşgörülü ve uzlaştırıcı bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Öyle ki yaşadığı dönemde haksızlığa uğrayan, anlaşmazlığa düşen herkesin tarafsızlığı, adil ve dürüst tavrından dolayı daima kendisine başvurdukları ve onun sözünün üstüne kimsenin söz söylemediği aktarılır. Nitekim iki aşiret arasında husumet yaşanması üzerine saldıran tarafın artık durmasını sulhun sağlanmasını ister. Ancak onu dinlememeleri üzerine, yerden aldığı bir avuç toprağı onların üstüne doğru savurduğu, bir süre sonra aynı tarafın yine saldırmak üzere yüzlerce atıyla harekete geçtiğinde olağanüstü bir şekilde derdest oldukları, büyük bir dehşete kapılarak geri döndükleri aktarılmıştır.

Şeyh Muhammed Zilan için, her yıl mayıs ayının üçüncü haftasında şenlikler düzenlenmekte ve bu etkinliklere yurdun her yerinden yoğun bir katılım sağlanmaktadır. Burada kesilen kurbanlar pişirilip dağıtılmakta ve ibadet edilmektedir. Türbenin bir duvarındaki delikli kısma taşlar yapıştırılmakta ve inanışa göre dilek tutan kişi taşı ilk koyduğu anda burada kalırsa dileği gerçekleşmektedir. Ayrıca türbenin içerisinde yer alan kılıç ve zincirin de bilhassa romatizmal ağrılar için sağaltıcı bir gücü olduğuna inanılmakta ve hasta vatandaşlar bunları vücutlarına sararak, ağrıyan yerlere sürerek şifa getirmesi umuduyla dua etmektedir. Şeyh Zilan türbesinde bulunan yeşil kumaştan bir parça keserek alan ziyaretçiler bunu üzerinde taşımanın koruyucu bir etkisi olduğuna inanmaktadır. Türbenin etrafında özellikle perşembe akşamları uhrevi bir yeşil ışık yandığını görenlerin olduğu ifade edilmektedir.

Kozluk yöresinde dua ve yeminlerde Şeyh Muhammed Zilan’ın adının sıkça anıldığı ifade edilmiş olup Yeniçağlar (Zilan) Köyü’ndeki dereye oğlu düşen bir kadının çocuğun gitgide uzaklaşması üzerine “*Ya Şeyh*

Muhammed Zilan” diye feryat etmesinin ardından elini tekrar suya soktuğunda bir anda çocuğu çekip çıkardığı nakledilmiştir.

Yalan söyleyen, yalan yere yemin eden kişilerin türbenin içine giremediği, yıllar önce haklı olduğuna inanılması için Şeyh Muhammed Zilan’ın üzerine yalan yere yemin eden bir şahsın boynuna türbenin içinde yer alan zincirin bir anda dolandığı, boğulmak üzereyken tövbe edip yalanını itiraf etmesiyle kurtulduğu da kaynak kişiler tarafından anlatılmaktadır.

Şeyh Zilan Ziyareti’ne her türlü istek ve hacet için vatandaşların geldiği ancak özellikle psikolojik problemler yaşayan hastaların getirildiği ve üst üste iki cuma akşamı (perşembeyi cumaya bağlayan akşam) burayı ziyaret eden hastaların Allah’ın izniyle şifa bulunduğu kaydedilmektedir.

(K.7., K.8., K.9., K.10, K.11.)

Şeyh Muhammed Zilan’ın vefatından sonra gerçekleşen ve Kıbrıs Barış Harekatı’nda savaşan iki subayın yaşadığı söylenen bir menkıbevi hadise tarafımıza şöyle aktarılmıştır:

3.2.1.Şeyh Zilan Menkıbesi

“1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı’ndan bir süre sonra duyduk ki köyümüze iki subay gelmiş. Ben 15-16 yaşlarındaydım. Merak edip gittik. Öğrendik ki biri binbaşı diğeri de üsteğmenmiş, Kıbrıs Barış Harekatı’nda savaşmışlar. Bize dediler ki, ‘Şeyh Zilan nerede? Biz onu ziyaret etmeye geldik.’ Biz ‘Şeyh Zilan vefat edeli neredeyse seksen yıl olmuş’ deyince şaşkırdılar. Sonra anlatmaya başladılar: ‘Biz pilotuz, Kıbrıs Barış Harekatı’nda uçağı kullanırken iki sarıklı yaşlı kişi bizi yönlendirdi. Onların söylediklerine, yönlendirmelerine göre hareket ettik. Yakıtımız azalıp iniş yaptığımız an kayboluyorlar, tekrar uçağı binip yükseldiğimizde ortaya çıkıyorlardı. Kim olduklarını sorduk biri Veysel Karanî, diğeri de Şeyh Muhammed Zilan’ım dedi. Onların yardımıyla kazandık. Şimdi de ziyaretlerine geldik’ diye söylediler. Daha sonra Şeyh Zilan Türbesinde koç kesip, dağıttılar” (K.11.)

3.3.Seyit Bilal

Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in soyundan geldiği bilinen ve bu sebeple “Seyit” olarak anılan Seyit Bilal Hazretleri, Ehlibeyte karşı yapılan baskı ve zulümden kaçarak Irak’tan Anadolu’ya geldiği bilinmekte olup türbesinde bulunan kitabede 1132-1212 yılları arasında yaşamış olduğu kaydedilmektedir. Seyit Bilal’in göstermiş olduğu kerametler neticesinde bugünkü Gercüş ve Hasankeyf’in bulunduğu toprakların meliki tarafından kendisine toprak verildiği ve burada (Gercüş/Becirman civarı) kalarak yerleşmesinin istendiği kaynak kişilerce aktarılmıştır. Ayrıca kendisi vergiden de muaf tutulmuş, bu sebeple yaşadığı köye “*vergisiz*” anlamına gelen “*Becirman*” adı verilmiştir. Yöre halkının ifadelerine göre Seyit Bilal’in buraya yerleşmesinin ardından onun nesli Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere yurdun dört bir yanına dağılarak Anadolu’nun İslamlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Zira o dönem gayrimüslim olan yöredeki bazı toplulukların Seyit Bilal’in gösterdiği kerametler, örnek yaşamı ve sevilen, sayılan şahsiyeti sebebiyle İslamiyet’i kabul ederek Müslüman oldukları kaydedilmiştir.

Becirman Köyü, Seyit Bilal başta olmak üzere uğradıkları baskı ve zulümden kaçarak Anadolu'ya gelen Seyitlerin ilk duraklarından biri olup pek çoğunun buraya yerleşmesi sebebiyle “Seyitler Köyü” olarak da anılmaktadır.

Seyit Bilal Ziyareti, Batman ve bölgenin ötesinde tüm Türkiye'den binlerce ziyaretçinin geldiği önemli bir mekândır. Özellikle perşembe günleri çok yoğun katılımın olduğu aktarılmış olup Seyit Bilal Hazretleri'nin ölüm yıldönümü olan eylül ayının ikinci perşembesinde her yıl Seyit Bilal Anması (Şenlikleri) yapılır. Bu şenliklere yurdun dört bir yanından yoğun bir katılım olur. Gelen vatandaşlar günlerce türbe etrafında konaklar, kurban kesip ihtiyaç sahiplerine dağıtır ve çeşitli hayırlar yaparlar. Eskiden bu şenlikler sırasından erbaneler çalınır, kasideler okunurmuş. Ayrıca etkinlikler boyunca türbe etrafında çok çeşitli ürünlerin satışları yapılarak bölgenin ekonomisine de katkı sağlandığı bu yönüyle ziyaret mekânının kültür turizmi açısından da önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir.

Seyit Bilal'i ziyaret eden vatandaşlar arasında psikolojik rahatsızlıklar ve sara başta olmak üzere çok çeşitli hastalıklar için şifa arayanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, evliliğindeki problemleri çözmek ya da evlenmek isteyen gençlerin olduğu aktarılmıştır. Çeşitli hastalıklar sebebiyle ziyarete gelen vatandaşlar bir süre türbede uyur, uyku esnasında rüyada Seyit Bilal'i veya beyaz rengin ağırlıkta olduğu nesnelere görmek şifa bulunacağı yönünde hayra yorulur. Yine hastalıklar dışında özellikle çocuk sahibi olmak isteyen çiftlerin başvurduğu ziyarette, çok uzun yıllar sonra evlat sahibi olan yüzlerce örnek olduğu kaynak kişiler tarafından aktarılmıştır. Türbe ziyaretinin ardından çocuk sahibi olan ailelerin oğulları olması durumunda çoğunlukla “Bilal” ismini verdikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte Gercüş başta olmak üzere Hasankeyf civarında da Bilal isminin Seyit Bilal'e duyulan saygı ve sevgiden ötürü en çok verilen erkek isimlerinin başında geldiğinden bahsedilir.

Şeyhbal ve Şeyh Muhammed Zilan örneklerinde olduğu gibi Seyit Bilal Ziyareti'nde de belli zamanlarda görülen uhrevi bir ışıktan bahsedilmiştir. Buna göre her yıl kış mevsiminde bir hafta boyunca geceleri, Seyit Bilal'in türbesi içinde bir nur ışığı yanar. Kaynak kişilerin ifadesiyle ışık öyle kuvvetlidir ki o görüldüğü zaman kimse türbeye yaklaşamaz ve bu da onun kerametlerinden biridir.

(K.12., K.13., K.14.)

Seyit Bilal'in Anadolu'ya geldiğinde göstermiş olduğu kerametler neticesinde kendisine toprak verilip buraya yerleşmesiyle ilgili tüm yörede bilinen menkıbe şöyledir:

3.3.1. Seyit Bilal Menkıbesi

“Hz. Peygamberin soyundan olup Hz. Hüseyin'in devamıdır. Kendisi Arabistan'dan önce Irak'a Basra bölgesine gelir. Ancak burada kralın zulmüne uğrayarak Türkiye topraklarına kaçır. Hasankeyf taraflarına gitmek ister Gercüş ve Hasankeyf arasında bulunan kırmızı tepe olarak adlandırılan yere gelir ve namaza durur. O gün bölgenin meliki ava çıkmıştır. Melikin adamları bakar ki av için önden gönderdikleri tazı ve tavşan namaz kılan bir zatın (Seyit Bilal'in) iki tarafına durmuş, adeta onunla saf tutmuşlar, onu geçmiyorlar. Adamlar haber verir, melik manzarayı görünce Seyit Bilal'in önemli bir şahsiyet olduğunu anlar. Ona kim olduğunu sorar. Seyit Bilal başından geçenleri anlatır, Peygamber Efendimizin soyundan geldiğini, zulüm

gördüğü için kaçtığını ve Hasankeyf'e gideceğini söyler. Bunun üzerine melik, Hasankeyf'e gitmemesini burada (Becirman civarı) kalmasını ister. Namaz kıldığı o tepenin de içinde bulunduğu çok büyük bir arazinin tamamını kendisine vereceğini söyler. Ayrıca 'Senden cırm (vergi) almayacağım' der. O yüzden bölgenin adı 'Becirman (Vergisiz)' olarak anılmıştır. Seyit Bilal Hazretleri kalmayı kabul eder, melik onu kızıyla evlendirir. Buraya yerleşen Seyit Bilal Hazretleri'nin bu evlilikten yedi oğlu dünyaya gelir. Becirman'ın seyitleri de bu oğullardır. Bu oğulların nesilleri dört bir yana dağılmıştır" (K.12., K.13.)

4.Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızda yer verilen üç ziyaret de şu an yeri, sınırları belli olan bir kabre sahip olup türbe hüviyeti göstermektedir. Her üç ziyaret yerinde metfun bulunan zatlar etrafında birden fazla menkıbe bulunmakla birlikte hayatlarıyla ilgili bilgiler oldukça az olup daha çok bu menkıbelere dayanmaktadır. Bununla beraber her üç şahsiyetin de Ehlibeytyle ilişkili olup Şeyh Zilan ve Seyit Bilal'in soy bağı, Şeyhbal'in ise Ehlibeyt mensuplarıyla birlikte hareket eden kafileden olup aynı sebeplerle Anadolu'ya geldiği kaydedilmektedir.

Söz konusu ziyaretlerle ilgili inanç ve kabuller, Batman sınırlarını aşmış olup Türkiye'nin her bölgesinden vatandaşlar tarafından anma törenleri başta olmak üzere yılın herhangi bir zamanında gerek hacet ve dilekte bulunmak gerekse gerçekleşen adaklar için kurban keserek hayır yapmak gayeleriyle bu mekânların ziyaret edildiği görülmektedir.

Görüşülen kaynak kişiler, çeşitli hacetlerle ziyaret yerlerine gelen vatandaşların yıllardır şifa bulamadıkları hastalıklarına veya umutsuzca bekledikleri dileklerine ziyarete geldikten sonra mucizevi bir şekilde çare/çözüm bulduklarını ifade etmişlerdir. Çok çeşitli sebeplerle başvuru olan bu üç ziyaret yerinin ortak noktası ise en çok psikolojik rahatsızlık yaşayan hastalar ve yakınları tarafından ziyaret edilmesidir. Bunu, çocuksuzluk ve kısmetsizlik (evlenememe) gibi sebeplerin izlediği aktarılmıştır.

Bahsi geçen ziyaretlerdeki dinî zatların isimleri bölgedeki isim verme geleneğine doğrudan sirayet etmiş olup bilhassa bu türbeleri ziyaret ettikten sonra evlat sahibi olan ailelerin doğrudan bu zatların isimlerini çocuklarına verme eğiliminde olduğu kaydedilmiştir.

Her üç din büyüğünün de isimleri halk inançlarında dua ve yeminlerde geçmekte olup isimlerinin anılmasının dahi bazen olağanüstü olayların gerçekleşmesini sağladığı yönünde menkıbeler de anlatılmaktadır.

Ziyaret yerleri etrafında gerçekleştirilen ve artık geleneksel olarak her yıl düzenlenen anma töreni ve şenlikler, halk için farklı bir sosyalleşme alanı oluşturmakla beraber kimi zaman bu şenliklerin gençlerin birbirini tanıma ve evliliğe adım atma ortamı da olduğu ifade edilmiştir. Bu da ziyaret mekânlarının sosyo-kültürel anlamda sahip olduğu bir başka özelliği ortaya koymaktadır.

Halk kültüründe ziyaret yerleri, üzerinde buldukları alanla bir bütün olarak değerlendirilmekte, bu alandaki ağaç, taş, toprak, su vb. her şey ziyaret gibi kutsal kabul edilmektedir. Söz konusu kabul ve uygulama, Batman genelinde yer alan ziyaretler için de hassasiyetle uygulanmakta olup bu mekânlarda yer alan unsurlara ne sebeple olursa olsun zarar vermekten kaçınılmakta aksini yapanların başına gelen olumsuz olaylarla ilgili de pek çok menkıbe anlatılmaktadır.

Çalışmamızda ele alınan üç ziyaret yeri özelinde Batman'daki ziyaret yerlerinin kültür turizmi açısından da değerlendirilmesi gereken potansiyelini vurgulamak gerekir. Bu noktada özellikle Seyit Bilal şenliklerinde ziyaretçiler için kurulan seyyar satış alanlarının yöreye ekonomik katkısı bilinmekte olup bu durum Batman genelindeki tüm kutsal mekânlar göz önüne alınıp değerlendirilerek kültür turizmine yönelik daha sistemli ve kapsamlı organizasyonlarla desteklenebilir.

Batman genelindeki ziyaret yerleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ziyaretlerle ilgili bilgilerin de ağırlıklı olarak anlatılan menkıbevi hikâyelere dayandığı görülmektedir. Halkın bu konudaki kabul ve inanç pratikleri, bunların gerek bireysel gerekse toplumsal hayat üzerindeki etkileri, üzerinde durulması gereken önemli hususlar olarak daha detaylı araştırmalarla incelenmelidir. Yapılacak farklı disiplinlerdeki/disiplinler arası çalışmalar, yöre için büyük önem teşkil eden bu mekânların her yönüyle araştırılıp değerlendirilmesi ve elde edilecek tespitler neticesinde halen çok bakir bir alan olarak araştırılmayı bekleyen Batman halk kültürüne dair önemli verilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynak Kişiler

K1. Yüksel Yalçın Bozkurt, 46 yaşında, Lise Mezunu, Sason Çilek Üreticileri Birliği Başkanı, Sason/Merkez.

K2. Mehmet Siddık Bozkurt, 41 yaşında, Lisans Mezunu, Öğretmen, Sason/Merkez.

K3. İsa Bozkurt, 48 yaşında, Lise Mezunu, Serbest Meslek, Sason/Merkez.

K4. Mehmet Emin Erikli, 52 yaşında, İlkokul Mezunu, Köy Muhtarı/Çiftçi, Sason/Umurlu Köyü-Ziyaret Mahallesi.

K5. Yusuf Erikli, 80 yaşında, Okur-Yazar Değil, Çiftçi, Sason/Umurlu Köyü-Ziyaret Mahallesi.

K6. Nesip Demir, 36 yaşında, Ön Lisans Mezunu, Kur'an Kursu Öğreticisi, Sason/Umurlu Köyü-Ziyaret Mahallesi

K7. Zeynep Kaplan, 58 yaşında, Okur-Yazar Değil, Ev Hanımı, Kozluk/Yeniçağlar (Zilan) Köyü

K8. Tayyip Demir, 45 yaşında, İlkokul Mezunu, Serbest Meslek, Kozluk/Yeniçağlar (Zilan) Köyü

K9. Ertan Dalaz, 34 yaşında, Lisans Öğrencisi, Çiftçi, Kozluk/Merkez.

K10. Hamit Kaçar, 38 yaşında, Ön Lisans Mezunu, Özel Güvenlik Görevlisi, Kozluk/Merkez.

K11. Mustafa Oğuz, 63 yaşında, İlkokul Mezunu, Emekli, Kozluk/Yeniçağlar (Zilan) Köyü

K12. Necmettin Şimşek, 47 yaşında, Lise Mezunu, Köy Muhtarı/Çiftçi, Gercüş/ Becirman Köyü.

K13. Mustafa Kurt, 54 yaşında, Ortaokul Mezunu, Çiftçi, Gercüş/Becirman Köyü.

K14. Mehmet Salih Aksoy, 38 yaşında, Lisans Mezunu, Devlet Memuru. Gercüş/Becirman Köyü.

Kaynakça

Gümüş, M. ve Genç, V. (2022). Batman'da Kültür ve Turizm. *Batman Vizyon-2030 Arama Konferansı (Tam Metin Kitap)*. Batman Üniversitesi Yayınevi, 201-216.

Günay, Ü. (2003). Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 5-36.

Güzel, A. ve Torun, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları.

- İnan, A. (1998). Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler, *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 491-495.
- Kandemir, M. Y. (2013). Ziyaret, *İslam Ansiklopedisi*, 44, 496-498.
- Oymak, İ. (1996). Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 287-300.
- Tanyu, H. (2007). *Türkiye’de Adak ve Adak Yerleri*, Elips Kitap.
- Yörükân, Y. Z. (2013). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri* (Notlarla Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân), Ötüken Yayınevi.
- <http://batmankulturenvanteri.org/> (Erişim Tarihi: 01.09.2022).

BATMAN'DA KEŞFEDİLEN ENERJİNİN ULUSLARARASI HUKUK BOYUTU

Ömer DUMAN, Dr. Öğr. Üyesi Sadullah ÖZEL

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler/Ortadoğu Çalışmaları, sbui3065@gmail.com

** Batman Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler, sadullahozel@hotmail.com

Özet

Enerjin ve özellikle petrol ve doğalgazın varlığı gerek yerel gerek bölgesel gerekse küresel olarak bölgenin, ülkenin veya şehrin politik ekonomisi açısından büyük önem arz eder. Orta Doğu'da 20.yüzyıldan itibaren petrolün ve diğer enerji kaynakların keşfiyle küresel siyaset ve uluslararası ilişkiler bu coğrafya üzerinde şekillenmiştir. Orta Doğu'daki zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelere komşu olan Türkiye için petrol önemli bir yer kaynağıdır. Türkiye'nin ili olan Batman'da 1940'dan sonra petrol bulunmuş ve işletilmeye başlanmıştır. Petrol, Batman ilinde ilk kez Raman Dağı'nda bulunmuş ve sonraki süreçlerde de farklı yörelerde de keşfedilmiştir. Haliyle, Batman ilindeki petrolün varlığı hem ülkenin hem bölgenin hem de Batman'ın ekonomi, kültürel ve sosyal yapısının gelişmesine ve değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Öte yandan, Batman ilinde petrolün bulunması ve diğer enerji kaynaklarının varlığı Batman'ın ekonomisine önemli katkılar olmuş ve çevre il ve ilçelerde Batman'a göçlerin olmasına neden olmuştur. Bu minvalde, Batman ilinin petrol ve petrole dayalı ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetleri sayesinde bir köy iken artan nüfusu ile Türkiye'nin 35. büyük bir şehri haline gelmiştir. Uluslararası hukuk boyutuyla Batman ilinde petrolün çıkartılması ve işletilmesi evrensel normlar düzeyinde şekillenmiştir. Petrolün çıkartılması ve işletilmesi uluslararası hukuk kaynağı olan antlaşmalara dayandırılmış ve yerli ve yabancı şirketlerle sözleşmeler imzalatılarak Batman ilindeki petrolün üretimi yıllar içerisinde hız kazanmıştır. Bu minvalde, Batman ilinde çıkartılan ve işletilen petrolün varlığı yerli ve yabancı şirketlerin ortak çalışmalarıyla sürmekte ve hem Türkiye'nin hem bölgenin hem de Batman'ın ekonomisine ve sosyal/toplumsal dokusuna pozitif yönde önemli bir katkısı söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Batman, Enerji, Ekonomi, Uluslararası Hukuk, Petrol

THE INTERNATIONAL LAW DIMENSION OF ENERGY DISCOVERED IN BATMAN

Ömer DUMAN*, Dr. Öğr. Üyesi Sadullah ÖZEL**

Abstract

The existence of energy, especially oil and natural gas, is of great importance for the political economy of the region, country or city, both locally, regionally and globally. With the discovery of oil and other energy resources in the Middle East since the 20th century, global politics and international relations have been shaped on this geography. Oil is an important source of land for Turkey, which is neighbor to countries with rich energy resources in the Middle East. After 1940, oil was found in Batman, a province of Turkey, and started to be operated. Oil was found for the first time in Raman Mountain in Batman province and was discovered in different regions in later processes. As a matter of fact, the presence of oil in Batman has led to the development and changes in the economy, cultural and social structure of both the country and the region, as well as Batman. On the other hand, the availability of oil in Batman province and the presence of other energy resources have contributed significantly to Batman's economy and have caused migration to Batman from the surrounding provinces and districts. In this respect, Batman has become a village, thanks to its oil and oil-based economic, social and political activities, and has become the 35th largest city of Turkey with its increasing population. With the dimension of international law, the extraction and operation of oil in the province of Batman has been shaped at the level of universal norms. The extraction and operation of oil has been based on agreements that are

the source of international law, and the production of oil in Batman has accelerated over the years by signing contracts with domestic and foreign companies. In this respect, the existence of the oil extracted and operated in the province of Batman continues with the joint efforts of domestic and foreign companies, and it has a significant positive contribution to the economy and social fabric of both Turkey, the region and Batman.

Keywords: Batman, Energy, Economy, International Law, Oil

Giriş

Batman, 1990'dan il statüsü kazanmadan önce Siirt'e bağlı İluh isminde küçük bir köy idi. Ancak petrolün bulunması ve demiryolu hattının yapılması gibi gelişmeler doğrultusunda İluh köyünün değişimi ve dönüşümü başlamış ve günümüzde 600 bini aşan büyük bir şehir statüsü kazanmış durumdadır. Öte yandan Batman ili, sürekli olarak artan istihdam olanakları ve hızla artan nüfusu ile bir çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Önver vd, 2020: 69).

Petrol arama ve üretme faaliyetleri ilk kez Batman'ın Raman Dağı Bölgesinde bulunan Maymune Boğazı'nın I (bir) nolu kuyusunda başlamıştır. Böylece, ilk kez Maymune Boğazı'nda petrole rastlanmasıyla sonraki aşamalarda çalışmaları olumlu yönde etkilemiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, bu bölgede açılan diğer kuyularda da petrol keşfedilmiştir (Yurtoğlu, 2017: 163).

Batman ili, enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir coğrafyaya sahiptir. Batman ilinde çıkarılan en önemli yer altı ve enerji kaynağı petroldür. Batman'da petrol arama ve üretme faaliyetlerini yürüten en önemli kamu kuruluşu TPAO olmaktadır. Ancak, tarihsel süreç içerisinde Batman ilindeki petrol çıkarma ve üretme faaliyetleri yürüten yabancı şirketler de bulunmaktadır. Batman ilinde petrol arama ve üretme faaliyetlerini yürüten yerli ve yabancı şirketler uluslararası hukuk kaynağı olan antlaşmalar ve sözleşmeler doğrultusunda çalışmalar yapmaktadır. Böylece, bu yerli ve yabancı şirketler buldukları ülke sınırlarında uluslararası hukuk kişisi olan egemen devletlerin yasalarına ve normlarına göre hareket etmeleri gerekir. Aksi takdirde, o şirkete verilen işletme ruhsatı Resmi Gazete yayınıyla fesih/iptal kararı da verilmesi söz konusudur.

Bu çalışmada, genel hatlarıyla Batman ilinin sosyolojisi, ekonomisi, kültürel yapısı ve enerji kaynakları doğrultusunda bir analiz yapılmıştır. Çalışmada analiz yöntemi kullanılmış ve geniş literatür taraması yapılarak Türkçe ve İngilizce akademik kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, yerel bir çalışma olması hasebiyle yerel ve ulusal gazete/ajansların haberlerinden de faydalanılmıştır. Çalışmanın önemi açısından Batman'da keşfedilen enerjinin uluslararası hukuk boyutu mercek altına alınmıştır. Çalışma dört kısımda oluşmaktadır. Birinci kısımda Batman ilinin tarihsel gelişim sürecine, ikinci kısımda Batman'da enerji kaynaklarına, üçüncü kısımda Batman'da keşfedilen petrole ve son olarak da dördüncü kısımda Batman'da TPAO ve yabancı şirketlerin petrol arama ve üretme faaliyetlerinin uluslararası hukuk boyutuna değinilmiştir.

1. Batman İlinin Tarihsel Gelişim Süreci

Batman ilinin bugünkü sınırları ulaşım, ticaret ve taşımacılık bakımından önemli kavşak noktasıdır. Batman ilinin stratejik bir konuma sahip olması hasebiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yarım milyonu aşan

nüfusu, sahip olduğu verimli topraklar, tarihi mekânlar, turizm bakımından zenginliği, gelişmiş ekonomisi, genç popülasyonu ve kültürel çeşitliliği çok fazla olan nadir şehirlerden birisidir. Batman ili “*Yukarı Dicle Vadisi, Dicle Nehri’nin, doğuda Salat ve Savur Çayları, batıda karacadağ, kuzeyde Güneydoğu Toroslar ve güneyde Tur Abidin Dağları ile çevrelenmiş*” önemli bir konuma sahiptir (Kozbe ve Güngör, 2020: 17).

Tarihsel süreç içerisinde birden çok medeniyet tarafından Batman yöresi idare edilmiştir. Haliyle Batman yöresi, idaresi altında olduğu uygarlıkları etkilemiş ve günümüze kadar idaresi altında bulunduğu uygarlıklardan izler taşımaktadır (Gördegir, 2020: 41). Bu anlamda Batman’ın tarihsel sürecine Hasankeyf tanıklık etmektedir. Mınyat’a göre Hasankeyf; adına ilk defa Asur yazıtlarında rastlanır, Roma-İran mücadelelerinde önemli bir çatışma alanı olmuş, imparatorluklar veya devletler arasında sürekli el değiştirmiş, 7.yüzyılda İslam orduları tarafından ele geçirilmiş, Hamdani ve Mervanî egemenliğinde bulunmuş, Artuklu ve Eyyubi hâkimiyetinde yaşamış, daha sonra İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu (1462’den itibaren yirmi yıl) egemenliği hâkim olmuş ve son olarak 1516’da Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmiştir (Mınyat, 2008).

Günümüzdeki Batman ili, 16.yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı hâkimiyeti söz konusu olması hasebiyle İluh köy birimi olarak kayıtlara geçmiştir. İluh köyü, Siirt vilayetinin Elmedin kazasına bağlıydı. Ancak 1926-1927 yılları arasında Elmedin, sular altında kalmasıyla İluh köyü Beşiri ilçesine bağlanmıştır. İluh, 1937’de bucak olmuş ve 1940’ların sonu ve 1950’lerin başından itibaren bu yörede önem arz eden petrolün varlığıyla stratejik konumu da önem kazanmıştır. Bu ve benzeri gelişmeler doğrultusunda İluh, 2 Eylül 1957’de ilçe statüsü kazanmıştır. İluh ilçesi, yaklaşık 33 yıl sonra il statüsüne kavuşmuştur. İluh ilçesi, 16 Mayıs 1990’da 3647 sayılı kanunla Batman ismiyle Türkiye’nin 72. ili unvanı kazanmıştır. Fakat Batman isminin nereden geldiği tam olarak bilinmemekte ve Batman adının nerde geldiği konusunda birden çok görüş/rivayet bulunmaktadır (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022a). Batman isminin nerde geldiğine dair bir görüş/rivayet ise Batman Çayı’ndan geldiği söylenilir (Demir, 2022).

Günümüz Batman ili; 4694 km² yüzölçümü, nüfusu 600 binden fazla ve Kozluk, Sason, Beşiri, Gercüş ve Hasankeyf ilçelerine sahiptir. Öte yandan, Batman ilinin rakımı 550 M ve kuzeyde Muş, güneyde Mardin, batıda Diyarbakır ve doğuda ise Bitlis ve Siirt şehir komşular vardır. Batman ili dağlar bakımından zengin bir konuma sahip; Sason Dağları (Aydınlık Dağları), Kuşaklı Dağı, Avcı Dağı, Meydanok Tepesi, Kortepe ve Raman Dağı. Ayrıca Batman ilinde birden çok akarsu ve göller bulunmakta ve karasal iklime sahiptir. Dicle Nehri, Batman ili sınırları içerisinde geçer. Batman çayı, Batman-Diyarbakır il sınırlarını aşarak Dicle Nehri’nde birleşir. Batman yöresinde 4000’e aşkın mağara bulunur ve eşi benzeri görülmemiş bir doğa harikası konumundadır (Batman Valiliği, 2018). Ek olarak, geçmişten günümüze Batman yöresinde birden çok tarihi anıt ve buluntuya sahip olmasından dolayı yaşam için elverişli bir coğrafyadır (Kozbe ve Güngör, 2020: 17). Böylece, tarihsel süreç içerisinde Batman ili, kadim bir uygarlığın geleneğini ve kültürel değerlerini kendi içerisinde barındıran zengin bir coğrafya niteliğini taşır (Aydın, 2020: 55).

2. Batman’da Enerji Kaynakları

İnsanlık tarihi boyunca küresel dünyada enerjinin varlığı önem arz etmiş ve enerjinin keşfedilmesi ve üretimi tarihsel anlamda hayati bir role sahip olmuştur. Enerjinin önem kazanması süreci sanayi devrimi sonrası dönemde etkili olmaya başlamıştır. Enerji bağlamında sanayi devrimi sonrasında üretim tesislerin kurulması ve şehirlerde yaşamın yoğunluk kazanmasıyla ekonomik gelişmeler hız kazanmıştır (Oğuz, 2020: 2031). Enerji, ekonomik kalkınmanın temelidir, ancak aynı zamanda çevreyi koruma işlevine de sahip olmalıdır. Enerjinin varlığı açısından sürdürülebilir bir enerji sistemi, daha verimli bir ekonomiye ve doğal kaynakların sürdürülebilir dengeleri ve kapasiteleri ile mümkün olduğu kadar düşük kirlilik seviyelerine sahip olma durumu daha fazla sosyal refaha yol açmaktadır (Mihajlović ve Trajković, 2018: 25).

Enerji, birçok üretim ve tüketim faaliyetinin temel girdi olarak enerjiyi içermesi nedeniyle ekonomik büyümenin temel kaynağıdır. Enerji, ekonomik kalkınmanın en önemli girdilerinden biridir (Zahid, 2008: 167). Öte yandan, enerji yönetimi, yaşam kalitesini ve ekonomik refahı artırırken çevresel tehditlerin ve ekonomik maliyetlerin azaltılmasını desteklemektedir (Mihajlović ve Trajković, 2018: 25). Böylece, fiziksel bir bakış açısından, enerji kullanımı ekonomik üretkenliği ve endüstriyel büyümeyi yönlendirir ve herhangi bir modern ekonominin işleyişinin merkezinde yer alır (Zahid, 2008: 167).

Yukarıda genel hatlarıyla kısaca enerjin önemine değinilmiştir. Batman ili, gerek petrol gerekse de yenilebilir enerji kaynaklarının varlığı bakımından zengin bir konumdadır. Batman ilinin sahip olduğu enerji kaynakları potansiyeliyle Türkiye’nin geleceğinde önemli bir yer edinmektedir (Demir, 2022). Batman ili sahip olduğu önemli enerji kaynakları potansiyelinin yanında dağınık bir arazi üzerinde kurulmuştur. Bu ve benzeri yapılardan dolayı Batman ilinde zengin maden kaynakları da bulunmaktadır. Batman ili, maden çeşitleri olan barit, demir ve tuğla-kiremit hammaddelerine sahiptir. Batman ilinde Batman-Siirt arasında alçıtaşı yatakları, Gercüş ile Hasankeyf ve Batman ile Diyarbakır arasında çimento hammadde kaynakları mevcuttur. Ayrıca jeotermal enerji potansiyeli bakımından Kozluk-Taşlıdere jeotermal alanında 83°C sıcaklık ve 16 lt/sn debiye sahip jeotermal kaynaklar bulunmaktadır (MTA, 2005). Diğer taraftan Batman ili önemli hidrolik enerji potansiyeline sahip ve il sınırları içerisinde bulunan iki adet baraj elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Batman ilinde aşırı sıcaklardan dolayı güneş enerjisinden yararlanma olanağı yüksek ve güneş enerjisi büyük önem arz etmektedir (Oğuz, 2020: 234-235). Demir’e göre Batman ilinin sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı güneş enerji potansiyeli Türkiye ortalamasının üzerindedir (Demir, 2022).

Genel hatlarıyla Batman ilinde yenilenebilir enerji kaynakları ve yenilenemez enerji kaynaklarına mevcuttur. Batman ilinin sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynakları: hidrolik enerji, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, biyo yakıt enerjisi; yenilenemez enerji kaynağı ise petrol olmaktadır (Durmuş vd, 2017: 162). Bu minvalde Batman ili 1936’dan 1990 yılına kadar sahip olduğu petrol ve diğer enerji kaynakları potansiyeli bakımında il statüsü kazanmış ve sürekli olarak gelişme ve kalkınma içerisinde olmuştur. Haliyle bir ilin enerji kaynaklarına sahip olmasından kaynaklı önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı tipik bir örnek 1990’da il statüsü kazan il Batman’dır (Demir, 2022). Bu sebeple, Batman’da kentleşme yapısı artmış ve gelişen sanayisinden dolayı kırdan kente göçleri istihdam edecek olanakları sahip olmuştur (Önver vd,

2020:73). Diğer bir deyişle, Batman’da keşfedilen petrolün etkisi ve petrole dayalı iktisadi gelişmelerin artmasıyla Batman il statüsü kazanmış ve çevre il ve ilçelerinde yoğun göç almıştır. Bu ve benzeri gelişmeler doğrultusunda Batman ili, gelişen ekonomisi ve yoğun göç hareketleriyle kentleşmesi hız kazanan nadir şehirlerden biri olma özelliğine sahiptir.

3. Batman’da Keşfedilen Petrol

1990’da il olan Batman sınırları içerisinde bulunan Raman Dağı’nda 20 Nisan 1940 tarihinde petrol bulunmuştur. Raman-1 olarak isimlendirilen kuyuda 1048 metrede günde 100 varil petrol üretimi yapılmıştır. Ancak kuyudaki su artışından dolayı kuyu terk edilmiş ve Şubat 1945’e kadar petrol üretimi durdurulmuştur. Yaklaşık beş yıl aradan sonra Avusturya’dan satın alınan “Trauzel Kulesi” teknolojisiyle Şubat 1945’te sondaj çalışmaları kaldığı yerden devam edilmiştir. Böylece Batman ilinde petrol çıkarma çalışmaları günümüze kadar (2022) süreklilik göstermiştir (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022b). Öte yandan, 1948’de 2.Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün katılımıyla açılan Raman-8 kuyusunda 2020 itibariyle çıkarılan petrolün potansiyeli 1 milyon tondan fazladır (Toprak, 2020a).

Türkiye’de petrol sektörü açısından 1954 yılı önem arz etmiştir. Bu tarihte 6326 Sayılı Petrol Yasası yürürlüğü girmiş ve bu yasaya dayalı olarak TPAO yani Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kurulmuştur. Kamu şirketi olarak bilinen TPAO, petrol üretime dayalı birden çok faaliyeti yerine getirmektedir. Ayrıca TPAO, petrol üretime dair tüm faaliyetlerinde küresel dünyadaki uygulamalar düzeyinde çalışmalar yürütmektedir. Diğer taraftan, TPAO kurulmadan önce Petrol Ofisi, Batman Rafinerisi ve İPRAŞ (kuruluşu 1961) kurulmuştu, ancak TPAO’nun kurulmasıyla bu rafineriler TPAO’ya bağlanmıştır (Petrol-İş Araştırma, 2012: 4). 1959’da TPAO’ya bağlı TPAO Batman Bölge Müdürlüğü kurulmuş ve 1991’de ilk icraatı olan Batı Raman sahası keşfedilmesiyle petrol arama ve üretim faaliyetleri hız kazanmıştır (TPAO, 2022a). Haliyle Batman ilindeki birçok sahada petrol arama ve üretim faaliyetleri TPAO tarafında yapılmaktadır. Ancak Türkiye’de kamu kuruluşu olan TPAO’nun etkisi zayıflatmaya ve yerli-yabancı şirketlerin etkin olunması için çalışmalar yapılmaktadır. Özetle, Türkiye’de petrol arama ve üretim faaliyetlerinde özel sektörün önü açılması öngörülmektedir (Petrol-İş Araştırma, 2012: 9).

Petrol, Türkiye ve dünya ekonomisi için önemli bir yer altı kaynağıdır. Batman ili, şehir statüsü kazanmadan önce bir köy olarak bilinirdi. Ancak 1940’lardan itibaren petrolün keşfedilmesiyle hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Böylece petrolün varlığı sayesinde Batman ili, 1990’da şehir statüsü kazanmış ve bugün (2022) Türkiye’nin 35. büyük şehridir. Haliyle Batman ilinde, ekonominin ve sanayinin gelişmesinin temelini petrol ve petrole dayalı iktisadi çalışmalar etkilidir (Batman Valiliği, 2022). Son tahlilde, Batman ilinde keşfedilen en önemli enerji kaynağı petrol olmaktadır. Batman ilinde petrolün bulunmasıyla enerji alanında Türkiye’de bir ilk yaşanmıştır. Böylece Batman ilinin petrolü ile Türkiye’nin enerji sektöründe hareketlenmeler yaşanmıştır. Türkiye’de petrolün üretiminin yüzde 73 civarında Batman ilinde yapılmaktadır (Demir, 2022).

Batman Valiliği’nin petrol üretime dayalı verilerine göre Batman ilinde “1948’den 2021’e kadar 323.751.882 varil petrol üretilmiştir. Buna göre, 2021 yılı Aralık ayı sonu itibari ile 21 saha ve 735 kuyudan,

günlük ortalama 20.873 varil petrol üretilmiştir. Batman Bölge Müdürlüğüne bağlı tüm sahalardan ise toplam 457.932.561 varil üretim yapılmıştır. Hâlihazırda 111 üretim sahası ve 1242 kuyudan günlük ortalama 38.976 petrol ve petrol eşdeğeri doğal gaz üretmektedir” (Batman Valiliği, 2022).

Tablo 1: Yıllar İtibarıyla Açılan Kuyu Sayısı, Sondaj Miktarı, Ham Petrol Batman ili Üretimi Miktarlar

	2018	2019	2020	2021
Açılan Kuyu Sayısı (Adet)	23	31	21	64
Sondaj Miktarı (m)	35.169	53.658	36.881	21.678
Ham Petrol Üretimi (Varil)	6.227.790	6.789.593	7.065.553	7.618.765

Kaynak: (Batman Valiliği, 2022)

Batman’da keşfedilen petrolün istatistiksel verilerin net anlaşılması için Tablo 1 ve Tablo 2 verileri Batman Valiliği’nin resmi sitesinde alınmıştır. Böylece bu veriler, çalışmanın analizi açısından büyük önem arz etmektedir. Tablo 1’de son dört yılda açılan kuyu sayısı, sondaj miktarı ve ham petrol üretim verileri gösterilmektedir. Bu bağlamda, son dört yılda 139 adet açılan kuyu, 147.386 m sondaj ve 27.701.701 varil ham petrol üretimi yapılmıştır.

Tablo 2: Yıllar İtibarıyla TPAO Batman ili Yatırımları

	2018	2019	2020	2021	2022-OcakAyı
Arama ve Sondaj Yatırım Miktarı (Bin TL)	93.518	151.920	132.326	285.923	526.237
Üretim Yatırımı (Bin TL)	17.300	163.922	398.296	466.422	188.778
Kuyu Tamamlama Yatırımı (Bin TL)	38.517	70.083	110.611	170.232	157.239
Diğer Yatırımlar(Bin TL)	2.556	2.954	2.935	10.900	16.427
TOPLAM (Bin TL)	151.891	388.879	644.168	988.477	888.731

Kaynak: (Batman Valiliği, 2022)

TPAO, Batman ilinde keşfedilen petrolün arama ve üretim faaliyetlerinde aktif bir rol üstlenmektedir. Tablo 2’de TPAO’nun son beş yılında Batman ilinde yatırımları belirtilmiştir. TPAO, Batman ilinde arama ve sondaj, üretim ve diğer yatırımlar faaliyetleri bulunmaktadır. İşbu koşullar altında, son beş yılda TPAO Batman ili yatırımları sürekli artış göstermiş ve son beş yıl içerisinde 3.062.146 (bin TL) değerinde yatırımı söz konusudur. Ne var ki, Oğuz’a göre Batman ilinde petrol arama, üretim ve çıkarma faaliyetlerinde TPAO’nun dışında yabancı ve yerli petrol özel şirketler de çalışmalar yürütmektedir (Oğuz, 2020: 234). Böylece, petrolün varlığı, TPAO’nun kurulması ve diğer enerji alanındaki gelişmeler Batman ilinin hızlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır (Demir, 2022).

4.Batman’da TPAO ve Yabancı Şirketlerin Petrol Arama ve Üretim Faaliyetlerinin Uluslararası Hukuk Boyutu

Kamu kuruluşu olan TPAO ve alt şirketleriyle beraber yurt içi ve yurt dışı petrol ve doğal gaz arama, çıkartma ve üretim faaliyetleri yürütmektedir. Türkiye’de önemli petrol çalışmaları yapan TPAO; PETKİM, TÜPRAŞ, PETROL OFİSİ gibi 17 büyük kuruluşu kendi içerisinde bulundurmaktadır. Böylece TPAO, uluslararası hukuk kaynağı olan antlaşmalar ve sözleşmeler imzalayarak yurt içi ve yurt dışında petrol ve doğal gaz arama ve üretim faaliyetlerinde yer almaktadır. Öte yandan TPAO, milli bir arama ve üretim şirketi olarak varlığını devam ettirmektedir (TPAO, 2022b). Ek olarak, 1959’da kurulan TPAO Batman Bölge Müdürlüğü’nün (Batman, Diyarbakır, Şırnak, Mardin ve Siirt illeri) denetiminde senede ortalama 70 sondaj çalışması yapmaktadır (Toprak, 2020b).

TPAO ve TPAO alt şirketlerinin yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da petrol arama ve üretim faaliyetleri bulunmakta ve yurt dışında ortak olduğu faaliyetler şu şekilde: Azerbaycan’da Azeri-Çırac-Güneşli Projesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı ve Şahdeniz Projesi; Rusya’da BAYTUGAN petrol projesi; Irak’ta Siba, Badra ve Missan petrol ve doğal gaz projeleri; KKTC ve çevresinde hidrokarbon arama faaliyetleriyle 7 adet deniz ve 2 adet kara ruhsat alanında çalışmaları; ve son olarak da Afganistan’da Mezar-ı Şerif ve Sandıklı petrol arama ve üretim projesidir (TPAO, 2022c). Ayrıca Batman, Diyarbakır ve diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde TPAO ile birlikte petrol ve doğal gaz arama ve üretiminde yabancı şirketler de çalışmalar yürütmektedir. Bu yabancı şirketlerden en önemlisi Fransız Perenco şirkettir. Fransız Perenco şirketi Diyarbakır ve çevresinde işletme ruhsatı ve faaliyetleri bulunmaktadır (Dünya, 2022).

1980’de Batman’da petrol arama ve üretim çalışmalarını yürüten ABD’li Mobil şirketi varlık göstermiştir. Bu yabancı şirket halk tarafından ‘‘Amerikan Mobil’i’’ olarak bilinirdi. Batman şehrinin içerisinde Mobil tesisi kurulmuş ve yabancı mühendisler de burada ikamet ederlerdi. 1993’te Şelmo petrol sahasında Mobil şirketi faaliyetlerini durdu ve altı ay sonra tekrardan devam etti. Ancak, kısa bir süre sonra Mobil şirketi petrol sahasını Romen şirketi olan ‘Güney Yıldız’ firmasına satışı yapıldı. Süreç içerisinde petrol üretimi azalmasıyla saha daha sonra Kanada şirketine ve birkaç ay sonra da ABD şirketi olan Transatlantic’e satılmıştı (Batman Çağdaş, 2015). Bu bağlamda, Batman’ın Kozluk İlçesi’nde bulan Şelmo Petrol Sahası, Türkiye’nin en kaliteli petrolü çıkarılmaktadır. Bilindiği gibi bu sahanın arama ve üretim çalışmalarını yürütülen ABD’li şirkettir (T24, 2010).

ABD’li Transatlantic petrol arama ve üretim şirketi Batman Kozluk ilçesinde yer alan Şelmo petrol sahasında yapılan çalışmaların yanında Taşlıdere köyü meydanında da faaliyetlerinde bulunmuştur. Taşlıdere köyünde yapılan petrol arama ve üretim çalışmalarında kaliteli petrole ulaşmış ve üç ortağı bulunan arazi de satın alınmıştır (İHA, 2012). Öte yandan, Azerbaycan Socar Petrol Şirketi’nin de Batman’da petrol çıkartma girişimleri olduğu idea edilmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasından Petrol Rezerv Antlaşması imzalanmış (2022) ve TPAO adına Türkiye’de petrol çıkarma faaliyetleri için Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Socar Sondaj yetkilileri Zekiullah Kerimli ve Hamza Oğuzhan Batman’ı

ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuşlardır. Böylece, Socar Sondaj Şirketi'nin yeni petrol kuyuları açacağı açıklanmıştır (Çakır, 2022).

Batman ilinde gerek TPAO ve gerekse yabancı petrol şirketlerin petrol arama ve üretme faaliyetleri bulunmaktadır. Bu faaliyetler hem iç hukuk hem de uluslararası hukukun kaynağı olan antlaşmalara dayandırılmıştır. Yabancı petrol şirketleri, başka bir devletin toprağında petrol arama ve üretme faaliyetleri yürütmesi için işletme ruhsatı verilmeli ve sözleşmelerin yapılmasıyla hukuksal bir boyut kazanmaktadır. Böylece, petrol arama ve üretme faaliyetleri yapan yabancı şirketler uluslararası hukuk kişisi olan egemen devletlerin normlarına göre çalışmalar yürütmeleri elzemdir. Batman ilinde de çıkarılan ve işletilen petrol çalışmaları da bu yaklaşımlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Diğer yandan kamu kuruluşu olan TPAO da iç hukuka dayanarak petrol arama ve üretme çalışmalarını sürdürmektedir. Genel hatlarıyla, Maden Sahaları İhaleleri Yönetmeliği Madde 14'te göre “*İhale ilanı Resmî Gazete’de yayımlanır. Ayrıca ihaleye açılan her bir saha için açıklayıcı ihale bilgileri Genel Müdürlük internet sayfasında ihale tarihinden en az on beş gün önce ilan edilir.*” Böylece, yerli ve yabancı petrol şirketlerine verilen işletme ruhsatları ilgili nihai karar Resmi Gazete’de yayımlanır. Aynı şekilde bir petrol şirketinin işletme ruhsatının fesih/iptal kararı da Resmi Gazete’de yayımlanmaktadır.

5.Sonuç ve Öneriler

Enerji, gerek yaşamda ve gerekse de evrende meydana gelen tüm süreçler için gereklidir. Basitçe söylemek gerekirse, enerji iş yapma yeteneğidir. Enerji günlük hayatımızda çok önemlidir, çünkü temel bir insan ihtiyacıdır (Tara Energy, 2022). Enerji kaynağı olan petrol, sanayileşmiş ulusların can damarıdır. Petrol, 1950'lerin ortalarından beri dünyanın en önemli enerji kaynağı haline geldi. Petrol, esas olarak endüstri, evleri ısıtma ve malları ve insanları taşımak için araçlar ve uçaklar için yakıt sağlamakta önemli bir rol üstlenmektedir (UKOG Enrgy for Britain, 2022). Bu bağlamda, Batman ilinde petrolün keşfedilmesi ve işletmesiyle Türkiye'nin petrol ithalat yükünü azaltmaktadır. Bu durum, Batman'ın ekonomisinin gelişmesine ve kalkınmasına büyük bir katkı sunmaktadır.

1990'dan önce Batman, İluh adında bir köy iken petrolün keşfiyle ilçe ve daha sonra il statüsü kazanmıştır. Batman'ın il statüsü kazanmasıyla petrol ve petrol kaynaklarına dayalı şehrin ekonomisi gelişim göstermiştir. Bu sebeple, Batman'da yatırımlar artmış, çevre il ve ilçelerde göç almış, sanayi alanında yeni atılımlar olmuş ve kentleşme süreci hızlanmıştır. Öte yandan, Batman'ın sahip olduğu petrol sahalarında ve TPAO Batman Bölge Müdürlüğü'nde yerel halka iş imkânları sunmuştur. Ayrıca, Batman petrolün arama ve üretme faaliyetlerini yürütülmesi için yerel ve yabancı şirketlerin de kolektif çaba ve çalışmaları söz konudur. Bu ve benzeri gelişmeler doğrultusunda, Batman'da petrolün varlığıyla yerel halkın işsizlik durumunu azaltmaya yönelik olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır.

Batman ilinde petrol arama ve üretme faaliyetlerini yürüten yerli ve yabancı şirketler varlık göstermektedir. Bu şirketler, Batman petrol sahalarında çıkarma ve işletme çalışmalarını uluslararası hukuk kaynağı olan antlaşmalar ve sözleşmeler imzalanarak işletme ruhsatı almaktadır. Yerli ve yabancı şirketlerin aldıkları

petrol işletme ruhsatları Resmi Gazete’de yayınlanmaktadır. Aynı şekilde, şirketlerin işletme ruhsatlarının iptal edilmesi de Resmi Gazete’de yayınlanır.

Sonuç olarak, Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’nin Batman ilinde de çıkarılan petrolün hem şehrin hem de ülkenin ekonomisine pozitif yönde katkısı bulunmaktadır. Batman’da petrolün varlığıyla her alanda (ekonomik, kültürel ve toplumsal) olumlu gelişmeler söz konusu ve şehrin kalkınmasında önemli bir araçtır. Öte yandan, Batman petrol sahalarında arama ve üretme faaliyetleri yapan yerli-yabancı şirketler, uluslararası hukukun öngördüğü normlar çerçevesinde çalışmalar yürütmeleri elzemdir.

Batman’da çıkartılan petrol ülkenin, bölgenin ve şehrin kalkınmasında önemli bir enerji kaynağıdır. Bu minvalde, Batman’da i) petrol arama ve üretme faaliyetleri hız kazanmalı, ii) yerli ve yabancı petrol şirketleri desteklenmeli ve petrol sahalarında çalışmalar yürütülmesi için teşvikler sunulmalı, iii) şehrin kalkınması için petrol ve petrole dayalı çalışmalar artırılmalı, iv) petrol sahalarında daha fazla yerel halk çalıştırılmalı ve iş olanakları yaratılmalı, v) ilçelerde çıkartılan petrol ilçe halkına yarar sağlamalı ve ilçenin göçü engellenmeli, vi) şehrin dokusu korunmalı ve son olarak vii) diğer enerji kaynaklar ve madenlerin çıkarılması için daha fazla çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

Aydın, Mehtap, N., (2020), “Osmanlı Döneminde Batman ve Çevresi” Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset ve Kültür, Edit: Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın ve Mücahit Çayın, Eğitim Yayınevi, Konya, (55-67).

Batman Çağdaş, (2015), “ABD Mobili”, <https://www.batmancagdas.com/yasam/abd-mobili-h41335.html>, (14.09.2022).

Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2022a), “Tarihçe”, <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56577/tarihce.html>, (08.09.2022).

Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2022b), “Batman ve Petrol”, <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56578/batman-ve-petrol.html#:~:text=20%20Nisan%201940%20tarihinde%201048,art%C4%B1%C5%9F%20nedeniyle%20okuyu%20terk%20edilmi%C5%9Ftir.>, (12.09.2022).

Batman Valiliği, (2018), “İlimiz Hakkında”, <https://batman.csb.gov.tr/ilimiz-hakkinda-i-998>, (12.09.2022).

Batman Valiliği, (2022), “Batman ve Petrol (TPAO)”, <http://www.batman.gov.tr/tpao-ekonomi>, (12.09.2022).

Çakır, N., (2022), “<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/azerbaycan-sirketi-Batman'da-petrol-arayacak-6149251>”, (14.09.2022).

Demir, İ, (2022), “Petrol' şehrinde enerji şehrine: Batman”, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/petrol-sehrinden-enerji-sehrine-batman-haber-1730652/>, (08.09.2022).

Durmuş, A., Ercan, U., Avcı, A., S., Kallioğlu, M., A., ve Karakaya, H., (2017), “Batman İli Enerji Profilinin Araştırılması”, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt:7, Sayı: 2/2, (161-167).

- Dünya, (2022), “15 şirket petrol alanında işletme ruhsatı aldı”, <https://www.dunya.com/finans/haberler/15-sirket-petrol-alaninda-isletme-ruhsati-aldi-haberi-261533>, (14.09.2022).
- Gördeğir, E., (2020), “Ortaçağda Batman Yöresi Tarihi”, Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset ve Kültür, Edit: Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın ve Mücahit Çayın, Eğitim Yayınevi, Konya, (41-67).
- İHA, (2012), “‘ABD’li Şirketin Batman’da Petrol Çıkarma Çalışmaları”, <https://www.iha.com.tr/batman-haberleri/abd-li-sirketin-da-petrol-cikarma-calismalari-126391/>, (14.09.2022).
- Kozbe, G. ve Güngör, A., (2020), “Eski Çağlarda Batman ve Çevresi”, Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset ve Kültür, Edit: Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın ve Mücahit Çayın, Eğitim Yayınevi, Konya, (17-38).
- Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), (2005), “Batman İli Maden Ve Enerji Kaynakları”, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Batman_Madenler.pdf, (08.09.2022).
- Mınyat, A., (2008), “Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Mihajlović, L., S. ve Trajković, S., (2018), “The Importance Of Energy For The Economy, Sustainable Development And Environmental Protection - An Economic Aspect”, (JPMNT) Journal of Process Management – New Technologies, International, Vol: 6, No:1, (20-26).
- Oğuz, O., (2020), “Enerji Üretimi ve Gelir Düzeyi İlişkisi: Batman İli Örneği”, Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset ve Kültür, Edit: Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın ve Mücahit Çayın, Eğitim Yayınevi, Konya, (231-247).
- Önver, M., Ş., Pıncıoğlu, N., Ş., ve Kanbak, A., (2020), “Batman’da Kentleşme ve Nüfus Hareketleri”, Geçmişten Günümüze Batman: Tarih, Ekonomi, Siyaset ve Kültür, Edit: Halil İbrahim Aydın, Mehtap Nasıroğlu Aydın ve Mücahit Çayın, Eğitim Yayınevi, Konya, (69-97).
- Petrol-İş Araştırma, (2012), “Türkiye’de Petrol Sektörü ve TPAO”, <https://petrol-is.org.tr/sites/default/files/ek2-petrol-sektoru-tpao.pdf>, (11.09.2022).
- T24, (2010), “Gündem Amerikalı şirket Batman’da petrol çıkarıyor”, <https://t24.com.tr/haber/amerikalisiirket-Batman'da-petrol-cikariyor,68113#:~:text=15%20kuyu%20a%C3%A7t%C4%B1.-,Batman%27%C4%B1n%20Kozluk%20%C4%B0l%C3%A7esi%27nde%2C%2032%20gravite%20ile%20T%C3%BCrkiye,15%20g%C3%BCnde%2015%20kuyu%20a%C3%A7t%C4%B1.>, (14.09.2022).
- Tara Energy, (2022), “What Is Energy? A Guide to Understanding Energy”, <https://taraenergy.com/blog/what-is-energy-a-guide-to-understanding-energy/#:~:text=We%20use%20energy%20to%20not,bulbs%20to%20appliances%20to%20vehicles.>, (16.09.2022).
- Toprak, İ., (2020a), “Emektar kuyudan 72 yıldır petrol çıkarılıyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/emektar-kuyudan-72-yildir-petrol-cikariliyor/2052793>, (12.09.2022).

- Toprak, İ., (2020b), “TPAO'nun Batman bölgesindeki petrol üretimi 3 yılda yüzde 40 arttı”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tpaonun-batman-bolgesindeki-petrol-uretimi-3-yilda-yuzde-40-artti/2027743>, (14.09.2022).
- TPAO, (2022a), “Tarihçe”, <https://www.tpao.gov.tr/tarihce>, (14.09.2022).
- TPAO, (2022b), “Hakkımızda”, <https://www.tpao.gov.tr/hakkimizda>, “Tarihçe”, <https://www.tpao.gov.tr/tarihce>, (14.09.2022).
- TPAO, (2022c), “Yurt Dışı”, <https://www.tpao.gov.tr/yurt-disi>, (14.09.2022).
- UKOG Enrgy for Britain, (2022), “Why oil is important”, <https://www.ukogplc.com/page.php?pID=74#:~:text=Oil%3A%20lifeblood%20of%20the%20industrialise d,people%20all%20over%20the%20world.>, (16.09.2022).
- Yurtoğlu, N., (2017), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)”, Akademik Bakış, Cilt: 10, Sayı: 20, (145-168).
- Zahid, A., (2008), “Energy–GDP Relationship: A Causal Analysis For The Five Countries Of South Asia”, Applied Econometrics and International Development, Vol: 8, No: 1, (167-180).

BATMAN İLİNİN İDARİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAKUT

Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, meyakut@bingol.edu.tr

Özet

Beşerî ve İktisadi Coğrafya anabilim dalının bir alt bilimi olan idari coğrafya çalışmaları sayesinde herhangi idari birimin idari, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ortaya konmaktadır. Bu çalışmada Batman ilinin idari coğrafya özellikleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı dönemi boyunca Beşiri Kazası idari sınırları içinde yer alan Batman, Cumhuriyet dönemi boyunca birçok kez idari değişikliklere uğramıştır. Beşiri Kazası 16. yüzyılın ilk çeyreğinden 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Diyarbakir Vilayetine bağlı kalmıştır. 1881 yılında Bitlis Vilayetinin Siirt Sancağına bağlanmıştır. Beşiri Kazasının idari merkezi uzun bir dönem Elmedin yerleşmesi idi. Bitlis vilayet merkezine uzak olması nedeniyle Elmedin 1897 yılında müstakil bir kaza olarak Diyarbakir merkez sancağına bağlanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra yeni idari yapıda Siirt vilayet olunca Beşiri kazası Siirt İline bağlanmıştır. Bu dönemde Elmedin nahiye merkezidir. 1926 yılına kadar Beşiri ilçesinin merkezi Elmedin idi. O yıl meydana gelen sel nedeniyle Beşiri ilçesinin merkezi Kobin köyüne taşınmıştır. 1936 yılında meydana gelen ikinci sel olayından sonra Elmedin yerleşmesi tarihten silinmeye başlamıştır. Böylece İluh köy yerleşmesi 1940 yılında İluh Nahiyesinin merkez yerleşmesi olmuştur. Petrolün bulunması ve demiryolu ulaşımının İluh'a ulaşmasıyla hızla büyüyen İluh'ta 1955 yılında Batman adıyla belediye teşkilatı kurulmuştur. 1957 yılında ilçe olan Batman 1990 yılında il olmuştur. Tarihi süreçte Batman ilinin idari merkezi Elmedin, Kobin, İluh ve Batman olarak değişmiştir. Batman bu idari değişimlerle birlikte nüfus ve yerleşme özellikleri bakımından büyümüştür. Bugün 4.477 km² yüzölçümü ve 626.319 kişilik nüfusuyla Türkiye'nin önemli illerinden (vilayet) biridir.

Anahtar Kelimeler: İdari Coğrafya, Beşiri, Elmedin, İluh, Batman.

ADMINISTRATIVE GEOGRAPHY OF BATMAN PROVINCE

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAKUT

Abstract

Administrative, social, economic and cultural characteristics of any administrative unit are revealed by means of administrative geography studies, which is a sub-science of the Human and Economic Geography department. In this study, the administrative geography features of Batman province are emphasized. Batman, which was located within the administrative borders of Beşiri District during the Ottoman period, has undergone administrative changes many times during the Republican period. Beşiri District was affiliated to Diyarbakir Province from the first quarter of the 16th century to the last quarter of the 19th century. In 1881, it was connected to the Siirt Sanjak of the Bitlis Province. The administrative center of the Beşiri District was the settlement of Elmedin for a long time. Due to its distance from the center of Bitlis province, Elmedin was connected to the central sanjak of Diyarbakir as an independent district in 1897. After the establishment of the Republic, when Siirt became a province in the new administrative structure, Beşiri district was connected to Siirt Province. During this period, Elmedin was the town center. Until 1926, the center of Beşiri district was Elmedin. Due to the flood that year, the center of Beşiri district was moved to Kobin village. After the second flood event in 1936, the settlement of Elmedin began to disappear from history. Thus, İluh village settlement became the central settlement of İluh District in 1940. In 1955, a municipal organization was established under the name of Batman in İluh, which grew rapidly with the discovery of oil and rail transportation reaching İluh. Batman,

which was a district in 1957, became a province in 1990. In the historical process, the administrative center of Batman province has changed as Elmedin, Kobin, İluh and Batman. With these administrative changes, Batman has grown in terms of population and settlement characteristics. Today, it is one of Turkey's most important provinces (province) with an area of 4.477 km² and a population of 626,319 people.

Keywords: Administrative Geography, Besiri, Elmedin, İluh, Batman.

1. Giriş

Dünyadaki farklı coğrafi alanların yönetimle ilgili olarak ele alınması idari coğrafya olarak tanımlanmaktadır. Buradan mekân yönetimini akla gelmektedir (Özçağlar, 2015: 15). Bunun yanında bir ülkede coğrafi koşullarla idari alanların, yönetim faaliyetleri ve hizmetlerinin ilişkilendirilmesi de idari coğrafyanın konusunu oluşturur (Ceylan, 2019: 15). İdari birimlerinin genel hatlarıyla daha sonra da en büyük idari birim düzeyinde incelenmesi de idari coğrafya olarak tanımlanmaktadır (Darkot, 1966: 78, 79). Besim Darkot *Türkiye'nin İdari Coğrafyası Üzerinde Düşünceler* adlı makalesinde idari coğrafya çalışmalarında ciddi boşluk olduğunu önemle ifade etmiştir.

Türkiye'de il düzeyindeki idari coğrafya çalışmaları henüz bitmediğinden ve çalışmaya konu olan Batman ili ile ilgili idari coğrafya alanında bilimsel çalışma bulunmamasından dolayı Batman ilinin idari coğrafya özelliklerinin ortaya konması önem arz etmektedir. Çalışmada, Batman ilinin idari coğrafya özellikleri il ve ilçe düzeyinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Batman ilinde özellikle 1926-1990 arası dönemde yoğun idari değişiklikler meydana gelmiştir. Adı geçen dönemde Batman idari yönden sırasıyla Diyarbakır, daha sonra Bitlis ve Siirt illerine bağlanmıştır. Batman, 1990 yılında müstakil bir vilayet yapılarak günümüzdeki halini almıştır. Ancak ilin kuruluş aşamasında Hasankeyf kasabası ilçe statüsüne geçmiştir. İlin idari yapısı oluşturulurken, Batman, Beşiri, Kozluk ve Sason Siirt ilinden, Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri ise Mardin ilinden ayrılarak Batman ilini teşkil etmişlerdir.

Bu çalışmada, Batman ilinin idari coğrafya özellikleri ortaya konmaya çalışılırken öncelikle idari coğrafya alanında literatür taraması yapılmıştır. Bir idari yerleşme olarak Batman'ın cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde sahip olduğu idari değişiklikler kronolojik olarak incelenmiştir. Çalışma süresince Resmî Gazete, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, DİE (1927-2000), ADNKS (2007-2021), Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı verilerinden, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Cumhuriyet Arşivinden de yararlanılmıştır. Veriler tablolarla analiz edilmiştir. Batman ilinin günümüzdeki idari yapısını açıklamak amacıyla 2022 yılı il idari haritası ArcGis 10.8 programında çizilmiştir. Son olarak Batman Valiliği ve Batman Belediyesi yetkilileriyle yapılan görüşmelerle çalışmaya son şekli verilmiştir.

2. Batman İlinin İdari Coğrafya Özellikleri

1515 yılında Osmanlı topraklarına katılan Batman ili ve çevresi zaman zaman idari yapı değişikliklerine uğramıştır. Batman şehrinin nüvesini oluşturan İluh Köyü tarihi süreçte Beşiri'ye, Beşiri de Siirt Sancağına bağlı kalmıştır. Siirt Sancağı ise, sırasıyla Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerine idari yönden bağlı kalmıştır. 1871 yılında İluh Köyü Diyarbakır Vilayetinin Siirt Sancağının Garzan Kazasının Beşiri Nahiyesine bağlı idi. 1884 yılında ise, Bitlis Vilayetinin Siirt Sancağına bağlanmıştır (Yavuz ve Demirtaş, 2008: 262). İlin

güneyinde yer alan Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri ise cumhuriyetin kuruluşuna kadar Diyarbakır Vilayetinin Mardin Sancağına bağlı kalmıştır. 1895 (H.1313) yılında merkezi Elmedin olmak üzere Diyarbakır Vilayetinin Amid Sancağına bağlı Beşiri Kazası kurulmuştur.204 Siirt ve Mardin sancakları cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte vilayet olarak idari taksimatta yer almışlardır.

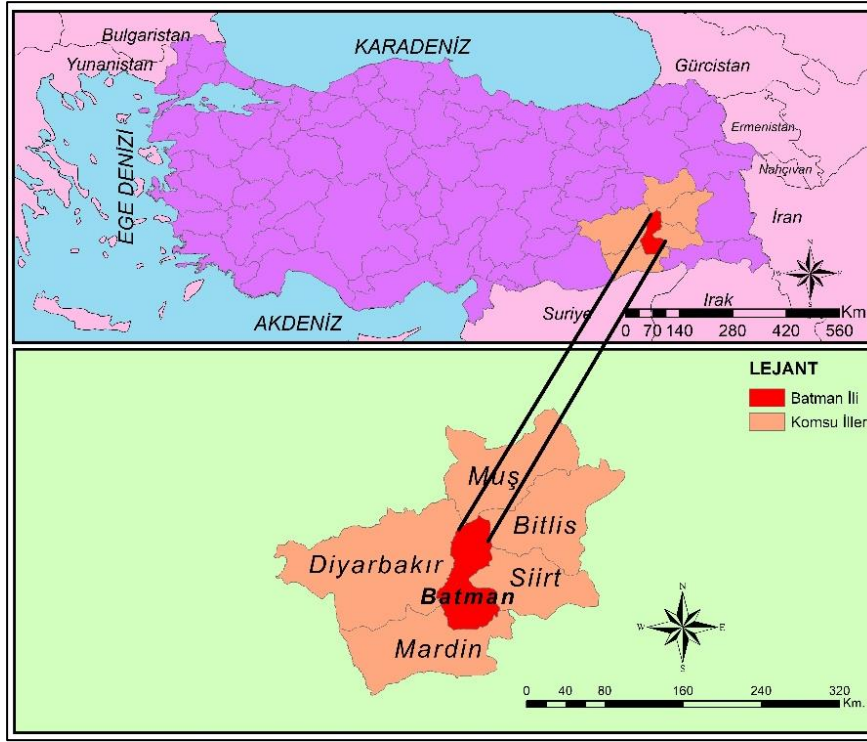
Cumhuriyetin kurulmasıyla yeni idari taksimat yapılmıştır. Bu dönemde Diyarbakır İlinin Beşiri Kazasının merkezi Elmedin kasabasıdır. Ancak 1926 yılında meydana gelen sel nedeniyle nüfusun önemli bir kısmı başta İluh olmak üzere çevre yerleşim birimlerine göç etmiştir (Acar, 2008: 306). Bu nedenle kazanın merkezi Kobin köyüne taşınmış ve Beşiri Siirt iline bağlanmıştır (Şaşmaz, 2014: 282). 1935 yılında tekrar sele maruz kalan Elmedin²⁰⁵ bu tarihten 1945 yılına kadar Beşiri kazasının bir köyü olarak varlığını sürdürmüştür. 1945 yılından sonra da tarih sahnesinden silinmiştir. İluh Köyü, 1936 yılında kendisine bağlı 25 köy ile Beşiri ilçesine bağlı bir nahiye merkezi olmuştur (Resmi Gazete, 1936: 6232) İluh'un (Batman) nüfusu 1940'lı yıllarda yörede petrolün bulunması ve demiryolu hattının ulaşmasıyla birlikte hızla artmıştır. 1955 yılında belediye teşkilatının kurulduğu İluh, hızla gelişerek 1957 yılında Beşiri'den ayrılarak Siirt iline bağlı ilçe olmuştur. 1957 yılında ilçe olunca İluh'un adı da Batman Çayı'ndan esinlenerek Batman olarak değiştirilmiştir. 1990 yılında Batman müstakil bir il olarak kurulunca, Beşiri, Gercüş, Hasankeyf, Kozluk ve Sason ilçeleri Batman'a bağlanmıştır. 2022 yılı itibariyle merkez ilçeye birlikte Batman iline bağlı 6 ilçede toplam 626.319 kişi ikamet etmektedir.

2.1. Batman İlinin Genel Coğrafi Özellikleri

Batman ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümünde yer almaktadır. Kuzeyde Muş ve Bitlis, batıda Diyarbakır, doğuda Siirt ve güneyde Mardin illeri ile komşudur (Şekil 1). Batman ili, 4.477 km² toplam yüzölçümü ile Türkiye'de 69. sıradadır. İl topraklarında yer şekilleri bakımından dağlık ve düzlük alanlar dengeli bir şekilde yer kaplamaktadır. İlin en yüksek noktası Güneydoğu Toroslar üzerinde yer alan Aydın (Mereto) Tepesi (2.973 m.)'dir. Batman, Gercüş ve Beşiri ovaları düz alan olarak sayılmaktadır. Batman (540 m.) şehir merkezi ve Hasankeyf (500 m.) en düşük yükselti basamağında kurulan yerleşmelerdir.

204 BOA, Fon Kodu: ŞD, Yer No: 362-14

205 BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 117-821-15

Şekil 1: Batman İlinin Lokasyon Haritası

Batman ilinde dağlık sahalar ilin kuzeyinde ve kısmen güneyinde geniş yer tutmaktadır. Batman ilinin kuzeyinde Aydın Dağları yer alırken, güneyde Raman Dağları, Karakaş (Mava) Dağı ve Midyat Dağları, batısında ise Kıra Dağı yer almaktadır. Diyarbakır Havzası ili doğu-batı yönünden kaplamaktadır. O nedenle ilin orta kesimleri ova ve havzalardan oluşmuştur. Batman'ın kuzeyi (Sason ve Kozluk ilçeleri), Doğu Anadolu Fay hattının (DAF) uzandığı bir sahada konumlanmıştır. Batman il toprakları, hidrografya açısından neredeyse bütünüyle Dicle Nehri su toplama havzası içerisinde yer almaktadır. Dicle'nin kollarından Batman Çayı, Garzan Çayı ve Sason Çayı en önemli akarsulardır.

Batman ilinde karasal iklim özellikleri hakimdir. İlin güneyinde Mardin Eşiği gibi nispeten alçak yükseltilerin olması güneyden gelen sıcak kütlelerin geçişine imkân sağlamaktadır. Çevresine göre daha alçak yükselti kademesinde yer alması nedeniyle Batman Ovası çevresine göre daha ılımandır. İlin kuzeyinde yer alan Sason'da ise hem yükseltinin artması hem de karasallık derecesinin artmasına bağlı olarak sert karasal iklim özellikleri görülmektedir.

Batman ilinde en yaygın bitki tipi step ve çalılıklardır. Daha sonra meşe ağacı ağırlıklı geniş yapraklı ormanlık alanlar yer tutmaktadır. Batman ilinde ekonomik faaliyetler, doğal ortam koşullarına bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ortam hazırlamıştır. Tarım faaliyetleri Batman merkez ve Beşiri ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Burada mısır, pamuk, tütün, buğday, mercimek ve fıstık yetiştirilmektedir. Gercüş ilçesinde de bağcılık (üzüm) ve fıstıkcılık, Sason'da meyvecilik (çilek ve ceviz) önemli tarımsal faaliyetlerdir. Ancak son yıllarda kırsal kesimden büyükşehirlere yaşanan büyük göç hareketleri, tarım ve hayvancılık konusundaki en önemli sorun olarak görülmektedir.

2021 yılı ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine göre ilin toplam nüfusu 626.319'dur. İl nüfusunun % 76,2'si Merkez ilçede yaşarken, % 9,7'si Kozluk, % 4,9'u Beşiri, % 4,8'i Sason'da yaşamaktadır. İlin güneyinde yer alan Gercüş ve Hasankeyf ilçelerinde toplam nüfusun sadece %4,2'si ikamet etmektedir. 2022 yılında Batman ilinde merkez ilçeyle birlikte 6 ilçe, 5 belde ve 288 köy yerleşmesi bulunmaktadır.

2.2. Batman İlinin Genel İdari Coğrafya Özellikleri

Batman 4.477 km² yüzölçümü ile Türkiye'de 69. sıradadır. Bu bakımdan küçük ölçekli bir ildir. Güneydoğu Anadolu'da 9. sırada yer alan Batman, yüz ölçüm bakımından tüm komşu illerden daha küçük bir alana sahiptir. İl içinde merkez ilçe (653 km²), Kozluk (1.101 km²), Gercüş (914 km²), Beşiri (809 km²), Sason (706 km²) ve Hasankeyf (293 km²) ilçeleri yer almaktadır (Tablo 1).

İl nüfusunun %76,2'si merkez ilçede ikamet etmektedir. Daha sonra sırasıyla Kozluk, Beşiri, Sason, Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri gelmektedir. Kilometrekareye düşen kişi sayısını ifade eden nüfus yoğunluğunda da benzer bir sıralama görülmektedir. Km²'ye 731 kişi ile Batman merkez ilçe ilk sırada gelmektedir. Daha sonra Kozluk (55), Sason (43), Beşiri (38), Hasankeyf (25) ve Gercüş (21) ilçeleri sıralanmaktadır. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçeler Hasankeyf (25) ve Gercüş (21) İlçeleridir. Bu oran il genelinde 140 kişi olarak tespit edilmiştir. Batman, nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye (110) ortalamasının çok üzerinde yer almaktadır.

Tablo 1: Batman İlinde Nüfus Yoğunluğunun İlçelere Dağılışı (2022).

Sıra No	İlçe Adı	Nüfus	İl Nüfusuna Oranı (%)	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (km ² /kişi)
1	Merkez	477.456	76.2	653	731
2	Beşiri	30.928	4.9	809	38
3	Gercüş	19.304	3.0	914	21
4	Hasankeyf	7.496	1.2	293	25
5	Kozluk	60.953	9.7	1.101	55
6	Sason	30.182	4.8	706	43
Toplam		626.319	100	4.477	140

Kaynak: ADNKS ve İçişleri Bakanlığı.

Batman ili nüfus miktarı bakımından komşu illere göre Diyarbakır ve Mardin'den sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Batman 626.319 kişilik nüfusu ile Bitlis (325.277), Muş (405.228) ve Siirt (331.980) illerinden daha fazla nüfusa sahiptir. (Tablo 2). Batman, Diyarbakır, Muş ve Siirt illerinin nüfusunun ağırlıklı bir oranı bu il merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Ancak Bitlis ve özellikle Mardin' nin yüksek nüfus büyüklüğüne sahip ilçeleri bulunmaktadır. Nüfusun il merkezlerinde toplandığı illerde kırsal nüfus oldukça azalmıştır. Bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgesinin birçok ili için geçerlidir. Batman ili aritmetik nüfus yoğunluğu bakımından komşu illere göre ilk sıradadır.

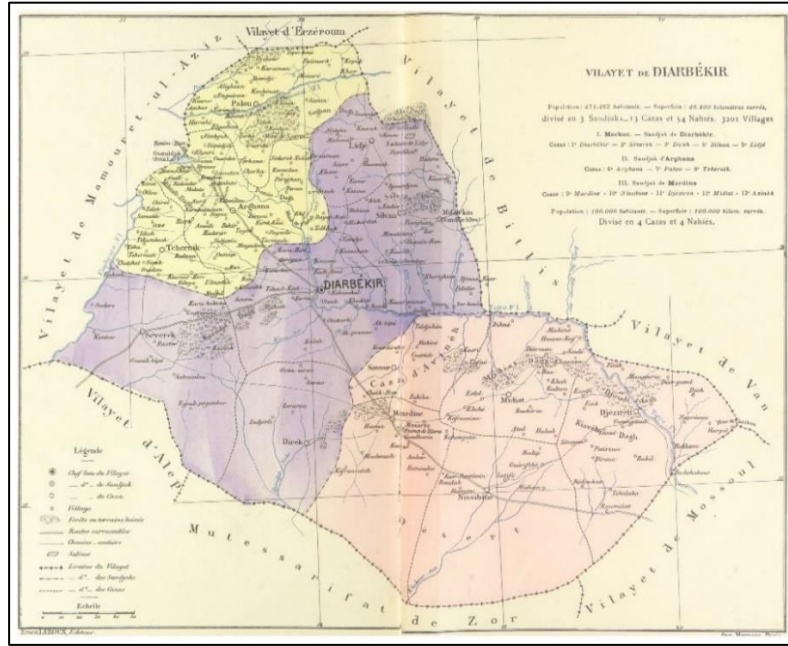
Tablo 2: Batman ve Komşu İllerin Nüfus Yoğunlukları (Km²/Kişi).

İl Adı	Toplam Nüfus	Yüzölçümü (Km ²)	Nüfus Yoğunluğu
Batman	626.319	4.477	140
Bitlis	352.277	8.294	42
Diyarbakır	1.791.373	15.101	118
Mardin	862.757	8.780	98
Muş	405.228	8.650	46
Siirt	331.980	5.718	58

Kaynak: ADNKS ve İçişleri Bakanlığı.

2.3. Cumhuriyet Dönemi Öncesinde Batman İlinin İdari Yapısı

Batman ve çevresi 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1520 yılında yapılan ilk idari taksimata göre Batman idari yönden Beşiri'ye bağlı kalmıştır. Beşiri 18. yüzyılın ilk yarısında kaza olarak kayıtlarda görülmektedir. Bu tarihten önce köy olduğu düşünülmektedir (Yılmazçelik, 1997: 223). Beşiri kazası Diyarbakır vilayetine bağlı olarak idare edilmiştir. Bu dönemde zaman zaman nahiyeye dönüşmüştür. Bu idari yapı XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Batman ve çevresi idari yönden uzun zaman Diyarbakır vilayetine bağlı kalmıştır. 1881 yılında Bitlis vilayeti kurulunca Beşiri, Bitlis vilayetinin Siirt Sancağına bağlanmıştır. Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri cumhuriyetin kurulmasına kadar Diyarbakır vilayetinin Mardin sancağının Midyat kazasına bağlı kalmaya devam etmişlerdir (Şekil 2).

Şekil 2: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Diyarbakır Vilayeti

Kaynak: Cuinet, 1892: 406.

Batman ilini oluşturan yerleşmelerden, Rıdvan, Garzan ve Hazo (Kozluk) 1892 yılında Bitlis Vilayetinin Siirt Sancağına, Sason ise Muş Sancağına bağlı bir kaza merkezidir (Cuinet, 1892: 522) Aynı tarihte Gercüş ve Hasankeyf İlçeleri Diyarbakır vilayetinin Mardin sancağının Midyat kazasına bağlı birer nahiye merkezidirler (Cuinet, 1892: 408) Dolayısıyla ilin bugünkü merkez ve kuzey ilçeleri Bitlis, güney ilçeleri de Diyarbakır vilayetine idari yönden bağlı idi. Bu idari taksimattaki doğal sınırı Dicle Nehri ve Batman Çayı

oluşturmaktaydı. Osmanlının son döneminde düzenlenen idari taksimat Cumhuriyetin kuruluşuna kadar küçük değişikliklerle devam etmiştir.

2.4. Cumhuriyet Döneminde Batman'da İdari Gelişim

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte idari yapıda yeni düzenlemeler yapılmıştır. 20 Nisan 1924 tarihinde 01/02/1921 tarih ve 85 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” nda değişik yapılarak “Vilayet Teşkilatı” kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre Sancaklar kaldırılmış ve yerine kazalar oluşturulmuştur (Karagel, 2010: 51). Yeni dönemde idari yapı vilayet (il), kaza (ilçe), bucak ve köy şeklinde düzenlenmiştir. 1924 yılında yapılan idari düzenlemeyle Siirt ve Mardin Vilayetleri kurulmuştur. İluh da Siirt vilayetinin Beşiri ilçesine bağlı bir köy olmuştur. Siirt vilayeti merkez kazanın dışında Beşiri, Garzan, Eruh, Pervari, Sason, Şırnak ve Şirvan kazalarından meydana geliyordu.

1929 yılında Sason kısa bir süreliğine Muş iline bağlanmışsa da 1936 yılında tekrar Siirt iline bağlanmıştır²⁰⁶. Cumhuriyetin kurulmasıyla Mardin vilayet olunca Gercüş ilçe olarak Mardin iline bağlanmıştır. Hasankeyf ise 1990 yılına kadar Gercüş ilçesine bağlı nahiye merkezidir. Batman 1990 yılında il olunca Hasankeyf, Gercüş ilçesinden 21 köyle ayrılarak Batman'ın ilçesi olmuştur (Şaşmaz, 2014: 20). 1993 yılında Hasankeyf ilçesine bağlı Aydınca, Dereli ve Yemişli köyleri buradan ayrılarak Gercüş ilçesine bağlanmışlardır (Resmi Gazete, 1993: 30). Böylece Hasankeyf'in köy sayısı 18'e düşmüştür. 2017 yılında Siirt merkez ilçeye bağlı Güneşli, Kayıklı ve Kelekçi köyleri Hasankeyf'e bağlanmıştır (Resmi Gazete, 2017: 1).

1926 yılında “*Elmedin*” nahiye merkezi Beşiri'ye taşınınca İluh da Beşiri ilçesine bağlı bir köy olarak idari yapısını sürdürmüştür. Nüfusu hızla artan İluh 1936 yılında nahiye merkezi olmuştur (Akcan, 2018: 97). Bu dönemde İluh'un nüfusu artarken Elmedin'in nüfusu sürekli azalmıştır (Tablo 3). Dahiliye Vekaletinin 28/02/1955 tarihli aşağıdaki kararıyla İluh Nahiyesinde belediye teşkilatı kurulmuştur (Resmi Gazete, 1955: 11399).

“Siirt Vilâyetinin Beşiri Kazasına bağlı İluh Nahiye Merkezinde Belediye teşkili hakkında Devlet Şûrası Umumi Heyetince verilen 10/2/1955 günlü ve 55/32, 55/49 sayılı karar üzerine 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 7 nci maddesine tevfikan bu yerde Belediye teşkili uygun görülmüştür.”

Tablo 3: Beşiri'ye Bağlı İluh ve Elmedin Köylerinin 1935-1950 Sayım Dönemlerindeki Nüfus Değişimi.

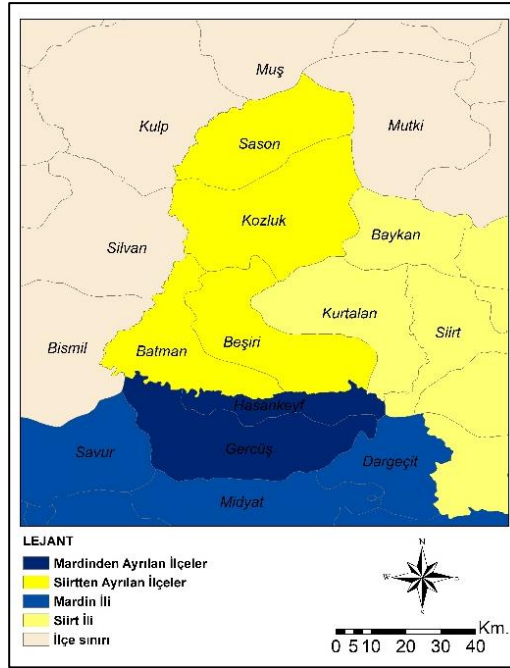
Sayım Yılı	İluh	Elmedin
1935	319	401
1940	409	269
1945	443	196
1950	915	0

²⁰⁶ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 64-36-2

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımları.

Yaklaşık iki sene sonra 1957 yılında Batman Beşiri ilçesinden ayrılarak Siirt iline bağlı müstakil bir ilçe durumuna gelmiştir (Resmi Gazete, 1957: 17437). 1990 yılında da Beşiri, Sason ve Kozluk Siirt ilinden; Hasankeyf de Gercüş'ten ayrılıp ilçeye dönüştürülmüş ve Gercüş'le birlikte il merkezi olan Batman'a bağlanmışlardır. (Şekil 3 ve Tablo 4). Böylece Batman ilinin idari yapısı günümüzdeki şeklini almıştır (Resmi Gazete, 1990: 2).

Şekil 3: Batman'a Siirt ve Mardin İllerinden Bağlanan İlçeler ve Batman İlının Teşekkülü (1990)

Tablo 4: Batman İlinde İdari Birimler.

Merkez	İdari Statü	İdari Statü Kazandığı Tarih - Kanun No
Batman	İl	16.05.1990 – 3647
Beşiri	İlçe	20.04.1924 – 491
Gercüş	İlçe	20.04.1924 – 491
Hasankeyf	İlçe	16.05.1990 – 3647
Kozluk	İlçe	20.05.1938 – 3393
Sason	İlçe	20.04.1924 – 491

Kaynak: Resmi Gazete.

2.5. Batman İlinde Belediye Teşkilatına Sahip İdari Birimler

Kentsel idari alan denildiğinde hem şehir hem de kasaba yerleşmeleri anlaşılmaktadır. Kent kavramı şehir kavramı ile eş anlamlı kullanıldığından yerleşme coğrafyası açısından şehir ve kasaba olarak ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. (Özçağlar, 2015: 135). Ancak kentsel idari alan denildiğinde günlük yaşamın

Kayapınar (Aynkaf)'da 2 ve mahalle mevcuttur. Kentsel idari alanda toplam 531.193 kişi yaşamaktadır. Toplam il nüfusunun % 85'i kentsel idari alanda yaşamaktadır. Bu nüfus aynı zamanda il topraklarının % 0,95'ine karşılık gelen bir alanda yaşamaktadır. Mücavir alanla birlikte bu oran % 1,95'e ulaşmaktadır. Kentsel idari alan içinde 452.157 kişi nüfusu, 45 mahallesi ve 32 km² yüzölçümü ile Batman şehri en büyük paya sahiptir. 4.329 kişi nüfusu, 6 mahalle ve 0,46 km² yüzölçümü ile Hasankeyf en az paya sahiptir. Batman hem göç alan hem de göç veren bir yerleşme olduğundan nüfusu yavaş artmaktadır. İlçe merkezi kentsel alanlarda da durum aynıdır. Kozluk, Beşiri, Sason ve son yıllarda Hasankeyf nüfusun yoğunlaştığı ilçe merkezleridir. Ancak bazı ilçelerde az nüfus yaşamaktadır. Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri bu konuda dikkat çekmektedir. Bu yerleşmelerde kamu yatırımlarıyla belirli bir gelişme beklenmekle birlikte bazı ilçelerde özellikle Gercüş ilçesinde gözle görülür bir gelişme görülmemektedir.

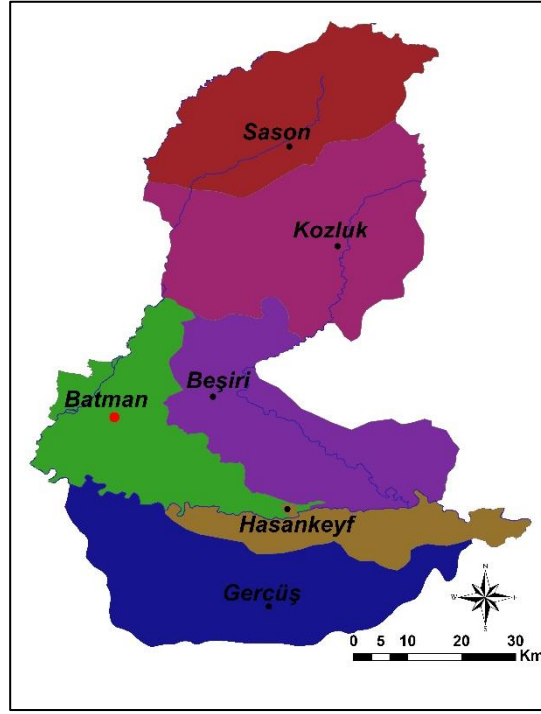
Tablo 5: Batman İlinde Belediye Teşkilatına Sahip İdari Birimler.

İlçe	Belediye Adı	Belediye Türü	Nüfusu (2021)	Kuruluş Yılı	Mahalle Sayısı	Yüzölçümü Km ²	Mücavir Alan
Merkez	Batman	İl	452.157	1955	45	32,13	34,94
Merkez	Balpınar	Belde	5.685	1999	4	0,71	0,72
Beşiri	Beşiri	İlçe	11.120	1929	6	1,48	3,02
Beşiri	İkiköprü	Belde	3.455	1992	3	0,95	0,67
Gercüş	Gercüş	İlçe	6.064	1926	4	0,72	0,35
Gercüş	Kayapınar	Belde	2.303	1987	2	0,43	0,18
Hasankeyf	Hasankeyf	İlçe	4.329	1972	6	0,46	2,90
Kozluk	Kozluk	İlçe	27.825	1938	25	4,21	1,00
Kozluk	Bekirhan	Belde	2.830	1992	5	0,77	0,30
Sason	Sason	İlçe	12.696	1945	28	0,84	0,13
Sason	Yücebağ	Belde	2.729	1991	8	0,11	0,53
Toplam			531.193	-	136	42,81	44,74

Kaynak: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Mardin-Siirt-Batman-Şırnak-Hakkari Planlama Bölgesi

1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Plan Açıklama Raporu, 2013.

2.6. Batman İlinin Mevcut İdari Yapısı

Şekil 5: Batman İlinin İlçe Düzeyinde İdari Haritası (2022).

Batman ili günümüzde merkez ilçe ile birlikte toplam 6 ilçeden oluşmaktadır. Bu ilçeler Batman merkez, Beşiri, Gercüş, Hasankeyf, Kozluk ve Sason ilçeleridir (Şekil 5). Bu ilçeler nüfus miktarı, yüz ölçüm, nüfus yoğunluğu, belediye sayısı, köy sayısı ile şehir-kır nüfusu bakımından birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir (Tablo 6). Batman merkez, Beşiri, Kozluk ve Sason ilçeleri Dicle Nehrinin kuzeyinde yer alırken, Gercüş ve Hasankeyf güneyinde yer almaktadır. Batman ili kuzey-güney doğrultusunda uzanmıştır. Kuzeyde Kozluk ve Sason, orta kesimde Batman merkez ve Beşiri, güneyde ise Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri yer almaktadır. Nüfus ilin orta kesiminde yoğunlaşmıştır. Bu durumun temel nedeni, Batman il merkezi ile birlikte Beşiri ilçesinin burada yer almasıdır. İlin güneyinde nüfus miktarı ve dolayısıyla nüfus yoğunluğu daha azdır.

Tablo 6: Batman İlinde İlçelere Göre Nüfus, Belediye Sayısı ve Köy Sayısı.

İlçe Adı	Nüfusu	Yüzölçümü (Km ²)	Nüfus Yoğunluğu (km ² /kişi)	Belediye Sayısı	Şehir Nüfusu	Köy Sayısı	Köy Nüfusu
Merkez	477.456	653	731	2	452.157	33	25.299
Beşiri	30.928	809	38	2	11.120	53	19.808
Gercüş	19.304	914	21	2	6.064	58	13.240
Hasankeyf	7.496	293	25	1	4.329	21	3.167
Kozluk	60.953	1.101	55	2	27.825	69	33.128
Sason	30.182	706	42	2	12.696	54	17.486

Kaynak: TÜİK ADNKS Verileri.

Merkez İlçe: 653 km² yüzölçümü ile Batman ilinde en fazla yer kaplayan 6. ilçedir. İl topraklarının % 14,58'ini merkez ilçe oluşturmaktadır. 2021 yılı ADNKS sonuçlarına göre Merkez ilçe 477.456 kişilik nüfusuyla ilde ilk sırada yer almaktadır. km² ye 731 kişi düşmektedir. Merkez ilçe kendisine idari yönden bağlı 33 köy ile yine ilde 6. sıradadır. Bu köylerde toplam 25.299 kişi yaşamaktadır. Bu nüfus merkez ilçenin % 5.2'sine karşılık gelmektedir. Nüfusun % 94.8'i Batman (452.157) şehrinde yaşamaktadır. 32 km² kentsel idari alanla ilde ilk sıradadır. İldeki toplam 42,8 km² kentsel alanın % 75'i Batman şehrinde. Batman şehrinde belediye teşkilatı 1955 yılında kurulmuş olup *Balpınar* beldesi de Merkez ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla merkez ilçe toplam nüfus, nüfus yoğunluğu, belediye sayısı, şehir nüfusu ve kentsel idari alan bakımından ilde birinci sıradadır. Bu şekilde Batman şehrinin ve merkez ilçesinin Batman ilinde önemli bir ağırlığı söz konusudur. İçişleri Bakanlığının 22/04/2013 tarih ve 2013/256 sayılı kararıyla Diyarbakır İlinin Bismil İlçesinin Salat Bucağına bağlı Akoba, Diktepe ve Kocalar köyleri Batman İli merkez bucağına bağlanmıştır. Böylece Batman Çayı'nın batısındaki bu köyler Batman'ın yeni merkez köyleri olmuştur. Karar 24/04/2013 tarih ve 28627 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

Beşiri İlçesi: 809 km² yüzölçümü ile Kozluk ve Gercüş ilçelerinden sonra 3. sırada yer almaktadır. 2021 yılı ADNKS sonuçlarına göre Beşiri ilçesinde 30.928 kişi ikamet etmektedir. Nüfusun % 36'sı Beşiri kasabasında, % 64'ü ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından Merkez ve Sason ilçelerinden sonra 3. sıradadır. Km² ye 38 kişi düşmektedir. Kendisine bağlı 53 köy ile ilde 4. sıradadır. Beşiri ilçesinde 2 belediye bulunmaktadır. 1,48 km² kentsel idari alanda 6 mahalleye sahiptir. Mücavir alan (3,02 km²) ile birlikte toplam 4,50 km² kentsel idari alana sahiptir.

Gercüş İlçesi: 914 km² yüzölçümüyle Batman ilinde Kozluk ilçesinden sonra 2. sırada yer almaktadır. 2021 yılı ADNKS sonuçlarına göre Gercüş ilçesinde 19.304 kişi yaşamaktadır. Hasankeyf ilçesinden sonra en az nüfuslu 2. İlçedir. Nüfusun % 31,4 ü Gercüş şehrinde, % 68,6 ise köylerde yaşamaktadır. Gercüş'te km² ye 21 kişi düşmektedir. Aritmetik nüfus yoğunluğu bakımından son sırada yer almaktadır. Gercüş ilçesi kendisine bağlı 58 köyle Kozluk ilçesinden sonra 2. sıradadır. 0,72 km² kentsel idari alana sahip Gercüş'te 4 mahalle vardır. Mücavir alanla birlikte (0,35km²) toplam 1,07 km² kentsel idari alana sahiptir. Kentsel idari alan bakımından son sıradadır. Gercüş'te 2 belediye bulunmaktadır.

Hasankeyf İlçesi: 293 km² yüzölçümü ile en dar alana sahip ilçedir. Ancak nüfus yoğunluğu bakımından 25 kişi ile Gercüş ilçesinden daha yoğun bir nüfusa sahiptir. Hasankeyf ilçesinde 2021 ADNKS sonuçlarına göre toplam 7.496 kişi yaşamaktadır. Nüfusun % 57,7 Hasankeyf kasabasında, % 42,3 ise köylerde yaşamaktadır. Kendisine bağlı 21 köy ile son sıradadır. 0,46 km² kentsel idari alanla son sıradadır. Mücavir alanla birlikte (2,90 km²) toplam 3,36 km² kentsel idari alana sahiptir. Hasankeyf'te 1 belediye teşkilatı bulunmaktadır. 2017 yılında Siirt merkez ilçeye bağlı Güneşli, Kayıklı ve Kelekçi köyleri Hasankeyf'e bağlanmıştır.

Kozluk İlçesi: 1.101 km² yüzölçümüyle ilk sıradadır. 2021 yılı ADNKS sonuçlarına göre Kozluk ilçesinde toplam 60.963 kişi yaşamaktadır. Kozluk'ta km² ye 55 kişi düşmektedir. Nüfusun % 45,6 Kozluk kasabasında, % 54,4 ise köylerde yaşamaktadır. Kendisine bağlı 69 köy ile ilk sıradadır. 4,21 km² kentsel

idari alanla Merkez ilçeden sonra 2. sıradadır. Mücavir alanla birlikte (1,00 km²) toplam 5,21 km² kentsel idari alana sahiptir. Kozluk'ta 2 belediye teşkilatı bulunmaktadır.

Sason İlçesi: 706 km² yüzölçümüyle 4. sıradadır. 2021 yılı ADNKS sonuçlarına göre Sason ilçesinde toplam 30.182 kişi yaşamaktadır. Sason'da km² ye 42 kişi düşmektedir. Nüfusun % 42'si Sason kasabasında, % 58 ise köylerde yaşamaktadır. Kendisine bağlı 54 köy ile Kozluk ve Gercüş ilçelerinden sonra 3. sıradadır. 0,84 km² kentsel idari alanla Merkez, Kozluk ve Beşiri'den sonra 4. sıradadır. Mücavir alanla birlikte (0,13 km²) toplam 0,97 km² kentsel idari alana sahiptir. Sason'da, Sason ve Yücebağ olmak üzere 2 belediye teşkilatı bulunmaktadır.

3. Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet döneminde Batman ilinde önemli idari değişiklikler meydana gelmiştir. Batman, 1990 yılında il oluncaya kadar idari açıdan Diyarbakır, Bitlis ve Siirt illerine bağlı kalmıştır. Gercüş ve Hasankeyf ilçeleri de sırasıyla Diyarbakır ve Mardin vilayetlerine bağlı kalmıştır. 1990 yılında Siirt vilayetine bağlı Batman, Beşiri, Kozluk ve Sason kazaları ile Mardin vilayetine bağlı Gercüş ve Hasankeyf kazasından müteşekkil bir il haline getirilmiştir. İl merkezi Batman'dır.

Batman ili kuzeyde Muş, güneyde Mardin, batıda Diyarbakır, doğuda da Siirt illeriyle komşudur. İl topraklarında dağlık ve ovalık sahalar geniş yer kaplamaktadır. Batman ilinin kuzeyinde Aydınlık Dağları yer alırken, güneyde Raman ve Midyat Dağları, doğuda Kıradağı yer almaktadır. İlin batısında Diyarbakır Havzası yer almaktadır. Kozluk ve Sason ilçeleri Doğu Anadolu Fay hattının (DAF) uzandığı bir sahada yakın konumda yer almaktadır. Bu nedenle deprem riski yüksektir.

Batman ilinde karasal iklim özellikleri görülmektedir. Batman Ovası çevresine göre daha ılımandır. İlin kuzeyinde yer alan Sason'da ise hem yükseltinin artması hem de karasallık derecesinin artmasına bağlı olarak iklim şartları daha serttir. Batman ilinde en yaygın bitki tipi bozkırdır. Topoğrafik yapı hem tarım hem de hayvancılık ve arıcılık faaliyetlerine ortam hazırlamıştır. Tarım faaliyetleri Batman ve Beşiri ovaları başta olmak üzere daha çok tahıl, mercimek, tütün, mısır ve pamuk üretilerek gerçekleştirilmektedir. Gercüş'te üzüm, Sason'da çilek önemli bir tarım ürünüdür. Son yıllarda il genelinde fıstık bahçelerinde dikkat çekici bir artış söz konusudur. Ancak son yıllarda kırsal kesimden şehirlere yaşanan büyük göç olgusu nedeniyle hayvancılık konusunda da ciddi sorunlar bulunmaktadır.

2021 yılı ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine göre ilin toplam nüfusu 626.319'dur. İl nüfusunun % 76,2'si Merkez ilçede yaşarken, % 9,7'si Kozluk, % 4,93'si Beşiri, % 4,81'i Sason'da yaşamaktadır. İlin güneyinde yer alan Hasankeyf ve Gercüş ilçelerinde toplam nüfusun sadece % 4,2'si ikamet etmektedir.

2022 yılında Batman ilinde merkez ilçeye birlikte 6 ilçe, 5 belde ve 288 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Merkez ilçeden sonra Kozluk, Beşiri ve Sason ilçeleri hem nüfus hem de idari yönden en büyük ilçelerdir. Hasankeyf ilçesinin nüfusu 10000 in altındadır. Hasankeyf ve Gercüş ilçelerinin merkez nüfusu 5000 in altındadır. 2018 yılında Yolağzı Köyü Gercüş ilçesinin mahallesine dönüştüğünden nüfus biraz artmış görülmektedir. Bu nedenle şehirsiz fonksiyonlar pek fazla gelişmemiştir.

İdari yapıdaki değişiklikleri birçok alanda etkisini gösterdiğinden bazı konular dikkate alınmalıdır. Halkın kamu hizmetinden azami ölçüde yararlanmasının yanında coğrafi özelliklerle de uyumlu olmalıdır. Bu nedenle zorunlu haller dışında idari yapı değişikliğine gitmemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, A. (2008). Elmedin: Batman Nehri'nin Haritadan Sildiği Şehir. T.C Batman Valiliği *I. Uluslar arası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler I* (Editörler Salim COHCE& Adnan ÇEVİK), Batman 15-17 Nisan 2008, Ofset Matbaacılık, İstanbul 2009, s. 297-308.
- Akcan, S. (2018). Batman'da Petrolün Bulunması, Kente Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Etkileri (1940-1970). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Batman.
- Ayhan, R. (2021). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siird (1847-1900). Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Mardin.
- Ceylan, M. A. (2019). Coğrafyanın Tanımı, Konusu, Gelişimi ve Bilim Kimliği Kazanma Süreçleri. s.1-41. *Genel Fiziki Coğrafya* (Edit. M.A. Ceylan), Nobel Yayınevi, Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri:
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 64-36-2, Tarih: 06.05.1936
BOA, Fon Kodu: ŞD, Yer No: 362-14, Tarih: 1895 (H.1313)
BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 117-821-15, Tarih: 26.02.1935
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie, Géographie Administrative: Statistique, Descriptive et Raisonnée de L'Asie Mineure* (Tome Deuxieme), Paris.
- Darkot, B. (1961). Türkiye'nin İdari Coğrafyası Üzerinde Düşünceler. *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, No.12, s.35-36.
- Darkot, B. (1966). Türkiye'nin İdari Coğrafyası Üzerinde Düşünceler. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 298 (Ocak – Şubat), s.78-90.
- Demir, Ş. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Siirt*. Düzey Yayınevi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 1927-2000 Nüfus Sayımı ve İdari Bölünüş Yıllıkları.
- Göyünç, N. (1969). Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı. *Tarih Dergisi*, Sayı:23, s. 23-34.
- İdem, T. ve Akcan, S. (2020). Petrolden Doğan Kent: Petrolün Keşfi ve İluh Köyünün Batman Kentine Dönüşümü (1936-1957). *Batman Kent Araştırmaları* (Ed: Emrullah TÜRK), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Karagel, H. (2012). Mülki İdare Sınırlarının Belirlenmesi ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Geçerli Uygulamalar. Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (AU. TUCAUM), VII. Coğrafya Sempozyumu (18-19 Ekim 2012), Bildiriler Kitabı, s.96-106.
- Kaya, F. (2015). Iğdır İlinin İdari Coğrafya Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, s. 703-716.
- Kocaman, S. (2014). Kars İlinin İdari Coğrafya Analizi. *International Journal of Social Science*. 29, s. 271-292.

- Koday, Z. ve Erhan, K. (2013). Rize İlinin İdari Coğrafya Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 50, s. 39-54.
- Koday, Z. ve Akbaş, F. (2016). Aydın İlinin İdari Coğrafya Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 57, s. 63-91.
- Korkud, S. A. (1964). Osmanlı İmparatorluğu'nda 1325'den 1334 (Miladi 1909-1918) (dâhil) Arasında İdare Teşkilatı ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme. İçişleri Bakanlığı *Türk İdare Dergisi* (Eylül-Ekim 1964), 290, 3-19, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat (III. Baskı). Ankara.
- Öngör, S. (1980). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.
- Özcağlar, A. (1996). Türkiye'nin İdari Coğrafyası Bakımından Koy, Bucak, İlçe, İl ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s.7-24.
- Özcağlar A. (2005). Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1), s.1-25.
- Özcağlar, A. (2015). *Yönetmelik Coğrafya*. Nika Yayınevi, Ankara.
- Özgen, N. (2013). Nüfusları 2000'in Altına İndiği İçin Belediye Teşkilatları Kaldırılan Yerleşmeler Üzerine Coğrafi Bir Analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11(2), 75-100.
- Resmi Gazete, (1936). 26 Mart 1936 tarih ve 3263 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (1955). 26 Mart 1955 tarih ve 8965 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (1957). 27 Haziran 1957 tarih ve 9644 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (1990). 18 Mayıs 1990 tarih ve 20522 sayılı Mükerrer Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (1993). 13 Nisan 1993 tarih ve 21551 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (2013). 24 Nisan 2013 tarih ve 28627 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, (2017). 12 Eylül 2017 tarih ve 30178 sayılı Resmi Gazete.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları (IV. Cilt). İstanbul.
- Tekik, M. (2013). Batman Şehrinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.
- Tönük, V. (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*. Dahiliye Vekaleti Yay., Kanaat Basımevi, Seri: III, S: 1, Ankara
- Tuncel, M. (1980). Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*. 23, s. 123-157.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2007-2021).
- Varınca, A. K. (1947). İdari Coğrafya Nedir? *İdare Dergisi*, S. 188 (Eylül – Ekim), s.166-173.
- Yakut, M.E. (2013). Gercüş İlçesinin (Batman) Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Yakut, M.E. ve Ceylan, M.A. (2022). Bingöl İlinin İdari Coğrafyası. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, s. 381-405.

Yavuz N. ve Demirtaş B. (2008). Cumhuriyetten Günümüze Batman'da Nüfus Hareketliliği. T.C.Batman Valiliği *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler II* (Editörler Salim COHCE & Adnan ÇEVİK), Batman (15-17 Nisan 2008), Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2009, s. 259-275.

Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yılmazçelik, İ., (1997), XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 29, s. 217- 232, Ankara.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN
GELENEKSEL BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK BATMAN TAHİRİYYE
(ODUNCULAR SİTESİ) MEDRESESİ VE OKUTULAN ARAPÇA DERS
KİTAPLARININ TASNİF VE TAHLİLİ

Dr. Abdulhamit TURGUT

Diyaret İşleri Başkanlığı, turgutislam4773@hotmail.com

Özet

Başta İslam aleminde olmak üzere ülkemizde de asırlar boyunca toplumun eğitim ihtiyacı, camilerde ve farklı eğitim mekanlarında yerine getirilmiştir. Bu mekanlardan birisi de medreselerdir. Medreseler özellikle Osmanlı döneminde en parlak devrini yaşamıştır. Zira din adamları ve devletteki bütün görevliler medreselerde yetişiyordu. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte resmi olarak kapatılan medreseler, gayr-i resmi olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunduğu coğrafyanın insanlarına sosyal, kültürel ve ahlaki alanlarda gönüllülük esasına dayalı olarak geleneksel eğitim metodunu sürdürmüştür. Çalışmada medreseler hakkında genel bilgi verildikten sonra medreseleri diğer eğitim kurumlarından ayıran özellikler ve işleri hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle çalışmanın ana konusunu teşkil eden, geleneksel ve modern imkânlardan istifade ederek eğitim ve öğretimini yedi sınıfa ayıran ve her sınıfta belli Arapça kitaplar okutulan Batman oduncular sitesi camii bünyesinde faaliyetlerini sürdüren medrese ve medresede okutulan Arapça ders kitapları tanıtılmaktadır. Ayrıca genel olarak medrese müfredatından bahsettikten sonra Arap dili ile ilgili okutulan kitaplar ve içeriklerinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Batman, Medrese, Arapça Ders Kitapları, Müfredat.

BATMAN TAHİRİYYE (ODUNCULAR SITE) MADRAS AS A TRADITIONAL
EDUCATIONAL INSTITUTION AND CLASSIFICATION AND ASSESSMENT OF THE
ARABIC TEXTBOOKS TUTORED

Dr. Abdulhamit TURGUT

Abstract

The educational needs of the society, especially in the Islamic world, and in our country, have been fulfilled in mosques and different educational venues for centuries. One of these places is madrasahs. Madrasahs had their heyday especially during the Ottoman period. Because the clergy and all officials in the state were trained in madrasahs. Madrasahs, which were officially closed with the establishment of the Republic, continued their activities unofficially. It has continued the traditional education method on the basis of volunteering in social, cultural and moral fields for the people of the geography where it is located, especially in the Eastern and Southeastern Anatolia regions. In the study, after giving general information about madrasahs, information about the features that distinguish madrasahs from other educational institutions and their subsistence are given. In particular, the main subject of the study, the madrasah, which divides education and training into seven classes by making use of traditional and modern opportunities, and which continues its activities within the mosque of Batman Woodcutters Site, where certain Arabic books are taught in each class, and Arabic textbooks taught in the madrasah are introduced. In addition, after talking about the madrasa curriculum in general, the books taught in the Arabic language and their contents were mentioned.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Batman, Madrasa, Arabic Textbooks, Curriculum.

GİRİŞ

İslam dininin ilk emrinin “oku” olması ve ilk inen ayetlerin ilme, yazıya, kaleme ve eğitim ve öğretime vurgu yapması İslam da ilmin ne kadar önemli olduğuna işaretler. İlme olan bu teveccüh İslam’ın ilk döneminden bugüne kadar belirli yer ve yöntemlerle yapıla gelmiştir. Şüphesiz bu yerlerin başında da medreseler gelmektedir.²⁰⁷ “d-r-s” kökünden türeyen medrese, “okumak, anlamak, bir şeyi ezberlemek için tekrarlamak” gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamları ile bağlantılı olarak bir mekân ismi olan medrese, eğitim ve öğretimin yapıldığı yer anlamındadır.²⁰⁸

İslam’ın ilk yıllarında ilim tahsili camilerde yapıyordu. İlerleyen dönemlerde ise, öğretim ihtiyaçlarının artması sebebiyle Emeviler döneminde (M. 661-750) mektepler, Bağdat’ta (M. 9. Yüzyılları) çeşitli ilimlerin öğretildiği “*Beytü’l-hikme*” gibi birçok okul inşa edilmiştir. Ancak bu eğitim öğretim yerlerine günümüzdeki medrese tabiri kullanılmamıştır.²⁰⁹ İslam tarihinin ilk dönemi öğretim kurumları olan Dâru’l-Erkâm, Suffe, Mektepler ve Beytü’l-hikme kurumlarından esinlenerek kurumsallaşan ilk medrese, Selçuklu veziri Nizamülmülk (ö.485/1092) tarafından Bağdat’ta kurulan Nizamiye Medresesi olduğu söylenmektedir.²¹⁰ Daha sonra bu medrese geleneği, Zengîler, Eyyübîler, Memlûkîler ve Osmanlıların gayretleriyle genişletilerek devam ettirilmiştir. Osmanlılarda medrese faaliyetinin etkinliği 16. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde medreselerdeki ilmi verimlilik azalmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin ilanından sonra 1924 yılında medreseler kapatılmıştır. Ancak halk tarafından benimsenen medrese geleneği, gayri resmi de olsa devam ettirilmiştir.²¹¹ Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki medreseler, 1923’li yıllardan sonra tamamen devletten bağımsız hizmetlerine devam etti. Bu bölgelerde medrese genellikle camilere bitişik bir mekanda halk tarafından kurulmaktaydı. Bir veya iki odadan ibaretti. Köy veya mahalle halkı medrese de öğrenim gören öğrencilerin günlük ihtiyaçlarını gideriyorlardı. Bölgedeki medreselerin müfredatı cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı medreselerinden esinleyerek daha düzenli ve kapsayıcıydı.²¹² Zira bu dönemde alet/dil ilimleriyle birlikte Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelam, Tarih, Felsefe, Astronomi ve Matematik ilimleri

207 Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 29; Mensur Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, Bitlis İslamiyat Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2, Aralık, 2021, 2.

208 Nebi Bozkurt, “*Medrese*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay., 2003), 28/324. 209 Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 2; Şerife Özkan, *Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2007), 10-11.

210 Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebna’i’z-zamân mimmâ şebete bi’n-naql evi’s-semâ’ ev eşbetehü’l-‘ayân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru sadr, Beyrut: 1972, 2/129.

211 Nebi Bozkurt, “*Medrese*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay., 2003), 28/324; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 2.

212 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yayınları, İstanbul: 1997, 1/105-110; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 195-196.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

de okutulmaktaydı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte zayıflama dönemine giren bölgedeki medreselerin müfredatından önce astronomi, felsefe ve matematik daha sonraları Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Kelam ilimleri terk edilmiştir. Sadece Nahiv, Sarf, Vaz', Belagat, Münazara ve Mantık ilimleriyle yetinilmiştir. Bununla birlikte son zamanlarda bazı medreseler müfredatında bazı değişiklikler yapılarak tekrardan Fıkıh ve usûlü, Tefsir ve usûlü, Hadis ve usûlü, Kelam gibi ilimler de okutulmaya başlamışlardır. Medreselerle ilgili bu özet bilgilerden sonra esas konumuz olan Batman merkezde bulunan Tahiriyye medresesinden ve orda Arapça öğretiminde okutulan kitaplardan bahsedilecektir.

1. TAHİRİYYE MEDRESESİNİN TARİHÇESİ

Tahiriye medresesinin baş müderrisi olan Molla Taha Baran (d.1965), ilk ilmi tedrisatını bölgenin farklı illerinde ve bölgenin önde gelen medrese alimlerinin yanında yapmıştır. Medrese eğitiminin büyük çoğunluğunu Mardin'in Midyat ilçesinde mukim Seyda Molla Beşir Aksoy'un yanında tamamlamış ve ilmi icazetini 1987 senesinde onun yanında almıştır. Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Sargın (Seki) köyünde fahri imam olarak göreve başlamıştır. 1988 yılında bu köyde başlamış olduğu imamlık görevi ile beraber medrese talebesi de yetiştirmeye başlamış ve böylece Tahiriye medresesinin ilk temellerini bu şekilde atılmış oldu. Bunu izleyen yıllarda Siirt/Kurtalan, Batman/Gercüş, Mardin/Kızıltepe ve Diyarbakır/Bismil olmak üzere imamlık görevi yaptığı farklı yerlerde yine talebe yetiştirmeyi sürdürmüştür. Bu çabanın neticesinde 2002 senesinde Kızıltepe'de, ilmi tahsillerini tamamlayan öğrencilerini mezun ederek ilk ilmi icazetini vermiştir.

Ardından 2010 senesinde Batman'a gelmiş ve burada Tahiriye medresesinin nihai hali olan Batman Oduncular Sitesi Medresesini açmıştır. Yaklaşık altmış öğrenci kapasitesine sahip bulunan bu medresede 2010 senesinden beri aralıksız bir şekilde öğrenci yetiştirmeye devam etmektedir. Tahiriyye medresesinde 2012 ve 2018 yıllarında ilmi eğitimini tamamlayıp mezun olan öğrencilere icazet verilmiştir. Günümüzde Tahiriyye Medresesinde Molla Taha Baran baş müderrisliğinde bölgenin farklı yerlerinden gelen ilim talebeleri halen yetiştirilmeye devam edilmektedir.²¹³

2. TAHİRİYYE MEDRESESİNİN GENEL MÜFREDATI

Şark medreseleri bir tek mekanizma tarafından yönetilmediği halde ders müfredatı az farklılıklar birlikte birbirine benzerdir.²¹⁴ Tahiriyye medresesinin müfredatı şu dallardan oluşmaktadır:

- a- **Alet/İlimleri:** Sarf, Nahiv, Vazı, İştikak, Meânî, Beyân, Bedi, Şiir ve Lügat(Sözlük), Münazara (Tartışma usul ve adabı), Mantık ve Felsefe'dir.
- b- **Şer'i İlimler:** Kelam, Ahlak, Fıkıh ve Usûlü, İslam Tarihi (Siyer), Hadis ve Usûlü, Tefsir ve Usûlü'dür.

213 Sıbğatullah Baran, Kişisel görüşme, 27.08.2022.

214 Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmu*, 46.

3. TAHİRİYYE MEDRESESİ ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE OKUTULAN DERS KİTAPLARI

3.1. Sarf kitapları

Sarf ve tasrif kelimeleri sözlükte “bir şeyi değiştirmek, dönüştürmek” anlamlarına gelir. Terim olarak “yeni bazı anlamları elde etmek için kelimenin aslî kökünden farklı sözcükler ve kalıplar türetmektir.” Arapça da sarf konusunun kapsamına giren fiiller ve sonu değişebilen isimlerdir. Genel olarak doğu medreselerinde okutulan sarf kitapları az farklarla Tahiriyye medresesinde de okutulmaktadır. Söz konusu medresede okutulan sarf kitaplarını aşağıdaki gibi açıklayıp sıralayabiliriz:

Emsile/الأمثلة : Medreselerde Arapça fiil çekim kılavuzu olarak bilinen bu kitabın yazarı tam olarak bilinmemekle birlikte *Emsile*'ye şerh yazan Ahmed Çelebi Saruhanî (ö. 971/1563) gibi bazı alimler teberrüken onu telif edenin Hz. Ali olduğunu belirtmişlerdir. *Emsile* kitabında “nasara” fiilinin sülâsi mücerredinden doğan fiil ve isimlerin “muhtelif” ve “muttarid” çekim örnekleri yer aldığı için kitap “el-emsiletü'l-muhtelifa” ve “el-emsiletü'l-muttaride” olmak üzere ikiye ayrılır. el-Emsiletü'l-muhtelifede “nasara”nın sülâsi mücerredinden türeyen en işlek fiil ve isim kalıpları tanıtılmıştır. Sayısı yirmi dört olan bu kalıplar işlerlik sırasına göre karışık şekilde dizilmiştir.²¹⁵ *el-Emsile* kitabına Arapça ve Türkçe birçok şerh yazılmıştır. Arapça şerhlerden en eski ve önemli olanlardan Muslihuddin Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562) tarafından *Şerhu'l-Emsile* adıyla yazılmıştır. Ayrıca *el-Emsile*'ye Türkçe olarak da şerhler yazılmıştır. Onlardan birisi de Mehmed oğlu Mustafa (ö. 993/1585) tarafından telif edilen *Emsile Şerhi*'dir.²¹⁶

Binâ/بناء : Arapça fiil kalıpları hakkında telif edilen ve Medreselerde genellikle *Emsile* kitabından sonra okutulan sarfla ilgili bir kitaptır. *Emsile* kitabı gibi bu eserin de yazarı bilinmemektedir. Fiillerin mâzî (geçmiş zaman) ve muzârî (geniş zaman, şimdiki zaman) filleri hakkında ses, anlam ve yapı değişikliği temelinde hazırlanmıştır. Binâ da sülâsi (üç harfli) yapıdan, rubâi (dört harfli) ve sūdâsi (altı harfli) yapıya kadar mastarlarıyla birlikte verilmiştir. Müteaadi (geçişli) ve lazimî (geçişsiz) manalara işaret ederek pekiştirilmiştir. Binâ kitabında fiillerle ilgili verilen bu bilgi ve örnekler toplam otuz altı bab çerçevesinde ele alınmıştır. İslam aleminde medreselerde yüzyıllar boyunca okutulan Binâ kitabı birçok defa basılmış ve hakkında şerhler yazılmıştır. Muhammed b. el-Hâc Hamîd el-Kefevî'nin (ö. 1168/1755) *Şerhu'l-binâ*'sı (İstanbul 1257, 1259, 1316), Ahmed Rüşdî Efendi'nin (ö. 1251/1835-36) *Esâsü'l-binâ*'sı (İstanbul 1250, 1265, 1292) ve Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz el-Endelüsî'nin de 1038'de (1628-29) tamamladığı *Mânihu'l-ğınâ' ve müzîlü'l-'anâ' min kitâbi'l-binâ*'sı bunlardan bir kaçıdır.²¹⁷

215 İsmail Durmuş, “*el-Emsile*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11/166-167; Uğur Erman, “*Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri*”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, (2016): 141.

216 Durmuş, “*el-Emsile*”, 11/166-167.

217 Mehmed Çakır, “*Binâ 'ü-ef'âl*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/179; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 2.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

‘İzzî (el-‘İzzî fi’t-tasrîf)/ تصريف العزي : İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrahim b. Abdülvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (ö. 660/1262) tarafından kaleme alınan bu eser, medrese çevrelerinde yazarın adıyla kısaca ‘İzzî olarak bilinmektedir. Kaynaklarda *el-‘İzzî fi’t-tasrîf, Tasrîfü’l-‘İzzî, el-Mebâdîfi’t-tasrîf ve Tasrîfü Zencânî* gibi isimlerle de bilinmektedir. ‘İzzî kitabında fiillerin harf sayılarına ve türlerine göre sınıflandırılması yapılmıştır. İ‘lâl kaidelerinin açıklanması da yapılarak illetli fiillerin istisnâî durumlarından bahsedilmiştir. Kitapta son olarak zamân, mekân ve alet isimleri zikredilmiştir. ‘İzzî kitabı üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır. Yapılan şerhlerin en meşhuru, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan ve bazı doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *Şerhu teftazânî ‘alâ tasrîfi’z-Zencânî*’dir.²¹⁸

Şeze’l-arf fi fenni’s-sarf/ شدّ العرف في فن الصرف : Arapçada kelimenin üç kısmı olan fiil ve ismi sarf açısından değerlendiren özet mahiyetinde bir kitaptır. Mısır Ezher Üniversitesinde Arapça hocalığı yapan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî(ö. 1856/1922) tarafından telif edilmiştir. 1999 yılında Beyrut’ta Dâru’l-Fikri’l-Arabî yayın evi tarafından basılmıştır.²¹⁹ Söz konusu kitap modern kitaplarında okutulduğu Tahiriyye medresesi gibi bazı medreselerde okutulmaktadır.

3.2. Nahiv kitapları

Nahiv kelimesi sözlükte: yönelmek, kasıt, tür, miktar ve benzer anlamlarına gelmektedir. Terim olarak “sonu değişen ve değişmeyen kelimelerin kendisi vasıtasıyla bilindiği ilim”²²⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Nahiv kitapları, doğu medreselerinde okutulan en önemli Alet/dil kitapları arasında yer almaktadır. Genel olarak doğu medreselerinde okutulan nahiv kitapları az farklarla Tahiriyye medresesinde de okutulmaktadır. Söz konusu medresede okutulan nahiv kitapları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

el-‘Avâmilü’l-mi’e/العوامل المائة (100 Âmil): Arapçada, cümledeki kelimelerin irâbına etki eden âmillerin özeti konumundaki eserlere genel olarak “el-‘Avâmil” denir.²²¹ Arap dili ve edebiyatının önde gelen alimlerinden, dilin bütün inceliklerine vakıf olduğu için “İmamü’n-Nuhat” (Dilcilerin İmamı) ve “Şeyhü’l-Belağ” (Belağatın Şeyhi) unvanlarıyla anılan Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî (ö. 471/1078-79) tarafından kaleme alınan “el-‘Avâmilü’l-mi’e” adlı eseri, kelimelerin sonunu harf ve hareke açısından etkileyen 100 amilin etkilerinden bahseden temel bir metindir.²²² Amiller kitapta şöyle kategorize edilmiştir:

218 Ahmet Özel, “İzzeddin Zencânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/253; Kadri Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2018), 1/130-131.

219 Ahmed b. Muhammed b. Ahmed El-Hamlâvî, *Şeze’l-arf fi fenni’s-sarf*, (Beyrut:1999, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts.), 3-4.

220 Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğni*, (İstanbul: Mektebetu Sanayi, 1311), 2-3.

221 İsmail Durmuş, “Avâmil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/106-107.

222 Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkahir Cürcanî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul:

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

1. Lafzî Amiller

1.1. Semaî (İşitsel) Amiller (91 adet)

1.2. Kıyasî (Kurallı) Amiller (7 adet)

2. Manevî Amiller (2 Adet)

Medreselerde söz konusu metnin tamamı ezberlenmektedir.

el-Âcurrûmiyye/الأجرمية : kitabın yazarı, Ebû Hayyan el-Endelusî gibi meşhur dilcilerden icazet alan, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323)'dir. Meşhur lakabı İbn Acurrûm'dur. Berberî dilinde "sofi" anlamına gelen Acurrûm lakabını dedesi Davud'un bir şeref unvanı olarak kullanılmıştır. Yazar, bu eserini hac için gittiği Mekke topraklarında yazdığı bahsedilmektedir. Kitap kelimenin üç çeşidi olan isim, fiil ve harflerin i'rabları hakkında özet bilgiler vermektedir. Kitapta kullandığı yöntem ve dilin sadeliği bakımından İslam aleminde ve XVI. Yüzyıldan itibaren Avrupa da çok meşhur olmuş ve bir çok dil'e tercüme edilmiştir. Önemine binaen bu esere 60 yakın şerh yazılmış ve bir çok alim tarafından nazm haline getirilmiştir.²²³

Metnu'l-Muğni/متن المغني : Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf, el-Çârperdî (ö. 746/1346) tarafından kaleme alınmıştır. Medreselerde kendinden önceki nahiv kitapları ilk ve temel seviyeye hitap ederken, bu metin orta seviyenin ilk kitabı sayılır. Çârperdî'nin aynı zamanda talebesi olan Muhammed b. Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî (ö. 811/1408) tarafından *Şerhu'l-Muğni* adında şerh edilmiştir. Bazı doğu medreselerinde metin ile birlikte bu şerh de okunmaktadır. Temel bir metin olan bu eser medreselerde ezberlenmektedir. Eser, önce kelime ve kelimelerle başlar ardından isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana kısma ayrılır. Ayrıca eserde merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât gibi irap konuları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.²²⁴ Doğu medreselerinde günümüze kadar bir ders kitabı olarak okunmakta ve medrese çevrelerinde "Küçük Molla Camî" olarak isimlendirilmektedir.²²⁵

el-İ'râb 'an kavâ'id-i'râb/الإعراب عن قواعد الإعراب : İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişam el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360) tarafından özet mahiyetinde yazılmış bir nahiv kitabıdır. Medreselerde kısaca *Kavâ'id* olarak bilinmektedir. Temel bir metin olup medreselerde ezberlenmektedir. *Muğni'l-lebîb*'in muhtasarı olup dört bölümden oluşmaktadır:

a) Cümlenin İ'rabı

b) Şibh-i Cümlelerin (Cümle benzeri-yarı cümle) İ'rabı

c) Bazı Müfredlerle Edatların İ'rabı

d) Yaygın İ'rab Hataları

TDV Yay., 1988), 1/247-248.

²²³ Hulusi Kılıç, "İbn Acurrûm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/295; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/136; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 7.

²²⁴ Mehmet Şener, "Çârperdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8/230-231; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 7.

²²⁵ Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/136.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Eser defalarca basılmış ve önemine binaen birçok şerh ve üzerine hâşiyeler yazılmıştır.²²⁶

Şerhu Katri'n-nedâ / شرح قطر الندى : “*Katru'n-nedâ ve bellü's-sedâ*”nın şerhidir. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö.761/1360) tarafından ilk önce veciz ve özet şeklinde metin kaleme alınmış, daha sonra kendisi yazdığı metni şerh etmiştir.²²⁷ İlk defa Bulak'ta basılan eser (1253), A. Gaguyer tarafından Fransızca'ya çevrilerek Arapça metniyle beraber neşredilmiş (Leiden 1887), daha sonra Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd ile (Kahire 1355/1936) Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî (Kahire 1388/1969) tarafından tahkik ve şerh edilerek yayımlanmıştır.²²⁸

Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik / شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك : Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî (ö. 769/1367) tarafından kaleme alınan, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik)*. İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye* adıyla tanınan nahve dair manzum eserinin şerhidir. Birçok defa basımı yapılmış ve birçok alim tarafından şerh edilmiştir.²²⁹ Doğu medreselerinde pek okutulmamakla birlikte Tahiriyye medresesinde okutulmaktadır.

el-Behçetü'l-mardiyeye fi şerhi'l-elfiyye / البهجة المرضية في شرح الألفية: Doğu medreselerinde “Suyûtî” olarak meşhur olan eser, Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından Ebû Abdullâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) “*el-Elfiyye*” adlı bin beyitlik manzum nahiv kitabı üzerine yazılmış bir şerhtir. Eserde, öncelikle kelâm, mu'râb ve mebnî konular başta olmak üzere nahvin diğer konuları ele alınmıştır. Doğu medreselerinde *Elfiyye* üzerine yazılmış şerhler içerisinde en çok beğenilen bir konuma sahiptir. Bu kitap okutulurken ayrıca *Elfiyye*'nin metni de ezberletilmektedir.²³⁰

el-Fevâidu'd-diyâiyye (Molla Câmi / الفوائد الضيائية: Bu eser, Mevlana Câmi olarak tanınan Şeyh Nureddin Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492) tarafından İbnü'l-Hâcib olarak bilinen Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'un (ö. 646/1249) “*el-Kâfiye*” adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Bu kitap medrese çevrelerinde yazarına nispetle daha çok “*Molla Câmi*” veya kısaca “*Câmi*” olarak bilinmektedir. Eser, doğu medreselerinde ileri seviyede okutulan ve bu şerhi okuyan kişiye “*Talib*” denilmektedir. Söz konusu unvanı alan talebe medresenin bazı hizmetlerinden muaf ve kendinden altta olan talebelere ders verme yetkisine sahip olmaktadır.²³¹

226 Bk. Mehmet Reşit Özbalıkcı, “*İbn Hişam*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/74-77.

227 Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 7; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/137.

228 Mehmet Reşit Özbalıkcı, “*İbn Hişam*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/74-77.

229Bk. Mehmet Sami Benli, “*İbn 'Akîl*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/ 300-301.

230 Erman, *Siirt Medreselerinde İcâzetnâme*, 150; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 8; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/138.

231 Kılıç, “*İbn Âcurrûm*”, 21/55, 57; Erman, *Siirt Medreselerinde İcâzetnâme*, 151; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 8; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/138.

3.3. Belagat Kitapları

Sözlükte “ulaştırmak, olgunlaştırmak” anlamlarına gelen ve “b-l-ğ” kökünden türeyen belâğat kelimesi, terim olarak “düzgün, etkili ve güzel konuşma sanatının inceliklerini irdeleyen ilme denilmektedir.”²³² Belagat ilmi, me‘ânî, beyân ve bedî’ olmak üzere üç dalı bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in i‘câz yönünü ortaya koymak amacıyla geliştirilen belagat ilmi, doğu medreselerinde sarf ve nahiv ilimleri iyice öğrenildikten sonra talebelere belagat ilmiyle ilgili bazı kaynaklar okutulmaktadır.²³³ Tahiriyye medresesinde genel olarak okutulan belagatle ilgili kitapları aşağıdaki şekilde verebiliriz.

El-Belâğatü’l-Vâziha/البلاغة الواضحة: Eser, Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim (1881-1949) ve Mustafa Emîn İbrâhim (1914-1997) tarafından, *en-Nahvü’l-vâzih* yöntemiyle hazırlanmıştır. Eser modern belâğat öğretiminde çığır açmış ve defalarca basılmıştır. Günümüzde birçok ülkede ders kitabı olarak okutulmaktadır. Müellifler ayrıca, 1931 yılında alıştırma çözümleriyle ilgili bir kılavuz kitap olarak *Delîlü’l-Belâğati’l-vâziha*’yı hazırlamışlardır.²³⁴ Eser yeni olma hasebiyle, Tahiriyye ve Doğu medreselerinde yeni okutulmaya başlanmıştır.

Şerhu’r-risâleti’l-İstiâre/شرح رسالة الإستعارة: Eser, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından yazılmıştır. Ebü’l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî’nin “Risâletü’l-isti‘âre”sinin (er-Risâletü’s-Semerkindiyye) şerhidir. Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b. İsmâil Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından hâşiye yazılmıştır.²³⁵ Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mecaz ve istiâre çeşitleri, ikinci bölümde istiâre’yi mekniyye ve bazı belagatçilerin bu konudaki yaklaşımları ve üçüncü bölümde ise istiâre’nin karineleri ele alınmaktadır.²³⁶

Metnü’t-Telhîs/متن التلخيص: Eser, Abdurrahmân b. Abdurrahmân b. Seyyid b. Ahmed el-Berkükî (1876-1944) tarafından, Kazvîni’nin *Telhîşü’l-Miftâh*’ına bir mukaddime ile birlikte yazdığı şerhtir. Kahire’de (1322) yayımlanan eserin daha sonra da birkaç baskısı yapılmıştır.²³⁷ Tahiriyye medresesinde diğer birçok medresede okutulan ve ezberlenen bir belagat kitabıdır.

Muhtasarü’l-Me‘ânî/مختصر المعاني: Doğu medreselerinde rağbetle okutulan eser, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Taftâzânî (ö. 792/1390) tarafından

232 Ali Bulut, *el-Belagattü’l-müeyyessa*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 19-20.

233 Yahya Suzan, “*Medreselerde Arapça Öğretimi*”, Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu (Bingöl - 29 Hazira-1 Temmuz 2012), 5; Erman, *Siirt Medreselerinde İcâzetnâme*, 151; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 8; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/141-146.

234 İsmail Durmuş, “*Cârim, Ali*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay., 2020), Ek-1/ 248-250.-517.

235 İsmail Durmuş, “*İsferâyînî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/516-517.

236 Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 8.

237 Mehmet Türkmen, “*el-Berkükî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/514.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

el-Mutavvel adlı eserinin kısaltması olarak yazılmıştır. Yazarın *el-Mutavvel* kitabı ise, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belagat ilmiyle ilgili olan üçüncü kısmına Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsu'l-Miftâh* adıyla yazdığı şerh kitabının şerhidir. Kitap, belagatin üç sanat dediğimiz me'ânî, beyân ve bedî' konularını kapsamaktadır. Doğu medreselerinde olduğu gibi, Tahiriyye medresesinde de öğrencilerin belagatle ilgili okudukları son kitaptır.²³⁸

3.4. Mantık Kitapları

Mantık, kurallarına uyulduğunda insan aklını hatalardan koruyan bir ilim olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla mantık ilminin faydası doğruyu yanlıştan ayırmaktır diyebiliriz. Mantık ilmi, Diğer ilimlerin doğru anlaşılmasında bir vesile olduğu anlaşılmaktadır.²³⁹ Tahiriyye medresesinde mantık ile ilgili şu kitaplar okunmaktadır:

Îsâgûcî ve şerhi Muğni't-Tullâb/مع شرحه مغني الطلاب: Eser, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî (ö. 663/1265 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. *Îsâgûcî fi'l-mantık* veya *er-Risâletü'l-Eşîriyye fi'l-mantık* adıyla da tanınan kitap özet bir şekilde klasik mantığın bütün konularını içermektedir; bundan dolayı da medreselerde okutulan ilk ders kitabı olma özelliğini kazanmış, çeşitli şerh ve hâşiyeleri yapılmıştır. 240Tahiriyye medresesinde Îsâgûcî kitabı ile birlikte şerhi olan ve Mahmud Hasan el-Munîsî(1222-1808) tarafından yazılan *Muğni't-Tullab* kitabı da okutulmaktadır.

Metnü's-Süllem/متن السلم: Eser, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Seyyidî Muhammed es-Sagîr el-Ahdarî el-Bentiyûsî (ö. 983/1575-76) tarafından, XIII. yüzyılın büyük mantıkçısı Esîrüddin el-Ebherî'ye ait *Îsâgûcî* adlı kitabın manzum şeklidir. Tam adı *es-Süllemü'l-müevnağ fi 'ilmi'l-mantık* olan kaside, yaygın bir şöhrete sahip olmuş ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Gerek müstakil olarak gerekse şerhleriyle birlikte birçok defa basılmıştır.²⁴¹ Doğu medreselerinde de ezberlenip okutulan bir metindir.

3.5. Vad' Kitapları

Vad', sözlükte "bir şeyi bir yere koymak" terim anlamı ise, "bir kelimeyi bir anlam için kullanmaktır öyle ki, söz konusu kelime zikredildiğinde anlam akla gelmelidir." Amacı ise, eşyaların hakikat ve mecaz anlamları, genel ve özel lafız gruplarının hangi kısma dahil edilmesi gerektiğini kavramaktır.²⁴² Tahiriyye medresesinde vad' ile ilgili şu kitap okunmaktadır:

238 Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'Ulûm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30/20, 21; Suzan, "Medreselerde Arapça Öğretimi", 1/607; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 8-9; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/146.

239 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1981), 629.

240Abdulkadir Bingöl, "Îsâgûcî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2000), 22/488-489.

241 M. Naci Bolay, "Ahdarî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1988), 1/508.

242 Ebubekir Sorî., *el-Luma' fi ilmi'l-Vad'*, (İstanbul: Haşimî Yayınevi, 2014), 47-57; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/147.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Risaletün fi ilmi'l-ved'/رسالة في علم الوضع : Eser, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Nasr ed-Dicvî el-Mâlikî (1870-1946) tarafından vad' ilmi ile ilgili yazılan özet bir kitaptır.²⁴³ Mantık kitaplarından sonra medresede okutulmaktadır.

3.6. Münazara Kitapları

Sözlükte “bakmak, düşünmek” anlamındaki “n-z-r” fiil kökünden türeyen ve “karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek” mânasına gelen münâzara kelimesi, terim olarak gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade eder.²⁴⁴ Münâzara'ya en yakın terimler “cedel” ve “bahs”tır. Amacı gerçeklerin ortaya çıkarılması bağlamında uyulması gereken usul ve adaba riayet etmektir.²⁴⁵ Tahiriyye medresesinde münazara ile ilgili şu kitap okunmaktadır: **Risaletü'l-Adâb fî İlmi adâbi'l-Bahsi ve'l-Munâzare**/رسالة الآداب في العلم آداب البحث والمناظرة : Kitap, Muhammed Muhyiddîn b. Abdilhamîd el-Mısırî (1900-1973) tarafından kaleme alınmıştır. Kitap münazara ilmine dair her şeyi içerisinde barındıran ve kolay bir üslup ile okurlara sunan kıymetli bir eserdir. Münazara eden iki kişi arasında hakkı ortaya çıkartmak adına tartışmaya nasıl başlanacağından, bir şeyin tarifini verirken nelere dikkat edeceğimize kadar birçok meseleye haiz kıymetli bir eserdir. Münazaranın ne zaman sona ereceğini ve ne şekilde hak görüşümüzü savunabileceğimizi anlatan bu kıymetli eser mütekaddim âlimlerin edep ve muaşeret kurallarından yola çıkılarak telif edilmiştir.²⁴⁶ Kitap, araştırdığım kadarıyla Tahiriyye medresesinde ve sayılı birkaç medresede okutulmaya başlanılmıştır.

3.7. Lugat(Sözlük) Kitapları

Lugat kelimesi “söz söylemek, boş konuşmak; kuş ötmek” anlamlarındaki lağv kökünden türemiş bir isim olup terim olarak “toplum bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser” demektir.²⁴⁷ Sözlük kitapları sadece Tahiriyye ve sayılı birkaç medresede ders şeklinde okutulmaktadır. Tahiriyye medresesinde Arapça şu sözlükler okutulmaktadır: **Muhtârû's-Sihâh**/مختار الصحاح في اللغة : Eser, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) en meşhur eseri olup İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin(ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye* adlı sözlüğünün muhtasarıdır. Âlimlerin bilmesi gereken kelimelere yer verilen sözlükte Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa*'sından yapılan bazı ilâveler yanında müellifin kendisi de ilâvelerde bulunmuştur. Cevherî'nin kullandığı bab-fasıl esasına ve kelime köklerinin son

243 Saffet Köse, “Dicvî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/284-285.

244 Yusuf Şevki Yavuz, “Münâzara” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/574-576.

245 Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/154.

246 <https://www.hasimiyaivevi.com>, Erişim: 26.06.2022,

247 İsmail Durmuş, “Sözlük” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37/398-401.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

harfine göre düzenlenmiş olup birçok defa basılmıştır.²⁴⁸

Mizbâhu'l-Munîr/ المصباح المنير للفيومي : Eser, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) tarafından yazılmıştır. Tam adı, *el-Mişbâhu'l-münîr ft garîbi 'ş-şerhi 'l-kebîr li'r-Râfi 'î Şâfî* fikhının önemli kaynaklarından biri ve Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin şerhi olan Râfî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-'azîz fi şerhi 'l-vecîz* adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Müellif kelimeleri, Zemaşerî'nin *Esâsü'l-belâğa*'sında olduğu gibi kök harflerine göre birinciden başlayarak son harfine doğru sıralamıştır. Kitabın hâtimesinde çeşitli gramer ve dil meselelerini yirmiden fazla fasılda özetledikten sonra bu eseri yazarken sözlükler, garîbü'l-hadîs kitapları, tefsirler, divanlar, nevâdir kitapları ile müzekker-müennes konusuna ve gramere dair yetmiş kadar eserden faydalandığını belirtmekte, bunların pek çoğunun adını zikretmektedir. ²⁴⁹

4. TAHİRİYYE MEDRESESİNİN EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Doğu medreselerinde eğitim öğretim yöntem ve teknikleri bir tek mekanizma tarafında idare edilmediği halde hemen hemen aynıdır. Tahiriyye medresesinde eğitim öğretim yöntem ve tekniklerini aşağıdaki şekilde sırasıyla gösterilebilir:

Mütâla'a: Sözlükte, inceleyerek okumak, dikkatle okumak gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁰ Terim olarak, derse önceden hazırlanma manasına gelmektedir. Medrese talebesi, kendi ders kitabından sonraki derse hazırlanırken dersin daha iyi anlaşılması ve zor olan yerleri anlaması için söz konusu kitap üzerine yazılmış şerh ve haşîye türü yardımcı kaynaklara müracaat eder. Sessiz bir düşünme etkinliği olan mütâla'a, pedagojik açıdan da son derece önemli ve gerekli bir yöntemdir. Özellikle doğu medreselerinde eğitim sürecinin belli bir aşamasından sonra uygulanan bu yöntem, öğrencinin derse gitmeden önce dersi gözden geçirmesidir. Mütâla'a yöntemi sayesinde ders öğretimi hem verimli hem de kaliteli hale gelmesini sağlamaktadır.²⁵¹

Ders alma-Ders Verme: Medreselerde eğitim büyük ölçüde birebir yürütülür. İhtiyaca göre toplu ders de verilmektedir. Medreselerde en eski yöntem olarak devam eden bu yöntem, ister birebir isterse de toplu şekildeki öğretimde olsun bu yöntemle müderris derste anlaşılmayan veya izaha ihtiyaç duyulan noktalarda öğrencilere yardımcı olmaktadır. Tahiriyye medresesinde sıkça kullanılan bu yöntem de

²⁴⁸ Hüseyin Elmalı, "Râzî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 2007), 34/487-488.

²⁴⁹ Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/516-517.

²⁵⁰ Davut Işıkdöğün, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 53/2, (2012), 68; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 9.

²⁵¹ Mahmut Dündar, "Şark Medreselerinde Ezber ve Tekrar Metodu" Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler (Uluslararası Sempozyum 29 Haziran 2012) Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013, 2/403-423; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 9; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/95-97.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

dersin verimli geçmesine oldukça katkısı bulunmaktadır.²⁵²

Metin Ezberleme: Medrese literatüründe ezber terimi, bir metni hafızaya naklederek aslına bakmadan okuyabilecek şekilde öğrenme etkinliğidir. Medrese eğitim sisteminin temeli ezbere dayanmaktadır. Metin ezberleme tekniği özellikle Arap dili öğretiminde eskiden beri devam eden gelenektir. Zira İbn Haldun (808/1406) Mukaddimesinde “Arap lisanını öğrenmek isteyen herhangi birisi çok ezber yapması gerekir” şeklinde tavsiyede bulunmuştur.²⁵³ Bu yöntemle medresedeki temel kitaplardan bazılarının metinleri ezberletilmektedir. Ardından bu ezberlenen metinlerin iyi anlaşılması için şerh kitapları okutulmaktadır.²⁵⁴

Dinlemek: Medresede okuyan öğrenci daha önce okuduğu bir konuyu tam olarak anlamamış olabilir. Bu durumda yapacağı tek şey var; daha sonra bu kitabı veya bu konuyu ders alan diğer öğrencilerin derslerine katılarak o dersi tekrar dinlemektir.²⁵⁵

Müzakere/Tekrar: Bu yöntem doğu medreselerinin olmazsa olmazlarından. Müzakere, öğrencinin kendi seviyesindeki veya kendisinden daha yüksek seviyede olan birisiyle okuduğu ders üzerinde çalışmasıdır. Bu şekilde okuduğu dersten unuttuğu bir şey varsa onu hatırlar. Zira müzakere kelimesi de “z-k-r” kökünden türemiş ve hatırlamayı ifade eder. Medresede müzakere etkinliği gün içerisinde farklı öğrencilerle yapıldığından çok yararlı olmaktadır. Burada tekrar edilen ders veya konular öğrencilerde daha kalıcı hale gelmektedir.²⁵⁶

Yazarak Öğrenme: Doğru medreselerinde ağırlıklı eğitim Arap dili ile ilgilidir. Dolayısıyla Arapça sadece okuyarak değil yazarak da öğrenilmektedir. Arapça öğretiminde kullanılan bu yöntem de oldukça verimli bir yöntemdir. Bu yönteme yazarak öğrenme de denmektedir. Özellikle medreseye ilk başlayan öğrenciler, kendilerine bir defter edinerek önce Arap harflerini ardından da diğer ezberlemesi veya öğrenmesi gereken bazı bilgileri not ederek öğrenirler. İleri düzeydeki öğrenciler, okudukları bazı haşiyelerin kenarlarına not alarak öğrendiklerini kalıcı hale getirirler. Böylece öğrenciler, bir taraftan yazma becerilerini geliştirirken diğer taraftan da öğrendiklerini sağlamlaştırmış olmaktadır.²⁵⁷

252 Metin Ermiş, *Hâlidî Medrese Geleneği ve Norşin Medresesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2019), 59; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 9; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 205.

253 İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 578.

254 Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 9; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/104; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, 205.

255 Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/108.

256 Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 9; Yıldırım, *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 1/103; Işıkdoğan, “*Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği*”, 69.

257 Işıkdoğan, “*Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*”, 80; Teyfur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, 10.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

5. TAHİRİYYE MEDRESESİNDE SINIF UYGULAMASI VE DERS KİTAPLARI

Tablo 1: Tahiriyye Medresesinde Okutulan Dersler (1 ve 2. Sınıflar)

Ders Kategorisi	Şer-i İlimler/العلوم الشرعية	Alet İlimler/العلوم الآلة
1.Sınıf/ الأول الصف	1.Karabaş tecvidi/قرباش, في التجويد	1.Emsile/الأمثلة
	2.Kasasu 'n-nebiyyîn li'l-etfâl/ قصص النبيين للأطفال	2.Bina/البناء
	3.Ġâyetü 'l-ihtsâr fi'l-fikhi's-şâfiî veya Nûru 'l-izâh fi'l-fikhi'l-hanefî/ غاية الاختصار في الفقه الشافعي أو نور الايضاح في فقه الأحناف	3.İzzî/تصريف العزي
2. Sınıf	1.Siretu hatemi'n nebiyyin/ سيرة خاتم النبيين	1. el-'Avâmilü 'l-mi'e/ العوامل المائة للإمام عبدالقاهر الجرجاني
	2.el-Cevâhiru 'l-keîmiyye/ الجواهر الكلامية	2. el-Âcurrûmiyye/ الأجرمية
	3.Erbain en-nevevi/ الأربعين النووي	3.Metnü 'l-muġni/ متن المغني
	4.et-Tezhib fi edilleti metni'l-Gaye ve't-takrib (Şafiiler için)/ التذهيب في أدلة الفقهية و التقريب في فقه الشافعي Veya Et-Teshil'z-zaruri li mesâili'l-Kudûrî(Hanîfîler için)/ (أو النصف الأول من التسهيل الضروري في مسائل القدوري في فقه الأحناف)	

Tablo 2: Tahiriyye Medresesinde Okutulan Dersler (3-4 Sınıflar)

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

3. Sınıf	1. <i>et-Tibyân fî adâbi hameleti'l-Kurân</i> / التبيان في آداب حملة القرآن	1. <i>Metnu kavâidi'l-i'râb</i> / متن قواعد الاعراب
	2. <i>Şerhu ibnü'l-kâsım ala ğâyeti'l ihtisâr</i> (Şafiiler için)/ شرح ابن القاسم على غاية الاختصار <i>Veya et-Teshil'z-zaruri li mesaili'l-Kudûri</i> (ikinci yarısı, Hanifiler için)/أو النصف الثاني التسهيل الضروري في فقه الأحناف	2. <i>Şerhu katri'n-nedâ</i> / شرح قطر الندى
	3. <i>Riyazu'z-sâlihîn birinci yarısı</i> / النصف الأول من الرياض الصالحين	
4. Sınıf	1. <i>Ulûmu'l-Kur'ân</i> / علوم القرآن نورالدين عتر	1. <i>Şerhu bin 'akîl 'alâ elfiyyeti ibn mâlik</i> / شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك
	2. <i>el-Methal ilâ dirâseti'l-fikhi'l-islamî</i> (1. Kısım)/ المدخل الى دراسة الفقه الاسلامي	2. <i>el-Behçetü'l-mardiyye fi şerhi'l-elfiyye</i> (İzâfe babına kadar) البهجة المرضية الى باب الاضافة
	3. <i>Riyazu'z-sâlihîn</i> (İkinci yarısı)/ النصف الثاني من رياض الصالحين	
	4. <i>Minhâc</i> (Kitabın ilk yarısı) النصف الأول من منهاج في فقه الشافعي	
	5. <i>el-Multekâ</i> (Hanefiler için kitabın ilk yarısı) النصف الأول من الملتقى في فقه الأحناف	

Tablo 3: Tahiriyye Medresesinde Okutulan Dersler (5-6-ve 7. Sınıflar)

1. <i>el-Vecîz fî şerhi'l-kevâidi'l-Fikhiye</i> / الوجيز في شرح القواعد الفقهية	1. <i>Fevâidü'd-diyâiye li mollâ câmiî</i> / الفوائد الضيائية لملا جامي
2. <i>Minhâc</i> (kalan yarısı Şafiiler için) النصف الثاني من المنهاج	2. <i>Muhtâru's-sihâh</i> (Elif faslı)/ فصل الألف من مختار الصحاح في اللغة

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

5. Sınıf	3. <i>el-Multekâ</i> (kalan yarısı Hanifiler için)/ النصف الثاني من الملتقى في فقه الأحناف	3. <i>Mizbâhu'l-munîr</i> (Bâ faslı)/ فصل الباء من المصباح المنير للفيومي
	4. <i>Teysîru müstelahi'l-hadîs</i> ile birlikte <i>Nuhbetü'l-fiker</i> 'in metninin ezberlenmesi/ تيسير مصطلح الحديث لمحمود طحان مع حفظ متن نخبة الفكر لبن حجر العسقلاني	4. <i>Şezzü'l-arf fî fenni's-sarf</i> / شدُّ العرف في فن الصرف
	5. <i>Adâbu'l-fetvâ ve mufî ve'l-mustefî</i> / آداب الفتوى والمفتي والمستفتي	
6. Sınıf	1. <i>Tefsîru'l-celaleyn</i> (Kehf Suresine kadar) تفسیر الجلالین من اوله الى سورة الكهف	1. <i>İsâgôcî ve şerhi Muğni't-Tullâb</i> / مع شرحه مغني الطلاب ايساغوجي
	2. <i>Sahih-i buharî</i> (Birinci yarısı) النصف الأول من صحيح البخاري	2. <i>Metnü's-süllem</i> / متن السلم
		3. <i>Risaletün fî ilmi'l-ved'</i> / رسالة في العلم الوضع
		4. <i>Risaletü'l-adâb fî İlmi adâbi'l-bahsi ve'l-munâzare</i> / رسالة الآداب في العلم آداب البحث والمناظرة
		5. <i>el-Belâgatü'l-vâzihâ</i> / البلاغة الواضحة
		6. <i>Müfredâtü'l-Kur'âni'l-Kerim</i> (Tâ faslı) مفردات القرآن الكريم
7. Sınıf	1. <i>Celaleyn</i> (<i>Tefsîrül celaleyn</i>) (İkinci yarısı)/ النصف الثاني من تفسیر الجلالین	1. <i>el-Mukaddime min şerhi'l-telhîs</i> / المقدمة من شرح التلخيص
	2. <i>Sahih-i buharî</i> (İkinci yarısı)/ النصف الثاني من صحيح البخاري في الحديث	2. <i>Metnu't-telhîs</i> / متن التلخيص
	3. <i>el-Vecîz</i> (Fıkıh Usûlü) / الوجيز في الأصول الفقه لعبدالكريم زيدان	3. <i>en-Nihâye fî ğaribi'l-hadîs</i> (Cim babı)/Babu'l-cimi mine'l-

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

		<i>kamusi'l-Muhîd</i> النهاية في غريب الحديث باب الجيم
	4. <i>Metnu cevheretu't-tevhîd ve el-Musâmere şerhu el-musâyere</i> (akide-inançla ilgili kitap) متن الجوهر التوحيد والمسامرة شرح المسامرة	
	5. <i>Şerhu cemi'l-cevâmi</i> veya <i>Metnü'l-menâr/</i> شرح جمع الجوامع الفقه أو متن المنار للنسفي في أصول	

SONUÇ

Ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin geçmişinde derin izler bırakan medrese, şüphesiz bölgenin dini, ilmî, irfanî ahlakî ve tasavvufî hayatına önemli katkılar sunmuştur. Böylesi önemli bir konuma sahip medresenin farklı bir yapılanma, çalışma yöntemi ve müfredat programının olması olağandır. Osmanlı döneminde tüm İslamî ilimlerin okutulduğu medreseler cumhuriyet sonrası dönemde ise, sadece Arap Dili ve Edebiyatı, Mantık ve az da olsa fıkıh ilimleri okutulmaya başlandı. Çalışmada ele aldığımız Batman Tahiriyye medresesi diğer medreseler gibi, İslami eğitim-öğretim anlamında klasikten günümüze kadar yaşatılmaya çalışılan kurumlardan birisidir. Medresenin kurulmasından Molla Taha Baran'ın katkısı büyüktür. Onun dışında da eğitim-öğretim anlamında birçok müderrisin emeği bulunmaktadır. Tahiriyye medresesinde çalışmanın konusu olan alet ilmi olarak da ifade edilen Arapça öğretimi ve kaynakları en iyi şekilde ele alınmaktadır. Tahiriyye medresesi ve genel olarak doğu medreselerinin tamamında, müfredat arasında genel olarak Arapça öğretiminin özel olarak ise, nahiv kaideleri öğretiminin daha ağır bastığını görmekteyiz. Medresede uygulanan öğretim yöntemlerine bakıldığında hem klasik hem de modern yöntemlerden istifade edildiği görülmektedir. Tahiriyye medresesinde bulunan fakat doğudaki birçok medresede bulunmayan birkaç hususu belirtmek de fayda vardır. Bunlardan birincisi, Tahiriyye medresesinde Arapça öğretiminde pratiğe yer verilmektedir. İkincisi de, Arapça ders kitapları olarak klasik metinler okutulduğu gibi modern Arapça kaynaklarına da yer verilmektedir. Üçüncüsü de, medresedeki eğitimin sınıf uygulaması şeklinde takip edilmesi, daha derli toplu bir eğitim ve öğretime katkı sunmaktadır. Dördüncüsü ise, Arapça bir kelimenin kolay bir şekilde bulunmasına katkı sunan sözlüklerin medresede ders şeklinde okutulmasıdır. Bu durumun sonucu olarak da medreseden mezun olan bir öğrenci Arapça konuşma yeteneğine sahip olabilmekte ve modern Arapça metinlerine yeterli ölçüde hâkim olmasına yardımcı olmaktadır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

KAYNAKÇA

- Benli, Mehmet Sami. “İbn ‘Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu’l-Ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2005.
- Bingöl, Abdulkadir. “İsâgûcî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Bolay, M. Naci. “Ahdarî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Bulut, Ali. *el-Belagattü’l-müeyyessa*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Çakır, Mehmet. “Binâ’ü-ef’âl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Çiçek, Halil. *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyîni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Durmuş, İsmail. “Avâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Durmuş, İsmail. “Cârim, Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 2020.
- Durmuş, İsmail. “el-Emsile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Durmuş, İsmail. “Sözlük”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Dündar, Mahmut. “Şark Medreselerinde Ezber ve Tekrar Metodu”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler (Uluslararası Sempozyum 29 Haziran 2012) Bingöl Üniversitesi Yayınları* 2013.
- Elmalı, Hüseyin. “Feyyûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Elmalı, Hüseyin. “Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2007.
- Erman, Uğur. “Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1, 2016.
- Ermış, Metin. *Hâlidî Medrese Geleneği ve Norşin Medresesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2019.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Abdülkahir Cürcanî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed El-Hamlâvî. *Şeze’l-arf fî fenni’s-sarf*. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1999.
- <https://www.hasimiyayinevi.com>, Erişim: 26.06.2022.
- Işıkdoğan, Davut. “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 53/2, 2012.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *el-Mukaddime*, Beyrut; Dâru’l-Kalem, 1981.
- İbn Hallikan, Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân mimmâ şebete bi’n-naql evi’s-semâ’ ev eşbetehü’l-‘ayân*, 8 Cilt. thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru sadr, 1972.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz yayınları, 1997.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Âcurrûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1999.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

- Köse, Saffet. “*Dicvî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî. *Şerhu ’l-muğnî*, İstanbul: Mektebetu Sanayi, 1311.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “İbn Hişam”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1999.
- Özel, Ahmet. “*İzzeddin Zencânî*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Özkan, Şerife. *Medrese Tâbirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2007.
- Sorî, Ebubekir, *el-Luma ‘fî ilmi ’l-Vad’*, İstanbul: Haşimî Yayınevi, , 2014.
- Suzan, Yahya. “*Medreselerde Arapça Öğretimi*”, Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu. Bingöl - 29 Hazira-1 Temmuz 2012.
- Şener, Mehmet. “Çârperdi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Teyfur, Mansur, *Bitlis Norşin Medresesinde Okutulan Arapça Ders Kitaplarının Tasnif Ve Tahlili*, Bitlis İslamiyat Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2 Aralık, 2021.
- Türkmen, Mehmet. “*el-Berkûkî*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “*Münâzara*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yay., 2020.
- Yıldırım, Kadri. *Kürt Medreseleri ve Âlimleri*, 3 Cilt, İstanbul: Avesta Yayınları 2018.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

KUR'AN'DA EMSAL KULLANIMININ DİLE KATKISI

Dr. Öğr. Üyesi Eşref İNAN

Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık, einan@bingol.edu.tr

Özet

Meseller, Arapların cahiliye ve İslam dönemindeki hikmetleridir. İfadeler doğrudan olmayıp dolaylı anlatım içerir. Meseller belli bir kaynaktan çıkmakla birlikte yaygınlaşarak halka mal olmuş yapılara sahip kalıplardır. Bu ifadelerin çoğunlukla veciz yönü dikkat çekmektedir. Nasihat içerikli hikmetten farklı olduğu gibi benzetme içermeyen deyim gibi de değildir. Meseller filolojik ve edebi özellikleriyle değişmez ifadelerdir. Cinsiyet ve adet itibarıyla da değiştirilmezler.

Çalışma, emsal kullanımının içerdikleri kaynak itibarıyla altı kısımda ele alınmaktadır: Kur'an'a has yapılı olanlar, hadis içeriklerinde geçenler, bir hadiseden doğanlar, kıssa temelli olanlar ve teşbih kaynaklı olanlar. Şiirlerin sonlarında da rastlanılanları vardır. Bunlar örnekleriyle verilmekte ve dildeki tesirine değinilmektedir. Soyuttan somuta örneklendirme, etkileme, ikna etme gibi özellikleri verilmektedir. Kur'an ifadelerinde daha farklı bir formda olan kullanımları tespit edilerek dilsel yönü değerlendirilmektedir. Alanla ilgili yazılmış eserler taranarak bu kullanımın dildeki yeri anlatılmaktadır. Gerek ayet ve hadisler ve gerekse diğer kullanımların dilsel tesiri örnekleriyle açıklanmaktadır. Ayrıca Batman'a ait örneklere de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Batman, mesel, dil, kıssa.

THE CONTRIBUTION OF THE USE OF EXPRESSION IN THE QUR'AN TO THE LANGUAGE

Dr. Öğr. Üyesi Eşref İNAN

Abstract

Proverbs are the wisdom of the Arabs in the period of ignorance and Islam. Expressions are not direct but contain indirect expression. Proverbs are patterns that have structures that have become popular with the public, although they originate from a certain source. It is noteworthy that these expressions are mostly short-formed. It is not like an idiom that does not contain similes, as it is different from structures with advice. Proverbs are immutable expressions with their philological and literary features. They are not changed in terms of gender and custom.

The study is discussed in six parts in terms of the sources of the use of proverbs: The ones that are unique to the Qur'an, those that are mentioned in the expressions of the prophets, those that are born from an event, those that are story-based and those that originate from analogy. There are also some that can be found at the end of the poems. These are given with examples and their influence on the language is mentioned. Features such as exemplification from abstract to concrete, influencing and persuading are given. The linguistic aspect is evaluated by determining their use in a different form in the expressions of the Qur'an. The place of this usage in the language is explained by scanning the works written about the field. The linguistic effects of both verses and hadiths and other uses are explained with examples. In addition, examples of Batman province are also included.

Keywords: Quran, Batman, proverb, language, story.

1-Giriş

Kur'an'da geçen meselleri ve genel manada diğer mesel çalışmalarını anlatan birçok eserin olması İslam ulemasının meseleye önem verdiği göstermektedir. Genel olarak Arap dilinde emsâl ve Kur'an'da emsâl konularında müstakil eserler yazılmıştır. Emsal çalışmalarında İbnu'l Kayyim, Maverdî, Meydanî, Askerî, İbnu's Selam, ed-Daby, Abdulkadir Razî gibi çok isimler dikkat çekmektedir. Kur'an'ın edebî ifade şekillerinden birisi de bazı konuları mesellerle anlatmaktır. Kur'an'ın bu tarz üslûbu, daha ilk asırlarda, İslâm âlimlerinin ilgi alanına girmiştir. Kur'an-ı Kerimdeki temsiller genellikle "Emsal" kitapları olarak yaygınlaşmıştır. Mesellerin filolojik ve edebî özelliklerinin başında değişmez kalıp şeklindedirler. Onun ifadesi cinsiyete ve sayıya göre değiştirilemez. Hatta mesel lügat, sarf ve nahiv kurallarına aykırı da olsa bile aslı aynen korunduğunu bütün dilbilimciler ifade ederler. Çalışma emsal kitaplarının taranmasıyla dildeki yapıya ait yansımalarına yer vermektedir. Kur'an bu kullanımla ifadenin farklı bir versiyonuna vurgu yapmaktadır. Veciz kullanımının bir sembolü olan bu yapı başta Kur'an, hadis ve diğer kitaplarda belli bir yer edindiğini göstermektedir. Çoğu defa temsili anlatım, atasözü, deyim, hikmet birbirlerine benzer yönleri olduğundan karıştırılmaktadır. Bunları birbirinden ayıran boyutu ile örneklendirmeler yapılmaktadır.

2.Emsal

Emsal, her milletin kültüründe ve örfünde görmektedir. Gereğine uymak üzere söylenmiş veciz söz olarak tanımlanan emsal, geniş manaları barındıran şifre gibi ifadelerdir. Kimileri tarafından ise Arap dilinde onun kadar kısa ve veciz başka bir sözün olmadığı ifade edilir (Timurtaş, 2014: 8-21). Milletlerin kültürlerine bakıldığında kendine özgü kalıp şeklini almış bu meseller diğer nesillere veciz ve orijinal şekliyle nakil olunmuşlardır. Bu mesel kalıbıyla yerini alan bu kullanım, aynı zamanda dilin korunmasına ve gramerde istihsat olarak kullanılmasıyla farklı bir katkı sunmuştur. "Meseller, Arapların cahiliye ve İslâmi dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyleri doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözlerdir" (İbn Sellam, 1980:33). Kur'an'da : *وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* : "Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir." (İbrahim, 14:25) *وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ* "Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr, 59: 21) şeklinde ifade edilmektedir.

Mesel, iki şey arasındaki benzerliğe dayanan bir hükümdür. Bilinmeyen ya da anlaşılması zor bir meseleyi, ona benzeyen başka bir şeyle kıyaslayarak kavranmasını sağlar. Mesel, Kur'an'ın i'cazının önemli bir yansımasıdır. Dolayısıyla irşadın tam ve faydalı olmasının şartı muhatabın seviyesine göre olmasıdır. İnsanların çoğunluğu avamdır. Avam ise bazı şeyleri çıplak olarak görmeleri oldukça zordur. Bunun içindir ki Yüce Allah yüksek hakikatleri temsil projektörü ile insanların anlayışlarına yakınlaştırmıştır. Başka bir âyette ise mesel mantığını kâfirlerin anlamadığı hatta bu örneklemeler onların sapmalarına sebep olduğu dile getirilmiştir: "*Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve*

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? Derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır).” (Bakara,2: 26) Yüce Allah, arş, küre ve galaksileri örnek getirdiği gibi, sivrisinek ve benzerlerini de örnek getirir (Candan, t.s.: 101). Âyetlerde belirtildiği gibi emsallerde ciddi hikmetler barındırmaktadır. Toplumun dilinde dolaşan her kesim için bir irşat, bir bilgi ve güzele yönlendirme görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Dünyanın her dilinde rastladığımız atasözleri ve deyimler o dilin derin anlam içeren özelliğini ortaya çıkarlar. Her milletin büyüklerinin tecrübe ve gözlemlerinden oluşmuş etkileyici ifadelerdir. Arap dilinde de bu meseller oldukça fazladır. Emsalde akıl ve mantık esas alınır. Her birinde belli bir dünya görüşü vardır. Genellikle gerçekçidirler. Kamuoyunda çoğunlukla kabul görürler (Kabaklı, 1967, I, 68).

“Meseller, Arapların cahiliye ve İslâmi dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyleri doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözlerdir.”(İbn Sellam,1980: 34). Kur’an, yapı ve anlam dokusundaki ahengiyle insanlara etki etmiştir. Harflerin özgün yapısını ön plana çıkması, okunma kuralları, anlamıyla yerine göre coşkulu bir özellik temsil taşımaktadır (Dağdeviren, 2008: 12).Doğan Aksan, insanoğlunun deneyimlerinden, bilgeliğinden ve benzetme yeteneğinden kaynaklanan atasözleri dünyanın her dilinde var olduğunu, bir bölümü de dolaşıcı özelliğinden bir ülkeden çıkarak, çok ülkelere ve dillere yayıldığını söyler. Hatta bunların masal gibi İran, Hint ve Arap dünyasından alınarak Avrupa’ya yayıldığını belirtir (Aksan, 2015: I,39). Kısaca meseller içerdiği bu özelliklerden dolayı yayılma şansına sahiptir. Öyleki bir dildeki meselin aynı mealde müradifini başka bir dilde rahatlıkla bulanabilmektedir.

2.1. Lügatta Mesel

Mesel; benzeme, benzetme; bir şeyin benzerini nakletme demektir (Durmuş, 2004: XXIX,293-297). Ayrıca eş, akran, söz, ibret ve kıssa delil, alınacak şey, alamet manaları da vardır. Çoğulu emsal şeklindedir (Sami, 1998:1317). Emsal “müsül” kökünden türemiş olan bir kavramdır. Benzeyen anlamına gelen misal, yâda temâsül kökünden türediğini söyleyenler de vardır. Bazılarınca meselin içeriğini karşılayan "misil, şibh” kelimeleri de aynı veya yakın anlamda kullanılmıştır (Nesefî, 1989: 211). Aynı kökten gelen misal, meselle aynı anlama gelmekle beraber zamanla halk arasında anlam kaymasına uğrayarak “darb-ı mesel” anlamı kazanmıştır (İbn Manzur, 1415: XI, 610). Emsal, kelime olarak Türkçedeki atasözü ve deyimden karşılığıdır. Bu atasözleri kalıp halini almış veciz ifadelidir. Bu özellikleri onları asırlarca değişmeden ya da az farkla diğer dönemlere taşınmalarına sebep olmuştur (Kayra, 2003: 116).

2.2. İstilahta Mesel

Mesel, istilâh yönünden, manaya daha açıklık ve canlılık kazandırmak maksadıyla aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birini diğerine benzeterek anlatılan sözlerdir (İsfehanî, 1412: 478). Makul şeylerin

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

somutla ifadesi meseleye daha fazla açıklık getirir. Bütün yönleriyle aynı olursa teşbih olur (el-Asimeyn, 1929: 210). “Mesel, kendisiyle ikincinin hali birinciye benzetilen yaygın sözdür. Bunda asıl olan sözdür” (el-Meydânî, 1959: I, 6).

Meseller halk arasında özel bir ilgi görmüş özelliktedirler. Nesillerden nesillere aktarılarak ahlâki ve manevi değerleri benimsetmek gibi önemli bir rolü üstlenirler. İbn Kayyim, bir kelam yayılır ve iştihar ederse “mesel” olarak kabul edildiğini, eğer bir kelime tecrübe kaynaklı ve dilde yayılmışsa hikmet olarak adlandırıldığını söyler (el-Cevzî, 1983, 18). “Mesel, halk arasında beğeni ile karşılanmış, bu sebeple kısa zamanda yayılmış, nesiller boyu aktarılmış, teşbihe dayalı, içerisinde bir hikmet, ölçü ve model taşıyan kinayeli veciz sözdür.” (Cerrahoğlu, 1985: 174). İbn Abdi Rabbihi mesellerin şiirden daha kalıcı ve hitabelerden daha üstün olduğunu söyler ve hiçbir şeyin onlar kadar yaygın olmadığını belirtir (İbn Abdi Rabbihi, 1968: III, 63). Meseller vehmedilen bir şeyi akla eken bir özelliğe sahiptir. Anlamada sıkıntısı olan ya da izaha ihtiyaç duyan cahile en iyi yoldur. Aklın önündeki anlamama engelini kaldırarak zihne vahşi gelen manaları evcilleştirme özelliğine sahiptir (Mahmud b. Şerif , 1979: 10).

Yüce Allah, Kur’an’ın kolay anlaşılması ve halkın çoğunluğunun istifadesi için bu tarz kullanımları uygun görmüştür. Öncelikle İslâm dini imanı, somut haliyle görmeden gayba dayandırarak insanın ruhunu hakikate yükselten ilahi bir sistemdir. Kur’an da bu yükselişi temin için gerçekleri aklî ve kalbî değerleriyle sağlam bir şekilde açıklar. Daha sonra akla uygun düşünceleri meseller ile anlayışa yaklaştırarak konunun kavrayışını kolaylaştırır. Bunu yaparken gerçekler ile benzetmeler arasına açık bir işaret koyarak, hak ile batılın birbirine karışmamasını sağlar (Yazır, 1992: I, 244-245).

Temsil öyle bir kalıptır ki manalar zihinlere canlı bir dokuma yapar. Çok manalara temsil vasıtasıyla güzel elbise giydirilerek nefsin kabulünde, aklın iknasında rol alması sağlanır (el-Kattan, t.y.:274). Temsil, ince ve düzenli gizli düşüncelerin perdelerini aralayarak onları açık ve hissedilebilen bir yapıyla açıklar; tanınmadık şeyler tanınmış, görülmedik şeyleri görülmüş gibi ortaya çıkmasını sağlar. Önemli olan bunun yerini bilmek ve güzel kullanabilmektir (Soyalın, 2003: 210). Dolayısıyla uzun tecrübelerden kaynaklanan mesel mantığında ifadenin farklılığı toplumsal hayatta insanların gelişimine katkı sunmada güzel bir yere sahiptir.

2.3. Darb-ı Mesel

Arapçada iki kelimedenden meydana gelen bir terkiptir. Mesel getirmek, örnek vermek, duruma göre uygun bir söz ya da atasözü söylemek misalin vurgulaması olarak ifade edilmektedir. Günümüz Türkçesinde atasözü olarak karşılık bulmaktadır (Yazıcı, 2003: 27). Darb-ı mesellerde az sözle çok anlamı barındırma, zihinde çağrışım oluşturma, dokundurma, hazır cevaplılık içerme, zekâyı geliştirici, halkça kabul görme gibi birçok özelliği taşır (Yazıcı, 2003:28). Bu yönüyle verilmek istenen mesaj daha etkileyici ve kalıcı bir özellik taşır.

Aslında Kur’an’dan esinlenerek kullanılan bu kelime Osmanlılarda “darb-ı mesel” olarak ifade edilmiş, günümüz Türkçesinde ise atasözü tabirleri kullanılmıştır (Yazıcı, 2003: 25). Çünkü bunların kaynağı

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

itibariyle üzerine söylenen bir hadiseye benzetilerek temsil edilmiş bulunur. "Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfler de yer" gibi. Bu darb-ı meseller Kur'an'da, hadiste, edebiyatta, felsefede kullanılır.

Kelamda mesel ya da darb-ı mesel önemli bir rolü vardır. İnkâr edilmez bir faydası vardır. Kulakta acip bir tesiri vardır. Zihinde birçok mananın yerleşmesine katkısı vardır (el-Cevzî, 1983: 22) Zira konuşmada kelam sahibinin insanlarda nüfuz etmesini sağlayacak farklı yönü barındırması dilsel yeteneğini ortaya koymaktadır. Batman iline ait bazı deyim ve atasözlerine ulaştık. Ancak değişik yerlerde benzerlerine rastlanabilmektedir. Bire bir oraya ait olduğunu iddia etmek doğru değildir. "Akıl bir altın taçtır her kafaya uymaz" aklın önemini, "Al asili ser hasırı" soylu kadının geçiminin kolay olacağını öğütlenmektedir. "Ucuz et satır kırdırır." Kalitenin önemsenmesi gerektiğine, "Yaşlı öküzle çift sürülmez." Her mevsim ve dönemin bir hükmü olduğunu ve zamanı geçen bir şeyin kullanımdan düştüğünü veciz bir şekilde dile getirmektedir (<https://batman.ktb.gov.tr/TR-56592/halk-deyimleri>).

3. Kur'an'da Temsil Dili

Kur'an, belagat, fesahat, icaz gibi bütün dilsel konularda en ileridedir. "Dilciler, Kur'an'ı fasih Arap dilinin en yüksek derecesi ve edebi dile en güzel örnek olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda dilciler arasında bir ihtilaf yoktur ve ondan gelen her şeyi aynen kabul etmişlerdir. Kur'an'a muhalefet eden, onu eleştiren ve eksik gören bir dilci yoktur." (Çıkar, 2009: 49) Dolayısıyla "temsil" kullanımı kapsadığı anlam yönüyle de önemli bir yere sahiptir. Kur'an, kâfirlere dilsel açıdan meydan okurken meseli önemli bir malzeme olarak kullanır. Allah, sözün en güzelini indirerek edebiyatta çok ilerde olan Arapları karşı şaşırtıcı bir mağlubiyete boğmuştur. Çoğu bunun bir beşer kelamı olmadığını itiraf etmiştir (Türkmen, 2010: 126).

"Temsil, teşbih, örnekleme edebi sanatlarından olup, sözün güzelleşmesini hem de kolaylaşmasını sağlar. Sonsuz merhamet ve lütuf sahibi olan Allah, kitabını kullarının zevkle ve kolay okumaları için gerektiğinde bu sanatları kullanmıştır. İnkârcıların yağmur, bulut, örümcek gibi örnekleri ileri sürerek "Allah böyle şeyleri örnek vermez" demeleri üzerine "gerektiğinde sivrisineği, hatta daha küçük ve önemsiz şeyleri bile örnek verir." denilerek bu düşünce reddedilmiştir." (Karaman, vd., 2006: I, 35). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre münafıklar, Yahudiler ve müşrikler bu örnekli âyetleri Kur'an'ın doğruluğu konusunda şüphe uyandırıcı bir plan olarak kullanmak istemeleridir. Onlara göre kendilerini küçültücü ve alaya alıcı anlam taşıyan bu örnekleri Allah vermiş olamazdı. Sinek ve örümcek gibi küçük varlıkları anmak, söz konusu etmek Allah'a yakışmazdı.

Kur'an dilci için belagatinde, filozof için hikmetinde, sosyolog, hukukçu, idareci için o alanın baş kitabıdır. Eğitimci için eğitiminde mucize ve meseldir (Candan, ty.:71). Kur'an'da bahsi geçen emsallerin bir kısmını âlimlerin anlayabileceği belirtilmektedir. Çünkü bir şey diğer şeye benzetilerek ya da soyuttan somuta geçiş ya da iki soyuttan birini tercih etmektir (İbn Kayyım, 1983: 15). Ayrıca âyet ve hadislerde bir meselenin anlatılması, akla yaklaştırılmasını ve hafızada kalmasını kolaylaştırmıştır. İbn Kayyım'a göre Kur'an'da kırk küsur mesel geçmektedir. (İbn Kayyım, 1983: 28)

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Başka kaynaklarda bu sayının arttığını görmekteyiz. Bu da dolaylı olarak gelen ifadelerin mesel kategorisine yerleştirilmesinde farklılık arz etmektedir.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan dişi örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümceğin yuvasıdır. Keşke bilseler.” (Ankebut, 29:41). İnkâr ehlinin durumu örümcek yuvası gibi zayıf bir yapıya benzetilmiştir. Buradaki benzetme bir hükmün temsilî olarak benzetilmesidir. “Adam deniz gibidir” ifadesinde kastedilen kişideki cömertlik benzetilmesi yapılmıştır. Âyette ise bir cümleyle belirtilen hükmün benzetilmesi söz konusudur (el-Asimeyn,1929: 212).

3.1. Mesel Kıssa İlişkisi

Meselle anlatım manaları açmak ya da sözü anlaşılır hale getirmek oldukça önemlidir. Verilmek istenen o derin mana bazen kıssalarla açıklanmaktadır. Meselle soyut, ince manalar üzerindeki perdeler kalkarak dinleyenlerin gözleri önünde adeta somut bir şekil alır. Kısallığına rağmen uzun sözlerin yapamadığı tesiri yapar. Hitabette kullanıldığı zaman da çok parlak bir tesir icra eder (Suyutî, 1992: II, 365).

Bir olay kaynaklı ve o hâdise sonunda söylenip yaygınlaşan meseller çoktur. Örneğin bilge bir kişi olan Şenn'in b. Efsâ uzun aramalar sonunda tam dengi olarak Tabaka adında bir kızla evlenir. Bu birbirine tam denk olma durumunda “Vâfeka Şennun Tabekaten” (Şenn Tabaka ile uyuştur) meseli olarak dile getirilir. Ayrıca bir yaz günü yaşlı ve zengin kocasından boşanarak genç ve yoksul biriyle evlenen biri vardır. Bir gün süt için eski kocasına gidince adam bu söyler. İlk muhâtap bu kadın iken, daha sonra bir şeyin fırsatını kaçıran herkes için في الصيف ضيعت اللبن “Sen sütü yazın kaybetmişsin” ifadesinin kullanımı meşhurdur.

Arap ve acemlerin tercih ettiği emsal, şiirden daha kalıcı, hitabelerden daha üstün olduğu öyle ki bunlar kadar yaygınlaşan bir şeyin olmadığı ifade edilir. Meselleri destekleyen kıssaların çoğu günümüzde unutulmuştur (Aksoy, 1977:14). Mesellerin deyimlerden farklı olduğu da bilinmelidir. Deyimler mesellerdeki gibi bir hüküm taşımazlar. Çoğu defa bir cümle yapısı bile göstermezler. (Erverdi, 1977: II,284) Mesellerde mana bütünlüğü, anlam derinliği ve tam bir hüküm içerme söz konusudur.

3.2. Mesel Hikmet İlişkisi

Hikmet genellikle peygamber, filozof, alim şair gibi insanların öğüt amacıyla dile getirdikleri özlü sözlerdir. Mesel ise belli bir aslı olmakla birlikte zamanla yaygınlaşıp halka mal olan sözlerdir. Dolayısıyla hikmet mesel kadar iştihar etmemiştir. Hikmet doğru görüş içerir, akla dayanan ve tecrübe esaslı özelliğe sahipken mesel bu netlikte değildir.

Meselin esası teşbihtir ve çoğunlukla kısa ve özlüdür. Hikmet böyle olmayabilir. Meselde gaye delil getirmek olarak görünürken, hikmette irşat, yol gösterme daha çok göze çarpar. Hikmetle mesel arasında bu farklar olmasına rağmen bazı sözlerin hikmet mi atasözü mü olduğu tam olarak ayırt

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

edilememektedir. Ayrıca, bazı hikmetler yaygınlaşarak atasözlerine de dönüşebilmektedir. (Emîl Bedî Ya'kûb,1995: I,23, 24)

3.3. Kur'an'da Mesel Örnekleri

Âyetlerde geçen emsalin, diğer Arap meselleri gibi bir söyleniş kaynağı vardır. Bu ibarelerin geçtiği âyetler, en can alıcı olanlardır. Daha açık bir şekliyle halk arasında yaygın, benzetme esaslı düstur rolü taşıyan kinayeli veciz sözlerdir (Bulut,1991: III, 46).

Kur'an'ı Kerim edebi ifade şeklinin emsal ile anlatımı, onun icaz yönünden yansıyan bir özelliğidir. Bazı âyetler halk arasında dolaşarak deyim ya da atasözü şekline dönüşmüştür (el-Bekrî, 1985: 5). Kur'an-ı Kerim'deki meseller ve bunlardan bahsedilen ilim için "Emsalu'l-Kur'an" tabiri kullanılmaktadır. Mesel kelime olarak Kur'an'da altmış dokuz, bunun çoğulu olan emsal ise dokuz yerde zikredilmiştir (Fuad Abdalbaki,1992:834).

Kur'an'da genellikle emsaller sarıh teşbih şeklinde geldiğini görmekteyiz. *"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihâyet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."*(Yunus,10:24) Dünya hayatı suya benzetilmiştir. Su, canlılar için hayat kaynağıdır. Ani bir afetle bu hayat yok olduğu gibi insan hayatı da kemal yaşından sonra ölümle karşılaşır. Misalde dünya malı ve hayatının ölçülü kullanılması gereğine değinilmiş, aksinin kişiyi helak edeceği belirtilmiştir. Su, pak ve temizdir. Dünya hayatında mal da öyledir. Helal olması halinde hayırda kullanılabilir (Candan, t.y.: 210 Bazen zımnî teşbih şeklinde gelir. Çünkü doğrudan bir benzetme değildir. Buna Emsal-i Kamine denmiştir. Tam sarıh olarak temsil lafzı kullanmamıştır. Ancak veciz ve harika bir manayı içerir (el-Kattan, 2007: 279). Bu icaz şeklinde kullanımı insanların gizli olan yönünü anlamasında farklılık oluşturmaya sebep olmuştur. Bazısı ifadeler ise ne istiare ne de teşbih içerir. Buna da Emsal'ü Mürsele denir." (el-Kattan, 2007: 274) *"Ey zindan arkadaşlarım! (Rüyalarınıza gelince), biriniz (daha önce olduğu gibi) efendisine şarap içirecek; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından (beynini) yiyecekler. Yorumunu sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir."* (Yusuf, 12: 41) Burada gerçekleşecek olayın manası açıkça belirtilmiştir. Sonucun yorumsuz bir şekilde dile getirilmesi meselde teşbih kullanılmadığını göstermektedir.

"Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer. Onlar öncekilerin kanunundan (onlara uygulanan) başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın." (Fatır, 35: 43) Kazdığı kuyuya düşme mantığını bir genel kural mesabesinde olduğu ifade edilmiştir. *"Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"* (Hac, 22:73) Âyette, cahiliye devrinin

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

putperest Araplarına, kutsadıkları putların, bir sinekten dahi aciz olduğunu ifade edilmektedir. Putların da sinek gibi aciz olduğu gibi, bu aciz putları Allah'a ortak koşup onlara dua eden, onlardan bir şeyler bekleyenlerin de gâyet aciz oldukları neticesine ulaştırmaktadır.

3.4. Hadis Kaynaklı Emsal

Peygamberimiz(s.a.v.) ümmetini irşat ve ikaz etmek için hadislerinde temsil yolu ile anlatma metodunu kullanmıştır. Misal olarak “Allah’ın koyduğu sınırlara riâyet edenlerle bu sınırları ihlal edenlerin toplumundaki durumu; yaptıkları deniz yolculuğunda, kura sonucunda geminin kamara ve güvertesine yerleşenlerden, kamarada yolculuk yapanların, su ihtiyaçlarını kolayca karşılamak ve güvertedekileri rahatsız etmemek için gemiyi delmek istemelerine benzetilmiştir.”(Buhari, Şehadet: 30 ve Tirmizi, Fiten:12)

Hadiste de çok mesel örnekleri vardır. Vahiyden sonra hadis dilinde de meseller dikkati çekmektedir. İmam Maverdî bu mesellere çoklukla değinmiş, hadislerde konuyla ilgili kısmına önemli bir yer ayırmıştır. (Mâverdî, 2002: 241) Meselin o veciz şekli hadiste daha ileri bir üslupla dile getirilmiştir.

Onlardan bazı örnekleri şöyle sıralayabiliriz: Edebi sunum şeklinin insanlarda tesir boyutunu *انها حقا جزء من سحر لتعبير* “Gerçekten de ifadenin bir kısmı sihirdir.”(Buharî, Nikâh, 48) şeklinde belirtildiğini görmekteyiz. Birkaç kişi arasında geçen konuşmanın birisinde yerme mi yoksa övgü mü olduğu söylendiğinde yerme olduğu belirtilmiştir. Çünkü sözde sihir gibi uyutma vardır. Hakkı batıl şeklinde gösterebilir. Beyanda akıl ve zekâ göze çarpar. (Askerî, 1998: 18)

Sözün orduları çoşturmada, halkları galeyana getirip olumlu yâ da olumsuz sonuçlar doğurduğu sihir manasıyla belirtilmiştir. Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere(s.a.v.) insanların iman etmemesi adına tebaalarını aldatmaları için kullandıkları sihir isnadı bunu göstermektedir. Kendilerince buldukları çözüm bu dilsel savaşa karşı mağlubiyetlerini ancak sihir isnadıyla örtbas edeceği zannıyla hareket etmeleridir. Bu yolun tercih edilmesi başlı başına beşerin ifadesinin üstünde bir ilahi ifade olduğunu aslında gösteriyordu. Cahız’ın dediği gibi harfle mücadelede mağlup olunca silahla mücadele etmeye mecbur olmuşlardır. *إِذَا لَمْ تَسْتَجِ مَا فَاصْنَعِ شَيْئًا* “Utanmazsan dilediğini yap.” (Buharî, Edeb: 78) Hadisiyle edep sınırlarını korumanın gerekliliği ise bu şekilde belirtilmiştir. *الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ* “Kişi sevdiğiyle beraberdir.” (Buharî, Edeb: 97) Kişilerin birbirlerine yakın olmaları ruhsal, fikirsel yakınlıkla olabileceği kısaca dile getirilmiştir. Zira ruh dünyaları farklı olanların birliktelikleri olmaları mümkün değildir, olsa bile gerçek bir sevgiden söz edilemez. Belki de değişik çıkarların zorunlu bir yakınlığı olur.

الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى “Veren el alan elden üstündür.” (Buharî, Zekat: 18) İslâm, ihtiyaç sahibi bir kişinin, başkalarından bir şey istemesini yasaklamazsa bile ahlâkî bakımdan bu durumu çok fazla tasvip ettiği de söylenemez. Ancak zarûret hâlinde istemede sakınca görmez. Zira başkalarına el açmak, insanı küçük düşürür. Genellikle “el” güce ve otoriteye benzetilir. Ancak “veren el” tabiriyle iyiliğin ikram ve ihsan etmek suretiyle önemine değinilmiştir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Kısaca mesellerle makul olan manalar, idrake yakın olan hissedilebilecek şekilde söylendiğinde zihinde daha kalıcı olur. Hakikatleri ortaya çıkararak görülmeyeni hazırda imiş gibi betimler. Manaları, veciz ibarelerle sunar. Mesel, misal verilen konuda teşvik olması için verilmektedir. Çünkü verilen misaller, nefislerin iştihak duyduğu şeylerdir. Bazen de gıybet gibi nefislerin nefret ettiği şey için olur ki nefislerin hoşlanmadığı şeyler, misal olarak verilmektedir. Misaller, bazen misal olarak verilen şeyi medh etmek için zikredilir. Sahabenin durumunu ifade etmek için verilen örnek, bu tür misallere girmektedir. Meseller, nefse nüfuz eder, vaazda en belîğ metottur, sakındırmada en kuvvetli durumdur, en keskin ikna metodudur. Her çağda Allah'a davet edenler, çağrılarının daha iyi anlaşılması, delillerinin daha ikna edici olması için davetlerinde misallerden faydalanmışlardır. Eğitimciler de konunun daha iyi anlaşılması ve bir şeye teşvik etmek veya ondan sakındırmak için meseller kullanmışlardır. (Ebu Süleyman, 2012: 257-268) .

Sonuç

Her toplumun belirli bir dönemdeki meselleri bilmesi oldukça önemlidir. Gerek ahlaki, siyasi, dini ve gerekse ekonomik ve sosyal durumlarının çoğu ile ilgili göstergeler, deliller elde edilebilir. Örneğin bazı meseller kırsal hayatı, bazıları şehir hayatını anlatır. Bazıları ise toplumun gelişmiş yönünü ele alırken, bazı emsaller ise gerileme dönemini ve sebeplerini, tecrübelerini, zaferlerini, yenilgilerini anlatır. Meseller; toplumun davranışlarını etkilemesi, toplumun mesellere rağbet etmesi, mesellerin öğretilerinin dikkate alınması gibi eğilimler açısından da ele alınmalıdır. Temsil metodu Kur'anî bir metottur. Peygamberimiz (s.a.v) de temsiller ile bazı hakikatleri anlatmıştır. Temsil çok önemli ve büyük hakikatlerin ucunu göstererek gerçeğin kavranmasını sağlar. Anlaşılması zor, uzak ve derin olan hakikatleri bir dürbün gibi akla yakınlaştırır ve anlatırlar.

Emsal konusu hakkında yapılan çalışmaların oldukça fazla olması meselenin önemini gösteren önemli bir kanıttır. Zira bu geniş literatür, topluma mal olmuş bu değerlerin önemsinmesi anlamına gelir. Ayrıca Kur'an ve hadiste buna yer verilmesi olayın daha geniş bir düzeyde incelenmesine teşvik eden ayrı bir merhaledir. Hayatın her alanına dair emsallerin bulunuyor olması ise daha farklı bir boyuttur. Mesellerde adeta hayatı içine alan geniş yelpazeli bir alan olduğu zihne gelmektedir. Bu da ileride daha fazla ihtimam edilen bir konu olacağına açık bir göstergesidir.

Meseller; toplumun davranışları üzerine etki bırakması, mesellerin öğretilerinin dikkate alınması gibi eğilimler açısından da değerlendirilmelidir. Öğrenenlerin düşünme yetilerini ve yaratıcılıklarını geliştirerek, anlaşılması zor olan soyut kavramların somut hale getirilmesinde oldukça kullanışlıdır. Öğrencilerin eğitim ortamına aktif katılımını sağlar, bilimsel kavramların öğrenilmesini ve akılda uzun süre tutulmalarını kolaylaştırır. Bilimsel düşünme ve problem çözme yeteneklerini geliştirir. Belagat bağlamında ise sözü yerinde kullanmakla mesel ayrı bir değere ulaşır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. (1992). *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l- Kur'an'il-Kerîm*, “msl” md., Beyrut:Mektebetu'l İslâmiyye.
- Aksan, D.(2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yay.
- Aksoy, Ö. A.(1977). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara.:Türk Dil Kurumu Yayınlar.
- el-Asimeyn, Muhammed b. Salih, (1929). *Tefsiru'l Kur'an'il Kerim Suretu'l Ankebut*, Riyad:Daru'l Dürre.
- Askerî, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl,(1998). *Kitabu Cemhereti'l Emsal*, Beyrut: Daru'l, Kutubu'l İlmiyye.
- el-Bekrî ,Abdullah b. Abdulazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd, (1985). *Faslü'l Mâkal fi Şerhi Kitâbi'l Emsal*, Hartum.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail,(2000). *el-Camiu's- Sahih*, İstanbul.
- Bulut, A. (1991). *Emsâlu'l Kur'an*, Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Candan, A., *Kur'an' Nasıl Anlamalıyız?* Diyarbakır: Seyda Yay.
- _____ *Kur'an'ı Kerim'de Anlaşılması Güç Âyetler*, Diyarbakır: Seyda Yay.
- Cerrahoğlu, İ. (1985). *Tefsir Usûlü*, Ankara: T.D.V. Yayınları.
- el-cevzî, İbn Kayyım, (1983). *El-Emsal fi'l Kur'an'il Kerim* (thk. Said Muhammed Nemru'l Hatib), Beyrut.
- Çıkar, M. Ş.(2009). *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İstanbul:İsam Yayınları.
- Dağdeviren,A. (2008). Kur'an Tilavetinde Temsil, *Akev Akademi Dergisi*, Erzurum, sayı 35 s.(49-61).
- Derveze, İ. (1997). *et-Tefsirü'l Hadîs Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*,(çev. Mustafa Altınkaya), İstanbul: Ekin Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). *Temsil', D.İ.A.*, Ankara: TDV. Yay.
- Ebu Ömer, Ahmed b. Muhammed, el- Kurtubî b. Abdurrabih, (1942). *el-İkdu'l Ferid*, (haz. Ahmed Emin, Muhammed ez- Zeyn, İbrahim Ebyari), Kahire:Lecnetü't- Telif ve't- Terceme.
- Ebu Süleyman, Şeyh Sabır Hasan Muhammed,(2012). *Emsalu'l Kur'an*, (çev.: Mustafa Hocaoglu) *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt,12, sayı, 1.
- Emîl Bedî Ya'kûb,(1995). *Mevsuatu Emsâli'l-Arab*, Beyrut: Dârü'l-Cil.
- Erverdi, Ezel,(1977). *Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, (1415), *Lisanu'l 'Arab*, I-XV, Beyrut: Daru Sadır.
- İbn-İ Şerif, Mahmud,.(1979). *Cidde*: Daru'l Ukaz.
- İbn Abdi Rabbihi, *Kitabu'l Ikdi'l Ferid*, (1968). (haz. Ahmed Emin İbrahim el-Ebyarî, Abdusselam Harun), Kahire.
- Ebu Ubeyde, el-Kasım b. Sellam, *Kitabu'l Emsal*,(1980). (thk. Abdulmecid Katamiş), Mekke.
- İsfehanî, Rağîb Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed,(1412). *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, I-II, (thk., Safvan Adnan ed-Davudi), Dimeşk: Daru'l-Kalem.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

- Kabaklı, A. (1967). *Türk Edebiyatı*, 2.bsk. Türkiye Yayınevi.
- Karaman, H. vd.(2006). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB. Yay.
- el-Kattan, Mennan Halil, (2007). *Mebahis Fi Ulumu'l Kur'an*, Kahire: Mektebetu'l Vehbe.
- Kayra, O. K. (2003). Atasözlerinde Anlam Kaymaları, Zamana Bağlı Anlam ve Coğrafi Mekân Kayıpları, *Milli folklor Dergisi*, sayı 60, Ankara, 116-128.
- Türkmen, S. (2010). *Kur'an'dan Öğütler I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mâverdî, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib,(2002). *Edebu'd-Dünya ve' Din*, (thk. Yasin Muhammed et-Tevvas), Dımeşk:Dar'u İbn Kesir.
- _____ (1991). *Emsal ve Hikem*,(thk. Fuad Abdul Mün'im Ahmed), Daru'l Vatan.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fağl Ağmed bin Muğammed,(1989), *Mecmau'l-Emsâl* (thk.Muğammed Muğyiddîn Abdulhamîd), Beyrut.
- En-Nesefî, Ebu'l Berekat Abdullah İbn Ahmed,(1989). *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Beyrut.
- Sami, Ş. (1998). *Kamusu't-Türki*, İstanbul.
- Soyalan, M. Y. (2003). *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, İstanbul:Ağaç Yay.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, (1992). *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut:Daru İhyau'l-Ulum.
- Razî, Muhammed b.Ebi Bekr b. Abdulkadir, (1987). *El-Emsal ve'l Hikem*,Menşuratu Müstaşariyetu s-Sikafiyetu li'l Cumhuriyeti'l İslâmiyyeti'l İraniye, (trc. Firuz Hariri), Dımeşk.
- Timurtaş, A. (2014). Alegorik Eser, *Nüsha,II-39*, Ankara, 8-21.
- Yazıcı, N. (2003). *Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1992). *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul.
- Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü “*Halk Deyimleri- Bilmeceler Maniler – Atasözleri*”, Erişim Tarihi:15.09.2022
- <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56592/halk-deyimleri---bilmeceler---maniler---atasozleri.html>

MOLLA FAHREDDİN BATMÂNÎ VE RİSÂLETU'L-VAD' İSİMLİ ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Ahmet TEKİN

Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ahmettekin@artuklu.edu.tr

Özet

Molla Fahreddîn b. Abdillâh el-Batmânî (ö. 1972), 1910 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı 'Arnâs köyünde doğmuştur. Bu köye nisbetle kendisi için 'Arnâsî nisbesi de kullanılmıştır. Molla Fahreddîn, İlk eğitimini 'Arnâs Köyünde bulunan babası Molla Abdullah'tan almış, babasının vefatından sonra kısa bir süreliğine Midyat'ta kalmış ve daha sonra Batmanlı âlimlerin ilmi birikiminden istifade etmek için Batmana gitmiştir. Bu gidiş Molla Fahreddîn için hayatının dönüm noktası olmuştur. Zira kendisi Batmanı ve Batman halkını çok sevmiş olacak ki eğitiminin kalan kısmını, öğretim ve irşad hayatının bütünü Batmana geçirmiş ve vefat edinceye kadar Batman'da kalmıştır. Dolayısıyla kendisi için Batmânî nisbesi daha çok kullanılır olmuştur. Batman'ın manevi mimarlarından olan Molla Fahreddîn, Arap dili grameri başta olmak üzere temel İslam bilimlerinin birçok alanında eserler kaleme almıştır. Söz konusu eserlerden biri lafız-anlam ilişkisini konu edinen *Risâletu'l-vad'* isimli çalışmasıdır. Molla Fahreddîn, bu veciz risalesinde lafız-anlam ilişkisi üzerinde durmuş ve Arap dilinde lafızların vad'ı ile ilgili malumata yer vermiştir. Vad' ilminin özetlendiği bu risale, onun mantık ve istiareyle ilgili diğer iki risalesiyle birlikte merkezi İstanbul'da bulunan el-Mektebetu'l-Hanîfiyye tarafından 2007 yılında basılmıştır. Bu bildiride Molla Fahreddîn'in hayatı hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve onun *Risâletu'l-Vad'* adlı eseri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Molla Fahreddîn, Batman, *Risâletu'l-Vad'*, Arap Dili.

MOLLA FAHREDDİN BATMÂNÎ AND HIS STUDY ENTITLED RİSÂLETU'L-VAD'

Doç. Dr. Ahmet TEKİN

Abstract

Mulla Fahreddîn b. Abdillâh el-Batmânî (d. 1972) was born in 1910 in the village of 'Arnâs in the Midyat district of Mardin. In relation to this village, the 'Arnâsî name was also used for himself. Mulla Fahreddîn received his first education from his father, Molla Abdullah, who was in 'Arnâs Village, stayed in Midyat for a short time after his father's death, and then went to Batman to benefit from the knowledge of scholars from Batman. This departure was the turning point of his life for Molla Fahreddîn. Because he must have loved Batman and the people of Batman so much that he spent the rest of his education, the whole of his teaching and guidance life in Batman, and remained in Batman until his death. Therefore, the Batmani name was used more for him. Mulla Fahreddîn, one of the spiritual architects of Batman, wrote works in many fields of basic Islamic sciences, especially Arabic language grammar. One of the works in question is *Risâletu'l-vad'*, which deals with the relationship between wording and meaning. In this concise treatise, Molla Fahreddîn focused on the relationship between wording and meaning and gave information about the vad'of words in the Arabic language. This treatise, which summarizes the science of Vad', was published in 2007 by el-Mektebetu'l-Hanîfiyye, whose center is located in Istanbul,

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

together with his other two treatises on logic and metaphor. In this paper, a brief information about the life of Molla Fahreddin was given and his work called Risaletu'l-vad' was examined.

Keywords: Molla Fahreddin, Batman, Risâletu'l-vad', Arabic Language.

GİRİŞ

Vad' ilmi, lafız ile mana arasındaki ilişkinin hangi yollarla kurulduğu, lafzın şahsîlik (kendi başına bir şahıs olarak) ve *nev'iliği* (tür olarak), mananın da umûmîlik (birçok kişi arasında ortak olan/genel) ve husûsîliği (ortaklığı kabul etmeyen/özel) göz önünde bulundurulmak suretiyle dildeki lafızların sınıflandırılmasını konu edinmektedir.²⁵⁸ Vad' kelimesi, sözlükte “bir şeyi belli bir yere koymak, alacağının bir kısmından vaz geçmek ve bir şeyin değerini düşürmek” gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁹ Bu kelimenin terim anlamı ise “zikredildiği veya hissedildiği zaman kendisinden ikinci bir şeyin anlaşılması ve bir şeyin diğer bir şey için tayin ve tahsis edilmesi” şeklindedir.²⁶⁰ Bu tanım fertlerini cem ettiği gibi ağıyarı için de manidir. Nitekim bu tanım vad' yoluyla manaya delalet eden hem lafzî hem de gayri lafzî bütün unsurların (devâll-i hamse; lafız, işaret, sayı, çizgi ve tabela) vad'ını kapsamaktadır. Ancak bazı dilcilerin vad' kelimesinin terim anlamı için “lafzın bir anlam için tayin edilmesi” şeklinde geliştirdikleri tanım fertlerini cem etme hususunda yadırganmıştır.²⁶¹ Zira bu tanım sadece lafzî vad'ı kapsamaktadır. Vad' ilmi, dil bilimleri içerisinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilimdir. Nitekim vad' ilmiyle ilgili bilgiler önceleri nahiv, belâgat, mantık ve usul ilimleri gibi diğer İslamî ilimler içerisinde serpiştirilmiş bir vaziyette yer almaktaydı. Dolayısıyla bu ilimler, vad' ilminin ortaya çıkıp gelişmesinde etkili olmuşlardır.²⁶² Vad' ilmine daha çok Arap olmayan dilciler ilgi göstermiştir. Nitekim İcî (ö. 756/1355) tarafından müstakil bir risale konusu yapıp müdevven bir disiplin haline getirilen bu ilim İran ve Osmanlı medreselerinde daha da geliştirilerek sistemli bir bilim haline getirilmiştir.²⁶³ Osmanlı dönemindeki eğitim kurumları olan medreselerde yetişen dilcilerin bu ilmin sistematik bir bilgi kuramı

258 Muhammed Salih Sürücü, “Vaz' İlmi ve “el-'Ucâletü'r-Rahmiyye” (İnceleme ve Değerlendirme) [The Science of Wad' and “el-'Ucâletü'r-Rahmiyye” (Study and Review)]”. Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal 13 (December 2019): 562.

259İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), Lisânu'l-Arab, thk. 'Amr Ahmed Haydar, (Beyrût: Dâru Sâdir, 1994, 8/396; ez-Zebîdî, Muhibbuddîn b. Fayd (ö. 1205/1791), Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l Kâmûs, thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Hidâye, tsz. 22/335-346; Muhammed Rahmî b. Ahmed Nâzif el-Eğîni (ö.1855-1909), el-'Ucâletü'r-Rahmiyye Şerhu'r-Risâleti'l-Vad'iyye, (Mecmû'atu'l-Vad'iyye), (İstanbul: tsz. 15-16; Molla Ebu Bekir Mîr Rüstem es-Sûrî (ö.1350/1931), el-Luma' fi 'İlmi'l-Vad',(Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2018), 60; 'Abdulhamid 'Anter, 'İlmu'l-Vad', (Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2017), 10.

260 el-Câhiz, Ebu Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/869), el-Beyân ve't-Tebyîn, (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1423), 1, 82; Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), et-Ta'rîfât, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983) 252; Hâşiyetu's-Suğrâ li's-Seyyid eş-Şerîf 'ala'l-Kutb, (İstanbul: 1318), 43; İbrahim Hakkı b. Halîl el-Eğîni (ö.1311/1894), Metnun fi'l-Vad', (Mecmû'atu'l-Vad'iyye), (İstanbul: tsz.), 73; İbrahim Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz' İlminin Temel Meseleleri, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 48-49; Mustafa, Öncü “Molla Halil es-Si'irdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili Ve 'Adududdîn el-İcî'nin Risalesi İle Karşılaştırılması” Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2 (Aralık 2011), 367.

261 Şükran Fazlıoğlu, “Vaz' ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII, 576-578.

262 'Anter, 'İlmu'l-Vad', 20; Şükran Fazlıoğlu, “Vaz' ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII, 576-578.

263 'Anter, 'İlmu'l-Vad', 20; Özdemir, İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık, 222.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

haline gelip müstakil bir ilim haline gelmesinde ciddi katkıları olmuştur.²⁶⁴ Söz konusu medreselerin devamı mahiyetinde olan Şark medrese geleneğinde de bu ilme merak devam etmiş ve bu ilimle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Molla Fahreddîn 'Arnâsî'nin vad' ilmiyle ilgili risalesi bu çalışmalardan biridir. Bu risale daha önce tarafımızdan Ahmed Hilmi Koğî'nin (ö. 1996) vad' ilmiyle ilgili risalesiyle karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmıştır.²⁶⁵

I. Molla Fahreddîn Batmânî

Tam adı Fahreddîn b. Abdillâh olan Molla Fahreddîn için iki nisbe kullanılmıştır. Birincisi doğum yeri olan 'Arnâs Köyüne nisbetle 'Arnâsî, diğeri de eğitim öğretim ve irşad hayatının büyük kısmını geçirip vefat ettiği yer olan Batman İline nisbetle Batmânî'dir. Molla Fahreddîn, 1910 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı 'Arnâs köyünde doğmuştur.²⁶⁶ İlk eğitimini 'Arnâs Köyünde bulunan babası Molla Abdullah'tan alan Molla Fahreddîn, babasının vefatından sonra Helen Köyünde bulunan Molla Halil Efendi'nin medresesinde 'Avâmil, Zurûf ve Terkîb isimli Arap grameriyle ilgili eserleri okumuştur.²⁶⁷ Molla Fahreddîn, daha sonra Batmanlı âlimlerin ilmi birikiminden istifade etmek için Batmana gitmiştir. Bu gidiş Molla Fahreddin için hayatının dönüm noktası olmuştur. Zira kendisi Batmanı ve Batman halkını çok sevmiş olacak ki eğitiminin kalan kısmını, öğretim ve irşad hayatının bütünü Batma'da geçirmiş ve vefat edinceye kadar Batman'da kalmıştır. Dolayısıyla kendisi için Batmânî nisbesi daha çok kullanılır olmuştur.²⁶⁸ Molla Fahreddîn, Batman Bileyder (Binatlı) Köyü'nde Molla Muhammed Keyne'den, Hethetk (Doğan kavak) Köyü'nde Molla Cemil Efendi ve Beşiri'nin Tilmiz Köyünde Molla Hasan Tilmizî'den (1887-1950) medrese eğitimini almıştır. Molla Fahreddîn, o dönemde medreselerde okutulan sıra kitaplarını Molla Hasan Tilmizî'nin yanında bitirmiş ve ondan ilmî icazet almıştır.²⁶⁹ Molla Fahreddîn, Bileyder (Binatlı) ve Basork (Kayabağı) köylerinde görev yaptıktan sonra Batman Ulu Camii'nde önce imam-hatiplik sonra da vaizlik görevini yapmıştır. Molla Fahreddîn, Şırnak ili Cizre

264 Abdullah Yıldırım, Vaz' İlmi (İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler), (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015), 425-551.

265 Bkz. Ahmet Tekin, "Molla Fahreddin 'Arnâsî İle Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin Vad' İlmiyle İlgili Risâlelerinin Karşılaştırılması". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 21 / 2 (Aralık 2021): 444-462.

266 Abdülkerim Ünal, "Molla Fahrettin Batmânî'nin Hayatı ve Eserleri", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 3 (Nisan 2010), 129; Abdülhakim Yüce, "Ünlü Batmanlı Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşleri", 1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15-17.04. 2008), s. 375 vd.; Ahmet Tekin, "Molla Fahreddin 'Arnâsî İle Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin Vad' İlmiyle İlgili Risâlelerinin Karşılaştırılması". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 21 / 2 (Aralık 2021): 446. Mahfuz Okuyan, Molla Fahreddin Batmânî ve "Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf" Adlı Eseri, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 47.

267 Mahfuz Okuyan, Molla Fahreddin Batmânî ve "Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf" Adlı Eseri, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 47.

268 Halil Çiçek, "Batmanlı Şeyh Fahreddîn'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri", 1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman (15-17.04. 2008), 387 vd.; "Fahrettin Yıldız", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XLIII, 538-539.

269 Muhammed Latif Altun, Molla Fahreddin el-Arnâsî el-Batmani'nin Hayatı Ve Fikhî Yönü, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3-12; Nazım Hasırcı, "Molla Fahrettin Arnâsî'nin İşagocisi", İslâmî İlimler Dergisi, 7 (Aralık 2012), 96.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

ilçesinde bulunan Şeyh Muhammed Said Seyda'ya intisap edip 1955 yılında tasavvufî icazetini aldıktan sonra resmi görevlerini bırakmıştır. Hacı Şirin Çankaya isimli Batman'lı bir şahıs 1964 yılında Batman merkezde kendi özel mülkünde Molla Fahreddîn için bir cami ve medrese inşa etmiş ve Molla Fahreddîn, artık ilim ve irşad faaliyetlerine Hacı Şirin Camii'nde devam etmiştir. Molla Fahreddîn, hayatının son demlerinde çeşitli hastalıklara yakalanmış ve 1 Şubat 1972 tarihinde ardında zengin bir ilim mirası bırakarak Batman'da vefat etmiştir. Molla Fahreddîn'in cenazesi Batman iline yakın Korik Köyü'nde annesinin yanına defnedilmiştir.²⁷⁰ Molla Fahreddîn, Arap dili alanında geniş bir telif yelpazesine sahiptir. Nitekim o, Arap dili sahasına giren şu alanlarda eser yazmıştır: Nahiv, sarf, vad' ve beyan. Nahivde 2, beyanda 2, sarfta 1 ve vad' ilminde 1 eser yazarak Arap diliyle ilgili toplam altı eser telif etmiştir.²⁷¹

II. Risâletu'l-Vad' İsimli Çalışması

Molla Fahreddîn Batmânî'nin vad' ilmiyle alakalı bu risâlesi Şark medreselerinde okutulan vad' ilminin özeti mahiyetindedir. Şark medreselerinde vad' ilmiyle alakalı talebelere 'Adududdîn el-Îcî'nin *Fâide fi'l-vad'* adlı risâlesinin şerhi olan ve Ali Kuşçu (ö. 879/1474) tarafından kaleme alınan *Şerhu'r-risâleti'l-vad'iyye* adlı eser okutulmaktadır. Ancak bu eserin üslubunun ağır olmasından dolayı eserde verilmek istenen mesajlar okuyucu tarafından tam anlamıyla anlaşılammamaktadır. Dolayısıyla Şark medrese geleneğinden gelen bazı âlimler, bu ilimle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların başında Molla Halil Si'irdî (ö. 1259/1843), Molla Fahreddîn Batmânî (ö. 1972/1392) ve Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin (ö. 1996/1417), risâleleri gelmektedir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Vad' ilminin özetlendiği bu risale, onun mantık ve istiareyle ilgili diğer iki risalesiyle birlikte merkezi İstanbul'da bulunan el-Mektebetu'l-Hanîfiyye tarafından 2007 yılında basılmıştır.

III. Risalenin Molla Fahreddîn'e Aidiyeti

Risalenin Molla Fahreddîn Batmânî'ye aidiyeti konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Nitekim Batmânî, eserinin mukaddimesinde *ويعد فيقول فخر الدين بن السيد ملا عبد الله عن أهوال يوم القيامة حفظهما* şeklinde bir ifade kullanarak bu risâlenin kendisine ait olduğunu belirtmektedir.²⁷² Bunun dışında Batmânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren bütün kaynaklar bu risaleyi ona nisbet etmektedirler.²⁷³ Batmânî, risalenin mukaddimesinde eseri için herhangi bir isim kullanmamıştır. Ancak

270 Abdülkerim Ünal, "Molla Fahrettin Batmani ve İlmi Kişiliği", İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 501-519. Nurettin Turgay, "Fahrettin Arnasi ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu", Uluslararası Midyat Sempozyumu, Mardin (7-9. 10. 2011), s. 246 vd.; Sadık Oğul, Molla Fahreddin Arnâsî'nin et-Tarsîf Fî İlmi't-Tasrîf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4-15.

271 Halil Çiçek, "Batmanlı Şeyh Fahreddîn'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri", 392.

272 Molla Fahreddîn Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, el-Mektebetu'l-Hanîfiyye, İstanbul, 2007, 61.

273 Ünal, "Molla Fahreddîn Batmani'nin Hayatı ve Eserleri", 134; Turgay, "Fahreddîn Arnâsî ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu", 250; Altun, *Molla Fahreddîn el-Arnâsî el-Batmani'nin Hayatı Ve Fikhi Yönü*, 17-18; Oğul, *Molla Fahreddîn Arnâsî'nin et-Tarsîf fi İlmi't-tasrîf adlı eserinin edisyon kritiği*, 20.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

risalenin matbu baskısı ve kaynaklarda hakkında verilen malumatta eserin ismi Risâletu'l-vad' şeklinde yer almaktadır.

IV. Risâlenin Yazılış Gayesi

Molla Fahreddîn Batmânî, risalesinin mukaddimesinde eserini hangi amaçla telif ettiğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak onun daha önce Şark medrese geleneğinin eğitim müfredatında okutulan vad' ilmiyle ilgili eserlerle iktifa etmediği ve bunlar yerine bu ilmin sistematize edilmiş bir biçimde talebelere sunulmasının daha verimli olacağından dolayı bu risalesini kaleme aldığı düşünülmektedir. Nitekim o, Arap dilinin diğer şubelerinde de benzer sebeplerden dolayı çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla onun bu risalesinin pedagojik bir amaçla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Zira bu risale, diğer vad' çalışmalarında bulunan vad'a dair malumatı ihtiva ettiği gibi söz konusu malumatı daha sistemli sunarak talebenin önüne koymaktadır.

V. Risâlenin İçerik Açısından İncelenmesi

Molla Fahreddîn Batmânî, risâlesine besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Batmânî, sonrasında vad'ın sözlük manasını "bir şeyi belli bir yere koymak" şeklinde vermektedir.²⁷⁴ Müellif, bu kelimenin terim anlamını ise "bir şeyin diğer bir şey için tayin edilmesi, birinci şeyin anlaşılması durumunda lafzın manaya tayin edilmesini bilen kişi için ondan ikinci bir şeyin anlaşılması" şeklinde vermektedir.²⁷⁵

V. I. Mevdû' Açısından Vad'ın Kısımları

Batmânî, vad'ı, mevdû' unsuru açısından lafzî ve gayri lafzî kısımlarına ayırmakta ve böylece mevdû'un bütün kısımlarına (devâll-i hamse; lafız, işaret, sayı, çizgi ve tabela) temas etmiş olmaktadır. Batmânî, mevdû' unsurunun, kendi maddesiyle düşünülen tek bir lafız olması durumunda buradaki vad'ın şahsî vad' (özel belirleme) kısmına dâhil olacağını mevdû'un, genel bir mefhum ile düşünülen birden fazla lafızdan oluşması durumunda ise buradaki vad'ın nev'î vad' (türsel belirleme) olacağını belirtmektedir.

²⁷⁶

V. II. Mevdû'un Leh Açısından Vad'ın Kısımları

Batmânî, mevdû'un leh unsuru açısından ise vad'ı hâss ve 'amm kısımlarına ayırmaktadır. Batmânî, mevdû'un lehin kendi özel yapısıyla düşünülen bir olgu olması durumunda buradaki vad'ın hâss olacağını mevdû'un lehin genel bir mefhum ile düşünülen bir olgu olması durumunda ise buradaki

²⁷⁴ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 61.

²⁷⁵ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 61.

²⁷⁶ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 61.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

vad'ın 'âmm olacağını söylemektedir.²⁷⁷ Demek ki vad'ın şahsî/özel ve nev'î/türsel oluşu lafız unsuru, vad'ın hâss ve 'âmm oluşu ise mana unsuru açısından dır.

V. III. Şahsî Vad'ın Kısımları

Batmânî, şahsî vad'ı akli taksime göre şu dört kısma ayırmaktadır: özel mana için özel vad', özel mana için genel vad', genel mana için genel vad' ve genel mana için özel vad'.²⁷⁸

1-Özel Mana İçin Özel Vad'

Batmânî, bu kısım için özel isimler ve bir cinse özel ad olmuş kelimelerin vad'ını örnek vermektedir. Bu kısımdaki lafızlar, kendi husûsî yapılarıyla mülâhaza edilip cins isimler gibi küllî veya özel isimler gibi cüzî manalar için tayin edilmektedir. Batmânî'ye göre özel mana için özel vad' şöyle gerçekleşmektedir: vad', öncelikle Zeyd gibi özel bir ismi veya aslan gibi cins bir ismi mülâhaza etmektedir. Sonrasında Zeyd'in zatı gibi harici bir tayin ile veya yırtıcı hayvan gibi zihinsel bir tayin ile belirlenmiş bir manayı tasavvur etmekte ve şu lafzı bu mana için vad' ettim diyerek özel mana için özel vad'ı gerçekleştirmektedir.²⁷⁹

2-Özel Mana İçin Genel Vad'

Müellif, bu kısım için harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsûllerin vad'ını örnek vermektedir. Bu kısımdaki lafızlar, öncelikle kendi hususilikleriyle ve belli hisselerle küllî bir mefhum yoluyla mülâhaza edilir sonrasında da ilgili lafzın her bir hisse için özel bir tayin ile tayin edildiği söylenir. Batmânî'ye göre özel mana için genel vad', şöyle gerçekleşmektedir: vad', öncelikle م لافzını kendi hususiyeti ve belli iptidalarla küllî bir mefhum olan mutlak iptida yoluyla mülâhaza eder sonrasında da م لافzının kendi özel yapısı ile söz konusu iptidaların her birisi için vad' edildiğini söyler. Batmânî, aynı durumun diğer harfler, zamirler, işaret isimleri ve mevsûller için de söz konusu olduğunu belirtmektedir.²⁸⁰ Vad'ın bu kısmında yer alan lafızlar küllî mefhumun bizzat kendisi karşısında değil, onun kapsamındaki cüzî manalar karşısında vad' edilmiştir. Dolayısıyla vad' esnasında manayı tasavvur ve mülâhaza etmeyi mümkün kılan araç olarak bilinen mülâhaza âleti, bu kısımda küllî bir mefhum iken mevdû'un leh de bu küllî mefhumun kapsamındaki cüzî manalardır.²⁸¹ Batmânî, harflerdeki mülâhaza âletinin zâtî (hakikatinin bir parçası) olduğunu diğerlerinde ise ârızî (hakikatlerinin dışında) olduğunu belirtmektedir. Nitekim zamirde daha önce merciin zikrinin geçmiş olması, işaret isminde müşarun ileyhe somut bir şekilde işaret edilmesi ve mevsûlde de kendisine soyut bir şekilde işaret edilmesi yani sıla cümlesinin muhtevasının onun için olduğunun bilinmesi şartı aranmaktadır.²⁸²

277 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 61-62.

278 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 62.

279 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 62-64.

280 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 62-63.

281 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 63.

282 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 63.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

3-Genel Mana İçin Genel Vad'

Batmânî, bu kısım için cins isimler, masdarlar ve ism-i masdarların vad'ını örnek vermektedir. Bu kısımdaki lafızlar, genel ve küllî manaya delâlet ederler. Batmânî'ye göre genel mana için genel vad', şöyle gerçekleşmektedir: vadı', öncelikle إنسان lafzını tasavvur eder sonrasında küllî bir mefhum olan الحيوان الناطق ifadesini mülâhaza eder ve إنسان lafzının bu küllî mefhum için vad' edildiğini söyler. Batmânî, aynı durumun masdarlar ve ism-i masdarlar için de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Batmânî, şahsî vad'ın birinci ve üçüncü kısımlarındaki mevdû'un leh ve mülâhaza âletinin aslında bir olduğunu farklı açılardan ayırdığını söylemektedir.²⁸³ Ona göre vad'ın bu kısmında yer alan lafızların manaları, zihinde mülâhaza edilmeleri açısından âletu'l-vad', lafzın karşısına geçmeleri ve kendilerine lafzın tayin edilmeleri açısından ise mevdû'un leh olmaktadır. Yani mana burada hem vad'a konu olmakta hem de zihinde tasavvur edilmektedir.

4-Genel Mana İçin Özel Vad'

Müellif, cüz'î varlıkların küllî manaların tasavvur edilmesinde bir mülâhaza aleti olmasının mantıken olanaksız olduğunu dolayısıyla vad'ın bu kısmının ne şahsî ne de nev'î vad' türlerinde gerçekleşmediğini belirtmektedir.²⁸⁴ Buna göre şahsî vad' ile tayin edilen lafızların hepsi; özel mana için özel vad', özel mana için genel vad' ve genel mana için genel vad' türleriyle tayin edilmektedirler. Mantıken imkânsız olan genel mana için özel vad' türü ise aklî taksim sonucu zorunlu olarak ortaya çıksa da Arap dilinde bu tür ile vad' edilen herhangi bir lafız bulunmamaktadır.

V. IV. Nev'î Vad'ın Kısımları

Batmânî, nev'î vad'ı da tıpkı şahsî vad' gibi şu dört kısma ayırmaktadır: özel mana için özel vad', özel mana için genel vad', genel mana için genel vad' ve genel mana için özel vad'.²⁸⁵

1- Özel Mana İçin Özel Vad'

Batmânî, Arapça sözcüklerde ölçü kalıbı olarak kullanılan mizanın mevzunu için vad' edilmesinin türsel belirlemenin bu kısma girdiğini belirtmektedir. Batmânî'ye göre türsel belirlemedeki özel mana için özel vad', şöyle gerçekleşmektedir: vadı' كَلُّ مَا يَطْرَأُ عَلَى تَرْكِيْبِ (ف ع ل) مِنْ هَيْئَةِ فَعْلٍ وَ يَفْعَلُ وَ فَاعِلٌ وَ مَفْعُولٌ وَ غَيْرِهَا gibi genel bir kavramla bir grup lafızları mevzunlarıyla birlikte düşünür. Sonrasında ise bu genel kavramın kapsamına giren kalıpları mevzunları için vad' ettim der. Örneğin vadı' birinci ve ikinci harfi meftûh olan فَعْلٌ sözcüğünün mazi malum için vad' edildiğini söyler. Diğer kalıplar için de aynı durum söz konusudur. Ona göre vad'ın bu kısmında kendisiyle birlikte başka lafızları da içine alan genel bir durum veya küllî bir kaide aracılığıyla mülâhaza edilen lafızlar küllî ya da cüzî bir manayı göstermektedir. Nitekim bu kısımdaki lafızların anlamları yırtıcı hayvan gibi zihinsel bir tayin ile

²⁸³ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 64.

²⁸⁴ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 64.

²⁸⁵ Batmânî, *Risâletu'l-vad'*, 64.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

belirlenmiş bir mana ise buradaki mevdû'un leh küllîdir. Söz konusu anlamlar, Zeyd'in zatı gibi haricî bir tayin ile belirlenmiş bir mana ise buradaki mevdû'un leh cüzîdir.²⁸⁶

2-Özel Mana İçin Genel Vad'

Müellif, bu kısım için fiiller, mürekkep ifadeler, isim ve sıfat tamlamaları, ahd-i haricî ile marife olmuş isimler, istiğrâk lâmı almış isimler, mecazî lafızlar ve nefiy edatı alan nekre isimlerin vad'ını örnek vermektedir. Batmânî'ye göre türsel belirlemedeki özel mana için genel vad', şöyle gerçekleşmektedir: vadı' öncelikle bir grup lafzı كَلُّ مَا كَانَ عَلَى وَزْنِ فَعَلٍ "fiil kalıbında gelen her şey" kuralı gibi küllî bir mefhum ile mülâhaza eder. Aynı şekilde bir grup manayı da الْمَرْكَبُ مِنْ حَدَثٍ وَنِسْبَةٍ وَمِنْ زَمَانِ تِلْكَ النَّسْبَةِ "hedes, nisbet ve o nisbetin zamanından oluşan mürekkep ifadeler" ifadesi gibi küllî bir mefhum ile tasavvur eder. Sonrasında da فعل veznindeki her bir lafzı hedes, nisbet ve zamandan oluşan manalar için birebir eşleşme yoluyla icmâlî olarak vad' ettim der. Aynı durum özel mana için genel vad'ın diğer kısımları için de söz konudur. Yani fiillerin vad'ında söz konusu olan durum mürekkep ifadeler, isim ve sıfat tamlamaları, ahd-i haricî ile marife olmuş isimler, istiğrâk lâmı almış isimler, mecazî lafızlar ve nefiy edatı alan nekre isimlerin vad'ında da söz konusu olmaktadır. Onlar için de vadı' öncelikle bir grup lafzı küllî bir mefhum ile mülâhaza eder. Aynı şekilde bir grup manayı da küllî bir mefhum ile tasavvur eder. Sonrasında da şu şu niteliklere sahip olan her bir lafzı şu şu manalara delâlet etmesi için vad' ettim der.²⁸⁷ Burada nev'î vad' ile şahsî vad'ın farkı da ortaya çıkmaktadır. Zira şahsî vad'da tayin edilen lafızlar sadece müfretlerden ibaret iken nev'î vad' hem müfret hem de mürekkep lafızları kapsamaktadır. Dolayısıyla mübteda-haber, sıfat-mevsuf ve mudâf-mudâfun ileyh gibi inşâî ve haberî cümlelerin tayini bu vad' türünde tahakkuk etmektedir. Ayrıca şahsî vad'daki lafızlar manalara maddeleri ile delâlet ederken nev'î vad'da heyetleri ile delâlet ederler.²⁸⁸

3-Genel Mana İçin Genel Vad'

Batmânî, bu kısım için fiilin dışında kalan ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tafdîl, ism-i taşğîr ve ism-i mensûb gibi diğer türemiş kelimelerin formları ile ikil ve çoğul isimlerin vad'ını örnek vermektedir. Batmânî'ye göre türsel belirlemedeki genel mana için genel vad', şöyle gerçekleşmektedir: vadı' öncelikle bir grup lafzı كَلُّ مَا كَانَ عَلَى وَزْنِ فَاعِلٍ "fâil kalıbında gelen her şey" gibi küllî bir mefhum ile mülâhaza eder. Aynı şekilde bir grup manayı da كَلُّ مَنْ قَامَ بِهِ مَأْخُذُ الْإِشْتِقَاقِ "masdar manasındaki iştikak kaynağının kendisine kaim olduğu her bir şey" ifadesi gibi küllî bir mefhum ile tasavvur eder. Sonrasında da her mastarın failinin siygasını, bu mastarın ifade ettiği anlamın kendisiyle kaim olduğu kimselere birebir eşleşme yoluyla icmâlî olarak vad' ettim der. Yani: kendisi için darbın/vurmanın sabit olduğu kişi, kendisi için nasrın/yardımanın sabit olduğu kişi ve sayısız

²⁸⁶ Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 64-65.

²⁸⁷ Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 65-66.

²⁸⁸ Sürücü, "Vaz' İlmi ve "El-'Ucâletü'r-Rahmiyye" (İnceleme ve Değerlendirme), 579.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

benzeri durum gibi söz konusu genel kavramın kapsamına giren cüzi anlamalara vad' ettim der.²⁸⁹ Aynı durum genel mana için genel vad'ın diğer kısımları için de söz konudur. Yani ism-i fâilin vad'ında söz konusu olan durum ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tafdîl, ism-i tasgîr ve ism-i mensûb gibi diğer türemiş kelimelerin formları ile ikil ve çoğul isimlerin vad'ında da söz konusu olmaktadır. Müellif, ikillerin vad'ını ise şöyle açıklamaktadır: vadi' öncelikle bir grup lafzı كُلُّ اسْمٍ لَجَقَّ "ref durumunda sonuna elifin, nasb ve cer durumlarında ise makabli fethalı "ya/ي" ile kesreli "nun/ن"un ekli olduğu her bir isim" şeklindeki küllî bir mefhum ile mülâhaza eder. Aynı şekilde bir grup manayı da كُلُّ اِثْنَيْنِ مِنْ اَفْرَادٍ مَعْنَى الْمُلْحَقِ بِهِ "aynı cinste birbirinin eşiti olan her iki fert" ifadesi gibi küllî bir mefhum ile tasavvur eder. Ardından da "ref durumunda sonuna elifin, nasb ve cer durumlarında ise makabli fethalı "ya/ي" ile kesreli "nun/ن"un ekli olduğu her bir ismi, aynı cinste birbirinin eşiti olan her iki fert için vad' ettim der.²⁹⁰

4- Genel Mana İçin Özel Vad'

Müellif, şahsî vad'ın bu kısmında açıklandığı gibi bu kısmın nev'î vad' türünde de gerçekleşmediğini belirtmektedir.²⁹¹ Buna göre nev'î vad' ile tayin edilen lafızların hepsi; özel mana için özel vad', özel mana için genel vad' ve genel mana için genel vad' türleriyle tayin edilmektedirler. Mantıken imkânsız olan genel mana için özel vad' türü ise aklî taksim sonucu zorunlu olarak ortaya çıksa da Arap dilinde bu tür ile vad' edilen herhangi bir lafız bulunmamaktadır.

V.V. Fevâid

Batmânî, risalesinin sonuç kısmında önceki âlimler tarafından zikredilen vad' ilminin teorik yönüyle ilgili birkaç meseleyi daha önce işlediği konulara ek olarak ele almaktadır. Müellif, bu meseleleri altı maddede sıralayarak onlara fevâid adını vermiştir. Batmânî, bu meseleleri aktarırken herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Birinci Fâide: Batmânî, burada mevdû'un lehûn mahiyeti etrafında cereyan eden tartışmaları şöyle aktarmaktadır: Hanefî âlimleri ve Fahrüddîn Râzî'ye (ö. 606/1210) göre lafızlar zihindeki suretler için vad' edilmiş dolayısıyla mevdû'un leh zihni suretlerdir. İmam Şâfi'î (ö. 204/820) ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) göre ise lafızlar haricî nesnelere için vad' edilmiş mevdû'un leh haricî nesnelere dir. Bazı muhakkikine göre ise mevdû'un leh bizzat mananın kendisidir.²⁹²

İkinci Fâide: Batmânî, burada Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) arasında söz konusu olan bir ihtilafa değinmektedir. Teftâzânî, mana için vad' edilen lafzın kendisini göstermesi açısından kendisi için de vad' edildiğini ifade eder. Curcânî ise buna karşı çıkar. Teftâzânî'ye göre lafzın vad'ında biri kastî diğeri zımni olmak üzere iki vad' türü ortaya çıkmaktadır. Yani lafız ilk ve zâtî olarak

289 Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 66.

290 Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 66.

291 Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 66.

292 Batmânî, *Risâletu'l- vad'*, 66.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

manası için ikincil ve ârizî olarak da kendisi için vad' edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla kastî vad'ın içinde bir zımni vad' türü de oluşmaktadır.²⁹³

Üçüncü Fâide: Batmânî, bu başlıkta Teftâzânî ile Curcânî'nin fikir ayrılığına düştüğü diğer bir konuya değinmektedir. Söz konusu ihtilaf bir lafzın lugavî, şer'î, örfî ve ıstılahî vad' türlerinin hepsinde hakikat manasıyla kullanımının mümkün olup olmaması şeklindedir. Teftazânî'ye göre sözlük anlamı için vad' edilen herhangi bir lafız zikredilen dört vad' türünde de bir ve aynı manaya delâlet edebilir ve bu anlam mecaz değil hakikattir. Şerîf el-Curcânî'ye göre ise söz konusu lafzın sözlük manasındaki kullanımı hakikat diğer manalardaki kullanımı ise mecazdır.²⁹⁴

Dördüncü Fâide: Batmânî, burada vad' ile delâlet ilişkisine temas etmektedir. Müellif, vad' ile delâlet arasında genellik-özellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmektedir. Nitekim delâlet sadece vad'î olmayıp bunun aklî ve tâbî'î kısımları da vardır. Dolayısıyla vad'ın varlığı delâleti gerektirirken, bunun tersi zorunlu değildir. Zira delâlet aklî veya tâbî'î de olabilmektedir.²⁹⁵

Beşinci Fâide: Batmânî, burada Cumhur ile İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) delâlet ile irâde ilişkisi ile ilgili ihtilaflarına yer vermektedir. Cumhura göre bir lafzın manasına delâlet etmesinde irade söz konusu değildir. Yani irâde delâlet için şart değildir. Delâlet, lafız ile mana arasındaki tabii ilişkiden dolayı kendiliğinden gerçekleşmektedir. İbn Sînâ ise bu görüşün zıddını savunmaktadır. Ona göre irâde ve kasıt delâlet için şarttır. Bu ikisi olmadan delâlet meydana gelmez.²⁹⁶

Altıncı Fâide: Batmânî, burada eş sesli ve eş anlamlı sözcüklerin vad'ına değinmekte ve bunlar arasındaki farkı izah etmektedir. Müellif, öncelikle eş sesliği manevî ve lafzî olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. O, إنسان lafzını örnek vererek anlam bakımından müşteregi/eş sesliliği, "aklın birçok şeye (mevdû'un lehe) karşılık olarak kullanılmasını doğru karşıladığı tek bir lafzın, tek bir anlam için vad' edilmesi" şeklinde açıklamaktadır. Batmânî, lafız bakımından müşteregi/eş sesliliği ise زيد, عين ve أسد kelimelerini örnek vererek açıklamaktadır. Ona göre lafız bakımından müşterek sözcükler bir tek lafzın, زيد gibi iki cüzi anlam için veya عين gibi iki külli anlam için ya da özel isim ve cins isim olarak kullanılan أسد kelimesi gibi iki karşıt anlam için vad' edilmesidir. Dolayısıyla lafzî iştirak/eş seslilik lafzın birliği ve mananın çokluğu'dur. Teradüf/eş anlamlılık ise ليث ve أسد sözcüklerinde olduğu gibi mananın birliği ve lafzın çokluğu olup lafzî iştirakin zıddıdır.²⁹⁷

Sonuç

Şark medreselerinin yetiştirdiği nadide âlimlerin büyük bir kısmı, farklı sebeplerden dolayı eser yazmayarak bilgilerini beraberlerinde götürdüler. Ancak söz konusu medreselerde yetişen bazı âlimler bütün olumsuzluklara rağmen İslâmî ve lisanî ilimlerin birçok şubesinde eserler yazmışlardır. Bunlardan

293 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 66.

294 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 67.

295 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 67.

296 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 67.

297 Batmânî, *Risâletü'l- vad'*, 67.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

birisi yakın tarihimizde yaşamış olan Molla Fahreddin Batmânî'dir. Batmânî, nahiv, sarf, vad' ve beyan gibi lisanî ilimler sahasına giren alanlarda eserler yazmıştır. O, nahivde 2, beyanda 2, sarfta 1 ve vad' ilminde 1 eser yazarak dil ve edebiyat alanında toplam altı eser telif etmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden vad' ilmiyle alakalı *Risâletu'l-vad'* adındaki eseri Şark medreselerinde okutulan vad' ilminin özeti mahiyetindedir. Molla Fahreddîn, bu risalesinde lafız-anlam ilişkisi üzerinde durmuş ve Arap dilinde lafızların vad'ı ile ilgili malumata yer vermiştir. Müellif eserinin girişinde vad' kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını vermekte ve mevdû' unsuru açısından vad'ı lafzî ve gayri lafzî kısımlarına ayırmaktadır. Batmânî, lafzî vad'daki mevdû'un, kendi husûsî yapısıyla mûlahaza edilen tek bir lafız olması durumunda buradaki vad'ın şahsî vad' (özel belirleme) mevdû'un, genel bir mefhum ile düşünülen birden fazla lafızdan oluşması durumunda ise buradaki vad'ın nev'î vad' (türsel belirleme) olacağını belirtmektedir. Batmânî, mevdû'un leh unsuru açısından ise vad'ı hâss ve 'amm kısımlarına ayırmaktadır. Müellif, bu taksimden sonra lafzî vad'ın şahsî ve nev'î türlerini şu dört kısma ayırmaktadır: özel mana için özel vad', özel mana için genel vad', genel mana için genel vad' ve genel mana için özel vad'. Müellif, risalesini fevâid ismini verdiği ve altı maddeden oluşan bir hatime ile sonlandırmaktadır. Batmânî, önceki âlimler tarafından zikredilen vad' ilminin teorik yönüyle ilgili birkaç meseleyi daha önce işlediği konulara ek olarak burada ele almaktadır. Müellif, bu meseleleri aktarırken herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Onun bu risâlesi İcî'nin *Risâletu'l-vad'*ı başta olmak üzere daha önce vad' ilmiyle alakalı yazılmış diğer çalışmalardan esinlenerek hazırlanmıştır. Batmânî, risalesinde önceki dilcilerin vad' ilmiyle ilgili yöntemlerini geliştirmiş, özgün bir çalışma ortaya koymayı başarmış ve kendinden sonra telif edilecek vad' eserleri için örnek bir çalışma ortaya koymuştur. Bu nedenle, vad' ilmine ilgi duyanların Batmânî'nin risalesinden istifade etmelerinin uygun olduğu ortadadır.

Kaynakça

Altun, M. L. (2013). *Molla Fahreddin el-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı Ve Fikhî Yönü*. (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır.

'Anter, A. (2017). *İlmu'l-Vad'*. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye.

Batmânî, Molla Fahreddin. (2007). *Risâletu'l-Vad'*. el-Mektebetu'l-Hanîfiyye, İstanbul.

Câhiz, Ebu Osmân Amr b. Bahr b. Mahebûb el-Kinânî. (1423). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl.

Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

-----, *Hâşiyetu's-Suğrâ li's-Seyyid eş-Şerîf 'ala'l-Kutb*. İstanbul: 1318.

Çiçek, H. (15-17.04. 2008). "Batmanlı Şeyh Fahreddîn'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri". 1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman 387 vd.

-----, "Fahrettin Yıldız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XLIII, 538-539.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

- Dede Cöngî, Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm. (2018). *Risâletü'l-vad'*. (Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), Diyarbakır: Mektebetu Seyda.
- Ebû'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkindî. (tsz) *Şerhu'r-Risâleti'l-'Adudîyye*. İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık.
- el-Eğînî, İbrahim Hakkı b. Halîl. (ö.1311/1894). *Metnun fi'l-Vad'*. (Mecmû'atu'l-vad'ıyye), İstanbul: tsz.
- el-Eğînî, Muhammed Rahmî b. Ahmed Nâzif. (tsz.) *el-'Ucâletü'r-Rahmiyye şerhu'r-risâleti'l-vad'ıyye*. (Mecmû'atu'l-Vad'ıyye), İstanbul.
- Fazlıoğlu, Ş. (2012). "Vaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, 576-578.
- Hasırcı, N. (2012). "Molla Fahrettin Arnasi'nin İsağocisi". *İslamî İlimler Dergisi*, , c. 7, -95-108.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem. (1994). *Lisânu'l-Arab*. thk. 'Amr Ahmed Haydar, Beyrût: Dâru Sâdir.
- Oğul, S. (2019). *Molla Fahreddin Arnâsî'nin et-Tarsîf Fî İlmi't-Tasrîf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır.
- Okuyan, M. (2021). *Molla Fahreddin Batmânî ve "Durratu's-sadef fi beyâni asnâfi'l-harf" Adlı Eseri*, Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Öncü, M. (2011). "Molla Halil es-Si'irdî'nin Vad' İlmi İle İlgili Risalesinin Tahlili Ve 'Adududdîn el-Îcî'nin Risalesi İle Karşılaştırılması". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, 365-391.
- Özdemir, İ. (2006). *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz' İlminin Temel Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- es-Sûrî, Molla Ebû Bekir Mîr Rüstem. (2018). *el-Luma' fi 'ilmi'l-vad'*. (Mecmû'atun Teştemilu 'alâ Hamsi Resâil), Diyarbakır: Mektebetu Seyda.
- Sürücü, Muhammed Salih. (2019). "Vaz' İlmi ve "el-'Ucâletü'r-Rahmiyye" (İnceleme ve Değerlendirme). [The Science of Wad' and "el-'Ucâletü'r-Rahmiyye" (Study and Review)]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December): 557-590.
- Tekin, A. (2021). "Molla Fahreddin 'Arnâsî İle Molla Ahmet Hilmi Koğî'nin Vad' İlmiyle İlgili Risâlelerinin Karşılaştırılması". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/ 2 (Aralık): 444-462.
- Turgay, N. (2011). "Fahrettin Arnasi ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu". *Uluslararası Midyat Sempozyumu Tam Metin Kitabı, 7-9 Ekim Midyat, (Midyat 2011), 247-262*.
- Ünalın, A. (2010) "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 3 (Nisan), 129-149.
- , (2008). "Molla Fahrettin Batmani ve İlmi Kişiliği". *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, Beyan Yayınları, İstanbul, , s. 501-519.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Yıldırım, A. (2015). *Vaz' İlmi*. (İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler), İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Yüce, A. (2008). “Ünlü Batmanlı Şeyh Fahrettin’in Tasavvufî Görüşleri”. *1. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, 15-17.Nisan 2008 Batman, (Batman,), 377-386.

ez-Zebîdî, Muhibbuddîn b. Fayd. (tsz.) *Tâcu'l- 'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-Hidâye.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN
MODERN ŞEHİRLEŞME SÜRECİNDE BATMAN MEDRESELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdülrakip ARSLAN

Siirt Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Arapça Mütercim Tercümanlık Ana Bilim Dalı
a.rakip47@hotmail.com

Özet

Geçtiğimiz asırda Raman bölgesinde bulunan zengin petrol yataklarının yanında önemli kavşak yolları üzerinde bulunması sayesinde Batman kısa süre içinde modern bir kent haline gelmiştir. Üniversite, eğitim öğretim kurumları, verimli araziler ve genç nüfus potansiyeline sahip olan Batman, önemli bir petrol, ticaret ve eğitim merkezi olmuştur. Bu kent kurulduğu günden beri azımsanmayacak yeküne sahip ve büyük çoğunluğu Nakşi-Halidi ekolüne bağlı medreselere ev sahipliği yapmaktadır. Halkın yoğun desteği ile yıllardır eğitim veren medreselerin eğitim öğretim faaliyetleri, kentleşen Batman’da güçlenerek günümüze kadar gelmiştir. Medreselerin modern şehir hayatında eğitimlerini sürdürmeleri, büyük kentlerde yaygın olan sosyo psikolojik sorunların çözümünde etkili oldukları kabul edilmektedir. Ayrıca Batman medrese çıkışlıların başta Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversitelerle diğer kurumlarda önemli görevleri deruhte ettikleri müşahede edilmektedir. Bu çalışmamızda Batman’ın kısa tarihçesi, medreseleri, tasavvufi intisapları, eğitim metotları ile medreselerin şehrin sosyal hayatına katkıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batman, Tarih, Kültür, Değerler, Medrese.

BATMAN’S MADRASAS IN THE PROCESS OF MODERN URBANIZATION

Dr. Öğr. Üyesi Abdülrakip ARSLAN

Abstract

Batman has become a modern city in a short time thanks to its location on important crossroads besides the rich oil fields in the Raman region in the past century. With the potential of a university, educational institutions, fertile lands and a young population, Batman has become an oil, trade and education center. This city has been home to madrasahs, most of which are affiliated with the Nakşi-Khalidi school since the day it was founded. The educational activities of the madrasahs, which have been providing education for years with the intense support of the people in Batman, have survived to the present day. It is accepted that madrasahs continue their education in modern city life and are effective in solving socio-psychological problems common in big cities. In addition, it is seen that the graduates of the madrasahs in Batman perform important duties in the Presidency of Religious Affairs, the Ministry of National Education, Universities and other institutions. In this study, Batman's brief history, madrasahs, mystical approaches, education methods and the contribution of madrasahs to the social life of the city will be discussed.

Keywords: Batman, History, Culture, Values, Madrasa.

Giriş

Bildirimizin amacı hızla kentleşen Batman’ın kuruluşuyla beraber günümüze kadar artarak devam etmekte olan aynı zamanda şehrin sahip olduğu değerlerin başında gelen ve büyük çoğunluğu Nakşi-

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Halidi geleneğine mensup medreselerle birey ve cemiyete etkileri ve toplumun medreselere bakışlarının araştırılmasıdır.

Medreselerin kuruluşlarına öncü olan seydaların öz geçmişleri, tasavvufi intisapları ve varsa eserlerinden bahsedilecektir. Seydalardan hayatta olanlardan görüşme imkanını bulduklarımızla görüşerek, vefat edenlerin ise hayatlarını ve varsa eserlerini kaynaklardan araştırma yöntemini benimsedik.

1. Kısaca Batman

İnsanlık medeniyet tarihinin tezahürleri olan şehirlerin gelişmesi, ekonomik ve sosyal realitelere bağlıdır. Bu nedenle şehirlerin hikâyeleri her zaman insanları derinden etkilemiştir. Batman çayı kıyısındaki el-Medina'nın bir asır önce sular altında kalması, küçük bir köy olan İluh'un önce kasaba, sonra ilçe, daha sonra 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı kanunla Türkiye'nin 72. ili olmasıyla modern bir şehir-metropol olan Batman bunun tabii örneklerinden birisi olsa gerek. Geçtiğimiz asırda güneyindeki Raman bölgesinde bulunan zengin petrol yatakları, önemli kavşak yolları, üniversitesi, eğitimi öğretim kurumları, verimli arazileri, genç nüfus potansiyeline sahip Batman, kısa süre içinde petrol, ticaret ve eğitim merkezi modern bir kent haline gelmiştir. Ayrıca güvenlik kaygısı, geçim arayışı ile tarımda makineleşme, ülkemizin diğer büyük şehirlerinde olduğu gibi Batman'da da kırsaldan şehre göçü hızlandırmıştır. Batman şehri, her ne kadar petrol ve türevleri sanayiine bağlı olarak gelişmişse de uygun iklim etkisinin de şehrin gelişmesi üzerindeki etkisi yok sayılamaz (Faruk, 2010, s. 3).

Ancak aşırı göçle kısa sürede kontrolsüz büyümesi bazı sosyal sorunları beraberinde getirmiştir, “Zira bu durumun yol açtığı hızlı ve sağlıksız şehirleşme Türkiye şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Batman'da da birçok soruna neden olmuştur. Bunların başında toplumsal olmak üzere, çevresel, dağınık ve düzensiz yerleşme dokusu, fiziki plansızlık veya yerleşme düzensizliği, gelir dağılımında eşitsizlik, sosyal tabakalaşmanın derinleşmesi, kültür değişmesi, kültür boşluğu ve toplum hayatında çözümlerin yaşanması gibi” Bu sorunların kronikleşmeden çözüme kavuşturulması şehri daha yaşanabilir bir hale getirecektir. “Kırsaldan şehre göç eden insanların birçok nedenle yerleştikleri şehrin varoşları onları ötekileştirmemeli onları sürecin tarafı yapmalıdır. Şüphesiz Batman şehrindeki bu en temel sorunun aşılmasında diğer bir ifadeyle köy kültüründen şehir kültürüne geçişte toplumsal değişimin yarattığı sorunların aşılmasına da başta yerel yönetimler olmak üzere sivil toplum örgütleri ve diğer kamu kurum ve kuruluşları da aktif rol almalıdır (Faruk, 2010, s. 32).”

Şehirleşme sürecinde görülen bütün olumsuzluklara rağmen, Batman'ın en çok suç işlenen iller arasında yer almadığı görülmektedir. 2003'te yapılan bir araştırmaya göre “Türkiye'de suç oranının en yüksek olduğu on şehir; sırasıyla Antalya (1372), Bartın (1255), Niğde (1228), Burdur (1196), Mersin (1077), Muğla (965), Kastamonu (963), Gaziantep (950), Bursa (928) ve Ardahan'dır.(925) (Yılmaz & Günay Ergün, 2006, s. 3).”

Batman'da suç oranlarında düşme yaşanmasını sağlayan nedenler arasında şehirde inanç, örf adet, güçlü aile bağı gibi değerlerin etkisi yadsınamaz. Nitekim sosyal değerlerin işlevleri en etkili şekilde

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

toplumların çözüme ve bunalım dönemlerinde ortaya çıkar. Bu süreçte, sosyal dayanışmayı öneren ailenin, dayanışmanın, dostluğun, arkadaşlığın önemini vurgulayan değerler daha çok önem kazanır (Yazıcı, 2014, s. 213).

Batman modern şehirleşme sürecinde kurulduğu günden beri sahip olduğu değerler arsında, azımsanmayacak yeküne sahip ve büyük çoğunluğu Nakşi-Halidi ekolüne bağlı medreselere de ev sahipliği yapmasıdır Halkın yoğun desteği ile yıllardır eğitim veren medreselerin eğitim öğretim faaliyetleri, kentleşen Batman'da güçlenerek günümüze kadar gelmiştir. Modern şehir hayatında medrese eğitiminin canlı olması, yaygın olan sosyo psikolojik sorunların çözmede etkili oldukları kabul edilmektedir. Çalışmamızın gereksiz uzatılmasına mahal bırakmamak için medreselerin kısaca tarihçesi ile Batman şehir merkezinde kuruluşundan bugüne değin gerek üstlendikleri sosyal sorumluluk, tasavvufi intisapları, mezunları gibi alanlarda iz bırakan medreselere yer verilecektir.

2. Medreselerin Tarihçesi

Oku emriyle başlayan Kur'an-i Kerim, İslam'ın eğitim öğretime verdiği önemi hedeflemektedir. İslam tarihinde Darü'l-Erkam ile Ashab-ı Suffe örnek alınarak eğitim ilkin camide başlanmış zamanla camiden müstakil kurumlar haline gelmiştir. Nizamü'l-Mülk'ün Bağdat'a H.451'de inşa ettiği Nizamiye Medresesi ve ondan önce Nişabur'da inşa edilen "El-Beyhakiyye", "Es-Sa'diyye" medreseleriyle eğitim öğretim belli bir sisteme bağlanarak, bütün İslâm aleminde kurumsallaşmıştır. Irak, Horasan, Mâverâünnehir, Cezire ve Diyarbakır bölgelerinde inşa edilenler, Nizamiye Medresesini örnek almışlardır (Naci, 1996, ss. 6-7). İnsan-i Kamili yetiştirmeyi hedefleyen büyük bir miras olan medreseler Beylikler döneminde Anadolu'da ve Osmanlıların hakim olduğu yörelerde inkıta'sız devam etmiştir(Kardaş, 2015, s. 94). "Osmanlı Türkleri de ya müstakil olarak ya da külliyelerin bir parçası biçiminde gerek Anadolu'da gerekse de Rumeli'de çok sayıda medrese kurmuştur (Hanılçe, 2017, s. 239)." Ancak 3 Mart 1340 (1924) tarihli Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile Maarif Vekâleti'ne devredilen medreseler tamamen kapatıldı (İpşirli, 2003, s. 327). Devlet desteğinden mahrum kalan medreselerin halkın vicdanında bıraktığı derin etki hiçbir zaman eksik olmadı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde halkın yoğun destekleriyle ayakta kalan medreseler Batman ve çevresinde ayrı bir konuma sahiptirler. Batman ve çevresinde bulunan medreseler halkın bu desteği sayesinde varlığını sürdürmüştür (Kardaş, 2015, s. 2).

1950 yılında Raman bölgesinde petrolün bulunmasıyla kısa süre içinde modern kent olan Batman'a yalnız çevre halkı göç etmez, onlarla beraber yörenin saygın âlimleri de göç ederek görev yaptıkları camilerin yanında inşa ettikleri medreselerde tedrisata devam etmişlerdir. 2000'li yıllardan sonra Batman'da medreseler camilerden müstakil mütevazî yapılarla modern şehirleşme sürecine dâhil olmuşlardır. Seyda, müderris, mir talip, faki, hiyaraşisine uygun tedrisata devam etmektedirler. Sıra kitapları sistemine bağlı itim süresinde Sarf-Nahiv, Mantık, İsti'âre, Meani,beyan, Belağat gibi ilm-i alet yanında tefsir, fıkıh, hadis, akaid ve usul ilimleri okutulurken bu ilimleri başarıyla bitirenlere icazat

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

verilmektedir. Son zamanlarda okutulan sıra kitapların sırası veya eş değerlerin okutulması hususunda az da olsa medrese eğitim sistemleri arasında farklılıklara rastlanılmaktadır.

3. Değerler Eğitiminde Medresenin Rolü

Enbiyanın varisleri olan alimler her yönüyle huzurlu bir toplum inşa etmek için çalışırlar. Medrese eğitiminin amacı kişiyi varlığın hikmeti, güzel ahlak ve irfan hakkında bilinçlendirmektir. Böylece kendi, ailesi ve yaşadığı topluma karşı sorumluluklarını bilen, topluma yön verecek alimlerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Eğitimin değerlerle ilişkisi o kadar güçlüdür ki ayrı düşünülmesine imkân yoktur. Bu sebeple toplumların değerler konusundaki karşılaşıcağı krizlerin çözüme kavuşması eğitimin sorumluluğundadır. Aslında eğitimin temel hedefi toplumu oluşturan fertlerin gönüllerinde değerlere yer açmaktır (Muhammed Ali, 2012, s. 12). Böylece medreseler, bölge insanının din eğitim-öğretimine, ahlaki hayatına, edebiyatına, kültürel unsurlarına ve sosyal yapılanmasına belirgin bir şekilde etkide bulunmuş, toplumu yönetme ve yönlendirmede önemli bir yer almış ve ilmi mirasın korunmasında ve gelişmesinde ciddi katkıları olmuş bir kurum olarak günümüzde halen aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedirler (Işıkdoğan, 2012, s. 45). Medreselerde millete ve tüm insanlığa hizmet edecek, yol gösterecek şahısların yetişmesine ortam ve imkân sağlanmıştır. Medreseler geniş halk kitlelerini eğitip onlara bir anlamda yön verme hedefinde olmuştur (Soyyer & Bayram, 2021, ss. 210-211).

Bu meyanda Batman Oduncular Sitesi Yatılı Medrese Sorumlusu Mehmet Tahir Baran konuyla alakalı değerlendirmeleri şu şekildedir: Medreseler bizim bölgemizin üniversiteleridir. Halktan çocuklarını medreselere göndermelerini istiyoruz hatta zeki çocuklarını göndermelerini istiyoruz. Aileler zeki çocuklarını tıp fakültesine ya hukuk fakültesine ya da diğer bölümlere yönlendiriyorlar. Dershanelere gönderiyorlar ki iyi bir yer kazansın ama medreseler de iyi bir yerdir. Medrese de bir üniversitedir. İlim insanlar için hem dünyayı kurtarır hem ahreti kurtarır. Onun medreselerin bizim için ehemmiyeti vardır.

4. Batman Halkının Medreselere Bakışı

Kırsaldan merkeze hızla göç sonucunda şehirleşen Batman' a çevre ilçe ve köylerden seyda da katıldı. Halkın destekleriyle bina edilen camilerin yanında bina ettikleri 1-2 odalı hücrelerle medrese eğitimi sürdü. İaşe ve ibatelerinin hayırseverle tarafından karşılanan medreselere destekleri artmıştır. 1975 yılında açılan İmam-hatip lisesi talebelerini kabul etmeleri öğrencilerin çift kanatlı yetişmelerine imkân sağladı. Nitekim medreselerdeki bu gibi çalışmalar sosyolojik anlamda, maddi ihtiyaçlarını karşılayamayan ya da kalacak yeri olmayanlar için gerekli tedbirleri almaya çalışması medreselerin toplum içinde eğitimin yanında, sosyo ekonomik bir rol da üstlendiği görülmektedir (Soyyer & Bayram, 2021, s. 150).

Kendim de Batman İmam Hatip Lisesi eğitimini medreselerin bu imkanıyla tamamladım. Medresede kaldığım sürede 1975-1982 bu şekilde eğitim imkânı sağlayan on kadar medrese vardı. Sonraki yıllarda da bu yöntem devam etti. 2000'li yıllardan itibaren medreselerin camilerden müstakil hale gelmeleri, yurt imkanlarının artmasıyla durum değişti.

5.Batman'da Belli Başlı Medreseler

5.1 Şeyh Fahrettin Medresesi

Şeyh Fahrettin Mardin-Midyat'a bağlı Arnasi köyünde 1910 yılında doğdu. Neseben seyyit soyu Haz. Hüseyin'e varan Şeyh Fahrettin, tahsil hayatına köyünde başlar, Molla Hasan Tilmizi'nin yanında tamamlar. Beşiri bölgesinde imamlık yaptığı köylerde medresesinde talebe yetiştirir. Cizre'de mukim Şeyh Seyda'dan ilmi ve tasavvufi icazetlerini alır. 1972 yılında vefat edinceye kadar Batman'daki Hacı Şirin Cami'i yanında yaptırılan medresede irşad ve ilmi faaliyetlerini sürdürür. Batman'ın Körik köyünde metfundur (Çiçek, 2013, s. 538).

Bediüzzaman Said Nursi'nin risalelerini okur ve onunla mektuplaşırdı. Risalelerinden etkilenecek telif hayatını sürdürdüğü ve fenni ilimlerin tahsiline yöneldiğine inanılır (Abdülkerim, 2010, s. 130).

Batman'ın muhafazakâr yapısında ciddi etkisi olan manevi dinamiklerden biri olan Şeyh Fahrettin vaaz ve sohbetleriyle toplumun bütün kesimlerinin saygınlığını kazanır. Çevrede görülen birçok davanın kolaylıkla çözülmesi için büyük gayret sarf ederken “cinayetlerin, fitne ve fesadın meydana gelmesini ve yayılmasını önliyordu. Örneğin tasavvuf üstadı Şeyh Seyda hazretlerinin de tavsiyesi üzerine Siirt'in Pervari ilçesinin yaylasına giderek orada kalan Davudi aşireti ile göçerleri barıştırmış, böylece bu aşiretler arasında yıllardan beri devam edegelen düşmanlık ve ihtilaflar, onun çabasıyla bertaraf edilmişti. Ayrıca Batman yöresinde, tanınmış Raman ve Alikan aşiretleri arasında gerçekleştirdiği barışı zikredebiliriz. Bu iki büyük aşiret arasında barışı gerçekleştirmek suretiyle birçok muhtemel cinayet ve ölümlerin önüne geçmişti (Abdülkerim, 2010, s. 132).

Şeyh Fahrettin hazretlerinin yetiştirdiği yüzlerce talebeleri arasında bölge halkının istikamet ve irşadında büyük payları bulunan zevattan birkaçını zikredebiliriz. Bunlar:

1. Şeyh Nurullah Seyda
2. Şeyh Ömer Faruk Seyda
3. Şeyh Baki Seyda
4. Şeyh Beşir Aksoy
5. Şeyh Kutbeddin Hamidi
6. Abdülkerim Ünalın
7. Mehmet Halil Çiçek
8. Abdulaziz Beki
9. Nusrettin Bolelli.
10. Celal Yıldız
11. Cüneyd Kavşut
12. Molla Sabri ve daha yüzlercesi bulunmaktadır.

İrşad ve talebe yetiştirme yanında telif faaliyetlerini vefatına kadar sürdüren Molla Fahrettin, bir çok İslâmî ilim dallarında eser yazmayı hedefliyordu. Ancak ömrü buna kafi gelmedi (Abdülkerim, 2010, s. 134). Yine de birçok konuda eser yazdığını görüyoruz. Tefsir, çeşitli ilim dallarında ki eserleri şunlardır:

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

1. İsbâgüci.
2. Risâletü'l-vaz'.
3. el-İstinâre fi 'ilmi'l-isti'âre.
4. Cuma Günü Risâlesi. (Kaleme aldığı tek Türkçe eser)
5. Keşfü'l-ğitâ' Hâşiyetü İmtihâni'l-ezkiyâ'.
6. el-İ'tişâm Hâşiyetü Şerhi'l-İşâm 'ale'l-Feride fi'l-beyân.
7. et-Tersîf fi 'ilmi't-taşrîf.
8. Dürretü's-şâdef fi beyâni aşnâfi'l-harf
9. Miftâhu'l-cenne fi ezkâri'l-Kitâb ve's-Sünne.
10. el-Ğavlü's-sedîd fi beyâni hükmi's-şayd bi'l-bündükati'l-müttehaze mine'l-hadîd.
11. Zülfikârü'l-Hayderî fi'd-difâ' 'ani's-Şeyh Seydâ el-Cezeri

Şeyh Fahrettin'in tasavvufi yönüne ve görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Zâhirî ilimlerde mesafe kaydeden Şeyh Fahrettin kırk yaşından sonra bâtinî ilimlerden tasavvufa meyleder. Nakşi-Halidi ekolunun ilme ve alime çok önem veren Şeyh Seyda El_Cezeri (ks) yanında seyr ü sülûkünü tamamlar (Altun, 2013, s. 7). Tasavvuf karşıtlılarının Şeyh Seyda şahsında tasavvufa yaptıkları eleştirilere “Zülfikârü'l-Hayderî fi'd-difâ' 'ani's-Şeyh Seydâ el-Cezeri” eseriyle cevap yazar.

Adı geçen eserde Şeyh Fahrettin Hazretleri tevessül, şefaât, istigase, vasıta, teveccüh ve istimdat” kelimelerinin aynı anlama geldiğine de işaret etmektedir. Hepsinin anlamı sadece Allah'ın dostlarıyla teberrüktür. Bazı kişilerin türbe ziyaretlerinde veya başka zamanlarda yaptıkları dualarında bazı kişilerden sanki gerçek tesir sahibi imişler gibi bir şeyler istemeleri ise yanlıştır, ancak bunlara bakarak herkes aynı kefeye konamaz. Sahabeler Efendimiz'in huzurunda tevessül anlamına gelen birçok uygulama yapmış ve dualar etmişlerdir. Bu durum vefatından sonra da devam etmiştir (Yüce, 2009, s. 375).

Şeyh Fahrettin Hazretlerinin ele aldığı konulardan biri de rabıta'dır. Rabıta şeyh ile mürid arasında bir sevgi bağıdır ve kalp beraberliğidir. Efendimiz döneminde olmayan yeni bir kavramdır, ancak diğer birçok fkhî ve kelâmî ıstılah da yenidir. Âlimler rabıta'yı üç anlamda ele alırlar: a. Şeyhe kâmil manada tam bir bağıllık ve irtibat, b. Şeyhin özelliklerini hayalde canlı tutmak, c. Şeyhin suretini onu görüyor gibi hayal etmek. İlk iki anlamda hiçbir tartışma bulunmamaktadır ancak üçüncü şekil yenidir ve bid'at denecekse bile bid'ay-ı hasenedir. Rabıta geçicidir ve mübtediler içindir, müntehiler bundan müstağnidir. Rabıtanın gayesi gafletin dağıtılmasıdır ki önemsenmeyecek bir konu değildir. Meyvesi ise kibir, uçup, haset, gıybet vb. kötü sıfatların yok edilmesidir (Yüce, 2009, s. 380).

5.2. Şeyh Kutbettin El-Begasi Medresesi

Seyyit olup nesebi Hz. Hüseyin'e varan Şeyh Kutbettin'in ataları Gercüş'e bağlı Bagas köyünden Batman civarına yerleşen alim saygın bir ailedir Kendisi Batman merkeze bağlı Körik köyünde 1916 yılında dünyaya gelir. İlk tahsiline babasının yanında başlar, daha sonra Mele Hasan el-Tilmizi onun vefatından sonra Basork Medresesinde Şeyh Fahrettin el-Arnasi yanında tahsilini tamamlayarak ondan

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

icazet alır. Babası Molla İbrahim'in köyü olan Körik köyünde imamlık ve müderrislik yapar. Daha sonra Nakşi-Halidi Cizre Tekkesi postnişini Şeyh Seyda El- Cezeri yanında seyr-ü sülükünü tamamlayarak ondan halifelik alır.

Batman'da satın aldığı arsasında cami ve medresesini inşa ederek irşat ve ilmi faaliyetlerini sürdürdü. İrşat faaliyetleri sadece Batman'la sınırlı kalmaz Doğu Anadolu'nun Van, Muş gibi civar illerin köylerine kadar genişti. Medresesinde Türkiye'nin her bölgesinden talebelerle doluydu. Kendim medresesinde uzun süre kalarak kendisinden Molla Cami'den dersler aldım. Derslerine doyum olmazdı. Son derece nazik ve kibar bir edayla dersini verir talebeler için müşfik bir babaydı. Divançeya Xaki adlı Kürtçe manzum eserine "Xaki" ismini koyarak tasavvufi hayatına uygun fenaya telmihte bulunmuştur. Yüzlerce talebe yetiştiren Şeyh Kutbettin 1979 yılında vefat etti ve Körike köyündeki aile mezarlığında medfundur (Temel, 2022).

Şeyh Kudbettin El Kurikî'nin Şeyh Seyda için yazdığı mersiye tercümesi.

Şeyhlerin şahı şeyhim, hem vefalı hem kemal.

Zaman tahtının meltemi, ehli gönülle hemhal.

Âlim ve muallimdir, ondadır Nur-u Celal.

Abı- hayat membaı, asil zadeye her hal.

Zamanın tek incisi, Allah'ın emrine amir.

Güzellik hüsnü onda, zamanın Yusufudur.

Şeyh ve molla sığınağı, dünya padişahıdır.

İns ve cinin Resulü, Ahmet Muhammed'e tabi.

Bembeyaz nurlu sima, ayın on dördü gibi.

Allah'ın emrini emreder, tek olan inci gibi.

Ey hocaların nurlu miri, dosta vefaya maden.

Temiz şeriat usulü, zulmü derdi yok eden.

Bizim için bir güneşsin, ey nur cihetinde vefa

Yara ve dert merhemi, zuhurunla göçtü cefa.

Zamanın tek incisi, Allah'ın emrine amir.

5.3. Mele Abdullah Babniri Medresesi

Mele Abdullah Gercüş'e bağlı Babnir Köyünde 1939 yılında doğdu. Çevresin ilim ve takva ile tanınan Mele Yusuf'un oğludur. Cıvılinli Mele Ahmet, Seyda Mele İsmail Ayınkafi, Seyda Mele Muhammed Arapkendi, Seyda Mele Muhammed Kaziyeli, Seyda Mele Abdulvehap Hırb-ı Haccilî ile Seyda Ş. Afif Hamidî'nin yanında tamamlayarak Seyda Şeyh Arif Hamidî'den icazet alır (Okur, 2013). Eserleri:

1. Çağlar Boyu İslam Fıkhı.
2. Mezhepler ve Sistemler
3. Divana Babniri
4. Şeyh- Müteşeyyih

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

4. Dengeyi Bozanlar

5. Asırlara Şamil Fıkıh

Seyda Mele Abdullah, Batman Merkez Koporatif cami’inde inşa ettiği medresede kardeşi Mele Salih Aydın’la beraber yirmi yılı aşkın sürede tedrisatta bulundular. Medresesinde Türkiye’nin her bölgesinden talebeler öğrenim görürdü. Sarf-Nahiv, Mantık, İsti’are, Me’ani ve usül ilimlerinin tedrisatını tamamlayanlar kendisinden icazet alırdı. Kendim de bir süre kalarak Seyda’nın ilim ve irfanından müstefid oldum. İaşe ve ibatelerin mahalle sakinleri tarafından karşılanan medresede birçok talebe yetişmiştir.

Seyda Mele Abdullah Üstad Said Nursi’nin risalelerine meraklı onları tetkik eden, güncel sorunların çözümünde etkili olduğunu savunurdu. Üstadın irfani yönünü şu kelimelerle ifade ederdi: Risale-i Nur’dan, beni çok etkileyen hususlar fazladır. Bu eserin şahsıma yaptığı büyük tesir, hem Allah’ın varlığını, hem Peygamberlerin ve semavi kitapların hakkaniyetini, hem ölüm sonrası, haşri, cennet – cehennem varlığını dimağıma nakşetmesi ve hem de bunları tasvir edip gözümün önüne getirmesidir (Okur, 2013).”

5.4. Arapkendi Medresesi

Asıl adı Muhammed Şerif olan Arapkendî, 1911 yılında Diyarbakır’ın Bismil ilçesine bağlı Bayındır (Arapkend) köyünde doğmuştur. Babasının adı Yusuf, annesinin adı ise Rabia Hatun’dur. Arapkendî, Hz. Hüseyin (r.a)’e kadar ulaşan seyyid bir sülaleden gelmektedir. Soyu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde tanınan ve Rifâi tarikatının büyüklerinden olan Gerçüş’ün Bagas köyünde medfun bulunan Bube Hazretleri vasıtasıyla Hz. Hüseyin’e ulaşmaktadır. Arapkendî, daha çocukken babasını kaybettiğinden annesi Rabia Hatun’un himayesi ve terbiyesinde yetişmiştir. Rabia Hatun, elinden geldiğince oğlu Muhammed’i en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmıştır. Annesi Arapkendî’nin çocukluğunda bile kendi eliyle pişirdiği yemeğin dışında başkalarının yemeğini yemesine izin vermemiştir. Arapkendî, 1922 yılında, on iki yaşında medrese eğitimine başlamış ve gençliğini medreselerde ilimle geçirmiştir. 2 evlilik yapmış ve evliliklerinden çocukları olmamıştır. (Mala Abdülkerim, kişisel iletişim, 15 Eylül 2022)

Arapkendî, tahsiline köyünün imamı olan Molla Sait’ten almıştır. Köyüne yakın yerlerdeki âlimlerden ders aldıktan sonra Ahmetli köyündeki Şeyh Kemal’in yanında öğrenimine devam etti. Şeyh Kemal, vefat edene kadar ondan ilmî ve tasavvufî ders aldı. Şeyninin vefat etmesinin ardından Suriye’de Molla Abdullatif’in yanına gitti. Arapkendî zâhir ilimlerinin tahsilini bu zatın yanında tamamladı. Geçirdiği hastalık yüzünden bir süre ilim hayatından uzak durmak zorunda kaldı. O, ilim icazetini Şeyh Ahmed Haznevî’nin oğlu Şeyh Masum’un yanında almıştır (Çetin, 2019, s. 42).

Arapkendî 1970 yılında Batman’da bir cami ve caminin yanında iki odalı bir medrese inşa etti. 1987 yılında vefatına kadar burada talebelerine dersler verdi(Çetin, 2019, s. 42).

Arapkendî’nin en büyük ilmi hizmeti ardından bıraktığı binlerce talebeleridir. Talebelerinin her biri bulunduğu muhitte irşad ve ilmi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Arapkendi medrese mezunları, Diyanet

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

işleri Başkanlığı, Milli eğitim ve Üniversitelerde önemli görevlere gelmişlerdir (Çetin, 2019, s. 17). Arapkendî medresesini diğer medreselerden ayıran özelliği Şeyh Hazretlerinin sayıları 40'varan talebelerinin üç öğün yemeklerinin ailesi tarafından hazırlanmasıdır (Çetin, 2019, ss. 17-21).

Arapkendî, ilk olarak Şeyh Kemal Hamidî'nin yanında zikir ve tarikat adabını öğrenerek manevî terbiye almıştır. Şeyh Kemal'in vefat etmesinden sonra Şeyh Masum Haznevî'ye intisap etmiş ve üç sene tasavvuf eğitiminin ardından 1956'da kendisinden tarikat icazeti almıştır (Çetin, 2019, ss. 26-29).

Arapkendî medresesinin şu anki idarecisi ve müderrisi Mala Abdülkerim'dir. 1970 yılında Bismil'de doğan Mola Abdülkerim'in Şeyh Muhammed Arapkendî ile akrabadır. Babası Şeyh Muhammed Naci, Şeyh Muhammed Arapkendî'nin yeğeni olup Arapkent'te irşat faaliyetlerini yürütmektedir. Mala Abdülkerim, Şeyh Arapkendî'nin emriyle Melho Köyün'de Mala Rıdvan, Kareli köyünde Mala Hıdır ve Bahçe köyünde Mala Salih Ekinci'nin yanında tahsil gördü. Mala Salih'in bir ara ders vermeye ara vermesiyle bir yıl Prof. Dr. Halil Çiçek Hoca'nın yanına gitti. Daha sonra tekrar Mala Salih'nin yanında tahsiline devam etti ve Seyda Mala Salih'ten icazet aldı. Mala Abdülkerim, tahsilini tamamladıktan sonra da seydasının yanından ayrılmayarak uzun yıllar onun yanında müderrislik yaptı. Müderris olduğu yıllarda Nurettin Boyacılar Hoca'nın yanında hadis ile hadis usulü eğitimi de almış ve ondan hadis ilminden icazet aldı. Mala Abdülkerim, Seyda Mala Salih'ten 2011 yılında Batman'daki Arapkendî medresesinde ders vermek için izin aldı. Kendisi hala burada talebeleri yetiştirmeye devam etmektedir.(Mala Abdülkerim, kişisel iletişim, 15 Eylül 2022).

Medresede talebeler altı yedi yıl sarf, nahiv, tefsir, fıkıh, kelam ve belağat dersi almaktadır. Medresede Arapça ve Türkçe on bin civarında iki kütüphane bulunmaktadır. Medresede bilgisayar sınıfı kurulmuş ve öğrencilere bilgisayar dersi de verilmektedir. Talebelerin tüm barınma ve beslenme ihtiyaçları, hayırseverler tarafından karşılanmaktadır(Mala Abdülkerim, kişisel iletişim, 15 Eylül 2022).

5.5. Mala Muhammed Şerif Eroğlu Medresesi

Batman'da uzun süre müderrislik yapan Seyda M. Şerif Eroğlu 1946 yılında Bismil'e bağlı Şahintepe köyünde dünyaya geldi. Babasının erken yaşta vefat etmesi nedeniyle eğitimini dedesi üstlendi. İlk tahsiline Ağıl (Ancolin) köyüne Molla Abdülkadir Karakaş'ın yanında başladı, Molla Zeki, Muhammed Zivingi'den dersler aldı. Daha sonra Arapkendî medresesinde tahsilini tamamlayarak icazet aldı. Batman Merkez Karşıyaka camisindeki medresesinde talebe yetiştirmeye başladı, daha sonra Şeyh Muhammed Arapkendî camisine atanır.

Seyda Mala Muhammed Şerif, 1980-1982 yıllarında Batman İmam-Hatip lisesinde okurken Arapça derslerimize girdiğinden ilminden istifade etme imkanı bulmuştuk. Seyda daha sonra sırasıyla Şırnak ve Midyat'ta müftülük görevlerinde bulundu. Van Yüzüncü yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim görevlisi olarak atandı. Bu görevi 2011 yılında emekli oluncaya kadar devam ettirdi. Halen Batman'da ikamet edip Zokayd medresesinde tedrisata devam etmektedir.

5.6.Odunpazarı Medresesi

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Bu medresenin müderrisliğini Mala Mehmet Taha Baran yapmaktadır. 1965'te Midyat'ta doğan Mala Mehmet Taha, 1977'de başladığı ilim tahsilini, sekiz yıl sürdürmüştür. Bu süre zarfında Dargeçit'te Molla Abdullah Tanhan, Cizre'de Şeyh Muhammed Nurullah Seyda, Dargeçit'e bağlı Zengan Köyü'nde Mala Mehmet Emin'in yanında ders almıştır. Son olarak Midyat'ta Şeyh Beşir Aksoy'un yanına gitmiş ve ondan ilim icazeti almıştır(M. T. Baran, kişisel iletişim, 16 Eylül 2022).

Seyda Mala Taha, askerlik görevini yaptıktan sonra 1988'de Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Seki Köyü'nde medrese açarak talebe yetiştirmeye başlamıştır. Daha sonra imam-hatiplik görevi için Kurtalan, Kızıltepe ve Bismil'de bulunmuştur. Nihayetinde Batman merkeze yerleşerek buradaki medresesinde talebe yetiştirmeye devam etmiştir (M. T. Baran, kişisel iletişim, 16 Eylül 2022).

T.C Batman Müftülüğü Oduncular Sitesi Yatılı Erkek Kuran Kursu olarak bilinen medresesinde beş müderris ve kırk beş talebe bulunmaktadır. Seyda Mala Taha, talebelerin bütün ihtiyaçlarını bölgenin halkının karşıladığını belirtmektedir. Aynı şekilde halk, medreselere büyük teveccüh göstererek çocuklarını bu ilim yuvalarında tahsil etmesini arzu etmektedir (M. T. Baran, kişisel iletişim, 16 Eylül 2022).

3.7. İlim Medresesi

İlim medresesi Seydası Mele Alemeddin Gireçelö köyünde 30 talebeyle cami hücrelerinde başladığı tedrisatı bugün şehir merkezinde bulunan İlim Medresesin'de yüz elli talebeyle sürdürmektedir. Ayrıca yaptırdığı ek binada da hafızlara tahsis etmiştir(Mala Alameddin, kişisel iletişim, 16 Eylül 2022).

Sonuç

Batman'ın süratle modern kent olmasında petrolü, verimli toprakları, genç nüfus potansiyeli ve uygun iklime sahip olmasının etkisi vardır. Çevresinden büyük göç alan Batman halkının alim ve medreselere kucak açmasıyla geçmişle gelecek arasında büyük bir köprü değerler ve kültürüne de sahip çıkmıştır.

Kurulduğu günden beri bölgenin ünlü âlimleri Batman'da talebeleriyle tedrisata uygun ortam bulmuşlardır. Şeyh Fahreddin Batmanî, Şeyh Muhammed Arapkendî, Şeyh Kutbettin el-Bagasi, Mele Abdulla Babniri ve Muhammed Şerif Eroğlu gibi seydalarla başlanan medrese geleneği güçlenerek günümüze kadar gelmiştir.

Büyük çoğunluğu Nakşi-Halidiliğe bağlı olan medreselerde talebelerin hem ilmî hem de ruhî yetişmeleri sağlanmıştır. Medreselerin insan-i kâmil yetiştirme gayesi, birey ve topluma yön vermeye yöneliktir. Ayrıca medrese talebelerinin lise ve üniversite okuyarak kendilerini hem dinî eğitim hem de formel eğitim alanlarında yetiştirme imkanları mevcuttur.

Kaynakça

Abdülkerim, Ü. (2010). Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 3, 129-149.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

- Altun, M. L. (2013). *Molla Fahreddin El-Arnâsî El-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Baran, M. T. (2022, Eylül 16). *Batman Merkez Oduncular Sitesi Medresesi* [Medrese].
- Çetin, M. (2019). *Şeyh Muhammed Arapkendî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*. Dicle Üniversitesi.
- Çiçek, M. H. (2013). Fahrettin Yıldız. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 538-539). TDV Yayınları.
- Faruk, A. (2010). Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri Ve Başlıca Sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 19-42.
- Hanılçe, M. (2017). Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 237-258.
- Işıkdoğan, D. (2012). Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 43-83.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 327-333). TDV Yayınları.
- Kardaş, A. (2015). *Medrese Öğrencilerinin Eğitimsel Tercihlerine İlişkin Bir Araştırma -Batman İli Örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Zirve Üniversitesi.
- Mala Abdülkerim. (2022, Eylül 15). *Mala Abdülkerim İle Yapılan Görüşme* [Medrese].
- Mala Alameddin. (2022, Eylül 16). *İlim Medresesi* [İlim Medresesi].
- Muhammed Ali, E. (2012). *Devrî't-Terbiyeti fi't-Tağyiri'l-İctima'i*. Meclletü Külliyyeti'l-Ulumi'l-İslamiyyeti.
- Naci, M. (1996). *Neşetü'l-Medârisi'l-Müstakillah Fi'l-İslâmi*.
- Okur, S. (2013). Babnirli Mele Abdullah Hocaefendi İle Üstad Etrafında Bir Söyleşi. *Aklınıza Takılan Ne Varsa Cevaplar*. http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=5295&ctgr,
- Soyyer, A. Y., & Bayram, K. (2021). *Da'rül-Erkam'dan Tillo'ya Medreseler*. 14(78), 210-223.
- Temel, M. S. (2022). *Şeyh Kutbettin El Bagasi*. <http://batmanpusula.com/kose-yazisi/1328/seyh-kutbettin-el-bagasi.html>
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-223.
- Yılmaz, A., & Günay Ergün, S. (2006). Türkiye'de Şehir Asayiş Suçları: Dağılım Ve Başlıca Özellikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(170), 4-13.
- Yüce, A. (2009). Ünlü Batmanlı Âlim Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşleri. *1.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 375-386.

AHMED EL-HASKİFÎ VE KİRÂAT İLMİNE KATKISI

Araş. Gör. Mustafa ACAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, m.acar47@hotmail.com

Özet

Kur'an-ı Kerimi'in farklı okunuşlarını konu edinen Kıraat İlmi, Müslümanların yaşadığı diğer bölge alimleri tarafından önem verilen bir ilim olduğu gibi Şark Uleması tarafından da önem verilen bir ilimdir. Kıraat ilminde otorite olarak kabul edilen İbnü'l-Cezerî vb. alimlerin bu ilme katkıları bilinmektedir. İbnü'l-Cezerî ile aynı bölgeden olan ve onunla aynı yüzyılda yaşamış olan Ahmed el-Haskifi de Kıraat İlmine önem veren ve bu ilimle ilgili tel'ifi olan alimlerdenidir. Doğum yeri Hasankeyf olan Ahmed el-Haskifi, sonraları Halep'te de yaşadığı için el-Halebi olarak da bilinmektedir. Birçok ilimde yetkin biridir. Kadi'l-Kudat görevini icra etti. İlim tahsili için on iki yıl Tebriz'de bulunduktan sonra Cizre'deki el-Ömerî Camisi'nde müderrislik ve vefatına kadar da Hasankeyf kadılığı yaptı. Birçok kitap te'lif etti. Kitapları arasında ünlü Kıraat alimi eş-Şatibi'nin *Hirzü'l-Emanî ve Vechü't-Tahanî* adlı manzum eserine yazdığı bir şerh de vardır. Bu çalışmamızda Ahmed el-Haskifi'nin hayatını ve Kıraat İlmine verdiği katkıyı ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kurrâ, eş-Şâtibi, Hirzü'l-Emânî, Haskif.

AHMAD AL-HASKIFI AND HIS CONTRIBUTION TO QIRAAT SCIENCE

Araş. Gör. Mustafa ACAR

Abstract

The Science of Recitation, which deals with the different readings of the Qur'an, is a science that is given importance by the Eastern Ulema, as it is in other regions where Muslims live. It is known that Ibn al-Jazari, who is accepted as the authority in the science of recitation, and scholars like him contributed to this field. Ahmad al-Haskifi, who was from the same region as Ibn al-Jazari and lived in the same century, is one of the scholars who gave importance to the Science of Recitation and wrote a work on this science. Ahmad al-Haskifi, whose birthplace was Hasankeyf, is also known as al-Halebi since he later lived in Aleppo. He is proficient in many sciences. He performed the duty of Qadi al-Qudat. After staying in Tabriz for twelve years for his education, he worked as a professor at al-Omeri Mosque in Jizre and as a judge of Hasankeyf until his death. He authored many books. Among his books is a commentary on the poetic work of Hirz al-Amanî wa Wajh al-Tahanî by the famous Qiraat scholar al-Shatibi. In this study, we will discuss Ahmad al-Haskifi's life and his contribution to the Science of Recitation.

Keywords: Qiraat, Qurra, al-Shatibi, Hirz al-Amani, Haskif.

1. Giriş

Kürtlerin, sahabe arasında ismi geçen ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden Caban el-Kürdî (ö. ?) olarak bilinen sahabi ile başlayan İslam dini ile tanışmalarından bu yana İslam'a ve İslamî ilimlere birçok katkıların olduğu tarihen sabit bir olgudur. Tabakat kitaplarında nisbesi el-Kürdî olan birçok alimin isminin geçmesi ayrıca Kürt olarak bilinen birçok alimin yer alması Kürtlerin de Müslüman olan

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

diğer milletler gibi İslamî ilimlerde yetkin olduğu şahsiyetler yetiştirdiğini ve bu ilimlere katkı sağladığını göstermektedir.

Kıraat ilmi, doğrudan Kur'an-ı Kerim ile irtibatlı olduğu için İslamî ilimler arasında büyük bir öneme sahiptir. Bu ilimle, farklı dil, lehçe, kültür ve sosyal yapıya sahip olan Müslümanlara kolaylık sağlansın diye Hz. Cebrail'in Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'in değişik şekillerde okuyuşu öğrenilmiş oluyor. Bu sayede gerek Kur'an-ı Kerim'in okuyuşunda olsun gerekse de yorumunda olsun Müslümanların ilmi birikimi ve şuuru artmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in farklı kıraatlerle okunduğu Rasulüllah'tan rivayet edilen ve Yedi Harf hadisleri olarak bilinen birçok hadis vardır. Yedi Harf olgusuyla başlayan kıraat ilmi, Rasulullahtan bu yana değişik coğrafyalarda okunmuş ve okutulmuştur. Sahabe ve tabiîn döneminde şifahî olarak aktarılan bu ilim, daha sonraları yazılı olarak da aktarılmıştır. Tarihî süreç içerisinde sistemleşen bu ilime Araplar, Farslar ve Türkler gibi Kürtler de rağbet etmişler ve kendi coğrafyalarında Kıraat medreseleri kurmuşlardır. Kıraat ilmine ve tarihine dair eserlerde sıkça ismi geçen İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi bir alimi yetiştiren bu medreselerden sadece Kürtler değil, diğer milletlerden birçok alimin de istifade ettiği bir gerçektir. Nitekim kendisi bir Türk olan Mardin Kızıltepeli Kemâlüddîn Ömer b. el-Hızır b. İlahmiş ed-Düneysirî et-Türkî (ö. 640/1242 [?]) sadece Kızıltepe'ye Kıraat ilmi almak için uğrayan birçok alimden bahsetmektedir (İbnu İlahmiş, 2017: 24-123). Ayrıca Elazığ Palulu olan Ahmed b. Abdulfettah el-Palovî (ö. 1183/1769'dan sonra) de Kıraat ilminde yetkin biri olup Zübdetü'l-İrfan fî Vucûhi'l-Kur'an adlı bir kıraat kitabı yazmıştır ve söz konusu kitap halen Türkiye'de ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bunun gibi, Dostikî Devleti tarihine dair Abdurrahkib Yusûf'un hazırladığı ed-Devletü'd-Dostikiyye adlı kitapta dönemin Dostikî devletinde yapılan kıraat çalışmalarını konu edinen Tecvid bölümünde birkaç kıraat-tecvid aliminden ve medreselerinden bahsetmektedir. Kitapta geçtiğine göre Kadî ebî'l-Mercâ'nın kıraat ilmi için Diyarbakır Silvana/Meyafarkîne gelmiştir (Yûsuf, 2001: II, 260). Bu alimler gibi birçok alim olduğu yaptığımız araştırmalarda gördük. Son asırda Kürtler arasında kıraat ilminin pek rağbet görmediği bir gerçek olsa da bunun Kürt alimlerinin bu ilimden haberdar olmadıkları anlamına gelmediğini ortaya koymak gerekir. Zira aşağıda da görüleceği üzere sadece Hasankeyfli olan ve belli dönemlerde yaşamış olan birkaç alimin ismi değişik tabakat kitaplarında ve ansiklopedilerde geçmektedir. Yaptığımız araştırmalarda Hasankeyf dışında da değişik Kürt bölgelerinde yetişmiş yüzü aşkın Kürt Kıraat alimini tespit ettik ancak bu çalışmanın sınırlarını aşmamak için onları buraya almıyoruz.

2. Hasankeyfli Bazı Kıraatçılar

Yukarıda da değindiğimiz gibi Kürt coğrafyasında kıraat okulları anlamına gelen Darü'l-Kurrallar kurulmuş ve bu okullarda birçok talebe okumuştur. Hasankeyfli olup kıraat ilmini okuyan veya okutan birçok kişi mevcuttur. Bunlardan bir kaçını aşağıda kısaca vereceğiz.

2.1. Ahmed İbrahim el-Haskifi (ö. 761/1359)

Tam adı, Ahmed b. İbrahim b. Hıdır b. Said b. Said el-Haskifi'dir. Birçok Hasankeyfli alim gibi Ahmed İbrahim de Şihabüddin künyesiyle meşhurdur. 682/1283 yılında Lazkiyede doğdu. İbn Kavvas (ö.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

696/1296-1297), İbn Asakir (ö. 620/1223) ve el-Yunanî (ö. ?) gibi alimlerden ilim dinledi. Fıkıh ve Kıraat ilmiyle meşgul oldu. Emevî camisinde müezzinlik yaptı. Örnek alınacak bir yaşam sürdü (Behrkî, 2015: I, 53).

2.2. Şeyh Cemalüddin Yusuf el-Haskifî (ö. 895/1489)

Aslen Hasankeyfli bir alim olup Kifa Kürtlerindendir. Halep'te kaldı. Bir müddet kadılık yaptı. İlim tahsilini çeşitli medreselerde tamamladıktan sonra kendisini tasavvufa vermiş ve seyr-u sulûk ile uğraşmıştır. Kendisi Şeyh İbrahim Metlûbî'nin (ö. 880/1475-1476) müritlerindendir. Şeyh Cemalüddin tecvid ve kıraat ilimlerinde kendi asrının büyük üstatlarından. Kıraat-ı Seb'ayı mükemmel bir şekilde ders verdiği kaynaklarda geçmektedir. Yazdığı eserler arasında Keşfü'd-Dürer fî Şehî'l-Muharrer (4 ciltlik), Şerhu Tevali'ul-Envar, Şerhu Fusûsî'l-Hikem, Şerhu Hirzü'l-Emânî ve Tühfetü'l-Fevaid fî Şerhi'l-Akâid vb. kitaplar vardır. (Rûhanî, 2017: I, 165; Behrkî, 2015: I, 135).

2.3. Ali Muhammed el-Haskifî (ö. ?)

Kaynaklarda tam adı, Ali b. Muhammed b. Ali b. Mansur b. Ebi'l-Lütüf eş-Şafî el-Hıskeyfi olarak geçmektedir. Doğum tarihi 858/1453 olarak verilse de vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Doğum yeri Kudüs olarak geçmektedir. Babasının vefatından sonra onun bakımını Ömer el-Hanbeli el-Eş'arî (ö. ?) üstlendi. Ali Muhammed, Kur'an-ı Kerim hafızı olup Kıraat İlmi'nde eş-Şatibiyye, Nahiv ve Sarf ilminde *el-Elfiyye*, Fıkıhta *el-Minhac* ve Fıkıh Usulünde de *Cem'ü'l-Cevami'i* ezberledi. Kur'an ilimlerini ders aldı. Yaklaşık on yıl boyunca Şafii fıkıh alimi, müfessir ve mütekellim olan Kemalüddin b. Ebî Şerîf'in (ö. 906-907/1501) yanında Sahih-i Buharî ve başka eserlerle meşgul oldu. Hicri 873 yılında Kahire'ye ve Hicri 874'te de Şam'a gitti. Şam'da dört sene boyunca değişik ilimlerde ders okudu. Dımaşk'ta bir medrese kurdu Hicri 880'de Bulbuğa camisinde hatiplik yaptı. İslamî ilimlerde yetkin biri olup şair bir kişiliğe de sahipti (Behrkî, 2015: II, 312, 313).

2.4. Yusuf Hüseyin el-Haskifî (ö. 816/1423)

Hasankeyfli olup tam adı, Yusuf b. Hüseyin b. Yakub'tur. Bu alim hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz ancak babasının vefatından sonra din işleriyle uğraştığı, Müslümanlara nasihatlerde bulunduğu ve Harem-i Şerif'te kârilik (Kur'an-ı Kerim okuyuculuğu) yaptığı bilinmektedir (Behrkî, 2015: II, 324).

2.5. Ahmed el-Abbasi el-Haskifî (ö. 895-896/1490)

Yine aslen Hasankeyfli olup Kifa Kürtlerinden olan Ahmed Abbasî el-Haskifî de kısaca eş-Şatibî olarak meşhur olmuş ünlü kıraat alimi Ebû Muhammed (Ebü'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtibî er-Ruaynî (ö. 590/1194)'nin yazdığı ve kıraat ilmine dair olan *Hirzü'l-Emânî ve vechü't-Tehânî* (eş-Şâtibiyye) eserine bir şerh yazmıştır. Ayrıca Ahmed el-Haskifî bu eseri yanında dört ciltlik olan *Tuhfetü'l-Fevaid bi Şerhi'l-Akaid, Keşfü'd-Dürer fî Şerhi'l-Muharrer, Şerhu Tevali'ü'l-Envaru li'l-Beydavî* vb. eserler telif etmiştir (Kehhâle, 2015: I, 328; Rûhânî, 2017: I, 168). Aşağıdada açıklayacağımız üzere bu alimin çalışmamızın konusu olan Ahmed el-Haskifî ile aynı olup olmadığı yaptığımız araştırmalarda netleştiremedik. Ancak kaynaklarda verilen ölüm tarihlerinin farklı olması ikisinin ayrı birer alim olduğu kanaati oluşturuyor.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

3. Ahmed el-Haskifî (ö. 756/1355-1356)

Künyesi Şihabüddin olup tam adı, Ahmed b. Yusuf b. Yusuf el-Haskifî es-Sindî el-Halebî eş-Şafî'dir. Es-Semîn ve en-Nahvî olarak tanınır. Kahire meskunu bir alimdir. Yaşadığı dönemde Hasankeyf Diyar-i Bekir'e bağlı olduğu için bazı kaynaklarda el-Haskifî ed-Diyarbekirî olarak da geçmektedir (alreq.com: 09.09.2022). Birçok ilimde yetkin biridir. Dönemin kadılar başkanı ünvanı olan Kadi'l-Kudat görevini icra etti. İlim tahsili için on iki yıl Tebriz'de bulunduktan sonra Cizre'deki el-Ömerî Camisi'nde müderrislik yaptı. Daha sonra vefatına kadar Hasankeyf kadılığı yaptı. Birçok kitabı yanında Nesefî'nin (ö. 537/1142) akaidine *Tühfetü'l-Fevâid bi Şerhi'l-Akâid*; Rafîî'nin (ö. 623/1226) *el-Muharrer* adlı eserine *Keşfü'd-Dürer fi Şerhi'l-Muharrer*; kalam ilmine dair olan Beydavî'nin (ö. 685/1286) *Tevali'ü'l-Envar* adlı eserine *Şerhu Tavalii'ü'l-Envar* ve İbn-i Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fususü'l-Hikem* adlı eserine *Şerhu Fususi'l-Hikem* adlı şerhler yazdı. Bunların yanında ünlü Kıraat alimi eş-Şatibî'nin (ö. 590/1194) *Hirzü'l-Emanî ve Vechü't-Tahanî* adlı manzum eserini de şerh etti. İbnü'l-Cezerî kendisi için, büyük bir alimdir demekte ve kendisi hakkında şu bilgileri vermektedir: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî'den (ö. 745/1344) kıraat ilmi aldı. Birçok kişi de kendisinden kıraat ilmi aldı. İskenderiyye'de Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Aşşab'tan (ö. ?) birkaç kıraat aldı. Güzel bir tefsir ve büyük bir İ'rab kitabı telif etti. Daha önce benzeri yazılmamış bir eş-Şâtibiyye şerhi yazdı. 756 hicri Şaban ayının sonlarında vefat etti. (İbnü'l-Cezerî, *Tabakatü'l-Kurrâ*, 2006: I, 138; Behrkî, 2015: I, 135).

Kaynaklarda Ahmed el-Haskifî olarak bilinen ve yazdığı kitapların isimleri aynı olan ancak vefat tarihleri farklı olan iki kişi vardır. Örneğin, Katib Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde *Hirzü'l-Emanî* şarihleri arasında saydığı Ahmed el-Haskifî'nin tam adını el-Allame Şihabü'd-Din Ahmed b. Yûsuf el-Ma'ruf bi's-Semîn el-Halebî olarak geçmektedir ve vefat tarihini de 856 h. olarak vermektedir (Çelebî, 2018: II, 21). Bunun yanında Ömer Rıda Kehhale de (ö. 1987) *Mü'cemü'l-Müellifin* adlı eserinde onun tam adını, Şihabüddin Ahmed b. Yûsuf el-Haskifî es-Sindî el-Halebî eş-Şafî ve vefat tarihini de 895 h. olarak vermektedir (Kehhâle, 2015: I, 328). Dolayısıyla, aşağıda da açıklayacağımız üzere aynı yerden olup benzer isme sahip olan iki Ahmed el-Haskifî karıştırılabilmektedir.

Kaynaklarda isimleri, nisbeleri ve künyeleri aynı olan bir çok alim vardır ve bu alimler, döneminde en çok okunan kitaplardan olanları şerh etmişlerdir. Yukarıda isimleri aynı veya benzer olup aynı kitapları şerh eden iki Ahmed el-Haskifî de bunlardan olabilir. Zira her ne kadar vefat tarihleri farklı olup isimleri aynı veya benzer olan alimler olsa da genellikle verilen bu farklı vefat tarihleri birbirine yakın olmaktadır. Ancak yukarıda verdiğimiz vefat tarihleri birbirine yakın olmadığı için bunların iki farklı kişi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü verilen tarihler arasında 39 yıl gibi sehven olabilme ihtimali olmayan ve kısa bir zaman aralığı olarak addedilmeyecek bir tarih vardır. Örneğin *app.alreq.com* adlı internet sitesinde Ahmed el-Haskifî'nin tam ismi Ahmed b. Yûsuf b. Hasan b. Yûsuf el-Haskifî el-Abbasî olarak geçmekte ve vefat tarihi de Mü'cemü'l-Müellifin'de geçen tarihe yakın olan 894 h. olarak verilmektedir (*app.alreq.com*, 15.09.2022). Buna binaen, her ne kadar isimleri, nisbeleri ve yazdığı

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

kitaplar aynı olsa da verilen vefat tarihlerinden yola çıkarak bu iki ismin farklı birer kişi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin bizim konumuz olan Ahmed el-Haskifi hakkında verdiği bilgiler arasında kendisinin güzel bir tefsir ve i'rab kitabı telif ettiği bilgisi vardır ancak bu bilgi diğer Ahmed el-Haskifi'nin biyografisinde yoktur. Dolayısıyla kanaatimize göre ikisi de Hasankeyfli ve akraba olduğudur. Ayrıca benzer şerhler yazdıklarının sebebi olarak da şu kanatlarız: Her dönemde geçerli bir ilim geleneğidir ki o dönemde en çok okunan-okutulan metinlere bir çok kişi aynı veya benzer isimle şerhler yazmıştır. Dolayısıyla bu iki alim de yaşadıkları dönemlerde en çok okunan-okutulan kitaplara benzer şerhler yazmış olabilirler.

3.1. Kıraat İlmine Katkısı

Ahmed el-Haskifi, birçok ilim yanında kıraat ilmine de katkı vermiş alimlerden biridir. Zira o, kıraat ilminin baş eseri olanlardan Şatibî'nin *Hirzû'l-Emanî*'sini şerh eden alimler arasında geçmektedir. Kıraat alanında belli bir seviyede olmayan biri *eş-Şatibiyye* metnini şerh etmesi bir yana tam anlamıyla anlamazlar. Bunun için ona şerh yazanlar kıraat ilminde belli bir yetkinliğe sahip olan kişilerdir, hatta çoğu kurradır. Ahmed el-Haskifi'nin birçok ilimde büyük bir yetkinliğe sahip olduğu, dolayısıyla *eş-Şatibiyye*'ye yazdığı şerhe bakarak da yetkin olduğu o ilimlerden birinin Kıraat İlmi olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda değindiğimiz gibi İbnü'l-Cezerî *Tabakatü'l-Kurrâ* adlı eserinde onu Kurra arasında saymış ve sözkonusu şerhini çok beğendiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra aşağıda da değineceğimiz üzere *eş-Şatibiyye*'ye yazdığı şerhte bu metne şerh yazan iki önemli kıraat aliminin eserinde eksikliklerin olduğuna değinmesi ve kendi şerhinin onlarınkinden daha anlaşılır olduğunu söylemesinden yola çıkarak onun büyük bir kıraat alimi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

3.2. *Hirzû'l-Emanî* ve Şerhleri

Tam adı, *Hirzû'l-emânî ve Vechü't-Tehânî*'dir. 1173 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Müellifine nisbetle *eş-Şatibiyye* diye meşhur olmuş ve *Kaşide-i lâmiyye* diye de anılmıştır. Söz konusu eser ünlü Endülüs Kıraat alimi Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053)'nin *et-Teyisîr fi'l-Kırâ'ati's-Seb'* adlı eserinin manzum halidir. Şatibî, bu eserin kıraat ilmini öğrenmek isteyenlerin ihtiyaçlarına cevap verecek özellikte olduğunu belirtmiştir.

Eser, kaside türü olup birinci bölümü belli kurallara dayalı kıraat usullerinin bulunduğu şu başlıklardan oluşmaktadır: İstiâze, besmele, idgam, hâü'l-kinâye, med ve kasr, müfred hemze, bir kelime ve iki kelimedeki hemzeler, nakil, vakf-ı Hamza ve Hişâm, “*ل، هـ، قـ، ذـ،*” edatlarının son harflerindeki idgam ve izhar vecihleri, te'nis *tâ*'sı, tenvîn ve *nûn-i sakine* ait hükümler, feth, imâle, lâm ve râ harflerine ait hükümler; kelime sonlarına, resm-i hatta ve izâfet *yâ*larına göre durak halleri, *yâ-i zaideler*, tekbir ve harflerin mahreç ve sıfatları. Bunların yanında Kur'an sûrelerinde dağınık bir şekilde bulunan ve ferşü'l-hurûf olarak bilinen ihtilâfların yer aldığı ikinci bir bölüm de vardır. Bu bölümde Kur'an-ı Kerim'in sûrelerinde bulunan kıraat vecihlerine yer verilmiştir.

Eserde kıraat imamlarının ve râvilerinin tam isimleri yerine ilk defa ebced harfleri ile rumuz şeklinde kullanılmıştır. Yazar, birden çok kıraat imamına işaret eden harf remizleriyle birlikte yine birden çok imam ve râviye işaret eden kelime remizlerine de yer vermiştir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Eserin birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır ve çeşitli yerlerde birçok farklı baskısı yapılmıştır. Bunlardan, Hindistan 1862; nşr. Mûsâ Cârullah, Kazan 1907; Kahire 1876, 1884, 1886, 1910, 1926, 1928, 1937, 1940, 1980; Riyad 1980; Beyrut 1981; Tanta 1992; Medine 1989 (Çollak, 2010: XXXVIII, 377-379). Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin yedi kıraate ek olarak aynı uslubla üç kıraatı işlediği *ed-Dürretü'l-Mudiyye* metni ile beraber de baskısı yapılmıştır. Bunlardan Muhammed Temîm ez-Zu'bi'nin hazırladığı baskı, Medine'de Elif Lam Mim yayınlarından 2016 yılında onuncu baskısı çıkmıştır. Eserin mevzun olması ve karışık kıraat ihtilaflarını kısa ve öz bir şekilde anlatılmasından dolayı kıraat öğretiminde başucu eseri olmuş ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ancak nazım bir şekilde olmasından kaynaklı kullanılan remizlerin, terimlerin ve kıraat ihtilaflarının ilk bakışta anlaşılması için esere birçok şerh ve bu şerhlere de birçok haşiye ve talik yazılmıştır. Eser metin olarak ezberlenirken şerhlerinden biri de ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunun için *eş-Şâtibiyye* metni, üzerinde en çok çalışma yapılmış eserler arasında yerini almıştır. Katib Çelebi, esere yazılmış birçok şerh, talik, haşiye ve ihtisardan bahsetmektedir (Çelebî, 2018: II, 20-23). Konunun uzamaması için biz burada sadece Ahmed el-Haskifî'nin şerhinden bahsetmekle yetineceğiz.

3.3. Ahmed el-Haskifî'nin Şerhu Hirzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî (el-Akdü'n-Nedîd fî Şerhi'l-Kasîd) Adlı Eseri

Ahmed el-Haskifî'nin kısaca *Hirzü'l-Emânî* veya *eş-Şâtibiyye* olarak bilinen kitaba yazdığı şerhin asıl adı “العقد النضيد في شرح القصيد” (*el-Akdü'n-Nedîd fî Şerhi'l-Kasîd*) olarak bilinmektedir. Eser, “الحمد لله الذي تفضل على العباد في المبدء والمعاد” ifadesiyle başlamaktadır. el-Haskifî, şerhin dibacesinde kıraat ilmi alanında *Hirzü'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* adlı eserin diğer eserler arasında en güzeli olduğunu belirttikten sonra onun şerhleri arasında da en güzelleri eş-Şeyheyn olarak zikrettiği eş-Şeyh Ebû Abdullah el-Mağribî Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Fâsî (ö. 656/1258) ve Ebû Şâme olarak bilinen Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 665/1267) şerhleri olduğunu vurgulamaktadır. Bununla beraber el-Haskifî, bu şerhi neden yazdığını şöyle belirtmektedir: Söz konusu şerhlerde (el-Fâsî ve Ebû Şâme şerhleri) birinin üstünde durduğu bazı konuları diğeri önemsememiştir. Ayrıca önemli olan bazı meselelere ikisi de değinmemiştir. Dolayısıyla benim şerhim, bu eksiklikleri giderecek nitelikte olup remizleri açıklayıcı mahiyettedir ve beytleri i'rab etmede yeterlidir. El-Haskifî, şerhinde yer yer yukarıda değindiği iki şarihe başvurmakta ve kendilerine belli remizler vermektedir. Buna göre, Ebû Şâme için “ش ش” ve el-Fâsî için de “Ayn ع” harfini remiz olarak vermektedir. İbnü'l-Cezerî bu şerh için, daha önce benzeri yazılmamış bir şerhtir, diyerek sözkonusu şerhi çok nitelikli bulduğunu ifade etmektedir. El-Haskifî, bu eserini “اعراب القرآن” (*I'rabü'l-Kur'an*) adlı eserinden sonra yazmaya başlamıştır (Çelebî, 2018: II, 21).

4. Sonuç ve Öneriler

Son yüzyılda Kürt medreselerinde kıraat ve tecvid ilmine eskisi gibi pek rağbet edilmese de önceki asırlarda bu medreselerin yetiştirdiği kıraat alimlerinin ve tecvid ilmini kaleme alan yazarların sayısı hayli fazladır. Bunlardan el-Haskifî olarak bilinen birçok Hasankeyfli alim vardır. Ahmed el-Haskifî de

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

bunlardan biridir. Kendisi bir çok ilimde yetkin olduğu gibi ünlü kıraat alimi eş-Şatibî'nin kaleme aldığı *Hirzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* adlı manzum eserine yazdığı şerhte kıraat ilminde de yetkinliğini göstermiştir. Eserinin özelliği, metinde kapalı olarak verilen ifadeleri kolay bir dille açıklaması, remizlerin işaret ettiği kişileri beyan etmesi ve metni i'rab yönünden tahlil etmesidir. El-Haskifî bu eseriyle, kıraat ilmi alanında en çok okutulan bir eseri daha anlaşılır bir şekle büründürmüş ve ilim dünyasına kazandırmıştır. Yaşadığı dönem ve coğrafya itibariyle kendisiyle isim-nisbe-künye bakımından benzer alimler olmasından ve bu alimlerle en çok okutulan eserlere benzer şerhler yazmasından dolayı kaynaklarda vefat tarihleri yanlış aktarılmış veya kendisi başka isimlerle karıştırılmıştır.

Kıraat ilmi, konusu itibariyle doğrudan Kur'an ile irtibatlı olduğu için diğer islamî ilimler arasında ilk sıralarda yer alan önemli bir ilimdir. Bu öneminden dolayı -dönem dönem inkitaya uğramış olsa da- diğer müslüman coğrafyalarında olduğu gibi Kürt coğrafyasında bulunan medreselerde de okutulmuş ve bu alanda uzman olan bir çok alim yetişmiştir. Kızıltepe, Diyarbakır, Silvan, Siirt, Cizre, Nusaybin vb. merkezlerde kıraat ilminin okutulduğu Darü'l-Kurrâlar kurulmuştur. Klasik kaynaklarda Haskif, Hısn Keyfa vb. İsimlerle anılan Hasankeyf de Darü'l-Kurrâların kurulduğu merkezlerden biri olması hasebiyle bir çok kıraat alimi yetiştirmiş, bu alimler sayesinde kıraat ilmine önemli katkılar sağlamış bir şehirdir. Her ne kadar siyasî ve ictimai sebeplerden dolayı Kürt coğrafyasında bu ilim son yüzyılda hakkettiği değeri görmemiş olsa da İslamın ilk yıllarından Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar büyük bir rağbet görmüş ve İbn Cezerî, Molla Goranî, Molla Halil es-Si'irdî ve nisbesi el-Haskifî olan önemli bir çok şahsiyet yetiştirmiştir. Yapılacak çalışmalarda, isimleri kıraat ilmiyle anılmayan ancak kendileri büyük birer kıraat alimi olan birçok kişiye rastlanılacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Abdurrakib Yusûf, *ed-Devletü'd-Dostikiyye* (Erbil: Daru Aras li't-Tabaati ve'n-Neşr, 2001).

Baba Merdûx Rûhanî, *Kürt Meşhurları Tarihi*, Çev., Hatice Yılmaz Arslan ve Kenan Subaşı (İstanbul: Hivda Yayınları, 2017).

Çollak, Fatih, "eş-Şatibiyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları).

Hacî Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Usamî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, haz. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018).

<https://app.alreq.com/ar/Authors/Author/107c20ea-da0c-4cbb-660f-08d78ef039aa> (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006).

İbnu İlahmış, Ebû Hafs Ömer b. Hıdır ed-Düneysirî, *Tarîxa Dinêserê (Hilyetü's-Seriyîn min Havasi Düneyseriyîn)*, amd. Mela Birhanê Tarîmî (İstanbul: Peywend Yayınları, 2017).

Ömer Rıda Kehhale, *Mü'cemü'l-Müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2015).

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Tahir, Molla Abdullah el-Behrî, *Hayatü'l-Emcad mine'l- 'Ulemai'l-Ekrad* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015).

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

CEMÂLÜDDİN HÜSEYİN B. ALİ EL-HASKEFÎ VE KİRÂAT İLMİNDEKİ YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Lokman ŞAN

Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, sanlokman@hotmail.com

Özet

Cemâlüddîn Hüseyin b. Ali el-Haskefî Hicrî onuncu asırda yaşamış Hasankeyfli bir kıraat alimidir. Kıraat ilmi üzerine kaleme aldığı eserlerinden onun kıraat ilminde ileri seviyede bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Haskefî'nin, İbnü'l-Cezerî'nin "Hidâyetü'r-Ruvât" adlı eserine şerh olarak kaleme aldığı "el-Înâye" adlı eserini Hicrî 966 yılında Hasankeyf'te yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Çoğunluğu kıraatla ilgili olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Birçok hocadan kıraat ilmi almış ve birçok öğrenciye de kıraat ilmi eğitimi vermiştir. Bu çalışmamızda onun kıraat ilmini ele alma yöntemi üzerinde durmaya çalışacağız. Kaleme aldığı kıraat eserlerini metot ve diğer yönden farklı kıraat eserleriyle karşılaştırmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Durre, Hisni, Kurra, Mahtût.

CEMÂLÜDDİN HÜSEYİN B. ALİ AL-HASKEFÎ AND HIS PLACE IN THE SCIENCE OF RECITATION

Dr. Öğr. Üyesi Lokman ŞAN

Abstract

Cemâlüddîn Hüseyin b. Ali al-Haskefi is a recitation scholar from Hasankeyf who lived in the tenth century. It is understood from his works on the science of recitation that he has an advanced level of knowledge in the science of recitation. Haskefi's work "el-Înaye", which he wrote as an annotation to İbnü'l-Cezerî's "Hidayetü'r-Ruvât", is mentioned in the sources he wrote in Hasankeyf in Hijri 966. He has many works, most of which are about recitation. He received qira'at from many teachers and taught qira'at to many students. In this study, we will try to focus on his method of dealing with the science of recitation. We will try to compare the recitation works he wrote with the different recitation works in terms of method and other aspects.

Keywords: Batman Province, history, culture, social structure, tourism

Giriş

Yaşadığımız coğrafyada çoğu zaman kıraat ilminin az veya hiç olmamasından şikâyet edilmektedir. Fakat kanaatimizce bu durum sadece bizim asrımız için geçerlidir. Önceki asırlara baktığımızda kıraat ile ilgili birçok çalışmanın bulunduğunu görmekteyiz. Bu çalışmaların çoğunluğu da kıraat ilminin önde gelen alimlerinden İbnü'l-Cezerî ve Şâtibî'nin eserleri seviyesinde eserlerdir. Fakat maalesef bu alim ve eserlerden sonra gelen dönemlerde kıraat ilmiyle ilgili pek fazla çalışmalara rastlanmamaktadır. İbnü'l-Cezerî'den sonraki dönemlerde Hasankeyf'te kıraat çalışmaları yapanlar arasında Hüseyin b. Ali el-Hısnî bulunmaktadır.

Çalışmamızın temel amacı Hüseyin b. Ali el-Hısnî'nin hayatını ve ilmi kişiliğini araştırmaktır. Aynı şekilde onun nerede doğduğu, nerede eğitim gördüğü, kimlerden ders aldığı ve kimlere ders verdiğini

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

tespit etmeye çalışmaktır. Öte yandan eserlerini araştırıp nerede bulduklarını tespit etmek de bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bunları yapmak için de öncelikle onun yaşadığı döneme yakın eserlere başvurmaya çalışacağız. Söz konusu eserlerde onun hayatıyla ilgili bilgilere ve eserlerinin isim, özellik ve yerlerine ulaşmaya gayret göstereceğiz.

Hayatı

Asıl adı Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn el-Kureşî el-Cezerî el-Hısnî eş-Şâfiî'dir.²⁹⁸ Kaynaklarda onun Hasankeyf'e nispeti için el-Hısnî (الحصني), el-Haskefi (الحصفي) el-Husaynî (الحصيني) nisbeleri kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda ise İbnü'l-Mekâdirî (ابن المقاديري) nisbesi kullanılmış ve aslen Hasankeyf'li olduğu kaydedilmiştir.²⁹⁹ Müellifin kendisi de eserlerinde 932 yılında Hasankeyf'te doğduğunu kaydetmektedir.³⁰⁰ Ayrıca o, İbnü'l-Cezerî'nin "Hidâyetü'r-Ruvât" adlı eserine şerh olarak kaleme aldığı "el-İnâye" adlı eserini Hicrî 959 yılında Hasankeyf'te yazdığını da bildirmektedir.³⁰¹ Diğer bir eseri olan "el-Keşf an Ahkâmî'l-Hemze ve'l-Vakf" adlı eserini de 963 yılında Rûm diyarında yazdığı bilgiler arasında yer almaktadır.³⁰² Bütün bu bilgiler onun Hasankeyfli olduğunu teyit etmektedir. Hısnî, Hicrî 932 yılında Hasankeyf'te doğmuştur. Ğazzî (ö. 1061/1651) ve İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) onun 971/1563 yılında vefat ettiği konusunda hemfikirdirler.³⁰³ Bazı kaynaklarda onun ölüm tarihi olarak Hicrî 963 senesi verilmişse³⁰⁴ de bu bilgi teyit edilememiştir. Öte yandan kaleme aldığı eserlerinin hepsi 963 yılından önce olup ondan sonra yazılan eseri bilinmemektedir. Bu da onun vefat tarihiyle ilgili kafalarda soru işareti bırakmaktadır.

Hısnî, kaleme aldığı "*el-Ğurre fi Şerhi'd-Dürre*" adlı eserinin sonlarında kendi hayatından bahsetmektedir. Buna göre o Hicrî 932 yılında 18 Cemaziyülevvel cuma günü öğle vakti Hasankeyf'te doğmuştur. 934 yılında iki yaşındayken anne babasıyla birlikte Şâm'a göç etmişlerdir.

İlmi Kişiliği

Hısnî, küçük yaşta babasından ilim öğrenmeye başlamıştır. Şâm'da babasından Kur'ân öğrenmiş ve yedi yaşında hâfiz olmuştur. Hâfiz olduktan sonra on yaşına kadar kıraat ilmi eğitimi almış ve İbn Kesîr ve İbn Âmir hariç kıraat imamları ravilerinden her râvinin rivâyetine göre ezberden bir hatim okumuştur.

298 Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn el-Hısnî, *el-Ğurre fi şerhi'd-dürre*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2 (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2, 227), 1/a; Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, thk. Maḥmûd 'Abdulkâdir el-Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 2/50; Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn el-Hısnî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidaye ila Ulumi'r-Rivaye* (Nur Osmaniye Kütüphanesi, Laleli, 383), 4/a.

299 Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 2/969; Merkezü Melik Faysal, *Fihrisü'l-mahtût'at* (y.y., t.y.), 57/177.

300 Hısnî, *el-Ğurre*, 216/a.

301 Hısnî, *el-İnâye* (Laleli, 383), 221/b.

302 Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, 2/51.

303 Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, thk. Maḥmûd el-Arnâvût (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986), 10/526; Necmuddîn Muḥammed b. Muḥammed el-Ğazzî Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, thk. Ḥalîl el-Manşûr (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/129.

304 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn* (Beyrût: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2002), 4/30; Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Muşennâ, 1941), 2/1254.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Bu iki imamın kıraatını ise birer hatimde okumuştur. Kanaatimizce böyle yapmasının nedeni bu iki imamın ravileri arasında fazla kıraat farklılıklarının olmamasındandır.

Hısnî, on dört gibi genç bir yaşta sarf ilmine dair “Şerhu Tasrîfi'l-İzzî” adında manzum bir kitap kaleme almıştır. Eserine şu sözlerle başlamıştır:

وبعد ذا فإني بعجزي ... ناظم تصريف الإمام العزي
”وعمرى أربع عشرة سنة ... وكل الأعمار كأنها سنة“

Söz konusu kitaba babası tarafından yine manzum bir şekilde bir takriz yazılmıştır. Babası da takrizine şu beyitle başlamıştır:

أحمد ربي العلي المنعما ... معلم الإنسان ما لن يعلما

Daha sonra 947 yılında yedi kıraatı, aynı yılın sonlarında ise ileride kendisine şerh yazacağı İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı Dürre tarikinden üç kıraatı cem tarikiyle okumuştur. 948 yılında ise yedi ve üç kıraatı birleştirerek on kıraat ilmini ve on kıraat dışındaki diğer okuyuşları da okuyarak kıraat ilmi eğitimini tamamlamıştır.

Kıraat ilmi eğitimini aldıktan sonra Hicrî 950 yılında 18 yaşındayken nahiv ilmi konusunda çalışmalar yapmaya başlamış ve manzum bir eser olan “*el-Mukaddimetü'l-Kâfiye*” adlı eserini kaleme almıştır. Aynı eseri kendisi 952 yılında “*el-Müfehhetü's-Şâfiye*” adlı eseriyle şerh etmiştir. 953 yılında ise İbnü'l-Cezerî'nin üç kıraate dair kaleme aldığı “*ed-Dürre*” adlı eserine “*el-Ğurre fi Şerhi'd-Dürre*” adlı bir şerh yazmıştır. Bu ilimlerin yanı sıra o, sarf, hisâb, arûz, felek ve bedî' ilimleriyle de yakından ilgilenmiş ve fıkıh dersleri vermiştir.

Başta Arapça dil bilgisi olmak üzere kaleme aldığı eserlerinden onun birçok ilim dalında yetkin bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. 305 Haskefi, 950 yılından itibaren hocasının izniyle Emevî camiinde ilim icazeti vermeye başlamıştır.³⁰⁶

Hısnî'nin hattat olduğu ve kendi eserlerinin birçoğunu kendi el yazısıyla yazdığı bildirilmektedir. Onun yaşadığı ortamda ve İbn Tolûn gibi ders aldığı hocalarına baktığımızda o dönemde birçok kişinin hat sanatıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu da bize Hısnî'nin o ortamdan yararlandığına işaret etmektedir.

Eserleri:

Haskefi, birçok ilim dalında eser kaleme almıştır. Eserlerinin tespiti için başta onun kendi el yazısıyla kaleme aldığı “*el-İnaye fi Şerhi'l-Hidaye ila Ulumi'r-Rivaye*” ve “*el-Ğurre fi Şerhi'd-Dürre*” adlı eserleri olmak üzere çeşitli kaynaklara başvurduk.³⁰⁷ Araştırmamız sonucunda onun yaklaşık 22 eserini tespit

305 Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, 3/128.

306 Hısnî, *el-Ğurre*, 217/a.

307 Hısnî, *el-Ğurre*, 217/a; Hısnî, *el-İnaye* (Laleli, 383), 4/a; Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, 2/51; İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyetu'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve asârü'l-musannifîn* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), 1/319; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm kamûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beyrût: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002), 2/247; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/31.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

ettik. Bu eserlerden yine yaklaşık 10 tanesi kıraat ilmine dairdir. Onun eserlerinin çoğunluğunun kıraat ilmiyle ilgili olması onun daha çok kıraat ilminde temayüz ettiğinin bir göstergesidir.

1. **El-Ğâye Şerhu'ş-Şâtibiye.** (960). Kâtib Çelebî eseri “el-Ğâye” ismiyle zikretmiş ve iki cilt olduğunu söylemiştir.308 Eser ayrıca Şerhu'ş-Şâtibiyeti'l-Kebîr. İsmiyle Mektebetü'l-Harami'l-Mekkî kütüphanesinde kaydedilmiştir.309 Bazı kaynaklarda ise eserin ismi “el-Gâye Şerhün Azîmün ala'ş-Şâtibiye” şeklinde geçmektedir.310
2. **Tuhfetü'l-Berara fi'l-Kıraati'l-Aşere.** (959). Eser, manzum olarak yazılan “el-Kifâyetü'l-Muharrara fi Nazmi'l-Kıraati'l-Aşere” adlı eserinin nesir şeklidir. Bazı kaynaklarda eser “Havâşî ale'l-Kifâye ve Şerhihâ” adıyla zikredilmiştir. 311
3. **el-Ğurre fi Şerhi'd-Dürre.**(953). Eser, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 4539/1 numarasıyla ile kayıtlıdır.312Eserin bir nüshasının Münih Kütüphanesi 22/893 diğer bir nüshasının ise Berlin Devlet Kütüphanesi 664 numarayla kayıtlı olduğu bildirilmektedir.313
4. **el-İhtiyâr min Kıraati'l-Aşereti'l-Ebrâr** (957 veya 959). Manzum bir eser olup Ebû Cafer kıraatına dairdir. Kâtib Çelebî, eserin adını “el-İhtiyâr fi ma'tübire min Kıraati'l-Ebrâr” şeklinde vermekte ve 954 yılında yazıldığını kaydetmektedir.314 Ancak elimizdeki nüshada eserin ilk olarak 957 yılında kaleme alındığını ve daha sonra 963 yılında musannif tarafından tekrar yazıldığı ifade edilmektedir.315 Eser, Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 4539/2 numarasıyla ile kayıtlıdır.316
5. **el-Kifâye fi'l-Kıraat.** (957). Kâtib Çelebî eserin adını “el-Kifâyetü'l-Muharrara fi Nazmi'l-Kıraati'l-Aşere” şeklinde vermektedir. Ayrıca eserin nazm şeklinde olduğunu ve talebelerinin isteği üzerine Haskefi tarafından nesir şeklinde tekrar yazılıp adının da “Tuhfetü'l-Berara” konulduğunu da nakletmektedir.317
6. **en-Nihâye fi Şerhi'l-Kifâye.**
7. **el-Keşf an Ahkâmi'l-Hemze fi'l-Vakfi li Hişâm ve Hamza.** (963).318
8. **el-Cevhere fi'l-Kurrâi'l-Aşere.** (961).319
9. **el-İnaye fi Şerhi'l-Hidaye ila Ulumi'r-Rivaye.** (959). Bu eser İbnü'l-Cezerî'nin hadis ilmine dair “Hidâyetü'r-Ruvât” adındaki eserine şerh olarak yazılmıştır.320 Eser, Mahamûd b. Muhammed el-Kebş tarafından tahkik edilerek Arvika Li'd-dirasat ve'n-Neşr yayınevi tarafından basılmıştır.

308 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/646.

309 Merkezî Melik Faysal, *Fihrisü'l-mahtût'at*, 55/860.

310 Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, 2/51.

311 Hisnî, *el-İnaye* (Laleli, 383), 4/a.

312 <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-gurre-f%C3%AE-serhid-durre/77942> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/743.

313 Merkezî Melik Faysal, *Fihrisü'l-mahtût'at*, 43/947.

314 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1.

315 Hüseyin b. Âlî b. Abdîrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn el-Hisnî, *el-İhtiyâr*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2 (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2, 4), 4/b.

316 <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-ihtiyar/10272>

317 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1501.

318 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1491.

319 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/621.

320 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2029.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

10. **Misbâhu'z-Zulâm fî (İlmi) Hadîsi'r-Resûl Aleyhi's-Selâm.** (962).321
11. **el-Mukaddimetü'l-Kâfiye (fî İlmi'n-Nahv).** (950).322
12. **el-Müfehhimetü's-Şâfiye Şerhu Mukaddimeti'l-Kâfiye fî'n-Nahv.** (957).323
13. **et-Ta'rîf fî Nazmi't-Tasrîf.** (946).324
14. **eş-Şâfi fî'l-Arûz ve'l-Kavâfi.** (956).325
15. **et-Ta'likât fî İlmi'l-Mîkât.** (954). Kâtib Çelebî eserin adını “et-Ta'likât fî İlmi'l-Evkât” şeklinde vermiştir.326
16. **Hayâtü'l-Kulûb.** (958).327 Vaaz ve nasihate dairdir.
17. **Nûru'l-Ayn fî'l-Ameli bi ma ala'r-Rabiayn.** (955). Mîkât ilmiyle ilgilidir.328
18. **el-Cevhereteyn fî Şerhi'r-Risâleteyn.**
19. **Kûtü'l-Ervâh.** (964). Bu eseri tasavvuf ilmine dairdir. Eserin Hüseyin b. Ali b. Hammâd'a ait olduğu da ileri sürülmüştür.329
20. **Muhaveretü'n-Nüfûs.** (964).
21. **Ferdü'l-Kasîd fî Kasdi'l-Ferîd.**330 Dîvân şeklinde olan bu eserinin manzûmât, şiirler, icâze ve risâleler şeklinde olduğu kaydedilir.
22. **Menâzilü'l-Müsâfir.** Bu eserini Ziriklî kaydetmekte ve Müellifin İstanbul'a seyahati esnasında manzum olarak yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca eserin 196 sayfalık Müellif hattıyla yazılı bir nüshasının Tîmûriye'de bulunduğunu da ifade etmektedir.331

Hocaları

1. Takiyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Muhammed es-Salletî (الصلتى).332 Haskefî'nin bu hocası kırâatı Ebû'l-Fetah el-Mizî el-Vefâî'den okumuştur. O ise İbnü'l-Cezerî'den okumuştur.
2. Şihâbüddîn Ahmed b. Bedr b. İbrâhîm et-Tîbî. Haskefî, Tîbî'nin yanında on yıldan fazla kırâat eğitimi aldığı ifade etmektedir.
3. Alâüddîn b. Hasan el-Makdisî el-Kîmirî (ö. 938/1532). Haskefî, bu hocasından bütün kırâatlerden icâzet aldığı bildirir.

321 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1706; Merkezü Melik Faysal, *Fihrisü'l-mahtût'at*, 57/177.

322 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1804.

323 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1804.

324 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/422.

325 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1023.

326 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/423.

327 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/698.

328 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1983.

329 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1361.

330 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1254.

331 Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/247.

332 Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb* (Beirut: y.y., ts.), 2/245.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

4. Ebü'l-Fazl (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolûn ed-Dımaşkî (ö. 953/1546).
5. Bedrüddîn el-Ğazzî.

Hüseyn b. Ali ve Kıraat İlmî

Hısnî'nin hayatını incelediğimizde kitaplarının birçoğunun kıraat ilmiyle ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu da onun diğer İslami ilimlerin yanı sıra kıraat ilminde ön plana çıktığını ve bu ilimde şöhret bulduğunu göstermektedir. Biz de elimizde bulunan eserlerinden yola çıkarak onun kıraat ilmiyle ne denli ilgilendiğini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Bu eserlerinden onun kıraatleri işleme metodunu öğrenmeye gayret göstereceğiz. Hısnî'nin Dürre tarikinden İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan kıraat silsilesi oldukça kısadır. Buna göre o bu tariki Takiyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Muhammed es-Salletî'den almıştır. Salletî ise Ebü'l-Fetah el-Mizî el-Vefâî'den okumuştur.³³³ Mizî ise İbnü'l-Cezerî'den okumuştur. Görüldüğü üzere onun kıraat silsilesinde Hısnî ile İbnü'l-Cezerî arasında iki kişi vardır. Ayrıca Hısnî, Dürre tarikini İbnü't-Tîbî'den de okuduğunu bildirmektedir.

Hısnî, diğer tarikleriyle ilgili de bilgi vermektedir. O, on kıraatı İbnü't-Tîbî'nin yanında on yıldan fazla okuduğunu, Kîmirî'nin yanında da kıraat ilmi eğitimi alıp ondan bütün kıraatlerde icâzet aldığını ve “el-Ğurre” adlı eserinin yazılış tarihiyle bu hocasının vefatı arasında dört yıldan fazla bir sürenin geçtiğini nakletmektedir. Ayrıca Hısnî, Mizî'den kıraat ilmi alan İbn Tolûn'dan da (ö. 953/1546) on kıraat eğitimi aldığını da bildirmektedir. İbn Tolûn'un Mizî'den eğitim aldığı kaynaklarda da geçmektedir.³³⁴ Hısnî'nin kıraat silsilesi yalnızca bu değildir. Onun naklettiğine göre başka eserlerinde zikrettiği birçok senedi vardır. Yalnız biz o eserlerine ulaşamadık.³³⁵

İmâm Şâtîbî, yedi kıraate dair “Hirzû'l-Emânî” adlı manzum eserini Dâni'nin et-Teysîr adlı eserinden derleyerek kaleme almıştır. Bu eser kıraat alanında şöhret bulmuş ve kısa sürede İslam alemine yayılmıştır. Yüzlerce şerhi yapılmış, birçok ilim merkezinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Başta İbnü'l-Cezerî olmak üzere birçok kıraat âlimi eserin yöntem ve metodunu benimsemiş ve eserlerinde uygulamıştır. Hısnî de söz konusu esere bir şerh yazmıştır. Fakat eser elimize geçmediği için onunla ilgili maalesef bilgi veremeyeceğiz.

İbnü'l-Cezerî'nin “ed-Dürre” adlı eserine şerh yazan Zebîdî, Nüveyrî ve diğer birçok âlim gibi Hısnî de ona “el-Ğurre fi Şerhi'd-Dürre” adlı bir şerh yazmıştır. Hısnî bu şerhinde İbnü'l-Cezerî'nin beyitlerini dil bilgisi, kelime anlamı yoluyla açıklamaya çalışmış, beyitlerin vermek istediği anlamı anlaşılır bir şekilde izah etmeye gayret göstermiştir. Eserin başında kendi metodunu veren Hısnî, farklı okuyuş barındıran kelimeleri Kur'ân'da geçtikleri yerlerin tertibine göre vereceğini belirtmiştir. Hakkında ihtilaf bulunan birbirine benzer birçok kelimedden yalnız geçtikleri ilk yerde açıklama yapacağını

333 Hısnî, *el-Ğurre*, 220/b.

334 Ahmet Kavas, “İbn Tolun, Şemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/415.

335 Hısnî, *el-Ğurre*, 221-222.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

aktarmış, bazen bir örnek bazen ise aynı konuyla ilgili birçok örnek vereceğinin altını çizmiştir. Hakkında ihtilaf olmayan kelimelere ise değinmeyeceğini ifade etmiştir.

İbnü'l-Cezerî, “ed-Dürre” adlı eserini Şâtibî'nin yöntemini kullanarak Ebû Cafer, Yakûb ve Halef kıraatlerine dair yazmıştır. Eserinde kıraatleri birbirine benzediği için Ebû Cafer için Nâfi', Yakûb için Ebû Amr ve Halef için Hamza kıraatını ve rumuzlarını baz almıştır. Ayrıca o, bu üç imamın sadece Şâtibî'deki imamlara veya ravilere muhalefet ettiği yerleri ele almıştır. Onun “Dürre” adlı eserindeki metodu bu şekildedir. Hısnî ise bu üç kıraatten sadece Ebû Cafer'in kıraatını ele aldığı “el-İhtiyâr” adlı manzum bir eser yazmıştır. O, bu eserinde İbnü'l-Cezerî'nin eserinde kullandığı yöntem benzer bir yöntem kullanmıştır. Fakat onun yöntemi çok daha farklıdır. İbnü'l-Cezerî üç imamın farklı olduğu yerleri ele alırken Hısnî, sadece Ebû Cafer'in farklı okuduğu yerlere değinmiştir. O, Bunu açıklamak için de Ebû Cafer dışındaki iki imam olan Yakûb ve Halef'in farklı okudukları yerleri belirtmiş ve Ebû Cafer'in okuyuşunun bunların tersi olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Bunu açıklamak için şu örneği verebiliriz; Fâtiha suresinde geçen “مَلِكٍ” kelimesini Ebû Cafer “مَلِكٍ”, Yakûb ve Halef ise “مَلِكٍ” şeklinde okumaktadır. Hısnî bunu açıklamak için “فَمَالِكٌ مَدًّا” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu beyitten anlaşılan Yakûb ve Halef'in “مَلِكٍ” kelimesini uzatarak “مَلِكٍ” şeklinde, Ebû Cafer'in ise onların hilafına olarak bu kelimeyi kısaltarak “مَلِكٍ” şeklinde okuduğu anlaşılmaktadır.³³⁶

336 Hısnî, *el-İhtiyâr*, 1/a.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Sonuç

Hüseyin b. Ali el-Hısnî, Hasankeyf'te doğmuştur. Birçok kaynakta onun Hasan keyifli olduğu vurgulanmış kendisi de kaleme aldığı eserlerinin bazılarında Hasankeyf'te doğduğunu bildirmiştir. İki yaşlarında iken ailesi Şam bölgesine göç etmiştir. Daha küçük yaşlarda birçok İslami ilimde söz sahibi olmuş bölgenin çeşitli alimlerinden dersler almıştır. Başta Emevî camii olmak üzere birçok yerde fıkıh dersleri vermiştir. Kıraat ilmi başta olmak üzere birçok ilimde eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinden bazıları tahkik edilip basılmıştır. O eserlerden bazıları ise çeşitli yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesine ulaşabildik fakat kütüphanelerde olup da ulaşamadığımız bazı eserleri de bulunmaktadır. Araştırmalar sonucunda yaklaşık yirmi iki eserinin olduğu tespit edilmiştir. Bu eserlerinden yaklaşık on tanesi kıraat ilmiyle ilgilidir. Bu da onun kıraat ilmiyle yakından ilgilendiğini göstermektedir. Eserlerine baktığımızda da onun kıraat ilmini en ince detayına kadar öğrenip araştırdığını ve bunu talim ve tedris ettiğini görmekteyiz. O, birçok kıraat aliminden kıraat ilmi almış, kıraat silsilesi ise İbnü'l-Cezerî'ye yakındır. Hısnî birçok öğrenciye kıraat dersleri vermiştir. İbnü'l-Cezerî ve Şâtibî gibi büyük kıraat alimlerinin eserlerine şerhler yazmıştır. Kıraat ilminde müstakil birçok eser kaleme alan Hısnî, aynı zamanda hattattı. Kendi eserlerini kendi el yazısıyla yazardı bu hususu el yazması birçok eserinde dile getirmiştir.

Kaynakça

Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Seli. *Hediyetu'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.

Hısnî, Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn. *el-Ğurre fi şerhi'd-dürre*. El-Yazması. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2, 227. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-ihiyar/10272>

Hısnî, Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn. *el-İhtiyâr*. El-Yazması. Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 4539/2, 4. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-ihiyar/10272>

Hısnî, Hüseyin b. Âlî b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Cemâlüddîn. *el-İnaye fi Şerhi'l-Hidaye ila Ulumi'r-Rivaye*. Nur Osmaniye Kütüphanesi, Laleli, 383, 222.

İbnu'l-Eşîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrut: y.y., ts.

İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnâvût. 11 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1986.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü târihi't-turâsi'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 1. Basım, 2001.

Kâtib Çelebi, Muştâfâ b. 'Abdullâh Hâcî Hâlif. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-finûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetu'l-Muşennâ, 1941.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Kâtib Çelebi, Muşafâ b. ‘Abdullâh Hâcî Hâlîfe. *Sullemu’l-Vuşûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*. thk. Mahmûd ‘Abdulâdir el-Arnâvût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.

Kavas, Ahmet. “İbn Tolun, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu’cemu’l-müellifîn*. Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 2002.

Merkezü Melik Faysal. *Fihrisü’l-mahtût’at*. y.y., B. y., t.y.

Necmuddîn el-Ğazzî, Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî. *el-Kevâkibu’s-Sâ’ira bi A’yâni’l-Mieti’l-Âşira*. thk. Hâlîl el-Manşûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A’lâm kamûsu terâcimi li-eşheri’rricâl ve’n-nisâ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

EBU'L-LUTF MUHAMMED BİN ALİ HASKEFÎ'NİN (HASANKEYFLİ), HAYATI, İLMİ YÖNÜ VE ARAP DİLİNDEKİ YERLERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Yusuf DOĞAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, doganyusuf58@hotmail.com

Özet

Hasankeyf, Arapça Haskefî nisbesi ile ife edilmiştir. Bu nisbe ile bilinen alimlerden birisi de milâdî 1416-1455 yılları arasında yaşayan Ebu'l-Lutf Muhammed Bin Ali Haskefî, Hasankeyf'de doğmuş, ilk eğitimini doğduğu bu beldede almış, İlim tahsili için Haleb, Kudüs ve Kahire'de bulunmuştur. Necmeddîn-i Acemî el-Merâzî, Celâluddîn Halvâî, Hatîb Cemâleddîn Hasen b. Ali, Sirâcüddîn Rûmî, Kâfiyecî, Takıyyüddîn Kalkaşendî, İbn-i Hacer Askalânî gibi devrinin meşhur alimlerinden ders alarak fıkıh, nahiv, sarf, edebiyat, şiir ve daha birçok ilim dallarında mütehasşis bir âlim olarak kendisi yetiştirmiştir. Hayatının büyük bir kısmını Kudüs'te geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Ebu'l-Lutf Haskefî, yüksek faziletlere ve çok çeşitli meziyetlere sahip müstesna bir ilim adamı olduğu ve çok güzel hat yazdığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda tezhib ve cild yapma san'atında çok ileri yeteneğe sahip olduğu belirtilmiştir. O derece güzel cilt yaparmış ki binlerce cildin arasında onunkini başkalarından ayırmak zor olurmuş. Yine edebiyatta üstün bir yeri sahip olduğu, çok güzel şiirler, kasideler yazdığı; şiirlerinde de secî' san'atını maharetle kullandığı nakledilmiştir. Bütün bunlarla beraber o, lütuf ve kerem sahibi olduğu, insanları iltifât ile karşılama ve âdâb-ı muşereteki üstün vasıfları olduğu ve bundan dolayı kendisine "Ebu'l-Lutf künyesi ile meşhûr olduğu ifade edilmiştir. Sözlerinde ve yazılarında gayet fasîh bir dil kullanan Ebu'l-Lutf kıymetli eserler telif etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır:

- 1-Tahkîkî'l-keîâm fî mevkîfî'l-me'mûm vel-imâm
- 2- Ref'u'l-hicâb fî zebâihî ehli'l-kitâb ve münâkehâtihim
- 3- Şecere fî ilmi'n-nahv
- 4- Şecere fî ilmi's-sarf

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Lutf, Hasankeyf, Haskafî, Arap Dili, Edebiyat

ANALYSIS OF EBU'L-LUTF MUHAMMED BIN ALI HASKEFÎ (HASANKEYFLI), LIFE, SCIENTIFIC ADVANCE AND ITS PLACE IN THE ARABIC LANGUAGE

Prof. Dr. Yusuf DOĞAN

Abstract

Hasankeyf is expressed with the Arabic relative (nisbe) as Haskefî. of the scholars known with this nisbe is Ebu'l-Lutf Muhammed Bin Ali Haskefî, who lived between 1416-1455 AD, was born in Hasankeyf. He received his first education in this town where he was born. He was in Aleppo, Jerusalem and Cairo for his education. He took lessons from famous scholars of his time such as Nacmaddin al-Acamy, al-Marâzî, Calâluddîn al-Halvâî, Hatîb Camâluddîn Hasan b. Aly, Ibn Hajar Askalani, and trained himself as an expert scholar in the fields of fiqh, syntax, writing, literature, poetry and many other disciplines by taking lessons from scholars. He spent most of his life in Jerusalem and died there. It has been stated that Abu'l-Lutf Haskefî was an exceptional scientist with high virtues and various virtues, and she wrote very beautiful calligraphy. At the same time, it was stated that he had very advanced skills in the art of gilding and bookbinding. He made such beautiful skin that it would be difficult

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

to distinguish his from others among thousands of bookbindings. He also had a superior place in literature, wrote very beautiful poems and odes; It has been reported that he used the art of ryhmed prose (secî‘) skilfully in his poems. In addition to all these, it has been stated that he has grace and generosity, that he greets people with compliments, and that he has superior qualities in good manners, and that he was given the nickname famous as "Abu'l-Lutf".

Abu'l-Lutf, who used a very clear language in his words and writings, wrote valuable works.

His main works are:

- 1- Tahkîk al-kalâm fî mavqîfî'l-ma'mûm ve al-imâm
- 2- Raf' u'l-hicâb fî zabâihi ahl al-kitâb ve münâkahâtihim
- 3- Shacara fî ilm an-nahv
- 4- Shacara fî ilm al-sarf

Keywords: Abû al-Lutf, Hasankeyf, Haskafî, Arabic Language, Literature

Giriş

Hasankeyf tarihi geçmişlere dayanan, kendi çapında bir ilim ve medeniyet merkezi olmuş bir beldedir. Bundan dolayı İslami dönemle birlikte burada Haskefî nisbeli ilim adamları adamları yetişmiştir. Biz de bu sempozyumda bu nisbeyle şöhret olmuş Ebu'l-Lutf el-Haskefî'yi incelemeye çalışacağız. Ancak konuya girmeden önce Hasankeyf ve Haskefî kelimelerinin birbirleriyle kök ilişkisi üzerinde durmanın yerin de olacağı kanaatindeyiz.

Süryânîce *Kifo* (kaya) kelimesinden türetilmiş *Kifos* ve *Cepha/Ciphas* isimleriyle zikredilen Hasankeyf, Arapça kaynaklarda “*Hısnu Keyfâ / Keybâ* (حصن كيفا - حصن كيبا)” şeklinde kaydedilmiş, bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte buraya “*Hısnu Keyfâ* (حصن كيفا)” denilmiştir. Arapçada “*Hısn* (حصن)” kale, “*Keyfâ* (كيفا)” ise Süryanice “kaya” anlamını ifade etmekte ve kelime “*Kayakale*” anlamına gelmektedir (Oğuzoğlu 1996, XVI, 364-365; İsen 2014, s. 9). Arapça olarak kelimenin ism-i mensubuna da kısaca “*Haskefî* (حصكفي)” denilmiştir. Bu beldeye mensup olan alimler de bu nisbeyle anılmışlardır. Cemâluddîn Hüseyin b. Ali el-Haskefî, Ali el-Haskefî, Alâuddîn el-Haskefî gibi alimler de Haskefî nisbesi ile meşhur olmuşlardır. Bu alimlerden birisi de Ebu'l-Lutf Muhammed b. Ali Haskefî'dir.

1. Ebu'l-Lutf Muhammed b. Ali Haskefî'nin Hayatı

Haskefî nisbesi ile bilinen âlimlerden birisi de milâdî 1416-1455 yılları arasında Eyyübîler döneminde yaşayan Ebu'l-Lutf Muhammed b. Ali Haskefî'dir. Tam adı Muhammed b. Ali b. Mansûr b. Zeynu'l-Arab Ebu'l-Lutf el-Haskefî el-Makdisî eş-Şâfiî'dir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 220-221; el-Uleymî 1420/1999, II, 290; Zırıklî 2002, VI, 288; ayrıca bk. Baluken 2016, s. 284). İsminde geçen “*Zeynu'l-Arab*” kelimesinden Arap kökenli olduğu anlaşılan Ebu'l-Lutf, Hasankeyf'li olması sebebiyle “*el-Haskefî*”; ömrünün sonuna doğru Kudüs'e yerleşip orada kaldığı için “*el-Makdisî*”, amelde Şâfiî mezhebine mensubiyeti sebebiyle “*eş-Şâfiî*” nisbesiyle tanınmıştır. Ancak Kahire ve çevresinde de ikamet eden es-Sehâvî, onun burada “*Ebu'l-Lutf*” künyesiyle ve kendi memleketinde “*İbnu'l-Hımsî*”

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

lakabıyla tanındığını belirtmiştir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 220-221; Zırıklî 2002, VI, 288). Çok latif/nazik/kibar/nezaket sahibi olduğu ve böyle tanındığı için “*Ebu’l-Lutf: Lutf’un Babası*” künyesiyle daha meşhur olmuştur.

Ebu’l-Lutf el-Haskefî, H. 819/M. 1416’da Hasankeyf’te doğmuş, orada büyümüş ve ilk eğitimini almıştır. Babası ve iki oğlu dışında kaynaklarda ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda verdiğimiz isminden de anlaşılacağı üzere Ali isminde aslen Humus’lu bir kumaş tüccarı olan babası 855/1451 yılında yani Ebu’l-Lutf’tan dört yıl önce Kudüs’te vefat ettiği bildirilmiştir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221-222; el-Uleymî, 1420/1999, II, 290; Zırıklî 2002, VI, 288).

Mucîruddîn el-Uleymî (ö. 928/1522) Ebu’l-Lutf’un iki oğlunun olduğundan bahsetmektedir. Onun ifadesine göre, oğullarından birincisi eş-Şeyh Alâuddîn Ebu’l-Fadl Ali’dir. Babası Ebu’l-Lutf’u küçük yaşta kaybetmiştir. Kudüs’te ilimle meşgul olmuş, eş-Şeyh Ebû Musâid ve diğerlerinden dersler almıştır. Bir süre sonra Kudüs’ten Kahire’ye gitmiş, alimlerinden dersler alarak ilimde üstün bir seviye elde etmiş ve ileri gelen adamlarından birisi olarak temayüz etmiştir. eş-Şeyh Kemâluddîn b. Ebû Şerîf Salâhiyye medresesinin idareciliğine gelince babası gibi muîd yani öğrencilere derslere müzakere ve tekrar ettiren (muîd için bk. Mütercim Asım Efendi 2013, II, 1525-1526) hoca olarak görev almıştır. Bir süre sonra Şam’ın Mahrûse beldesine yerleşmiş ve ileri gelen fakihlerinden olmuştur. el-Uleymî onun hakkında bilgi verirken, kendisinin yaşadığı dönemde hayatta olduğunu da belirtmiştir (el-Uleymî, 1420/1999, II, 290; İbnu’l-İmâd 1986-1993, X, 222).

Kaynakların ifadesine göre diğer oğlu eş-Şeyh el-Allâme Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali Ebu’l-Lutf daha anne karnında iken babası vefat etmiş, öksüz olarak büyümüştür. Takıyyüddîn el-Kaşandî’nin soyundan geldiği ifade edilmiştir. Bu soy bağının anne tarafından olma ihtimali vardır. Çünkü yukarıda geçen isminden babasının soyunda el-Kalkaşandî’nin bulunmadığı görülmüştür. Kudüs’ün ileri gelen alimlerinden dersler almış, sonra ağabeyisi Alâuddîn Ebu’l-Fadl Ali gibi o dönemde ilim merkezi olan Mısır’a gitmiş orada Şemsuddîn el-Cevcerî (ö. 821/1416) gibi ileri gelen ilim adamlarından dersler almış, hadis alimlerinden de semada bulunmuştur. Fıkıh alanında kendisini iyi yetiştirdiği için fetva sorulan ilim adamlarından olmuştur. İlim, dinde elde ettiği yüksek seviye ve tevazusuyla tanınan ileri gelen ilim adamlarından olmuştur. Yüksek ahlak ve meziyetlere sahip bir ilim adamı olarak tanınmıştır. Ebu’l-Lutf’un bu oğlu 928/M. 1521-1522 yılı Zilkâde ayının 13’ünde bir cumartesi günü vefat etmiştir (el-Uleymî, 1420/1999, II, 290-291; el-Gazzî 1418/1997, I, 16; İbnu’l-İmâd 1986-1993, X, 222).

Ebu’l-Lutf’a 835/1431’de Haleb’e gelmiş sonra tekrar Hasankeyf’e H. 838/1435 veya 839/1436’da döndüğü ve buradan Kudüs’e gidip oraya yerleştiği ifade edilmiştir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Kudüs’te iken hac görevini ifa etmiştir. O dönemin hem idare hem de ilim merkezi olan Kahire’ye sık sık gitmiştir. Orada birçok ilim adamı ile görüşmüş, bunlar arasında meşhur hadisçi ve tarihçi Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî (ö. 902/1497) de olmuştur. Sehâvî Ebu’l-Lutf’la olan bu görüşmesiyle ilgili izlenimlerini şöyle anlatmıştır: “*Onunla Kahire’de görüştüm, bana nesir olarak*

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

yazdıkları ve nazım olarak şiirleriyle ikramda bulundu, okuduğum hadislerden de semada bulundu.” (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

Kudüs'te Salâhiye Medresesi'nde muîd yani öğrencilere derslere müzakere ve tekrar ettiren (muîd için bk. Mütercim Asım Efendi 2013, II, 1525-1526) hoca olarak görev almış, hayatının sonuna kadar burada devamlı ikamet etmiştir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

Ebu'l-Lutf el-Haskefi H. 859/M. 1455 yılında Cemaziyel Âhir Çarşamba günü vefat etmiştir. (Sehâvî 1412/1992, VIII, 222; el-Uleymî, 1420/1999, II, 290; İbnu'l-İmâd 1986-1993, X, 222-223). Sehâvî de vefatına çok üzüldüğünü belirtmiştir (el-Uleymî, 1420/1999, II, 290). Kudüs'te Bâbur'r-Rahme mezarlığında babasının kabrinin yanına defnedilmiştir (el-Uleymî, 1420/1999, II, 290).

2. İlim Tahsili

İlk eğitimini Hasankeyf'de aldığını belirtmiştik. Bu bağlamda Necmeddîn el-Acemî el-Merâğî'den (temel olabilecek) Kur'an eğitiminin yanında Asım, Nafi', İbn Kesîr imamlarının kıraatlerini de öğrenmiş, aynı zamanda İbnu'l-Musabbir'den de kıraat dersleri almıştır (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Bu da onun Kur'an'ı hafız olduğunu göstermektedir. Söz konusu kaynakta hafız olmayan birisinin bu kıraatleri ayrı ayrı öğrenme imkanı bulunmamaktadır. Günümüzde de aynı durum söz konusu olmaktadır. Nitekim *Diyaret İşleri Başkanlığı* aşere takrib kursu için hafızlık şartı koşmaktadır (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü İlanı -13.02.2020).

Hasankeyf kadısı el-Hâc Zeynuddîn Abdurrahmân'nın ilim halkalarında bulunmuş, ondan mantık, sarf ve nahiv; yine Celâl b. el-Hulvânî'den de sarf ve nahiv dersleri almıştır (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Ancak muhtemelen o dönemde yaşayan bu Hasankeyf'in meşhur alimi Celâleddin el-Hulvânî olabilir. Hasankeyf Kadıkudatı (Kadılar Kadısı/Başkadısı) Nûreddin Ali eş-Şâfiî'nin oğlu el-Hatîb Cemâl Hasan'dan aruz ve kâfiye okumuştur (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

O dönemde İbn Ebû Şerîf Burhâneddîn el-Makdisî (ö. 923/1517) gibi alimlerin yetişmesinde emeği geçen Sirâcuddîn er-Rûmî'den (Ali Özek 1999, XIX, 440) Kudüs'te mantık dersleri almıştır (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Böylece Ebu'l-Lutf'un hem Hasankeyf kadısı el-Hâc Zeynuddîn Abdurrahmân'dan hem de Sirâcuddîn er-Rûmî'den mantık dersleri alarak kendisini bu alanda iyi yetiştirmeye çalıştığı belirtilebilir.

Astronomi, geometri, matematik, bir takım sanatsal meslekleri Kıvâmuddîn eş-Şîrîrâzî'den öğrenmiş; Muhyiddîn el-Kâfiyecî'den Aduddîn el-îcî'nin *el-Fevâidü'l-Ğıyâsiyye ve Şerhu'l-Muhtasar* ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Aduddîn el-îcî'nin *el-Mevâkif fi 'ilmi'l-keîlâm*'a yazdığı *Şerhu'l-Mevâkif*'i okumuştur (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

Eb'l-Lutf'un musiki alanında bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir (Ziriklî 2002, VI, 288). Zira önce el-Hâc Kalender'den Hasankeyf'de musiki dersleri almış; daha sonra Musul kadısı el-Hâc Zeynuddîn Tâhir'den, musiki nazariyatçısı, bestekar ve icracı Safiyyuddîn el-Urmevî'nin (ö. 639/1294) *Kitabu'l-Edvâr* (Safiyyuddîn el-Urmevî ve *Kitabu'l-Edvâr* hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet Nuri Uygun -2008, XXX, 479) adlı kitabını hazmederek okumuştur. (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Bu da

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Ebu'l-Lutf'un musikiye teorik olarak kadar çok ilgi gösterdiği; bu alanda kendisini iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu ilginin Ebu'l-Lutf'un sesinin güzelliğinden kaynaklanmış olabileceğini belirtmeliyiz. Çünkü Sehâvî onun çok güzel etkileyici gönüllere dokunan ses sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Eb'l-Lutf, Haleb Sefahiye Medresesi müderrisi el-Alâ Alî el-Kurdî ve başkalarından belagat ilimlerinden meânî, beyân, bedî' dersleri almıştır (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Bu da Eb'l-Lutf'un bir konu hakkında ders alırken bir hocadan yetinmediğini ve konuyu iyice pekiştirmek için alanında uzman diğer otoritelere başvurduğunu göstermektedir.

Haleb Camii Kebir imamı Ubeyd el-Bâbî ve Kudüslü alim ez-Zeyn Mâhir'den fıkıh; aynı zamanda ez-Zeyn Mâhir'den ferâiz (miras hukuku) ve matematik dersleri de almıştır (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Eb'l-Lutf'un devamlı beraber olduğu en kıymetli hocalarından Şihâbüddîn b. Arslân'dan (ö. 844/1440) Abdülgaffâr b. Kerîm el-Kazvîni'nin (ö. 665/1266) fıkıh alanında telif ettiği *el-Hâvî's-şagîr*'in yanında fıkıh usulü, usûluddîn (kelam usulü) nahiv, tefsir, hadis ve tasavvufla ilgili dersler olarak (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; el-Uleymî 1420/1999, II, 290) bu ilimlerde kendisini yetiştirmiştir.

Haleb'in hadis hafızı olarak bilinen Ebü'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânuddîn el-Halebî'den (ö. 841/1438), Kudüs'te Ali b. Şems el-Mısrî'den, eş-Şihâb b. Hâmid ve Âişe el-Kinâniyye'den hadis semasında bulunmuştur (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

Memlûklü tarihçisi, âlim, münşi ve meşhur *Subhu'l-A'sâ* kitabı yazarı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (el-Kalkaşendî 'ö. 821/1418' hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli 2001, XXIV, 263-265) ile görüşmüş (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221), ancak hangi konularda olduğu belirtilmemiştir.

Sehâvî, eserlerinde özellikle "*Şeyhimiz* (شيوخنا)" diye İbn Hacer el-Askalânî'den bahseder. Ebu'l-lutf'un biyografisini verirken de Kahire'de el-Askalânî'nin yanından ayrılmadığını belirtir. Sehâvî İbn Hacer el-Askalânî'yi anlatan yazdığı "*el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*" adlı kitapta "طنانة" adlı bir kaside yazdığını ifade eder (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221).

eş-Şems el-Useyrî ve diğerleri Ebu'l-Lutf'a icazet vermişlerdir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221). Ancak bu icazetin hangi ilimlerde olduğu açıklanmamıştır.

3. Şahsiyeti

Sehavi genel olarak Ebu'l-Lutf'un zeki, üstün faziletlerle sahip, hüsnü hat sahibi ve mükemmel/göz alıcı tezhib ustası, iyi kitap ciltçisi, el sanatlarında üstün yetenekli, çok güzel etkileyici gönüllere dokunan ses, edebi sanatlara ileri derecede vukufiyet, şiir kabiliyeti yüksek olduğundan kasideler ve kısa recezler söyleme de üstün yetenek sahibi, bütün bunların yanında latif konuşan hoş sohbet, insanları iyi ilişkileri olan ve fasih edebi dil yeteneği olan bir kişi olduğunu ifade etmektedir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; el-Uleymî 1420/1999, II, 290).

Kudüslü tarihçi İbn Ebû Uzeybe olarak tanınan Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Makdisî eş-Şâfî (ö. 856/1452) Ebu'l-Lutf'la ilgili olarak şunları söylemiştir:

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

“Bu yörelerde mükemmel nazım ve nesirde, edebiyat alanında kim ona denk olabilir? Edebiyatı dayısı Ali Müşrif’ten aldı. Bütün bunlara beraber o, çok latif (nazik), mükemmel/hoş sohbet, tatlı bir dil sahibi, cömert ve dindar birisiydi. Kudüs’te Salâhiye Medresesi’nde muîd yani öğrencilere derslere müzakere ve tekrar ettiren hoca olarak ikamet etti. İnsanlara fetvalar verdi ve birçok kişi kendisinden faydalandı. Şafîi fakihi Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. İbrâhîm b. Muhammed el-Makdisî’nin (ö. 852/1448) vefatı ile Mescidi Aksa’da (bir anlamda) şeyhu’l-İslam olarak onun yerine geçti.” (Sehâvî 1412/1992, VIII, 222).

4. Edebi Yönü

Edebiyatla ilgili bilgi sahibi olduğu ifade edilmiştir (Zırıklı 2002, VI, 288). Yukarıda Ebu’l-Lutf’un hem nesir hem de nazım açısından mükemmel yeteneğe sahip olduğunu belirtmiştik. O bu kabiliyetini şiirler yazarak göstermiştir. Bu durumu Zırıklı de “وله نظم حسنٌ: güzel nazmı var” ifadesiyle teyit etmiştir (Zırıklı 2002, VI, 288). Daha önce ifade edildiği gibi İbn Hacer el-Askalânî’ye “Tannâne (طنانة)” adlı bir kaside yazdığını ifade etmiştik. Sehâvî Ebu’l-Lutf’un kendisiyle görüşmesinde şiirlerinden örnekler sunduğunu ifade etmiş ve bu şiirlerin üçüne *Davu’l-Lâmi*’de yer vermiştir.

Birincisi takva ile ilgili şu şiiridir (Bahri Kamil’den):

إَجْعَلْ شِعْرَكَ حَيْثَمَا كُنْتَ التَّقَى	قَدْ فَازَ مَنْ جَعَلَ التَّقَى أَشْعَارَهُ
وَاسْلُكْ طَرِيقَ الْحَقِّ مُصْطَحِبًا بِهِ	إِخْلَاصَ قَلْبِكَ حَارِسًا أَسْرَارَهُ
وَإِذَا أَرَدْتَ الْقُرْبَ مِنْ خَيْرِ الْوَرَى	يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَاتَّبِعْ آثَارَهُ

Her nerede olsun takvayı şiar edin! (Zira) takvayı şiar edinen kimse kazanmıştır. İhlaslı bir kalple hak yolunu tut, kalbini sırlarının bekçisi yap (sırlarını başkalarıyla paylaşma)! Kıyamet gününde mahlukatın en hayırlısı (Allah Rasûlü’ne) yaklaşmak istiyorsan onu izini takip takip et (sünnetine uy)! (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Abdulazîz Muhammed Selman 1409, I, 188)

İkincisi seyru sülûkle şu iki beytidir (Bahri Tavîl’den):

عَلَيْكَ بِإِخْفَاءِ السُّلُوكِ لَدَى الْوَرَى	لِتَأْمَنَ مِنْ شَرِّ الرِّيَا وَعَنَائِهِ
وَ عِنْدَ الصَّغَا خَالِطَهُمْ كَيْفَمَا تَشَاءُ	بِحَقِّ فُلُونِ الْمَاءِ لَوْ أَنَّه

Riya ve onun sıkıntısından emin olmak için halkın nezdinde seyru sülûkünü gizle! Ancak gerçekten suyun rengi kabın rengi (gibi)dir, (yani insan beraber olduğu/sohbette bulunduğu kişilerden etkilenir, onlara benzer onlar gibi olur). (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Abdulazîz Muhammed Selman 1409, I, 188)

Üçüncüsü ise sevgilisini tasvir ettiği şu beyitlerdir (Bahri Kamil’den):

لَيْسَ السَّوَادُ بِوَجْنَتَيْهِ عَارِضَ	حَتَّى يَلُومَ عَلَى هَوَاهِ اللَّاحِي
بَلْ ذَلِكَ ظِلُّ الْحَاجِبِينَ تَعَارِضًا	فِي نَوْرِ شَمْسٍ جَبِينَهُ الْوَضَّاحِ

Onun yanaklarındaki siyahlık geçici değil ki (onun bu kusurundan dolayı) onu sevdiğim için beni kınayasın! Bilakis o siyahlık kaşların gölgesi ile alnına düşen güneşin parlak ışıklarının kesişmesiyle meydana gelen bir şeydir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Cahiliye döneminde Arapların şiirlerinde Aruzun *Tavîl* ve *Kâmil* en çok kullanılan bahirlerden olduğu belirtilir (Nihad M. Çetin 1991, III, 429). Dolayısıyla Ebu'l-Lutf'un bu şiirlerinde olduğu gibi dili çok iyi kullanan cahiliye Arapları gibi Aruz bahirlerinden en çok kullanılanları şiir kalıplarını kullandığını ve bu bahirlerle güzel bir şekilde de konuları işlediğini belirtebiliriz. Bu da onun Arap nazmına ne derece vakıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca yukarıda geçen şiirin “*Ancak gerçekten suyun rengi kabın rengi (gibi)dir, (yani insan beraber olduğu/sohbetinde bulunduğu kişilerden etkilenir, onlara benzer onlar gibi olur)*” Türkçesinde olduğu teşbih sanatını da çok iyi kullandığı görülmüştür. Bu da onun belagata çok vakıf olduğunu ve bu sanatı pratik olarak kullandığını göstermektedir.

5. Takvası ve Tasavvufi Yönü

Yukarıda geçen şiirin “*Her nerede olursan ol takvayı şiar edin! (Zira) şiarını takva edinen kimse kazanmıştır. İhlaslı bir kalple hak yolunu tut, kalbini sırlarının bekçisi yap (sırlarını başkalarıyla paylaşma)! Kıyamet gününde mahlukatın en hayırlısı (Allah Rasûlü'ne) yaklaşmak istiyorsan onu izini takip takip et (sünnetine uy)! (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Abdulazîz Muhammed Selman 1409, I, 188)* çevirisinde olduğu gibi onun kişinin takva sahibi olması gerektiği, kurtuluşun da takva ile mümkün olacağı ve bu takvanın da Hz. Peygamber'in izini/sünnetini takip etme yönündeki tavsiyesi, onun takva sahibi kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Yine onun “*Riya ve onun sıkıntısından emin olmak için halkın nezdinde seyru sülukünü gizle! Ancak gerçekten suyun rengi kabın rengi (gibi)dir, (yani insan beraber olduğu/sohbetinde bulunduğu kişilerden etkilenir, onlara benzer onlar gibi olur)*” bu şiir çevirisinde olduğu gibi seyri süluk yolunda yapılması gerekeni tavsiye ettiği görülmektedir. Bu da onun tasavvufi bir yolda olabileceğini göstermektedir. Ancak kaynaklarda onu herhangi bir tasavvufi akıma intisabı geçmemektedir. Hocaları incelendiğinde ve onlardan tasavvufi bağlantısı olan olursa tahmini olarak bir şeyler söylemek mümkün olabilir.

6. Eserleri

Fasih edebi dil yeteneğe sahip bir kişi olan Ebu'l-Lutf kıymetli eserler telif etmiştir. Kaynaklar onun şu dört eserinin varlığından bahsetmektedir:

1-Tahkîki'l-keîâm fi mevkıfî'l-me'mûm vel-imâm (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Zırikli 2002, VI, 288)

2- Ref'u'l-hicâb fi zebâihî ehli'l-kitâb ve münâkehâtihim (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Zırikli 2002, VI, 288)

Sehâvî'nin ifadesine göre oldukça mükemmel kaleme alınan bu eser iki cüz halinde telif edilmiştir (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Zırikli 2002, VI, 288).

3- Şecere fi ilmi'n-nahv

Sehâvî bu kitabın eşsiz eserin olduğundan bahseder (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; el-Uleymî 1420/1999, II, 290; Zırikli 2002, VI, 288)

4- Şecere fi ilmi's-sarf

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Sehâvî bu kitabın “Şecere fî ilmi'n-nahv”den daha mükemmel bir eser olduğunu ifade eder (Sehâvî 1412/1992, VIII, 221; Zırıklî 2002, VI, 288).

Böyle kıymetli bir alimin şu ana kadar bu eserlerinden herhangi birisinin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye maalesef rastlayamadık.

Sonuç

Eyyübî meliklerinin ilgisi sebebiyle Hasankeyf döneminin önemli merkezlerden birisi olmuştur. Dolayısıyla burada Haskefî nisbeli alimler yetişmiştir. Bu alimlerden birisi de ticaretle uğraşan bir aileden gelen Ebu'l-Lutf el-Haskefî olmuştur. Ebu'l-Lutf, Hasankeyf, Halep, Mısır ve Kudüs'te asrının Sehâvî, İbn Hacer el-Askalânî, el-Kalkaşandî gibi bir o kadar kıymetli ve yetkinlikleriyle İslam dünyasına damgasını vurmuş âlimlerle görüşmüş; onlardan kıraat, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerde, sarf, nahiv, belagat gibi dil bilimlerinde ve mantık, astronomi, matematik gibi müspet ilimlerde dersler alarak kendisini yetiştirmiş; bunun sonucunda –günümüze kadar gelemeyen- özellikle fıkıh, sarf ve nahivle ilgili değerli eserler telif etmiştir. Hayatının son döneminde Kudüs'te kendisine fetva danışılan ve bu alanda itibar edilen Şeyhülislam olmuştur. Yazdığı şiirlerle dili ne kadar mükemmel kullandığı görülmüştür. Ayrıca hat, musiki başta olmak üzere birçok yeteneklerle donanmış edep, terbiye, ahlak, nezaket timsali ve takva sahibi örnek bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir.

Temenimiz Ebu'l-Lutf el-Haskefî'nin günümüze kadar gelemeyen, ancak belki de bir tozlu rafda ve bilinmeyen bir köşede olan eserlerinin bulunup gün yüzüne çıkarılması; ayrıca ilim yolunda olan gençlerimizin böyle alimleri örnek alarak kendilerini yetiştirmeleridir.

Kaynakça

Baluken, Yusuf (2016). *Hasankeyf Eyyübîleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Erzurum.

Çetin, Nihad M., Arûz. (İstanbul, 1991), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, III, 424-437.

Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü İlanı -13.02.2020-,

<https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/Detay/640/%C4%B1-d%C3%B6nem-a%C5%9Fere-takrib-kursu-s%C4%B1nav-duyurusu>, Erişim Tarihi: 03.09.2022).

İbnü'l-İmâd, (1986-1993). *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*. tahk. Abdülkadir el-Arnaûd-Muhammed el-Arnaûd. Beyrut: Dârü İbn Kesîr.

İpşirli, Mehmet (İstanbul, 2001). *Kalkaşendî*. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, XXIV, 263-265.

İsen, Zeynep (2014). *Hasankeyf'in Şehircilik Tarihi*. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Batman.

Oğuzoğlu, Yusuf (İstanbul, 1997). *Hasankeyf*. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, XVI: 364-368.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Mütercim Asım Efendi (2013). *Kâmusü'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları I, II, 1525-1526.

Sehâvî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (1412/1992). *ed-Dav'ul-Lâmi li Ehli'l-karni't-Tâsi*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.

Mucîruddîn el-Hanbelî el-Uleymî (1420/1999). *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kuds ve'l-Halîl*. Amman: Mektebetu Dendis.

Uygun, Mehmet Nuri (2008). *Safîyyuddîn el-Urmevî*. . *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, XXX, 479-480.

Ziriklî, Hayruddîn (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Melâyîn

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

YAHYÂ B. SELÂME EL-HASKEFÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mahsum TAŞ

Siirt Üniversitesi, İlahiyat fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ebulmina@hotmail.com

Özet

El-Haskefî (Hasankeyfli) olarak meşhur olan Yahyâ b. Selâme el-Haskefî (ö. 551/1156), Tanze'de (Siirt merkeze bağlı tarihi bir köy) doğmuş, ilim tahsili için başta Bağdat ve Hasankeyf olmak üzere birçok ilim merkezine seyahat etmiş, Şafii fıkhı, Arap edebiyatı ve grameri alanlarına derin vukûfiyeti olan bir âlimdir. Künyesi Ebülfazl, lakabı Muînüddîn ve el-Hatip olan el-Haskefî, ilmî faaliyetlerini ve hayatını daha çok Hasankeyf'te sürdürmüş ve bu sebeple kaynaklarda el-Haskefî nisbesiyle meşhur olmuştur. Uzun süre orada ikamet ettikten sonra Meyyâfârikîn'e (Diyarbakır'ın Silvan ilçesi) gitmiş, Meyyâfârikîn'de fetvâ ve hitabet makamlarını üstlenmiş ve orada vefat etmiştir. Birçok talebe yetiştiren ve Arap grameri ve edebiyatı alanında kıymetli eserler kaleme alan el-Haskefî, *'Umdetü'l-iktisâd fi'n-nahv* ve *el-Mürâdefât fi'l-Kur'ân* adlı eserler kaleme aldığı meşhur eserleri arsında yer almaktadır. Ayrıca kaynaklarda yazdığı eserler arasında halka irad ettiği hutbelerden oluşan *Divânu'l-Hutab*, inşâd ettiği şiirleri içeren *Divânu's-Şi'r* ve değişik vesilelerle arkadaş ve dostlarına gönderdiği edebî mektuplarından oluşan *Divânü'r-resâil* adlı üç divanından da söz edilmektedir. Yahyâ b. Selâme el-Haskefî, edebî mektuplarını Arap dilinin bütün inceliklerini, anlatım gücünü, edebî sanatlarını ve kelime oyunlarını secili bir üslûpla kaleme alan bir kâtip, duygu ve düşüncelerini şiir sanatıyla dile getiren bir şair ve ikna etme gücü çok yüksek olan ünlü bir hatip idi. Bu yüzden el-Haskefî kaynaklarda, el-kâtib, eş-şâ'ir ve el-hatîb vasıflarıyla anılmaktadır. Bu çalışmada önce Yahyâ b. Selâme el-Haskefî'nin hayatı ve eserleri ele alınacak, daha sonra kaynaklarda yer alan şiirlerinden ve mektuplarından örnekler üzerinden onun edebî kişiliği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Şiir, Hitâbet, Yahyâ b. Selâme el-Haskefî.

LIFE, STUDIES AND LITERARY PERSONALITY OF YAHYÂ B. SELÂME EL-HASKEFÎ

Dr. Öğr. Üyesi Mahsum TAŞ

Abstract

Yahyâ b. Selâme al-Haskefî (d. 551/1156) was born in Tanza (a historical village located in Siirt), traveled to many centers of science, especially Baghdad and Hasankeyf, for his education, and to have a deep knowledge in the fields of Shafii fiqh, Arabic literature and grammar. al-Haskefî, whose imprint was Abulfazl, nicknamed Muînüddîn and al-Hatip, continued his studies and life mostly in Hasankeyf and for this reason he became famous in the sources with the title of al-Haskefî. After residing there for a long time, he went to Meyyâfârikîn (Which is known as Silvan today and a district of Diyarbakır), assumed the fatwa and oratory duties in Meyyâfârikîn and died there. al-Haskefî, who raised many students and wrote valuable studies in the field of Arabic grammar and literature, is among the famous works he wrote *'Umdetü'l-iktisâd fi'n-nahv* and *al-Mürâdefât fi'l-Qur'an*. In addition, among the works he wrote in the sources, his three divans named *Divânu'l-Hutab*, which consisted of the sermons he delivered to the people, *Divânu's-Şi'r*, which contained the poems he built, and *Divânü'r-rasâil*, which consisted of literary letters he sent to his friends and associates on different occasions, are also mentioned. Yahya b. Salaam al-Haskefî was a scribe who wrote his literary letters in a good style all the subtleties of the Arabic language, profoundly good at the literary arts, a poet who expressed his feelings and thoughts through the art of poetry, and a famous orator

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

who had a very high power of persuasion. For this reason, al-Haskefî is mentioned in the sources with the attributes of al-katib, eş-şâ'ir and al-hatîb. In this work, first of all, the life of Yahyâ b. Selâme al-Haskefî and educated will be discussed, and then his literary personality will be revealed through examples from his poems and letters in the sources.

Keywords: Arabic Literature, Poetry, Oratory, Yahyâ b. Selâme al-Haskefî.

Giriş

Şair, edip ve ünlü bir hatip olan Ebü'l-Fazl el-Hatîb Yahyâ b. Selâme el-Haskefî (ö. 551/1156), el-Cezîre bölgesinin yukarı kısımlarındaki tarihî bir kasaba olan Tanze'de doğmuştur. Ancak o, tarihte bir ilim, kültür ve medeniyet merkezi olarak bilinen ve Dicle nehri kenarının stratejik bir noktasında kurulmuş olan Hasankeyf'te büyüüp eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü için el-Haskefî (Hasankeyfli) nisbesiyle meşhur olmuştur.

el-Haskefî'nin yaşadığı dönemde Abbâsî merkezî devletinin idarî ve ahlakî alanlarındaki yozlaşması sebebiyle, devletin farklı bölgelerinde isyanlar başlamış, otoritesi zayıf düşmüş, topraklarında birçok hanedan ve emirlik kurulmuş, dolayısıyla kaos ve kargaşa hâkim olmuştur. Güvenlik koşullarının her geçen gün daha da kötüleştiği bütün bu kaotik koşullara rağmen el-Cezîre bölgesinde ilmi faaliyetler devam etmiş ve bunun sonucunda fıkıh, kelâm, Arap dili ve edebiyatı gibi farklı ilim dallarında nitelikli ilim adamları yetişmiştir. Söz konusu dönemde el-Cezîre bölgesinde yetişen ve çağında farklı temalı şiirleri ve edebî sanatlarla süslenmiş hutbe ve mektuplarıyla meşhur olan âlimlerden biri de çalışmanın konusu el-Haskefî'dir.

Çalışmada el-Haskefî'nin edebî kişiliği ortaya konulmaya amaçlanmıştır. Bu yüzden başta onun bu alanda yazdığı eserler araştırılmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre el-Haskefî, Arap edebiyatı alanında kıymetli eserler kaleme almıştır. Çalışma esnasında eserlerine ulaşmak için ciddi bir gayret sarf etmiş olmamıza rağmen, herhangi bir eserine ulaşma imkânı doğmamıştır. Ancak başta İmâdüddîn el-İsfahânî'nin (ö. 597/1201) *Harîdetü'l-ğasr ve cerîdetü'l- 'asr* adlı eseri olmak üzere birçok kaynakta ona ait şiir ve edebî nesir örnekleri bulunmuştur. Dolayısıyla onun edebî kişiliği, kaynaklarda yer alan şiir, mektup ve hutbeleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Hayatı

1.1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi

Tarih ve biyografik eserlerinin ittifakı ile el-Haskefî'nin adı Yahyâ, babasının adı Selâme'dir (Örnek için bk. Şemsüddîn Zehebî, 1993: 38/71; (Yâkût el-Hamevî, 1993: 6/2818). Dedesinin adı birçok eserde Hüseyin olarak yer almaktadır. Ancak Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer* adlı eserinde dedesinin adı Hüseyin yerine, Hasan olarak zikretmektedir (Ebu'l-fidâ' el-Meliku'l-Müeyyed el-Eyyübî, ts.: 3/34).

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

el-Haskefi'nin künyesi kaynakların çoğunda Ebü'l-Fazl olarak yer almaktadır (örnek için bk. Şemsüddîn ez-Zehebî, 2006: 15/110); (el-Kıftî, 1982: 4/43). Ancak bazı kaynaklarda Ebû Zekeriyâ; (örnek için bk. İbn Tağrıberdî, ts.: 7/58). bazılarında ise Ebü'l-Fazâil şeklinde geçmektedir (örnek için bk. İbnü's-şâ'âr, 2005: 8/273). Kanaatimizce Ebû Zekeriyâ onun değil, hocası olan el-Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 502/1109) künyesidir. Dolayısıyla el-Haskefi'nin künyesini Ebû Zekeriyâ olarak aktaran kaynaklar, muhtemelen bir karışıklık içine düşmüş ve hocasına ait olan künyeyi el-Haskefi için kullanmışlardır. Yine araştırdığımız kadarıyla el-Haskefi'nin biyografisini inceleyen kaynaklar arasında, sadece İbnü's-şâ'âr'a ait *'Ukûdü'l-cümân fi şu'arâ'i hâze'z-zamân* adlı eser, onun için Ebü'l-Fazâil künyesini zikretmektedir. Ulaşabildiğimiz diğer kaynakların tamamında Ebü'l-Fazl künyesi yer almaktadır. Netice itibariyle el-Haskefi'nin künyesinin Ebü'l-Fazl olduğunu söylemek gerçeğe daha yakın durmaktadır.

Lakapları Muînuddîn ve el-Hatîb'dır. Meyyâfârikîn'de vaaz ve irşâd amacıyla sürekli halka hitap etmiş olması ve Cuma günlerinde etkileyici hutbeler vermesi nedeniyle kendisine el-Hatîb lakabı verilmiştir. Dinî konularda halkı aydınlatması, manevi ihtiyaçlarını gidermesi ve fetva verme makamını üstlenmesi sebebiyle de Muînuddîn (dinin yardımcısı) lakabını almıştır (Muhammed b. Aydemir el-Müsta'sami, 2015: 1/183); (Bâbânî, ts.: 2/520).

Yahyâ b. Selâme, daha çok Hasankeyf'e nispet edilerek el-Haskefi nisbesiyle meşhur olmuştur (Ziriklî, 2002: 8/148).³³⁷ Ancak bazen doğduğu köye nispet edilerek et-Tanzî olarak da anılmaktadır (Ziriklî, 2002: 8/148).

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Yahyâ b. Selâme el-Haskefi, 459/1067 tarihinde, çok sayıda âlimin yetiştiği Tanze kasabasında doğmuştur (Ziriklî, 2002: 8/148). İlk tahsilini doğduğu köy olan Tanze'de yapmıştır. Zira o dönemde Tanze kasabası cazip bir ilim merkeziydi ve orada birçok medrese bulunuyordu.³³⁸ Tanze'de temel eğitimi aldıktan sonra bölgenin diğer bir ilim

337 Hasankeyfliler el-Haskefi (الحصكفي) nisbesiyle anılmaktadırlar. Ebü'l-Fazl Yahyâ b. Selâme el-Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefi (ö. 1088/1677), Sadrüddîn Mûsâ b. Zekeriyâ el-Haskefi (ö. 650/1252), Ebü'l-Lutf el-Haskefi (ö.965/1557) ve İbn Mollâ el-Haskefi (ö. 1032/1623) gibi bilginler söz konusu nisbeyle meşhur olan en ünlü âlimlerdendirler (bk. ez-Ziriklî, 2002: 1/235; 6/288; 6/294; 8/148).

338 Kaynaklarda Tanze, Diyarbakır'a bağlı küçük bir kasaba olarak tanıtılmaktadır. Birçok ilim adamının doğup yetiştiği bir merkez konumundadır. Fıkıh, hadis, kelâm ve Arap dili ve edebiyatı gibi farklı ilim dallarında çağlarının önemli isimleri arasında yer alan ve et-Tanzî nisbesiyle meşhur olan çok sayıda âlim bulunmaktadır. Abdullah b. Muhammed b. Selâme et-Tanzî (ö. ?), Muhammed b. Mervân ez-Zâhid et-Tanzî (ö. 403/1012), Mervân b. 'Alî b. Selâme et-Tanzî (ö. 530/1135), Yahyâ b. Selâme et-Tanzî ve Ebü'l-Mahâsin Nasr b. el-Muzaffer et-Tanzî (ö. 550/1155) bunlardan sadece birkaçıdır. Tanze'de doğup yetişen ve daha sonra oradan ayrılan İbrâhîm b. Abdullah b. İbâhîm et-Tanzî (ö. 674/1275), Tanze'ye olan özlemini aşağıdaki beyitlerle şöyle dile getirmektedir:

وإني لمشتاق إلى أرض طنزة ... وإن خائبي بعد التفرق إخواني
سقى الله أرضاً لو ظفرت بئر بيتها ... كحللت به من شدة الشوق أجفاني

“Şüphesiz ben Tanze topraklarını çok özledim. Dağılıp birbirimizden ayrıldıktan sonra

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

merkezi olan Hasankeyf'e yerleşti ve orada eğitimine devam etti. Uzun süre Hasankeyf'te kaldığından daha çok oraya nispet edilmiş ve el-Haskefi nisbesiyle meşhur olmuştur.

Diğer âlimler gibi el-Haskefi de ilim tahsil etmek amacıyla başka şehirlere seyahat etmiştir. Nitekim kaynaklarda, onun Bağdat'a gittiği, orada başta Şafii fıkhı ve Arap dili ve edebiyatı olmak üzere birçok alanda eğitim aldığı dile getirilmektedir (Ebu'l-Felâh el-Hanbelî, 1986: 6/280); (Zehebî, 2006:15/110).

1.3. Ailesi

el-Haskefi'nin ailesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ebû Tâhir es-Silefi (ö. 576/1180) Mu'cemü's-sefer adlı eserinde Yûnus b. Yahyâ b. Selâme (ö.?) ve Ebû 'Imrân Mûsâ b. Yahyâ b. Selâme (ö. ?) adlarında iki oğlundan söz etmektedir. es-Silefi, Yûnus b. Yahyâ'nın çok zeki olduğunu ve babasına ait birçok şiir ezberlediğini, ticaretle uğraştığını ve Mısır'da onunla karşılaştığını aktarmaktadır. Mısır'da Yûnus b. Yahyâ'yla karşılaştığı bir sırada Yûnus'un kendisine babasından şu beyitleri aktardığını ifade etmektedir (Ebû Tâhir es-Silefi, ts.: 459-460):

والله لو كانت الدنيا بأجمعها ... تبقى علينا ويأتي رزقها رعدا
ما كان من حق حر أن يذل لها ... فكيف وهي متاع يضمحل عدا

“Allah'a yemin olsun ki bütün dünya bize kalsa ve rızığımız bol ve rahat (ayağımıza) gelse

Yine de hür (soylu) bir insana, dünyaya boyun eğmesi yakışık olmaz. Dünya yarın yok olacak olan bir geçimlilik iken, bu (boyun eğme) nasıl olabilir ki?”

Yine es-Silefi, Yahyâ b. Selâme'nin diğer oğlu olan Ebû 'Imrân Mûsâ'nın kendisine inşâd ettiği şiirlere yer vermekte ve Mûsâ'yla bir araya gelirken babasına ait olan aşağıdaki beyitleri kendisine okuduğunu belirtmektedir (Silefi, ts.: 350-351):

بِنَفْسِي فَنَىٰ إِنْ أَظْلَمَ الْخَطْبُ لَمْ يَضِقْ ... بِهِ دَرَعُهُ أَنْ يَرْكَبَ اللَّيْلَ مَظْلِمًا
رَأَى الْحَزْمَ فِي شِدِّ الْحَزِيمِ تَأْخُرًا ... عَنِ الْهُونِ بِالْإِقْدَامِ حَتَّى تَقْدَمَا

“Canım, ortalık kararınca (işler içinden çıkılmaz duruma gelince) karanlık geceye atılmaktan geri durmayan kişiye feda olsun.

O, (zor durumları) aşip ilerlemek için çekinmeden girişimlerde bulunarak azimli bir kişinin (işlerini) sıkı tutmasındaki kararlılığını, aşağılamaktan geri durmak olarak görür.”

Diğer taraftan İbnü'l-Fuvatî (ö. 723/1323), el-Haskefi'nin Süleymân b. Yahyâ b. Selâme (ö. ?) adında başka bir oğlundan da söz etmekte, sözü edilen oğlunun babası el-Haskefi'ye ait

(oradaki) arkadaşlarım bana ihanet etmiş olsalar dahi.

Allah onun topraklarını (yağmurla) sulasın! (Bir daha) oraya ulaşıyaydım aşırı hasretimden dolayı topraklarını gözlerime sürme yapardım.” (bk. İbn Hallikân, 1900: 6/210); (Zebîdî, ts.: 15/198). Tanze Cumhuriyet döneminde Siirt ilinin Erüh ilçesine bağlanmıştır. 1928 yılındaki kayıtlarda köyün adı Tanzi olarak geçmektedir. Daha sonra söz konusu köyün adı “Kavaközü” olarak değiştirilmiştir. Siirt ilinin Erüh ilçesine bağlı olan Tanze, 28 Haziran 2014 tarihinde Siirt il merkezine bağlanmıştır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

birçok hutbe ve şiir ezberlediğini ifade etmekte ve oğlunun babasından aktardığı şu iki beyte yer vermektedir (İbnü'l-Fuvatî, 1416: 6/420):

بِحَقِّ أَهْلِ الْبَيْتِ وَالْبَيْتِ ... وَالزَّيْتِ وَالزَّيْتُونَ وَالزَّيْتِ
لَا تُخْزِنِي حَيًّا وَلَا مَيِّتًا ... يَا مُخْرَجَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ

“Ehl-i beyt ve beytin hatırına, incir, zeytin ve onun yağı hatırına

Ne ölürken ne de yaşarken beni rezil rüsva etme! Ey ölüden diriyi çıkararı!”

1.4. Hocaları

Kaynaklar el-Haskefi'den söz ederken hocaları arasında sadece Arap dili ve edebiyatı âlimi olan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî'den bahsederler ve kendisinden Arap edebiyatına dair dersler aldığını belirtmektedirler (Abdülvehhâb es-Sübki, 14139: 7/330). Ancak kaynakların zikretmediği daha birçok âlimden ders almış olması gerekmektedir. Zira başta fıkıh ve Arap edebiyatı olmak üzere birçok ilimde otorite olan, kendisine el-imâm denilen, sadece doğduğu ve yetiştiği bölgede değil, herkesçe tanınan ve bilinen bir âlimin sadece bir hocadan ders almış olması uzak bir ihtimaldir (İbnü'l-Cevzî, 1992: 18/128); (İzzüddîn İbnü'l-Esîr, ts.: 369); (Kıftî, 1982: 4/42). Nitekim Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), وَقَدِمَ بَغْدَادَ فَأَخَذَ بِهَا الْأَدَبَ عَنِ الْخَطِيبِ أَبِي زَكَرِيَّا النَّبْرِيَّ وَغَيْرِهِ “Bağdad’a geldi, orada el-Hatîb et-Tebrîzî ve başka âlimlerden Arap edebiyatını okudu.” ifadesiyle bu duruma işaret etmektedir (Yâkût el-Hamevî, 1993: 6/2818). Ayrıca el-Haskefi'nin dönemindeki ilim talebelerinin sadece bir merkezde kalıp tek bir hocadan ders almakla yetinmedikleri, genellikle birçok ilim merkezini dolaşıp çok sayıda âlimden ders aldıkları bilinen bir gerçektir.

1.5. Öğrencileri

el-Haskefi'nin hayatını ele alan kaynaklarda talebeleri hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. İbnü'l-Müstevfî el-Erbîlî, *Târîhu Erbîl* adlı eserinde el-Hatîb Ebû ‘Amr el-Erbîlî'nin (ö. 608/1211) el-Haskefi'yle karşılatıldığını ve ondan ders aldığını belirtmektedir (Ebû'l-Berekât el-Erbîlî, 1980): 1/251). Yine Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem‘ânî (ö. 562/1166), ‘Asker b. Üsâme en-Nüsaybî (ö. 636/1238), el-Hadir b. Servân es-Salebî (ö. 580/1185), Sâid b. Fazâil el-Menbecî (ö. ?), ‘Alî b. Mesûd el-İs‘irdî (ö. ?) ve Selâme b. Kaysar es-Sincârî (ö. ?) gibi âlimler de ondan şiirler rivayet etmişler ve ona öğrencilik yapmışlardır (Sem‘ânî, 1962: 4/174).

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

1.6. Üstlendiği Görevler

el-Haskefi, eğitimini tamamlayıp Bağdat'tan döndükten sonra döneminin bir ilim ve medeniyet merkezi olan Meyyâfârikîn'e yerleşmeye karar vermiştir. Tarih kitaplarının bize aktardığına göre el-Haskefi, orada Cuma namazının kılındığı camide hutbe verme görevi üstlenmiştir. Bu görevi icra ederken motive edici, etkili, güzel ve ikna edici hutbeler verdiği için kendisine el-Hatîb (güzel hutbe veren) denilmiştir. el-Haskefi'nin Meyyâfârikîn'de icra ettiği diğer bir görev, dini konularda kendisine sorulan sorulara cevaplar verip fetva vermesidir. Başka bir ifadeyle orada müftülük makamını üstlenmesidir. Yüklendiği bu iki görevinden dolayı toplumla iç içe olmuş, her zaman ilgi görmüş ve insanlar onun derin ilminden yararlanmışlardır (İbn Hallikân, 1900: 6/205).

1.7. Eserleri

Kaynakların bildirdiğine göre el-Haskefi, çok sayıda eser kaleme almıştır. Kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır:

1. *Umdetü'l-iktisâd fi'n-nahv*: Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, nahiv ilmine dair yazılmıştır. Birçok kaynakta adı geçen eser el-Haskefi'ye nispet edilmektedir (Ziriklî, 2002: 8/148); (Kâtib Çelebî, 1941: 2/1166). Eseri mahtut veya matbu olarak bulup elde etmeye çalışmamıza rağmen hiçbir izine rastlayamadık. Muhtemelen günümüze ulaşamamıştır.

2-*Dîvânü'r-Resâil/Resâlü'l-Haskefi*: el-Haskefi'nin çeşitli münasebetlerle dost ve arkadaşlarına gönderdiği edebî mektuplardan oluşmaktadır. Onun böyle bir eseri olduğuna dair birçok kaynakta söz edilmektedir (Ziriklî, 2002: 8/149).

2. *Dîvânü'ş-Şi'r/Dîvânü'l-Haskefi*: Yazdığı kasideler veya daha kısa şiirler içermektedir (Ziriklî, 2002: 8/148).

3. *Dîvânü'l-Hutab*: İrâd ettiği hutbelerinden oluşan bir eserdir (Zehebî, 2006: 15/110).

4. *Kasîde fi'd-Dâd*: Dâd ile Zâ harflerinin mahreçleri yakın olması nedeniyle bazen birbiriyle karıştırılmaktadır. Söz konusu karışıklığı gidermek amacıyla bu eser kaleme alınmıştır. Eser, Arap dilinde dâd (ض) ile okunan bütün kelimeleri kapsamaktadır. Kasîdede yer alan kelimelerin dışındakilerin dâd ile değil, zâ (ظ) harfi ile telaffuz edilmesi gerekli olduğu belirtilmektedir. Kasîde, şu beyitle başlamaktadır:

حُدِّ مِنَ الصَّادِ مَا تَدَاوَلَهُ النَّاسُ ... سُوِّ وَمَا لَا يَكُونُ عَنْهُ اعْتِيَاظٌ

“İnsanların günlük konuşmasında sadece dâd ile telaffuz ettiği ve onun yerine herhangi bir harfin geçmediği kelimeleri al(öğren)!” (Ziriklî, 2002: 8/148).

Özellikle belirtmek gerekir ki, bütün çabaya rağmen el-Haskefi'nin yukarıda adları geçen eserlerinin hiçbirine ulaşamadık. Zira bunların çoğu mahtût olup Suriye, Mısır, Suudi

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Arabistan ve İrlanda gibi ülkelerdeki yazma eser kütüphanelerinde yer almaktadır. Dolayısıyla onları elde etme ve inceleme imkânları bulunulmamıştır.

1.8. Hakkında Söylenenler

el-Haskefi, edebî yönü yüksek olan birçok şiir ve mektupları yazıp ortaya koyması ve fıkıh ilminde de otorite olması sebebiyle ilim dünyasında temayüz etmiş ve âlimler tarafından kendisi hakkında olumlu bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

es-Sem‘ânî, onun ilim dünyasındaki şöhretini vurgulayarak şöyle demektedir (Sem‘ânî, 1962: 4/174): أَحَدُ أَفَاضِلِ الدُّنْيَا، وَكَانَ إِمَامًا بَارِعًا فِي قَوْلِ الشَّعْرِ جَوَادِ الطَّبَعِ رَفِيقَ الْقَوْلِ، اشْتَهَرَ ذِكْرُهُ فِي الْأَفْئاقِ بِالنِّظْمِ وَالنَّثْرِ وَالْخُطْبِ “Dünyanın en faziletlilerinden biriydi. Şiir söylemede usta ve öncüydü. Çok cömert ve yumuşak sözlüydü. Namı; nazımda, nesirde ve hutbelerde uzak diyarlara yayılmıştı.”

İmâdüddin el-İsfahânî (ö. 597/1201) onu، وَمَعْرِي الْعَصْرِ فِي نَثْرِهِ وَنَظْمِهِ، “İlim bakımından zamanın ‘allâmesi, nesir ve nazımlarında çağının Ma‘arrisidir.” şeklinde tanıtmaktadır (İmâdüddin el-Kâtib el-İsfahânî, 1950: 2/472).

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) onun hem Arap edebiyatı hem de fıkıh alınındaki derinliğine işaret ederek şöyle söylemektedir (Yâkût el-Hamevî, 1993: 6/2818): كَانَ فِقْهًا نَحْوِيًّا كَاتِبًا شَاعِرًا،..... وَبَرَاعَ فِي النَّظْمِ وَالنَّثْرِ وَإِنْشَاءِ الْخُطْبِ “Fakîh, nahiv âlimi, kâtib ve şair bir kişiydi. Nazım, nesir ve hutbe inşasında usta idi.”

el-Kıftî (ö. 646/1248) onu şu sözlerle vafetmektedir (Kıftî, 1982: 4/42): نَحْوِيٌّ مَشْهُورٌ مَذْكُورٌ، وَشَاعِرٌ مَعْرُوفٌ، ذُو فَضْلٍ وَافِرٍ، وَأَدَبٍ زَاخِرٍ، مِنْ أَفْرَادِ الدَّهْرِ، مَعْرُوفٌ بِدِيَارِ بَكْرٍ وَغَيْرِ دِيَارِ بَكْرٍ (her yerde) anılan meşhur bir gramerci ve tanınan bir şairdir. Üstün meziyetlere ve büyük bir edebiyat birikimine sahiptir. Çağının müstesna kişiliklerinden biridir. Hem Diyarbakır bölgesinde hem de başka bölgelerde tanınmaktadır.”

İbn Kesîr (ö. 774/1373), el-Haskefi’yi şu sözlerle övmektedir: كَانَ إِمَامًا فِي عُلُومٍ كَثِيرَةٍ مِنَ الْفِقْهِ وَالْأَدَابِ، نَاطِمًا نَاطِرًا “Fıkıh ve edebiyat gibi birçok ilimde öncü idi. Ayrıca şiir ve nesir türü metinlerin yazımında uzmandı (İbn Kesîr, 1986: 12/238).”

el-Haskefi’nin hakkında yapılan yorumlar göz önüne alındığında onun başta fıkıh ve Arap edebiyatı olmak üzere birçok ilimde “imam” denilecek kadar uzman olduğu anlaşılmaktadır. Yine yukarıdaki değerlendirmeler onun iyi bir şair ve edebî değeri yüksek olan nesir türü metinleri ortaya koyan bir edebiyatçı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla onun namı sadece doğup yetiştiği bölgede değil, ilim dünyasının genelinde yayılmış ve âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

1.9. Vefatı

el-Haskefi'nin vefat yılına dair iki farklı tarihten bahsedilmektedir. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Yakût el-Hamevî, Zehebî (ö. 748/1348) ve Zirikli'ye (ö. 1893-1976) göre Hicrî 551 yılında vefat etmiştir (bk. İzzüddîn İbnü'l-Esîr 1997: 9/255); (İbn Hallikân, 1900: 6/2010); (Yâkût el-Hamevî, 1993: 6/2818); (Zehebî, 1993: 38/72); (Ziriklî, 2002: 8/148). Buna karşılık İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), İbnü'l-Fuvatî ve Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331) gibi âlimler ise onun vefat yılını h. 553 olarak göstermişlerdir (İbnü'l-Cevzî, 1992: 18/128); (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: 20/490); (İbnü'l-Fuvatî, 1416: 6/420); (Ebu'l-fidâ', ts.: 3/34). el-Haskefi'nin hayatını ele alan tarihçilerin çoğu, onun vefat ettiği yılı belirtmekle yetinmekte, vefat ettiği aydan hiç söz etmemektedir. Ancak İbnü'l-Cevzî, Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) gibi tarihçiler, onun vefat ettiği ayın Rebülevvel olduğunu dile getirmektedirler (bk. Kâtib Çelebi, 2010: 3/420). Vefat ettiği günü sadece tarihçi İbnü'l-Fuvatî kaydetmekte ve Rebülevvel'in 22'si olduğunu belirtmektedir (İbnü'l-Fuvatî, 1416: 6/426). İmâdüddîn el-İsfahânî, vefat yerinin Hasankeyf olduğunu ifade etmektedir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/472). Diğer tarihçilerin tamamı onun vefat yerinin Meyyafarikin olduğu konusunda ittifak etmiştir.

Edebî Kişiliği

Daha önce dile getirildiği gibi el-Haskefi'nin eserlerine ulaşılmamıştır. Ancak başta İmâdüddîn el-İsfahânî'nin (ö. 597/1201) *Harîdetü'l-kaşr ve cerîdetü'l- 'asr* adlı eseri olmak üzere, birçok kaynakta ona ait şiir ve edebî nesir örnekleri bulunmaktadır. Dolayısıyla onun edebî kişiliğini kaynaklarda yer alan şiir, mektup ve hutbe örnekleri üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Bu bakımdan el-Haskefi'nin edebî kişiliği, “bir şair olarak el-Haskefi” ve “edebî nesir yazarı olarak el-Haskefi” olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

2.1. Bir Şair Olarak el-Haskefi

Çok iyi bir şair olan el-Haskefi, şiirlerinde başta cinas olmak üzere lafzî sanatlara ehemmiyet vermiş olmasına rağmen manayı da ihmal etmemiştir. Aşağıdaki beyitler, onun ne denli başarılı bir şair olduğunu göstermektedir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/489):

أقول وربّما نفع المقال ... إليك سُهَيْلٌ إذ طَلَعَ الهلالُ

Söyleyeceğim, belki söz fayda verir

Ey Süheyl yıldızı! **Hilal** doğunca sen kaybol!

تُكَاثِرُنِي بِأَلَاتِ الْمَعَانِي ... وَكَيْفَ يُكَاثِرُ الْبَحْرَ الْهَلَالُ

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Derin kavramları anlamaya yarayan araçları kullanma hususunda benimle yarışa giriyorsun!
Tabağın altında kalan **artık su**, denize üstün gelebilir mi?

أَتَطْمَعُ أَنْ تَنَالَ الْمَجْدَ قَبْلِي ... وَأَتَى تَسْبِقُ التُّجْبَ الْهَلَالُ

Benden önce şan ve şerefe ulaşmayı mı umuyorsun? **Yavru develerin** soylu atların önüne geçtiği
nerede görülmüştür?

وَتَبَسُّمُ حِينَ تُبَصِّرُنِي نِفَاقاً ... وَشَخْصِي فِي جَوَانِحِكَ الْهَلَالُ

Beni görünce ikiyüzlülükten tebessüm ediyorsun. Halbuki benim kişiliğim, böğrüne saplanmış **geniş
bir mızrak** gibidir.

وَتُبْطِنُ شِيرَةً فِي لَيْبِنِ مَسِيٍّ ... كَمَا لَأَنْتَ مَعَ اللَّمَسِ الْهَلَالُ

Bana karşı bir dokunuş yumuşaklığı kadar gizli (bana karşı iki yüzlülük yapıyorsun) bir kötülük
gizliyorsun. Nitekim dokununca **yılan** da yumuşak olur.

وَتَنْتَظِرُ الدَّوَائِرَ بِي وَلَكِنْ ... عَلَيْكَ تَدْوِيرٌ بِالشَّرِّ الْهَلَالُ

Başıma felâketlerin gelmesini bekleyip duruyorsun; fakat **değirmen** (felek), kötülük ile etrafında
dönüyor.

كَأَنَّ وُجُوهُهُمْ فِي ذُلِّ مَثْوَى ... وَفَرَطِ صَلَابَةٍ فِيهَا الْهَلَالُ

Yüzleri zillet bakımından mezar, aşırı sert (cansız) olmaları açısından ise **toynak izi** gibidir.

وَأَعْرَاضاً أُذِيلَتْ لِلْأَهَاجِي ... كَمَا يَبْدُو عَلَى الْقَدَمِ الْهَلَالُ

Hicivle yırtılmış olan ırzları (görüyorum). (Kullanılması üzerine) uzun zaman geçmesiyle elbisedeki
yıpranmışlık hali gözle görüldüğü gibi.

وَمَا تُغْنِي الْكَتَائِفَ عَنْ صُدُوعٍ بِهَا أَنْ يَرَأَبَ الصَّدَعِ الْهَلَالُ

Eskimiş elbisedeki kirler, onun yırtıklarını kapatmaya yeterli gelememektedir. Zira kupadaki çatlağı
ancak **demir** kelepçe kapatabilir.

وَأَعْجَبَ كَيْفَ يُلْزِمُكُمْ كِتَابٌ ... وَأَعْقَلُ مِنْ أَلْبِيكُمْ الْهَلَالُ

(Allah'ın) emirleri size nasıl farz olduğuna şaşarım. Zira yeni doğan çocuk bile sizin en
akıllınızdan daha akıllıdır.

Görüldüğü üzere el-Haskefi yukarıdaki şiirinin bütün beyitlerinin sonlarında **الهِلَالُ**
kelimesini kullanmıştır. Ancak her beyitte **الهِلَالُ** sözcüğü farklı bir anlam ifade etmiştir.
Böylece şiirdeki **الهِلَالُ** kelimesi on farklı anlamda kullanılmıştır. Bu durum, el-Haskefi'nin
Arap diline olan derin vukûfiyetini ve oldukça başarılı bir şair olduğunu göstermektedir.

Daha önce de dile getirildiği gibi el-Haskefi, şiirlerinde cinâs sanatının farklı türlerine çokça
başvurmaktadır. Dolayısıyla hemen hemen bütün şiirlerinde bu sanatın bir türüne
rastlanmaktadır. Bu durumun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki beyitle başlayan ve 21
beyitten oluşan şiirindeki cinâs sanatını dile getirmek sanırım yeterli olacaktır:

أَطْعِ الْهَوَى فَاَلْعَقْلُ خَازٍ خَازِمٌ ... وَالْجَهْلُ يُغْرِي وَهُوَ هَازٍ هَازِمٌ

Beytin birinci mısrasında yer alan **خَازٍ** ve **خَازِمٌ** kelimeleri arasında cinâs-ı mutarraf
bulunmaktadır. Yine beytin ikinci mısrasındaki **هَازٍ** ve **هَازِمٌ** sözcükleri arasında da aynı cinâs
söz konusudur. Zira aralarında cinâs bulunan iki kelimedenden birisinin son harfinin

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

diğerinden, fazla olması durumunda, iki kelime arasında cinâs-ı mutarraf gerçekleşmiş olmaktadır (Sa'düddîn et-Teftâzânî, ts.: 422). Nitekim beyitteki خازم ve هازم kelimelerinin sonlarında mîm harfi bulunurken, خاز ve هاز kelimelerinin sonlarında mîm harfi bulunmamaktadır. Beyitte yer alan خازم kelimeleri ile هازم kelimeleri arasında ise müzâri cinâs bulunmaktadır. Zira bu kelimelerin ilk harfleri dışındaki diğer harfleri aynıdır. Ancak ilk iki kelimenin başında خ harfi, diğer iki kelimenin başında ise ه harfi bulunmaktadır. Bu iki harfin türü farklı olsa bile mahreçleri birbirine yakındır. Dolayısıyla bu kelimeler arasında müzâri cinâs bulunmaktadır (Sa'düddîn et-Teftâzânî, ts.: 423). Şiirin geri kalan 20 beytinde de aynı durum söz konusudur (şiirin tamamı için bk. İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/508-510).

el-Haskefî'nin şiirlerinde zühd, medih, risâ, hamriyyât, gazel, hica ve didaktik gibi farklı konu ve temalar işlenmiştir. Ehl-i beyt sevgisini ele alan çok sayıda şiir ve kasideler yazan el-Haskefî, Şiilikle itham edilmiştir. Ancak o, bir kasidesinde ehl-i beytin sevgisini dile getirdikten sonra, kendisinin ehl-i sünnet akidesine bağlı olup amelde Şafii mezhebine mensup olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992: 18/131):

فَلَا يَظُنُّ رَافِضِيٌّ أَنِّي ... وَأَفْقَهُ أَوْ خَارِجِيٌّ مَفْسُدٌ

“Sakin herhangi bir râfizî veya bozguncu bir hâricî onlarla aynı düşünceleri paylaştığımı sanmayın!”

مُحَمَّدٌ وَالْخُلَفَاءُ بَعْدَهُ ... أَفْضَلُ خَلْقِ اللَّهِ فِيمَا أُجِدُّ

“Muhammed (sav) ve kendisinden sonra gelen halifeler, bana göre Allah'ın yarattıklarının en üstünüdürler.”

هُمْ أَسَّسُوا قَوَاعِدَ الدِّينِ لَنَا ... وَهُمْ بَنَوْا أَرْكَانَهُ وَشَيَّدُوا

“Onlardır dinin temel kurallarını bizim için tesis edenler. Yine onlardır dinin rükünlerini inşa edip dikenler.”

وَمَنْ يَخُنْ أَحْمَدَ فِي أَصْحَابِهِ ... فَخَصْمُهُ يَوْمَ الْمَعَادِ أَحْمَدٌ

“Ahmed'e (sav) ashabı hakkında ihanet edenler, onların hasmıdır kıyamet gününde Ahmed.”

هَذَا اعْتِقَادِي فَالزُّمُوهُ تَقَلُّوا ... هَذَا طَرِيقِي فَاسْلُكُوهُ تَهْتَدُوا

“Budur benim inancım, kurtuluşa ermek için ona uyunuz! Budur benim yolum, hidayete ermek için bu yolu takip ediniz!”

وَالشَّافِعِيُّ مَذْهَبِي مَذْهَبُهُ ... لِأَنَّهُ فِي قَوْلِهِ مُؤَيَّدٌ

“Mezhebim Şâfiî'nin mezhebidir. Zira o, görüşlerinde isabet etmiştir.”

2.1.1. Zühd

el-Haskefî, dünyaya aşırı bağlanmanın bütün kötülüklerin anası olduğunu, ona esir olmanın onurlu bir insana yakışmadığını, ahiret için azık hazırlamanın gerekli bir davranış olduğunu dile getirmektedir. Nitekim söz konusu erdemleri ele alan ve İmâdüddîn el-İsfahânî'nin deyiimiyle baldan daha tatlı olan bir şiirinde şöyle demektedir:

غَرِيقَ الذَّنُوبِ أَسِيرَ الْخَطَايَا ... تَنْبَهْ فَدُنْيَاكَ أُمَّ الدُّنْيَا

Ey günahlara batmış, hatalarının esiri olan kişi! Dikkatli ol, bu dünya bütün kötülüklerin anasıdır (şiirin tamamı için bk. İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/520-521).

تَعْرُ وتُعْطِي وَلِكُنْهَا ... مُكْرَرَةً تَسْتَرِدُّ الْعَطَايَا

Bu dünya, insana bazı imkânları vermekle onu aldatır. Fakat unutma ki verdiklerini tekrar alarak insanı üzmektedir.

وَفِي كُلِّ يَوْمٍ تُسْرِي إِلَيْكَ دَاءً فَجِسْمُكَ نَهْبُ الرَّزَايَا

Dünya her gün sana bir dert verir, senin canın musibetlerinin hedefindedir

أَمَّا وَعَظَّتْكَ بِأَحْدَاثِهَا ... وَمَا فَعَلْتَ بِجَمِيعِ الْبِرَايَا

Dünya, yaptıklarıyla ve tüm yaratılmışların başına getirdikleriyle sana hala ders vermedi mi?

تَرَى الْمَرْءَ فِي أَسْرِ آفَاتِهَا ... حَبِيباً عَلَى الْهَمِّ تُصْنَبُ الرَّزَايَا

İnsanı bu dünyanın afetlerinin esiri olarak görürsün. Dertlerin kapamı içinde belaların hedefindedir.

وَيَا رَاِحِلًا وَهُوَ يَنْوِي الْمَقَامَ ... تَزُودُ فَإِنَّ اللَّيَالِي مَطَايَا

Ey dünyada ebedi kalacağımı sanan ahiret yolcusu! Azığımı iyi hazırla! Zira günler çabucak geçmektedir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Yine ölümü hatırlatmak için ölümlerin içine konulduğu tabutu lügaza konu yapmıştır. Onu; Allah korkusuna teşvik eden, yakında olunması istenmeyen, nefsin kendisinden nefret ettiği ve insanı uyaran bir nesne olarak tasvir etmiştir. Konuyla ilgili şiiri şöyledir (Afifüddîn el-Yâfi‘î, 1997: 3/354):

أَتَعْرِفُ شَيْبًا فِي السَّمَاءِ نَظِيرُهُ ... إِذَا سَارَ صَاحَ النَّاسِ حَيْثُ يَسِيرُ

Yukarılarda olanın (omuzların üstünde taşınanın) benzeri bir şey bilir misin? O, yol alıp yürüdüğü zaman insanlar, onun yürüdüğü yere doğru koşup bağırırlar.

فَتَلْقَاهُ مَرْكُوبًا وَتَلْقَاهُ رَاكِبًا ... وَكُلُّ أَمِيرٍ يَغْتَرِبُهُ أَسِيرُ

Onu hem üzerine binilmiş hem de başkasına binmiş olarak görürsün. İçine giren her hükümdar tutsaktır.

يَخْضُنُ عَلَى النَّفْوَى، وَيُكْرَهُ قُرْبُهُ ... وَتَنْفِرُ مِنْهُ النَّفْسُ وَهُوَ نَذِيرُ

Takvaya teşvik etmekte, yakın olması istenilmemektedir. Nefis ondan nefret etmekte; hâlbuki, (nefis için) bir uyarıcıdır.

وَلَمْ يُسْتَرْزَرْ عَنْ رَغْبَةٍ فِي زِيَارَةٍ ... وَلَكِنْ عَلَى رَغْمِ الْمَرْورِ يَزُورُ

İsteyerek eve davet edilmemektedir. Ancak ev sahibi istememesine rağmen onu ziyaret etmektedir.

2.1.2. Medih

Şairler, maddi kazanç sağlamak, kendilerini veya kabilelerini tehlikelerden korumak, kendilerine yakın olan dostlarını itibar sahibi kılmak gibi saiklerle, başta idareci ve devlet başkanları olmak üzere güçlü kişileri övmektedirler. el-Haskefi de şiirlerinde bazen devlet başkanlarını övmektedir. Vakıf olduğumuz kadarıyla şiirlerindeki medihler, bir menfaat beklentisinden ziyade bir dostluk ilişkisi sebebiyle yapılmıştır. Örneğin o, Münkızızoğulları hânedanına mensup emîr Mürşid b. Alî'nin (ö. 531/1137) kendisine gönderdiği mektubun cevabında bir şiir yazmakta ve şiirin başında onu överek şöyle demektedir (şiirin tamamı için bk. İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 1/561-562):

حوى مُرْشِدٌ وَابْنَاهُ عُرَّ الْمُنَاقِبِ ... وَحَلُّوا مِنَ الْعُلِيَاءِ أَعْلَى الْمَرَاتِبِ

“Mürşid ve iki oğlu en güzel meziyetleri kendilerinde toplamışlardır. Ve yüceliğin en zirvesinde oturmuşlardır.”

el-Haskefi'nin medihe dair şiirleri, daha çok ehl-i beytle ilgilidir. Nitekim o, uzun bir kasidede ehl-i beyti çokça övmekte, onların sevgisinin kendisinin kanı ve etiyle bütünleştiğini ifade etmekte ve onları sevenlere ebedî Cennetin bahşedileceğini, buğzedenlerin ise Cehennem alevli ateşinde yanacaklarını dile getirmektedir. Söz konusu kasidesinde ehl-i beyti övmeden önce onların sevgisini şu ifadelerle dile getirmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1992: 18/130):

وَسَائِلِي عَنْ حُبِّ أَهْلِ الْبَيْتِ ... هَلْ أَوْرُ إِعْلَانًا بِهِ أَمْ أَحْجَدُ؟

“Ehl-i beytin sevgisini bana sorana... bunu ilan ederek itirafta mı bulunayım yoksa inkâr mı edeyim?”

هَيْهَاتَ مَمْرُوجٍ بِلَحْمِي وَدَمِي ... حُبُّهُمْ وَهُوَ الْهُدَى وَالرَّشْدُ

“Bunu nasıl inkâr edebilirim ki? Onların sevgisi etim ve kanımla karışmıştır. Onların sevgisi hidayet ve doğru yoldur.”

el-Haskefi, kasidede 12 imamın adını zikrettikten sonra onları şöyle methetmektedir (İbn Kesîr, 1986:12/239):

فَأِنَّهُمْ أَيْمَتِي وَسَادَتِي ... وَإِنْ لَحَانِي مَعَسْرٌ وَقَدُّوا

“Onlar benim imamlarım ve efendilerimdir. İnsanlar beni kınasa ve bunamış olarak algılasa dahi”

أَيْمَةٌ أَكْرَمَ بِهِمْ أَيْمَةٌ ... أَسْمَاؤُهُمْ مَسْرُودَةٌ تَطْرُدُ

Onlar ne iyi imamlardır! Adları sırayla kesintisiz söylenmektedir.

هُمْ حُجُجُ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ ... وَهُمْ إِلَيْهِ مَنَهَجٌ وَمَقْصَدُ

Onlar, kullarına karşı Allah'ın hüccetidirler. Onlar, Allah'a ulaşmak için yol ve amaçtır.

قَوْمَ لَهُمْ فَضْلٌ وَجَدَ بَادِخٌ ... يَعْرِفُهُ الْمُشْرِكُ وَالْمُؤَجَّدُ

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Onlar, ulu bir atası olan ve fazilet sahibi topluluktur. Hem müşrikler hem de tevhit ehli müminler, onu (dedelerini) tanımaktadır.”

2.1.3. Risâ

Arap edebiyatında ölenin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü dile getiren risâ/mersiye türü şiirleri hemen hemen bütün şairler inşâd etmiştir. el-Haskefi de dostlarının ölmesi veya yakınlarını kaybetmeleri vesilesiyle risâ konulu şiirler yazmıştır. Örneğin arkadaşının küçük bir çocuğunun vefat etmesi sebebiyle taziyesinde bulunmakta ve ona üzüntüsünü şöyle dile getirmektedir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/534):

أَرَقْنِي أَنْ بَتَّ مَتَبُولًا ... مَوَكَّلًا بِالْحَزْنِ مَشْغُولًا

Uykularımı kaçırdı senin zayıf düşmen, üzüntüye kapılıp dalgın olman.

على هلالٍ ما بلغت المني ... فيه ولا نلت به السؤلا

Kendisiyle hasret gideremediğin ve arzularına ulaşmadığın küçük bir çocuktan dolayı.

فكم خشينا أن نرى يومه ... لو أن للمقدور تحويلا

Onun ölüm gününü göreceğiz diye ne kadar çok korkmuştuk! Keşke ecelin değiştirilme imkânı olsaydı.”

لكن غدا إشفأقنا باطلاً ... وكان أمر الله مفعولا

Fakat endişemiz boşa çıktı. Zira Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

فاصبر على بلواه تلق الرضا ... فالصبر عند الصدمة الأولى

Allah'ın verdiği musibetlere sabret ki onun rızasına kavuşasın. Zira gerçek sabır, musibetin geldiği ilk anda gösterilendir.

2.1.4. Hamriyyât

Klasik Arap edebiyatında şarap konusunu ele alan şiirlere hamriyyât denilmektedir. el-Haskefi, şarap temalı şiirlere çok az yer vermiştir. Onun bu alanla ilgili en meşhur şiiri aşağıdaki beyitlerdir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/374):

وخلع بئ أعدله ... ويرى غدلي من العبت

Nice ahlsızı kınamaya başladım; fakat o, kınamamı boş işle uğraşmak olarak görüyordu.

قلت: إن الخمر مخبئة ... قال: حاشاها من الخبث

Ben, “şarap birçok kötülüğün kaynağıdır” dedim. O, “şarabı kötülükten tenzih ederim” dedi.

قلت فالأرفأث تنبها ... قال: طيب العيش في الرفث

Ben, “içkiyi zina takip eder” dedim. O, “hayatın tadı çapkınlıktadır” dedi.

قلت: منها القيء قال: نعم ... شرفث عن مخرج الحدث

Ben, “kusmaya sebep olmaktadır” dedim. O, “evet, ama içki, pisliğin çıktığı yerden dışarıya çıkmayı kendine yedirmemiş ve bu yüzden kusma şeklinde ağızdan çıkmıştır” dedi.

وسأسلوها، فقلت: متى ... قال عند الكون في الجدث

“O, “ben şarabı bırakacağım” dedi. Ben, “ne zaman?” dedim. O, “mezara girdiğimde” dedi.

2.1.5. Gazel

Arap edebiyatında şairin aşk, sevgili ve bahar gibi coşkulu haller karşısındaki duygularını anlatan şiirlere gazel denilmektedir. Ünlü ve başarılı olan her şairin bu tür şiirleri söz konusudur. el-Haskefi'nin bu alanda da çok az şiiri vardır. Gazel konulu en tanınmış şiiri aşağıdaki beyitlerdir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 2/374):

أشكو إلى الله من نارين، واحدة ... في وجننيه وأخرى منه في كيدي

İki ateşten ötürü Allah'a şikayetimi bildiririm: Bunlardan birisi onun al yanakları; diğeri ise onun çiğirimdeki yaktığı ateştir.

ومن سقامين: سقم قد أحل دمي ... من الجفون وسقم حل في جسدي

İki dertten dolayı Allah'a şikayetimi arz ederim: Bunlardan biri, onun bakışlarından kaynaklanan kanımdaki hastalık; diğeri ise canımı yakan içimdeki aşk ateşidir.

ومن نمومين: دمعني حين أدكره ... يذيع سري، وواش منه بالرصد

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Allah'a şikâyetim iki laf taşıyan iki ispiyoncudandır: Onu hatırladığım an sırrımı ifşa eden gözyaşlarım ve her zaman pusuda bekleyen dedikoducudur.

ومن ضَعِيفَيْن: صَيَّرِي حِينَ أُذْكَرُهُ ... وَوَدَّهِ، وَيَرَاهِ النَّاسُ طُوعَ يَدِي

Allah'a şikâyetim iki zaaftandır: Bunlardan biri, benim bu konudaki (tükenmeyen) sabrım; diğeri avucumun içinde sandıkları sevgisidir.

مُهْفَهْفَةٌ رَقٌّ حَتَّى قُلْتُ مِنْ عَجَبٍ ... أَخْضَرُهُ خُنْصَرِي أَمْ جَلْدُهُ جَلْدِي

O kadar nahif ve ince ki şaşkınlık içinde belini parmağım sandım, tenini de kendi tenim sandım.

2.1.6. Hiciv

Savaşlarda düşmana karşı moral bulma, kabilecilik taassubu, şairin övdüğü kimseden beklediği ödülün gelmemesi, gecikmesi veya az bulunması, devlet adamlarının şairin işini görmemeleri gibi sebeplerle şairler tarafından hiciv şiirleri inşâ edilmektedir. el-Haskefi de ulaşabildiğimiz kadarıyla az da olsa hiciv içerikli şiirler söylemiştir. Nitekim o, uzun bir şiirinde mesleğini iyi icra etmeyen bir şarkıcıyı hiciv etmektedir. Şiirde yaptığı tasvir ve kullandığı ifadelerle, işinin ehli olmayan bir şarkıcının zorlama hareketlerini eleştirmekte ve güzel bir vakit geçirmek için dinlemeye gelen dinleyicileri nasıl rahatsız ettiğini çok güzel bir şekilde dile getirmektedir. Örnek olarak söz konusu uzun şiirinden dört beyte aşağıda yer verilmiştir (şiirin tamamı için bk. İbn Hallikân, 1900: 6/207-208):

وصَاحَ صَوْتًا نَافِرًا ... يَخْرُجُ عَنِ حَدِّ الْبِنَا

İtici bir sesle bağırdı. Sesi binanın dışına taşıtı.

وَمَا دَرَى مَحْضَرُهُ ... مَاذَا عَلَى الْقَوْمِ جَنَى

Orada hazır bulunanlar, topluluğun başına (başlarına) neler geldiğini anlamadılar

فَذَا يَسُدُّ أَنْفَهُ ... وَذَا يَسُدُّ الْأُذُنَا

Kaba sesinden dolayı oturanlardan bir kısmı kulaklarını, bir kısmı da burnunu kapatıyordu.

وَمِنْهُمْ جَمَاعَةٌ ... تَسْتُرُّ عَنْهُ الْأَعْيُنَا

Mecliste oturanların bir kısmı ise onu görmemek için gözlerini örtüyorlardı.

2.1.7. Ta'limî/Didaktik

Ta'limî veya didaktik şiir, muhtelif ilimlere ait konuları ezberlemeyi kolaylaştırmak ve insanları eğitmek amacıyla yazılmış şiirlerdir. el-Haskefi, kıraat ve fikhî mezhep imamlarının isimlerinin daha kolay ezberlenmesi için şöyle bir şiir yazmıştır (Sübkî, 1413: 7/331):

جَمَعْتُ لَكَ الْفُرَّاءَ لَمَّا أَرَدْتَهُمْ ... بَيَّنْتُ تَرَاهُ لِلْأَيْمَةِ جَامِعَا

Ezberlemek istersen kıraat imamlarının isimlerini bir arada tutan bir beyitte senin için topladım.

أَبُو عَمْرٍو عَبْدِ اللَّهِ حَمْرَةَ عَاصِمٍ ... عَلِيٌّ وَلَا تَنْسَ الْمَدِينِيَّ نَافِعَا

Bunlar; Ebû 'Amr, Abdullah, Hamza, 'Âsım, Ali ve Medineli Nâfi'dir.

وَإِنْ شِئْتَ أَرْكَانَ الشَّرِيعَةِ فَاسْتَمِعْ ... لِتَعْرِفَهُمْ وَاحْفَظْ إِذَا كُنْتَ سَامِعَا

Dinin temel taşlarının isimlerini öğrenip bilmek istiyorsan (beni) dinle ve gerçək bir dinleyiciysen onların isimlerini ezberle.

مُحَمَّدٌ وَالنُّعْمَانُ مَالِكُ أَحْمَدٍ ... وَسُفْيَانُ وَادُّكْرُ بَعْدُ دَاوُدَ تَابِعَا

Onlar; Muhammed (Muhammed b. İdris eş-Şâfiî), Nu'mân (Nu'mân b. Sâbit), Mâlik (Mâlik b. Enes), Ahmed (Ahmed b. Hanbel) ve Süfyân'dır (Süfyân es-Sevrî). Bunların ardında da Dâvûd'u (Dâvûd ez-Zahiri) zikret.

Yine kendisine gelen bir öğrenciye hafta içindeki günlerin ve ayların çoğullarını öğretip ezberletmek için bir şiir yazıp kendisine vermektedir. Çok uzun olan söz konusu şiirin birkaç beyti, aşağıda örnek olarak zikredilecektir (şiirin tamamı için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, 475/139):

وَمُسْتَفِيدٌ أَنَا نِي كَيْ أَعْرَفَهُ جَمْعُ الشُّهُورِ وَالْأَيَّامِ فَانْتَفَعَا

Kendisine ayların ve günlerin çoğullarını öğretmem ve bu konuda istifade etsin diye yanıma bir öğrenci geldi.

وَسَامِنِي ذِكْرَهَا نَثْرًا فَقُلْتُ لَهُ خُدْ ذَاكَ نَظْمًا فَإِنَّ الْحَقَّ قَدْ نَصَعَا

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Bunları, nesir olarak yazmamı istedi; ama ben ona “bunu nazım olarak al” dedim. Çünkü doğru olan budur.

مُحَرَّمَاتٌ وَأَصْفَارٌ وَأَرْبَعَةٌ ... وَأَرْبَعَاءُ تَجُورُ اللَّفْطَانِ مَعَا
مُحَرَّمَاتُ'nun çoğulu مُحَرَّمَاتٌ, صَفَرٌ'in ise أَصْفَارٌ şeklinde gelmektedir. رَبِيعٌ kelimesinin çoğulunun hem أَرْبَعَةٌ hem de أَرْبَعَاءٌ şeklinde gelmesi caizdir.

وَقُلْ شَهْرُ رَبِيعٍ إِنْ أَرَدْتَ فَمَا ... أَنْبَتَ مِنْ ذَاكَ مَا أَنْبَتَ مُبْتَدِعًا
رَبِيعٌ kelimesini çoğul yaparken أَرْبَعَةٌ ve أَرْبَعَاءٌ yerine, شَهْرُ رَبِيعٍ ifadesini kullanabilirsin. Bunlardan hangisini kullanırsan kullan, kendi katından bir şeyi icat etmez; kaidelere uygun hareket etmiş olursun.

2.2. Edebî Nesir Yazarı Olarak el-Haskefi

el-Haskefi, iyi bir şair olduğu gibi, oldukça başarılı bir hatip ve edebî nesir yazarıdır. Nitekim onun hutbelerinden oluşan *Dîvânü'l-Hutab* ve dostlarına gönderdiği mektupları içeren *Dîvânü'r-Resâil* adlı iki eseri söz konusudur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, araştırmalarımıza rağmen maalesef her iki eserini de elde etmek mümkün olmadı. Dolayısıyla burada, kaynaklarda dağınık olarak yer alan hutbe ve mektupları baz alınacak ve onların edebî yönleri kısa bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulacağız.

el-Haskefi'nin hutbe ve mektuplarının bir kısmı kısa, bir kısmı ise hayli uzundur. Örneğin Üsâme b. Münkiz'e gönderdiği mektup çok kısa iken (İbn Hallikân, 1900: 1/462-463), bir arkadaşına gönderdiği ve sohbet eden iki güvercinin dilinden aktardığı mektubu çok uzundur (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/515-527). Yine yakın bir dostuna gönderdiği ve bir kassâr (çamaşır yıkayan) ile bir avcının dilinden aktardığı mektubu da oldukça uzundur (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/528-533).

el-Haskefi, yazdığı nesirlerde Bedüzzamân el-Hemedânî (ö. 398/1008), Ebû'l-Alâ' el-Maarrî (ö. 449/1057) ve Ebû Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) gibi dilcilerin etkisinde kalmış, başta cinâs olmak üzere lafzî sanatlara çok önem vermiş, bunun sonucunda mana bazen kapalı olmuş ve anlaşılması güç olmuştur (Şevki Dayf, ts.: 305). Örneğin aşağıdaki mektupta, aralarında cinâsü'l-maklûb/mün'akis olan kelimeler özellikle seçilmiş, karşılıklı her iki cümlelerde bulunan bazı kelimelerin harflerinin tertip ve düzeninde değişiklik yapılmış ve mektubun çoğunda bu sanata bağlı kalınmıştır (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/496):

النَّفْسُ بِغُفُودِ التَّنَدُّعِ حَالِيَّةٌ، وَلِقُغُودِ التَّعَدُّرِ حَائِلَةٌ، وَمِنَ الْوَدَائِعِ الْمُعْجِزَةِ مَالِيَّةٌ، وَإِلَى الدَّوَاعِي الْمُرْجَعَةِ مَائِلَةٌ،
وَفِي بَحَارِ الْحَمْدِ رَاسِيَّةٌ، وَإِلَى رِحَابِ الْمَدْحِ سَارِيَّةٌ، تَجْمَعُ إِلَى مُوَاصَلَةِ الْقَمَرِ، وَتُجْمَعُ عَنِ مُصَاوَلَةِ الْقَرْمِ،
أَتَكْفُ بِإِظْفَارِ الْأَمَلِ، وَتُفَكُّ مِنْ أَظْفَارِ الْأَلَمِ، فَهَلْ كَامِلٌ يُعْنِي، وَمَالِكٌ يُعِينُ، وَمُقْتَصِدٌ يُدْنِي، وَمُنْتَصِدٌ يُدِينُ،
فَالرَّغْبَةُ إِلَى الشُّهُبِ، مِنَ الْعُرْبَةِ فِي الشُّبِّهِ

“Nefis, sürekli bahane ileri sürmekle donanmıştır. Hile yaparak mazeretler öne sürmektedir. Olağanüstü emanetlerle doludur. Kötü ve rahatsız eden şeylere meyillidir. Kendisini övme denizinde kök salmıştır. Övünmenin meydanına doğru akıp gitmektedir. Yükselip aya yakın olmak için çabalamaktadır. Güçlü insanlarla rekabet etmekten çekinmektedir. Umutlarını gerçekleştirerek geri çekilmektedir. Küçük ağırlardan dolayı dağılmaktadır. Öyleyse hiç kâmil bir insan bitkin düşer mi? Mal-mülk sahibi, kıskanıp nazar eder mi? Tutumlu olan biri, insanları kendisine çekebilir mi? Ya da Sadaka dağıtan insanları borçlandırır mı? Yükselme isteği, şüphelerden uzak kalmaktan geçer.”

Görüldüğü gibi mektuptaki ikincil fıkralar konumundaki cümlelerin secilerindeki حَائِلَةٌ, مَائِلَةٌ, سَارِيَّةٌ ve يُدْنِي, يُعْنِي, الْأَمَلِ, الْقَمَرِ, رَاسِيَّةٌ, مَالِيَّةٌ, حَالِيَّةٌ kelimelerinden her biri, kendilerinden önceki birincil fıkra durumundaki cümlelerin secilerinde bulunan الشُّهُبِ ve يُدْنِي, يُعْنِي, الْأَمَلِ, الْقَمَرِ, رَاسِيَّةٌ, مَالِيَّةٌ, حَالِيَّةٌ kelimelerinin harflerinin tertip ve düzenlerinde değişiklik yapılarak meydana getirilmişlerdir. Yine mektuptaki cümlelerin birinci ve ikinci kelimelerinde de aynı durum söz konusudur.

Diğer taraftan el-Haskefi'nin noktasız harflerden oluşan kelimelerle irâd ettiği meşhur bir hutbesi bulunmaktadır. Hutbesi, üstün edebî ifadeler içermekte ve içinde noktalı hiçbir kelime bulunmamaktadır. Bu, onun edebî nesir yazımındaki ustalığını göstermektedir. Uzun olan söz konusu hutbenin birkaç cümlesine aşağıda yer verilmiştir (İmâdüddîn el-İsfahânî, 1950: 2/485-486):

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

أَلَا مُسَدِّدٌ أَرَادَ وَصَلَ الْأَدَادِ، وَدَاوِمٌ مُوَاصِلَةٌ الْأُورَادِ، وَأَعَدَّ صَلَاةَ الْأَسْحَارِ لِحُصُولِ صَلَاةِ الْمَحَارِ، وَحَاوَلَ دَارَ السَّلَامِ، وَمَحَلَّ الْإِكْرَامِ، دَارَ سُرِّ أَهْلِهَا، وَدَامَ أَكْلُهَا، لَا هَمَّ وَلَا هَرَمَ، وَلَا عِلَّ وَلَا أَلَمَ، لَا كَدَّارَ الْأَكْدَارِ، وَمُعَارِ الْأَعْمَارِ.....

“Doğru yola ulaşma arzusunda olan, virtlerine her zaman devam eden, dönülecek yerin (ahiretin) mükâfatını elde etmek için seherlerde kılınan namazı azık edinen, selâm ve ikrâm yurdu için çaba harcayıp yola koyulmuş birileri yok mu? O yurt, sakinleri mutlu, yemişleri sürekli olan bir yurttur. Orada dert, ihtiyarlık, hastalıklar ve acı yoktur. Orası (âhret yurdu), üzüntülerin ve ömürlerin tükendiği (dünya) yurd(u) gibi değildir...”

Sonuç

Şiirleri dilciler arasında dilden dile aktarılan ve rivayet konusu olan, Arap edebiyatına ilgi duyan dünyanın dört bir yanındaki kâtip ve şairler tarafından ziyaret edilen, dolayısıyla çağının ilim çevrelerinde ün salan Yahyâ b. Selâme el-Haskefi hakkında şu ana kadar herhangi bir akademik çalışmanın yapılmamış olması, çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

el-Haskefi birçok ilim adamının yetiştiği Tanze kasabasında doğmuş, çok sayıda medeniyete beşiklik yapmış olan Hasankeyf'te büyümüş, yaşadığı dönemde bir ilim merkezi olan Bağdat'ta ilim tahsil etmiş ve kadim bir şehir olan Meyyâfârikîn'de fetva ve hatiplik görevlerini icra etmiştir. Kuşkusuz bu şehir ve merkezlerin derin kültürel yapıları ve ilmî birikimleri el-Haskefi'nin yetişmesine katkı sağlamıştır.

Arap dili ve edebiyatı başta olmak üzere muhtelif ilim dallarında eğitim gören el-Haskefi, çok sayıda âlimden ders almış, birçok öğrenci yetiştirmiş, kıymetli eserler ortaya koymuş ve bu nedenle ilim adamlarının övgülerine mazhar olmuştur. Bazı eserleri günümüze ulaşmamış, bir kısmı ise hala mahtût durumunda olup tahkik edilmeyi, gün yüzüne çıkarılmayı ve okuyucuların istifadesine sunulmayı beklemektedirler.

el-Haskefi her şeyden önce çok yönlü bir edebî kişiliğe sahiptir. Zira hem iyi bir şair hem de başarılı bir edebî nesir yazarıdır. Şiirlerinde başta cinas olmak üzere lafzî sanatlara ehemmiyet vermiş olmasına rağmen manayı da ihmal etmemiştir. Şiirinde Zühhd, medih, risâ, hamriyyât, gazel, hiciv ve didaktik gibi farklı temalar işlenmiştir. Ehl-i beytin sevgisini ele alan çok sayıda şiir ve kaside yazmış ve bu nedenle Şiilikle itham edilmiştir.

Meyyâfârikîn'de hitabet görevini üstlenmesi sebebiyle onun edebî yönü daha da gelişmiş, dili doğru ve etkili kullanmasına katkı sağlamış ve çok sayıda edebî sanatlarla süslenmiş olan hutbe ve mektupları yazmasına yardımcı olmuştur. Ortaya koyduğu söz konusu hutbe ve mektuplarının bir kısmı kısa, bir kısmı ise hayli uzundur.

Kaynakça

- Bâbânî, İsmil b. Muhammed Emin. *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Fen ve mezâhibühû fi'n-nessri'l-'Arabî*. Kahire: Dârü'l-Me 'ârif, ts.
- Ebu'l-fidâ', el-Meliku'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî el-Eyyübî. *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. 4 Cilt. Kahire: Matb'atu'l-Hüseyniyye, ts.
- Ebü'l-Berekât, Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî. *Târîhu Erbîl, thk. Sâmi es-Sakkâr*. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Reşîd, 1980.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ'* thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye* . 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1986.
- İbn Kızıoğlu, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf. *Mir'âtu'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berakât vd. 23 Cilt. Dimaşk: , Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2013.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

İbn tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh. *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısr ve'l- Kâhira*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *el-Lübâb fî tehzi'bi'l-Ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî t-târih*, thk. Ömer Abdüsslâm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997.

İbnü'l-Fuvatî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, thk. Muhammed el-Kâzim. 6 Cilt. İran: Müessesetü't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 1416.

İbnü's-şâ'âr, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Mübârek b. Ebî Bekr Ahmed b. Hamdân el-Mevsilî. *Ukûdü'l-cümân fî şu'arâ'i hâze'z-zamân*. thk. Kâmil Süleymân el-Cebûrî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

İbu'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İsfahânî, İmâdüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid el-Kâtib *Harîdetü'l-Kasr ve cerîdetü'l-'asr* (Kısmü şu'âi's-Şâm). thk. Şükrî Faysal. 23 Cilt. Dımaşk: el-Mecma'u'l-İlmî, 1950.

Kâtib Çelebî, Hâcî Halife. *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-kutubi ve'l-Funûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1941.

Kâtib Çelebi, Hâcî Halife. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnavut. 6 Cilt. İstanbul: İrcica Yayınları, 2010.

Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf. *İnbâhü'r-ruvât 'ala enbâhi'n-nuhât*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982.

Müsta'sami. Muhammed b. Aydemir. *ed-Dürriil Ferid ve Beytül Kasid*. thk. Kâmil Süleymân el-Cebûrî. 13 Cilt. Beyrut: Darul kütübül ilmiyye, 2015.

Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1962.

Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe. *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeftâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Hecer li't-tibaati ve'n-neşr, 2. Basım, 14139.

Yâfi'î, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad. *Mir'atu'l-cinân ve ibretü'l-yakazân fî ma'rifeti mâ y'uteberu min havâdisi'z-zamân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Zebîdî, Ebu'l-Fayd Muhammed el-Murtadâ b. Muhammed. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. b. y.; Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.

Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1993),

Ziriklî, Hayruddin b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm li'l-Melâyîn, 2002.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

ABDULCELİL CANDAN'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN, Doç. Dr. Abdurrahim KAPLAN

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, abdurrahmancandan5@hotmail.com

** Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı,
nureyn47@hotmail.com

Özet

Müfessir, davetçi ve aksiyoner kimliğiyle tanınan Abdulcelil Candan, ilmî ve fikrî yönüyle de iz bırakmış kıymetli bir şahsiyettir. Candan, Mardin vilayetinin Midyat ilçesine bağlı Tulgalı (Hırbehalit) köyünde 1958 yılında doğmuştur. Candan, Kültürlü, dindar ve seyyid bir ailede dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla ilk tahsilini babasından almıştır. Babası Seyyid Ali, halkın sevdiği, saygı duyduğu olgun bir insandı. Candan, çocukluğundan itibaren güçlü zekâsı ve ilme olan merakıyla dikkat çekmiş nitekim onun bu özellikleri sonraki yıllarda ona ilmi bir şahsiyet kazandırmıştır. Babasının işi gereği henüz çocuk yaşta iken Batman iline yerleşmiştir. İlk tahsiline Batman'da başlamış, orta öğrenimini ise Mardin'de tamamlamıştır. 1983 yılında da İlahiyat Fakültesinden mezun olarak eğitimini tamamlamıştır. Abdulcelil Candan, sadece okulda verilen derslerle yetinmeyip bunların yanında ayrıca klasik medrese eğitimi de almıştır. Böylece klasik eserlerle modern eserlerden aynı anda ulaşmayı başarmış bunları mezc ederek düşünce hayatını bu minval üzerine tesis etmiştir. Hatta bir müddet de olsa kendisi medrese derslerini vermeye başlamış ancak irşad, davet, tedris, idari görevler gibi birçok husus onun bu alanda devam etmesini engellemiştir. Ömrünü eğitimle, telifle, öğrenci yetiştirmekle ifa eden Abdulcelil Candan, telif, neşir, çeviri gibi eserlere imza atmış, buna ilaveten birçok seminer, konferans ve sempozyuma da katılmıştır. Bütüncül bir İslam düşüncesi algısıyla hareket eden Candan, başta tefsir olmak üzere bütün çalışmalarında fikrî düşüncesini inşa etmeyi başarmıştır. Bir dönem Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam hatip, vaiz, müftü gibi görevlerde bulunan Candan, vefatına kadar Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Abdulcelil Candan, Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği

ABDULCELİL CANDAN'S LIFE AND HIS INTELLECTUAL PERSONALITY

(1959-2012)

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN*, Doç. Dr. Abdurrahim KAPLAN**

Abstract

Known as a Qur'anic exegete, inviter and activist, Abdulcelil Candan left a mark by his scholarly and intellectual aspects. Candan was born in 1958 in Tulgalı (Hırbehalit)- a village in the Midyat district of Mardin province. He was raised in a cultured, religious and Sayyid family. Accordingly, he received his preliminary education from his father. His father, Sayyid Ali was a mature person loved and well respected by his community. Since his childhood, Candan's strong intelligence and his interest in knowledge drew attention. In the following years, as these features he gained an intellectual personality. When he was a child, he moved to Batman due to his father's job. He started his primary education in Batman and completed his secondary education in Mardin. In 1983, he graduated from the Faculty of Theology. Abdulcelil Candan was not only content with courses given in official education institutions, but he also attended classical madrasah lessons. Thus, he reached both classical and modern works, and in time by combining them he established his own world of thought. For a while he taught at the madrasah, but administrative duties, dawah and other teaching activities prevented him to continue to teach at the madrasah.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Abdulcelil Candan spent his life by giving lectures, writing books, translating books, and raising students and has also attended many seminars, conferences and symposiums. Having a holistic understanding of Islamic thought, Candan succeeded in building his intellectual thought in all his works, in particular in the Qur'anic exegesis. For a while, Candan worked as an Imam, preacher and mufti in the Directorate of Religious Affairs. Later, Candan worked as a faculty member at Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology until his death.

Keywords: Tafsir, Abdulcelil Candan, Abdulcelil Candan's life, Candan's Works, Candan's Intellectual Personality.

Giriş

Doç. Dr. Abdulcelil Candan Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Tulgalı (Hırbehalit) köyünde 1959 yılında doğmuştur. Babası, halk arasında tanınan, sevilen bir şahsiyet olan Seyyid Ali'dir. Genç yaşta vefat eden annesi ise abîd, veli olarak bilinen Şeyh Süleyman el-Kartminî'nin kızıdır.

Aslen Mardin'li olan babası, bir müddet muhtelif işlerde çalıştıktan sonra Batman Türk Petrollerinde işçi olarak göreve başlamış ve oraya yerleşmiştir. Bu sebeple Abdulcelil Candan ilk tahsiline Batman'da başlamış, orta öğrenimini ise Mardin İmam Hatip Lisesinde tamamlamıştır. 1979 yılında İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra bir müddet Batman Sason'da İmam Hatip olarak görev yapmıştır. 1983 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden dereceyle mezun olmuştur. İlimle meşgul olmayı seven Candan, örgün eğitim ile birlikte yörenin müderrislerinden başta Arapça-Belagat olmak üzere tefsir, fıkıh ve hadis derslerini almıştır. Böylece klasik eserlerle modern eserlere aynı anda ulaşmayı başarmış, bunları mezc ederek düşünce hayatını bu minval üzerine tesis etmiştir. Hatta bir müddet kendisi de medrese derslerini vermeye başlamış ancak irşad, davet ve idari görevler gibi birçok husus onun bu alana daha fazla zaman ayırmasına mani olmuştur. İlahiyat eğitimini tamamladıktan sonra Batman Gercüş ilçesinde dokuz yıl, Siirt Kurtalan'da bir yıl olmak üzere on yıl ilçe müftülüğü görevini ifa etmiştir. Müftülüğü döneminde mütevazılığı, yöre halkı ile iletişimi, ilme vermesi ortaya çıkmış böylece halk tarafından sevilen, benimsenen ve dini meselelerde kendisinden görüş alınan bir şahsiyet olmuştur.

Ömrünü eğitimle, telifle, öğrenci yetiştirmekle geçiren Abdulcelil Candan, telif, neşir, çeviri gibi eserlere imza atmış, buna ilaveten birçok seminer, konferans ve sempozyuma da katılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığında 14 yıla yakın görevinden sonra 1993 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak başlamıştır. Yüksek Lisansını 1995 yılında, doktorasını ise 1997 yılında Harran Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Tefsir bilim dalında tamamlamıştır. 2012 yılında vefatından iki ay önce doçent unvanı almıştır. Vefatına kadar Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Akademik çalışmalarının yanı sıra cami, dernek ve vakıflarda fahri olarak

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

çalışmalarını sürdürmüş, hayatı boyunca âlim, davetçi kimliğini muhafaza etmeyi başarmıştır. Kısa ama bereketli ömrünü, öğrencileri, çocukları ve yöre halkının hizmetinde tamamlamıştır. Abdulcelil Candan, 08.10.2012 tarihinde Van'da kalp krizi geçirerek vefat etmiş, cenazesi binlerce seveni tarafından Batman'da defnedilmiştir. Müellifin yayımlanmış makale, çeviri ve radyo- televizyon programlarının yanı sıra on bir müstakil kitabı bulunmaktadır. Kitapları ilk etapta Elest, Denge, İhsan, İki Kaynak ve diğer bazı yayınevleri tarafından basılmıştır. Ancak vefatından sonra bütün eserleri bir külliyat halinde Seyda yayınevinde yayınlanmıştır. Baskısı tükenen bütün eserleri ise Nida yayınları tarafından basılmaya başlanmıştır. Kaleme aldığı bütün kitaplarını bu yayınevinden temin etmek mümkündür.

Eserleri

Abdulcelil CANDAN'ın kısa ancak ilimle, hizmetle, davetle geçen dolu bir hayatı vardır. Dostları ve öğrencileri yokluğunu hissetmekte ancak bıraktığı eserlerle bu yokluğu bir nebze de olsa hafifletmektedir. İyi bir insan, büyük bir hoca, mümtaz bir âlim olmayı başaran Candan, gerek hayatta iken, gerekse vefatından sonra birçok konuda rol olabilmeyi başarmıştır. Bölgenin yetiştirdiği önemli ilim adamı ve düşünürlerden olan Candan, Bid'ât ve hurafeye karşı fikir ve eserleri sayesinde bölgenin düşünce hayatı üzerinde etkili olmuş, eserleri çokça okunan, düşünceleri benimsenen bir âlim olmuştur. Bir takım görüşlerini kabul edenlerin yanı sıra bu görüşlere karşı çıkan kesimler de olmuştur.

Yayımlanmış Bazı Eserleri şunlardır:

Müslüman ve Mezhep

Kur'ân Tefsirinde Sapma ve Nedenleri

Ulemanın Gücü

Kur'ân-ı Kerim'de Anlaşılması Güç Ayetler (Müşkilü'l-Kur'ân)

Kur'ân-ı Kerim'de Hak Batıl Mücadelesi

Ömür Boyu Davet

Dinde Aşırılık ve İtidal

Kur'ân-ı Nasıl Anlamalıyız

Bid'ât ve Batıl İnançlar Ansiklopedisi

İlmi Hutbelerle Minberin Gücü

İslami Kültürümüzü Ölçen 1001 Soru

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Yayımlanmış Bazı Makaleleri

Kur'ân Neden Arapça İndirildi (Gerekçeler ve Amaçlar Üzerine Bir Deneme), EKEV Akademi Dergisi 2006.

Kur'ân'ı Anlama Gayesiyle Yapılan Seyahatler, İslamî Araştırmalar Dergisi 2005.

Meâl ve Tefsirlerde Görülen Bazı Sözcük ve Deyim Hataları ile Bunların Önemli Nedenleri Marife Dini Araştırmalar Dergisi 2002.

Kur'ân-ı Yanlış Anlamada Taassup Faktörü, Diyanet İlmi Dergi, 2003.

Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2000.

Tahsil Hayatı ve İlmi Kişiliği

İlme, öğrenmeye henüz küçükken yönelmiş olan Abdulcelil Candan'ı önemli ve velûd bir müfessir haline getiren ilmî araştırmalarındaki sürekliliği ve bu konudaki sabrıdır. Candan'ın muhteşem bir tedris usulü vardı. Muntazam ve yorucu bir çalışma yöntemi vardı. Bu çalışma programını sadece evinde iken değil akraba ve dostlarına misafir olduğu vakitlerde de uygulardı. Çünkü ilim öğrenmeye henüz küçük yaşta merak etmiş, bu merakı vefatına kadar sürdürmüştür. İlk tedrisatını babası seyyid Ali'den almış, ibadete düşkün babası gibi o da ibadete düşkünlüğüyle ön plana çıkmıştır. Çocukların oyun oynadığı dönemlerde kendisi ilme, ibadete, okuma ve araştırmaya merak salmış onun bu merakı ciddi araştırma ve okuma yapmasına kapı aralamıştır. Çünkü hayatını, toplumu sahih İslam'a göre dönüştürme idealine adamıştı. “*Cenab-ı Hakkın aracılığınız ile bir kişiye hidayet nasip etmesi sizin için kırmızı develerden daha hayırlıdır*” nebevi düsturunu temel ilke kabul edinmişti. Sık sık programlara çıkan, birçok insana hitap eden, aynı zamanda üniversitede ders veren birinin sürekli olarak okuması kendini yenilemesi gerekiyordu. Bilgilerin tekrarının bıkkınlık getirdiğinin farkında idi. Bunu da her zaman dile getirirdi ve nitekim çok okuyarak çok araştırarak bu sıkıntıyı ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Ailesinin ihtiyaçlarına yetecek miktarın dışındaki parasını kitaba ve irşat hizmetlerine ayırmayı ilke edinmiş, kendisine yetecek, dışarıdan kitap aramasını istiğna ettirecek zengin bir kütüphaneye sahipti. Nitekim irşat ve davet dışındaki zamanının kahir ekseriyetini kütüphanesinde geçirmeyi tercih etmiştir. Candan, okumayı, okutmayı, öğrenmeyi ve öğretmeyi hayatın en güzel nimeti olarak değerlendirir, doğuya, batıya, umreye, Avrupa'ya görevli veya seyahat için yaptığı bütün yolculuklarında valizlerinde çocukları ve ailesi için getirdiği tek değişmez hediye kitap olmuştur. Çünkü kitap onun için en yakın dost, kâinatın en güzel hediyesi idi. Metin ve şerhleriyle birlikte bütün hadis külliyatını okumuş, muazzam

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

derecede Kur'an ve hadis ilimlerine vakıf bir şahsiyet olmayı başarmıştır. Nitekim temel fıkıh ve tefsir kaynaklarının önemli bir kısmını okumuş ve kendine göre notlar çıkarmıştır.

Abdulcelil Candan, İslam âleminde neşredilmiş yayınları takip etmeyi ve beğendiği kitabı bir şekilde temin etmekten haz alan biriydi. Hatta onun kitaba olan sevgisi “Eğer caiz olsaydı kabrime birkaç kitap konulmasını isteyecektim” sözünü sarf etmesine sebep olacak kadar güçlüydü. Gittiği her memlekette ilk olarak kitapevlerine uğramayı ilke edinmiş, kitapçılarla güzel diyaloglar kurarak onlarla dost olmayı başarmıştır.

Üniversitede görevli iken, vaaz, irşat, tebliğ hizmetlerini hiç aksatmayan Candan, her cuma günü şehrin farklı bir camisinde vaaz etmiştir. Önemli bir rahatsızlık ve meşguliyeti olmadığı sürece cuma günlerinde kürsüde vaaz ve hutbe vermekten geri kalmaz, hatta cuma günü seyahat etme durumunda kaldığı zamanlarda namazdan bir iki saat önce konaklayacağı yerde bir camiye gider, hoca efendiyle tanışır ve vaaz etmeyi teklif ederdi. 28 Şubat'ın kasvetli günlerinde öğretim üyesi olduğu halde o zamanlar akredite olmamış vakıfların çoğuna gitmiş, hatta arkadaşlarından bu sıkıntılı günlerde temkinli olması gerektiği tavsiyesinde bulunanları yadırgamış ve asıl bu günlerin mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Kendisini davet eden her öğrenci evine, her sivil toplum kuruluşuna gitmekten üşenmemiş, irşad ve tebliğ görevini yerine getirmek için bütün şartları zorlamış bir şahsiyettir. Uzun yıllar ikamet ettiği Van'da sadece “Davet” hassasiyeti ile günlük düzenli sivil dersleri vermiş, Allah'ın dinini anlatmak için davet edildiği her yere gitmesinin sorumluluk olduğunu birçok yerde ifade etmiştir. Van ve Batman'da yayın hizmetlerini sürdüren Van TV ve Kanal 72 televizyonlarında ve birkaç radyoda program yapmayı sürdürmüş, her birine kendi imkânları ile gitmiş, programda izleyenlere verilecek hediyeleri kendisi temin etmiş ve eliyle takdim etmiştir.

Abdulcelil Candan, TRT- Şeş'in yeni adıyla TRT Kürdi'nin yayın hayatına katılmasıyla, orada yaklaşık üç yıl boyunca program yapmış, hizmet ve irşad faaliyetlerini uluslararası alana taşımıştır. Nitekim TRT Şeş'in tanıtımına ve dini programların izlenmesine büyük katkısı olmuştur. Program yaptıktan sonra sık sık “Ya Rabbi Senin dinini milyonlara tebliğ etmeyi bana nasip ettiğin için sana sonsuz şükürler olsun” der, her programına büyük bir hizmet heyecanı ve coşkusıyla çıkmıştır. Salt ilim ve araştırmayla meşgul olmamış çevresine karşı yardımı, güzel ahlakıyla da ön plana çıkmayı başarmıştır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Toplumsal Hayatta Onu Ayrı Kılan Özellikleri

Sıla-i Rahim

Abdulcelil Candan, ailesi, çalışma arkadaşları, dostları ve ilim camiasıyla olan münasebetinde daima iyi insan numunesi olmayı başarmıştır. Mütevazılığı şahsiyetinde öne çıkan husustu. Daima akraba, arkadaş ve dost ziyaretlerini önemsemiş, gittiği yerlerde mutlaka ziyaret edeceği kişiler olmuştur. Yoğun ilmi çalışmalarına rağmen aile ve akrabalarıyla sıcak, bir o kadar da samimi bağ kurmayı başarmış böylece hem ailesinin hem de etrafındaki insanların ilgi ve sevgisini kazanmıştır.

Mütevazılık

Velud bir müfessir, büyük bir hoca olma vasfına ulaşan Candan, tevazu sahibi olmaktan taviz vermemiş bu yönünü hayatının her alanına yaymıştır. Oturduğu mesken, giydiği elbise, tükettiği malzemeler, bindiği araç dâhil her şey hayatını mütevazı bir şekilde sürdürdüğüne delil olarak görülebilirdi. Akraba ve dost ziyaretlerinde kendisine ikram edilen yiyeceklerde abartıya kaçılmaması tembihinde bulunur bu konuda olduğu gibi her konuda da israf ve gösterişten kaçınmayı yeğlemiştir. Tevâzû onun şahsında en güçlü simasını bulmuş, yaptığı hiçbir şeyi büyük görmeyip daima tabîî şeyler arasında mütalaa ederdi.

Öncü Rol Üstlenmesi

Abdulcelil Candan, davet, tebliğ, vaaz, konferans, ilmî meseleler gibi yol ve yöntemlerle halkın İslam'ı tanınması için yoğun gayret sarf etmiştir. İlmî çalışmalarla beraber toplumsal hayatta bireyleri olumsuz etkileyen, onları birtakım suç ve cezalara sevk eden konulara da eğilmiştir. Nerdeyse hiç kimsenin henüz konu etmediği kaçak elektrik mevzusunu topluma izah eden ilk şahsiyetlerden biri Abdulcelil Candan'dır. O, her fırsatta kaçak elektrik kullanmanın caiz olmadığını bunun beraberinde birçok vebal getirdiğini söylemiştir. Hatta meselenin ciddiyetinin toplum nazarında daha iyi kavranması için kaçak elektrikle alınan abdestin sahih olamayacağını söyleyerek insanları bu konuda uyarmıştır. Nitekim bu yolu tevessül eden birçok kişi onun uyarılarını dikkate almış böylece kaçak elektrik kullanmaktan vaz geçmiştir.

Aynı şekilde başlık parası, cenaze yemeği gibi konularda da halkı uyarmış onları sünnete tabi olarak kolaylaştırmaya davet etmiştir. Aynı zamanda farklı milletlerden olan bireylerin birbirlerine üstünlük taslama gibi yanlış meyletmeleri üzerinde durmuş böyle bir düşüncenin bariz bir ırkçılık olacağını vurgulamıştır. İrkçılığı cahiliye geleneği olarak niteleyen Candan, İslam'ın vahdet ilkesine aykırı düşüncelerden biri olduğunu belirtip emperyalizmin

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Müslümanları parçalama ve yutma projesi olduğunu vurgulayarak toplumu bu konuda uyarmıştır.

İlmî Çalışmalarını Toplumla Paylaşması

Abdulcelil Candan, derin araştırmalar yapan, bunları mütalaa eden ve araştırdığı konularda görüş ifade eden bir yapıya sahipti. Kur'ân ve Sünnete uygun bulduğu görüş ve rivayetleri toplumla paylaşır. İslam'a aykırılık teşkil eden konularda da toplumu ikaz ederdi. Nitekim okumak ve okuduğunu aktarmak onun en belirgin özelliklerindendi. Doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen bir yapıya sahip olan Candan, okuduklarını toplumla paylaşarak onların da en kısa sürede bilinçlenmelerini isterdi.

Bid'ât ve Hurafelere Karşı Mücadelesi

Abdulcelil Candan'a göre körü körüne takip edilen yol, uygun bir yol değildir. Meselelere bilerek yaklaşmak İslam'a özgü özelliklerdendir, İslâm, "duyduk", "kabul ettik" gibi teslimiyetçi bir anlayışı reddetmektedir. Muarızların delillerini de dikkate alarak delil ve hüccetleri ortaya koymaktadır, İslâm, akıl ve düşünceye hitap eder. Davet; bilerek, şuur, hidâyet ve yakine birlikte olmalıdır. Bundan dolayı hakkı sevmek için yalnız onunla beraber olmayı iddia etmek yetmemektedir. Buna mukabil İslam dışı düşünce ve eylemlerden sıyrılmak müminin temel görevidir. “*Bid'ât ve Batıl İnançlar Ansiklopedisi*”, “*Dinde Aşırılık ve İtidal*” gibi eserlerle bu konudaki hassasiyetini ortaya koyan Candan, müminin her konuda Kur'ân ve sünneti referans alması gerektiğini savunmuştur. Bid'ât, hurafe ve ifratın İslam toplumunu zehirleyen temel unsurlar olduğunu ifade etmekte, bu zehirli akım ve uygulamaların Müslümanlara hangi yol ve maksatla sirayet ettiğini vurgulayarak etrafındaki insanları, bu tarz düşüncelerden korunmaları için uyarmıştır. Tamamen batınî ve Kadim Grek ile Hindu felsefesi kanalıyla İslam'a sızan bid'ât ve hurafeler tehlikeli olup kişiyi Kur'ân ve sünnete bağlılıktan koparmaktadır. Âlimlerin her konuda olduğu gibi bu konuda da gerekli hassasiyeti göstermeleri gerektiğini düşünen Candan, hastayı tedavi etmeyerek oyalayan hekim ile bid'ât ve hurafeleri gizleyen âlim kişinin aynı verdiğini ifade etmiştir. Yanlış tedavi eden Hekim kişinin bedeninin zarar görmesine sebep olurken âlim de o kişinin hem dünyasının hem de ahiretinin yok olmasına sebep olmaktadır. Bu düşünceye sahip olan Abdulcelil Candan, telif ettiği eserler, verdiği konferans, seminer, vaaz gibi yerlerde de çevresini bu konuda uyarmış, İslam adı altında uygulanagelen birçok davranış ve düşüncenin bid'ât ve hurafe olduklarını kaleme aldığı “*Bid'ât ve Batıl İnançlar Ansiklopedisi*”, “*Dinde Aşırılık ve İtidal*” gibi eserlerle ispatlamaya çalışmıştır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Davetçi Bir Kişiliğe Sahip Olması

Abdulcelil Candan, temel araştırmalarını tefsir üzerine yapmış ve bu alanda kayda değer eserler bırakmıştır. Ancak bu eserleri salt akademik kaygıyla yazmamış davet, irşad ve vaazda kullanılabilecek nitelikte olmalarına da dikkat etmiştir. Yoğun emek ve dikkatle yazılmış olan eserleri ilmi camia tarafından merak edilip okunmuş üzerlerinde düşünülmüş eserlerdir. Üniversitede çalıştığı dönemde en çok eser ortaya koyan müellifler arasında yer alan Candan, gerek eserlerinde gerekse verdiği konferans sohbet gibi etkinliklerde de davetçi kimliğini ön plana çıkarmıştır.

Abdulcelil Candan, ilim ile iştiğal edenlerin temel sorumluluklarını hatırlatma ve bu konuda gayret etmenin gerekliliğini ortaya koyma adına “*Ömür Boyu Davet*”, “*Ulemanın Gücü*” gibi eserleri neşrederek davet faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır.

Her dönemde ulema ve ümeranın toplumu menfi-müspet büyük çapta etkileyebildiğini ifade eden müellif, ulemanın topluma rehberlik, ümeranın ise toplumu sevk ve idare ettiğini vurgulamıştır. Ulema, İslâm’ın ne olduğunu ve nasıl yaşanacağını göstermiştir. Ona göre ulemanın örnek yaşantısı, İslâm için hizmet vereceklere yol gösterecek, azim ve cesaret verecek, onlara mihrapta, üniversitede, kürsüde, cephede, meydan ve zikir halkalarında kesitler sunacaktır. Ulemanın toplum için elzemliğini ortaya koyma adına sarf ettiği şu söz dikkate değerdir: “*Toplum olarak, Buharî, Gazâlî, İbn Rüşd, Razî, İbn Haldun ve İbn Teymiye emsali âlimlere hava ve sudan daha çok muhtacız. Onların bulunmadığı toplumlar günümüzde olduğu gibi içinde yaşanmaz toplumlardır. Ulemanın rehberlik etmediği toplumlar cehalet, taklit, sürtüşme ve taassuba boğulur.*”³³⁹ Abdulcelil Candan’a göre ulemanın rol ve etkisinin geçmediği yer neredeyse yoktur. Ona göre Davetçi bazı özellikler ön planda olması gerekir. Davetçi dünyanın en hayırlı insanı olup davasında samimi ve dürüst olandır. Davetçi, insanlara ilim ve ahlak öğrettiği gibi, onlara gerçek anlamda kalkınmayı da öğretendir. Nefsini, malını, hayatını Allah’a adayan kişidir. Davetçi gerektiğinde insanların müreffeh hayat yaşamları için Ebu Hanife, Abdullah b. Mübarek gibi ilmin yanında malını da dağıtabilmelidir.

Davetçi, mihrapta, mescitte kürsüde görülebildiği gibi cephede, muhtaçlara torba veya bir cenaze taşırken görülebilen şahsiyettir. Ona göre davetçi halk arasına katlan, acılarını, mutluluklarını paylaşan, yetim ve hastaları ziyaret eden kısacası toplumun bütün işlerinde yanlarında olandır.

Abdulcelil Candan’ın biyografisini incelediğimizde davet, dâvâ bilinci ve eğitim konularıyla ilgili olduğunu görmüş oluruz. Hayatını İslâmî davet ve tebliğ adayan Candan, bu konuda

339 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Abdulcelil Candan, *Ulemanın Gücü*, Seyda Yayınları, 13.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

çeşitli eserler telif etmiş, İslâm'ın varlık ve bekâsının davete bağlı olduğunu vurgulayarak izzet şeref ve kurtuluşun onun sayesinde gerçekleşebileceğini savunmuştur. İlim adamı olduğu kadar davetçi kişiliği ile de tanınan Candan, fikir ve aksiyon adamı olarak son dönemde yetişmiş bir şahsiyettir. Fikirlerinden etkilendiği kişiler arasında Hasan el-Benna, Seyyid Kutub, Said Havva, Mustafa es-Sibâi gibi İhvan-ı Müslimîn teşkilatının önde gelen ilim ve fikir adamlarını sayabiliriz. Abdulcelil Candan, hayatı boyunca Müslümanların saflarını dağıtan, birlikteliklerini bozan, güçlerini yok eden taassup ve kör taklit yangınına bir yudum su ile de olsa söndürmeye çalışmış ifrat ve tefrit arasında vasat bir yol takip etmiş müfessir, müellif, muallim, davetçi kişiliğe sahip bir şahsiyetti.

Henüz 53 yaşında iken 08/10/2012 yılında geçirmiş olduğu ani kalp krizi sonucu vefat etmiş Batman Mezarlığına defnedilmiştir.

Kaynakça

Abdulcelil Candan, *Kur'ân-ı Kerim'de Hak Batıl Mücadelesi*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000.

Abdulcelil Candan, *Kur'ân-ı Kerim'de Anlaşılması Güç Ayetler*" (Müşkilü'l-Kur'ân), Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Kur'ân-ı Kerim'de Anlaşılması Güç Ayetler*" (Müşkilü'l-Kur'ân), Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Kur'ân Tefsirinden Sapma ve Nedenleri*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Ulemanın Gücü*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Ömür Boyu Davet*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Müslüman ve Mezhep*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *İlmi Hutbelerle Minberin Gücü*, Seyda Yayınları.

Abdulcelil Candan, *Kur'ân Neden Arapça İndirildi?* EKEV Akademi Dergisi 2006.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

ALAUDDİN EL-HASKEFİ'NİN İHTİSÂRÜ'L-FETÂVÂ'S-SÛFİYYE İSİMLİ ESERİ ÇERÇEVESİNDE ŞEYH-MÜRİD İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin BENER

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bölümü, eminbener@hotmail.com

Özet

Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dîmeşkî (v. 1088/1677) onyedinci yüzyılda yaşamış âlim şahsiyetlerden biridir. Aslen Hasankeyf'li bir aileye mensup olduğundan Haskefî nisbesiyle anılır. Bunun yanında Şam'da doğup büyüdüğü için Dîmeşkî nisbesini almıştır. Dönemin büyük âlim şahsiyetlerinden ders aldıktan sonra ilk önce Şam'da bulunan Çakmakiye Medresesinde ders vermeye başlamıştır. Beş yıl süren tedris faaliyetlerinden sonra buradan kendi isteğiyle ayrılır. Bir süre sonra Şam müftülüğüne getirilir. Bu dönem zarfında Muhammed b. Yahyâ el-Habbâz'ın vefatı üzerine Emeviyye Camii'nde hadîs derlerini vermeye başlar. Daha sonra kendisini çekemeyenlerin şikâyetleri üzerine her iki görevden de alınır. Bunun üzerine İstanbul'a giden Haskefî orada görüştüğü bazı devlet erkânının saygısını kazanır. Daha sonra fetih için Giritt'e bulunan Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'nın yanına gider ve iltifatına mazhar olur. Fetihden sonra ilk hutbe ona okutulur. Akabinde Sadrazam, onu Şam'daki görevlerine iade eder. Alaeddin Haskefî, dönemin Hanefî mezhebi fakihlerindedir. Bu alana dair eserleri bulunmaktadır. O, aynı zamanda zühdü hayatının merkezine koymuş bir sûfidir. Müderrislik ve müftülük döneminde dahi maddi sıkıntılar içinde olduğu nakledilmektedir. Haskefî'nin tasavvufa dair *İhtisârü'l-Fetâva's-sûfiyye fî tarîkati'l-Bahâ'iyye* isimli bir eseri bulunmaktadır. Fazlullah Muhammed b. Eyyûb el-Mâcevî'ye ait *el-Fetâva's-sûfiyye fî tarîkati'l-Bahâ'iyye* ismiyle meşhur eserin muhtasarı olan bu kitap, bazı tasavvufî meseleleri fikhî bir nazarla ele alırken onun, tasavvufa dair görüşlerini de yansıtmaktadır. Mezkûr her iki eser henüz basılmamış, farklı kütüphanelerin raflarında tahkik edilmeyi beklemektedir. Biz bu çalışmamızda birçok bölümden oluşan bu eserin “Şeyh ve mürîd” ilişkisini konu edinen ikinci bölümünden bahsedeceğiz. Temennimiz bu kıymetli iki eserin bir an önce muhakkıklar tarafından tahkik edilip ilim dünyasına kazandırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyh-mürîd, İhtisârü'l-fetâvâ's-sûfiyye, Alâuddîn Haskefî.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE SHEIKH AND THE DISCIPLE WITHIN THE FRAMEWORK OF ALÂUDDİN EL-HASKEFİ'S İHTİSÂRÜ'L-FETÂVÂ'S-SÛFİYYE

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin BENER

Abstract

Alauddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimeshki (d. 1088/1677) is one of the scholar figures who lived in the seventeenth century. He is referred to as Haskefî because he originally belonged to a family from Hasankeyf. Besides, because he was born and raised in Damascus, he took the title of Dimeshki. After taking lessons from the great scholar personalities of the period, he first started to teach at the Çakmakiye Madrasa in Damascus. After five years of teaching activities, he leaves here of his own accord. After a while, he is brought to the office of the mufti of Damascus. During this period, after the death of Muhammad b. Yahyâ al-Habbâz, he started to give hadith lessons in the Umayya Mosque. Later, upon the complaints of those who could not withdraw, he was dismissed from both positions. Thereupon, Haskefî, who went to Istanbul, gained the respect of some state officials he met there. Later, he went to the Grand Vizier Fâzıl Ahmet Pasha, who was in Crete for the conquest, and was complimented, and the first sermon was delivered to him after the conquest. Subsequently, the Grand

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Vizier returns him to his duties in Damascus. Alaeddin Haskefi is one of the Hanafi school jurists of the period. He has works in this field. He is also a Sufi who put asceticism at the center of his life. Because it is reported that he was in financial difficulties even during his time as a professor and mufti. Haskefi has a work on Sufism called *İhtisârü'l-Fetâva's-sûfiyye fi tarîkatî'l-Bahâ'îyye*. This book, which is the summary of Fazlullah Muhammed b. Ayyub el-Mâcevî's famous work called *el-Fetâva's-sûfiyye fi tarîkatî'l-Bahâ'îyye*, reflects his views on Sufism while dealing with some mystical issues with a legal perspective. Both of the mentioned works have not been published yet and are waiting to be examined on the shelves of different libraries. In this study, we will try to talk about the second part of this work, which consists of many parts, which deals with the relationship between "Sheikh and disciple". Our hope is that these two valuable works will be investigated as soon as possible and brought to the world of science.

Keywords: Tasavvuf, Sheikh-disciple, İhtisârü'l-fetâvâ's-sûfiyye, Alâuddîn Haskefi.

Giriş

Batman, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Dicle ırmağının üç büyük kolundan biri olan Batman çayı kenarında kurulmuş ve ismini de ondan almış bir şehrimizdir. Ancak günümüzde Batman ilinin sınırları içinde kalan bölge M.Ö.'sine dayanan bir tarihe sahiptir. Nitekim o dönemlerden itibaren Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan toprakların münbit ve bereketli olması, birçok milletin burayı hâkimiyeti altına almaya çalışması sonucunu beraberinde getirmiştir. Mezopotamya olarak bilinen ve Araplar tarafından el-Cezîre olarak isimlendirilen bu bölge günümüze kadar önemini hiç yitirmemiştir.(Ünalın, 2009:348)

Cezîre Bölgesi Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde İyâd b. Ganem tarafından fethedilerek İslam toprağı haline gelmiştir. Belazûrî, *Fütûhu'l-buldân* adlı eserinde bu bölge içerisinde yer alan bazı şehirlerin fethinin kılıç ve savaşla değil, davet yoluyla olduğunu nakleder.(Belazûrî, 2013:201-203) Cizre, İslam toprağı olduktan sonra birkaç defa el değiştirmiş, sırasıyla Hamdânîler,340 Büveyhîler, Mervânîler, Selçukluların ve Eyyubiler'in hâkimiyetine girer. Bölge halkı, Eyyubi ordusu saflarında Haçlılara karşı büyük mücadeleler verir. Eyyubilerin zayıflayıp yıkılmasıyla beraber önce Moğolların; akabinde ise Şah İsmail'in başında olduğu Safevî Devleti'nin kontrolüne geçer. Şah İsmail'in bölge halkı ve emirlerine karşı sert tutumu, onların Osmanlı hanedanlığına yakınlaşmalarına neden olur. Yavuz Sultan Selim döneminde İdris-i Bitlisî'nin de gayretleriyle bölge beyleri Osmanlı'ya bağlılıklarını ilan ederler.341 Cezîre bölgesi içerisinde yer alan önemli merkezlerden biri de Osmanlılar döneminde Hısn-ı kefyâ olarak bilinen Hasankeyf'tir. Burası Artuklular ve Eyyubiler'in hâkimiyeti dönemlerinde hızlı bir gelişim gösterir. Özellikle Eyyubiler döneminde burada cami, medreseler ve zâviyeler inşa edilmiş, bölgenin önemli kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu bölgede eğitim faaliyetleri yürüten medreselerde önemli âlim şahsiyetler yetiştiği ifade edilmektedir. Hasankeyfli âlim şahsiyetler "Haskefi" nisbesiyle anılırlar. Bu nisbeyle meşhur olan âlimlerden biri de Alâuddîn Muhammed b. Alî el-Haskefi'dir.(Oğuzoğlu, 1997:364-367)

Alâuddîn Haskefi yaşadığı dönemin gelen Hanefî fakihlerinden biri olup daha çok fıkha dair telif ettiği eserleriyle bilinir. Tasavvufa dair telif ettiği müstakil bir eser bulunmamakla beraber Fazlullah Muhammed b. Eyyub el-Macevî'ye (ö. 666/1286) *el-Fetâva's-sûfiyye fi tarîkatî'l-Bahâ'îyye* adlı eseri ihtisar ederek tasavvufun bazı meselelerine dair görüşlerini ortaya koymuştur. Halen tahkik edilmeyi bekleyen bu eser, bir fakihin tasavvufi meselelere bakışını yansıtmaya açısından önemlidir. El-Fetâvâ's-sûfiyye, adından anlaşıldığı üzere tasavvufa dair bazı uygulamaların dîni hükümlerini de ortaya koymaktadır. Bizler bu çalışmamızda müellifin, tarikatın iki önemli unsuru olan Şeyh ve Mürîd

340 Emevî ve Abbâsîler karşısında mağlup olup bölgede tutunamayan Hâricîlerin akın akın Cezîre bölgesine sığındıkları ifade edilir. Hatta onların buradaki varlığının ne kadar güçlü olduğunu dönemin meşhur şâiri Asma'î (v. 831)'nin şu sözlerinden anlayabiliriz: "Basra'nın hepsi Osman taraftarı, Kufe'nin hepsi, Şii-Alevî, Şam'ın hepsi Emevî, Hicaz'ın hepsi Sünnî, Cezîre bölgesinin hepsi de Hâricî'dir." bkz. (Azimli, 2010:106)

Hamdânîler'in bu bölgede Hâricîlerle mücadele ettiği ve komutanları Sâlih el-Hâricî'yi ve çocuklarını esir alarak dönemin halifesine gönderdikleri nakledilir. bkz. (Tüzün,ts:248)

341 Daha geniş bilgi için bkz. (Tüzün,ts:234-380).

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

arasındaki ilişkiye dair görüşlerini aktarmaya çalışacağız. Ancak öncesinde Alâüddîn Haskefi'nin biyografisi ve akabinde telif ettiği eser hakkında bazı malumatları paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyoruz.

1. Alâüddîn el-Haskefi'nin Hayatı

Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî 1025/1616 yılında Şam'da dünyaya gelir. Aslen Hasankeyfli (Hısn-ı Keyfa) bir aileye mensuptur. Bundan dolayı Hısnî veya Haskefi nisbeleriyle anılır. Ancak daha çok ikinci nisbesiyle meşhurdur. Tabakât kitaplarında kendisinden âlim, fakîh, muhaddis ve nahiv bilgini olarak bahsedilen Haskefi, ilk eğitimin babasından alır. Daha sonra babası onu dönemin büyük âlimlerinden ve aynı zamanda Şam hatibi olarak bilinen Muhammed b. Taceddîn el-Mehâsinî'ye³⁴² (v. 1072/1662) teslim eder.(Özel, 1997:387; Muhibbî,ts:63) Uzun süre Mehâsinî'nin derslerine devam eder ve Sahîh-i Buhârî'yi onda okur. Hocası maharet ve zekâsına binaen onu Sahîh-i Buhârî derslerini vermesi için görevlendirir. Nitekim bu eser üzerine otuz sayfayı aşan ta'likatları bulunmaktadır.(Muhibbî,ts:63)

Haskefi, bir müddet Mehâsinî'nin yanında ders verdikten sonra Remle'de Hanefî âlimi Hayreddin b. Ahmed er-Remli³⁴³ (v. 1081), akabinde Kudüs'e giderek Fahreddin b. Zekeriyâ el-Makdisî'den ders alır. 1060/1650 yılında hacca gider. Medine'ye geçtikten sonra orada Safiyyü'l-Kuşşâşî'nin³⁴⁴ derslerini takip eder. Ayrıca Mansûr b. Ali es-Sütûhî.³⁴⁵ Eyyûb el-Halveti es-Sâlihî,³⁴⁶ Abdûlbaki b. Abdûlbaki el-Ba'li³⁴⁷ gibi âlimlerden istifade etti.(Dımeşkî, 1988:81-82)

Talebesi Muhammed Emin el-Muhibbî³⁴⁸ 'Arfü'l-beşâm isimli eserinde Haskefi'nin fakir bir yaşam sürdüğünü aktarır. O, 1073'te (1663) İstanbul'a gider ve dönemin sadrazamı olan Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın takdirini kazanır ve Şam'da bulunan Çakmakkiye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilir. Burada bir süre ders verdikten sonra kendi isteğiyle ayrılır. Akabinde Şam müftülüğüne getirilir. Buradaki görevini icra ederken Muhammed b. Yahya el-Habbaz (1075/1664-65) vefat eder. Bunun üzerine onun yerine Emeviyye Camii'nde hadis derslerini vermeye başlar. Bir süre sonra kendisini çekemeyenlerin şikâyetleri üzerine her iki görevinden de alınarak Selimiye Medresesi'ne tayin edilir.(Muhibbî,ts:64; Dımeşkî, 1988:82-83)

342 1016/1603 yılında Şam'da doğmuştur. Dımeşk'te bulunan Emeviyye Camii'nin hatipliğini yapar. Sahîh-i Müslim üzerinde ta'likatları vardır. Fazilet ve kerem sâhibi bir âlim olduğu anlatılır. Abdülganî Nablûsî, onun vefatı üzerine bir mersiye yazmıştır. bkz. (Ziriklî, 2002:62)

343 Tam adı Hayreddin b. Ahmed b. Nureddin el-Eyyûbî el-Fârûkî er-Remlî el-Hanefî'dir. Hicrî 993 yılında Reml'de doğmuş ve 1081 yılında vefat etmiştir. Muhaddis, müfessir ve fakihtir. Birçok eseri olan velûd bir âlimdir. Aynı zamanda Divan sahibi bir ediptir. Bkz. (Bağdâdî, 1951:358)

344 Tam adı Safiyyüddin Muhammed b. Yusuf b. Ahmed el-Kuşşâşî el-Kudsî el-Medenî'dir. Aslen Kudüslü olup Medine'de ikamet etmiş sûfi ve âlim bir şahsiyettir. Tasavvuf klasiklerinden sayılan İbn Atâullah el-İskenderî'nin el-Hikemü'l-atâiyye ile nahiv ilmi üzerine yazılmış en meşhur kitaplardan biri olan el-Âcurumiyye kitaplarına birer şerh yazmıştır. 1044/1634 yılında vefat etmiştir. bkz. (Kehhâle, 1993:779)

345es-Sütûhî, aslen Mısırlı olup Mısri nisbesiyle de anılmaktadır. Mısırdan ayrıldıktan sonra Kudüs ve Şam'da ikamet eder. Âlim, âbid, ârif ve kâmil bir zât olduğu söylenir. Şâzelîye Tarikat'ı şeyhlerinden Şeyh Sâlih el-Mübârek'in halifelerinden olup, hayatının büyük bir kısmını uzlet ve riyâzette geçirmiştir. Şeyh Ahmed Ganîmî gibi dönemin büyük sûfilerinin meclislerinde bulunmuş ve onlardan istifade etmiştir. Şam'a geldiğinde çok büyük bir mürid kitlesine sahip olmuş ve bu bölgede birçok hâfızın yetişmesine ön ayak olmuştur. 1065 yılında Hacc farzasını yaptıktan sonra Medine'ye geçer ve orada vefat eder. bkz. (Muhibbî,ts:423-425)

346Eyyûb b. Ahmed b. Eyyûb el-Halvetî ed-Dımeşkî, sûfi bir şahsiyet olup hicrî 994 yılında doğmuş ve 1071 yılında vefat etmiştir. Tasavvufa dair birçok eser telif etmiştir. Cevheratü'l-ulûm ve dürratü'l-mefhûm, Zahîretü'l-envâr ve ve semîrarü'l-efkâr beyne ilmi-ş-şerîati ve'l-hakîka, el-Akdü'l-ferîd fî makâmî't-tefrîd ve er-Risâletü'l-esmâiyye fî tarîki'l-halvetiyye bunlardan sadece bir kaçıdır. Bkz. (Bağdâdî, 1951:229)

347İbnü'l-Bedr el-Hatîb el-Muhaddis lakabıyla meşhur olup hicrî 1005 yılında doğmuş, 1071 yılında vefat etmiştir. Hanbelî âlimlerinden olup Hadis ilmindeki vukûfiyetine binâen el-Muhaddis; dımeşk'te bir caminin hatipliğini yaptığı için de el-Hatîp lakaplarıyla anılmıştır. Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'i üzerine bir şerh yazmış ancak tamamlayamamıştır. Bkz. (Bağdâdî, 1951:497)

3481061 yılında Dımeşk'te doğmuştur. Dımeşk'te bir çok âlim, fakîh, edip ve kadının yetişmesinde emeği geçen lim ve irfân sahibi bir aileye mensuptur. Doğduğu yer olan Dımeşk'in dışında İstanbul ve Bursa'da müderrislik, Kahire ve Beyrut'ta ise kadılık yapmıştır. Aynı zamanda Abdülganî en-Nablûsî'nin de talebeliğini yapmış olan Muhibbî Hicrî 1111 yılında Dımeşk'te vefat etmiştir. Bkz. (Durmuş, 2021:35-37)

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Selimiye Medresesi'nde bir yıl boyunca ders verdikten sonra İstanbul'a giderek Şeyhülislam Minkarizâde Yahya Efendi ile görüştü ve durumunu ona arz eder. Bunun üzerine Kâre ve Aclun kadılıkları onun uhdesine verilir. Ayrıca Emeviyye Camii'ndeki görevine de iade edilir. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa o sıralarda Girit seferinde bulunduğundan Haskefi de onunla görüşmek için Girit'e gider. Sadrazamın iltifatına mazhar olan Haskefi, sadrazamın ricasıyla fethedilen Kandiye'de (1669) fetih hutbesini okur. Fazıl Ahmed Paşa Hama kadılığını da Haskefi'ye tevdi eder.(Özel, 1997:387; Muhibbî,ts:64)

Haskefi yukarıda zikri geçen resmi görevlerle beraber tekrar Şam'a döner Görevi başındayken İstanbul'a vefatına dair yanlış bir bilgi ulaşır. Böylece müderrislik ve kadılık görevlerinden alınmış olur. Ancak Suriye nakibi Muhammed b. Kemaleddin b. Hamza vefat edince Şam Takaviye Medresesi'nde görevlendirilir ve hemen akabinde tekrar İstanbul'a gider. İstanbul'a yaptığı bu seyahat sırasında Sayda kadılığı da uhdesine verilir. Akabinde Şam'a dönen Haskefi, vefat edinceye kadar resmi görevlerini yürütmeye devam eder.(Murâdî, 1988,84; Muhibbî,ts:64)

Talebesi Muhibbî'nin naklettiğine göre vefat etmeden önce hayırlı bir ölümün alametleri Haskefi'de görülmeye başlanmıştı. Şöyle ki, o hayatının son senesinde Sahîh-i Buhârî dersleri vermeye başlamıştı. Derse başlarken ve dersin sonunda Fâtiha Süresi'ni okuyup Hz. Peygamber'in ruhuna göndermeyi adet edinmişti. Sahîh-i Buhârî dersleri vefat ettiği senenin Ramazan ayının 29. Gününde Fâtiha Süresi'nin tefsîrî bölümüyle son bulur. Akabinde bayramın ikinci gününde Cuma günü mescitte son dersin meclisini kurar. O gün her taraftan birçok insan dersi dinlemek için camide hazır bulunur. Bakara Süresi'nden bir bölümün tefsirini yaptıktan sonra Sahîh-i Buhârî'den Şefaahat bahsini okur. Sonra kalabalığa dönerek "Ey Allah'ın kulları! Sizlere takvâyı ve çokça 'Lâ ilâhe illallah' demeyi tavsiye ediyorum. Beni ilim, fazilet ve makamımla değil sadece benden duyduğunuz bu kelime-i tevhidle hatırlamanızı ve buna şahitlik yapmanızı istiyorum" der. Akabinde ellerini kaldırıp dua eder ve etrafındaki insanlara veda edercesine bazı sözler söyler. Bu günden sonra on gün boyunca evine kapanır, zikir ve ibadetle meşgul olur. Sonrasında 10 Şevval 1088 (6 Aralık 1677) tarihinde vefat eder ve Babüssagir Kabristanı'na defnedilir (Muhibbî,ts:64-65).

Dönemin önde gelen Hanefî ulemasından biri olan Haskefi, aralarında İsmâil b. Alî el-Müderriş, Derviş b. Nâsir el-Hulvânî, İsmail b. Abdülbâkî ei-Kâtib el-Yâzîcî, Ömer b. Mustafa el-Vezzân ve Hulâsatü'l-eser müellifi Muhibbî gibi âimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirtirmiştir (Özel, 1997:387). Ayrıca o, tedris faaliyetlerinin dışında ardından çok kıymetli eserler bırakmıştır. Bu eserler hakkında kısaca bilgi vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

2. Alâüddîn el-Haskefi'nin Eserleri

Alâüddîn el-Haskefi, yukarıda da ifade edildiği gibi döneminin en büyük âlimlerindendir. Çok kıymetli hocalardan ders aldığı gibi çok değerli âlimlerin yetişmesinde de emeği geçmiştir. İyi bir fakih olması nedeniyle aynı zamanda birkaç beldenin kadılığını beraber yürütmüş ve farklı medreselerde dersler vermiştir. Hayat tercemesinden anladığımız kadarıyla medreseler dışında bazı camilerde de ders halkaları kurmuş, halkında eğitilmesi noktasında sorumluluk almıştır. Her ne kadar kendisine hased edenlerin saldırılarına maruz kalmışsa da ilmi ve tedris faaliyetlerindeki gayretleri sayesinde hem devlet adamların hem de halkın teveccühünü kazanmıştır. Bütün bu görev ve faaliyetlerinin yanında eser telif etmekten de geri durmamıştır. Ancak tedris faaliyetlerindeki bu gayretleri, kanaatimizce onu daha çok eser telif etmekten alıkoymuştur. Buna rağmen özellikle fıkha dâir kaleme aldığı eserlerin ilim dünyasında hüsn-ü kabul gördüğünü ve şöhretini arttırdığı söylenebilir.

2.1. ed-Dürri'l-muhtâr

Haskefi'nin ilim dünyasına kazandırdığı en önemli eserin bu olduğu söylenebilir. Bu eser, Şermseddîn Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (v. 1004/1595) fıkha dair telif ettiği *Tenvirü'l-ibsâr* adlı eserin şerhidir. Hanefî mezhebindeki sahîh görüşlere yer vermesi ve birçok fikhî meseleyi özlü bir şekilde ele alması nedeniyle rağbet görmüş, üzerine bazı haşiyeler yazılmıştır. Bunların arasında en önemlileri İbn Âbidin'in *Reddü'l-muhtâr*'ı ile Tahtâvî'nin *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*'ıdır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi ile Şam'daki Darü'l-kütübî'z-Zahirîyye'de birçok nüshaları mevcuttur. Hem müstakil olarak hem de farklı haşiyeleriyle beraber birçok defa basılmıştır.³⁴⁹

349 Eserin nüsha ve baskılarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.(Özel, 1997:387-388)

2.2. Hazâinü'l-esrâ ve bedâi'u'l-efkâr

Haskefi'nin *Tenvîrî'l-ebâr* üzerine yazmayı planladığı on ciltlik kitaba verdiği isimdir. Ancak vefatı sebebiyle sadece birinci cildini ikmâl etmeye muvaffak olmuştur. Muhibbî, bu eserin bir nüshasının Darü'l-kütübî'z-Zahiriyye'de bulunduğunu dile getirir. (Murâdî, 1988:82; Muhibbî, ts:64)

2.3. ed-Dürrü'l-Müntekâ

İbrahim b. Muhammed el-Halebi'nin (ö. 956/1549)350 *Mültekâ'l-ebhur* adlı eserinin şerhidir. 1080 (1669) yılında telif edilen eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde ve Darü'l-kütübî'z-Zahiriyye'de birçok nüshası mevcut olup defalarca basılmıştır (Murâdî, 1988:82; Özel, 1997:387-388; Muhibbî, ts:63).

2.4. İfâdatü'l-envâr

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310)351 fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *el-Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. İbn Âbidin'in bu esere *Nesemâtü'l-eshâr* adıyla bir haşiye yazmıştır. (Murâdî, 1988:82; Özel, 1997:388; Muhibbî, ts:63)

2.5. Şerhu Katri'n-nedâ

Bu eser Nahiv âlimlerinin önde gelen âlimlerinden olan İbn Hişâm'ın Katrü'n-nedâ adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Haskefi'nin İfâdatü'l-envâr adlı eserini neşreden Muhammed Berekât, bu eserin bir nüshasının Hişâm el-Burhânî'nin özel kütüphanesinde bulunduğunu söyler.

2.6. İhtisâru'l-fetâvâ's-sûfiyye (Muhtasarü'l-fetâvâ's-sûfiyye)

Bu kitap daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fadlullah Muhammed b. Eyyûb el-Mâcevî'ye (v. 666/1267) (Ziriklî, 2002:47) ait el-Fetâvâ's-sufiyye fi tariki'l-Behâiyye isimli eserin özetidir. Haskefi, eserinde seçici davrandığını dile getirerek "Kitabı mütalaa ederek bazı faydalı meseleleri seçtim" buyurur (Haskefi, vr.5a.). Bir fakih olarak bu eseri ihtisar ederken Mâcevî'nin eserinde yer alan bazı zayıf hadisleri, kelâm-ı kibârî ve menkıbeleri eserine almamıştır. Kanaatimizce onun bu konudaki hassasiyeti fıkıh merkezli bir düşünce yapısına sahip olmasından kaynaklanır. Çünkü sûfiyenin bu konularda pek seçici davrandığı söylenemez. Zâhir ehli ulemanın tenkitlerine neden olmasına rağmen ehli tasavvuf, rivayetlerin sıhhatinden çok mana ve işaretleriyle ilgilenir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bâtın ehli sûfiler ile zâhir ehli olan âlimlerin bilgi edinme yolları birbirinden farklıdır. Sûfilerin müşâhede ve mükâşefe gibi kendilerine hâs bazı bilgi edinme yolları vardır ki, bu bazı çevrelerce kabul görmeyen bir durum arz eder.

Mâcevî'nin telif ettiği ve Haskefi'nin ihtisâr ettiği bu eser, Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin (v. 632/1234) 'Avârifü'l-ma'ârif adlı eserinin tertibine uygun bir şekilde 63 bâbdan ve 165 fasıldan oluşur. Bu eser Mâcevî'nin ifadesine göre onun, 'Umdetü'l-ebâr ve 'Umdetü'l-ahbâr isimli iki eserin bir araya getirilmiş halidir. Şöyle ki, müellif mezkûr iki eserde olmayan bazı rivayetleri de ekleyerek yeni bir tertiple bu kitabı telif ettiğini dile getirir (Mâcevî, vr.3a.).352

Kitabın müellifi el-Mâcevî, bu eserde tasavvuf ehlinin namaz, dua, zikir ve davranışlarına dair bazı meseleleri ele aldığını söyler (Mâcevî, 3a-b). Birinci bâbda, ilim ve mârifete dair bazı meseleler ele alınırken, son bâbda ise, şükür, semâ ve tevbe gibi hâl ve makamlardan bahsedilir.

350 Tam olarak doğum tarihi bilinmemekle beraber 956/1549'da vefat ettiği belirtilir. Dönemin büyük fakihlerinden olup, hadis, tefsir ve Arap dili alanlarında otorite kabul edilir. Halep'te ilim tahsiline başlamış ardından Mısır'da eğitimine devam etmiştir. Daha sonra İstanbula yerleşmiş ve farklı camilerde imamlık yapmıştır. En son Fatih Camii imamlığına atanır ve vefat edinceye kadar orada inşâ edilen Dârü'l-kurrâ medresesinde müderrisliğe devam eder. bkz. (Kehhâle, 1993:55); (Has, 1997:235).

351 Tam adı Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'dir. 620/1223 yılında Buhara yakınlarında bulunan Nesef şehrinde doğduğu ifade edilir. Dönemin büyük âlimlerinden ders okur. Buhara Moğol istilasına maruz kalınca Kirman'a geçer ve uzun süre Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde ders verir. İslâmî ilimlerin tüm dallarında eser verdiği söylenebilir. Kesin olmamakla beraber 710/1310 yılında vefat ettiği nakledilir. *el-Menâr*'ı klasik sonrası Hanefî usul edebiyatının tartışmasız en etkili eseri olup hakkında 100'e yakın çalışma yapılmıştır. bkz. (Bedir, 2006:567-568)

352 Bu çalışmamızı yaparken Mâcevî'nin el-Fetâvâ's-sûfiyye adlı eserinin mahtut bir nüshasına ulaştık. Nüshanın sonunda isim belirtilmeden Pirezren Kadısı'nın eliyle bu nüshanın yazıldığı ifade edilmektedir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Mâcevî bu kitabında hem Arapça hem de Farsça kitaplardan istifade etmiştir. Nitekim kitabın dili Arapça olmasına rağmen yer yer Farsça ibare ve şiirlere de yer verilir. O, bu kitabı âvâmın istifadesi için yazdığını söyler. Nitekim bu kitap tasavvufî meseleleri almanın yanında, sûfîlerin ibadet ve takvalarından da bahseder.

Mâcevî'nin Bu kitabı şeyhi Ebû Muhammed Zekeriyye el-Multânî'ye (v. 666/1267) takdim ettiği, onun da bu kitabın nüshalarının çoğaltılıp okutulmasını emrettiği, kendisine de böyle bir kitabı telif ettiği için Farsça "Hudâ ez vey kabul kerd" (Allah senden bunu kabul etsin) şeklinde dua buyurduğu aktarılır. Ayrıca Multan şehrinin kadısı olan Fahreddîn b. Sâlâr ed-dihlevî'nin de bu kitabı okuyup beğendiği ve tedrisine cevaz verdiği ifade edilir. Bunun yanında Mâcevî'nin, kitabı yazdıktan sonra şeyhini, rüyasında kendisine namazda iktidâ etmiş bir vaziyette gördüğü ve bunu da telif ettiği kitapla ona kurbîyet kazandığı şeklinde yorumladığı belirtilir.(Çelebi, 1947:1225)

2.7. el-Cem' beyne Fetava İbn Nüceym

Haskefî'nin talebesi olan Muhibbî, bu eserin Zeynüddin ibn Nüceym'in *Fetâvâ*'sının kendi oğlu ve Şemseddin et Timurtâşî tarafından yapılan tertiplerinin birleştirilmiş şekli olduğunu söyler.(Muhibbî,ts:63)

2.8. Ta'likâ 'alâ Sahîh-i Buhârî

Haskefî'nin henüz hocası Muhâsinî'nin yanındayken Sahîh-i Buhârî dersleri vermeye başladığını belirtmiştik. Ayrıca daha sonraki tedris hayatında da bu derslerine devam ettiğini biliyoruz. Nitekim vefat etmeden bir yıl önce bir câmîde bu dersleri vermeye devam ettiğinden bahsetmiştik. Muhibbî, onun Sahîh-i Buhârî üzerine 30 varak kadar ta'liklerinin bulunduğunu haber verir.(Muhibbî, ts:63)

2.9. Ta'likâ 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî

Muhibbî, Haskefî'nin Beyzâvî Tefsîri'nin Bakara Sûresi'nden İsrâ Sûresi'ne kadarki bölümü üzerine de ta'liklerinin bulunduğunu zikreder ancak bunların kaç sayfa olduğundan bahsetmez.(Muhibbî, ts:63)

Bu son üç eser kaynaklarda kendisine nispet edilen eser olup, nüshalarının bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak hem Muhibbî hem de Murâdî, onun bunların dışında bazı risâleleri olduğunu dile getirirler ancak isim belirtmezler (Murâdî, 1988:83; Muhibbî,ts:63). Kanaatimizce bu risaleleri farklı eserler üzerine yazdığı ta'lik ve haşiyelerdir.

4. Alâüddîn el-Haskefî'nin Muhtasarı'l-Fetâvâ's-sûfiyye'si Bağlamında Tasavvufî Meselelere Yaklaşımı

4.1. İlim ve Zühhd

Haskefî bu eserinde ilimden maksadın ilmin kendisi değil onunla amel olduğunu ifade eder. O, ilk sırada fıkıh ilminin, âhîret ilmi olarak ifade ettiği zühhd ve verâ'ı ve aynı zamanda kalbe taalluk eden tevhd ilmi ile beden ve âzâlara taalluk eden fûrû' ilimlerini kapsadığını ancak zamanla sadece hüküm ve fetvâ ilimlerine tahsis edilen bir terime dönüştüğünü söyler (Haskefî, vr.5a.).

"Fıkıh-ı tâm"ın aynı zamanda "Fıkıh-ı ekber" şeklinde ifade edildiğini, bununda ancak amelle "ekber" olabileceğini söyleyen Haskefî, amelsiz ilmin dînî naslarda kınandığına dikkat çeker. "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir"³⁵³ ve "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"³⁵⁴ ve "Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"³⁵⁵ âyetleri ile Hz. Peygamber'in kendisine insanların en şerlisi sorulduğunda onun "Bozguncu âlimdir. Çünkü o, bozulduğunda âlem de bozulur. İlmi, kendisini zühde verâ'a götürmeyen kişi ancak Allah'tan uzaklaşır"³⁵⁶ şeklinde cevap verdiği hadisi bu naslardan sadece bir kaçıdır. Haskefî, ilmin "lillâh" tahsil etmeyenlerin vahim durumunu arz etmek için Hz. Peygamber'in şu hadisin zikreder "İlmi şu üç

353 Cuma, 62/5.

354 Saff, 61/2.

355 Bakara,2/44.

356 Bu lafızlar mezkûr ve menkul bir rivayete ulaşamadık ancak "Kıyamet günü Allah katında insanların en şerlilerinden biri de, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir" hadisi anlam olarak Haskefî'nin zikrettiği hadise benzerlik arzeder. (Dârimî, 2013:13)

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

şey için öğrenenler ateştedir (cehennemdedir): Âlimlere karşı övünmek, sefihlerle tartışmak ve insanların ilgilerini üzerine çekmek.” (İbn Mâce, 2009:23)

Haskefî, Hasn-ı Basrî'nin “Bu ilmi tahsil eden bir gurup vardır ki, ahiretten nasipleri yoktur. Ancak Allah Teâlâ, bu kişilerin vesilesiyle ilmi bu ümmet için muhafaza eder. Havâs ehli de bu konuda “ilim, çokça rivayet ezberlemekle değil, azda olsa kendisiyle amel etmektir” buyurmuşlardır. Yine bazılarında şöyle rivayet edilmiştir ki, “Kim kulağıyla dinlerse, bu dinlediklerini başkalarına aktarır. Kim kalbiyle dinlerse, dinlediklerini idrak eder. Kim de duyduklarıyla amel ederse, hidayeti bulur.” Buna göre sahibine Allah katında izzet ve yücelik kazandıran ilim, ihlas ve amelle yoğrulmuş ilimdir (Haskefî, vr. 5a-b.).

Haskefî'ye göre âlim fıkıh ilmiyle yetinmemeli kalbinin rikkati için zühd ilmini de tahsil etmelidir. Bu konuda bağlı olduğu mezhebin imamı olan Ebû Hanîfe'yi örnek gösteren Haskefî, onun her gün ve gece dört yüz rekât namaz kıldığını, bir seferinde Kâbe'nin içinde kıldığı iki rekât namazla Kur'ân'ı hatmettiğini aktarır. Buna rağmen onu “Kendilerinden olmasam da sâlihleri severim. Umulur ki, Allah bana da onların sayesinde sâlâhı bahşeder” buyurmuştur (Haskefî, vr. 6a.).

4.2. Fukarâ, Budela ve Hızır

4.2.1. Fukarâ

Fukarâ olarak ifade edilen salâh ehli insanların aynı zamanda şefaahat ehli olduklarını dile getiren Haskefî onlar hakkında şu rivayeti aktarır: Hz. Rasulullah'a ‘önümüze Kitap ve sünnette olmayan bir şey geldiğinde ne yapalım?’ diye sorulduğunda o: ‘Sâihlere sorun ve onların istişarelerine arz edin’ buyurmuştur.³⁵⁷ Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Mu'in ihtilaf ettikleri fikhî meseleleri dönemin sûfî büyüklerinden Ma'rûf el-Kerhî'ye götürürlerdi. Kendilerine, onun fakîh olmadığı hatırlatıldığında ise onlar, az önce zikrettiğimiz hadisle cevap verirlerdi. Ayrıca İmâm Şâfîi'nin müşkül gördüğü bazı meselelerde o dönemin sûfilerinden Şeybân er-Râ'î'nin de görüşünü aldığı rivâyet edilir. (Zebîdî, 1994:170)

Haskefî'ye göre fukarâ olarak nitelenen bu insanlar, Allah Teâlâ'nın kalplerine mârifet elbisesini giydirdiği ve kendilerini ihsan makamına yücelttiği sâihlerdir. Bu zâtların surları ‘arşın etrafında dolaşır yani müşâhede ve mükâşefe ehli dirler. Nitekim Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ında Enbiyâ Suresi 31. ayetin³⁵⁸ tefsirinde şöyle söyler: Evliyâlar, yeryüzünü sâbit tutasın dağlar gibidirler. Yeryüzü ehli onların sayesinde rızıklandırılır, onların sayesinde ikram görür ve onların sayesinde bela ve musibetlerden kurtulur. Ayrıca nasıl ki, insanlara, yeryüzünde istedikleri yerlere ulaşabilmek için geniş yollar var edilmiş; aynı şekilde evliyâların dua ve irşadları insanları asıl olan hedefe ve maksada sevkeder. (el-Kuşeyrî, ts:500)

Haskefî, bir hadiste işâret edildiği gibi kişinin sevdikleriyle beraber haşredileceğini (Nisâbü'rî, ts:165) ve “Sûfiyenin meclisinde oturan, onlara mensup olan ve onları seven kişi şakî olmaz” sözünün de bu bağlamda dile getirildiğini hatırlatır. Ayrıca Haskefî, ehli tasavvufun, evliyâların kerametleri hakkında verdiği bazı malumatların bazı âlimlerce tenkit edildiğini hatta İbn Asâkir'in bazı sözleri küfür olarak nitelendirdiğini ancak bunun, onu bağladığını, çünkü İmâm Nesefî gibi büyük mütekellimlerin kitaplarında kerametlerin hak olduğunun ifade edildiğini belirtir (Haskefî, vr. 6a-b.).

4.2.2. Budelâ (Ebdâl)

Hakâikü'd-dekâik adlı tefsirde Mâide Sûresi'nde inzâl olunan “Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik”³⁵⁹ mealindeki ayet bağlamında şöyle söylenir: Ümmet içinde farklı mertebelerde ahyâr, evtâd ve budelâlar olacaktır. Musibet, sıkıntı ve âfet durumlarında bunlardan meded istenir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde “Bu ümmet içerisinde Hz. İbrâhîm'in ahlâkı üzere kırk, Hz. Mûsâ'nın ahlâkı üzere yedi, Hz. İsâ'nın ahlâkı üzere üç ve Hz. Muhammed'in ahlâkı üzere bir kişi bulunur” buyurmuşlardır (Taberânî, 1994:181). Nitekim Hz. Peygamber, bu kişiler sayesinde dünya ehline yağmur indirildiğini, bunların sayesinde belaların

357 Bu rivâyette herhangi bir hadis kitabında ulaşamadık. Ancak İmâm-ı Gazzâlî'nin İhyâ adlı eserinin hadislerinin tahrîcinin yapıldığı bir eserde bu hadisin cumhura göre zâyıf bir rivayet olduğu ifade edilir. Bkz. (İrâkî, 2005:30)

358 Ayetin Arapçası şöyledir: وجعلنا في الأرض رواسي أن تميد بهم و جعلنا فيها فجاجا سبلا لعلمهم يهتدون
359 Maide, 5/12.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

defedildiğini ve yine bunların sayesinde insanların rızıklandırıldığını söylediği nakledilir. 360 Buna göre yeryüzünün evtâdı (sabit dağları) peygamberlerdir. Nübüvvet sona erince Hakk Teâlâ, onların yerine bu ümmetten bazı zâtları görevlendirir. Bu zâtların diğer insanlara üstünlükleri çokça namaz kılmaları, oruç tutmaları veya zikir yapmaları sayesinde değil; güzel ahlakları, sadık vera'ları, hüsn-ü niyyetleri, Allah'a tam teslim olmuş kalpleri, insanlara karşı mütevazı ve tüm Müslümanlara karşı samimi olmaları sayesinde (Haskefi, vr. 6b).

Haskefi, yeryüzünün, peygamberlerin ölümünü ve âhirete irtihâlini Allah'a şikâyet ettiğini, bunun üzerine Hakk Teâlâ'nın, ona hitaben "Sende kırk siddik zâtı yaratacağım" buyurduğunu nakleder. Her dönemin budelâsının, o zamana münasip düşecek özelliklere sahip olduğu ifade edilir. Nitekim Kur'ân'da geçen "Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz"361 ayeti insanların yaşadığı zamanlar arasındaki farklılık ve dönüşümlere işaret eder.

Haskefi'ye göre budelâ kırk kişidirler. Mertebeye bunların üstlerinde "umenâlar" var ki, bunların sayısı yedidir. Umenâların bir üst mertebesi "eimme-i selâse" ve bunların üstlerinde de kutub denen bir zât bulunur. Hangi sınıftan biri vefat ederse bir alt mertebede bulunanlardan biri onun yerine geçer. Ayrıca kutub, eimme-i selâseyi; eimme-i selâse, umenâyı; umenâ, budelâyı; budelâ da diğer velileri bilir. Velilerin ise bazı insanlar tarafından da tanınabildiği gibi bazen gizli kalabilirler (Haskefi, vr.7a.).

4.2.3. Şeriat, Tarikat ve Hakikat

Haskefi, bu eserinde üç tarikten bahseder. Bunlardan birincisi şeriattır ki, Allah'ın dinine sınıksız temessükü gerektirir. Bu yolda Hakk Teâlâ'nın emirleri ifa edilirken, yasaklarından tecennüb edilir. İkinci tarik ise tarikattır. Bu yolda, nafilelerle Allah'a yaklaşılar ve haramlar dışında şüpheli şeylerden uzaklaşılar. Üçüncü ve son tarik ise hakikat tarikidir. Bu yolda ahiret hallerinin inkişafı tahakkuk eder. Anlaşılacağı üzere her bir tarik, bir öncenin ekmele, bir sonrakinin de şartıdır (Haskefi, vr. 7b.).

4.2.4. Hızır

Haskefi, Hızır'ın nübüvveti ve hâlihazırda hayatta olup olmadığına dair farklı görüşlerin bulunduğunu ifade ettikten sonra ehl-i sünnet ve'l-cemaat katında onun âb-ı hayat suyundan içtiği ve hayatta olduğu bilgisinin genelde kabul edilen bir görüş olduğunu nakleder. Nübüvveti konusunda ise Ebu'l-Leys'in "O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka (Onlara bildirir)"362 ayeti kerimesini delil getirerek onun peygamber olduğunu noktasındaki görüşünü nakleder. Nitekim Kehf Sûresi'nde Hz. Mûsâ ile karşılaşan Hızır'ın Allah tarafından, sûfilerin "ilm-i ledün" şeklinde terimleştirdikleri özel bir bilgiyle donatıldığı açıkça ifade edilmektedir.363

Hızır'a Allah tarafından bir kitap verilmediği dolayısıyla şeriat sahibi bir peygamber olmadığı noktasında icmâ' vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in "Benden sonra peygamber yoktur"364 hadisi bu çerçevede anlaşılır. Yani hadiste kastedilen şeriat sahibi peygamberdir. Nitekim Hz. İsmâ'nın ve Hz. İlyâs'ın da aynı şekilde yaşadıklarına dair ehl-i sünnetin bir inancı vardır. Kur'ân'da inzâl olunan "Biz senden önce hiç kimseye ebedilik (ölümsüzlük) vermedik"365 ayetine gelince, bu ayetin muhatabı kâfirlerdir. Nitekim onların Hz. Peygamber'e hitaben Kur'ân'ın ifadesiyle "Onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz"366 demeleri üzerine Hakk Teâlâ mezkûr ayeti indirmiştir. Ayrıca ayette kastedilen daimî ebediliktir ki, bu sadece Hakk Teâlâ'nın sıfatıdır (Haskefi, vr. 7b.).

Haskefi, Hızır'ın varlığına dair birçok sahabe, tâbiîn ve âriflerden tevâtüren gelen nakillerin bulunduğu hatırlatarak bazıları zikreder (Haskefi, vr. 8a.). Bunlardan birisi Hızır'ın, Hz. Alî ile karşılaştığına dair rivayettir ki, bu karşılaşmada Hızır'ın ona şu duayı öğrettiği aktarılır:

يا من لا يشغله سمه عن سمع ولا تشتهه عليه الأصوات، يا من لا تغلظه المسائل ولا تختلف عليه اللغات، يا من لا يكله الحاح الملح، أدقني برد عغوك و حلاوة مغفرتك.367

360 Taberânî'nin Mu'cemü'l-kebîr isimli eserinde zikrettiği hadisin devamında bu ifadelere de yer verilir.

361 İnşikâk, 84/19.

362 Cin, 72/26-27.

363 Kehf Sûresi 65. ayette bununla ilgili meâlen şöyle buyrulur: "Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."

364 Buhârî, Enbiyâ, 50.

365 Enbiyâ, 21/34.

366 Tûr, 52/30.

367 Anlamı: "Ey bir şeyi duymanın Kendisini başkasını duymaktan alkoymayan! Ey kendisine dua eden seslerini birbirine karıştırmayan! Ey (isteyenlerin) istekler(inin çokluğu kime ne vereceği hususunda) Kendisini

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Bir diğeri ise Âtâ'nın İbn Abbâs'tan naklettiği şu rivayettir: "Hızır ile İlyâs her gün bir araya gelirler. Birbirinden ayrıldıklarında ise şu kelimeleri okular:

بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا يَسُوقُ الْخَيْرَ إِلَّا اللَّهُ، بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا يَكْتَشِفُ السُّوءَ إِلَّا اللَّهُ، بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ مَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنْ اللَّهِ، مَا شَاءَ اللَّهُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ 368

4.3. Şeyh-Mürîd İlişkisi

4.3.1. Âlimlere, Sâlihler ve Büyüklere Tazim

Haskefî'ye göre âlim-müteallim ve küçük-büyük arasındaki ilişki ile şeyh-mürîd arasındaki ilişki arasında benzerlik vardır. Zira o, müridin edeplerini anlattıktan hemen sonra küçüklerin büyüklerine saygıda kusur etmemeleri ve âlimlere toplumda hak ettikleri hürmetin gösterilmesi gerektiğini dile getirir. Bu düşüncelerini naklettiği şu hadislerle ortaya koymaya çalışır (Haskefî, vr.9b.):

Hızır Peygamber "Küberânın önünde yürümek büyük günahlardandır ancak mel'un biri onların önünde yürür" buyurur. O'na "Küberâ kimlerdir?" diye sorulduğunda O: "Âlimler ve sâlihlerdir.369 Onlara tazimde bulunmak dine tazimde bulunmak; onları hakir görmek ise dini hakir görmek gibidir" buyurur.370

"Yaşlılara yaşından dolayı hürmet gösteren genci Allah Teâlâ, ihtiyarladığında ona saygı gösterecek gençlerle karşılaşır."(İrâkî, 2005:655)

"Kim birisine Allah'ın Kitabı'ndan bir ayet öğretirse, onun mevlâsı (efendisi) olur."(Taberânî, 1994:112)

4.3.2. Mürîdin Edepleri

Haskefî'ye göre mürîdin şeyhine tazimde kusur etmemesi, hizmetinde bulunması gerekir. Namazda dahi onun hizasında durmaktan hayâ etmelidir. Nitekim İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre O, Hz. Peygamber'in arkasında kıldığı nafil namaz esnâsında Hz. Peygamber'in sol tarafında yer tutar. Hz. Peygamber, onun çekip arkasından dolandırır ve sağ yanına hizalar ancak İbn Abbâs, tekrar sol tarafa geçer. Hz. Peygamber birincisinde olduğu gibi onu sağ tarafına hizalayınca o, tekrar eski yerine geçer ve bu durum üç defa tekrar eder. Selam verdikten sonra Hz. Peygamber, ona: "Seni sağ yanımda durmandan alı koyan nedir?" diye sorar. O da: "Senin peygamberliğin yâ Rasûlallâh" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini açıp ona duada bulunur.(Mâlikî, 2011:137) Aynı zamanda mürîd, hilâfete layık görülmedikçe şeyhinin gıyabında dahi onun yerine oturmamalıdır. Nitekim Hz. Osman halife olduktan sonra minbere çıkıp Hz. Peygamberin durduğu yerde durmuş ve hutbe okumuştur.(Kârî, 2002:1048)

Mürîdin edeplerinden biriside şeyhine gizli ve açıktan her daim dua etmelidir. Hiçbir surette ona itirazda bulunmamalı, mümkün oldukça onun söz ve fiillerini iyi yormalı ve hüsn-ü zanla karşılamalıdır. Şeyhine karşı kalbinde bir şüphe oluşmaya başladığında hemen Hz. Mûsâ ile Hızır'ın kıssasını hatırlasın.371 Nitekim zahirde hoşnutsuzluğa neden olan nice olayların batinında ancak ehlinin kavrayacağı hikmetler vardır. Hikmet, Müminin yitiğidir (İbn Mâce, 2009:15) ve iyiye hamledilecek bir durumu olduğu müddetçe Müslümandan zahir olan hiçbir söz ve davranış kötüye yorumlanmamalıdır. Ancak müellif, İlahî bir koruma altında bulunan peygamberlerin dahi yaşadıkları dönemde insanlardan sözlü eziyet gördüğünü belirterek sûfiyenin bunun şuurunda olduğunu ve kendilerine iftirada bulunup kötü şeyleri isnat edenlere aldırmadığını çünkü onların, insanları değil Hakk Teâlâ'yı razı etme uğraşında olduklarını nakleder (Haskefî, vr. 8b-9a.).

Haskefî, mürîdin, şeyhinin tasarruflarını iyiye yorması gerektiğine dair birçok kıssaların nakledildiğini ancak Kur'an'da zikri geçen Hızır-Hz. Mûsâ kıssasının anlatılan için kâfi geleceğini bildirir. O, sûfi

şaşırtmayan! Ey dillerin farklı olması sebebiyle şaşırmanın! Ey ısrar edenlerin ısrarları nedeniyle yorulmayan Allah! Bana affının serinliğini ve rahmetinin tadını tattır." Bu rivayet için bkz. (Dînevîrî, 1999:402)

368 Anlamı: "Bismillahi Mâşallah! Hayır Allah'tan başkası vermez. Bismillahi Mâşallah! Kötülüğü Allah'tan başkası savmaz. Bismillahi Mâşallah! Sahip olduğunuz her nimeti veren Allah'tır. Mâşallah! Güç ve kuvvet sadece Allah'ındır." Bu rivayet için bkz.(Hindî, 1981:73).

369 Haskefî'ye göre âlim dinin muhafızı, sâlih ise dinin âmilidir. Bkz. (Haskefî, vr.10b.)

370 Hadis kaynaklarında böyle bir hadise ulaşamadık.

371 Kur'an'da geçen bu kıssada, Hızır'a verilmiş olan ve sûfilerin "ilm-i ledün" şeklinde ifade ettikleri gayb ilminden birkaç hadise zikredilmektedir. Buna göre hiçbir şey bizim zahirde gördüğümüz gibi değildir. Bu kıssa da başımıza gelen bütün olayların derinliğinde büyük hikmetlerin bulunduğu açıkça ortaya koyar. Bunun için bkz. Kehf, 18/65-82.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî'ye (v. 297/909) bir mesele sorulduğunu ve onun buna cevap verdiğini, akabinde soruyu soran kişinin bu cevaba razı gelmediğini görünce Cüneyd'in "Madem benim görüşüme muvafakat göstermiyorsunuz benden uzaklaşın" dediğini nakleder. Haskefî bu bağlamda *İrşâd* isimli bir kitaptan nakilde bulunarak³⁷² müridin kalbini şeyhe karşı muhafaza etmesi gerektiğini ve ona asla herhangi bir konuda itiraz etmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra böyle bir yanlışa düşen kişinin tövbe etmesi gerektiğini belirtir. Nitekim ilim meclislerinde "Hocalara karşı gelmenin tövbesi yoktur" şeklinde bir söz dile getirilir. Haskefî, sûfi büyüklerinden ve aynı zamanda müelliflerden Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin "Anne ve babaya karşı gelmenin günahı tövbe ile silinir ancak hocaya karşı gelmenin günahını hiçbir şey temizlemez"³⁷³ buyurduğunu nakleder (Haskefî, vr. 9a.).

Haskefî, müridin, kalbinde şeyhe karşı taşıdığı duyguların mükâfat veya ceza olarak karşılığını şeyhin vefatından sonra göreceğini nakleder. Buna göre şeyhi hakkında kötü düşüncelere sahip olan kişi, onun vefatından sonra kötü zannının cezasını; iyi düşünceler sahip olup kalbi bulanmayan kişi ise, bu rıza duygusunun hayrını ve bereketini hayatında görecektir ve yaşayacaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssası, şeyh hakkında kalpte doğan tüm kötü zanları izale edebilecek bir hakikati içinde barındırmaktadır.

Son olarak mürid, hayatı boyunca şeyhinin adımlarını takip etmeli ve onu rol model olarak almalıdır. Nitekim şeyhsiz bu tarikte seyre niyet eden mürid için sûfiyye de "şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" şeklinde yaygın bir kanaat oluşmuştur. Bu aynı zamanda bir uyarıdır. Bu ifade, hayatında bu yola girip de rol model kabul edilebilecek bir kâmile intisap etmeyenlerin şeytanın tuzaklarından emin olamayacakları hakikatine işaret eder (Haskefî, vr. 9a.).

4.3.3. Birden Çok Şeyhe İntisap

Haskefî, mukallidin vefat etmiş bir müctehide uyabileceği gibi müridin de hayatta olmayan bir şeyhe intisap edeceğini belirtir. Aynı şekilde bir ilim talebesi birden çok hocadan ders alabileceği gibi mürid de birden fazla şeyhe intisap edebilir. Ancak daha faziletli gördüğü zâtın babası hükmünde, diğerlerinin ise sütbabası hükmünde olacağını da ekler (Haskefî, vr. 10a.).

4.4. Sûfi

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Haskefî'ye göre ilimden maksat ameldir. Âlim ise ilmi az da olsa onunla amel edendir. O, Hakk Teâlâ'nın ehl-i tasavvufa inayeti tahakkuk ettiğini ve bu sayede yakîn derecesinde amellere muvaffak olduklarını söyler. Onlar kendi meclislerinde oturanların şakî olmadığı, ayne'l-yakîn derecesinde sâlih ameller ortaya koyan bir kavimdir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde "Kim bir kavimle iyilik üzere beraber olursa (niyeti iyilik olmasa bile) onlardandır. Kim de ceza gerektiren bir işte isteyerek bir kavimle beraber hareket ederse, onlar gibidir" buyurmuştur. (Aclûnî, 2000:328) Her ne kadar sâlih fırkalar çok olsa da sûfilerin ehl-i sünnet ve'l-cemâate olan temessükleri müsellemdir.

Haskefî, Kur'ân ve sünnete muvafık olmayan hiçbir şeyin fazilet olarak nitelenemeyeceğini aksine rezilet olduğunu dile getirir. Kur'ân ve sünnete mütemessik olmayan kişi, havada uçma, suyun üzerinde yürüme veya ateş yeme gibi olağanüstü şeyler gösterse bile istikamet üzere olduğu söylenemez. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî şu beyitleri devamlı tekrarları (Haskefî, vr. 10b-11a.):

علم التصوف علم ليس يعرفه
إلا أخو فطنة بالحق معروف
وليس يعرفه ما ليس يشهده
وليس يشهد ضوء الشمس مكفوف³⁷⁴

Haskefî, sûfi büyüklerinin, kendilerinden sonrakilere Kur'ân ve sünnete sıkı bir şekilde sarılmaları konusunda şiddetle tavsiyede bulduklarını söyler. Öncelikle fıkıh öğrenmenin önemini vurgulamış, âvâmdan olan cahil sûfilerin bu dinin hırsızları ve yol kesicileri olduğunu ifade etmişlerdir. Dine sonradan eklenen ve din olarak kabul edilen şeylerden yani bid'atlardan uzak durmanın lüzumunu

372 Biz bu kitabın İrşâdü'l-ibâd olabileceğini düşünerek bu bilgileri araştırdık. Ancak bu kitapta buna benzer bilgiye rastlamadık. Müellifin bu isimle hangi kitabı kastettiğini bilmiyoruz.

373 Burada kastedilen tövbesinin kabul edilmeyeceği değil, tövbeye muvaffak kılınmayacağıdır. Bu söz için bkz. (Nevevî, 2008:243)

374 Anlamı: Tasavvuf ilmi, gerçekten çok akıllı olmasıyla bilinenden başkasının bilemeyeceği bir ilimdir. Onu müşahede etmeyen, onu bilemez. Zira âmâ olan, güneşin ışığını göremez."

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

belirtmişlerdir. Nitekim fakihlerin eleştirip zemmettikleri kişiler bid'at ehli olan bu sûfi görünümlü zatlardır (Haskefi, vr.11a.).

Haskefi, sûfiyyenin eleştirildiği meselelerin çoğunda hanefî mezhebine, birkaç meselede ise şâfiî mezhebine muvafık düştüğünü dile getirir (Haskefi, vr.11a-b.). Abdestin sünnetinde Fâtiha'dan sonra bir ayet okunması, bazı namazlar için bazı sûreleri tayin etmeleri, iftitah tekbirinden sonra ellerin yana salınması ve ardından göbeğin üzerine bağlanması, imamın arkasında iken Fâtiha'nın okunması, hatimle teravîh namazının kılınması, öğle, yatsı ve Cuma vakitlerinde farz ile sünnet namazları arasında dua ile meşguliyet, Peygamber'e birbirinden farklı lafızlarla salavatlar okunması bunlardan birkaçıdır (Haskefi, vr.15b.). Haskefi'ye göre sahabeler dahi bazı meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Ancak bu ümmet için rahmet olmuştur. Çünkü onların bu ihtilafı olmasa idi bu ümmet için hiçbir konuda ihtilaf caiz olmazdı. Onun içindir ki, Talha b. Mutarrîf "Bu meselelerdeki ayrılığa ihtilaf demeyin, bilakis genişlik deyin" buyurmuştur (Haskefi, vr.13b.).

4.5. Semâ

Haskefi, kitabında semâ hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini, bazılarının buna cevaz verirken bazılarının bunu caiz görmediğini ve her iki gurubunda kendilerine göre bazı deliller zikrettiğini nakleder. Semâyâ cevaz veren büyük âlimlerin, bunu bazı şartlara bağladığını ancak zamanla bu şartların ortadan kalktığını dile getirir. Müellif, Şam müftüsü olduğu dönemde, ismini zikretmediği o zamanın sultanının sema meclislerini yasakladığını ifade eder. Ancak o, semâ meclislerinde okunan ve insanı vecde sevk eden bazı şiirleri³⁷⁵ naklettikten sonra el-Fetâvâ's-Sirâciyye³⁷⁶ isimli eserden nakille vecde gelip yüksek seslerle ve elbiseleri paralayarak yapılan semânın sufiyye ehli tarafından hoş karşılanmadığını bildirir (Haskefi, vr.92b.).

Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde Batman iline bağlı bulunan Hasankeyf ilçesi kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bu bölge tarihî süreç içerisinde bazen müstakil bir devletçik olarak bazen de Cizre ve Diyarbakır gibi önemli merkezlerle bağlı bir sancak olarak varlığını devam ettirmiştir. Hısn-ı keyf veya günümüzdeki adıyla Hasankeyf özellikle Eyyübîlerin hâkimiyetine geçtikten sonra bir ilim kenti haline gelmiş, o dönemde kurulan medreseler uzun bir zaman eğitim faaliyetlerini kesintisiz devam ettirmiştir. Bu bölgeye mensup olan âlimler "Hısnî" veya "Haskefi" nisbesiyle meşhur olmuşlardır. Çalışmamızın konusu olan Alâüddîn Haskefi, bu nisbeyle anılan ve akla gelen en önemli şahsiyettir.

Alâüddîn Haskefi, küçüklüğünden itibaren ilim tahsiline başlamış, eğitimini ikmal ettikten sonra farklı medreselerde fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerini ders olarak okutmuş, aynı zamanda Şam kadılığı görevini üstlenmiş büyük bir hanefî fakihidir. Son dönemin büyük Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn'nin adeta özdeştigi meşhur eseri er-Reddü'l-muhtâr, Alâüddîn Haskefi'nin, ed-Dürrü'l-muhtâr isimli eserine yazdığı haşiyeden ibarettir. Alâüddîn Haskefi'nin bu eseri ise, Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin *Tenvîrü'l-ebşâr* adlı eserine yazdığı bir şerhtir. Haskefi'nin, resmî olarak yürüttüğü kadılık ve müderrislik görevleri dışında bazı ders halkaları kurduğunu anlıyoruz. Bundan dolayı eser vermeye çok vakit ayıramamıştır. Daha çok önemli gördüğü bazı kitapları şerh veya ihtisar etmekle yetinmiştir. Bu kitaplardan biri de çalışmamızın konusu olan Muhtasarü'l-Fetâvâ's-sûfiyye isimli eserdir.

Muhtasarü'l-Fetâvâ's-sûfiyye, Hanefî bir fakîh ve aynı zamanda sûfi olan Fazlullah Muhammed b. Eyyüb el-Mâcevî'ye ait *el-Fetâva's-sûfiyye fi tarîkati'l-Bahâ'iyye* isimli eserin özeti niteliğindedir. Hânefi bir âlim tarafından telif edilmiş olması, başka bir hanefî âlimi tarafından ihtisâr edilmesi ve yine kitapta Hanefî mezhebine bağlı bazı âlimlerden nakillerin bulunması, bu eserin bir bakıma Hanefîlerin

375 Bu şiirlerden bazı beyitler şunlardır:

ومالسواه في قلبي نصيب حبيبي ليس يعدله حبيب
و في قلبي حبيب لا يغيب حبيب غاب عن بصري و عيني

Eserde nakledilen başka bir şiirde ise şu beyitler yer alır:

إلا وأنت مني قلبي ووسواسي والله ما طلعت شمس وما غربت
إلا وأنت حديثي بين جلالي ولا خلوت إلى قوم أحدثهم
إلا وحبك مقروننا بأنفاسي ولا ذكرتك مزونا ولا فرحا

376 Bu eser, Hanefî âlimlerden Sirâceddîn Ebû Muhammed Alî b. Osman et-Teymî el-Evşî el-Fergânî (v. 569/1173)'nin eseridir. Bunun için bkz. (Ziriklî, 2002:310) Fıkıh konularını ihtivâ eden bu hacimli kitap Muhammed Osmân el-Bostesvî tarafından tahkik edilerek, 1432/2011 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

tasavvufî meselelere bakışın yansıttığı kanısına götürebilir. Ayrıca eserde, tabiri caiz ise tasavvufun en mahrem konuları olan Hızır, abdâl, umenâ ve kutup konularına kadar görüşlerin ifade edilmesi, tasavvufun en tartışmalı meseleleri hakkında özelde Mâcevî ve Haskefi'nin; genelde ise hanefî âlimlerin ne düşündüğünü bize aktarır.

Yukarıda ifade edilen konular dışında ortaya konan diğer tasavvufî meselelerin, müellif tarafından mezhep faktöründen öte, ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın sahip olduğu akide çerçevesinde ortaya koyulduğu düşüncesine devamlı atıf yapılması önemli bir diğer husustur. Son olarak mütevazı bildirimizin, bu mahtut eser hakkında yapılacak çalışmaların ilk adımı olmasını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2000.
- Azimli, Mehmet. *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2010.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bedir, Murtezâ. "Nesefî". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006.
- Belazûrî. *Fütühü'l-buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'ü'l-müsnedi's-sahîh*, thk. Muhammed b. Zühayr Nâsir en-Nâsir, Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422/2001.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye ve'l-Ca'ferî Tebrîzî, 1947.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Müsned*. thk. Nebî Hâşim el-Gamrî. Beyrut: Dâru'l-beşâir, 2013.
- Murâdî, Muhammed Halîl b. Alî ed-Dimeşkî. *'Arfü'l-beşâm fi Men Veliye Fetvâ Dimeşki's-Şâm*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz - Riyâd Abdülhamîd Murâdî. Dimeşk-Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1988.
- Dînevîrî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân. *el-Mücâlesetü ve cevâhirü'l-ilm*. thk. Ebû Ubeydete Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. Beyrut: Dâru'bni Hazm, 1999.
- Durmuş, İsmail. "Muhibbî". C. 31. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2021.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî". C. 15. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Hindî, Müttakî. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1981.
- Irâkî, Ebu'l-fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Huseyn. *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâfi'l-İhyâi mine'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'bni Hazm, 2005.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvî. *Sünen*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Kârî, Alî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhim el-Besyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmetü li'l-Kütüb, ts.
- Mâlikî, Ebû'l-İmdâd Burhâneddîn. *Behcetü'l-mehâfil ve ecmelü'l-vesâil*. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîki't-turâsi ve't-tercümeti, 2011.
- Muhibbî. *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008.
- Nisâbü'rî, Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabî, ts.
- Oğuzoğlu, Yusuf. "Hasankeyfî". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Özel, Ahmet. "Haskefi". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd Selefî. Kahire: Mektebetü'bni Teymiyye, 1994.
- Tüzün, Mesut. *Cizre Tarihi*. İstanbul: Nûbihar Yayıncılık, ts.
- Ünalın, Sıddık. *XII. Yüzyıl Kaynaklarından İbnu'l-Ezrak'a Göre Batman ve Yöresi Tarihi Hakkında Bazı Değerlendirmeler*. ed. Salim Cöhce - Adnan Çevik. İstanbul: I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 2009.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Huseynî. *İthâfî's-sâdati'l-müttakîn bi-şerhi İhyâ-i ulûmiddîn*. el-Matba'atü'l-meymenîyye, 1994.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Ziriklî, Hayrettin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 2002.

SEYDA MOLLA SÜLEYMAN BEYAZ PİPARÎ SARGIN(PİPAR) /

GERCÜŞ/BATMAN

Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, mustafakeskinhoca@hotmail.com

Özet

Batman'ın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Seyda Molla Süleyman BEYAZ, miladi 1917 yılında bugün il olan Batman'ın Gercüş ilçesi sınırlarında olan Sargın/Peparê köyünde doğmuştur. Bölgedeki Raman aşireti mensuplarından. Seyda'nın babası Halil Efendi, annesi ise Emine Hanımefendi'dir. Seyda halk arasında köyüne nispeten "Molla Süleyman'ê Pepâr'ê" olarak anılmış ve tanınmıştır. Seyda Molla Süleyman Peparê, 20.Yüzyılda yaşamış zamanının büyük âlim müderris ve zahit şahsiyetlerdendir. Batman ili Gercüş ilçesini Sargın/Pipar köyünde (r. 1333/1917 m.) tarihinde dünyaya geldi. Seyda doğduğu köyde 6 yaşında iken babası kurtuluş savaşına katılır ve seferde şehit düşer. Kısa bir süre sonra annesini de kaybeden Seyda molla Süleyman, amcaları tarafından bakılır. 14 yaşına geldiğinde ilim talebi için evden ayrılarak Suriye'ye Şeyh Ahmed el-Haznevî hazretlerinin dergâhına giderek oradaki medresede ilim okumaya başlar. Suriye'de medrese tahsilini bitirir ve Mardin'in Kızıltepe' ilçesinde ikamet eden Seyda-ı Şeyh Abdürrezzak'tan icazetini alır. Daha sonra Batman, Mardin ve Diyarbakır'ın köylerinde fahri imamlık yapar. Her kaldığı köyde kendi medresesini kurar ve talebe yetiştirir. Seyda'nı birçok mucazı bulunmaktadır. 1998'da Batman merkeze yerleşen Seyda bir yıl sonra 1999'da vefat eder. Bu çalışma kısa bir biyografisini verdiğimiz bu zatın detaylı hayat hikâyesini ve önemli ilmi çalışmalarını konu edinerek halk arasında tanınan bu zatın bilinmeyen yönlerini gün yüzüne çıkartarak tanıtmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyda, Molla, Süleyman, Medrese, İslami İlimler

SEYDA MOLLA SÜLEYMAN BEYAZ PİPARÎ SARGIN (PİPAR) / GERCÜŞ/BATMAN

Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Abstract

Seyda Molla Süleyman BEYAZ, one of the important personalities raised by Batman, was born in 1917 in the village of Sargın/Piparê, within the borders of Gercüş district of Batman, which is today a province. He is a member of the Raman tribe in the region. Seyda's father is Halil Efendi and her mother is Emine Hanım. Seyda was known and referred to as "Molla Süleyman'ê Pipar'ê" among the people, relatively to his village. Seyda Molla Süleyman Piparê is one of the great scholars, professors and ascetics of his time, who lived in the 20th century. He was born in Sargın/Pipar village (r. 1333/1917 m.) in Gercüş district of Batman province. When Seyda was 6 years old in the village where he was born, his father participated in the war of independence and was martyred in the campaign. Seyda mullah Süleyman, who lost his mother in a short time, was taken care of by his uncles. When he was 14 years old, he left home to seek knowledge and went to Syria to the lodge of Sheikh Ahmed al-Haznavi and began to study in the madrasah there. He finished his madrasa education in Syria and received his license from Seyda-ı Şeyh Abdürrezzak, who resided in the Kızıltepe district of Mardin. Later, he worked as an honorary imam in the

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

villages of Batman, Mardin and Diyarbakır. In every village he stayed, he established his own madrasah and trained students. Seyda has many virtues. Seyda, who settled in the center of Batman in 1998, passed away a year later in 1999. This study aims to introduce the unknown aspects of this person, whose biography we have given and who is known among the people, by bringing to light the detailed life story and important scientific works of this person.

Abstract: *Seyda, Molla, Süleyman, Medrese, Islamic sciences*

Giriş

İşleyişi ve menşei itibarıyla Hz. Peygamber (a.s.) döneminin Darus-Suffa'ya dayandırılan medreseler, İslam tarihi boyunca eğitim-öğretim faaliyetleri alanında önemli işlevler üstlenmiştir. Bu eğitim-öğretim merkezleri Selçuklu ve Osmanlı döneminden itibaren kurumsallaşmış ve bu tarihi süreçten itibaren zengin bir eğitim-öğretim birikiminin oluşmasına vesile olmuştur. Bu eğitim merkezlerinin devamı olan Şark Medreseleri de bu minvalde önemli görevler ifa etmiş ve etmeye devam etmektedir. Böyle köklü eğitim müesseslerinin devamı olan Şark medreseleri yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetlerle buldukları bölge halkının dini eğitim alanındaki ihtiyaçlarını karşıladığı gibi toplumun sosyal toplumsal ve kültürel bakımından da ıslahına katkı sağlamışlardır. 377 Kurumsal olarak kökleri Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine dayanan ve bu gün Doğu medreseleri olarak isimlendirilen eğitim-öğretim kurumlarından geçmişte olduğu gibi yakın tarihte de birçok ilim ve irfan ehli şahsiyetler yetişmiştir. 378 Bu şahsiyetlerden biri de hayatını araştırdığımız Seyda Melle Süleyman Piparî'dir. Bu araştırmada Batman ili Gercüş ilçesinin Pipar/Sargın köyünde dünyaya gelen bu zatın hayat hikâyesini ilmi çalışmalarını ve hayat felsefesini ortaya koyan bazı hal ve hareketleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayla böyle şahsiyetlerin yaşadıkları dönemde dini, ictimai ve kültürel alanda ortaya koydukları iyi ve güzele intibaları geleceğe aktararak gelecek kuşakların geçmişle olan tarihi ve kültürel bağlarının canlı tutulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede hayatını ilme ve eğitime adanmış olan Seyda melle Süleyman'ın hayatının aktarılmasıyla geçmişi geleceğe taşımaya yardımcı olacaktır. Böylece bu tür çalışmalar, gelecek kuşakların bu güzel insanların hatıratlarından faydalanarak hayata daha sağlam adımlarla devam etmelerine vesile olacaktır.

1. Doğumu ve Hayatı

Seyda Molla Süleyman Pêpar'ê, 20.Yüzyılda yaşamış zamanının büyük müderris, âlim ve kanaat önderlerindedir. Asıl adı Süleyman BEYAZ olup miladi 1917 yılında bugün il olan Batman'ın Gercüş ilçesi sınırlarında olan Peparê (Sargın) köyünde doğmuştur. Bölgedeki Raman aşireti mensuplarındandır. Seyda'nın babası Halil Efendi, annesi ise Emine Hanımefendi'dir. Seyda halk arasında köyüne nispeten "Molla Süleyman'ê Pepâr'ê"

377 Mustafa KESKİN, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi • Cilt: 4 • SAYI 1 S.62.

378 KESKİN, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi • Cilt: 4 • SAYI 1 S.65.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

nisbesiyle anılmıştır.³⁷⁹ Seyda, henüz 6 aylık iken babası 1. Dünya harbine katılarak şehit düşmüştür.

1.1. Evliliği ve Çocukları

Seyda Molla Süleyman'ın iki evlilik yapmıştır. İlk eşi: Seyyid Hatice hanımefendi idi. Bu Hanımefendi Gercüş'e bağlı Gönüllü köyünde ikamet eden âlim ve veliyullah Seyyid Molla Muhammedê Dirdilî'nin kızı idi. İlk evlilikten çocukları olmayınca ikinci eşi Gercüş Düzmeşe (Havre) köyünde ikamet eden Hacı Salih Yıldız'ın kızı Hori ile evlenmiştir. Hori hanımefendi Seyda'nın dayısının kızı olup, soyu Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Seyda Molla Süleyman'ın, yaş sırasına göre Molla Hüsametdin, Molla Halil ve Molla Mehmet adında 3 oğlu ve Tali'a, Aysete, Emine ve Salime isminde de dört kızı vardır. **380**

1.2. Seyda'nın Çocukları

1) Molla Hüsametdin BEYAZ: Seyda'nın en büyük oğludur. 1953 Gercüş Havre köyü doğumludur. İlköğretim tahsilini Hifzullah Hamidi'nin köyü Sulane de tamamlamıştır. Diyarbakır'da 1. devre İmam hatip okulunu bitirdikten sonra bir süre Adana Ceyhan Dutlupınar köyünde imamlık yapmıştır. Askerlik vazifesini Afyon'da ifa ederken burada 2. devre açık öğretim imam hatip lisesine başlamış ve ilerleyen yıllarda tamamlamıştır. Batman'da Meslek Yüksek Okulu'nun açılmasıyla memuriyet hayatına adım atmış ve sırasıyla Batman Müftülük Memurluğu, Batman Belediyesi İtfaiye amiri, Batman Merkez Muhammediye Camii İmam Hatibi olarak görevine devam etmiştir. Anadolu Üniversitesi Mahalli İdareler Ön lisans mezunu olan Molla Hüsametdin, 1994-1999 yılları arasında Batman Belediyesi İtfaiye Müdürü ve Personel Müdür Vekili görevlerini icra ettikten sonra emekliliğe ayrılmıştır. Halen Batman ilinde ikamet etmekte ve iyi derece Arapça bilmektedir. Evli ve 10 çocuk babası olan Molla Hüsametdin, Tefsir, Fıkıh ve Hadis dallarında araştırmalarına devam etmektedir.

2) Molla Halil BEYAZ: Seyda'nın ortanca oğludur. 1971 Batman doğumludur. İlköğrenimi Diyarbakır'ın Çınara ilçesine bağlı Şehinan aşiretinin meskun oldukları Yarımkış köyünde tamamladı. M. Halil, İlmî eğitim için birçok âlimden ders almıştır. Bunlar sırasıyla, babası Molla Süleyman, Diyarbakır Seyfulmülük köyünde Şeyh Mehdi, Kızıltepe *Badine* köyünde Seyda Mele Füdayl, Batman'da Mele M. Şerif'ten, Diyarbakır Çınar'da Seyda Molla Ali *Sergelya(Başaran)* yer almaktadır. Eğitim hayatından sonra birçok köyde imamlık yapmıştır. Bunlardan bazıları ise şu şekildedir. Viranşehir'e bağlı *Sefa* aşireti köylerinden *Zokê* ve Diyarbakır'a bağlı *Dağkiran* köyünde fahri imamlık yapmıştır. Lise eğitimini dışarıdan tamamlamış olan Molla Halil, bir süre Batman Belediyesi'nde işçi kadrosunda çalışmıştır. Daha sonra Adana'ya yerleşerek özel sektörde çalışarak hayatını idame etmiştir.

³⁷⁹ Bu bilgiler Seyda'nın büyük oğlu Hüsametdin BEYAZ ile yapılan mülakattan aktarılmıştır. (tarih:10.08.2021)

³⁸⁰ Hüsametdin BEYAZ, (tarih:10.08.2021)

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Halen Adana'da ikamet eden Molla Halil, İyi derecede Arapça bilmektedir. Evli ve 6 çocuk babası olan Molla Halil, ilmi araştırmalarına da devam etmektedir.

3) Mehmet BEYAZ: Seyda'nın en küçük oğludur. İlk medrese eğitimini babasından aldıktan sonra farklı medreselerden de okumaya devam etmiştir. Genç yaşta kısa bir süre fahri imamlık yaptıktan sonra 1999 yılında Batman Belediyesinde memur olarak atanmış halen Batman ilinde ikamet etmektedir.

1.3. Seyda'nın Vefatı

Seyda Molla Süleyman vefatından önce geçirdiği kısa bir hastalık sonrasında 29.08.2000 tarihinde Batman'da Dâru'l-Bekâ'ya intikal etmiştir. Naaş-ı Şerifleri bu ilde medfûndur.

2. İlim Tahsili ve Tedrisatı

Seyda Molla Süleyman, henüz çocuk yaşlardayken yetim ve öksüz kalmış, 14 yaşına kadar köyünde çobanlık yapmıştır. İlme olan iştiyakından dolayı köyünden ayrılarak Suriye'ye gitmiştir. İlk ilim tahsilini Şeyh Ahmed el-Haznevi Hz. lerinin medreselerinde yapmıştır. Akıl ve zekâsıyla ön plana çıkan Seyda, hocaları tarafından çok sevilmiş ve her zaman takdir edilmiştir. Seyda Molla Süleyman, daha sonra Kızıltepe'de bulunan, İslami ilimlerde dönemin tanınmış âlimlerinden, Şeyh Ahmed el-Haznevi'nin Halifesi olan Şeyh Abdürrezzak *Helili*'nin yanına gitmiştir. İlminin geri kalan kısmını onun yanında tamamlamış ve ondan ilmi icâzetnâmesini almıştır.

2.1. Talebeleri

Seyda Molla Süleyman, hayatını imam ve müderris olarak geçirmiş ve fahri imam olarak gittiği her yerde medrese kurup talebelere ders vermiştir. Böylece Seyda'nın yüzlerce talebesi vardır. Seyda'nın okuttuğu talebelere bir kısmı şunlardır: Bir dönem Batman Belediye Başkanlığını yapmış Molla Salih Gök, Midyat'ın Arnas Köyünden Seyda Molla Zübeyir (Bölgenin tanınmış kanaat önderlerindedir), Molla Nuri Kalkan (Garzan kampı yakınlarındaki giré çello köyünde 40 yıl imamlık yapmıştır.), Molla Mustafa Tayfur (Gercüş -Nusaybin ilçe merkezlerinde uzun süre İmama Hatip olarak görev yapmıştır.), Emekli Mardin Müftüsü Celal Yıldız'ın kardeşleri Molla Muhammed Zeki Yıldız ve Molla Mahsun Yıldız, Piparlı Molla Said Beyaz, Gercüş Kefrê köyünden Molla Cemil Oğuz, Molla Yusuf Altun (Beşiri Sinê Köyünden), Midyat Arnas köyünden Molla Abdulkerim Tural, Seyid Molla Muhammed Said (Bismil bölgesinde tanınmış âlimlerinden) , Molla Beşir Okuyan (Beşiri Cinesker Köyünden, Bölgedeki kanaat önderlerindedir), Pipar köyünden Molla Muhammed Emin Şimşek, Molla Halil (Gercüş Hezüye Köyünden.), Molla Selim Aydın (Siirt Halenzê Köyünden, Rıdvanê Köyünde uzun müddet imamlık yapmıştır.), Molla Abdülkahhar Gönenç (Seyda Molla Abdullah Botikin'in Oğlu), Gercüşlü Seyyid Şeyh Maruf Yıldırım (Şeyh Seyda Cezeri nin halifesidir.), Hasankeyf Seyyidlerinden Molla Ali ve Molla

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Ömer Başaran kardeşler, Gercüş Gönüllü köyünden Seyyid Abdulselam Kardeş ve isimlerini sayamadığımız daha nice değerli hocalar Seyda'nın rihle-i tedrisatından geçmiştir.³⁸¹

2.2. İcazet Verdikleri

Midyat Arnas köyünden Molla Muhammed Emin (Midyat, Batman ve Beşiri ilçe merkezlerinde tanınmış âlimlerindedir.), Gercüş Gönüllü köyünden Molla Salih Kardeş (Gercüş, Hasankeyf ve Midyat bölgesindeki tanınmış âlim ve kanaat önderlerindedir.), Batman'ın Beşiri ilçesine bağlı Cimsarip köyünden Molla Mahmud Solmaz (Gecüş ve Bismil Bölgesi âlim ve kanaat önderlerindedir.), Molla Abdurrahman Gülçer (Diyarbakır'da meskun Şehinan Aşiretinin kanaat Önderlerindedir.), Molla Yunus Taş (Sefa Aşireti kanaat önderlerindedir.)

2.3. İmamlık ve Müderrislik Yaptığı Yerler

Seyda Molla Süleyman medrese eğitiminden sonra çok sevdiği tedrisata devam etmek için fahri imamlık yapamaya başlamış ve görev yaptığı yerde talebe okutmuştur. Bu çerçevede ulaşılan bilgilere göre Seyda'nın imam ve müderris olarak görev yaptığı yerler şöyle sıralamak mümkündür: Suriye'de Kamışlı iline Bağlı bazı Köyler, Batman Merkeze Bağlı; Korêkê, Candere, Gêrbereşk, Gercüş'e Bağlı; Pipar, Havrê, Mervaniyê, Karmutê, Kurtalan'a Bağlı; Garzan Kampı, Beşiri'ye bağlı Sulanê (Şeyh Hıfzıllah Hamidi'nin Köyü), Rıdvanê, Bismil'e Bağlı; Hıncıka (Merdanoğlu Köyü), Mardin Derik'e Bağlı; Safa Aşireti Köylerinde, Viranşehir'e Bağlı; Kadıköy, Diyarbakır'a Bağlı; Harikê, Kübeyşi, Kânipank, Méseyrikê ve Körtepe köylerinde fahri imamlık yapmış ve bu köylerin çoğunda aynı anda medrese talebelerine dersler vermiştir.

3. Seyda'nın Eserleri ve Hattatlığı

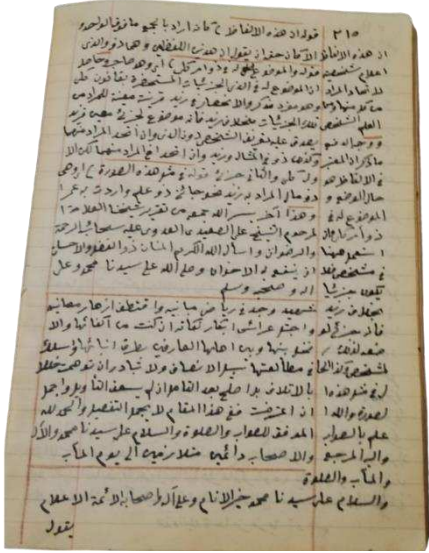
Seyda Mola Süleyman, hayatı boyunca ilmi araştırma yapmış, gece geç vakitlere kadar ilimle iştigal etmiştir. Bu yoğun ilmi çalışmalarından olsa gerek Seyda derlemiş olduğu bir fetva kitabı dışında müstakil bir eser kaleme almamıştır.³⁸² Ancak Seyda'nın bazı Arapça eserleri el yazması olarak kaleme almıştır. Bu el yazması eserlerin kenarlarında (hamış) metni açıklayan notlara mevcuttur. Bu yönüyle söz konusu yazmalar bir orijinaliteyi ifade ettiği gibi, Seyda'nın iyi bir hattat olduğunu da ortaya koymaktadır.³⁸³ Seyda'nın el yazmalarından örnekler, birkaç kare fotoğraf ve Mezarı

381 Bu bilgiler Seyda'nın ortanca oğlu M. Halil BEYAZ ile yapılan mülakattan aktarılmıştır.(tarih: 15.09.2021)

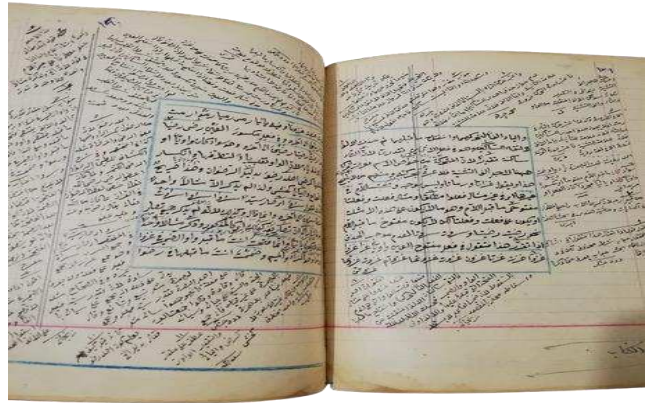
382 Bu kitap el yazması olarak Seyda'nın küçük oğlu Mehmet BEYAZ'ın kütüphanesinde bulunmaktadır.

383 Bu el yazması eserler, Mehmet BEYAZ'ın kütüphanesinde bulunmaktadır.

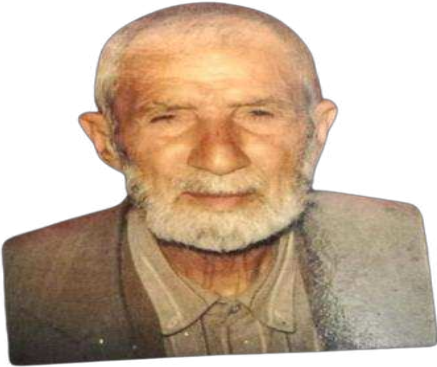
GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Resim-1

Resim-2

Resim-3

Resim-4

Resim-5

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

4. Sîreti ve Hikmetli Sözleri

Seyda Molla Süleyman, zayıf ve uzuna meyilli bir görünümü vardı. Güler yüzlü tatlı bir yüzü vardı. Gülünce çok aşırıya gitmez tebessüm ederdi. Sakalı sünnete uygundu. Kendisi Kur'an ve Sünnet'e titizlikle uyar, Kur'an ve sünnett'en sapmazdı. Seyda İslam'a davet konusuna önem verirdi. Bu kapsamda misafirlige gittiği her yerde kulplu bir torba içinde Said Havva'nın (1935-1989) *Cündü Allah ve Fikhü's Sünnet* adlı kitaplar başta olmak üzere birkaç kitap taşır ve konakladığı yerde cemaate o kitaplardan okurdu.

Kendisine sorulan bir fetvayı araştırmadan kesinlikle cevap vermezdi. Söz, ve davranışlarıyla çok etkileyici ve cazip bir kişiliğe sahipti. Sohbetleri etkileyiciydi. Köy köy, diyar diyar gezip İslam davası için çalışmış, bu uğurda çok mücadeleler vermiştir. Gittiği her yerde medreseler kurmuş, talebeler yetiştirmiştir. Seyda hiçbir vakit iki çeşit yemek yememiş ve her zaman az yemiştir. İmamlık ve müderrislik görevini ifa ederken resmi görev üstlenmemiş, peygamber varisi olarak karşılık beklemeden ömrünü ilim ve irfan yolunda harcamıştır. Kendisine yapılan resmi görev tekliflerini de reddetmiştir. Seyda, İlim tahsili için gittiği Suriye'den amcasının ölüm haberini alınca dönüp amcasının henüz küçük yaşlarda olan çocuklarına babalık yapmıştır. Böylece fedakârlık örneğini fiili olarak ortaya koymuştur.

Seyda'nın talebelerinden M. Abdülkahhar: Seyda'nın hayatına ilişkin şu üç özelliğinden bahsederek şunları ifade etmiştir: Seyda fahri imamlık yaptığı köylerde her zaman insanlar arasını bulmaya çalışır ve bu anlamda daima haklı olanın tarafını tutardı. Bu çerçevede kimseden çekinmeden her yerde "*Hakk*" olarak bildiği şeyi söylerdi. Takvaya büyük önem verirdi. Bu anlamda bölgede kağıt ve domino taşı gibi oyunların oynandığı kiraathanelerde hiç oturmazdı. Seyda Diyarbakır ve Batman gibi şehir merkezlerine işi düştüğünde oyunun oynandığı bu mekânlar yerine, zamanını bir esnafın yanında veya camiye giderek geçirirdi. Seyda'nın bir diğer özelliği adalete büyük önem vermesiydi. Bu bağlamda Seyda iki eşli olması hasebiyle bunu aile hayatında eşleri arasında tatbik etmeye özen gösterirdi. Bu sayede kumalar arasında cereyan eden bazı rahatsızlıklar, Seyda'nın ailesinde vuku bulduğuna şahitlik edilmemiştir. Seyda'nın her iki eşi, kardeş gibi geçinmiş, buna bağlı olarak küçük hanımından olan bütün çocukları övey annelerine "yadé" (anne) diye hitap ederlerdi. Allah rahmet eylesin mekânı cennet olsun.³⁸⁴Seyda'nın yeğeni H. Salih BEYAZ ise Seyda'nın bir menkıbesini aktarırken şunları aktarmıştır: Seyda'nın yanın bir adam gelir ve kendisine "*Seydam ben bir bankada çalışıyorum bunun dini hükmü nedir?*" diye sorar. Seyda adama ailenin geçindirecek başka bir iş bulabilir misin? der. Adam hayır cevabını verir. Seyda; "*gît işine devam et.*" diyerek adama cevap verir.³⁸⁵ Nakledilen başka bir

384 Abdülkahhar GÖNENÇ ile yapılan görüşme; 09.09.2022.

385 Salih BEYAZ ile yapılan görüşme tarih: 25.08.2022.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

hikmetli sözü de:386 Büyük hanımının taziyesinde bir kişi kendisine; Seyda, çorabımın ters giymişsin.” Der. Seyda Dünya düzeltmedikçe ben de çorabımı düzeltmeyeceğim.” Diyerek cevap verir. Aslında bu cevap toplumdaki dini hassasiyetlerin gözetilmediğine işaret etmektedir.

Sonuç

Asırlık eğitim kurumu olarak topluma hizmet veren Medreseler, geçmişte olduğu gibi yakın tarihimizde de önemli işlevleri yerine getirmiştir. Bu işlevlerden biri de topluma yön veren ve özellikle dini ve içtima-i alanda insanlara rehberlik eden şahsiyetleri yetiştirmesidir. Bu bağlamda Batman’ın Gercüş ilçesine bağlı Pêpar/Sargın köyünde doğup büyüyen Seyada Molla Süleyman Beyaz’dır. Bu çalışma vesilesiyle bu zatın hayatını başta çocukları olmak üzere yakın çevresinden araştırılarak yazıya aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma neticesinde adı geçen zatın hakikaten Kur’an ve Sünnet çerçevesinde bir hayat yaşamış ve çevresinde bunu telkin etmiştir. Bu şahsiyetin yaşadığı zamanı hep ilim ve irfanla geçirmiş çocuklarına oturduğu bir dışında maddi bir miras bırakmamıştır. Ancak yetiştirdiği yüzlerce talebeyle sadaka-i cariyeye babından hem çocuklarına hem de topluma faydalı bir miras bırakmıştır. Bu çalışma ile geçmişi günümüze taşıyarak topluma mal olmuş bu muhterem zatların örnek alınması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Kaynakça

BEYAZ, Halil. Mülakat tarihi: 15.09.2021.

BEYAZ, Hüsamettin. Mülakat tarihi: 10.08.2021.

BEYAZ, Mehmet. Mülakat tarihi: 15.09.2021.

BEYAZ, Salih. Mülakat tarihi: 25.08.2022.

GÖNENÇ, Abdülkahhar. Mülakat tarihi: 09.09.2022.

KESKİN, Mustafa. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi • Cilt: 4 • SAYI 1 S.62.

386 Mustafa KESKİN, Seyda’nın damadı, (bu satırların yazarı)tarih: 1999.

**MOLLA ALİ EL-KOZİ EL-BATMÂNÎ VE ET-TEYSİR TERCÜMETU MISBÂHU'L
MUNİR ADLI ESERİ**

Arş. Gör. Mahfuz OKUYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,
mahfuzokuyan@artuklu.edu.tr

Özet

İslam dini Arap olmayanlar arasında hızlı yayılmasıyla birçok bölgede olduğu gibi doğu ve güneydoğu anadolu bölgesinde de medreseler hızla yayılmıştır. Zamanla kendilerine has bir müfredat ve eğitim şekli oluşturmuştur. Bu medreslerden Arap dili, fıkıh, tefsir, hadis vb. ilimlerde uzman binlerce âlim çıkmıştır. İşte bu medreselerde eğitim görüp bu kurumlardan yetişen ve ardında birçok değerli eser bırakan ve ilim dünyası tarafından fazla bilinmeyen Molla Ali el-Kozî el batmani ve onun fıkıh alanında yazılmış Arapça Kürtçe eseri olan et-Teysîr Tercümetu Misbâhu'l-Munîr fil-Lügatil Arabiyya ile Lugatil Kürdiyye adlı eseri tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu eser fıkıh sözlüğü olarak yazılmış et-Teysîr adlı eseri Kürtçe dilinde çevirmiştir. Aynı zamanda alanında yazılan ilk Arapça Kürtçe fıkıh sözlüğü olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu çalışmada amacına uygun olarak ilim dünyası tarafından fazla bilinmeyen Molla Ali el-Kozî el-Batmânî ve et-Teysîr Tercümetu Misbâhu'l-Munîr adlı eseri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Molla Ali el-Batmani, et-Teysîr, Sözlük, Arapça, Kürtçe.

MOLLA ALI EL-KOZİ AND HIS WORK ET-TEYSİR TARJUMATU MISBAHU'L MUNİR

Arş. Gör. Mahfuz OKUYAN

Abstract

With the rapid spread of Islam among non-Arabs, madrasah spread rapidly in the eastern and southeastern Anatolia region, as in many regions. Over time, a unique curriculum and form of education has been created. Thousands of scholars who are experts in Arabic language, fiqh, tafsir, hadith, etc. came out of these madrasahs. Here is Molla Ali al-Kozî el batmani, who was educated in these madrasahs and grew up in these institutions and left many valuable works and is not much known by the scientific world, and his Arabic Kurdish work written in the field of fiqh, et-Teysîr Tercümetu Misbahu'l Munir fil-Lügatil Arabiyya to Lugatil His work named Kürdiyye was tried to be introduced. It is also important because it is the first Arabic-Kurdish fiqh dictionary written in its field. In this study, the work of Molla Ali el-Kozî and et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir, which is not known much by the scientific world, has been tried to be introduced in accordance with its purpose.

Keywords: Molla Ali al-kozi al-Batmani, et-Teysîr, Dictionary, Arabic, Kurdish

Giriş

İlk toplumlar, birbiriyle iletişim kurmak için çok fazla kelimeye ihtiyaç duymadıkları için kullandıkları sözcükleri anlamada sıkıntı yaşamamışlardır. Ancak toplumları kültür ve uygarlık seviyeleri ilerledikçe yeni kelimelere ihtiyaç duymuşlar; bu nedenle bu kelimeleri anlamada problemler ile karşı karşıya

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

kalmışlar ve bu yeni kelimeler ve sözcükleri anlamak için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu da insanları sözlük çalışmalarına yöneltmiştir.

Anlaşılmayan ifadeler aynı toplumun farklı katmanları arasında da kullanılmıştır. Farklı alanlarda çalışan insanların kullandığı ifadeler farklılık gösterse de birbirlerini anlamışlar veya bunu başka kelimelerle ifade edebilmişlerdir. İşte bir toplum kullandıkları kelime ve sözcükler anlamak için veya başka toplumların dilini öğrenmek ve anlayabilmek için sözlük çalışmaları başlamıştır.³⁸⁷

Sözlük alanındaki çalışmalar ilk olarak doğuda ve batıda başlamıştır. İlk sözlüğü yazan Asurlular bu çalışmalar öncülük etmişler ardından onları Çinliler Japonlar ve Yunanlılar onları takip etmiştir.³⁸⁸ Araplarda ilk sözlük çalışmaları İslamiyet ile başlamasına rağmen bu dönemde daha çok kuran kerim ve hadislerde geçen garip kelimelerin açıklaması şeklinde olmuştur. Gerçek anlamda ilk sözlük çalışması ise Abbasiler döneminde başlamış daha sonraki dönemlerde bu çalışmalar ilerlemiştir.³⁸⁹

Sözlükler belirli bir amaç doğrultusunda hazırlanırlar. Bunun sonucunda sözlükler çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bazı sözlükler konusuna göre hazırlanmışken bazıları da alfabetik olarak düzenlenmiştir. Ayrıca bir kısım sözlükler genel amaçlı olarak hazırlanmışken bir kısmı da belirli alana yönelik hazırlanmıştır. Bizler de sözlükleri konusuna göre, alfabetik olarak ve tek konulu sözlükler olarak üç bölümde bunları muhtasar bir şekilde ele alacağız.

1.1. Konularına göre sözlükler

Bu çeşit sözlükler belirli bir konuyu esas o konu ilgili kelimeleri bir araya getiriler. Bunları da beş kısım olarak ele alabiliriz.

a. Kuran Sözlükleri: kuranı kerimde geçen ve manaları kapalı olan kelimeleri açıklamak için hazırlanan sözlüklerdir. Bu çeşit sözlüklere “Garîbü'l-Kur'an”, “Me'âni'l-Kur'ân” ve Mecâzü'l-Kur'ân” adları verilmektedir. Buna örnek olarak Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687), Garîbü'l-Kur'ânı, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822) Me'âni'l-Kur'ân'ı ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210/824)'nın Mecâzü'l-Kur'ân'ı örnek verilebilir.³⁹⁰

b. Hadis Sözlükleri: bu çeşit sözlükler hadislerde geçen kapalı sözlükleri açıklamaktadırlar. Bu eserler için de “Garîbü'l-Hadîs” adı kullanılmıştır. Bu çeşit sözlüklere Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 210/824) Garîbü'l-Hadîs'i” adlı eseri örnek verilebilir.³⁹¹

c. Fıkıh Sözlükleri: Bu çeşit eserler de fıkıh alanında yazılmış garip kelimeleri açıklamaktadır. Bunlara da Garîbü'l-Fıkıh terimi kullanılmıştır. Bu çeşit eserlere örnek olarak Ebû Mansûr Muhammed

387 Mehmet Nur Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin “Tercümanu'l-Lügat” Adlı Eserinin İncelenmesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 2.

388 Emîl yakup, *el-Me'âcimü'l-lugaviyyetü'l-'Arabiyye*, (Beyrut, 1981), 25.

389 Emîl yakup, *el-Me'âcimü'l-lugaviyyetü'l-'Arabiyye*, 28.

390 İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379-380; Özcan Kaş, *Osmanlı DÖneminde Arapça Sözlük Çalışmaları* (İstanbul: Marmara Üniverstesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 16.

391 Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/376-378; Kaş, *Osmanlı DÖneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, 16.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)'nin ez-Zâhir fi Garîbi elfâzi's-Saffî'si ve ele aldığımız eserin metni olan Feyyûmî'nin Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr eserleri örnek olarak zikredilebilir.

d. Garîbü'l-Musannefler: bu çeşit eserler belirli konular yerine pek çok konuları bir arada ele almaktadır. Bu çeşit sözlüklerde konular bablar halinde ele alınmıştır. Bunlara örnek olarak ibnü's-Sikkît (ö. 244/858)'in Kenzü'l-Huffâz'ı ile Kürâunneml'in (ö. 310/922) el-Münecced fi'l-luga'sı örnek verilebilir.

e. Terim Sözlükleri: Bu sözlükler, çeşitli ilim dallarına ait istilahları açıklayan sözlüklerdir. Bunlara örnek olarak Muhammed b. Ahmed el-Harizmî (ö. 387/997)'nin Mefâtihu'l-'ulûm'u ile Seyyid Serîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)'nin et-Ta'rîfât'ı örnek olarak verilebilir.³⁹²

1.2. Alfabetik sözlükler

Bu çeşit sözlükleri de Mahrecine göre Sözlükler, son harfine göre Sözlükler, ilk harf ve kalp esasına göre Sözlükler, ilk harf esasına göre sözlükler ve telaffuza göre sözlükler olarak sıralayabiliriz.

a. Mahrecine göre Sözlükler: Bu çeşit sözlüklerin öncüsü olarak Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'in Kitâbü'l-'Ayn adlı sözlüğü verilebilir. Bu eser harflerine mahreçlerine göre hazırlanmış ayrıca kalp sistemi de uygulanmıştır. Bunun yanında Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370/980)'nin Tehzîbü'l-luga'sı da bu çeşit sözlüklerdendir.³⁹³

b. Son harfine göre Sözlükler: Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009) Tâcü'l-lug a ve şîhâhu'l-'Arabiyye adlı eserinde kullandığı sistemdir. Bu sistemde kelimeler kök harflerinin son harfine göre düzenlenmiştir. Ayrıca Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî'nin (ö. 666/1268) Muhtârü's-Şîhâh, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî'nin (ö. 711/1311) Lisânü'l-'Arab, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) el-Ķâmûsü'l-muhtâ ve Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs adlı sözlükleri buna örnek olarak gösterilebilir.³⁹⁴

c. İlk harf ve kalp esasına göre Sözlükler: Bu sistemde asli ilk harflere göre sıralanmış kelimelerle bu kelimelerdeki harflerin yer değiştirmesiyle meydana gelen yeni kelimelerin aynı yerde zikredilmiştir. Bu çeşit sözlüklere de Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'nin (ö. 321/933)'in Cemheretü'l-luga'sı örnek olarak verilebilir.³⁹⁵

d. İlk harf esasına göre sözlükler. Bu çeşit sözlükler, kelimeler ilk harflerinin esas alınarak alfabetik olarak zikredildiği ve taklip sisteminin kullanılmadığı sözlüklerdir. Bu çeşit sözlüklere de Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) nin Esâsü'l-belâga adlı eseri

392 Kaş, *Osmanlı DÖneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, 17.

393 İsmail Durmuş, "Sözlük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/398-401.

394 Durmuş, "Sözlük", 37/398-401.

395 Durmuş, "Sözlük".

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

örnek olarak verilebilir. Çalışmamıza konu olan eTeysir adlı eserde de küçük farklılıklar olmakla birlikte Esâsü'l-belâga 'daki sistem kullanılmıştır.³⁹⁶

e. Telaffuza göre sözlükler: Bir kelimeyi bulmak için kök harflerinin tespit edilmesi, mahzuf harflerin iadesi gibi işlemleri gerektirecek şekilde hazırlanmış sözlüklerin bazı dilciler tarafından kullanımı zor görülmüş ve telaffuza dayalı sözlükler telif edilmesi yoluna gidilmiştir.³⁹⁷

1.3. Tek konulu sözlükler

Bu çeşit sözlüklerde birtakım varlıklar ve unsurlar ele alınmaktadır. Bu çeşit sözlüklere Ülke ve Yer isimleri Sözlükleri, Hatalı Kelime Sözlükleri, Nevâdir Sözlükleri, Eşanlamlı ve Zıt Anlamlı Kelime Sözlükleri, Deyim ve Atasözü Sözlükleri ile Lehçe Sözlüklerini içermektedir.³⁹⁸

2. Arapça Kürtçe Sözlükler

Kürtçe ilk olarak ilk telif edilen sözlük 1683 yılında Ahmed-i Hâni tarafından telif edilen ve Arapça Kürtçe sözlük olan Nûbihara Biçûkan adlı eserdir. Bu eser manzum olarak ele alınmıştır. Ahmed-i Hâni, Kürt çocuklarının Arapça ilimleri öğrenmeye geçerken bu dilde zorlanmamaları için bu eserini telif ettiğini belirtmiştir. Bu eser Kürt medreselerinde yüzyıllarca kuran kerim ve Kürtçe mevlitten sonra ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁹⁹

Arapça Kürtçe olarak telif edilen diğer bir eser de Şêx Marûf Nodeyî (1753-1837) tarafından 1790 yılında telif edilen ve Luxetnameyî Ehmedî adıyla meşhur olan sözlüktür. Bu eser Kürtçenin Soranî lehçesiyle telif edilmiştir. Eser Arapça Kürtçe manzum bir sözlük olup yaklaşık 1500 den fazla kelime içermektedir.⁴⁰⁰

Bu alanda yazılmış diğer bir sözlük de Yusuf Ziyaeddin Paşa tarafından 1892 yılında yazılan el-Hediyetü'l-Hamidiyye fi'l-lügati'l-Kürdiyye adlı eserdir. Yusuf Ziyaeddin paşa Mutki'de kaymakamlık yaptığı esnada Kürtçenin Kurmanci lehçesinde Arapça Kürtçe bir sözlük hazırlamıştır. Bu eser bir sözlük çalışması amacıyla hazırlanmasına rağmen aynı zamanda Kürtçe grameri de içermektedir.⁴⁰¹

Bu sözlük halkalarından bir tanesi de ele aldığımız et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir fil-Lügatil Arabiyya ila Lügatil Kürdiyye adlı sözlüktür. Bu eserimizi de diğer bölümde detaylı olarak ele alacağız

Molla Ali el-Kozî el-Batmânî

Molla Ali el-Kozî el-Batmanî, 1936 yılında Mardin'in Midyat ilçesine bağlı kôza⁴⁰² köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı derviş annesinin adı Fatma'dır. Molla Ali Kürt köylerinde adet olduğu üzere küçük yaşlarda dini eğitime başlamıştır. Bunun için Kôza köyünde imamlık yapan Molla Hamza'nın

396 Durmuş, "Sözlük", 37/398-401.

397 Durmuş, "Sözlük", 37/398-401.

398 Kaş, *Osmanlı DÖneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, 21.

399 Ümit Işık, *Kürtçe Sözlükler Üzerine Bir Çalışma* (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 56.

400 Işık, *Kürtçe Sözlükler Üzerine Bir Çalışma*, 63.

401 Işık, *Kürtçe Sözlükler Üzerine Bir Çalışma*, 64.

402 Resmi adı Üçağıl köyüdür.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

yanına giderek Kuran'ı Kerimi hatmetmiş, Kürtçe mevlit ve İslami ilimleri okumaya başlamıştır. Ardından babası onu ilim tahsili için civar köylerde bulunan medreselere göndermiştir. Bir müddet bu medreselerde ilim tahsil ettikten sonra Suriye'de bulunan Kamışlı iline bağlı TelMa'ruf köyüne giderek orada bulunan Haznevi şeyhlerinden Şeyh Mahsum Haznevi yanında eğitimine devam etmiştir. Orada da yaklaşık üç sene kaldıktan sonra tekrar Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'ye dönüşünde ise bölgede bulunan meşhur âlim molla Abdulvahhab Derizbinî'nin⁴⁰³ yanında Derîzbîn köyünde⁴⁰⁴ eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Şafii fıkhında eser telif eden Mehmet Halil Gönenç hocanın yanında eğitimine devam etmiştir.

Genç yaşta evlenen Molla Ali ilk önce Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesindeki bir köyde fahri imamlık yapmaya başlamıştır. Yaklaşık bir sene boyunca fahri imamlık yaptıktan sonra Batman'da bulunan Türkiye petroleri anonim ortaklığı (TPAO) adlı şirkette işe başlamıştır. Bu şirkette işe başladıktan sonra da eğitimi hayatını devamına etmiştir. Bunun için iş çıkışından sonra Batman merkezde ders veren Molla Fahreddin Bâtmâni'nin hacı Şirin Camisi bitişiğinde bulunan medresesine giderek onun yanında eğitimine kaldığı yerden devam etmiş bir müddet sonra Molla Fahreddin'in yanında eğitimini tamamlamıştır.

Molla Ali, eğitimini bitirdikten sonra hem görevli olduğu TPAO'da bulunan resmi işine devam etmiş hem de Batman merkezde bulunan Haznevi camisinin bitişiğinde bulunan medresede bu camide görev yapan Molla Abdurrahman Akman hoca ile birlikte talebelere ders vermiştir.

Molla Ali, ilme ve ilim ehline âşık biriydi. Bu nedenle resmi görevi onun bu çalışmalarına engel olmamış hayatını ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. TPAO, petrol sondaj çalışmaları nedeniyle vardiya çalışma usulüne geçince bunu fırsat bilmiş bunun için işe giderken yanında kitapların çoğunu almış ve boş vakitlerini kitap okumak ve iş arkadaşlarına kuranı kerim ve temel dini bilgileri öğretmekle geçirmiştir. Ayrıca Şafii mezhebinin temel fıkıh metinlerinden olan Kâdı Ebî Şuc'a'nın (ö. 500/1106) *Gâyetü'l-İhtisâr* adlı eseri, Muhammed Emin Kürdî'nin (ö. 1332/1914) *Tenvirü'l-Kulûb* adlı eseri ve Mansur Ali'nin (ö. 1371/1951) *et-Tâc el-Camiuli'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl* gibi hadis kitaplarını okutmuştur. Vardiya süresince dini eğitimin yanında irşat vazifesini de orada yürütmüştür.

Molla Ali, âlim oluşunun yanında mutasavvıf vasfı da bulunmaktadır. Zira küçük yaşlarda gittiği Suriye'nin Kamışlı ilçesine bağlı TelMaruf köyünde bulunan Haznevi ailesinden Şeyh Masum'a intisap etmiş ve kendisinden tasavvuf dersleri almıştır. Şeyh Masum'un vefatından sonra bu aileden gelen diğer mutasavvıflara intisap etmiş ve hayatı boyunca bu aileye bağlı kalmıştır.

Molla Ali, âlim, mutasavvıf ve dindar kişiliğinin yanında Kürt dili ve kültürü ile ilgilinmiş ve bu alanda eserler telif etmiştir. İkinci bölümde de ele alınacağı üzere et-Teysir adlı eseri bir Arapça Kürtçe sözlük

403 Molla Abdulvehhab Dêrizbînî, 1913'te Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Seko (Zeko) köyünde dünyaya gelmiştir. Meşhur âlim Molla Hasan Tilmîzî ve Suriyenin Amude şehrinde ders veren Molla Abdullatif'in yanında eğitim görmüştür. Molla Hasan Tilmîzî'den icazet almıştır. Hayatı boyunca birçok telifte bulunan Molla Abdulvehhab Dêrizbînî 1965'te Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde vefat etmiştir. (M. Halil Çiçek, Derizbinli Molla Abdulvehhab'ın Hayatı Eserleri ve İlmî Kişiliği, Uluslararası Midyat Sempozyumu 7 -9 Ekim 2011)

404 Resmi adı Acırlı'dır.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

çalışmasıdır. Bazı Eserlerinin başında Ahmed-i Hâni'den şiirler nakletmesi ve onun *Nubihar'a Pıçukan* adlı eserine benzerlik gösteren *Rehberâ Buçûkân fi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve't-Turkiyyeti ve'l-Kürdiyye* adlı eseri telif etmesi kendisinin bu şahsiyetten etkilendiğini göstermektedir.

Bütün hayatını ilme ve talebelere ders vermeye adanmış, güzel ahlaklı ve alçak gönüllüğüyle bilinen, âlim, mutasavvıf, Molla Ali el-Kozi el-Bât mânî en-Nakşibendi, 13 Aralık 2014 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.⁴⁰⁵

2.1. İlmi Yönü

2.1.1. Tahsili

Molla Ali el-Kozi'nin zamanında doğu ve güneydoğu bölgesinde bulunan bazı şehirler ile birçok köyde medrese eğitimi devam etmekteydi. Bunun yanında kozâ köyü Suriye sınırına yakın bir yerdeydi. Birinci dünya savaşında Türkiye ve Suriye sınırları çizilince sınırın iki tarafında bulunan ve akraba olan birçok köy ve aile bölünmek zorunda kalmıştı. Bundan dolayı insanlar akrabalarını ziyaret ve diğer amaçlar için sınırın diğer tarafına gitmekteydiler. Bu nedenle doğu ve güneydoğudaki medreselerde okuyan birçok öğrenci de sınırın diğer tarafına dini eğitim almak için gitmiş ve orada bulunan medreselerde eğitim almak için Suriye'ye gitmişlerdir. İşte Molla Ali böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir.

Değindiği üzere Molla Ali adet olduğu üzere ilk önce kendi köyü olan kozâ da eğitime başlamış ardından eğitim için Suriye'ye geçmiştir. Suriye'ye gitmesi ve orada bulunan Şeyh Masum'un yanında eğitim alması onun hayatında köklü değişiklikler vesile olmuştur. Orada İslami ilimlerin yanında tasavvuf eğitimini almıştır. Türkiye'ye döndükten sonra da Molla Abdulvahhab Derîzbînî ile Molla Halil Gönenç hocalardan ders almış ve farklı medreselerde ve farklı hocalardan ders alması onun hem ilmi yetkinliğini artırmış hem de Kürtçenin farklı lehçelerini öğrenmesine vesile olmuştur.

2.1.2. Bazı İlmi Vasıfları:

Molla Ali çok güzel Arapça yazı yazardı. Yazısı nerdeyse matbaa düzeyinde bir mükemmelliğe sahipti. Kendi eliyle yazdığı eserlere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Türkçe yazıyı da İlkokul üçüncü sınıfa kadar gitmesine rağmen Arapça gibi çok güzel yazı bu dilde sözlük yazacak kadar yetkin konuma gelmişti. Ayrıca kendi imkânlarıyla okuduğu tarih ve coğrafya ilimlerine de vakıftı. Kendi zamanında televizyon yaygın olmadığı için dünyadaki gelişmeleri radyodan takip eder ve o dönemdeki gelişmelerden haberdar olurdu. Onun döneminde okuryazar çok fazla olmadığı için tanıdık kişilerin askere giden çocuklarına gönderilen mektupları kendisi yazar ve gelen mektupları da kendisi okurdu.

Temel İslami ilimlerindeki ihtisasıyla birlikte matematik ve coğrafya bilgisi de çok iyiydi. Daima mütebessim bir çehreye sahip güzel ahlaklı ve mütevazı bir kişiliğe sahipti. Cami ile evi arasındaki mesafeyi tesbih ve zikirle geçirirdi. TPAO da çalıştığı dönemlerde işten yorgun olarak gelmesine rağmen geç saatlere kadar kitap okur ve çoğu zaman kitap üzerinde uyuyakalırdı.

405 Bu malumatlar Molla Ali'nin oğlu Molla Abdulgafur hocadan alınmıştır. Ayrıca Şırnak üniversitesinin hazırladığı Şark Uleması adlı mecmuada Molla Ali el-Kozi hakkında çalışma yapan Dr. Öğretim Üyesi Mahsum ASLAN hoca'nın Molla Ali el-Kozi hakkındaki çalışmasından istifade edilmiştir. Bu çalışmanın yazarı da onunla bizzat tanışma imkânı bulmuştur.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Molla Ali bölgede bulunan âlimler ile de sıkı ilişkileri bulunmaktaydı. Bitlis Baykan'da bulunan Molla Muhyeddin Hawêl ve Molla Hazni Bingölî gibi bölgede şöhrete sahip birçok âlimle dostluğu bulanmakta ve onlarla ilmi alışverişte bulunmaktaydı.⁴⁰⁶

2.1.3. Hocaları:

Daha önce değinildiği üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da medrese geleneği devam etmekteydi. Neredeyse her köyde bir medrese vardı. Bölge halkı kendi imkânlarıyla bu medreselerde okuyan talebelere imkânları ölçüsünde Yardım ediyorlardı. Talebeler temel dini eğitimlerine aldıktan sonra köylerine yakın medreselerde eğitim görmek için gitmekteydiler. Buralarda eğitimlerini tamamladıktan sonra ya bir köyde fahri imam olarak göreve başlamaktaydılar ya da bir medresede ders verirdiler.

Molla Ali'nin ilk hocası Kôza köyünde imamlık yapan Molla Hamza'dır. İlk olarak Kuran-ı Kerîm, Kürtçe mevlit ve itikadî bilgileri kendisinden almıştır. Ardından dini ilimleri öğrenmek için Suriye'ye gitmiştir. O zamanlar bazı talebeler Türkiye'den Suriye'nin kamışlı ilçesine bağlı Telmaruf köyüne giderek orada bulunan Haznevi Şeyhlerinin yanında dini almaya gitmekteydiler. Molla Ali de bu geleneği takip etmiş ve Suriye'nin Kamışlı ilçesine bağlı Telmaruf köyüne giderek orada bulunan Şeyh Masum'un yanında üç sene eğitim almıştır. Ardından Türkiye'ye geri dönmüş ve Molla Abdulvahhab Derizbinî'nin yanına giderek tahsiline devam etmiştir. Burada da bir müddet derslerine devam eden Molla Ali Derizbinî köyünden ayrılarak Molla Halil Gönenç hocanın yanına giderek derslerine devam etmiştir. Bir müddet burada da eğitim aldıktan sonra genç yaşta evliliği nedeniyle Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde bulunan bir köyde fahri imamlık yapmaya başlamıştır. Bir yıl fahri imamlığın ardından Batman'da buluna Türkiye petroleri anonim ortaklığı (TPAO) adlı şirkette işe başlamıştır. Buradaki resmi işinin yanında Batman'da bulunan ve bölgenin meşhur âlimlerinden olan Molla Fahreddin Bâtmânî'nin yanına giderek eğitimine kaldığı yerden devam etmiş ve orada öğrenimini tamamlamıştır.

2.1.4. Öğrencileri:

Molla Ali, Molla Fahreddin Bâtmânî'nin yanında eğitimini tamamladıktan sonra resmi işinin yanında batman merkezde bulunan Haznevi camisinin bitişiğinde bulunan medresede bu camide görev yapan Molla Abdurrahman Akman hoca ile birlikte talebelere ders vermiştir. Ancak birçok talebeye ders vermesine rağmen hem resmi işte çalışması nedeniyle hem de kendi medresesi olmayışı hasebiyle herhangi bir talebeye dini icazet vermemiştir. Bununla birlikte onun yanında eğitim gören her seviyeden talebe engin bilgisinden istifade etmiş ve ilminden yararlanmışlardır. Ders verdiği kişiler arasında oğlu Molla Abdulgafur ile Molla Hasan el-Kastalûnî ve Molla Eşref Hasârî Kercevsî adlı hocalar bulunmaktadır.

406 Bu malumatlar Molla Ali'nin oğlu Molla Abdulgafur hocadan alınmıştır. Ayrıca Şırnak üniversitesinin hazırladığı Şark Uleması adlı mecmuada Molla Ali el-Kozî hakkında çalışma yapan Dr. Öğretim Üyesi Mahsum ASLAN hoca'nın Molla Ali el-Kozî hakkındaki çalışmasından istifade edilmiştir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

2.1.5. Eserleri:

Kürt medreselerinde tedrisat gören âlimler birçok ilim alanında yetkin bir seviye ulaşımlarına rağmen genellikle telifte bulunmamışlardır. Telifte bulunanlar da genellikle metinlere şerh ve haşiye yazmaya yoğunluk vermişlerdir. Molla Ali, bu âlimlere kıyasla birçok eser telif etmiş ve çoğunlukla fikhî alanda telifte bulunmuştur. Ayrıca Ahmed-i Hâni'nin izinden gitmiş ve onun *Nubihar'a Pıçukan* adlı eserine benzerlik gösteren *Rehberâ Buçûkân fi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve't-Turkiyyeti ve'l-Kürdiyye* adlı Arapça, Kürtçe ve Türkçe sözlüğü ile fikhî lügati alanında telif edilmiş *Et-Teysîr fi Tercimetii'l-Misbâhi'l-Münîr* adlı eserleri telif etmiştir. Ayrıca mutasavvîf olması hasebiyle tasavvuf alanında da eserler yazmıştır. Molla Ali, çoğunluğu fikhî olmak üzere tasavvuf, ahlak, Tıp ve Kürtçe, Arapça, Türkçe sözlük olmak üzere on sekiz tane eser telif etmiştir. Medreselerde âdet olduğu üzere bu eserlerinden iki tanesi dışında tamamını Arapça olarak telif etmiştir.

Yazdığı eserlerin tümü kütüphanesi ile bazı hocalarda mevcuttur. Bu eserler şunlardır:

1. Ravnekü'l-Mümtâz fi Şerhi'l-İcâz fi'l-Ferâiz.
2. Adâbü'l-Muâşere beyne'z-Zevcâyın
3. Et-Teysîr fi Tercimetii'l-Misbâhi'l-Münîr
4. Kenzü's-Sıhhati fi't-Tıb
5. Mecmeü'l-Fevâidi'l-Mensûre fi'l-Cum'a
6. el-Fevâidü'l-Mümtâze fi Mesâili'z-Zekât
7. Risâletü'n-Nefi'l-Enâm fi Mesâili's-Siyâm
8. Silâhü'l-Mümin min Ezkâri'l-Kitâbi ve's-Sünnet
9. Sarfû'l-Himme fi Mesâili'l-Cenâizi'l-Muhimme
10. Rehberâ Buçûkân fi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve't-Turkiyyeti ve'l-Kürdiyye
11. Sülemü'l-Ahlâk fi Mesâili't-Talâk
12. Risâletu Talîmü'l-Mütaalim
13. Adâbü'l-Mürîd
14. el-İhyâ fi Menâsiki'l-Hacci ve'l-Umre
15. Suhubât eş-Şeyh Ahmed el-Haznevî ve Encâlihi'l-Kirâm
16. el-Hidâb Ziyetü'r-Ricâl ve'n-Nisâ
17. Mâidetü't-Taâm fi Adâbi'l-Ekl
18. el-Edebu fi Takbîli'l-Yed

Molla Ali'nin eserleri incelendiğinde çoğunlukla fikhî ilmi hakkında telif edildikleri görülmektedir. Çünkü kendisi çeşitli ilim dallarında yetkinliği olmuşsa da daha çok fikhî alanıyla ilgilenmiş ve bu alanda eserler telif etmiştir. Değindiği üzere fikhî ilmi yanında tasavvuf, ahlak, tıp, lügat, yemek adabı, boşanma ve adabı muâşeret gibi konularda da eserler telif etmiştir. Zikrettiğimiz bu eserlerin tamamı Mahtut'tur. Bu eserlerin tamamı mevcut olup bu eserlerin yazım ve basım çalışmaları devam etmektedir. Yukarıda zikredilen Mahtut eserlerin bir kısmını kısa bir şekilde tanıtmaya çalışacağız:

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

1. *Ravnekü'l-Mümtâz fi Şerhi'l-İcâz fi'l-Ferâiz*

Molla Ali, Ebi'l-Hüseyn Muhammed b. Abdillâh b. Lebbân el-Farazî el-Basrî'nin (ö. h. 402/1011) ferâiz ilminde meşhur eseri olan *el-İcâz fi İlmi'l-Ferâiz*'i şerh etmiştir. “Mükemmel ihtişam” anlamına gelen bu eser İslam miras hukuku alanındaki konuları ele almış ve detaylı bir şekilde açıklamıştır.

Molla Ali'nin 2000 yılında tamamladığı bu eser mahtut olup henüz basılmamıştır.

2. *Adâbü'l-Muâşere beyne'z-Zevcêyn*

Bu eser adabı muaşeret hakkında telif edilmiştir. Eşlerin mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamalarının için nelere gerektiğini eserinde konu edinmiş bunu ayetler, hadisler ışığında ve din âlimlerinin görüşlerini zikrederek izah etmiştir.

Arapça olarak yazılan bu eser 2008 yılında tamamlanmıştır. Molla alinin diğer eserleri gibi bu eser de mahtut olup henüz basılmamıştır.

3. *Kenzü's-Sıhhati fi't-Tıb*

Bu eser tıpla ilgili yazmıştır. Tıp ile ilgili eser telifi Kürt medreselerinde çok yaygın değildir. Bununla birlikte Molla Ali “tıpta sağlık hazinesi” olarak isimlendirdiği bu eserini telif etmiştir. Eserinde ot, ağaç, meyve, bitki, hububat ve diğer gıdaların faydalarını konu edinmiştir. Yaklaşık 162 bitki ve faydalarını ele alan bu önemli eser 2009 yılında tamamlanmıştır. Mahtut olan bu eser de henüz basılmamıştır.

4. *el-Fevâidü'l-Mümtâze fi Mesâili'z-Zekât*

Molla Ali bu eserini de zekât ve fazileti ile zekât hakkındaki ihtilafı konuları ele almış ve bu konular hakkındaki âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Küçük bir risale şeklinde telif ve Arapça olarak telif edilen bu eser 2005 yılında tamamlanmıştır. Bu eser de mahtut olup henüz basılmamıştır.

5. *Silâhü'l-Mümin min Ezkâri'l-Kitâbi ve's-Sünnet*

Bu eser de kuran ve sünnete göre ele alınan bazı dua ve zikirleri ele almıştır. 2004 yılında tamamlanan bu eser mahtut olup henüz basılmamıştır.

6. *Rehberâ Buçûkân fi'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve't-Turkiyyeti ve'l-Kürdiyye*

Molla ali'nin Kürtçe olarak telif ettiği iki eserden bir tanesi de Rehberâ Buçûkân adlı kitabıdır. Eser Kürt çocuklarının Kura'nı Kerim ve Kürtçe mevlit okuduktan sonra İslami ilimlere aşina olmaları ve Arapça öğrenmeye başlamadan önce onlara kolaylık sağlamak amacıyla telif edilmiştir. Ayrıca bu alanda yazılan diğer eserlerden farklı olarak Arapça ve Kürtçe dillerinin yanında resmi dil olan Türkçeyi de eserine eklemiştir. Arap harfleriyle ve üç dilde yazılan bu eser 2004 yılında tamamlanmış olup henüz basılmamıştır.

7. *Risâletu Talîmü'l-Mütaalim*

Molla Ali'nin teliflerinden bir tanesi de hoca ve öğrenciler için başarının sırlarını ve onlara tavsiyelerde bulunduğu bu eseridir. Bu eserini hasta olmasına rağmen telif etmeye çalışmış ve bunda muvaffak olmuştur. 2008 yılında tamamlanan bu eser henüz basılmamıştır.

8. *Adâbü'l-Mürîd*

Bu çalışmada da Nakşibendi tarikatına göre müritlerin riayet edeceği adabları ile rabîta, vird, hatme vb. konular ele almıştır. Bu eser de henüz basılmamıştır.

9. *Et-Teysîr fî Tercümetii'l-Misbâhi'l-Münîr*

Molla Ali'nin fıkıh sözlüğü alanında yazılan Misbâhi'l-Münîr adlı sözlüğün temel kelimelerini alarak Kürtçeye tercüme ettiği bu eser çalışmamızın konusu olup üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.⁴⁰⁷

3. et-Teysîr Tercümetu Misbâhu'l-Munîr fil-Lügatil Arabiyya ila Lugatil Kürdiyye Adlı Eseri

Bu bölümde ilk olarak El-Feyûmî'nin hayatı ve İlmî Yönü ile el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebir adlı ele alınacak ardından Molla Ali'nin çalışmamıza konu olan *et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir fil-Lügatil Arabiyya ila Lugatil Kürdiyye* adlı eseri hakkında genel bir bilgi verilecektir. Daha sonra adı, yazılış amacı, sözlüğün genel özellikleri, Takip Ettiği Sözlük Ekolü, Ele aldığı kelime sayısı, Tercüme Yöntemi, Nüshaları ve kaynakları bakımından eser incelenecektir.

3.1. el-Feyumi ve Misbâhu'l Munîr fî Şerhi'l Kebîr Adlı Eseri

3.1.1. El-Feyûmî'nin hayatı ve İlmî Yönü

Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) h. VII. Yüzyılın sonlarında Mısır'da bulunan Feyyûm şehrinde dünyaya gelmiştir. Burada temel eğitimini alan Feyyûmî oradan ayrılarak Kahire'ye gitmiş orada bulunan meşhur âlim Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. h.745) yanında giderek kendisinden eğitim almaya başlamıştır. Çocukluğu ve hayatı hakkında elimizde detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Eyyubi hükümdarı Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331)⁴⁰⁸ Hama şehrinin yönetimine geçince orada Câmîu'd-dehşe adında bir mescit inşa etmiş ve imam-hatiplik görevine onu tayin etmiştir. Bundan dolayı Hatîbüddehşe lakabıyla da bilinmektedir. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl el-Eyyûbî, Arap dili edebiyatı ve tarihi, fıkıh ve usulü, tıp, tefsir, mantık ve felsefede de yetkinlik sahibi bir zattı. Bu ilmi özelliklerinden dolayı Feyyûmî'nin ilmi, fazileti ve şöhretine güvenip kendisine bu makamı vermiştir. Feyyûmî, 770 (1368-69) yılında Hama 'da vefat ettiği zikredilmiş ise de bu konuda hakkında net bilgi bulunmamaktadır.⁴⁰⁹

407 Bu malumatlar Molla Ali'nin oğlu Molla Abdulgafur hocadan alınmıştır. Ayrıca Şırnak üniversitesinin hazırladığı Şark Uleması adlı mecmuada Molla Ali el-Kozî hakkında çalışma yapan Dr. Öğretim Üyesi Mahsum ASLAN hoca'nın Molla Ali el-Kozî hakkındaki çalışmasından istifade edilmiştir.

408 Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî 672/1273 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer'in torunlarındadır. Babası el-Melikü'l-Efdal Ali 683'ten (1284-85) itibaren Hama'da idarî görev almıştır. Haçlılara karşı düzenlenen birçok sefere katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiştir. Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kâdilkudât İbn Vâsıl gibi birçok hocadan ders almış Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında yetkinlik sahibi olmuştur. Daha sonra Memlukler döneminde 25 Rebîülâhir 712 (30 Ağustos 1312) tarihinde el-Melikü's-Sâlih lakabıyla Hama meliki olmuştur. Hama'da Bir kısmı bugün bile ayakta olan saray, cami ve medreseler yaptırmıştır. Ebü'l-Fidâ' 23 Muharrem 732'de (26 Ekim 1331) Hama'da vefat etmiş ve daha önce kendisi için yaptırdığı türbede defnedilmiştir. (Ebu'l-Fid'a, İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi TDV Yayınları İstanbul 1994 c.10. s. 320-321)

409 Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, "Feyyûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/516-517; Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebir li'r-Râfi'î* (Kahire: Daru'l-Mearif, 1977), 16.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

3.1.2. *mişbâhu'l münîr fî şerhi'l kebîr adlı eser*

Eserin tam adı *el-Mişbâhu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* dir. Bu eser, Şafii fikhının önemli kaynaklarından olan ve imam Gazzâlî'nin el-Vecîz adlı eserinin şerhi olan imam Râfiî'nin (ö. 623/1226) Fethu'l-'azîz fî şerhi'l-Vecîz adlı eserindeki kelimeleri şerh eden bir sözlüktür. Bu eser Râfiî'nin şerhi'l-Vecîz adlı eserinde geçen kelimeleri şerh etme amacıyla telif edilse de aynı zamanda Arap dil bilginlerinin istiğna edemeyecekleri nahiv ve sarf, iştikak, mastarlar, cemiler, müzekker ve müennes vb. gramer kurallarını ele almıştır. Müellif, Şerhi'l-kebîr'de geçen eserleri Zemahşerî'nin Esâsü'l-belâğa adlı eserinde olduğu gibi kelimeleri asıl harflerinden birinci harften başlayarak son harfine doğru sıralamıştır. Kitabın sonunda ise nahiv ve sarf konularını özetle ele aldıktan sonra sözlükler, ġarîbü'l-hadîs kitapları, tefsirler, divanlar ile nevâdir kitapları konusuna ve gramere dair yetmişten fazla eserden istifade ettiğini belirtmiş ve bu eserlerin çoğunun ismini zikretmiştir. Feyyûmî, el-Mişbâhu'l-münîr adlı eserini daha önce telif ettiği geniş bir eserden özetlediğini belirtmiş ve kelimelerinin sözlük anlamlarının yanında fihhi anlamlarını zikrettiğini söylemiştir. Kâtib Çelebi, Şafii fikhının geniş bir sözlüğü olma özelliğini taşıyan bu eseri Mutarrizî'nin Hanefî fikhına dair el-Muğrib adlı eserine benzetmiştir.⁴¹⁰ Mişbâhu'l-münîr, ilk defa Kahire'de (1278), daha sonra da çeşitli yerlerde basılmıştır. Elimizde bulunan nüsha Dr. Abdülaziz eş-Şennavi tarafından aslına uygun olarak gözden geçirilmiş ve 1977 yılında Kahire'de Daru'l-mearif tarafından basımı yapılmıştır.⁴¹¹

3.2. *et-teysîr tercümetu misbahul munir*

3.2.1. *Eserin Adı:*

Eserin tam adı, *et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir fil-Lüġatil Arabiyya İla Lüġatil Kürdiyye*'dir. Adından da anlaşılacağı üzere bu sözlük Muhammed b. Alî el-Feyyûmî'nin kitabı olan *el-Mişbâhu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* adlı eserin Kürtçe diline tercümesidir. Teysîr kelimesi, sözlükte kolaylaştırma, basitleştirme, kolaylık verme anlamına gelen yessere fiilinden türeyen bir mastardır. Molla Alî, eserine teysîr adını vererek bu eserin ilim ehline kolaylık sağlamasını, kendi anadilleri olan Kürtçeye çevirerek bundan kolaylıkla istifade etmelerini amaçlamıştır. Bu nedenle de eserini “*et-Teysîr fî Tercimeti'l-Mişbâhi'l-Münir*” olarak isimlendirdiğini belirtmiştir.

3.2.2. *Yazılış Amacı:*

Molla Alî, et-Teysîr adlı eserinin önsözünde bu eserin yazılış amacını şu şekilde açıklamaktadır;

لما رثيت الكتاب المصباح المنير في اللغة العربية كتابا مختصرا مفيدا اردت ترجمته الي اللغة الكردية علي حسب جهدي وطاقتي وقلة بضاعتي وسن اليأس وتزلزل الايادي وتشتتت الاراء والامال رفعت يدي الرجاء الي من لا يخيب الرجاء اذا دعاه واستعنت عليه بالله الكريم انه جواد كريم

410 “Feyyûmî”, 12/516-517; *el-Mişbâhu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, 12-16.

411 “Feyyûmî”, 12/516-517; *el-Mişbâhu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, 12-16.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

فجاء بحمد الله وكرمه ترجمة لطيفة مفيدة ان شاء الله لم يسبق له مثيل في هذا العصر الحاضر كأنه بدر منير او جنات عدن اينعت اثمارها تهدي الطالب الي مطلوبه باليسر الكامل والسهل المطلوب وارجو الله الكريم ان يجعله خالصا لوجهه الكريم وان يجعله حجة لنا ولا علينا وان يجعل ثوابه في صحائف مشايخنا الكرام ووالدينا ومن علمنا ومن احسن الينا ولمن له حق الدعاء علينا الي يوم الدين وسميته (التيسير في ترجمة مصباح المنير)

“ Ne zamanki Arap dilinde yazılmış Kısa ve faydalı bir kitap olan el-Misbâhu'l-münîr adlı eseri gördüğümde, emeğim ve takatim ölçüsünde, sermayemin azlığına, umutsuzluk çağına, nimetlerin azlığına, fikir ve umutların saçıldığı bir dönemde bu eseri Kürtçeye çevirmek istedim. Kendisine yalvarıldığında düş kırıklığına uğratmayan ve Cömert olan Allaha elimi kaldırıyor ve ondan yardım diliyorum. Çünkü o cömert ve kerimdir.

Böylece Allah'ın lütfu ve keremi ile bu devirde emsali bulunmayan güzel ve faydalı bir tercüme ortaya çıktı. Sanki parlak bir ay veya meyveleri fişkıran Aden cenneti gibi öğrencileri en kolay şekilde doğru yola sevk etmektedir. Rahman olan Allah'tan dileyim şudur ki; bu eseri kendi rızası için kabul buyurmasını, aleyhimize değil lehimize olarak değerlendirmesini ve bu eserden gelen sevapları büyüklerimizin, ana-babamızın, hocalarımızın, bize iyilikte bulunanların ve bizim onlara dua hakkı olan kişilerin ruhlarına ulaştırmalarını dilerim. Böylece bu eseri “et-Teysîr fî Tercimeti'l-Misbâhi'l-Münîr” olarak adlandırdım.⁴¹²

Yukarıda ele alınan yazılış amacının yanında Molla Ali eserinin ilk sayfasında bismelenin hemen bitişiğinde Ahmed-i Hâni'nin şu sözlerini yazmıştır:

في زمان هرکس معمار ديوار خويه

“Bu zamanda herkes kendi evini inşa etmekle meşguldür.”

Bu sözden de anlaşıldığı üzere kendisi Ahmed-i Hâni'nin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bu nedenle onun yolunu takip etmiş ve onun Nubîhar'a Pıçukan adlı eseri gibi kendisi de bu Kürtçe eserini telif ettiğini düşünmekteyiz.

3.2.3. et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir'in Genel Özellikleri:

Molla alinin çalışmamıza konu olan *et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir fil-Lügatil Arabiyya ila Lugatil Kürdiyye* adlı eseri Arapça Kürtçe iki dilli bir sözlük çalışmasıdır. Müellif Misbahul Munir adlı eserin temel kelimelerini esas alıp bu eseri Arapçadan Kürtçeye tercüme yaparak sözlüğünü hazırlamıştır. Bu eseriyle Arapça fıkıh alanında yazılmış sözlüğe Kürtçe karşılıklarını vermeye çalışmıştır. Böylece günümüzde kullanılan Kürtçede geçen kelimeleri esas alarak iki dilli bir sözlük ortaya çıkarmıştır.

Molla ali, eserini medreselerde adet olduğu üzere ilk önce hamd ve salat ile başlamış ardından yazım sebebini açıklayarak doğrudan tercümeyle başlamıştır. Mukaddimenin en başında da Ahmed-i Hâni'den bir söz naklederek eserini ona ithaf etme düşüncesinde olduğu kanaatindeyiz.

412 Muhammed Ali el-Kozî el-Bâtmânî, *et-Teysîr fî Tercimetii'l-Misbâhi'l-Münîr fî'l-Lugati'l Arabiyye ila Lugati'l Kurdiyye* (220), 1.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Eser, Kürtçenin kurmanci lehçesi tor ağızıyla yazılmıştır. Molla Ali medreselerde yaygın olduğu üzere Kürtçe tercümeyle Arap harfleriyle yazmıştır. Eser baştan sona kadar bir tercüme çalışmasıdır.

Molla Ali eserinde anlaşılır bir Kürtçe kullanmıştır. Eserinden de anlaşılacağı üzere kendi anadili Kürtçe dilinin yanında Arapçayı da mükemmel düzeyde bildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca Arapça Kürtçe Türkçe sözlük de telif ettiği göz önüne alındığında kendisinin Arapça ve Kürtçenin yanında Türkçeye de hâkim bir olduğu anlaşılmaktadır. Molla Ali'nin medreselerde Arapça öğrenmesinin yanında Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde yaşayan medrese öğrencilerin bir araya gelmesi kendisinin Kürtçenin kurmanci lehçesinin farklı ağızlarını öğrenmelerini sağlamış ve onun diline zenginlik katmıştır. Bu eser Kürtçenin kurmanci lehçesinde bulunan diğer ağızlarından birçok kelime içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Molla Ali, kelimeleri açıklarken ilk olarak kelimelerin o bölgede kullanılan Kürtçenin kurmanci lehçesindeki anlamını vermekte ardından diğer ağız ve lehçelerdeki anlamlarını da diğer kendi bilgisi dâhilinde da aktarmaktadır. Bu da müellifin o kelimeyle ilgili bütün kullanımlarını aktarmaya çalıştığını göstermektedir. Örneğin, ابن kelimesinin Kürtçe karşılığının كرك كده سويلك كودك “kuruk, gede suwilek, godek” kelimeleriyle, الرخو kelimesini نرم سست “nerm ve sist” olarak açıklamıştır.⁴¹³ Bunun yanında bu eser, eski dönemlerde Kürtçede yaygın olan ama zamanla unutulup yerine Türkçe veya Arapçadan alınan kelimeleri de içermektedir. Örneğin, الغرفة kelimesini هسك كيجه باطك “hesk kepçe batık” olarak açıklamıştır.⁴¹⁴ Görüldüğü üzere hesk ve batık kelimeleri Kürtçede yaygın kelimeler değildir.

Bu değerli eser hem Kürtçe dil çalışması yapacaklar hem de dini ve fıkhi terimlerin Kürtçe anlamlarını öğrenmek isteyenler için çok değerli bir kaynaktır. Zira eser her ağızdan ve Kürtlerin yakın dönemde kullandıkları birçok kelime dağarcığını içermektedir. Bunun yanında başka dillerden veya ilim dallarından Kürtçeye çevrilen birçok sözlük bulunmaktadır. Ancak fıkıh alanında ve Arapça olarak telif edilmiş bir fıkıh sözlüğünün Kürtçeye tercümesi bilindiği kadarıyla bulunmamaktadır. Bu açıdan bu eser kanaatimizce Kürtçe fıkıh sözlüğü tercümesi alanında ilk çalışma olma niteliğini taşımaktadır.

Bu eser Arap alfabesiyle yazılmasına rağmen bu dilde bulunmayan ancak Kürtçede kullanılan “چ پ ژ گ” harfleriyle yazılmıştır. Ayrıca kelimelerin çoğu Kürtçenin Tôr ağızıyla yazıldığı için çoğunlukla bu ağızda bulunan ve kelimenin sonuna bir ha harfi eklentisi ile yazılmıştır. Örneğin, çocuk için كده (gedeh) üzüm için تره (tireh) kelimelerinin sonuna Tôr lehçesindeki gibi sonuna “ha” harfini eklemiştir. Molla Ali bu eserinde sözlük kitaplarında kullanılan sistemde her bir kelimenin karşılığı olarak bir veya aynı kelimeyi karşılayan birkaç kelime kullanmakla birlikte fıkıh sözlüğü olması hasebiyle çoğunlukla o kelimeyi bir cümle ile açıklamıştır. Eser fıkıh sözlüğün tercümesi olduğu için tercüme de fıkıh alanındaki tercüme hakkında olmuştur.

Bu eser bir tercüme çalışması olduğu için dipnot ve kaynakça içermemektedir. Eser henüz basılmadığı için ilim ehli tarafından bilinmemektedir. Eserde halen Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde kullanılan eski

413 *et-Teyşîr fî Tercimetii 'l-Misbâhi 'l-Münîr fî 'l-Lugati 'l Arabiyye ila Lugati 'l Kurdiyye*, 1, 82.

414 *et-Teyşîr fî Tercimetii 'l-Misbâhi 'l-Münîr fî 'l-Lugati 'l Arabiyye ila Lugati 'l Kurdiyye*, 149.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

kelimler yer almaktadır. Yazım çalışması devam eden bu değerli eser kısa zamanda ilim ehlinin istifadesine sunulacaktır.

3.3.4. Nüshaları:

Eser henüz basılmamış olup yazım aşamasındadır.

3.2.5. Takip Ettiği Sözlük Ekölü:

Molla ali eserini telif ederken tercüme ettiği metin olan Misbahul Munir adlı eserdeki metodun aynısı takip etmiştir. Bu eserin yazarı el-Feyyûmî de Zemahşerî'nin Esâsü'l-belâğa adlı eserinde olduğu gibi kelimeleri asıl harflerinden birinci harften başlayarak son harfine doğru sıralamıştır.

3.2.6. Ele aldığı kelime sayısı:

Molla ali Arapça ve Kürtçe dillerine olan hâkimiyetini bu eserine de yansıtmış ve eserindeki kelime varlığını bir hayli fazlalaştırmıştır. Tek cilt ve 214 sayfadan oluşan bu eser her sayfada iki sütun her sütunda yaklaşık 47 kelimesi esas alarak Arapça metinde bulunan on binden fazla kelimeyi tercüme etmiştir. Kürtçe tercümesinde ise her kelimeyi bazen bir bazen iki bazen de ikiden fazla kelimeyle tercüme etmiştir. Böylece tercüme eserde on beş binden fazla kelime bulunmaktadır. Bu da tercümeeye ayrı bir zenginlik katmıştır. Örneğin, Arapça metinde geçen طلاوة kelimesini خوشك بون- دلال بون (xweşik bun, delal bun) şeklinde iki kelimeyle اللحمة kelimesini de اقرباتي - خنامي - خودتي (eqribati, xunami, xwediti) şeklinde tercüme etmiştir.⁴¹⁵ Molla Ali'nin sözlükteki yöntemini göstermek için eserin ilk sayfasını burada zikretmeyi uygun bulduk.

415 *et-Teyşîr fi Tercimetii 'l-Misbâhi 'l-Münîr fi 'l-Lugati 'l-Arabiyye ila Lugati 'l-Kurdiyye*, 130.

کتاب الالف مع الباء

باللغة العربية	باللغة الكردية	باللغة العربية	باللغة الكردية
الله : خدای	ی گو واجب هونووی ممنوع تته هونووی	الأنیق	زفا عید ژ سید خو
الأب	چیریا : حیوانا بی گو انسان نه چاندی	الابن	نقه
اب الرجل یوب ابا	:مرك خو حاضر كز ژ چو نیرا	نهز الابنة	چمك نريك با ژاري بصريه
الأب	حاضر کرنا قوت ژ بو رقتان بان سفري	الابن	کژک - کده - سويلک - گودک
الأب	حاضر کرن	الأب	باق
الابان	وقت چاغ - بنگه - هنگام - زمان	انطح	نوال بکفر
ابان الفاكهة	وقت فکی	ابوين	دای بايو - دي و باق
الأبذ	وقت کو خلاص بون ژ برا تته	آباء - جمع	باق پير - کالک
لا اکلمه أبدا	ژ وقت خبردان حتی آخر عمر خو پرا خبر نادم	أبوة - غائب	باب وي - باق وي
أبد الشيء أبدا	تشت نفرنگر و خشي بو	أبوك - حاضر	باب ته - باق ته
قيّد الأوابد	معينا بزك كو نجير ژ بز خلاص نابي	أبونا - متکلم مع الغير	باب مه - باق مه
أوابد	تي گوتين ژ الفاظ گو معناوان کورا	أبي - متکلم وحده	باب من - باق من
أبرت النخل أبراً	من خرمة بمرانيا خرما دي درماتيز	أبوة - مصدر	باقيي - زر باق
الإباز	دارا خرما گو باقا وي خرمة تين درماتيزن	أبواء	جهك ناقت بينا مگه مدينته يه
الابرة	درزیا درون- درزیا مشکا- درزیا لحفا	أبي الرجل	مرك منع كز - خداعه كز
الأبظ	بن چنگ	أبيورد	بازرك ژ بي خراسانا ايران
تأبط الشيء	تشت جست بن چنگي خنو	أبدال	أولياء ژ طبقا مزن ژ أولياء خدای
أبق العبد أبقاً	عبد ژ خودي خو زفيا ي		

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

3.2.7. Kaynakları

Bu eser bir tercüme çalışması olduğu için dipnot ve kaynakça içermemektedir. Molla ali bu eseri tercüme derken hangi eserlerden istifade ettiğini belirtmemiştir.

Sonuç

Çalışmamızın konusu Molla Ali ve *et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir* her ikisi de zor şartlar da varlıklarını sürdürmüş bölgemizdeki Kürt medreselerinin eseridir. Zira İslam Dünyasında yüzyıllar boyunca devam eden medreseler Müslümanların modern eğitim ile tanışmaları ile Araplar arasında kalmamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile de Anadolu'nun çoğu yerinde tarihe karışmıştır. Ancak Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan halk yasak ve baskılara rağmen kıt imkânları ile medreselerin devam etmesini sağlamıştır.

Medreselerde dil ve din ilimlerinde iyi eğitim verilmesine rağmen eser yazan âlimler çok az ortaya çıkmıştır. Ancak Molla Ali bu yaygın durumun aksine imkânları ölçüsünde çok kıymetli 18 eser yazmıştır. Yazdığı eserlerinden onun Arapça ilimlerin birçok dalında yetkin bir konuma geldiği anlaşılmaktadır. Onlardan birisi de *et-Teysîr*'dir. Molla Ali, aslen Mardin'in Midyat İlçesine bağlı Kozâ köyünde 1936 yılında doğmuştur. Küçük yaşlarda medrese eğitimine başlamış zor şartlarla Midyat ve çevresinde bulunan medreseler ile Suriye'de eğitim alarak okumasını bitirmiş ardından 1 sene fahri imam hatiplik yapmıştır. Molla Ali, bölgedeki birçok hocadan ders almış aynı zamanda hayatı boyunca tesiri altında kaldıkları haznevi şeyhlerine bağlı kalmıştır. İmam hatiplik görevinden ayrılmasına ve resmi işte çalışmasına rağmen ders vermeyi ve ilim öğrenmeyi bırakmamış, hayatı boyunca birçok öğrenciye ders vermiş ve önemli eserler telif etmiştir.

et-Teysîr adlı eserine gelince, eser bir Arapça Kürtçe fıkıh sözlüğün tercümesidir. Müellif, fıkıh sözlüğü alanında Arapça olarak yazılmış Misbahul Münir adlı eserde bulunan temel kelimeleri tercüme ederek Kürtçe diline çevirmiştir ve ilim ehlinin ve özellikle fıkıh alanında çalışma yapacak kişilerin istifadesine sunmuştur.

et-Teysîr bilindiği kadarıyla alanında yazılan ilk Arapça Kürtçe fıkıh sözlüğüdür. Bu açıdan önem arz etmektedir. Ayrıca Kürtçenin kurmanci lehçesini Tôr ağzıyla yazılan ve çoğu kişi tarafından kolay bir şekilde anlaşılabilen bir dille yazılması bu esere ayrıca önem kazandırmaktadır.

et-Teysîr, yaklaşık on beş binden fazla tercüme kelime içermesiyle Arapça Kürtçe bir sözlük olarak ve yakın dönemde konuşulan Kürtçenin kurmanci lehçesinde kelimeleri içermesi bakımından dikkate değer bir sözlük olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca tercüme esnasında kelimelerin karşılığı olarak tek kelime verilmediği çoğu zaman bir cümle ile açıklaması yapıldığı ve o kelimenin Kürtçedeki bilinen diğer kullanımlarının da içermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Böyle önemli bir eser henüz basımı yapılmadığı için ilim ehli tarafından bilinmemektedir. Tashih ve basım çalışmaları devam etmektedir.

Son olarak, Molla Ali el-Kôzî el-Batmanî, hayatını ilme adanmış önemli âlimlerden bir tanesidir. Kendisi hayatı boyunca ilim öğrenmiş ve öğretmiştir. Yazdığı eserlerinden onun Arapça ilimlerin birçok dalında

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

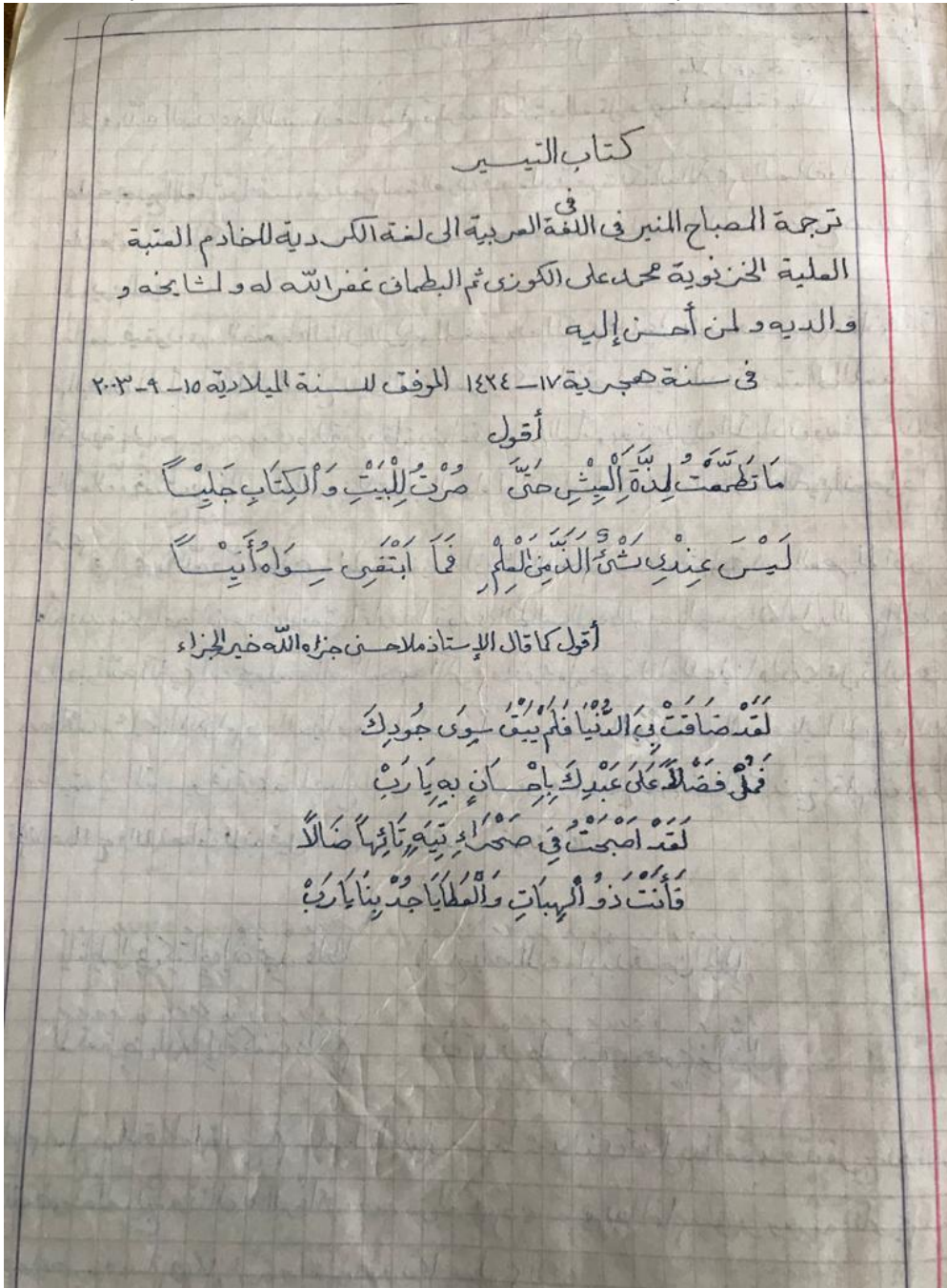
yetkin bir konuma geldiği anlaşılmaktadır. Bu birikimlerini kullanarak *et-Teysîr Tercümetu Misbahul Munir* adlı eserini telif etmiştir. Bu eser fıkıh terimlerini Kürtçeye çevirmesi ve bunları cümle içerisinde açıklaması bakımından talebelere ve ilim ehline büyük kolaylık sağlamış ayrıca Kürtçe dilinde bulunan birçok farklı kullanımını ele alarak bu dile zenginlik katmıştır.

Kaynakça

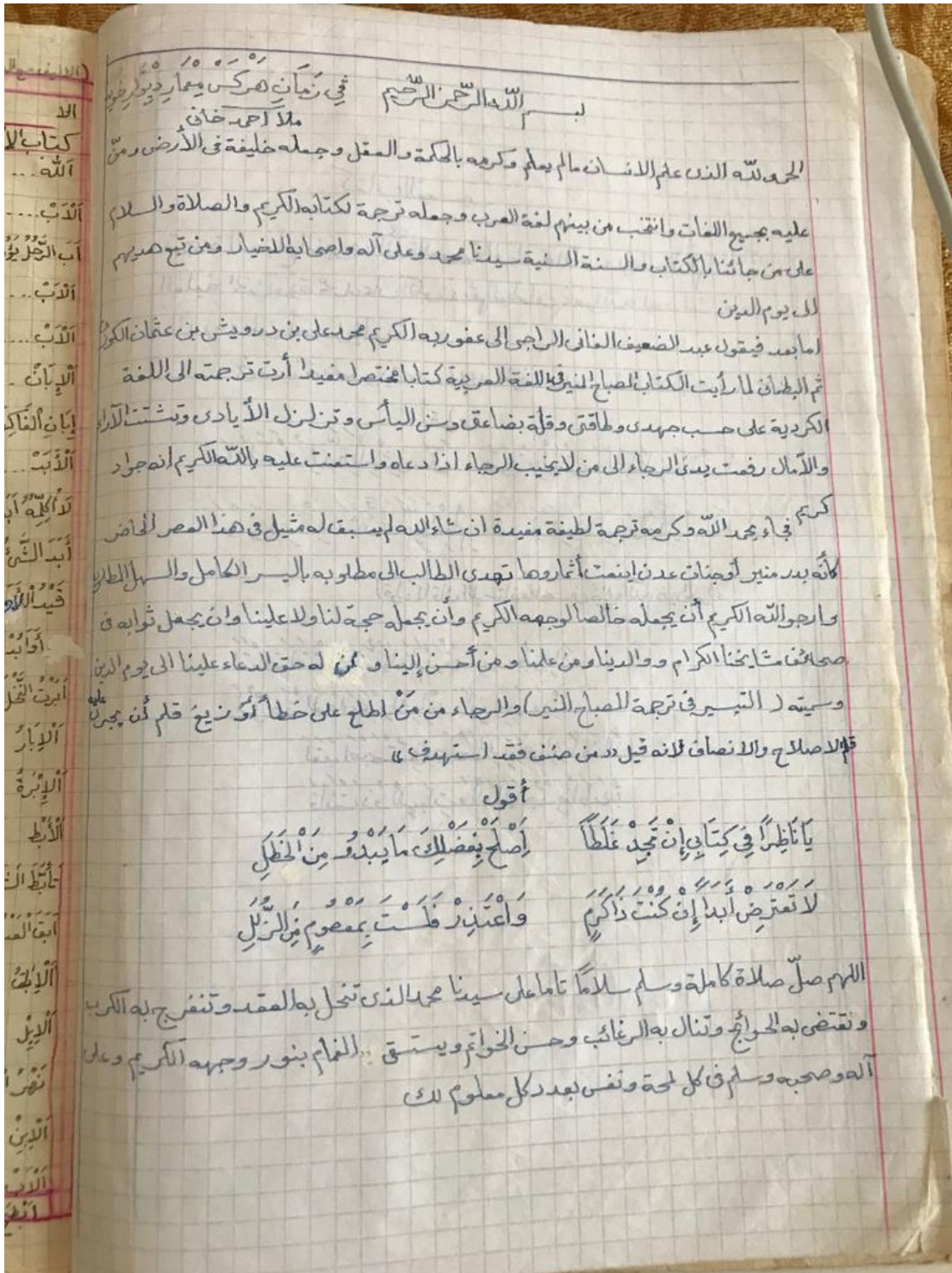
- Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî. *el-Mişbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. Kahire: Daru'l-Mearif, 1977.
- Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî. "Feyyûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Alpak, Mehmet Nur. *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-Lügat" Adlı Eserinin İncelenmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Durmuş, İsmail. "Sözlük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Emîl yakup. *el-Me'âcimü'l-lugaviyyetü'l-'Arabiyye*. Beyrut, 1981.
- Işık, Ümit. *Kürtçe Sözlükler Üzerine Bir Çalışma*. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kandemir, Yaşar. "Garîbü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/376-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kaş, Özcan. *Osmanlı DÖneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Muhammed Ali el-Kozî el-Bât mânî. *et-Teysîr fî Tercimetii'l-Misbâhi'l-Münîr fî'l-Lugati'l Arabiyye ila Lugati'l Kurdiyye*. Bty. 220.

Ekler

Ek 1: et-Teysîr Tercümetu Misbahul munir adlı eserin ilk sayfası

Ek 2:

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

MOLLA MUHAMMED ZİVİNGÎ VE “LEVÂMÎ‘U’R-RAHMÂN” ADLI TEFSİRİ

Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü,

m.nurullahaktas@hotmail.com.

Özet

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nâzil olduğu andan itibaren bizzat kendisi tarafından muhataplara tebliğ ve tebyin edilen bir kitaptır. Resûl-i Ekrem’in (s.a.s.) vefatı ile birlikte Kur’ân, Hz. Ebû Bekir döneminde yaklaşık bir yıl süren çalışma neticesinde iki kapak arasına alınmış, Hz. Osman döneminde de yaklaşık beş yıllık zaman zarfında istinsahı tamamlanmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte farklı kültürlerle ve dillere mensup insanların İslam’a girmesi, Kur’ân’ın anlama ve yorumlama çabalarını etkilemiştir. Tefsir tarihine bakıldığında lügavî tefsir, işarî tefsir, fikhî tefsir, edebî tefsir ve ilmî tefsir gibi pek çok metotla Kur’ân’ın tefsirinin yapıldığı görülmüştür. Müfessirin yaşadığı asrın ihtiyaçları, söz konusu muhatapların talepleri ve ilgili müfessirlerin öncelikleri gibi etkenler bu metotların şekillenmesini etkilediğini ifade etmek mümkündür. Bu metotlarla yazılan tefsirlere bakıldığında tefsir tarihinde zengin bir literatürün oluştuğu müşahede edilmiştir. Bu tebliğimizde Batman’da ikamet ederken vefat eden merhum Molla Muhammed Zivingî’nin (1940-2020), “*Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân*” adlı tefsiri ele alınacaktır. Kürtçe kaleme alınan bu tefsir, bu dilde yazılan ilk fikhî tefsir olma niteliğini taşımaktadır. Bu tefsir, Arap harfleriyle yazılmış olup henüz yayınlanmamıştır. Ele almaya çalıştığımız “*Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân*” adlı eser, tefsir tarihinde fikhî tefsir veya Ahkâmu‘l-Kur’ân olarak ifade edilen metotla kaleme alınan tefsirlerden biridir. Tefsirin müellifi, doğrudan ahkâmla ilgili ayetleri tefsir etmekle iktifa etmemiş tefsirini yaptığı sürenin bütün ayetlerini bu bakış açısıyla tefsir etme cihetine gitmiştir. Tefsirin yazarı Molla Muhammed Zivingî (1940-2020), Mardin’in Savur ilçesine bağlı Armutalan Köyü’nde (Zivingâ Menda) dünyaya gelmiştir. Zivingî, medrese tahsilinin büyük bir kısmını Mardin’in Savur ilçesine bağlı Başkavak Köyü’nde (Ahmediyye) tamamlamış ve medresesinin baş müderrisi Şeyh Seyfuddin’dan (ö. 1958) ilmî icazetini almıştır. Molla Muhammed Zivingî, bir müddet icazet aldığı medresede ders verdikten sonra bölgedeki birçok köyde fahri imamlığın yanında müderrislik vazifesini de ifa etmiştir. 1986’da “Dâru’s-Selâm” olarak nitelediği Batman’a yerleşmiş ve ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir. Zivingî, başta “*Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân*” adlı onüç ciltlik hacimli tefsiri olmak üzere Arapça ve Kürtçe dillerinde me’sûr ve manzum birçok eser vermiştir. Zivingî, 2020 yılında Batman’da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.

Anahtar Kelime: Tefsir, Ahkâmu‘l-Kur’ân, Molla Muhammed Zivingî, Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l-Kur’ân.

MOLLA MUHAMMED ZİVİNGÎ AND HIS WORK CALLED AS “LEVÂMÎ‘U’R-RAHMÂN”

Doç. Dr. Mehmet Nurullah AKTAŞ

Abstract

From the moment The Holy Qur'an was revealed to The Holy Prophet, it was preached and explained to the addressees by himself. After the death of the Messenger of Allah, During the reign of Abu Bakr, Quran was started to be made into a book as a result of the work that took about a year. And during the reign of Caliph Uthman the copying process was completed within 5 years. With the expansion of the Islamic geography, the conversion of

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

people with different cultures and languages to Islam has affected the understanding and interpretation of the Qur'an. When we look at the history of tafseer, we can see that the interpretation of the Qur'an with many methods such as lexical tafseer, isharî tafseer, fiqh tafseer, literary tafseer and scientific tafseer has been done. It is possible to state that factors such as the needs of the century in which the author lived, the demands of the relevant addressees and the priorities of the relevant author affected the shaping of these methods. When we look at the tafseers written with these methods, we can see that a rich literature has been formed in the history of tafseer.

In this paper, the tafseer, “Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân” of the late Molla Muammer Zivingî (1940-2020), will be discussed. Written in Kurdish, it's the first fiqh tafseer that's written in this language. This tafseer is written with Arabic letters and it's not been published. “Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân” is written With the method expressed as fiqh tafseer or Ahkam al-Qur'an in the history of tafseer. The author of the tafseer, has not only interpreted the verses related to fiqh, but all verses. The author of the tafseer Molla Muhammad Zivingî (1940-2020) was born in Armutalan Village (Zivingâ Menda) in the Savur district of Mardin. Zivingî passed away in Batman in 2020 and was buried here.

Keywords: *Tafseer, Ahkâmu‘l-Kur‘ân, Molla Muhammad Zivingî, Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân.*

1. Giriş

Kur‘ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nâzil olduğu andan itibaren bizzat kendisi tarafından muhataplara tebliğ ve tebyin edilen bir kitaptır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte farklı kültürlerle ve dillere mensup insanların İslam’a girmesi, Kur‘ân’ın anlama ve yorumlama çabalarını etkilemiştir. Tefsir tarihine bakıldığında lügavî tefsir, isharî tefsir, fikhî tefsir, edebî tefsir ve ilmî tefsir gibi pek çok metotla Kur‘ân’ın tefsirinin yapıldığı görülmüştür. Müfessirin yaşadığı asrın ihtiyaçları, söz konusu muhatapların talepleri ve ilgili müfessirlerin öncelikleri gibi etkenler bu metotların şekillenmesini etkilediğini ifade etmek mümkündür. Bu metotlarla yazılan tefsirlere bakıldığında tefsir tarihinde zengin bir literatürün oluştuğu müşahede edilmektedir. Fikhî tefsir metoduyla yazılan tefsirden biri de Molla Muhammed Zivingî’nin kaleme aldığı “*Levâmi‘u‘r-rahmân fi tefsîri ahkâmi‘l- Kur‘ân*” adlı tefsirdir.

Molla Muhammed Zivingî (Mehmet Oğuz), 01.01.1940 tarihinde Mardin’in Savur ilçesine bağlı Armutalan (Zivingâ Menda) Köyü’nde doğdu. Zivingî, yazdığı eserlerinde kendisini adı geçen köye nispetle Muhammed Zivingî olarak tanıtmaktadır. Malum olduğu üzere Mardin ve çevresinde Zivingâ Mendâ, Zivingâ Şıkâka, Zivingâ Hacı Ali gibi Ziving ismine nispetle pek çok köy bulunmaktadır. Bunlardan en çok meşhur olanı, Şırnak’ın Güçlükönak ilçesine bağlı Zivingâ Şıkâka (Ağaçyurdu) köyüdür. Bu köy, uzun yıllar öğrenci yetiştiren lakin herhangi bir kitap kaleme almamış olan Molla Muhammed Zivingî (ö. 1971) ile tanınmıştır. Zivingâ Şıkâka köyüne nispet edilen Zivingî daha çok müderrislik kimliği ile tanınırken çalışmamızın konusunu teşkil eden Zivingî ise müderrisliğin yanında yazdığı kitaplarla da öne çıktığını ifade etmek mümkündür.

Molla Muhammed Zivingî, medrese tahsilinin büyük bir kısmını Mardin’in Savur ilçesine bağlı Başkavak (Ahmediyye) Köyü’nde tamamlamıştır. Zivingî, Ahmediyye medresesi müderrislerinden

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Şeyh Muhammed Ârif (ö. 1984) ile Şeyh Muhammed Afif'ten (ö. 1993) ders almış, 1958 yılında Ahmediyye medresesinin baş müderrisi Şeyh Seyfuddin'den (ö. 1958) de ilmî icazetini almıştır. Molla Muhammed Zivingî, bir müddet bu medresede ders verdikten sonra Hisarkaya (Keleha Pozreş), Köyü, Pınardere (Elfân) Köyü, Şahintepe (Tılşâmê) Köyü, Yazır (Kanzerip) Köyü, İsapınar (İsapar) Köyü ve Soylu (Dêrîş) Köyü gibi Savur ve Bismil ilçelerine bağlı pekçok köyde fahri imamlığın yanında talebe de yetiştirmiştir.

1986'dan itibaren Batman'a yerleşen Zivingî, ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir. Zivingî, Batman'a olan muhabbet ve bağlılığını ifade ederken Batmanlı âlimlere hitaben yazdığı bir mektupta huzur ve güvenin hâkim olduğu İslam diyarı manasına gelen "Dâru's-Selâm" ifadesini kullanmıştır.

Zivingî, 08 Kasım 2020 tarihinde 80 küsur yaşında Batman'daki bir hastanede tedavi görürken geçirdiği beyin kanaması sonucu vefat etmiştir. Cenazesi ömrünün yaklaşık son 35 yılını geçirdiği Batman'da defnedilmiştir. Zivingî, Meryem hanımefendi ile evli olup bu evliliğinden altısı erkek beşi kız on bir çocuk dünyaya gelmiştir.

Duruşu ve vakarıyla örnek olan Zivingî, tebessümü yüzünden eksiltmemiş ve muhataplarıyla seviyelerine uygun bir şekilde iletişim kurmuştur. Çocuklarına özellikle de kız çocuklarına çok düşkün olan Zivingî, onların eğitimi ile özel olarak ilgilenmiştir.

Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde ikamet etmekte olan ve aynı zamanda Zivingî'nin medrese arkadaşı olan Molla Hamza'nın aktardığına göre⁴¹⁶ Zivingî, tefsire olan vukufiyeti ile tanınmış, uygun gördüğü ortamları ders, müzakere, vaaz ve irşad olarak değerlendirmiştir. Ailesiyle yaptığımız görüşmede⁴¹⁷ de Zivingî, Batman'a yerleştikten sonra oğlunun işlettiği terzi dükkanı ile yakın mesafedeki Mevlâna Camii'ni mesken edinmiştir. İşyerinde dostlarıyla buluşmuş, gelen fikhî meslelere fetva vermiş ve yanında taşıdığı tefsirini kaleme almıştır. Adı geçen camide uzun yıllar imam hatip olarak görev yapan Abdullah Işık ile yaptığımız görüşmede⁴¹⁸ ise Zivingî'nin camiye düzenli olarak geldiğini, burada diğer ilim ehliyle buluştuğunu, ağırlıklı olarak ahkâm ayetlerine yoğunlaştıklarını ve kendi aralarında bazen de hadis metinleri okuduklarını ifade etmiştir. Zivingî, camide kaldığı süre içerisinde bu tür ilmi müzakerelerin yanında tefsirini yazmaya devam etmiş, yorulunca da yanında taşıdığı Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak vaktini değerlendirmiştir.

Muhammed Zivingî, başta "Levâmi'u'r-rahmân fî tefsîri ahkâmi'l- Kur'ân" adlı on üç ciltlik hacimli tefsiri olmak üzere Arapça ve Kürtçe dillerinde me'sûr ve manzum birçok eser kaleme almıştır. Bu çalışmalar, el yazma olarak mevcut olup henüz basılmamıştır.

2. Eserleri:

2.1. *Kitâbu nehci'l-muhtâc fî menâsiki'l-hâc*: Zivingî, 134 sayfadan oluşan bu çalışmasını 1990 hac mevsiminde 1426 hacı adayının Mina'daki tünelde izdiham nedeniyle vefat etmesi nedeniyle

416 Bu görüşme, 7 Kasım 2021'de Bismil'de gerçekleşmiştir.

417 Bu görüşme, 27 Mayıs 2021'de Zivingî'nin Batman'daki evinde gerçekleşmiştir.

418 Bu görüşme, 27 Kasım 2021 tarihinde Batman Merkez Mevlâna Camii'nde gerçekleşmiştir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

kaleme almıştır. Zivingî'nin bu izdihamdan çok etkilendiği, yeni izdihamların oluşmaması için farklı mezheplerin görüşlerini mukayese etme cihetine giderek bu çalışmayı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

2.2. *Musaffâtu'l-kulûbi mine'z-zulm*: Bu eser, Ataullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) el-Hikemu'l-'Atâiyye adlı eseri üzerine Arapça olarak kaleme alınan manzum bir çalışma olup 64 sayfadan oluşmaktadır.

2.3. *Risâletu hakâiki'l-hakâik*: Kürtçe olarak yazılan bu eser, yaklaşık 2000 beyitten oluşmaktadır. Divan niteliğinde olan bu çalışma, Allah'ın varlığı, Allah'ın varlığına delalet eden deliller, insanın yaratılışı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nitelikleri ve risaletin ispatı ve mucizeler ile ilgili hasımların iddialarını çürütmek üzere serdedilen akli deliller gibi birçok konuyu içermektedir.

2.4. *er-Risâletu'l-muvaddiha li'r-ribâ*: Arapça olarak kaleme alınan ve riba meselesine dair olan bu risale, 45 sayfadan oluşmaktadır. Zivingî, bu risaleyi ilk olarak müstakil olarak yazmış bilahare riba meselesinin ele alındığı Bakara Sûresi 275-281 ayetlerinin tefsiri bağlamında “Mebhesun fi'r-risâleti'l-müstakille fi'r-ribâ bi'l-âyâti ve'l-ahâdîs” başlığı altında *Levâmi'u'r-rahmân* adlı tefsirinde zikretmiştir.

2.5. *Risâletün fî mâ tesetteru bihi'l-mer'e ve mâ hüve mevdiu't-tesettür ve keyfiyetü't-tesettür*: 31 sayfadan oluşan ve Arapça olarak kaleme alınan bu risale, tesettür meselesini işlemektedir.

2.6. *Levâmi'u'r-rahmân fî tefsîri ahkâmi'l-Kur'ân*: Tebliğimizin konusunu da teşkil eden bu çalışma, yazarın en önemli çalışmasını teşkil etmektedir. Bu hacimli eser, aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

3. Zivingî'nin “Levâmi'u'r-rahmân” Adlı Tefsir Çalışması

Molla Muhammed Zivingî'nin kaleme aldığı bu tefsir, 13 ciltten oluşmakta olup Fatihâ Sûresi ile başlamakta ve Ahzâb Sûresi'nin 49. ayetine kadar devam etmektedir. Zivingî'nin ömrü iktifa etmediği için bu tefsirini tamamlayamamıştır. Tefsirin tam ismi, “Kur'ân'daki ahkâm ayetlerinin tefsirinde Rahmanî parıltılar” manasına gelen “Levâmi'u'r-rahmân fî tefsîri ahkâmi'l-Kur'ân”dır.

Zivingî, bu tefsirini mahtut olarak Kürtçe'nin Kürmancî lehçesiye Arap harflerini esas alarak, sade ve akıcı bir üslup ile kaleme almıştır. Bu eseri, Zivingî'nin diğer çalışmalarından ayırt eden en önemli özellik, Zivingî'nin isminin bu tefsir üzerinde yer almamış olmasıdır. Zivingî'nin, kendi ismini yazmayı tefsirinin tamamlanması sonrasına bırakmış olması muhtemeldir. Zira tamamladığı diğer eserlerinde hem kendi ismini hem de kendisine ders veren hocalarının isimlerini zikretmiştir.

Zivingî, Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair Kürtçe lisanıyla tefsir yazılmadığını dolayısıyla bu tefsirin ahkâm alanında yazılan ilk Kürtçe tefsir olma niteliği taşıdığını belirtmiştir. Zivingî'nin bu çalışması, Kürtçe yazılan ilk tefsir niteliğinde olup aynı zamanda fikhî tefsir ekolünün son örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Zivingî, tefsirinde genellikle ibarelere hareke vermiştir. Bu da Zivingî'nin yazdığı tefsirin doğru anlaşılmasına ve kaydettiği kelimelerin doğru telaffuz edilmesine ciddi manada katkı sunmuştur. Müfessir Zivingî, konu başlıklarını ilk ciltlerde Kürtçe olarak yazmışsa da bilahare Arapça olarak

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

yazmayı tercih etmiş ve bu başlıkları da görünecek şekilde ilgili sayfanın kenarında kaydetmiştir. Levâmi‘u‘r-Rahmân tefsirindeki her cildin sonunda o cilde ait müstakil bir fihrist bulunmaktadır. Bu fihristlerin tamamını Arapça olarak hazırlamıştır.

Zivingî‘nin kaleme aldığı ahkâm tefsirinin en önemli özelliği, Cassâs gibi sadece ilgili ahkâm ayetlerini tefsir etmekle iktifa etmemiş olmasıdır. Tefsirinde ifade etmemişse de Ahkâmu‘l-Kur‘ân‘a dair önemli tefsirlerden biri olan Kurtubî‘nin “*el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*” adlı tefsirinin metodunu tercih ederek ayetlerin tamamını tefsir etmeye çalışmıştır.

Yazılan her çalışmada olduğu gibi tefsir kitapları da yazıldığı dönemin siyasî, kültürel ve ekonomik ortamından etkilenmiştir. “Levâmi‘u‘r-Rahmân” adlı tefsirde Zivingî‘nin de yaşadığı dönemin kültürel ve siyasi ortamından etkilendiğini ve bunu tefsirine yansıttığını ifade etmek mümkündür. Mesela Türkiye‘nin yakın döneminde yaşadığı bir kısım hadiseleri “*Allah‘ın mescidlerinde O‘nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır!*” (Bakara 2/114) ayetinin tefsirinde zikretmiştir. Bu bağlamda tek parti iktidarı döneminde camilerin askeri kışlaya çevrilmesi ve atların barınağı haline getirilmesi, sarığın yasaklanması gibi baskıcı ve yasaklayıcı uygulamaları hatırlatmıştır. (Zivingî (trs), *Levâmi‘u‘r-rahmân*, 1/445).

3.1. Tefsirin Kaynakları:

Zivingî, eserini kaleme alırken tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü gibi birçok alandaki eserlerden yararlanmıştır. Bunların bir kısmını tefsirin mukaddimesinde, bir kısmını da tefsirinin ilgili yerlerinde atıfta bulunarak zikretmiştir. (Zivingî (trs), *Mukaddime*, 2)

Zivingî, tefsirini yazarken ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşarak onları temin etmeye çalışmıştır. Çalışmasını hazırlarken kaynak eserlere hızlıca ulaşmak için kitaplığındaki kitapları belli bir düzen dahilinde sıralamış hatta bu gerekçeyle çalışma odasına kimseyi sokmamaya azami gayret gösterdiği ifade edilmiştir.

Bu kaynakları konularına göre şöyle tasnif etmek mümkündür:

Tefsir Kaynakları: İbn Abbâs Tefsiri, Mukâtil b. Süleymân‘ın et-Tefsîru‘l-Kebîr‘i, Zeccâc‘ın (ö. 311/923) Meâni‘l-Kur‘ân‘ı, Ferrâ‘nın (ö. 458/1066) Meâni‘l-Kur‘ân‘ı, Cassâs‘ın Ahkâmu‘l-Kur‘ân‘ı, Beğavî‘nin (ö. 516/1122) Meâlimü‘t-Tenzîl‘i, İbn Kesîr‘in (ö. 774/1373) Tefsîru‘l-Kur‘âni‘l-azîm‘i, Kiyâ el-Harrâsî‘nin Ahkâmu‘l-Kur‘ân‘ı, Hatîb el-Şirbinî‘nin (ö. 977/1570) es-Sirâcu‘l-Münîr‘i, İbnu‘l-Arabî‘nin Ahkâmu‘l-Kur‘ân‘ı, Kurtubî‘nin el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân‘ı.

Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dair Kaynaklar: Mâlikîlerden Sahnûn‘un (ö. 240/854) el-Müdevvenetü‘l-Kübrâ‘sı, İmâm Şâfi‘î‘nin (ö. 204/820) el-Ümm adlı eseri, İbn Münzir en-Nisâbü‘rî‘in (ö. 318/930) el-Eşrâf ‘alâ mezâhibi‘l-ulemâ‘sı, Tahavî‘nin Muhtasaru mezâhibi‘l-ulemâ‘ adlı eseri.

Hadis Kaynakları: Kütüb-i sitte (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nisâî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce), İbn Abdilber‘in el-İstidrâk‘ı, İmâm Mâlik‘in Muvatta‘ası, Beğavî‘nin Şerhu‘s-Sünne adlı eseri, İbn Ebî Şeybe‘nin el-Musannef fi‘l-Ehâdis ve‘l-Âsâr‘ı, Sân‘ânî el-Yemenî‘nin el-Âsâr ile ve‘l-Ehâdis adlı eserleri.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

Zivingî'nin tefsiri incelendiğinde birçok kaynak esere atıfta bulunmakta ve yer yer onları tanıtmaktadır. Mesela usûl ile ilgili meselelerde İmam Şâfiî'nin er-Risâle'si (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 2/254-255), Mâverdi'nin (ö. 450/1058) el-Ahkâmu's-Sultâniyye'si, (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 3/27-28) İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim gibi birçok kaynak esere ve müelliflerine yer vermiştir.

Zivingî, Rûhu'd-dîni'l-İslâmî adlı eserin sahibi Afif Abdülfettâh Tabbâra (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 2/173) ile Bediuzzaman Said Nursi (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 2/131) gibi çağdaş dönemde yaşayan bir kısım âlim ve mütefekkirin eserlerinden de yararlanmıştır.

4. Zivingî'nin Tefsir Metodu:

4.1. *Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir Etmesi*

Zivingî, ayetleri tefsir ederken ilk olarak “el-ma'nâ” veya “el-ma'na'l-mücmel” gibi ifadelerle ayetin manasını ana hatlarıyla vermiş akabinde de genellikle “el-ma'na'l-mufassal” ifadesiyle ayeti ayrıntılı olarak tefsir etmiştir. Zivingî, burada ayetin içeriğine bağlı olarak bazen kelime kelime, bazen de ayetin tamamını veya içerdiği bir cümleyi esas alarak ayeti tefsir etmiş, akabinde de “şunu bil ki” başlığı altında tefsiri yapılan ayetle ilgili doğrudan veya dolaylı hükümlere yer vermiştir. Bu arada nadir de olsa bir kısım ayetlerin manasını detaya girmeden kısaca vermekle iktifa ettiği görülmüştür.

Zivingî'nin tefsirinin önemli özelliklerinden biri tefsirini yaptığı ayeti, Kur'an'ın başka ayetleriyle tefsir etmesidir. Mesela “*Ramazan ayı, Kur'an'ın indirildiği aydır.*” (Bakara 2/185) ayetini, “*Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik*” (Dûhân 44/3) ve “*Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.*” (Kadir 97/1) ayetleri ile tefsir etmiştir. (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 2/438). Zivingî burada Kur'an'ın Ramazan ayında nazil olduğuna dair nassın yanında bu nüzulün Ramazan ayındaki Kadir Gecesi'nde gerçekleştiğini ve bir başka ayda böyle bir gecenin bulunmadığını, bu konuda herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını beyan ederek ayeti ayetle tefsir etmiş, ayetler arasındaki ilişkiyi izah etmiştir.

4.2. *Kur'an'ı Hadis ile Tefsir Etmesi*

Ayetleri tefsir ederken hadisleri de istişhad olarak kaydeden Zivingî, sadece hadisin metnini zikretmekle yetinmemiş hadisin senedi, cerh ve ta'dil açısından ravilerin durumu ve hadisin sahihliği gibi hadis usulüne dair pek çok mevzuya da yer vermiştir. Zivingî, varid olan rivayetlere ehemmiyet vermiş, mevzu bahis rivayetlere çokça yer vermiştir. Hadisleri ele alırken hadisin Arapça metnini senediyle birlikte zikretmiş, kaynağını cilt, bab ve sayfa numarasına kadar vermiştir. Zivingî'nin hadislerin sıhhat derecesini ve ravileri cerh ve ta'dil açısından da değerlendirmeye tabi tutması, bu ilme olan vukufiyetini göstermektedir. (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 4/273-274). Tefsir ilminde takip ettiği bu metot, sağlıklı bilgiye ulaşmayı da sağlamaktadır. Bu arada istişhad olarak zikrettiği hadislerin manasını genellikle vermemiş, metni ile iktifa etmiştir.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

4.3. *Kelâmî Meseleleri Ele Alması*

Hilafet, imamet ve tafdiyyet gibi birçok meselede kelimeler arasında vuku bulan tartışmalara tefsirinde yer veren Zivingî, onların görüşlerini ve dayandıkları delilleri zikretmiş, akabinde kendi görüşünü de kaydetmiştir. Mesela “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.*” (Bakara 2/31) ayetinin tefsirinde “hilafet” meselesini detaylı bir şekilde ele almıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra halifenin seçimi, imamet, imametın şartları, Ehl-i Sünnet ile Şia arasında imamete dair tartışmalar, Şia’nın Hz. Ali’nin hilafetine dair serdettiği deliller, Ehl-i Sünnetin Şia’nın ilgili delillerine karşı zikrettiği deliller, Hz. Ebu Bekir’in hilafetine dair nas, imamın seçiminde ehl-i hal ve’l-‘akd heyetinin seçilmesi ve söz konusu heyet üyelerinin sayısı gibi pek çok tartışmalı mevzuu irdelemiştir. (Zivingî (trs), *Levâmi ‘u’r-rahmân*, 1/315-316).

4.4. *Âyetlerde Geçen Kavram ve Lafızları Açıklaması*

Zivingî’nin tefsiri, ayetlerdeki kelimelerin lügavî ve ıstılahî manalarını zikretmesi cihetiyle de ön plana çıkmaktadır. Zivingî, kelimelerin ıstılahî ve i’rabını detaylı bir şekilde incelemekte, ilgili kelimelerin farklı manalarını diğer sûrelerde gelen ayetlerle birlikte vermekte böylece konunun Kur’ân bütünlüğü içerisinde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Mesela “*Dinlerine (millet) uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır.*” (Bakara 2/120) ayetinde geçen “millet” kavramını ilişkili gördüğü “şariat” ve “din” kavramlarıyla birlikte değerlendirmiş ve açıklamıştır. Bu kavramların lügat manasını, ardından da ıstılahî yönlerini zikreden Zivingî, söz konusu kelimelerin geçtiği ayet ve hadisleri ele almış, daha sonra da meseleyi ahkâm açısından değerlendirerek din farklılığının mirasa etkisi gibi doğrudan ayetten istinbat edilmeyen meseleleri ayet ve hadislerden delil getirerek açıklamıştır. (Zivingî (trs), *Levâmi ‘u’r-rahmân*, 1/478-480).

Müfessir Zivingî, fikhî boyutunu incelediği hayvanların niteliklerini de zikrederek lügavî boyutuna da dikkat çekmiştir. Mesela “Bâbu zikri’l-ernebî ve’l-yerbû’î ve’l-veberî ve’l-kunfuz” başlığı altında “erneb”, “yerbû”, “veber” ve “kunfuz” kelimelerini tek tek açıklamıştır. Burada geçen “erneb” kelimesinin kısaca “kılûşk/tavşan” manasına geldiğini açıklarken; “yerbû” kelimesini ise “hayvâneki biçûke, her wekî hiltâye bı şeklê xu, dûwê vî dirêje, lıngê vî pêşî kinû kasırın û lıngê vî pâşî dirêjin (küçük bir hayvan olup şekil olarak köstebeğe benzer. Kuyruğu uzun, ön ayakları kısa ve arka ayakları ise uzundur)” şeklinde niteliklerini zikretmiştir. (Zivingî (trs), *Levâmi ‘u’r-rahmân*, 2/242-243).

4.5. *Nahiv ve Sarf Konularına Yer Vermesi*

Zivingî, ayetlerin tefsiri yaparken nahiv ve sarf ilmine çokça başvurmuştur. Söz konusu tefsir, bu niteliğiyle aynı zamanda önemli bir nahiv ve sarf kitabı mesabesinde.

Mesela “*أَلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ*” (Bakara 2/197) ayetinin tefsiri yapılırken bu cümlenin i’rabı detaylı bir şekilde yapılmış, söz konusu cümlenin mübteda ve haberden oluştuğu, cümlede hazif ve takdir üslûbunun kullanıldığı belirtilmiştir. Daha sonra bu cümle, “*أَلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ*” veya “*وَقْتُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ*” ya da “*فِي وَقْتِ وَأَشْهُرٍ الْحَجِّ*” şeklinde farklı kelime

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

takdirleriyle ele alınmış ve aşur-i ma'lûmatın hangi ayları kapsadığına dair rivayetler râvileri ile birlikte zikredilmiştir. (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 3/150)

4.5. Şiir ile İstişhad Etmesi

Zivingî, ayetlerin tefsirini yaparken ele alınan mevzu ile ilgili olarak beyitlere başvurmuştur. Zivingî, genellikle tefsirinde istişhad olarak zikrettiği beyitlerin çoğunun çevirisini yapmamıştır. Nadir de olsa bir kısım beyitlerin çevirisini yaptığı görülmüştür.

Zivingî, tefsirinde Arapça beyitlerin yanında bazen kendisinin nazmettiği Kürtçe beyitlere de yer vermiştir. Mesela “miras” meselesinin ele alındığı Nisâ Sûresi'nin 11. ayetini tefsir ederken varis olacak kadın ve erkeklerin listesini manzum olarak zikretmiştir. (Zivingî (trs), *Levâmi 'u'r-rahmân*, 5/473).

5. Sonuç

Molla Muhammed Zivingî, Ahmediyye medresesinde icazet aldıktan sonra bölgedeki birçok köyde imamlık ve müderrislik yapmış, 1986 yılı itibariyle Batman il merkezine yerleşmiştir. Nesir ve nazım türünde birçok eser kaleme alan Zivingî'nin en önemli eseri “*Levâmi 'u'r-rahmân fî tefsîri ahkâmi'l-Kur'ân*” adlı tefsiridir. Zivingî, on üç ciltten oluşan bu tefsirini tamamlayamadan 2020 yılında vefat etmiştir. Molla Muhammed Zivingî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair kaleme aldığı bu tefsir, aynı zamanda ilk Kürtçe ahkâm tefsiri niteliğini taşımaktadır.

Zivingî'nin bu tefsiri, sade ve akıcı bir üslûp ile yazılmış bir tefsirdir. Zivingî ayetleri tefsir ederken sadece ahkâm ayetleriyle iktifa etmemiş bütün ayetleri tefsir etmiştir. Buna göre ilk olarak “el-ma'ne'l-mücmel” başlığı altında ayetin manasını ana hatlarıyla vermiş akabinde de “el-ma'ne'l-mufassal” başlığı altında da ayeti ayrıntılı olarak tefsir etmiştir. Ayetleri tefsir ederken hadisleri de istişhad olarak kaydeden Zivingî, sadece hadisin metnini zikretmekle yetinmemiş hadisin senedi, cerh ve ta'dil açısından ravilerin durumu ve hadisin sahihliği gibi hadis usulüne dair pek çok mevzuya da yer vermiştir. Cümlelerin i'rabını ve kelimelerin iştikakını da önceleyen Zivingî, ayetlerde geçen kelime ve kavramların lûgat manasını da vermiştir.

Kaynakça

Aktaş, M. N. (2021), *Molla Muhammed Zivingî ve Tefsirciliği*, Kitabe Yayınları, Ankara.

Zivingî, M.Muhammed (trs), *Levâmi 'u'r-Rahmân fî Tefsîri Ahkâmi'l- Kur'ân*, yazma eser (13 cilt).

Zivingî, M.Muhammed (1996), *Kitâbu Nehci'l-Muhtâc fî Menâsiki'l-Hâc*, yazma eser.

Zivingî, M.Muhammed (1996), *Musaffâtu'l-Kulûbi Mine'z-zulm*, yazma eser.

Zivingî, M.Muhammed (trs), *Mukaddime*, yazma eser, trs.

Zivingî, M.Muhammed (trs), *Risâletu Hakâiki'l-hakâik*, yazma eser, trs.

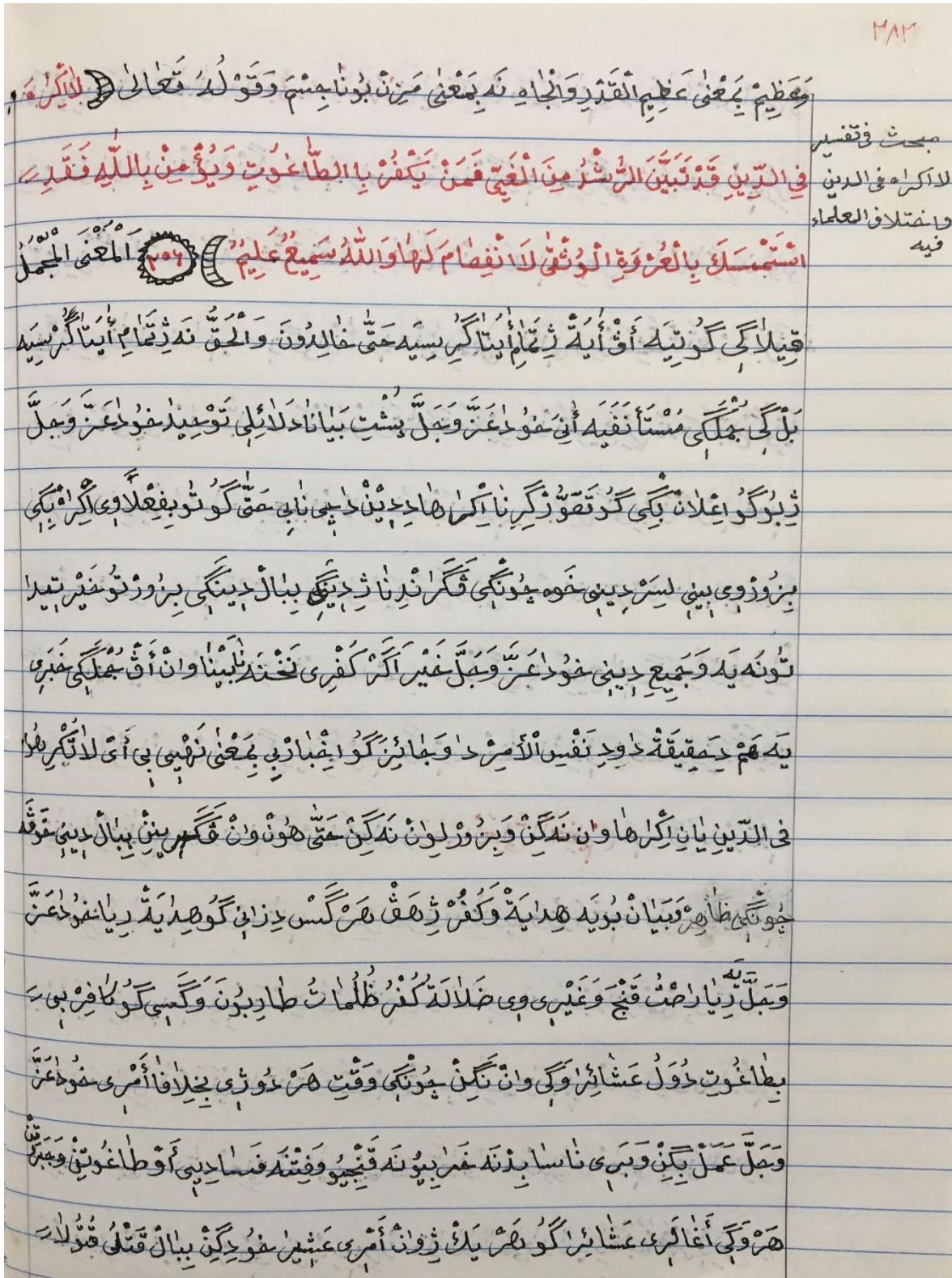
GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

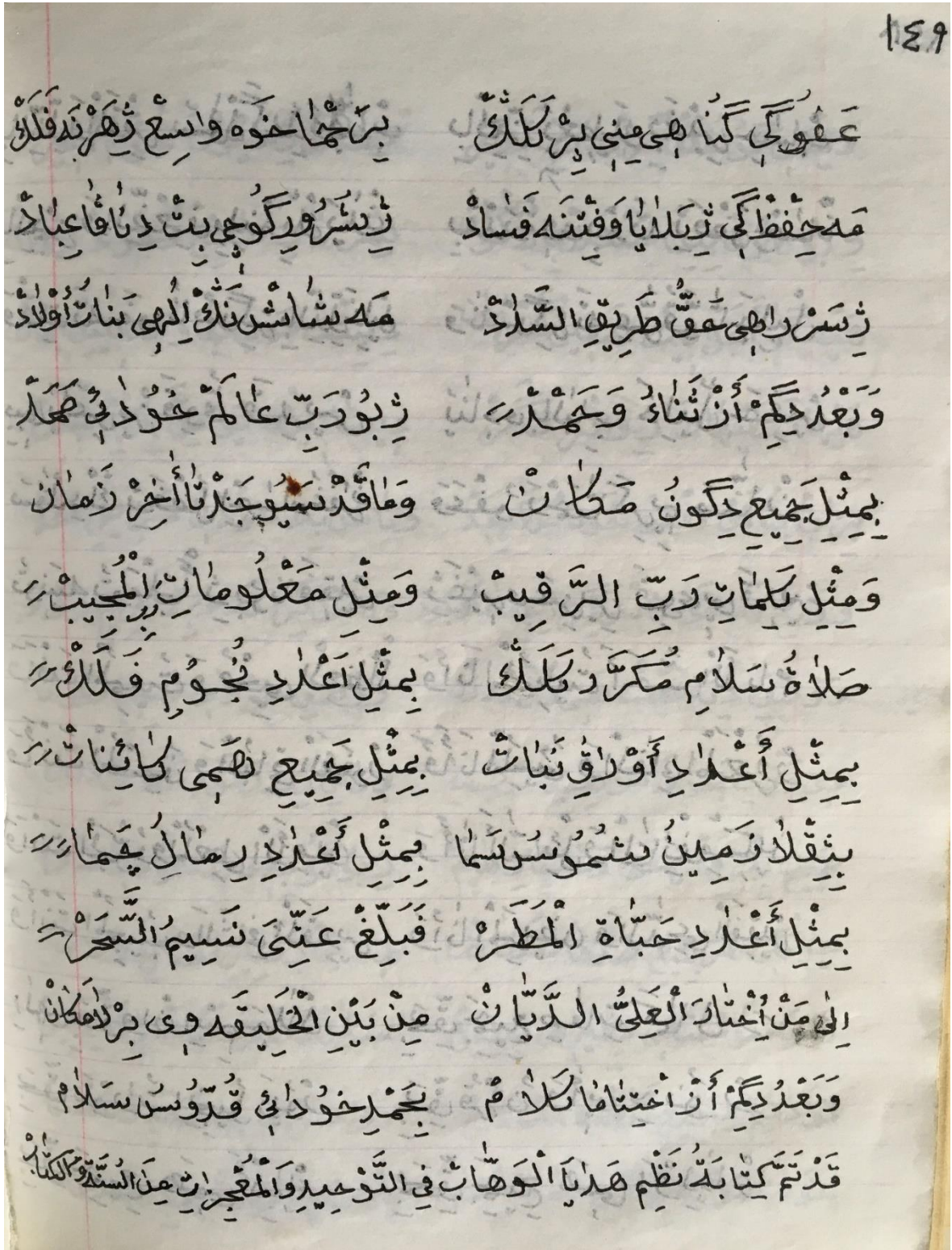
EK: 1: Molla Muhammed Zivingi'nin kütüphanesi ve kişisel fotoğrafları

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK BATMAN

EK 2: Zivingî'nin yazma eserlerinden örnek resimler.

“Risâletu hakâiki'l-hakâik” adlı eserin son sayfası.

BATMAN İLİ NEUROPTERA (SİNİR KANATLILAR) FAUNASI

Doç. Dr. Sadreddin TUSUN* Doç. Dr. Medeni AYKUT

*Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Diyarbakır , sadrettint@gmail.com

**Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Diyarbakır, medeniaykut@hotmail.com

Özet

Bu çalışma 2004-2022 yıllarında Batman il sınırları içerisinde yürütülen çalışmalardan derlenerek elde edilmiştir. Yapılan literatür incelemelerinden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Batman ilinin Neuroptera (Sinir Kanatlılar) faunasının tespitine yönelik herhangi bir özel çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu çalışma ile Batman il sınırları içerisinde Neuroptera (Sinir Kanatlılar) ordosuna ait 3 familya ve bu familyalara ait 11 tür bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, genelde ülkemiz, özelde Batman ilinin Neuroptera (Sinir Kanatlılar) faunasının tespitine katkı sağlamaktır. Yapılan çalışmaların incelenmesinde Örneklerin erginleri, Batman il sınırları içerisinde bulunan farklı dağ, tepe, ağaçlık alanlar ve tarım arazilerinin kenarlarında atraplar kullanılarak toplanmıştır. Larvalar ise kayalık alanlarda ve ağaç diplerinde küçük kürek kullanılarak ve ince toprak eşelenerek toplanmıştır. Toplanan erginler ve larvalar taşıma kaplarına konularak laboratuara getirilmiştir. Laboratuara getirilen örneklerin erginlerine müzeleme yöntemi uygulanmıştır. Larvalar ise laboratuvar ortamında karınca ve yaprak bitleri gibi küçük böcekler ile beslenmeleri sağlanmıştır. Erginler ve larvaların teşhisi literatürler kapsamında yapılmıştır. Literatürlerden elde edilen bilgiler kapsamında Çalışma bölgesinde Neuroptera ordosuna ait 3 familya ve bu familyalara ait 11 tür olduğu tespit edilmiştir. Son çalışmamızdaki *Creoleon remanei* Batman ili içinde yeni kayıttır. Ülkemizde Neuroptera ordosu üzerinde oldukça fazla çalışma yapılmasına rağmen Batman ili için özel çalışmalar bulunmamasıyla birlikte Batman ilinin Neuroptera faunası tam olarak belirlenmemiştir. Bu çalışma gibi tüm illerin Neuroptera (sinir kanatlılar) faunasının detaylı olarak çalışılması gerekmektedir. Tüm illeri kapsayacak şekilde böyle detaylı çalışmaların yapılması ile Neuroptera faunasının tam olarak belirleneceği ve ülkemizin Biyoçeşitliliğine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neuroptera, Sinir kanatlılar, Fauna, Batman

BATMAN PROVINCE NEUROPTERA (NERVE-WINGED) FAUNA

Doç. Dr. Sadreddin TUSUN*, Doç. Dr. Medeni AYKUT**

Abstract

This study was obtained by compiling from the studies carried out within the borders of Batman province in the years 2004-2022. From the literature reviews, it is understood that no special studies have been conducted to determine the Neuroptera (Nerve Winged) fauna of Batman province in the Southeastern Anatolia Region. With this study, there are 3 families belonging to the order Neuroptera (Nerve Wings) and 11 species belonging to these families within the borders of Batman province. The aim of this study is to contribute to the determination of the Neuroptera (Nerve Winged) fauna of our country in general and Batman in particular. In the examination of the studies, the adults of the specimens were collected by using net or light traps on the edges of different mountains, hills, wooded areas and agricultural lands within the borders of Batman province. Larvae were collected from rocky areas and tree bottoms by using small shovels and digging fine soil. Collected adults and larvae were brought

to the laboratory by placing them in transport containers. The museum method was applied to the adults of the samples brought to the laboratory. Larvae were fed with small insects such as ants and aphids in the laboratory environment. Adults and larvae were identified within the scope of the literature. Within the scope of the information obtained from the literature, it has been determined that there are 3 families belonging to the order Neuroptera and 11 species belonging to these families in the Study area. The *Creoleon remanei* in our last study is a new record for Turkey and Batman province. Although there are many studies on the order of Neuroptera in our country, there are no specific studies for the province of Batman. Like this study, the Neuroptera (neuroptera) fauna of all provinces should be studied in detail. It is thought that by carrying out such detailed studies covering all provinces, the Neuroptera fauna will be fully determined and contribute to the Biodiversity of our country.

Keywords: Neuroptera, Nerve Winged, Fauna, Batman

1. Giriş

Neuroptera (Sinir Kanatlılar) takımı holometabol böceklerin en eski gruplarından biridir (Carpenter, 1943). Bu takım 16 familya ve yaklaşık 6000 tür ile dünyada temsil edilmektedir (Oswald, 2018). Çok büyük bir ordo olmamasına rağmen geniş bir alanda yayılım göstermektedir (Aspöck & Aspöck, 2007; Winterton et al., 2010). Neuroptera (Sinir Kanatlılar) takımı üyeleri deniz seviyesinden 3000 m'ye kadar olan yüksekliklerde, genellikle kısa boylu, yabani ve kültür bitkileri ile maki ve çit bitkileri üzerinde, meyve, sebze ve çiçek bahçelerinde, şehirlerin içinde ki park ve bahçelerde, iğne yapraklı olan veya yaprağını döken çeşitli ağaç türlerinde bulunurlar (Aspöck et al., 1980; Şengonca, 1980). Neuroptera (Sinir Kanatlılar) takımının üyeleri ekonomik değere sahiptir. Ergin ve larvaları, yumuşak vücutlu ve genellikle zararlı böceklerle beslenirler. Özellikle Chrysopidae, Coniopterygidae ve Hemerobiidae familyalarının bireyleri, tarım bitkileri zararlıları ve örümcekler ile beslenirler. Chrysopidae ve Myrmeleontidae familyalarına ait türlerin çoğu predatör olmakla birlikte, polenlerle beslenen türleri de vardır. Ascalaphidae türleri predatördür ve kelebek, sinek gibi böcekleri avlayarak beslenir. Çoğu türün populasyon yoğunlukları yüksektir ve predatör beslenmelerinden dolayı ekonomik önemleri oldukça fazladır (Aspöck et al., 1980; Stelzl and Devetak D. 1999). Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bu takıma özgü pek çok çalışma yürütülmüştür. Arı'nın 2014 yılında yaptığı çalışmada Türkiye'de Neuroptera takımına ait 11 familya, 65 cins, 203 tür ve 4 alttürün bulunduğunu belirtmiştir. Fakat sonraki çalışmalar ile bu sayı oldukça yükselmiştir. Ancak Batman ilinde Neuroptera (Sinir Kanatlılar) takımına ait çalışmalar son derece sınırlı olup ilin hepsini kapsayan ve sadece Neuroptera (Sinir Kanatlılar) takımını içeren herhangi bir çalışma yoktur. Bu çalışmamız ile Batman ilinin Neuroptera (Sinir Kanatlılar) faunası belirtilmiş olup il sınırları içerisinde 3 familya ve bu familyalara ait 11 tür bulunmaktadır. Bu türlerin dağılımı; Chrysopidae familyasına ait *Chrysoperla carnea* (Stephens, 1836) ve *Pseudomallada prasinus* (Burmeister, 1839) türleridir. Myrmeleontidae familyasına ait türler ise *Creoleon plumbeus* (Olivier, 1811), *Creoleon remanei* (Hölzel, 1972), *Cueta lineosa* (Rambur, 1842), *Myrmecaelurus trigrammus* (Pallas, 1771), *Neuroleon (Ganussa) tenellus* (Klug, 1834), *Neuroleon (Neuroleon) assimilis* (Navás, 1914), *Neuroleon (Neuroleon) egenus* (Navás, 1914) *Palpares libelluloides* (Linnaeus, 1764) dir. Nemopteridae familyasına ait tek tür ise *Dielocroce ephemera* (Gerstaecker, 1834) dir. 2022

yılı içerisinde çalışmamızda bulunan *Creoleon remanei* (Hölzel, 1972) türü Türkiye ve Batman için yeni kayıttır (Tusun ve Satar, 2022).

2. Materyal ve Metot

Yapılan çalışmaların incelenmesinde örneklerin erginleri, Batman il sınırları içerisinde bulunan farklı dağ, tepe, ağaçlık alanlar ve tarım arazilerinin kenarlarında atraplar kullanılarak toplanmıştır(Resim 1). Larvalar ise kayalık alanlarda ve ağaç diplerinde küçük kürek kullanılarak ve ince toprak eşelenerek toplanılmıştır (Resim 2). Toplanan erginler ve larvalar taşıma kaplarına konularak laboratuvar ortamına getirilmiştir. Laboratuvara getirilen örneklerin erginlerine müzeleme yöntemi uygulanmıştır. Larvalar ise laboratuvar ortamında karınca ve yaprak bitleri gibi küçük böcekler ile beslenmeleri sağlanmıştır. Erginler ve larvaların teşhisi literatürler kapsamında yapılmıştır.

Resim 1: Erginlerin bulunduğu alanlardan bir görüntü (Batman)

Resim 2: Larvanın bulunduğu alanların bir görüntüsü (Batman)

3. Bulgular ve Tartışma

Literatürlerden elde edilen bilgiler kapsamında Çalışma bölgesinde Neuroptera ordosuna ait 3 familya ve bu familyalara ait 11 tür olduğu tespit edilmiştir.

Ordo: Neuroptera

Familya: Chrysopidae Schneider, 1851

Chrysoperla carnea (Stephens, 1836)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Pseudomallada prasinus (Burmeister, 1839)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Family: Myrmeleontidae Latreille, 1802

Creoleon plumbeus (Olivier, 1811)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Resim 3: *Creoleon plumbeus* (Olivier, 1811) Ergin

Creoleon remanei (Hölzel, 1972)

Batman (Tusun&Satar, 2022)

Resim 4: *Creoleon remanei* (Hölzel, 1972) Ergin

Cueta lineosa (Rambur, 1842)
Batman (Satar & Özbay, 2004; Tusun, 2020)

Resim 5: *Cueta lineosa* (Rambur, 1842) Ergin

Myrmecaelurus trigrammus (Pallas, 1771)
Batman (Satar & Özbay, 2004)

Resim 6: *Myrmecaelurus trigrammus* (Pallas, 1771) Ergin

Neuroleon (Neuroleon) egenus (Navás, 1914)
Batman (Satar & Özbay, 2004)

Resim 6: *Neuroleon (Neuroleon) egenus* (Navás, 1914) Ergin

Neuroleon (Neuroleon) assimilis (Navás, 1914)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Neuroleon (Ganussa) tenellus (Klug, 1834)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Palpares libelluloides (Linnaeus, 1764)

Batman (Satar & Özbay, 2004)

Familya: Nemopteridae Burmeister, 1839

Dielocroce ephemera (Gerstaecker, 1834)

Batman (Satar & Özbay, 2004; Tusun&Satar, 2016)

4. Sonuç ve Öneriler

2014 yılında yapılan Türkiye Neuroptera faunasının Cheklisti'nde Batman il sınırları içerisinde 3 familyaya ait 10 tür belirlenmiştir. Bunlara ilave olarak da 2022 yılındaki çalışmamızda bulduğumuz *Creleon remanei* (Hölzel, 1972) türü ile bu sayı 11'e yükselmiştir. Daha kapsamlı çalışmalarla İldeki Neuroptera türü sayısının artacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Çalışmamızdaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Ali SATAR' a Teşekkür ederiz.

Kaynakça

Arı, I. (2014). A checklist of Turkish neuropteran species (Insecta: Neuroptera) with remarks on provincial distribution in Turkey. *Acta entomologica Slovenica*, 22(1), 59-86.

Aspöck H., Aspöck U.,Hölzel H. (1980). Eine zusammenfassende Darstellung der Systematik,Ökologie und Chorologie der Neuropteroidea (Megaloptera, Raphidioptera, Planipennia) Europas. Die Neuropteren Europas. Goecke&Evers, 1: 1-495, 2: 1-355.

Aspöck, U. & Aspöck, H. (2007). Verbliebene Vielfalt vergangener Blüte. Zur Evolution, Phylogenie und Biodiversität der Neuropterida (Insecta: Endopterygota). *Denisia*, 20, 451–516.

Carpenter F.M. (1943). Part 9. The Orders Neuroptera, Raphidioidea, Caloneuroidea and Protorthoptera (Probnisidae), with additional Protodonata and Megasecoptera. The Lower Permian Insects of Kansas. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 75: 55-

84.

Oswald, J.D. (2018) Neuropterida Species of the World. Version 6.0. [WWW document]. URL <http://lacewing.tamu.edu/SpeciesCatalog/Main> [accessed on 15 July 2018].

Satar, A. & Özbay, C., (2004). Remarks on Neuroptera of Southeastern Turkey. *Entomologica Fennica*, 15, 119–224.

Stelzl M., Devetak D. (1999). Neuroptera in agricultural ecosystems. *Agriculture Ecosystems and Environment*, 74: 305-321.

Şengonca Ç. (1980). Türkiye Chrysopidae (Neuroptera) Faunası Üzerine Sistemik ve Taksonomik Araştırmalar. I. Familyanın Genel Tanımı. *Türk. Bit. Kor. Derg.*, 5 (2): 91-99.

Tusun, S., & Satar, A. (2016). Morphology, surface structure and sensory receptors of larvae of *Diolocroce ephemera* (Gerstaecker, 1894)(Neuroptera: Nemopteridae). *Entomological News*, 126(2), 144-149.

Tusun, S. (2020). Morphology, surface structure and sensory receptors of larvae of *Cueta lineosa* (Rambur 1842)(Neuroptera: Myrmeleontidae). *Pakistan Journal zoology*. 52(1):331-335.

Tusun, S., & Satar, A. (2022). *Creoleon remanei* hölzel (1972). A new record for Turkish fauna, and description of its third instar larvae (neuroptera: myrmeleontidae). *Munis Entomology & Zoology*. 17:268-271.

Winterton, S.L., Hardy, N.B. & Wiegmann, B.M. (2010). On wings of lace: phylogeny and Bayesian divergence time estimates of Neuropterida (Insecta) based on morphological and molecular data. *Systematic Entomology*, 35, 349–378.

BATMAN İLİNDE AÇIKTA SATILAN BAZI BAHARATLARIN MİKROBİYOLOJİK KALİTESİNİN ARAŞTIRILMASI

Öğr. Gör. Kübra KORKMAZ

Batman Üniversitesi Gıda Analiz Laboratuvarı ve Uygulama Merkezi, kubra.korkmaz@batman.edu.tr

Özet

Bu çalışma Batman ili kapalı çarşısında açıkta satışı sunulan baharatların bazı mikrobiyolojik kaliteleri ve ilgili tebliğe uygunluğunu belirlemek için yapılmıştır. Bu amaçla, kırmızı pul biber, toz karabiber, toz tarçın ve kimyon örnekleri yerel satıcılardan satın alınarak analizleri yapılmıştır. Toplam 24 adet örnek, toplam mezofilik aerob bakteri sayısı (TMAB), koagülaz pozitif *S.aureus*, *Salmonella* spp., toplam maya-küf yönünden incelenmiştir. *S.aureus* ögütülmüş karabiber, kırmızı pul biber, kimyon ve tarçında ortalama olarak sırasıyla $2,4 \times 10^2$, $2,5 \times 10^2$, $9,3 \times 10^1$ ve $8,9 \times 10^1$ kob/g olarak bulunmuştur. *S.aureus* açısından en fazla mikrobiyel yükü kırmızı pul biber ve onu karabiber örneklerinin takip ettiği belirlenmiştir. Yine aynı bakteri için örneklerin hiç birinde mikrobiyolojik kriterler tebliğindeki üst limitten (10^3 kob/g) yüksek bulunmamıştır. Toplam maya ve küf yönünden incelendiğinde ise ögütülmüş karabiber, kırmızı pul biber, kimyon ve tarçında ortalama olarak sırasıyla $7,8 \times 10^4$, $1,7 \times 10^4$, $1,4 \times 10^5$ ve $6,4 \times 10^2$ kob/g olarak bulunmuştur. Maya-küf sayılarının yüksek bulunması baharatların üretim veya depolandığı yerlerin hijyenik olmamasından kaynaklanabilir. Ayrıca açıkta satışı sunuluyor olması da kontamine olmasına sebep olabilmektedir. Aynı incelemeler TMAB içinde yapılmış ayrıca örneklerde *Salmonella* spp. aranmıştır. Hem halk sağlığında oluşturulabilecek risk hemde hijyen indikatörü olabilecek bu parametrelerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda örneklerin mikrobiyolojik kalitesi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baharatlar, halk sağlığı, gıda güvenliği, mikrobiyolojik kalite.

INVESTIGATION OF MICROBIOLOGICAL QUALITY OF SOME UNPACKED SPICES

SOLD IN BATMAN PROVINCE

Öğr. Gör. Kübra KORKMAZ

Abstract

This study was carried out to determine some microbiological qualities of the spices offered for sale in the grand bazaar of Batman province and their compliance with the relevant communiqué. For this purpose, red pepper flakes, ground black pepper, ground cinnamon and cumin samples were purchased from local sellers and analyzed. A total of 24 samples were examined in terms of total number of mesophilic aerobic bacteria (TMAB), coagulase positive *S.aureus*, *Salmonella* spp., total yeast-mold. *S.aureus* was found to be 2.4×10^2 , 2.5×10^2 , 9.3×10^1 and 8.9×10^1 cfu/g on average in ground black pepper, red pepper flakes, cumin and cinnamon, respectively. It was determined that red pepper flakes and black pepper samples had the highest microbial load in terms of *S.aureus*. Again, for the same bacteria, none of the samples were found to be higher than the upper limit (10^3 cfu/g) in the Microbiological Criteria Communiqué. When examined in terms of total yeast and mold, it was found to be 7.8×10^4 , 1.7×10^4 , 1.4×10^5 and 6.4×10^2 cfu/g, respectively, in ground black pepper, red pepper flakes, cumin and cinnamon. The high yeast-mold counts may be due to unhygienic places where spices are produced or stored. In addition, being offered for sale in the open can cause contamination. The same examinations were made in TMAB

and Salmonella spp. searched. The microbiological quality of the samples was evaluated in line with the results obtained from these parameters, which can be both a risk in public health and a hygiene indicator.

Keywords: Food safety, microbiological quality, public health, spices.

1. Giriş

13. yy' da altın kadar değerli ve bu sebepten para yerine de kullanılabilen baharat, yeni ticaret yolları için milletleri birbiriyle yarıştırmış ve hatta savaştırmıştır. Baharat, yeni kıtaların keşfedilmesine yol açan ayrıca doğu ve batı uygarlıklarının birbirine karışmasını sağlayan bir gıda katkısı olarak ifade edilmiştir (Dziedzic, J. D. 1989; Wilson, L.A. 1993 Giese, J. 1994).

Bu denli kıymetli olan baharat Türk Gıda Kodeksi'ne göre; çeşitli bitkilerin tohum, çekirdek, meyve, çiçek, yaprak, kabuk, kök, gibi kısımlarının ve/veya tümüyle parçalanması, kurutulması, öğütülmesi ile elde edilen; gıdalara renk, tat, koku ve tat verme amaçlarıyla eklenen doğal bileşikler veya bunların karışımı olarak tanımlanmıştır (Anonim, 2013).

Genellikle baharatın ana vatanı, muson yağmurlarının yoğunlaştığı Asya'nın güneydoğu bölgesinde bulunan Hindistan coğrafyası ve Endonezya'yı oluşturan adalar topluluğu gibi tropikal iklime sahip bölgelerdir. Yüksek sıcaklık ve yıl boyu devam eden yoğun yağıştan kaynaklı yüksek nem, bitki örtüsü zenginliği için en uygun koşuldur. Bu nedenle, bu iklimin bulunduğu kuşakta, kuzey ve güneyine göre 10-15 kat daha fazla bitki türü yetişmekte ve dolayısıyla baharat zenginliği öne çıkmaktadır (Dara, 2010).

Baharatlar hasat sonrasında tüketiciye ulaşana kadar çeşitli aşamalardan geçmektedir. Bunlar genel olarak yıkama, kabuk giderme, ağartma, delme, kürlenme, kurutma, temizleme, sınıflama, parçalama, öğütme, ambalajlama ve depolama gibi işlemlerdir (Akgül, 1993).

Baharatın bu şekilde pek çok aşamadan geçiyor olması ise onu kontaminasyonlara açık bir kaynak haline getirmektedir. Tüm tarımsal ürünler gibi baharat hasat öncesi toz, kir, haşere, böcekler ve hayvan atığına maruz kalabilmektedir. Yine baharatlar kullanılan geleneksel yöntemler ile hasat ve hazırlama aşamalarında hava ve su ile bulaşma yoluna maruz kalmaktadır. Sadece bu aşamalar değil uygun olmayan şartlarda depolama, nakliye, satış ve çalışanlar tüketiciye gelene kadar geçen tüm aşamalar da birer kontaminasyon kaynağıdır. Ayrıca Baharatın, özellikle sıcak ve nemli bölgelerde yetişmesi ve hasatının hijyen kurallarına uyulmadan yapılması da kontaminasyon riskini arttırmaktadır. (Pruthi, 1980; McKee, 1995; Abbas, S.M.N. ve Halkman, K. 2003; Rathore, M.S. ve Shekhawat, N.S. 2008; Rahman, M.S.A ve ark, 2010).

Baharatların belli bir mikrobiyal yükü vardır ancak yüksek veya uygun olmayan mikroflora tüketicinin gıda güvenliğini tehlikeye atarak gıda kaynaklı enfeksiyon veya intoksikasyonlara sebep olmaktadır. Şüphesiz, baharatlar genellikle gıdalar ile pişirilip ısı işlem görse bile spor formlar canlılığını sürdürmektedir. Bakteri sporları uygun olmayan şartlarda depolanan ürünlerde çoğalarak bozulmaya sebep olabilmektedirler. Baharattaki mikroflora ürünün raf ömrünü kısaltmakta ve tüketim şekli,

yetersiz ısıtma işlemi, uygun olmayan depolama gibi sebepler neticesinde gıda kaynaklı zehirlenmelere neden olabilirler (Doren JMV ve ark., 2013).

Baharat kaynaklı gıda zehirlenme vakalarında sorumlu mikroorganizmalar en çok *Salmonella enterica* subspecies *enterica* ve *Bacillus* spp.'dir. gıda zehirlenme vakalarına en çok neden olan baharatlar ise; karabiber, kırmızı biber, beyaz biber, köri, anason tohumu ve zerdeçal olarak ifade edilmiştir (Doren JMV ve ark., 2013).

Türk Gıda Kodeksi Baharat Tebliği'nde baharatlarda bulunmasına izin verilen maksimum değerler maya-küfler için 10^5 kob/g, *B. cereus* için 10^4 kob/g ve mezofilik aerobik bakteri sayısı için ise 10^6 kob/g olarak bildirilmektedir. *Staphylococcus aureus* için ise izin verilen maksimum değer 10^3 kob/g, *Salmonella* spp için 0/25 g-mL şeklindedir (Anonim, 2014).

Bu çalışmada en çok tüketilen ve gıdalara pişme sonrasında katılabilen bazı baharatların mikrobiyolojik özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla Batman ili çarşısında açıkta satışı sunulan kırmızı pul biber, öğütülmüş karabiber, kimyon ve toz tarçın örneklerinin bazı mikrobiyolojik parametreleri incelenmiş olup ilgili tebliğe uygunluğu ve gıda güvenliği açısından tehlike oluşturup oluşturmadığı araştırılmıştır.

2. Materyal ve yöntem

Çalışma materyali olarak Batman piyasasında açıkta satılan pul biber, karabiber, kimyon ve tarçın olmak üzere her bir baharattan ayrı satıcılardan temin edilmiş toplamda 24 adet örneğin mikrobiyolojik analizleri yapılmıştır.

Analizler yapılırken numune alma, homojenizasyon, dilüsyon hazırlama, ekim ve sayım yapma gibi işlemlerin tümü Türk Standartları Enstitüsü'nün konuyla ilgili metotlarına uygun olarak yapılmıştır. Öncelikle baharat örneklerinden 10 g steril şartlarda tek kullanımlık numune alma poşetine tartılmış üzerine dilüsyon çözeltilisinden 90 mL ilave edilerek Stomacher parçalayıcıda homojenize edilmiştir. Böylece ilk dilüsyon elde edilmiştir. Akabinde bu dilüsyondan kullanılarak seri dilüsyonlar hazırlanmıştır. Hey seyreltmeden 0,1 mL alınarak yayma plak metoduyla ekimler yapılmış ve tüm ekimler iki paralelli çalışılmıştır.

Numunelerdeki toplam mezofilik aerobik bakteri (TMAB) sayısı için Nutrient agar (Merck) kullanılmıştır. Steril şartlarda ardışık üç dilüsyonlardan hazırlanan örnek besiyerine drigalski spatülü kullanılarak yayma ekim yapılmış ve 32° C'de 24-48 saat inkübasyona bırakılmıştır. Süre sonunda oluşan koloniler sayılmış ve koloni oluşturan birim (kob) olarak hesaplanmıştır (Özçelik, 1992).

Maya ve küf sayımı için ISO 21527-2 metoduna göre su aktivitesi <0,95 gıdalar için uygun olan Dichloran Glycerol (DG-18 -Merck) agar kullanılmıştır. Dilüsyonlardan alınan 0,1 mL örnek drigalski spatülü ile yayılarak ekilmiş ve petriyeler 25 °C'de 3-5 gün inkübasyona bırakılmıştır. Süre sonunda örneklerdeki tipik küf ve maya kolonileri ayrı ayrı sayılarak toplam maya-küf miktarı hesaplanmıştır.

Koagülaz pozitif *S. aureus* sayımında ISO 6888-1/A1 metoduna göre Egg-Yolk Tellürite ilave edilmiş Baird Parker agar (BPA) kullanılmıştır. 1 mL örnek 3 petriye bölüştürülerek drigalski spatülü ile

yayılmış ve 37°C’de 30-48 saat inkübasyona bırakılmıştır. Süre sonunda bakteri sayısı, oluşan şüpheli koloniler doğrularak koloni oluşturan birim (kob) olarak hesaplanmıştır.

Salmonella spp. analizi için ISO 6579 metoduna göre 25 gr örnek 225 mL tamponlanmış peptonlu suda homojenize edildikten sonra 37 °C’de 24 saat ön zenginleştirmeye bırakılmış daha sonra homojenizattan alınan 0,1 mL örnek Rappaport Vassiliadis (RVS-Merck) broth’a , 1 mL örnek Muller-Kauffmann Tetrathionate Novobiocin (MKTTn-Merck) broth bulunan tüpe eklenmiş ve MKTTn broth 37 °C’de, RVS broth 41,5 °C’de, 24 saatlik selektif zenginleştirmeye bırakılmıştır. Süre sonunda steril bir öze ile her bir tüpten bir öze dolusu örnek alınarak Xylose Lysine Deoxycholate (XLD-Merck) ve 2. bir agar olarak Bismuth Sulfite (BS-Merck) agara sürülmüş ve her örnek için toplamda 4 petri 37 °C’de 24 saat inkübasyona bırakılmıştır. Süre sonunda oluşan şüpheli koloniler doğrulamaya alınarak 25 g örnekte salmonella var veya yok olarak değerlendirilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Baharat örneklerinin mikrobiyolojik analiz sonuçları çizelge 1’de verilmiştir. Her baharat örnek grubunun analizi yapılan parametreleri için minimum, maksimum ve ortalama değerleri ise çizelge 2’de verilmiştir. Buna göre *S.aureus* açısından en yüksek ortalama pul biber örneklerinde tespit edilmiştir. Maya- küf için kimyon örnekleri en yüksek ortalamaya sahiptir. Toplam mezofilik aerobik canlı sayısı açısından karabiber örnekleri en yüksek ortalamayı vermişken hiçbir örnekte *Salmonella* spp. tespit edilmemiştir.

Örnek	<i>S. aureus</i> (kob/g)	Maya-küf (kob/g)	TMAB (kob/g)	<i>Salmonella</i> spp. (0/25 g)
Tarçın1	0,7×10 ¹	1,8×10 ³	1,1×10 ⁴	-
Tarçın2	3,3×10 ¹	1,0×10 ²	1,8×10 ⁵	-
Tarçın3	2,3×10 ²	3,3×10 ¹	2,1×10 ⁶	-
Kimyon1	2,0×10 ²	2,3×10 ⁵	4,4×10 ⁵	-
Kimyon2	7,0×10 ¹	4,2×10 ²	1,7×10 ⁶	-
Kimyon3	4,7×10 ¹	4,8×10 ⁴	9,3×10 ⁵	-
Kimyon4	3,7×10 ¹	4,3×10 ⁵	4,3×10 ⁵	-
Kimyon5	5,0×10 ¹	1,1×10 ²	3,6×10 ⁵	-
Kimyon6	1,6×10 ²	1,2×10 ⁵	5,5×10 ⁵	-
Kimyon7	9,3×10 ¹	1,8×10 ⁵	5,4×10 ⁵	-
Karabiber1	6,3×10 ²	1,2×10 ³	5,0×10 ⁵	-
Karabiber2	4,4×10 ²	3,2×10 ⁴	3,1×10 ⁵	-

Karabiber3	$2,2 \times 10^2$	$2,3 \times 10^4$	$3,9 \times 10^5$	-
Karabiber4	$2,1 \times 10^2$	$3,1 \times 10^4$	$4,1 \times 10^5$	-
Karabiber5	$8,3 \times 10^1$	$2,5 \times 10^4$	$6,0 \times 10^6$	-
Karabiber6	$3,2 \times 10^2$	$6,3 \times 10^3$	$7,1 \times 10^5$	-
Karabiber7	$1,0 \times 10^2$	$4,3 \times 10^5$	$2,3 \times 10^6$	-
Pul biber1	$4,0 \times 10^2$	$7,8 \times 10^3$	$6,9 \times 10^5$	-
Pul biber2	$2,6 \times 10^2$	$1,9 \times 10^4$	$5,6 \times 10^5$	-
Pul biber3	$1,9 \times 10^2$	$4,9 \times 10^4$	$5,8 \times 10^5$	-
Pul biber4	$1,9 \times 10^2$	$1,9 \times 10^4$	$9,2 \times 10^5$	-
Pul biber5	$2,1 \times 10^2$	$1,4 \times 10^4$	$6,0 \times 10^5$	-
Pul biber6	$2,1 \times 10^2$	$7,8 \times 10^3$	$4,7 \times 10^5$	-
Pul biber7	$2,7 \times 10^2$	$2,0 \times 10^4$	$8,3 \times 10^5$	-

Tablo 1. Baharat örneklerinin mikrobiyolojik özellikleri

M.organizma		Öğütülmüş karabiber	Kırmızı pul biber	Toz tarçın	Kimyon
	Minimum	$3,1 \times 10^5$	$4,7 \times 10^5$	$1,1 \times 10^4$	$3,6 \times 10^5$
TMAB	Maksimum	$6,0 \times 10^6$	$9,2 \times 10^5$	$2,1 \times 10^6$	$1,7 \times 10^6$
	Ortalama	$1,5 \times 10^6$	$6,7 \times 10^5$	$7,6 \times 10^5$	$7,0 \times 10^5$
	Minimum	$8,3 \times 10^1$	$1,9 \times 10^2$	$0,7 \times 10^1$	$3,7 \times 10^1$
<i>S.aureus</i>	Maksimum	$6,3 \times 10^2$	$4,0 \times 10^2$	$2,3 \times 10^2$	$2,0 \times 10^2$
	Ortalama	$2,4 \times 10^2$	$2,5 \times 10^2$	$8,9 \times 10^1$	$9,3 \times 10^1$
	Minimum	$1,2 \times 10^3$	$7,8 \times 10^3$	$3,3 \times 10^1$	$1,1 \times 10^2$
Maya-küf	Maksimum	$4,3 \times 10^5$	$4,9 \times 10^4$	$1,8 \times 10^3$	$4,3 \times 10^5$
	Ortalama	$7,8 \times 10^4$	$1,7 \times 10^4$	$6,4 \times 10^2$	$1,4 \times 10^5$
	Minimum	-	-	-	-
<i>Salmonella</i> spp.	Maksimum	-	-	-	-
	Ortalama	-	-	-	-

Çizelge 1. Baharat örneklerinin mikrobiyolojik analiz bulguları (minimum, maksimum, ortalama)

Yapılan mikrobiyolojik analiz sonuçlarında Çizelge 1'e göre toplam mezofilik aerob bakteri ortalaması (kob/g) öğütülmüş karabiberde $1,5 \times 10^6$, kırmızı pul biberde $6,7 \times 10^5$, toz tarçında $7,6 \times 10^5$ ve kimyonda $7,0 \times 10^5$ olarak tespit edilmiştir.

TMAB sayısı, genel olarak belli koşullar sağlandığında gelişen mezofil aerob canlı hücreleridir ve analizi yapılan gıdanın mikrobiyal kontaminasyon derecesinin göstergesidir. Gıda güvenliği, muhafaza şartları ve hijyen parametreleri yani bir diğer deyişle gıdanın kalitesinin de temsilidir.

Türk Gıda Kodeksi Baharatlar Tebliği' de baharatlarda tespitine izin verilen toplam mezofilik aerob canlı sayısı maksimum limiti 10^6 kob/g olarak belirtilmiştir. Bu durum baz alınarak tablo 1 incelendiğinde tüm örneklerin yaklaşık 10^5 kob/g düzeyinde olarak yüksek mikrobiyolojik yüke sahip olduğu ayrıca 4 adet örneğin ise (%17) tebliğe uygun olmadığı görülmektedir ($>10^6$). Banerjee, M., ve Sarkar, P. K (2003) tarafından yapılan çalışmada ise aynı bakteri grubu için, örneklerin %51 inin kabul edilebilir düzeyde olmadığı belirlenmiştir.

TMAB sayısı, öğütülmüş karabiber örneklerinde (6×10^6) diğer örneklerden daha yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde Oğur 2022 tarafından yapılan çalışmada en yüksek TMAB sayısı karabiber örneğinde tespit edilmiştir. Tüm örnek gruplarında elde edilen sonuçların, literatürdeki bazı çalışmalar ile benzerlik gösterdiği (Coşkun, 2010) bazı araştırmacıların bulgularından ise (Vural, 2004; Ulukanlı, 2005; Demir ve ark, 2019) daha düşük bulunduğu tespit edilmiştir.

Maya-küf analizlerinden elde edilen sonuçlar neticesinde çizelge 1 incelendiğinde tüm örneklerin (%100) maya- küf ile kontamine olduğu tespit edilmiş ayrıca örneklerin 5 tanesi (%21) tebliğe uygun olmadığı görülmektedir.

Maya ve küfler kontamine olduğu gıdada kötü tat koku oluşumu ve renk bozulmalarına sebep olabilmektedir. Koruma ve muhafaza tekniklerine dirençli olan küfler aynı zamanda mikotoksin oluşumuna da neden olabilmektedir. Özellikle açıkta satışı sunulan veya açık hava ile teması fazla olan ısıl işlem, radyasyon vs gibi herhangi bir koruyucu işlem görmeden sadece öğütme, yıkama gibi işlemler sonrası ambalajlanan gıdalar için önemli bir kalite parametresidir (Akçelik ve ark., 1999).

Türk Gıda Kodeksi Baharatlar Tebliği' de baharatlarda tespitine izin verilen toplam maya-küf sayısı maksimum limiti 10^5 kob/g olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada, toplam maya küf açısından en yüksek ortalamayı kimyon örnekleri vermiştir ($1,4 \times 10^5$), benzer şekilde Rahman,2019 tarafından yapılan çalışmada kimyon örneklerindeki toplam maya küf ($2,9 \times 10^5$ - $1,9 \times 10^6$) arasında bulunmuştur.

Analizi yapılan örneklerde maya-küf sayısının yüksek çıkması muhtelen baharatların açıkta satışı sunulması ve /veya hijyenik koşulların sağlanmamasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca maya- küf sayısının yüksekliği mikotoksin varlığından da şüphelendirmektedir.

İncelenen bir diğer mikrobiyolojik parametre olarak *S.aureus*, enterotoksijenik stafilokok denilen bir türdür ve stafilokokal gıda zehirlenmeleri bu bakterilerce gıdada oluşturulan enterotoksinlerin alınmasıyla oluşan bir intoksikasyondur. S. aureus, bildirilen gıda kaynaklı hastalıklar arasında dünyada üçüncü en önemli hastalık etmeni olarak kabul edilmektedir(Zhang, S. ve ark 1998; Ananou, S. ve ark.

2007). Stafilokok kaynaklı gıda zehirlenmesi, özellikle gelişmiş ülkelerde olmak üzere dünya genelinde önemli bir gastroenterit sebebidir (Vora, P. ve ark. 2003).

S. aureus, insan ve hayvanların deri ve mukoza florasında doğal olarak bulunmaktadır. Patojen bir mikroorganizma olmasına karşın sağlıklı bir insanın burun ve deri florasındaki varlığı gıdaların bu mikroorganizma ile kontamine olmasında en önemli etkenin insan olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla, kişisel hijyenin korunarak gıdaya bulaşı yapılmaması bu patojenden korunmak için önem arz etmektedir (Erol, İ. 2004; 2007).

Tablo 1 incelendiğinde, tüm örnek gruplarında bu patojenin tespit edilmesi sözü geçen hijyen kurallarına uyulmadığının göstergesi olabilmektedir. Ancak bu bakteri yükü hiçbir örnekte mikrobiyolojik kriter tebliğinde belirtilen üst limitten (10^3 kob/g) yüksek bulunmamıştır. Çizelge 1 incelendiğinde *S.aureus* açısından en yüksek ortalama pul biber örneklerine aittir. Pul biber örneklerini ise karabiber örnekleri takip etmektedir. Hampikyan ve ark. (2009) tarafından yapılan çalışmada da bu bakterinin tespit edildiği örneklerdeki sayılarla benzerlik göstermiştir. Yine bakterinin en fazla tespit edilen örnek grubu pulbiber örnekleri olmuştur.

Diğer analiz parametresi olarak *Salmonella* spp. doğal habitatları insan ve hayvanların bağırsak sistemi olmakla birlikte çok yaygın olarak toprak, hava, su, lağım, alet-ekipman, hayvan yemleri, gıdalar, ve bazı bitkisel ürünlerde bulunmaktadır. Gıda zehirlenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Uylaşer ve Başoğlu, 1992).

Mikrobiyolojik kriterler tebliğinde diğer tüm gıdalarda olduğu gibi baharatlarda da *Salmonella* bulunmasına izin verilmektedir. 25 g/ml gıda da hiç *Salmonella* tespit edilmemesi gereğine göre yapılan analizde baharat örneklerinden hiç birinde bu bakteri tespit edilmemiştir.

Bu çalışma doğrultusunda elde edilen veriler ışığında analizi yapılan baharat örneklerinin mikrobiyolojik yüklerinin yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Bu durumun hijyen kurallarının yetersizliği, yine ürünlerin açıkta satışa sunuluyor olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Baharatların yetersiz pişirme, ya da tüketim şekline bağlı kullanımı neticesinde tüketen bireylerin gıda güvenliğini tehlikeye atabileceği düşünülmektedir. Özellikle maya-küf açısından yüksek kontaminasyon üründe mikotoksin gibi başka tehlikelerin varlığından da şüphelendirmektedir. Baharatlardaki mikroorganizmaların inhibasyonu için termal inaktivasyon ve yeni muhafaza metotları olarak ışınlama, yüksek basınç gibi teknolojik işlemler uygulanabilmektedir. Ayrıca iyi üretim uygulamaları ile hasat sürecinden başlayan daha sonra teknolojilerin kullanımı ile paketlemeye kadar devam eden gıda güvenlik sistemlerinin uygulandığı süreçler gıda güvenliğini maksimum oranda koruyacaktır. Hem üreticinin hemde tüketicinin bilinçlenmesi, denetimlerin daha sıkı yapılması da bu konuda alınması gereken diğer önlemlerdir.

Teşekkür

Bu çalışma için gerekli tüm imkanları sağlayan Batman Üniversitesi Gıda Analizleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

Kaynakça

- Abbas, S.N. ve Halkman, K. (2003) Baharat Mikroflorası Üzerine Işınlamanın Etkisi. *Orlab On-Line Mikrobiyoloji Dergisi*, 1 (3), 43-65.
- Akçelik, M., L.Y. Aydar, K. Ayhan, 1999. *Gıda Mikrobiyolojisi ve Uygulamaları: Gıdalarda Maya ve Küf Sayımı*, 1. baskı, Ankara, Armoni matbaacılık. s:211-214.
- Akgül, A. (1993). *Baharat Bilimi ve Teknolojisi*, Gıda Teknolojisi Derneği Yayınları No: 15. Damla Matbaacılık ve Ticaret. Konya, 77-79.
- Ananou, S., Maqueda, M., Martínez-Bueno, M., Gálvez, A., & Valdivia, E. (2007). Bactericidal synergism through enterocin AS-48 and chemical preservatives against *Staphylococcus aureus*. *Letters in applied microbiology*, 45(1), 19-23.
- Anonim, 2013. Türk Gıda Kodeksi Baharatlar Tebliği. Tebliğ No: 2013/12, Resmi Gazete: 10.04.2013, Sa-yıl:28614.
- Banerjee, M., ve Sarkar, P. K. (2003). Microbiological quality of some retail spices in India. *Food Research International*, 36(5), 469-474.
- Coşkun, F. (2010). Tekirdağ piyasasında satılan bazı baharatların mikrobiyolojik özellikleri. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(1).
- Dara, R. (2010). Sofralara Geldi Bahar Baharatlar - Kokulu Otlar Yerel ve Evrensel Tatlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, P., Erkan, S., Öksüztepe, G., İncili, G. K. (2019). Elazığ'da Açıkta Satılan Baharatların Mikrobiyolojik Kalitesi. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16(3), 204-212.
- Dziezak, J. D. (1989). Spices. *Food technology* (Chicago), 43(1), 101-116.
- El-Rahman, A. (2019). Microbiological Quality and Heavy Metals Content of some Spices and Herbs Kinds. *Journal of Food and Dairy Sciences*, 10(7), 237-241.
- Erol, İ. (2007). *Gıda Hijyeni ve Mikrobiyolojisi*. s.126-144, Pozitif Matbaacılık, Ankara.
- Erol, İ. ve İşeri, Ö. (2004). Stafilokokal Enterotoksinler, *A.Ü. Veteriner fakültesi dergisi* 51: 239- 245.
- Giese, J. 1994. Spices and seasoning blends; A taste for all seasons. *Food Technology*. 48(4); 88-98.
- Hampikyan, H., Bingol, E. B., Colak, H., & Aydin, A. (2009). The evaluation of microbiological profile of some spices used in Turkish meat industry. *J Food Agric Environ*, 7(3/4), 111-15.
- ISO 21527-2 (2008). Microbiology of food and animal feeding stuffs - Horizontal method for the enumeration of yeasts and moulds - Part 2: Colony count technique in products with water activity less than or equal to 0,95.
- ISO 6579-1 (2007). Microbiology of Food and Animal Feeding Stuffs – Horizontal Method for the Detection of *Salmonella* spp.
- ISO 6888-1/A1 (2003). Microbiology of food and animal feeding stuffs - Horizontal method for the enumeration of coagulase-positive staphylococci (*Staphylococcus aureus* and other species) - Part 1: Technique using Baird-Parker agar medium

- McKee, L. H. (1995). Microbial contamination of spices and herbs: a review. *LWT-Food Science and Technology*, 28(1), 1-11.
- Ogur, S. (2022). Microbiological Quality and Safety of Some Dried Spices Obtained from Markets, Spice Shops and Homes. *Brazilian Archives of Biology and Technology*, 65.
- Özçelik, S., 1992. *Gıda Mikrobiyolojisi Laboratuvar Kılavuzu*, F.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No:1, Elazığ, 135 s.
- Pruthi, J.S. 1980. *Spices and Condiments; Chemistry, Microbiology, Technology*. Academic Press, Inc. New York. 449s.
- Rahman, M.S.A., Thangaraj, S., Salique, S.M., Khan, K.F. ve Natheer, S.E. (2010) Antimicrobial and Biochemical Analysis of Some Spices Extract Against Food Spoilage Pathogens. *Internet Journal of Food Safety*, 12, 71-75.
- Rathore, M.S. ve Shekhawat, N.S. (2008) Incredible Spices of India: from Traditions to Cuisine. *American-Eurasian Journal of Botany*, 1 (3), 85-89.
- Ulukanli, Z., Karadağ, E., Elmali, M., Gürbüz, A. (2005). Iğdır'da açıkta satışı sunulan bazı öğütülmüş baharatların mikrobiyolojik kalitesi. *Veteriner Bilimleri Dergisi. Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 21(1-2), 31-37.
- Uylaşer, V. ve Başoğlu, F. (1992). Gıda zehirlenmelerinde etkin olan mikroorganizmalar. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 9, 261-273.
- Van Doren, J. M., Neil, K. P., Parish, M., Gieraltowski, L., Gould, L. H. and Gombas, K. L. (2013). Foodborne illness outbreaks from microbial contaminants in spices, 1973–2010. *Food microbiology*, 36(2), 456-464.
- Vora, P., Senecal, A., & Schaffner, D. W. (2003). Survival of *Staphylococcus aureus* ATCC 13565 in intermediate moisture foods is highly variable. *Risk Analysis: An International Journal*, 23(1), 229-236.
- Vural, A. (2004). Diyarbakır ilinde tüketime sunulan bazı baharatların mikrobiyolojik kalitesinin araştırılması. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10(1), 13-18.
- Wilson, L.A. 1993. Spices and flavouring crops. In "Encyclopedia of Food Science, Food Technology and Nutrition", eds. Macrae, R., Robinson, R.K. ve Sadler, M.J. pp. 4282-4286. Academic Press Limited, London.
- Zhang, S., Iandolo, J. J., & Stewart, G. C. (1998). The enterotoxin D plasmid of *Staphylococcus aureus* encodes a second enterotoxin determinant (sej). *FEMS microbiology letters*, 168(2), 227-233.

GEÇMİŞ BUGÜN GELECEK
BATMAN
2022

ISBN: 978-605-70729-6-2

